

Költemények 2

1791 - 1793

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
ÖSSZES MŰVEI

UDVARTYI KÖNYVTÁR

MTA
KIN

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTETTE

JULOW VIKTOR

A SZERKESZTŐ MUNKATÁRSA

SZILÁGYI FERENC



AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1988

996 / 1989.

243765

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Költemények

2.

1791—1793

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE,
A JEGYZETEKET ÉS A BEVEZETŐ TANULMÁNYT
ÍRTA

SZILÁGYI FERENC



AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1988

**MTA
KIK**



508244

Lektor

BÍRÓ FERENC

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár.....156.15/19.....88 sz.

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)

ISBN 963 05 4207 2 (II. kötet)

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988

Printed in Hungary



(Csokonay.)
J. Vissz. M.



Csokonai Vitéz Mihály
(Mata János fametszete, 1936.)

A költő névalírása a *Trocheus lábakon* című versét tartalmazó,
Kazinczyhoz küldött 1793-i levele végén található.
(MTAK, Kézirattára, M. Irod. Lev. 4-r. 27e.)

„Illustri Collegio Reformatorum Debreciniensi
almae quondam horum etiam studiorum matri,
debitum hoc qualecunque grato animo reddit . . .”

*(Szónyi Benjámín kézírásos ajánlása 1774-ből
Gyermekek fizikája című könyvének
a debreceni Kollégium Nagykönyvtárában
őrzött példányában.)*

88. A' Víg Poëta

Vígan töltöm életemet;
 A bú, tudom, el nem temet,
 Valamig Mu'sák veletek
 Itt lehetek.

- 5 Itt Phoebus, itt Pallás is,
 Itt Naso, ha kell, más is,
 Múlatok velek,
 A' Pegazus vizeit
 Látom csergedezve itt,
 10 Látom csergedezve itt,
 Ennél jobb helyt nem lelek,
 Ennél jobb helyt nem lelek.

89. A' Reggelről

Már alélva pislog szép fénye azoknak,
 Az éjjel szikrádzva égő tsillagoknak.
 Bíbor pompájokkal már mindjárt el-halnak
 Fel-ébredésére a' piros hajnalnak,
 5 Melly már mosolyogván 'a nagy hegy tetőkre
 Nap-keleti gyöngyöt hint a' zöld mezőkre.
 Az ég allyát piros bársonnyal prémezi,
 'S aranyos tsipkéekkel körül övedezi.
 Szép bársony burkokból ki hívja azokat
 10 Az estve még félig bimbó virágokat,
 A' mellyek ki-tárván szagos kebeleket
 Bé fűszerszámozzák az egész vidéket,
 Mellyet hűss szárnyokra szedvén-fel a' szelek,
 A' kies völgyeket bé-nyargalják velek,
 15 Sőt a' forrást fedő bokrokra le szállnak,
 És egy fűszerszámos templomot tsinálnak,
 A' mellynek' pirosuló rózsákból rakatott

- Oltárára hint-le a' Hajnal harmatot,
 Mellyen asztag temjént gyújtván fel a' szelek
 20 Az egész szent helyet bé füstölik velek.
 Mellynek az Ambránál éltetőbb illatja
 Ártatlan érzéssel a' lelket el-hatja.
 Erre a' madarak Concerti zengenek
 'S a' lélekben eggy szép érzést teremtenek.
 25 A' szelek-is áldó éneket suttnak
 'S rá tisztelő fővel a' fűvek hajlognak.

90. A' híves Estve

- Mikor a' rekegő béka bé köszönte
 A' hús estvén, belém illy képzetet önte.
 Ah Egek! a' világ baját tsak nevetem
 Mikor a' hült fűre tőstem le tehetem,
 5 A' mely az ugráló vért meg hívesíti
 'S mely a' gondolkodó elmét meg frissíti.
 Ti az égből jövő kedves lehelletek
 Zefirkék! mellyemre, kérlek, repüllyetek.
 Itt a' szent árnyékban, ah! szép képzeletek,
 10 Múlándó társaim, hadd legyenek veletek.
 Ah! ti élet adó kedves párázatok,
 Mely eleven lelket mellyembe adtatok.
 Itt a' bujálkodó pazér természetnek
 A' leg jobb ízek is tudom engedhetnek.
 15 Nézd a' hízkelkedő fűvet 's szép virágot,
 Melyet még semmi szél foga meg nem rágott,
 Mely gyenge szárazon állanak mellettem,
 Hogy reszketnek, pedig lassan lehellettem.
 Nézd e' sok színekkel játtzi szép sereget,
 20 Mely tziifraságával meg győzi az eget.
 Hogyha vetekedni akar Salamonnal,
 Királyi pompával meg győzi azonnal.
 Oh ti élet adó híves lehelletek,
 Töllem egy kevésbé még el ne menjetek.
 25 Egy szóval tsak éppen ezt bízom reátok,
 Hozzám minden virág neektárját hozzátok,
 Azzal ujjítsátok heregő mellyemet,
 Míg a' sült virágok sírja el nem temet.

- Oh! ti élet adó híves lehelletek,
 30 Töllem egy kevésbé még el ne mennyetek.
 Itt az árnyékoknak szent sátora mellett
 Melyre hév szátok már gyakorta lehellek,
 Ti kedves Zefirkék! ti estve magatok
 Egy nyugtató sátort keringve fonnyatok.
 35 Oh! ti élet adó híves lehelletek!
 Töllem egy kevésbé még el ne mennyetek.

91. [Míg nálatok itt múlatok . . .]

- Míg nálatok
 Itt múlatok,
 Minden gondot oszlassatok,
 Fel ne bontsák,
 5 El ne rontsák
 Kedvünket a' bánatok.
 Ártatlanul élesz[t]gessük el bádgyadott kedvünket,
 Az örömek balsamába feresszük bé szívünket,
 Itt a' Músák Laurust fonnak,
 10 Hélikon tetejébe örvendő nótát vonnak.

92. Az istenek osztozása

- Hogy a' Vén Saturnus ki holt
 Az Egek Thronusából,
 Már semmi Örökös nem volt
 A' Chaosz sexusából,
 5 A' Rendekek közt nagy láрма lett
 A' futurus Kronprintz felett
 A' Monnyei Diétán.
- Mint hogy az Öreg meg ette
 Részeg fővel fiait,
 10 S ezeknél inkább szerette
 Titán Attyafiait,
 Meg mondták Categorice,
 Hogy Vi Legis Pragmaticae
 Júnót tesz királynak.

- 15 Követvén a' Magyarokat
Thronusba is ültették
'S Így a' Deputatusokat
Már széllyel eresztették;
A' Palota ajtajába
20 Kitett Bellica Cassába
Tíz Kontz Papirost hánytak.

- Hogy a' Rendek el oszlának,
Actu lárma támadott,
'S Az Öreg sanctiójának
25 Egybe nyaka szakadott,
Mert hárman contradicáltak,
A' Gyűlésre apelláltak
Az Újj Electióért.

- Jupiter, a' Vén Istennek
30 Egy esmeretlen fia,
Ki hirdettette mindennek,
Hogy a' Nagy Monarchia
Ótet illeti s Testvérit,
Azért adják ki a' bérit,
35 Mert ő sem Fattyú Gyermekek.

- Erősségül producálta
Az Apja Bibliáját,
Ebből mindjárt demonstrálta
Genealogiáját;
40 Mert az első Paginára,
A' Biblia táblájára
Fel vólt írva a' Nevek.

- Az is nota benébe vólt,
Mellyik mikor született,
45 Hogy Jupitert megette vólt
'S a többivel is így tett,
De részeg fővel firkálta,
Hogy meg hólt, recognoscálta
Az előtt harmad nappal.

- 50 Hozott is erről levelet
Az Egri Esperestől,

Hogy ő az, a' kit meg evett
Az apja mindenestől,
'S Őt Jupiternek is hívják,
55 Dictum est; recognoscálják,
Mert ha nem, ebet fognak.

Nolle velle a Mágnások
Meg esmérték Királynak,
Bátor a' szűr alól mások
60 Másképpen voxolának.
De mivel hogy a' Pap mondja,
Bátor bolondok bolondja,
αὐτὸς ἔφα igaz.

Ki tették hát szegény Júnót
65 A' Papok Contójára,
Jupitert, Neptunt és Plútót
Juttatván Thronusára;
Így az erő és a' scelus,
A' Venerabilis Clerus
70 Quidquid oppugnant, ruit.

Mit volt tehát már mit tenni
A' szegény Királynénak,
Hová tudott tovább menni?
Hogy a' Tsete paténak
75 Végét vesse, jó eleve
Önként Apátságá leve
Posonyba a' Schloszbergbe.

Azomba a' Successorok
Tzivódnak a' Thronuson,
80 Uttzú a' sok Prókátorok
Kapnak a' Processuson;
Míg perelt a' három Gyerek,
A Vén Isten Presbyterek
A Táblánál kushadtak.

85 Jupiter tsak azt vitatta,
Hogy övé az Elsőség
'S Már rég intabuláltatta;
A' Királyi Felsőség

- Specifice őt illeti,
 90 Az Öttseit ki is veti
 Minden Aviticumból.
- Azomban ő Insurgens volt
 'S Vért ontott a' Hazáért,
 Négy Krajtzárért még meg is holt,
 95 Ha kellett, a' Királyért;
 Innét a' Consectarium,
 Hogy tehát az Imperium
 Isten Uttse övé lesz.
- Neptun úgy is Angliába
 100 Matrósz volt, soká lakott
 'S a' Capitoliumába
 Ott nem olly sokat rakott;
 Osztán meg ő Kálvinista,
 Én vénebb is és Pápista,
 105 Hogy lenne hát az elsőbb?
- Piútó ötsém nem kívánja,
 Mond Jupiter, a' Thronust,
 Magát lelkiekre szánja,
 Sőt minden apai Just
 110 Még tavaly, hogy Barát leve,
 Finalissimc le teve
 Az Alföldi Klastromba.
- Denique a' Plebanusnak
 Nints Voxa a' Világba,
 115 Majd lesz a' franciscanusnak
 Elég a' Menny országba,
 Osztán nekik se gyermekek,
 Se Lányok, se Feleségek
 Nintsen, tsak egy Szakátsné.
- 120 Hákogtak a' Vén Istenek,
 Hogy a' dolgot hallották,
 Igazságokat mindenek
 Egy szájjal kiáltották,
 'S hogy a' kérdést meg előzzék,
 125 Felét süssék, felét főzzék:
 E' volt a' Judicium.

Prüszkölt a' sok kupak Isten,
'S Rá vert a' füleivel,
Mint sok kolop Mágnás Pesten
130 A' Rongyos Verbótzivel.
E' vólt az egész Crisisek,
Sok ökörből lett Izisek
Így tesznek ám még ma is.

Komám Uram subscribállya,
135 Kegyelmeden már a' sor,
Az Úr majd koramizállya,
Különben is Assessor.
A' Tanáts Petsét nyomóját,
Egy horribilis nagy Gólyát
140 Nyomtak a' Decretumra.

E' bizony, mond Neptun, meg van,
Hát mi nem is szólhatunk?
Hiszen nekünk is Jussunk van,
Tehát protestálhatunk;
145 Azért hogy én Matrószt valék,
Hogy deákul nem tanulék,
Tsak Király vólt az Apám.

Tovább is jártam sok Papnál
Az Akadémiákon,
150 Többet hoztam egy Schlafroknál,
'S még sok fűz fa Deákon
Ki is fognék; hisz tanúltam
En is, mikor iffjú voltam,
Rhetor Ochs-oniába.

Azért, hogy boszorkányságot,
155 Mint ő Kemek, nem tudok,
'S holmi hókusz-pókusságot
Soha nem gyakorolok,
De biz azért, engem uttse,
160 Tiszteletes Uram Öttse
Sem teszi ki a' szűröm.

De Plútó pap természete
Sem szenyvedhetette tovább:

- Ím, engemet is ki vete
 165 Jupiter hova tovább;
 Mindég tsalja a' Testvérit,
 De meg is adom a' bérít
 More Jesuitarum.
- De míg e' lenne, héj Bática,
 170 Adja ki kend jussomat,
 Mert ha nem, hát majd meg láttya
 Püspöki hatalmamat!
 Azzal a' meg szokott schémát,
 Egy nagy mennykő Anathémát
 175 A' Bática fejéhez sujt.
- Tsak nem földön futó leve
 A' Plútó Testvér Bática,
 De hogy az Öttsécnek heve
 Múlni kezd, immár láttya.
 180 Szép szóval: no osztozzatok
 Bruderek, tsak hogy hagyjatok
 Engem is vegetálni.
- Dictum factum, úgy mond Plútó,
 Én az első részt veszem,
 185 Mivel Ordine Statuto
 A' Papi rendet teszem;
 Azomba a' minapába
 Verbunkos voltam Chinába
 Több Missionariussal.
- 190 El hűlt erre szemek szájok
 Az Isten Statusoknak,
 Tűzbe jött egész Ortzájok
 A' Deputatusoknak;
 Így van sok kolop Szénátor,
 195 Két syllabáját ámbátor
 Rághatná a Nevének.
- Ejnye, ejnye, egy Vén Mágнас
 Így judicál felőle,
 Bizony, bizony e' megint más,
 200 Nem tom, mi lesz belőle.

De a' nagy Consectarium,
Valamint a' Judicium
Szint olyan velőtlen völt.

Fogják tehát az Actorok,
205 A' Pápához indulnak,
Uttzu a' sok Prókátorok
Mind ki felé nyomúlnak;
De még erre rá mehettek,
Ezer pennát is meg ettek
210 A' Felső Parlamenten.

Míg az Urak oda jártak
Rómába a' Pápánál,
Addig itthon disputáltak
A' Papok a' Táblánál:
215 A' Nemes jószágokból is,
Sőt még az Asszonyokból is
Sedecimát kívántak.

'S mivelhogy ezt a' Státusok
Nékiek meg nem adták,
220 Rajta a' sok Clericusok
Magokat öszve tsapták.
Máig is, si non ex toto
Saltem potiuntur voto
Szakátsnékat tartanak.

225 Uttzu, egyszer láрма esik,
Az Urak meg érkeznek,
A' Fő Rendeket keresik,
Kik fel nem gyülekeztek;
Jupiter a' Mandatumot,
230 Az Apai Monitumot
A' Hasáról olvassa.

Rövideden ide megyen
A' levél foglalattya,
Hogy mindenik Király legyen,
235 Mivel Király magzattya;
Jupiter az égieket
'S vélek minden földieket
Királyi Névvöl bírjon.

Neptun, minthogy Angliába
240 Soká Hajós Legény vólt,
A' nagy Operentziába
Sok ideig vándorolt;
Bíron minden Tengereket,
De az apai Egeket
245 Jupiternek engedje.

Minthogy pedig a Barátot
Nem is interessálják
A' Földiek, a' Kabátot
Tsak Plútóra tukmállyák;
250 'S Minthogy külömben is Barát,
Öltözzön kámzsás Maskarát,
Pusztúlyon az Alföldre.

Meg állt erre szeme, szája
Plútó János Uramnak,
255 Lángóa jött a' két pofája:
No ez, úgymond, magamnak
Derék levestikon vala,
Meg mondta ezt a' Kabala
Még tavaly, de nem hittem.

260 Azomba teremtetézte
A' Cardinálisokat,
Rántzos szemmel körül nézte
A' Korhely Mágnessokat.
No hisz, úgymond, szette vették,
265 Meg tanítlak teremteték
Vas kesztyűbe füttyülni.

Ezzel az ajtót bé vágja,
Szóba sem áll senkivel,
Nyelvét tsak nem széllyel rágja
270 Sámson úr fegyverivel;
Mörgessen járt keze lába,
Szerentse, hogy Patronnyába
Nem vólt tzindlokra való.

275 Nagy mérgossen: kurvanyátok!
— Farba rugja az Egot —

Pernahajder az Apátok,
Lotsogtam már eleget,
De nintsen resultatuma,
A' Fikák argumentuma
280 Sem használna már néktek.

Ezzel frissen kapja magát,
Nyerget tesz a' hátára,
Farkon tsap egy Isten Agát,
Fel ül maga magára,
285 Mint Bálámról hajdanába
Mondják, hogy Palaestinába
Szamár háton utazott.

Azomba a' sok Mágnások
Szanaszét el oszlának,
290 'S a' többi Isten Pajtások
Collatitot tsapának:
Pro animis mortuorum
Et pro successu suorum
Mind le itták magokat.

295 Mikor immár docte vóltak,
Tsak komáztak egymással,
Ezer Kánont is koholtak
Isteni sugallással;
Jupiter pedig Neptunna
300 Mint Augustus Lepidussal
Éppen úgy tselekedett.

Ő is osztán ittas fővel
Bé bukott az ágyára,
Júnót, a' Húgát, erővel
305 Oda rántá magára,
'S ott egyszerre a' susogót
Meg tette és a' kéz fogót
Breviter el végezte.

Egy jó flintát Júnó előtt
310 Ki ránt két oszlop közül,
Mond, ez egész töltéssel tölt,
Tettzik a lyánykák közül,

Hogy gyümölcstöt szakaszthasson
'S Édes érzést kostolhasson
315 E szórös barátzk magból.

Erre az Isten Asszonykák
El sikolták magokat,
Szemeikre reá tarták
Öt ujjú umbrájokat;
320 Kívánván bár, környékezték,
Tsak ujjaik közül nézték,
Mint Leánykáink szokták.

Fő Tzélja mindig a' leve
Valamig uralkodott,
325 Hogy a' Familia neve
Ö benne el nem fogyott;
'S Ha hiszünk a' scriptoroknak,
Holmi Isidorusoknak,
Meg is felelt Tzéljának.

330 Eddig van az osztozásnak
Egész Históriája,
Az egész Tanátskozásnak
Rövid Theoriája;
Practice a' mindennapi
335 Tapasztalás és a' Papi
Acta iam demonstrarunt.

93. Jöszte Poétának

Jer, kit mérges gondok rágnak,
 Jer a' zöld Tempére,
 Ez ártatlan mulatságnak
 Ébresztő helyére.

- 5 Itt örvendhetsz a' víg ekhóval,
 Játszadozván muzsikaszóval,
 Az örömök' táborában,
 A' Grátziák' sátorában
 Vígadozván Názóval.

94. Herkules és Ámor

Herkules Ámort görbült vállal tartván.
 (J. Secundus után.)

Ki vállán az Eget könnyen forgathatta,
 Hanyatlik a pitziny Ámornak alatta.

95. Thais

Epigramma Szeecundusból.

Mért adja el szerelmit Táis
 Pénzen ifjúságába'?
 Azért, hogy majd vehessen ő-is
 Pénzen öreg korába'.

96. A' Szarándok

Epigramma Bózából.

Lelkesen ohajtván Fannius, hogy neki
 Valahára bár tsak lennének gyermeki,
 El ment túl Piréne hóval teltt határán

- 5 Áldozatot tenni Szent Jakab oltárán,
 Azután meg mászván az Alpes bértzeit,
 Köszöntötte Péter és Pál küszöbjeit,
 És majd el haladván öblét Adriának,
 Lorétomba gyertyát szentelt Máriának.
 Azután az Edom Tengere felé tért
 10 's Ottan Idvezítőnk koporsójához ért,
 Sőt ajtatos lelke meg nem elégülvén,
 Utazott pusztákon teve pupra úlvén,
 's A vad Arabsokon keresztül Sináig
 Ment a Szent Katalin hegye sziklájáig.
 15 E' sok Szarándokság, kérded, mit használa?
 Haza menvén három gyermeket találá.

97. [Bár az Ég búsulva néz is . . .]

- Bár az Ég búsulva néz is
 Ellenem,
 Légy te nékem Szent Poësis
 Mindenem;
 5 Ami történt életembe,
 Hogy lehessen énekembe
 Festennem.

98. Egy szerelmes vitézhez

- Ámor mulattába
 Egy sisak aljába
 Nefelegtet ültetett,

 Kit saját kezével
 5 Az élet izével
 Nyájasan öntözgetett,

 Lám a kedves Hébe
 A bajnok szívébe
 Mely hatalmat vehetett.

99. Felvidulás

Török nótára.

Búk, bánatok!
Távozzatok
Előlem messze;
Hogy szívemet,
5 Vig kedvemet
Semmi ne epossze.
Fejemet nem töröm,
Jobb annál az öröm.
Kár hijába,
10 Bolondjába
Gyötreni szívemet;
A' siralom,
Aggodalom
Ekképp' el nem temet
15 Idején engemet.

Hát vígadok,
Helyt nem adok
Már a' bánatnak:
Hoppot mondok!
20 A' búk 's gondok
Nálam nem lakhatnak.
Örömmel mulatok,
Mikor mulathatok.
Ha hallik a'
25 Vig muzsika,
Én is majd eljáróm:
A' vígságtól
Múlatságtól
Magam' el nem zárom.
30 Kitsiny az én károm!

100. Egy kesergő magyar

(a' Mohátsi nótára.)

Minden vígasság tőlem eltávozott,
Vége minden örömemnek;
Szívem reményében megsalatkozott,
Nintsen nyugta bús fejemnek.
5 Víg napim! elvesztetek,
Nem mulatok véletek;
Az öröm 's a' víg élet
Keserű ürömmé lett.

Életemet sok ezer gond terheli,
10 Lelkem a' búk között eped,
Bús szívem bánatokkal lévén teli
Már ezer ízekre reped.
Óh keserves bánatok!
Világra ti hoztatok;
15 A' bú nevelt engemet,
Sírba is a' bú temet.

101. A' búkkal küszködő

Aria.

Életem' mái
Komor óráji!
Hány ezer bú 's átok
Jöve rátok.

5 Fussatok ezekkel
A' sok keservekkel,
Mellyekkel az ég
Ostoroz még.

Jaj szabadítsatok,
10 Öldöklő bánatok!
Mert e'kín engemet
Sírba temet.

102. Az Ekhóhoz [I.]

- Panaszaimat elegyes Óhajtással
Kettőztetem, óh!
Jere velem az Egeket Jajgatással
Kérni bús Ekhó!
- 5 Te vad havasok' Kösziklája,
Te, szomorú Ekhó' hazája!
Jajgass vissza reája.
Panaszaimat elegyes Óhajtással
Kettőztetem, óh!
- 10 Jere velem az Egeket Jajgatással
Kérni bús Ekhó!

103. A' Versszépítő [I.]

- Ha most nem édes énekem,
Ha nints is abba hév 's tűz:
Ne félj! Legyen borom nekem,
Meg egy szerelmes szűz.
- 5 Kerülni fog tüzem 's hevem,
Poéta lessz az én nevem,
'S babért fejemre fonnak,
Miként Anacreonnak.

104. Édes Rabság

- Ti, Páphuson nyitott katzér
Tekintetű Leányok!
Ti minket édes izletű
Nyilakkal öldököltök. —
- 5 Mikor levert erőnk felett
Fel áll Királyi széketek:
Reánk bodor katzajjal
Nehéz bilintset üttök.
- Ti mézzel édesítitek,
10 Ha maszlagot keverték;

Ha meg kötöztök is, selyem
 Kötésetek 's virágszál. —
 Kegyes Dione' Szüzei!
 Ez a' ti martalékokot
 15 Gyönyörködik 's örömmel
 Pihen bilintsetekben!

105. Esdeklő biztatás

Leányka! hű szerelmem'
 Tüzét miért kerülöd?
 Ne félj! Ez a' beteg Szív
 Dobog csupán tenéked;
 5 Ez a' te bírtokodban
 Nyög, és imádja képed'.

Lelántozott rabodtól
 Ugyan miért remegsz hát?

106. Az Anákreoni Versek [I.]

„Vérengező Jámbussaid
 „Daloljanak szerelmet!”
 A' nyájas ősz Anákreon
 Így szólla Arkiloknak.
 5 De ő saját Jámbussait
 Nem engedé szerelmes
 Dalokkal elpuhítani,
 Kemény hangonn felelvén.

Üstökbe vész a' két öreg: —
 10 Közéjek ugra Amor,
 's Az Arkilok Jámbussait
 Apróra szeldelé el,
 Ambróziával illeté,
 Szerelmivel megmészé;
 15 Liéus is leszállván
 Jó Borba megfereszté.

Mind felszedé Anákreon'
 Múzsája víg örömmel,
 Mindjárt boros, szerelmes
 20 Dalokra verte őket.
 Énnékem is, hogy ott valék,
 Belőle egynehányt adott:
 Bor és szerelmetesség
 Tsepeg belőle, látod!

107. Az emésztő tűz

Az égető Kutyátska
 A' zöld mezőt aszalta,
 's Alatta Flóra' hímes
 Virági haldokoltak;
 5 Fonnyadtak a' Ligetnek
 Zöldségi meg konyúlva:
 A' Föld' egész határi
 Alélva bádgyadának.

Én bennemis van egy tűz,
 10 Mondják, hogy az Cupídó;
 Én nem tudom, ki légyen,
 Nem esmerem nevéről;
 Elég, hogy ég mellyemben,
 's Olvasztja nagy tűzével:
 15 Szemlátomást betegszem,
 És már alig lehellek.

Tegnap le szálla tsendes
 Tseppekkkel egy esőtske,
 Meg áztatá az Erdőt,
 20 És a' Mezőt vizével:
 's Im a' beteg Virágok
 Mindjárt fel éledének,
 's A hervadó Levélkék
 Új életet kapának. —

25 Óh, vajha én reámis,
 Az én alélt fejemre

Eggy ilyen éltető víz'
Hús tseppje harmatozna!!!

108. A' megivott Ámor

Virágszedéskor Ámort
A' rózsza közt találtam,
És szárnyait kezembe
Fogván boromba mártám,
5 's Menten megittam őtet. —

Már most tsikolja szárnya
Minden tagom' belőlről!

109. Egy Violához

Illatoztasd Kebledet,
Édes Violám!
Mellybe' hév szerelmedet
Gyakran kóstolám. —
5 Míg tsókjaid' harmatja
Mézét reám tsorgatja:
Lelkem addig lételet meg nem únhatja!

110. Vig élet a' Parnasszuson

A' tiszta nyájasság hol örül
Jobban, mint a' Parnasszus körül,
Hol az ártatlan mulatságnak
Közepette a' bük nem rágnak?
5 Zöld Ligetek!
Ti bennetek
Öröm lenni,
A' Laurusok'
És Myrtusok'
10 Árnyékában pihenni.

- Itt a' Múzsák magok vezetnek,
 Nektárjaikból részeltetnek;
 Apolló maga énekelget;
 Az Ekhó rá visszafelelget.
- 15 Ott hallik a'
 Víg muzsika,
 Ott zengedez,
 Hol a' szagos
 Bokrok között
- 20 Agannipe tsergedez.
- A' Hegyek itt mindég zöldellők,
 Újítják kellemetes szellők;
 A' legszebb tavasz mindég lakja,
 Mezeit virágokkal rakja.
- 25 Itt egymással,
 Víg hangzással
 Tántzolgatnak
 Az örömök,
 'S öszvekaptsoltt
- 30 Karral vígan múlatnak.
- Lármás Városok! távozzatok,
 Hol laknak a' gondok 's bánatok;
 Nagy udvarok! tsak maradjatok:
 Én e' kies helyen múlatok.
- 35 Bóldog Máró!
 Élted már óh!
 Tsak te éled,
 A' Múzsáknak,
 Poétáknak
- 40 Ölében szíved éled.

III. Horváth Ádámhoz

1792. 14^a 7bris Cs. M. H. A. hoz B. Füredre

Indúlj Músám! kettőztessed mind addig lépésedet
 Míg meg látod a Balaton kies partján Füredet
 Azt mihelyt meg látod köszöntsd még messzire Horváthot

- Mellyre Tihan kősziklája zengedezzen vivátot
- 5 Meg tévén e' tiszteletet, menj bé: maga Érató
 Lessz tanuló szobájába hozzá az út mutató
 Menj bé: Ő vagy Bernoullival méri a roppantt Eget
 Vagy a Newton tsóvén nézi a végetlen üreget
 Fel repülván nagy elméje a nap tányérja felett
- 10 A sok ezer Világoknak fel fedezgetője lett
 Bujkál a' tágas Mindenben egy Világról másakra
 A föld neki tsak egy por szem, a nap tüze egy szikra
 Onnan fellyül le tekintvén e Világot meg veti
 A port 's az abban kevélyen mászó férget neveti
- 15 Imádja mély tisztelettel az örök Mindenhatót
 A' ki tsak egy Légyen szóra illy ditsót formálhatott
 Vagy ha itt alatt keresi gyönyörűségét: édes
 Múltatságot szerez neki Jacquet vagy Archimedes
 Száz ökörre betsüli ő 's kintsére a Világnak
- 20 Ha kiálthat egy *Évgenát* valamelly igazságnak
 Most talán gyönyörködteti mélységes elméjét a'
 Leg nehezebb Algebrának betűivel Viéta.
 Vagy ha most nem tettzik neki társalkodni azokkal
 A' Léleknek természetét magyarázgatja Lockal.
- 25 Meg tekinti meg vi'sgálja 's itéli mesze látó
 Elnéje, mit tartott erről Leibnitz, mit tartott Plátó —
 Mu'sám! ekkor meg ne szollítsd, állj meg a háta megett
 Figyelmesen, de tsendesesen vígyázz rá, mit feszeget
 Meg lehet hogy nem múltatván sem Eylerrel sem Kanttal
- 30 Csálja unalmas óráit azzal a kedves lanttal
 Mellynek hangja esméretes már mind a két Hazába
 Vissza verődvn a Tihan mohos kő sziklájába
 Most vagy Homerusból nézi miként pusztít a Görög
 Akhillesnek a fiáért Priamus hogy könyörög
- 35 Vagy Márónál az el hagyott Dídó sorsát fájlalja
 Vagy Turnussal a halálos seregeket nyargalja
 Sőt talán most éppen maga írogat olly verseket
 Az időnek atzél foga meg nem rág a mellyeket
 Thaliának kebelében ülvn magát múltatja
- 40 A füredi hegy tetőkben az Ekhót hangoztatja
 Tsendesedvn a szelek is illy gyönyörű szózatton
 Egyengeti fel tornyozott habjait a Balaton
 Te pedig szemes légy illy nagy érdemű Hazafinál
 Előbb meg nézd, de okosan, mit dolgozik, mit tsinál
- 45 Ha látod hogy Sofoklesnek olvasásához üle

- Vagy Lukretzius s más ollyak vagynak nyitva körülé
 Ekkor meg ne háborítsad Musám s intsen meg Téged
 Jó előre a te kevés érdemed s tehetséged
 Gondold meg tsak mi vagy még Te ama Laurust kötözött
 50 Nagy Poéták, a nagy Horváth nagy barátai között
 Esmeretlen hevertél még a Sexta domb alljába
 A Nagy erdön az alatsn Mogyorók árnyékába
 Míg a Hír a Totzó partján túl nem vitte nevedet
 Hol tsikorgó nád sípodon kízzottad énekedet
 55 Te kinek még homlokodon nints egyéb bodza fánál
 Okosan jársz a borostyánt érdemlett Poétánál
 Csak úgy merjed őt' el fogni édes andalgásától
 Ha kezébe vagy Mikolát vagy Codrust lenni látol
 Menj közelebb akkor hozzá s add meg a tiszteletet
 60 Mellyet a két Haza az ő kettős érdemére tett
 Ő az a ki Magyar hangra tanítja az erdőket
 Hangoztatja Scythia nyelven pergő versekkel őket
 Melly verseket ti is méltán, oh méltán irigyletek
 Ti, a boldog Culturával ditsekedő Nemzetek.
 65 Ő a feledékenységnék gyászából kötött fedele
 Alól a Honor várába két nagy nevet emele
 Midőn általa Hunyadi halhatatlanná leve
 Magának is el nem kopó örök oszlopot teve
 Mellyet meg nem emészthetvén sokszáz idő haladék
 70 Háláadó tsokkal venni fog a késő maradék
 Míg az áldott Hunyadi név fenn marad a Hazában
 Horváth ditső neve is zeng minden Magyar szájában
 Ő az, a ki tsak egy rövid Nyári éjtszakájába
 Minap Magyar hangot adott Uránia szájába
 75 Kinek bátor le kötözték lántzok minden tagjait
 Még is fel járta a Minden végetlen abrónsait.
 Tekintvén a' tsillagokról a mesés régiségre
 Annak elmés költeményit hinti a himzett Égre
 Onnan ide le repűlvén, a honnan oda hágott
 80 Philosophus szemmel nézi azt a lelkes Világot
 Hol sok homályos helyeken s követsses tekervényen
 Kell útazni a Lokkoktól egyengetett ösvényen
 Ott is Magyar öltözetben e nem esmőrt határt a
 Többi böltsék nyoma után ő egészen fel járta
 85 s A' miket egy ollyan elmés böltselkedő szem lát ott
 Azokról egy Magyar Nyelven szolló könyvet bortsátott
 Vidúlj Haza! s öröm könnyel fogadd vigan azokat

- A kik arra érdemessé ekképp teszik magokat
 Nem régen kezdik fiaid nyelved betsülni. Már is
 90 Sokan vagynak, kit tisztelne maga Berlin vagy Páris
 Öltöztetik a Francia, Német s Anglus könyveket
 A' mi nagyobb: magoktól is készítnék olly remeket
 Mellytől a Magyar Ész dísze millyen legyen, ki tettzik,
 Kivált ha darabosságát jobban jobban le mettzik
 95 A többek közt kedves Hazám tiszteld azt a Horváthot
 Kit az Ég egyik nyelvünket szépítőnek botsátott
 Ki a' maga Hazájának egy nagy érdemű fia,
 Kit tisztelnek Calliope, Uránia 's Thalia.
 Te is Muzsám! úgy szedd össze minden tehetségedet
 100 Hogy méltónak ítélhesse Horváth tiszteletedet
 Sokszor a' Barátság eggyé úgy forraszt két szíveket
 Hogy a' harmadik enyv gyanánt fogja össze ezeket.
 Te is hogy kedvet találhass Horváth Adám szívébe
 A' Kazintzy fávorával mennyél Horváth elébe.
 105 Igy lessz hogy a' kit barátja barátságába látott
 Barátja után úgy tartja mint egy kedves barátot.
 Ha e' nem is tsak a' legyen hogy rád egyet tekintsen
 Nagy érdem ez ollyan helyre a' hol sok érdem nintsen
 Már akármí köszönetit szívem' viselő számnak
 110 Tsak mondjad meg az egyenes szívű Horváth Adámnak
 's Ha kérdezi ki lehet az ki tiszteli Horváthot
 Mondjad hogy a' téged hozzá Debretzenből botsátott
 Ama Musák' lak helyérül, hol Tudományok Attya
 Fiait Deák hinárral zavart vízből itattya.
 115 Tedd hozzá, hogy míg lehellnek tüdője holyagjai
 Addig igaz tisztelője 's híve lessz Csokonai.
 Két hét mulva már a' mérték egyesülvén a' Nappal
 Egyenlővé lessz a' rövid éjj és a' hosszú Nappal.
 Mikor az ősz szöLLőlnék friss LeVét kitékerl
 120 Borát Vig szIVVeL Itatla, IVólát föLDhöz Verl.

112. [Estve jött a parantsolat . . .]

Estve jött a parantsolat
 Viola szín petsét alatt
 Egy szép tavaszi éjtzakán
 Zörgött a kintsem ablakán.

5 Akkor vált el éppen tőlem
Vígán álmodva felőlem
Kedvére nyugodt ágyában
Engem ölelvén álmában,

Mikor bús trombita szóra
10 Úlni kellett mindjárt lóra
El indulván a' Törökre
Oh talám el vált örökre

Sírva mentem Quartélyjáig
Hozzá Város kapujáig
15 Indult nyelvem bús nótára
Árva gerlitze módjára.

Süvegét könnyel öntöztem
Gyász pántlikám rá kötöztem
Tíz rósát hinték lovára
20 Meg annyi tsókot magára.

A Szívem is sírt belőlem
Mikor bútsút veve tőlem
Isten hozzád! többet nem szollt.
Nyakamba borúlt s meg tsókolt.

25 El ment tőlem a' Táborba
A több Vitézekkel sorba
El ment tőlem oh Istenem!
Mig kell magamba sínlenem.

Fekete föld gyászos parlag,
30 Az én kintsem azon ballag
Süveg vagy a fejébe
Búsan süt a nap szemébe

Mennj! győzd meg ellenségedet
Ismét meg látod kintsedet
35 Térj meg árva galambodhoz,
Téged sóhajtó rabodhoz.

113. Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról

Clioval szűz Pazifaé,
Pendítsed tzipiterádat!
Bólts Priapus ezek mellé
Szállítsd Szent Mú'sáidat!
5 Aganippe szép hegyéről
A' Helikon vize mellől
El jövőn, segítsetek!

El beszéllem miként jára
Trója a' Görögöktől
10 Hét esztendő háborúba
Szenvedvén kívül belől.
Minthogy el ragadta Idát
A' Török Basa' Leányát
A' Trójai Plébánus.

15 Marsal Priám és Simois
Miként attakirozák
De a' Trója' Sodromi is
Bástyát hogy oltalmazák.
Mig az Amazon Seregek
20 Tsászárostúl el érkeztek
Az Ajax vize mellől.

Akkor a' Trójaiakat
Hogy verék le Festunggal,
's Miként Creusa meg szaladtt
25 Centaurus társaival
De Akhilles a' Törököt,
A' Rátzot, Örményt, Görögöt
Kí ágyúzá Trójából.

Végre miképpen Helena
30 A' Tengerek' Istene
Az Ostromlókhoz le szálla
Rátz Kalugyer képébe,
Fel vetette tíz mínával
Tróját, 's hogy Trója azonnal
35 Eggy fa-lóvá változott. —

114. Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz
Blumauer módja szerint

Előbeszéd

Ebbe' azt kérded: *Mi jó?*
Nincsen irva *Serio*;
Melly hibámat vékonyítja,
's A' mi benne jó, nagyítja.
5 Az Homér' játékait
Játsza újabb tréfa itt.

I. Pipa-dohány

Az Egér Örökös Hertzegnek a' Béka Királlyal való Barátsága,
és Halála.

Míg elkezdeném Énekem'
Instálom a' Múzsámat,
Pindusi dohánnyal Nekem
10 Töltse meg a' Pípámat;
Hogy kezdhessenek Énekembe,
Mellyet minap' hevertembe'
Firkáltam a' térdemen.

Ama rettentő lármának
15 Kezdek le írásába
Fegyverek mint ropogának
Márs szörnyű csatájába,
Mikor mint a' földtől nemzett
Hatalmas Óriás Nemzet'
20 Granatécros serege:

Úgy rohant az egereknek
Hatalmas Armadája
A' békákra, bár ezeknek
Sűrűn tüzelt puskája.
25 A' mint láttam a' Nóvákba
Írva 's a' hadi Actákba
Így volt első kezdete.

Eggszer az Egér nem jutott
Hogy a' Matska körmére,
30 Szomjan egy nagy Tóhoz futott,
Annak külső szélére
Szakállát le eresztette,
'S édes vizét hörpölgette
Egész gyönyörűséggel.

35 Meg látta ezt egy körmös hal¹
Így szóllítá meg : Bon zsur !²
Kérem egész bátorsággal,
Hol lakik? és ki az Úr?
Gróf, Burger, Paraszt, vagy Nemes?
40 Mert ha hozzám lessz érdemes
Ajánlom barátságom.

Én Printz Fizignátus vagyok,
E' nagy Tónak királya,
A' vitéz béka Hadnagyok
45 Hatalmas Generálja,
Enyim, mint örökös Úré,
Haereditario iure³
Vízvári Uradalom.

Hogy a' koronát Második
50 Peleus fejére teszi,
Két hétre meg házasodik,
És feleségül veszi
Madám Vizellősi Sárát,
A' ki bírta Motsár Várát,
55 Ettől nemzett engemet.

Én az urat nagy Marschalnak
Gondolom természetből,
Ha szemeim meg nem tsalnak,
Tám királyok véréből?
60 De kérem alázatosan,
Beszélje el világosan
Genealogiáját.

¹A jegyzeteket és magyarázatokat lásd kötetünk 437-438. oldalán!

- Orrát 's fejét megvakará
 Pszikharpaksz bosszusággal,
 65 Nagyot köpven így szólla rá
 Királyi méltósággal:
 Felségedet meg követem,
 Nemzettségem 's eredetem
 Vallyon miért kérdezi?
- 70 „Esmérik ezt az emberek,
 Esmérik az Istenek,
 Tudják a' lintzi Schuszterek,
 Engem kik nemzettenek ;
 Van é Im-Hoffja vagy jár é⁴
 75 Felségednek Tituláré-
 Kalendárium Bétsből ?⁵
- „Én vagyok Király Pszikharpaksz,
 Ezen néven hetedik,
 Születésem Nagy Trokszartaksz
 80 Vérével ditsekedik,
 Anyám, kit a' Gözü Nemzet'
 Hatalmas Királlya nemzett,
 Volt Donna Lisztnyalótzsi.
- Szült engem pompás lyukába,
 85 Mint rang hozza magával,
 'S Pólálván selyem rongyába,
 Tartott alma tsutkával;
 A' mivel tsak bír egyy Donna,^{5*}
- Piskóta 's avas szalonna,
 90 Fige 's dió elég volt.
- „Baráttságot Felségével
 De miként köthetek én?
 Holott egész Gárdéjével
 Lakik a' víz fenekén:
 95 Én pedig az embereket
 Nem hagyhatom, mert ezeket
 Kell énnékem dézmálnom.
- „Tudom én, hol kell kutatni
 A' kenyért a' fiókba,

- 100 Hol kell jól fel portzogatni
 A' mákos kalátsokba,
 Hol tartják a' sódorokat
 És a' töltött galambokat
 'S a jó Kúnsági sajtot.
- 105 „Hát a fáin poszpásztokat,
 A' fánkot, a' tsőregét,
 A' Hertzegi Szakátsokat
 Ditsérő sok tsemegét,
 Mellyet borssal 's fokhagymával
 110 Panizálnak parádával⁶
 Az Űriás vendégek.
- „Az ütközetről kudartzal
 Vissza soha nem tértem,
 Az ágyúknak álltam artzal,
 115 Soha pardont nem kértem;
 Az atyámtól nyertem eztet
 A' kettős arany keresztet
 Jeruzsálemi hadba.
- „Vitéz ellenségek bátor
 120 Életemre törjenek,
 Szívem még is mindig bátor,
 'S Könnyen meg nem rettenek;
 Egy embertől még nem félek
 Hogy meg öljön, a' míg élek,
 125 Bár hús torony légyen is.
- „De még is van két ellenség,
 Ez nekem sok kárt teve,
 Az egyik hatalmas Felség:
 Mossziö ölyv a' neve;⁷
 130 A' másik még nagyobbatska,
 A' neve Madam de Matska⁸,
 E' kettőtől rettegek.
- „Még egy ellenségem vagyon,
 Már e' siket és néma,
 135 Ez egy kis Fa Festung, nagyon⁹
 Fortélyos stratagéma;¹⁰

Háj van fűzve a' kapura
'S Ha bé megyek, a' Vár Ura
A' padlást rám szakasztja.

140 „Nem kell nékem tök 's káposzta,
Sás és békák lentséje,
El maradhat az eb hozta
Sok hitván tsemegéje;
Nem kell nékem gyékén, káka,
145 Mellyet terem Bajom, 'Sáka,
E' Felségtek étele.

E' szókra víg nevetéssel
Nyitván szép ajakait
Fizignát, eggy kis késéssel
150 Így kezdette szavait:
„Uram ! sokakkal kérkedel,
Igen nagyon ditsekedel
Erőd 's hasadra nézve.

„Nékünk a' Nationalis
155 Industria azt tette,¹¹
Hogy mint az Anglusoknál is,
Birodalmunk vetette;
Élünk vizen és szárazon,
Mind ezen, mind pedig azon
160 Eggyaránt kereskedünk.

„Mindenünnen gyűl a' sok kints,
Gazdagodik Országunk,
Eggy henyélő Hazafi sints,
Mutatja a' nadrágunk;
165 Már mi is a' Világéből,
Mint Görög a' Magyaréből,
Farkas Bundát vehetünk.

„Járnak fa haj szín dolmányba
Minden Elöl-kelőink,
170 Talpig drága zöld bársonyba
Gazdag Kereskedőink;
Sehol sints a' Banderium,¹²

Melly pro salute civium
Agvon tántzolta magát.

- 175 „Ha úgy tetszik Felségednek,
Hogy ezeket meg lássa,
Leszek Anchisességednek
Mindjárást Aeneássa;¹³
De tartódzon a' nyakamon,
180 Én bé viszem a' hátamon,
Hogy segge meg ne ázzon.

- Ezt mondván le gugyorodik
A' Tó alsó partjára,
Felsége rá kutzorodik
185 Collegája hátára,
Fel túrvén bodros Tászhiját,
Markába fogja Tzapfliját
Felséges tragerjének.¹⁴

- Nagyot kurjant: Jubilate!¹⁵
190 Bőriből majd ki szalad,
Látván, hogy ily delicate¹⁶
Úszik, 's a' part tsak halad;
Kiáltozza: Vivát! Vivát!
Ki vévén egy Perspectivát
195 Látja, hogy már jól benn van.

- De hogy kezde a' vizekbe
Lejjebb, lejjebb süllyedni,
Két szeme lábbadt könnyekbe,
El kezde keseredni;
200 Már úszását nagyon bánja,
Fizignátnak nem kívánja
További szolgálatját.

- Búsultába el hajítja
Púderes Parókáját,
205 Lábával jobban szorítja
Társa oldal bordáját;
Nem fért volna ijedtébe
Már egy zabszem a' seggébe,
Ki verte a' szar szeplő.

210 Reszket néki keze lába,
Mint a' fagyos kotsonya,
Nyögve néz a' Tó partjára,
Eszébe jutván Honnya;
Farkát hosszan le botsátja,
215 Hogy mint evező lapátja
Segíttsen a' vizeken.

De hasztalan, a' sok habot
Mind jobban kezdi innya,
Nints Compostelli Jakab ott,
220 Sem Senis Katalinja,
Bár mind kettőt kérte sokat,
De ők nem hagyván álmokat
Végre így fakada ki:

„Nem így vitte ama' Bika
225 Európát Krétába,
Mint engem ez a' gaz béka
Residentziájába.
Ördög vigye Palotádat,
Vízbe zárt Venetziadat,
230 Már e' nem Politia.

Hát egy kígyó ki csuszámra,
Tüzolt szeme pillája,
A' vízen fellyúl tsillámra
Nemzeti Kokárdája ;
235 Ezt meg látván a' kákába,
Mind a' kettő a' gatyába
Rezele ijjedtébe.

Fizignát a' Tó fenekét
Érvén, magát el rejté;
240 Hogy ő egy Király gyermekét
Ölné meg, el felejté;
Búván a' Tónak mélyére,
Meg szabadúlt szerentsére
Ebek harminzadjától.¹⁸

245 Ó pedig maga maradván,
A' mint úszhatik, úszik,

Ujjait öszve szorítván
A' vízen hanyatt tsúszik;
Látván, hogy el kell patkolni,¹⁹
250 Bús hangon kezdé danolni
A' Rákótzai Nótáját.

Noha magát fel rugdalá
A' vizek tetejére,
De ismét süllyede alá
255 A' Tónak fenekére;
Bár akár mint próbálgatá,
De el nem távoztathatá
Még is e' lutskos halált.

Eggy Anglus Rock volt nyakába,²⁰
260 Bő, mint a' Japponika,
Dugva vala Kaputjába
Poézis, Rhetorika;
E' volt legnagyobb terhére,
'S le húzván a' Víz mélyére,
265 Végre így kiálta fel:

„Fizignát, így kell tsinálni?
Ez é a' Jus Gentium?²¹
Huntzfutnak fog declarálni
Ezért a' Concilium;
270 Ezt a' Szent Atyák jól látják,
Ezért Fejedre botsátják
Tüzes Anathemájok.

„Nálam erősebb nem valál
A' szárazon, hitetlen,
275 Azért, hogy most így meg tsalál,
Nem maradsz büntetetlen;
Ne félj, még boszszút fog állni,
Siklóson fog captiválni²²
Az Egerek serege.

II. Pipa-dohány

Mind a' két részről való Ország' Gyűlése 's hadi készületek.

280 Ezt mondván meg haláloza,
'S már véres tajtékot túr;
Éppen ott karesszíroza
Obester Pörtznanyi Úr:
El mereszti szemét száját,
285 Seggbe rugja szép Dámáját,
'S az Aulánál hírt tészén.

Kik beszédén ott valának,
Méreggel el telének,
'S mindjárt a' Nádor Ispánnak
290 Illy jelentést tevének:
Hirdesse ki a' Diétát,
Minden felé gyors Stafétát
Küldjön a' Státusokhoz.

Nékik illy jelentést tégyen:
295 Helye a Diétának
Trokszartaksznak háza legyen,
A' Pszikharpaksz Attyának,
Ki már szerentsétlen éppen
Lebegett a' Tó középén
300 El nyúlva 's meg meredve.

Hogy pedig ad Sextam Mai
A' Rendek bé gyűlének,
Az ország tarka bandáji
Vélek fel érkezének;
305 Mindjárt az Ország Nagyjait,
A' had környül állásait
El hagyván, más gond főzte.

Öt hétig dévánkoznak
A' Vallás dolga felett,
310 De a' sok mende mondának
Eggy szálnyi haszna se' lett;
Trokszartaksz végre fel állá,
'S Királyosan perorála
Utoljára ekképpen:

315 „Hatalmas Rende! jóllehet
 A' kár engem illete,
 'S ellenségem nékem lehet
 Tsak a' Békák nemzete:
 De eggy Kron Printz megölése²³
 320 Mint a' köz jó megsértése
 Publicumra tartozik.

„Három fiam volt nékem már,
 Mind a' hármát meg ölék,
 Az eggyiket ama' fa vár
 325 Által széllyel dörzsölék;
 Másként veszett a' másikja,
 A' Kannibálok Katzikja,²⁴
 Matska Úr evé ezt meg.

„A harmadik, ki Annyának
 330 'S nékem is kedves vala,
 Mostan egész Hazájának
 Bánatjára meg hala;
 Mert Fizignát Úr meg tsalá,
 És az átkozott Tó alá
 335 Fojtotta hitetlenül.

„Azért kérem a' rendeket
 Fegyverbe öltözzenek,
 Készítsék regementjeket,
 Mennyünk haddal ellenek;
 340 Nem lessz senkinek panaszsa,
 Teli a' bellica cassa
 'S az Armamentarium.²⁵

Így buzdítá a' Sessiót
 És nagy hanggal pengeti,
 345 Hogy ő ígér négy milliót,
 A'köz nép meg fizeti;
 A' Fő hadi Ministernek
 Concredálják a' fegyvernek²⁶
 'S holmi egyébnek gondját.

350 Fel fegyverkezik fejenként
 Az egész militzia,
 Contrahálja seregenként²⁷

Magát az Ármádia;
Velek a' sok Társzekerek,
355 Sokféle rendű fegyverek,
Puskák, ágyúk, mozsárok.

Osztán a Nyírbe küldének
Eggynehány legényeket,
Kik a' seregnek szednének
360 Posztót és egyebeket;
Ezek sok dámának 's Űrnak
Selymét el rágván, Mundúrnak
És zászlónak el vivék.

Toll síp vala trombitájok,
365 Dobjok bőrből készüle,
Eggy hegyes tő a' szablyájok,
Ez Dámáktól kerüle;
Kalapjok szép makk tokokból,
Tarka pillangó szárnyakból
370 Volt kötve bokrétájok.

A' félénk Dragonyosoknak
Dió haj volt mellyeken,
A' vidám bakkantsosoknak
Meggy mag volt lábfejeiken;
375 Szép volt Cavallériájok,
Mindnyájoknak paripájok
Vala egy szuka egér.

Bajusszokat ki pedrették
Holmivel Huszároson,
380 Nadrágjokat fel kötötték
'S Kardjokat Magyaroson;
Ezzel a trombitát 's flótát
Fúván, a' Mohácsi nótát
Hangoztatják bús szóval.

385 Hallván avandzséroztatni
Annyi sok regimentet
Fizignát kezdi hívatni
A' Nemzeti Conventet;
Bé is gyűl a' sok Klubista,

390 Ki mint hajdan Novellista,
Tudta a' Politicát.

Hánnyák vetik az eszeket,
Vagynak mind in anxio,²⁸

A' Hadi Ministereket
395 Kérdik, kell hány millió?
Eggyzersmind az ellenséges
Nemzet ellen nevettséges
Beszéddelel protestálnak.

Azomba gróf Nagy Kákai
400 Be lép a' Palotába,
E' lakott az Ágy allyai
Trokszartaksz aulájába;
A' békesség idejébe
A' béka Nemzet képébe
405 Ambassadeur volt neve.²⁹

Ezt mint ellenség követét
El küldék Királyához,
Hogy tudósítsa Nemzetét:
Készüljön a' tsatához;
410 Ki fel állván nagy pompával,
Trokszartaksz Király szavával
Így szóllott a' Conventbe:

„Hatalmas Béka nemzetnek
'S A' hazának képei!
415 Véres haddal fenyegetnek
Az egerek rendjei;
Eugemet haza küldének,
Hogy a' mit ők végezének,
Jelentsem meg tinéktek.

420 „Fizignát mivel Printzeket
A' Tóba süllyesztette,
Azért ők haddal titeket
Támadnak meg érette;
Hanem bátran hartzollyingatok,
425 Kik e' hazába voltatok
'S Vagyatok hív Pátrióták.

- Hallván ellenséges tzélját
 A' Trokszartaksz népének,
 Fel berzeszté rá taréját
 430 A' Klúb kevély lelkének;³⁰
 Fel háborodva zúgának,
 Mint a' Jó'sef halálának
 Hírére a' Magyarok.
- Hogy a' vád mind Fizignátra
 435 Jobban jobban tüzele,
 Látván, hogy nints egyéb hátra,
 A' Conventbe fel kele;
 Generalissimus ranggal
 Bírván, méltóságos hanggal
 440 Így kezde kuruttyolni:
- „Barátim ! hát már az oka
 Annak Fizignát vala,
 Hogy az ő Király fiok a'
 Tónak vizébe hala?
 445 Nem tudván úszni valóba,
 Ő a' Constitutioba
 Nem tsuda ha el merült.
- „Most már az ő emberei
 Látom, engem okolnak,
 450 'S Azért a' nemzet képei
 Árúlással vádolnak;
 Hát a' mit e'mélly Tó tsinál,
 Annak már eggy hazafinál
 Kell e okát keresni ?
- 455 „De tudom én, tsak várjanak,
 Mit kell tsinálni velek,
 Hogy mind meg bolondúljanak
 Amaz Achitofelek;
 Én velem eggyet érthetnek,
 460 Ha úgy tetszik a' Nemzetnek
 Bólts 's hatalmas képei.
- „Gyűjtsük őszve a' sereget,
 Fegyverbe öltözzenek,

Mindenütt a' Tó part megett
465 Vonjunk kordont ellenek;
Erősítsük a' Gránitzot,
A' mozsarat 's Haubitzot
Kettőztessük várain.

„Mihelyt népünkre rontanak
470 És határinkhoz érnek,
Verjük meg! rajta! füljanak
Özönébe a' vérnek;
Verjük meg győzdelmesen,
Hogy haza eggy se' mehessen
475 Épen fegyverünk elől.

„A' kiket hadi foglyokká
Teszünk ezen tsatába,
Légyenek újj polgárokká
Ok a' Respublicába;
480 Ha négy-öt krajtzárt találunk
Zsebjekbe, jó lessz a' nálunk
A' Nemzet fundusának.

„Így osztán a' Respublicát
Köztünk fel építhetjük,
485 'S Nálók az újj Politicát
Javunkra bé vihetjük;
Mindjárt a' tsata mezején
Állítsuk fel jó idején
A' szabadság szent fáját.

490 Fel kiált a' Klúb viváttal:
Éllyen! a' Nemzet, éllyen!
Éllyen a' Nép Fizignáttal!
Kettőzteti kevélyen.
Azután a' sok Barére
495 A' Convent ítéletére
Más holmikat említe.

Végtére eggy, a többeknél
Okosabbik, fel állá;
„Eddig, úgymond, mindeneknél
500 A' hal nyelv vigeála³¹

Kárára egész Hazánknak
'S Nemzeti Polituránknak
Nagy hátráltatására.

„Hanem Anyai nyelvünket
505 Vegyük bé a Hazába,
E' segíti Nemzetünket
Ki pallérozásába.”
Erre sokan rá állanak,
Látván hasznát tanátságának
510 Ezen okos embernek.

Sokan, a' tudatlanok is,
Ellenére szólltanak,
Bár a' hal nyelven magok is
Imígy amúgy tudtanak;
515 De tsak ugyan rá levének,
Hogy már vég bútsút vennének
Ez idegen hal nyelvtől.

A' belső rendeléseket
Hogy a' gyűlés meg tette,
520 A' hadi fő vezéreket
Készületre kisztette;
Azért a' Convent szavára
Mind fel készül a' tsatára
Az egész béka gárda.

525 Truppbba áll az egész sereg
Zöld és veres ruhába,
A' Nemzeti nóta pereg
Kuruttyoló szájába;
Talpig jól készült fegyverbe
530 Bé állanak az ezerbe
A' buzgó Hazafiak.

Fizignát a' Trombitára
Sergét körül kerengi.
Zörög, dobog dob módjára
535 A' rezgő Álkekengi;
Buzdul rá a' béka gárda,
Lobog fején a' kokárda,
Félre nyomja kalapját.

A' határon Táborokat
540 Körül sántzolták méllyen,
Belől tsörgetik kardjokat
'S Puskájokat kevéllyen;
Bár belől szívekbe fáznak,
De vitéz tűzzel szikráznak
545 Kívül a' jó Sámpánytól.³²

A' lármára meg rendüle
Jupiter palotája.
A' serbedlije fel dűle,³³
Le hulla az órája;
550 Nem nyughatik már ezektől,
A' Feleségén keresztül
Le ugrik az ágyáról.

Le néz, láttya fegyveresen
A' Fizignát seregét,
555 Földhöz tsapja nagy mérgesen
Singes háló süvegét,
Mellyre szörnyű szélvész omla,
'S tsak nem ég föld öszve romla,
Jó, hogy el mosolyoda.

560 Eggyet csendít, 's a' szobába
Mercurius bé megyen.
„Menny, mondjad, tíz óra tájba
Minden Isten itt legyen.”
El megy Mercur, 's az Istenek
565 Mind eggy lábíg fel gyűltenek
Reggeli Templom után.

Ekkor nékik meg mutatja
A' szörnyű sokaságot,
Vélek rendre tsudáltatja
570 E' nagy hatalmasságot,
Millyen az Óriásoknak
Avagy a' Centaurusoknak
Rettentő nagy Táborok.

Kérdi nyájas mosolygással
575 (:Mellyre ég 's föld meg éle,

'S a' kopó szar is rakással
Tzukorrá leve véle:),
Mellyik akarna le menni
És segítségére lenni
580 Valamellyik Nemzetnek.

A' többek közt Minervához
Így szólla meg ölelvén,
'S gyenge száját szakállához
Nyájassággal dörzsölvén:
585 „Hát te leányom le szállassz,
Segítségére ki állassz
Az egér Armadának?

„Mert a' te Templomodba' is
A' Magyar nemeseknél
590 Alig lehet kapni ma is
Egyebet egereknél,
Még a' szent Múzsáknak rakott
Eggy két Templomba se' lakott
'S lakik egyéb egérnél.^{33a}

595 „Atyám! így felele Pallás
Jupiter tanátsára,
Nem tetszik ez a' javallás,
Nem állhatok szavára;
Nékem igen sok kárt tettek,
600 Olajt 's mindent öszve ettek
Templomomba ők nékem.

„Öszve rágták szép leplemet,³⁴
Mellyet szőttem selyemből,
Ki pusztítottak engemet
605 Már minden költségemből,
'S ha meg nem adom a' selyem
Árrát, rólam a' pendelyem
Rövid időn le húzzák.

„De ezzel semmit sem mondok
610 A' békáknak hasznára,
Mert ők csak olyan bolondok
Először 's utóljára!

Hogy a' hadba el fáradtam
Miattok el nem alhattam
615 Ki világos virradtig.

„De segítségre hozzájok
Ne induljunk, Istenek,
Hogy éles kardjok s szablyájok
Meg ne sebesítsenek;
620 Mert vakmerők a' Státión,
Bár egy egész Batálion
Isten mennyen ellenek.

„Innen leg szebb lessz nézni a'
Magos égből reájok,
625 Bátran, mint most a' Frantzia
Hadat némelly Királyok.”
Nagy Complimentet vágának
Az Istenek, 's fel mászának
Az Ég kéménnye mellé.

III. Pipa-dohány

A' tsata, a' nevezetesebb történetekkel.

630 Hát egyszer a' Trombitákat
El kezdik harsogtatni,
A' dobokat és Flótákat
Nagy lármával kongatni;
Jupiter is a' tsatára,
635 Rá ütven a' Pap tyúkjára,
Jelt ad a' kémény mellől.

Elsőben is ki mozdúla
Báró de Grand Brekeke,³⁵
Mindjárt ellene nyomúla
640 Nyalnádtói serege;
Sem ez, sem az meg nem retten,
Bátran vínak, végre kotten
A' Vezérek ki állnak.

Öszve tsapnak, Grand Brekekét
645 Nyalnádtói le vágja,

Grand Brekeke meg haragszik,
A' tromfot vissza vágja;
Ötször vették egymás nyakát,
Ötször mondtak jó éjtszakát
650 Mind ketten az életnek.

Végre de Grand Brekekének
Hatalmas tsapására
Nyálnádtői életének
Jutott vég órájára;
855 Mikor a' feje le esett,
Gondolkozván egy keveset
Tsak úgy nézett utánna.

Erre meg búsult szívébe
Üregjári, hevesen
660 Kiált, 's Obester Krötébe³⁶
Üti kardját mérgesen;
Kröte nemes lekű vala,
Szégyenletébe meg hala,
Hogy rajta illy Stikk esett.

665 Kröte szomorú halála
Döbretét orron üté,
Egy pár pisztoly vala nála,
Azt meg töltvén el süté;
'S azzal fő Hadnagy Csuprait,
670 Ki biztatta pajtásait,
Agyon lövé vitézül.

A' míg az Avantgardének
Így folyának tsatái,
Mind egyyüvé érkezének
075 A' nagy sereg osztályi;
Bezzeg akkor volt, a' mi volt,
Ijdedébe az is meg holt,
A' kinn semmi sem esett.

Ekkor a' Kenyér mezei
680 Bán vitéz seregével
Bé vág a' békák rendjei
Közé nagy vitéz hévvel.

Marsal Criór két regement
Vasasokkal ellene ment
665 Igen kemény tűz alatt.

Ez a' Criór eggy oktalan
De nagy száju Úr vala,
A' hazának eggy hasztalan
Hasnál mást nem hízlala;
690 Nálunk is vagynak olyanok,
Kik nagy szájuk, tudatlanok
'S tsak hasokat hizlalják.

Criór kezdé nagy lármával
Tsúfolni ellenségét,
695 De a' Bán is szablyájával
Meg nyomá kevélységét,
Mert rá vágván köldökére,
Ki omlott a' föld színére
Bélével eggyütt hája.

700 Bűrbő, Criór Adjutántja,
Látván estét Urának,
Meg áll, sárkányát fel rántja
Mérgébe pisztolyának;
Üregjárira rá süti,
705 'S szép bokrétáját le üti
A' halálos golyóbis.

Így hala meg Üregjári,
Tsillaga hazájának,
Kinél a' földnek határi
710 Bőltsebbet nem tartának;
E' nem bálba nevededett,
Mint sok meg németesedett
Magyar nemes Úrfiak.

Üregjárinak halála
715 Bűrbőnek káros leve,
Mert meg látá, mit tsinála
Nyalnádtói eleve;
Bűrbő fejét el ragadá,
És sok kérésére adá
720 Vissza szegény Bűrbőnek.

Major de Su meg pillantván
A' Bürbő harmintzadját,
A' tó felé el illantván
Oda hagyá századját;
725 De míg ő a tóba fered,
Néki is utánna ered
Nyalnádtői lóháton.

Ott a' Tóba által vervén
Meg ölé dárdájával,
730 Már most a' parton hevervén
El nyúlt kövér hasával,
Mellyet sok jobbágyok zsírja
Hizlalt, mint Climius írja
Sok magyar Földes Úrról.

735 Markazsó Fő Kapitánynak
Ebbe látták tsatáját:
El vette gróf Túródványnak
Pikxisét és óráját,
Hogy Madám de Grenouillnak,³⁷
740 Ha vidámabb idők nyílnak
Meg nyerhesse egygy tsókját.

Más oldalt az ellenséget
Mészvájó rettentette,
'S hogy a szörnyű veszteséget
745 De Rozó észre vette,
Haza futa szállására,
Rá bízván d'O Májorjára
Az egész compániát.

E' Khalchfresszert, egygy nagy szájú
750 Német Marsalt le vága,
Bátor nagy familiájú
Printz vala ő Nagysága;
Sok Magyar köz emberekből,
Mint az illy gyáva Printzekből,
755 Jobb katona lenne ám.

Elég, hogy Printz Khalchfresszernek
Illy véletlen halála

A' pór német egereknek
Rémülésekre vála;
760 Tele lett a' bugyogójok,
El hajigálták zászlójok
'S szaladtak szerte széllyel.

Látván ezt Gróf Deszkarági,
Eggy nagy vitéz Generál,
765 Hogy már a' Magyar országi
Nép is mindjárt retirál,
Meg állya a' széledőket,
'S jól öszve attázván őket
Vissza úzi mérgesen.

770 Tót Blatowszki ott tserkésze,
Hogy néki gátot tegyen,
Deszkarági rá se néze,
Seggbe rugja s el megyen.
Blatowszki ló szarrá leve,
775 Mint a' milyen volt eleve
Szent Péter előtt neme.

Obester Monsieur de Fesit
Sergét bellyebb vezeti,
Lábon kapja Petsenyésit,
780 A' Tóba belé veti,
'S ekkép szegény Petsenyésit,
Meg vetvén sok könyörgésit,
Belé fojtá a tóba.

Ez Obester Púpos vala,
785 Rekedt torkú és siket,
Hét lyukra folyt az oldala,
Frantz ette mindeniket;
A' nevét maga kezivel
Le nem tudta írni, mivel
790 Kondás volt az Apja is.

Mégis Obesterré leve,
Mert száz aranyat lopott,
Ezen vitézséget veve
Eggy ilyen ütött kopott;

795 Meg van az is Hazánkba' már,
Hogy pénzért az ökör 's számár
Azzá leve, a' mi nem.

Báró Morzsalopó állá
Bosszút a' meg holtakért,
800 Ő ötven nyakat kaszála
'S vága le egy két nyakért,
Limonót a' többek között,
Bár eleget esedezött,
Vitézül meg fritskázta.

805 De ezt meg látván messziről
A' Limonó Testvére,
Ragad a' Tónak széliről
Egy tsomó sárt kezére,
Morzsalopóhoz megy azzal,
810 'S hozzá tsapván egy halmazzal
Tsak nem meg vakította.

Ama' méreggel el telvén,
Szinte a' földre bukott,
De a' partról fel emelvén
815 Egy vaskos Nepomukot,
Limonóhoz hozzá sujtja,
Az magát hanyatt el nyújtja,
A' porba vissza zúzva.

Hanem Crüsször bosszút állá
820 Morzsalopón érette,
Mert véle szembe ki szálla,
'S Fejét el tsippentette;
Ki hogy fő nélkül maradott,
Fejét meg tsóválván mondott
825 Egy keserves Adieut.³⁸

Magrág unván a hartz szagát,
Félre méne peselni,
El lövék gatyá madzagát,
Kurázs ezt el szenvedni;
830 De végtére el jaidúla,
Mind két lábra meg sántúla,
'S Búvék egy nagy mélly lyukba.

Vigyázz, bátor hátúl kesely
 Légy is, vigyázz magadra,
 835 Minden bolond helyt ne peselj,
 Mert gatyá madzagodra
 Rá találnak pettzenteni,
 Pedig jó ám azt féltetni
 Emberséges embernek.

IV. Pipa-dohány

A' tsatának nagyja és ki menetele.

840 Maga Trokszartaksz álla ki
 Utollyára a' gátra,
 Eggy töltött pisztolyt húza ki,
 'S rá lövé Fizignátra;
 Ó is el süté puskáját,
 845 De el hullatván kováját,
 Tsötörtököt kiáltott.

Próbálgatja százszeresen,
 De még is el nem tsattan,
 Trokszartaksz pedig mérgesen
 850 Szeme elébe pattan,
 Ki rántja éles szablyáját
 'S a' Fizignát tomporáját
 Véle jól meg hasítja.

Bezzeg Fizignát sem véli
 855 Már e' dolgot tréfára,
 A' tó fenekét szemléli,
 Fut sántán a' partjára;
 Nyomúl Trokszartaksz utánna,
 Mert egész zsákmányt kívánna
 860 Tenni gonosz lelkéből.

De d'Onnyó oda nyargala,
 Hogy a' dolgot meg sejté;
 Fizignát, bár sánta vala,
 El fut, 's magát el rejté,
 865 És míg d'Onnyó sok tsapással
 Vívik maga Trokszartaksszal,
 Ó addig elébb állott.

Míg Mária a' véres tsatának
Dühös fegyverével öl,
870 Sok ezeren el hullának
Addig mind a' két felől.
A' Tó vérral vereseltet,
Az egész mező el tellett
A' sok száz holt testekkel.

875 Az egerek Nóvájokba
Róla ekkép' íranak,
Hogy a' békák táborokba
Nyoltz ezeren valának,
Kiknek a' hartzba lett végek,
880 Pedig az ő veszteségek
Másfél százra se mégyen.

A' békáknak Újságai
Ellenbe így íranak,
Hogy az egerek holtjai
885 Tíz ezeren valának,
Ők pedig, bár meg győzettek,
Még is többet nem vesztek
Mind össze is ezernél.

Az alatt gróf Bórrágadi,
890 Az egész Al-föld Bánja,
A' Magyar Országi hadi
Sergek fő Kapitánnya,
Vitézeivel el jöve
'S még messziről reá löve
895 A' küszködő békákra.

Ennél vitézebb vezére
Nem volt az egereknek;
Most tehát segítségére
El érkezvén ezeknek,
900 Beléjek újj erőt ada,
A' Békaság meg szalada
Nyakra főre előttök.

Akkor e' Mária unokája
Állván a' tó partjára,

- 905 Esküdve assecurálja
Mennyre földre 's magára,
Hogy el állván minden útját,
Egész tzudar pereputtyát
El törli a' békáknak.
- 910 De véghez is vitte volna,
Vitéz lévén, szándékát,
Ha Jupiter hagyta volna
A' már széllvel vert békát;
De meg szánván szegényeket,
915 A' bámuló Isteneket
Végre így szóllítá meg:
- „Collega uramék! mennykő
Nagy dolog ez, úgy-e hát?
Isten uttse, ez a' fitzko
920 Mind meg eszi a' békát.
Eb ugatta kis Scythája,
Magamnak is hogy reája
Néztem, lóggott a' szügyem.
- „No' tsak hát Márs Fiam Uram,
925 Mennyen le kend hozzájok,
Hadd bodorodjon a' békák
Le konyúlt bokrétájok.
Pallas tzutzám ő kemével
Le lódúlhatsz 's egygy erővel
930 Virgázzátok fel őket.
- Erre az egész Palota
Fel zúdul, 's az Istenek
Néki, mivel nagy Despota,
Nein, Nixszel feleltének.³⁹
935 De Márs szólla végre belé,
'S Jupiternek ezt felelé
Nagy Categóriával:
- „Oh Jupiter, sem Pallásnak,
Sem Mársnak vitézsége
940 Nem használhat, 's e' romlásnak
Még azzal nem lessz vége;

Ha tsak mi mind le nem szállunk,
'S Bórrágadinak nem állunk
Tűzzel vassal ellene.

945 „Vagy ha tüzes menyköveid
Nem hullatod ellenek,
Mellyekkel ellenségeid
Hajdan le verettenek,
'S a' mellyekkel Enceladot
950 És a' több reád támadott
Titánokat meg töréd.

Így szólla Márs, s le szállani
Az Istenek nem mernek,
Hanem menykövet hajtani
955 Tanátslák Jupiternek,
Ki is ezek tanátsából
A' nadrág hasítékjából
Ki húza egygy nagy menykőt.

Hát mihelyest ezt ki vette
960 Nadrág hasítékjából,
Az üllepe olly felette
Nagyot durranta hátúl,
Hogy az el szédült Istenek
Egészen el rémültenek
965 'S Bé fogták az örrokat.

Kivált az Isten Asszonykák
El sikolták magokat,
'S hogy Majestássát meg látták,
El dugták szem héjjokat;
970 De a' dugást úgy intézték,
Hogy ujjaik között nézték,
Mint leányaink szokták.

A' békáknak 's egereknek
Sergei meg rettentek,
975 Soká volt, míg fel eszméltek,
'S álmokból fel serkentek;
De nem szűnt meg Bórrágadi
Sorra nyakazni a' hadi
Tűzre termett békákat.

980 És el is vesztette volna
Örökre a' békákat,
Hogy ha meg nem szánta volna
Jupiter e' párákat,
Ki a' Tó mejjékről végre
985 El küldötte segítségre
A' Karchinos Nemzetet.

Ezek oldalaslag mennek,
'S Tsontból vagynak egészen,
A' mellyekből tekingetnek,
990 Nyakok egy srófot téssen,⁴⁰
Tsillagzik a' tsont hátokon,
'S a' két nagyobbik lábokon
Egy egy Guillotin vagyon.

Békákkal egy hazáúak,
995 Vélek szoktak múlatni,
Két fejűek, nyoltz lábúak,
Kézzel meg nem foghatni;
Ezeket pedig rákoknak
Nevezik a' Magyaroknak
1000 Minden Lexiconjai.

Ezek hát az egereknek
El vagdalák farkokat,
El metélék szegényeknek
Kezeket és lábokat;
1005 Mellyre ők meg félemlének,
'S hanyatt homlok sietének
A' tsata helyről haza.

Már tsak nem el nyugovának
A' nap tüzes lovai,
1010 Fényes posztilionnyának
El hunyván sűgárai;
Hogy az Egek borulának,
Ezen egy napi tsatának
Ekképen leve vége.

1015 Nékem is fogytig ki égett
A' dohányom azomba,

Pedig igen kevés termett
A' Magyar Heliconba;
Mert el nézhetik Uraink,
1020 Tőlök Pindusi halmaink
Nem igen műveltetnek.

115. In com[item] Pálffy

Hangzik é hát olly kedvesen a' Magyar szájába is
Oh Nagy Magyar a' nagy Voltér ditsó Henriása is.
Ugy é hogy a' Magyar

116. Tunc etiam moreris?

Sealig[er] in Erasinum.

Hervad a' Pindus, maga Tempe szárad
Sok folyó könyvtől Aganippe árad
Sírnak a' Musák maga sírva szoll óh
A' nagy Apolló.

- ⁵ A serény hír is szaporább menéssel
Repdes, bús szárnyát szomorú veréssel

117. [Nézd el . . .]

Nézd el, a' hangos filoméla, Nénnye,
'A Tavasz hogy jött, kiderüle Fénnye,
Fészkel és kedves fiait segíti
Majd ki repíti:

- ⁵ 'A Hazánk buzgó fia így cselekszik
Durva vaksággal hevesen veszekszik,
Mert okos így lesz valahára és ép
'A nyomorult nép.

118. Epitaphium Marci

(: az az hogy nem tudom biz' én kinek hívták —:) cuiusdem
Graeci hominis, qui ob Musicam a Valachis interfectus est, quod
fistulam, quam habebat egregiam, illis sponte dare nollet.

* * *

Musica cognatum cum *Musa* iungit amorem,

A *Musae* suum *Musica* nomen habet.

Musica me Marcum Nasonem *Musa* peremit,

Utraque Cultori perniciosa, suo.

5 Tu vero . . . [m]onitus iam disce [pue]r!

Ut fuge cum *Musis* quae quid habere puta; —

Eloquium *Marcum* Ciceronem et lingua diserta,

Fistula me *Marcum* blanda peremit. Abi!

119. A' Kovátsi út

Hallá kend, Bátsi! van e még jó messze Kovátsi?
f. Szent Pál sánta lova még mehet arra tova.

Erre Bihar: menjen, de elébb lova jól ki pihenjen,

Merre Diófahatár láttatik; arra Csátár.

5 Az Hegyek' aljában a' sárt gázolja magában,
Erre kövesse szagát, várja Kovátsi magát.

120. A' Legatus

A' Legátusnak poharába töltsön,

A' ki jó kedvet akar adni költsön:

Eggybe jó Pap lesz, hegyi bort ha kóstol
Minden Apostoll

121. Valedictoria cum bene precatione

Perlege C a n c r i n o s patienti pectore versus,
Perlage; sic etenim vota benigna leges.

Scorpius extremae violentus acumine caudae est,
Sic, si retro leges hos, maledicta dabunt:

NB. Nunc Cancrini sequuntur

Egreg[ium] [caput] [h]oc devitent fu[ne]ra [bu]sti
Tristia, non Musae; mors fera, non pia Sors.
Laetitiam TIBI, non luctus, dent Numina Coeli
Optima; dent plausus, non TIBI tristitiam.

10 *Si retro legatur: Diras evomit. Ex: gr:*

Sors pia, non fera mors; Musae, non tristia busti
Funera devitent hoc Caput egregium
Tristitiam TIBI, non plausus &.

122. Seu: Laurus ági

Borostyános Musád, e tsekély szil-ági
Musát, kérem, vegye jó nevenn SZILÁGY! —

123. [A mezei gyönyörűségről]

Jertek a' Mezőt szemlélni,
'S azzal az Örömmel élni,
Mellyet érez tsupánn egy bőlts szív:
Jertek e' boldog Helyekre:
5 E' szabad Mezőségekre
A' Napnak áldott világa hív.

Te pedig, Uram, szívünkbe
Munkáid' szemlélésünkbe
Egy Mennyei hév Örömet tölts:
10 Hogy e' Völgybenn járkálásunk
A' Virág közt mulatásunk
Előtted kedves légyen és bőlts.

Melly kedvesenn illatozik
Melly édesenn játszadozik

15 A' Nyúgoti széltől minden ág,
Szívünket mint mulattatja
Ah miként tsiklándoztatja.

tisztel őt

. . . barmok miként

20 . . . mennek seregenként !

. . . tölt juhok bégetése,
[m]léhecskék dolgozása,
A Békák kiáltozása
Mind örömünknek nevelése.

25 . . . Szóval a Zöld erdőkre
A' mit láttunk, 's a' mezőkre
Mint ugyan annyi gráditsokon
A mindeneknek Okához
És Teremtő Fő Urához
30 Vezetetett Lelkünk azokon.

. . .[ha]ldani Éden kertet
Nézvén, a' pompás mezőket
A' mi elménkkal képzelhattuk.
A' világosságot hozó
35 Hegyeket meg aranyozó
Nap sugárait szemlélhettük.

[Lá]ttuk a' fűvek hogy nőttek;
Arany színbe öltöztettek —
A meg értt búzák gazdag feje
40 Mulattatták szíveinket,
Jádtzottatták szemeinket
A' Természetnek sok színei,

Láttuk a' gazdag réteket,
Azon termő élelmeket
45 Az igát vonzó barnokna[k],
Bé takartuk sok kintseit
A' mezőknek gyümöltseit,
Hogy hasznokat végyük azoknak.

50 Melly nagy legyen a' Böltesség
'S Más minden tökéletesség
A' mi hatalmas Teremtőnkbe:
Ezen sok féle formába
A' természet eggy summába
Mind itt terjesztette előnkbe.

55 És még a' kis füvetske is,
A leg kisebb férgetske is
Annak hathatós jelensége,
Hogy a' Teremtő Felséges,
Minden dolga ditsőséges,
60 Meg mérhetetlen böltessége.

Óh milyen boldog az ember,
Kinek hasznot hajt Föld, Tenger,
A Nap, Hóld, Csillag ragyog érte,
De még is sok, mint oktalan
65 Azt véli, hogy haszontalan,
Ezekhez tsak kevesset ért e'.

A' lassú vizek zúgási,
A' híves szellők mozgási.
Hogy édesdeden ringatgassák
70 Egymás között vetélkednek;
És tsak abba mesterkednek,
Hogy az embert el-altathassák,

A' gyümölts fák gyümöltsei,
A' mezőknek sok kintsei
75 Hogy nékie hasznot hajtsanak.
Már ha tudnák jó előre
Az egyszer

124. Rátz Sámuelhez

URAM!

- Örvendez a' Magyar Haza, hogy a' mostani
Eskuláp' Fiait hallja Magyar hangon szóllani:
 Hogy *Görög-módi* ruháit *Hippokrates* le-tette,
 'S Magyar köntösre váltotta, 's már azt-is meg-szerette;
 5 Galénus már Pestet lakja, szóllván Magyar nyelven a',
 Hangzik a' Dunának mind két partjain Avitzenna.
 'S mikor a' Magyarok e' képp' örömöket ki-öntik:
 Akkor az ÚR érdemeit szóllják, 's Nevét köszöntik.
 Zengjed *vizek nagy Királlya* ditséreteit annak,
 10 Ki szájába tiszta Magyar hangot adott *Hoffmannak*.
 Hogy a' *Beszkdé* fellegeket fellyúl-múló havassa
 Azokat a' Magyar térre viszsza-hangozt[ath]assa.
 Külömben nem árt azoknak semmi Idő-haladék,
 Kivált, ha a' millyen az ÚR, olyan leszsz a' Maradék;
 15 Hullatni fog a' Magyarság öröm-könyvek' záporát,
 Azzal öntözvén egy igaz Magyar hazafi' porát.
 Míg Magyar leszsz, és a' Magyar míg Búrhásvot szereti:
 Meg-marad az ÚRnak Neve, meg-marad ditséreti.
 Én pedig kérem az URat kedves Hazám képében, —
 20 Kinek igaz híve leszek éltem egész rendében,
 Légyen kedves az ÚR előtt Nemzetem Ditsósége. — —
 Minden igaz Hazafinál a' leg-nemesebb vég e'.
 'S tiszteletemnek e' tsekély jelét végye kedvesen;
 Nyújtya ezt egy igaz *Magyar*, egy Hazafi szívesen,
 25 Míg Magyar vérrel buzognak élet-ere ágai,
 Hazájának, és az ÚRnak
 híve leszsz

Csokonai.

125. Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött
levélnek Töredéke

- In sua me puerum traxerunt otia Musae,
Otia iuditio semper amata meo.
Utque Caballinā primum scaturigine Phoebus
Bellerophonteis ora rigavit aquis:
5 Exin' sola mihi placuere Cacumina Pindi
Solaque Castaliis saxa canora modis.
Et licet haud faciles nactus sim in carmine Musas,
Nec possim armigera Pallade digna loqui:
Me tamen in sacras Valles et amoena vireta
10 Parnassique potens per iuga raptat amor.
Hic mihi fons vitreo pallentes flumine curas
Abluat, hic raucā gaudia voce canat.
Non me vittato velavit rite Tiarā
Inter Presbyteros sacra Cathedra pios.
15 Non ego Consultis regales Juris honores
Invideam, aut magnas ambitiosus opes.
Non mihi Paeonias optarim industrius artes,
Impleat ut loculos febris acuta meos.
Non Eratostheniis quaesitum ductibus aurum
20 (:Si modo mi faveat Phoebus:) habere velim.
At modo temporibus nostris laudatur, et alget,
Cuius Apollineum carmen ab ore sonat!
Non lacrymas inter sedet et suspiria Caesar:
Dedignare sacros, Aula! fovere Viros.
25 Ennius hoc nostrum fato revocetur in aevum,
Et videat nullum Vatibus esse decus:
Malit abire iterum Pavonem in Pythagoraeum,
Quam modo Maeonius, (:qui fuit:) esse senex.
Carmina laudantur passim; qui carmina fecit,
30 Emendicatis victitat ipse bonis. —
Quando igitur largo quae dignaretur Honore,
Quaeque pararet opes dos mihi nulla placet,
Sola sed Aonio Tempe resonantia rivo, —
Sed bona quae possunt cogere nulla, — iuvant.
35 Pauperiom charis, video, me quaerere Musis,
In Permessiacis naufragus exsul aquis!

126. Broughton Religiói Lexiconára

- Minden munkák között azok a' *Szótárok*
 Mellyeknek szélessen ki terjed határok.
 De minden *Szótárok* között nem azok é
 A' tágasok? mellyek a' sok Vallásoké.
- 5 Olly fel járhatatlan ezeknek mezeje;
 Hogy nem elég arra egy ember ideje.
 Tsak Istent a' népek a' mennyit tisztelnék,
 Ezeknek számával sok Tómusok telnek.
 Tsak a' *Görög* 's *Deák Isteneknek* szabott
- 10 *Banier Apátúr tizenkét Darabot.*
Jablonskinak pedig az *Egyiptombeli*
Istennel három könyve vagyon teli.
 A' sok *Szer-tartások*', *Papok*', és *Templomok*'
 Számával telnének millyen *Laistromok*?
- 15 Erős vállok terhe *Hospinián* maga,
 Pedig ennek tsak egy ösvényén ballag a'.
 Hát még ha mind ezen szét akarnál menni;
 Mennyi sok költséget 's útát kéne tenni?
 Egy bőlt's út mutatód légyen azért ebben,
- 20 Ki vezessen a' szebb úton 's rövidebben.
 Kérded? a' rövidebb vagy szebb útát járd ó?
 Az a' *Koecher* uta, e' meg a' *Picardé*.
 A' *Német Kalauz*, e' pedig *Frantzia*,
 Ez a' szép, a' rövid útát keresi a'.
- 25 *Amaz* követőjit hamar át vezeti,
 Ezt el hagyja, amazt tsak távól nézeti.
 De ez minden részét rendre meg mutatja,
 'S Társát sok gyönyörű dolgokkal mulatja.
 Itt van mind a' rövid, mind a' szebbik róna:
- 30 Mellyiken induljon; áll az útzón a'?
 De az én tanátsom egy jobb módot választ,
 Meg mondom: adj elébb kérdésemre választ:
Őszve nem járhatod e' széles környéket,
Szeretnél azonban látni egy vidéket;
- 35 *Ha Picard után mégy, tám el sem érsz oda,*
Koecher pedig azt sem mondja meg mitsoda.
Szeretnél e' azért olyan mesterséget
Melly egyszerre arra' helyre vinne téged?
Hogy a' többek között az én babonám a'

- 40 *Mogolhoz ragadna, hol lakik a' Láma.
Így sok fáradságot 's munkát meg nyerhetnél:
Még is kívánt helyyed pontjára érhetnél.
Látom, hogy ez néked igen kedves lenne:
Semmi boszorkányság ha nem lenne benne.*
- 45 *Ez a' Hajnal sebes szárnyát nem kívánja,
Maradhat Medea repülő sárkánja,
Nem kell Triptolemus nyargaló hintója,
Dedalus a' szárnyát másnak viaszolja;
Nem szükség e' végre semmi nagy babona*
- 50 *A' ki ezt mind véghez viheti Broughton a'.
Ő mindjárt a' hova mondd oda viszen,
Akar szárazon kell menni, akar vizen.
A' Hottentotákat akarod é látni,
Isteneket miként szokták ők imádni?*
- 55 *Kövesd őtet: el visz' Afrika végére;
Ügyet sem kell vetned a' többi részére.
De azt mondd: Hát az olly Mercuriusért
Mit adjak én, a' kit csak az eggy Anglus ért?
Értik ezt a' Frantzok, értik a' Németek,*
- 60 *Értik ezt majd minden tsinosabb Nemzetek.
Ha egyet sem értesz: ne félj, meg jelenti
Magyar hangon minden titkait Mindszenti.
Sőt Broughtonnál jelent neked még többet ő,
Többet mond a' Tolmáts, mint sem a' Vezető.*
- 65 *Áldjad tehát annak nevét Magyar Nemzet!
Kit Hazád nyelvednek illy diszére nemzett.
Ha (a' kit hamar el vitt az irigy Halál)
Pétzelihez csak nem háládatlan valál:
Mutasd szívességed annak meg maradt*
- 70 *Barátjához, a' ki érted így fáradozt.
Ne légy a' leg nagyobb elmékhez mostoha,
Kiket bé nem fog a' halandóság moha.
Állíts inkább nekik gyémánt oszlopokat:
Hogy látván a' késő maradék azokat,*
- 75 *Hullasson felettek öröm könyv záporát
Áldván a' köz hasznú Hazafiak porát.*

127. A' Szépek Szépe [I.]

Ti élet édesét lehellő leányok!

A' Szépség tüzenél olvasztott Bálványok!

Kiket imád sok szív, áhítva reszketvén,

Fel-lobbant óltárán temjénét égetvén,

5 Oldjátok le rólam hitván kötéseket,

Félre! nem imádlak többé benneteket.

Mert minden szépséget, mellyel hódítátok,

Már az én szépembenn egy summában látok.

Jer szépem! mutasd-meg azt kevély nemednek,

10 A' miből ők eggyel alig ditsekednek.

Hadd mondják, a' kiknek van finomabb ízek:

Te vagy a' remek kép, azok csak a' Skítzek.

Léda gyermekinek hűljön-meg a' vérek,

Szégnyenljék a' Görög Országi Vezérek,

15 Hogy ők *Helénáért* vesződtek *Trójánál*

Holott lehet, 's van szebb Személy *Helénánál!*

Állj-ki irigy! találj motskot tagjaiba,

Nézd leg-kényesbb ízlés! van é benne hiba!

Ha valamelly részét hibásnak lelitek,

20 Hibáztok, a' *szépet rútnak* képzelitek.

Ha kérditek tőlem: *Mi Szép?* azt felelem,

Én a' szépet, s' rútat olly formán képezem,

Hogy szép mind az, a' mi ő benne láttatik,

A' mi benne meg nints, a' rútnak mondatik.

25 Nints hát semmi hiba (mind így ítélhetnek)

Ezenn Remekébenn a' bölts Természetnek.

De én e' Remekbenn fogyatkozást látok,

Mellyre ti el-fogott szemek pislogátok.

Hogy ámbár a' pazér Természet bőv keze

30 Minden szépségeket ez egyre hímeze:

Még is o' Remekbenn igen nagy tsonkulás,

Hogy ő vele is köz a' végső el-múlás.

Isten! hát csak azért mivelsz illy remeket?

Azért árasztassz rá minden Szépségeket,

35 Hogy eggy *Légyen* szódat fel-dúló *Múljon*-nal

Minden szépségeket el-seperj azonnal?
Hová teszed akkor illy ditső mivedet?

A' milyet még semmi föld pora nem fedett,
Hadd tudjam! — Rósákat sírjára plántálok,
40 's Ezt írom rá: *Szépek!* —: *de e' szebb volt nálok.*

Jer Szépem! tsak néked lehellek, míg élek.

Míg eszemet tudom; tsak Te rád eszmélek.

Ha meg-halsz, 's még akkor el nem hunyt életem:

Meg merevedtt tested szívembe temetem.

45 Ha élet Tenéked még hosszabb adatott:

Szóljál sírom felett tsak vagy fél szózatot.

's Akkor is szikrái a' hév szeretetnek

Fagyos tetemim közt egybe lángot vetnek.

128. A' vidám természetű poéta

Sírhalmok! Gyász Temetőkertek!

Mellyek örökös Setéttség'

'S Szívet borzasztó Tsendesség'

Mostoha Keb'leben heverték,

5 Ti bús Melánkóliának

Setétes Völgyei!

Hol szomorú Mú'sájának

Áldozott Hervey.

Itt az Érzésnek minden Neme

10 Még az Élőben is meghal.

Füle tsak tsendességet hall,

A' Semmitől irtózik Szeme,

A' Tziprus a' Hóld' Fénnyénél

Árnyékát mutatja.

15 Eggy Sírból kitántorgott Szél

Bádjattan mozgatja.

Szörnyű Környék! mellyhez a' Lélek

Fantáziáin repülve,

Írtódzással megy, 's rémülve

20 Félholtan hátrál vissza vélek.

Szörnyű Környék! kérkedj bátor

Bús lantú Youngoddal:
Isten hozzád gyászos Sátor!
Komor Anglusoddal.

- 25 Mások írtóztató Énekkal
Bógessék bús Obojjokat,
És siralmas Nótájokat
Jajgassák keserves Versekkel;
Kerítettse szürke Hesperis
30 Gőzölgő Fejeket:
Én nem óhajtom egyszer is
Követni ezeket.

- Nékem inkább olly Koszorú
Kösse felkentt Fejemet,
35 Mellynek Színe nem szomorú,
'S múlattya a' szebb Nemet:
Ezt a' vidámabb Mú'sáknak,
A' mosolygó Grátziáknak
Fűzzék össze ró'saszínű Újjai,
40 Élesszék fel ambróziás Tsókjai.

- Nem kell Tziprus, mellyel Racint
Tisztelte Melpómene:
Apró Viola 's Hiatzint
Bár Hajamon fénylene!
45 Apró, és kék Töltsérjei
Ollyak, mint Szépem' Szemei.
Ez kell nékem! — Homlokomat ne érje
Shakspeárnak akónitos Fűzérje.

- Így veszem fel víg Lélekkel
50 Gyengén rezgő Lantomat,
'S majd Kedvesem egygy Énekkal
Lelkesíti Húromat.
Míg leng az estveli Szellő,
Szárnyán egygy Nektárt lehellő
55 Ró'sában a' kis Szerelmek megszállnak,
És menyei Hármóniát tsinálnak.

Szívünk elolvadt Részeit
Élesztjük újj Dalokkal,

60 Pauzák' únalmas ideit
 Édesíttyük Tsókokkal.
 Ah ! a' híves Esthajnalonn,
 Így alszunk el egy szép Dalonn,
 'S Énekünknek végső bádjadtt Szózatya
 Az andalgó Vidéket elaltattya.

129. Első Szerelemérzés [I.]

Még tsak . . .
 Míg . . .
 Vígadtam . . .
 Semm[i]

5 Ha Nyárba[n] [a' szikrázó Rák]
 Lankasz[totta]. . .
 Itt a' híves E[téziák]
 El óltott[ák]. . .

10 Ha eltikkadt [tetemeim]
 Szomjúztak [a melegtől]
 Elevenedtek erei[m]
 E híves tserg[etegtől]

De most, Laura . . .
 Nem olly hévség . . .
 15 Nintsen semmi, ah, . . .
 Melly óltsa e' me[le]g[et]

.

 20

 25

.....
.....
..... [fekszt]em.
30 [Havasok]on ;
..... [me]legszen !
.....

Másszor tikkadt és el alélt
Testem új életre jött,
35 Ha e' híves forrással élt,
Melly itt zúg ez Hegy előtt:

De most, noha tsípésivel
Majd ki szedi fogamat,
Mégis híves vizeivel
40 Ez sem óltja szomjamat;

Mert minden tseppjét, tüzemnek
Heve meg emésztette,
Mihelytt lángaló szívemnek
Le folyt vala mellette.

45 Mit tsináljak? — e' gyúladás
Terjed; — a' szél gerjeszti.
Hasztalan minden fáradás!
A' vizet meg emészti.

Míg még gyengébb gyermek valék:
50 Melly könnyű vólt pihennem!
Illy kint még nem tapasztalék;
Nem rég' ólta van bennem.

Nem régólta tsatáz velem,
Ah, Laura, Kedves alak!
55 Ah, tsak azólta viselem,
Hogy egyszer meg láttalak.

Tudom, Laura! e' kín tőled
Került; de nem esmorem.
Ah, árthatsz é? azt felőled,
60 Laura! hinni nem merem.

Hisz' élettel ketsegettette
Pillantásod szívemet?
Úgy van: tsak azért sértett e',
Hogy gyógygýtson Engemet!

130. A' tanúnak hívott Liget

No! ki értünk már valahára
A' Város unalmai közzül
Hol az én bús Lelkemnek, Laura!
Hidd el, minden unalmat szül.

5 Itt a' Liget: hús árnyékába
Melynek tsak azért hívtalak,
Hogy e' fákkal ezen órába
Téged szembe állítsalak.

10 Ók tanúim; ők keseredett
Szívem' siralmát hallották,
Ók panaszim, 's a' te nevedet
Gyakorta vissza hangzották.

Halgasd, óh szép! ha! — mi bús szellő
Suhog a' gyenge ágokon
15 Mint reszketnek, nézd! — a' zöldellő
Levélkék tőle azokon.

Az én Lelkem' sóhajtásitól
Reszket a' fáknak levele,
Mellyeket itt mélyly panaszítól
20 Lassú zúgással emele. — . . .

Nézd! — a' fűvek' lútskos harmatja,
Nézd, még mostan sem száradt fel;
Bár a' forró Nap szárogatja
Mind úntalan hév tüzével.

25 Ezek az én olvadt szívemnek
Vizzé vált párázatjai,
Ezek' e' két ki száradt szemnek
Könnytseppé vált harmatjai.

A' többbit a' Virágtöltsérek
 30 Fel szívták a' múlt Napokban:
 Hogy a' Virágok illy kövérek,
 Ah! Nékem az be' sokba' van! —

131. A' távolról kínzó [I.]

Most vagyok Veled szemben
 Először mióta élek:
 Mégis belől szívemben
 Mindég kínzál Kegyes Lélek.
 5 Én Északra laktam, te Délre:
 Még is tüzed velem lakott,
 's Mindég perzselte Északot;
 Ah, én nem mehetttem olly félre.
 Most a' tűz mellett vagyok,
 10 's Nints olly szenvedésem!
 Mert égésim olly Nagyok,
 Hogy meg halt érzésem.

132. A Poétákba' lakó Istenség [I.]

Poéták! felőletek
 Azt tartják, hogy bennetek
 Lakik Istenség,
 Mellynek égi Malasztja
 5 Tüzetek' fel gyúlasztja,
 Melly bennetek ég.

Poéták! én rólatok
 Semmit sem állíthatok,
 Ti dolgotok az.
 10 De hogy kezd egy Isteni
 Erőt Lelkem érzeni,
 Már az szent igaz.

Poéták! tsak eggyyszersem
 Látnátok az én Versem',

- 15 Ha ez nem vonna.
Meg mondjám ez Istennek
Ditső Nevét? — ah, Ennek
Neve — Beldonna.

133. A' Fársang' Bútsúzó Szavai

- Úzik már a' Farsangot!
Bor, Muzsika, Tántz, Múltság,
Kedves törődés, fáradság,
Kik hajdan itt mulattatok,
5 A' közhelyről oszoljatok!
Kongatják a' Harangot!
Úzik már a' Farsangot!

- Fussatok hát, víg Napok!
Tíz hete már, hogy vígsággal
10 Játszódtatok e világgal.
De itt lepnek a' Papok:
Fussatok hát Víg Napok!

- Pszt! minden Tántzpaloták!
Ürüljön boros asztalom,
15 Némúljon meg a' tzimbalom,
Szűnjetek meg, hahoták!
Pszt! minden Tántzpaloták!

- Könyvhöz, Dáma, 's Gavallér!
Elég volt a' sok Ördögnek,
20 Kik belőletek köhögnek.
Itt van! itt a' szent pallér!
Könyvhöz, Dáma, 's Gavallér!

- Itt a' Bőjt! koplaljatok!
Itt van; 's ízetlen olajja
25 A' tsókokat majd le nyalja. —
Szent ételt is szopjatok!
Itt a' Bőjt! koplaljatok!

Vége már a' nőszésnek!
Kiknek nem jutott házaspár:

30 Úton-útfélen elég jár.
Tsont azoknak, kik késnek;
Vége már a' nőszésnek!

Enni kell a' Bőjtbe' is!
Azért ha ki szép párt lele —
35 Nem zsíros az — élhet vele.
Kukríkol a' tsírkeis!
Enni kell a' bőjtbe' is!

Jaj, siessünk Híveim!
Mit érzek? — mi szent szag? — ver da? — —
40 Jaj! jön, — jön a' Hamvas Szerda!
Bé hamvazza szemeim':
Jaj, siessünk, Híveim!

Víg Lelkek! nem láttok már!
Bár nem láttok: de tőletek
45 El nem válok, és véletek
Leszek: 's ez így legyen bár;
Víg Lelkek! nem láttok már.

Most veszek már Maskarát!
Köz-helyen nem szabad lennem:
50 Azért áll-ortzát kell vennem;
Hogy ne lásson Pap, 's Barát,
Most veszek már Maskarát.

's Fársángolok Véletek
Rejtőzvéen szent Maskarában
55 A' Vallás állortzájában
Negyven napig nevetek
's Fársángolok Véletek.

Most nyúgodjunk: Ádió!
Pislog a' Dáma 's Gavallér;
60 Beteg, 's oda a' sok tallér. — —
Majd meg jön tán egészsége,
Hervadó kedve, 's szépsége;
A' Költség-is tán ki jó:
Most nyúgodjunk: Ádió!!!

134. Az elragadtatott [érzékenységek]

Laura! kellemességidne[k]
És mosolygó Szépségidne[k]
Fűszerszámos balzsma[ma]
Érzésimet meg szédíté,
5 Meg bájoló, részegíté,
's Egy perre borsol[ta ma.]

Köztök nagy perlés lázzado[tt,]
Mellyet az abból támadott
Szent Ditsőség okoz[,]
10 Hogy mellyik az, ki tégedet
Meg érezvén fel ébredett,
's Nékik ennyi jót hoz[a.]

Mindenik nagy hevességgel
Perlett, hogy e' ditsőséggel
15 Birjon a' többek felett[.]
Illy formán szóltak egymásnak[,]
Míg e' heves tzivódásnak
Lelkem által vége le[tt.]

[SZ]AGLÁS.

[Tudjátok é? hogy ma]gatok
20 [Másfelé andalogtatok,]
[Más tá]rgyon szűnyókálva:
[Mikor a' táncznak ölt]özött
[Szépség' leányai köz]ött
[Laura] el jött sétálva.

25 [Mikor egy zöld] [mir]tus mellett
[Egy kis szellő rá]m lehellett
[Am]bróziás illattal.
[Mellyet mihely[t] meg érzettem:
..... lettem.
30 [Éd]es tsiklándozattal.

LÁTÁS.

[Elsőben is mé]lly álomból
[Tévelygő an]dalgásomból

[N]emde én pattanék ki?
[Látták éles] nyilaimat,
35 [Villámló pi]llantásimat
E' kis berek' vidéki.

Míg tüzes szemem sokára
Rá akadt a' szép Laurára
's Fél oldalt reá tsapott.
40 Ah, mikor a' több szem között
Látásunk öszve ütközött,
's Eggy mástól lángot kapott!

Ah, mikor új pillantása,
's Elevenebb katsintása
45 Kétszer az enyímre lőtt!
Bezzeg, el oszlott álmatok;
Bezzeg, mind fel pattantatok,
Nem tűnyán, mint az előtt.

Zefir játszván szép hajain
50 Elefánttetem vállain
Melly szép színeket adtak?
Rózsát mosolygó ajaka,
Hószín mellye márvány nyaka,
Ah, miként el ragadtak!

HALLÁS.

55 Hát mikor mély sóhajtása,
's Bádgyadt hangon tett szolása
Ébredt fülembé hatott?
Édes ájulás lepett el,
Melly eggy mennyei étellel
60 Ketsegtetett, biztatott.

Mikor mellé ereszkedtünk,
's Végre — hogy sok kérést tettünk, —
Ezt mondotta: Szeretek:
Ah, e' szóra vérünk égett,
65 És minden elevenséget
Tiis le vetkeztetek.

Mikor mézes beszédére
Örök hűséget ígére,

's Illy' biztató hangon szólt:
70 Szeretek! téged' kedvellek,
Tsak néked élek, 's lehellek;
Míg be nem fed a' sírbólt!

Akkor, — óh, mert e' szavának
Olly édességi valának,
75 Hogy élet ömlött belénk! —
Eggy legédesebb mennyei
Öröm' gyönyörködései
Repestek vígan felénk.

Mikor Kedvesének mondott;
80 El vett minden bút és gondot
Ez az édes Nevezet,
's Hízelkedő beszédének
Mézzén le tsorgó szívének
Mindnyájunk temjénezzett.

TAPINTÁS.

85 Közte e' temjénezésnek,
's E' mennyei ihletésnek
Kezeim' fel emelém;
És jótételeit hálálván,
Ez imádni méltó bálván'
90 Szent testét meg ölelém. —

Óh, halhatatlan Istenek!
Mit érzettem? — ah, millyenek
Vóltak gyenge tagjai!
Mellyek hogy reám hajoltak,
95 Nálók gyengébbek nem vóltak
A' Rózsa' harmatjai.

Mellyét Érosznak melege
Olvasztván, gyengén pihege
Két kerek dombja alatt.
100 Kozemet tévén szívére,
Sűrűn vert, és minden vére
Hozzám örömmel szaladt.

Mint a' hó a' Nap' tüztétől:
Úgy az ő hév szerelmétől

105 Mind el olvadva valánk;
Életünk belé költözött,
's Ölelő karjai között
E' Világnak meghalánk!

ÍZLÉS.

Mit ér a' szép gyümölts maga,
110 Bár sima, 's jó színe, szaga;
Ha nints íze, melly tesszen?
Ti tsak Laura' szépségére
Bámúltatok, méz ízére
Nem ügyelvén szemessen.

115 Nints a' nektár olyan édes,
Mellyet ki tölt Ganimédes
Jupiter' tsészójébe';
Óh nem bír az annyi jókkal,
Ha tsak ezt egy ilyen tsókkal
120 Nem egyvelíti Hébe.

Illyen ízzel nem kínálja
Gazdag lakosit Pankhája
's Más termékeny Tartomány:
Még illy étele 's itala
125 Eggy nagy Királynak sem vala.
Óh mennyei adomány!

Óh, méznél édesbb ajakok!
Melly ambróziát folytatok
Rózsaszín kelyhetekből
130 Melly mézes tsókok valának,
Mellyeket költsön szopának
Hév ajakim ezekből!

Tsömört ád az édes, ha sok:
De ezek nem unalmasok,
135 Ez nem olyan Édesség.
Óh, Laura! szám' appetitját
Ne tsald meg; ne tarts Diétát;
Óh nints' ebbe sok 's elég!

LELKEM.

Mit tzivódtok? óh, szűnjetek,

- 140 Híveim! mit versengetek? —
Tsak Laurát imádjátok.
Lebegjete Gyönyörűség'
Szárnyain, 's az Örök Hűség'
Pontjára mozgassátok.

135. A' Méz' méze

- Sok az ember baja
Egy belső nyavalya
Engemet is megrontsolt;
Ínyem el vesztette
5 Szám ízét el vette
Minden tsak ízetlen volt.

- Kóstoltam Tokajit
Gyomrom únalmaid
Szerzé e szent ital is;
10 Nem volt el szenvedve
A téj édes nedve
Nállam még tzúkorral is.

- Végre egy tetézett
Tálba lépes mézet
15 Kűlde egy jó Nints-Neve;
Kóstoltam kelletlen,
Hát fojtós, ízetlen
Mint a' zöld vatzkor leve.

- Be jöve azonba'
20 Laura sátoromba;
's Mondám, mi bánt rég'olta.
Tsudálta: — el mettzett
Eggy kitsinyt, 's úgy tettzett,
Hogy elébb meg tsókolta.

- 25 Ezt edd meg: ez tán jól —
Meg eszem. — — Egek! ó!
Még olly édest nem ettem!
Adj! óh, adj! több mézet,

Mellyet szád ígézett!
30 Óh adj! — így esdeklettem.

Adott még többet is:
's Meg nem mézeltetis
Adott a' Kis tsíntalan;
De én meg esmértem, —
35 's Édességet kértem
Szátskájáról úntalan'. — —

Kis Méhek! kerteken,
Mezőkön, berkeken
Mit futtok sok veszéllyel?
40 A' friss patakokra,
A' szép virágokra
Repdesvén szerte széllyel?

Mennyi sok munkával,
És idő' jártával
45 Gyűjthettek egy kis mézet? —
Szálljatok Laurára!
Az ő szép szájára
Vénus sokat tetézett.

Jöjjetek! 's így nem lesz
50 Ollyan sok 's édes méz
Sohol, mint a' tietek.
Jöjjetek! 's így nem lesz
Ollyan boldog méhész
Sohol, mint a' tietek.

136. A' szerelmes szemek

Ah, ne vesd rám két villám szemedet
Olly hasgató tekintéssel:
Kérdezd meg tsak, ő fog majd Tégedet
Vádolni a' sebhetéssel.

5 Nem érzed é, miként zsibong a' vak
Ámor' rajja szemed körül?

Ki mérget mézel, ki bilintset rak,
Fáklyát gyújt, nyilat köszörül.

10 Én látom azt! — Szátskád rózsájában
Látok még egy nagy táborral:
Lelkemet gyomrozzák, 's ő hijában
Küszködik annyi Ámorral.

Kettő pillantásodnak szárnyain
Repüle szívem várába:
15 Már most dombol le omlott hantjain;
Hallod? mint dobog a' lába! —

137. A' patyolat

Le vetkezett Kedvesem,
Már feredni készül:
Jer, Múzsám! majd meg lesem
Millyen ruha nélkül.

5 De látod é? nem mutatja
Ő e' bokroknak kintsemet,
Őrzi vékony Patyolatja
Gyönyörűségemet.

Mint a' Napnak tekinteti
10 Mikor a' setét felhőkből ki vetkezik,
Ki derül, 's magát szebben kedvelteti,
Ha tsak vékony ködök fedezik:

Úgy az ő szépségei,
Mellyeket a' ruha fedett,
15 Komor fedelei
Közül ki fényesedett.

És most tsak egy világos
Ködből sugározik,
Mellyből sugára méltóságos
20 Fénnyel játszadozik. —

Oszolj szélllyel, kis selyem köd, tisztúlj fel,
Ne fogd el Napomat, kis Fellegetskel!
Bár tégedet drága pénzért tanúltt kézzel
Szövöttis az Ásiai leg szebb Menyetske.

138. Az Éj és a' Tsillagok [I.]

Régi víg Kedvem' szép Horizonja
Szürkült borzasztó setétségre,
Eggy komor Éj mord gyáásszát rá vonja,
's Régi Napom nem derül Égre.

- 5 Kedvesem' szép szemei vesztemet
Vígasztalni fogják magok:
Óh hát fényesítsétek Éjemet
Ti, eggy pár Halandó Tsillagok!

139. A' Feredés

- Ni, ni, szemeim, ide nézzetek,
Ni e kis rózsabokor hírtelen
Mint meg rezzent amott a víz szélén
Ni, ni, szemeim, ide nézzetek,
5 Ni, mint össze verődtenek
Levelei s ágai
Tövisse s virágai
Ni, mind meg billegtenek.
Fel tziírázott kevély virágának
10 Bibor pompái szélllyel szóródának.
Némellyik le esve el terült a dudvák szárain,
Némellyek úsznak az itt lengő
És játszadozva kerengő
Zefirek szárnyain.
- 15 Ni, ni, vigyázzatok,
De fényetek rezeget pislogva,
Hol össze vonúl, hol ki düllyed.
Most repes víg pattanással forogva,
Majd rettenve komor gödribe süllyed.

- 20 Tán Istent láttatok?
Ne zárjátok bé ablaktok[at].
Ott nem haragos Istenség látszik,
Ne féljete, ott eggy szép Nimfa játszik.
Nyissátok meg ablaktokat.
- 25 A rózsákon által fénylenek
Sokkal szebb rózsái
Pirosuló ortzái,
Mellyek titeket meg igéztenek.
Ah boldog rózsafa!
- 30 Be nyájas Nimfa
Nyugszik alatta árnyéknak.
Ah, végy bé engem egyik ágodnak!
Ti pedig szemeim, ti ide vigyázzatok,
Mit akar ott a' ti ígésző Nimfátok?
- 35 Ni, ni, ruháit le vetette,
's A' rózsá' tövére tette. —
Maga indul: — most már, most nézzetek!
A' Nézés' Istene légyen véletek!
- Ahol megy! — — ah melly Isteni képnek kell
lenni,
- 40 Melly hátúlról is ennyi Grátziákkal kezd
jelenni? —
Ah, bár láthatnátok, melly szép
A' halhatatlan Kép? —
Ah fordúlj erre szép Istenné — — —
Egek! — mi tsuda? — ah! szemeim! mit
láttok? —
- 45 Mint reszkettek? —
Mint meredtek? —
Mint fel lobbannátok? —
Már ki pattannátok,
's Tán golyóbiskátok'
- 50 A' nézés tövéből ki venné? —
- Ah, mit látok? — irgalmas Egek! —
Az én Kintsem! — — alig pihegek! —
Vissza fordúlt az én Galambom, — vissza
nézett! —
's Szememet, Szívemet, Lelkemet, mindent meg
igézett.

- 55 Az én Kedvesem fut amott! —
 Ah mint dobog szívem belől! —
 Ah, mint olvadok minden felől! —
 Isten! — Egek! — Jaj el fogyok! —
 Ne hagyjatok! — Mindjárt le rogyok! —
- 60 Az én Kedvesem fut amott! —
 Ah, ötet — ötet láttam ott! —
- Ahol megy! — ah! mit látok? — — Mezítelen! —
 Irigylem e' Vidékeknek ezt:
 Hogy látják, a' mi engem öl 's éleszt, —
 65 's Szerelem társimmá lesznek illy hírtelen. —
 De tsalódom! — ti láttok testén
 Valamelly leplet, — — de, melly ritka
 Az a' fedél, melly alatt van szívem' kies titka,
 's Melly lebeg meztelen Évám' Édenén! —
- 70 E' tsalódás játszódtat é titeket,
 Vagy tsak ugyan látjátok ezeket?
 Miként pirosolnak,
 Mikor meg hajolnak
 Fényes szárai,
 75 Márvány tzombjai,
 A' mellyeket fő hajtva,
 És utánna sóhajtva
 Tsókolnak magok
 A' szép Virágok.
- 80 Vajha én most, vajha Virág lennék!
 Én is illyen Komplimentet tennék. —
- Nézd, a' vékony patyolat'
 Vigály felhője alatt
 A' szerelmes Zefirek mint enyelegnek:
 85 Ah, ezt mint irigylem e' játtzi seregnek!
 Némellyik szép lábára tekergőzik,
 Eggyik kies mellye alá rejtőzik,
 Másik márvány oldalára könyököl:
 Ah, a' szerelemnézés, ah, majd meg öll
 90 Vajha én most, vajha Zefir lennék!
 Én is a' leg szebbik helyre mennék. —
- De látjátok! már a' Patakba lépett,
 Melly kettőssé teszi ezt a' gyönyörű képet.

A' hízelkedő habok hozzá mint tódúlnak,
 's Farkok tsóválva lábához simúlnak.
 Vetélkednek, az első melyik légyen,
 Melly néki udvarlást tsókolással tégyen?
 Már szárait,
 Már térdeit,
 100 Már tzombjait,
 Tzombtöveit
 Nyelik el a' fajtalan habok. —
 Ah, távozzatok, otsmány habok! —
 Ha fellyebb vizitek vizeteket:
 105 Menten öszve tördellek benneteket. —
 Ah! már meg öltetek! —
 Szerelem társsá lettetek. —
 Ah, már alig látom szép melyét! —
 Ah! mint nyalogatják nyúgodalmam helyét! —
 110 Vajha én most, vajha egy hab lennék:
 Én is szerelmes testén pihennék! —

140. A' Vatsora. Fabullhoz

Catullusnak XIIIdik Verse.

Nálam jó vatsorád lejénd, Fabullom,
 Egy két Napra, ha meg segít az Isten.
 Ha gazdag Vatsorát hozol magaddal,
 És fog jönni veled fejér Leányka,
 5 Jó bor, tréfa, egész sereg katzajjal.
 Ezt mondom, ha hozol, Fabull Barátom!
 Lessz itt jó vatsorád; mivel Katulod'
 Erszényét merevül be szőtte a' pók! —
 Ellenben veszel itt tsupán szerelmet,
 10 's Édesebb, gyönyörűbb ha még van ennél:
 Mert Lyánkám' kenetét adom tenéked,
 Ezt adták Neki Vénus és Cupidók;
 Mellyet hogyha szagolsz, az Égre így nyögsz:
 Hogy téged merevül teremtsen őrrnak!

141. A' matska és a' sajt

(Roberti' meséji közül olaszból.)

- A' szem-fül majoros első szunnyadásába
Zörgést és tsörömpölést hall a' kamarába,
Észre veszi hogy egy egér az ajtó-sark felől
A' poltzon a' kövér sajtot rágitskálja belől.
5 Egy vén matskát fel vesz a' patkáról, és saját
Élés-házába veti, rá zárván ajtaját.
A' jó matska a' kártékonyt mindjárt ki végzette,
De osztán a' sajtot is mind egy tseppig meg ette.

- Egy torkos pajtásod néha tesz több kárt,
10 Mint a' mennyit rabló ellenséged árt.

142. A' madár a'szabadságban

(Roberti' meséji közül olaszból.)

Semmivel sem gondolván már
A' szabad berekbe,
Gyönyörködik egy víg madár
Játékba, énekbe.

- 5 Ha virágos réteket lát,
'S talál híg kútfőre;
Tsattogtatja tarka szárnyát,
Fut mind a' kettőre.

- Mindég ugrál, tsevegve zeng
10 Szabad társaságba,
Mérték nélkül örvend, kereng
E' víg multságba.

- Nem tartja meg se völgy, se hegy,
El merül a' jóba,
15 Egyszer a' sűrű zöldnek megy,
Akad a' hálóba.

Veri szárnyát 's imé nyakát
Ki szegi egy legény :

20 Akkor, hogy ő bolond volt hát,
Meg esméri szegény.

Mondják, hogy halálakor is
Nyögését hallatta,
'S hogy a' nyögés közbe Klóris'
Szép nevét jajgatta.

25 A' szabadságnál nints szebb kints
Úgy é, ifjak, vélünk?
Igen is, de károsabb sints,
Mihelyt vissza élünk. —

143. A' háborús Zivatar

Metastasiónak VII-ik Kántátája szerint.

Óh ne háborodj meg, szép Nitze! előttem
Ne reszkess, ne borzadj! — én nem azért jöttem,
Hogy újra szerelmes Szókkal terhellyelek,
Néked az nem tetszik: ne fély! nem sértelek.
5 Nézd mint borítja el egyy Felhő az Eget!
Lásd, ez egyy iszonyú Szélvósszel fenyeget!
Ha Akolra készülsz verni Nyájatskádat:
Imé én eljöttem segíni Munkádat. —
Óh! tehát ne rettegj! — nézz fel! nézz tsak erre!
10 Lásd, miként setétül bé az Ég eggyyszerre. —
Nézd ezt a' süvöltve zúgó Forgószelet
Mint veri fel a' Port, 's az elszórtt Levelet!
A' megborzadt Berkek' rettentő Zúgása,
A' Madarak' szerteszélllyel Kóválygása,
15 E' vigályos Tseppek, mellyek ránk szemzenek
Sebessen repülő Veszélyt jelentenek. —
Hát nem mondtam é meg, óh Nitze! ezt régen?
Imé! — már villámlik — már dörög az Égen!
Mit tsinálsz? fogadj Szót! — jer! — már hová mehetsz.
20 Nints Idő! — Nyájaddal már semmit sem tehetsz.
E' Kősziklák alá jer, öblösök ezek,
Pihend ki magadat! — én te veled leszek.
De te reszketsz, óh én kedves Kintsem!

- Óh mint dobog Szíved, még-is, —
 25 Ne fély! im itt vagyok én is,
 'S Szerelmet nem beszéllek.
 Míg villámlik, míg a' Mennykő húll,
 Veled leszek szerelmes Nitze!
 'S ha az Ég újra feltisztúl:
 30 Háladatlan Nitze! én elmegyek. —
 Úlly le! legyél tsendes és bátor Lélekkel
 Itt e' Kő: ne gondolly semmi Szélveszekkel.
 Ennek Öblét semmi Villám meg nem hatya,
 Soha semmi Mennykő által nem szaggattya.
 35 Ezt eggy sűrű Lauruserdő árnyékozza,
 Melly az Ég' Haragját körülhatározza.
 Úlly le szép Bálványom! ülly le és pihenny meg!
 Bátorítlak! .. még is szíved szorúl 's remeg;
 És ha töled futni akarok, Kezemet
 40 Kezed közzé fonva tartóztatsz engemet. —
 A' lerohanó Ég vívik a' Szelekkel:
 Ne essél Kétségbe, ne fély — nem megyek el.
 Illy víg Napját Szívem mindég óhajtozta:
 De ezt Ijjedésed — 's nem Szerelmed hozta. —
 45 Áh! ne tsalogasdd, ne, óh Nitze! Szívemet.
 Ki tudja, tán mindég szeretnél engemet?
 A' te érző Szíved megvetni nem akart,
 'S ezen Ijjedésed tán Szerelmet takart!
 Szólyál — no mit mondasz? kérlek! hát nem igaz,
 50 A' mit állítottam — te nem felelsz: mi az?
 Le sütöd szemérmes Szemeid' mellettem,
 Pirúlsz — mosolyodol — óh érzesz érettem.
 Ne szóly Eggyetlenem! e' Pirulásodból
 'S Háborodásodból Szíved eléggé szóll. —
 55 És im a' Szélvészek közt
 Találtam Tsendességre!
 Ah! többé Napfény az Égre,
 Ne készüllyön derülni! —
 Ez nékem minden Napok
 60 Között legtisztább Napom:
 Élni így óhajtok,
 Így óhajtok halni! —

144. Amint és Laura a' Fák között

Amint. „Laurám' Nyomát e' zöld Fák
Alatt keresem:
Ah, szóljatok, Nimfák!
Hol van Jegyesem?“ :/ :
5 Hol van, hol van Jegyesem?
Haa! mi szó
Zeng ott? — óh!
„Tán Laurámmal
Hív Mátkámmal“ :/ :
10 „Zokog az Echo?“ :/ :
Haa! — mi szó
Zeng ott? — óh!
Tán Laurámmal
Hív Mátkámmal
Laura. 15 Hív Mátkáddal
Hív Lauráddal
Kettenn: „Zokog az Echó!“ :/ :

145. A' Távollétel

Dal Kjabrerától.

Ah, az a' Kínts' az Égnek
Hol van, miért nem jó?
A' kinn minden Szépségnek
Ezer Rózsája nő?
5 Ah, tán oda hűsége,
'S mind el hordta a' Szél?
Az esküvés' Szentsége
Szívébe már nem él?
Szemeim mit nézzetek
10 Ah mit nézzetek már?
Ha az a' Fény töletek
Ah, ha olly messze jár?
Már nókem a' szép Nappal
Setét Éjféléé váltt,

15 Mert ama kedves Nappal
Minden fény Ködbe szállt.

Ah, fő java Éltemnek
Hol múlatozol te?

Éltetője Szívemnek

20 Látlak é még, vagy se'?

Eggy szép Szűz Szerelmében

Ílly bús Éneklést tett ;

'S Könnye szép Özönében

Rózsája nedves lett.

146. A' Viola

(Olaszból Chiabrera után.)

A' kis viola,

Kit ki burkola

A' gyepenn a' szép reggel,

Kékes levelét

5 Szagos kebelét

Nem delin nyitja é fel?

Úgy vagyon; nedves

Kelyhéből kedves

Fűszerszám' illatja jó;

10 Szemet ígéző

Színnel a' néző'

Lelkét meg vídítja ő.

Szópen kékellik,

És veressellik,

15 Míg leng a' hajnali szél;

Május' nimfája'

Leg szebb lánykája:

De végtére mire kél?

Ah, eggy meleggel,

20 Mint a' szép reggel,

Tölünk el tűnik még ma:
Im' már bádgyadtan,
Im' már hervadtan
Áll a' szegény viola! —

25 Te, szépségeddel,
Ifjú léteddel
Ki olly kevély vagy és vak,
Édes kínzója,
Kedves békója
30 Keserves rabságomnak!

Ah, végy magáról
E' violáról,
Tanátsot, míg ifjú léssz:
Mert szépségednek,
35 Deliségednek
Dísze olly hamar el vész.

147. A' szépség

(Eggy madrigál olaszból Lemene után.)

Belé szeretvén a' rózsza magába
Nézte díszét a' rétnél
Eggy sebes pataknak kristály habjába:
'S eggyyszer meg rázza ágát
5 Véletlen eggy forgó szél
'S le fosztja szép virágát:
A' vízbe hullt minden dísze 's magokkal
El tűnt a' gyors habokkal. —
És illy sebessen, 's ah még
10 Sebessebben fut el néha a' szépség!

148. A' rózsza

(Olaszból Lemene után.)

Ah, szép szűzek, mit mutatok! —
Melly édesen ragad most el
A' született rózsza reggel. —
(Szépek lenni tanuljatok.)

5 Szépségét, melly szállt az égből,
Tövis nyíllal rakja meg ő,
Rejti magát; 's még inkább nő
Dísze a' szemérmességből.

E' virágos táblázatok
10 Mint kezdenek örülni már!
Így kezd szólni: (halljátok bár,
'S bőltsék lenni tanuljatok!)

„Mint örülök e' pompának,
Látván azt hogy minden imád,
15 'S minden virág koronát ád
Hogy tégyen királynéjának.

„Nékem méllyen meg hajola,
Bár a' több virágok között
Ő légyen is első szülött, —
20 A' kellemes kis viola.

„Nem vetélkedik én velem
A' lilium, fagyal, jázmin;
Mert hősínjek nints olly szép szín,
Mint az én piros kebelem.

25 „Piros ortzámra Klítzia,
Gondolván a' nap' fényjének
'S Május' első reggelének,
Szerelmesen katsíntott ma:

„Országom' minden virági
30 A' szerelmost észre vették;
Meg tévedt tüzöt nevették,
Nevettem, 's mind nevettünk mi:

- „Ekkor víg nevetésünkkel
A' mosolygó tavasz szebben,
35 Pompásabban, díszesebben
Emelte víg ortzáját fel. —
- „Reggel engem minden madár
Köszönt szíves énekekkel,
Hajnalba víg tsergésekkel
40 A' friss patak magasztal már.
- „A' szerelmes Zefir sereg
Sohajtozik fúvásával,
'S én, szám' kedves illatjával,
Magam édesítem azt meg. —
- 45 „De mit hányom, balgatag ész!
Illy tündér kellemességem'?
Az én gyönyörű szépségem
Eggy villám, melly fénylik, 's el vész.
- „A' nappal együtt ez el száll,
50 Ha a' nappal születteste;
És az ő egész élete
A' nap' eggy fordúltába áll.
- „Jól tudom én, melly tartatlan
Ez az én pompás szépségem:
55 De van eggy szebb betsem nékem,
Melly ditsó, és halhatatlan.
- „Ennél már mit reménylhetni
Ritkább sorsot 's főbb örömet?
Szűz Mária engem szeret,
60 'S rólam kíván neveztetni.
- „S ha a' világ több névvel is
Szólítja meg szűz Máriát
Kérven az ő grátziáját:
Szólítja az enyímmel is.
- 65 „És ő, ki alázatosan
Regnál olly nagy ditsóságbe,

Örül hogy rózsza az égbe,
'S nevem' nem veti meg ottan.

70 „Ha hát eggy déli hévségben
El vész múlandó szépségem;
Máriáért az én nevem
Mind örökké tart az égben. — —

Ah, szűz lyánykák! a' rózsza' szép
Tanátsát szabjátok rátok;
75 És ha hasonlít hozzátok,
Légyen néktek tükör és kép.

És te, kegyes Szűz, ne vesd el
A' halandókról szemedet,
'S vigasztald meg, ki tégedet
80 Kér a' rózsza' szép nevével!

149. Az elragadt Szív

Dal Tzappiból.

A' szép Rózszi szép szemének
Nyilát ennek
A' Mellynek néki tsapta;
'S Gyöngy kezét sebemre tévén
5 Onnan az én
Törtt Szívemet ki kapta.

Ah szegény szív, melly iszonyú
Fájdalom 's bú
Közt hagyott el engemet?
10 Ah már ki beszéli elő
Hová ment ő
'S hová vitte Szívemet?

Ha Mellyemből el ment ő már
Tsak tudnám bár
15 Hol van most, 's mit tsinálhat?
Kérdem forrástól 's Erdőtől

Hegytől Völgytől
De rá egy sem találhat.

- 20 Ti itt Nimfák, és Pásztorok,
Tudhatjátok
Az én Szívem hol vagyon:
A' ki látta köztetek tám,
Hozza hozzám,
Lánggal ég Ő, hív nagyonn.
- 25 De, ah, hallom egy kemény szó
Ezt mondja: Oh,
Hijjába keresgéled!
Rózs' el tette, Ámornál van
Haszontalan;
- 30 Többé azt nem szemléled.

150. A' Jázminok

Dal Tzappitól.

- Szép Jázminok Flora' Dísze
Látom nagyonn kevélykedtek
Örvendeztek 's ditsekedtek
Hogy tsak véletek hinti be
- 5 Szép mellyét mint gyöngyszemekkel
Rózsi szerelmes kezekkel.
- Búszke Jázminotskák, ím én
Azt merem néktek mondani:
Hogy jobb lett volna állani
- 10 A' füvek 's virágok rendénn:
Mert más Virág közt magatok
Mint tsillagok úgy látszatok.
- De olly deli Ortza alá
Úlvén olyan hósztín mellyre
- 15 Minden szépséget a' mellyre
Ámor halmazsal rakta rá.
Egybe vetvén a' színeket
Elvesztitek diszeteket.

- Pompázni jobb lett volna ma
20 Eggy Istenség Oltáránál:
Igy eggy napnak Hajnalánál
Tsak tovább éltetek volna.
De ő rá azért szálltatok
Hogy tűstént el fonnyadjatok.
- 25 Már én látom lassann lassann
Mint lankadtok és hervadtok,
Ah szerentsétlenek vadtok!
Meg emésztő forróság van
A' szép Rózsi két szemébe
30 Langoló Tűznek Hevébe.
- Néktek azt mondtam volna én
Hogy havára szép mellyének
Lángja alá két szemének
Ne szálljatok olly[an] büszkénn.
35 Szép mellyénn ne múlassatok
Két szemébe ne bízzatok.
- Szép Mellyénn nem múlathatni,
Mondtam volna, elhervadtok,
Mondtam volna elfonnyadtok
40 Két szeméhez nem bízhatni.
Eggyűgyűk tűstént elvesztek
'S a' porba meg vetve lesztek.
- Látom már, 's látják mindenek
Miként hülltok kebelére,
45 Ki kezére, ki prémjére,
'S végre mind lábára estek.
Hogy lábától gyógyúljatok,
Kik szemétől meghaltatok.
- Bíszke Jázminotskák ekként
50 Intem én a' Szeretőket
Az eggyűgyű Szeretőket
Mint tikteket is az imént:
Szép Mellyén ne múlassatok
Két Szemébe ne bízzatok.

151. Pásztor szeretők

Dal Tzappiból.

- Szép hallgatni űlve a' füvesenn
A' Pásztort és a' Pásztornét.
Így szól Fillis Milonnak édesenn:
Melly szép Virágos ez a' Rét!
- 5 Milon így szól Fillisének:
Szép Virágok, de egyik sem
Hasonlít e' szép Ortzának
Virágihoz, ah egyik sem
Szép Fillisem!
- 10 Felosztván Szezelem
Tűzét veled 's velem,
Nem játszott-é?
Mert téged fénnnyével
Engem hév tűzével
- 15 Boríta bé!

152. A Mész és Ámor

Madrigál Guariniból.

- Megtsípven a' kis Ámort
Egy méh, mikor mézet lopott mérészenn
Ezt a mézet egészenn
Rozim Rózsás Ajjakára kente fel
- 5 És így szólt nagy méreggel:
Lopásom emlékezete bennetek
Holtig maradjon szintén
'S Érezze a' ki tsókot oszt véletek
Ennek a' méhnek mint én
- 10 Mérgesítő fulánkját a' Szívébe
Édesítő mézét szájja' ízébe.

153. A' Babérvessző

Madrigál Tasszóból.

Te szép Babér Tsemete
Nőjj nagyra, mint vénhedett
Törzsököd ; a' győzők várnak tégedet.

5 Nőjj szerentsésenn és te
Zöldeljél, ha a' vén fának
Zöltségi több időnn ki nem nyílnának.

Játsszanak vígann a' te
Gallyaid közt a' Levelenn
A kis Szellők és Szerelmek szüntelen.

154. Asztali dal

(Olaszból Márkgróf Mafféi után.)

Pajtás, pajtás, kész az asztal!
Már ne gyermekeskedjete,
Minden gondot kergessetek
Ördögbe pokolba:
5 Mert az ég akár derül,
Akár felhőbe merül,
Jó napunk lesz itt ma.

Ha én az asztalnál ülök,
A' Mogollal nem tserélek,
10 Az adósságtól nem félek,
Annak gondja nem fúr:
Üljünk le víg elmével,
Vígadozzunk békével,
Aggjon Creditor Űr.

15 Hogy az a' sok mord zsugori
Veszne mind anyja' kínjába!
Jövendőre a' ládába
Eb a' ki pénzt gyűlyt bó.

- 'S én tartsak holnapra is?
 20 Tudja é az apja is,
 Még holnap élek é?
- De ha azt hányják szemünkre,
 Hogy mindég tsak eszünk épen;
 Igyunk is hát, mert így szépen
 25 Megy a' Concoctio:
 Ott a' pint az orrossal
 Fejér borral 's pirossal,
 Ez az élet a' jól
- Hajdan ha egyy szem lankasztott,
 30 Ha egyy szép mellyet öleltem,
 Minden kedvem ebbe leltem:
 Bolondság, ifjú szél!
 Mennél jobb így múlatni,
 A' kantsókat forgatni,
 35 Míg fel ázik a' bél!
- Ámor minket pityeregtet,
 A' bor nevetés közt megyen:
 Ámor akárkié legyen,
 Nékem a' bor kell ám.
 40 Előttem, bár nyalka is,
 Úgy kap fel a' Dáma is,
 Ha kantsót köszön rám.

155. Ifjúság s Szerelem

Dal Rolliból.

- Dorilla, ez a' te
 Szép Kellemed végre
 Még mivé lészen?
 Ah, ah, megbánod még
 5 Hogy elvontad mindég
 Mástól egészen.

Az deli Ifjúság
 Olly mint egyy szép Virág

Természetébe:

- 10 Mezei és paraszt
Ha nem miveli azt
Ámor Kertjébe.

- Sok az Örömtől fut
Vélvénn hogy így nem jut
15 A' bú markába:
'S elélvén tavasszát
Látja vak Hibáját
De már hijjába.

- Ollykor a' Szerető
20 Vadászként az élő
Prédát kíséri
'S annyi baja utánn
Rá sem ügyel osztánn
Mikor eléri.

- 25 Igaz: de van olly is
Ki ha meg fogja is,
Kints gyanánt tartja
Nyájaskodik véle
'S arany Ketretzébe
30 Tzúkorral tartja.

- Ne hartzolj hát, ah ne
A' magad vesztetre
Gondolatiddal:
Gyorsann fut az idő
35 's Soha vissza nem jó
Víg napjaiddal.

- Szerelem nélkül ma
Ebb' a szabadságba
Élek én épen.
40 's Eggy illy nyugvás mit ér?
Kín 's Öröm nélkül vör
Szívünk ekképenn.

Az Arany' szerelme
'S A' nagyra vágyás se

45 Bántson tégedet.
Búsúlsz, ha elveszted,
Ha meg van, nem leled
Bennek kedvedet.

Eggy szerelmes Hévség,
50 Melly Szerelemért ég,
Lelkünk' táplálja
Egyebet szélvészbe
De ezt tsendességbe
'S Vígann találja.

156. Igyunk

(Dórishoz)

Dal Rolliból.

Tsak igyunk, kellemes Doris,
Jól szerettet a' jó Bor.
Ha Bakhus', Tzéres' Tüzével,
Melegével
5 Nem enyhül, fázik Ámor.

Eggy pár szép mosolygó Ajak
Mindég szép 's édes ugyan;
De ha jó borba ferdeni
Kezd, Isteni
10 Színe 's szaga akkor van.

Bolond ki azt véli hogy jól
Szeret, ha mindent meg vet.
Ha Lyánkánk víg a' Máslásonn
Úgy duplásonn
15 Inni 's szeretni lehet.

157. A' félelmes Szerető

Értelek én szívem jól!

'S tudom, e' dobogás

Azon tett zokogás:

Hogy szerettz magad.

5 Ah, hallgass fájdalmidról!

Ah, tûrd el kíaidat!

Hallgass! indulatimat

El ne árujjad! —

De mit? — hát hallgatva emésztődjünk mindég?

10 Ah, nem — a mérőkön segít Amor 's az ég.

Tudja az én kintsem, hogy én meg szerettem ;

És azt töllem tudja — én meg jelentettem. —

Meg mondom, hogy tüzem szemeit vádojja,

Hogy a' könnyörülést a' természet szojja.

15 Meg mondom — — — A' kevés hát ha meg neheztel? —

Hát ha ki vér? — 'S kemény szitokkal ereszt el.

Oh Egek! mondani akarom is, nem is,

Hogy én őt szeretem — Ah íme félem is! —

Tsendes kis Zefiretske,

20 Ha rád talál ama szépetske,

Mondjad, hogy sohajtás vagy,

De meg ne mond kié?

Tiszta kis Tsermellyetske,

Ha ő elődbe akad,

25 Sírásnak mondd magad,

De meg ne valld, vized illy nagy

Vízzé mi szem tevé. —

158. Az Elmenctel

(Olaszból Metastasio után.)

A' gyászos óra itt van:

Nitzé, jaj, Istenhozzád,

Hogy' élek majd tehozzád

Illy messze Városbann?

5 Én már gyötrődve élek,
Én már több jót nem érek:
's Te majd valyon többé
Megemlítsz-é ugyan!

Engedd, hogy Lelkem majdan
10 Útjann eltűnt javának
Nyomába Lábaidnak
Kísérjen úntalan.
Akárhová fogsz menni
Mindég közel látsz lenni,
15 's Te majd valyon többé
Megemlítsz-é ugyan!

Én távol a' Pusztákban
Majd távol mindenektől
Azt kérdem a' Kövektől
20 Az én Nimfám hol van?
Egy éjjel másik Éjig
Kiáltom ezt az Égig
's Te majd valyon többé
Megemlítsz-é ugyan!

25 Ama kies helyt gyakrann
Oh Nítze! megtekintem,
Hol boldogságba éltem,
Véled lakván hajdan.
Ah mint gyötrődöm majd Én
30 Sok száz elmúlttnak képén:
's Te majd valyon többé
Megemlítsz-é ugyan!

E' Víz, (majd mondom) itt van,
Mellynél bosszankodott rám,
35 De végre szép kezét ám
Adá Hit-záloghann.
Ott nőtt költsön Reményünk:
Ott lankadtt gyonge kényünk,
's Te majd valyon többé
40 Megemlítsz-é ugyan!

Hányat fogsz látni majdan
Az új Lakóhelyedbe',

Ki hív Tüzét Melyedbe
 Ajánlja nyájasann!
 Óh! Majd ha annyi tisztel,
 's Kér könnyező szemekkel,
 45 Óh! majd valyon többé
 Megemlítsz-é ugyan!

Lásd, melly kedves Nyilad van
 Szívemnek mély sebénn, óh!
 Lásd, hogy kedvelt Filénó,
 50 Bár mind haszontalan.
 Lásd, Szép, 's gondold meg szinténn
 Bútsúd' keserves pertzénn :
 Lásd. — — — Ah, valyon többé
 Megemlítsz-é ugyan!

159. A' Szélvész

Chloë, és Dámon.

Chloë. Nem látod a' sebes fellegek hogy jönnek,
 'S mint tsattog már háta megett az erdőnek,
 Jer Kedves Dámonom, mert már az el-terültt
 Fellegek éjjele földünkre reá ült.

Dámon. 5 Dörögjön bár, de ha Chloë kezd beszélni,
 Meg-némúl a' dörgés, nints hát miért félni,
 A' mennykövek tsak a' Tirannusért égnek,
 De a' mi Csókunkkal nints baja az Égnek.

Chloë. Istenek, hagygyatok békét a' mezőnek,
 10 Mert az ártatlanság gyermeki itt nőnek,
 Kiváltt a' mýrtusnak, mert tsak e' hallgatta,
 Mikor Dámon nekem meg-esküdtt alatta.

Dámon. Néked esküdtem meg holtig: Ti halljátok
 Villámok! 's meg-rontott hitem boszszúlljátok,
 15 'S méltán haragudván meg-rontott hitemre,
 Búsúltt mennykövetek tsapjon-le fejemre.

Chloë. Oh nem! irtóztató mennykövek nem, bár a'
 Nékem tett hitet meg-szegi valahára.
 Kedvezetek néki, 's régi indulattya
 20 Változásának én legyek áldozattya.

160. [Jaj hogy szenvedek . . .]

- Jaj hogy szenvedek illy méltatlan
Hogy leve rabbá eggy ártatlan
Mivel érdemlettem
Hogy vasra verettem
5 Legyetek óh egek én mellettem.
Mindenek vádolnak
'Sértenek tsufolnak
Rám mint latorra ugy omolnak
De te őrizz meg engem óh Istenem.
10 Verd el, kik fel költek én ellenem.

161. Trocheus lábakon

- Jer, KAZINCYM, jer, öleld meg e' sorokba hívedet,
A' ki illyen néma szókkal jött köszöntni TÉGEDET.
Honnan? — azt kérde — talám a' Debretzen' vidékiról?
Oh nem! Az Hernádi völgynek borba fördött széliről.
5 Hol van a' Magyar Hazának vetve boldog Édene,
Mellybe mulat, mellybe ébreszt víg Örömmek Istene.
Mint vetődtem e' meg áldott Földre? azt ha kérdezed:
Erre vitt tsupán tsak, Édes Emberem, saját kezed.
Olly hatalmas volt fogása, úgy le fogtak ujjai;
10 Hogy követni Debretzenből kéntelen Csokonay.
Oh de, óh minő keserve lett az ő Múzsáinak,
A' midőn nyomát se lették ez helyen KAZINCYNak ;
Fel tevék azért magokba, hogy ha fel nem leltének,
Menjenek Nagy Sámuelhez, tőle hogy hírt végyenek.
15 A' Nap a' magos tetők közt hintáját már fel tolá,
A' pirosló estve utját bársonyával rajzolá.
Kezde a' setétes Éj is vonni gyászos szőnyeget,
A' Szemektől el takarta a' mezőt 's a' kék Eget.
Mit tsináljak? merre tudjak menni Miskóltzon 's hova?
20 Estvo van — mind esméretlen — így futék ide 's tova.
Nintsenek sehoh Barátim — így hijába fáradék!
Bús sohajtással tehát ez Helynek is bútsút adék.
Estvo későn a' Hegyek közt útamat vitték magok
A' setét felhőkbe láttzó tiz tizenkét tsillagok.
25 Eggy Magyar-kortsmába botlék Onga mellett, 's bé menek,

- Hat Leányi egygy Banyának a' kotzikba ültenek.
 Nagy sokára, hogy ki fúttá már magát az agg Madám:
 Gazra fektetett; de pénzem néki mind ezért adám.
 Másnap a' nedves homálynak gyásza hogy fénnel derültt,
 30 Rósa színnel az hegy örmon már a' Hajnal fel kerültt.
 A' le tördeltt tengerik közt épén úgy menék elé;
 Mintha Kármelt látni mentem volna a' Szent Föld felé.
 Végre Szikszó Városába' mint szarándok bé juték,
 's Klastromunk házába ottan Gvárdiánunkhoz futék.
 35 Ott be szállván, egybe kérdem: Regmetz esne mennyire?
 Míg ki szívol két pipával, el mehetsz; nints messzire.
 Egyg ökör Tsizmadja mondtta, el menék ökör szován,
 's Fel tevém hogy el masérzok szent Apostolok' lován.
 Meg tudám mások szovából, hogy ha hét mértföldre nem,
 40 Hatra még is volna Regmetz. — Puff reményem 's
 mindenem! —
 Vártam itt: Miskoltzra írtam három ízbe, egygy fiú
 Vitte arra el Levélkém', 's hát reményem mind hiú!
 Itten egygy hónapja telt el, míg szerentsémet lesém;
 Messze Regmetz — senki sem vólt — rajta ekkép' túl esém.
 45 Békegérhartz, Tempefőim, vélem itten vóltanak,
 Kikhez apró verseimmel mások is járúltanak.
 Itt Goráni, itt az É-s vers: bár mehetnék most velek
 Hív KAZINCYMhoz! Kit óh jaj! már tsak ekkép
 tisztelek.

162. Az én Életem

- Músám! eddig vagy a' vidám dolgok körül repdestél;
 Vagy szomorú, de idegen, s külső tárgyat kerestél.
 Eddig bár a' mord szerentse rád komorann pillantott:
 Még is víg húrokkal, 's vidám hangra verted a' lantot.
 5 De most kezdjél *Arion*nal keservesebb Áriát,
 Hogy a' Delphin is meg-szánja e mostoha sors fiát.
 Pengess halkal az alsó C-énu egy keserves éneket,
 Melyhez maga az érzékeny Bánat szabjon verseket.
 Csorgasd szívem keserveit tollam néma szájába,
 10 Hogy szedje bús andalgásom gyászos barázdájába,
 A' bú gyenge rebegéssel nyissa-meg szád' ajukát
 El-lágyúlt szíved roskadó tárházának ablakát.

- Látom úgy is, hogy könnyekkel ázott laurust kell ennem,
A' külömbenn víg Pindusonn szomorúvá kell lennem.
- 15 Oh ártatlan mulattnak szentelt kies ligetek!
Nem lehet é fajdalmimat el-temetni bennetek?
Oh Szent forrás! hát te vagy é keservimnek tengere?
Melybe omlik bús szívemből áradt könnyveim' ere.
Ti a' bús Echó hazája! terepély borostyánok!
- 20 Ti vagytok vég siralmimat némánn szólló bálványok.
Vidám Hegyek! nem terem é rajtatok egy *Nepenthe*
Melyre az áldott természet öröm balsamát kente,
Láthattam é felettetek egy oly bé-borult eget
Melyből reátok bánattal fonnyasztó víz tsepegett?
- 25 Úgy van: hát nem hihetem-el, hogy vólna oly szegelet,
Mely öröm tavassza helyett, ne mutatna bús telet,
Ez a' föld a' hasztalanság világánn oly Golyóbis
Hol nyög a' Virtus, 's kinlódik maga a' kegyes Jób is,
Úsz körülte könny-hullatás sós tengere, s' reája
- 30 Lebeg a' köz bánatoknak sűrű *Atmosphaerája*
Melynek sóhajtásaiból öszve sűrűdt felleznek
Tömlőjéből a' sírások bő vizei tsepegnek.
Köztök dörög, és nyilait hánnya a' rossz szerentse,
Hogy szívünk ne tsak búsítsa; hanem meg is rettentse.
- 35 Szentebb Egek! van talám egy boldog hely ezek felett,
Mely az ártatlan örömmek virágzó *Tempéje* lett.
Melynek a' bánatok' tele nem hervasztja határit,
Öntvén belé egy boldogabb nap mennyei sugárit.
Ugyan a' számtalan napok végetlen határokbann,
- 40 Hol a' széllyel szórt Világok kerengnek abrntsokbann,
E' mértékre nem vehetett Mindenbenn, a' föld felett,
Meg lehet é, hogy ne légyen egy parányi szegelet,
Melyet az áldott Természet rakni akképp akara:
Hogy tsak öröm rózsáival virágozzék pitvara?
- 45 Melynek ártatlan vígsággal illatozzon tavassza,
Hogy azt a' búnak fagyfaló tele meg ne fonnyassza.
Óh boldogabb Teremtések Éggel szomszéd Hazája!
(Ha ugyan közelíthetnek teremtések hozzája)
Mikor jó egy újj életnek az a' kedves Hajnala,
- 50 Melybenn lehessen e' boldog helynek én is Angyala,
Mikor lesz — — — De szálj-le Múzsám e' halandók házába,
Régegn tévelygessz már a' jobb Világok' Országába,
El-ragadtatva vitettél a szentebbik Ég felé
Hol a' Mindenható ditsó thronusát fel-emelé.

- 55 Húzd össze, 's tsak félig nyíjjon pislogó szemed-fénnye
 Hogy Mennyei ditsősségnek meg ne vakítsa Fénnye.
 Lelkem! térj vissza földedbe, 's hagyd félbe szent bútsúdat,
 Mérjed a' fel-járt Világok messzeségével búdat.
 Te is Múzsám! újj énekre készítsd rebegő szádat,
 60 Bús *Orfeus* húrjaival lelkesítsd bús hárfádat.
 's Hogy bús Pengetését gyengült kezed el ne hibázza,
 Lelkem keserves *Lamentom*' szívembe le-kótázza,

*

- Szűk határok közzé szorúlt ez a' Világi élet,
 Rövid ez — — alig kezd lenni, már füstté, semmivé lett.
 65 Eggy Tornázt ez, 's a' *Születés* eggyik ajtaja ennek,
 Másik ajtaja a' *Halál*, hol az élők ki-mennek.
 Ez egy rövid — de sok bajjal meg-rakott terhes pálya
 A' Böltső, és a' koporsó ennek a' két *Métája*,
 Hová, kik a' balgatagság sebes szekerénn futnak:
 70 A' testi kívánságoknak kerekeinn el-jutnak.
 Ez az élet oly sebessen, oly alattomba halad:
 Hogy észre nem veszik sokann, mikor tőlök el-szalad,
 De, bár illy rövid az élet: még is meg hosszabodik,
 Ha a' bánat mérge, 's a' bűk száma meg-sokasodik,
 75 Az élet rövidségéről tsak azok panaszkodnak:
 Kik ez enyelgő Világban torkig bugyborékolnak,
 De miólta idejére éltemnek eszmélhetek,
 Sok századoknak láttanak nekem e' néhány hetek.
 Te mérted óh Világ fényel! az én esztendeimet,
 80 Te számláltad minden naponn bokros keserveimet.
 Te a' fénynek 's melegségnek Attya! tégy bizonságot,
 Te ki idő szakaszokkal méred ezt a' Világot,
 Mikor *Chiron* nyila eránt vinnéd tűz szekeredet,
 Akkor látám-meg először élet adó fényedet.
 85 Elsőbenn az Élet édes mézzel akkor kínála,
 's Mihelyt meg-kóstoltam, mérges mézze tsömörré vála.
 Azólta, könnyekkel töltvén italom, és ételem,
 Émelygős olaj-salakját ökrendő korttyal nyelem,
 Bár már *Titán* a' tizen két jegyek Karikájában,
 90 Tizen kilentzer fordúlt-meg tiündöklő hintójában:
 Még sem jött-fel soha gyászos köddel borúlt Egemen:
 Hogy az öröm tiszta fényét látta volna Szívemen.
 Sőt ha piross Orzájával hevült a' piross reggel,

- Fel-szívta bús könnyeimet a' harmatos tseppekkel.
 95 Mikor meríté Lovait a' Tenger kék Ölébe:
 Merítette Szívem a' Búk hánykódó tengerébe.
 Ti tizen kilentz esztendők, életem esztendei!
 Egy mást váltó siralmimnak ti hosszabb mértékeil
 Már az Örökké-Valóság végetlen pitvarába
 100 Álljatok a leg-szomorúbb Esztendők bús sorába.
 's Ha meg láthatom valaha több Testvéretek is,
 Gyász ruhába állítsátok mellétek ezeket is. —
 Míg tartott gyermekségemnek tizen két esztendeje,
 Fonnyadt bimbót mutogatott tövisse közt vesszeje;
 105 Már hét esztendőktől fogva virágzik ifjúságom,
 De le-szakasztá a' bal sors nyílai kezdő virágom,
 's Tette egy könny-hullatással töltt pohárba; melybenn bár
 Virágzik is: de lassanként fonnyad, és hervadoz már.
 El-aszik már — — — ki nem tudám a' többiét rebegni,
 110 A' könnyek Zápóra kezdett két szememenn peregni.
 Öszve fatsart szívem' belső titkos Kamarájának
 Rejtekébenn a' búk zúgó habbal meg-áradának.
 Istenem! ájulás volt é? vagy pedig tsak méj álom?
 Tüzes kepzeldésimet, oh még most is tsudálom.
 115 Láttam é, vagy tsak képzeltem? *Apolló* rám tekintte,
 's El-alélt Lelkem sebére édes balsamot hinte.
 „Hát *ügymond*, rab vagy Poétám! még pedig a' Bánaté?
 „Hát téged a' Bánat e' szent helyektől el foghat é?
 „Oszlasd komor Bánatidnak gyászból szövött fellegét'
 120 „Légy a' mienk, légy, derítsd-fel ismét örömed egét.
 „Láttam én a' Duna menténn oly *Meczenást*, a' kinek
 „Szíve nem sajnáll áldozni a' Pindus Szűzeinek. —
 Tovább akarám kérdezni — — : de el tűnt szemem elől
 A' Felhőt fényes szárnyával bársonyozván jobb felől.
 125 's Már a' hajnal lobogtatván alól rózsa szín fáklját,
 Fel-szedte szemem hőllyáról az álom édes mákját.

163. Nagy Sámuel Sanderjére

Múlik mord Egünk' homályja,
 A' ködök már oszlanak,
 Mellyek olly sűrűn reája
 'S vastagon borúltanak.

5 Túl Budán más Láthatárra*
A' setétség elmene,
Rá tekintvén ez Hazára
A' Magyar' Jó Istene.

Fénylenek setét Egünkön
10 Eggynehány olly Tsillagok,
Mellyek árva Nemzetünkön
Fényesíthetnek magok.

Hajdan első renddel ége**
Az homály közt PÉTZELI:
15 Ő elalva, Néki vége;
Mégis a' Nép tiszteli.

Mert tudós pennája feste
Néki olyan érdemet,
Mellyet a' Százak' leeste
20 'S múltta porba nem temet.

Ő kihaltt, 's porára húlítottak
Sok Magyar' keservei:
Óh — de sírba nem borúlttak
Véle *Young* és *Hervey*.

25 Drága kintse Nemzetemnek,
'S jobb idők zsengéje is!
Óh! hol ilyenek teremnek,
Gazdag a' szegényje is! — —

Jer, BARÁTOM! PÉTZELIDDEL,***
30 Gazdagítani Népedet,
Űlj üres helyére; hidd el,
Néped áldánd TÉGEDET.

Jer, BARÁTOM! harmadiknak
Hozd elő Bölts SANDERED':

* Láthatár, *Horizon*. Pétzeli.

** Első rendű, első fényjű, első nagyságú Tsillag. *Stella primae magnitudinis. Astronom.*

*** Az én Barátom Pétzelinek barátja volt.

- 35 Hidj nekem, Magyarjainknak
Véle kedvét megnyered.

Herveyt, Youngot betsűlni
Megtanulta Nemzetem:
SANDER ő velek fog űlni,
40 Ezt előre hírdetem.

Ő az Olvasóra édes
Mézeit tsepegteti,
Még magát is a' negédes*
Észt magához kötheti. — —

- 45 Óh ! Hazám, Hazám, szeressed,
Kik szeretnek Tégedet,
Nagy Nevek' gyémántra messed;
Ok derítik fényedet!

Én ugyan betsűlöm őket,
50 És örökre tisztetem:
Míg az Ég víg 's ép időket
Éltet e' földön velem. —

164. A' Tavaszhoz

Jer, kies Tavasz! botsással
Éltető lehelletet,
Hogy kihaltt mezőnkbe' lássál
Újra vídám életet.

- 5 Száz Zefír köszönti tsókkal
Rózsaszínű lábadat,
A' kiomlott Nártzisokkal
Bársonyozván útadat.

Száz Driás mond az hegyekben
10 Néked áldó éneket,

* Superbe delicatum.

Hármas Ekhó zeng ezekben
Innepedre verseket.

Nyájasabb Etéziákkal
Nyílik a' Nap' reggele,
15 Tölti édes balzsamával
Szűz virágidat tele.

Zengedeznek énekelve
Pándion' Leányai,
Rajta víg örömbe telve
20 Zúgnak a' fák' gajjai.

Sok szerelmest kis nyilával
Vérez a' Vénus' fia:
Érzi ezt hív Dafnisával
A' mosolygó Lídia.

165. [Oh únalom! vad únalom . . .]

Oh únalom! vad únalom!
Óráimat be fájlalom,
Hogy így homályosítod!
Ifjú korom víg hajnalán
5 'A felkelő napot talán
Örökre el borítod?

166. Miért ne innánk?

Igyunk barátim! a' komor
Bú' lángja nem tsatázik,
Ha mádi borral a' gyomor
A' kis pokol meg ázik.
5 Igyál! ne, e' szőlő-gerezd'
Levével öblödet fereszd.
Vigadj ötsém! ma-holnap
Zsákjába dughat a' pap.

10 Mi gondod a' továbbira,
 'S világotat hogy' éled?
 Tekints tsak e' jó mádira,
 Szíved tudom meg éled.
 Más hadd gyötörje a' fejét
 Töltvén bolond esztendejét;
 15 Élünk rövid napunkkal
 Múlatva víg *igyunkkal*.

A' Bakhus úr' pintzójibe
 Magam leszek vezértek:
 Nunc est bibendum! ennyibe
 20 Horáttzal egyyet értek.*
 Igyunk, eb a' ki nem barát!
 Tegyük le minden maskarát,
 'S már most no, *poculatim*
 Igyunk vidor barátim!

167. Ván, Vén,
 vagy
 Az üstökös Eloquentia

Vőfi: És pedig az én Uram Kajos István
 A' Szent Lélek felbuzdítván,
 's Szándékát a' szent Házasságra vetvén
 Dombi Pandát megszeretvén,
 5 Betsületes Szüléitől megkapván,
 Véle a' minap feltsapván.
 Ma mint a' Vereshagyma megesküdvén,
 Estvére mellé feküdven,
 10 Szent Lakodalmat e' végre tsinálván,
 Egy kis Kollatzióra,
 Egy darab Petsenyére,
 Borra egy Kantsóra,
 Tántzra Kufertzesre
 Kelmedetis invitálván,

* Horatius. Carm. Lib. I. Od. 37.

Hogy a' több frekventzia elérkezvén,
 Jelenjen meg örvendezvén,
 Engem küldött szűz jó reggelt kívánván. —
 Ennye, beh sok jeles ván, -ván!

168. [Aranka Györgyhöz]

Ne vesztegesd, ne vesztegesd
 Az érdemes Nevet rám:
 Inkább egyébbel fejtegesd
 Szíved javát, Arankám!

5 Tisztelsz, de a' ki Engemet
 Ugyan valóba esmér
 Olly kényesítő Érdemet
 Tsekély Eszemre nem mér.

10 Bár annyival nem kérkedek
 A' mennyit én reám vetsz:
 De mégis, ah, megengedek
 Mert vele úgy ketsegtetsz

169. A' Sütés

„Mért áll az Űr hátam megett
 Mindig, mikor dagasztok?
 Édesdeden bámúl reám,
 Míg csak ki nem szakasztok:

5 Tán a' Sütés mesterségét
 Akarja meg tanulni,
 Hogy tudhassa, ha valaha
 Reá talál szorúlni.

10 Ha célja az, mellém álljon,
 Akár ide előmbe,
 Innen jobban belé láthat
 'S nézhet a' tekenőmbé. —

Nézze meg jól, kezem mint jár,
A' téasztát mint forgatom,
15 Hol szélit, hol a' közepit
Renddel mint dagasztgatom,

És ha asszonyi dolgokba
Az Úrnak nem lesz szégyen
Avatkozni, mikor kovászt
20 Teszek, mindig itt légyen.

Tanúljon meg legelőbb is
Kömlös korpát áztatni;
Ha úgy tetszik azt szívesen
Meg is fogom mutatni.“ —

25 „„Csak hátul szeretek állni,
Innen többet tanúlok,
Nem akarok én Pék lenni,
Nem is azért bámulok.

Ha a' Kisasszony azt maga
30 Nem kérdené én tőlem,
Bámulásom okát senki
Ki nem venné belőlem.

De már most csak egyenesen,
Magyarosan megmondom,
35 Hogy nekem a' tekenőre
'S téasztára semmi gondom,

Csak azt nézem, mikor dagaszt
Szép fara mint imbolyog,
Őszve szorúlt vékonyába
40 A' viganó mosolyog.

Valamikor le 's fel hajlik,
Utána mozdúl alja,
Alabástrom lába szárát
A' slingolt fodor nyalja.

45 De szeretném felhajtani
Hátul, de jobban elől,

Hogy színről színre láthatnám
Mi mozog azon belől.

Annak minden motszanása
50 Bennem a' vért ugratja,
Kezemet a' tapintásra
Készteni és nógatja.

De nem merek hozzá nyúlni,
Mert ki-lökődne vérem,
55 Csak kívánsággal küszködöm
'S a' nézéssel meg érem.

Meg kell érnem, mert, nem vagyok
Olly merész, mint kívánó,
Mert különben nem maradna
60 Meg tőlem a' Vigánó.

Egyet egyet fordúl bennem
A' vér és szinte zajlik
Valamikor a' Kis-Asszony
A' Tekenőbe hajlik.

65 Hol meg telik, hol el apad
Hasam kíváncsi csője,
Gondolván, mint rángatódzik
Elől szép kösöntyűje.

Mintha látnám, mint virít ki
70 Bársony szín selyem szőre
Közzül köldök remekjének
Pirosló barnás bőre. — —

Szebb hasadásnak kell lenni
A' Kis-Asszony alfelén,
75 Mint a' tiszta mundlisztból sült
Piros zsemlye tetején. — “ “

„Menjen az Úr! ne álljon itt,
Menjen az Úr dolgára,
Hogy jöhet egy Gavallérnak
80 Illyen beszéd szájára.“ —

„„Kedves Kis-Asszony! hidje el,
Örömet is el mennék
Én dolgomra, a' mit ugyan
Hogy szeméremmel tennék;

85 Bezzeg tudnám az én dolgom
Mi, mikor és hol vólna,
Ha én velem a' Kis-Asszony
Olly helyen parancsolna,

Hol bátran motorálhatnék
90 Patyolat czombja táján
Hasalhatnék a' sötétben,
Köldökén, fodorháján.

Így fektemben illegetném
A' medenczéje peczkét,
95 Majd adnék én *memoriter*
A' Sütésből egy leczkét.

Kanál-nyéllel tennék kovászt
Ha engedelmet adna
Élesztőt loccsintnék belé,
100 Domborúbbra dagadna.

Nem várnám én, hogy meg kelne
Gyakran meg dagasztgatnám,
Mint most a' Kis-Asszony, farom
Éppen úgy riszálgatnám.

105 Nem dagasztgatnám a' szélét,
Csak gyengén csipegetném,
De bezzeg a' közepébe
Jól bele tekénkedném!

Be is fűtenék egyszersmind
110 A' mikor dagasztanék,
Be tudnék vetni sötétben
Szusztorát nem gyujtanék,

Meleg vízzel fűtenék be,
Nem szalmával én neki,
115 Mégis annak idejében
Elkészülve jönne ki,

Nem kívánok én csuklóig
Kezemmel bent vájkálni,
Csak kívülről babrálgatni,
120 Van itt mivel piszkálni.

A' kemenczét fűtögetni
Hej! bezzeg nem restelném,
Hogy tisztább lenne feneke,
Gyakran kipemetelném.

125 Frissen piszkálgatnék benne,
Hogy lángra erősödni,
Hogy a' bevetés a' fűtés
Miatt el ne késődni.

130 És hogy a' tűz kárt ne tenne
A' száraz piszkálóba,
Gyakran belé mártogatnám
Végig a' piszkálóba.

Kedves Kis-Asszony! (:reményilem
Nem fog tán pofon ütni?:)
135 Úgye, hogy egyszerre tudnék
Dagasztni, fűtni, sütni.““ — —

„Menjen! szívesebben venném,
Ha így nem magyarázna,
Ebből látom bizonyosan,
140 Hogy az Úr egy parázna!”

„„Nem vagyok én, nem is leszek,
Arra nem vetemedném,
Ha a' kisasszony akarná,
Mégis nem restelkedném.””

145 „Menjen az Úr! ne álljon itt,
Soha mikor dagasztok,
Inkább minden sütésemből
Egy egy cipót szakasztok.

150 Még a' mellé pogácsát is
Sütök egy jó tepsivel
Meg érheti fölöstökre
Talán az Úr ennyivel.“ — —

„No legyen, nem is nézem hát,
Nem leszek olly goromba,
155 De gyöngy farának mozgását
Nem felejttem azonba.

Maradjon a' pogácsa is,
Mert az szerelem jele;
Meg érem a' czipóval is,
160 Csak vaját tegyen bele.

Hejh jó ízűt eszem abból,
De kivált a' dúcczából,
Ádám sem evett jobb ízűt
A' meg tiltott almából.“ “ —

165 „De meg lesz a' pogácsa is,
Az nem olly sokba kerül,
Csak viselje az Úr magát
Becsülettel, emberül.“ —

„Ha a' Kis-Asszony méltóztat
170 Engem ily fölöstökre,
Hív tisztelő 's háládatos
Leszek hozzá örökre.“ “

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- Abafi = Abafi Lajos: Csokonai ismeretlen költeményei. Figyelő. X. 1881.
- AD. = Cs. Vitéz M.: Anakreoni dalok. Bécs, 1803. (Megtjelent; 1806.)
- AD/j. = Az Anakreoni dalok 1803-i bécsi kiadásának külön lapszámozású jegyzetei.
- Alf. = Alföld. Folyóirat. Debrecen. 1954—
- Anakr. = Anakreon görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Budapest, 1885. Görög és Latin Remekírók.
- áth. = áthúzott, áthúzva
- átjav. = átjavítva
- AV. = Csokonai Vitéz Mihály: Alkalmatosságra írt versek. Nagy-Várad, 1806.
- AV/t₁ = az Alkalmatosságra írt versek kéziratos kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 119/b).
- AV/t₂ = az Alkalmatosságra írt versek második kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/11, 37ab).
- Bán—Julow = Bán Imre—Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1964.
- Bartha D.:
MDall. = Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai. Budapest, 1935.
- BékH. = Csokonai Vitéz Mihály: Batrachomyomachia vagy Béka-egérhartz Blunauer módja szerint.
- Benda = Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai I—III. Budapest, 1952—1957.
- bibl. = bibliai eredetű. Bibliai idézeteink a következő kiadásokon alapulnak: Szent Biblia, az-az: Istennek ó és új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordítatott Karoli Gáspár által. Basíloa, 1770.

- Bíró = Bíró Ferenc: Egy XIX. század eleji kódex Csokonai-nak tulajdonított versei. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum.* Szeged, 1960. (1961. 7–12. l.) Irodalmi dolgozatok. 22.
- Bodnár: = Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. I–III. Budapest, 1891–1893.
- Bp. = Budapest.
- CQ. = *Convassatum Quid.* — 1794-i másolatgyűjtemény Csokonai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/III, 37b–54b).
- Cs-brev. = Vitéz Mihály ébresztése. Csokonai-breviárium. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1973².
- Császár:
NémK = Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913.
- CsEml. = Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 1. Budapest, 1960.
- Csipak = Csipak Lajos: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár, 1912. Értkezések a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából. 4.
- Cs/ÖM.I. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (I.) Költemények 1. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1975.
- Cs/Színm. I–II. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. 1–II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Pukánszky Kádár Jolán. Budapest, 1978.
- DebrGr. = Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenben egy Magyar Társaság. Bécs, 1795.
- DebrEK. = Egyetemi Könyvtár, Debrecen.
- DebrK. = a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen.
- DebrKK. = Debreczeni Képes Kalendárium. Debrecen. 1901–1948.
- DebrSz. = Debreceni Szemle. Folyóirat. Debrecen. 1927–1944.
- DériM. = a debreceni Déri Múzeum Irodalmi, Néprajzi, illetőleg Történelmi Adattára.
- DMM. = Csokonai Mihály: Diétai Magyar Múzsá. I–XI. Pozsony. (1796. Nov. 1.—dec. 15.)

- DMM/j. = a Diétai Magyar Múzsza tartalomjegyzéke.
- Domby = Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki, nem adott munkái. Domby Márton által. Pesten, 1817.
- Dor. = Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya, vagyis a dámák diadalma a Fárságon. Furcsa vitézi versezet IV könyvben.
- Dor.¹ = Cs. Vitéz Mihály: Dorottya ... Nagy-Váradon, és Vátzon, 1804.
- Dorogi—Ortutay = Dorogi—Ortutay Gyula: Csokonai utóélete. Pécs, 1936. Apollo-könyvtár 9.
- DPD. = „Danielis P. Debreczeni (? Debreczeni P. Dániel) Aő 1805. 8^a Martý. Csikorgo Arany pleh verebek ellen.” — Kézírtas másolatgyűjtemény, magántulajdonban.
- ED. = Csokonai „Első Darab” elnevezésű saját kezű vers-tisztázata, illetve annak tartalomjegyzéke 1795-ből, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézírtatárában (K 672 IV, 126b—127b).
- EK. = Első katalógus. — Csokonai kiadásra szánt munkái-nak 1795 elsőnegyedében összeállított saját kezű cím-jegyzéke, a Magyar Tudományos Akadémia Könyv-tárának Kézírtatárában (K 679/II, 27a—30b).
- EKvt. = Egyetemi Könyvtár.
- ék. = énekeskönyv
- elav. = elavult < szó, kifejezés >
- Elek = Elek István: Csokonai versművészete. Budapest, évszám nélkül [1937].
- em. = emendálva, emendáltuk
- é. n. = évszám nélkül
- EPhK. = Egyetemes Philológiai Közlöny. Folyóirat. Buda-pest, 1877—1948.
- EPM. = Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái. Szer-kesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza. Debrecen, 1955.
- ErdMúz. = Erdélyi Múzeum. Folyóirat. Kolozsvár. 1874—1882; 1884—1947.
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmezőszótára. I—VII. Budapest, 1959—1962.
- Esch. = Johann Joachim Eschenburg; Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. I—VIII. Berlin und Stettin, 1788—1795.

- Eschenburg:
Theorio. = Johann Joachim Eschenburg: Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. Berlin, 1783.
- f. = folio
- Faz. = Fazekas Mihály összes művei I–II. Sajtó alá rendezte Julow Viktor és Kéry László, Budapest. 1955.
- Ferenczi = Ferenczi Zoltán: Csokonai, Budapest, 1907.
- FerM. = Ferenczi Zoltán másolatai Csokonai műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Ms 356/zs).
- Figy. = Figyelő (Szerk.: Abafi Lajos). Folyóirat. Budapest. 1876–1889.
- FüKözl. = Filológiai Közlöny. Folyóirat. Budapest. 1955–
- FK. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin-Társulat. Budapest, évszám nélkül (1942).
- FL. = Losonci Farkas Lajos-féle másolatgyűjtemény: föltehetően Csokonai eredeti kézíratairól. Országos Széchényi Könyvtár. Oct. Hung. 395.
- Földessy:
Tan. = Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények. Budapest, 1934.
- fr. = francia
- FrFelv. = „Sorsotok előre nézzétek” A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla és Sziklay László. Budapest, 1975.
- Georg. = Vergilius: Georgica, illetve Csokonainak ebből készített fordítása, a Georgicon.
- gör. = görög
- Görömbei = Görömbei András: A bordal Csokonai lírájában. Alföld. 1973. 11. szám. 125–135. l.
- Gulyás:
Cs-tan. = Gulyás József: Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926.
- Gulyás:
MÍrók. = Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. I–VI. Budapest, 1939–1943.
- h. = hasáb
- Haraszti = Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880.
- Harsányi:
CsSpatak. = Harsányi István: Csokonai Sárospatakon. Sárospatak, 1922. A Sárospataki Hirlap füzetek. 10.

- Harsányi:
Rok. = Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930.
- HelVir. = Heliconi Virágok 1791 esztendőre. Szedte Kazinczy Ferentz. Pozsonyban és Komáromban. [1791.]
- HG. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. I–III. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és Gulyás József. Budapest, évszám nélkül [1922].
- Hóman—Szekffü = Hóman Bálint—Szekffü Gyula: Magyar történet. I–V. Budapest, 1935–1936.
- Horváth:
Csok. = Horváth János: Csokonai és költőbarátai. Budapest, 1936.
- Horváth:
IrNép. = Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Budapest, 1927.
- Horváth:
MVer. = Horváth János: A magyar vers. Budapest, 1948.
- i. h. = idézett hely(en)
- i. m. = idézett mű
- Imre:
OlKölt. = Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. II. Budapest, 1897. I – 147. l.: Az olasz költészet hatása a magyarra.
- IrDolg. = Irodalomtörténeti Dolgozatok. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete, Szeged. 1956 – (Különlenyomatok az Acta Universitatis Szegediensis (Sectio Philologica) kötetiből.
- IrFelv. = Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerkesztette: Szauder József—Tarnai Andor. Budapest, 1974.
- IrNyDolg. = Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerkesztette: Pais Dezső. Budapest, 1960.
- IstO. = Csokonai Vitéz Mihály: Az istenek osztozása.
- lt. = Irodalomtörténet. Folyóirat. Budapest. 1912–1962. Új folyam: 1969 –
- ltK. = Irodalomtörténeti Közlemények. Folyóirat. Budapest. 1891 –
- Jancsó:
Jav. = Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság Iratai. Bukarest, 1955.
- Jav. = javítva
- jelz. = jelzet

- JGk. = Juhász Géza kézíratos hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Növedéknaplószám: 36/1970).
- JGy/j. = Csokonai fiatalkori műveinek Győri Józseftől származó jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 755, 38b).
- Juhász;
CsVers. = Juhász Géza: Csokonai verselése. *Studia Litteraria*. 1963: 49–67. I.
- Juhász G.:
Cs-tan. = Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Juhász Izabella. Budapest, 1977.
- Julow;
Csok. = Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1975. Nagy Magyar Írók.
- k. = kötet vagy könyv, illetőleg (arab számjegy után): körül
- K. = kézirat
- K₁, K₂, K₃ = első, második stb. kézirat
- KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése, I–XXI. Közzéteszi Váczy János. Budapest, 1890–1911. — XXII. (I. pótkötet). Budapest, 1927. — XXIII. (II. pótkötet.) Budapest, 1960.
- Kcj. = Kései címjegyzék. Csokonai műveinek részben saját kezű címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 38b).
- Kcsj. = Kéziratosomók jegyzékei. Csokonai kéziratosomóinak saját kezű jegyzékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 31a–33b.)
- Kcsl. = Kéziratosomók leltárlapjai. Csokonai kéziratosomóinak idegen kezeztől származó leltárai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 17a, 26a, 39a, 40ab).
- Kföldy = Csokonai Vitéz Mihály munkái. I–III. Közli Kelemföldy. Lipcse, 1843–1845.
- KisfÉvl. = Kisfaludi-Tásaság Évlapjai. Buda[pest]. 1836–1926.
- Kjt. = Kéziratjegyzék-töredék. Csokonai saját kezű katalógusa kézíratos munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 18a–19a).
- kk. = [lapszám után] és a következők
- KK. I–V. = Csokonai: Kisebb költemények. — Csokonai kisebb költeményeinek saját kezű gyűjteményei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/I–V.).

- Kleist = Ewald Christian von Kleist: Sämtliche Werke. I—II. Berlin, 1778.
- Klenner = Klenner Ferenc: Csokonai és a preromantika. Pécs, 1938. Pannoniakönyvtár 51.
- Kodály—Gyulai: = Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952.
- Kókay = Kókay György: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780—1795). Budapest, 1970. Irodalomtörténeti Könyvtár. 25.
- Kovács: MÉn. = Magyar Éneis, avagy P. Vergilius Márónak Éneás' viseltt dolgairól írtt munkája. Mellyet magyar versekbe foglalván, ki adott Kováts Jósef n. kőrösi prédikátor. Első darab. Komáromban, 1799.
- KP. = „Világi nóták mellyeket edgyüvé szedett Debreczenben K. P. (= Kiss Pál) 1807dik esztendőbenn.” — Másolatgyűjtemény a hódmezővásárhelyi gimnázium könyvtárában.
- Kp. n. = központosítás nincs (vagy, központosítás nélkül)
- Ktl. = Kötegmradványok leltára. Idegen kéztől származó jegyzék Csokonai kéziratkötegeiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 46b—47b).
- KZs. = „Csokonay Keze írásai. Composuit Sigismundus Kováts.” Másolatgyűjtemény Csokonai korai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 670).
- l. = lap, oldal
- lat. = latin
- ld. = lásd!
- LD. = Lilla. Erzékeny dalok III. könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várad, 1805.
- LD* = Ugyanennek második kiadása: Nagy-Várad, 1808.
- LD/t₁ = a Lilla kötet első tervezete. Csokonai kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 25a).
- LD/t₂ = a Lilla kötet második tervezete. Csokonai kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/11).
- Lit. = Literatura. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata. 1974—
- lsz. n. = lapszámzás nincs.
- Maday = Maday Gyula: A költői nyelv és Csokonai. Bp., 1910.
- Marczali = Marczali Henrik: Az 1790/1-diki országgyűlés. I—II. Budapest, 1907.

- Meth. = Methodus, quam in Collegio reformatorum helv. confessionis omnes scholas inferiores docentes inde ab infima elementariorum classe usque ad oratoriam et logicam sequuntur. Debrecini, 1770.
- Mfj. = Csokonai műfajok szerint összeállított saját kezű címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 17a).
- MHirm. = Magyar Hírmondó. Hírlap. Pozsony. 1780–1788. — Magyar Hírmondó. Hírlap. Bécs. 1792–1803. A Hadi és Más Nevezetes Történetek utóda.
- MIR. = Magyar Irodalmi Ritkaságok. I–LVII. Szerk.; Vajthó László. (Budapest.) (1931–1941).
- MIrT. = A magyar irodalom története I–VI. Budapest, 1964–1966.
- MK. = Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei. I–II. Budapest, 1950. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Magyar Klasszikusok.
- MKsz. = Magyar Könyvszemle, Folyóirat. Budapest. 1876–
- MKur. = Magyar Kurír. Hírlap. Pozsony. 1786. Bécs. 1786–1834.
- MM. = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I–II. Összegejtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1973., valamint ennek némileg módosított utánnomása.
- MMerk. = Magyar Mercurius. Hírlap. Pest. 1788–1790. Bétsi Magyar Mercurius. Hírlap. Bécs. 1793–1798.
- MMerk/j. = Csokonai kiadásra szánt műveinek jegyzéke a Bétsi Magyar Mercurius című hírlap 1794. LXXXIV. számában (1293–1294. l.).
- MMus. = Magyar Museum. Folyóirat. Kassa. 1788–1792.
- MMusa = Magyar Musa. A Magyar Kurír melléklapja. Pozsony. 1786. Bécs. 1786–1789.
- MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest. 1905–
- Molnár A.: CsMűdal = Molnár Antal: Csokonai és a műdal, Debrecen, 1929.
- Molnár A.: NyDall. = Nyugatias magyar dallamok a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. — A magyar zene történetéből. Szerk.: Szabolesi Bence és Bartha Dénes. Zenetudományi Tanulmányok. IV. Budapest, 1955.
- Molnár Á.: DebrArc. = Molnár Ágnes: Debreceni arcok a felvilágosodás századából. Budapest, 1939.
- MSzól. = O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1966.

- TMAK.** = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéz-
irattára, Budapest.
- MTsz.** = Magyar Tájszótár. Szerkesztette Szinnyi József.
Budapest, 1897—1901.
- MTud.** = Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadé-
mia Értesítője. Budapest, 1956—
- Műf.** = Csokonai Vitéz Mihály: Műfordítások. — Csokonai
saját kezű kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtárának Kézirattárában (K 674).
- Napj.** = Napjaink. Irodalmi és kulturális lap. Miskolc. 1962—
- Nagy:**
DebrKoll. = Nagy Sándor: A Debreceni Kollégium mint egységes
intézmény az egyetem kiválásáig (Kerettörténet).
A Debreceni Kollégium története. I. Debrecen, 1940.
- ném.** = német
- NéNy.** = Népiünk és Nyelvünk. Folyóirat. Szeged. 1929—1939.
- nép.** = népnyelvi
- NG.** = Nagy Gábor másolatai Csokonai műveiből 1796-ból
az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában
(Fol. Hung. 893.).
- NG/j.** = Nagy Gábor jegyzetei a Lilla-versekről a fenti kéz-
iratban (Fol. Hung. 893: 1b).
- NZs.** = „(Sarkadi Nagy Zsigmond) Gyűjtemény vagy Némely
külömb különbféle Matériákról iratott és össze-
vetett Versek és Fojóbeszéddek. 1810.” Magántulaj-
donban. Mikrofilmmásolata a Magyar Tudományos
Akadémia Könyvtárának Mikrofilmtárában, A 4051/L.
jelzeten.
- NyF.** = Nyelvészeti Füzetek Sorozat Budapest. 1902—1918.
- NyIrK.** = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Folyó-
irat. Kolozsvár. 1957—
- Ny^r.** = Magyar Nyelvőr, Folyóirat. Budapest. 1862—
- NySz.** = Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar nyelv-
történeti szótár a legrégebbi nyelvenlékektől a nyelv-
újításig. I—III. Budapest, 1890—1893.
- NyÜSz.** = Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára a ked-
veltebb képzések és képzésmódok jegyzékével. (I.)
Budapest, 1902. — II. Budapest, 1908.
- ÓD.** = Ódák két könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által.
Nagy-Váradi, 1805.
- ÓD/t.** = Az Ódák kötet terve (1802). Csokonai kézírata a

- ol. = olasz
- Oláh:
CsLat. = Oláh Gábor: Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904.
- Oláh:
Csok. = Oláh Gábor: Csokonai. Budapest, 1928. Irodalom-
történeti Füzetek. 30.
- Orph. = Orpheus. Folyóirat. Kassa. 1790—1791.
- OSzK. = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- Otrokocsi
Nagy = Otrokocsi Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-
irodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1942.
(Különnyomat a Debreceni Ref. Tanárképző Intézet
Dolgozatai 22. számából.)
- ÖÉ. = Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyű-
teménye az 1813. évből. Kritikai kiadás jegyzetekkel.
Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József.
Budapest, 1953.
- ÖV. = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá
rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1956.
- ÖV.² = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá
rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1967.
- Pais-
Eml. = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.
Szerk. Bárczi Géza és Benkő Loránd. Budapest, 1956.
- Pásztory = Pásztory Endre: Csokonai és Catullus. Szabadka, 1906.
- Peisner = Peisner Flóra: Haller mint didaktikus költő. Buda-
pest, 1911.
- Pelle = Pelle Erzsébet: Un poète cosmopolite du XVIII^e
siècle; Michel Csokonai et la littérature française. —
Csokonai Mihály és a francia irodalom. Szeged, 1933.
Études Française. 10.
- Pfeifer = Pfeifer Ferenc: Hat Magyar Énekek Csokonai Vitéz
poétától. Mellyeket muzsikára tett Fortepiánóra 's
Gitárára alkalmaztatott, és a 'Magyar Muzsák' ked-
vellőinek ajánlott Pfeifer Ferentz. 9 Munka. Kiadód-
tak Pozsonyban előfizetés útjában. (1818).
- PIMÉvk. = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. Budapest,
1959—
- Pintér = Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. V. Budapest,
1932.
- PM. = Csokonai V. Mihály poetai munkái. I—IV. Kiadta
Márton József. Bécs, 1813.

poet. lic.	= poetica licentia
Pukánszkyne	= Pukánszkyne Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. Budapest, 1956. Irodalomtörténeti Füzetek. 5.
Puky/j.	= Puky István kéziratjegyzéke Csokonai műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 4/34).
r.	= recto (a kézirat előlső lapja)
Rájniz: Hel.	= A' Magyar Helikonra vezérlő kalauz. Az az: a' magyar vers-szerzésnek példái, és regulái. Írta Kőszegi Rajniz Jó'sef. Pozsonyban, 1781.
rég.	= régi(es)
Réti	= Réti Hugó: Csokonai hatása Petőfire, Budapest, 1909.
RMKT.	= Régi Magyar Költők Tára. Sorozat. Budapest, 1877—
Ro/	= romlott szövegű változat, szövegromlás
röv.	= rövidítése, rövidítve
rv.	= recto és verso (a kézirat mindkét oldala)
RV.	= „Rózsai-versek”. — Csokonai kéziratos ciklustervezte a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 8a—12b).
Sander— Nagy:	= Az istennek jósága és böltsessége a' természetben Sander Henrik után. [Fordította: Nagy Sámuel]. Pozsony és Komárom, 1794.
Sander— Nagy:	= az előbbinek második kiadása. Pozsony, 1798.
Sinkó	= Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Novi Sad, 1965.
SM.	= Sérült másolat. Csokonai korai műveinek másolata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Anal. 966).
Sokf.	= Sokféle. Szerkesztette: Sándor István. Győr (később: Bécs). 1791—1808.
Sonkoly	= Sonkoly István: Csokonai és a zene. (Repertoriumi kísérlet.) Magyar Zene. Zenetudományi folyóirat. Budapest. 1961: 116—133. 1.
Sóvár: Werth.	= Sóvár István: Werthertől Szilveszterig. Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 1970.
Spech	= Spech János: Magyar énekek klavir kísérettel. Pest, 1824.
SpK.	= Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagy-könyvtára, Sárospatak.

- Staud;
Orient. = Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931.
- Stoll = A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Összeállította Stoll Béla. Budapest, 1963.
- StudLit. = Studia Litteraria. Közlemények. Debrecen. 1963—
sz. = szám(ú)
- Sz = a tárgyalt szöveg(ek)
- Sz₁, Sz₂, Sz₃ = első, második stb. szöveg(változat)
- SzamSz. = Csüry Bálint: Szamosháti Szótár. I—II. Budapest, 1935—1936.
- Szauder:
OlIr. = Szauder József: Olasz irodalom — magyar irodalom. Tanulmányok. Budapest, 1963.
- Szauder:
Roc. = J. Szauder: Il rococo all' italiana di Csokonai. Italia ed Ungheria. A cura di M. Horányi e T. Klaniczay. Budapest, 1967.
- Száz. = Századok. Folyóirat. Budapest, 1867—
- V. Szendrei = V. Szendrei Júlia: „mely széles a poétai mező...” Csokonai lírájának élményrétegei. Kismonográfia. Kolozsvár, 1970.
- Szentjóni Szabó:
KöltM. = Szent-Jóni Szabó László költeményes munkái. Pest, 1791.
- Szilágyi:
CsMűv. = Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Budapest, 1981.
- Szilágyi:
CsSzók. = Szilágyi Ferenc: Csokonai költői szókinéséről. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerkesztette: Pais Dezső. Budapest, 1960. 67—130. l.
- Szilágyi:
CsTájsz. = Szilágyi Ferenc: Csokonai dunántúli tájszógyűjtése. Budapest, 1974. Nyelvtudományi Értekezések. 82.
- Szinnyei:
Mírók. = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I—XXIV. Budapest, 1891—1914.
- szól. = szólás
- Szöcs:
CsokOl. = Szöcs Géza: Csokonai és az olasz költők. Irodalomtörténeti tanulmány. Szentcs, 1893.

- Szpróz. = Csokonai Vitéz Mihály: Széppróza. — Csokonai szépprózai munkáinak saját kezű gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 675).
- Szv₁ = Csokonai számvetése kiadandó műveiről 1795 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 77ab).
- Szv₂ = Az előbbihez hasonló számvetés 1796-ból, ugyanott (K 672/IV, 147a).
- SzV/j. = Szerelmes versciklus betűrendes jegyzéke 1798-ból: Csokonai saját kezű jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. (K 672/IV, 10a + 12b).
- táj. = tájnyelvi
- Temp. = Csokonai Vitéz Mihály: A' méla Tempefői. Nemzeti nemes játék öt felvonásban.
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I—III. Budapest, 1967., 1970., 1976.
- TF. = Csokonai Vitéz Mihály: Töredékek—Fordítások. Csokonai saját kezű munkáinak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677).
- Thury = Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. I—II. Pépa, 1906—1908.
- Toldy = Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel [Toldy] Ferenc. Pest, 1844 [1844—1846].
- Toldy/j. = Toldy Ferenc jegyzéke Csokonai kiadatlan munkáiról. Csokonai Mihály minden munkái 1844-i kiadásában (LXXXVIII—XCII. hasáb).
- ToldyM. = Toldy Ferenc másolatos kötete Csokonai kiadatlan munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (RUI 4-r 30/1—III.)
- Tolvist. = Csokonai Vitéz Mihály: A tolvaj isten vagy az a crímen raptus.
- Tóth = Kis Kun Fülepszállási Orgonista Kántor Tóth István által le kótázott Ariák, és Dallok, verseikkel. 1832. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára: RUI. 8r. 63.
- tör. = török
- tréf. = tréfás (használatú)
- Ttáj. = Tiszatáj. Folyóirat. Szeged. 1947—
- TudGy. = Tudományos Gyűjtemény. Folyóirat. Pest, 1817—1884.
- u. = ugyanaz

- ÚK. = Új katalógus — Csokonai műveinek részben saját kezű kéziratok katalógusa 1802 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 41a—44a).
- uo. = ugyanott
- Ur. = Uránia. Folyóirat. Vác. 1794—1795.
- ÚZSz. = Új Zenei Szemle. Folyóirat. Budapest. 1950—1956.
- Vargha:
ArcV. = Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében. Budapest, 1974. Arcok és vallomások.
- Vargha:
CsVM. = Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1954.
- VasUjs. = Vasárnapi Ujság. Hetilap. Budapest. 1854—1921.
- VJ. = Csokonai Vitéz Mihály: Vegyes jegyzetek. — Csokonai autográf műveinek kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 755).
- Vkt. = Vázlatos kiadási terv. Csokonai saját kezű címjegyzéke 1800 utánról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 45b).
- v. ö. = vesd össze!
- vsz. = versszak
- VT. = Verstisztázata 1793-ból. — Csokonai saját kezű verstisztázata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 52a—80a).
- Waldapfel:
MFelv. = Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1954.
- ZC. = Zöld-kódex. Csokonai zsebkönyveinek s későbbi hozzáadásainak saját kezű gyűjteménye a Kisebbségi Költészet IV. kötetében a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV, 32a—102a).
- ZJ. = Zilhai János másolatok kötete 1795—1800 tájáról a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Debrecenben (R. 1173).
- Zsoldos = Zsoldos Jenő: Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1929. évfolyamából.

CSOKONAI KÖLTŐI PÁLYAKEZDÉSE

(1791—1793)

Kritikai kiadásunk első kötetében Csokonai iskolai versgyakorlatait — zsengeit — s ezek mintájára írt első önálló próbálkozásait adtuk közre az 1785—1790. évekből. Az iskolai témák igényesebb újraformálásai (napszak-versek, évszak-versek stb.) között már ekkor föltűnt a költőnek néhány önálló tárgyválasztású közéleti verse 1789—1790-ből (*Az ősz Loudonra, Belgrádra, A'Párt Utó, Magyar Hajnal hasad, Eggy Magyar Gavallér*). Az utóbbi kettő már a Debrecent közvetlenül is érintő, ellenzéki szellemű nemesi-nemzeti felbuzdulással volt kapcsolatban, amely II. József uralkodásának utolsó hónapjaiban lobbant fel. (*Az Eggy Magyar Gavallér* megszületésébe pl. közvetlenül belejátszhatott a koronaörző bihari bandériumnak a Kollégiumban tett látogatása; ld. Hadi és Más Nevzetes Történetek. 1790. II, 37—38. l.)

Csokonai költészete a következőkben a közélet vonzásában, növekvő közéleti érdeklődésének jegyében alakult.

A Debrecent ekkoriban legközvetlenebbül érintő belpolitikai esemény az 1790/91-i országgyűlés, amelyen a trónutódlás s a protestáns egyenjogúság kérdésében döntenek. Az irodalmi életben még mindig a józsefi liberalizmus uralkodott: a korszak egyik fővillanyozó irodalmi újdonsága a bécsi jozefinista Blumauer travesztált *Aeneis*-ének Szalkay Antal-féle fordítása, amely már 1792-i kiadása előtt közkézen forgott. A mű valószínűleg felszabadította a teológiába beleünt diákság mítoszrombolásra kész tréfakodvét (ehhez Csokonainak egyéni alkati adottságai is voltak) s egyszersmind példát és lehetőséget kínált nagyobb, átfogó jellegű politikai szatíra megírására a hazai viszonyokról. A költőnek két műve is született ebben a műfajban: *Az istenek osztozása* (1790—91) és a *Békaegérvárc* (1791—92).

Mindkettőben túltett mesterén: olyan antik történeteket választott ugyanis allegorizáló mondanivalójához, amelyek már szerkezetükkel, eszékmenyüikkel is kifejezték, erősítették eszmei mondanóját, koncepcióját, míg Blumauer travesztált *Aeneis*-ében az eredeti eszékmenyünek nincs köze az író ötletszerű politikai kitérőéhez, alkalmi csipkelődéséhez.

Az istenek osztozása nem más, mint az 1790/91-i országgyűlés paródijája, a *Békaegérvárc* pedig ezen túlnemlően a legfontosabb külpolitikai eseménynek, a francia forradalom elleni Habsburg-intervenciónak — s ezzel párhuzamosan a hazai rendiségnek — szellemes szatírája. V. ö. Szilágyi F.: *Csokonai allegorikus országgyűlési szatírája: Az istenek osztozása* (CsMűv. 391—413. l.) és *Csokonai „Elveszett alkotmány”-a: a Békaegérvárc* (uo. 414—475. l.).

Csokonai másik nagy felszabadító irodalmi élménye ekkoriban Kazinczyval történt megismerkedése 1791—92 táján. (Levélváltásukról az első biztos adatunk 1792. aug. 26-ról van [ld. HG. II, 765. l.], de már Ferenczi föltételezte, hogy előbb bemutatkozott mesterénél verseivel. V. ö. KazLev. II, 283—285. l.; Ferenczi 26 kk.)

Bár a felvilágosult, szabad szellemű Kazinczy elsősorban mint folyóirat-szerkesztő eszmileg gyakorolt vonzást a teológia szövevényeiben vergődő debreceni diákra (aki — mint Domby följegyezte — „olyan kevéssé Theologusi gondolatra” merészkedett, hogy fölmentését kérte a teológiai leckék hallgatása alól [ld. Domby 8. l.]), az Orpheus mégsem csupán világlátására hatott felszabadítólag szabadgondolkodó s voltairianus cikkeivel (v. ö. Orph. I. 190—198. l. stb.), hanem irodalmi ízlésére is: a hazai és külföldi szépirodalom műfajainak széles skálájú, változatos — olykor kétnyelvű! — bemutatásával.

Csokonainak Kazinczyhoz küldött első levele elveszett, de mesterének helyesírási megjegyzéseiből kikövetkeztethetjük, hogy mely verseivel mutatkozott be Regmecen (v. ö. CsEml. 467. l.). Az ismert iskolás versgyakorlatok mellett föltűnik néhány dalkísérlete is az egykorú magyar műdalirodalom alapján, amelyhez a fiatal költő kitűnő zenei érdeklődése és zenei tehetsége folytán is vonzódott. Kazinczynek Csokonaihoz szóló íntelmeiből és tanácsaiból is tudjuk, hogy ilyenmű versek is szerepeltek bemutatkozó anyagában.

A regmeci író válasza szintén elveszett, de tartalmáról értesülünk Kis Jánoshoz intézett leveléből. E rendkívüli fontosságú levél tájékoztat azokról a témákról és műfajokról, amelyeket Kazinczy fiatal tanítványa figyelmebe ajánlott, s amelyek jó időre meghatározták irodalmi próbálkozásainak irányát, tárgyait és műfajait: „Debrecen két barátot ada nekem. Az egyik Csokonay Mihály, egy sok jeles tulajdonságokkal bíró Ifjú, ki mind virtusaiban, mind hibáiban is! — második Horváthi Ádám leány. Ennek minden munkáimon kívül egy Kleistot 's Bürgert küldöttem, 's kértem hogy ezeknek példájok szerint ne névnapi köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív szelid érzékenységeit, szerelmet, barátságot, hort, természet szépségeit. Még eddig kevés jelét adta megterésének. A' második Nagy Sámuel, Bibliothekáriusa a' Kollegiumnak. —” (KazLev. II, 297—298. l.) Fontos ebből a Horváthi Ádámra való utalás (akinek areképét is csakhamar elküldte Csokonainak): a dunántúli dalszerző és népdalgyűjtő költő a népiesség irányába egyengette a debreceni diák tematikáját és stílusát. De legalább ilyen fontos az is, hogy első válaszlevelében Kazinczy azt írta a diákköltőnek, hogy Heli-coni Virágaiban szeretné a világ élébe vezetni (ld. KazLev. II, 285. l.). A Kazinczy szerkesztésében 1791-ben megjelent költői antológiában nemesak a Horváthi Ádám költeményeivel találkozhatott, hanem a kor magyar poéziséről valóságos áttekintést kaphatott a változatos tartalmú kis kötet alapján. Ettől kezdve elsősorban a két költő határozza meg írói ízlésének, fejlődésének irányát, akiknek az Orpheusban megjelent verses ízlésváltása ösztönzőleg hatott abban is, hogy Horváthot — „Kazinczyi fívorával” — költői episztolában keresse föl 1792 őszén (ld. Horváthi Ádámhoz). Kazinczy antológiája tovább gazdagíthatta költészete témavilágát, formakincsét.

A Kazinczyval történt megismerkedés legfontosabb eredménye azonban egy kötetterv lett 1793-ban (ld. KazLev. II, 304. l.); a kötet ugyan nem került kiadásra, de kéziratot tisztázata mintegy negyedszáz verssel — átiradékosan — ránk maradt: kezdődik A' vidám természetű Poétá-val s zárul Az én Életem-mel (ld. Cs/ÖM. I, 139—140. l.). A kötettervben néhány latin és olasz fordítás is feltűnik (A' Vatsora. Fabullhoz, A' háborús zivatar stb.): az előbbinél iskolai gyakorlatok emlékeit gyaníthatnánk, ha a tárgy (Catullus-fordítás!) meg nem győzne arról, hogy alkalmasint ez is Kazin-

egy intelmeinek jegyében készült, azért, hogy lírai tématárát a szerelemmel is gazdagítsa a költő; az utóbbiak — akárcsak a többi egykorú olasz fordítás — ismét Kazinczy ösztönzésének eredményei: Orpheusában (I, 48—50. l., 269—270. l.) s a Heliconi Virágokban is (92—93. l.) 6 magasztalta az olasz nyelv hasonlíthatatlan szépségét, s így eshetett Csokonai választása az olasz nyelvre, mikor a maguk kis „studium commune”-ját (önképzőköret) megalakították a Kollégiumban (ld. HG. II, 622. l., v. ö. Domby 10. l.). Számos olasz versfordítása is erre a korszakra esik (a Kazinczy által ajánlott Eschenburg példatára alapján készültek fordításai Metastasióból, Chiabrérából, Lemenéből, Tassóból, Maffeből, Rolliából, Zappiból) s szintén e korszak szülöttei Anakreón-fordításai, amelyekhez a kassai Magyar Museumban és az Orpheusban talált mintát, elsősorban Kazinczy és Földi tollából.

Néhány alkalmi vers (*Horváth Ádámhoz, Rácz Sámuelhez, Nagy Sámuelhez, Broughton reliigiói lexiconára*) teszi teljessé ennek a korszaknak költői termését, amikor Kazinczy vezetésével — s a Kazinczy-tanítvány Földi támogatásával — elindul a Helikon meghódítására.

Hogy milyen (nagyrészt elveszett) művek tartoztak még ehhez a korszakához, arról 1793 nyarán Kazinczyhoz írt levele tájékoztat: „Nálam voltak még Catallusból, Tibullusból és Propertiusból a' Deákhoz hasonló versekben tett fordításaim 's más apró Verseim is, mellyek közzül azokat, a' mellyek Dr. Földi kemény rostáját is meg lábolták, most el küldöm . . . Itt volt a' Pervigilium Veneris mind hasonló Trocheus Versekre a' Deák originálhoz.” (KazLev. II, 542. l.; itt téves keltezéssel.)

Formai tekintetben is sokat gazdagodott a költő e korszakában: bár Haló Kovács József példája nyomán már diákkori költészetében feltűntek a nyugat-európai (anapestikus, jambikus) formák (ld. Cs/ÖM. I, 30—32. l. stb.), most — Kazinczy biztatására — a játékos trocheusok kezdenek tért hódítani költészetében (*Nagy Sámuelhez, Trocheus lábakon* stb.), s az olasz poézis is sok új formai megoldásra tanította.

Voltaképpen az 1793-ban összeállított kötettervvel zárul Csokonainak ez a költői korszaka: annak a kötetnek a tervével, amelyet mestere, Kazinczy akart megjelentetni: „várom a' nyomtatandó versek gyűjteményét is. Ki lesznek nyomtatva, csak küldje kezemhez az Ur” — írta Regmecről 1793. júl. 29-én (ld. KazLev. II, 304. l.). (Egy Bajza és Toldy által 1794 novemberére keltezett, különben dátumtalan Kazinczy-levél azt írja Csokonainak, hogy: „Én megyek, és az Ur dolgát elvégzem a' hogy lehet 's Kassáról meg from, mit végzettem”. [KazLev. II, 390. l.] Ezt a mondatot Vargha Balázs úgy értelmezte, hogy „Valószínű, hogy Kassán Csokonai verseinek ki nyomtatásáról akart intézkedni Kazinczy” [CsEml. 469. l.]. A levél keltezése azonban téves: a benne leltető mozzanatok szerint bizonyosan 1804 őszén, közvetlenül Kazinczy nov. 11-i házasságkötése előtt fródott, s így benne legföljebb a *Lilla*-kötet kassai sürgetéséről lehet szó. Ez azonban mítsem változtat az 1793-i levél világozásán, hogy Kazinczy ki akarta adni tanítványa összegyűjtött verseit.)

Csokonai következő frói korszaka már a mesterével való személyes ismeretség jegyében telik, amikor a rousseauista, jakobinus érzelmű Kazinczynak nemcsak irodalmi ízlését szívja magába, hanem eszméit is, s elindul azon az úton, amelyen frói példaképe s mestere is haladt a nemzet szolgálatára.

Ekkor veszi elő régi diákkori témáit s írja át őket nagy filozofikus versekké, ekkor írja, fordítja radikális szatíráit, odaadó híveként a nagy szellemi és politikai mozgalomnak. Ez azonban már költészetének új korszakát jelenti: kiadásunk III. kötetére tartozik, akárcsak Kazinczy Gessner-fordításának hatására írt idillikus versei.

KÖTETÜNK VERSANYAGA (Tárgyak, műfajok)

Ami kötetünk tartalmát illeti: összesen nyolcvankét verset tárgyalunk (öt híján ugyanannyit, mint I. kötetünkben), ezek közül kettő — *Az istenek osztózása* s a *Békaegérharc* — több szász soros epikus munka.

Ami a versek tárgyi megoszlását illeti, lényegében már vázoltuk a főbb tárgyköröket. Könnyebb áttekinthetőség végett a következőkben részletesen bemutatjuk kötetünk tartalmát a tárgykörök, illetőleg műfajok szerint.

I. Lényegében az iskolai hagyományokhoz kapcsolódnak témájukkal a költő következő versei:

A' Reggelről

A' híves Estve

A' Vig Poëta

Jöszte Poétának

Vig élet a' Parnasszuson

S voltaképpen ide vehető *A' matska és a' sajt* is, amely ugyan 1793-i olasz fordítás, de az egyik legkorábbi; s bizonyára az iskolai Phaedrus-mesék hatására esett rá a diákköltő választása. Ide vonható még az iskolában uralkodó fiziko-teológia szemléletét tükröző *A mezei gyönyörűségről* is, amely föltehetően szintén fordítás.

II. Költői útkeresésében a magyaros énekköltés hagyományaival is megpróbálkozott Csokonai, már csak azért is, mivel kiváló zenei képességeinél fogva maga is kísérletezett nótaszerzéssel, s mert első közönsége, a kollégiuni diákság, igényelte is ezeket a közösen énekelhető dalszövegeket. E nembe tartoznak:

A' búkkal küszködő

[*Mig nálatok itt milatok ...*]

[*Bár az Ég búsulva néz is ...*]

Egy kesergő magyar

Felvidulás

Az Ekhóhoz [I.]

Egy Violához

S ide tartozik a *Szegény Zsuzsi* ... ösformája, az [*Estve jött a parantsolat ...*] is, habár ez már nem is a műdalok, hanem a népdalok mintájára készült. S ide vonható még a szubjektívabb tartalmú [*Oh unalom vad unalom*] s a [*Jaj hogy szenvedek*], amelyek föltehetően szintén dallamra, dalszövegül készültek.

III. Szatirizáló hajlamának s politikai érdeklődésének a költő már a Zöld-kódex korszakában számos jelét adta (ld.

A' Fösvény, Constantzinápolly, Czigány, illetőleg: Belgrádra, Magyar Hajnal hasad, A' Párt Ütő).

E kötetben két hosszabb lélegzetű politikai satírája — valójában: politikai allegóriája — található, a blumaueri:

Az istenek osztozása és a

Békaegérharc.

Tárgyuknál és szellemükénél fogva ide tartoznak még:

A' Fársáng' Bútsúzó Szavai s a Bézából fordított

A' Szarándok (Fannius).

Satíra a szintén latinból fordított

Thais s A' Sütés (A dagasztó leány), a költőnek ez a korábban ismeretlen, több mint száz soros szellemes, diákos „priapi” verse (v. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 344—355. l.), amely itt jelenik meg először kötetben.

Két stílusparódia is képviseli Csokonai kitűnő utánzóképességét: a

Ván, Vén, vagy Az üstökös Eloquentia, s voltaképpen stílusparódiának tekinthető a

Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról is.

IV. Alkalmi verseket Csokonai szinte pályája minden szakaszában írt; az e kötetben található alkalmi művek nem valami külső eseményhez kapcsolódnak, hanem legtöbbször személyes, baráti indítékúak:

Horváth Adámhoz

Rátz Sámuelhez

Nagy Sámuel Sanderjére

Broughton Religioi Lexiconára

Trocheus lábakon

[Aranka Györgyhöz]

Egy Magyar Urhoz's Tudóshoz küldött levélnek Töredéke, ez éppen úgy Csokonai mecénásgondjaiból pattant ki, mint a Horváth Ádámnak küldött Az én Életem, amely szintén fölfedezésünként gazdagítja 126 sorával e kötetet (v. ö. Szilágyi F. i. m. 226—244. l.).

Alkalmi versnek tekinthető a föltehetően Kazinczynak szánt [Nézd el...], s a töredékben maradt:

Tunc etiam moreris! s az

In Com. Pálffy.

A Futtába készült versetskék öt darabja (A' Legatus, A' Kovátsi út, Seu: Laurus-ági, illetőleg: Epitaphium Marci s Valedictoria cum bene precatione) szintén e műfajba tartozik.

V. Kötetünk időkorére, az 1791—93-i évekre esik a költő szerelmi tárgyú költészetének megszületése, amelynek az előző korakban jóformán semmi jele.

Emoz új témakör költeményeinek fő sajátosságuk, hogy voltaképpen mesterségesen, „művi úton” jöttek létre, mindenekelőtt Kazinczy ösztönzésére, aki nevezetesen 1793-i levele szerint többek között ilyen versek írására biztatta a költőt (ld. KazLev. II, 297. l.); e versek mögött nemigen találunk személyes élményt (ezért nem is illik rájuk a szerelmi líra — inkább csak a szerelmes tárgyú versek — meghatározás): olvasmányélmények szülöttei jobbara, vagy pedig egyszerűen fordítások.

1. kötet

1. Az eredeti művek közül ide tartoznak az 1793-i kötetterv anyagából a következők:

A' vidám természetű Poéta
A fel[gyűladt szerető] (Első Szerelemérzés [I.])
A tavinnak hívott Ligei
A' távolról kinzó
A' Szépek' Szépe
A' Poétákba' lakó Istenség
Az elragadtatott [érzékenységek]
A' Mész' méze
A' szerelmes szemek
A' patyolat
Az Éj, 's a Tsülagok [I.]
Az emésztő tűz
A' Feredés
Édes Rabság
A' Versszépítő [I.]

Az egyéb forrásokban fennmaradt szerelmes tárgyú versek közül ide vonható még A' Tavaszhoz.

E versek fő sajátága a személytelenség, ami még akkor is érezhető, ha történetesen második személyben íródtak — de kevés is akad olyan a felsoroltak között, amelyben egyes szám második személyben szólna kedveséről, kedveséhez az író.

A duettszerű, „párbeszédes” *Amint és Laura a' Fák között* sem téveszthet meg, sőt ez még kissé csináltabb is, mint a többi: a lejárt echós versek formalista barokk divatjához kapcsolódik.

2. Szorosan ide tartoznak a költő műfordításai is: ezek megszületése szintén Kazinczyhoz kapcsolódik: az erre az időre tehető tizenöt olasz fordításból tizennégynek szerelme a tárgya (egy kivétel van: *A' matska és a' sajt*): mintha csak Kazinczy útmutatásának igyekeznek eleget tenni a fordításokkal, aki arra biztatta, hogy „dallja a' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet” (KazLev. II, 297. l.). Az olasz fordításokhoz Kazinczy adhatott közvetlen példát az Orpheusban megjelent Metastasio-fordításával s az olasz nyelv zeneiségének, költőiségének dicséretével (Orph. I, 48—50. l.); nem véletlen, hogy a debreceni költő éppen az *Amor timido*-t fordítja majd le, amelyből Kazinczy csak nyolc sort közölt mutatóba az Orpheus idézett helyén. Sőt az is igen valószínű, hogy Kazinczy javaslatára kezdte el forgatni Eschenburg híres Beispielsammlungját, amely az ógörögötől a portugálig kilenc kötetben mutatta be az európai irodalmat, műfajonként csoportosítva. Az olaszokat elsősorban ebből fordította Csokonai, Metastasiót azonban külön kiadásból is. S itt annyit meg kell jegyeznünk, hogy bár Eschenburg példatára 1788—1795 között jelent meg (maga az elméleti bevezetés külön kötetben, 1783-ban), már nem a legkorszerűbb példákat kínálta Csokonainak: az „arcadisták” — Metastasio, Rolli, Zappi, Lemene — a század első feléhez tartoztak, s Metastasio, akinek versét Kazinczy 1790-ben az Orpheusban bemutatta, ekkor már nyolc éve halott volt: igazi sikereit a század első felében aratta, amikor 1717-ben a római Arcadia-akadémia tagjául választotta. Műveinek kilenc-kötetes nagy kiadása is még a század első felében, 1747-ben jelent meg Torinóban, s Csokonai is ezt használta, amelynek példányai ma is megvannak a debreceni Kollégiumban. De a korábbi századokról, a reneszánsz antikizáló kultuszában élő Tasso és Guarini is a pástorkölté-

szet irányába vitték Csokonait, akárcsak az Anakreón hatása alatt verselő Chiabrera.

Mindenesetre a fordítások bővítették, gazdagították a költő tématarát, s változatos formáikkal, zeneiségükkel verselési technikáját is előnyösen fejlesztették. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy az arcadisták több évtizedes korszerűtlenségükkel a divatját múlt pásztorköltészet felé vezették el a költőt, amelyből a rokokó is sokat átvett édeskés pásztor-idilljeibe. A fogékony években végzett fordítások aztán ezt a pastoral-idilli jelleget rányomták Csokonai későbbi, eredeti alkotásaira is: innen szerelmi lírájának több-kevesebb joggal emlegetett rokokó vonásai, noha forrásai nem is a valóságos — francia és német — rokokóban, hanem az olasz arcadisták pásztorköltészetében keresendők. (Az „idill” keresése különben — egészen függetlenül az irodalmi divattól — a hányatott életű Csokonainak legmélyebb, ösztönös vágya volt, s mikor a pásztori idillekhez fordult, nem pusztán az irodalmi divatnak hódolt, hanem legszemélyesebb lírájához, „elvágyásához” keresett kifejező, feloldozó közeget.)

Ilyenformán Csokonai Metastasio-kultusza és — különösen korai — szerelmi költészetének pásztori, „rokokós” vonásai szintén Kazinczy példájával magyarázhatók, aki Orpheusbeli fordításával az olasz „poeta laureata”-ra s az olasz arcadistákra terelte a debreceni diák figyelmét, s Gessner idilljeinek 1788-i fordításával szintén ebbe az — akkor már nem legkorszerűbb — világba vitte. (Az *Idyllen* is 1756-ban, több mint három évtizeddel Kazinczy fordítása előtt jelent meg először.)

Lássuk az olasz fordításokat, ahogyan az 1793-i verstisztázat füzet oldalain sorakoznak — ott egyelőre még csak fogalmazványban:

A' Távollétele (Chiabrera)

A' Viola (Chiabrera)

A' Szépség (Lemene)

A' Rózsa (Lemene)

Az elragadt Szín (Zappi)

A' Jázminok (Zappi)

Pásztor szerelők (Zappi)

A Méh és Amor (Guarini)

A' Babérvevő (Tasso)

Ifjúság s Szerelem (Rolli)

(Az ugyanitt — a fordítások végén — található *Utolsó Panasz* [Ariosto], *Bacchushoz. Inscriptio* [Casoni] s *A' Reményiség* [Menzini] már valamivel később készülhetett.)

A Metastasióból fordított *A háborús Zivatar* a TF.-ban valamivel előbb, magában a verstisztázati részben fordul elő: azért ott, mivel az nem Eschenburg példatárából készült. Ugyanezen okból nem a fordításpiszkozatok között, hanem egyéb másolatokban maradt fenn a két másik Metastasio-fordítás, *Az Elmenetel* s a Kazinczy által is fordított, nevezetesen *A' féltelmes Szerető*. Más lelőhelyen maradt ránk a Robertilől fordított *A' madár a' szabadságban* című szerelmes tárgyú „tanköltemény” szövege is (noha ezt az utóbbit Eschenburg nyomán fordította a költő).

Az olaszokon kívül két latin s egy görög fordítás csatlakozik még az 1791–93. év szerelmes tárgyú költészetéhez: *A' Valsora*. Fabullához belekerült a Kazinczy számára készített verstisztázatba: ezzel a Catullus-fordításával is bizonyára szerelmi költészete tématarát akarta gazdagítani Csokonai, akárcsak a Julius Secundusból fordított *Herkules és Amor* című epigrammájával. *A' megívott Amor*, amelyet a kiadások

eddig Julius Egyptiusból készített fordításnak jeleztek, voltaképpen görög anakreontikon fordítása.

VI. Az anakreoni versek írásához is Kazinczytól kapott ösztönzést Csokonai: 1793-i levelében a széphalmi író szinte elébe adta az anakreóni költészet egész tématarát, ezt írván: „dallja a' szív szelid érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit” (KazLev. II, 297. l.); de közvetlenül is mintát adott a kassai Magyar Museumban s az Orpheusban megjelent anakreontikonjaival, amelyeket Földi, Ráday is közöltek ekkortájt a két folyóiratban (v. ö. Anakr. 105 kk.; Orph. I, 131., 276., 277., 293. l.).

A fennebb említett *A' megívott Amor* című Anakreón-fordítás mellett öt eredeti anakreóni verse tartozik Csokonainak az 1791–93. évkör termeléséhez:

Az Anakreoni Versek [I.]

A' Versszépítő [I.]

Az emésztő tűz, az

Édes Rabság és végül az

Esdeklő biztatás.

VII. A tárgyalt időkor verseiből még egy témakör válik ki: a *bordaloké*. Talán még ez is Kazinczy ösztönzésével magyarázható, aki 1793-i témaajánlatában a *bort*-t is említette s aki egy sikerült bordalával (*Boldog bolondoskodás*: MMus. 1788–89: 78–79. l., HelVir. 64–65. l.) maga is példát adott a debreceni diáknak, akitől különben kollégiumi közönsége, a jó kedélyű collatiók vendégei is igényelték az ilyen vidám dalokat. Ide tartozik a

Miért ne innánk?

s a két olasz bordal-fordítás is bizonyára Kazinczy említett témaajánlata alapján készült Eschenburgból:

Igyunk (Rolli)

Asztali dal (Maffei).

* * *

Kiadásunk anyaga zömmel magyar nyelvű, mindössze három latin nyelvű verset tartalmaz (*Egy Magyar Úrhoz . . . , Epitaphium Marci és Valedictoria cum bene precatione*).

Az iskolai poézis leíró versei (napszak-, évszakversek, jellemrajzok) és moralizáló sententia-versei után, amelyekhez az 1790-es években néhány időszerű alkalmi vers társult (*Belgrádra, Az ősz Londonra, Magyar Hajnal hasad* stb.), nagyot tágult a diákköltő tématarára, s ez elsősorban Kazinczynek köszönhető (aki a szintén látókörtágító fordításokra is rákapatta).

A Kazinczy által ajánlott tárgyak közül voltaképpen egy maradt itt még kiaknázatlan: a „természet szépsége”. Talán ezt akarta pótolni a költő az „estve”-téma új kidolgozásával, *A' hives Estvé*-vel.

A kötet tartalmi kérdéseihez tartozik az is, hogy számos költeményt elhagytunk, amelyeket a korábbi kiadások Csokonai műveként közöltek.

A Juhász Géza kutatásai és időrendje alapján Vargha Balázs kiadásában megjelent ÖV.—ÖV.² még Csokonai neve alatt közölte a tárgyalt időkorból a következő verseket:

Egy individuale datum az asszonyi állhatatlanságról

Jót kívánás

Méltó pár

Bús hánykódások
Közhírré bocsájtás.
A Pindus

Az ÖV. még Csokonai-műként közölte a [*Kedves, drága lélek...*] kezdetű verset is, de az ÖV.² már mint „Csokonainak tulajdonított” verset a függelékebe utalta. A fenti ál Csokonai-műveket kutatásaink alapján a MM. már elhagyta (részletes indokainkat ld. CsMűv. 122–131. l.).

Az ÖV.—ÖV.² s a MM. anyagából nem bizonyultak Csokonai műveinek a Sander-fordítások sem:

A természettel való barátság és társalkodás

Hymnus

A reggelnek leírása

Dél

Az este (Édes este! melly lefestve...)

Az éjszaka

Öt apróbb, Istent dicsőítő vers.

(Elhagyásuk részletes indoklását ld. Szilágyi F.: CsMűv. 132–157. l.) Töröltük, illetőleg jegyzetbe tettük *A Feredés* állítólagos 1803-i átdolgozását is (ld. ÖV.² 11, 108–111. l., MM. 1, 692–695. l.), mivel ez az összöveggel egyidejű: 1793-i szövegváltozat.

A korábbi kiadásokhoz képest kötetünk *Az én Életem* című 126 soros önéletrajzi elégiával s *A Sütés (A dagasztó leány)* 144 soros „dévaj” költeményével gazdagodott

A latin nyelvű versek szövegellenőrzéséért és értelmezéséért *Borsák Istvánnak* és *Szepessy Tibornak*, az olasz versfordítások szakszerű ellenőrzéséért és egybevetéséért *Sárközy Péternek* tartozunk köszönettel.

KÖTETÜNK IDŐRENDJE

Az időrendet illetően megbízhatóbb vezérfonalunk Csokonai 1793-i vers-tisztázatfüzete (TF. 52a–80a) s az ehhez csatlakozó olasz fordítások anyaga (80b–93a). Itt a költőnek összesen 28 eredeti verse található (*A rövid Nap, 's hosszú Éj, Az ősz Laudonra* s a *Belgrádra* című korábbi verseit, amelyeket a kiadás szándékával ugyanítt letisztázott, nem számítjuk ide) s 15 fordítása.

A többi verset a korai címjegyzékek, másolatok — Győri József jegyzéke, a debreceni Csokonai—Lugossy-ereklye (DebrK. R. 788. 15) s az EK. — alapján kronologizáltuk. Juhász Géának — s az őt követő Vargha Balásznak — időrendjétől számos esetben kénytelenek voltunk eltérni. Mivel minden vers jegyzetében részletes időrendi indoklást adunk, jelezve azt is, miért tértünk el a korábbi kronológiáktól, itt csak a fontosabb, szembetűnőbb eltérésekről szólunk s néhány elvi kérdésről.

Csokonai Kazinczynál történt 1792-i frói bemutatkozása s a mester 1792. aug. 6-i kedvező válasza (ld. HG. II, 765. l.), majd további biztatásai után nekifogott logjohbnak ítélt versei letisztázásához, láthatóan eredeti kompozíciós szándékkal: ezért került a tisztázati füzet élére *A' vidám természeti Poéta* (amely — átdolgozott formában — a Lilla-ciklusnak is nyitó verse lett), s ezért szánta a kötet végére *Az én Életem* című önéletrajzi elégiáját, amelyben égető mecenásgondjait tárta világ elé.

E tisztázati füzet verseit Toldy általában „1794 előtti”-nek jelezte a jegyzetekben, Juhász Géza pedig — kéziratoss hagyatékai szerint — 1793-ból származtatta a tisztázatot. A kötettervben előfordul *A' Legatus* és a *Kovácsi út* is, amelyekről tudjuk, hogy 1792 legvégén keletkeztek. Az én *Életem*-et pedig Horváth Ádám 1793. október 8-án nyugtázta verses levelével. Mivel a tisztázati füzet nem időrend szerint tartalmazza a verseket, így elvileg lehetnek benne 1793 októberére után írt versek is, de ez nem valószínű, hiszen Csokonai 1793 nyárutóján (valószínűleg szeptemberben) újságolta Kazinczynek, hogy „Tanulok olaszt” (MM. II, 781. l.), s olasz fordításainak fogalmazványai éppen a tisztázati füzet közvetlen folytatásában, illetve lapszélein találhatók: magába a tisztázatba mindössze egy olasz fordítása került, *A' háborús Zivatar*.

S itt néhány szóval ki kell térnünk Csokonai olasz tanulmányainak kezdetére is. A kérdést először és alaposan Szauder József vette szemügyre *Csokonai és Metastasio* című, 1962-ben írt tanulmányában (Ollr. 388—434. l.). Sajnos, akkor minden adat nem állhatott még rendelkezésére, így megállapításai kiegészítésre, illetve helyesbítésre szorulnak.

Következtetéseinek lényege az, hogy Csokonai olasz fordításainak több rétege van: az első réteg 1790—92 közé tehető, s ide tartoznék *Az elhagyott Didó*, valamint az *I. cantata (Il Trionfo della Gloria ~ A' Dicsőség Triumfusa)* s az *I. canzonetta (La primavera ~ A' Tavasz)* fordítása (i. m. 421. l.). Ezek után — 1793—95 táján — került volna sor a verses fordításokra s a többi színműfordításra (ld. uo.).

Szauder első helyen Dombynak arra a véleményére alapította feltevését, hogy Csokonai akkor kezdett el olaszul tanulni, amikor még nem tudott németül és franciául (ld. i. m. 402. l.). Ebből pedig arra következtetett, hogy mivel az 1794-i és több nagy filozófiai verse, illetőleg fordítása (*Konstanizinápoly [II.], Az Este [II.], Az Álom [II.] s a Természeti morál*) „nem képzelhető el Holbach és Rousseau tanulmányozása nélkül”, a költő olasz tanulmányai mindenképp 1794 előtt kezdődtek. Mivel pedig tudomásunk van arról is, hogy Kazinczy 1792 augusztusában küldött egy Kleist-kötetet Csokonainak (ld. MM. II, 953. l.), Szauder ennél a dátumnál is korábbra tette a költő olasz nyelvtanulásának kezdetét: „Az olasz tehát, mely megelőzte a francia nyelvi stúdiumokat, hamarosan keveredhetett velük, s a németekkel is, melyeket Kazinczy 1792-ben ajánlott fiatal barátjának.” (I. h.)

A továbbiakban kiegészítésül Szauder hivatkozott még a költőnek egy állítólagos 1802-i nyilatkozatára is: „Az olasz nyelvet Csokonai aztán élete végéig tanulmányozta, 1802-ből is van egy nyilatkozata olasz stúdiumairól (Kazinczynek), s így magának a nyelvtanulásnak az elkezdése mit sem árul el arról, hogy milyen műfajban s mikor kezdte el olasz fordításait.” (I. m. 402—403. l.)

Ez a Kazinczyhoz szóló levél azonban, amelyet a Váczy-féle Kazinczy-levelezés 1802-ből, a HG. pedig 1801-ből költezett, valójában 1793 nyárutóján kelt (amint erre Kardos Albert már korábban rámutatott; ld. DebrSz. 1940: 198—200. l.), s így sok mindenről árulkodik.

Éppen ez az 1793-i levél egyik legfontosabb forrásunk Csokonai olasz tanulmányaihoz, benne ugyanis ezt közli Kazinczyval: „Tanulok olaszt a’ melly a’ Poésisnek tulajdona” (KazLev. II. 543. l., HG. II, 696. l.).

A szöveg ugyan nem azt mondja, hogy „most kezdtem el olaszul tanulni”, de a jelen idejű „Tanulok olaszt” arra mutat, hogy nemrégiben megkezdett tanulmányokról lehet itt szó. A mondat második fele is

„ad hominem” Kazinczynak látszik szólni, aki az Orpheushoz párhuzamos olasz és magyar szöveggel közölte Metastasio XVI. Cantatájának (*Amor timido*) befejező sorait *Sohajtság* címmel (Orph. I. 48—50. l.), hozzátéve, hogy „a’ Magyarnak nem nagy oka vagyon az Olasz mellől hátra vonni magát” (v. ö. Szauder i. m. 390. l.). A „Poésis”-ra való hivatkozás tehát arra is utalhat, hogy Csokonai most, 1793 nyarán kezdett először költői műveket, verseket fordítani olaszból. Arra, hogy olasz próza fordításával már korábban is próbálkozott, éppen Domby följegyzéséből következtethetünk, ahol pontosan ezt mondja: „a’ közönséges Leczkék járásával nem sokat gondolván, összeállott egynehány talantomos barátjával, hogy egymást köszörüljék, tökéletesítsék. Melly így esett meg. Neki esett az Olasz’ mikor még se Németet, se Francziát nem tudott, és gyakran nagy részvétellel beszélte, melly nehezen tudott boldogulni, nem kapván olyan Olasz Szó könyvet, melly az ő előtte egyedül esmeretes Deák nyelvenn magyarázná az Olasz szót, míg végre az ő kérésére a’ Venetziái Könyvnyomtató nem küldött.” (Domby 9—10. l.)

Ismeretes, hogy *Az elhagyott Didó* fordításszövegében helyenként latin szavakkal és kifejezésekkel értelmezi Csokonai az olasz eredetit (v. ö. Szauder i. m. 410. l.). Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy a Domby által említett olasz—latin szótárral való küzdelem emlékei ezek a latin nyelvű értelmezések, s így megerősíthetik Szaudernak azt a következtetést, hogy valóban ez a drámafordítás lehet Csokonai egyik legkorábbi olasz fordítása. (Ld. a drámafordítások időrendjéről: Cs/Szím. I, 352. l.)

Az természetesnek tűnik, hogy az olaszul tanuló diák először próza fordításával tett próbát, s az is, hogy mindjárt színműveket fordított — ismerve a színpad felé forduló érdeklődését (ld. 1793. május 10-i levelét a pesti színigazgatókhoz). A Pestre „felküldendő 16 Comédiák” között már volt bizonyára Metastasio-fordítás is (v. ö. Cs/ÖM. I, 207. l., Szauder i. m. 407. l.). E levél alapján Csokonai első olasz próza fordításai 1792-re tehetők (legfőljebb 1791 végére, korábban azonban aligha), első versfordításai pedig 1793-ra, amint ezt a költő 1793-i verstisztázaftüzeté is bizonyítja, amelyet Szauder nem ismerhetett. Véggkövetkeztetésével azonban egyetérthetünk, amelyben az olasz fordítások zömét ő is 1792/93-ra helyezte: „Összefoglalva: bizonyítékok híján, nem akarván időbeli elsőbbséget adni sem a melodramáknak s serenatáknak (*A pástorkirály, Az elhagyott Didó, Galathea, Angélika, Endimion*), sem a cantatáknak és canzonettáknak, mindkétfele termést 1791 és 1795 közé helyezem, főleg 1792—3-ra” (I. m. 408. l.)

Mindehhez hozzá kell még vennünk, hogy a verstisztázati füzetet utóbb megeseonkították: lapokat téptek ki belőle, ha láthatóan nem is sokat (v. ö. Cs/ÖM. I, 139. l.); mindenesetre számolni lehet azzal, hogy egy-két — ma már azonosíthatatlan — verset még tartalmazott.

Toldy, aki először végzett időrendi bűvárlatokat a Csokonai-versek körül, kronológiáját elsősorban a címjegyzékekre alapozta, amelyeket ő „munkalajstromok”-nak nevezett. E címjegyzékek azonban csak tág időhatárok között tájékoztatnak az elkészült művekről, pl. az 1795-i Első katalógus a kiadásra szánt művek közül azokat tünteti föl, amelyek 1795 tavaszáig elkészültek. A rajta található műveket külön nem kronologizálja s nem is időrendben közli, bár úgy látszik, hogy a legelején található versek a legkorábbi eredetűek.

Ehhez a címjegyzékhez értékes támpontot ad Győri Józsefnek a korai

versek nála található kéziratairól készített jegyzéke (ld. Cs/ÖM. I, 205—206. l.), amelynek legkésőbbi datálható verse az 1794. júl. 4-i, Gróf Károlyi Józsefet üdvözlő poéma (21. sz.), s szintén 1794-re tehető a *Jerke Ferke éltesen a Freyer* (6. sz.) című tréfás vers is, amellyel alkalmasint diáktársát, Tóth Ferencet köszöntötte Csokonai, mikor az vele együtt, 1794-ben publicus praeceptorrá lett (v. ö. CsEml. 37. l.).

Harmadik időrendi kalauzunk a már említett debreceni Lugossy-ereklye (ld. Cs/ÖM. I, 177—178. l.), amely a költőnek 21 versét tartalmazza, láthatóan tárgyalt időkörünk tájáról (az 1793-i verstisztázati anyagából megvan benne *A' távolról kinzó, A' Poétákba' lakó Istenség, A' Fársáng bútszó szavai, A' szerelmes szemek, A' patyolat, Az Éj, 's a' Tsillagok, Az emésztő tűz, az Édes Rabság, A' megivott Amor* — tehát a másolat anyagának csaknem fele vág az 1793-i VT. anyagával.) A fennmaradó 12 versből is bizonyosan korai *A' Búkkal küszködő* s az *Egy kesergő Magyar*; az így maradt 10 vers is nagyjából ebben az időben keletkezhetett.

Némi gondot okoz az időrendi besorolásban a következő néhány vers: *Dafnis a Hajnalhoz, Chloé Dafnishoz, A feléledt Pásztor, a Szerelmes Fogadás, az Eggy kétségbeesett Magagyilkosa és A' Tavaszhoz*. Ezek az 1795-i Első katalógus elején fordulnak elő, s utánuk is 1793-ra keltezhető versek következnek.

Győri Józsefnél ezek közül csak a *Chloé Dafnishoz, a Szerelmes Fogadás és A' Tavaszhoz* van meg (igaz, hogy nincs rajta pl. *A' vidám természetű poéta* sem, amely az Első katalógus nyitó verse).

A Lugossy-féle gyűjteményben ezek közül a következők találhatók: *Chloé Dafnishoz, Szerelmes Fogadás, A' Tavaszhoz*. Ennek persze az is magyarázata lehet, hogy mindhármán azonos forrásból dolgoztak: Csokonai keze ügyében is olyan versesfüzet lehetett az EK. összeállításakor, mint amilyen Győri Józsefnek, illetőleg a Lugossy-ereklye másolójának lehetett a birtokában.

E verseket *A' feléledt Pásztor* és az *Eggy kétségbeesett Magagyilkosa* kivételével a Juhász Géza időrendjét követő ÖV. — ÖV.² s a MM. 1794-re keltezte. Alkalmasint helyesen, mivel a címjegyzékek — mint volt róla szó — nem keletkezésük rendjében lajstromozták a műveket, s mivel ezekben olyan új stiláris vívmányok s olyan érzelmi telítettség figyelhető meg, amely az 1793-i — jobbára logikai ötleteken alapuló, kissé száraz, elvont — szerelmi tárgyú versekből hiányzik. Annak az új, tömöttebb, érzelmesebb stílusnak a lírai lecsapódása érezhető e verseken, amely az 1794-i *A' Tsókók* című pásztorrogenyben jelentkezik, hol is a háttérben valóságos szerelmi, valóságos csókélmény sejthető. Csokonai szerelmi költészetében — s érzelmi világában — egyaránt 1794-ben, a „Rozália—Melitesz-korszakban” figyelhető meg a változás, a kiteljesedés, s nem 1793-ban, amint azt Juhász Géza megalapozatlan Csokonai—Földiné idilljében elképzelte.

Azért is indokolt különben e művek 1794-re helyezése, mert másként alig marad szerelmes tárgyú vers erre az évre: márpedig nehezen hihető, hogy Csokonai csak radikális politikai versekkel lett volna elfoglalva ebben az esztendőben. Mi *A' feléledt Pásztor*-t is 1794-re tesszük, ahogy a többi hasonló duettet Juhász Géza is ebből az évből keltezte. (Föltehetőleg egy közvetlen zenés színházi élmény is körjátszott ezek létrejöttében.) Bizonyos tartalmi — személyes — életrajzi motívumok s az érzelmi fűtöttség miatt tesszük 1794-re az *Eggy kétségbeesett Magagyilkosa* keletkezését is.

Toldy maga csak hozzátvetőleges időrendet készített, s ezen Harsányi és Gulyás kiadása sem sokat finomított. Új időrendi kutatásokat a címjegyzékek és verstani ismérvek alapján Juhász Géza végzett, akinek eredményeit Vargha Balázs átvette az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben. Vargha nem végzett önálló időrendi kutatásokat: a MM.-ban már a mi időrendünket használta föl, vagy indoklás nélkül változtatott korábbi kiadásai Juhásztól származó kronológiáján. Ezért a következőkben nem a MM., hanem az ÖV.² Juhász-féle időrendjével vetjük egybe új kronológiánkat.

Az ÖV.² 1790-re keltezte *Az istenek osztozását*-t s 1791-re a *Békaegérharcot*; e két politikai szatírárt — tartalmi okokból — egy-egy évvel később-ről: 1791-ből, illetőleg 1792-ből származtatjuk (v. ö. ItK. 1970: 16. l.).

Az ÖV.² 1790-ből keltezte *A pendelbergai vár formája s megvétele* című pajzán verset, noha ez — a meglevő adatok szerint — 1795-ben keletkezett.

Az ÖV.² által 1791-ből datált *Czigány s az 1792-ből keltezett A' Szabad-ság és A' rövid nap's hosszú éj* s az 1793-ből származtatott *A' Párt Utó Csokonai kisdíák* korából való (v. ö. Cs/ÖM. I, 438., 454., 484., 602. l.).

Teljesen tévesen került az ÖV.²-ben az 1792-i év terméséhez az *Esdekülés*, amely — a versfőkből Csokonai nevével — tényleges, „missilis” Lilla-vers, 1798-ból. Az ugyancsak 1792-re keltezett *A hír* — ebben a végleges formájában — szerintünk 1794-i akárcsak az 1793-ra datált *A had* (v. ö. Cs/ÖM. I, 349. l.).

Az ÖV.² 1793-ra keltezett versei közül a halotti búcsúztatók (*Komáromi J. halálára, Az emberi nemen, Jer, óh asszonyi rend, Mint a megvéhédtt fa, Öt ezer és mintegy*) kivétel nélkül 1794-ben készülhettek, mivel a búcsúztató versek írásának kiváltsága a poésisos praeceptort illette.

Az ÖV.² az 1793. év anyagához sorolta még a következő verseket: *Egy tulipánhoz, Egy rózsához, Laura, még ingó kegyelmed, Egy kétségbeesett magagyilkosa, A feléledt pásztor, Haljunk meg, Szerelmes búcsúvétel és Egy anygához*.

Az első és a harmadikat érettebb, érzelmesebb stílusa, fejlett, könnyed vorselése alapján tesszük egy évvel későbbre, akárcsak az ötödiket és a hetediket. (Az *Egy kétségbeesett magagyilkosa*-ról már elnondottuk, hogy föltehető életrajzi vonatkozásai s személyes fűtöttségű stílusa alapján tennénk 1794-re.)

Az *Egy rózsához* és a [*Haljunk meg...*] a kéziratok szövegkörnyezete s bizonyos szövegdrajszi mozzanatok alapján a dunántúli éveknél nemigen keletkezhettek korábban (v. ö. Cs/ÖM. I, 201. l.).

Az *Egy anygához* esetében már más a helyzet, súlyosabb. Ennek kézírata 1797-ben bukkan föl az ún. Rózsai-versek ciklusában (ld. Cs/ÖM. I, 127. l.). Vargha Balázs kiadásában kezdő sora „*Laura!* külső kellemiddel”, s tovább is mindenütt *Laura* nevet használja. A kéziratban azonban *Laura* nevének nyoma sincs: a kezdősor ott: „*Kedves kellő szépségid-[d]el!*”, amelyet áthúzza más árnyalatú tintával később ezt írta fölé a költő: „*Lilla* külső kellemiddel” s a továbbibban mindenütt *Juliska* neve szerepel a versben (Angyal vagy *Juliska* hidd el; Szép *Julim* Angyal vagy hát), amint már Toldy is megjegyezte (ld. 956. h.). Juhász Gézát azonban feszélyezte itt *Lilla* neve, mivel ő a versbeli *Juliská*-n nem Vajda Julinnát, a tényleges címzettet akarta érteni, hanem Földiné Wessprémi Juliskát (akához szerinte az egész Rózsai-ciklus szólt), s *Lilla* nevét önkényesen megváltoztatta, előbbre téve a vers keletkezését a valóságosnál négy évvel. (V. ö. Szilágyi: Cs/műv. 292—294. l.)

Az ÖV.² által 1794-re keltezett *Ván, vén*...-t egy évvel korábbra tettük, mivel jobban vág az 1793-i év stílusparódiához, amilyeneknek a *Tempefői*-ben is tanú vagyunk; *Tsikorgó Versei*-t pedig (amely betétként szintén előfordul a *Tempefői*-ben) azért tesszük 1793-nál korábbra, mert Szalkay magyar Blumauer-travesztijából közvetlenül nőtt ki, s azt Csokonai már 1791-ben ismerhette.

Azokat az eseteket, ahol csak kevéssel térünk el az ÖV.² időrendjétől, itt nem soroljuk föl: az összehasonlítást és az indoklást a versek jegyzeteiben mindenütt megadjuk.

Az *In Com[item] Pálffy* című töredéket az ÖV.² 1804-re keltezte, holott 1792 végén keletkezett; az *Eggy Magyar Úrhoz*... küldött latin nyelvű levelet Vargha kiadásai 1795 után közlik, pedig nyilván 1792–93-ban íródott (hiszen már benne van Csokonai 1793-i kötettervében).

A fordítások közül a *Thais* és a *Herkules és Amor* című epigrammát 1792-ből kelteztük (szemben az ÖV.²-vel, amely 1793-ból, noha Juhász Géza az EPM.-ban az utóbbit szintén 1792-re tette); latinból készült fordítások, de nem formahűek: éppen ez szól korábbi keletkezésük mellett. Mivel pedig *A' Szarándok* (*Fannius*) latin szövegét ugyanabban a forrásban találta meg a költő, mint a két epigrammát, így ennek keletkezését is előre hoztuk 1792-re 1794-ről. (Páros rímű tizenkettősei is inkább 1792 mellett szólnak.)

AZ 1791–1793-I VERSEK FORMAI KÉRDÉSEI

Nemcsak költői tárgyak tekintetében tárgult nagyot az előző korszakhoz képest Csokonai költészete, hanem formai tekintetben is.

Az alsóbb iskolai évek uralkodó versformája a páros rímű tizenkettős volt, bár elvétve akadtt Zrínyi-strófa is (*Az Árész*) s a hagyományos magyar versformák közül az ún. csonka Balassi-strófa is előfordult (*Ezundatio aquarum*, s hasonló formájú *A Poëta leg kisebbért is meg haragszik*).

Az időmértékes versek közül megtanulta a diákköltő a hexameterek s a disztichonok kezelését (*Fulmen describitur*, *A Kalmár* stb.), s meglepő módon föltűnnek nála a nyugat-európai rimes-időmértékes: anapestuszi és jambusi lejtésű formák is (*Thisbe kesereji*, *Lurida*..., *Panaszolkodik*..., *A' rövid nap 's hosszú éj*), amelyeket legújabb kutatásaink szerint minden bizonnyal Varjas János, illetőleg Szilágyi Sámuel professzortól közvetített a diákköltőhöz poëticus praeceptor, Háló Kovács József (ld. Szilágyi F.: *Első rimes anapestusunk 1770-ből*. Könyv és Könyvtár. XII. [1979.] 221–227. l.).

1791–93-ban ugrásszerűen megnőtt a formai választék Csokonaiánál. Még 1790-ben, önálló tárgyválasztású verseinél is uralkodó forma az alexandrinus (*Az ősz Laudonra*, *Belgrádra*, *Magyar Hajnal hasad*, *Eggy Magyar Cavallér*), most azonban ezek száma visszaszorul (*Broughton Religiói Lexiconára*), s nagyobb lélegzetű epikus mondanivalóinál föltűnik a Horváth Ádám-tól tanult „15 syllabájú” páros rímű forma (*Horváth Ádámhoz*, *Rátz Sámuelhez*, *Az én Eyletem*).

A magyaros formák közül az ún. ősi nyolcas is megjelenik Csokonai költészetében (*[Estve jött a parantsolat...]*), s a jellegzetes

— Szentjóni Szabó és Faludi által kedvelt — 8-as és 7-es kombinációjú keresztrimes strófa (*Aranka Györgyhöz*).

Sok a nehezen megfejthető, magyarosnak tűnő versformája: ezeknek látszólagos ritmusbizonytalansága abból magyarázható, hogy eredetileg dallamra készültek, még az olyan versek is, mint *A' vidám természetű poéta* vagy *A' Fársáng' Bútszóó Szavai*. (Minderről bővebben szólunk alább, a versek dallamait tárgyalva.)

Nagyobb epikus mondanivalói számára meghonosította a költő a Blumauertól tanult hétsoros, ún. Blumaueri-strófát (*Az istenek osztózása* s a *Békaegérharc* mellett ebben készültek *Tsikorgó Versei* is), s később is visszatért hozzá (az *Aranyujtásos nadrug*-ban).

Az olasz fordítások kezdetben csak a sorfajok és a rímelés változatoságára adtak példát a fiatal költőnek: úgy tetszik, hogy ekkor még nem ismerte föl a sorok időmértékes lejtését s csak szótagszámban próbálta követni azokat. Hamarosan tisztába jött azonban az olasz prozodiával, s már *Az Elmentel-t* hibátlan jambusokban fordította Metastasiótól.

Jambusi lejtésű verssel már alsóbb iskolás korában próbálkozott (*A' rövid nap's hosszú éj*), s most hamarosan megismerkedett az *anákroni versformával* is: igaz, hogy egyelőre ötödféles jambusokat írt (pl. *Az Anákroni Versek [I.], Édes Rabság*), ezért kell majd újraírnia őket negyedfeles jambusokba később (*Az Anákroni Versek [II.], A Leány kákhöz*).

A rímtelen negyedfeles jambus voltaképpen antik, időmértékes forma. Ennél sokkal fontosabb, hogy Kazinczy és Földi ösztönző hatására formakincsébe olvasztja a rímes-időmértékes formát, a *Ráday-nemet* is.

Jambusi és anapesztusi lejtésű sorokat már — mint idéztük — poézist tanuló kisdiák korában is írt. Eddig az volt a vélemény, hogy poézisoktatója, Háló Kovács József Földi Jánostól tanulta meg a verselést s adta tovább tanítványának. Mint azonban kutatásaink kiderítették, már Varjas János debreceni professzor írt ilyen verseket, s tőle sajátíthatta el Kovács József is (ld. Könyv és Könyvtár. 1979: 221 kk.).

Most — minden bizonnyal Kazinczy ösztönzésére — elsajátította Csokonai a játékos rímes trocheusokat is, s ez egyik uralkodó formájává vált. Arra, hogy Kazinczy lehetett ebben a mestere, több támpontunk van: 1793 nyárutóján „*Trocheus lábakon*” írt verses levelet Kazinczynek Szikszórol, rímes trocheusokban, s ugyanekkor jelentette neki levelében, hogy nála van a *Pervigilium Veneris* magyar fordítása, „hasznló trocheus versekben a deák originálhoz” (MM. II, 781. l.). „*Trocheus lábakon*” alcímmel Kazinczy Orpheusában jelent meg egy Anákron-fordítás id. Ráday Gedeontól (l. 131–132. l.), s hogy Csokonai Kazinczynek akart udvarolni az újonnan elsajátított formával, azt bizonyítja, hogy *Nagy Sándor Sanderjére* című versét, amely a Kazinczynek ajánlott kötet élére került, szintén ebben a formában írta, s ebben készült az 1793-ra tehető *A' Tavaszhoz* is, ahogy majd a következő években a *[Laura, míg ingó kegyel-med]* (*Szemrehányás*) s a *Szerelmes fogadás*.

Érdekes, hogy tisztán időmértékes formák — amelyeknek később oly nagy művésze lett ódáiban — itt még az említett anakroni dalokon kívül alig jelennek meg: az *Egy Magyar Úrhoz*... című latin nyelvű episztolában használ disztichonokat, s Catullus versét (*A' Vatsora, Fabullhoz*) fordítja formalízen antik metrum szerint.

Föltűnik ugyan nála a disztichon magyar nyelvű versben is, akárcsak a szapphói-versszak — csakhogy rímesen, leoninusként (*A' Kováts út, A' Legatus, Tunc etiam moreris?*, [Nézd el...]).

Mivel a két előbbi 1792-i játékos rögtönzésen kívül két komoly tárgyú versben is előfordul a leoninus (a *Tunc etiam moreris?* Péczeli halálára, a [Nézd el...]) föltehetőleg Kazinczyhoz íródott), azt kell gondolnunk, hogy Csokonai maga is komolyan vette ezt a formát ekkoriban. (A *Tempefői*-ben Serteparti a tordai Gyöngyösi János versét olvassa: „Megveti szállását Vénus, s nem akarja lakását / Páphusi vára körül: tengeri víznek örül” [MM. II, 276. l.], s Tempefői rímes szapphói-versekkel próbálja letromfolni Csikorgót — igaz, hogy Tökölöpi jelenlétében: hátha az ő ízlését ezzel jobban megnyerné; Juhász Géza ugyanis nem alaptalanul nevezte a „mágnás-ízlés” kedvencének ezt a fajta verselést [Cs-tan. 346. l.]; Csokonai is csak akkor folyamodott hozzá még egyszer, mikor a Debreceenben látogató Károlyi József gróftól üdvözölte 1794 júliusában [ld. MM. I, 197. l.], s amikor a *Diétai Magyar Múza* elé írt beköszöntőt 1796-ban, mágnásainkat megnyerendő.)

Bármily fucesának tűnik, de úgy látszik, hogy e mesterkélt forma követhetésben is Kazinczy volt Csokonai ösztönzője — igaz, hogy egy félreértés folytán. Irodalmi mestere rímes-időmértékes versek írására biztatta, s a diákköltő e fogalomba — nem egészen alaptalanul — a rímes antik versformákat is beleértette. Föltevésünket támogatja, hogy a Kazinczynak szánt [Nézd el...], éppúgy ezt a formát használja, mint a Péczeli sirató *Tunc etiam moreris?*, amelyet szintén mesteréhez akart eljuttatni.

Mikor tévedésére ráeszmélt, annál hamarabb fölhagyott e formával, s az említett két esetben kívül többé elő sem vette.

A magyaros és a nyugat-európai verselésben egyaránt nagyot lépett tehát előre a költő 1791—93-ban, s következő korszakában még tovább fejlesztette tudását a Ráday-nemben (ld. *Újlesztendei gondolatok, Az én Poézisom' természete* stb.), s egyben meghódította a nehezebb antik, időmértékes formákat is (*A békekötésre, Virág Benedek úrhoz, A szélhez* stb.), a magyaros verselésben szintén újabb vívmányokat küzdve ki.

AZ 1791—1793-i VERSEK DALLAMAI

Kritikai kiadásunk I. kötetében külön fejezetben foglalkoztunk Csokonai verseinek dallamaival (Cs/ÖM. I, 247—253. l.), rámutatva a dallamok különleges fontosságára költészetében. Különösen hangsúlyos szerep jut a dallamoknak Csokonai itt tárgyalt korszakában: az iskolai versgyakorlatok írása közben föl sem merült a dallam kérdése, a megzenésítés lehetősége; most azonban költőileg tudatosodva, látta, hogy az antik görög dalok is énekelve terjedtek valamikor, s hogy mily nagy szerepe lehet az énekeszóval terjesztett irodalomnak a közzéadás, a közös nemzeti tudat formálásában. S még egy nagyon gyakorlati szempont is vezethette a költőt: az olvasmányok terjesztéséhez papír, nyomda és könyv kell, a dal azonban díjtalanul terjedhet az éterben, s az írástudatlan (Csokonai szavával: „betűtlen”) néphez is eljuthat. Harmadik mozzanatként aztán ide tartozik még az is, hogy Csokonai legelső irodalmi közönsége (h a l l g a t ó i inkább, mint olvasói), a Kollégium diáksága, szintén igényelte az énekes előadást, amelybe maga is belekapcsolódhatott. (A Kollégium

kántusa híres volt ez idő tájt, az iskolai énekkultúrát magas fokra emelte Maróthi György.)

Kötetünk 82 versének csaknem egynegyede dallamra készült, s egy részüket utólag alkalmazták dallamra. Még olyan hosszabb, epikusabb verseit is dallamra írta Csokonai, mint *A' vidám természetű poéta, A' Feredés* vagy *A' Fársáng' Bűtsúzó Szavai*. Sajnos, e dallamra készült verseknek csupán mintegy a feléről vannak egykorú kottáink, pedig kották nélkül e versek ritmusát sem tudjuk megérteni igazán. E téren még igen fontos feladat vár a magyar zenetörténet kutatóira. (V. ö. Szilágyi F.: *Csokonai verseinek dallamai*. Muzsika. 1973/12. 45–47. l.)

Ahol a dallamokat sikerült megtalálnunk, mindenütt közöljük a kottákat, mai átírásban.

CSOKONAI-SZÖVEGEINK HELYESÍRÁSA

A kötet versei a költő első, illetőleg zömmel második helyesírási korszakába tartoznak (v. ö. Cs/OM. I. 190–196. l.). A Kazinczy kezeihez szánt 1793-i veretisztázat darabjai (s ezek alkotják kötetünk jelentős részét) egységes és következetes helyesírásúak. A szövegek eredeti helyesírásán gyakran módosítottak a másolók és a kiadók; így pl. az *Uránia* szerkesztői nyilvánvalón átírták Csokonai helyesírását. Ahol ezek kerültek főszövegbe, természetesen meghagytuk a másolatok, illetve kiadások helyesírását, csupán utalva arra, hogy elűt a költő gyakorlatától. Néhány kivétebb esetben azonban — kizárólag a másolatokban — emendáltunk is a költő helyesírása szerint, s erre mindig utalunk a jegyzetekben.

Van néhány sajátosan használt betűje költőnknek, amilyen pl. a *zs* hangértékű *z* (az *'s* mellett); így pl. csak gondos mórlegelés, illetve egyéb kéziratok alapján lehetett eldönteni, hogy *Rózi* vagy *Rózi-e* a helyes olvasat. Hasonló a helyzet a *K ~ k*, az *L ~ l*, *M ~ m*, *N ~ n*, *Sz ~ sz* stb. esetében, ahol sokszor nehéz eldönteni, mikor akart ténylegesen nagy kezdőbetűt használni Csokonai. Itt is óvatos mórlegelésre volt szükség, figyelembe véve a költőnek azt a gyakorlatát, hogy általában csak a főneveket (s a tulajdonneveket) írta mondatközi helyzetben nagy kezdőbetűvel.

A címek végén a kéziratokban s a kiadásokban pont van: ezt elhagytuk, anélkül, hogy külön utalnánk rá a jegyzetekben.

JEGYZETEK A VERSEKHEZ

88. A' Vig Poëta

Kézirata

Saját kezű kézirata nincs. Több közel egykorú másolata közül kiemelkedik a Kiss Pál-énekeskönyvé (109. l.) (K₁) s a Szeöts István-gyűjteményé (SpK. 257: 154b—155a) (K₂); ez utóbbiból adta közre először Harsányi István és Gulyás József.

További másolatai: Oct. Hung. 496:69a (K₃), MTAK. RU1. 8-r. 123: 56b—57a (K₄). Némileg romlott szövegű másolatai: OSzK. Oct. Hung. 926:20a (K₅); OSzK. Quart. Hung. 1931:I, 110b (K₆); ez utóbbival lényegében megegyezik az Oct. Hung. 1162:19b (K₇).

Hitelessége

A költő címjegyzékein nem fordul elő, így Toldy sem tudott róla.

Harsányi István és Gulyás József fedezte föl a sárospataki Szeöts István-gyűjteményben 1916-ban (ld. Harsányi: CsSpatak. 21. l.), s ugyanabban az évben, április 1-én bemutatták több más Csokonai-verssel együtt az MTA ülésén (v. ö. Sárospataki Református Lapok. 1916. 15. sz. [ápr. 9.] 117. l.), a következő évben pedig ki is adták *Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból* című tanulmányukban (ItK. 1917: 65. l.). A vers hitelességéhez kiindulásuk a másolat végén található Cs. névbetű volt: „Ez a költemény a T. Szeöts István sárospataki deáktól 1798-ban írni kezdett Mindenés Gyűjteményből való. (Kézirattár 257. szám, 154—155. lap.) Csokonaiénak tartjuk, mert Szeöts eme gyűjteményében pár lappal előbb (149—151. lap) az *Estve jött a parancsolat* . . . kezdetű vers alatt is (mint *A' vig Poëta* címűnél is teszi) csupán csak a Cs. betű odaírásával jelzi, hogy azt Csokonai írta. Toldy e verset nem említi.” (I. h.) Ezen fölül tárgyi és stiláris mozzanatok is Csokonaira vallanak: a poézisről, a költészet felvidítő hatásáról s a maga vidám költői kedélyéről már korai verseiben többször írt (v. ö. *A' Poëtai fel vidulás, Jöszte Poétának, Felvidulás* stb.), *Naso*, azaz Ovidius egyike a diákköltő példaképeinek, verseiben gyakran említi nevét (ld. *Jöszte poétának, Píramus és Thisbe* stb.), ahogy *Phoebus*, a *Pegazus vize* is állandó motívuma ifjúkori verseinek (v. ö. Cs/ÖM. I, 9., 14. l.); de még a kötőhungzó nélküli helyalak is Csokonaira vall (ld. pl. az *Egy kies kert le írása* 24. sorát).

Egyik legnyomósabb érv azonban Csokonai szerzősége mellett a Debrecenben, 1807-ben másolt, Csokonai-unikumokat is őrző Kiss Pál-gyűjtemény, ahol a vers végén *V. Cs. M.* névbetűk állnak. (Ezt az adatot Harsányi István és Gulyás József még nem ismerte.)

Megjelenése

A verset először két sárospataki fölfedezője közölte az idézett tanulmányban, majd néhány év múlva megjelent Csokonai-kiadásukba is fölvevették a „Szétszórtan megjelent versek” közé (HG. II, 179. l.).

Ennek alapján közölte a FK. az „Időrendbe nem állítható versek” között, majd az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

A poézis dicsérete már a ZC. néhány iskolai versgyakorlatában is előfordul, feltűnő egyéni hanggal (*A Poëta tsak gyönyörködni szeret...*, *Eggedül a tudományok...*); a poézist dicsérvő versek egy másik csoportja a derűs, életvidám költészet mellett tesz hitet (*A' Poëta fel vidulás,* a *Jöszte Poétinak* stb.); ezek családjába tartozik a jelen vers is, amely tárgya szerint lehetne iskolai versgyakorlat is, de formai változatossága, érettsége egyaránt arra mutat, hogy későbbi eredetű az iskolai propositióknál. Későbbi keletkezése mellett szól az is, hogy minden bizomnyal dallamra készült: több másolatban „Nóta”-ként fordul elő; a másolatokban jelzett sorismétlések szintén arra mutatnak, hogy énekelték.

Az ÖV.² Juhász Géza időrendje alapján az 1791-ben írt versek közé sorolta. Tárgyánál fogva csakugyan ide illik az 1791-ben írt [*Míg nálatok itt nálatok...*], az 1792-ből való *Jöszte Poétinak, Felvidulás* s az 1793-ban készült *A' vidám természetű poëta* körébe. Dallamra komponált versekkel 1791—92 körül kezdett kísérletezni a költő (ld. [*Míg nálatok itt nálatok...*], *Felvidulás*, *Egy kesergő magyar* stb.).

Mindezek alapján elfogadhatjuk, hogy 1791 táján keletkezett.

Szövegkritika

Csupán a K₂-ben van e i m e: *A' Vig Poëta* (em.); a többi kéziratban cím nélkül fordul elő.

Harsányi István és Gulyás József a K₂ alapján közzélték az ItK.-ban, de több tévedéssel. A későbbi kiadásokba is átkerült tévedéseikről a többi, általuk nem ismert kézirat is meggyőzhet; a 6. sor náluk:

Itt Erátó ha kell más is

Az *Erátó* sem ritmikailag, sem logikailag nem illik ide; minden kéziratban *Naso* áll a kritikus szó helyén. (A K₂-ben, amelyből Harsányi és Gulyás a verset közzétette, a szó valóban nehezen olvasható.)

A 7. sor utolsó szava Harsányiéék szövegközlésében:

Mulatok velettek

Ez már a közlők elírása, mert a K₂-ben is félreérthetetlenül *Mulatok velek* áll, akárcsak a többi kéziratban.

Mi nem a Harsányiéék használt K₂-t, hanem Kiss Pál megbízhatóbb másolatát vesszük alapul, amely központozásában is jobb amannál. Utalunk a többi másolat fontosabb eltéréseire is, bár ezek jó része elírásból, szövegromlásból magyarázható.

1. K₁: *Vigan* em.

2. K₁: *A bú Kp. u., em.*; K₃: *sem temet*

3. K_1 : A sor végén fölösleges vessző; em. K_5 : Ro/ *Valamig veletek Muzsák*
4. K_{6-7} : Ro/ *így lehetek*
6. K_1 : *Náso* em. *ha kell* Kp. n. em.
7. K_1 : Kp. n., em. K_5 : A sor megkettőzve:
Mulatok velek mulatok velek
A K_6 -ból s a K_7 -ből ez a sor — nyilvánvalón figyelmetlenségből — hiányzik.
- 8—9. A K_1 -ben e két sor folyamatosan írva egy verssorként szerepel: a K_2 , K_4 és a K_{6-7} szerint mi bontottuk ketté. E két sor után a K_1 -ben $:/$ jel található, a K_2 -ben és a K_3 -ban szintén; a K_4 s a K_5 pedig szöveg szerint is megismétli őket. Ennek alapján ismételtük meg mi is — a korábbi kiadásoktól eltérően — főszövegünkben e sorokat. A K_1 -ben a 8. sor végén fölösleges vessző, a 9. sor végén nincs írásjel; em.
9. K_5 : *tsörgedezni* A sor kettőzése a következő másolatokban van jelezve: K_{2-4}
11. K_5 : *Ennél szebb* [Jav. ebből: *szép*] *helet n* [= *nem*] *lelek* A sor kettőzését a K_1 -en kívül a következő másolatok jelzik: K_{3-5}
 K_1 : *hejt* em. A K_1 -ben a *lelek* után pont.

A verssorok tördelése az egyes másolatokban eltérő. A K_2 és a K_4 az, amely a rímeknek megfelelően tagolja a verset; a többi kézirat néhány rímet meghagy belső rímnek. A rövidebb sorokra bontott végrímes változat látszik hitelesebbnek.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Szauder József az 1790—91 körül írt verseknek abba a jellegzetes csoportjába sorolta, amelyekről ezt írta: „1790—91 körül találni néhány, minden sententia, leírás vagy jellemkép-típustól eltérő kisebb költeményt. Minden eddiginél szubjektívebb, érzelmesebb önjellemzést adnak a költőről magáról, a szerelmesről. Hangja mintha itt oldódnék fel teljesen líraivá s játékosan könnyeddé [...] *A szerelmes vitézhez, A víg poéta, a Míg nálatok itt mulatok* [...] című versek számíthatók ebbe a versforma nagy változatossága és könnyedsége miatt is külön kíváncsozó csoportba” (ItK. 1967: 524. l.).

3. *Valamig* (rég.): amíg, ameddig.
5. *Phoebus*: Apollónak, a művészetek istenének egyik megnevezése az ókori görög mitológiában.
Pallás: tkp. Pallas Athéné, a bölcsesség és a tudományok istennője az ókori görögöknél.
6. *Naso*: Publius Ovidius Naso római költő (i. e. 43.—i. sz. 17.).
- 8—9. *A' Pegazus vízei*: a költészetet jelképező szárnyas ló fakasztotta az ókori görög regvilág szerint patkójával a Hüppokréne lelkesítő forrását a müzsák szent hegyén, a Helikonon.

Verselése

Rövid, magyaros verselésű sorai, visszatérő rímei is mutatják, hogy dallamra, éneklésre készült. Az 1790—91 táján írt verseknek azt a csoportját, amelybe itt tárgyalt versünk is tartozik, így jellemezte Szauder

József: „Annak a magyaros énekköltészetnek a hatása, melyet a *Belgrád-ra* írt alkalmi versből éreztünk kicsendülni, itt erősödik fel egyszerre, s vegyül össze modernebb, olaszos rokokó indítékokkal: együttvéve a játsszalformába hajlítják át a komoly, sokszor nehézkes és monoton 12-ös verssorokat.” (ItK. 1967: 524. l.)

Dallama

Nótajelzése az eddig ismert másolatokban nem maradt, kottája sem, így dallamát egyelőre nem ismerjük: afféle vidám „bókázó zene” lehetett.

89. A' Reggelről

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt. Két, csaknem betű szerint egyező másolata az OSzK.-ban: Oct. Hung. 360. l: 9b–10a (K₁) és Oct. Hung. 395: 20ab (K₂). A bejegyzések szerint mindkét kötet Farkas Lajos könyvtárából származik, és mindkettő azonos forrásra vezethető vissza, vagy pedig egymásról készült.

Mindkét másolatgyűjtemény fontos forrása Csokonai műveinek: főltehetőleg Debrecenben készültek, és másolóik sok esetben Csokonai eredeti kézíratait használták. A versek végén mindkét kéziratban a költő névbetűi: *Cs. V. M.*

Néhány eltéréssel megtalálható egy másolata a Győry Mihály által összeírt „Elegyes Dolgok” című gyűjteményben is, a szerző nevének említése nélkül: MTAk. Mf. 162/I. 352–353. l. (K₃).

Egy érdekes variánsa található az MTAk.-ban, az ún. Fehérgyarmati énekeskönyvben („Analecta Csokonai Vitéz Mihály, Kovács József és mások munkái 1810.”) 24b–25a. (K₄). A végén a költő névbetűi: *Cs. V. M.*

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein nem szerepel: lelőhelyei azonban, amelyek több hiteles Csokonai-művet is tartalmaznak s e verseket a költő nevével jegyzik, föltétlen hitelessége mellett szólnak. Ezt erősíti meg tárgya is, amely jól beleilleszkedik Csokonai ún. napszak-verseinek sorozatába; stílusa, szoros egyezései a költő több versének jellegzetes motívumaival kétségtelenné teszik szerzőségét.

A motívumegyezések közül itt csak a következőket említjük: az 1–2. sorhoz A' *Reggel* című költeményéből a kezdő sorokat:

*Egy néhány tsillagok már pislogva égnek
Hajlott boltozatyánn a' tsillagok égnek*

(Cs/ÖM. I, 67. l.)

A 16. sorhoz párhuzamként Az *Estve* [I.] 24. sorát idézhetjük:

Ugyanott szó esik a madarak „concertjei”-ről is, akárcsak tárgyalt versünkben.

Megjelenése

Első ízben Toldy adta ki: 713. h. A jegyzetek közt így nevezi meg forrását: „Egy veres tábláu kéziratkötetből, Losonci Farkas Lajos kir. ügyész úr birtokában.” (952. h.) A Toldy megnevezte forrás azonos az OSzK. Oct. Hung. 360. jelzetű kötetével, amelyben a belső fedőlapon idegen kézzel ez a bejegyzés olvasható: „Farkas Lajos könyvtárából 1873. — December 10-én”.

Későbbi kiadásai: HG. II, 5. l., FK., ÖV.—ÖV²., MM.

Keletkezése

Címe, tárgya szerint az ún. „napszak-költészet”-hez tartozik, amelynek egyes témáit már iskolai versgyakorlatul megkapták a tanulók: pl. *A' Estvének le írása*. Ezt az iskolai témát később a költő — több más iskolás versével együtt — továbbfejlesztette: újra kidolgozta. Így született meg pl. *A' híves Estve*. Földessy Gyula bizonyára témája alapján tartotta „alighanem diákpenzum”-nak (ld. Tan. 31. l.).

Lehetséges, hogy a reggelről is készült iskolai versgyakorlat, csak nem maradt ránk; de ha nem készült volna is: bizonyosra vehető, hogy ez a vers is akkoriban született meg, amikor régebbi iskolai témáit kezdte a költő új versökké fogalmazni. *A' híves Estvé*-vel való szoros stílus rokon-sága is arra vall, hogy — annak mintegy párdarabjaként — azzal egy időben készülhetett.

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvének 1795 előtti írt versei közé sorolta; ennek alapján a HG. — tévesen — 1795-ből származtatta (ld. III, 495. l.).

Szauder József nem alaptalanul kapcsolta össze az 1791-ből eredeztetett *A' híves Estve* című verssel: meggyőző frazeológiai és stilisztikai párhuzamokkal bizonyította, hogy *A' Reggelről* éppen úgy, mint *A' híves Estve* Péczeli József Hervey-fordításának élményéből táplálkozik (ld. ItK. 1969: 14 kk.). Véleményünk szerint is a két vers nagyjából egy időben íródhatott.

Vargha Balázs — Juhász Géza időrendje alapján — 1790-re tette a vers keletkezését; szerintünk azonban stílusa, Péczeli Hervey-fordításából táplálkozó stíluselemei is *A' híves Estvé*-hez kapcsolják, amelyet Vargha is 1791-ből keltezett.

Érett kompozíciója szintén az 1791. év mellett szól (v. ö. Szauder: ItK. 1969: 16. l.).

Szövegkritika

A címjegyzékeken nem fordul elő a vers; a K_1 -en, s a K_2 -n azonos címmel szerepel; a K_3 -ban és a K_4 -ben *A' Reggel* a címe. A hitelesebb forrásból származó K_1 és K_2 címét fogadjuk el.

A K_1 és a K_2 között csupán a helyesírásban mutatkozik némi eltérés. A K_2 szövegében néhány kevésbé jelentős szövegtérítés található; a K_4 szövegét viszont főváltozatként önállóan közöljük.

Mivel a K_1 helyesírása közelebb áll Csokonai helyesírásához, ezt a szöveget vettük kiadásunk alapjául.

2. K_1 : *szikrádva* K_p . n. em. K_4 : *szikrázva*
3. K_1 : *Bíbor pompájokkal már mindjárt el-halnak*
 K_4 : *Sőt már lassan lassan egészen meg halnak*
4. K_1 : *hajnalnak*. em.
5. K_1 : *Melly már* K_4 : *Mely el*
6. K_1 : *zöld* em.
8. K_1 : *körül* em. K_3 : *Aranyos [...]* környűl
9. K_1 : *Szép bársony* K_4 : *Zöld bársony*
10. K_1 : *virágokat*. em.
11. K_1 : *A' mellyek ki-tárván* K_4 : *Mellyek ki gombolván*
12. K_1 : *vidéket*. em.
13. K_1 : *hüss* em.
14. K_1 : *velek* em.
15. K_1 : *Sőt a* K_4 : *Ott a*
16. K_1 : *tsinálnak*. em.
17. K_1 : *A' mellyek' Már Toldy így emendálta: A mellynek (v. ö. a K_4 szövegével)*
18. K_1 : *hint-le a' Hajnal harmatot* K_4 : *Mint e' hajnal gyöngy harmatot*
 K_1 : *harmatot*. em.
19. K_{3-4} : *virág temjént* (illetve K_4 : *tömjént*) A másolónak bizonyára szokatlan vagy ismeretlen volt az *asztag* főnévi jelző a *temjén* előtt, ezért helyettesítette be egy ismertebb szóval. A K_1 szövege látszik hitelesnek.
21. K_1 : *az Ambránál* K_4 : *Ro/ az Ambroznál* K_1 : *illatja* Juv. ebből *pillantja*
22. K_1 : *el-hatja*
 K_{3-4} : *meg-hatja* Az előbbi látszik hitelesnek.
24. K_1 : *szép érzést* K_4 : *szent érzést* Az előbbi lehet a hiteles.
25. K_1 : *áldó éneket sutlognak*
 K_3 : *énekekkel* A K_1 szövege a logikusabb.
 K_4 : *Ro/ áldott Örömet suhognak*
26. K_1 : *a' fűvek hajlognak*
 K_{3-4} : *a' fűvek mozognak* Az előbbi tetszik hitelesnek.

A K_4 szövege:

A' Reggel. Törödek [!]

*Már csak a l i g pislog szép fénye azokk [= azoknak]
 az éjjel szikrázva égő Csillagoknak
 S ott már lassan lassan egészen meg halnak
 Fel ébredésére a' piros hajnalnak
 5 Mely el mosolyodván a' nagy hegy tetőkre
 Nap keleti gyöngyöt hint a' zöld mezőkre*

- Az Ég alyát piros barsonnyal prémezi
 Aranyos tsipkekkel körül öveddezi
 Zöld barsony burkukból ki hívja azokat
 10 Az estve még felig bíbó virágokat
 Melyek kigombolván szagos kebeleket
 Bé fűszerszámozzák az egész vidéket
 Melyet hűs szárnyokra szedvén fel a' szelek
 A' kies völgyeket bé nyargalják velek
 15 Ott a' forrást fedő bokrokra le szállnak
 és egy fűszerszámos templomot tsinálnak
 A' mellynek piroslo rosákból rakatott
 Oltárára hint a' hajnal gyöngy harmatot
 Melyen virág tömjént gyújtván fel a' szelek
 20 Az egész szent helyet bé füstölik velek
 Melynek az Ambrózál éltetőbb illatja
 Artatlan érzéssel a' Lelket meg hatja
 Erre a' madarak concerti zengenek
 'S A Lélekbe egygy szent érzést teremtenek
 25 A' szelek is áldott örömel suhognak
 'S Rá tisztelő föl a' füvek mozognak.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Fest a német Zachariä hatását kereste a versben, ez azonban nem igazolható: „Más leíró költeményei, mint pl. »A reggelről«, »Az estve«, »Déli aggodalom« címűek [...] mintha Zachariä hatását áruhnák el. Költeményeiben nem leljük nyomát Thomson közvetlen hatásának.” (81. l.)

Tárgyi és stiláris tekintetben részletesen elemezte a költeményt Szauder József. Tárgyáról szólva megállapította, hogy „jellegzetes példája a 18. században végig divatozó, Paul van Tieghemtól tárgyalt Napszak-költészetnek” (ItK. 1969: 14. l.); stílusáról szólva pedig úgy látta, hogy „stílusértékű szókészlet-egységeinck tömegét veszi át a Hervey Elmélkedései c. Péczeli-fordításból” (uo.).

Szauder hívta föl a figyelmet a vers „szubjektív vonatkozású, telítet valami érzelmi sugallatnak engedelmesskedő intimitásá”-ra is, amelynek alapján A' híves Éstvé-vel s Az Álom-mal helyezte egy sorba (ld. ItK. 1967: 533. l.).

Részletes megjegyzéseket fűzött az egyes sorokhoz, rámutatva forrásukra s a költő más verseiben fölbukkanó konkordanciákra.

- 1—2. Ezt a részt Szauder A' Magyar Hajnal hasad párhuzamos sorai-val vetette egybe; ld.: ItK. 1967: 531. l.
- 4—6. „a piros hajnal mosolygása”²¹ [21352: mosolyogni fog reám a piroslo hajnal...] már Herveynek szóképét ismétli, a gyöngyhintés szintén [...] leginkább azonban a versben egymást követő bársony, prém, fűszer, koncert (a velük járó jelzőkkel, ill. állítmányokkal)” (Szauder: ItK. 1969: 15. l.).
6. Nap-keleti gyöngy: harmatcsepp.
7. A bársony és a prémez szó használatához Szauder Péczeli Hervey-fordításából idéz párhuzamokat (ld. i. h.).

V. Szendrei is fölfigyelt a stílus és szókészlet új vívmányaira: „Néhány igazán Csokonaias kifejezés is feltűnik e versben: *bársony* itt a rózsák ágya, s a felkelő nap az ég alját piros bársonnyal *prémezi*.” (21. l.)

8. *övedezi* (poet. lic.): *öve(d)zi*.

10–12. E sorokat is a Péczeli–Hervey olvasmányélményből magyarázta Szauder: „egy egész képsort vesz át Herveytől, de [...] finoman módosítja Herveynek patikaszagú virágait [...] A *fűszerszámos* stb. kedves szava Csokonainak, kétszer használja itt, s még *Az estvé*-ben is. Ez is Herveytől való” (ItK. 1969: 15–16. l.).

12. *Bé fűszerszámos* (rég.): beillatosít.

11–16. Másik tanulmányában ezekre a konkordanciákra utalt Szauder: „íme *A tél* s a *Daphnis hajnalkor* egy pompás kifejezésének (Rajta kis szellőcskék! szedegessetek *Violaszagot szárnyatok bársonyára*) kezdete. Arról pedig, hogy »fűszerszámos templomot« csinálnak a szelek és itt a »madarak koncerti zengenek« kinek nem jut eszébe *Az estvé*-nek »fűszerszámozott theátruma« és »koncertje«?” (ItK. 1967: 531. l.).

A vers 15–26. sorát idézve állapította meg Földessy, hogy Csokonai metaforázó–allegorizáló képessége nem marad mögötte a legnagyobb költők fantáziájának sem” (Tan. 31–32. l.).

16. *fűszerszámos* (rég.): illatos.

19. *asztag*: rakás, halom.

21. *Amra* (ar.): a cethől nyert finom illatszer.

22. *el-hat* (rég.): áthat, átjár.

24. E sorban is Hervey ihletését látta Szauder: „Még a *madarak koncerti*-re is ott áll a minta a Hervey-i meditációk legelején (a több madarakat is ama nagy koncertbe, melyet a Természet *ad* minden napon a Teremtőnek, 176. l.).” (ItK. 1969: 16. l.)

16–25. E befejező sorokat Szauder *A' híves Estve* megfelelő részeivel vetette egybe (ItK. 1969: 15. l.).

Verselése

Az iskolai versek uralkodó formájában: páros rímű tizenkettősökben íródott. Szerkezetéről szólva azt írta Szauder, hogy benne „az önállósuló ízlésen túl a komponálni tudás is megmutatkozik” (ItK. 1969: 16. l.). Mondattani szerkezetében azonban még iskolásan kezdetleges, amint erre Vargha Balázs is rámutatott: „A nehezen született vers gondolatai [...] erőltetve követik egymást. Ez a szerkezetén, gondolatfűzésén is meglátszik.

A *reggelről* írt vers végecséig csak egy gondolatkötetést használ: *mely, melyet, melynek, melyen.*” (ItK. 1953: 159. l.)

90. A' híves Estve

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. Egyetlen ismert másolata: ZJ. 18b—19a.

Hitelessége

Zilahi János gyűjteményében — akárcsak az ott található tizenkét ismert Csokonai-vers — a szerző neve nélkül fordul elő. Hitelességéről a verset először közreadó Beke Albert ezt írta: „Zilahi, a vers másolója nem írta oda a vershez, hogy Csokonaié, azonban mégsem lehet előttünk vitás, hogy ezt a verset abban az időben senki más nem írhatta, csak egy olyan nagy tehetség, mint Csokonai. Ilyen tökéletes verselési készsége csak Csokonainak volt. Mennyire sajátosan Csokonai ízfiek ezek a sorok, például:

»Itt a bujálkodó pazér természetnek
A' leg jobb ízek is tudom engedhetnek.«

azaz a »bujálkodó pazér természet«-et még a legfinomabb illatú parfümök sem közelíthetik meg.

Vagy milyen élethűen állítja eléink a beteg Csokonait ez a két sor:

»Hozzám minden virág nectárját hozzátok,
Azzal ujjsátok heregő mejjemet.«

(Építünk. 1953. 1—2. sz. 79. l.)

Csokonai szerzősége mellett szól maga az a tény is, hogy a kéziratos gyűjteményben a költő hiteles verseinek sorában található; de mellette szól a vers stílusa is, a hiteles Csokonai-versekével párhuzamos kifejezések, stílárius egyezések, amelyek közül néhányra Szauder József is fölhívta a figyelmet: „az »Ah! ti csendes szelők fuwallati, jertek« és a »Lengjetelek, oh nyájas zefírek, lengjetelek« sorok pontosan *A híves estve* zefírké-inek fel-szólítását és tartóztatását ismétlik meg, a *Késs, mély, borzasztó éj, komor óráiddal* nyomtatékos késleltetéséig” (ItK. 1969: 17. l.).

Az égből jövő kedves lehelletek (7. sor)
megfelelője Az *Estvé*-ben a következő részlet:

... egy kis nyájas szellet
Rám gyengén mennyei illatot leheltet.

(21—22. sor)

A *szent árnyék* (9. sor) szintén Csokonai gyakori, jellemző kifejezése: többek között Kleist-fordítása első sorában is ott találjuk:

Fogjátok bé, s z e n t á r n y é k o k!

(A' Tavas, 1. sor)

A Salamon dicsőségét megszegyenítő virágok bibliai képe is többször fölbukkan munkáiban; *A Poëta csak gyönyörködni szeret . . .* című zsen-géjében így:

*Ha sétállok szép utamonn
Liliomonn sétállok
S kevélységgel a' Salamon'
Ditsósságén járkálok*

(53—56. sor)

1795-ben elmondott kollégiumi búcsúbeszédében szintén előfordul ez a kép (ld. a Tárgyi és nyelvi magyarázatok megfelelő pontját).

A sok Csokonaira valló szó, kifejezés (*Zefírkék, a heregő mellyem, a sült virágok, a szent sátor* stb.) mellett elsősorban *Az Estve* soraival párhuzamos részek teszik kétségtelenné Csokonai szerzőségét, s szinte *Az Estve* [II.] egyik előgyakorlatának mutatják.

Megjelenése

Először Beke Albert adta közre 1953-ban *Új források Csokonai és Arany költészetéhez* című, már idézett közleményében (Építünk. 1953. 1—2. sz. 79—80. l.). Beke közlése — bár úgy látszik, hogy betűhív kiadásra törekedett — nem pontos. Kötetben először az ÖV-ben, majd az ÖV.²-ben s a MM.-ban jelent meg.

Keletkezése

Az iskolai versgyakorlatok jellegzetes napszak-verseiből nőtt ki, amilyen az 1785-ben készült *Az Estvének le írása s Az Estve* [I.] is (v. ö. Cs/OM. I, 362., 365—366. l.). Korábbi iskolai tárgyait Csokonai 1790 körül vette elő s alkotta újra (ld. pl. *A tél* [II.] s *Az Ősz* [II.] jegyzeteit a Cs/OM. I.-ben); így e versének keletkezését is e körül kell keresnünk.

Beke a vers közreadásakor nem vetette föl a keletkezés évének kérdését; Vargha Balázs — Juhász Géza kronologizálásának alapján — az 1791-ben írt versek közé sorolta az ÖV.²-ben.

Tárgya, címe alapján tartozhatnék a megadott témára írt iskolai versgyakorlatok közé is, de stílusa azokénál érettebb, s több benne a szubjektivitás. Zilahy gyűjteménye egyébként sem tartalmaz iskolai proposíciókat, hanem zömmel 1789—1793 között írt verseket. Ez a költemény is már a költő önálló, szabad témaválasztású korszakához tartozik, amikor Eschenburg antológiáinak s a hazai költőknek nyomán próbált egy-egy népszerű témát kidolgozni. Úgynevezett „évszak-versei”-nek (*Az Ősz, A Tél*) második kidolgozása 1790—91-re tehető; hasonló jellegű „napszak-versei” (*A Reggel, A reggelről, A Dél*) 1791 körül keletkeztek. Tárgyalt verseink voltaképpen átmenet *Az estve* 1785-i első és 1794-i második kidolgozása között. A két vers szoros összetartozására Szauder József is rámutatott (ltK. 1967: 532. l. és 1969: 17. l.); *A híves Estvé-t* éppen az általa is említett „művészi” — közelebbről „kompozíciós” — „kudarc” miatt kell 1790 tájára tennünk. Föltehetőleg egy időben keletkezett *A reggelről* című napszak-verssel, amelyet az ÖV. — Juhász Géza nyomán —

1790-ből kelezett. Csokonai e két napszak-versét Szauder is közös fogantatásának tartotta — stílárís tekintetben is: „*A reggelről és A híves estve* c. két vers — jellegzetes példája a 18. században végig divatozó [...] napszak-költészetnek — stílusértékű szókészlet-egységeinek tömegét veszi át a *Hervey Elmélkedései* c. Péczeli-fordításból.” (ItK. 1969: 14. l.)

Szövegkritika

Zilahi gyűjteményében így szerepel a vers címe: *A' híves Estve*. A címjegyzékeken nem fordul elő; bizonyára mint *Az Estve* témájának gyengébb első kidolgozását hagyta el listáiról a költő. A cím a K-ban: *híves* em. A cím után a K-ban pont van.

1. K: *rekegő* em.
2. K: Kp. n., em.
3. K: *ts.* [= *tsak*]
4. K: *hült* em. A sor végén a K-ban pont; em.
5. K: *meg hívesíti* em. Beke szövegkiadásában — bizonyára sajtóhibából — *meghevesíti*.
6. K: *g* [= *meg*] *frissíti* Kp. n., em.
8. K: *repüllyetek* em. A K-ból hiányoznak a vesszők, mi pótoltuk.
9. K: *árnyékb* [= *árnyékban*]; a sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
10. K: *Mulandó* em.
11. K: A sorvégi vesszőt mi pótoltuk.
12. K: *mellyemb* [= *mellyembe*]
13. K: *természekt* [= *természetnek*]
14. K: *ízek* em. *engedhetk* [= *engedhetnek*]
15. K: Kp. n. em.
16. K: *sem* [= *semmi*] *szél foga g* [= *meg*] *n* [= *nem*] Kp. n., em.
17. K: *állak* [= *állanak*]
18. K: *lehellettē* [= *lehellettem*]
19. K: *sereget.* em.
20. K: *g* [= *meg*] *győzi*
21. K: Kp. n. em.
22. K: Kp. n., em.
23. K: Kp. n. em.
27. A K-ban a sor végén pont; em.
29. K: Kp. n. em.
34. K: *fonnyatok* [= *fonnyatok*]
36. K: *mennyetek* [= *mennyetek*]
25. K: *bizom* em.
26. K: Kp. n., em.
27. K: *ujjításátok* em. *mejjemet* A 12. sor szerint em.
28. K: *Mig* em.; *sült* em.; *strja* em.; *el n* [= *nem*]
30. K: *mennyetek* [= *mennyetek*]
32. K: Kp. n., em.
34. K: Kp. n., em.

A XVIII. században divatozó ún. napszak-költészetnek (v. ö. Szauder: ItK. 1969: 14. l.) példáit többek között Eschenburg Beispielsammlung-jában is megtalálhatta a költő, de az iskolai poézisoktatásnak is jellegzetes témái voltak.

Szauder József a kor népszerű szépprózai művének, a Péczeli fordította Herveynek (*Hervey' Sirhalmi és Elmékedése*. Pozsony, 1790.) stílárnyomait is fölfedezte a költeményben: „Nincs még egy magyar nyelvű könyv e korszakban, mely így halmozná az érzék és a gyönyör szókészletét [ti. mint Péczeli Hervey-fordítása] [. . .] Hervey ill. Péczeli nem nagy művész, de hatásos író: zsongító egyhangúsággal, szüntelen visszatérésekkel, tucatnyi napkeltébe és napnyugtába, hajnalba és alkonyba és estébe szétszóró ugyanazon behízogó, sejtető szószervezetekkel és képekkel él. E különbözőképp, de mindig a fény és a vidámság jegyében érzékileg gyönyörködtető természet ábrázolására állandósult nyelvi egységek rögzültek Csokonai emlékeztetésében, mikor *A reggelről-t* megírta.” (ItK. 1969: 15. l.) (Szauder itt számos példát idéz Péczeli fordításából az alkony ábrázolására is.) Egyik későbbi tanulmányában Csokonai 1790 körüli szépprózai művének leírásával hozta párhuzamba a verset: „*A híves estve* természetrajzába beírt sugallat, várakozás valami szóra, melynek még fel kell szakadnia — és *Az estve* csodálatos rousseau-i szövege az emberiséghez: két végpontnak tekinthető, és összekötni őket először *A bagoly és a kócsag* »csendes nyári estvé«-je tudja.” (ItK. 1970: 713. l.) S még ugyanott: „Ez [*A bagoly és a kócsag* indítása] *A híves estve* alaphelyzete: annak rokokó zefírjei, párázatai, lehelletei helyett már szívet dobbantóbb rezzenésekkel, bukkanásokkal, sziszergésekkel, de még varázslatos szépségű idill, ahol violák nőnek a nád mentén, cicázik a szellő és szikrázó márvány a tó [. . .]

Az idill nem keseredik meg, de a hangban van keserűség is: ez a költő nemcsak Fillis szerelméről dalol, mint poétai ártatlan örömeinek éneklője, hanem tulajdon költő-sorsával is szívenbenéz [. . .]

Igy jelenik meg *A híves estve* érzéki-meditatív verstípusához hasonló prózában maga a költő” (i. h. 714. l.).

1. *rekegő* (táj.): brekegő.

4–6. E sorok stílárnyomait Szauder Péczeli József Hervey-fordításában találta meg: „Ez a pár sor: »hiült füre testem letehetem, Amely az ugráló vért meghivesíti, Mely [a] gondolkodó elmét megfrissíti megint csak a patikaszagú Hervey-i fiziko-teológia egy passzusának a megfelelője: »Oly egészséges füvek nőnek körülötte, a melyek leg hasznosabb patikái a beteges embernek. Az ő jó nedvességjeknek ereje meg tsendesíti a fájdalmakat [. . .] a maga hajdani rendes forgására visszatéríti a vért 192.» (ItK. 1969: 16. l.)

7 k. E sorok stílárnyomait Szauder szintén Péczeli Hervey-fordításában találta meg: „*A reggelről*-ben az önállósuló ízlelésen túl a komponálni tudás is megmutatkozik. Nem mondható ez el *A híves estve*-ről (1791), melynek Hervey-es stílusanyagán minduntalan áttör a költő nyugtalansága: valamit mondani szeretne, amit még nem tud megfogalmazni s ezért a verset magát is deformáló ismételtetésekben meg-megbicsaklik a hangja

(folytonos, teljesen analóg megszólításokra háromszoros egyforma tartóztatás következik: először: *Ti, az égből jövő kedves lehelletek*, majd: *Ah! ti életadó kedves párázatok*, azután háromszor: *Oh ti életadó hives lehelletek Tőlem egy kevéssé még el ne menjetelek*, ezzel is végződik a vers.) Az »égből jövő kedves lehelletek«, a »szent árnyék«, a virágoknak Salamonnal vetekedése csak annak jelzik a fiziko-teológiához fűző — nagyon elvékonyult — szálakat, aki tudja, hogy a párázat és a lehellet Hervey kedvelt szavai voltak. Akkor még vallásos mellékértelmüket is érezték.” (ItK. 1969: 16. l.)

8. Az *Estvé*-ben hasonló szavakkal fordul a költő az alkonyi szel-
lőkhöz:

Ah ti tsendes szellők fúvallati, jertek!

*Lengjetelek oh nyájas Zefírkék lengjetelek
Lankadt kebelembe életet öntsetek*

(4. 15., 19–20. sor)

13. *bujálgató* (rég.): bőven, buján tenyésző.
pázér (rég.): pazarló.
14. *iz* (rég.): *izlés*.
enged vminek (rég.): 'vmire nézve, vmilyen tekintetben aláh-
való vminél; a másik külön nála'. A mondat jelentése: 'a
gazdag természet szépsége előtt a legkényesebb izlésnek is meg
kell hajolnia'.
20. *meg győzi* (rég.): legyőzi, felülmúlja.
21–22. Csokonaitól többször is használt bibliai eredetű kép; ld. A
Poëta csak gyönyörködni szeret... 53–56. sorát.
1795-ben elmondott kollégiumi beszédében így fordul elő ez a
kép: „olyan pályát nyitottam meg magamnak, melyen liliono-
kon, Salamon dicsőségét ocsító lilionokon [...] lehetett futnom”
(HG. II, 591. l.). A bibliai eredetű kép közelebbi forrása az Éne-
kek éneke (v. ö. Zsoldos 10. l., Cs/ÖM. I, 414. l.).
23. A 11. sor újraköltése; később két ízben változatlanul, refrén-
szerűen visszatér még a 29. és a 35. sorban.
27. *heregő* (nép.): hörgő.
heregő mellgyemet: utalás Csokonai korán megnyilvánuló tüdő-
bajára.
28. *sült*: elsült, elaszott; *sült virágok sirja*: a föld.
32. *hév* (rég.): forró.

E korai vers erényeire és gyengéire Szauder József egyaránt rámutatott, többek között megállapítván, hogy „A »kedves lehelletek«, a »szent árnyék«, a »szép képzeletek«, az »életadó kedves párázatok«, a »hízolkozó fű s szép virág« amint »gyenge szárazon állanak melletttem, roskotnek, pedig lassan lehellettem«: ez az egész természetén végigfutó borzongás nem külső s nem is pusztán belső élmény szülötte, inkább annak a remegő egyensúlynak a kifejeződése, melyben az érzéki tapasztalás és a nyugalmra vágó lélek állapotodott meg egymással.” (ItK. 1967: 531–532. l.)

De már itt is rámutatott a vers egyik gyengéjére, amelyet később clo-
sebben fogalmazott meg: „még nem tudja, milyen gondolat fog felja-

kadni ebben a már letisztult, dagály és túltarkított szépség nélkül zsongó esti nyugalomból. A fiatal költő génuszának jele, hogy a túlesordulni kész lélek nyugalmi pillanatából a sokat sejtető lelkiállapot festése született, s így a később hozzáfűzött gondolat nem zavarhatta a költemény illúzió-egységét, az eszme ebből az élethangulatból látszik majd felszárnyalni. A rokokót beteljesíteni s túlhaladni készül már e bevezetéssel is” (ItK. 1967: 532. l.).

Későbbi tanulmányában határozott szerkesztésbeli hibát látott a különben hangulatilag egységes költeményben. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Szauder még az ÖV.² időrendje alapján *Az Este* első kidolgozását 1792-ből keltezte, s így az 1791-i *A’ hives Esté*-t amaz előzményének tekintette. A mi időrendünk szerint *Az Este* első kidolgozása 1785-ből való (ld. Cs/ÖM. 1, 365–366. l.), s így *A’ hives Este* nem megelőzi, hanem átveszi, továbbvariálja az iskolai versgyakorlat szólamkincsét.

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott, több helyen átívelésekkel. A 24., 30. és 36. sor ismétlődő szövegét kéziratos hagyatékában Juhász Géza refrénnek fogta fel, s úgy gondolta, hogy a vers eredetileg hatsoros strófákra tagolódt. Ez elképzelhető, bár a páros rímű alexandrinusok versszakokra tagolása viszonylag ritka Csokonainál. Az is talányos, hogy ha a kérdéses sor refrén, miért csupán az utolsó három versszakban ismétlődik?

91. [Míg nálatok itt mulatok . . .]

Kézirata

Autográfja nem maradt. Csokonai kéziratleltárai közül a Kesj. tartalmazza a „N° 6° Mások’ írása” fejezetben: „25. *Míg nálatok itt mul[atok]’*”; a Mfj.-en az „Odák” között szintén előfordul kezdősorával: „6. 25. *Míg nálatok itt mulatok.*”

Toldy, bár a leltárakat ismerte, nem vette föl Csokonai műveinek jegyzékére.

A Debrecenben összeírt Kiss Pál-gyűjtemény őrizte meg: KP. 88. l., „Nota CXVIII^a.”

Erről először Juhász Géza adott hírt 1953-ban, amikor Kiss Pál kéziratok gyűjteményéből közreadta *Piramis és Thisbé Historiájának lefordítását*: „Ez a kézirat, mely aztán a hódmezővásárhelyi ref. gimnázium birtokába jutott [ti. a Kiss Pál összeírta »Világi Noták«], számos Csokonai-költeményt tartalmaz, olyat is, amelyiknek címét a költő saját kezű lajstromján olvassuk, de idáig nem volt ismeretes. (Míg nálatok Itt mulatok.)” (ItK. 1953: 260. l.)

Megjelenése

Juhász Géza előbb említett fölfedezése nyomán jelent meg először az ÖV.-ben, majd az ÖV.²-ben s a MM.-ban.

Keletkezése

Az, hogy Csokonai korai címjegyzékein s kéziratleltárain nem fordult elő, nemcsak azt jelentheti, hogy nem volt még akkor készen, hanem azt is, hogy nem volt birtokában a vers szövege. Az 1802-i Mfj.-en ugyanis a „*Mások' írása*”-ban jelzésű csoportban bukkan föl: úgy látszik tehát, hogy másvalaki lejegyzésében jutott vissza hozzá lappangó vagy kallódó ifjúkori verse. Mindenesetre kiadási terveiben nem szerepelt.

Kiss Pál kötete „*Nota*” jelzéssel zömükben érzelmes dalokat, népdalokat tartalmaz. Csokonai verse is ezt a jelzést viseli: „*Nota CXLVIII*”. Változatos hosszúságú, élénk ütemű soraiból is kitetszik, hogy a költő dallamra komponálta versét. (Kiss Pál gyűjteménye — helykímélésből — több rövid sort egyfolytában írt; a kiadások a sorokat fölbontva, a föltehető eredeti forma szerint közölték.)

Tárgya nem sokat árul el keletkezéséről: amolyan gondülő, ártatlan bordalféle, amelyben a jutalmat osztó, muzsikáló Múzsák is megjelennek. Semmiképpen sem készülhetett iskolai versgyakorlatnak, inkább a *Tempefői*-hez készített dalbetétekre emlékeztet, mint amilyen pl. a *Vig élet a Parnasszuson* címmel kiadott versnek *A ki nem volt soha poeta* kezdetű 1. versszaka, amely Kiss Pál kötetében önálló versként is előfordul (*Nota CCVII^a*; 134. l.) — jelölül annak, hogy külön is énekelgették.

A kiadások — Juhász Géza kronológiája alapján — 1791-re tették keletkezését, s közvetlenül *A' Vig Poëta* után közölték. Formailag, tartalmilag csakugyan mutat a két vers némi rokonságot; abban is rokonok, hogy föltehetőleg mind a kettőt énekeltek. *A' Vig Poëta* is már az iskolai versgyakorlatok után keletkezett.

Csokonai 1790–91 táján tett kísérletet arra, hogy dallamokra írjon verseket a magyaros énekhagyomány szerint, ekkor keletkeztek olyan versei, mint pl. a *Felvidülés*, az *Egy kesergő magyar s A' vig Poëta*. Szauder József is az 1790–91 körül írt játékos formájú, lírai hangvételi dalszerű versek közé sorolta (ld. ItK. 1967: 518. l.).

Ennek megfelelően elfogadhatjuk keletkezési évül 1791-et.

Szövegvizsgálat

A KP-ben nincs önálló címe; Csokonai kéziratjegyzékei is csak kezdetűorával említik.

Kiss Pál — mint volt róla szó — több sort egyfolytában írt. Mi — a kiadásokhoz hasonlóan — a föltehető eredeti sortördéssel közöljük.

1. K: *Mig* em.
2. K: *mulatok* em.
4. K: *Kp. n.*; em.
5. K: *el* em. A sor végén fölösleges vessző; em.
6. K: *kedvünket* em. A sor végén vessző; em.
7. K: *Artatlanul* em. *éleszygessük* em. *kedvünket* em. *Kp. n.* em.
8. K: *sziwünket* em.
9. K: *Itt helyett a kiadásokban* — az ÖV-től a MM-ig — téves olvasatként: *fm.*
10. K: *örvendő* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers dalszerű jellegére, szubjektív líraiságára, Csokonai korábban írt verseitől eltérő jellegére Szauder József figyelmeztetett. Az általa I. típusos csoportban említett versek nem mindegyike bizonyult Csokonai alkotásának (a *Jót kívánds*, a *Méltó pár*, a *Bús hánykódások*), de a többiekre érvényesek megállapításai: „5 jellegzetes alkalmi költeményt találunk e fejlődési szakasznak [1786–91] inkább a vége felé, kis számuk ellenére is valami új ihletnek megjelenéséről tanúskodnak. Ugyanebből a kései időszakból származhatnak azok az önjellemző vagy érzelmes, minden addiginál szubjektívabb líraiságú versei, melyek erősen elütnek a korábbiak iskolás merevségétől: mintha már olaszos rokokó stúdiumok is érződnének bennük (pl. *Jót kívánds*, *A szerelmes vílészhez*, *Míg nálatok itt mulatok* stb.). Ezek száma szintén csekély, mindössze hét.” (ItK. 1967: 518. l.) Ugyanitt találóan a magyaros énekköltészethez kapcsolta e lírai darabokat. (524. l.)

Bizonyosra vehető, hogy a tárgyalt vers is dallamra készült.

9. *Laurus* (lat.): babér.

Verselése

Magyaros ütemű (4-es, illetőleg 8-as és 7-es) sorokból épült; az utolsó sor váratlan döccenője is arra mutat, hogy eredetileg dallamra készült.

Dallama

Bár fennmaradt egyetlen másolata szerint is énekelve torjadt, s címtelessége, versformája is amellett szól, hogy eredetileg énekelt versnek, dallamra készült, „Ad notam” jelzését s kottáját mindeddig nem ismerjük.

92. Az istenek osztózása

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt; Csokonai címjegyzékein sem fordul elő, jóléül annak, hogy nem gondolt e korai kísérletének kiadására. Ez a körülmény magyarázatul szolgálhat ahhoz, miért nem őrizte meg e verse eredeti kéziratát.

Közel egykorú s két-három évtizeddel későbbi másolata annál több maradt ránk. Egyike Csokonai legtöbbet másolt műveinek a *Békaegér-harc*, a *Tolvaj Isten* és a *Miliat omnis amans* című versekkel együtt (ld. Otrokocsi Nagy 62–63. l., Vargha B., ArcV. 64. l.).

Több mint félszáz másolatáról tudunk; ezeket három híjával ismerjük is, ám egyikük sem mentes a tévedéstől, szövegromlástól.

A másolatok tömegéből kitűnik egy 48 versszakos teljesebb, s egy 46, illetve 47 versszakos rövidebb változat; az utóbbiakból egy-egy pajzán részlet hiányzik. E változatok közül eleve a teljesebb szövegfeket emel-

tük ki, mivel ezek állnak már terjedelmükénél fogva is legközelebb az eredetihez.

Ilyen teljes szövegű, 336 soros másolatot összesen tizenegyet ismerünk; ezek a következők:

SpK. 1722: 52—60. l. (K_1): e kézirat címe szerint is szorosabb kapcsolatban van a K_4 , a K_5 és a K_9 másolattal; OSzK. Quart. Hung. 1931/II: 64b—68a (K_2); DériM. 393: 1 a—4 a (K_3); a 43—56. sor hiányzik belőle. MTAK. RUI 8-r. 159: 115—124 (K_4). E másolat — címének s a 125. sor teljesen azonos szövegű jegyzetének tanúsága szerint is — szoros rokonságban van a K_1 szövegével, továbbá a K_8 és K_9 másolattal. OSzK. Oct. Hung. 1282: 3 b—8 b (K_5); MTAK. K 673: 168—184. l. (K_6). Ennek szövege szoros kapcsolatban van a K_{31} szövegével, amelyet azonos másoló: Keeskerményi Csapó Dániel jegyzett le, de néhány évvel korábban, s azzal az eltéréssel, hogy a K_{31} -ből hiányzik a kritikus két versszak, valamint az utolsó strófa. MTAK. Mf. 162/III: 1—17. l. (K_7); MTAK. RUI 8-r. 4: 34—46. l. (K_8). A verset tartalmazó kolligátum Toldy Ferenc birtokában volt; a bejegyzés szerint Csokonai satíráját Török János sárospataki diák másolta, minden bizonnyal az ugyancsak sárospataki K_1 alapján, bár több helyen eltér tőle. MTAK. RUI 8-r. 59: 45 a—50 a (K_9); címe szerint is szoros kapcsolatban van a K_1 , a K_4 valamint a K_8 szövegével; MTAK. RUI 8-r. 126: 76—95 l. (K_{10}); e másolat címe a K_5 címével egyezik (*Az Istenek Osztája*), szövege azonban lényegében a K_4 szövegével vág egybe, azzal az eltéréssel, hogy az elejéről az 1—11. sor hiányzik.

Az eddig felsorolt tíz másolat a teljes szöveget — 48 versszakot — foglalja magában.

A K_8 — tartalmazó kolligátumban — amely Toldy Ferenc birtokában volt — még egy másolata található tárgyalat versünknek: a „Csokonai Vitéz Mihálynak két Darabotska Munkái” című, idegen kéz írta füzetben *Az Istenek osztóása* s a *Crimen raptus* olvasható (K_{11}); e másolat ugyan nem tartalmazza a teljes szöveget, de több szempontból érdekes: a két kritikus versszakból az egyiket (a 45.-et) Toldy egy másik kézirat alapján pótolta, úgy, hogy saját kezűleg külön cédulára leírta s a megfelelő helyre illesztette. Másik érdekessége e másolatnak, hogy a K_{12} alapján Toldy a jobb lapszámon az egész szöveget végig emendálta. Megjegyzendő, hogy a K_{11} a jelzett két versszaktól eltekintve is hiányos: a 43—49. s a 157—158. sor nincs meg benne. Úgy látszik, hogy a K_{11} mintája a Sárvári Pálról fennmaradt K_{17} lehetett, amelyet Toldy is ismert.

A tíz teljes szövegű másolat között kétségtelen az összefüggés, a többé-kevésbé közös eredet, de még sincs két egymással teljesen megegyező szöveg, s ez onnan van, hogy a másolók szinte kivétel nélkül alakították, módosították mintáikon: részint a számukra szokatlan vagy elöttük ismeretlen latin szavakat s régi vagy ritka magyar szavakat helyettesítették be, részint saját nyelvértékük, nyelvszokásuk szerint változtattak többet-kevésbé a versen. S ez szinte valamennyi kézíratra jellemző: rendkívül megnehezítve a viszonylag hiteles főszöveg kiválasztását.

Terjedelmük hiába teljes a K_1 — K_{10} szövege, sok tekintetben mégis eltérnek, elütnek Csokonai nyelvhasználatától, s több tagadhatatlan hibát tartalmaznak. Érezte ezt Toldy is, mikor — nyilvánvalóan a vers kiadására gondolva — a terjedelmileg esonka, de helyesírás és nyelvhasználat tekintetében sok helyen hitelesebbnek tűnő K_{12} alapján próbált emendálni a K_{11} szövegét.

Mivel elvileg egy csonka, rövidebb változatot is vehetnénk kiadásunk alapéjául, a főszöveg kiválasztása, illetőleg e választás megindoklása előtt ezeket is számba kell vennünk.

Hogy miért rövidebbek e változatok, annak egyedüli magyarázata az említett két versszak sikamlós hangja. Bár a másolók maguk is többnyire diákok voltak, s ettől a hangtól nem idegenkedtek, elképzelhető, hogy egyikük-másikuk a költő iránt érzett tapintatból hagyta el a két pajzán hangnemű strófát.

A csonka kéziratok közül legmegbízhatóbbnak látszik a Farkas Lajos könyvtárából származó OSzK. Oct. Hung. 395: 41b—48a másolat (K_{12}), amelyet már Toldy is fölhasznált emendálásához. Ezzel pontosan meg-egyeznek az OSzK. Oct. Hung. 360/II: 30b—33b (K_{13}) másolat; ez az egyetlen eset, amikor a vers két másolata szinte betűhíven egyezik egymással. Tartalmazza a verset az OSzK. Oct. Hung. 1115. jelzetű fontos másolatgyűjtemény is (233a—237a), bár meglehetősen gyenge helyesírással (K_{14}); e másolat közeli rokonságban van a K_{19} , a K_{23} , K_{42} és a K_{44} szövegével.

A többi közel egykorú másolatot — amennyire az megállapítható — hozzávetőlegesen keletkezésük rendjében soroljuk fel:

DebrK. R. 817: 27a—35b (K_{15}); OSzK. Quart. Hung. 962: 1a—8a (K_{16}). E másolatról az előzéklap azt jegyzi meg, hogy „Nagy Gábor kéziratából”, de olyan elírások vannak benne, amelyek kétségesse teszik, hogy a költő eredeti kézírataiból másoló Nagy Gábor debreceni ügyvéd, Csokonai barátja írta volna le. Különben már Sebestyén Gyula „kétes eredetű másolat”-nak nevezte e kéziratot (ld. MKsz. 1891: 12—13. l.). DebrK. R. 349: 19—31. l. (K_{17}). E másolat Sárváry Pál debreceni professzor birtokában volt, említést is tett róla Toldy Ferencnek 1843 decemberében: „magának Csokonainak csak egy sor írásához sem juthattam, hanem némely sem nem eléggé tiszta, sem nem egészen hibátlan [!] másolatjaira akadtam, u. m. 1. *Európa elragadtatása* Blumaueri modorban. 2. *Istenek osztóása*” (CsEml. 390. l. v. ö. uo. 395. l.). E kézitról közölhetett a K_{11} másolat. MTAK. Mf. 161/III: 13a—20a (K_{18}); Spk. 1728: 101—115. l. (K_{19}). (E másolat szövegrokonai: K_{14} , K_{33} , K_{43} , K_{44} .) KZs. (K_{10}); ez a debreceni másolat annyiban tér el a többitől, hogy a vers egyes megállapításaihoz jegyzetként klasszikus auctorokból idéz párhuzamos helyeket, bár párhuzamai nem mindig találók. E latin nyelvű jegyzetapparátus föltehetőleg nem Csokonaitól, hanem a fontoskodó másolótól ered; példája csupán az újabban fölbukkant 1805-i K_{48} -ban található, amely alkalmasint forrása lehetett e másolatnak. MTAK. Analecta (Fehérgyarmati énekeskönyv): 2a—20b (K_{21}); OSzK. Oct. Hung. 696: 57a—60a (K_{22}); DebrK. R. 2757: 107—133. l. (K_{23}). A 106—122. sor hiányzik. SpK. 3317/b: 90—98. l. (K_{24}). Az utolsó versszak hiányzik, hasonlóan a K_{25} , K_{31} , K_{37} és a K_{42} szövegéhez. OSzK. Oct. Hung. 1696: 10b—15a (K_{25}); a 211—218. sor hiányzik; nincs meg az utolsó versszak sem, hasonlóan a K_{24} , a K_{31} , a K_{37} és a K_{42} szövegéhez. OSzK. Quart. Hung. 2352: 75a—78b (K_{27}). A 295—329. sor hiányzik. Kontz. Benjámín-gyűjtemény. 92—102. l. (K_{27}). A kötet 93—94. lapja, vagyis a vers 16—78. sora hiányzik. MTAK. Mf. 161/X: 22a—29b (K_{28}). A 302—323. sor hiányzik. SpK. 136: 179—194. l. (K_{29}). MTAK. Mf. 367/XI. lap-számozás nélkül (K_{30}). A versszakok 1—46-ig sorszámozva vannak. E másolat azért érdekes, mivel a címlapon, közvetlenül a cím alatt egy sorszámozás nélküli versszakot, afféle trófas invokációt is tartalmaz az ismert

blumaueri versszakban írva. Ez az invokáció más kéziratban nem fordul elő. Maga a másolat a kolozsvári volt unitárius kollégium egyik kéziratosa kolligátumának második darabja; az első egy 1785-ből keltezett vers a Hora-féle fölkelésről, utána következik „Kozma Gergely kézírása” jelzéssel Csokonai most tárgyalt verse. A két verset két idegen kéz jegyezte le, s láthatólag nincs semmi szerves kapcsolatuk egymással (v. ö. Stoll 362. sz.). OSzK. Oct. Hung. 53/1: 7a–14b (K₃₁). Ez a Kecskeméthy Csapó Dániel-féle másolat azért érdemel figyelmet, mert „Kelemföldy” álnév alatt ennek szövegét adta közre a másoló 1844-ben, a vers első kiadásában. (Kecskeméthy Csapó és Kelemföldy azonosságát illetően ld. tanulmányunkat: MKsz. 1974: 133–139. l., illetve CzÖM. I, 293–296. l.). Ezt megerősíti az is, hogy a szövegben, illetőleg a lapszámon olyan javításokat, variánsokat tartalmaz, amelyeket „Var. lect.” jelzéssel lap-alji jegyzetben Kföldy. is közöl. (A K₃₁ egyébként szoros rokonságban van a szintén Kecskeméthy Csapó másolatán alapuló K₆ szövegével; míg azonban a K₆ az egész verset tartalmazza, a K₃₁-ből hiányzik a 46–47. versszak, s a K₂₄-hez, a K₂₅-höz, a K₃₇-hez és a K₄₂-höz hasonlóan az utolsó, 49. versszak.) DebrK. R. 2768: 115–120. l. (K₃₂). SpK.a. 58: 109–120. l. (K₃₃). E másolat lényegében megegyezik a K₄₄-gyel, s szoros rokonságban van a K₁₄, a K₁₉ és a K₄₃ szövegével. SpK. 2593: 242–260. l. (K₃₄). A 99–105. sor hiányzik belőle. DebrK. R. 607. b: 501–516. l. (K₃₅). A 288–294. sor hiányzik.

A következőkben az eddig közelebbről meg nem határozott idejű másolatokat soroljuk fel, amelyek keletkezését zömmel a XIX. század elejére tehetjük. DebrK. R. 783: 212–222. l. (K₃₆). Ez a másolat Sárváry Pál debreceni professzor birtokában volt, s ezt használta a HG. is „debr[eceni]. kézirat” megjelöléssel, de tévesen R 789. sz. jelzettel hivatkozott rá. Mint volt róla szó: szoros rokonságban van a K₁₁ másolattal. DériM. 160: 1–18. l. (K₃₇). Az utolsó versszak hiányzik, akárcsak a K₂₄, a K₂₅, a K₃₁, K₃₇ és K₄₂ másolatból, amelyekkel szoros rokonságot mutat. MTAK. Mf. 161/VIII: 87–101. l. (K₃₈). OSzK. Oct. Hung. 492: 1a–13b (K₃₉). Meglehetősen szoros rokonságban van a K₄₅-tel. OSzK. Oct. Hung. 28: 1a–13b (K₄₀). A másoló nevét nem említő kis kötet csupán ezt a verset tartalmazza. OSzK. Oct. Hung. 568: 1a–12b (K₄₁). OSzK. Oct. Hung. 1279: 100a–108a (K₄₂). Az utolsó versszak hiányzik a kéziratból, akárcsak a K₂₄-ből, a K₂₅-ből, K₃₁-ből és a K₃₇-ből, amelyekkel közeli rokonságot mutat; hiányzik belőle a 102–103. sor is. MTAK. Mf. 161/VI: 186–197 (K₄₃). A másolat közeli rokonságban van a következő kéziratokkal: K₁₄, K₁₉, K₃₃, K₄₄. SpK. a. 90: 68–80. l. (K₄₄). E másolat lényegében megegyezik a K₃₃ szövegével s szoros rokonságban van a következőkkel: K₁₄, K₁₉, K₄₃. MTAK. K 257/C: 10b–15a (K₄₅) Arany János autográf másolata; közel áll a K₃₉ másolathoz.

Abafi Lajos közelebbi forrás megnevezése nélkül szintén közölte Csokonai e versét, annyit jegyezve meg csak róla, hogy „snját gyűjtemény”-éből, a „Második kézirati füzet”-ből közli, ahol együtt fordult elő *A tolvaj isten*-nel (ld. Figy. X [1881], 307., 312. l.). A rövidebb, 322 soros változatot adta ki korszerűsített helyesírással, de feltűnő hibákkal: Figy. XI [1881], 69–72. l. (K₄₆).

Tartalmazza a verset az MTAK.-ba újabban került Ms 578/a jelzetű kötet is (K₄₇); ennek lapjai számozatlanok; tárgyalt versünk mindjárt a kötet elején fordul elő. Ez is a rövidebb, 322 soros változat.

Szövegváltozat-mutatónk elkészülte után még több mint tíz eddig

lappangó vagy ismeretlen másolatról szereztünk tudomást. Ezek mind-egyike a rövidebb változatot tartalmazza, s a bennük lehető szövegváltozatok a mintegy félszáz másolat alapján kialakított típusok valamelyikébe sorolhatók. Ezért fölöslegesnek látszott újabb hosszadalmas munkával ezeknek anyagát is teljes részletességgel beledolgozni alábbi mutatónkba; csupán azokat a variánsokat vettük föl ebből az újabb anyagból, amelyek nem találhatók másutt. E változatok legnagyobb része is szövegromlás eredménye, amint ezt jelezzük is a megfelelő helyen.

Debreczeni P. Dánielnak 1805-ben, föltehetőleg Debrecenben másolt „Csikorgo Arany pleh verebek ellen” című gyűjteményében, amely több érdekes szövegváltozatát is megőrizte Csokonainak (ld. Cs/ÖM. I, 185. l.), a 332—341. oldalon található *Az Istenek osztozása*, a szerző említése nélkül (K₄₈). A vershez csatolt jegyzetek szerint (amelyekre a tárgyi magyarázatokban utalunk) ez a másolat lehetett a forrása az 1810-ben szintén Debrecenben másolt KZs.-nek (K₂₀), amely viszont szoros kapcsolatban van az 1810-es években másolt K₉ kézirattal. A K₄₈ és a K₂₀ összefüggése nyilvánvaló: akárcsak a K₂₀, ez is a rövidebb változatot tartalmazza; a 63. sor után csillagokkal tagolja a verset.

A Stoll által (600. sz.) még lappangónak jelzett Zilai Sámuel-gyűjtemény, amelyet (Hajdú)Sámsonban 1808-ban másolt tulajdonosa, korábbi lelőhelyéről, Losoncra a Debreceni Egyetemi Könyvtárba került, s ott jelzete: Ms 81/3. Tárgyalt versünk benne a 69—84. oldalon található, V. Cs. névbetűkkel (K₄₉). Ez is a rövidebb változat, benne a kritikus záró-sor kipontozva.

Ugyancsak a Debreceni Egyetemi Könyvtár újabb szerzeményei közé tartozik az ún. Borbély János-gyűjtemény. (Címlapján: „Observationes variae. Johann. Borbélyi d. 16. Junii 1803.”) Ebben „*Az Istenek Osztozása* Csokonai V. Mihály által” címmel található a rövidebb változat, a 25b—28b oldalon (K₅₀). Az utolsó kritikus sor ebben is kipontozva olvasható, akárcsak a K₄₉-ben:

*Practice a' mindennapi
Tapasztalás és a' — —*

(Különbözött ezt a gyűjteményt is — amely zömmel Csokonai-verseket tartalmaz — a Tiszántúlon másolhatta tulajdonosa.)

A kiskunhalasi Thorma János Múzeumban 3660. számon leltározott Gózon Imre-gyűjtemény több Csokonai-verset is tartalmaz, köztük *Az Istenek osztozása*-t (91—106. l.), a végén Cs. V. M. névbetűkkel (K₄₄). Ez is a rövidebb változat, s az utolsó sor itt is kipontozva található, mint a K₄₄-ben s K₅₀-ben. (A gyűjteményről részletes ismertetést adott Vorák József: *Csokonai Békagérfarcsa a kiskunhalasi Gózon Imre énekeskönyvben. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1969—70. Debrecen, 1971. 541—554. l.) A címlapon 1823/4-es évszám olvasható, Vorák azonban ennél korábbi kelteinek vélte a másolatot; szerintünk ez az évszám megfelel a másolat időpontjának.*

Hosszabb lappangás után bukkant fel a debreceni Déri Múzeumban Barla Szabó János 1824-i gyűjteménye (Stoll 717. sz.), amely korábban a Történelmi Adattár 162b jelzeten szerepelt. Ebben az *Istenek osztozása*, vagy *A' Mennyei Diéta* címmel, Cs. V. M. névbetűkkel található Csokonai verses szatírája, a 106a—113a oldalon (K₆₂). Szintén a rövidebb változat

(a 309—322. sor hiányzik belőle). Szövegkritikai tekintetben újat nem ad; némely nagyobb logikai vagy cselekménybeli egységnél (így a 119., a 161., a 189. és a 252. sor után) csillagokkal tagolja a verset. Ez a tagolás azonban a másolótól származhat, s nem is minden esetben indokolt.

A 236—237. sor benne — nyilvánvalóan tévesen — fordított sorrendben így található:

*Jupiter a földieket
Vele minden égieket*

A 250—251. sor szintén fordított sorrendben van a kéziratban:

*Öltözzön Kám'sás Maskarát
Minthogy különben is Barát*

A problematikus utolsó versszak 333. sora itt — mint a K₅₅-ben is — így fordul elő:

Egéssz resultatuma

A záró, 336. sor a IV. változat szerint:

Statusok bizonyítják.

Az OSzK. Duod. Hung. 76. jelzetű kötetében a 42b—50b oldalon *A' Menyei Dieta* címmel fordul elő tárgyalta versünk, a szerző említése nélkül, több Csokonai-vers társaságában. (K₅₃) A kis versgyűjtemény címlapján *I. F.* névbetűk s 1827-es évszám található, majd egy újabb kétes olvasatú (év)szám s *Bibo L.* név. A kötet a kiskunhalasi gimnázium könyvtárából került az OSzK. tulajdonába, 1953-ban.

Ez a XIX. század eleji másolat is csak a rövidebb változatot tartalmazza (a 309—322. sor híján).

A kritikus záróversszak sorai közül a 332. a III. változat szerint található benne:

Az Isten tanácskozásnak

(A variánstípusokat a szövegkritikai részben soroljuk fel.) A 333. sor unikum:

Elbeszéllett Summaja

(Bár ez igen közel van a III. változat *Elbeszéllett schemájá*-hoz.)

Az utolsó sor szintén a III. változathoz van igen közel:

Hatalom bizonyítja

A többi kéziratban (K₁₄, K₁₉, K₅₃, K₄₃₋₄₄) *Hatalom bizonyítja*.

Ugyancsak az OSzK. Kézirattárában található *Analecta* 965. jelzetű a szatírának egy önálló, három számozatlan folióból álló másolata, *Az Istenek osztózása* címmel (K₅₄). 1—46. számozott versszakot tartalmaz, tehát ez is a rövidebb változat. Az írás jellegéből és helyesírásából következtetve föltehetően a XIX. sz. elején másolták: 1937-ben került az OSzK. tulajdonába. Lényeges szövegváltozatot nem tartalmaz; a kritikus záró sor a IV. változat szerint.

A debreceni magántulajdonban levő Győri Lajos-gyűjteményben a 21–34. oldalon *Istenek osztózása v. A mennyei Diéta* címmel, Cs. V. M. névbetűkkel található (K₅₅). A gyűjteményt 1829-ben másolták Debrecenben. A kritikus utolsó versszak 333. sora — akárcsak a K₅₂-ben — így található benne:

Egész resultátuma

Zárósora is a K₅₂-nek megfelelően, amellyel különben is szoros rokonságot mutat: föltehetően közös forrásból másolták mindkettőt. (Pl. a 61. sor mindkét kéziratban: *De mivel a Pap ezt mondja.*) Ez a (különben romlott szövegű) sorváltozat így másutt nem fordul elő.

A Pannonhalmi Főkönyvtár rendezetlen kéziratai között található ún. Bárczay Pál-gyűjtemény is tartalmazza Csokonai versét, *Az Istenek osztózása* címmel, Cs. V. M. névbetűkkel (K₅₆). (Kívüle még a *Crimen raptus* [= A' Tolvaj Isten] s a *Műiat omnis amans* másolata olvasható benne Csokonai műveiből.) A gyűjtemény az 1829-ben Gombán (Pest m.) elhunyt Bárczay Pál alispáné volt, akinek családja a Csokonait pártfogoló Beek Pál téglási mérnök-földbirtokossal is kapcsolatban állt. A másolatot a Pannonhalmi Könyvszemle 6. (1961. ápr.) című sokszorosított kiadvány alapján ismertettük. Amint ott is jelzik: a XIX. század elején másolták.

XIX. század eleji lehet az a másolat is, amely ugyancsak a *Békaegér-harc* és A' Tolvaj Isten szövegével együtt maradt fenn egy cím nélküli gyűjteményben a Ráday Levéltárban: K. 1. 363: 33–42. l. A meglehetősen romlott szövegű másolatban idegen kéztől eredő, valamivel későbbi javítások. Maga a cím is eredetileg *Az Istenek Osztása* volt, a második kéz javította át *Osztózs-ra*. A másolat 1–46. számozott versszakból áll, azaz a 48. versszakos teljes szöveggel szemben a csonka változatot őrizi. Végsoara a VII. típusba tartozik („a' Papi / Szent tsalárdság tanítja.”) (K₅₇).

Közelebből meg nem határozható keletkezési idejű másolata került a szatrának a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdonába Castiglione László hagyatékából 1974-ben. A gyűjtemény Blumauer Aeneis-traversztijának Szulkay-féle magyarításán (a Harmadik Rész „Hetedik könyv”-ével bezárólag) s a *Tolvaj Isten*-en kívül *Az Istenek Osztózása*-t is tartalmazza „Irta Csokonay Vitéz Mihály” jelzéssel. Az R. 6556/974 jelzetű másolat a 46 versszakos rövidebb változatot tartalmazza (K₅₈). A sok helyen romlott szövegben későbbi javítások, föltehetően Bánóczy József kezétől, aki — a gumibélyegző tanúsága szerint — egy ideig a kötet tulajdonosa volt. (Az előzőklapon Radovits Lajos [1] névbejegyzése.)

Későn, a XIX. század második felében készülhetett a versnek az a csonka másolata, amelyet a sátoraljaújhelyi Karsa Ferenc ajándékozott 1905-ben a Csokonai-Körnek s X. 75. 90. l. jelzetten most a Déri Múzeumban található. A 19 oldalas másoltfüzet *Az Istenek osztózása*-n (1a–11b) kívül (K₅₉) A' Tolvaj Isten-t tartalmazza még. Az előbbinek végső sora a másolatban: a *Meg is felelt csejtyának* (323. sor), tehát a kritikus utolsó versszak hiányzik belőle. Egyébként figyelemre méltó szövegváltozat nincs benne. Megvan egy másolata Kiskádusi Simén János gyűjteményében is a volt kolozsvári Unitárius Kollégium anyagában (ld. Stoll 362. sz.): mikrofilmmásolata: MTA. Mf. 367/XI. (K₆₀).

Őrzi egy másolatát a türkevei Finta Múzeum is: a leltározatlan Hajdú László-énekeskönyvben a 10a–17b oldalon található. (K₆₁). Megvan a Déri Múzeum 1827-ben másolt Demjén János-gyűjteményében is *Az*

Isten(n)ek Osszozása címmel: Néprajzi Adattár. 600–70: 85–99. l. (K₂₂). (E kötetet Stoll csak közvetve ismerte; ld. a 742. sorszámán.) Tartalmazza az MTA K.-ban található Keresztély Ignác dalgyűjteménye is, így: „Anonymus: Az Istenek Osztája” (Irod.-8-r. 126; korábban K 929) (K₂₂). Megvan egy viszonylag korai másolata a miskolci Lévai József Tudományos Könyvtár A 6193/II. jelzetű kéziratos kötetében is (77–84. l.) (K₄₄), amely több, korábban ismeretlen Csokonai-verset tartalmaz (v. ö. Szilágyi F.: StudLit. XXIV [1986.], 95–112. l.).

Végezetül a ma ismeretlen helyen lappangó másolatokat soroljuk fel: Aradi kézirat (XIX. század I. fele) (Stoll 842.) (K₆₅) Bajai kézirat. Ethlft Berényi János *Egy eddig kiadatlan Csokonai-vers Baján* című tanulmányában: Kalangya [folyóirat] 1942: 245. l. (K₆₆).

Kföldy nem nevezte meg forrásait, de úgy látszik, hogy a K₃₁-en kívül több kéziratból dolgozott, köztük előtűnik ismeretlenből is: a vers prózában megírt „Summaya” ugyanis csak az ő kiadásában fordul elő – hacsak nem tőle magától származik (ld. Kföldy. III, 22. l.).

Az eddigiek is jelezhetik, milyen bonyolult feladat az alapszöveg kiválasztása. Bizonyos származási összefüggést meg lehet ugyan állapítani egyes kéziratok között, s néhány másolattípus is elkülöníthető a kéziratok tömegéből: ám – mint volt róla szó – a K₁₂ és K₁₃ kivételével teljes azonosságról, egyezésről nem beszélhetünk: voltaképpen minden másolat egyedi darab. Hogy ezt megértsük, ismertetnünk kell a hibák – eltérések jellegét, a hibatípusokat, amelyek a szövegváltozatok rendszerezéséhez, kritikájához is hasznos támpontot adnak.

A másolók sok esetben saját nyelvérzéküknek megfelelően döntöttek a ragozás, az igemódok, kötésszók használatában: a legnehezebb feladat elé állítva ezzel a szövegkritikust: ezek az eltérések ugyanis többnyire nem tipizálhatók, mivel legtöbbször a másolók egyéni nyelvérzékéből s nem a mintául vett (másolt) szövegből fakadnak.

A 3. sor pl. az egyik változatban 'S kötőszóval kezdődik, a másokban anélkül; hasonló a helyzet a 8., a 10., a 17., a 19., 27., 45., 46., 54. stb. sorban. Ezek az eltérések minden rend nélkül váltakoznak, teljesen esetlegesek. Hasonlók a névszóragozásban, pl. a -ba, -be, a -ban, -ben használatában (112., 114., 116., 212. sor stb.), az igeidőkben (145.: *valék ~ vól-tam*, 146.: *tanulék ~ tanultam*; 198.: *judicál ~ judicált*; 211.: *járnak ~ jártak*; 213.: *disputálnak ~ disputáltak* stb.) s az igemódokban tapasztalható eltérések, pl.: 33.: *illeti ~ illetné*, 196.: *Rághatná ~ Rághattya* stb., noha itt logikai úton viszonylag könnyen kikövetkeztethetjük a hiteles változatot. Ám ezen eltérések alapján nem lehet másolattípusokat elhatárolni. Éppígy nem lehet a nyelvjárási hangviriánusok alapján sem (pl.: 33.: *testvérit ~ testvérét*, 34.: *bérit ~ bérét*; 135.: *Kegyelmeden ~ Kiggylmeden* stb.), mivel ezek sem annyira a forrásszövegre, mint inkább a másolók nyelvérzékére, nyelvjárására vezethetők vissza.

De a nagyobb, szónyi nagyságrendű szövegegységek sem igazítanak el mindig, mivel még ezek is igen sokszor a másolók nyelvérzéke, nyelvtudása szerint ingadoznak. A 10. sorban pl. a *jobbán* határozószó az *én-kább*-bal váltakozik, a 25. sorban az *Egybe nyaka szakadt* sor kezdő szava igen sok kéziratban: *Mindjárt*. S ezzel az eltérések egyik jellegzetes forrására mutathatunk rá: a másoló a számára ismeretlen vagy kevésbé ismert szavakat ismertekkel helyettesítette: a 62. sorban a *Bátor* kötésszó helyére így került némely másolatban *Ambátor*, a 76.-ban az *Önként* helyére *Ekként*, a 84.-ben a *kushadtak* helyére *poshadtak*, *musogtak* stb., a 127.-ben

a *kupak* helyére *kopasz* stb., stb. Hasonló a helyzet a latin, illetőleg egyéb idegen eredetű szavakkal: a másolók jó része nem ismerte föl a latin szavak parodizáló stilisztikai célját a szatírában, s magyar szavakkal próbálta őket helyettesíteni (gyakran azért is, mivel nem ismerte [föl] az idegen szót). Így került a 23. sorban az *Actu* helyére *Azzal*, a 113. sorban a *Denique* helyére a *Végtére*, illetve *Aztán meg*, a 258. sorban a *Cabala* helyére *Sibilla*, a 272.-ben a *Patronnyába* helyére *hamarjába* stb. Igen jellemző az is, ahogy a 63. sor görög kifejezését magyar szövegekkel helyettesítették: elkerülendő a görög betűs frást.

S van még egy jellegzetes típusa a szövegeltéréseknek: a másolók nem egyszer — esztétikai vagy politikai okból — szépíteni próbáltak az eredeti szövegen: a 130. sorban így került a *ronggyos Verbőltzi* jelzője helyére a *Magyar*, a 263.-ban a *Korhely Mágnások* helyére *Királyi Mágnások* vagy a 255. sorban a *két pofája* helyére *egész ortája* s a 283.-ban a *Farkon kap* helyére a *Tarkón*, illetve *Torkon kap* — noha az utóbbi esetben téves olvasattal is számolhatunk.

Látható, hogy a másolók egyéni nyelvhasználata, nyelvérzéke okozta ingadozások miatt csak nagyobb szövegegységek alapján lehet valamiféle filiációt megállapítani. Am még az ilyen — egész sornyi — szövegváltozatok sem nyújtanak eléggé szilárd alapot a szövegcsaládok meghatározásához. A sorvariánsok jó része ugyanis szintén a másolók alkalmi megoldásának — mondattani rögtönzésének — látszik: mintha az ő nyelvérzékük, gyakran nyelvi tudálékosságuk hozott volna létre új változatokat, amelyeket a későbbi másolók továbbmódosítottak (ld. pl. a 31., a 90. és 94. vagy a 105. sornak a „szövegváltozatok” fejezetben felsorolt számos alakját). Igaz, hogy ezek alapján is megállapítható bizonyos rokonsági kapcsolat és rokonsági fok az egyes kéziratok között, de ez a rokonság legtöbbször nem terjed ki a szövegek egészére.

A bizonytalan mondattani eltérésekkel szemben a legbiztosabb fogódzót néhány jellegzetes, szembevetendő szó használata adhatná a szövegrokonság kiderítéséhez, pl. a 223. sorban a *Saltem potiuntur voto* sor első szava, amely helyett némely kéziratban *Saltem*, illetve *Partim* vagy *Tamen* áll. A *Saltem*-, *Partim*-típusú másolatok sem egyeznek meg azonban pontosan egymással egyéb vonatkozásban: jelezve, hogy ezen az alapon sem határolhatunk el tiszta, egységes szövegtípusokat.

A vers utolsó, 336. sora szinte minden szavában eltérő változatokban maradt fenn: kéznél levőnek látszanék, hogy esetleg ennek alapján próbáljuk a kéziratok rokonságát, típusait, illetőleg hitelességét meghatározni. A sorváltozatok közül kettő latin nyelvű (*Acta iam demonstrarunt*, illetve *Impostura quid docet*), a többi magyar.

Annak számos példáját láthatjuk a versben, hogy az idegen szavakat, kifejezéseket a másolók magyar szavakkal, kifejezésekkel helyettesítik. Ennek ellenkezőjére nincs példa. Itt is alig képzelhető, hogy a másoló eredeti magyar mondatot helyettesített volna be saját alkotású latinnal. A szatírának az országgyűlés latinizmusain gúnyolódó parodisztikus éli stílusából is az következik, hogy latin szöveg állt az eredetiben, mégpedig az *Acta iam demonstrarunt*, amelyet a másolók többféleképpen magyarítottak: *Családrásig bizonyítja*, *Szent családróság tanítja*, *Tzivadís bizonyítja*. (Kivételes esetként ezek egyikét fordíthatta vissza latinra egy másoló az *Impostura quid docet*-tel.)

Az utolsó sor változatai egyébként megvilágítanak s megerősítenek több olyan filiációt, amelyet egyéb nyomokból is kikövetkeztethetünk.

Mindezek alapján úgy látszik, hogy az ún. teljes szövegű változatok (K_1 – K_{10}) a K_8 kivételével rokonságban vannak egymással s — néhány egyéni szövegmodosítástól, illetve elírástól eltekintve — az eredeti szövegen alapulnak.

Az említett másolatokon kívül bizonyos rokonság állapítható meg még néhány kézirat között: a K_{24} , K_{25} , K_{31} , K_{37} és K_{42} másolatból hiányzik a szatíra utolsó versszaka, s e kéziratok között a kulcsszavak alapján is szoros a rokonság; a kulcsszavak szerint közeli az összetartozás a K_{14} , a K_{19} , a K_{33} , K_{43} és K_{44} kézirat között is.

Még részletesebb vizsgálat bizonyára még több rokonságot állapíthatna meg egyes másolatok között: a főszöveg kiválasztása szempontjából azonban ennek gyakorlati értéke már nem volna.

A főszöveget a záró 336. sor leghitelesebbnek tűnő változata (*Acta iam demonstrarunt*) alapján is a teljes szövegű K_{1-10} sorozatból kell kiválasztanunk: ezek nyilvánvaló logikai-, illetve stílushibáit emendálva más kéziratok, különösen az eredetihez közelálló csonka szövegű K_{12} alapján, amint ezt Toldy is tette a K_{11} szövegében.

Azt a megoldást, hogy a Csokonai helyesírásához is közelálló K_{12} -t tegyük meg főszövegünkül, s a két hiányzó versszakot más kéziratból pótoljuk, el kellett vetnünk, mivel ez a másolat is tartalmaz nyilvánvaló szöveghibákat.

A K_{1-10} sorozatból legkorábbi az 1790–93 között lejegyzett K_8 a Nagy Iván-énekeskönyvben; ezt azonban több szövegromlás (pl. 189.: *Több missi Rupusokkal*) miatt azért sem vehettük alapul, mivel a blumaueri versszaknak Csokonai által is használt 7 soros eredeti formáját 4 sorra bontotta, s a sorkezdő nagy kezdőbetűket így szükségképpen megváltoztatta. Hasonló okokból kellett kizárnunk a K_8 másolatot is.

A megmaradó nyolc kéziratból — kisebb másolási hibái ellenére — leghívebb szövegűnek látszott s amellett Csokonai korabeli helyesírását is leghívebben követte a K_1 , amely a *Békaegérharc*-nak is egyik leghitelesebb másolatát tartalmazza. A K_1 időben is közel áll az eredetihez: 1809-ben készült, s a teljes szövegű változatok közül csak a K_4 van nála valaminek korábbról keltezve: 1808-ból.

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein — mint volt róla szó — nem fordul elő a vers, s másutt sem tesz róla említést.

A másolatok túlnyomó többsége viszont vagy a költő teljes nevével vagy névbetűivel (*Cs. V. M.*, *V. Cs. M.*) jelzi a mű szerzőjét, csak néhány van, amely nem tünteti föl a szerzőt. A K_{10} *Anonymus* megjelölést használ; ninos föltüntetve a szerző neve a következő másolatokban: K_{12} , K_{13} , K_{23} , K_{25} , K_{27} , K_{29} , K_{30} , K_{32} , K_{41} és K_{44} , K_{42} .

A K_{16} -ben a vers végén a *V. Cs. M.* jelzés más színárnyalatú tintával áll van húzva, s utána ugyanazzal a tintával írva ez olvasható: *Rév Komáromi Márkus Pál által*. Ez az adat azonban a vers másolójára vonatkozhat. (A K_8 -en található *MP.* névbetűk is Márkus Pálra vonatkozhatnak.)

Tárgyválasztása, stílusa egyaránt a Blumauer, illetőleg Szalkay Antal nyomán készült *Békaegérharc*-cal mutat igen közeli rokonságot, annak mintegy „előtanulmány”-ul tekinthető. Akárcsak a *Békaegérharc*-ban, itt is szóba kerül a szereplők származása, a felvilágosodás által kérdésessé

tett származási rang, „születési” nemesség. A származás kulcsszava mindkét versben azonos versnondattani helyzetben fordul elő:

*Erősségül producálta
Az Apja Bibliáját,
Ebből mindjárt demonstrálta
Genealogiáját;*

(36—39. sor)

*„... De kérem alázatosan,
Beszélje el világosan
Genealogiáját!”*

(BékH. 60—62. sor)

Az „ökörből lett Isisek”, az üresfejű pesti mágnások aposztrofálásához hasonló az egyik ezredesről adott jellemzés a *Békaegérharc*-ban:

*Prüszkölt a' sok kupak Isten,
'S Rá vert a' füleivel,
Mint sok kolop Mágnás Pesten
A' Rongyos Verbótzíval.
E' volt az egész Crisisek,
Sok ökörből lett Izisek
Igy tesznek ám még ma is.*

(IstO. 127—133. sor)

*Ez Obester [Monsieur de Túr] Púpos vala,
Rekedt torkú és siket,
Hét lyukra folyt az oldala,
Frantz ette mindeniket;
A' nevét maga kezével
Le nem tudta írni, mivel
Kondás volt az Apja is.*

*Mégis Obesterré leve,
Mert száz aranyat lopott,
Ezen vilézséget vevé
Eggy ilyen ütött kopott;
Meg van az is Hazánkba' már,
Hogy pénzért az ökör 's számár
Azzá leve, a' mi nem.*

(BékH. 783—796. sor)

A hadi pénztár, az örökké üres és megtöltésre váró „bellica cassa” is előfordul mindkét szatirában; Az istenek osztásá-ban:

*A' Palota ajtajába
Kitett Bellica cassába
Tiz Kontz Papiroost hánytak*

A *Békaegérharc*-ban:

(19—21. sor)

*Teli a' bellica cassa
'S az Armamentarium.*

(340—342. sor)

De Csokonainak más egykorú versével is mutat párhuzamot a verses szatíra; *Az istenek osztozása*-ban így ítélnék Plutóról:

*'S Minthogy különben is Barát
Öltözzön kámszás Maszkarát*
(250—251. sor)

A közel egykorú *Miért ne innánk?*-ban azonos rímeket találunk:

*Igyunk, eb' a' ki nem barát!
Tegyük le minden maszkarát*
(21—22. sor)

De Csokonaira vall kétségbevonhatatlanul a vers latin kifejezésekkel kevert groteszk stílusa, a blumaueri hangvétel és a blumaueri versszakok is.

A 70. sor egy Phaedrusra visszavezethető latin szállóige:

*Igy az erő és a' scelus
A' Venerabilis Clerus
Quidquid oppugnant, ruit.*

A teljesebb alak: *Vis et nequitia quidquid oppugnant, ruit.* Ez a szállóige gyakori témája volt az iskolai versgyakorlatoknak; Csokonainak a *Diétai Magyar Múzsá*-hoz készített első címjegyzékén is előfordul egy ilyen című vers a 30. helyen; ennek alapján adott közre az ÖV. az ÖV. s az MM. egy azonos című verset, amelynek szerzősége azonban erősen vitatható.

További szövegpárhuzamokra a vers jegyzeteiben hivatkozunk; az eddigiek is meggyőzően bizonyíthatják, hogy a verses szatírárt Csokonai írta, abban a költői korszakában, amikor a *Békaegérharc*-ot papírra vetette.

Megjelenése

Toldy jegyzéke a 105. sorszám alatt említi, a „Dévaj költemények” sorában: „Mennyei diéta, vagy az istenek osztozása. — Hogy a vén Saturnus kiholt . . .” (XCI. h.). Bizonyára „dévaj” hangneme miatt nem adta ki, noha — mint a kéziratok felsorolásában láttuk — letisztázta a költeményt. A Toldy/j. címe azt mutatja, hogy az emendált szövegű K. lett volna Toldy kiadásának alapja.

Először Kföldy közölte Csokonai-kiadásának 1845-ben megjelent III. kötetében, amely ezt az alcímet viselte: „Vers-maradványok, részint kéziratok” nyomán, részint nyomtatványok után . . .” Közvetlen kéziratoss forrását nem jelölte meg.

Kföldy közlését figyelmen kívül hagyva mint kiadatlan verset adta közre Abafi Lajos, közelebbről meg nem nevezett kéziratból (ld. Figy. XI [1881], 69—72. l.).

Kötetben újból a HG. adta ki, a következő forrásjelzéssel: „Az 1722, 136, 1728. sz. sárospataki kéziratok s Kelenföldy és Abafi kiadott szövegei alapján. Egybevettük az Akadémia 4. sz. (8r.) kéziratoss másolati példányával is.” (HG. II, 211. l.) (Az Akadémia 4. sz. kéziratoss másolata Toldy RUI 8-r. 4. számú másolatával azonos.) A HG. az említetteken

kívül használta még a debreceni kollégium Nagykönyvtárának R. 783. számú kéziratos kötetét is, amelyre tévesen R. 789. jelzettel hivatkozik (ld. i. h. 201 kk.).

A FK. — anélkül, hogy erre külön utalt volna — Kföldy kiadását vette alapul, még annak önkényes magyarításait (pl. *A' leendő Kron-Princ* helyett: *A' futurus* . . . stb.) is átvéve, csupán a helyesíráson korszerűsített. Az ÖV. és az ÖV.² lényegében a HG. szövegét közölte újra.

Az MM. jegyzeteiben Vargha Balázs azt írja, hogy „A Zilahi János [. . .] kéziratos kötetében fennmaradt másolat alapján” közli (I, 1100. l.). Ilyen másolat azonban nem létezik: Zilahi gyűjteménye csupán a *Békaegérharc*-ot tartalmazza. Az MM. lényegében jelen kiadásunk kézirata alapján adta közre a verset, bár erre nem hivatkozott.

Keletkezése

A verses szatíra Csokonai első közéleti tárgyú költeményeivel (*Magyar Hajnal hasad* [1.], *Egy Magyar Gavallér*) egy időben készülhetett, akkor, mikor Szalkay Antal Blumauer-fordítása (*Virgilius Énéidssa* . . . Bécs, 1792.) nyomán kísérletet tett arra, hogy az antik irodalom történeteit használja fel a hazai politikai élet bírálatára.

Az allegorikus szatíra voltaképpen tárgya az 1790/91-i budai országgyűlés. Hogy miért éppen ezt a témát választotta első nagyobb epikus versének témájaként a költő, az csak részben magyarázható azzal, hogy politikai eszmélkedése idején, 1790 táján a hosszú szünetelés után összehívott országgyűlés volt a legnagyobb hazai közéleti esemény. Közvetlenül belezárt a tárgyválasztásba az a körülmény, hogy Debrecen országgyűlési követe, Domokos Lajos főbíró — a költő egyik pártfogója — valóságos vezéralakja volt a diétának. A nemesi-nemzeti felbuzdulásban a II. József helyére került új királlyal, Lipóttal, a felvilágosodás jogelmlétének szellemében új szerződést kívántak kötni a magyar rendek. Az új szerződésterveket az egyes kerületi bizottságokban dolgozták ki. A legnagyobb ilyen bizottságnak, a tiszáninneni- és tiszántúli bizottságnak Domokos volt a jegyzője, ő fogalmazta kerülete hitlevéltervét (v. ö. Molnár A.: *DebrArc.* 68—69. l.). A Habsburg-ház örökösödési joga mellett egyik fő tárgya volt az országgyűlésnek a protestáns felekezetek egyenrangúságának, autonómiájának biztosítása, ami ellen II. József halála után az udvar és a klérus részéről általános támadás készült. Debrecen, a legnagyobb magyar prototáns várost s a Kollégiumot igen közelről érintették e felekezeti harcok, amelyekben szintén vezérszerepet vitt városa és egyháza képviselőiben Domokos. Az ő szereplése révén az ifjúság közvetlenül szemmel kísérhette az országgyűlés lefolyását (Domokos szerepét illetően ld. Marczali II, 5 kk.). Az elmondottakból érthető az is: miért került a klérus elleni csipkelődés a vers fő vonalába.

A verses szatíra voltaképpen a *Békaegérharc* előtanulmánya; ebben még a hazai, belpolitikai eseményeket dolgozza fel allegorikus formában, amiből pedig — valamivel később — már az európai politikai élet legnagyobb eseményét: a francia forradalom ellen fogantatott Habsburg-intervenciót (v. ö. Szilágyi F.: *ItK.* 1970: 14 kk. továbbá: CsMűv. 391 kk., 414 kk.).

Az eddigi megállapításokkal ellentétben — akárcsak a *Békaegérharc*-ban — a szatírájában sem csupán öltöztetett politikai célzásokat tesz Cso-

konai, hanem a vers egész szerkezetével mondanivalóját szolgálja: amint a tárgyi magyarázatokban erről bővebben lesz szó.

Mivel a költő címjegyzékein e vers nem fordul elő, s egyébként sem tesz említést róla, keletkezésének időpontjára csupán tartalmából s néhány tárgyi mozzanatból következtethetünk. Haraszi a *Békeegérharc* után tárgyalta (37—38. l.), Ferenczi ezzel szemben rámutatott, hogy a „költő első iskolai műve e nemben” (31. l.); Császár újra csak a *Békeegérharc* után említette, de külön indokolás nélkül mégis azt írta, hogy „1791 előtt” keletkezett (NéniK. 90., 92. l.). Az FK. minden magyarázat nélkül — bizonyára Haraszi és Császár alapján — 1792-ből keletkezte (ld. i. m. 846. l.).

A Juhász Géza időrendjét követő ÖV.²-ben Vargha Balázs 1790 végére tette keletkezését, bizonyára azért, mivel az akkor érvényben levő felfogás szerint a *Békeegérharc*-ot 1791-ben írta Csokonai. Az utóbbiról azonban tárgyi mozzanatok bizonyítják, hogy 1792-ben készült el (ld. ItK. 1970: 16., 22—23. l.).

Az *istenek osztozása* sem igen lehet korábbi 1791-nél. Szalkay Blumauer-fordítása, amely a vers közvetlen mintája volt, csak 1792-ben jelent meg Bécsben, de kéziratok másolatai — amint erre Ferenczi is rámutatott (30. l.) — már 1790-ben közkézen forogtak, s a debreceni Kollégiumban is ismerhették. Csokonai verses szatírája tehát elvileg 1790-ben is készülhetett; a vers azonban a gyűlés — a „Mennyei Diéta” — végén zárul, amikor „a’ sok Mánások / Szanaszt el oszlának”, s tartalmi elemei is azt mutatják, hogy vagy a koronázás megtörténte — tehát 1790. nov. 15. —, vagy az országgyűlés berekesztése — 1791. márc. 13. — után, illetőleg a jelzett idő alatt készült (el).

Szövegkritika

Csokonai címjegyzékein — mint láttuk — nem fordul elő; a legtöbb másolatban *Az Istenek osztozása* címmel található; így közölte Kföldy és Abafi is. Toldy jegyzékén megtalálható a másik címváltozat is: *Mennyei diéta, vagy az istenek osztozása*. Több kéziratban külön alcím nélkül *A mennyei diéta* a vers címe. A címül, illetőleg alcímül vett *A mennyei diéta* magában a versben fordul elő: az első versszak utolsó sorából emelhetők ki a másolók.

Néhány kéziratban — nyilván szövegromlásként — „*Az Isten[ek] országa*” a vers címe; már Kföldy megjegyezte: „Ezt némelyek »Istenek országa«-nak keresztelték; mások meg másénak lenni állítják.” (III, 22. l.)

A következőkben felsoroljuk a legfontosabb címváltozatokat, megelőelve előfordulási helyüket:

- I. *Az Istenek* [~ *istenek*] *osztozása* (az alább felsorolt kéziratokon kívül valahonnyiben)
- II. *Az Istenek osztája* K₈, K₁₀
- III. *Az Istennek osztozása* K₁₀, K₂₂
- IV. *Az Istenek osztódása* K₄₁
- V. *Az Isten Országa* K₁, K₄, K₉
- VI. *Mennyei Diéta* (K₁₁ [Az I. változat fölé írva idegen kézzel], K₁₃₋₁₉ (első helyen ez a címváltozat áll, alatta az I.)

VII. A' mennyei diéta vagy az istenek osztozása K₂₇, K₃₃, K₃₆, K₄₄
 Ezek közül a II—V. nyilvánvaló szövegromlás.

Lehetséges, hogy Az istenek osztozása mellett alcímként szerepelt „a mennyei diéta” is. Mi az eddigi kiadásokban elfogadott — a legtöbb kéziratban megtalálható — I. címváltozatot fogadjuk el.

Mivel sem autográf kézirat, sem teljesen hitelesnek tekinthető másolat nem maradt a versről, kénytelenek vagyunk a szövegváltozatokat számba venni, mivel csak egy töredékeükről állítható egész határozottsággal, hogy szövegromlás eredménye.

A változatokat római számokkal jelöltük meg, utánuk következik a kéziratok felsorolása; ahol valamelyik szövegváltozat mögöl hiányzik a mutatók felsorolása, az azt jelenti, hogy a másolvá be nem sorolt kéziratok általában mind ehhez a szövegtípushoz tartoznak.

Kföldy kiadásában a verset prózában írt néhány soros summázás vezeti be. A *Békaegérharc* némely lejegyzésében is található hasonló summázat az egyes „Pipadohány”-ok élén, valamint a *Dorottya* „könyvei” előtt. A Kföldy által közölt szöveg egyetlen ismert kéziratban sem található meg, s nem is elég ötletes, szellemes ahhoz, hogy Csokonainak tulajdonítsuk; föltehetően maga Kelemföldy készítette. A következőkben közöljük e summázatot; „S u m m a y a. Jupiter az atyját Saturnust királyi széktől megfosztván, annak országát maga és testvérei közt úgy osztá fel, hogy magának az eget és földet, Plutónak az alvilágot vagyis a' halottak' országát, Neptúnnak pedig a' tengereket jutattá[!]” (Kföldy. III, 22. 1.) (Ezt közli az FK. is: 837. 1.)

Mint volt róla szó: a meglehetősen korainak tűnő K₃₀ változatban egy-versszakos invokáció előzi meg a szatírárt, a versben magában is használt blumaueri strófában:

Klio! Thália! Euterpe!
 Apollo! Uránia!
 Amor! Venus! Therpsikoré!
 Melpomene! Diána!
 Segélyetek egy Summába
 Hogy a' mi van — — á-ban
 In Summa adhassam ki!

Ez a versszak stílusában, jellegében jól illeszkedik a szatírához: hasonló „Felfohászkodás” előfordul a *Békaegérharc* elején is, úgyhogy akár Csokonai alkotásának is tarthatnánk; hitelességét azonban gyengíti unikum volta s hogy meglehetősen periferikus másolatban, a kolozsvári unitárius kollégium egyik kéziratos gyűjteményében fordul elő.

A versszakok szorkezetileg nem minden másolatban azonos formájúak: a jellegzetes hátsoros blumaueri versszakot némely másoló — nyilván helykímélésből — négy sorba tömörítette: egy-egy hosszú sort alkotva az 1—2., a 3—4. és 5—6. sorból. Ez a változat fordul elő többek közt a K₂, a K₈, a K₂₂ és a K₂₈ másolatban. Természetesen a hátsoros strófaszerkezetet kell hitelesnek tartanunk.

Néhány kéziratban (pl. K₁₁, K₄₆) a versszakok meg vannak számozva. Némely másolatban — föltehetően a másolótól eredő — megjegyzés, illetve magyarázat olvasható a cím után; így a K₂-ben ez: „Melybenn Csokonai V. Mihály réssz szerint a Magyarokat, rész szerint a R. Catholicus Papokat gúnyolja.”

A K_{15} mottószerűen Phaedrus-idézetet közöl; bizonyára ez sem Csokonai által került a szöveg élére, inkább a másoló akarta vele a szatírárt menteni: „Servitus obnoxia, quia, quae volebat, non audebat dicere, adfertur proprios in fabellas transtulit.” Utána Phaedrus neve olvasható.

A K_{33} -ban ez a szokásos megjegyzés található a cím után: „(csak a férfiaknak)”.

Több másolatban az egyes szavakhoz, kifejezésekhez jegyzetek csatolva vannak; ezek föltehetően nem Csokonaitól, hanem a másolóktól erednek; mindenesetre a megfelelő helyen hivatkozni fogunk rájuk.

A K_1 másolója az *i~i, ö~o, ü~u* hangok időtartamának jelölésében nem ékezett pontosan: elkapkodva gyakran vesszőt tett pont helyett. Ezeket a bizonytalan, pontatlan ékezéseket Csokonai helyesírási gyakorlatának megfelelően értelmeztük, s erre külön nem is utalunk a szövegkritikai jegyzetekben.

Az *-ul, -ül* ige képző, illetőleg határozórag esetében is Csokonai egykorú gyakorlatának megfelelően (ld. Cs/ÖM. I, 192. l.) egységesítettük a másolat következtelen helyesírását (v. ö. *deákul* [146. sor], *tanúltam* [152. sor], *jütyülni* [266. sor] stb.), anélkül, hogy erre külön utalnánk; ugyanígy *Juno~Júnó* s *Pluto~Plútó* nevét külön utalás nélkül egységesítettük a hosszú magánhangzós, magyaros ejtésű alakok szerint. A kétjegyű mássalhangzók írását szintén külön utalás nélkül Csokonai egykorú helyesírásához igazítottuk (vagyis pl. *Asszonyok* helyett [216., 316. sor] *Asszonyok* alakot közlünk; hasonlóan egységesítettük az *oly~olly(an)*, az *a'~a*, *'s~s* váltakozó helyesírását is.

Központosítás tekintetében a másoló csak a legritkább esetben használt írásjeleket, többnyire csak a versszakok zárására, mint a legtöbb másolat. A szöveget — a kiadásokat tekintetbe véve — mi központosítottuk, anélkül, hogy külön utalnánk rá a jegyzetekben.

2. K_1 : *Thronusából* em. Némely másolatban (pl. K_3 , K_{12}) görögös írásmód szerint *Thronusából* olvasható. s a továbbiakban a K_1 -ben is (pl. 16., 67. sor); ezért ennek megfelelően emendáltuk.
3. I. K_1 : *Már semmi Örökös nem volt* HG. is.
II. *S már* K_{2-5} , K_8-11 , K_{15-18} , K_{28} , K_{35} , K_{37} , K_{39-40} , K_{45-47} . Kföldy.
A kötőszó használata nem föltétlenül indokolt: lehet a másolók betoldása is.
4. Ro/ A' *Chaos statusabol* K_8
6. Ro/ A' *Saturnus Chron printz* K_8
Ro/ A' *Futurus Printzek* K_{38}
 A' *lelendő* (K_{31}) A lapszálon: *futurus* V. ö. Kföldy;
 A' *lelendő* Alatta jegyzetben: „Var. lect. *futurus* . . .”
Az önkényes magyartítás a másoló, illetőleg kiadó Kecskeméthy Csapótól (= Kföldy) származhat, aki figyelmen kívül hagyta, hogy a latin szavaknak a szatírában stíláriis funkciójuk van.
- K_1 : *Chron Printz* em.
8. I. $'S$ *Mínthogy* HG. is.
II. *Mínthogy* K_1-K_9 , K_{11} A K_{11} -ben a *Mínthogy* elé más színű tintával *S* kötőszó van szúrva; K_{17} , K_{20-21} , $K_{23}-K_{27}$; K_{29} , K_{32-34} , $K_{36}-37$, K_{41}

- III. *Mert hogy* K₂₂,⁴¹
A K₁₁ Toldy-féle javítása is az I. változatot látszik igazolni, de ez lehet utólagos stilizálás is: a mondat 'S kötőszó nélkül is megáll, sőt a 10. sor élén ismét előfordul 'S kétséssé teszi jogosultságát a 8-ban; em. 'S *ezeknél inkább* HG. is.
10. I. *Ezeknél inkább* K₁₄, K₂₂₋₂₃, K₂₇₋₂₈, KK₃₁₋₃₂, K₄₁.
A K₃₁-ben a lapszálon: *jobban*
III. *Ezeknél jobban* K₁₋₂, K₄, K₇
IV. *S ezeknél jobban* K₈, K₉, K₂₆
V. *S azoknál jobban* K₂₃, K₄₄
VI. *S azoknál inkább* K₁₁ (Más árnyalatú tintával átjavítva: *ezeknél*); K₁₇, K₂₁
VII. *Akkor jobban észbe vette* K₃, K₅. A K₃-ban azonban a sor hiányos, csak ennyi van meg belőle: „— jobban észre vette”; ugyanígy a K₉-ben.
VIII. *Ezeknél többre* [!] K₂₅
A kéziratok többségében 'S *ezeknél inkább* található; logikailag ez a legideillőbb: valószínűnek látszik, hogy ez az eredeti szöveg. A K₁-et is ennek megfelelően emendáltuk. Kföldynél is *inkább* van, s csak „Var. lect.”-ként jegyzetben közli a *jobban*-t.
16. I. *Thronusba is ültették* HG. is.
II. *Ro/ Trónusokba ültették* K₂₁
III. *Ro/ Trónusba is ültetik* K₄₆
17. I. 'S *így a' Deputatusokat* HG. is.
II. *Így a' . . .* K₁, K₃, K₂₂₋₂₃, K₂₈, K₃₂₋₃₅, K₄₁, K₄₄
III. *itt a' K*
Az S kötőszós változat látszik leglogikusabbnak, ezért a K₁-et is ennek megfelelően emendáltuk.
18. I. *Már széllzel eresztették* HG. is.
II. *Széllzel is eresztették* K₁₁, K₁₇, K₂₁. A K₁₁-ben Toldy által az I. változat szerint átjavítva. A kéziratok döntő többségében az I. változat fordul elő: föltehetőleg az a hiteles.
19. I. *A' Palota ajtajába* K₁₋₂, K₅₋₇, K₂₂₋₂₆, K₃₁₋₃₂, K₃₄₋₃₉, K₄₁₋₄₂, K₄₅, K₄₇
II. 'S *a' palota*
A kéziratok zömében az I. változat fordul elő; a 17. sor 'S kötőszava is indokolatlanná teszi a kötőszóismétlést, ezért ez látszik hitelesnek.
21. I. *Tíz Kontz Papirost hánytak* HG. is.
II. *Husz kontz papirost hánytak* K₆, K₃₁; Kföldynél is így. A K₃₁-ben a lapszálon: *Tíz*
III. *Ro/ Tíz kontz Papirost hagytak* K₃₉, K₄₅, K₄₇.
A kéziratok többségében előforduló *Tíz Kontz* lehet a hiteles.
22. I. *Hogy a' Rendek el oszlának*
II. *Hogy a vénnek el oszlának* K₂₂, HG.
III. *Hogy a' Rendek el oszlottak* K₂₁
Logikailag — és rimtechnikailag — a kéziratok zömében található I. változat látszik hitelesnek.

23. I. *Actu lármá támadott*
 II. *Azzal* K₄₀, K₄₃
 III. *Azon* K₃₀, K₃₇, K₄₂, K₄₇
 IV. *Mindjárt* K₂₅
 Minden bizonnyal az I. változat a hiteles, a többiek a másolók számára ismeretlen latin szó behelyettesítései.
24. I. *Az Öreg* K₁, K₃, K₁₇, K₁₉, K₂₄, K₂₉, K₃₂, K₃₄₋₃₆, K₄₁, K₄₄
Sanctiójának A K₃₁-ben *Factiojának*, de a lapszálon javítva.
 II. *'S az Öreg* HG. is; a K₉ eredetileg az I. szerint tartalmazta, de utóbb a II. szerint javították. Mondat-
 tanilag a kötőszós változat az illőbb; a K₁-et e szerint em.
25. I. *Egybe nyaka szakadott*
 II. *Mindjárt* K₁₋₁₀, K₁₅₋₂₄, K₂₆, K₂₈₋₃₁, K₃₅, K₃₇₋₄₃, K₄₅₋₄₇; Kföldy és a HG. is.
 III. *Mindjárt vége szakadott*; K₁₄, K₃₃, K₄₄
 IV. *Mindjárt magva* K₃₂, K₃₄
 V. *Tüstént nyaka* K₂₅
 Annak ellenére, hogy a kéziratok zömében *Mindjárt nyaka szakadott* áll, mégis az I. változat látszik leghitelesebbnek, amelyet Csokonai és a kor nyelvhasználatára egyaránt igazol (v. ö. NySz., ÉrtSz.); a szokatlanabb szót a másolók helyettesíthették előttiük ismertebbel. Toldy is az I. szerint javította át a K₁₁-ben a korábbi *Mindjárt*-ot. A K₁-et is ennek megfelelően emendáltuk.
26. I. *Mert hárman contradicáltak* (A K₁-ben eredetileg a
 III. szerint, de utóbb javítva).
 II. *contradicáltak* K₃₉ (Ennek megfelelően a következő sorban *apelláltak*).
 III. Ro/ *Mert hárman még tradicáltak* K₄
 IV. Ro/ *megtradikáltak* K₉
 A tárgyas ragozású alak logikátlan.
27. I. *A' Gyűlésre* HG. is.
 II. *'S a' gyűlésre* K₁₀₋₁₁, K₁₅₋₁₈, K₂₂, K₂₄, K₂₆, K₂₉, K₃₃, K₃₆₋₃₇, K₄₂, K₄₄₋₄₇; Kföldy is.
 III. *Más gyűlésre* K₁₄, K₄₃
 A kötőszó nélküli változat látszik logikusabbnak; Toldy is így javította át a K₁₁ szövegét. A III. változat nyilvánvalóan szövegromlás eredménye.
28. K₁ : *Ujj* em.
 29. K₁ : *Istenek* em.
 31. I. *Ki hirdettette mindennek* K₁, K₅, K₇, K₁₇₋₁₈, K₂₂, K₂₉, K₃₀₋₃₁, K₃₈, K₄₁₋₄₂, K₄₃, Kföldy is.
 II. *Ki is hirdeté mindennek* K₁₂₋₁₃ stb.
 III. *Meghirdettette* K₁₆, K₂₈, K₃₃, K₃₄, K₃₅
 IV. *Kihirdette mindeneknek* K₃₋₄, K₁₁, K₁₄₋₁₆, K₁₉, K₂₁, K₂₃₋₂₅, K₃₃, K₃₈, K₄₄, K₄₈
 V. *Kihirlette mindeneknek* HG.

- VI. *Ki hirdeti most mindennek* K₂, K₈ (A K₃₁-ben a I. változat szerint leírt szöveg mellett a lapszálen ez áll: *hirdeti most*)
- VII. *Kihirdeti mindeneknek* K₁₀
 A K₁₁-ben a IV. változat a II. szerint átjavítva. A K₂₇-ben nyilván másolási hiba az egy szótaggal rövidebb sor: *Ki hirdette mindennek*
 A rím tisztaságát s a minden régi nyelvi 'mindenki' jelentését is figyelembe véve az I. változat látszik leghitelesebbnek.
33. I. *Őket illetné 's testvérít* (A K₃₃-ban a lapszálen zárójelben: *illeti*)
- II. *Őket illetné 's testvérét* K₁₄, K₁₆, K₁₉, HG. is.
- III. *Őtet illeti 's testvérét* K₁₋₂, K₅, K₇, K₁₁, K₁₇, K₂₆, K₃₄₋₃₆, K₄₆
- IV. *Őtet illeti 's testvérít* K₄, K₈, K₂₄₋₂₅
- V. *Őt illetné 's nem Testvérjét* K₃₂
- VI. *Őt illetné és* K₂₇
 A feltételes és jelentő módú igehasználát (*illetné* ~ *illeti*) mellett eltérő alakban található a variánsokban a mondat tárgya is: *testvérít* ~ *testvérét*, s ezek közül az első többes számnak is felfogható. Mivel azonban egyik sem tűnt egészen logikusnak a másolók előtt, egyéb megoldással is kísérleteztek. A bökkenőt abban látták, hogy Jupiter az előzőkben óvást emel Juno trónra emelése ellen, s ugyanakkor mégis azt mondja a III. változat szerint, hogy a „Nagy Monarchia”

Őtet illeti s Testvérét

Ezért próbálkozott a K₃₂ másolója is ezzel a — nyilvánvalóan önkényes — szövegváltozattal:

Őt illetné 's nem testvérjét

Hasonlóan próbálta „logikusabbá” tenni a mondatot a K₃₃ másolója is, a központozással:

Őtet illetné, testvérít,

(mai köznyelvi használat szerint = *testvérét*); ez esetben tehát a *testvérít* értelmezői szerepben állna a mondatban. Ez oléggé logikusnak is látszik, viszont szinte minden kéziratban előfordul az 's kötőszó, ami kizárja ezt a magyarázatot. Így csak az maradt hátra, hogy a *Testvérít* alakot ne egyes számú (= 'testvérét'), hanem többes számú (= 'testvéreit') tárgynak tekintsük; ezt a vers további menete is igazolni látszik: a Biblia táblájára mindhárom fiú neve (a' Nevek) fel van írva, s a szöveg szerint „Jupitert, Neptunt és Plútót” juttatták trónusha; a oivakodás csak később támadt közöttük. A Toldy

- által másolt K_{11} -ben is az eredeti *Testvérét* mellett a lapszélen olvasható a *Testvérit* változat. A K_1 *Testvérét* alakját is e szerint em. A feltételes móddal szemben hitelesebbnek látszik a jelentő módú ige-használat.
34. Amely kéziratokban a 33. sorban *Testvérét* alak áll, ott a következő sorban *bérét* olvasható; a többi kéziratban a *Testvérit* ríme a népryelvi *bérit*, amelyet Csokonai másutt is gyakran használt. Azokban a kéziratokban, amelyekben a feltételes módú *illetné* fordul elő, a következő sorban is általában feltételes módban áll az ige: *adnák*, míg a többi másolatban *adják* található. Az esetek egy részében azonban ott is jelentő módú *adják* van, ahol az előző sorban *illetné* áll: pl. K_{16} , K_{45} , K_{47} stb.; így közölte a HG. is. A felszólító módú *adják* látszik logikusabbnak s így hitelesebbnek. A K_{11} másolatban Toldy az eredeti *adják* és *bérit* alak mellett zárójelben közli az *adnák* és *bérit* alakot is. A K_1 *bérét* alakját a 34. sor szerint em.
35. I. *Ő sem*
II. *Ő nem* K_{11} , K_{17} , K_{21} . Nyelvtanilag-logikailag az I. változat látszik hitelesnek.
36. I. *Erősségül producálta*
Ro/ *provocálta* K_{46}
Ro/ *Erősségért* K_{21}
37. I. *Az Apja*
II. *Az Atyja* Többek között a HG. is ezt az alakváltozatot közölte. Csokonai szóhasználatára a másolatok döntő többségében előforduló I. a jellemző.
III. Ro/ *Az Anyja* K_{41}
38. I. *Ebből mindjárt demonstrálta*
II. *'S ebből mindjárt* K_5 , K_9 , K_{14} , K_{16} , K_{19} , K_{38} , K_{46} A HG. szintén.
III. *'S Onnét mindjárt* K_{10} , K_{33}
IV. *'S onnan mindjárt* K_{44}
V. *Melyből mindjárt* K_{11} , K_{17} , K_{21} A K_{11} -ben a *mellyből* mellé Toldy beírta az *Ebből* változatot is.
VI. *Ebből actu* K_{28}
Az *'S* kötőszó használata is helyénvaló, de Csokonai a szöveg drámai menetét általában nem fékezte kötőszóval, ezért a K_1 -ben is előforduló I. változatot fogadjuk el. Elgondolkoztató a VI. változat, noha csak egyszer fordul elő: a másolók általában nem helyettesítettek magyar szót idegennel.
42. I. *Fel vólrt írva a' Nevek*
II. *a' Neve* K_{18} , K_{30} , K_{32} , K_{34-35} , K_{38} , K_{40} , K_{42} , K_{43} , K_{47} Kföldy is.
III. *a' nevők* K_{46} Kföldynél „Var. lect.”-ként. Logikailag — mivel Jupiterről és testvéreiről van szó — a többes számú alak látszik hitelesnek; általában azok a kéziratok (pl. K_{32}), amelyek a 33. sorban is az egyes

számot érezték jogosultnak, használnak itt is egyes számot. A *Nevők* alak idegen Csokonai nyelvjárásától.

44. I. *Mellyik mikor*
 II. *Mellyik 's mikor* Kföldy
 Az I. változat látszik hitelesnek: a mindennapi nyelv sem használ e fordulatban kötőszót.
45. I. *Hogy Jupitert* K₁₋₅, K₇₋₈, K₁₀, K₁₅₋₁₆, K₂₁, K₂₃₋₂₄, K₂₆, K₃₂₋₃₆, K₃₈, K₄₄, Kföldy
 II. *'S hogy Jupitert* A HG.-ben is.
 III. *'S hogy az Attya* K₂₈
 A kéziratok többségében az 'S kötőszó nélküli változat fordul elő; mivel a következő, 46. sor is 'S kötőszóval kezdődik, az a valószínű, hogy Csokonai csak az egyik helyen — föltehetően a 46. sorban — használta.
46. I. *'S a' többivel is így tett*
 II. *A' többivel* K₁₇, K₂₁, K₃₉, K₄₆₋₄₇ A HG.-ban — nyilván hibásan —: *úgy tett*. A 45. sornál elmondottak szerint az I. látszik hitelesnek.
48. I. *Hogy meg holt*
 II. A K₃₁-ben a lapszálon zárójelben: *meg (fult)*
51. I. *Az Égri Esperestől*
 II. Ro/ *Az égi Esperestől* K₉, K₂₁
 A másoló föltehetően nem értette meg a szándékos abszurditást, s így próbálta „értelmessé” tenni a sort.
52. K₁: *a' kút <már> meg*
54. I. *'S Ót Jupiternek is hívják*
 II. *Ót Jupiternek is hívják* K₂₉₋₃₀, K₃₅, K₃₉₋₄₀, K₄₂, K₄₇
 III. *Sőt Jupiternek is hívják* K₂, K₁₄₋₁₆, K₂₁₋₂₆, K₃₁, K₃₄, K₃₉, K₄₁
 IV. *Es Ót Jupiternek hívják* K₃₉, HG.
 V. *S hogy Ót* K₁₇, K₃₉, K₄₄
 VI. *Hogy Ót* K₂₁
 A változatok közül a III. fordul elő legtöbbször, noha ez nyilvánvalóan romlott szövegű: az 'S kötőszó s az Ót személyes névmás téves egybeolvasásából keletkezett: már a K₃₁ is zárójelbe tette a *Sőt* alakot s a lapszálon így javította: *Ót* Az I. és II. változatban sem látszik egészen indokoltnak az is kötőszó használata, ha csak nem nyomósító értelmet tulajdonítunk neki, ilyesformán: 'S Ót nevezetesen Jupiternek hívják (ti. amint a Bibliában áll).'
55. I. *Dictum est;*
 II. Ro/ *Dictum — ezt* K₉, HG. A K₃₁-ben a szövegbeli eredeti *Dictum est* mellett a lapszálon az *ezt* változat is megtalálható.
 III. Ro/ *Dictum azt* K₂₁
57. K₁: *Magmások emi.*
58. I. *Meg esmerték*
 II. *Megesmerék* K₄₁
 III. *Elismerték* K₄₅

- A múlt idejű I. változat látszik hitelesnek, mivel utána is múlt időt (*vozolának*) használ a költő.
A III. a régies igekötő modernizálása.
61. I. *De mivel hogy a' Pap mondja*
II. *De mivel azt K₁₁ az Azt áthúzza, s helyére írva: hogy*
III. *De mivel ezt K₁₇*
IV. *De mivelhogy ha K₄₆*
V. *De mivel ez Egri mondja K₃₄*
Az I. változat látszik leghitelesebbnek.
62. I. *Bátor bolondok bolondja*
II. *Ámbár K₁₁ (a lapszélén a III. is előfordul), K₂₄₋₂₅, K₃₁ (az Ámbár áthúzza s a lapszélén Bátor-ra javítva), K₄₆, Kföldy*
III. *Ro/ Bár ő K₂₈, K₃₂, K₃₄*
IV. *Ro/ Bátor bolondnak bolondja K₁₉, K₃₆, K₄₁*
Az alliteráció miatt is az I. változatot kell hitelesnek tartanunk a II.-kal szemben.
63. I. *avróς εφα igaz. K₁, K₁₄, K₁₆, K₂₂₋₂₈, K₃₃, K₄₁, K₄₄*
II. *'s igaz*
III. *és igaz K₄₀*
IV. *az igaz K₃₅*
V. *s az igaz K₅*
VI. *igaz az. K₃₆*
VII. *Már igaznak kell lenni K₃₈*
VIII. *A' mit a' mond mind igaz K₃₂*
IX. *Fenekestől igaz az HG.*
X. *A' mit mond a' mind igaz K₃₄*
XI. *Még is mindég az igaz*
A K₇-ben az I. változat szerint, de a sor után írva: *Iste didit*. A K₄₆-ban, az Abafi által közreadott szövegben a sor görög része hibás: *Ασλως εφα: igaz az*. A másolók nagy része a számukra idegen görög szöveget önkényesen alkotott magyar töltelékszavakkal pótolta. Van olyan kézirat, amely a latin ábécé betűivel próbálta átírni a görög kifejezést, így pl. a K₂₂: *Aulos efen*; a HG. lapalji jegyzete latin betűkkel idézi a VI. változatot. Az I.-t kell hitelesnek elfogadnunk; a hiányzó ékezeteket mi pótoltuk.
64. I. *Ki tették*
II. *Ki teszük K₆, K₃₁ (az utóbbiban csak a lapszélén, változatként)*
67. I. *Juttatván Thronusára K₁₋₅, K₇₋₈, K₁₀, K₁₄₋₁₅, K₁₈₋₂₀, K₂₁₋₂₄, K₂₆, K₃₃, K₃₄, K₃₇₋₃₉, K₄₁, K₄₃₋₄₇, Kföldy is.*
II. *Ültetvén Thronusára*
III. *Ro/ Juttatták K₂₅, K₂₆*
Az I. látszik hitelesnek, azért is, mivel a három „trónörökös” egyszerre való trónra ülése nehezen képzelhető el, bár a vers groteszk játékoságával ez is összeférne.
68. I. *Igy az erő és a' scelus*

- II. *E szerint a vis et scelus* K₃₅
E változat létrejöttébe belejátszhatott kezdőszavával a 70. sor Phaedrus-idézete: *Vis et nequitia . . .*
A' *Venerabilis*
69. I. *S a' K₉, K₂₈*
II. Ro/ *A venerabile* Az I. a hiteles: a 68–69. sor azonosítást tartalmaz, tehát fölőslleges a kötőszó.
III. *Quidquid oppugnat, ruit.*
70. I. *oppugnat, ruit.* K₇, K₁₄, K₁₉, K₂₁, K₂₃, K₂₆, K₂₈, K₃₇, K₄₂; Kföldy, HG. is.
II. Ro/ *Quidquid oppugnat vicit* K₄₆
III. A II. hibás egyeztetés (v. ö. Phaedrus Lb. II. 6. 3.).
Mit volt tehát már mit tenni
71. I. *Mit volt tehát már most tenni* Kföldy, HG.
II. *Mit volt tehát mást mit tenni* K₂₈
III. *Mit volt tehát most mit tenni* K₁₈
IV. *Mit lehetett hát most tenni* K₅, K₃₂
V. *Mit lehetett hát mit tenni* K₃₄
VI. *Mit volt hát már mit volt tenni* K₄₈
VII. A legtöbb kéziratban előforduló I. látszik leghitelesebbnek.
74. I. *a' Csete paténak*
II. *e' Tsetepaténak* K₆, K₂₉ Kföldy is.
III. *a' tseté paténak* K₃₅, K₄₃
Az I. változat összzerűbb a II.-nál; nyelvtörténeti szempontból viszont a III. változat is figyelmet érdemel. Az I. Cs-jét az egész másolat helyesírásának megfelelően em.
75. I. *Végét vesse*
II. *Véget vessen* HG.
III. Ro/ *Véget vetett* K₄₆
A legtöbb másolatban előforduló I. változat illeszkedik leglogikusabban az előző sorokhoz.
76. I. *Önként Apáztává leve*
II. Ro/ *Ekként Apáztává leve* K₁₋₂, K₉
A II. változat bizonyára szövegromlás: a másoló az akkor még kevésbé ismert — vagy számára ismeretlen — szót helyettesítette be egy hasonló alakú ismerttől. A K₁-et ennek megfelelően em.
77. I. *Posonyba a' Schloszbergbe* K₁, K₁₄, K₁₉, K₂₅, K₃₂, K₃₄₋₃₅, K₄₃₋₄₄ A K₁-ben: *Sloszbergbe* em.
II. *Posonyba a' Schloszbergen*
III. *Posonyba a' Schloszbergben* K₂, K₆₋₇, K₁₅, K₂₃₋₂₄, K₂₉, K₃₁, K₃₆₋₃₇, K₃₉
IV. *A Pozsonyi Schloszbergben* K₁₁, K₁₆, K₂₀
V. *A' Posoni Schloszbergen* K₁₇
VI. Ro/ *S Posonban és Schloszbergben* K₄, K₁₀
Az I. változat látszik leghitelesebbnek.
80. K₁: *Prokatorok* em.
83. I. *A Vén Isten Presbyterek*
II. Ro/ *a' vénebb Presbyterek* K₃ stb.
84. I. *kushadtak*

- II. *kushodtak* K₁₄, K₄₈, K₄₅
 III. *kussadtak* K₁
 IV. Ro/ *poshadtak* K₁, Kföldynél is „var. lect.”-ként
 V. Ro/ *susogtak* K₅
 VI. Ro/ *kuslattak* K₄₇
 A K₁₁-ben Toldy az eredeti *kushadtak* alakot *kushodtak*-ra változtatta.
 Az I. lehet a hiteles, a II—III. ennek csak hangtani változata, a többi viszont szövegromlás: a másolók helyettesítették be a számukra ismeretlen szót.
 A K₁-et az I. szerint em.
85. I. *Jupiter tsak azt vitatta*
 II. Ro/ *Jupiter ő azt vitatta* K₁, K₄, K₉, K₄₆
 III. Ro/ *Jupiter ő azt vitatá* K₃
 A II. és a III. úgy jöhetett létre, hogy a *tsak* szó *ts* rövidítését a másolók *ő*-nek oldották fel. A K₁ az I. szerint em.
87. I. *Már rég intabuláltatta*
 II. 'S *Már rég intabuláltatta* K₁₋₂, K₄, K₇, K₉, K₁₄, K₄₋₂₆, K₃₀₋₃₁, K₃₃, K₃₇, K₄₂₋₄₇, Kföldy is.
 III. *Már régen intabulálta* K₃₂, K₄₁
 A K₃-ban a 85. sor *vitatá* változatának megfelelően *intabuláltatá* van; a K₁₁-ben az 'S kötőszós változat kötőszava utólag törölve. Az I. és II. egyaránt elfogadható; ha azonban a 88. sorban a II. változatot fogadjuk el (s ez a logikusabb), akkor itt a II.-at kell hitelesnek tartanunk.
88. I. 'S *a' Királyi Felsőség*
 II. *A' Királyi Felsőség* K₁, K₈₋₉, K₁₁ (utólag *S* kötőszót írtak elé), K₁₄₋₁₆, K₁₉, K₂₁₋₂₃, K₂₇, K₃₀₋₃₈, K₄₀, K₄₂₋₄₆, K₄₇
 III. Ro/ *A' Király;* 's *a' felsőség* K₂₈
 IV. Ro/ *Az Isteni Felsőség* K₂₆
 V. Ro/ *A' királyi Felség* K₄₁
 A másolók nem voltak tisztában az előző mondatok tagolásával: jól mutatja ezt a III. változat; a 87. sor alanya maga Jupiter, s a sor végére pontosvessző illik, mint a K₁₂-ben; a *Királyi Felsőség* állítmánya nem az előző sor *intabuláltatta* szava, hanem a következő sorban az *illeti*. Ezek szerint az I. és a II. változat látszik hitelesnek.
89. I. *őt illeti*
 II. Ro/ *őt illette* K₂₅, K₄₇
 III. Ro/ *ihleti* K₃₆
90. I. *Az Ötseít ki is veti* K₁₁, K₁₅, K₁₇₋₂₀, K₂₃, K₂₉₋₃₀, K₃₃, K₃₆
 II. 'S *az ötseít ki is veti* K₄₆
 III. 'S *az ötseít kivetteti* K₃₁ A lapszélén így javítva: *ki is veti*
 IV. *Az ötseít is ki veti* K₁₄, K₁₆, K₂₁, K₂₆, K₂₈, K₃₆, K₄₄
 V. *Az ötseít ki is vetheti* K₁
 VI. 'S *az ötseít ki is vetteti* K₇, K₄₂

- VII. *Az öttseit ki vetteti* K₂₃₋₂₄
 VIII. *Az Ötseit ki vetette* K₂₅
 IX. *Ó az öttset is ki veti* K₃₄
 X. *Bár Ötseit ki is veti* K₃₂
 XI. *S az öttseit ki is veri* K₃₇
 Az I. a leglogikusabb, a többi nyilvánvaló szövegromlás eredménye: a K₁-et is ennek megfelelően em. A K₁₁-ben az *S* kötőszó nélküli eredeti szöveg át van javítva kötőszavásra.
 'S Vért ontott a' Hazáért
 93. I. Vért öntött a' hazáért K₁₆, K₃₂
 II. Vért ontott a' hazáért K₁₉, K₂₃₋₂₇, K₂₉, K₃₆
 III. Vért ontott hazájáért HG.
 IV. 'S vért ontott hazájáért K₄₆
 V. Az I. látszik legésszerűbbnek s így leghitelesebbnek.
 94. I. Négy Garajzárért *m* [= meg] is holt K₁₂₋₁₃, K₂₆, K₃₁
 (átjavítva a II. szerint).
 Négy Karajzárért *m* [= meg] is holt K₃₉, K₄₇
 II. És négy krajczárért *m* [= meg] is holt K₂, K₆, K₈, K₃₁, K₄₆, Kföldy is.
 A K₁₁ szövege is (XIV.) erre van átjavítva
 III. A' sok hartzban tsak nem meg holt K₂₈
 IV. Négy krajczárért majd meg is holt K₁₁, K₁₄, K₂₀, K₃₅, K₄₂₋₄₃, HG. is
 V. Négy Krajzárért még meg is holt K₁, K₇
 VI. Két Krajzárért még meg is holt K₃₈
 VII. Még négy Krajzárért is meg holt K₃₃, K₄₄
 VIII. Négy Krajzárért majdan meg holt K₁₈, K₂₉
 IX. Négy öt Krajzárért meg is holt K₃₄
 X. Négy Sajn krajczárért meg is holt K₄₅
 XI. 'S Négy krajzárért meg is holt K₃, K₄
 XII. S Négy krajzárért meg is holt K₆, K₉, K₃₈
 XIII. Négy Krajzárjáért meg is holt
 XIV. Csak négy krajzárért is *g* [= meg] holt K₁₁, K₁₇
 XV. Csaknem Krajzárért is meg holt K₁₆, K₂₁
 XVI. Négy Krajzárért *m* [= meg] holt volna K₂₃
 XVII. A négy krajczárért meg is holt K₂₇
 XVIII. Sőt 4 Krajzárért K₃₀
 XIX. Ó négy Xtért [= Krajzárért] K₃₂
 XX. Négy garasóért meg is holt K₂₅
 A változatok bőséget az magyarázhatja, hogy a másolók mintául szolgáló szövegeiben — s talán már az eredetiben is — a *Krajzár* szónak egy szótaggal hosszabb, népies *Karajtzár* (*Garajtzár*) változata állhatott, s ezt vagy nem ismerték, vagy helytelennek érezték, s ezért különféle toldalékszavakhoz folyamodtak vagy átformálták az egész sort. Amint a jegyzetekben lesz róla szó: n é g y krajczár volt a katonák napi zsoldja, tehát azok a helyes változatok, amelyekben ez fordul elő. Az elmondottak alapján az I., ill. az V. változat látszik hitelesnek.
 a' Királyért

- II. *a hazáért* K₃
 III. *királyáért* K₄₆, HG. is
 A legtöbb kéziratban előforduló I. változat látszik hitelesnek.
96. I. *Innét a' Consectarium* Kföldy is.
 II. *Innét e' Consectarium* K₁
 III. *Innet* K₁₈, a HG. is.
 IV. *Innen a' Consectarium* K₁₄, K₁₆₋₁₇, K₂₅, K₂₇₋₂₉, K₃₃₋₃₄, K₄₁, K₄₃, K₄₆
 V. Ro/ *Ismét a' Consectarium* K₃₋₄, K₆₋₇, K₉, K₂₃, K₂₁ (a lapszélén, változatként)
 VI. Ro/ *Itt is a' K₂₆*
 A szokatlan, nyelvjárási *Innet*, illetve *Innét* adhatott okot az elírásokra. A K₁-et a logikusabb I. szerint em.
97. I. *Hogy tehát az Imperium*
 II. Ro/ *Ez hogy hát az imperium* K₂₆
98. I. *Isten Uttse*
 II. *Jézus uttse* K₂₄, K₄₆
 A közkeletű, sztereotip I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
99. I. *Neptun úgy is Angliába*
 II. Ro/ *Neptun ugyan Angliába* K₃, K₉
100. I. *Matróz volt 's sokat lakott*
 II. *Matróz volt, sokat lakott* K₁, K₇ (Ebben: *Matróz*)
 III. *Matróz volt s sokat* Az eredetileg a II. szerint másolt K₆ van így átjavítva.
 IV. *Matróz volt, soká lakott* K₃, K₅, K₁₄, K₂₃₋₂₄, K₃₃, K₄₄
 V. *Matróz volt s soká lakott* K₉, HG.
 VI. *Mint matróz soká lakott* K₁₇, K₂₇₋₂₉, K₃₈
 VII. *Mint matróz sokat lakott* K₉, K₁₆, K₂₁, K₂₈, K₃₂
 A változatok közül a IV. s az V. látszik leglogikusabbnak: az utóbbira azonban csak a HG.-ből van adatunk; egyébként valószínű, hogy Csokonai is a kötőszó nélküli alakot használta. A K₁ harmadik szavát a IV. szerint emendáltuk, a *Matróz* alakot viszont elfogadtuk mint a korra jellemzőbb alakváltozatot (v. ö. TESz.).
101. I. *'S a' Capitoliumába* K₁₁ (Az eredetileg a II. szerint másolt szöveget Toldy javította át így), K₄₆ (névelő nélkül!); a HG. is így, de *-ban* raggal.
 II. *A' Capitoliumába* K₁₁, K₁₄, K₂₂₋₂₄, K₂₇₋₂₈, K₃₁₋₃₃, K₃₈, K₄₁
 III. *És a' Capitolumba(n)* K₂₉ (névelő nélkül!), K₃₀, K₃₁ (a lapszélén, változatként), K₃₅, K₃₇, K₃₉, K₄₂, K₄₅, K₄₇
 IV. *'S ű a Capitoliumába(n)* K₁, K₅, K₇₋₉, K₂₁ (a lapszélén)
 V. *'S hogy a Capitolumba* K₂₅
 VI. *Ű a Capitolumba(n)* K₁₀, K₂₆
 A föl nem sorolt másolatok az I. változatot tartalmazzák. Logikailag—ritmikailag az I. látszik leg-

hitelesebbnek; lényegében a II. változat, is elfogadható volna, de a kötőszó használata nyelvtanilag-logikailag indokolt.

A változatok hősége, a sor első ütemét egy szótaggal bővítő, a második felét egy szótaggal csökkentő megoldások (*Capitoliumába ~ Capitoliumba*) azzal magyarázhatók, hogy a másolók hibásnak éreztették az ütemezésben a 'S a' *Capito / liumába* szófelezést. Figyelemre méltó azonban, hogy az *l* és az *i* egybeolvadásával a IV. sorváltozat is hibátlan szótagszámú sort ad: 'S *ő a Capitoljumába*'. (Hasonló megoldással találkozunk a 189. sorban is: *Több Missionáriussal*; olv.: „Missionárjussal”. Ezek szerint a IV. változatot sem zárhatjuk ki egészen, bár az *ő* személyes névmás fölösleges használata inkább ellene mond hitelességének. A K₁-et ezért az I. szerint em. A *Capitolium* tréfás használatát több másoló nem értette: ezért a K₃, a K₅ és a K₉ is kihagyta a szót, illetve kipontozta a helyét.

102. I.

II.

III.

IV.

V.

VI.

VII.

VIII.

IX.

Ott nem olly sokat rakott K₁, K₁₁ (Toldy javítása a lapszelen), A HG. is így.

Nem is olly sokat K₂, K₈, K₂₂

Nem igen sokat K₇, K₉

Nem ollyan sokat K₄₀

Ottan nem sokat K₂₀

Rő/ Ott nem volt, sokat rakott K₂₃, K₂₅, K₉

Ő tsak keveset K₂₁, K₂₂₋₂₈, K₃₂

Ott tsak keveset K₁₁, K₁₆₋₁₇

Igen keveset K₃₈

A föl nem sorolt másolatok az I. változatot tartalmazták, amely különben értelmileg leghitelesebbnek tűnik. A VII., VIII., IX. változat főként azokban a másolatokban fordul elő, amelyek a 100. sorban a *sokat* határozót használták, s most igyekeztek valahogy elkerülni a szóismétlődést.

Az I. változat kissé gúnyos melléközöngéjű „nem olly sokat” (= „igen keveset”) fordulatának ironiáját sem minden másoló értette el, ezért módosított a soron.

103. I.

II.

III.

IV.

V.

VI.

VII.

VIII.

IX.

Osztán meg ő

Aztán meg az K₂₇, K₄₆₋₄₇

Osztán ő meg K₁₄, K₁₉, K₂₁, K₄₃, HG. is.

Osztán Neptün K₂₇₋₂₉, K₃₂, K₃₈

Osztán meg a K₁, K₂₈

Osztán meg az K₁₈, K₃₉, K₄₅, K_{feldy} is.

Osztán meg a K₃₅, K₄₀

Osztán meg az K₁₁

Osztán ő meg K₁₆

Az I. változat látszik leghitelesebbnek: az *ő* személynévát általában azok a másolatok helyettesítették *a*, az mutató névmással, amelyek a 101. sorban a IV. változat szerint már használták a sze-

mélynévmást. A IV. változatban *Neptun* névének ismétlése fölöslegesnek hat: a versszak elején már előfordult.

A III. változat szórendje — amelyet a HG. is követ — hibás.

K_1 : *Kalvinista* em.

104. I. *En vénebb is és Pápista* K_{11} (eredetileg a II. szerint; utólag a lapszélen javítva)

II. *Ő vénebb is és* K_{11} , K_{15} , K_{18} , K_{20-22} , K_{28-30} , K_{24} , K_{38} , K_{40-42} , K_{45-47} , Kföldy is.

III. *De én vénebb és* K_{23}

IV. *En pedig vénebb 's* K_{19} , HG. is

V. *En nagyobb is, és* K_{33} , K_{44}

VI. *Ro/ Ő vénebb is, ez Pápista* K_{39}

VII. *Ro/ én Vénebb és Papista* K_3

VIII. *Ro/ En Venerabilis* K_9

A föl nem sorolt másolatok az I. változatot tartalmazták, amely a leglogikusabbnak tűnik. A számos másolatban előforduló II. értelmetlen: ide csak egyes szám első személyű névmás illik; még számba jöhetne a IV., amelyet a HG. is átvett, a többiek szövegromlásnak vagy önkényes szövegmódosításnak (K_{33} , K_{44}) tekinthetők.

K_1 : *Papista* em.

105. I. *Hogy lenne hát az elsőbb*

II. *Hogy lenne hát az első* K_5 , K_{11} , K_{17} , K_{19} , K_{22} , K_{41} , K_{45} , HG.

III. *Hogy ne lenne hát elsőbb* K_{11} (a lapszélen, változatként) K_{16} , K_{31} , Kföldy is.

IV. *Hogy lenne hát ő elsőbb* K_{14} , K_{23-24} , K_{27} , K_{33} , K_{37} , K_{43-33}

V. *Hogy lenne hát ő első* K_{1-2} , K_4 , K_7 , K_9 , K_{21}

VI. *Hogy ne volna hát elsőbb* K_{25}

VII. *Hogy lenne ő hát első* K_3

VIII. *Hogy lenne ő hát elsőbb?* K_{22}

A számos változathoz az I. és II. jöhet szóba, mivel az ő névmás már a 103. sorban is előfordult, bár megengedhető a IV. és V. változat is; teljesen téves a ne tiltószóval alkotott III. és VI. Az I. és a II. közül logikailag mindkettő elfogadható, de mégis a középfokú alak látszik helyesebbnek. A K_1 -et a I. szerint em.; a K_1 -ben a sor végén pont van; em.

106. K_1 : *n (= nem / kívánnya)*

107. I. *Mond Jupiter*

II. *Ro/ Mint Jupiter* K_{1-4} , K_7 , K_9

III. *Ro/ Mond tovább* K_{29}

IV. *Ro/ Mint Neptunus* K_5

A másolatok zömében s a HG.-ban is előforduló I. változatot kell hitelesnek tartanunk, a K_1 -et e szerint em.

108. I. *Magát lelkiekre szánja*

II. *Magát lelkiekre szánta* K_{46}

- III. Ro/ *Magát lelkeire szánja* K₁₁, K₂₈, K₃₇, K₃₉₋₄₀, K₄₂, K₄₇
- IV. Ro/ *Magát kelmetekre szánja* K₁₄, K₁₉, K₃₃, K₄₄
 A III. és IV. nyilvánvaló szövegromlás: a másolók nem értették, nem ismerték a *lelkiek* szót, illetve annak sajátos jelentését. A rím a II. változattal szemben a jelen idejű igealakot igazolja.
109. I. *apai Just* HG., Kföldy is.
 II. *atyai Just* K₁, K₂₅, K₂₈, K₃₁ stb.
 A K₃₁-ben az eredeti II. változat a lapszálon az I. szerint van átjavítva. Csokonai szóhasználata alapján is a kéziratok zömében megtalálható I. változatot kell hitelesnek tartanunk. A K₁-et a I. szerint em.
111. I. *Finalissime le teve*
 II. *Finalissime ki teve* HG.
 III. *Finaliter már le teve* K₁₄
 IV. Ro/ *Fatalis színnel le teve* K₂₈
 Az I. változat látszik hitelesnek, a III. és IV. nyilván szövegromlás. A II.-ben a *ki* igekötő használata nem logikus. A K₃-ben a 110. és a 111. sor föl van cserélve.
113. I. *Denique a' Plebanusnak*
 Kföldyben „var. lect”-ként előfordul a II. *Végtére* ... és a III. *Aztán meg* ... sorkezdés is. Ismerve a szatíra sajátos burleszk stílusát, a latin határozószót kell hitelesnek tartanunk.
114. I. *a' Világba* K₁, K₃, HG. stb.
 II. *a' Világban* K₄₅₋₄₆ stb.
 Az ingadozó raghasználatból a -ba ragos jellemző Csokonai akkori nyelvhasználatára, annak ellenére, hogy ez nyelvtanilag kevésbé szabályos. Hasonló a helyzet a 116. sorban:
 I. *Menny országba* K₁, K₃, HG. stb.
 II. *Menny országban* K₄₅₋₄₆ stb.
114. K₁: *Franciscanusnak* Olvashatatlan szóból jav., félig áthúзва, majd újra leírva: *Franciscanus* [= *Franciscanusnak*]
 K₁: *Meny* [= *Menny*]
116. *Ostán nekik se gyermekek*
 117–118. I. *Se Lányok se Feleségek*
 II. *Ostán nekik sem gyermekek* K₄₋₅, K₁₃, K₂₁, K₂₈₋₂₉, K₂₉₋₃₀, K₃₂₋₃₄, K₃₆
 III. *Sem lányok sem feleségek* K₄₁, K₄₄
 IV. *Sem Leányok, s Feleségek* K₁₀
 V. *Aztán nekik se gyermekük*
Se leányok s feleségük K₄₈
 Csokonai nyelvhasználatához az I. van legközelebb, bár a K₁ 117. sorában *sem* alak van; em.
119. I. *Nintsen csak egy Szakátsné.*
 II. *Nincsen csak szakácsnéjok* K₁₉, K₂₃, HG.
 III. Ro/ *Nincsen csak egy szakátsok.* K₂₄
 A legtöbb másolatban előforduló I. látszik hitelesnek.

- K₁: *Szakatsné* em.
 120. I. *Hákogtak*
 II. *Háhogtak* K₄, K₄₁
 III. *Hápogtak* K₁₄, K₁₉ (*Hapogtak*), K₃₃, K₄₃₋₄₄
 IV. *Hápognak* K₂₈
 V. *Hákognak* K₇
 VI. *Hahogtak* K₁₋₂, K₅, K₂₁, K₂₃
 VII. *Krákogtak* K₁₆
 VIII. *Hallgattak* K₃₀, K₃₇, K₃₉₋₄₀, K₄₆₋₄₇
 IX. *Hallgatnak* K₄₂
 A Csokonai nyelvjárásában is élő *hákog* igét tartalmazó I. változatot kell hitelesnek tartanunk; a többiek téves szóhelyettesítések, illetve a másolók téves olvasatai.
121. I. *Hogy a' dolgot*
 II. *Hogy e' dolgot* K₃, K₉
 A legtöbb másolatban s a HG.-ban is előforduló I. változat látszik hitelesnek.
122. I. *Igazságokat mindenek*
 II. *Ro/Igasságossak mindenek!* K₁₂₋₁₃, K₄₆, Kföldy stb.
 K₁: *Igazságosok mindenek*
 Logikailag csak az I. változat lehet helyes, amelyet a HG. is tartalmaz. A K₁-et e szerint em.
123. I. *Egy szájjal*
 II. *Ro/Egy szóval* K₃, K₂₁, K₈₁, K₄₁, K₄₆
 A K₃₁-ben a II. változat szerint írt szöveg a lapszálon a logikusabb I. szerint javítva.
124. I. *'S hogy a kérdést*
 II. *Hogy a kérdést* K₁₋₂, K₄, K₆, K₈, K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₁₉, K₂₆₋₂₈, K₂₈₋₂₉, K₃₀₋₃₃, K₃₅₋₃₈, K₄₀₋₄₁, K₄₃₋₄₇, Kföldy is.
 III. *Ro/Hogy akként meg előzzék* K₇, A hibázó szótag-számot a sor elejére beszúrt *De* kötőszóval igyekezett pótolni a másoló.
 IV. *Ro/Ha ha-ha-ha- megelőzték* K₂₅
 Bár a kéziratok zömében 'S kötőszó nélküli változat található, mégis az ezzel kezdődő sorváltozat látszik hitelesnek, már csak azért is, mivel két sorral előbb, a 121. sor is *Hogy*-gyal indul. Ez a változat fordul elő a sok tekintetben igen megbízható K₁₂-ben is; a K₁-et is ennek megfelelően emendáltuk.
125. E sorhoz több másolat (K₁, K₄, K₉, K₂₀, K₄₈) jegyzetbe tett magyarázatot csatolt; ez azonban nem magától Csokonaitól származik, s ezért a tárgyi magyarázatokban foglalkozunk vele. Kföldynél s néhány másolatban *Felít* alakban fordul elő a *Felét*. Az előbbi sem idegen Csokonai nyelvhasználatától. *E' volt a' Judicium*
126. I. *Ez volt a judicium* HG., K₄₆ (Az utóbbi névelő nélkül) Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
 II. K₁: *E volt* em.

127. I. *kupak Isten*
 II. *kopasz Isten* HG. stb.
 III. *kobak isten* ÖV.—ÖV.²
 A szokatlanabb *kupak* szó a másolók tollán torzultatott *kopasz*-szá. Az ÖV.—ÖV.² *kobak* alakja szándékos modernizálás. Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
128. I. *'S rá-verte a' fülével*
 II. *Rá verte a' fülével* K₁, K₁₇, K₂₁
 III. *S rá vert a fülével* HG.
 IV. *'S reá vert a' fülével* K₃₉
 V. *ráverte a' fejével* K₁₆
 A kissé homályos jelentésű sorban a tárgyas ragozású *verte* alakkal szemben a tárgyatlan igealak látszik logikusabbnak, a kötőszó is odakívánczik a mondat elejére. A III. változat a sajtó alá rendezők emendálásának lehet eredménye, mi is ezt fogadjuk el; a K₁-et e szerint em. A *fülével* alakváltozattal szemben — a rím miatt is — mindenképpen a *fül(e)ivel* a helyes.
129. I. *Mint sok kolop Mágnás*
 II. Ro/ *Mint sok kopott Mágnás* K₂₁, K₂₂, K₂₃
 III. Ro/ *Mint sok colos Mágnás* K₄₁₋₄₂
 A kevésbé ismert *kolop* szót torzították el, illetve helyettesítettek be a másolók ismertebb szóval. K₁: *Magnás* em.
130. I. *A' Rongyos Verbőtzivel*
 II. A *Magyar Verbőtzivel* K₁₁, K₁₈, K₃₁ (az I. szerint írt törzsszóveg mellett a lapszálon zárójelben: *Magyar*), K₃₅, K₃₇, K₃₉₋₄₀, K₄₂, K₄₅, K₄₇. Kföldynél is az I. változat fordul elő, de „Var. lect.”-ként közli jegyzetben a II.-t is.
 Nyilvánvalón a másolatok zömében előforduló I. a hiteles; úgy látszik, hogy a második változatban a másolók óvatosságból kevésbé bántó jelzővel akarták illetni a magyar nemesi jog nagy tekintélyű törvénykönyvét.
131. I. *E' volt*
 II. *Ez volt* K₄₆, HG.
 A II. Abafi, illetőleg a HG. modernizálása lehet. K₁: *E volt* em.; *Chrisis* em.
132. I. *Izisek* (K₁ stb.), *Isysek* (K₄₅), *Izisek* (K₁₀, HG. stb.)
Ízisek (K₁₂ stb.). Csokonai helyesírásának a K₁-beli *Izisek* felel meg.
 II. Ro/ *Izisek* K₄₆
133. I. *Így lesznek ám még ma is*
 II. Ro/ *Így lesznek ám meg más is* K₂₂
135. I. *Kegyelmeden már a' sor*
 II. *Kígyelmeden már a' sor* K₆, K₁₄, K₁₈₋₁₉, K₂₂₋₂₃, K₃₃, K₃₅, K₃₇, K₄₂₋₄₄, K₄₆, Kföldy, HG. is.
 III. *Kendet illeti a' sor* K₁₋₅, K₈, K₂₅, K₃₁ (eredetileg az I. szerint, ez a változat a lapszálon)

IV.

Ügy is rajta van a' sor K₁₁ (Toldy által átjavítva az I. szerint)

A II. talán valamelyik tanácsstag vagy szenátor szövejtésének tudatos, gúnyos utánzása. Nehéz eldönteni, hogy az I–III. változat közül melyik a hiteles: talán a Toldy és a HG. által is elfogadott I., illetőleg annak parodisztikus változata (II.); az *illeti a' sor* kifejezés szokatlan. A K₁-et az I. szerint em.

Némely másolatban a versszak sorai össze vannak forgatva, s a 135. sor helyére a 137. került, azt pedig egy új sorral — *Mivelhogy Compossessor* — pótolták. A HG. is utal erre a K₃₈ alapján (ld. HG. II, 205. l., tovább: K₁₆, K_{27–28}, K₃₄, K₃₈ stb.).

136–137. l.

*Az Úr majd koramizálja
Különb en is Assessor*

A K₃₂-ben a 135–137.:

Ro/ *Külömbenn is Assessor
E' majd meg kóramizálja
Mivelhogy Compossessor*

Hasonló hozzá a K₃₄ és a K₃₈; az utóbbiban így torzult tovább a szöveg:

*Es majd meg koramizálja
Mivelhogy compossessor*

Hasonló a K₂₇ szövege:

*Ez az meg kóramizálja
Mivel hogy Kompossessor*

A K₄₁-ben a másoló egészen új sort toldott be:

*Komám uram subscribálja
Es ordít mint az ökör
Az Úr majd coramizálja
Különb en is Assessor.*

E változatok kivétel nélkül szövegromlással magyarázhatók. A K₁-ben: *Ur* em.

138. l.

II.

'S a' tanács

A' *Tanács* K_{1–8}, K₁₁, K₁₄, K_{16–17}, K₁₉, K_{20–23}, K_{27–28}, K_{31–32}, K_{34–36}, K₃₈, K₄₁, K₄₈, K₅₀, HG. is. Az 'S kötőszó nem föltétlenül szükséges ide, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az előző 134–137. sor egyenes beszéd; ilyen esetben a következő mondat kapcsolására nemigen használtak kötőszót. Csokonai korában.

K₁: *nyomóját* em.

139. K_1 : *Goj at em.*
140. I. *Nyomtak* K_1-8 , K_{11} , K_{15-18} , K_{20-23} , K_{24-29} , K_{30-42} , K_{44-47} , Kföldy is.
- II. *Nyomnak*
A föl nem sorolt másolatokban valamint a HG.-ban is a jelen idejű igealak található; K_{11} -ben az eredetileg múlt idejű alakot Toldy átjavította jelen idejűre, bár a múlt idő használata sem ütközik ki a szövegből.
141. I. *E' bizony, mond Neptun, meg van*
II. *Ez bizony mond* K_{46} , K_{48} , HG. is.
III. *E' biz, úgy mond Neptun* K_{11} , K_{16-17} , K_{21} , K_{28-29} , K_{32} , K_{34} , K_{36}
IV. *E bizony, szölt* K_{26}
V. *Ro/ E' bizony megvan, mond Neptun* K_{22} , K_{37}
VI. *Ro/ Ennye bizony* K_{23}
VII. *Ro/ Ez biz úgy van* K_{27}
VIII. *Ro/ E bizony már* K_{35}
Az I. látszik leghitelesebbnek: az Abafi kiadta K_{46} -ban s a HG.-ban is lényegében ugyanez fordul elő modernizált helyesírással. Toldy is az I. szerint javította át a K_{11} -nek eredetileg a II. szerint másolt szövegét. A *Neptun* névvel végződő sorok hibásak.
142. I. *Hát mi nem is szólhatunk?*
II. *Még mi nem is szöllottunk* K_{39-40} , K_{45} , K_{47}
Logikailag — a rímelést is tekintetbe véve — az I. változat a hiteles. K_1 : *szöllhatunk em.*
143. I. *Hiszen nekünk is Jussunk van* K_9
II. *Hiszen nékünk is Jussunk van*
III. *Hiszem! nekünk is jussunk van* K_{12-13} , K_{21} stb.
IV. *Pedig nekünk is jussunk van* K_{45} , K_{47}
V. *Ro/ Hiszen nekünk is van jussunk*
Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk, a II. változat hosszú magánhangzós *nekünk* alakja a másoló nyelvjárási sajátossága lehet. A K_1 -et e szerint em. A III. *Hiszem!* alakja egyszerű írásváltozatnak tekinthető, bár Csokonai korában már az -n végződésű alak volt általánosabb.
145. I. *Azért hogy én Matröz voltam* K_3 , K_8 , K_9 , K_{11} , K_{16-17} , K_{21} , K_{27} , K_{32} , K_{34} , K_{36}
II. *'S azért hogy én Matröz voltam* K_{19} , K_{28}
III. *Azért hogy én Matrösz valék* K_1-2 , K_4 , K_5 , K_6
IV. *'S azért hogy én Matröz valék*
Az 'S kötőszó itt fölösleges; a régmúltnál jellemzőbb Csokonaira a közönséges múlt idő használata, itt azonban indokolt. Különbön is nehezen képzelhető el, hogy a *voltam*-ot a másolók önkényesen javították volna át *valék*-ra. (A K_{11} -ben az eredetileg az I. szerint másolt szöveg át van javítva a II. szerint.) Amely változatokban a 145. sorban *valék* szerepelt, azokban a következő sorban *tanulék* áll. Van azonban e sort illetően még egy eltérés:
- 146.

- I. *Hogy deákul* K₁, K₃, K₉
 II. *'S hogy Deákul*
 III. *És deákul* K₃₁, K₃₉₋₄₁, K₄₆, HG. is.
 A legtöbb másolatban előforduló II. változat látszik legindokoltabbnak, Csokonai azonban ilyen esetekben általában megelégedett a *hogy* kötőszóval.
 147. K₁: *A' Apám* em. A szó olvashatatlan előzményből jav. A K₂₆-ban ez a jegyzet csatlakozik a sorhoz:

„Non census, nec clarum nomen avorum
 Sed probitas magnos, ingeniumque facit.
 Ovid. de Ponto L. I. Eleg. X^a”

148. I. *Tovább is jártam*
 II. *És többet jártam* K₃₁
 Itt a sor így van javítva a lapszálon: *Tovább is voltam*. Az I. szövegét tarthatjuk hitelesnek, márcsak a *volt* előző sorbeli előfordulása miatt is.
 150. I. *Többet hoztam*
 II. *'S többet hoztam* K₆, K₁₄₋₁₅, K₁₉₋₂₀, K₂₈, K₃₁, K₃₃₋₃₅, K₃₇, K₃₉₋₄₀, K₄₂, K₄₄, K₄₆₋₄₇, HG. is.
 Az I. változat látszik hitelesnek, mivel a következő sorban — sokkal indokoltabb helyzetben — szintén előfordul szó elején az *'S* kötőszó.
 151. I. *S még sok fűz fa Deákon*
 II. *Még sok fűz fa Deákon* K₁, K₇, K₁₄, K₂₁₋₂₄, K₂₆₋₂₈, K₃₄, K₄₀₋₄₁
 III. *És egy fűz fa Deákon* K₅
 IV. *És sok fűz fa Deákon* K₂, K₂₅
 A K₁₄ romlott szövege (*mégtsak fűzfa*) nyilván a II. változat torzulata.
 Az Abafi kiadásában megjelent szöveg (K₄₀) hibás, eggyel több szótagot tartalmaz:

S még sok-sok fűzfa diákon

- Az I. változatot tekinthetjük hitelesnek, a K₁-et e szerint em.
 152. I. *Ki is fognék* K₁: *Kiis* em.
 II. *Ki is vetnék* K₄₃ (s lapszálon javítva, de nem a másolatok zömében előforduló *fognék*-ra, hanem így: *tennék*.)
 A K₃-ban Ro/ *Ki fognék* Hiányzik az *is* kötőszó.
 154. I. *Rhetor* K₁: *Ro/ Rhetort* em.
 II. *'S rhetor* K₁₆, K₄₆, Kföldy is.
 III. *Ro/ Rector* K₁₁, K₁₄, K₂₁, K₃₈, K₄₃, (A K₁₁ s a K₄₃ szövege a lapszálon az I. szerint javítva.)
 IV. *Ro/ Rhetoricat Rómában* K₂₆, K₃₆ (A K₃₆ szövege eredetileg az I. szerint készült, s a IV. csak mint változat szerepel benne, vagylagosan. A HG. jegyzetben utalt a K₃₆-ra.)

Az I. lehet a hiteles változat, a kötőszó itt fölöslegesnek tetszik.

A sor utolsó szava — *Oxford* nevének latinos alakja — többféle változatban fordul elő a kéziratokban. Több másolatban németes helyesírás utal — nem minden célzat nélkül — a szó etimológiájára:

Ochs-onia (K_1 , K_4 , K_{31}); a K_9 -ben *Oks-onia* áll, míg a K_{10} -ben s a K_{17-18} -ban *Ox-ónia*. A HG.-ban előforduló *Oxonia* forrása a K_{38} lehetett. Ezek közül az *Oxonia* a hiteles, de úgy lehet, hogy már maga Csokonai is játékosan *Ochs-oniá*-t írt. Kföldy-nél *Oxonia* van, de „var. lect.”-ként utal az *Ochs-oniá*-ra is. A K_{48} -ban így fordul elő a sor: „Rhetor ox-oniában (ökör)”.

K_1 : *Ochs-oniába* em.

K_1 : *S holmi*

157. I.
II.

Holmi K_1 , K_{17} stb.

Talán a többször előforduló kötőszós változat hitelesebb, bár a II. is zökkenés nélkül illeszkedik.

A K_1 -et az I. szerint em.

A *hókus-pókusság* — mint szokatlan, ismeretlen szó — több másoló tollán eltorzult:

K_1 , K_4 , K_{31} : *okus* *Pukusságot* A K_1 -et em.

K_3 , K_{21} , K_{41} : *okus-pokusságot*

K_9 : *okos* *Pokusságot*

K_{26} : *S Holmi olyas bolondságot*

K_{46} : *S holmi komisz puhaságot*

158. I.
II.
III.
IV.
V.

Soha nem gyakorolok K_{1-5} , K_{7-8} , K_{18-19} , HG. is.

Soha sem gyakorolok

Soha se gyakorolok K_{23}

Velek nem gyakorolok K_{11} , K_{32} , K_{39-40} , K_{42} , K_{43} , K_{47}

Mintők nem gyakorolok K_{26} , K_{23} , K_{44}

Nyelvtanilag-logikailag az I. változat látszik leg-hitelesebbnek.

159. I.
II.

engem uttse

Isten uttse K_{26}

160. I.
II.

A másolatok zömében előforduló I. lehet a hiteles.

Tiszteletes uram Öttse

A' Tiszteletes Úr Öttse K_{14} , K_{18} , K_{28-30} , K_{35-37} , K_{39-40} , K_{42-43} , K_{47}

Tiszteletű uram Öttse K_{22} , K_{45}

A' Tisztelt uram Öttse K_{15} , K_{17} , K_{18} , K_{24}

A Tiszteles uram Öttse K_{11} (a lapszámon az I. szerint javítva)

Ro/ Betsüendű Uram K_{11}

Ro/ A tiszteletes uram ott se K_{46}

A nyilvánvalóan romlott szövegű változatokat nem számítva, komolyan csak az I–III. jöhet szóba; bár a *tiszteletes* címzés a reformátusoknál volt szokásban, a vers groteszk játékossága megengedi a III.-beli szótévesztést; az I. és II. közül a tréfásan kódolyeskedő stílusú I. látszik hitelesnek.

161. I. *tenné ki*
 II. *teszi ki* K_{1-2} , K_4 . A K_{31} s az ezen alapuló Kföldy az I. változatot tartalmazza, de a lapszélén, illetve jegyzetben a II.-at is feltünteti. A feltételes módot használó I. változatnál természetesebb a jelentő módú II.
162. I. *De Plutó pap természete* K_1 , HG. stb.
 II. *Már Plutó pap természete* K_{11} , K_{16-17} , K_{21} , K_{27-28} , K_{32} , K_{35-36} , K_{42}
 III. *A' Plutó pap természete*
 Az I. változat tűnik logikusabbnak. A K_{11} eredetileg a II. változatot tartalmazta, de aztán Toldy átjavította az I. szerint.
164. I. *Im engemet is ki vete*
 II. *Im mond, engem is ki vete* HG.
 A HG. a K_{36} -ra utalva a *kiteve* szóváltozatra is hivatkozik; ez a változat nyilván csak elírás, s ezt a 163. sor ríme is igazolja. A HG.-ban található II. változat valamivel szabatosabb, mint az I., de a másolatok többségében előforduló I. is megáll, ha a 163. sor végére kettőspontot képzelünk.
165. I. *hova tovább* K_{2-4} , K_{17} , K_{19} , K_{23-26} , K_{32-34} , K_{41} , K_{44}
 II. *'s hova tovább*
 III. *hová tovább* K_1 , K_{46}
 IV. *hová 's tovább* K_{17}
 V. *Ro/ hovább 's tovább* K_9
 Az 's kötőszó fölöslegesnek látszik, ezért az I. változatot tarthatjuk hitelesnek; a *hová tovább* alak ismert volt a XVII—XVIII. században (ld. NySz.), de Csokonai nyelvjárására nem jellemző, ezért a K_1 -et em.
166. I. *Testvérít*
 II. *Testvérét* K_{2-3} , K_{21} , K_{32} , K_{34-35} , K_{37} , K_{42}
 Csokonai szóhasználata alapján az I. változat látszik hitelesnek.
167. Azokban a másolatokban, amelyekben a 166. sorban *Testvérít* alakváltozat található, e sorban általában *berít* áll. A K_1 -ben: *berít* em.
 A K_{31} -ben *adom* helyett *adja* van, de a lapszélén javítva.
169. I. *De míg e' lenne — héj Bátya* K_1 , K_{11} [*hé*], K_{29} , K_{25-26} , K_{28} [*hé*], K_{36} , K_{42} , K_{47} , Kföldy is.
 II. *De még a' lenne szép Bátya!* K_{12-13}
 III. *De míg e' lenne hé* K_{22}
 IV. *De még a' lenne héj* K_3 , K_7 , K_{14-19} , K_{20-22} , K_{24} , K_{29-31} , K_{33-34} , K_{38} , K_{44}
 V. *De míg ez lenne, hej bátya* K_{45-46}
 VI. *De míg az lenne, héj* HG.
 VII. *De míg e' lenne hej* K_3 , K_4 , K_{37}
 VIII. *De míg a' lenne hej* K_{5-6} , K_{8-9} , K_{37} , (*hé*), K_{38-40}
 IX. *Ro/ De még szépen van kend* K_{14} , K_{33} , K_{43-44}
 A II.-ban a *szép* nyilvánvaló elírás *héj* helyett, bár a

K₁₁-ben Toldy regisztrálta; végül azonban a lapszélén a *hej* mellett döntött.

A többiek közül az I. látszik leglogikusabbnak.

170. I. *Adja ki kend jussomat*
 II. *Adja **kend ki** jussomat* K₁₀, K₁₅, K₁₇, K₁₉, K₂₁₋₂₂, K₂₃, K₃₅, K₃₉₋₄₀, K₄₂, K₄₆₋₄₇, HG. is.
 III. *Adja ki a jussomat* K₁₄
 Nyelvileg-logikailag is az I. látszik hitelesebbnek.
 171. I. *Mert ha nem, hát majd meg láttya*
 II. *Mert ha nem, **kend** majd meg láttya* K₁₇
 Az I. látszik hitelesnek: a II. hitelét nemcsak egyszeri volta gyöngíti, hanem az is, hogy a *kend* az előző sorban is előfordul.
 173. I. *Azzal a' meg szokott schémát* K₁₉, HG. is.
 II. *Ezzel a' meg szokott schémát*
 Nyelvileg az I. változat látszik hitelesnek. A K₁-et e szerint em.

A sor utolsó szaváról a HG. lapalji jegyzetben megjegyezte, hogy a „debr. kéziratban” [= K₃₆] *thémát* szerepel; ugyanez a változat található meg a K₄₁-ben is.

A K₃₁-ben viszont *Scénát* van s csak a lapszélén zárójelben fordul elő a *Schémát*; ugyancsak *Scénát* van a K₂₈-ban is. Ezek nyilvánvaló szövegromlások.

174. I. *Egy menykő nagy* K₁, K₃₋₄, K₉ stb.
 II. *Egy **nagy menykő*** K₁₂ HG. stb.
 III. *Egy menykő nagy*

A mai nyelvhasználatnak a I. változat szőrendje felel meg inkább, de lehetséges, hogy Csokonainál a *menykő* itt nem nyomosító értelemben, hanem konkrét jelentésben áll; ezt megerősítheti a következő sor *sujt* szava is, s a K₂₁ helyesírása: *Egy nagy Menkő-Anathémát* A K₁-et a II. szerint em.

175. I. *A' Báltya fejéhez **sujt*** HG. is.
 II. *A' Báltya fejéhez **csap*** K₂₄, K₃₁, K₃₈; változatként K₆oldv is.
 III. ***Sujt a' Báltya** fejéhez* K₃₀, K₃₇, K₃₉₋₄₀, K₄₂, K₄₅, K₄₇
 IV. ***Csap a Báltya** fejéhez* K₂₈

A K₃₁-ben a lapszélén zárójelben a (*sujt*) is megtalálható; a K₈-ben viszont a *tsap* van zárójelben.

Az I. változat látszik hitelesnek.

- 176—179. A K₁-ben e sorok a következő hibás sorrendben fordulnak elő: 178—179—176—177; em.

177. I. *A' Plútó Testvér Báltya*
 II. *Ro/ Jupiter testvér bátya* K₄₅
 A II. logikátlan: hiszen magán Jupiteren osattan az anathéma.

- 178—179. A K₃₋₄, K₈₋₁₀-ben a sorpárok tévedésből föl vannak cserélve egymással.

179. I. *Múlni kezd, immár láttya*
 II. *Múlni kezd **már látja*** K₁₁, K₁₈, K₃₇, K₃₉₋₄₀, K₄₇
 III. ***Már** kezd el **múlni látja*** K₂₃

- IV. *Múlni kezd, imé látja* K₁₆
 V. *Kezd múlni immár látja* K₃₄
 VI. Ro/ *Múlni kezdé már bánja* K₄₂, K₄₃
 Ro/ *Gyúlni kezd immár* K₂₆
 Ro/ *Látja már múlni kezdé* K₃₅
 Ro/ *Elhúlni kezd már látja* K₄₂

A K₃₁ eredetileg az I. változat szerint készült, utóbb javították át a II. szerint.

A legtöbb másolatban előforduló I. változat szórendje kissé szokatlan, ezen igyekeztek változtatni a másolók. Mégis az I. látszik leghitelesebbnek, a HG.-ban alkalmazott központoszással:

*De, hogy az öccsének heve
 Múlni kezd, immár látja.*

180. I. *Szép szóval: no osztozzatok*
 II. *Szép szóval mond:* K₂₇, K₂₉, K₃₃, K₃₈, K₄₄, Kföldy;
 a K₃₆-ra HG. is utalt jegyzeteiben.
 III. *'S mond szép szóval* K₂₈
 IV. *Szép szóval: ne* K₃₈, K₄₁
 V. *Szép szóval csak* K₁₄, K₄₃
 VI. *Gyengen Fratres osztozzatok* K₃₂
 VII. *Szépen Fratres osztozzatok* K₃₄
 VIII. *No szép szóval* K₄₆
 IX. *Bruderok tsak osztozzatok*
 A változatok sokasága részben abból magyarázható, hogy a függő beszédet nehezen tudták a másolók elképzelni a *mond* utakószó nélkül, másrészt nem tudták eldönteni, hogy a „*Szép szóval*” már a függő beszéd része-e vagy pedig Jupiter szavait minősíti: innen a többféle tagolási kísérlet.
 A *mond* állitmány nélkül, ráértéssel is elképzelhető a mondat, ahogy a legtöbb másolatban szerepel s ahogy a HG. is közölte, de a II. változat is komolyan tekinthető veendő.
 A *Fratres* a másolók önkényes betoldása lehet.
181. I. *Brüderek, tsak hogy hagyjatok*
 II. *Csak hogy* Brüderek K₂₈
 III. *Bruderek és ti hadjatok*
 Nyelvtanilag-logikailag egyaránt az I. látszik hitelesnek.
182. I. *Engem is vegetálni*
 II. *Engem is vigeálni* K₁₆₋₁₇
 III. *Engem investigálni* K₃, K₈, K₂₀
 IV. *Engem is részesülni* K₃₂
 V. *Engemet uralkodni* K₃₂
 VI. *Engemet is regnálni* K₂₇, K₃₄
 Leghitelesebbnek a másolatok zömében előforduló I. változat látszik, esetleg tekinthető vehető még a II. is. (V. ö. a BékH. 500. sorával.)

- VII. *Tsak hogy engem is hadjatosk*
Brüderek vigeálvi K₂₁
 Az utóbbi a másoló szövegmódosítása lehet, akár csak a IV—VI., ahol a számukra kevésbé ismert szót próbálták másik ismertebbel helyettesíteni.
183. I. *Dictum factum úgy mond Pluto*
 II. *Dictum factum monda Pluto K₄*: az I. szerint másolt K₃₁-ben a lapszálon, változatként található. Az I. látszik hitelesnek. K₁: *ugy em.*
184. I. *En az első részt veszem*
 II. *Az első részt én veszem K₂₈*
 III. *En az első just veszem K₁₁*
 A legtöbb másolatban előforduló I. a leglogikusabb, ez tekinthető hitelesnek.
 A K₃₂-ben *veszem* helyett *viszem* áll; a 186. sor *teszem* ríme miatt is a *veszem* tekintendő hitelesnek.
187. I. *Azonba a' minapába*
 II. *Ro/ Azonba én minapába K₃*
 III. *Ro/ Azomban Minapában K₄₇*
189. I. a) *Több missionar'ussal K₁₂, K₃₉, b) missionarussal K₃₀; c) Missionárossal K₂₈*
 II. *Több Missionariussal K₁₇, K₂₁, K₄₁, K₄₆₋₄₇*
 III. *Több missionárokkal HG.*
 IV. *Ro/ Több Missionáriusokkal K₄*
 V. *Ro/ Több Missionariusokkal K₁, K₃, K₉*
 VI. *Ro/ Több missi Rupusokkal K₂*
 A *missionarius* szabályos ejtése esetén a sor egy szótaggal hosszabb a kelleténél, de a *missionarius* harmadik *i*-je — költői szabadságból — ejthető j-nek is, ahogy a 101. sorban a *Capitolium*. Éppen ezért a II. változat is figyelembe vehető. — (Kéziratunk alapján az MM. is *missionárius* alakot közölt.) A III., a latin szó németes, csonkított alakjával a sajtó alá rendezők önkényes megoldásának látszik. Az I. a) mellett a II. látszik leghitelesebbnek. A K₁-et az utóbbi szerint em.
190. I. *El hült Kföldy, HG. is.*
 II. *Ro/ Elhalt K₁₂₋₁₃*
 III. *El hül K₂, K₂₇*
 IV. *El állt K₃₆*
 V. *Ro/ El tünt K₃₅*
 Az I. a leglogikusabb, ez tekinthető hitelesnek.
191. I. *Az Isten statusoknak*
 II. *Ro/ Az isteni statusoknak K₄₄*
192. I. *egész Ortzájok*
 II. *Ro/ egyik Orczájok K₃₃, K₄₁*
 III. *Ro/ egész poszája K₃, K₅*
 IV. *egész poszájok K₃₃*
 V. *a' két poszájok K₃₂, K₃₄, K₃₈*, az utóbbira a HG. is utalt jegyzeteiben. Az *Ortzájok* esetleg a másolók észpítése *poszájok* helyett, bár az is elképzelhető, hogy némely másoló használt szándékosan durvább

- kifejezést. A III. a rím (*szájok*) miatt sem lehet hiteles.
194. A sor utolsó szava többféle írásváltozatban fordul elő:
- I. *Senator* K₄₋₅, K₇, K₁₄ stb.
 - II. *Senátor* K₃₁, HG. is.
 - III. *Sénator* K₃₄
 - IV. *Szénator* K₉
 - V. *Szénátor* K₁, K₁₁, Kföldy is.
- Mint a következő két sorból s néhány másolatban található magyarázatból kiderül, szójáték rejtezik e szakaszban:
- a K₃₋₄, K₉, K₃₁ pl. zárójelben közli a kiemelt szó után: (*Széna*); Kföldy lapalji jegyzetben magyarázza meg a szójátékot. Ennek alapján joggal gondolhatjuk, hogy a fonetikus írású IV., ill. V. változat állhatott az eredetiben.
196. I. *Rághatná a' Nevének* Kföldy is; a K₃₆ alapján a HG. is utal erre a változatra.
- II. *Rághattya a' nevének* K₇, K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₂₀₋₂₂, K₃₃, K₃₈, K₄₁, K₄₃₋₄₄, K₄₆, HG. is.
 - III. *Meg ehetné nevének* K₃, K₂₄
 - IV. *Rághatná a' Czimének* K₄₆
 - V. *Ro/ Rághatná a' neveket* K₂₇
- A legtöbb másolatban előforduló, feltételes igemódot tartalmazó változat látszik leghelyénvalóbbnak s így leghitelesebbnek.
197. I. *Ejnye, Ejnye, egy vén Mágnás*
- II. *Ennye ástt egy vén Mágnás* K₁₋₅, K₇, K₉, K₂₆, K₃₃
 - III. *Ejnye! Ejnye! egy Nagy Mágnás* K₁₁, K₁₆₋₁₇, K₂₁
- Az I. változat látszik leglogikusabbnak: a K₁-et e szerint em.
198. I. *Így judicál* K₁, K₂₁, K₂₇, K₄₁, K₄₇
- II. *Így juficált* A HG. is utal erre a változatra a K₃₆ alapján
 - III. *Így prédikál* HG.
- A cselekmény menete alapján a jelen idejű *judicál* látszik leghitelesebbnek; a *predikál* nyilvánvaló elírás.
199. I. *Bizony, bizony e' megint más* K₁₄, K₁₉₋₂₀, K₂₂₋₂₄, K₃₀₋₃₂, K₃₄₋₃₅, K₃₈, K₄₁, K₄₄, K₄₆₋₄₇, Kföldy, HG. is.
- II. *Bizony, bizony ez megint más* K₃₇, K₄₃, K₄₅
 - III. *Bizony, bizony a' megint más* K₁₆
 - IV. *Bizony, bizony az* K₂₅, K₂₉
 - V. *Bezzeg bizony a' megint más*
 - VI. *Bezzeg bizony ez megint más* K₄₀, K₄₂
 - VII. *Bezzeg bizony e* K₂₈
 - VIII. *Bizony az ismét megint más* K₁, K₄, K₇₋₈, K₂₆
 - IX. *A bizonyára megint más* K₂₋₃, K₅
 - X. *Bizony! Bizony! e' nem más más* K₉, K₁₆₋₁₇, K₂₁
 - XI. *No bizony hát e' megint más* K₁₉
 - XII. *A bizonyára megint más* K₉

- Az I. változat látszik leghitelesebbnek: a *Bezzeg* nem illik a modatba a *bizony* elé, ha csak nem valamely debreceni személyiség szavajárását akarta utánóznai a költő: ez az utóbbi motívum talán belejátszott a többi változat létrejöttébe is. A mutatott névmások közül az *e'* illik legjobban a sorba. A *K*₁-et az I. szerint em.
200. I. *Nem tom* *K*₁₋₄, *K*₆, *K*₉, *K*₁₁, *K*₁₇, *K*₂₁, *K*₄₁, *K*₄₆
 II. *'S nem tom*
 Az *'S* kötőszó használata itt fölöslegesnek látszik, ezért az I. változatot tarthatjuk hitelesnek.
201. I. *De a' nagy*
 II. *Az' a' nagy* *K*₄₁
 III. *'S az a' nagy* *K*₁₆
 III. *Ro/ De hogy a' Consectarium* *K*₃₄
 IV. *Ro/ De nagy a Consectarium* *K*₄
 A leglogikusabb I.-et kell hitelesnek tartanunk.
202. I. *Valamint a'*
 II. *Mint szintén* *K*₂₃, *K*₂₈
 A 203. sor *Szint[én]* szava miatt is az I. a hiteles.
203. I. *Szint olyan valóban lett* *K* földy, HG. is.
 II. *Szint olyan valóban volt* *K*₁, *K*₄, *K*₉
 III. *Szint olyan sületlen volt* *K*₃, *K*₁₄, *K*₁₆, *K*₂₇₋₂₉, *K*₃₂
 IV. *Ro/ Szint olyan véletlen volt* *K*₂, *K*₆, *K*₁₉, *K*₃₃, *K*₃₅, *K*₄₄
 V. *Ro/ Szint olyan szünetlen volt* *K*₃₄
 Az I. szerint másolt *K*₃₁-ben a *lett* mellett a lapszálon zárójelben a *volt* is előfordul; a *K*₄₃-ban pedig az I. változat *velőtlen* szava a lapszálon *sületlen*-re javítva. Amint a HG. is utalt rá, a debreceni *K*₃₆-ban *sületlen tesz* változat szerepel.
 A legtöbb másolatban előforduló I. változat látszik leglogikusabbnak, de a II. és a III. sem zárható ki egészen.
204. I. *Fogják*
 II. *Fogták* *K*₄₆
 A jelen idejű változat a logikusabb.
205. I. *A' Pápához*
 II. *S a pápához* *K*₄₆
 Az *S* kötőszó használata szükségtelennek látszik; a *K*₁-ben: *Pápához* em.
206. I. *Útzu a' sok Prokátorok*
 II. *K*₁: *Prokatorok* em.
 III. *Utánna a' Prokátorok* *K*₃₀, *K*₃₆₋₃₇, *K*₄₀, *K*₄₂, *K*₄₇
Aló a sok Prokátorok *K*₁₁, *K*₁₆₋₁₇, *K*₂₁
 Nyelvileg-logikailag a legtöbb másolatban előforduló I. változat lehet a hiteles.
207. I. *Mind ki felé nyomulnak*
 II. *Minden felé nyomulnak* *K*₄₁
 III. *Mind kifelé rándulnak* *K*₄₆
 IV. *Mind kifelé lődülnek* *K*₄₈
 A II—IV. elírás lehet.

210. I. *Parlamenten*
 II. *parlamentonn* K₃
 III. *parlamentben* K₁₇
 IV. *Parlamentbe* K₂₁
 V. *Felső Parlamentumban.* K₄₁
 Bár az I. változat ragozása szokatlan — az lehetett a másolók számára is —, de az analógiás esetek (a *Curian*, a *kirélyi táblán*, *diétán* stb.) támogatják; így azt kell hitelesnek tartanunk.
211. I. *oda jártak* K₁, K₁₅, K₁₇, K₂₀, K₂₈₋₂₇, K₂₉, K₃₂, K₃₄₋₃₇, K₃₉, K₄₁₋₄₂, K₄₆₋₄₇
 II. *oda járnak* HG. is.
 Az elbeszélés további menete szerint (ld. a 213., a 217. sort!) a múlt idejű alakot tarthatjuk hitelesnek.
 Azokban a másolatokban, amelyek a jelen idejű járnak alakot tartalmazzák, a 213. sorban általában *disputálnak*, a 217.-ben *kivánnak* alakot írnak. (A K₂₈-ban *disputálnak* helyett tévesen *deputálnak* áll.)
216. A K₄₆-ban, a Figy.-ben tévesen *asszonyoktól* áll *asszonyokból* helyett.
218. I. *'S mivelhogy ezt a' Statusok*
 II. *Mivelhogy ezt a' Statusok* K₁₁, K₁₆₋₁₇, K₂₃₋₂₄, K₂₇, K₂₉, K₃₂, K₃₄, K₃₆, K₃₈, Kföldy.
 III. *Mivelhogy azt* K₄₁
 IV. *Mivel hát ezt a' Statusok* K₁₄, K₁₉, I₄₃, HG.
 V. *Mivel pedig a Statusok* K₃₃, K₄₆
 VI. *Ro/ Mivel ezt a' senatusok* K₂₋₅, K₇₋₈, K₂₀
 VII. *Ro/ Mivel ezt a' Senatorok* K₁
 VIII. *Ro/ Mivel azt a' Sénátorok* K₂₆
 Az I., a II. és az V. jöhet szóba komolyan: közülük az 'S kötőszós I. látszik leghitelesebbnek; a K₁-et is e szerint emi.
219. A K₁₁-ben — nyilván tévesen — a *meg nem adták* helyett *meg engedték* áll, s ennek megfelelően a 221. sor rímzava: *össze tették*
220. K₁: <Prokútorok> Clerikusok
222. I. *Máig is* Kföldy, HG. is.
 II. *'S máig is* K₃₋₇, K₁₅, K₂₀, K₂₃₋₃₀, K₃₃, K₃₇, K₃₉, K₄₁, K₄₄₋₄₇
 III. *S máiglan is* K₄₀
 IV. *Még ma is* K₃₅
 A K₄₆-ban romlott szöveggel: *S máig is si usu ex toto* A K₃₁-ben eredetileg az I. változat volt, de aztán a II. szerint átjavították, a lapszálon pedig a IV. változat szerepel. Az 'S kötőszó fölösleges. Az I. változat illeszkedik leglogikusabban a versszakba, ezt kell hitelesnek tartanunk.
223. I. *Saltem potiuntur voto* K₅, K₃₂, K₃₆, K₃₃₋₃₄, K₃₈, K₄₁
 II. *Saltem potiuntur voto* K₁₋₄, K₈₋₉, K₁₄, K₄₃
 III. *Partim potiuntur voto*
 IV. *Tamen potiuntur voto* K₁₀, ₂₅, HG. is.

A K_{18} , a K_{31} és a K_{36} szövege eredetileg az I. változat szerint készült, de a lapszálon a II., illetve a III. szerint vannak átjavítva, amint a K_{36} esetében erre a HG. is hivatkozik.

Kföldy a főszövegben a III. változatot közölte, de jegyzetben utalt az I.-re is. A K_{46} -ban romlott szöveggel *Partim potiuntur ex voto* áll.

A II. nyilvánvaló szövegromlás, a *Tamen* és a *Partim* is a másolók behelyettesítése lehet a kevésbé ismert *Saltem* helyett.

A K_1 -et is az I. szerint em.

224. I. *Szakátsnékat* K_{1-8} , K_{11} , K_{14-19} , K_{21-22} , K_{25-29} , K_{32-38} , K_{40-45} , K_{47} , Kföldy, HG. is.

II. *'S szakátsnékat*

A kötőszó fölösleges, az I. változatot kell hitelesnek tartanunk. A K_1 -ben: *Szakátsnékat* em.

225. I. *Utszu egyszer láрма esik*

II. *Utszu egykor láрма esik* K_{41}

III. *Utszu mindjárt láрма esik* K_{23}

IV. *Ro/ Utszu ezer láрма esik* K_5

V. *Hát egyszer nagy láрма esik* K_{26} , K_{28} , K_{34}

VI. *Nosza egyszer nagy láрма esik* K_{14} , K_{29}

VII. *Rajta egyszer láрма esik* K_{35}

A K_{31} eredetileg az I. szerint készült, a lapszálon azonban a VII. szerint van átjavítva.

Nyelvileg-logikailag az I. látszik leghitelesebbnek, a többi változat részint téves olvasatból (*egyszer ~ ezer*), részben onnan magyarázható, hogy a sorkezdő szokatlanabb *Utszu* szót a másolók behelyettesítették. K_1 : *Utszu*. A 206. sor szerint em.

226. I. *Az Urak meg érkeztek* K_{12-13} , K_{31} , K_{46} stb.

II. *Az Urak meg érkeznek*

A K_{31} a II. változat szerinti szövegből jav. A 227. sor állítmánya (*keresik*) alapján a jelen idejű igealakot kell hitelesebbnek gondolnunk.

228. I. *Kik fel nem gyülekeztek*

II. *Kik fel gyülekeztenek* HG. stb.

Jegyzetben a HG. is utal a K_{36} jelzetű debreceni kézíratra, ahol az I. változat fordul elő, akárcsak a legtöbb másolatban. A K_{31} -ben eredetileg *gyülekeznek* volt s azután javította át a másoló múlt idejű alakra.

Logikailag az I. változat látszik hitelesebbnek.

229. I. *Jupiter a Mandatumot* K_{1-5} , K_{7-8} , K_{14-17} , K_{19} , K_{21-27} , K_{32-34} , K_{36} , K_{38} , K_{41} , K_{43-44} , HG. is.

II. *'S Jupiter a' mandatumot* Kföldy is.

III. *Jupiter a Monitumot* K_9

A kötőszó nélküli I. változat látszik logikusabbnak s így hitelesebbnek.

230. I. *Az atyai monitumot* K_{14} , K_{18-19} , K_{21-25} , K_{27} , K_{29-30} , K_{32-34} , K_{36-37} , K_{39-41} , K_{45} , K_{47} , Kföldy, HG. is.

II. *'S az atyai monitumot* K_{30} , K_{48}

- III. Az *Apai monitumot* K₁, K₄, K₆₋₈, K₁₁, K₂₆
 IV. 'S az *apai Monitumot* K₁₅
 V. 'S az *anyai Monitumot* K₃₁ A lapszélén *Apai-ra* javítva.
 VI. A *papai Monitumot* K₃₅
 VII. Ro/ Az *Atyai Meritumot* K₂₈
 VIII. Az *atyai decretumot* K₁₂₋₁₃
 IX. Az *Apai Mandatumot* K₂
 X. Ro/ 's *apai monumentumot* K₃, K₉
 XI. Ro/ *Apai monumentumot* K₅
 XII. *Mint Atyai Monitumot* K₃₈
 A másolat zömében előforduló I., illetve a III. változat látszik hitelesnek, a többi bizonyos szövegromlás eredménye. Csokonai szóhasználatának a III. felel meg.
 231. I. A' *Hasáról olvassa* K₁, K₂₇₋₂₈ stb.
 II. A' *Hasáról olvasta*
 III. Az *hasáról* K₁₁
 IV. *Olvassa a' hasáról* K₃₈
 A kéziratok zömében előforduló jelen igeidejű változat illik ide, az lehet hiteles. A III. fölcserélt szórendje szövegromlás eredménye lehet.
 Némely másolat a *Hasáról* szóhoz csillag alatt jegyzetet csatolt: a K₄-ben ez áll zárójelben: „(* Kutyaőr): a K₁₀-ben: „Kutya bór vagy Pergamen”, a K₃₁-ben: „Pergament érthetett az Auctor”. stb.
 A K₃₀-ban „A — ról” található: a másoló vagy nem tudta olvasni a szót, vagy tévedésnek vélte, s kihagyta a helyét.
 232. I. *ide megyen* HG. is.
 II. *oda megyen* K₄₅ stb.
 III. *ide megyen* K₄, K₉, K₃₁, K₄₆₋₄₇
 IV. *ide megy ki* K₃
 Csokonai szóhasználatát s a belső rím (*Rövideden ~ megyen*) miatt is a legtöbb másolatban előforduló I. látszik leghitelesebbnek; ez logikusabb a II.-nál is; a III. és a IV. bizonyára szövegromlás.
 234. I. *Hogy mindenik* HG. is.
 II. *Hogy mindegyik* K₄₅
 A legtöbb másolatban előforduló, a régi nyelvvel jellemzőbb I. változat lehet hiteles.
 Azokban a kéziratokban, amelyekben a 232. sorban *mégyn* alakváltozat van, itt *légyen* fordul elő helyett.
 235. I. *Mivel Király magzattja*
 II. *Mint hogy király magzattja* K₁₇
 A kéziratok nagy többségében előforduló I. látszik hitelesnek, az előző sor *Hogy* kötőszava miatt is.
 236. I. *Jupiter az égietek* K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₁₉, K₂₁₋₂₂, K₂₇₋₃₀, K₃₂₋₃₄, K₃₆₋₄₂, K₄₄₋₄₅, K földy is.
 II. 'S *Jupiter az égietek*

- III. *Hogy Jupiter az Egeket* K₁, K₇, K₁₀
 IV. *S hogy Jupiter az Egeket* K₂, K₉
 V. *s Hogy Jupiter mindeneket* K₄₋₅, K₉
 VI. *De Jupiter az Egeket* K₂₀
 Az 'S kötőszó fölöslegesnek látszik, annál is inkább, mivel a következő sor is azzal kezdődik: az I.-t kell hitelesnek tartanunk, a K₁-et is e szerint em. (A III–V. azért sem látszik hitelesnek, mivel már a 234. sor is *Hogy* kötőszóval indul.)
237. I. 'S véle
 II. *S véle* K₁₇, K₂₀
 III. *Véle* K₂, K₄, K₇, K₉, K₁₅, K₂₁₋₂₂, K₂₂, K₃₁₋₃₅, K₃₉, K₄₁
 IV. *Vele* K₁, K₈, K₁₁, K₂₉
 V. *Vélek* K₁₄, K₂₅, K₃₁, K₄₄
 VI. *Velek* K₂₃
 VII. 'S *Velek* K₂₄
 VIII. 'S *véllek* (~ *vélek*) K₁₉, K₃₃, K₃₉, K₄₃, HG. is.
 IX. 'S *velők* Kföldy
 X. *Az egeket és földeket* K₅
 A VIII. látszik leghitelesebbnek, amely nyelvtanilag is pontosan egyezik az előző sor többes számú tárgyával: a K₁-et e szerint em.
Királyi Névvel bírjon HG. is.
238. I. *Királyi Névvel bírja* K₃₈, Kföldy is.
 II. A nyelvtani egyeztetést tekintve az I. látszik hitelesnek.
239. I. *Neptun minthogy*
 II. *Neptun mivel* K₂₋₃, K₆, K₁₄, K₂₁, K₂₃, K₂₅₋₂₆, K₃₁, K₃₃, K₃₈, K₄₃₋₄₄, K₄₆, Kföldy, HG. is.
 III. *Ro/Neptun ugyanis* K₂₉
 (Csokonai szóhasználatára az I. változat jellemző, azt kell a II.-vel szomben hitelesnek elfogadnunk.
 A másolatok egy részében (K₁₂₋₁₃, K₄₅ stb.) *Anglia-ban* raggal, a többiben *-ba* határozóraggal fordul elő; ennek megfelelően alakult a 241. sor végszavának ragozása is. Csokonai ekkoriban még — a beszélt nyelvhez igazodva — nem tett különbséget a hol és a hová kérdésre felelő kétféle ragozás között, tehát a *-ba* ragos változatok a hitelesek.
240. K₁: *Soká Jav. ebből: Sok ideig*
 241. I. *A' nagy* K₁, K₃₋₄, K₇, K₁₄, K₁₆₋₁₇, K₁₉, K₂₁, K₂₃₋₂₅, K₂₇₋₂₈, K₃₂₋₃₄, K₃₆₋₃₇, K₄₁₋₄₅, K₄₇, HG. is.
 II. 'S *a nagy*
 A 'S kötőszó sem látszik egészen fölöslegesnek, mindazonáltal logikusabb a kötőszó nélküli változat.
242. I. *Sok ideig vándorolt* HG. is.
 II. *Mivel soká vándorolt* K₂₈
 III. *Mivel sokat vándorolt* K₂₄, K₃₄, K₃₆
 A *vándorolt* helyett néhány kéziratban (K₃, K₂₁, K₂₂₋₂₃, K₄₁) — hibásan — *vándorlott* található.
 Az I. változat látszik hitelesnek, azért is, mivel

- a 239—240. sor már okhatározói mellékmondatot tartalmaz.
244. A K₄₆-ban — bizonyára a másoló önkényes szöveg-változtatásaként — ez áll: *De a tokaji hegyeket*
 248. I. *A' földiek, a Kabátot*
 II. *A' földiek az all lyukat* K₅
 A lapszélén magyarázatként: *poklot.*
 III. *Ro/ A földiek, 's a kabátot* K₁₇
 A II.-vel szemben a rím is az I.-et igazolja.
249. I. *Tsak Plutóra*
 II. *Csak Plutónak* HG.
 III. *Plutó urra* K₄₅
 A HG. utal a K₃₆-ra, ahol *Plutóra* áll.
 A *tukmál* ige vonzata szerint is az I. lehet a hiteles.
 250. I. *'S Minthogy* HG. is.
 II. *Minthogy* K₁, K₃₋₅, K₈, K₁₇₋₁₈, K₂₁, K₂₃, K₃₁, K₃₈, K₄₁, K₄₄₋₄₆, Kföldy is.
 A K₃₁ szövege eredetileg az I. változat szerint másoltatott, de utóbb a lapszélén átjavították a II. szerint.
 A K₁₇, K₂₁ és a K₃₈-ban a 250. és a 251. sor föl van cserélve.
 Mivel a *Minthogy* már a 246. sor élén is előfordul, valószínűbb, hogy itt a 'S kötőszós változat állt az eredetiben. A K₁-et is ennek megfelelően emendáltuk.
251. I. *Öltözzön kámzsás Maskarát* K₁₋₁₀, K₁₅₋₁₆, K₁₈, K₂₀, K₂₁₋₂₅, K₂₇₋₃₀, K₃₆, K₃₈₋₃₉, K₄₁₋₄₄, K₄₇, Kföldy, HG. is.
 II. *Öltözzön kámzsát, maskarát* K₁₄, K₂₆, K₃₁₋₃₄
 III. *Öltözzön kámzsát 's maskarát*
 IV. *Öltözzön lúrvás maskarát* K₃₅
 V. *Öltsön fel kámzsás maskarát* K₄₅₋₄₆
 Az I. látszik leglogikusabbnak, ez lehet a hiteles. A többi változat ebből romlott. Kföldy a kifejezéshez ezt a megjegyzést fűzi: „Barátruha v. köntös” s változatként közli a III.-at is. K₁: *kámzsás em.*
252. I. *Pusztullyon az Alföldre*
 II. *'S pusztuljon az Alföldre* K₆, K₈, K₁₄₋₄₉, K₂₁₋₂₂, K₂₄, K₂₆, K₂₉₋₃₀, K₃₃, K₃₆, K₃₉₋₄₆, Kföldy is.
 III. *'S tisztuljon* K₂₈
 A K₃₉-ban s a K₄₄-ben a sor után — az *Alföld* metaforikus használatának magyarázataként — zárójelben ez áll: (*Pokolba*)
253. I. *Meg állt erre szeme szája*
 II. *Megállt ekkor* K₂₅
 III. *Meg tell arra szeme szája* K₅
 Az I. a leglogikusabb, a többi elírás lehet. A K₁-ben: *ált; em.*
254. I. *Pluto János Uramnak*
 II. *Plutó Marci Uramnak* K₄₆
 III. *Pluto Miklos Uramnak* K₅

- IV. *Pluto Mátyás Uramnak* K₂₆
A János név széles körű használata folytán is a legtöbbször másolatban előforduló I. látszik hitelesnek.
255. I. *Lángba jött a két poszája*
II. *Lángba jött egész ortzája* K₂₈
III. *Lángba jött egész poszája* K₅
IV. *Lángba jött mind két poszája* K₃₆, K₄₅
V. ö. a 192. sor jegyzetével.
A K₃₆-ban — amint erre a HG. az is utal — *Tűzbe jött* olvasható.
256. I. *No ez úgymond, magamnak* K₁₋₃, K₅, K₇₋₉, K₁₅₋₁₈, K₂₁₋₂₂, K₂₅₋₃₀, K₃₂₋₃₅, K₃₈, K₄₁₋₄₂, K₄₄, K₄₆₋₄₇, Kföldy is.
A K₁-ben *ugymond* em.
II. *Nos ez úgymond, magamnak*
III. *Ro/ Nő ez ugyan magamnak* K₃₉₋₄₀, K₄₅
IV. *Ro/ Nézzed úgymond magamnak* K₂₃
V. *Ro/ Nos! és úgymond magamnak* K₁₄
A K₁₇, K₂₁ szövegében — nyilvánvalóan hibásan — *magának* van magamnak helyett.
- Csokonai szóhasználatára a *No* jellemzőbb a *Nos*-nál, úgyhogy az I.-et kell hitelesnek elfogadnunk.
257. I. *levesticum*
II. *leviticum* K₁₁, K₂₈, K₃₀
III. *aviticum* K₁₇, K₃₆
Az I. *levesticum* írásváltozattal is előfordul; a K₃₁-ben az eredeti *Levesticum* át van javítva *Levestikon*-ra. A HG. is utalt arra, hogy a K₃₆-ban *aviticum* áll. A II. és a III. változatban a másolók igyekeztek az előttük ismeretlen szót „értelmesebbé” tenni.
258. I. *Meg mondta ezt a' Cabala (Kabala)* HG. is.
K₁: *a' Kabala*
II. *Ro/ Megmondta ezt a' Sibilla* K₃₅₋₃₆
III. *Ro/ Megmondta volt ezt Kabala* K₃₄, K₄₆
259. K₁: *tavally* em.
261. K₁: *Cardinalisokat* em.
262. I. *Rántzos szemmel* K₁, K₄, K₇₋₈, K₁₁, K₁₆₋₁₇, K₁₉, K₂₁, K₂₄₋₂₉, K₃₂₋₃₄, K₃₈, K₃₈, K₄₁, HG.
II. *'S rántzos szemmel* Kföldy is.
III. *Mord szemekkel* K₅
IV. *Mérges szemmel* K₂₃
A kötőszó nélküli I. változat vall leginkább Csokonaira. Kföldy változatként a *komor* mellett még a *mérges*-t is illel.
263. I. *A' Korhely Mágnásokat*
II. *Egynehányszor azokat* K₂₈
III. *Királyi mágnásokat* K₂₃
IV. *A félénk mágnásokat* K₂₉
Az I. lehet hiteles: a többi enyhítő szándékú óvatoskodás eredménye. A K₁-ben *Mágnásokat* em.
264. I. *No hisz úgymond szette vették*
II. *No biz úgymond szette-vették* K₂₇₋₂₈, K₃₄

- III. *No! bizony mond szette-vették* K₁₆
 IV. *De hisz ugymond szette-vették* K₂₉
 V. *No hisz, monda, teremtetették* HG.
 VI. *Ro/ No is ugymond* K₂₅
 VII. *Ro/ No ti ugymond* K₄₆
 A legtöbb másolatban előforduló I. változat látszik leghitelesebbnek, a többi szövegromlás eredménye lehet. A K₁-ben: *ugymond* em.
265. I. *Megtanítalak teremteték*
 II. *Megtanítalak ebszülötték* K₆, K₃₁, Kföldy is.
 III. *Megtanítalak szedtevetették* HG. (A HG.-ban a 264. és 265. sor végszáva föl van cserélve.)
 A legtöbb másolatban előforduló I. változat látszik hitelesnek.
266. I. *fütyülni*
 II. *fütyölni* K₁₈, K₂₁, K₃₈, K₄₅, Kföldy, HG. is.
 Csokonai nyelvhasználatának az I. változat felel meg inkább.
267. *Ez a versszak (39.) a K₃₉-ben, a K₄₀-ben, a K₄₅-ben és a K₄₇-ben — tévesen — föl van cserélve az utána következő 40. versszakkal.*
268. I. *Szóba sem áll senkivel*
 II. *S szóba sem áll senkivel* K₄₆, HG. is.
 III. *Szóba se állt senkivel* K₃
 Nyelvtanilag-logikailag a jelen idejű igealakot tartalmazó, kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesnek.
269. I. *Nyelvét csak nem széllyel rágja* K₁, K₄, K₇, K₉, K₁₄, K₁₁₋₁₇, K₁₉, K₂₁₋₂₉, K₃₂₋₃₄, K₃₈, K₄₄
 II. *'S nyelvét csak nem széllyel rágja*
 III. *Nyelvét csak nem széllyel rágta* K₃
 IV. *Nyelvit csak nem széllyel rágja* K₅, K₄₁
 V. *A Nyelvét csak nem szét rágja* K₃₈
 A kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesnek: tekintetbe jöhet még a IV. is. A múlt idejű igealakot tartalmazó III. téves, szövegromlás eredménye lehet az V. is.
270. *Némely kéziratban (pl. K₂₁, K₄₆, HG.) fegyverével alak áll, holott a 268. sor senkivel végszavával a fegyverével rimel tisztán; ez az utóbbi fordul elő a legtöbb kéziratban, ezt kell hitelesnek tartanunk. Mint a HG. is rámutatott: a K₃₈-ban a sorhoz ez a magyarázat kapcsolódik: (számár-áll).*
271. I. *Mérgessen járt keze lába*
 II. *S Mérgesen* K₃₉₋₄₀, K₄₆
 III. *Mérgesen jár keze 's lába* K₃₀, K₄₆, Kföldy is.
 IV. *Mérgesen jár keze, lába* K₅, K₁₈, K₂₂, K₂₇, K₃₄₋₃₅, K₄₂, K₄₈
 V. *S mérgesen jár keze lába* K₄₇
 VI. *S mérgesen áll keze lába* K₁₄, K₄₅
 VII. *Mérgesen állt szeme szája* K₁₉, HG. is.
 A K₃₁ az I. szerint volt másolva, de a lapszálon javítva a II. szerint.

- A múlt idejű, kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesnek (bár a jelenidő is elfogadható); a VI., VII. nyilvánvaló szövegromlás eredménye.
270. I. *Szerentse hogy Patronnyába*
 II. *Szerentse hogy patronába* K₅, K₁₁, K₁₆₋₁₇, K₂₀₋₂₂, K₂₇, K₃₂
 III. Ro/ *Szerentse hogy hamarjába* K₁₂₋₁₃, K₂₅, K₃₁
 IV. Ro/ *Patronája* K₁₄, K₄₅
 V. Ro/ *Patrollyába* K₂₉, K₃₄
 VI. Ro/ *Patrolába* K₃₈
 A K₃₁-ben a szöveg a lapszámon az I. szerint javítva.
 A III. változat talán téves olvasat, illetve behe-lyettesítés eredménye. A I. a hiteles.
273. A sorban előforduló kevésbé ismert *tzindlok* (<ném. *Zündloch*) sok írásváltozatban, gyakran igen eltor- zult alakban maradt fenn; a K₂₆ másolója pl. az egész sort megváltoztatta: *Nem volt kard az olda- lán*; a K₂₆-ban ezt találjuk: *Nem vala semmi töltés*. K₃₈: *Nem volt elég Puskapor*. Mint a HG. is rámutatott, a K₃₆-ban ez olvasható: *Nem volt tölteni való*.
274. I. *Nagy mérgessen*
 II. 'S nagy mérgesen K₃₉₋₄₀, K₄₅₋₄₇
 III. *Mond mérgesen* HG.
 Az I. látszik leghitelesebbnek: a *soreleji* kötőszó (II.) fölösleges; a III.-ban pedig az egyenes beszé- det bevezető *Mond* a másoló fontoskodásából kerül- hetett oda; anélkül is érthető a mondat.
275. I. *Farba rugja* Kföldy, HG. is.
 II. *Farba rugta* K₁₂₋₁₃, K₁₈, K₂₇₋₂₈, K₃₈, K₄₁, K₄₃
 Az előző versszak elbeszélő (*bévágja, rágja*) jelene szerint az I. változat látszik hitelesnek.
276. I. *az Apátok*
 II. *az anyátok* K₂₁
 Az I. változat lehet a hiteles: ez a logikusabb K₁: *Perna hajder em*.
280. I. *Sem használna már nektek* K₂, K₄, K₉, K₁₁, K₁₇, K₁₉₋₂₃, K₂₉, K₃₁₋₃₂, K₃₉, K₄₆, HG. is.
 II. *Sem használhat tinéktek* K₁₉₋₂₀, K₂₈
 III. *Sem használhat már nektek*
 IV. *Sem használ már tinéktek* K₄₆
 A K₃₁-ben az eredetileg a III. szerint másolt szöveg utólag van javítva az I.-nek megfelelően. A K₂₇-ben s a K₃₄-ben tévesen *már nekem* van.
 Az I. változatbeli igemód használata látszik leg- logikusabbnak, ezt tarthatjuk hitelesnek.
281. I. *kupja magát* K₁, K₅, K₁₁, K₁₆₋₁₇, K₂₁, K₂₇₋₂₈, K₃₀, K₃₂₋₃₄, K₃₆, K₃₉, K₄₁₋₄₂, K₄₄₋₄₇
 II. *kupta magát*
 Indokoltabbnak látszik a jelen igeidő használata, ezért az I.-t kell hitelesnek tartanunk.
 Némely másolatban (pl. K₂₉) s magában a HG.-

- ban is a versszak első négy sora föl van cserélve:
a 281–284. sor fordított sorrendben következik.
282. I. *Nyerget tesz* K₅, K_{16–17}, K₂₁, K₂₄, K₂₇, K₂₉, K_{32–34}
K₃₆, K₄₁
II. *Nyerget tett a' hátára* K₈ stb.
III. *'S nyerget tett a' hátára* K₁₅, K₂₀, K₃₀, K₄₀, K_{46–47}
IV. *Nyerget vett a' hátára*
V. *Nyerget vet a' hátára* K₁₄, K₂₈
VI. *Nyerget vet' a Vállára* K₄₃
Ha a 281. sorban a jelen idejű igealakot fogadjuk el,
itt is az I. változatot kell hitelesnek tartanunk;
kivéüle tekintetbe vehető még talán az V. is.
283. I. *Farkon tsap egy Isten agát*
II. *Torkon tsap egy Isten agát* K₁₂, K₁₈, K₂₁, K₃₆, K₃₉,
K₄₄, K_{46–47}
III. *Tarkón tsap egy Isten agát* K₁, K₄, K_{6–7}, K₁₁, K_{14–15},
K₂₄, K₂₇, K₃₀, K₃₃, K₃₈, K₄₂, Kföldy is.
IV. *Sarkon tsap egy Isten agát* K₃₄
V. *Faron csap egy Isten agát* K₄₅
VI. *Torkon kap egy Isten agát* K₃, K₅, K₉, K_{22–23}, K₄₁
VII. *Tarkón kap egy Isten agát* K₃₂
VIII. *Nyakon kap egy Isten agát* K₁₇, K₁₉, K₂₅, K₉₅
IX. *Farkon kap* K₄₂
X. *Tarkon üt egy Isten agát* HG.
Kföldy a III. szerint közölte a szöveget, de jegyzetben a VI. változatra is utalt.
- A változatok sokasága részint szépítő szándékból, részint téves olvasatokból magyarázható. Az I. változatbeli *Farkon* lehetett az eredeti, bár a *Torkon*-, *Tarkón* is elképzelhető. A *Sarkon*-, *Faron* szövegromlás lehet. A K₁-et az I. szerint em. A *kap* a *csap* téves olvasatából magyarázható (nem valószínű, hogy a költő ismét a *kap* igét használta volna, mikor egy sorral előbb, a 281. sorban már használta: *kapja magát*).
- Némely kéziratban a szokatlan *Isten Agát* kifejezés is eltorzult: *Isten agárt* (K₂₃, K₃₂ stb.), *Isten ágát* (pl. K_{39–40}), *Isten apát* (K₃, K₅, K₂₀ stb.). Ezek téves olvasatok, illetve szövegromlások.
- A HG., amely téves sorrendben közli a versszak 1–4. sorát, jegyzetben idézi a K₃₆ megfelelő sorait.
284. I. *Fel ül maga magára*
II. *'S felül maga magára* K₁₀, K₁₅, K₂₂, K₂₆, K₃₅, K_{39–42},
K₄₅, K₄₇, Kföldy is.
III. *'S felül maga rá arra* K₁₁, K₂₁
IV. *Fel ül maga hátára* K_{16–17}, K₁₉, K₂₁, K₂₄
V. *S ül annak a hátára* K₁₄
VI. *felült maga hátára* K₂₃
VII. *S fel ül maga hátára* K₁₁, K₃₃, K₃₆, K₄₄
VIII. *'S ül a maga hátára* K₄₅
IX. *Felveti az agára* K₂₀, HG.
Kföldy változatként jegyzetben a III.-at idézi; a

K₂₁, amely eredetileg a III. szerint készült, utóbb az I. szerint javítva.

A másolók nem tudtak eligazodni a kissé groteszk szövegen, amelyben arról van szó, hogy a dühödött Plútó saját hátára ülve vágatott el; ezt tévedésnek érezték: ezért próbálták átszerkeszteni a mondatot, a megnyergelést egy kívülálló személyre vonatkoztatva. (A hátára ebben a sorban nem lehet helyes, mivel önrímet alkot a 282. sorral.) Némileg bonyolítja az értelmezést az „Isten Agá”-ra (= Jupiterre?) vonatkozó előző sor.

Értelmezésünk szerint az I. változat a hiteles.

285. I. *Mint Bálámról*
II. 'S mint Bálámról K₁₇, K₂₀, K₃₀₋₃₁, K₃₅, K₃₉₋₄₀, K₄₅, K₄₇, Kföldy is. A K₁-ben: *Bálámról* em.
III. Roj' És Bálámról K₄₆
Az 'S kötőszó itt fölösleges; az I. változat látszik hitelesnek.

286. I. *Mondják, hogy Pal(a)estinába* HG. is.
II. *Mondták, hogy Palesztinában* K₅
III. *Beszélik, Palesztinában* K₈, K₃₁, Kföldy is.
IV. *frják, hogy Palesztinában* K₂
A K₃₁ a lapszálon az I. szerint javítva. Kföldy változatként jegyzetben idézi az I.-et is.
Az I. látszik leglogikusabbnak s így leghitelesebbnek. A másolókat az inverzió — az előző sorba vetett *hajdanába* — zavarhatta a mondat helyes értelmezésében.

A másolatok java részében *hajdanába* alak fordul elő, s ehhez igazodik a *Palesztina* szó ragja is; néhány kéziratban (pl. K₃₉, K₄₅)-*ban* raggal fordul elő a két említett szó. Csokonai nyelvhasználatára ekkor még az előbbi volt jellemző, ezért azt tarthatjuk hitelesnek.

288. K₁: *Magnások* em.
290. I. 'S a' többi Isten pajtások
II. *A többi Isten Pajtások* K₁₂, K₁₉, K₂₂, K₂₅, K₃₃, K₄₄, K₄₈
III. *De a többi Isten Pajtások* K₁₁, K₁₇, K₂₁, K₂₇, K₃₂, K₃₄, K₃₆

A III. bizonyára szövegromlás; az I. és II. változat közül a kötőszóval kezdődő I. látszik hitelesnek.
Pro animis mortuorum K₁₋₂, K₇, K₉, K₁₁, K₁₄₋₁₇, K₂₂, K₂₅, K₂₇₋₃₀, K₃₄, K₃₆, K₃₉, K₄₂₋₄₆, Kföldy, HG. is.

292. I. 'S *pro animis mortuorum*
II. Ha a 290. sorban elfogadjuk az 'S kötőszós I. változatot, akkor itt a kötőszó nélküli (I.) változatot kell hitelesnek elfogadnunk.

293. I. *Et pro successu suorum*
II. *Et pro salute suorum* K₁₂₋₁₃ stb.
A K₁₁ másolata eredetileg az I. szerint készült, de Toldy — nyilván a K₁₂ alapján — a lapszálon a II. szerint javította.

- A másolatok zömében — a Kföldy-nél és a HG.-ben is — az I. változat található meg; tartalmilag az illik ide jobban, de a II. sem zárható ki egészen.
295. I. *Mikor immár*
II. *S mikor immár* HG.
A kéziratok zömében az I. változat található; logikailag is ez látszik hitelesebbnek.
298. I. *Isteni sugallással*
II. *Isteni sugarlással* K₃₋₄, K₃₉
Csokonai korában mindkét alak élt az irodalmi nyelvben; a költő nyelvhasználatára az I. a jellemző.
299. I. *Jupiter pedig Neptunnal*
II. *Jupiter meg Neptunussal* K₄₆
Az egyetlen másolatban előforduló II. változat mellett csupán az szólhat, hogy a következő sor végzavával (*Lepidussal*) tisztább rímet ad; viszont a versben a vízi isten neve végig csonka formában, -us végződés nélkül áll, így mégis az I.-et kell hitelesnek elfogadnunk.
301. I. *Éppen úgy tselekedett*
II. *Éppen úgy tselekedtek* K₃, K₉, K₂₅, K₂₇, K₃₈, K₄₁, K₄₂
A II. logikailag s a nyelvtani egyeztetést tekintve egyaránt hibás, nyilvánvaló elírás. A K₁-ben *úgy* em.
302. I. *Ő is osztán*
II. *'S ő is* K₃₉, K₄₅, K₄₇
A kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesnek. A legtöbb másolatban előforduló *osztán* alakot Abafi (K₄₆) és a HG. modernizálta *asztán*-ra.
303. I. *Bé bukott az ágyára*
II. *Be bukott* K₁, K₇, K₁₈, K₂₂, K₄₁, K₄₆
III. *Le bukott* K₅₋₆, K₈, K₁₄₋₁₇, K₁₉, K₂₅, K₂₇, K₂₉, K₃₁₋₃₆, K₃₆, K₃₉, K₄₂₋₄₃, K₄₇, Kföldy, HG. is.
A -ra határozói raggal inkább a *le* igekötő van összehangban, míg a *be* (*bé*) igekötő -ba ragot kívánna; ha viszont úgy képzeljük, hogy Jupiter kívülről bukott be az ajtón szobájába, akkor a *be*-, illetve a Csokonaira jellemzőbb -bé van helyén (az esetben is, ha mennyezetes ágyat képzelünk el). Az utóbbi látszik valószínűnek; a III.-ban a másolók igazították a határozói ragoz az igekötőt.
304. I. *Junót* K₁₋₃, K₅₋₈, K₁₄, K₁₆₋₁₇, K₂₂₋₂₅, K₂₇, K₂₉, K₃₁₋₃₆, K₃₈, K₄₁, K₄₃₋₄₄, Kföldy, HG. is. A K₁-ben: *Junot* em.
II. *'S Junót*
Némely változatban (pl. K₄₅) a 302., 304. s a 306. sor egyaránt *'S* kötőszóval kezdődik; ez a kötőszóhalmozás indokolatlan, s egyébként sem jellemző Csokonaira. A HG. egyik sornál sem közöl kötőszót, a K₄₆ csupán a 304. élén, Kföldy csak a 306.-ban. A leglogikusabb s legindokoltabb a kötőszó a 306. sor elején, a többi sorban fölöslegesnek látszik.

305. A K₃₁-ben az *Oda vonta* a lapszélén javítva: *rántá*
306. I. 'S ott egyszerre
 II. Ott egyszerre K₁₂₋₁₃, K₁₈, K₄₆, HG. is.
 III. Sött egyszerre K₃₅, K₃₈
 IV. És egyszersemind K₅
- A 304. sorhoz fűzött magyarázatunk szerint is a másolatok többségében előforduló I. változatot kell hitelesnek tartanunk. A II. és a IV. szövegromlás lehet.
307. I. Meg tette és a' kéz fogót A K₁-ben kéz fogot em.
 II. Megtette a' kéz lábfogót K₄₃
- A II. nyilvánvaló szövegromlás, illetve a másoló tréfája lehet.
308. I. Breviter elvégezte
 II. Breviter elvégezték K₉
- Bár logikailag a II. is beleillik a mondatba, a másolatok túlnyomó többségében található I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
309. Mint a vers kéziratairól szóló fejezetben már volt róla szó, a 309 — 322. sor — két versszak — a legtöbb másolathból hiányzik. Kföldy egyiket sem közölte, noha az általa másolt K₆-ban megvan mindkettő; a szintén általa másolt K₃₁-ből azonban hiányoznak e strófák. Kiadásából bizonyára obszcén tartalmuk miatt maradtak ki. A HG. csupán egy versszakot közölt (309 — 315. sor), a másokra a jegyzetekben sem hivatkozott, noha az általa is használt SpK. 1722-ben megvan mindkettő.
- A két kritikus versszakot az ÖV. s az ÖV.² sem közölte; először az MM.-ban jelentek meg együtt, a mi kutatásaink alapján.
- A K₅-ben előforduló *hintát* s a K₇-ben található *Flintet* nyilvánvaló elírás.
311. I. Mond, ez egész töltéssel tölt
 II. Mond az egész töltéssel tölt K₂, K₉
 III. Ro/ Mint az egész töltéssel tölt K₃, K₅
- Az I. látszik leghitelesebbnek.
312. Tettzik a' Lyánkák közül
- A K₇-ben a *Teszik* nyilvánvaló elírás; a K₆-ben ennek helyén olvashatatlanul átjavított szó van; láthatóan a másoló sem ismerte föl az eredetét. A K₁, a K₄ és a K₉ szövegében a sor végén zárójelben ez a magyarázó szó található: (*valakinek*) (ti. 'a Lyánkák közül valakinek').
313. I. Hogy gyümölsőt szakaszthasson A K₁-ben: gyümölsött em.
 II. Hogy gyümölsőt szakaszszanak K₁₁
- A K₉-ban a 313. és a 314. sor rímzavai föleserülödték, így ott — nyilván másolási hibából — *Hogy gyümölsőt kostothasson* olvasható. A K₁₁-ben föltehetően Toldy módosította a szöveget: így akarván logikailag-nyelvtanilag összehangba hozni az előző sor többes számú alanyával.

314. I. 'S édes érzést kostonhasson K_1, K_3, K_9
 II. Édes érzést kostonhasson K_2, K_4, K_6, K_8
 III. Édes érzést kostonhasson K_7
 IV. Édes érzést kostonhasson K_{11} (a 313. sor rímszavához igazodva).
 Talán a kötőszós I. hitelesebb, mint a II., bár kötőszó nélkül is helytálló a mondat; értelmileg-nyelvtanilag az egyetlen kéziratban előforduló III. is elfogadható.
315. I. E szörös baratzk magból K_1, K_3, K_9, K_{11}
 II. A' szörös baratzk magból K_8
 III. A szörös Baratzk magbann K_2-7
 Logikailag az I.-t kell hitelesnek tartanunk.
316. I. Erre az Isten Aszszonykák
 II. Ekkor az Isten Aszszonykák K_5
 Az I. a logikusabb s így a hitelesebb.
318. I. Szemeikre reá tarták K_1, K_4, K_6-8, K_{10}
 II. Szemeikre rá tartották K_3, K_9
 III. Szemeikre rájok tartják K_2
 IV. Szemeikre rá takarták K_5
 Az I. vagy a II. lehet hiteles; a II. valamivel jobb rímet ad, viszont a 317. sor elbeszélő múltja (*El sikolták*) az I. mellett szól.
319. I. Öt ujjú umbrájokat K_1, K_3-4, K_6-9
 II. Öt ujjú umbraikat K_2
 III. Öt ujjú árnyékokat K_5
 Az I. a hiteles; a K_5 -ben a latin szót kezdte el a másoló, majd áthúzta (*<um>*) s a magyarral helyettesítette.
322. I. Mint Leánykánk szokták K_{1-2}, K_{4-8}
 II. Mint leányaink szokták K_3
 III. Mint Leánkánk szoktak K_9
 Értelmileg-stilisztikailag az I. tekintendő hitelesnek.
323. I. Fő Tzélja mindig a' leve $K_1, K_2, K_6-7, K_9, K_{15}, I_{26}, K_{31}, K_{40}$
 II. Fő Tzélja mindig e' leve
 III. Fő Tzélja mindig ez leve K_{24}, K_{36}
 IV. 'S fő tzélja mindig a' leve K_{20}, K_{30}, K_{47}
 V. Fő Tzélja mindig ez vala K_{27}
 VI. Fő Tzélja mindig e' vala K_{22}
 VII. Fő Tzélja mindig az leve K_{45}
 VIII. Ro/ Így folydogált az élete $K_{14}, K_{19}, K_{23}, K_{43-44}$
 Az I. a leglogikusabb.
325. I. Hogy a' Familia neve
 II. És a' Familia neve K_{43}
 Nyelvtanilag-logikailag az I. látszik hitelesebbnek.
326. I. Ő benne el nem
 II. Ő benne ki nem K_{11}, K_{28}
 A II. a másolók szövegmodosítása lehet: a németesebb *kifogy*-gyal helyettesítették a számukra szokatlanabb, régiesebb *elfogy*-ot.
327. I. 'S Ha hiszünk

- II. *Ha hiszünk* K₁, K₁₁, K₁₅, K₂₅, K₂₈₋₂₉, K₃₄, K₄₆, HG. is.
 III. *Hogy ha hiszünk Scriptoroknak* K₂
 A másolatok egy részében a 328. sor is 'S köztöszóval kezdődik ('S Holmi Isidorusoknak); a két köztöszó logikailag sem tűri egymást: a 327.-be illik inkább; tehát az I. változatot kell hitelesnek tekintenünk; a K₁-et e szerint em.
 328. I. *Holmi Isidorusoknak*
 II. 'S Holmi Isidorusoknak K₁, K₃, K₇, K₂₀, K₃₀, K₃₇, K₃₉₋₄₀, K₄₂, K₄₇
 III. Ro/ *Es Holmi Izidoroknak* K₃₄, K₄₅
 IV. Ro/ *Holmi Historicusoknak* K₁₄, K₁₇, K₄₃
 V. Ro/ *Némely Historicusoknak* K₃₃, K₄₄
 VI. Ro/ *Holmi Desidorusoknak* K₂₅
 A 327. sornál elmondottak szerint is az I. látszik leg-hitelesebbnek; a K₁-et e szerint em.
 329. I. *Meg is felelt Czéljának*
 II. *Czéljának meg is felelt* K₂
 III. *Meg felelt e tzéljának* K₂₅
 A II. és a III. szövegromlás lehet. A K₁-ben a Cz-t a másolat helyesírásához igazítottuk.
 330. I. *Eddig van az osztózásnak*
 II. *Eddig van ez osztózásnak* Kföldy
 Az I. a logikusabb.
 331. I. *Egész Históriaja*
 II. *Rövid Históriaja* K₂, K₄, K₆, K₈, K₂₈, K₃₆
 (Az utóbbira jegyzetben a HG. is utalt.)
 A legtöbb másolatban szóismétlődés van; a K₁-ben pl. ez található:

*Eddig van az osztózásnak
 Egész Históriaja
 Az egész Tanátskozásnak
 Rövid Theoriája*

Hasonlóan közölte a HG. is. A K₆-ban s Kföldy-nél így módosult a szöveg:

*Eddig van ez osztózásnak
 Rövid historiaja
 Az egész tanátskozásnak
 Egész theoriája;*

- A másolatok aztán különféle megoldásokkal igye-
 keztek kiiktatni a szóismétlődést: amelyikben a
 331. sorban már előfordult az *Egész*, az rendszerint
 a következő sorban alkalmazott másik jelzöt.
 332. I. *Az egész tanátskozásnak* Kföldy, HG. is.
 II. 'S az egész tanátskozásnak K₁₅, K₃₉₋₄₀, K₄₆₋₄₇
 III. *Az Isten tanátskizásnak* K₁₄, K₁₉, K₃₃, K₄₃₋₄₄
 IV. *Az égi tanátskozásnak* K₃₉, K₂₈, K₃₄, K₃₆
 (Erre az utóbbira a HG. is utal.)

- V. 'S a' *hosszas tanátskozásnak* K₄₅
 Föltehető, hogy Csokonai eredetileg csakugyan nem ismételte meg a jelzót, bár az epikus előadásban összegező, nyomósító szerepben sem ritka az efféle szóismétlés. Ha az I. változatot fenntartással fogadjuk, leginkább a IV. vehető tekintetbe.
333. I. *Rövid Theoriája*
 II. *Egész Theoriája* K₂₋₄, K₈, K₁₁, K₁₆₋₁₇, K₂₅, K₂₇₋₂₈, K₃₆, Kföldy is.
 III. *Elbeszéllett schemája* K₁₄, K₁₉, K₃₃, K₄₃₋₄₄
 IV. *Sarkalatos summája* K₃₂, K₃₄
 V. *furtsa Theoriája* K₂₆
 Az I. látszik leghitelesebbnek; a III—V. a másolók önkényes szövegmódosítása lehet a szóismétlődések elkerülésére. A K₁₁-nek a II. szerint másolt szövegét Toldy a lapszálon az I. szerint javította.
334. I. *Practice a' mindennapi*
 II. *Ro/ A' Practica: minden napi* K₁₇
335. I. *Tapasztalás és a' papi*
 II. *Tapasztalás 's a' minapi* K₃₂, K₃₄
 A II. óvatos szépítés lehet.
336. I. *Csalárdság bizonyítja*
 II. *Tízvódás bizonyítja* K₁₁ A lapszálon azonban Toldy az I. szerint javította.
 III. *Hatalom bizonyítja* K₁₄, K₁₉, K₃₃, K₄₃₋₄₄
 IV. *Státusok bizonyítják* K₁₅, K₁₈, K₂₇₋₂₈, K₃₂, K₃₄, K₃₆
 V. *Rendek is bizonyítják* K₂₂, K₄₁
 VI. *Rendek mind bizonyítják* K₂₃
 VII. *Szent tsalárdság tanítja* K₁₁, K₁₈, K₃₅, K₃₉₋₄₀, K₄₅
 VIII. *Szokás eztet tanítja* K₄₇₋₄₇
 IX. *Acta jam demonstrarunt* K₁₋₆, K₇₋₉, K₂₆, Kföldy is.
 X. *Impostura quid docet* K₃₈
 XI. *Ro/ Szent szabadság tanítja* K₆
 A számos változat egy része szépítő szándékú átszilizálás eredménye: így föltehetőn a III—VI, s a II.; a VII—VIII. szövegromlás lehet: a *tanítja* kevésbé illik ide, mint a *bizonyítja*. A latin nyelvű IX. és X. jellemző Csokonai e versének stílusára: nehéz is elképzelnünk, hogy valamelyik másoló latin szöveggel próbálta volna helyettesíteni a magyart, mikor a másolókra ennek inkább az ellenkezője jellemző.
 A K₁₈ eredetileg a VII. változat szerint készült, s alatta — talán más kézzel beírt változatként — található a IV.
- Valószínűnek látszik, hogy a IX. volt az eredeti, a hiteles, s a latin kifejezést helyettesítették a másolók magyar szövegekkel. (A X. esetleg az egyik magyar nyelvű változat [VII.] „visszalatinosítása”.)
 A K₁₀-ben a 335. sor utolsó szava s a 336. sor helye ki van pontozva.

A szatíra keletkezéséről szólva rámutattunk, milyen szorosan kapcsolódik az 1790/91-i országgyűlés időszzerű politikai kérdéseéhez, s azt is jeleztük, hogy 1791 márciusánál korábban aligha keletkezhetett.

Az eddigi irodalomtörténeti értékelésekben Csokonai e korai verse nem kapott kellő méltatást: többnyire csak diákos tréfát, mítoszparódiába szőtt ötletszerű politikai csipkelődést láttak benne ismertetői. Az bizonyos, hogy a Szalkay Antal által magyarra fordított Blumauer-féle Aeneis-travestia ihlette, de míg Blumauer számára az antik történet úgy-szólván közömbös volt, s politikai célzásai szervesen, ötletszerűen illeszkednek a történetbe, Csokonai magát a cselekményt, a szerkezetet is politikai mondanivalója szolgálatába állította, pontosabban: eleve úgy választotta meg a szatíra meséjét, hogy az — akárcsak a *Békaegé-harc*-ban — politikai mondanivalóját a cselekmény által is határozottan kiemelje. Ezt mindeddig nem vették a szatíra méltatói kellően figyelembe. (V. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 391—406. l.)

Az 1790/91-i országgyűlésen a követek vitája leghevesebben a II. József halálával megüresedett trón körül forgott. József halálakor öccse, Lipót, toszkánai herceg elfoglalta ugyan a trónt, de a rendek — válaszul II. József abszolutisztikus kormányzására — az új királytól hitlevél kiadását kívánták, a radikális két tiszai kerületnek viszont (amelybe Debrecen is beletartozott), az volt az álláspontja, hogy II. József, de már Mária Terézia is oly súlyosan megsértették az ország alapvető törvényeit, hogy ezzel az örökösödés szála megszakadt: „filum successionis interruptum [est]” (ld. Marczali I, 265. l.; v. ö. Hóman—Szekfű V, 67—68. l.).

Érthető, hogy a diákköltő olyan témát keresett — Blumauer példájára az antik irodalomból —, amelynek örökösödési harc állt a középpontjában. Ilyen volt az a mitológiai aranykor-történet, amelyben a gyermekeit elnyelő Saturnust (Kronoszt) egyetlen életben maradt gyermeke, Jupiter letaszítja a trónról s az abszolút hatalmat magához ragadja. E történetet Ovidiushól ismerhette a költő (Met. I. 89 kk. Fasti I. 193 kk. stb.).

Az antik istenek köznapi szerepeltetése, illetőleg demitizált történeteiknek politikai aktualizálása kedvenc témája volt a kornak. Bürger is élt ezzel a fogással a *Raub der Europa*-ban (amelyet a *A Tolvaj Isten, vagy az a Crimen Raptus* címmel Csokonai is lefordított) s a *Menagerie der Götter*-ben (v. ö. Székely György: Figy. XXV [1888] 275—276. l.). Alessandro Tassoninak *La secchia rapita* című komikus eposzában is van egy részlet az istenek tanácskozásáról, amely nagyon emlékeztet mind *Az istenek osztóztása*, mind a *Békaegé-harc* hasonló jelenetére. Csokonai azonban 1791-ben e német és olasz munkát még aligha ismerte.

Az országgyűlés másik központi kérdése — részben a felvilágosodás, részben a nemzeti függetlenségi törekvések jogyében — a katolikus klérus hatalmának korlátozása volt, illetőleg ezzel együtt a II. József halálával védtelenül maradt protestánsok vallásszabadságának biztosítása. Az utóbbival kapcsolatos 1791. évi XXVI. tc. előkészítésében a debreceni főbírónak, Domokos Lajosnak oroszlanrésze volt (ld. Molnár A.: *Debrecen*. 69. l.). Az országgyűlés kimenetelében a város s a Kollégium így közvetlenül érdekelve volt, sőt az utóbbi még közvetlenebbül: Sinai Miklós professzort azért küldték az 1790/91-i budai országgyűlésre, hogy közközzölje a főiskola némely régi jogát és járandóságát, így pl. az Apafi

fejedelem által adományozott 6000 mázsa kőszót (ld. Sziunyei: *Mírók* XII, 1125—1126 kk.). Ami ezen fölül van a szatírában: a debreceni szenátusra, a presbiterekre irányuló csipkelődés: csupán mellékes szerepű a vers egészen egyértelmű fővonalaához képest, amely jól mutatja a fiatal diáknak — nem sokkal később a *Békaegérharc*-ban is megnyilvánuló — eleven politikai érdeklődését.

Az irodalomtörténetírás e politikai szatíra tendenciáját s jelentőségét nem vagy csak részben ismerte föl, pedig még a kéziratok másolói is célzásokat tettek rá; így a Nagy Iván-féle másolatban (K₂) ez a megjegyzés áll a vers élén: „Melybenn Csokonai V. Mihály rész szerént a Magyarokat, rész szerént a R. Chatolicus Papokat gúnyolta.”

Sárváry Pál, Csokonai egykori tanára fölismerte a „blumaueri általöltöztetés”-t a politikai allegóriában, de „priapusi szemtelensége”, azaz szókimondása miatt nem tartotta méltónak a kiadásra: „A” mely munkáit Csokonainak vagy fiaimnál, vagy másoknál, másolatokban eddig találtam, e következők:

1. *Europa' elragadtatása*, 2. *Istenek' osztozása*. 3. *Egy individuale datum az asszonyok' állhatatlanságáról*. 4. *A' szerelmes vén leány[...]*

Mindezekben van tiszta eleven képzelődés, van tiszta hibátlan magyarság: de becsek mégis felette különböző. A' két elsőnek tárgyai régi ismeretes görög mesék (mythusok), de mind kettő blumaueri általöltöztetésben (travestálva), és kivált amaz több helyeken priapusi szemtelensége miatt ítéletem szerint nem igen méltó kiadásra.” (KisfÉvl. Új foly. VI. 413—414. l.; ld. még: CsEml. 395—396. l.)

Haraszti a *Békaegérharc*-ról s a Búrgerből fordított *A Tolvaj Isten*-ről szólva tárgyalta: „Az orthodoxia elleni harc, fölötte jellemzőleg, szűk körű patriotizmussá törpül: a liberalis cosmopolita helyett itt erős magyarral van dolgunk, se többel, se kevesebbel. Ugyanilyen hangon van tartva a Men nyei diéta vagy másik címével az Istenek osztozása, mely a pragmatica sanctiót, királyválasztást, a veszekedő karokat és rendeket, világi és egyházi nemességet vastag szennyességek közt satirizálja.” (37—38. l.) (A „szűkkörű patriotizmus” vádjá éppoly alaptalan itt, mint a *Békaegérharc*-nak esetében: hogy a diákköltő patriotizmusa már ekkor mennyire felvilágosult és szabadelvű volt, mutatja az, hogy versében a „kolop” és a „korhely” mágnásokat említi s a „rongyos verébötzi”-n gúnyolódik.)

Polay Vilmos, aki Csokonai és Blumauer irodalmi kapcsolatát igen alapos tanulmányban elemezte, a *Békaegérharc* mellett kitért Csokonainak e valamivel korábbi szatírájára is. Némileg Harasztihoz hasonlóan foglalt állást (ld. Polay Vilmos: *Blumauer travesztált Aeneise és hatása a magyar irodalomra*. Budapest, 1904. 53. l.). Ugyanitt elismerte, hogy a mű „komikumának java részét az országgyűlés rajza teszi, amely teljesen a magyar országgyűlést vallja mintájának”, s a részletekben is fölfigyolt néhány éles politikai aktualizálásra.

Bodnár szintén úgy látta, hogy Csokonai e művét is — a *Békaegérharc*-cal, az *Europa elragadtatása*-val (= *A Tolvaj Isten*) és *Az állatok beszélgetésé*-vel együtt — „politikai satyrának tekinthetni” (III, 179. l.).

Fereneci nem vette észre a szatíra koncepcióját, csak diákosan humorizáló elszórt célzásokat látott benne, s igen kevésre értékelte (31. l.). Aktualizálást csupán annyit fedezett föl, hogy Junót a titánok „a pragmatica sanctio módjára” ültették trónra, s hogy az istenek „a magyar diéta módjára” üléseznek (31—32. l.).

Császár Blumauer és Bürger hatását hangsúlyozta, némileg ellentétbe kerülve önmagával, mivel ugyanott rámutatott arra is, hogy Bürgert ekkor még nem ismerhette Csokonai (NémK. 66—67. l.). Ugyanitt Blumauerrol azt írta, hogy a tárgyra nem hatott, de a „strófaszerkezet, aktuális, politikai *célézések*” tőle erednek (90. l.), Bürgerről viszont — konkrét utalás nélkül — azt állapította meg, hogy „Hatott a tárgy választására” (92. l.).

Haraszi és Császár nyomán Pintér szintén a *Békaegérharc* után tárgyalta s Blumauer „szoros utánzása”-ról beszélt, kiemelve ugyanakkor politikai vonatkozásait (V, 316—317. l.).

Baróti Dezső a *Dorottyá*-ról szóló alapos tanulmányában a komikus eposzok irányatos mítoszrombolását elemezve kitért Csokonai két verses politikai szatírájára is. Fontos megfigyeléseiben elsőként mutatott rá a két szatíra feudalizmusellenes élére: „Az *Istenek osztozásában* is, a *Békaegérharcban* is félreérthetetlenül antifeudális álláspontot találunk. A szellemes két kis mű kicsinyes handabandázásának, felesleges zajszinálásnak mutat be mindent, ami a magyarországi feudalizmus számára akkor szent és sérthetetlen volt. Így a *Békaegérharc* elsősorban az országgyűlési tárgyalásokat, a francia-ellenes háborúk pátoszát, a birtokosok önzését és a Werbőczyben gyökerező köznemesi gondolkozást gúnyolja ki, az *Istenek osztozásának* pedig erős antiklerikális, sőt vallás-ellenes ele van.” (It. 1952: 167. l.)

Juhász Géza elsősorban a Mária Terézia trónra jutását biztosító *Pragmatica sanctio* kigúnyolását látta a mítoszparódiában, s nem vette észre, hogy az 1790/91-i országgyűlés volt a vers közvetlen ihletője (Epitűnk. 1953. 4. sz. 10. l.).

Vargha Balázs a mitológiával való leszámolás példáját látta a versben (ItK. 1953: 153. l.), s — talán Juhász nyomán — szintén Mária Terézia ellen irányuló tendenciát olvasott ki a versből, noha észrevette a rendi országgyűlések szatíráját is benne (ld. CsVM. 21. l.).

Juno alakját másutt is Mária Teréziával azonosította (ld. Új Hang. 1955. 2. sz. 88. l.). Későbbi monográfiájában szinte még elnagyoltabban ítélt az aktuális politikai szatíráról: „Az egész cselekmény alig több mint goromba szitkozódás. Bele-beleérthetjük ugyan a *pragmatica sanctio* körüli huzavonát vagy a hierarchia és küriarchia debreceni viszályát, de csak homályos célzások alapján. Az igazi céltábla — akárcsak Blumauer-nél — a klérus, a papság.” (ArcV. 65. l.)

Takács Gyula az országgyűlés e paródiáját méltán állította párhuzamba Arany politikai aktualitásokkal teli eposzparódiájával, *Az elveszett alkotmány*-nyal (ld. *Csokonai Somogyban*: PIMÉvk. 1962: 49. l.).

A szatíra újabb értékelésében Julow Viktor elismerte, hogy abban politikai aktualitás lappang, de nem tulajdonított határozott politikai mondanivalót neki (MlT. 111. 220. l.). Lényegében e felfogás jegyében írt később megjelent Csokonai-monográfiájában is (ld. Julow: Csak. 41. l.).

V. Szendrei Júlia 1970-ben megjelent kismonográfiája voltaképpen Julow gondolatait ismétli meg (ld. 43—44. l.).

Szaunder József a *Békaegérharc*-ról szóló tanulmányában foglalkozott annak most tárgyalt verses előzményével is, éles szemmel figyelve föl arra, hogy „A két epikus költeményben [...] már ott van a közélet is, magyar és európai egyaránt, sok olyan eseményével, társadalmi szokásával, hősével együtt, amelyekből összeállítható volna egy történelmi körpanoráma. Csakhogy e körkép mintha minden szilárdságot s belső összo-

függést nélkülözne.” (*A Békaegérharc Csokonaija*. Tiszatáj. 1973. 11. sz. 36. l.) Pedig ez a történelmi körkép ott van e verses szatírában is, ha megtaláljuk hozzá a kulcsot. S tanulmányában Szauder már igen közel jutott ahhoz, hogy ezt megtalálja, csak őt is befolyásolták a korábbi tanulmányok a vers eszmei kuszátságáról, koncepciótlanságáról, holott mindez a látszólagos kuszátság a burleszk műfaj követelménye: „A költő nem veszi komolyan, kineveti és kinevetteti a hatalmak kisszerűnek érzett osztozkodását — úgy érzi, hogy a veszekedő istenek képében megjelenő hatalmak (mint a plutói egyház s a neptunuszi Anglia) nem különbek a debreceni presbitereknél, senátoroknál vagy fíkáknál (használja is e neveket), s alantas érdekek vagy hitvány érdemek (genealógia vagy insurgensi dicsekvés) miatt van az egész zűrzavar. Az istenek nevén európai hatalmak futólagos képei tűnnek át, ezeken meg magyar országgyűlési vagy debreceni superintendenciális ülések emlékfoszlánjai lebegnek, szinte elháríthatatlanul felidézve valamit a püspöki s úri párt debreceni küzdelmeiből, melyeket a király elé vitt folyamodások, jussok követelése és perlése, delegációk kiküldése és olosz orszákoskodások jellemeztek éveken át.” (I. h.) A hiba az, hogy Szauder sem kötötte konkrétan az 1790/91-i országgyűlés eseményeihez a szatírá, hanem több év eseményeinek határozatlan irányú politikai egyvelegét látta benne.

Mint látni fogjuk, Baróti Dezső s azok jártak legközelebb az igazsághoz, akik Csokonainak ebben az ifjúkori versében céltudatos politikai szatírá, szatírák kerestek. Legtöbben abban tévedtek, hogy a szatíra élet Mária Teréziára vonatkoztatták, s csak általánosságban emlegették a magyar rendi országgyűlések, a hazai viszonyok bírálatát.

Ezzel szemben értelmezésünk szerint a költeményben a II. József halálával megüresedett trónról s az 1790/91-i országgyűlés eseményeiről van szó.

Mint ismeretes, az 1790. febr. 20-tól, II. József halálától, 1790. nov. 15-ig, Lipót megkoronázásáig, a magyar trón valójában nem volt betöltve.

A Saturnus halálával bekövetkezett osztozkodást Csokonai természetesen csak áttételesen alkalmazhatta a magyar viszonyokra, hiszen itt ténylegesen, genealógiai vagy dinasztikus értelemben nem folyt örökösödési harc a Habsburg-házon belül, de mégiscsak harc kezdődött a trón körül, mivel a rendek egy része kétségbe vonta a Pragmatica sanctio érvényességét, s szóba került a szabad királyválasztás joga. Az országgyűlés által 1790. jún. 21-én készített hitlevéltervezet határozottan leszögezte, hogy II. József „országgyűlés, hitlevél, eskü és koronázás nélkül” halt meg, s így „világosan megszakította az örökösödés fonálát, melynek alaptörvényeit már Fgs. [Felséges] Mária Terézia is sokban megsértette” (ld. Marczali II, 19. l.). A trónvitában pedig a két szembenálló párt — akárcsak Csokonai szatírájában — a Habsburg-ház trónutódlását támogató katolikus klérus s vele szemben a szabad királyválasztás jogát hangoztató protestáns tiszai kerületek küldöttei.

A versbeli Jupitert, a trónörökös, aki „Insurgens volt / 'S Vért ontott a' Hazáért”: I. Lipóttal, II. József öccsével azonosíthatjuk. (A Habsburgoknak s az őket támogató klérusnak egyik fő érve volt az osztrák uralkodóház mellett, hogy a török ellen a birodalmi hadsereg védelmezte az országot.) Az Angliát járt protestáns Neptunban II. Frigyes Vilmos porosz királyt kell látnunk, akinek a főúri ellenzék 1787-ben följárnlotta a magyar trónt. 1790-ben ismét magyar küldöttség járt II. Frigyes Vil-

mosnál, aki ekkor Károly Ágost szász-weimari herceget, Goethe pártfogóját ajánlotta királyul (ld. Marczali I, 255. l.). Az is ide tartozik, hogy Berzeviczy Gergely 1790 áprilisában kelt névtelen röpiratában azt fejtette, hogy ha a trónra valamelyik angol herceget hívnák meg, nagyot lendülne az ország kereskedelme és ipara (v. ö. Benda I, 93. l.).

Neptunnak, a tengeri hatalmat képviselő trónkövetelőnek figurája természetesen több a versben, mint II. Frigyes Vilmos vagy Károly Ágost kulcsfigurája: az egész protestáns rendi ellenzékét jelképezi, amint ezt Pluto alakjának értelmezése is megerősíti. Egyébként Angliába is készült magyar követség a trónutódlás érdekében, ugyanakkor, mikor a porosz udvarban jártak e célból (ld. Marczali I, 255. l.). A küldöttség tagja volt az a Beck Pál is, akit később mint Debrecen környéki, téglái földbirtokost meghitt baráti szálak fűztek Csokonaihoz (v. ö. CsÉML. 163. l. stb.).

Pluto kilétére nézve is van némi támpontunk a versben. A 110–113. sorban az áll róla, hogy barát, azaz szerzetes lett, s „minden apai Just” letett az előző évben („tavaly”), „Az Alföldi Klastromba”. Másutt, a 252. sorban is azt olvashatjuk róla, hogy kázmzás „barát”, s az a döntés róla, hogy „Pusztullyon az Alföldre”. Több kéziratban a másolók az Alföld szóhoz azt a magyarázatot fűzték, hogy a „Pokolba”, a föld alá. Másutt „Plebanus”-nak nevezik testvérei (113. sor), s „pap természeté”-t emlegetik, ki haragjában anatómát sújt a bátyja fejéhez (170–175), s az első részt követeli magának, mivel „Ordine Statuto” a „papi rendet” teszi (185–186. sor), s végül, mikor kirekesztik az örökségből, leteremtettézi a kardinálisokat, a korhely mágánásokat, s nagy mérgesen távozik a diétáról (260 kk.).

Akáresak Neptun alakjának, Pluto szereplésének is mélyebb jelképes értelmet kell tulajdonítanunk: nyilvánvalóan a katolikus klérust allegorizálja, amelynek a diétán oly nagy befolyása volt, s amelynek hatalmát igyekeztek a protestánsok követeli minden módon korlátozni. Az, hogy „tavaly”, azaz korábban „minden apai Just” letett, arra célozhat, hogy II. József megfosztotta a katolikus klérust kiváltságaitól.

A pozsonyi Schlossbergre apácának küldött Júnóban eddig a kutatók Mária Terézia alakját látták, s bizonyos, hogy nem egészen alaptalanul. Ha azonban elfogadjuk, hogy a vers az 1790/91-i évek időszakos eseményeivel foglalkozik, gondolhatunk arra is, hogy Juno Lipót hűgát, a könynyelnű asszony bírében álló Mária Antoinette-et allegorizálja, aki a francia forradalom idején mint „Madame Veto” állandó tárgya volt a fölkelt nép gúnyolódásának és szitkainak, s 1789 októberében élete is veszélyben forgott, mikor a párizsi nép Versailles-ba nyomult. Lipótnak élete végéig súlyos gondot okozott hűga sorsa, s vele a francia forradalom: talán az sem tekinthető pusztá véletlennek, hogy a vers végén az új királyt jelképező Jupiter a hűgával köt frigyet: azaz a Habsburg-birodalom feje a veszélybe került Habsburg-királylány országával: a francia monarchiával köt szövetséget (bár Juno az antik regében is hűga és felesége Jupiternek).

A vers végén aztán a veszelkedő felekkel — a protestáns rendeket jelképező Neptunnal s a klérust allegorizáló Plutóval — szemben Jupiter: azaz a Habsburg-ház ragadja magához mégis a korlátlan hatalmat.

Egyenformán e versében is — akáresak egy évvel később a *Békaegér-harc*-ban — a legidőszzerűbb politikai eseményeket vette tollhegyre a költő, mégpedig nemesak egyes célzásaiban, ahogy az eddigi bírálók látták, ha-

nem egész koncepciójában, szerkezetében. A vers tehát időszerű politikai szatíra az 1790/91-i országgyűlésről, s ilyenformán beletartozik a diéta gazdag pamflet-és pasquillusirodalmába (v. ö. Marczali II, 245–246. l.).

1. *Saturnus* (lat.): Kronosszal azonosított isten a római mitológiában; a monda szerint Uranosz és Gaia fia, a legifjabb Titán, aki testvéreivel maga is pártot ütött apja ellen, s így lett a világ ura. Hatalomra jutva nővérét, Rheát vette feleségül, s tőle születtek gyermekei: Hesztia (Vesta), Démétér (Ceres), Héra (Juno), Hadész (Pluto), Poszeidón (Neptun) és Zeusz (Jupiter). Közülük Csokonai csak Jupitert, Junót, Plutót és Neptunt szerepelteti.
4. *sextus* (lat.): nem(zetség): K₅: „Tör'sökéből”.
6. *futurus* (lat.): jövőendőbeli.
Kronprinz (ném.): trónörökös. A szó a *Békaégérharc*-ban is előfordul, s ott a 23. jegyzet így értelmezi: „Kron-Prinz, koronaörökös herceg.”
K₅: „A' lejendő koronaörökös felett”.
- 8–9. *megette / Részeg fővel fiait*: a monda szerint Kronosz (Saturnus) fölfalta gyermekeit, mivel egy jóslat azt jövendölte, hogy valamelyik gyermeke meg fogja bukdatni hatalmát.
11. *Titán Attyafiait*: a monda szerint Saturnus egyike volt a Titánoknak. Kföldy jegyzete szerint: „Saturnus testvérei az anyjokról Titaeáról nevezettek Titánoknak.”
13. *Vi Legis Pragmaticae* (lat.): a leányági trónöröklést kimondó Pragmatica sanctio hatályával.
15. *Követvén a' Magyarokat*: ti. abban, hogy a Pragmatica sanctio alapján Mária Teréziát ültették trónra.
17. *Deputatus* (lat.): követ, küldött; az országgyűlési követek korabeli latin neve.
20. *BellicaCassa* (lat.): hadipénztár, a *Békaégérharc*-ban is előfordul:

Teli a' bellica cassa
'S az Armamentarium

(343–344. sor).

A birodalom háborúi nyomán Magyarországra rótt rendkívüli hadi adók ellen az 1790/91-i országgyűlésen fogalmazott hitlevéltervezet is határozottan tiltakozott (ld. Marczali II, 25–26. l.).

21. *Tíz Kontz papirost hánytak*

E sort több kéziratot másolat magyarázza; a K₃- és K₃₆-ban — amint a HG. is utal rá — ez a jegyzet található: „Bankó.” Más kéziratok (K₆, K₄₆) bővebben értelmezik: „Csokonai Mihály meghalt 1805-ben Január. 28^{kad}, a' midőn a' papiros pénz v. Bankó már elhatalmazott, az ezüst és arany pénz ritkaság lett a' tartós háború miatt.” E jegyzetek író már a napóleoni háborúk idején tetőzött pénzhígulásról beszélnek, nem ismerve a vers keletkezésének időpontját. Kföldy (= Kecskeméthy Csapó, aki a K₆-ot is másolta) ezt némileg helyesbítette: „Értetik a' papiros pénz, melly Cs. holtá előtt igen elszaporodott, 's az arany 's ezüst pedig ritkaság lett a' tartós

háború miatt." A pénz igazi elértéktelenedése s a papiros bankók kibocsátása azonban csak a napóleoni háborúk alatt következett be. Ez a sor Csokonai külpolitikai tájékozottságát tanúsítja: a francia nemzetgyűlés 1789 decemberében rendelte el 400 millió *assignat* (papír bankjegy) kibocsátását, s 1790 szeptemberében — akkortájt, amikor Csokonai szatírája készült — újabb 800 millióét. Itthon, ahol ekkor még meglehetősen ismeretlen fogalom volt a papírpénz (bár az első ausztriai bankjegyek mintapéldányai már 1762-ben megjelentek) értéktelen találmánynak tartották a nemesfém pénzekkel szemben. Innen a verssor pejoratív zöngéje; lehetséges azonban az is hogy a „*Tíz Kontz papiros*” a hadiadó ellen tiltakozó folyamodványokra, feliratokra céloz.

29. *Actu* (lat.): nyomban, mindjárt.
24. *sanctio* (lat.): rendelkezés, végzés. Kföldy: „Kir[ályi] megerősítés, szentesítés.”
25. *Egybe* (nép., rég.): tüstént, mindjárt.
nyaka szakadott (nép., rég.): vége lett, érvényet veszttette.
26. *contradictio* (lat.): ellentmond.
27. *Gyűlés*: országgyűlés.
28. *Electio* (lat.): választás; itt: királyválasztás.
30. *Egy Esmeretlen Fia*: a monda szerint Jupitert nem falta föl atyja, mivel annak felesége, Rhea, helyette egy követ adott be férjének, s így életben maradt.
32. *Nagy Monarchia*: alkalmasint célzás a Habsburg-birodalomra.
35. *Fattyú Gyermeke* (nép., rég.): házasságon kívül született gyermek.
36. *producálta* (lat.): felmutatta, előadta.
39. *genealogia*: (gör.): családfa. A származás bizonyítására talán azért is történik gúnyos célzás, mivel az országgyűlésen fontos vita tárgya volt a hivatalviselés, s II. József és Lipót törekvésével szemben a konzervatív nemesség csak a nemesek hivatalviselési jogát akarta elismerni. (V. ö. Hóman—Szekfü V, 71. l.)
40. *Pagina* (lat.): lap, oldal.
- 41—42. *A' Biblia táblájára*: régi szokás szerint a Biblia táblájának belső oldalára jegyezték föl a családi eseményeket (ld. Ethn. 1924: 154. l.); erre Kföldy is utal a sorhoz fűzött jegyzetében.
43. *nota bene* (lat.): „Jegyezd meg!” Főnévként: 'figyelmeztető jegyzet'.
nota benébe vált: figyelmet keltőn föl volt jegyezve.
48. *recognoscál* (lat.): elismer (ti. azt, hogy részeg volt, mikor írta).
51. *Az Egri Esperes*: itt alkalmasint Zábrátzki egri kanonokra céloz a vers, akinek heves vitája volt a debreceni Domokos Lajossal az 1790/91-i országgyűlésen (v. ö. DebrK. R 1025: 133. l.).
55. *Dictum est* (lat.): megmondta, „meg mondatott”.
56. *ebet fognak* (rég.): rosszul járnak, megjárják.
57. *Nolle velle* (lat.): akarva-akaratlan. K₅: „Vagy akarták vagy nem”.
59. *Bátor* (rég.): noha, ámbar.
- a' szár alól* (nép.): titokban, suba alatt.
60. *vorol* (lat.): szavaz.

63. *aérosz épa* (gör.): ő maga mondta; Püthagorasz tanítványai hivatkoztak e mondással mesterükre, mint csalhatatlanra. Gulyás is idézte, a Csokonai műveiben található görög idézetekről szólva (ld.: Cs-tan. 30. l.). Marczali idéz egy egykorú latin nyelvű pasquillust, amely sokban emlékeztet hangjával Csokonai szatrárára: „Azzal végzi [a »Klérus« című pasquillus], hogy semmi rossz nem történt a világon, minek nem pap lett volna okozója.¹ [1 In Clerum. Nihil mali in orbe evenisse, Cujus auctor sacerdos non fuisset.]” (Marczali II, 246. l.)
65. *Contójára* (ol.): számlájára; Kföldy: „Rovására.”
68. *scelus* (lat.): gonoszság.
az erő és a' *scelus*: Phaedrusrá visszamenő kifejezés, nála eredetileg *Vis et nequitia* ('erő és ravaszság') szerepelt (ld. *Aquila et cornix*: Lib. II, 6, 3).
69. *Venerabilis Clerus* (lat.): tiszteletre méltó klérus; a katolikus papság hivatalos országgyűlési megszólítása; K₅: „tiszteleendő papi rond”.
70. *Quidquid oppugnant, ruit*. Az előbb (a 68. sornál) említett Phaedrusr-idézet befejező része; az egész idézet jelentése: 'Ami az erő és a ravaszság ostromol, az ledől'. K₅: „A mihez hozzá fog-nak le romlik” (v. ö. Gulyás: Cs-tan. 27. l.).
75. *jó eleve* (rég.): jó előre.
77. *Posonyba a' Sloszbergbe: Schlossberg* a prostituáltak hírhedt negyede volt Pozsonyban; Csokonai a *Dorottya* jegyzeteiben külön is említi (Dor. 114. l.). A K₅-ban ez a megjegyzés található: „A' Pozsonyi Schloszberg a' rossz életű Asszony személyek' lakásáról ismeretes volt”. Kföldy is utal a *Dorottya* megfelelő jegyzetére.
78. *Azomba* (rég.): mindjárt, nyomban.
Successor (lat.): örökös.
81. *Processus* (lat.): per, jogi ügy.
83. *Presbyter* (gör.): protestáns egyházközségi tanács világi tagja; „az olimpuszi istenek mellett kaptak egy-két pajkos legyintést a kálonista isten-prezsbitek is” (ld.: Vargha Balázs: ITK. 1953: 153. l.).
84. *A Tábla* (rég.): a felső tábla: az országgyűlés főrendi háza.
kushad (nép.): lapul, görnyed, vesztegel.
87. *intabulál* (lat.): betábláz, bejegyez.
88. *Királyi Felsőség* (rég.): királyi hatalom.
89. *Specifice* (lat.): egyedüli érvennyel; Kföldy.: „Egyenesen, különösen”.
91. *Avilicium* (lat.): ősiség, ősi nemesi birtok, amellyel a régi magyar jogfelfogás szerint nem egyetlen személy rendelkezett, hanem egyetemlegesen az egész családnak birtoka volt. K₅: „Ősi jusból”.
92. *Inaugens* (lat.): nemesi fölkelő.
94. *Négy krajzárért*: Kföldy. megjegyzése szerint: „a' 4 kr. napi sovány díja a' közlegénynök”. Mint volt róla szó a bevezetésben, e részlet a Habsburg-uralkodóknak arra a sokat hangoztatott érvelésére vonatkozik, hogy vérükkel — a birodalmi seregekkel — védték az országot a török ellen, amint erről Gvadányi is megemlékezik versében:

E' Filumot szűz szent Pragmatica founta,
Mert Pannonia szűz néki eztet mondta,
Nincs száma Töröktől már vért hányszor ontá,
Azért szűz Austriát mingyárt hozzá vonta.

(I. m. 33. l.)

96. *Consecrarium* (lat.): következmény; Kföldy: „következtetés, eredmény.”
97. *Imperium* (lat.): birodalom, hatalom; e szóval emlegették Magyarországon a Habsburg-birodalmat is.
101. *Capitolium* (lat.): a római „mons Capitolinus”, amelynek legmagasabb csúcsán állt Jupiter temploma; itt tréfásan Neptun fejére vonatkoztatva (a 'fej' jelentésű latin *caput* alapján). A *kapitolium* hasonló jelentésű tréfás használatára ld. MHirm. 1792. II, 161. l.
109. *Jus* (lat.): juss, örökség.
110. *Barát* (rég.): szerzetes.
111. *Finalissime* (lat.): végérvényesen, végképpen.
112. *Az Alföldi Klastromba*: néhány másolat magyarázata szerint az Alföld tréfás jelentése itt: 'pokol, alvilág'.
113. *Denique* (lat.): végre, elvégre.
114. *Vox* (lat.): szavazat, voks.
115. *franciscanus* (lat.): ferences szerzetes. Nem világos, hogy miért éppen a *franciscanus*-okra hivatkozik a vers: talán kötelező szegénységük miatt. Az is lehet, hogy a sor tréfás szójátékkal a *franciák*-ra, illetőleg a franciák híveire vonatkozik.
120. *Hákog* (nép.): krákog, köhécsel.
125. *Felét süssék, felét főzzék*: e sorhoz érdekes magyarázatot fűz több kézirat. Így a K_1 -ben ez található: „Debretzenbe midőn a' Tanátsba egy bűnösre voxoltak a' senatorok, egy el aludt, a' másik osztán kérdi: hát Komám Uram mit voxol? azt felelte: Meg mondtam már hogy felét süssék felét főzzék.” Hasonlóan a K_1 s némi eltéréssel a K_9 . Legrészletesebb a K_{20} magyarázata: „Valamely csizmadeából lett Senátorról történiálják, hogy egyszer halat vett, az után jó ittasan a Tanátsba ment, 's ott a' Sessióba el aludt. Az alatt egy halálra való rabot ítéltek, 's sorba a' Senátoroktól kérdezték a' Judiciunot: 's felköltik az aluvó Assessort is hogy mit itél a' rabról. E pedig akkor is a vet[t] halról gondolkozván, v. álmódván azt felelte: Felét süssék felét pedig főzzék meg.” (Hasonlóan a K_{48} -ban.) A történet különben — „egy városban” utalással — már Kónyi János 1785-i anekdotagyűjteményében előfordul (*A' mindenkor nevelő Democritus*... Második rész. Buda, 1785. 106. l.) Föltehető azonban, hogy a helyi anekdotán túl az inkvizíció döntései is van a sorban célzás: különösen ha figyelembe vesszük, hogy a *Tempefői* elveszett bevezetőjében az egyik szereplő neve *Pater Süsdhanemhaszy* volt (ld.: MM. II, 780. l.).
126. *Judicium* (lat.): ítélet.
127. *kupak* (rég.): tökfefű.
128. *Rá vert a' fülvel*: bizonyára a hosszú fülű szamarakról vett kép.

129. *kolop* (táj., rég.): tökfilkó.
130. *Verbódtzi*: Werbőczy Istvánnak a nemesi jogot kodifikáló műve, a *Tripartitum*.
131. *Crisis* (gör.): ítélet.
132. *Sok ökörből lett Izsák*: Isis, egyiptomi főistennő; versbeni előfordulása úgy érthető, ha tudjuk, hogy a görögök Io istennővel azonosították, akit a féltékeny Juno tehénné változtatott. A K₂₀ jegyzete Ovidiusból vett idézettel magyarázza a sort: „Vacca Io, in Deam Isidem mutata. Vid. Ovid Metamorph. L. I. Fab. XVI. et seqq.” (Hasonlóan a K₄₈-ban.) Kföldy így magyarázta: „Az egyiptomiaktól ökör v. tehén alakban tisztelt istenség' neve.”
134. *subscribál* (lat.): aláír valamit.
136. *koramizál* (lat.): „előttemez”, tanúként aláír valamit.
137. *Assessor* (lat.): ülnök, táblabíró.
Gólyát: hogy miért éppen gólyát, nem világos. A jelenet Debrecenre látszik utalni, a gólya viszont Hevesnek, az egri püspök megyéjének volt címerállata.
149. *Akadémiákon*: a külföldi főiskolákat, egyetemeket jelenti, amelyeket a hazai protestáns diákok rendszeresen látogattak.
150. *Schlafrok*, *Schlafroek* (ném.): hálóing, hálórúha.
151. *fűz fa Deák*: gyenge felkészültségű, zsenge Deák (v. ö. *fűz/a-poéta*).
154. *Rhetor* (gör.): szónok; itt az V., poétai osztály után következő retorikai osztály tanulóját jelöli.
Ochs-onia: szójáték *Oxford* angol egyetemi város nevéből, amelynek latinos neve *Oxonia*, de Csokonai tréfásan az 'ökor' jelentésű német *Ochs* szóval hozta kapcsolatba: egyébként nem egészen alaptalanul, mert *Oxford* neve eredetileg is azt jelenti: 'ökörgázló'.
161. *kiteszi a szűrét* (nép.): kiadja az útját.
163. *szenyved* (nép., rég.): szenved.
168. *More jesuitarum* (lat.): a jezsuiták szokása szerint.
173. *schéma* (lat.): eljárás, minta.
174. *Anathéma* (gör.): egyházi átok, kiközösítés az egyházból.
181. *Bruder* (ném.): fitestvér. Hogy Jupiter, aki a többi szereplővel együtt általában latin szavakkal tarkítja szövegét (az országgyűlés jogászai nyelvének paródiájául), itt nem ezt a szót használ, annak is célzata van: nyilvánvalóan jelzi vele Jupiter kiletét, hovatartozását. A németeket a bizalmas nyelv Csokonai korában tréfásan „bruder”-ként emlegette.
183. *Dictum-factum* (lat.): amint mondtuk, úgy is csináltuk; Kföldy-dynél: „Mondtam, legyen”.
185. *Ordine Statuto* (lat.): Kföldy magyarázata szerint: „Szabott renddel, v. mint határozottatott”.
188. *Verbunkos* (ném.): toborzást végző altiszt.
190. *Isten Statusok* (lat.): Isteni 'rendek' (ti. a klérus).
- 194–196. *Így van sok kolop Szénátor*
Két syllabáját ámbátor
Rághatná a Nevének
syllaba (gör.): szótag.

- A sorokban szójáték van: a Szénátor szóra utalva igen sok másolatban ez a jegyzet csatlakozik a 195. sorhoz: (*Széna.*)
198. *judicál* (lat.): ítél.
 200. *tom* (nép.): tudom.
 201. *Consecrarium* (lat.): eredmény, következmény.
 204. *Actor* (lat.): felperes.
 A' Pápához indulnak Az Actorok eltávózása, majd visszatérése talán az országgyűlésnek arra a mozzanatára céloz, mikor a hitlevéltervezetet deputáció vitte Bécsbe, s várták rá Pozsonyban (ahol nov. 3. óta ülésezett az országgyűlés) Lipót választását.
 209. *Ezer pennát is megették*: sok tollat elkoptattak. Kföldy: „Azaz: elrágtak.”
 210. *A' Felső Parlamenten*: az országgyűlés felsőházában.
 214. *Tábla* (lat.): felső tábla, az országgyűlés felsőháza.
 215. *Nemes jószág* (rég.): nemesi birtok.
 217. *Sedecima* (lat.): tizenhatod rész; Kföldynél: „Papi tized, dézsma.”
 218. *Státusok* (lat.): (országgyűlési) karok.
 220. *Clericusok* (lat.): papok, katolikus egyházi személyek.
 221. *Magokat öszve tsapták* (nép., rég.): fölzúdultak.
 222. *si non ex toto* (lat.): ha nem is mindenestől; Kföldy: „ha nem egészben”.
 223. *Saltem potiuntur voto* (lat.): 'kívánságuk legalább részben teljesedik'.
 227—228. *A' fő Rendekezt keresik*
Kik fel nem gyülekeztek;
 Talán arra való célzás, amiről Marczali ezt írja: „a felső tábla — mint kényes kérdéseknél rendesen — eloszlott”. (II, 58. l.)
 229. *Mandatum* (lat.): megbízólevél; föltehetően arra a hitlevélre céloz itt a vers, amelyet az új uralkodótól követelt meg az országgyűlés, s amelynek megszövegezése az egyik központi kérdés volt.
 230. *Monitum* (lat.): intelem.
 231. *A' Hasáról olvassa*: A K₁₀-ben e jegyzet csatlakozik a sorhoz: „Kutya bőr vagy Pergamen”. Hasonló megjegyzés olvasható a K₁-ben: „Pergament érthetett az Auctor.” Ennek alapján írhatta Kföldy: „Itt pergamen, magyarosan kutya-bőr érte-tik, vagy új néven: irathártya.”
 248. *Kabát*: Kföldy megjegyzése szerint a „Papi hosszú ruhát ne-vezi így a' magyar.”
 251. *kámszás Maskara*: szerzetesi ruha, csuha.
 252. *Pusztullyn az Alföldre*: az alvilágba, a pokolba.
 257. *levestíkon* (lat.): helyesen: *levisticum* (*Levisticum officinale*); a népnyelvben — népotimológiával — azonban lehet *levestíkom* alakja is (mint ahogyan volt *levescsik*, *libistök*, *lőböstök* is); legismertebb népi neve a *lestyán*. Mint gyógynövény heves izgatószer: ebből érthető meg a versbeli jelentése.
 Kföldy tévesen magyarázta, amikor ezt írta róla: „A' fő-lőstököm kaptára ütve, meleg levesnek tartom.”
 258. *Kabala* (héb.): varázslat.
 260. *teremtettéz* (nép.): (össze)szid.
 261. *Cardinalis* (lat.): bíboros, bíbornok.

262. *Rántzos*; itt annyit jelent: 'összeráncolt'.
265. *teremtették* (rég., nép.): az *ebatta-*, *-teremtette* kifejezésből önállósult szó; v. ö. NySz. III, 592. l.
266. *Vas kesztyűbe fűtyülni* (szól.): ma ebben az alakban él a szó-lás: „Megtanítja kesztyűbe dudálni”. S talán politikai aktu-alitása van annyiban is, hogy Mária Terézia büntető rendtar-tása honosította meg nálunk a körömszorító, hüvelykszorító használatát, amellyel a versbeli „Vas kesztyű” azonosítható (v. ö. O. Nagy Gábor: *Mi ján terem?* Budapest, 1957. 191. l.).
270. *Sámson úr fegyverével*: a kifejezés, amint több másolat it utal rá (ld. pl. K₃₆), a nagy erejű bibliai hősre, Sámsonra vonatkozik, aki egy ízben számárállkapocccsal harcolt a filiszteusok ellen. Kföldy ezt a megjegyzést csatolta a sorhoz: „Hogy az erős Sámson egy számárállal ezer Filisteust lever, a' bibliából tud-juk.” Zsoldos is magyarázta e bibliai motívumot: „Az istenek osztozása című költeményben (II. 200) Plutóra vonatkoztatva mondja, hogy az alvilág ura csaknem széjjelvágtá nyelvét »Sámson ur fegyverével.« (Bír. 15, 15.) Ehhez a verssorhoz a debreceni kézirat szerint maga Csokonai írta hozzá a felvilá-gosító megjegyzést: számáráll.” (8. l.) Nem biztos, hogy a jegyzet Csokonaitól származik. Zsoldos nem egészen pontosan idézte a sort; az eredetiben *széjjelrágtá* van, nem *széjjelvágtá*. A sor úgy értendő, hogy haragjában majdnem elharapta a nyelvét.
273. *tzindlok*, Zündloch (ném.): gyújtólyuk; Csokonai nyilván obszcén mellékértelemmel használja. A K₂₀ másolója is némi-leg fönnakadt e szó használatán, ezt a magyarázatot fűzve hozzá: „Példa beszéd: Ha az Isten akarja a' disznó lábais el süil.
278. *Czintlok* a pusztá gyújtó lyukat teszi.” (Hasonlóan a K₄₈-ban.)
279. *resultatum* (lat.): eredmény, siker.
279. *Fika* (rég.): a gyalogos katona, baka, gúnyos elnevezése: ilyen értelemben használja Csokonai a szót a *Militat omnis amans* . . . két záró sorában is:

*Fő kapitányságot adna a taktika
Tudom, bár ha még most vagyok is köz fika.*

A szó a debreceni kollégiumi diáknyelvben később 'alsó osz-tályos kisdíák' jelentésben is élt; Csokonai korában azonban ez a jelentés még aligha volt használatos. Kföldy is így értel-mezte a szót: „Bakunesos v. gyalog katona.”

A' *Fikák argumentuma* kétféleképpen is felfogható: geni-tivus subiectivusnak s genitivus obiectivusnak; Kföldy az előbbi szerint így értelmezte a sort: „Ok-erősség [ti. argu-mentum], értsd: szurony.” De elképzelhető a közkatonák el-len akkoriban alkalmazott „érvelés”: az ütlegek, kikötés stb. is.

283. *Isten Aga*: az *Aga* bizonyára az 'úr' jelentésű török szóval azonos. Kföldy is így értelmezte: „Agának nevezik a' törökök-nél egy-egy csapat gyalogság' tisztjét, vezérét, parancsnokát.”

285. *Bálám*, Bileám (bibl.): a Bibliában pogány próféta, Moáb királya, aki legendás szamaráról vált közmondásossá. Zsoldos is utalt a bibliai vonatkozású részletre, rámutatva a benne előforduló földrajzi tévedésre, amely — szerintünk — foltehetően szándékos volt: „Csokonainak »Az istenek osztozása« című, pajkos-tréfás hangu költeményében (II, 210) Pluto felnyergel egy Isten-Agát, felül a hátára, miként Bileám, ki hajdanában számárhátan ment Palesztinába. Bileám a Biblia szerint az Eufrates melletti Petórbán lakott és Bálák az Arnón partján elterülő Moáb városba ment eléje. (Móz. IV. 22) Csokonai azonban túltéve magát a biblia nyújtotta földrajzi adatokon, Bileámot Palesztinába utaztatja.” (7. l.) A hajdanában nem a *Mondják*, hanem az *utazott* határozója.
291. *Collatio* (lat.): a debreceni kollégium diáknyelvében a szobataársak által rendezett alkalmi eszem-iszom. Így értelmezte Kföldy is: *Collatiót*: „Vendégséget, lakomát gyűjtögetésből v. összeadogatásból, igazi deákos kifejezés.” (V. ö. Nagy: DebrKoll. 63. l.)
- 292—293. *Pro animis mortuorum*
Et pro successu suorum (lat.): „az elhunytak lelkéért (lelki üdvéért) s a saját sikerükért”.
295. *docte* (lat.): szépen, szépecskén (voltak), azaz derekasan leitták magukat.
300. *Mint Augustus Lepidussal*: Lepidus, Antoniusszal, Octavianus (Augustus) vetélytársával együtt az i. e. 43-ban létrehozott második római triumvirátus tagja volt. A hatalom megosztásakor az afrikai tartományokat kapta, de hamarosan teljesen mellőzték. Ha Neptun valóban II. Frigyes Vilmost jelképezi a versben, akkor itt az 1790. júl. 27-én megtartott reichenbachi conventióra van célzás, amelyen Ausztria vetélytársa, a magyar függetlenség garantálójaként számításba jött Poroszország, voltaképpen nem nyert semmit (v. ö. Marczali II, 147. l.).
- 304—305. A mitológiában Jupiter (Zeusz) a hűgát, Junót (Hérát) vette feleségül. Talán Lipót és húga, Mária Antoniette, a francia királyné politikai szövetségére vonatkozik.
306. *susogó* (táj.): a lányos háznál tett puhatolózó látogatás, háztűznéző.
307. *kéz fogó* (nép.): eljegyzés.
308. *Breviter* (lat.): röviden.
312. [*lyánykák*] *közül* (rég.): [*lyánkák*] körében.
319. *umbra* (lat.): árnyék; ornyó.
320. *környékezték* (nép.): körülötte forgolódtak.
- 320—322. E sorok mintája Horváth Ádám tréfás verse lehetett:
- A' szomérimes Kis Aszszonykák szemeiket bé-fedték,
Tsak az árnyék tartón által, 's újjok közt nézөгөттék.
- („Edgy Magyarár lett Bárónak” — mikor a Balaton közepéről Adámkosztümben kiúszott. Püreden, 1787. julii. 8. MMusa. 1787. LX. [júl. 8.] 428. l.) V. ö. még: Gvadányi József: *Pöstenyi söröds*. Tsböbörtsök [=Pozsony]. é. n. [1787]. 33. l.
324. *Valamig* (rég.): ameddig, valameddig (csak).

327. *scriptor* (lat.): író, szerző.
 328. *Isidorus*: föltehetően Sevillai Isidorral, Sevilla egykori érsekével azonos (560—636), akinek az ún. Pseudo-Isidorusi kánongyűjteményt is tulajdonítják. Teológiai művek mellett történeti munkákat is írt (*Chronica maior* stb.). Kföldy: „Isidor név alatt, több írók mint gyűjtögetők ismertetnek.”
 334. *Practice* (lat.): gyakorlatilag
 336. *Acta iam demonstrarunt* (lat.): cselekedetei már bebizonyították. Kföldy szerint: „Tettek már megmutaták.”

A versben Csokonai voltaképpen először tett kísérletet a latinnal kevert blumaueri stílusmakaronikum alkalmazására. Míg azonban Blumauernál a németre fordított vergiliusi történetben csak a groteszkséget fokozzák az anakronisztikus hatású latin szavak s mondatok, Csokonai kiváló érzékkel határozott céllal alkalmazta versében a hazai latinos jogászi és egyházi műveltség műszavait: paródiájául az országgyűlési viták nyelvének, ahol végül is hivatalos tárgyalási nyelvvé a magyart tették (ld. Marczali I, 364—365. l.). Nem véletlen, hogy Csokonai éppen a jogászi és a katolikus egyházi élet latin műszavait használja groteszk céllal, hiszen — mint Marczali írja —: „A prókátorokat és a katolikus papságot tartották a latinság igaz bástyáinak. A katolikus egyháznak egyenesen szemére vetették, hogy idegen nyelv ápolása által előkészítette a magyarság bukását.” (I, 369. l.) Réti fölismerte Csokonai latin kifejezéseinek stilisztikai szerepét: „Stylusának egyik jellemző sajátsága: a latinizmusnak, mint komikai- és satyrai hatás eszközének használása. [...]”

Az *Európa elragadtatása*-ban [Réti tévesen említi ezt a címet, mert idézett példája *Az Istenek osztózása*-ból való]:

„Kornám uram *proscribálja*
 Kigyelmeden már a sor;
 Az ur majd *coramisálja*.
 Különben is *assesor.*”

(41. l.).

Gulyás József is hivatkozott a vers latin jogi szakkifejezéseire, anélkül azonban, hogy parodisztikus célzatukat említette volna: „A régi latinos jogi nyelvből sok kifejezés olvasható az *Istenek osztózásában*.” (Cs-tan. 27. l.) Julow részletesen foglalkozott a vers stílusával, találóan mutatva rá a nyelvi barbarizmusok szerepére: „*Az istenek osztózása* már a politikai satíra irányában fejleszti a műfajt [ti. a blumaueri stílust]. A parodisztikus hatást itt a legkülönbözőbb műveltség-elemek összezaggyválásával, nyelvi barbarizmusokkal éri el. A keveréknyelvben a nemesi-jogászi deákság a túlnyomó.” (MíRT. III, 219—220. l.)

A *K₂* másolója aláhúzásával emelte ki a vers latin s egyéb idegen szavait.

A Blumauer Aeneis-travesztiájából, illetőleg annak Szalkay-féle fordításából megismert jellegzetes hétsoros versszakot e versében használta először a költő. Horváth János a Himfy-strófát e versformával hozta összefüggésbe: „Az utolsó hetes híján ugyanilyen (8, 7, 8, 7, 8, 8, 7) összetételű strófában fordította Szalkay Antal a Blumauer-féle travesztált Aeneist 1792-ben.” (MVers. 226. l.)

A debreceni Szoboszlai Pap Istvánnak a XIX. század elején írt lakodalmi verse, amely az antik isteneket is szerepelteti, bizonyára nem Csokonaitól függetlenül alkalmazta a blumaueri versszakot (v. ö. Otrókosi Nagy Gábor: *Szoboszlai Pap István költői kísérletei*: DebrSz. 1941: 91 kk.). Csokonainak s követőinek is egyik kedvelt versformája maradt, egészen az ifjú Aranyig (v. ö. Szilágyi F.: *Az epikus Arany indulása és Csokonai*. ItK. 1965: 99–109. l.).

93. Jöszte Poétának

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt, csupán az eredetiről készült közel egykorú másolata; a költő közeli barátja, Nagy Gábor másolta 1796-ban Csokonai „maga saját kézírásából” a költő több más művével együtt: NG.: 2b. (K₁).

Ezen kívül még két másolatát ismerjük: a K₁ szövegén alapul a DériM. 162/a: 87. l. cím és szerző nélküli másolata (K₂); az OSzK. Oct. Hung. 756: 18b oldalon ugyancsak cím és szerző nélkül, „45^{dk} Dall”-ként található szöveg viszont az ÓD.-on alapul (K₃). Az MTAK. 1827-i Kiss Lajos-gyűjteménye szintén az ÓD. szövegét másolta, az ott olvasható *Hívása a' Múzsának* címmel (MTAK. 160/II, 21. l.).

Az autográf Kcsj. az „Aranyos Csomó” 5. darabjaként említi, s a költő le is tisztázta az ED.-ba, a 9. oldalra, de ez nem maradt ránk.

Megjelenése

Csokonai kezdetől foglalkozott a vers kiadásával. Az 1793-i VT.-ban ugyan nem található, de ez hiányosan, kitépett lapokkal maradt fenn. Az 1795-i EK.-on viszont, mindjárt a címjegyzék elején rajta van: „VI. Jöszte Poétának Ode. 9.” (A 9-es szám az ED. lapszáma: ugyanis ebben, az 1796-ban összeállított kötetben akarta közreadni a költő.) Mivel az ED. nem jelenhetett meg, e versét is a DMM.-ban tette közzé, alkalmasint helytöltőként, a II. füzet üresen maradt utolsó mezőjében, de már *Hívása a' Múzsának* címmel, s az utolsó sorban módosított szöveggel (ld. DMM. [II.] 32. l.).

Később is foglalkoztatta a vers kiadása: az 1802-i Mfj.-re az „Ódák” közé eredeti címével vette föl: „2. 5. <Jöszte Poétának.>, s ugyanitt későbbi címével is megtalálható: „12. 14. <Hívása a' Múzsának.>.” Valóban be is sorolta az Ódák kötetbe, az Ód/t.-n az Első Könyv 25. verse, s valóban ki is adta újból, DMM.-beli címével (ld. ÓD. 56. l.).

Még az *Ódák* megjelenése előtt az 1803-i váci Énekes gyűjtemény első darabjaként is megjelent *Ösztön a' barátságos mulatságra* címmel, négy versszakra bővítve, s e gyűjtemény 1823-i második kiadásában ugyanígy található (1–4. l.). (Vö. Cs/ÖM. I, 275., 290. l.)

Toldy kiadta az *Ódák* anyagában az ott megjelent címmel és szöveggel, de nem ismervén föl a két vers azonosságát, jegyzékén az első kidolgozást elveszítettnek jelezte: „110. Jöszte poétának. Óda. Elv.” (Toldy XCI. h.)

A HG. a DMM. anyagában ezzel a lapalji megjegyzéssel közölte: „Kiadta, a végén eltéréssel, az Ódák közt is. (I. 25. sz.)” (HG. I, 58. l.). Az ÓD. anyagánál csak címével s ezzel a jegyzettel utalt rá: „E dal a Diétai M. Múzsában is [...] előjön (utolsó sora: Vígadozván Názóval). Itt mellőzzük.” (HG. I, 398. l.)

Eredeti címével, s a K₁-en alapuló szöveggel először az EPM. közölte (13. l.).

Az ÖV.—ÖV.² s a MM. is ezt adta ki, s a *Hívása a' Múzsának* című későbbi változatot mellőzte.

Keletkezése

A költőnek a poézis hatalmát dicsérő iskolai versgyakorlataihoz kapcsolódik, amilyen pl. *A' Poétai fel vidulás, az Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis* stb. Tárgyalt versünkkel nagyjából egy időben keletkezett hasonló tárgyú műve még a *Víg élet a' Parnasszuson*. Ez utóbbiak az említett iskolai versgyakorlatoknál magasabb szinten, s — ami szintén fontos eltérés: dallamra komponálva — szólnak a költészet vigaszáról.

Ferenczi — nem tudni, mily indokok alapján — a Patakon töltött „időnek termékei” közé, tehát az 1796. év terméséhez sorolta (65. l.).

Nagy Gábor 1796-i másolata, de már az 1795 tavaszán készült EK. is tartalmazza.

Mivel a rokon tárgyú *Víg élet a' Parnasszuson* az 1792/93-i *Tempefői* egyik betétje, kissé iskolás volta miatt e vers keletkezési idejét is joggal tehetjük a költő legkorábbi dallamra írt költeményeivel együtt az 1792. évre, amint az EPM. is tette.

Szövegkritika

A kritikai kiadások szabályzata értelmében az író életében megjelent utolsó szöveget kell főszövegül közölnünk. Az ÓD. szövege közelebbi is van a K₁ szövegéhez, mint a DMM.-é. Az ÓD. szövegét közöljük tehát főszövegül, de az eredeti e fmmel.

A Csokonai saját kezű kéziratán alapuló K₁ szövegét — amelynek sortördelése is eltér a DMM. s az ÓD. strófaalakjától — főváltozatként itt a jegyzetekben adjuk:

Jöszte Poétának

*Jer, kit mérges Gondok rágnak,
Jer a' zöld Tempére,
Ez ártatlan Múlságnak
Ébresztő Hellyére.*

- 5 *Itt örvendezhetsz a' vig Ekhóval*
Játszodozvánn Mu'sikaszóval
Az örömek táborábann
A' Gráciák' Sátorábann
 Enyelegvén Názóval.

A *Gondok*, a *Mulatságnak*, a *Hellyére* s a *Mu'sikaszóval* nagy kezdőbetűt más árnyalatú tintával később kicsire javították.

A *K₂* sortördelésében is a *K₁*-re emlékeztet, utolsó sorában is megegyezik azzal; a 4. sorában található *álmatlan mulatságnak* szövegromlás, s éppígy az *Az Örömnék* a 7. sorban.

A DMM. szövege lényegében megegyezik az ÓD. szövegével, a verset azonban egy 4 és egy 5 soros versszakra bontva közölte, a strófakezdő sorokat kikezdéssel.

Eltérései az ÓD.-hoz képest:

6. DMM.: *muzsika-szóval*,
 8. DMM.: *gráziák*
 9. DMM.: *Vígadván a' műsákkal*.

Mint volt róla szó, az 1803-i s 1823-i váci énekesgyűjteményben négy-versszakos szövegváltozata fordul elő. Mint érdekes, már a költő életében átköltött és továbbvariált változatot közöljük, megjegyezve, hogy a 2—4. versszakot nem tartjuk Csokonai művének:

1.

Ösztön a' barátságos mulatsúgra.

Jer, kit mérges gondok rágnak,
 Bú felejtésére,
 Ez ártatlan mulatságnak
 Ébresztő helyére;
 Itt örvendezhetz,
 Itt zengedezhetz
 Barátid' koszorújában,
 És szíves Társaságában
 Kedved szerint vígadhatz.

Jer, kit a' sors üzőbe vett,
 Kit Pandóra kerget,
 Az Irigyek' nyelve hány, vet,
 'S Nevedre hint mérget:
 Itt nints, a' ki árt,
 Vagy kívánjon kárt;
 Hanem minnyájján egy szívvel,
 Barátságossal, és hívvél
 Kettőztettyük kedvünket.

Jer, kit a' szerelem próbál,
 'S könnyaidra vigyorog;
 Pusztá reménységgel táplál,
 'S rab szíjjadra húnyorog:
 Tedd-le bilintsed,

Légyen bár kintsed;
Hadd nyugodjon fáratt szíved,
Talán majd meg-hódol híved;
Itt sebedre önthetz írt.

Te-is Bólts, ki könyveidnek
Közegette jársz, kélsz,
'S gondolkodó ereidnek
Íjját meg-ne rontsd, félsz;
Hadgy egy kis időt,
Úgy vész új erőt;
'S ha van elméd háborúban,
Mulass e' szép koszorúban,
'S hidd-meg, új életbe lépsz.

(Énekes gyűjtemény. Vátzon. 1803. 1. sz. ének; lapszám nélkül.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, az iskolai propositiókhoz kapcsolódik a poézis hatalmát dicsérő tárgyával. Vargha Balázs is azok között a versek között említette, amelyek „fejlettebbek az eredeti Zöld codexbeli verseknél, de alatta maradnak a toldalékoknak” (ItK. 1953: 118. l.). A többlet: változatos formája s az, hogy dallamra készült. Antik vonatkozásai — amelyeket V. Szendrei is kiemelt — szintén az iskolai poézisra utalnak vissza: „Alaphelyzetei [korai verseiben] még antikos reminiscenciákkal terhesek.

Zöld Tempéje a költői világ antikos szimbóluma, az »ártatlan mulatságnak ébresztő helye.« (48. l.)

2. *Zöld Tempére*: a természeti szépségéről híres Tempe-völgyet az Olümposz és az Ossa hegység közt az ókorban a költészet helyeként emlegették.

3. *Ez ártatlan mulatság*: ti. a költés, a költészet.

9. *Názóval*: Publius Ovidius Naso (i. e. 43.—i. sz. 17.) nagy római költő, akinek műveit a poétai osztályban is tanulták a diákok.

Verselése

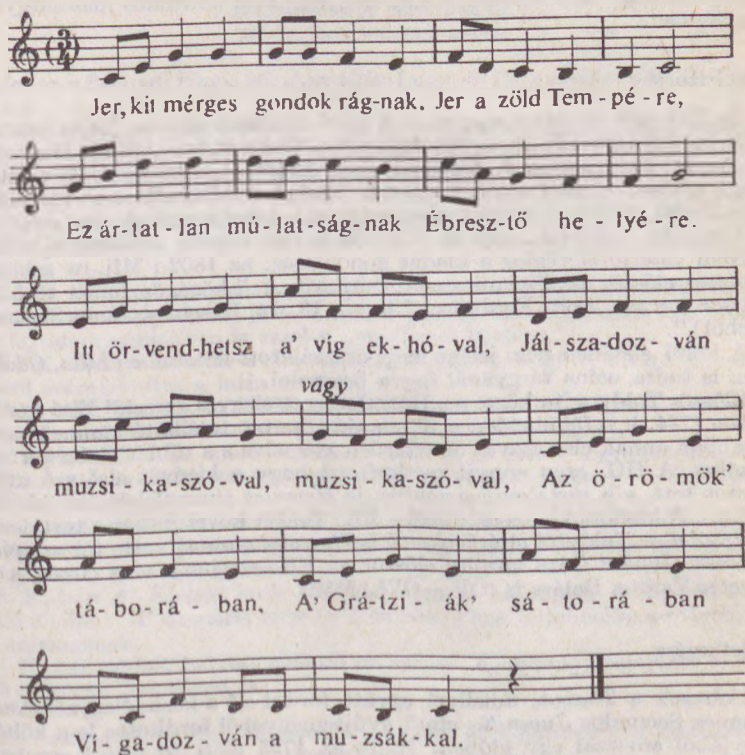
Nagy Gábor másolata a K₁ a bal lapszélen található *Nóta* megjelöléssel határozottan jelzi, hogy a vers dallamra készült, s ezt igazolja a Csokonai hagyatékában található kotta éppúgy, mint az egykorú énekeskönyvekben föllelhető másolatai.

Voltaképpen dallamra írt vers tehát ez is, s unikum strófája csak a dallam ismeretében érthető igazán.

Az első négy sor keresztirimes, magyarosan ütemezhető 8-as és 6-os sorok kombinációja; a váltás az 5. sornál következik: innen páros rímű 8-as sorokat találunk, a végén egy ráütő rímű 7-essel.

Dallama

A KK. I. 31b—32a Csokonai saját kezű lejegyzésében megtalálható a vers kottája. Sonkoly ennek alapján foglalkozott vele: „Melódiáját könnyen énekelhetjük mazurka ritmizálással”. (Könyv és Könyvtár. VI. [1967] 217. l.). Ugyanott kottáját is közölte (229. l.):



Jer, kű mérges gondok rág-nak, Jer a zöld Tem - pé - re,
 Ez ár-tat-lan mű-lat-ság-nak Ébresz-tő he - lyé - re.
 Itt ör-vend-hetsz a' víg ek-hó-val, Ját-sza-doz-ván
 muzsi - ka-szó-val, muzsi - ka-szó-val, Az ö - rő - mők'
 tá-bo-rá - ban, A' Grá-tzi - ák' sá - to - rá - ban
 Ví-ga-doz-ván a mű-zsák-kal.

94. Herkules és Ámor

Kézirata

KK. IV, 145 b; saját kezű tisztázat az ED.-ből kitépott lapon, a *Thais* tisztázatának hátoldalán (K₁). Közel egykorú másolata a SM. forrásértéktű kéziratában: 2a (K₂).

A költő közel egykorú kéziratjegyzőke, a Kesj. is lajstromozta: „N^{ro} 13^o Holmi 14. Hereules. Joannes See[undus].” A későbbi kéziratleltáron is előfordul; Ktl.: „Fasc. N^o 2. N^o 4. Thais, Herkules és Ámor.”; Kesl.: „N^o 2^o 4. Thais. — Hereules, és Amor.”

Volt egy kézirata 1805-ben Puky István birtokában is (ld. Puky/j. [1.]).

Néhány közel egykorú másolata sajátságos címe miatt érdemel figyelmet: OSzK. Oct. Hung. 1115: 162a (K₃), Tóth – Pápay-gyűjtemény OSzK. Quart. Hung. I, 175 (K₄). (A címekről alább, a Szövegkritika c. fejezetben lesz szó.) Van egy kézirata a Kecskeméti Ref. Egyházmegye Könyvtárában is, a Kováts család hagyatékából származó másolatgyűjteményben.

Megjelenése

Az ED.-beli tisztázat szerint is a költő kiadásra szánta. Rajta van az ED.-bal egyidős EK-on is, közvetlenül a *Thais* után: „o LII. Herkules és Amor. Epigramma J. Szekundusból. 124.” A sorszám előtti o jelzi, hogy a költő — akárcsak a *Thais*-t — később kiadhatatlannak tartotta: nem tudni, miért; tárgya nem egészen indokolja ezt. A cím mögötti 124-es szám azt jelzi, hogy az ED.-ban a 124. oldalra tisztázta a költő.

Nem vetette el végleg a kiadás gondolatát: az 1802-i Mfj.-re szintén fölvette, először az „Epigrammák, Csiribirik . . .” közé, de innen törölte, s átsorolta az „Apró Fordítások”-ba: „13. 14. Hercules. Janus Secund[usból].”

A költő életében nem jelent meg: összeállított köteteibe (*Lilla, Ódák*) nem is tudta volna tárgyánál fogva besorolni.

Először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében (734. h.), föltehetően a K₁ alapján, az ott található címmel, pontosabban annak első szavát címszerűen kiemelve s a többi alcímszerűen közölve. A HG. ezen annyit módosított, hogy a kiemelt első szó után pontot tett, s a tartalomjegyzékben is *Hercules* címmel közölte (ld. II, 812. l.). A későbbi kiadások közül a FK. Toldyt követte (bár a tartalommutatóba — Toldytól eltérően — ő is *Hercules* címmel vette föl az epigrammát. Juhász Géza közölte először az EK. szerint a vers címét, s őt követte Vargha Balázs is (ÖV.—ÖV²., MM.).

Keletkezése

Akárcsak a *Thais*-t, amellyel együtt fordul elő a kéziratjegyzékeken, *Joannes Secundus Juvenilia* című gyűjteményéből fordította le a költő, nagyjából amazzal egy időben. Toldy az 1795 előtt írt versek sorában közölte, Juhász Géza 1792-ből származtatta (EPM. 313. l.). Vargha Balázs, aki különben Juhász Géza időrendjét követte, 1793-ra tette keltezését (ld. ÖV.—ÖV²., MM.). Szerintünk az 1792-i keltezés a valószínűbb (v. ö. a *Thais* megfelelő jegyzeteivel).

Szövegkritika

Az autográf kéziratban így található a vers címe:

*Herkules
Amort görbült Vállal tartván.
(J. Secundus után(n).)*

(Az *utánn* második-*n*-jét utólag közölte a költő, ugyanakkor a *Vállal* nagy kezdőbetűjét a lapszámon *v*-re javította.) A kissé nehézkes cím a latin eredetiben leli magyarázatát:

*In imaginem Herculi
Cupidinem tergo gestantis, ac
prope succumbentis oneri.*

(Joannis Secundi Hagiensis *Juvenilia*. Lugundi Batavorum. MDCCLVII. 81. l.)

Toldy — mint volt róla szó — a K_1 szerint közölte a címet, csak a *Hercules* szót (ő így, latinos helyesírással közölte) félkövér szedéssel címszerűen kiemelte. (A tartalommutató tanúsága szerint azonban az egész szövegegységet tekintette címnek: *Hercules Amort görbült vállal tartván* [XI. h.].) A fordítás forrásának feltüntetésekor Csokonai „*J. Secundus után*” jelzését „*Ianus Secundus*”-nak oldotta fel, bizonyára a Mfj. alapján.

A HG. — a K_1 -hez igazodva — „*I. Secundus*”-t közölt a vers szerzőjeként, viszont helytelenül járt el, mikor pontot tett a *Hercules* szó után, s a tartalomjegyzékben is ezzel a „cím”-mel közölte.

A FK. Toldyt követte a címadásban, abban is, hogy *Ianus Secundus*-tól származtatta a latin eredetit.

Mint volt róla szó, az EPM. az EK. szerint közölte a címet, a forrásjelzésből viszont csak ennyit tartott meg: „(*Secundusból*).

A K_1 nehézkes és kissé sutának ható címe miatt legcélszerűbbnek látszik, ha — az EPM.-hoz s a későbbi kiadásokhoz hasonlóan — elfogadjuk az EK. címléírását.

A K_1 -beli eredeti címet viszont — amely a latin szöveg pontos megfeleltetője — megtartjuk alcímként, mivel szervesen a vershez tartozik, s nélküle nem is eléggé érthető.

A K_3 -ban *A' Szeretet ereje Hercules* címmel található; a K_4 -ben hasonló a címe: *A' Szerelem ereje — Hercules*. Ezek föltehetően a másolótól származnak.

A K_2 -ben *görbült* helyett *görbüld* olvasható, s ugyanígy található a szó Puky István jegyzékén is.

1. K_1 : *vállán(n)* az *Eget könnyen(n)* A költő az *n* határozórag kettőzését utólag megrövidítette. K_{1-2} : *forgathatta*

K_3 : *forgathattya*, K_4 : *forgathatja* A latin eredeti szerint is a K_{1-2} a helyes.

A K_3 -ban a *vállán* helyett található *villám* nyilvánvaló szövegromlás.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az epogrammat vagy talán inkább emblémát Csokonai a *Thais*-sal együtt Joannes Secundus *Juvenilia* című gyűjteményében találta. A gyűjteményt tartalmazó kolligátumban olvashatta Marcus Antonius Muræus *Juvenilia* című kötetét is, valamint Joannes Bonafonius Arvernus *Basium* című ciklusát, amelyekből többet lemásolt — nyilvánvalóan a fordítás szándékával — a Zöld-kódexbe (v. ö. Cs/ÖM. I, 134. l.). Úgy

látszik, Kazinczy biztatására kezdett el szerelmes tárgyak után nézni (v. ö. *KazLev.* II, 297. l.), s ehhez jó segítségül kínálkozott a Kollégium Nagykönyvtárában máig meglevő kolligátum (ld. a G 1017 jelzeten.) Joannes (Janus) Secundus (eredeti nevén: Joannes Nicolai of Jan Everaerts) (1511–1536) kiváló németalföldi neolatin költő volt, többek között a Csokonai által is lemásolt (ld. *KK.* IV, 88b kk.) *Basia* szerzője.

A latin eredeti szövege:

*In imaginem Herculis
Cupidinem tergo gestantis, ac
prope succumbentis oneri.*

Ante quibus coelum fuerat leve pondus, iisdem
Nunc gravis est humeris sarcina, parvus Amor,

(Joannes Secundus i. m. 81. l.)

Verselése

Akárceak a *Thais*-t, ezt sem formahűen fordította a költő: ezúttal a latin disztichont páros rímű tizenkettőssel adta vissza.

95. *Thais*

Kézirata

Két saját kezű kézirata is maradt: az egyik az ED. számára készült tisztázat, némi utólagos javítással: *KK.* IV, 145a (*K*₁); a másik a lényegében ezzel azonos szövegű, saját kezű másolat, de ezen a költő az 1. és a 3. sort — megfelelő törlésekkel — egy-egy szótaggal megrövidítette; ez a kézirát tehát formai variánsnak tekinthető: *KK.* IV, 11b (*K*₂).

Csokonai saját kezű kéziratléltára, a Kcsj. is lajstromozta: „N^o 13^o Holmi 11. *Thais*”. A későbbi kéziratléltárokon is megtalálható; Ktl.: „Fasc. N^o 2. N^o 4. *Thais*, *Herkules és Amor*.”; Kcsl.: „N^o 2: 4. *Thais*. — *Hercules, és Amor*.” (A *N.* 2:4 jelzet található a *K*₁-en is: nyilván erre utaltak tehát a kéziratléltárak.) Puky István tulajdonában is volt egy kézirata (ld. Puky/j. 4.).

Több egykorú másolatát ismerjük; ezek egy része sajátos címe miatt is érdekes (bár e címváltozatok függetlenek Csokonaitól); másrészt azért is figyelmet érdemel némelyike, mivel a *K*₁ javítás előtti szövegét őrzí.

E korábbi változatot tartalmazzák: OSzK. Oct. Hung. 1115: 162a (*K*₃); SpK. 135: 9. l. (*K*₄); Dérim. 162/b: 183b (*K*₅). Az átdolgozott változatát őrzik: SpK. a. 90: 84. l. (*K*₆); a Tóth-Pápay-gyűjtemény (*Miscellanea Curiosa*): OSzK. Quart. Hung. 4351: 1, 175. l. (*K*₇). Vargha Balázs közlése szerint a Kecskeméti Ref. Egyházmegye könyvtárában is megvan egy kéziratos kötetben (a kiskunfélegyházi Kovács család hagyatéka) *Thais, Egy pesti dáma* címmel (*K*₈).

Kiadásunk alapja a *K*₁, amelyet 1795-ben tervezett kötetéhez tisztázott le Csokonai.

Megjelenése

A költő — az ED.-beli tisztázata szerint is — kiadásra szánta. Rajta van az ED.-bal egyidős EK.-on is: „o LI. Táis. Epigramma Ssecundus-hól. 123.” A cím előtti o jelzi, hogy a költő utóbb kiadhatatlannak tartotta: bizonyára sikamlós tárgya miatt. (Az EK.-beli 123-as szám azt jelzi, hogy az ED.-ban a 123. oldalra tisztázta Csokonai). Később az 1798-i Szerelmes versciklusba (az ún. „Rózsai-versek” közé) is bemásolta, némi ritmikai módosítással (ld. a K₂-t). Fölvette később az 1802-i ÜK.-ra is: „151. Thais.”, majd az ugyanezen évben készített Mfj.-re, először az „Epigrammák, Csiribirik . . .” közé, de innen törölte, s átsorolta az „Apró Fordítások”-ba: „13. 15. Thais. Bézából.”

Csokonai életében nem jelent meg, bizonyára a cenzúrai viszonyok miatt mondott le kiadásáról.

Először Toldy adta ki a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében a K₁ alapján (733. h.), a jegyzetekben azt írván róla, hogy: „Cs. saját jegyzése szerint is Bezából.” (953. h.) (Ezt nyilván a Mfj. alapján írta Toldy, pedig — mint láttuk — az EK. Joannes Secundust nevezi meg a vers forrásául.) A későbbi kiadások — a HG.-tól a MM.-ig — Toldy nyomán szintén Bezából készült fordításként közölték.

A K₂ verstani variánsát Juhász Géza közölte (ld. Alf. 1963. 11. sz. 70. l.).

Keletkezése

A költő korai rögtönzésszerű fordításai közül való. Az 1802-i Mfj.-kel szemben az EK. adata a hiteles: nem Bezából, hanem Joannes Secundusból készített fordítás, mint EK.-beli párja, a *Hercules és Amor* című epigramma is.

Toldy az 1795 előtt írt versek közé sorolta, Juhász Géza 1793-ra tette keletkezését (EPM. 313. l.), ezt vette át Vargha Balázs is (ld. ÖM. — ÖM.², MM.). Valószínű, hogy ennél valamivel korábbi: fültehetőleg 1792-ben keletkezett. Csokonai jól tudott latinul, ezek a rögtönzésszerű rövid fordítások megelőzhetők 1793-i olasz műfordításait.

Szövegvizsgálat

Az epigramma címe Csokonai kézirataiban és címjegyzékein több írásváltozatban fordul elő: *Táis* (EK.), *Tháis* (K₁), *Thais*. (K₂, ÜK., Mfj.). Mivel későbbi címjegyzékein s a későbbi K₂-n is az utóbbi alaknál állapodott meg a költő, ezt tartjuk meg, ahogy a kiadások is ezt közölték, kivéve a *Tháis* írásváltozatot megtartó EPM.-t. (Mint lesz róla szó, a latin eredetiben *Gellia* a vörhöli hölgy neve.) Aléinül közöljük az EK. műfaji tájékoztatását.

A K₂-s-ben található címváltozatok bizonyára nem Csokonaitól erednek, de mint érdekes adaptálási kísérlet emlékeik közöljük őket: *Thaisz a' Pesti Dámira* (K₃); *A Pesti Dáma* (K₄); *A' Pesti Dáma* (K₅); *Thais egygy Pesti nevelen Dáma* (K₆); *Egygy Pesti Neveletlen [!] Dámára* (K₇). I. K₁: *(Lekesenn) Mért adja el Szerelmét A nagy S a lapszálon — a tinta színe szerint: utólag, fültehetően a kiadásra előkészítéskor —*

s-re javítva. A sorkezdő *Lelkesenn* nem e vershez tartozott, hiszen az. ED. szövege nem fogalmazvány, hanem tisztázat, s nem is illik ide logikailag e határozó; nyilván *A' Szarándok* című verset akarta először ide tisztázni Csokonai (*Lelkesenn ohajtván . . .*).

2. K_1 : *Pénzenn* — A második n utólag törölve. *Ifjúságába* A szókezdő nagybetű a lapszálen kicsire javítva, az f pedig s -re.
3. K_1 : *Vehessen* Az f a lapszálen s -re javítva.
4. K_1 : *Pénzenn* A második n utólag törölve. *Anyós* A szókezdő A a lapszálen a -ra javítva; eszerint eredetileg ezt a szöveget akarta a kiadni a költő; de később áthúzta s fölébe írta az *öreg*-et, ugyanakkor az *Anyós-korába'* kötőjelét is törölte.

A K_2 szövegét, mint verstani — ritmikai — változatot, az alábbiakban közöljük:

Thais.

Mért adja <el> szerelmét Thais

Pénzen ifjúságába

<Hogy> Azért h [= hogy] vehessen ő is

Pénzen öreg korába.

A későbbi másolatoknak nincs szövegkritikai jelentőségük, de mint érdekességet megemlíthjük, hogy a K_3 -s szövegében az *Anyos* fordul elő az utolsó sorban az *öreg* helyén.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: az epigramma Joannes Secundusból, nem pedig Bezából készült fordítás, ahogy azt az 1802-i Mfj. állítja. Az elírás valószínű okát is ismerjük: a Debreceni Ref. Kollégium Nagykönyvtárában G 1017 jelzeten megtalálható az a kolligátum, amelynek alapján Csokonai bizonyára dolgozott. Ez a kötet azonos kiadási hellyel s évvel (*Lugundi-Batavorum. MDCCLVII.*), de külön lapszámozással tartalmazza Theodor Beza, Marcus Antonius Muretus és Joannes Secundus latin nyelvű verseit. Csokonai Beza itt közölt verseiből is fordított (*A' Szarándok* című szatíráját), s bizonyára ennek emléke befolyásolta, mikor 1802-i Mfj.-re tévesen Beza nevét írta, amelyet aztán a későbbi kiadások napjainkig átvettek.

A *Thais* című epigramma ilyen címmel nem található meg J. Secundus versei között, de ennek nincs jelentősége: Csokonai *A' Szarándok* (*Fannius*) esetében is megváltoztatta az eredeti vers *In Spurinnam* címét.

J. Secundusnál Gellia az epigramma címzettje; a vers az *In candem* címmel van jelölve, de előtte *In Gelliam* címmel olvasható egy hosszabb szatíra:

In Gelliam.

Si non est grave, si vacat,
Cur vendis Venerem, dic mihi Gellia,
Cur vendis, quod emas libens?
At tu, si meministi, saepe soles prius,
Cujus tantopere es modo

Parca et facta tenax, reddere saepius
Quibuscunque rogantibus . . .

In eandem.

Gellia, miraris, cur auro vendat amorem?
Scilicet ut sit, quo callida rursus emat.

(Joannis Secundi Hagiensis: *Juvenilia*. Lugundi Batavorum.
MDCCLVII. 86., 88. 1.)

Mint látható, Csokonai átköltötte a disztichonos epigrammát: nemcsak címzettjének nevét s a versformát változtatta meg, de tartalmilag is tett valamit hozzá: ötletesen jobban kihegyezte a csattanóját. J. Secundus eredetijében ugyanis csak arról van szó: 'Csodálkozol, miért adja el szerelmét Gellia aranyért (pénzért)? Azért, hogy majd legyen, amiből eszesen (előrelátón) ismét vehessen (ti. szerelmet).' J. Secundus is nyilván arra gondolt, hogy majd idős korában vásárol szerelmet Gellia a gyűjtött aranyakból, de ezt külön nem fogalmazta meg. A fordító Csokonai az „ifjúság” s az „öreg kor” hangsúlyozásával csattanósabbá tette az epigrammát. A költő a latin eredeti „Gellia”-ját is jó ösztönrel változtatta *Thais*-ra: az utóbbi híres ókori hetéra volt, nevét általában 'örömlány' értelemben használták, amint Csokonai költőbarátja, Mátyási József is följegyezte: „*Thais*z, hajdan egy *Alexandriai* származású híres Görög Ringyó volt, minekokáért az akkori vagy utóbb élt Iróknál ezen nevezet, nem különben mint a' Zsidó *Deliláé*, Kurvát jelent. *Athenében* az Ifjúság erköltsét buja társalkodásával nagyon megvesztegette. Azután Nagy Sándor Seregéhez ment, kit arra vett, hogy *Persepolis* Városát égese fel [. . .] Végre *Ptolemeus* Egyiptomi Király ötlet feleségül vette. . .” (*A barátság és annak mestersége*. Pest, 1821. 9. 1.)

Terentiusnak az iskolai tananyagban is szereplő vígjátékában, az *Eunuchus*-ban is előfordul *Thais* mint Phaedria kedvese, s 1787-ben a Magyar Musában is olvashatott a költő a híres ókori hetéráról:

Szép volt *Tháís* 's *Láís*; mert edgy éjtszakára
Hát ezer Tallér volt a' testeknek ára.

(*Edgy drága Személynek tiszteletében így jádzodoztatta pen-náját*. T. M.)

(MMusa. 1787. XLVI. [jún. 9.] 362. 1.)

1. A rím��ó (*is*) bizonyysága szerint Csokonai a versbeli tulajdonnevet *s*-sel ejtette.
4. *Anyós* (rég.): anyó, idős nő.

Verselése

J. Secundus latin eredetije disztichonban fródott; Csokonai ebből négy-soros, keresztírműs magyaros verset formált, 9-es és 7-es sorokkal. (Különben ez, hogy nem formahűen fordít, szintén a vers korai keletkezése mellett szól. J. Secundus *In imaginem Herculis* (*Herkules és Amor*) című disztichonját is ríműs, magyaros versformában ültette át ugyan-akkortájt.)

Mint láttuk a K₂-ben: 1797—98 körül a költő némileg átalakította a verset. Juhász Géza ezzel kapcsolatban ezt írta: „Toldy [...] korai kéziratból adta ki, holott a Rózsi-versek közt egy-egy szótaggal már tömörebbre fogta páratlan sorait.” (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa*. Alf. 1963. 11. sz. 70. l.)

96. A' Szarándok

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk, noha valószínűleg le is tisztázta a költő az 1795-i ED.-ba: ennek ugyanis arra az oldalára, amelyen a *Thais* tisztázata ránk maradt (KK. IV, 145a), eredetileg e versét akarta lemásolni: a verskezdő *Lelkesenn* szót azonban áthúzta, s a *Thais*-t másolta helyére. Hogy az ED.-ban másutt mégis letisztázta, azt bizonyítja a kötet ránk maradt tartalommutatója, ahol a 63. helyen A' *Szarándok* címmel található, a lapszám (349.) pontos megadásával (v. ö. Cs/OM. 216. l.).

Mindenesetre a költő kiadási aggályaira mutat, hogy az ED. végére került a vers, kevéssel az utolsó előtti helyre. Ez magyarázza azt is, miért nincs nyoma kéziratjegyzékein s 1795 utáni címjegyzékein.

Két közel egykorú másolat őrizte meg, az OSzK.-ban a forrásértékű SM. (2a) *A Szarándok Bézából* címmel (K₁) s a XIX. század eleji Illésy János-gyűjtemény (ld. Stoll 530. sz.). Az utóbbi gyűjtemény jelenleg ismeretlen helyen van, de több Csokonai-verse közül a szóban forgót a fölfedező Illésy János közölte a Figyelőben (1887. [XXIII.], 269. l.) (K₂). A két szöveg között lényegében csak helyesírási eltérés van, de mivel a K₁ közelebb áll Csokonai egykorú helyesírásához, azt tekintjük kiadásunk alapszövegének.

Megjelenése

Csokonai az ED. tartalomjegyzéke szerint is kiadásra szánta, s ezt megerősíti az 1795-i EK. is, amelyen így fordul elő: „o CII. Fannius. Epigramma Bézából.” A cím előtti o a vers kiadhatatlanságára utal (v. ö. Cs/OM. I, 210. l.), a költő életében nem is jelent meg. Az, hogy az EK.-on szereplő *Fannius* azonos az ED.-ban található A' *Szarándok*-kal, nyilvánvaló a vers tartalmából, valamint a Bezára utaló azonos forrásjelzésből.

Toldy ezt nem ismerte föl, mikor a költő kiadatlan munkáinak jegyzékén két külön műként mindkét címmel fölvette: először az „Apróbb fordítások, szinto az első időszakaszából” című fejezetben a 79. sorszáma alatt: „Faunius [!]. Epigr. Bezából. — Elv[eszett].” (Toldy XC. h.) Az adat nyilván az EK.-ból való, a szöveghiba nyomdai szedéshibával magyarázható. Másodszor a „Vegyes költemények” közé vette föl 113. sorszámmal *A szarándok* címmel (XCI. h.), bizonyára az ED. alapján.

Toldy kiadása után négy évtizeddel adta közre Illésy János *Adalékok Csokonai munkásságához* című közleményében, *A szarándok* címmel, utalva Toldy jegyzékének 113. tételére (i. h.).

Illésy közlése nyomán jelent meg először kötetben a HG.-ban (II, 171. l.), némileg korszerűsített helyesírással (*A zarándok*) címmel. A HG. alapján közölte a FK. is.

Juhász Géza az EPM.-ban az EK. alapján *Fannius* címmel közölte, utalva azonosságára a HG.-beli *A zarándok*-kal (272. l.). Noha ismerte már a SM. kéziratát, lényegében a HG. szerint adta ki a verset, csak az utolsó sorban térve el attól. (Minderről bővebben a szövegkritikai részben lesz szó.) Az ÖV.—ÖV². s a MM. Juhász Géza nyomán közölte, az utolsó sort azonban a HG. szerint.

Keletkezése

Toldy — mint láttuk — „az első időszakból” való fordítások közé sorolta. A HG. évszám nélkül, a FK. az „Időrendbe nem állítható versek” között hozta.

Juhász Géza 1794-ből kezdte (ld. EPM. 314. l.), s az ő időrendjét vette át az ÖV.—ÖV². s a MM. is.

Juhász nem indokolta időrendjét, talán azért tette valamivel későbbre, mint a korai latin és olasz fordításokat, mivel az EK.-on s a ED. mutatójában viszonylag hátul fordul elő — bár korai — 1792—93-i! — versek, fordítások társaságában.

Szerintünk nagyjából egyidős a Joannes Secundusból fordított *Thais* és *Herkules és Amor* című epigrammával. Több érv szól emellett: mint láttuk, az ED.-ban a *Thais* tisztázati oldalára először tárgyalt versünk első szavát írta a költő. Másik érvünk, hogy a szatíra nyomtatott latin szövege ugyanabban a kötetben fordul elő, mint J. Secundus epigrammái. Harmadik érvünk lehet, hogy Illésy János gyűjteményében is zömével 1793-ban írt művek között fordul elő (*Csikorgó versei . . . Tempelei, Az Ekhóhoz [I.-], A feredés*), sőt *A szerelmes vitézhez* 1791-ből kelezhető. (Egy kivétel az 1794-re tehető *Dajnis hajnalkor* — ez azonban lehet esetleg korábbi is.)

Az EK.-on is közvetlenül az 1792—93-i olasz fordítások között bukkan föl, az ED.-ban is csak nyolc művel előzi meg a *Thais* és a *Herkules és Amor*, s kiadási aggodalmak miatt kerülhetett a kötet végére, akárcsak *A' Párt Utó* s néhány szerelmes tárgyú darab.

A fentiek alapján a latin nyelvű kolligátumból fordított *Thais*-sal s a *Hercules és Amor*-ral együtt 1792-re tesszük keletkezését: tárgyánál fogva is jól illik *Az istenek osztozása* és a *Békaegérharc* korszakához.

Szövegkritika

A fordítás címe — mint láttuk — két változatban fordul elő Csokonainál: az EK.-on *Fannius*, a ED.-ban *A' Szarándok* szerepel. A latin eredetihez az előbbi áll közelebb, ott ugyanis — mint lesz róla szó — *In Spurinnam* a szatíra címe, s a Spurinna és a Fannius egyaránt ókori római családnév volt. Csokonai azonban nem lehetett elégedett a magyar olvasóknak nem sokat mondó címmel, ezért az ED.-ban már maga adott magyar címet a fordításnak: a másolatok is, amelyek bizonyára az ED. elvesztett tisztázati alapjának, ezt a címváltozatot őrizték meg. Min-

denképpen indokolt tehát, hogy az EPM. s a későbbi kiadások eljárásával szemben visszatérjünk a HG. által is alkalmazott címhez alcímül közölve az EK. műfaji tájékoztatását.

A kéziratok (másolatok) között lényegében csak helyesírási eltérés van, bár akad tartalmi jellegű is. Alább ezeket vesszük számba.

Mint volt róla szó, alapszövegünk a SM.; mivel azonban ebben — nyilván a másoló felületességéből — nincs központosítás, azt mi pótoltuk értelmeszerűen, figyelembe véve a többi másolatot s a későbbi kiadásokat.

1. K_1 : *óhajtván* Csokonai ekkoriban a szót rövid o-val írta; a K_2 és K_3 szerint em. $\bar{h}$ [= *hogy*] *néki*. A rím szerint nyilvánvalóan a *neki* a helyes alak; a K_2 és a K_3 szerint em.
2. K_1 : *bár ts* [= *tsak*]
3. K_1 : *Pirene*
 K_2 : *Piréné*
 K_3 : *Piréne*
 (A latin eredetiben *Pyrenes* áll a megfelelő helyen; A *Pireneusok* latin neve *Pyrenaeus*, tehát magyar átírásban a K_3 alakja a helyes; a K_1 -et e szerint em. (A többi másolat ékezőjét bizonyára befolyásolta a műzsáknak szentelt korinthoszi forrás neve, a *Pirēnē*.)
- K_1 : *hoval* A K_{2-3} szerint em.
 K_1, K_3 : *Aldozatot* A K_3 szerint em.
4. K_1, K_3 : *Sz.* [= *Szent*] *Jakab*
6. K_{1-2} : *küszöbjeit*
 K_3 : *küszöbeit*
7. K_1 : *Adrianak* A K_3 szerint em.
 K_2 : *Adriának*
8. K_1 : *Lorétomba*
 K_2 : *Lorétomban* Bizonyára a kiadó emendálása.
 K_3 : *Ro/ Corettóba*
 K_1 : *Máriák* [= *Máriának*]
9. K_{1-3} : *Edom*
 K_2 : *Édom*
11. K_1 : *Söt* em.
 K_2 : *Söt*
 K_3 : *'s Ott* A K_3 változata is logikus, de mivel az előző sorban már előfordul az *Ottan*, mégis a K_{1-2} látszik hitelesebbnek, amelyet a latin eredeti *adhuc* szava is támogat.
- K_1 : *g* [= *meg*] $\bar{n}$ [= *nem*]
 K_1, K_3 : *elégülvén* K_2 : *elégüllvén*
13. K_1, K_3 : *'s A vad Arabsokon*
 K_2 : *A vad arabsokon*
 K_1, K_3 : *keresztül*
 K_2 : *keresztül*
 K_{1-2} : *Sinaig*
 K_3 : *Sinaig*
14. K_1, K_3 : *Sz.* [= *Szent*] *Katalin*
16. K_1 : *gyermekét* Az EPM. szintén így.
 K_{2-3} : *gyermeket* Nyelvtanilag az utóbbi a helyesebb; a K_1 -et e szerint em.
 K_1 : *talál* . . . A szó vége csonka; a K_{2-3} szintén em.

Mint láttuk, a szatírából abból a latin nyelvű gyűjteményes munkából fordította a költő, amelyben J. Secundus két epigrammáját is (a *Thais* és a *Herkules és Amor* mintáit) megtalálta. A gyűjtemény első darabja: Theodori Bezae Vezelii *Poemata*. Lugundi Batavorum. MDCCLVII.

E kötet 112. oldalán található a szatíra, amelyet Csokonai magyarra ültetett:

In Spurinnam.

- Tollendae cupidus Spurinna prolis,
 Altae dum superat jugum Pyrenes,
 Divo porrigat ut preces Jacobo:
 Inde Alpes quoque praeterit nivosas,
 5 Petri ut limina visat atque Pauli:
 Et mos Hadriacum in sinum reflexus,
 Divae offert sua vota Lauretanae:
 Inde per medii maris pericla
 Sacram perveniens ad usque Idumen,
 10 Sacratum Domini petit sepulchrum:
 Nec contentus adhuc, latrocinantum
 Arenas Arabum siticulosas
 Gibbo permeat insidens cameli,
 Sublimem properans ad usque Sinam,
 15 Et divae juga sacra Catharinae:
 Quid profecerit hoc labora quaeris?
 Tres natos reperit domum reversus.

Béze (Beza) Théodore (1519—1605), a svájci reformáció írója, Calvin utóda Genfben, *Poemata Juvenilia* című gyűjteményével kora egyik legkiválóbb latin költője lett. A reformáció nagy írójának és zsoltárfordítójának munkájára a debreceni Kollégium könyvtárában akadt Csokonai (ma is megtalálható ott a mű G 1017 jelzeten). Szinte természetes, hogy a Református Kollégiumban — diáktársai mulatságára is — a habonás vakbuzgóságot gúnyoló verset fordította le Bezából a felvilágosodás szellemében.

Mint Horváth János írja: „Voltaire-i deizmus alapján állva sokszor kikel a sablonáka — valójában a dogmatikus vallásosság hagyományai ellen. Olykor anekdotikus élcel, igazi Voltaire-i módon, profánul, nevetségessé téve a naiv hagyományosságot (*A zarándok*). Szeret, mint Voltaire, vad népek, vagy keletiek analógiájába burkolózni...” (Csok. 27. l.).

A latin eredeti címében a *Spurinna* fiktív (bár valójában létező ókori római) családnév, akárcsak Csokonai *Fannius*-a. (Horatiusnál is találkozhatott a költő egy ilyen nevű hitvány poétával; ld. Sat. 1, 4, 21. l, 10, 80.)

3. *Piréne*: a Pireneusok; a versben szereplő Fannius ezek szerint franciaországi lehetett, mint maga Beza.
4. *Szent Jakab oltárán*: a katolikus egyház által szentté avatott Jakab apostol, Spanyolország védőszentje, a hagyomány szerint a Pireneusok déli lábánál, Santiago de Compostelában van eltemetve, amelynek székesegyháza híres búcsújáró hely.

6. *Péter és Pál küszöbjeit*: Rómát, ahol a hagyomány szerint Péter és Pál apostol vértanúságot szenvedett.
8. *Lorétom* (Loreto): híres búcsújáró hely az adriai kikötőváros, Ancona közelében. XV—XVI. századi várszerű templomának kupolája alatt van a „Casa santa”, amely a legenda szerint azonos Mária názáreti házával.
9. *Az Edom Tengere*: a Vörös-tenger héber neve.
10. *Idvezítőnk koporsójához*: azaz Jeruzsálembe, ahol a Szent Sír templomban Krisztus állítólagos koporsóját őrzik.
- 13—14. A Sinai-félszigeten áll az Alexandriai Szent Katalin tiszteletére épített kolostor.

Verselése

Akárcsak J. Secundus két epigrammáját, ezt a szatírárt sem formailag fordította Csokonai: a rímtelen időmértékes (hendecasyllabus) verset páros rímű tizenkettősökkel adta vissza, csupán a sorok számát tartva meg nagyjából.

97. [Bár az Ég búsulva néz is . . .]

Kézirata

Saját kezű kézirata nincs, több közel egykorú másolata maradt fenn: egy- két- és több versszakos változatban. Mivel — mint az alábbiakban lesz róla szó — csupán az egyversszakos változatot tarthatjuk Csokonai művének (bár ennek hitelessége sem egyértelmű), Sebestyén Gábor másolatát tekintjük kiadásunk alapjának, amely azon fölül, hogy egy versszakos, közel egykorú is, másolója pedig atyjának, a Csokonait is tanító Sebestyén Istvánnak révén juthatott a szöveghez. E másolat az OSzK-ban található: Oct. Hung. 543: 121a. (K₁) Szintén az egyversszakos változat fordul elő — de sorba tördelés nélkül — más Csokonai-versek társaságában Domby Márton egy iskolai jegyzetének hátlapján: Ráday Lt. K. 1. 5: 84. l. (K₂) (Egyébként ez is az egyversszakos változat hitelessége mellett szól: Domby, aki később Csokonai életrajzát is megírta, már diákként is szoros kapcsolatban volt a költővel.)

Hitelessége

Hitelesség szempontjából a költő egyik problematikus verse.

Toldy a „Vegyes költemények” között elvesztettnek jelozto: „134. Bár az ég búsulva néz is . . . Dal. Elv.” (XCI. h.)

Toldy jegyzékére hivatkozva közölte a dalnak egy tízversszakos szövegét Harsányi és Gulyás, s ugyanott utalt egy ötversszakos változatra is (ld. ItK. 1917: 58—59. l.). Hitelességről megjegyzik, hogy „Csokonai neve, vagy nevének kezdőbetűi nincsenek ott a vers alatt. Toldy megbízható jegyzéke alapján azonban a Csokonai versei közé kell iktat-

nunk.” (I. h. 59. l.) Ezen az alapon vették föl kiadásukba is a tízversszakos szöveget (ld. HG. III, 172—173. l.).

Toldy forrására csak következtethetünk. A Csokonai halálakor összeállított Kestl.-on a N^o 5 köteggben a 7. sorszám alatt volt meg a vers kézírata (ld. Cs/ÖM. I, 111. l.). Az ún. Kései címjegyzéken, amelyet a költő is látott, mivel utolsó három adatát saját kezűleg írta hozzá, hiteles Csokonai művek között fordul elő:

Az Otahajta. N. 2: 6.
Maros Vásárhelyi gondolatok. N. 2: 8.
A' békétlenkedő. N. 3: 5.
Bár az ég búsúlva néz is. N. 5: 7.
Dugonitsra Epigramma. N. 6: 5.“ stb.

Ezen nincs ott műfaji megjelölésként a „Dal”, mint Toldy jegyzékén. Lehetséges, hogy Toldy azóta elkallódott címjegyzéket is ismert.

Csokonai más címjegyzékén nem fordul elő a vers. Azt, hogy korai címjegyzékein nincs rajta, azzal magyarázhatjuk, hogy azokon csak kiadásra szánt műveit lajstromozta a költő, s e kisebb igényű, rövid versét (rögtönzését?) nem szánta közönség elé.

Az 1807—1808-ban Debrecenben másolt Kiss Pál-énekeskönyvben még egy versszak csatlakozik a vershez;

Nintsen nékem Feleségem de majd leszsz
Meg ölelem, meg tsókolom ha szép leszsz
Veszek néki piross csizmát,
Tarka kötőt szép rokoját,
Ha jó leszsz.

(KP. 25. l.)

Mint látható, tartalmilag semmi sem köti az 1. versszakhoz: csupán az azonos dallam okán kerülhetett ide ez a népdalszerű strófa

Idézett tanulmányában Harsányi István és Gulyás József a következő tízversszakos változatot közölte a SpK. 130. sz. kéziratot gyűjteménye alapján:

1. Bár az Ég búsúlva néz is ellenem
Légy te nékem szent Poësis mindenem
A' nő történt életembe
Hogy lehessen énekembe
Festennem.
2. Sírvaán sírok, de síralmam nem elég,
Valyon mikor elégli már meg az ég
Két szemeim nem bírhatják
Ortzám könnyei ásztatják
Fárasztják.
3. Kedves Rósum gyere velem sétálni
A' Hóld fénylő világánál járkálni
Azzal bátrann foghatsz kezét
Mely a' kietlenre vezet
Trófálni.

4. Nints ott az örömnék mássa tsak az ez
 Ahol a' Vénus forgása¹ tsergedez
 Mely a' lankadtat éleszti
 A' bánatot el széleszti
 Be jó ez.

¹ Másolási hiba *forrása* helyett.

5. Menjünk oda drága lelkem aludni
 Én fogadom, hogy nem fogok tévedni
 Nem félek bár setét a' völgy
 Makkot, ahol a' sűrű Tölgy¹
 Jó szedni.

¹ Másolási hiba lehet *sűrű a' Tölgy* helyett.

6. Gyöngy alak ortzád ragyogó ortzája
 A' nyílt lobogó liliom formája
 Ez halom kupidó útja
 Alatta sós vizű kútja
 Forrása.
7. Égi kezek szép remeke drága kints
 Gyöngy Anyának gyöngy gyermeke rám tekints
 Alabástrom színű teste
 Apelles ijjet nem feste
 Több ijj nints.
8. Mejjemhez hadd szorítsalak erőssen
 Csókolj te, én is csókollak szívessen
 Érzem szíved dobogását
 Vérednek sebess folyását
 Tüzessen.
9. A' szerelem reszketteti szívemet
 Kettős léte pihegteti mejjemet
 És sehol nem is lelhetem
 Hellyemet ha nem feketem
 Öledbe.
10. Kintsem eggy szív lábod előtt esdekel
 A' nyíl, melyet személyed lő érdekel
 A' melytől bús szívem vérzik
 Minden tetemeim érzik
 Halni kell.

(ItK. 1917: 58—59. l.)

Ugyanitt említik, hogy „A 2-ik, 3-ik, 4-ik és 5-ik versszakból álló változata, csekély eltéréssel, megvan még az 1667. számú Polgár János-féle *Válogatott világi nóták* cz., 1830-ból való kéziratos versgyűjteményünk 105. lapján is.” (I. h. 59. l.)

Az eltérés nem is olyan csekély. Mint a közlők is említik: hiányzik a *Bár az ég búsulva néz is ellenem* . . . kezdetű strofa, s a vers — pontosabban: „95 Nóta” — így indul:

Sírván sirok de sirásom nem elég
 Vajon mikor elégei meg az Ég
 Két szemeim nem bírhatták
 Ortzám könnyekkel áztatják
 Fárasztják. —

2.

Kék szemű szűz jöszte velem sétálni
 A' Hóld fénylő világánál járkálni
 Mostann bátrann foghattz kezét
 Melly a' tsendességre vezet
 Tréfálni. —

3.

Nints ott az örömmek mássa de az ez
 A' hol a' Vénus forrása tsergedez
 Melly a' lankadtot élesztí
 A' bánatot elszélesztí
 Be jó ez.

4.

Mennyünk oda drága Lélek aludni
 Én fogadom el nem fogok tévedni
 Nem félek bár setét a' völgy
 Makkos a' hely sűrű a' Tölgy
 Jó szedni.

(SpK. 1667: 105—106. 1.)

Az itt 2. versszakként közölt Kék szemű szűz ... kezdetű strófával indul az ún. Komoróczy Terka-énekeskönyv 8vsz.-os LX^{dik} Nótája:

1. Kék szemű szűz jöszte [!] velem sétálni [!]
 A hóld féynél jó úgy vélem járkálni
 A mi csendességre vezet
 Azzal bátran foghatsz kezét
 tréfálni
2. Az hol a Vénus forrása csergedez
 Ott nints az örömmek mássa ez az ez
 Melly a lankadtat élesztí
 A banatot [!] el szelosztí [!]
 Be jó ez.

(MTAK. Irod. 8-r. 123: 65b—66b)

Tízversszakos változata található még: DebrEK. Ms. 167: 185—186. 1.
 Hogy ezek a versszakok nem Csokonai művei, s csak az azonos forma — s dallam — alapján fattyúszöveggént ragadtak a költőnek tulajdonítható strófához, azt bizonyítja, hogy megtalálható a Komoróczy-féle másolat német eredetije egy sárospataki gyűjteményben:

1. Mädchen mit den blauen Augen kom [!] zu mir
 Dass ich Himmelwonne sauge folge mir

Draussen in dem stillen Thale
Bey den blassen Mondenstrahle
Wandeln wir. stb.

(SpK. 1669 : 80—81. l.)

(Összesen öt versszakból áll.)

A kiskunhalasi Thorma János Múzeum Adattárának 3667. sz. Nyáry Bálint-ék.-ében „4^{ik} Nota”-ként a versnek egy hétversszakos változata található: az 1—5. versszak megegyezik a SpK. 130. sz. gyűjteményének 1—5. strófájával, 6. versszaka amannak 7. versszakával azonos, az utolsó, záró strófa azonban a pataki másolatból hiányzik:

7. Köss össze szívem sziveddel Angyalom
Én holtomig leszek híved vállalom
Kedves Alak szívem fele
Személyeddel vagyok tele — Galambom.

(93—94. l.)

A keveredés folyamatát jól mutatja Debreczeni P. Dániel 1805-i másolatgyűjteménye, ahol a Szép szemű szűz . . . kezdetű vers (német fordítás) „Ad Not[am] Bár az [*Ég búsulva néz is . . .*]” nótajelzéssel fordul elő (199—200. l.). Nyilván az történt tehát, hogy a másolók az „Ad Notam Bár az *Ég . . .*” jelzés alapján Csokonai versét is leírták, noha tartalmilag annak semmi köze nem volt a másolt vershez. (Hasonló az eset a költő *Egy Violához* című dalszövegével; ld. kiadásunk 109. versét.)

Az említetteken kívül még egy változat található a közel egykorú másolatgyűjteményekben. A SpK. 130. sz. gyűjtemény két első versszaka után a következő három strófa található a MTAK. egyik kéziratos kötetében:

3. Sem éjjelem sem nappalom óh bánat
Velem a' kegyetlen Fatum így bánat
Minden örömöm el vette
Elmém kétsége ejtette. Ejtette
4. Kedvezetek hát Fatumok azt kérem
Meg gyült bánatim oszlását ha érem
Legyen az egy nyereségem
Hogy lehessen tsendességem. Jó végem
5. A szerelem áldozatja már meg lett
Cupido nyila hatotta szívemet
Amor utat készítessen
Venus ágyába vezessen Kettőnket.

(Ms. 201: 1b)

Rokon ezzel az OSzK. Kézirattárában található másolat, ahol a *Bár az ég . . .* kezdetű 1. versszak után másodikként ez található:

2. Néha mikor kedvem tartya mulatok
Bus gondokat akkor tőlem futtatok
Páris Helenuert, elhal szívem barátjaért [!]

(Fol. Hung. 1390: I, 70b)

(A 3—5. versszak megfelel az előbbi változat 2—4. strófájának.)

Aligha lehet kétséges, hogy ez esetben is fattyúsövegek: egykorú népszerű dalsövegek ragadtak a Csokonainak tulajdonítható első versszakhoz.

Csokonai mellett szól az első versszakban fölfedezhető trocheusi lejtés is, amire már Horváth János fölfigyelt (Irnép. 79. l.); ez az időmértékes lejtés hiányzik a fattyústrófákból (megvan viszont az idézett német versben), s a rímképlet is megváltozik e strófákban, amire Csokonainál nincs egyébként példa.

Az is látható, hogy a többi versszak tartalmilag csak igen lazán kapcsolódik az elsőhöz, amely viszont Csokonaira igen jellemző gondolatot fejez ki: a költészet vigasztaló, megnyugtató hatalmáról már igen korai verseiben nyilatkozott (ld. *A' Poétai felvidulás, A Poéta csak gyönyörködni szeret stb.*).

Mindezek alapján — a Kcj.-nek Csokonai által ismert adatát is figyelembe véve — a másolatokban található változatoknak csak *Bár az Ég* ... kezdetű versszakát tekinthetjük Csokonai alkotásának. (A K₁-ben 37. Nā [-Nota]-ként, a szerző neve nélkül található.)

Megjelenése

A tízversszakos változatot Harsányi István 1916. ápr. 1-én mutatta be a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ülésén az MTA üléstermében. Erről szóló beszámolójában közölte az 1—2. versszakot a Sárospataki Református Lapok (1916. 15. sz. [ápr. 9.] 117. l.). Utána az ItK. 1917. évfolyamában jelent meg a tízversszakos változat (58—59. l.).

Kötetben ugyanezt a változatot a HG. közölte először (II, 172—173. l.), majd a FK.

Az ÖV. is ezt vette át, de az ÖV.² már csak az 1. és a 2. versszakot közölte, az Utószóban ezt a megjegyzést fűzve hozzá: „a diák-versfarragás jellegzetes, de nem feltétlenül Csokonaitól származó termékének tartjuk [...] a *Bár az ég búsulva néz* is kezdetű vers harmadik és következő versszakait” (ÖV.² 524. l.). A MM. — tanácsunkra — már csak az első versszakot tartotta meg.

Keletkezése

Bár az EK.-on nem szerepel, de jellegénél fogva a költőnek ott is előforduló korai dalkísérletei közé számítható, amilyen pl. a *Felvidulás* vagy az *Egy Viohához*.

Debrecezeni P. Dániel 1805-ben Debrecenben másolt gyűjteményében „Ad Notam” jelzésként háromszor is előfordul (109., 199., 212—213. l.). Legkorábban azonban a költő szobatársának, Zilahy Jánosnak gyűjteményében szerepel „Ad notam” jelzésként: „Ezeket a' verseket tsinálta egy jó Barátom, melyeket rész szerént Notával, a' volt Cántor Gyermekkeimmel, rész szerént tsak szóval mondatott el, mikor 1795. Esztb [= Esztendőben] le tettem a' Szolgák Inspectorágát.

Ad notā [= notam]. Bár az ég búsulva &c.

1. Szomorú nap, gyászos este
Itt vagy már ..."

(DebrK. 1173: 16b)

Tehát legkésőbb 1795-ben már készen kellett lennie.

A Juhász Géza időrendjét követő ÖV.² 1792-re keltezte. A korai dal-kísérletek időpontja, a sorok trocheusi lejtése is az 1792. év mellett szól.

Szövegkritika

A K₁ négy sorba tördelve másolta a verset, s hasonlóan jártak el a kiadások is, annyi eltéréssel, hogy az utolsó szót (*Festenem*) külön, 5. sornak tették. A rímekből viszont világos, hogy hétsoros strófákról van szó; mi ennek megfelelően tördeltük át a sorokat, a sorkezdeteket mindenhonnan nagy kezdőbetűre véve. A K₁-ben nincs központosítás, értelemszerűen pótoltuk.

5. K₁: *történt em. életemben* Csokonai helyesírására az *életembe* alak jellemző az inessivusban: ennek megfelelően javítottuk.
6. K₁: *énekeimben* Ld. az előbbi jegyzetet.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A poézis hatalmának dicsőítése jellemző mozzanata Csokonai lírájának már diákkori verseiben s később is (v. ö. *Válasz Vályi Klárához* című versével s a „jóltevő Poéziis”-t említő, Koháry Ferenchez szóló levelével: MM. II, 825. l.). A kis lírai sóhaj önmagában is megáll, de mintha előhangjául készült volna egy nagyobb — önéletrajzi? — versnek.

Verselése

A sorok eredeti tördelése megmutatja, hogy milyen bonyolult rímelésű vers; képlete: 8a 3b 8a 3b 8c 8c 3b. Az első négy sor keresztímeivel s az utolsó sor ráütő rímével emlékeztet az *Egy Violához* versépítésére.

Horváth János, aki a HG. közlése alapján még az egész tízversszakos változatot Csokonai művének tartotta, az ott közölt sortördelés alapján 11-es sorfajt látott benne: „A legutóbbi Harsányi—Gulyás-féle kiadásban olvasható egy dala, mely a már Anyossal kapcsolatban említett s még ekkor az irodalomban fölöttébb ritka tizenegyes sorfajból kombinál egy igen kedves, valószínűleg népi dallamra emlékeztető strófaszerkezetet, bár mintha a magyar sorba, főképp a dal elején, némi trocheusai lejtést is belejátszatna [Idézi a *Bár az ég...* kezdetű versszakot].” (IrNép. 79. l.)

Dallama

Az „Ad Notan” jelzésekből is világos, hogy dallamra készült. Rövid sorai, játékos rímei is ezt erősítik meg. Dallamát, sajnos, nem ismerjük.

Elképzelhető, hogy a költő maga szerezte, rögtönzéseként. (Kazinczynak azt írta 1793 augusztusában: „Nálam voltak még ... apró verseim is, mellyek közül azokat, amellyek Dr. Földi kemény rostáját is meglábolták, most elküldöm ... egynehány magamesinálta nótákkal együtt”. [MM. II, 781. l.]

„Ad Notam” utalásként a következő versek élén fordul elő: *A' ki csapott Mester (Hálá Istennek már megyek el örömbbe ...)* (DPD. 109. l.), *Sohajtozik egy Szébb Nympha magában ...* (uo. 212–213. l.), *Egyszer volt hol nem volt egy Medve ...* (OSzK. Oct. Hung.: 543 121a).

98. Egy szerelmes vitézhez

Kézirata

Saját kezű kéziratát nem ismerjük.

Csokonai barátja, Puky István említi a versnek nála levő kéziratát a költő anyjához, özv. Csokonai Józsefnek 1805-ben küldött levelében: „Egy szerelmes Vitézhez. *Amor mulattába, Egy sisak aljába sat.*” Puky/j. 6. Ld. Cs/ÖM. I, 114. l.)

Toldy bizonyára Puky levele alapján vette föl a verset a „Vegyes költemények” sorába, 177. sorszám alatt, jegyzékére: „A szerelmes vitézhez. — *Amor mulattába Egy titok [így!] aljába ... Elv.*” (Toldy XCII. h.) A verset elveszettnek jelezte.

Illésy János *Adalékok Csokonai munkásságához* című tanulmányában közölte az epigrammát, egy birtokában levő „terjedelmes írott versgyűjteményből”, amelyről csak annyit mond, hogy „a század elejéről azon korbeli ismertebb versekből összeállítva”. (Figy. 1887 [XXIII.], 269. l. V. ö. Stoll 530. sz.)

Az Illésy által vázlatosan ismertetett kéziratot kötet közeli rokonságban lehetett a Pukytól lemásolt gyűjteménnyel; ezt bizonyítja, hogy *Quodlibeti bírálatok*ba címrel tartalmazta Csokonainak Puky által is megőrzött néhány epigrammáját, valamint *A szarándok* című satíráját, amely szintén megvolt Pukynál (v. ö. Cs/ÖM. I, 114. l.).

A Puky-féle gyűjteményt — az ún. Gesztelyi-kódexet — Gulyás József még látta az 1930-as években Gesztelyben, s említi is, hogy megvolt benne tárgyalt versünk (ItK. 1936: 86. l.), de mint kiadottat nem másolta le. A Gesztelyi-kódex a II. világháború óta lappang, így jelenleg az epigrammának csak Illésy kiadta szövegét ismerjük.

Illésy János az utolsó nagykun kapitánynak, Illésy Sándornak s Varró Máriának volt a fia, Kisújszálláson született, 1861-ben (ld. Szinnyei: *Mírók V.*, 36. l.). Anyai ágon tehát rokonságban lehetett a szintén nagykunsági, karangi Varró Istvánnal, akinek házánál Csokonai sokszor, szívesen vendégeskedett, sőt a Varró családot többször versben is megörökítette (ld. *Varró Sándornak*), illetve *Visszajövetel az Alföldről*). Illésy a Varró család révén juthatott Csokonai verseihez, s a kötet is ott lappanghat valahol a Varró család leszármazottainál.

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem fordul elő. Toldy a Puky/j. alapján mint elveszett művet lajstromozta.

Először Illésy János adta közre 1887-ben, idézett tanulmányában (Figy. XXIII, 269. l.).

Kötetben először a HG. közölte (II, 171. l.), majd a FK, az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Voltaképpen Petronius epigrammájának átköltése, újraköltése.

Aki ezt a verset írta, túljutott az iskolai versgyakorlatokon: Csokonai első önálló témaválasztású verseinek korszakára tehető.

Az Illésy János birtokában levő kötetből cím szerint említett többi vers (összesen tíz) a költő 1793—1800 közt írt terméséből való; sajnos, az egész kötet tartalmát, a mi versünkkel szomszédos verseket nem említi a közlő, hogy azokból keletkezési idejére következtethetnénk.

Puky jegyzéke, illetőleg gyűjteménye sem ad időrendi eligazítást, de a forma, a Balassi-strófa sem, amely csonka alakjában az iskolai versgyakorlatok közt is fölbukkan (ld. *Exundatio aquarum*) s az 1800 körüli „*Quodlibeti bilétek*”-ben is. A Juhász Géza időrendjét követő ÖV.—ÖV.² 1791-ből keltezte. Csiszolt stílusa, rímkezelése alapján inkább az első önálló kísérletek idejére, 1792-re tehetjük keletkezését, amikor a VT. szerelmes tárgyú versei is készültek: Kazinczy ösztönzésére — s idegen minták nyomán.

Szövegkritika

Puky jegyzékén *Egy szerelmes Vitézhez* a vers címe, s mivel föltehetőleg ez a másolat az eredetiről készült, így vesszük fel kiadásunkba, annál is inkább, mivel ez esetleg konkrét, személyes címzést takar, amint erről a tárgyi magyarázatokban lesz szó.

A Figy.-ben megjelent szöveg helyesírását nyilvánvalóan módosította, korszerűsítette a közreadó; a Puky által idézett két első sor helyesírása megegyezik Illésy közlésének helyesírásával, *Amor* nevét kivéve, amely Pukynál *Amor*.

A HG. már némileg változtatott a Figy. helyesírásán, s azt tovább módosította az ÖV.—ÖV.² s a MM. Mi megmaradunk — a címet kivéve — Illésy János közlésénél. Illésynél a cím végén pont van.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Petronius Arbiter epigrammájával Csokonai az általa oly nagyra becsült *Szigeti Veszedelem* előszavában is találkozhatott: „osztán nem egyenetlen az szerelem vitézséggel, abbul az versbül tanultam:

*In galea Martis nidum fecere columbae,
Apparet Marti, quam sit amica Venus . . .*

Petroniust Zrínyi nem egészen pontosan idézi; a XXXVI. számú fragmentum így hangzik:

militis in galea nidum fecere columbae:
apparet, Marti quam sit amica Venus.

Már Négyesy László rámutatott, hogy Zrínyi idézete Petronius Arbiter *Satyricon*-jából való, némi változtatással. (Ld. *Zrínyi Miklós művei*. I. Kiadta és bevezette Négyesy László. Budapest, 1914. 88., 388. l.) Négyesy idézi Petronius versének magyar fordítását is: „Mars sisakjában fészket raktak a galambok; megtetszik ebből, mennyire szereti Mars Venust.” (I. h.)

Petronius a Mars sisakjában fészket rakó galambokat említi, Csokonainál a békét és a szerelmet jelképező galambok helyett nefelejcsek foglalják el Mars harci sisakját.

Lehetséges, hogy csak egy antik ötlet szellemes újraköltése a vers. Kovács Sándor Iván határozottan Zrínyi-inspirációt látott benne: „Csokonai ugyan a sisak és a nefelejcs ellentétét élezi ki, de nem kétséges, hogy Zrínyi Petronius-idézete inspirálja. Egyrészt mert ő szintén a vitézség és a szerelem egységét hirdeti [...], másrészt mert Csokonai versformája ugyanaz a három kis szakaszra tört Balassi-strófa, amelyben Zrínyi valószínűleg epigrammái készültek. [...] A szerelmes vitézhez című Csokonai-epigramma tehát Zrínyi közvetlen hatásáról tanúskodik.” (It. 1981/I. 20 l.) De a Puky jegyzékén olvasható *Egy szerelmes vitézhez* cím alapján föltételezhető még az is, hogy élő szemlélyhez szólt. Csokonai baráti körében többen voltak katonáskodó írók, akik szerelmes verseket írtak: itt elsősorban Fazekas Mihályra s Bessenyei Sándor kapitányra gondolhatunk, aki a kassai Magyar Museumban nemcsak jakobinus gondolatainak adott hangot, hanem egy versében ugyanott a kedélyes életörömet s a szerelmet is ünnepelte (ld. MMus. II, 125–126. l.).

Julow Viktor így jellemezte a verset: „Ez a kis miniatűr (egyetlen Balassi-strófa) a kései Balassi-követők csilingelő-hajladozó magyar rokokójához kapcsolódik, de laza és bőbeszédű elődeihez és Csokonai eddigi terméséhez képest is újdonság benne a nagyfokú és hatásos tömörítés.” (MIRT. III, 221. l.)

Szauder József azok között a versek között említette, „melyek erősen elütnek a korábbiak iskolás merevségétől: mintha már olaszos rokokó studiumok is érződnének bennük” (ItK. 1967: 518. l.).

V. Szendrei Julow nyomán jellemezte a verset (65. l.)

- 1–3. *Amor*-t (Eroszt), aki az antik regevilágban a harcias Marsot (Arészt) Venusszal (Aphroditével) is összehozta, gyakran ábrázolták az ókorban kezében lanttal és virággal.
5. *Az élet ízével*: alkalmasint az istenek halhatatlanságot adó italára („az élet itala”-ra), a nektárra vonatkozik, amelyet a következő versszakban említett Hébe töltögetett az Olümposzon az istenek poharába, s amelyet — mint itt Csokonai is — azonosítottak a virágnéz édes anyagával, a nektárral.
7. A kedves és ifjú Hébé később a nagyverejű bajnokkal, Héraklészsal (Herculeussal) kelt egybe. Bizonyára erre a kapcsolatra: a szerelem hatalmától legyőzött nagy erejű vitéz történetére utal a kép: a nektártöltögető Hébé megjelenése a versben.
9. *szívbe ... hatalmat vehetett*: szívén hatalmat vett, úrrá lett rajta.

Három szakaszra bontott Balassi-strófa; ezt a formát, pontosabban ennek hatsoros változatát Csokonai korábban is, később is használta: az *Exundatio aquarum* című iskolai versgyakorlatában, majd az epigrammatikus *Szerettem és Az elválás reggelén* című verseiben. (A formáról ld. bővebben az *Exundatio aquarum* jegyzeteit: Cs/OM. I, 458–459. l.).

99. Felvidulás

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt.

Két fontos másolata ismeretes. Az egyik: CQ. 39ab (K₁); a másik — ennél föltehetően korábbi — másolat Kazinczynak egy levéltöredékében található (ld. KazLev. II, 326–327. l.) (K₂). Az ÓD kötetén alapuló két jelentéktelen másolata: OSzK. Oct. Hung. 1137: 24ab, és MTA. RUI. 8r. 160: II, 14–15. l. (Az előbbi 1810–1825, a másikat 1827 körül másolták.) Csokonai tulajdonában két kézirata volt, amint erről saját kezű kéziratjegyzéke tájékoztat: Kcsj. „N^o 2^o Aranyos Csomó. 9. <Felvidulás.>” s ugyanott ... „N^o 6^o Mások’ írása. 51. Felvidulás”. A Kcsj.-on a N^o 5. kötegben *Török Nóta* címmel lajstromozták.

A Kazinczy-féle másolat csak a központosításban, a verssorok tördelésében és a versszakbeosztásban tér el a CQ.-tól. Kazinczy keltezetlen levéltöredékét Bajza és Toldy, majd rájuk hivatkozva Váczy is 1793-ra keltezte (ld. KazLev. II, 326. l.); Vargha Balázs szintén elfogadta ezt a kronologizálást (ld. CsEml. 468. l.). Kazinczy már valószínűleg 1792-ben megkapta e verset Csokonaitól az *Egy kesergő magyar*-ral együtt, amelyet ugyane levéltöredékében szintén közöl. Kazinczy másolata alkalmasint Csokonai autográf kéziratan alapul. Sajnos, a másolat eredetijét nem ismerjük; először Bajza és Toldy tette közzé: *Kazinczy Ferenc levelei Szentgyörgyi Józsefhez* ... Pest, 1845. 379. l.; ennek nyomán közölte Váczy János a KazLev.-ben. A CQ. Csokonai által is ismert másolatai — a benne található versek szerint — 1794 körül készülhettek.

Annak ellenére, hogy a Kazinczy-féle másolat föltehetően az eredetin alapul, s legkorábbi ismert lejegyzése a versnek, mégsem tekinthetjük a leghitelesebbnek: versszakbeosztása is eltér a CQ.-étől: arab számokkal számozva négy szakra bontja a verset, noha a CQ. s az ÓD. tanúsága szerint Csokonai csak két strófára tagolta. Az is valószínű, hogy Kazinczy módosított a vers helyesírásán. Alapszövegül az ÓD.-belit tekintjük, főváltozatul pedig a K₁ szövegét.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein kezdettől fogva szerepelt, sőt föltehetőleg Kazinczyhoz is már a megjelenés reményével küldte el 1792 körül. Az 1795 tavaszán lezárt EK.-ban így fordul elő: „X. Felvidulás. Dal. *Rhythmusát rendbe szedni*. 15.” (A szám az ED. oldalszáma, ahol a 15. oldalra tiszta *Felvidulás* címmel.) Érdekes, hogy a Szv.-en nem fordul elő: talán

azért, mivel még nem szedte rendbe a költő; később sem változtatott azonban a ritmuson: így jelent meg a DMM.-ben ([VIII.] 123–124. l.); föltehetőleg helyszűke miatt az eredetibb rövid sorokból helyenként kettőt-kettőt egy sorba írt: így az eredetileg 30 soros vers a DMM.-ban 22 sorra csökkent, s egyes sorokban belső rímek keletkeztek. Később is foglalkozott a vers kiadásának gondolatával: az 1802-i Mfj.-en az Ódák közé sorolta: „2. 9. < *Felvidülés.* ”. Az ÓD/t-re is fölvette, a 6. helyre, s valóban az ÓD. VI. verseként jelent meg (14–15. l.). Itt már az eredeti(bb) sortördélessel közölte.

Toldy a DMM. nyomán, annak sortördelésével adta ki (56. h.); a HG. a DMM. versei között közölte, de az ÓD. szerint tördelte a sorokat. A két közlés szövege között annyi még az eltérés, hogy a DMM. a cím alatt jelzi a dallamot is: *Török nótára*, míg az ÓD.-ból a nótajelzés elmaradt. Juhász Géza a K₁ sortördelésével közölte a verset (EPM. 18–19. l.); s később ugyanígy az ÖV.—ÖV.² s a MM. is.

Keletkezése

Pályája elején, az iskolai versgyakorlatokból kinőve, Csokonai önálló tárgyakat keresett: az aktuális események megverselésén s a fordításokon kívül néhány dallamra komponált verssel próbát tett a magyaros énekköltészetben is. (Kazinczyhoz elküldött másik verse, „A mohácsi nótára” írt *Egy kesergő magyar* is e sorba tartozik.)

Az Orpheus szerkesztőjéhez 1792-ben küldhette el versét a költő, de nem lehetetlen, hogy már 1791-ben készen volt, ekkor kezdett először kísérletet tenni a népies hangvételű énekszerzésben (ld.: [*Míg nálatok itt mulatok*], [*Estve jött a parantsolat* ...] stb.).

Csokonai korai lírájának „a magyaros énekköltészet”-hez tartozó típusáról ld. még Szauder tanulmányát (*Sententia és pictura*. ItK. 1967: 524. l.), bár az ott felsorolt dalok csak részben bizonyultak Csokonai műveinek.

Szövegkritika

Már az EK.-on azzal a címmel fordul elő, amellyel a DMM.-ba s az ÓD.-ba került; a kiadásokban a cím után pont van. (A DMM. tartalommutatójának helyesírási változata: *Fel-vidülés.*)

Lehetséges, hogy mikor Kazinczynak megküldte, még nem adott címet a versnek, s ezért említi a K₂ „TÖRÖK DAL” megjelöléssel, a Kis Jánosnak küldött levél pedig „török mars”-nak (v. ö. CsEml. 467. l.). A Kéziratjegyzék-lapokon is ezzel a megjelöléssel fordul elő a N° 5 köteggben: *Török Nóta.*

Mint volt róla szó: alapszövegül az ÓD.-beli közlést tekintjük, főváltozatul pedig a K₁ szövegét, de figyelembe vesszük a Kazinczy-féle másolatot (K₂) is, valamint a DMM. közlését.

A K₁-ban s a DMM.-ban a cím alatt ott a nótajelzés; ezt a DMM. alapján mi is átvesszük a főszövegbe, bár az ÓD.-ból elmaradt.

A K₁ szövegét, elsősorban sajátos sortördelése miatt, egészében közöljük:

*Fel vidulás
Török Notára*

- Buk, bánatok!
Tavozzatok (elől)
Elöllem messze.
Hogy szívemet
5 Vig kedvemet
Semmi ne epossze.
Fejemet nem töröm:
Jobb annál az Öröm
Kár hijába
10 Bolondjába
Gyötrené szívemet
A Siralom
Aggodalom
Ekkép el nem temet.
15 Idején engemet:*
- Hát vígadok
Hejt nem adok
Már a bánatnak.
Hoppot mondok
20 A buk 's gondok
Nállam nem lakhatnak!
Örömmel mulatok
Mikor mulathatok!
Ha hallik a'
25 Vig Musika;
Én is majd el járom!
A vígságot
Mulatságot
Töllem el nem zárom.
30 Kútsíny az én Károm!*

1. Az ÓD.-ban a *Buk* után nincs vessző; a K_1 és K_2 alapján em. Az ÓD.-ban a *Buk* csupa nagy betűvel.
26. K_1 , DMM.: *el járom*,
30. Az ÓD.-ban a felkiáltójel után két pont; a K_1 szerint em.

Említettük, hogy a DMM. több sort egybevont helykímélés céljából; de az eredeti rövid soros változat is más sortördeléssel fordul elő az ÓD.-ban, mint a K_1 -ben.

Csokonai elgondolását alkalmasint a K_1 sortördelése fejezi ki; az Ódák-ban a nyomda bizonyára egyszerűsítési szándékkal szedte egyvonalba a sorokat.

A K_1 — s az ÓD. is — csak két versszakot ismer, míg a Kazinczy-féle másolat — noha megmaradt a 30 rövid soros formánál —, négy strófára bontotta a verset, s ezeket arab számmal sorszámozta.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az EK.-on szereplő műfajjelzés: „Dal.”, a Kazinczynál található megnevezés: „TÖRÖK DAL” s a K₁ és a DMM. nótajelzése (*Török nótára*) jól mutatja, hogy dallamra készült; a rövid, élénk ütemű, pattogó sorok egyébként is erről árulkodnának. Csokonai, aki maga is muzsikált s gyűjtötte a magyar énekköltészet darabjait, kísérletet tett hasonló dalok írására, amilyeneket a diákoktól hallott vagy kézíratos énekgyűjteményekben, verseskönyvekben talált. Elsősorban is a Horváth Ádám ösztönző példájára kell gondolnunk, akinek költészetét Csokonai jól ismerte, s például a *Tempefői*-ben is magasztalta (ld. Cs/ÖM. I, 7 kk.). Horváth Ádámnak *De mit töröm fejemet*... kezdetű verse (ÖE. 233.), amelyet Csokonai már a Magyar Műsában (1787: 387. l.) s a Holmi I.-ben, 1788-ban olvashatott (211—212. l.) a *Felvidulás* közvetlen ösztönző mintájának látszik. A két vers hasonlóságára már Horváth János is rámutatott; Csokonainak „a népies dalszerzés felé is átáthajladózó” lírájából emeli ki a *Felvidulás*-t, azt írván róla, hogy „sok tekintetben hasonlít Horváth Ádámnak »De mit töröm fejemet« kezdetű dalához” (IrNép. 74—75. l.).

A *Felvidulás*-ban jól felismerhető a régi magyaros énekköltészet fordulat- és kifejezéskincse, de közvetlenül felismerhetőek benne Horváth Ádám versének fordulatai is:

Félre gondok!
hoppot mondok,
ha sántán is ... stb.

(ld. ÖE. 353. l.)

Horváth János így mutatott rá a két vers összefüggésére: „Csokonainak a Diétai Magyar Műsában (1796) közzétett *Felvidulás* c. éneke (»Török nótára«) egy-két sorában némi rokonságot tüntet fel Horváth Ádám e versével [ti. a *De mit töröm fejemet?* kezdetével] (pl. »Fejemet nem töröm«; »Hoppot mondok«).” (IrNép. 87. l.)

Kazinczynak, úgy látszik, nem tetszett a vers: 1793. júl. 27-én Kis Jánosnak küldött emlékeztető levelében azt írta Csokonairól, hogy „sok jeles tulajdonságokkal bíró Ifjú, ki mind virtusiban, mind hibáiban is! — második Horváth Ádám lessz. Ennek [ti. Csokonainak] minden munkáimon kívül egy Kleistot 's Bürgert küldöttem, 's kértem hogy ezeknek példájok szerint ne névnap-i köszöntőket, no Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit” (KazLev. II, 297. l.). Vargha Balázs úgy vélte, hogy a „török mars”-ra vonatkozó megjegyzést „célzáskóppen írja Kazinczy a *Felvidulás* című versére” (ld. CsÉml. 467. l.). Ez bizonyos, s az is valószínű, hogy a Horváth Ádámmal való összehasonlításra éppen a *Felvidulás*-nak Horváth idézett versével való szoros hasonlósága adhatott alkalmat Kazinczynak.

Hogy a versben kifejezett gondfűző vidámságnak mennyi a személyes, élményi alapja s mennyi benne a szerepjátszó alkalmazkodás a szokványos „búkergető” dalok szövegéhez, nehéz eldönteni (v. ö. *A' búkkal küszködő jegyzeteivel*). Klonner a költő természetes életkedvének megnyilvánulását kereste benne, azt írván: „csaknem minden vonásának megtaláljuk az ellentétét. Szentimentalizmusát, éj- és sírköltészetét pl. ma-

ga teszi szinte komikussá dalaival, víg életkedvével [s itt hivatkozik a *Felvidulás*-ra is]" (38. l.).

10. *Bolondjába* (nép.): vaktában, meggondolatlanul.

19. *Hoppot mond* (rég.): kurjant, vígan felkiált.

26. *el járom*: ti. a táncot járja el.

Verselése

Igen változatos sorépítésű, magyaros ritmusú vers.

4 a
4 a
3+2b
4 c
4 c
3+3b
3+3d
3+3d
4 e
4 e
3+3c
4 f
4 f
3+3c
3+3c

Dallama

Csokonai még a DMM.-beli kiadáshan is oda tette a vers címe alá az utalást: „*Török nótára*”. Staud Géza ezzel kapcsolatban ezt jegyezte meg: „Költményeiben sok nyomát találjuk a keletieskedésnek. *Felvidulás* c. költeményét (Diétai M. M. VIII. 1796.) török nótára írja, de csak a forma miatt.” (Orient. 150. l.)

Eredeti dallamát Sonkoly sem ismeri, csupán három XX. századi feldolgozását említi: Tóth Dénestől és Hajdú Mihálytól énekhangra, zongorakísérettel, Bárdos Lajostól pedig kettős vegyeskarra. (119. l.) (Mindhárom feldolgozás kéziratban.)

100. Egy kesergő magyar

Kézirata

Eredeti kézirata nem ismeretes; Csokonai kéziratán alapuló közel egykorú másolata Kazinczy lejegyzésében maradt ránk a *Felvidulás*-sal együtt (ld. KazLev. II, 327. l.). A két verset együtt küldte el a költő Kazinczynak, föltehetőleg már a megjelenés reményével. Címjegyzékein, köteteiben is együtt, egymás mellett fordulnak elő; talán az magyarázza

összetartozásukat, hogy mindkettő nagyjából egy időben íródott, s mindkettő dallamra készült.

Az eredeti kéziratról tájékoztat Csokonai saját kezű kéziratjegyzéke, a Kcsj., amelyen a „N^o 2^o” jelzetű „Aranyos Csomó”-ban így található: „10. *Kesergő Magyar.*” Ugyancsak a Kcsj.-én a „N^o 6^o Mások írása” kötegben így olvasható: „30. A' *Mohácsi Nótára.*” Bizonyára ez az adat vezette félre Toldyt: jegyzékén a „Vegyes költemények” sorában mint elveszett mű szerepel: „155. A mohácsi nótára. Elv.” (Toldy XCII. h.). Györfy József jegyzéke is lajstromozta egy kéziratát; ld. JGy/j. 25. *Egy kesergő Magyar.*

Dallama (a „Mohácsi nóta”) alapján népszerűvé vált: XIX. század eleji kéziratok gyűjteményeinkben gyakran fűtűnik, legtöbbször a szerző megnevezése nélkül. E másolatok szövegkritikai szempontból nem jelentősek, mivel legtöbbjük a DMM. vagy az ÓD. szövegközlésén alapul. Megemlíthjük a következőket: DebrK. R 788. 15: 3b—4a és 10b—11a; DebrK. R 2730: 123. l.; SpK. 1316. sz. 465. l. (XXXI. Dall); OSzK. Oct. Hung. 756: 48ab és 50a; az utóbbi 1831—1840-ben készült, s jól mutatja a dal továbbélését. OSzK. Oct. Hung. 1137: 32ab; MTAK. Ms. 578b: lsz. n.; Szeged. Benkovics Imre-gyűjt. (Stoll 642.) Dallammal együtt Tóth Istvánnál található: MTAK. RUI. 8r. 63: 82—83. l., illetőleg a dallam tenorja a 103. lapon.

Megjelenése

Csokonai kezdettől fogva gondolt közreadására. Az EK.-on közvetlenül a *Felvidulás* után áll: „XI. Egy kesergő Magyar. Ode. *Nótáját ki tsinálni. 16.*” (A 16-os szám az ED. oldalszáma: kiadásra szánt első kötete tisztázatában valóban a 16. oldalon fordul elő, s ott szintén a II. helyen.)

Először a DMM.-ban jelent meg, ott is a *Felvidulás* után ([VIII.] 124—125. l.). Később is foglalkozott kiadása gondolatával: az 1802-i Mfj.-on az „Ódák” között fordul elő: „2 10. <*Kesergő Magyar.*>.” Az *Ódák* tervezetében az 5. h. lyre került, s valóban az ÓD. Első könyvének V. darabjaként jelent meg újra (13. l.), ott már a *Felvidulás* előtt.

Mi az ÓD. alapján közöljük.

Keletkezése

Mint a *Felvidulás* jegyzetei közt is említjük: az énekes kötetet, a dal iránt érdeklődő Csokonai korán kísérletet tett arra, hogy a magyaros énekköltészet nyomán eredeti műveket írjon ismert, népszerű dallamokra. Ezek közé tartozik a „Mohácsi nóta” dallamára írt *Egy kesergő magyar* is.

Toldy jegyzeteiben „1794 előtti”-nek jelzi (937. h.). Bizonyos, hogy a korai versek közé tartozik: a *Felvidulás*-sal együtt 1792-ben küldhette el Kazinczynak a költő. Ennek alapján az EPM. (ld. 312. l.), majd az ÖV.—ÖV.² s a MM. 1792-ből származtatta; nem lehetetlen azonban, hogy a *Felvidulás*-sal együtt már 1791-ben készon volt.

Szövegkritika

A címjegyzékeken kétféle utalással fordul elő: a Kcsj.-n *A' Mohácsi Nótára* a cím e, talán ezzel az ideiglenes címmel került Kazinczyhoz is, aki így hivatkozik rá: „a' MOHÁCSIRA készült vers”. A többi címjegyzéken *Kesergő Magyar*, illetve *Eggy kesergő magyar* címmel található. az utóbbi került be a DMM.-ba s az ÓD.-ba is. A DMM.-ban az *Eggy kesergő Magyar* cím alatt (*a' Mohácsi nótára*) dallamjelzés olvasható.

Három figyelemre méltó változata van: a Kazinczy-féle másolat (főltehetőleg Kazinczy helyesírási javításaival), a DMM. szövege s az ÓD., amely csak kisebb helyesírási s központozási eltéréseket tartalmaz az előbbihez képest. A Kazinczy-féle másolat nemcsak helyesírásában tér el a DMM. szövegétől, hanem az 1. versszak sorai is eltérő sorrendben találhatók ott: a 2. és a 4. sor föl van cserélve, s egyéb szövegbeli javítás is akad benne. Így volt-e az eredetiben is, vagy ez is Kazinczy változtatása — nem lehet eldönteni. Ha csakugyan Csokonainak szólt volna a verset tartalmazó Kazinczy-levél (KazLev. II, 326—328. l.), ő bizonyára figyelembe vette volna mestere javaslatát.

Kiadásunk alapja az ÓD.; a következőkben jelezzük a Kazinczy-féle másolatnak (K) s a DMM.-beli szövegnek eltéréseit.

A DMM.-ban a cím alatt ott a nótajelzés, amely az ÓD.-ból elmaradt; mi az előbbiből átvettük főszövegünkbe.

1. DMM.: *el távozott*
2. K: a 2. sor helyén itt a 4. sor áll: *Nincsen nyugtta bús fejemnek.*
DMM.: *örömemnek,*
3. DMM.: *reményjében meg tsalatozott,*
4. K: a 4. sor helyén a 2. sor áll: *Vége minden örömemnek.*
5. K: *napjaim elvesztetek,* DMM.: *el vesztetek,*
6. K: *véletek,*
DMM.: *véletek,*
7. K: *Az öröm és vig élet*
10. K: *eped;*
11. K: *teli,*
13. K: *bánatok,*
14. K, DMM.: *hoztatok,*

Kazinczy bizonyára belejavított az eredeti kéziratba, onnan eredhetnek a szövegbeli és helyesírási eltérések — föltéve, hogy Toldy és Bajza szövegűen adták ki a másolatot. Kazinczy a két versszakot arab számokkal megszámoztta.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mivel a vers dallamra készült, szükséges a „Mohácsi nóta” eredetének tisztázása. Az 1792-ben írt *Békaegérharc*-ban is szó esik róla, az egerek

... a' Mohácsi nótát
Hangoztatják bús szóval.

(383—384. sor)

Mohácsról szóló ének több is keletkezett a nemzeti eszmélkedés korában: az egyik *Mohács Veszedelméről* címmel maradt fenn a Nátly Ferenc-énekeskönyvben (78b—79b):

Indully Magyar sírhalmára zokogva
sebess vérontásodnak
melly Mohátsnak tág mezején támadott
véres tsatázásoknak,
le döntötte kőszálát,
hazád erős bastyáját,
kivel sok fő rendeket
föld színére terített.

(OSzK. Quart. Hung. 176: 78b—79b)

Strófa képlete hasonlít a Csokonai-verséhez, de szótagszámban nem egészen egyezik vele, bár a különbségeket az énekelt szöveg dallamnyújtásai vagy szótagkettőzéseik kiegyenlíthették. Valószínűbb, hogy Mohácsról szóló másik népszerű énekünk dallamára készült Csokonai verse; ez az ének formájában is közelebb áll az *Egy kesergő magyar*-hoz. Viszonylag sok lejegyzésben maradt ránk, több eltérő változatban, eltérő terjedelemben. Az 1800-ból származó Jankovich-féle gyűjteményben így található:

Mohács, Mohács Sebes Vér ontás hele
Magyar Ország gyászos mezeje
Kegyetlen föld! Nemes Nemzedet vérét
ittad 's nyelted szép ditsőségét
Midőn téged gondollak
Zápor könnyek borítanak
Szívemet bánat nyomja
Nyelvem ki nem mondhattya

(OSzK. Quart. Hung. 178: 19ab)

A MTA K. RUI. 8r. 127. kötetben *Mohács mezei Sírálom* címmel található (112. Nóta). (V. ö. még Stoll 392., 396. sz. tételével.)

Csokonai versének dallamát is ismerjük Tóth István kottagyűjteményéből (82—83. l.); ugyanitt a 103. lapon le van jegyezve a vers tenorja is.

Hogy a dal hosszú ideig továbbélt, azt Tóth István 1832—43 között készült melodiáriuma kívül a XIX. század 20-as, 30-as éveitől származó lejegyzései is bizonyítják.

Verselése

Verselése, ritmusa pontosabban meg nem határozható: a dallamhoz igazodott.

Dallama

Mint Csokonai maga jelzi, a népszerű „Mohácsi nóta” dallamára készült; ennek kottája Tóth István melodiáriuma nyomán:

Minden vi - - gas - ság lő - lem eltá - - - vo - zott, Vé -
- - ge minden ö - römnek; Szívem re - mé - - nyé -
ben megsalat - - ko - zott, Nintsen nyugta bús fejemnek.
Vig napim! elvesztetek, Nem múlatok vé - le - tek; Az
ö - röm sa'víg é - let Ke - se - rű ü - römme lett
ke - se - rű ü - römme lett. É - le - - te -
met sok ezer gond terhe - li, Lel - kem a búk kö - zött eped,
Bús szívem bána - tokkal lé - vén te - li Már e - zer
e - zer í - zekre re - ped. Óh keserves bá - na - tok! Vi - lát - ra
ti hoztatok; A' bú nevelt engemet, Sír - ba is a bú te -
met Sír - ba is a bú te - met.

101. A' búkkal küszködő

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt. Az eredetiről készült másolata: NG.

2a (K₁).

Számos kéziratos kötet megőrizte, bizonyára azért, mivel dallama is volt, s szívesen énekelték.

Két változata ismeretes: DMM.-beli első közlése befejező sorában némileg eltér Nagy Gábor másolatától; az ÓD.-ban megjelent szöveg viszont a Nagy Gábor másolatához áll közelebb.

A dalt *Cultura* című vígjátékába is beépítette a költő: a Második felvonás Tizenkettedik jelenésében énekli Petronella (ld. Cs/Szín. II, 165. l.). (V. ö. Horváth: Csok. 70. l.) A dal itt található szövege az ÓD.-éhoz áll közelebb.

A másolatok az ÓD. szövegét tükrözik, amely Nagy Gábor másolata szerint is lényegében az összszöveggel azonos: OSzK. Oct. Hung. 543: 126b Nā [= Nota] 9.; Oct. Hung. 545: 64a; Oct. Hung. 1137: 24a; MTAK. Ms. 578b: lsz. n.; MTAK. Mf. 132/IV, 152. l.; SpK. 131: 8—9. l.; DebrK. 2730: 190. l. DebrK. R 2757: 95. l.; DebrK. R 788. 15: 3a és 10a; DebrEK. Ms. 160: 363. l.; DebrEK. Ms. 167: 162. l.; Dérim. V. 604: 71. l.; KP. 4. l.; Szeged, Benkovics Imre-gyűjtemény (Stoll 642.).

Megjelenése

A verset Csokonai kiadásra szánta: kezdettől fogva ott szerepelt címjegyzékein: az EK.-on a II. sorszámú: „A' Búkkal küszködő. Ode. 4.” A 4. az ED. oldalszáma: ott szintén a 2. helyen fordul elő a tartalommutatóban. A Mfj.-re az Ódák közé kezdősorával vette fel a költő: „2. l. <Életem máj> komor Az ÓD/-t-ben a 8. helyre került (a kiadásban is a VIII. lett).

A SzV₁-en s a SzV₂-n nem fordul elő, pedig a pozsonyi kiadvány VII. füzetében jelent meg először, a 112. oldalon.

Némileg eltérő szöveggel s más sortördéssel látott világot az ÓD.-ban: Első könyv. VIII. vers. 18. l.

A későbbi kiadások általában az ÓD. szövegét követték; ld.: Toldy 380. h.; a HG. a DMM. nyomán közölte (I, 113. l.), az Ódák megfelelő helyén is ide utalt vissza, de egyben jelezte a zárósort eltérését: „... az utolsó sorban: *Porba temet van.*” (I, 381. l.)

Juhász Géza a DMM. alapján adta ki: EPM. 8. l. Vargha Balázs az ÖV.—ÖV.²-ben s a MM.-ban szintén a DMM. szövegét vette alapul, de elhagyta a cím alatti *Aria* jelzést.

Keletkezése

A költő első korszakának dalkísérleteihez tartozik, amelyekhez a „Török nótára” írt *Felvidülés* s a „A mohácsi nótára” írt *Egy kesergő nagygyar.* Úgy lehet, hogy ezt is kész dallamra készítette, bár későbbi nótajelzései olykor Csokonai versére hivatkoznak; pl. „Ad notam *Életem*

mai" (OSzK. Fol. Hung. 1390: 84a). Az is föltehető, hogy a költő maga szerezte dallanát.

Keletkezésének időpontjáról Toldy annyit közöl jegyzeteiben: „1794 előtti.” (937. h.) Ferenczi — több más verssel együtt — tévesen a Patakon töltött idő terméséhez sorolta (65. l.).

A HG. — talán Ferenczi alapján — 1795-ből származtatta (ld. III, 494. l.).

Juhász Géza 1792-re tette keletkezését (EPM. 312. l.). Kiindulása bizonyára Csokonainak fentebb említett két dalszövege lehetett, amelyek valószínűleg 1792 táján keletkeztek.

Időmeghatározását Vargha Balázs is átvette az ÖV.—ÖV.²-ben; mi is egyetérthetünk vele.

Szövegvizsgálat

A címjegyzékeken s a DMM.-ban és az ÓD.-ban azonos címmel fordult elő a vers.

Mint volt róla szó, két változata van: a DMM. két befejező sora némileg eltér Nagy Gábor másolatától, illetve az ÓD. szövegváltozatától. A *Culturá*-ba beillesztett szöveg a Nagy Gábor-féle másolattal egyezik meg.

11—12. DMM.: *Mert e' kin engemet*

Sírba temet.

NG.: *Mert e' kin engemet*

Porba temet.

ÓD.: *Mert a' kin engemet*

Porba temet.

Toldy is utalt a jelzett eltérésre, bár hiányosan: „A vég előtti sor a kéziratban így: Mert e kin . . .” (937. h.). A kéziratban valószínűleg Nagy Gábor másolatát kell értenünk. Toldy csupán az *a* névelő helyett használt *e* névnyomásra hivatkozott, s nem utalt a DMM.-beli „*Sírba temet*” változatára.

Nagy Gábor másolatában — írásjelek tekintetében — még akad néhány eltérés a DMM.-, illetve az ÓD. szövegéhez képest; az ÓD. szövegváltozatához néhol helyesírásában is eltér a DMM.-tól:

2. NG.: *órái!* DMM.: *óráji!* ÓD.: *Óráji,*

4. NG.: *rátok?* DMM.: *rátok.* ÓD.: *rátok!*

7. NG.: *Ég* DMM.: *ég* ÓD.: *Ég*

A DMM. szövegváltozatát s Nagy Gábor másolatának sortördelése meggyezik; e változtatott sortördeléssel szemben az ÓD. bekezdések nélkül, egy vonalban kezd minden sort — nyilván a költő eredeti elképzelésével ellentétben. Az EPM. sorközzökkel is három versszakra tagolta a költeményt, s így járt el már a HG. is; mivel a DMM.-ban föltehetőleg helyszűke szorította egybe a strófákat, mi is e kiadásokhoz igazodunk.

Toldy az ÓD.-t követi; a HG. a DMM.-t.

Kiadásunk alapja a DMM. szövege.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Valóságos, spontán lírai élményből fakadt-e ez a kis dal, vagy csak amolyan helyzetdal-e: nehéz eldönteni. Mindenesetre Csokonainak voltak fiatal korában kiábrándult, sötétben látó hangulatai, orvosi értelemben vett depressziói.

Haraszi valóságos élményt sejtett mögötte, mikor a verssel kapcsolatban ezt írta: „magába mélyed, a napi kellemetlenségek felett tusakodik” (189. l.).

Érdekes, hogy a vers az EK.-on s az ED.-ban közvetlenül a nyitó vers, *A' vidám természeti Poéta* után fordul elő: az elütő tartalmat sejtető cím ellenére a hangsúly itt is az okvetetlenkedő bánatok elűzésén van (*Fussatok ezekkel / A' sok keservekkel*). Már iskolai versgyakorlatok közt fűtűnik a bánat elleni csatázás, pl. *A' Poétai fel vidulás-ban*: „*A Musák táborát bánat meddig rontod . . .*” (15. sor). Ennek a szinte gyermekkori élménynek magasabb szintű újrafogalmazása a tárgyalt költemény.

Verselése

Könnyed dalformájának képlete:

3, 2a/2, 3a/3, 3b/2, 2b//
3, 3c/2, 4c/3, 2d/3, 1d//
3, 3e/3, 3e/3, 3f/2, 2f

Egyik sorával kapcsolatban Elek is megemlékezett róla: „Ötszótagos sorai kétütemesek, s hol 3 + 2-es, hol 2 + 3-as beosztásúak, de már — igen elvétve bár, ám a tudatosság halvány színezetével — feltűnik Csokonai verseiben a magyar népdal pattogó és tréfás 4 + 1-es képlete is. (Az én uram / vén, Nem szeretem / én: népdal.) Hogy a ritmus kétségtelenül humoros színezetét nem ismerte fel a költő, arra enged következtetni, hogy itt talán mégsem közvetlen népi hatással van dolgunk, hanem csak a sorok véletlen négyötödös osztódásával. E kérdésben határozottan mondani igen nehéz. (4 + 1-es sorokat lásd: A búkkal küszködő (I. 113.) 7. sora.” (44. l.) Eleknek valószínűleg igaza van abban, hogy itt nem népi hatással, hanem csupán a sorok véletlen négyötödös osztódásával állunk szemben. A humoros színezetű 4 + 1-es ütemű sor egyébként csak egyszer fordul elő a komor hangulatú költeményben.

Dallama

A vers már Csokonai életében bizonyára dallamával, énekelve terjedt. A Thaly Lajos-énekeskönyv 1807-ben a *F'cbe gyöngy szüze szerelmes tüze* kezdetű dal nótajelzésében Csokonai versére utalt (ld. OSzK. Fol. Hung. 1390: 84ab).

Dallamát megőrizte Tóth István énekeskönyve (MTAK. RUI. 8r. 63: 8. l.) (A vers címe után Cs jelzés utal a szerző nevére.)

Megtalálható — cím nélkül — egy kottája az MTAK. Irod. 8r. 20/180 jelzetű kötetben is (4a); (rég. jelzete: Népkölt. 180.). A Discantus, Tenor, Altus, Bassus szolamok közül csak a Tenornak és a Bassusnak megfelelő kottasorok vannak kitöltve.

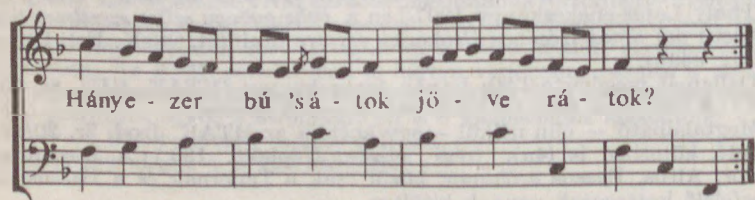
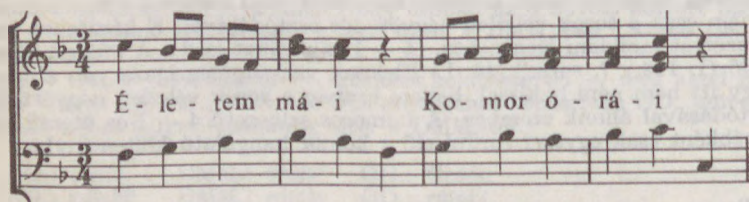
Molnár Antal német(es) dallamra alkalmazott művet látott Csokonai „Aria”-jában: „Vannak végül nyugati stíli, gyakran többszólamúan lejegyzett, többnyire németes dallamok, ezek közt nem egy gyöngé klasszikus-utánpótlás, sőt gáláns muzsikájú darab, amelyeket a főúri körökben elterjedt idegen ízlés iránti hódolatból használt föl kedveltetű célzattal a költő, vagy amelyekre más alkalmazta hasonló céllal a már kész verset; ezeknek van persze a leghibásabb, legmagyartalanabb deklamációjuk. Ilyen pl. »Szép hajnal! emeld fel« (Daphnis hajnalkor) — »Idvez légy áldás forrása« (A nap innepe), — »Zokoghat még egy betűcskét« (Az utolsó szerencsétlenség), — a gáláns stíli »Életem mái komor órái« (A búkkal küszködő; *dúrban!*)» (CsMűdal 6. l.)

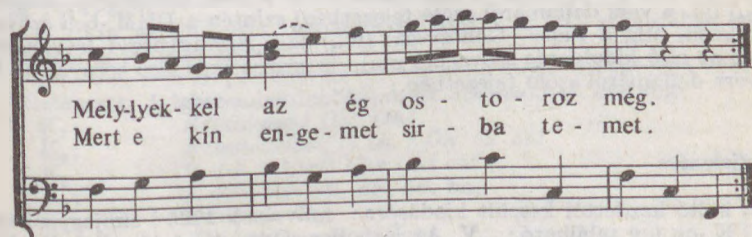
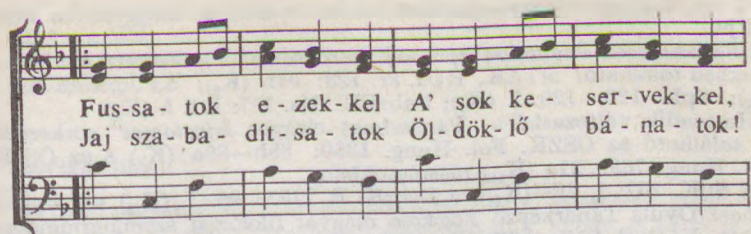
Későbbi tanulmányában ezt jegyezte meg róla: „Erre is illik, amit a 3. sz.-nál jelentettünk [hogy ti. »1780 körüli bécsi rokokó dalstílus«]. A befejezés előtti 3. ütemben a második hangtól nyilván oktávval mélyebben értendő (lefelé szeptim-ugrással). Aránylag elég jó deklamáció...” (NyDall. 117. l.) Ugyanitt közölte kottáját is (141. l.).

A vers dallamával legutóbb Benkő András foglalkozott *Csokonai-dalok Kolozsvárt levő kéziratok zenei gyűjteményeiben* című tanulmányában (NyIrK. 1963: 93–97. l.), ahol ezt írja: „A búkkal küszködő (Életem mái) Madassnál (42) a szöveg egy versszak. Lejegyzésében figyelemre méltó a menüettjellegre való külön utalás (Andante, tempo di menüetto). A sorzáró hangokat egy-egy egységgel megnyújtja.

Tóthnál (12–118) »Aria« felírással, kísérettel, szintén egy versszaknyi szöveggel találjuk a dalt. Sem Madass, sem Tóth nem említi a költő nevét. Molnár Antal e dalt bécsi rokokó-stílusúnak tartja, s feltételezi, hogy kész dallamra keletkezett a vers (Molnár i. m. [= NyDall.] 117). Mindkét kézirat forrás dallama közeli változata a Molnár által közöltnek (uo. 26. sz. kottapélda).» (I. h. 94. l.)

Kottája, Molnár Antal nyomán:





102. Az Ekhóhoz [I.]

Kézirata

Saját kezű kézírata nem maradt, bár Csokonai a Kosj.-n jelzi egy kéziratát („N^o 2^o Aranyos Csomó. 4. <Az Ekhóhoz.>”) s az ED.-ba valóban letisztázta (ld. ED. [5.] *Az Ekhóhoz*), de ez nem maradt ránk. Megmaradt viszont Nagy Gábornak Csokonai kéziratáról 1796-ban készített másolata: NG.: 2b (K₁).

Eredetileg dallamra készült: ez magyarázza, hogy számos közel egykorú másolatát ismerjük az énekgyűjteményekből. Ezeknek néhány — szövegromlásokon alapuló — típusa figyelhető meg. A K₁ szerinti kezdőssorral található a következő másolatgyűjteményekben: SpK. 1666: 307. l. (K₂), Dérim. 216: 30a (K₃). Ezzel a szöveggel jegyezte le „gyermekkori emlékeiből” Arany János is 1874-ben népdalgyűjteményében; ld. Kodály — Gyulai 32., 151. l. (K₄). (Az utóbbi helyen tévesen mondja a jegyzet: „Arany nem írt semmiféle jegyzetet e dal mellé. Úgy látszik, nem tudta, hogy ez a dalszöveg is Csokonai versei közül való, mert különben odaírta volna mellé, mint az előbbinél.” Arany tudta, hogy ez a vers is a debreceni költő műve: az 1. vers élére írt *Csokonai* név ugyanis mind

az 1–5. dal szövegére vonatkozik, amint a kézirat meggyőzően bizonyítja.

„Panaszaimat elegyes *sohajttással*” kezdősorral a következő gyűjteményekben található: MTAK. RUI. 8r. 123: 67b (K₅); KP. „Nota XX.” (K₆); SpK. 130: 120. l. (K₇); DebrEK. Ms. 167: 111. l. (K₈).

Harmadik változatként „Panaszimat elegyes *jajgatással*” sorkezdettel található az OSZK. Fol. Hung. 1390: 88b–89a (K₉) s az OSZK. Oct. Hung. 769: 21a (K₁₀) másolatokban.

A SpK. 257. I, 228 (K₁₁), a DebrK. R 2757: 96. l. (K₁₂) s a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar filológiai szemináriumában őrzött „Külömb-külömbféle jeles Poétai Gyűjtemények” című kötet (88 l.; K₁₃) a DMM. szövegét, tehát a későbbi átdolgozást másolja.

A vers dallamait megőrző másolatok közül a Tóth István-gyűjtemény (K₁₄) (ld. a vers dallamáról szóló fejezetben) szintén a DMM.-beli szöveget közli, míg a Fejér–Göntyű-ék. (K₁₅) és a Szentgyörgyi István-ék. (K₁₆) az első kidolgozás szövegére utal, de csak a vers első sorával. (Ld. a vers dallamáról szóló fejezetben.)

Megjelenése

A költő kezdettől készült kiadására: műveinek 1795-i címjegyzékén, az EK.-on így található: „V. Az Ekhóhoz. Ode. A' rövid syllabákat kihányni. 8.” A 8-as szám az ED. oldalszáma, ahová a költő a verset letisztázta. Az ED. anyaga azonban 1795-ben nem jelenhetett meg. 1796-ban a DMM.-ban adta ki ([VIII.] 127. l.), de már az EK. megjegyzése szerint átalakítva. Ezt a változatot adta közre az OD.-ban is (83. l.). A későbbi kiadások általában az utóbbit közölték (v. ö. Kodály–Gyulai 151. l.).

Az ósváltozatot a „Vegyes költemények” sorában Toldy elvesztettnek jelezte (ld. Toldy/j. 125.: „Panaszaimat elegyes ... Dal. Elv.” [XCI. h.]) Föltűnő, hogy Toldy nem vette észre a vers összetartozását a második kidolgozás szövegével, amelyet pedig az *Ódák* anyagában maga is közölt (ld. 402. h.). Illésy János ezt csupán Toldy figyelmetlenségével magyarázta, s a két változatot azonos versnek gondolta (ld. Figy. XXIII. [1887], 268. l.).

Sebestyén Gyula a NG.-ben fedezte föl s közölte az első változatot, betűhíven (ld. Sebestyén Gyula: *Csokonai kiadatlan versei a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában*: MKsz. 1891: 15–16. l.).

Kötetben ezt a változatot először az EPM. adta közre (12. l.), majd az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Voltaképpen a reneszánsz és a barokk korban divatos ún. „echós” versek egy kései változata. Létrejöttét is az echós alapűletnek köszönheti, ami a vers dallamával együtt érvényesült igazán hatásosan.

Mivel az EK. s az ED. legelején fordul elő, arra gondolhatunk, hogy 1792-ben készült, amikor Csokonai már írt dallamra alkalmazott verseket (ld. pl. az *Egy Violához-t*). Juhász Géza 1793-ra tette keletkezését

(ld. EPM. 312. l.), 5t követve keltezte ugyanebből az évből az ÖV.—
ÖV.² s a MM.

Kissé formalista, iskolás alapötlete ennél valamivel korábbi keletkezés mellett szól.

Szövegkritika

Főszövegként a K₁ szövegét közöljük, annyi eltéréssel, hogy a vers végén az 1—4. sort refrénszerűen megismételjük, ahogy az EPM. is tette. Erre az jogosít föl, hogy már a DMM.-ban a 7. sor után megismétlődik a kezdősor „sa't.” utalással, az ÓD. pedig teljesen megismétli a vers végén az 1—4. sort.

A cím az EK., ED., valamint a DMM. s az ÓD. szövegében helyesírásilag is teljesen azonos.

Mint volt róla szó, az éneklés folytán több módosult szövegű változata keletkezett. A legszembetűnőbbekre az alábbiakban utalunk:

2. K₂: *Kettőztetem! Oh! Oh!*
 K₃: *Kekettőztetem!]] oh, / Oh oh oh!*
 K₅: *Ro/ Kettőzteti bus Oh! oh!*
 K₄: *Kettőztetem oh, oh, ho, ho,*
 K₇: *Emelem oh*
 K₉: *Kettőztetem oh oh oh*
 K₁₀: *kettőztetem, / Oh, oh, oh, oh!!!*
3. K₁, K₂, K₉: *sohajrással*
 K₁: *Jer az e-get ja-aj-ga-tás-sal*
 K₉: *ohajrással*
4. K₂: *Echo. Oh! Oh! Oh!*
 K₉, K₁: *Ekhó, / Hó, hó, hó.*
 K₂, K₉: *Echo. ho! ho!*
 K₆: *Echo, ho, ho, ho.*
5. K₁: *Ro/ Te vagy*
7. K₁: *A sor megkettőzve.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Bár Csokonai 1793-ban elkészített kötettervében a nyitó vers a *A' vídám természetű Poéta* volt, de az EK.-on mindjárt ez után *A' Búkkal küszködő* következik, s már iskolai versgyakorlatok közt is van olyan, amely a bánattal hűdakozik (ld. *A' Poetai fel vidulás-t*). Mindehhez figyelembe kell vennünk azt is, amit Domby a diákköltő melankóliájáról s depressziós hullánuiról ír (ld. 5. és 11. l.; v. ö. Cs/ÖM. I, 380. l.).

Az „echós vers” kissé formalista burka alatt tehát őszinte hangulati megnyilvánulást is kereshetünk. Alapmotívumával szoros rokonságban van Csokonainak egy prózai töredéke (a benne előforduló *Eglé* név alapján alkalmasint Berquin egyik idilljének fordítása, v. ö. Pelle 47. l.): „Ti ez erdei kősziklák Ekhoi, érzékenyek az én Énekim síralmára, adjátok vissza az én szomorú szózatimat, e fákról és e partokról.” (HG. II, 493. l.) Viszont Csokonai francia nyelvismerete alapján e fordítás nemigen lehet korábbi 1794-nél.

Egy 1794-ben keletkezett alkalmi versében (*Hunyadi Ferentzhez. IV. Ének*) ugyanezt a versformát használta, a végén echós utalással — bizonyára a köszöntő vers s *Az Ekhóhoz* azonos dallama okán (AV. 200. l.)

A dallama folytán gyorsan népszerűvé vált echós versnek hamarosan tréfás utánzata is keletkezett, Győri József szerint magától Csokonaitól: „8. *Falataimat elegyes borhajtással.*” (JGy/j.) (Ezt a KZs.-ben található szöveget az ÖV.ÖV.² már Csokonai verseként közölte, 1794 végére keltezve.)

Verselése

Elek a más szótagszámú második kidolgozás szövegéről ír (44. l.); az elsőről Juhász Géza nyilatkozott: „Földi János ezerszámrá, jórészt közmondásokból gyűjtött sorai mintájára görög tisztaságú verslábakat követelt. Ráday és Kazinczy ettől úgy tért el, hogy csupa hosszú szótaggal tette sántává nem egy sorát. Csokonai viszont, akár Ady s a többi modern, mennél több röviddel lebbentették szárnyra mondanivalóikat. (Már kezdettől: »Szabad-e Dévénynél betörnöm?» []) Nem a szótagok száma, hanem elosztása a döntő. Csokonai már diákkővel gyakorolta az ilyen halmozást ún. dallamkövető verseiben. (*Az Ekhóhoz* kezdete: *Panaszaimat elegyes óhajtással.*)” (*Csokonai dunántúli klasszicizmusa*. Alf. 1963. 11. sz. 71. l.)

A versforma valójában csak a dallam alapján érthető meg, amelyre készült.

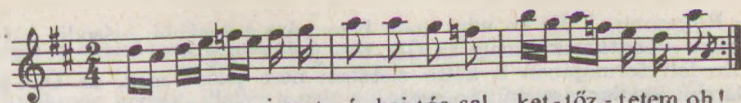
Dallama

A Nagy Gábor másolatában fennmaradt K₁-en a cím mellett a bal lap-szélen más árnyalatú tintával, föltehetően Csokonai kezével, ez a megjegyzés olvasható: „*Nóta*” — ami félreérthetetlenül jelzi, hogy dallamra íródott.

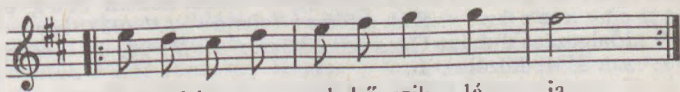
Dallama három XIX. sz.-i melodiáriumban is ránk maradt: a Fejér-Göntyű-énekeskönyvben (MTAK. RUI. 8r. 206/180: 72. l. [47b]), Tóth Istvánnál (126. l.) s a Szentgyörgyi István-énekeskönyvben (MTAK. RUI. 8r. 124: 44b).

Kottáját Arany lejegyzésében s mai átirásban, Tóth István alapján Kodály-Gyulai közölte (i. m. 77. l.). A jegyzetekben ez olvasható róla: „Bartalus e dalt a XIX. század elején virágzó gitáriródalom termékei, illetőleg a színpadi darabok közé sorolja (l. MNd EGY VII. köt. előszó. 4. l.).” (I. m. 151. l.) Ugyanitt utalás történik a K₂, a K₁₀, a K₁₂ és a K₁₃ másolatra.

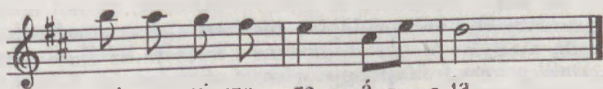
Kottája Kodály-Gyulai nyomán:



Pa - na - sza - i - mat ó - haj - tás - sal ket - lőz - tetem oh!
Jer az e - ge - ket jaj - ga - tás - sal kér - ni bús Ek - ho!



Te vad ha - va - sok kő - szik - lá - ja
Te szomo - rú ek - hó ha - zá - ja



Jaj - gass vissza re - á - - ja.

103. A' Versszéptő [I.]

Kézirata

Két autográf tisztázata is maradt: egyik az 1793-i kötetterv anyagában: TF. 79b (K₁), a másik a „Rózsi-versek” sorában: KK. IV, 9b (K₂).

Korabeli másolata: DebrK. R 788. 15: 12a (K₃).

A költő kéziratleltárát két kéziratáról tájékoztatnak: a Kcsj.-n a „N^o 2^o Aranyos Csomó” 15. tételeként így fordul elő: <A Versszéptő>., a Kcsj. „N^o 6^o Mások írása” című kötegében pedig így: „33. Ha most n[em] édes ének[em].” Győri József birtokában is volt egy kézírata; ld. JGy/j. 28. A' Vers Széptő.

Megvolt a költő autográf tisztázataiban is, amint az ED. tartalomjegyzéke bizonyítja (ott a 16. sorszámon található).

A kéziratok közül helyesfrásában a K₂ az érettebb, ezért ezt vesszük főszövegül.

Megjelenése

Voltaképpen ősfogalmazványa, első kidolgozása az ÓD. Első könyve XV. darabjaként azonos címmel megjelent versnek.

A költő címjegyzékain kezdettől fogva szerepelt; az EK.-on XVI. sorszáma alatt fordul elő: „o A' Versszéptő. Dal. Nota. 23”. A 23-as szám azt jelzi, hogy az ED.-ban a 23. oldalon található, a cím előtti o viszont arra utal, hogy a cenzúra miatt kiadhatatlannak tartotta. Fölvette 1798-i szerelmes verseiklusába is, két kezdő szavával: Ha most (ld. SzV/j.). A „Rózsi-versek” sorában a 11. Az 1802 elején lezárt UK.-on a 43.; itt ez a cím: Mi tesz Poétát? Műfajmegjelölése pedig: „Epigr.”

[= Epigramma]. Ez az adat már bizonyára a későbbi, második kidolgozásra vonatkozik, amely az ÓD.-ban jelent meg.

Eredeti formájában a költő életében nem jelent meg, az ÓD.-beli második kidolgozása vált ismertté.

Toldy is ezt adta ki (386. h.), de a jegyzetekben utalt az első kidolgozás szövegeltéréseire, ha nem is hiánytalanul: „Első formája: ha nincs is abba hívstűz, Ne félj! legyen borom nekem Meg egy szerelmes szűz... S babért fejemre...” (938. h.)

Az első kidolgozást Juhász Géza adta közre: EPM. 23. l.; utána az ÖV.—ÖV.² s a MM. közölte.

Keletkezése

A költőnek Kazinczy és Földi példájára készített első anakreóni kísérletei közé tartozik, amilyen pl. *Az Anakreóni Versek* és az *Édes rabság*.

Az EK.-on „Dal” a vers műfajmegjelölése, s az utána írt *Nota* jelzés arra utal, hogy éneklésre szánta.

Toldy annyit jegyzett meg róla, hogy „1794 előtti” (938. h.).

Valószínűnek látszik, hogy ugyanakkor keletkezett, mikor fent említett másik két anakreóni kísérlete: tehát 1792-ben.

Csokonai mestereinek, Kazinczynak és Földinek első Anakreón-fordításai 1790—91 körül jelentek meg a Magyar Museumban s az Orpheusban. Juhász Géza is Földi példájával magyarázta Csokonai anakreontikonjait (ld. It. 1953: 450. l.) s tárgyalt verse keletkezését 1792-re tette (ld. EPM. 312. l.). Juhász időrendje nyomán sorolta be az ÖV.—ÖV.² s a MM. is. Mi is ezt az időpontot tartjuk legvalószínűbbnek.

Szövegekritika

A kéziratban s a címjegyzékeken általában azzal a címmel fordul elő, amellyel az ÓD.-ban is megjelent, egyedül az ÜK.-on van más címe: *Mi tesz Poétát?*; ez utóbbi a kifejezőbb, de meg kell tartanunk a későbbi átdolgozás címével is használt — kissé homályosabb — eredetit.

A K₁, K₂ és K₃ szövege között — a helyesírási különbségektől eltekintve — nincs eltérés. A K₁ eltéréseit — mint főváltozatát — mégis számba vesszük.

A cím a K₂-ben: *A' Vers-széptűz*. Mi a K₁, az EK. és az ÓD. szövegéhez igazodva elhagytuk a kötőjelet.

1. K₁: *Énekem*
2. K₁: *nintsis abba'*
3. K₁: *félj. — Legyen borom Nekem,*
4. K₁: *eggy Szerelmes Szűz:*
5. K₁: *Kerülni*
6. K₁: *lész az én Nevem;*
7. K₁: *'s Babért*
8. K₁: *Anakreonnak!*

A görög költő nevét anakreóni dalai nyomtatott kiadásában *Anakreón*-nak írta Csokonai, s az ÓD. szövegében is *Anakreón* található (35. l.).

Anakreón verseit, illetve a neki tulajdonított költeményeket az újkori európai irodalmak közül a német költészetben már a XVII. században felfedezték, igazi virágzását azonban a rokokó idején, a XVIII. században érte el. A fordítók közt volt Gleim, Uz és Götz, de maga Goethe is. A német irodalom példájára készültek nálunk is az Anakreón-fordítások: az első 1781-ben Rájnis József tollából, majd Kazinczytól, id. Ráday Gedeontól, Földi Jánostól. Kazinczy fordításai 1788–89-ben a Magyar Museumban és a Heliconi virágokban (1791) jelentek meg, Földi három dala 1790-ben az Orpheusban (II. 393., 407. és 408. l.) (v. ö. Ponori Thewrewk: *Anakr.* 89 kk.). Csokonaira különösen Kazinczy és Földi példája hatott ösztönzőleg. Meg is emlékezik róluk az *Anakreóni dalok* Ajánlásában s a jegyzetekben, ahol ezt írja: „Fordították pedig némely darabjait Földi, Rájnis, Kazinczy, Ráday, Édes.” (AD/j. 15–16. l.) Ugyanitt megemlékezik Anakreón utánzóiról, a magyar anakreontikonok szerzőiről is.

Kétségtelen, hogy ezeknek az egykorú Anakreón-fordításoknak és -utánzásoknak hatására kezdett el Csokonai is hasonló versekkel próbálkozni. Maga Kazinczy is erre fordította figyelmét, amikor írói bemutatkozásakor — Kis Jánosnak írt 1793-i levele szerint — az anakreóni versek témáirát ajánlotta figyelmébe (KazLev. II, 297. l.). Kazinczynak és Földinek 1790–91 táján megjelent Anakreón-fordításai és -utánzatai nyomán fogott a kiváló klasszikus-filológus Csokonai maga is hasonló próbálkozásokba. Ezek közé tartozik az 1793-ra vagy talán inkább 1792-re tehető anakreontikon, *Az emésztő tűz* (*A' Hévség* címmel átdolgozva jelent meg az *Anakreóni dalok* között) s *A megívott Amor* című fordítás, amely némely másolatban s a kiadásokban is úgy szerepel, hogy „Görög-ből Julius Aegyptus után” készült — valójában azonban Anakreónnak Erószról szóló 5. versével azonos (ld. a vers jegyzeteit kiadásunk megfelelő helyén).

A vers epigrammatikus ötletre épül, s a végén a görög költő nevére való hivatkozás pontosan jelzi, honnan vette mintáját formai, sőt tárgyi tekintetben is. Teljesen céltalan tehát élményi alapot keresnünk mögötte. Juhász Géza is azt írta e versről s a vele rokon anakreontikonokról (*Ésdeklő biztatás, A' Hévség, Édes rabság*) szólva, hogy „tartalmuk még szerelemelőtti” (It. 1953: 450. l.).

Verselése

Nem igazi anakreóni formában írt vers, még nem tisztán negyedfeles jambusokból áll, hanem négyes és negyedfeles sorokat váltogat benne a költő: első felében keresztírmekkel, a másodikban páros rímekkel.

Verseléséről Juhász Géza ezt jegyezte meg: „szintén az anakreóni formahódítás korszakába tartozik, csupán annyi, bár nagyon lényeges különbséggel, hogy ez a . . . dal már *rím*el is” (i. h.).

Az érdekes az, hogy mikor versénok ezt az első fogalmazványát átdolgozta Csokonai, nem írta át negyedfeles jambusokba, mint *Az anakreóni versek* s az *Édes rabság* első kidolgozásával tette. Igaz, hogy a *Versszéplő* második kidolgozását — bizonyára a nem tiszta anakreóni forma

miatt — nem is az *Anakreoni dalok* sorában adta közre, hanem az *Ódák* versei között.

Elek Csokonainak azon versei között említi, amelyek „nem sokkal maradnak el a jambusi vers-ideáltól” (50. l.). Megállapítása bizonyára a vers ÓD.-beli második kidolgozására vonatkozik, de már az első fogalmazvány is kitűnik sikerült jambusaival.

Idegen nyelvű fordítása

Mailáth János 1820-ban Kazinczyhoz írt levele szerint a *Magyarische Gedichte* címen tervezett német nyelvű antológiába Csokonainak „a’ vers szépítő” című versét is fel akarta venni — bizonyosan annak az ÓD.-ban megjelent második kidolgozását (ld. KazLev. XVII: 216. l. és CsEml. 531. l.)

104. Édes Rabság

Kézirata

TF. 74b; saját kezű tiszttázat a költő 1793-i kötettervének anyagában (K₁). Csokonai maga is lajstromozta két kéziratát: Kcsj. „N^o. 2^o Aranyos Csomó 18. *Ti Páphuson*”, s ugyanott a „N^o 6^o Második írása” köteggben: „35. *Ti Páphuson nyitott d.*” Megvolt saját kezű tiszttázata az 1795-i ED.-ban is, de ez sem maradt ránk. Győri Józsefnél is volt egy kézírata (ld. JGy/j. 30. Édes Rabság).

Közel egykorú másolatai: FL. 11b–12a (K₂), DebrK. R. 788. 15: 12b + 5b (K₃) és DebrK. R. 783: 205–206. l. (K₄).

Kezdő szavai ott szerepelnek Csokonai autográf lejegyzésében az 1797-ben összeállított ún. „Rózsai-versek” sorában, a 30. sorszám alatt (v. ó. Cs/ÖM. I, 128. l. és Juhász Géza: *Csokonai Rozáliája*. It. 1953: 450. l.).

Megjelenése

Voltaképpen ösfogalmazványa, első kidolgozása *A’ Leánykákhoz* című versnek, amely átritmizálva s újraírva az *Anakreoni dalok*-ban jelent meg. Első kidolgozásában a költő nem adta közre, noha korai címjegyzékein kezdettől az eredeti címmel szerepelt; EK.: „XIX. Édes Rabság. Dal. 28.” (A 28. az ED. elveszett tiszttázatának oldalszáma.) Az 1797-i „Rózsai-versek” tervezett ciklusába is belekerült kezdő szavaival, a 30. helyre (ld. KK. IV. 12 b.) s az 1798-i SzV/j.-re is. Fölvette a költő az 1802-i Mfj.-re is, az *Ódák* közé (2: 18), mivel — témája miatt — a *Lilla*-dalok közé nem sorolhatta be. De a Mfj.-ről is törölte, s végül nem is az ÓD.-ban, hanem az AD.-ban adta ki, már átdolgozva.

Az első kidolgozást először Juhász Géza adta közre (EPM. 29. l.), majd Vargha Balázs az ÖV. — ÖV.²-ben s a MM.-ban.

Keletkezése

Az 1793-i kötetterv másik két anakreóni versével (*Az Emészthő Tűz, A' Versszépiű*), s az ugyanott található Anakreón-fordítással (*A' megívott Amor*) egy időben keletkezhettek, akkor, amikor a fiatal költőt témátárának bővítésére serkentette Kazinczy, éppen anakreóni tárgyakat ajánlva figyelmébe (ld. KazLev. II, 297. l.), s amikor maga is számos anakreóni kísérlettel találkozhatott a hazai irodalmi folyóiratokban.

Az érintett körülmények jelzik a vers megírásának valószínű időpontját: a VT. említett három anakreontikonjával együtt ez is 1792 körül keletkezhettek. Erre az időpontra helyezte megírását Juhász Géza is (ld. EPM. 312. l.), s az ő időrendje nyomán az ÖV. — ÖV.² és a MM.

Szöveggkritika

Szövegbeli eltérés a kéziratokban csak a 12. és a záró, 16. sorban fedezhető fel. (A helyesírásbeli eltérésekre csak a K₂-nél térünk majd ki, mivel — úgy látszik — ez a K₁ előtti ősfogalmazvány eredeti szövegén alapul.) Kiadásunk alapja a K₁.

1. K₂: *Páfusonn* (V. ö. a SzV/j.-vel)
3. K₂: *ízletű*
5. K₂: *levertt Erőnk*
6. K₁: *Fel <F> áll*
K₂: *széketek;*
12. K₂: *Kötések, és virágszál. —*
K₂₋₄: *Kötések és virág szál*
16. K₃₋₅: *Hever bilintsetekben*
K₂: *bilintsetekben*

Az utolsó sor a *hever* állítmánnyal került A' *Leánykákhoz* című végleges változatba is.

Mivel a 12. sor mindhárom másolatban — köztük az ősfogalmazványra visszamenő K₂-ben is — azonos formában fordul elő, arra kell gondolnunk, hogy ez lehetett a sor eredeti formája, s csak a tisztázatlan változtatott rajta a költő.

Más a helyzet a 16. sorral: az ősfogalmazványon alapuló K₂-ben szintén *Pihen* a mondat állítmánya, a K₃ és a K₄ szövegváltozata viszont arra mutat, hogy már a végleges átdolgozás előtt is megpróbálta Csokonai az itt nem egészen szerencsés *pihen* igét a *hever*-rel helyettesíteni.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A görög költő kedélyes életszeretete, derűs világszemlélete igen népszerű volt a rokokó idején Európa-szerte, s az anakreontikonok egész sorát hozta létre. (V. ö. Anakr. 85 kk.)

Csokonai nem sokkal Kazinczyval történt első levélváltása után tett próbálkozást anakreóni dalok írásában, hiszen mestere éppen az anakreóni témakört tűzte elé mintául: „kértem [. . .] ne névnap-i köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív szelid érzékenységeit, sze-

relmet, barátságot, bort, természet szépségeit” — írta Kis Jánosnak 1793 júliusában (ld. KazLev. II, 297. l.).

Anakreon néhány dalát megtalálhatta a költő Eschenburg példatárának V. kötetében is, amelynek tartalomjegyzékét saját kezűleg lemásolta (ld. TF. 7a—18b). Itt a „Lyrische Gedichte” főcím „Lieder” című fejezetében a görög költők közül Anakreon áll első helyen, három dalával: 1. *ΕΙΣ ἘΡΩΤΑ* ... 2. *ΕΙΣ ΧΑΙΜΑΔΟΝΑ* ... 3. *ΕΙΣ ΤΑ ΤΟΥ ΕΡΩΤΟΣ ΒΕΛΗ* ... Csokonai még a kezdősorokat is kimásolta, megjegyezvén, hogy „mit deutscher Uebersetzung”: Eschenburg ugyanis közli a versek német fordítását is.

A debreceni költő tehát többek között e példák és minták hatására kezdett el anakreontikonokkal próbálkozni.

Juhász Géza a Földi Jánossal való megismerkedéssel hozta összefüggésbe Csokonai korai anakreóni verseit, az ún. „Rózi-versek” egyes darabjait, feltételezve, hogy Földinének is szerepe volt — mint műsának — e versek megszületésében: „Földi János épp az 1790-es évek elején versengett Kazinczyval Anakreon dalainak fordításában. De már akkor hangoztatta azt a fölfogását, hogy: »Születni kell ... egy magyar Anakreonnak, és nem fordítójának lenni« (KazLev. II, 191. l.) Csokonai mintha ezt a próféciát akarná valóra váltani — már eleve saját mondani-valóit önti dalba, először még a formát is önállóan alkotja hozzá, legkorábbiak rémül 29. és 30. versében. [A 29. *Az Anakreóni versek* [I.], a 30. az *Édes Rabság*.] ... A Rózi-versek egy része tehát, a formájukból következtetve, visszanyúlik a Földivel való állandó érintkezés legelső szakára.” (It. 1953: 450. l.)

Tévedés azonban valóságos szerelmi élményt keresni az említett versek mögött: epigrammatikus ötletre épített költői játékok, fantáziaversek ezek, amit a tárgyalt anakreontikon esetében jól mutat a többes számú megszólítás is. Közvetlen ötletadó mintája az egyik Anakreónnak tulajdonított görög dal lehetett, amelyet itt Ponori Thewrewk Emil kétnyelvű kiadásából idézünk:

19.

Αἰ Μοῦσαι τὸν Ἑρωτα
δήσασαι στεφάνοις
τῷ Κάλλει παρέδωκαν.
καὶ τὴν ἡ Κνέρεα
ζητεῖ λῦτρα φέρονσα
λίσσασθαι τὸν Ἑρωτα.
κἄν λύσῃ δέ τις αὐτόν,
οὐκ ἔξεναι, μένει δέ
δουλεῦν δεδίδακται.

19. Eros fogsága

Erost megkötözik a
Múzsák rózsabilincsesel
S a Szépségnek adák át.
Elnegy érte Kythere,
Sarcot víve magával,
Hogy megváltsa Erósát,
Válthatják bizony ötlet,
Többé nem jön el onnan,
Íly rabság neki édes.
(Anakr. 262—263. l.)

1. *Páphus*, Paphos (gör.): ógörög város Ciprus sziget délnyugati partján; egyik központja Aphrodité kultuszának, aki a hitrege szerint itt kelt ki a tenger habjaiból.
nyitott: a virágokra utaló szókép; annyit jelent: 'nőtt'.
3. *ízletű* (rég.): ízű; azaz édes méreggel bevont nyilakról van szó. A kép — a bilincset említő következő képpel együtt — megvan A' szerelmes szemek-ben is:

Nem érzed-e, miként zsi bong a vak

Amor rajja szemed körül?

Ki mérget mézel, ki bilincset rak . . . (5—7. sor)

A szemnyílak a Dorottyá-ban is előfordulnak:

Szemnyílak, tsóchtsákány, mosolygás-fringia. (Dor. 63. l.)

7. bodor (nép.): fodros, kanyargó.

13. *Dione* (gör.): a görög regivilágban Aphrodité anyja, tőle származnak Aphrodité melléknevei, a *Dioneia* és a *Dioné*. Csokonai itt bizonyára nem Aphrodité anyját, hanem magát a szerelem istennőjét jelöli e névvel.

14. *martalék* (rég.): rab, rabszolga. Csokonai maga magyarázta meg a szót az *Anakreoni dalok* jegyzeteiben: „Martalék a' régi Magyaroknál tett hadban elfogott rabot, mancipium, örökös szolgát, vagy sclá-vot [...] Molnár Albert a' maga Deák Dictionariumában a' *Praeda* szót Martalékkal teszi ki; a' Magyar Lexiconjában pedig a' Martalék szót általlyában *Praeda* és *Mamubiae* szavakkal világosítja . . .” (AD/j. 36—37. l.)

Verselése

Csokonai e verse írásakor még nem lehetett egészen tisztában azzal, hogy az anakreóni versek eredeti formája a negyedfeles jambus. Ő ötös jambusi sorokat kever negyedfelekkel (az 5. és 6. sort össze is rímelteti). (Bár az sem elképzelhetetlen, hogy önként mondott le a formahű fordításról.)

Hasonló formában készült Az *Anakreoni Versek* s A' *Versszépítő* első kidolgozása is. Ezért is írta át aztán később e verseit: akkor már szabályos ötödfeles jambusokba.

105. Esdeklő biztatás

Kézirata

Suját közli kézirata nem maradt; leghitelesebbnek látszik a DebrK. R. 788. 15: 7a + 15a másolat (K₁), amely minden bizonnyal az eredeti szöveget őrizte meg (v. ö. Cs/ÖM. I, 177. l.). Kevésbé pontos, de bizonyára szintén az eredeti szövegen alapuló másolata: ÖQ. 39b (K₂). Mindkét kézírathban *Esdeklő biztatás* címmel, s ezzel jelent meg később a LD.-ban is (Első Könyv IX.), mindössze két szónyi eltéréssel. Az AD.-ban viszont (VIII. vers) *Lillához* a vers címe, de szövege — néhány apró helyesírási különbségtől eltekintve — megegyezik a LD. szövegével. A kritikus szavak (K₁: *hív Szerelmem*; LD., AD.: *hű szerelmem*; K₁₋₂: *Kegyes szív*; LD., AD.: *beteg Szív*) jelzik, hogy az ősszövegről vagy a kinyomtatott szövegről készültek-e a másolatok. A nyomtatások alapján másolta le Tur Károly *Egy leánykához* címmel. (OSzK. Quart. Hung. 2352: 62b) a DebrK. R. 809: 16a, a Déri M. V. 604: 276. l., a SpK. 1669: 21. l. s a szegedi Bonkovics Imre-gyűjtemény (Stoll 642.).

Csokonai műveinek kéziratkéziratain többször is előfordul. A Kesz.-n a N^o 2^o Aranyos Csomó 24. tételként található, s az ED.-ban valóban

le is tisztázta a költő az ED. ránk maradt tartalommutatója szerint (a 27. mű volt az 52. oldalon). A Kcsj. még a „N^o 4. Anakreon Pure” tisztázata 9. darabjaként is említi, de már *Lillához* címmel. Győri József is lajstromozta egy kéziratát (ld. JGy/j. 37.).

Megjelenése

Csokonai kezdetől gondolt a vers közreadására; az 1795-i EK.-on a XXVII. helyen így fordul elő: „Esdeklő biztatás. Dal. 52.” (Az 52. az ED. oldalszámára vonatkozik.) a „Rózsai-versek 1796 körül eltervezett ciklusába is fölvette, ott kezdősorával szerepel: „17/ *Leányka hív szerelmem* . . .”; később az 1798-i Szerelmes versciklusba is beleszánta (a betűrendes SzV/j.-én kezdő szavával található.)

Az 1802-u ŰK.-on az 57. helyen így olvasható: „Lillához. — Oda.” A LD. 1802 körüli második tervezetén szintén *Lillához* címmel található, az 1803-i LD/t₃-on viszont — érdekes módon — újból *Esdeklő biztatás* a címe. Így is jelent meg 1805-ben a LD.-ban (Első Könyv IX. [32. l.]), majd *Lillához* címmel az 1803-as évszámú, de lényegében 1806-i megjelenésű AD.-ban (VIII. vers, 18. l.).

A későbbi kiadások lényegében a LD. vagy az AD. szövegét közzölték, s a gyűjteményes kiadások — az ismétlődés elkerülésére — már az 1813-i PM.-tól fogva — hol az egyik, hol a másik ciklusból hagyták el (v. ö. Cs/ÖM. I, 286. l.).

Magát az összövet, az első kidolgozást, 1792-i keltezéssel, *Esdeklő biztatás* címmel először Juhász Géza szándékozott kiadni az EPM.-ban, de csupán a kronológia tekintetében maradt hű az eredetihez, szöveg dolgában a LD. 1805-i kiadását követte (ld. EPM. 48., 312. l.).

Vargha Balázsnak Juhász Géza időrendjét követő kiadásai ezúttal figyelmen kívül hagyták az 1792-i keletkezési összövet és az eredeti címet, s az 1803. év termésénél közzölték a LD., illetve az AD. szövegét, *Lillához* címmel (ld. ÖV.—ÖV.², MM.).

Az 1792-i összövet hitelesen voltaképp itt jelenik meg először.

Keletkezése

A CQ.-ben egy verssel előbb *Az Anakreóni Versek [I.]* szövege található, s a költő eredeti versgyűjteményét másoló kötetekben is ilyen anakreóni versek társaságában fordul elő: *Az Emésztő Tűz, Az Anakreóni Versek [I.]*, *A meg ivott Amor* (ld. DebrK. R. 788. 15: 3a—9b); v. ö. a JGy/j., s az EK. megfelelő szakaszával.

Anakreóni verseket 1792—93-ban kezdett írni Csokonai, részben azért, mivel az Európa-szerte divatos műfajnak számos hazai próbálkozásával is találkozott a kassai Magyar Múzeumban s Kazinczy Orpheusában és Heliconi virágiban, részben pedig azért, mivel Kazinczy témajutató biztatása valósággal rábeszélte ilyen versek írására (ld. KazLev. II, 297. l.). Harmadik oka volt, hogy a rokokó kedvelt anakreontikonjai általában mélyebb élmény nélküli fantáziaversek voltak, s így őt is kisogtették, mikor — mintegy Kazinczy biztatására — valóságos szerelmi élmények nélkül próbálta szerelmi líráját megteremtteni.

Ezért nem érthetünk egyet Juhász Gézával, aki — tárgyalt versünket is értve — valóságos élményt, „saját mondanivaló”-t keresett ezekben a korai anakreóni dalokban (ld. It. 1953: 450. l.). Ugyanitt fölveti azt a kérdést is (anélkül, hogy kellő magyarázatot találna rá): „Hogyan kerülnek mindezek a Rózsi-versek közé? Ezt csak a költő tudná megmondani, hiszen a tartalmuk még — részben — szinte szerelemelőtti. Mi legföllebb a *forma* körül tapogatózhatunk, — ez [ti. az anakreóni versforma] az egyetlen kapcsolat köztük.” (Uo.)

A magyarázat nem nehéz: ezeket a voltaképpen tárgytalan, irodalmi élményekből, ötletekből táplálkozó korábbi verseket egyszerűen beleépítette a költő 1796–97 körül tervezett Rózsi-ciklusába (anélkül, hogy ezeknek valami közük is lett volna a rejtélyes „Rózsi-élmény”-hez).

Földi János — vagy személyesen vagy a folyóiratokban megjelent anakreontikonjaival — példát és ösztönzést adhatott Csokonainak ilyen versek írására; de Földiné aligha volt ihletőjük 1792 körül, márpedig az EPM.-ban Juhász Géza — bizonyára a címjegyzékek tanúsága alapján — 1792-re keltezte e verset.

Ferenczi a „korai Lilla-dalokhoz” sorolta, „melyek mind arról tanúskodnak, hogy Lillát még nem nyerte meg” (78. l.). Nem vette figyelembe, hogy a vers első kidolgozása jóval korábbi a Vajda Juliannával történt megismerkedésnél.

A költő többi korai anakreóni versével együtt 1792-re tesszük mi is keletkezését.

Szövegekritika

A kritikai kiadás szabályzata értelmében a költő által kiadásra előkészített, illetve az életében megjelent szöveget, tehát a LD. szövegét kell főszövegül vennünk, de fő változatként közöljük a K₁ 1792-i ősszövegét is.

Hogy a kritikus szavak közül a K₁-beli *hív* állt az ősszövegben, azt Csokonai saját kezű kezdősora is bizonyítja a RV.-ben: *Leányka hív Szerelmem* (KK. IV. 12b). A K₂-ben ez *hív*-re romlott. Elképzelhető, hogy a költő már — saját kézírata elkallódván — a CQ. szövegét használta a LD. kiadásakor, s a *hív* köznyelvi alakváltozatát, a *hú*-t írta versébe. Bár az is föltehető, hogy a Lilla-ciklusba a szenvedélyt hangsúlyozó *hív*-nél jobban illett a hűséget kiemelő jelző.

Mint volt róla szó, a vers címe az AD.-ban: *Lillához*. A K₂-ben a cím után — „Fragm.” utalás olvasható, ez azonban alaptalan, mivel a LD. s a AD. szerint sem töredékes a vers.

1. K₁: *Leányka! hív*
3. AD.: *Ne félj, ez [...] szív*
K₂: *Ne félj, ez a' a [a] kegyes szív*
4. AD.: *tsupán tenéked:*
K₂: *tenéked.*
5. K₂: *birtokodba*
6. K₂: *képed*
7. K₂: *Le lúntozott*

A K₁ szövege:

Ésdeklő [!] Biztatás

*Leányka! h é v Szereh nem
Tűzét miért kerülsz?
Ne fély! Ez a' ke g y e s szív
Dobog tsúpán teneked
5 Ez a' te birtokodban
Nyög és imádja képed
Le lántzozott Rabodtól
Úgyan miért remegsz <el> hát*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az egész vers voltaképpen az utolsó két sor epigrammatikus logikai csattanójára épült, híven tanúsítva, hogy mennyire valóságos szerelmi élmény híján íródott, akárcsak Csokonai 1792 körüli szerelmes tárgyú versei — s mint az egykorú anakreóni dalok általában.

1. A 2. sor *tűz*-re utaló motívuma is mindenképpen a *hév* jelzőt támogatja.
6. *Nyög* (rég.): eped, sóhajtozik.

Verselése

Negyedfeles rímtelen jembusokban, az anakreóni dalok egyik legjellegzetesebb formájában íródott. Elek rámutatott a 4. sor inverziójára (15. l.).

Dallama

Az EK. „Dal”-nak mondja, ez azonban irodalmi műfajt jelent, hiányzik mellőle a zenére utaló „Nota” megjegyzés. De énekelték is: a SpK. 1669: 21. l.-on található másolata mellett ott az „Ad notam” jelzés: „ad not: Amott megyen edj kis...”

106. Az Anakreóni Versek [I.]

Kézirata

Saját kezű kézírata nem maradt: három közel egykorú másolata közül leghitelesebbnek látszik a FL. 11ab (K₁); ettől lényegében csak helyesírásában tér el az MTAK.-ban őrzött másolat: CQ. 38b (K₂); ezektől némileg elüt a pontatlanabb szövegű debreceni kézirat: DebrK. 788. 15: 7b + 15b (K₃). A költő kéziratleltárai két kéziratát is említik: a Kesj.-n így található: „N^o 2^o Aranyos Csomó. 28. Az *Anakreóni Versek*.” Ugyanitt a „N^o 6^o Mások' írásh” elnevezésű köteggben a 44. sor-számú: *Az Anakreóni Versek*. Megvolt az ED. 1795-i tisztázatában is, ez azonban elveszett. A Csokonai halála után összeállított kéziratleltár,

a KcsI. a N^o 5. köteggben névelő nélkül, *Anakreoni Versek* címmel lajstromozta.

Győri József birtokában is volt egy kézirata; ld. JGy/j. 14.: „Vérengző Jámussaid Dalolják &”.

Toldy is lemásoltatta (ld. ToldyM. I, 249. l.).

Megjelenése

Csokonai kezdetűtől gondolt kiadására: 1795 tavaszán már fölvette az EK.-ra: „XXXI. Az Anakreoni Versek. Epigramma. 57.” Az 57-es szám azt jelzi, hogy az ED. 1795-i tisztázatában az 57. oldalon szerepelt. Ez a tervezett kötet azonban nem jelenhetett meg 1795-ben. Később fölvette az ún. „Rózsai-versek” darabjai közé is, ahol kezdősorával fordul elő: *Vérengző Jámussaid* (KK. IV, 12b).

Később is föltűnik a költő versjegyzékein, így az UK.-on (51.); ez az adat azonban már a vers második kidolgozására vonatkozhat: 1802 körül, az AD. kiadása előtt ugyanis átdolgozta néhány anakreontikonját.

A kiadásokba ez a második, átdolgozott változat, az AD. II. verse került be, ez vált ismertté.

Az első fogalmazvány szövegét Juhász Géza tette közzé 1955-ben: EPM. 51–52. l. Az ő kiadása nyomán jelent meg az ÖV.—ÖV.²-ben s a MM.-ban.

Keletkezése

Nagyjából egyidejű a költő első anakreóni kísérleteivel (*Édes Rabság, A' Vers-szépítő*).

Juhász Géza 1792-re tette keletkezését (ld. EPM. 312. l.); nyomán a későbbi kiadások (ÖV.—ÖV.², MM.) szintén ezt fogadták el. Kronologizálását Juhász közelebről is megindokolta *Csokonai Rozáliája* című tanulmányában (It. 1953: 450. l.). Itt a költő által 1797-ben összeírt ún. „Rózsai-versek” anakreontikáit tárgyalva versünket is említi, s legkorúbbinak tartja az anakreóni kísérletek sorában. A fentebb előadottak alapján mi is úgy véljük, hogy Kazinczy és Földi példájára 1792 körül, első anakreóni kísérleteikor írhatta ezt a versét is a költő.

Szövegkritika

A címjegyzékeken s a másolatokban is ezzel a címmel fordul elő, s ezzel jelent meg átdolgozott változata is az AD.-ban. A K₂-ben ékezet nélküli, *Anakreoni* alak található.

Mint volt róla szó: később — ritmikai okokból — átírta a költő e versét; az első kidolgozásban váltakozva használt négyes és negyedfeles jambusi sorokat, az átdolgozásakor azonban csupa negyedfeles sorokban írta újra, amelyeket — az AD. jegyzeteiben is — az anakreóni versek alapformájának nyilvánított. Az átírás természetesen együtt járt a szöveg módosításával. Az átdolgozást megfelelő időrendi helyén önálló versként közöljük. Kiadásunk alapja a K₁.

1. K_2 : *Vérengző Jambussaid* Ritmikai okokból a K_1 szövegét kell hitelesnek elfogadnunk.
5. K_1 : *Jambussaid* A nyilvánvaló elírást a K_2 és K_3 alapján emendáltuk.
6. K_2 : *engedné* Elírás; logikailag a K_1 és K_3 szövegében található múlt idő illik ide.
7. K_3 : *el fúvatni* A másoló téves olvasata az *elpuhítani* helyett.
9. K_1, K_2 : *Üstökbe* em.
10. K_1, K_2 : *ugra* A K_2 s az AD.-beli második kidolgozás alapján viszont az *ugrik* látszik hitelesebbnek.
14. K_2, K_3 : *Szerelmével* Ritmikai okokból s az AD. alapján is a K_1 szövegét kell hitelesnek tartanunk.
15. K_1 : *Lieusis*, K_3 : *Lyeus is*
16. K_2 : *meg fereszte* Nyilvánvalóan téves.
21. K_1 : *Énnékemis* A K_{2-3} szerint em.
- K_2 : *Ennekem is* K_3 : *Ro/ Ennekem is h[= hogy] ott vala*

A sorok tördelése, illetőleg strófabelosztása sem azonos az egyes másolatokban: a K_2 -ban nincs a vers szakaszokra bontva, a K_3 megszámozza a három versszakot. A K_1 látszik e tekintetben is leghitelesebbnek, amely sorközzökkel, de sorszámozás nélkül tagolja három strófára a verset, akárcsak az AD.-ban a későbbi átdolgozás.

A K_2 sortördelése megegyezik a K_1 -ével; a K_3 két-két sorból alkotott egyet, s az így tördelt sorok párosait bekezdéssel írta.

Az 1–2. sorban csak a K_1 használ idézőjelet.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1792 táján kivirágzott hazai Anakreón-utánzás terméke *Az Anakreóni Verse* [I.] is, amelyet a költő maga epigrammának jelzett. Magja csakugyan epigrammatikus ötlet: egy új irodalmi műfaj, versforma megszületésének játékos, anekdotikus magyarázata. Mikor a verset később újraírta s az *Anakreóni dalok* II. darabjaként közreadta, a *Jegyzések és értekezések* között részletesen megmagyarázta a vers alapötletét: „Jámbus vagy futó láb [...] az, a' mellynek az első tagja rövid, a' hátulsó pedig hosszú. Jámbus Vers az, a' melly többnyire ilyen Jámbus lábakon jár. Ennek a' Versnek találójának Arkilokust teszi Horatius, Ovidius, Velleius Paterculus, és a' nagy kritikájú Bayle' [...] Ez az Archilochus Poéta virágzott a' 29. Olympiában; szörnyű tsúfolódó és átkozódó ember volt írásaiban; a' mellyeket a' töle talált hatos Jámbusokon készített. Nem tsak ellenségeit, hanem jó embereit, barátait, sőt tulajdon anyját, s a' mi még több, önnön magát is megszidalmazta.” (AD/j. 22–24. l. A kommentár lapalji jegyzeteit itt elhagytuk.)

A vers alapötlete az: hogyan szelídítette a harcias, goromba Archilochusnak vagdalkozó hatos jambusait a maga nyájas, deris mondánivalójához Anakreón, negyedfelesé „aprítva” őket. Archilochus és Anakreón szóváltása természetesen csak költői ötlet.

1. *Vérengző* (rég.): támadó, haragos, sértő.
3. *A' nyájas ósz Anakreón*: A magas életkort (85 évet) élt ógörög költőt (i.e. 572?–487?) így jellemzi Csokonai: „Ezoknak az ő Daljainak

foglalatjok, a' szerelem, a' bor, az öröm, a' megnyugodtt lélek, tsendes és szorgalom nélkül való élet, barátság, szépség, tavasz, rózsá, galambok 's a' t. Nints azokban semmi fajtalanúság, részegítő és lázzadó indulat, vastag baromi gyönyörködés: hanem tsak nyájas enyelgés, rendkívül való vidámság, lomhaság nélkül való elérzékenyülés, könnyű és szabad Epicureismus." (AD/j. 8. l.)

4. *Arkílok*, Archilochus, Arkhillokhoz: ógörög költő (i. e. VII. sz.); ld. az AD/j. fennebb idézett jegyzetét.

9. *Üstökbe vész* (rég.): hajba kap.

15. *Líeus*, *Lyaeus*: 'gondúzó'; Bacchus egyik jelzője. Csokonai maga magyarázza meg a szót az *Anakreoni dalok* egyik jegyzetében: „Lyaeus egy neve volt a' többek között Bakkhushnak, mivel ő az ő bora által felszokta oldani az emberek' szívéből a' gondot. *Líeün ta melé*; a' honnan *Lüszimelész*nek is, az az Gondoldónak neveztetett." (AD/j. 54. l.)

Verselése

Négyes jambusokban, tehát nem egészen szabályos anakreóni versformában íródott; később ezért is dolgozta át negyedfeles jambusokba a költő (v. ö. AD/j. 26. l.).

107. Az emésztő tűz

Kézirata

TF. 68ab; saját kezű tisztázata (K₁). Több saját kezű kézirata nem ismeretes, csupán egy figyelemre méltó, közel egykorú másolata: DebrK. R. 788. 15: 7ab, 15 ab (K₂). Az utóbbi több érdekes szövegváltozatot tartalmaz, s azért érdemel figyelmet, mivel a változatot őrző gyűjtemény sok esetben Csokonai verseinek összövegét tartotta fenn (v. ö. Cs/OM. I, 177. l.).

A költő kéziratjegyzékei két példányát említik: A Kcsj.-n az „Aranyos Csomó”-ban található (s az ED. tartalomjegyzéke szerint a költő le is tisztázta tervezett 1795-i kötetének anyagában, a 30. helyen); ugyanitt idegen kezű másolatát is lejegyezte a „Mások írása” című fejezetben, a 43. sorszám alatt, kezdő sorával.

A Kcsj. is említi a N° 5 sorozatban egy kéziratát (*Emésztő tűz* címmel) s megvolt Győri József hirtokában is (ld. JGy/j. 38.).

Megjelenése

Csokonai kezdetől gondolt kiadására. Az EK.-ra így vette föl 1795-ben: „XXX. Az Emésztő Tűz. Dal. 55.” (Az 55-ös szám arra utal, hogy az ED.-ban az 55. oldalon volt található tisztázata.)

Felvette az ún. „Rózsai-versek” közé is 1797-ben: 18. sorszám alatt kezdősorával szerepel ott (ld. KK. IV. 12b).

Az 1802-i ÜK.-on is ezzel az eredeti címével fordul elő a vers, az 53. sorszámmon, „O. A.” (= Oda Anacreontica) műfajjelzéssel, s még a Lilla-dalok 1802-i második tervezetére is ezzel a címmel került föl. Később azonban anakreóni formája miatt átsorolta a költő az *Anakreóni dalok*-ba, s ott is jelent meg először *A' Hévség* címmel, két sornyi eltéréssel (9–11. l.).

Toldy s az EPM.-ig a későbbi kiadások ezt az utóbbi szövegváltozatot közölték. (Toldy csupán egy szövegváltozatnál utalt a „kézirát”-ra, azaz az áltunk is használt összövegre [936. h.].)

Az első kidolgozás szövegét eredeti címével először az EPM. közölte (51–52. l.), majd ennek nyomán az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Csokonainak ahhoz a korszakához tartozik, amikor Ráday, Kazinczy, Földi példájára ő maga is megpróbálkozott anakreontikonok írásával. Ezeket az 1792 táján írt kísérleteit (*Az Anakreóni versek [I.], A' Versszépitő, Édes Rabság*) később újraírva, átdolgozva, gyakran új címmel vette föl az AD.-ba (az *Édes rabság*-ból így lett ott *A' Leánykákhoz*, ahogy tárgyalt versünkéből *A' Hévség*).

A költő ekkor már olasz tanulmányaiha is belefogott; ihlető mintáira Kastner Jenő is utalt egyik megjegyzésében: „Az »égető kutyácska« néven főleg az olasz pásztorköltők szidalmazták a nyári kánikulát: Csokonainál ez külön dal tárgya is lesz (*A hévség*).” (ItK. 1922. 52. l.)

Juhász Géza — a többi anakreontikonnal együtt — e vers keletkezését is 1792-re tette (EPM. 312. l.). Később azonban — úgy látszik — módosított ezen: Vargha Balázs ugyanis a Juhász kronologizálását követő kiadásaiiban már az 1793-ban írt versek közé sorolta.

Talán verstani, verstechnikai okokból került sor a módosításra: a jellegzetes anakreóni versformát, a negyedfeles jambust érezhető biztonsággal kezeli a költő: a kezdő lábakban spondeussal változtatja.

Mégsem érezzük indokoltnak, hogy későbbre tegyük keletkezését többi korai anakreontikonjánál: a fiatalkori művek jegyzékén is együtt fordul elő az 1792-ből származtatott többi anakreóni verssel. Tárgya megengedi azt a föltevést, hogy esetleg nyáron, augusztusban, a kánikula idején készült.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a vers eredeti címe csak az AD.-ban változott meg (a szenvedélyesebb első cím nem illett az anakreóni dalok derűs harmóniájába).

Kiadásunkban az 1793-i VT. szövegét közöljük, *A' Hévség* című későbbi átdolgozást a megfelelő időrendi helyen önálló versként adjuk közre.

A K₁ tisztázatában nincs javítás.

A másolatban fennmaradt K₂ néhány érdekes szövegváltozatot tartalmaz, amelyek föltehetőleg magától a költőtől származnak.

14. K₂: S Emészti hén tűzével
(Az AD.-ban: 'S emészti nagy hevével)

23—24. K₂: *A' lankadó ja ágak*
Úly életet nyerének
 (AD: *A' kókkadó falombok*
Zöld színbe jöttek ismét.)

Az AD. újabb variánsai azt mutatják, hogy e sorokkal valóban elégedetlen volt a költő, s később is csiszolt rajtuk.

A K₂-ben két-két sor egymás mellé írva fordul elő, úgyhogy az eredetileg 28 soros vers itt mindössze 14 sorból áll, s ezek arab számokkal 1—3. versszakká vannak tagolva. Ez a tagolás nem eredhet Csokonaitól, éppígy a negyedfeles sorok egymás mellé írása sem.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A természeti képből kiinduló párhuzam (itt az égető meleg összekapcsolása a költő érzéseivel) a népdalokra is jellemző megoldás, de jellemzője a műköltészetnek is. A párhuzam itt inkább írói ötlet, amelynek ürügyén epigrammatikus csattanóval beszélhet a költő égő szenvedélyéről; természetesen e szenvedély éppoly csinált, mint a kor hazai és külföldi anakreontikonjaiban: aligha lehet mögötte igazi szerelmi élményt keresnünk.

Juhász Géza bizonyára tévedett, mikor az anakreóni verseket (köztük *Az emésztő tűz-et* is) „a Földivel való állandó érintkezés legelső korszaká”-ból magyarázva megpróbálta őket Földiné Weesprémi Juliannával is összefüggésbe hozni (ld. *Csokonai Rozáliája*. It. 1953: 450. l.).

1. *Az égető Kutyátska*: a nyári kánikula kezdetét jelentő Kutyácska (Canicula) csillagkép, amelyről Csokonai az *Anakreóni dalok* jegyzetében külön is megemlékezett (ld. AD/j. 28—32. l.).
3. *Flóra* (lat.): a virágok és a tavasz istennője az ókori római mitológiában.
5. *Zöldség*: zöld növényzet.
6. *meg konyúlva* (táj.): lehervadva.

Verselése

Az anakreóni dalok klasszikus formájában: negyedfeles jambusokban készült, helyenként spondeusokkal vegyítve.

Az irodalomtörténeti kézikönyv téved, mikor e művet is a „háromszoros”: ütemes-rímes s egyben időmértékes versek közé sorolja (ld. Mírt. III, 223. l.).

108. A' megívott Ámor

Kézirata

Saját közű tisztázata: TF. 79a. E tisztázata nem jelzi a vers fordítás voltát. A költő kéziratjegyzékei több kéziratát *lajstromozták*: a Kesj.-n az „Aranyos Csomó”-ban a 29.: *A' megívott Ámor*. A Kesj. N° 6° „Mások” írása” (ti. leírása) kötetben 45. sorszámmal kezdő sorával szerepel:

Virágszedéskor Amort. A KcsI. a N° 5. sorozatban *Meg ivott Amor* címmel leltározta. Volt egy kézirata Győri József birtokában is (ld. JGy/j. 39.).

Több közel egykorú másolata ismeretes: az első három — közös forrásra visszamenő — másolata föltehetőleg debreceni lejegyzésű: DebrK. R 783: 206. l.; DebrK. R. 788. 15.: 15b + 7b; FL.: 4a. További másolatai: DériM. 162/b: 122a (Barla Szabó-gyűjtemény; v. ö. ltK. 1895: 311. l.); DebrEK. 109/1: 288. l. (Tömöri Pál-gyűjtemény); MTAK. Mf. 162b: I, 386. l. s Győri Lajos-gyűjtemény (magántulajdon) 76—77. l. Megvolt az 1820-ban összeírt Ágoston János-gyűjteményben is (ld. Kabos Ede: *Egy kézirategyűjtemény e század elejéről.* Koszoru. 1884. 48. sz. 763. l. V. ö. Stoll 687. sz.).

Megjelenése

Csokonai kezdettől fogva fölvette kiadásra szánt munkái listájára. Az 1795-i EK.-on a XXXII.: „A' megivott Amor. Dal. 59.” Az 59. szám azt jelzi, hogy 1795-i tisztázatában, az „Első Darab”-ban az 59. oldalon volt található (32. sorszám alatt). Az 1802-i ÚK.-on a 98. helyen kezdő-sorával található „O. A.” (= Oda Anacreontica) megjelöléssel. Ugyancsak 1802-i Mfj.-én az „Apró Fordítások” sorában lajstromozta a költő: „2. 29. A' megivott Amor.”

Először 1832-ben jelent meg Márton József Bécsben szerkesztett *Sokféle-jének* 1832. évi folyamában (399. l.), Csokonai nevének említése nélkül. (A Csokonai műveit kiadó Mártonhoz bizonyára a költő hagyatékából került a fordítás.) Két évvel később, 1834-ben a *Hasznos Mulatságok*-ban (I, 189. l.) F. L. (= Farkas Lajos) adta közre mint Csokonai Vitéz Mihály fordítását.

Kötetben először csak 1844-ben jelent meg Toldy kiadásában (734. h.) a MTAK.-ban őrzött autográf tisztázat alapján. Ismernie kellett azonban Toldynak Farkas Lajos másolatát vagy kiadását is (v. ö. Cs/OM. I, 531. l.), mivel a cím alatt hozzá hasonlóan jelzi: „(Görögből Iulius Egyptius után.)” A későbbi kiadások Toldy szövegén alapulnak.

Keletkezése

A kezdő költő írói tehetségének teret keresve már 1792-től próbálkozott fordításokkal, elsősorban az iskolában jól ismert nyelvekből: latin és görög klasszikusokból, majd olaszokból. Kísérletéhez gyakran csak rövid epigrammatikus verseket használt.

E fordítások sorába tartozik *A' megivott Amor* is — bár itt Kazinczy, id. Ráday Gedeon és Földi Anakreón-fordításai és anakreontikonjai is közrejátszottak.

Tárgyalt versünk voltaképpen nem is Julianus Aegyptiustól való, ahogyan némi másolat, illetőleg ezek alapján készült kiadás jelzi, hanem az Anakreónnak tulajdonított dalok egyike, amint erre már Ponori Thewrewk rámutatott (Anakr. 116. l.). A vers jegyzetében ezt mondja: „E kedves apróság az Anth. Plan., 388. sz. a. [= szám alatt] is van közzölve, ahol azt mondja a felirata, hogy Aegyptusi Julianustól való, aki egy ideig Aegyptus helytartója volt, s akinek 72 epigrammája maradt reánk, melyek részben elmés utánzatok.” (364. l.)

Toldy külön nem utalt a fordítás keletkezésére, de az 1795-ig írt művek közé sorolta a „Hátrahagyott elegyes versek” sorában. A HG. — Toldyt félreértve — a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvének valamennyi darabját 1795-ből származtatta (ld. III, 495. l.).

Juhász Géza 1793-ra tette a vers keletkezését (ld. EPM. 312. l.); ezt vette át Vargha Balázs az ÖV.-ben s későbbi kiadásaiiban. Véleményünk szerint azonban a fordítás valamivel korábban, már 1792-ben elkészülhetett: Az *Anakreoni Versek* első kidolgozásával s Az *emésztő tűz*-zel egy időben.

Szövegkritika

A görög eredetiben a kis dalmak nincs címe. Ponori Thewrewk a maga kétnyelvű kiadásában Az *elnyelt Eros* címmel fordította (i. m. 229. l.); a vers új fordításában Devecseri Gábornál *Eroszról* címmel található (Anakreon. Ford. Devecseri Gábor. Budapest, 1962. 34. l.). Csokonainál kezdettől *A' megívott Amor* címmel fordul elő a címjegyzékeken; a K₁-ben a latinos *Amor* szerepel a címben; az l. sor, illetve a Kcsj. szerint em.

Az autográf tisztázatot kell hitelesnek tekintenünk; a másolatok zöme s a Toldy előtti két kiadás is ettől két ponton tér el:

4. TF.: mártám Másutt: tettem

5. TF.: Menten Másutt: Mohonn [= Mohón]

E szövegeltérések alkalmasint a másolóktól erednek: a számukra szokatlanabb szavakat helyettesítették be ismertekkel. A görög eredetinek a TF. szövege felel meg pontosabban. (A görög mintát a tárgyi magyarázatokban közöljük.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A dal játékos alapötletét — a bor szerelemre gyújtó hatalmát — a későbbi korok írói sokszor fölhasználták s utánozták. Ponori Thewrewk így tájékoztat erről: „Niketas Eugenianos XII. századbeli görög költő Charikles és Drosilla szerelméről” szóló csekély értékű költeményében ezt az ötletet is felhasználta, még pedig igen szerencsésen [...]

Götz is utánozta. Utánzatát Kazinczy Ferencz magyarra fordította. Poetái berke 145. lap. »A gyermek poéta« cím alatt.

Utánozta Verseghy is Magy. Aglája 178. lap. »Amor a borban« című költeményével.” (i. m. 364. l.) Kazinczy verse, *A' gyermek poéta*, először az Orph.-ban jelent meg (I, 274—275. l.) majd a HelVir.-ban (94—95. l.), Csokonai, Verseghy és Kazinczy fordítását Molnár Antal vetette egybe (ld. NyDall. 129—230. l.).

Ponori Thewrewk összefüggésbe hozta a fordítást Csokonainak *A' feléledt Pásztor* című versével (i. h.), amelynek utolsó sorai az első kidolgozásban:

*Amor rá [ti. lehelletedre] felüle,
Mellyemre reprüle,
Felcsiklandott szívem mindjárt rád hevüle.*

(MM. I, 154. l.)

(Hasonlóan a második kidolgozásban is: ÓD. 10. l.) Valójában azonban nincs szerves rokonság a két vers között, csupán Ámor csiklándó szárnya a közös motívum.

4. *Mártám* (rég.): merítettem.

6. *tsikol* (táj.): csiklandoz.

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük a görög eredetit és magyar fordítását Ponori Thewrewk kiadása alapján:

5.

Στέφος πλέκων ποθ' εἶρον
ἐν τοῖς ῥόδοις ἔρωτα,
καὶ τῶν πτερῶν κατασχῶν
ἐβάπτισ' εἰς τὸν οἶνον
λαβὼν δ' ἔπινον αὐτόν,
καὶ νῦν ἔσω μελῶν μου
πτεροῖσι γαργαλίζει.

5. Az elnyelt Eros.

Fűzért köték s a rózsák
Között Erost találtam.
Kis szárnyait lefogván
Boromba elmerítém
S fölkaptam és megittam.
Most szárnyival belülről
Mindegyre csiklat engem.
(Anakr. 228—229. l.)

Verselése

Az anakreóni versek jellegzetes formájában, rímtelen negyedfeles jambusokban íródott.

109. Egy Violához

Kézirata

Saját kezű tisztázata: TF. 60b: Csokonai 1793-i kötettervének anyagában (K₁). Nagy Gábornak a költő kéziratáról készített közel egykorú (1796-i) másolata: NG. 3b (K₂).

Csokonai maga a versnek két kéziratát lajstromozta a Kcsj.-n: az ún. „Aranyos Csomó”-ban a 12. helyen így található: *A' Violához*; a „Csurgói Purizáltatás” anyagában pedig a 39. sorszámán *Egy Violához* címmel volt meg.

Az ED. ránk maradt tartalomjegyzéke szerint a költő oda is letisztázta: *A' Violám* címmel 13. volt a tisztázathan.

Ezekén kívül számos egykorú s közel egykorú másolata ismeretes; mivel azonban legtöbbjük kétes hitelű toldalékokat tartalmaz, itt csak az autográf szerinti egy versszakos másolatokat soroljuk föl, a többit pedig a szövegkritikai fejezetben tárgyaljuk.

Közel egykorú másolatai: OSzK. Fol. Hung. 1390: 72a (K₃); DebrK. 2757: 47. l. (K₄); Prága, EK. Kubelik (Széll)-gyűjtemény. XXII. C 42. é. 31: 379. l. (K₅); OSzK. FL.: 3b—4a (K₆); Vajda Julia Anna versesfüzete (magántulajdonban): „9dik Nota” (K₇), Tóth 136. l. (K₈).

Megjelenése

A költő kezdettől fogva gondolt kiadására: 1793-i kötetterve után az 1795-i EK.-ra is fölvette: „XIII. A' Viola. Dal. *Restituálni.* 19.” (A 19-es szám a vers ED.-beli lapszáma.) Később, 1798-ban az ún. „Szerelmes versek jegyzéké”-re is fölkerült. (Ott kezdőszavával fordul elő.)

Az 1802-i ÜK. a 71. helyen így lajstromozta: „*Edgy Violához. — Oda.*” A Mfj.-en A' *Violához* címmel található az *Ódák* sorában (2. 12.).

A költő által sajtó alá rendezett kötetekben azonban nem jelent meg, mivel voltaképpen sem az ÓD., sem a LD. anyagába nem illett bele.

Csokonai művei sorában először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Második könyvében A *viola* címmel (763. h.), nyilvánvalóan a TF. alapján.

De már Toldy kiadása előtt megjelent több népszerűsítő dalgyűjteményben, így a sárospataki 1826-i *Régibb és újabb részint érzékeny, részint vig, többnyire eredeti dalok gyűjteményé*-ben (153. dal, 136. l.) s ennek bővített kiadásában (*Érzékeny és vig dalok gyűjteménye*. Sáros-Patakon, 1834. 133. l.) (V. ö. Cs/ÖM. I, 291–292. l.) Mindkét kiadásban a szerző neve nélkül s a „Tsak te vagy az édesem . . .” kezdetű versszakkal meg-
toldva.

Toldy kiadásával csaknem egy időben jelent meg az egyversszakos eredeti szöveg Kecskeméthy Csapó Dánielnak *Dal/füzérke válogatott népszerű dalokból* című gyűjteménye „második füzér”-ében, a szerző neve nélkül (Pesten, 1844. 76–77. l.). (V. ö. Cs/ÖM. I, 252. l.)

A későbbi kiadások Toldy nyomán közölték a verset. A HG. ezzel a jegyzettel adta közre: „[Cs. e versét a későbbi dalgyűjteménykészítők összefűzték Kovács József *Nosza a hatyni tollat* kezdetű versének egyes részleteivel. V. ö. I. K. 1917: 74–75. l.]” (HG. II, 76. l.) A megadott helyen, az IÜK.-ban, Harsányi István és Gulyás József foglalkozott a kibővített változatokkal, ott még nem foglalván ilyen határozottan állást a többletversszakok kérdésében.

A későbbi kiadások is csak a hiteles, egyversszakos szöveget közölték.

Keletkezése

Mivel már az EK. „Dal”-nak, Nagy Gábor másolata pedig „*Nóta*” utalással határozottan énekelt dálnak jelzi, bizonyosra vehetjük, hogy dallamra készült, s Csokonai korai dalkísérletei közé tartozik, amilyen pl. az EK.-on előforduló A' *Búkkal küszködő, a Felvidülés vagy az Éggy kesergő Magyar.* Rövidsége, dalszerűsége s fennmaradt dallamai egyaránt ezt igazolják.

Toldy a jegyzetekben nem utalt a vers keletkezésére; az 1793-i vers-tisztázati darabjait általában „1794 előtt”-inek jelozte. A HG. — félre-értve némileg Toldyt — a „Hátrahagyott elegyes versek” egész anyagát (amelyben tárgyalt versünk is megjelent) 1796-ból keltezte (ld. HG. III, 495. l.).

Juhász Géza — nyilván a többi dalkísérlet keletkezéséhez igazodva — 1792-ből származtatta (ld. EPM. 312. l.), s az ÖV.—ÖV.² és a MM. is ezt vette át.

Az említett mozzanatok folytán mi is ezt a keletkezést tartjuk valószínűnek.

Maga a saját kezű K₁ nem vet föl kérdést: javítás nélküli tisztázat. Legföljebb a címmel kapcsolatban merül föl némi tisztázandó: a költő saját kezű kéziratleltárán (Kcsj.) két címváltozat is található (A' *Violához*, *Egy Violához*), s a saját kezű Mfj.-en megismétlődik az előbbi, a költő által fölülvizsgált ÚK.-on pedig az utóbbi.

Az ED. saját kezű tartalommutatójában — szintén személyesebb jelleggel — A' *Violám* címmel található (talán azért, hogy megkülönböztesse az A' *Viola* című Chiabrera-fordítástól). Ez esetben — részben megkülönböztető céllal — részben azért, mivel úgy véljük, hogy ez a személyesebb jellegű cím jobban megfelel a költő eredeti céljának, a legkésőbbi címjegyzéken is előforduló címváltozatot fogadjuk el, az autográf Kcsj. helyesírása szerint: *Egy Violához*. Kiadásunk alapja a K₁.

A másolatok vetik föl tulajdonképpen a szövegkritikai kérdéseket.

A sárospataki nyomtatott dalgyűjteményeknek említett második versszakát számos másolat megőrizte, a másolatok egy részében azonban a versszaknak érdekes szövegváltozatai vannak (amint erre Harsányi István és Gulyás József is már rámutatott: ItK. 1917: 74–75. l.), sőt többversszakos változatok is előfordulnak.

Hitelesen Csokonai művének azonban csak a TF.-be letisztázott versszak tekinthető: a többi hozzátoldás mind idegen szerző műve, föltehetőleg az azonos dallam folytán csatolták Csokonai verséhez.

A kutatók tájékoztatására felsoroljuk a fattyúszövegű változatok leheltyét; kétversszakos változat: MTAK. Ms. 923: 15b–16a; SpK. 1666: 350. l., SpK. 1667: 81. l. (V. ö. ItK. 1917: 74. l.), Déri M. Néprajzi Adattár. 210: 4a.

Háromversszakos változatok: OSzK. Oct. Hung. 926: 7a; DebrEK. Ms. 167: 195. l. SpK. 1670: 21. l.; SpK. 1707: 187–188. l., SpK. 130: 151–154. l.

Harsányi és Gulyás a SpK. 257: 126. l.-ről még egy változatot említ (ld. ItK. 1917: 74–75. l.).

További, több strófás változatok: DebrK. 2730: 124. l., kiskunhalasi Thorma János Múzeum 3667: 30–31. l.; KP.-ék. 36–37. l.

Legyakrabban a rímkovács Kovács József *Unszoló Dallát* (Nobisza a hatyú tollat / Képező kacsók . . .) függesztették hozzá (ld. Kovács' *Jó sef Versei, melyeket halála után eredeti kéz írásaiból össze szedett s' ki adott Ferdős Dávid gyönki professzor*. Pest. 1817. 17–18. l.).

A Csokonai verséhez kapcsolt többi versszaknak („Csak te vagy az édesem! . . .”; „Az Egek meg engedték . . .”; stb.) nem sikerült forrását megtalálnunk a közel egykorú énekeskönyvekben, de biztosra vehető, hogy ezek is idegen szerzők műveiből ragadtak a dalhoz. Klenner bizonyára tévedett, mikor az „Ölelj meg szép Természet . . .” kezdetű versszakot — Harsányi és Gulyás 1917-i tanulmányára utalva — Csokonai „Ifjúkori, eddig ismeretlen” verseként tárgyalta (32. l.).

A Kiss Pál-ék. négystrófás változatáról kéziratosságyatékában Juhász Géza ezt írta: „Nem valószínű, hogy az egész Cs. [= Csokonai] műve, bár még a trocheus-sajtelelem is végigvonul benne, s világosan kereszt-rímes. Többre ebből nem következtethetünk, mint hogy talán ez az ének volt költőnk mintája, saját egyversszakos dala magánkötésükor. Korábbi 1792-nél trocheusai miatt nem keltezhetjük, akkor pedig 6 már magasabb fokán állt a kifejezőképességnek, semhogy mind a 4 strófát neki

lehetne tulajdonítanunk. Az azonban könnyen megtörténhetett, amit itt látunk: hogy közzsájon egyéolvadt az ő strófája a vele azonos formájával. Kizárva az sincs természetesen, hogy az itt közölt szöveg íróját ihlette Cs., de régebbinek mindenestre a VN. [= Világi Noták]-beli toldalék látszik.“

Tárgyi magyarázatok

A vers keletkezését időpontja (az 1792. év), elvont, általános megfogalmazása s dallamra készülte együttesen magyarázzák: személyes szerelmi élmény nélkül, az egykorú népszerű szerelmes versek, virágénekek mintájára készült, amikor Csokonai — talán maga komponálta dallamokkal — kísérletet tett dalszövegek írására, hogy költői témátárát gazdagítsa. Hasonló kísérletei (*A' Búkkal küszködő*, a *Felvidülés* stb.) között ez az első szerelmes tárgyú.

Az egyetlen találó képbe — jelképbe — öltöztetett mondanivaló egészen a virágénekek hagyományos nyelvén szól: ez magyarázhatja egykorú nagy népszerűségét.

Mi úgy véljük, hogy egykorú — nagyjából azonos versformájú — népszerű énekszövegekkel olvadt össze Csokonai verse.

Verselése

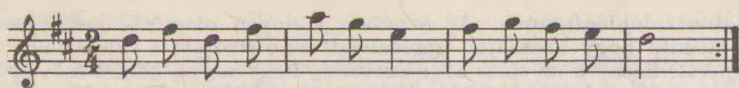
Trochaikus lejtésű, 7-es és 5-ös sorokból épül: az első négy sor kereszt-rímös, 7a 5b 7a 5b képletű, az utolsó négy sor képlete: 7c 7c 7d 5c, bár a saját kezű K₁-ben a 7. és a 8. sor voltaképp egyetlen sorra egyesül, tehát a versszak itt hétsoros, de az eredetiről készült K₂ 8 soros tördelése látszik hitelesebbnek.

Bár az EK. csak annyit mond, hogy „Dal” s külön nem teszi ki a dallamra írt verseknél szokásos „Nota” megjelölést, Nagy Gábornak Csokonai eredeti kéziratairól készített másolata határozottan tartalmazza a „Nóta” utalást. Így bizonyosra vehető, hogy Csokonai e verse dallamra készült.

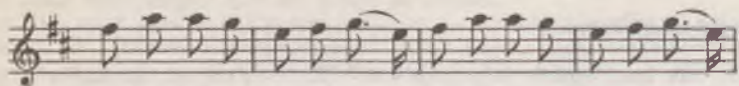
Dallama

Sonkoly nem regisztrálta dallamát, holott az általa feldolgozott Tóth István-melodiáriumban is megtalálható — igaz, hogy Csokonai neve nélkül, pedig a gyűjtemény összeállítója általában föltüntette a költő nevét a Csokonai-versek kottáinál. A kotta a gyűjtemény 184. számú darabja, itt található az egystrófás dalszöveg változata is (K₁).

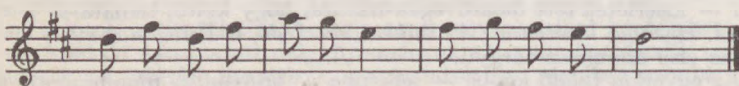
A dallam egykorú népszerűségét mutatja, hogy „Ad notam” jelzésként (*Illatoztasd kebledet... kezdő szavakkal*) megtalálható egy latin diákvors felett az 1817–1848 között másolt Pataki dallamtárban: is SpK. 1765: 290. l. Ugyanitt kottája is megvan; mi Tóth István nyomán közöljük:



Il - la - toz - tasd keb - le - det Drá - ga Vi - o - lám!
Mellyben hű sze - rel - me - det, Gyakran kós - to - lám.



Míg tsókja - id' harmat - ja Mé - zét re - ám tsorgat - ja:



Lel - kem addig lé - te - lét meg nem ún - hat - ja!

110. Vig élet a' Parnasszuson

Kézirata

MTAK. 678: 7ab—8a: a *Tempefői* saját kezű tisztázatában (K₁). Közel egykorú másolatai az ÓD.-ban megjelent szövegen alapulnak: DebrK. R. 809: 31b (K₂); Prága, EKvt. Kubelik (Széll)-gyűjtemény XXII. C. 41. é. 23: 103—104. l. MTAK. Mf. 162/IV. (Stoll 803.) (K₃).

A *Tempefői*-ben fennmaradt *A' ki nem volt soha Poéta* kezdetű nyitó versszakot, amelyet a költő a kiadásból elhagyott, a hódmezővásárhelyi KP. „Nota CCVIIa” megjelöléssel önálló dalszöveggként őrizte meg (134. l.).

Tóth István melodiáriuma az 1. vsz.-ot tartalmazza, a hozzá tartozó kottával (MTAK. RUI. 8r. 63: 140. l.).

A költő saját kezű kéziratjegyzékén, a Kcsj.-n a „N° 6° Mások' írása” köteggben, a 15. helyen még a *Tempefői*-beli első versszak kezdő sorával szerepel: „A' ki n[em] volt soha Poéta. &.”, s hasonlóan a Kcsl. N° 5. jelzetű nyalábjában.

Megjelenése

Osokonai kiadásra szánt műveinek jegyzékein megglehetősen későn bukkant föl; az 1802-i ŰK.-on a 145. sorszám alatt található: „A' tiszta nyájasság hol örül &.” Az ugyanezen évből való Mfj. az „Ódák” között a *Tempefői*-beli 1. vsz. kezdősorával tartalmazza: „Ódák. 6. 15. <A' ki n[em] volt soha Poéta.>.” Az 1802/1803-i ÓD/t. viszont már az ÓD.-ban található címével lajstromozta, az Első Könyv II. verseként: *Vig Élet a' Parnasszuson*.

Az, hogy viszonylag későn került föl a költő címjegyzékeire, nem jelenti azt, hogy nem volt készen korábban: csupán arról van szó, hogy kez-

detben a *Tempefői*-vel együtt, annak betétjeként akarta közreadni, s csak mikor a szatírai játék kiadásáról le kellett mondania, akkor kezdett foglalkozni a gondolattal, hogy a verset önállóan fölvegye valamelyik kötetébe. A kezdő sorok körüli ingadozás azt mutatja, hogy kezdetben a *Tempefői*-beli 1. strófát is ki akarta adni, a vershez tartozónak érezte a költő, s csak utóbb hagyta el. E versszak nélkül jelent meg ÖD.-ban (Első Könyv. XI. vers; 26–27. l.), a K₁-től eltérő, egyszerűbb sortördeléssel. A későbbi kiadások ezt az ÖD.-beli közlést vették alapul; kiadásunk is ezen alapszik, de a *Tempefői*-beli kézirat sortördelését követjük.

Keletkezése

A vers, akárcsak a közel egykorú *Jöszte Poétának*, az iskolai poézis-oktatásban gyökerezik: a poézis hatalmáról tanultakat öntötte bonyolultabb formába s alkalmazta dallamra a költő. Az, hogy a *Tempefői*-ben már megtalálható, csak azt bizonyítja, hogy 1793-ban már készen volt. Juhász Géza — s a kronológiáját követő ÖV.—ÖV.², MM. — viszont ezt tekintette a keletkezés évének is.

Szerintünk ennél valamivel korábbi: föltehetőleg már korábban elkészült versét iktatta a színjátékba Csokonai. A rokon témájú versek (*A' Vig Poéta*, a *Jöszte Poétának*) is 1791-ből, illetve 1792-ből származnak. Kissé groteszk hatású toldott ríme (*Máró ~ már oh!*) az 1790-i *Az ősz Laudonra* hasonló rímével (*bár óh ~ báró*) van rokonságban. Ennek alapján 1791-re tehetnénk keletkezését. Tekintetbe véve viszont azt, hogy Csokonai dallamra írt legkorábbi versei (*Jöszte Poétának*, *Felvidulás*, *Egy kesergő magyar*, *Egy Violához* stb.) 1792 körüliek, tárgyalt versünket is 1792-re keltezzük, s ezt — a szóba jöhető 1791-gyel szemben — bonyolult strófaépítése is megerősítheti.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az ÖD.; mivel azonban ez a kiadás kényszerítő helyszűke miatt az eredeti kézirat változatos rímelésű rövid sorait — föltehetően a költő szándéka ellenére — áttördelte hosszabbakká, mi az eredeti sortördelés szerint közöljük az ÖD. szövegét. Ezzel együtt járt, hogy az ÖD. közlésének néhány kiskezdbetűs szavát — sorkezdb helyzetbe kerülve — nagy kezdbetűsre változtattuk a K₁ alapján.

Tartalmi jellegű eltérés a K₁ és az ÖD. között annyi van, hogy a K₁ hosszabb egy kezdő versszakkal, amelyet a címjegyzékek tanúsága szerint a költő eredetileg a vershez tartozónak érzett, sőt az sem lehetetlen, hogy nem pusztán esztétikai s kompozíciós szempontból hagyta el később ezt a strófát, hanem politikai óvatosságból is (a *Frantziskanus barát*-ok emlegetése miatt).

A következőkben közöljük a *Tempefői*-beli, egy versszakkal hosszabb eredeti szöveget, majd az ÖD.-ban kiadott változatot. Az elhagyott versszak:

*A' ki nem volt soha Poéta
Múltán meg ünhatja életét a'
A' ki Márót, Násót nem látta
Légyen Frantziskanus barát a'.*

- 5 *Itt az Élet*
Iriggyé lett.
A' ki bánja
A' Musáknak, <P>
Poetáknak
 10 *Vagyok én tanítványa.*

(MTAK. K. 678: 3b)

1.

- Rosalia. A' tiszta nyájasság hol örül*
Jobban mint a' Parnassus körül
Hol az ártatlan mulatságnak
Közegette a' búk nem rágnak
 15 *Zöld ligetek*
Ti bennetek
Öröm lenni
A' Laurusok
És myrtusok
 20 *Árnyékába pihenni.*

2.

- Itt a' Músák magok vezetnek*
Nectárjajikból [!] részeltetnek.
Apolló maga énekelget
Az Echó rá vissza felelget
 25 *Ott hallik a'*
Vig Múzsika
Ott zengedez
Hol a' szagos
Bokrok között
 30 *Aganippe tsergedez.*

3.

- A' hegyek (es völgyek) itt mindég* zöldellők*
Újjítják kellemetes szellők
A' leg szebb tavasz mindég lakja
Mezeit virágokkal rakja. — —
 35 *Itt egymással*
Vig hangzással
Tánczolgatnak
Az örömdök
'S Őszve kaptsoltt
 40 *Karral vígan mulatnak.*

4.

- Lármás városok távozzatok*
Hol laknak a' gondok 's bánatok
Nagy Udvarok csak maradjatok
Én e' kies helyen mulatok
 45 *Boldog Máró*
Élted már, óh

* E két szó az áthúzottak fölé utólagos javításként van beírva.

Tsak te éled,
A' Múzsákk [= Múzsáknak]
Poétákk [= Poétáknak]
Ölében szíved éled.

50

(I. h. 7ab, 8a)

Az Ódák szövege:

Víg élet a' Parnasszuson.

*A' tiszta nyájasság hol örül
Jobban, mint a' Parnasszus körül,
Hol az ártatlan mulatságnak
Közepette a' búk nem rágnak?
Zöld Ligetek! ti bennetek öröm lenni,
A' Laurusok' és Myrtusok' árnyékában pihenni.*

*Itt a' Múzsák magok vezetnek,
Nektárjaikból részeltetnek;
Apolló maga énekelget;
Az Ekhó rá visszafeljelget.
Ott hallik a' víg muzsika, ott zengedez,
Hol a' szagos bokrok között Aganippe tsergedez.*

*A' Hegyek itt mindég zöldellők,
Újtják kellemetes szellők;
A' legszebb tavasz mindég lakja,
Mezeit virágokkal rakja.
Itt egymással, víg hangzással tántolyoltnak
Az örömlők, 's öszvekaptsolt karral vígan mulatnak.*

*Lármás Városok! távozzatok,
Hol laknak a' gondok 's bánatok;
Nagy udvarok! tsak maradjatok:
Én e' kies helyen mulatok.
Bóldog Máró! élted már óh! tsak te éled,
A' Múzsáknak, Poétáknak ölében szíved éled.*

(ÓD. 26—27. 1.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a vers eredetileg a *Tempefői* dalbetétjeként tűnik föl: az Első felvonás 1. Jelenésében, mindjárt a darab elején, Rozália „*Clavirjához megy, s annak pengetése mellett ezt a' Nótát éneklí:*

A' ki nem volt soha Poéta [stb.].”

A dalt elénekelve így folytatja monológját: „Ez a dalotska megérdemlette az én tetszősemet, mert a' ki ezt írta, az én képzelődéseimet rakta ki szavaiban. (*Papírost, pennút szed elő.*) Nem állhatom meg, hogy az ő hirtelen lobbant tűzét ne bámullyam, nem állhatom még sokkal inkább meg, hogy az ő versével a magamét ne egyeztessém. (*Le ül, ir.*)” (MTAK. K 678: 3b.)

E mozzanatnál lép be Tempefői, s itt kezdődik a II. Jelenés, amelyben Rozália most már Tempefőihez intézi kesergését a magyar költészet hely-

zeteről, miközben felolvassa neki ímént szerzett versét: „*Rosalia*. Szerencsétlen Magyar Poésis, szerentsétlen M. [= Magyar] tudósok, a' kik azért irogattok Verseket, hogy legyen minek el veszni. Én azért ez édes mesterséget meg nem vetem: most is, hogy a' te hozzám jöttedből kettős örömet vettem, abba valék foglalatos. *Elő veszi a' papírost*. Nézd édes Poétám, látod fellyül ezt a' verset, a' mi így kezdődik: A' ki nem volt soha Poéta. azt egy kedves Lélek írta, mely<et az én>nek gondolati az enyimekkel egyyeznek; szavaimat is kívántam vele egygeztetni, nézéd, itt kezdődik: A' tiszta nyájasság hol örül. Ha terhedre nem lészek, hadd olvassam el előtted.” (I. h. 6b—7a). Rozália itt csak a 3. vsz. 4. soráig jut el, s a következő fordulattal fejezi be a felolvasást: „Itt, kedves Poétám enyelgő képzelődésemet a' te jelenléted magához ragadta, 's örömmel engedtem félre tsapásának: e' miatt a' nóta közepén vége- nek kell vala szakadni a versnek, majd ki pótolom szomorúbb óráimba.” (I. h. 7b.)

Tempefői biztatja a vers befejezésére, Rozália azonban őt kéri föl erre, s a darabban végül is Tempefői rögtönzi a vers befejezését: „*Tempefői*. De én egész alázatossággal kérem a Kis Asszonyt hadd gyönyörködjem azók [= azoknak] bé szegéseiben.

Rosalia. Az én tsekély Músátskám kevélykedni fog a' tiédde való egyge- sülésben. Ne tagadd meg tőle ezt a' szerentsét.

Tempefői. A' mint sül.” (I. h. 7b-8a)

Tehát a „satirai játék”-ban Rozália és Tempefői közös alkotása a vers. Ezzel kapcsolatban írta Horváth János: „Vers, ének bőven van mindegyik darabjában. Innen vígjátékainak az énekes műfajjal való rokonsága, némi operettszíneze. Sokszor saját verseit látjuk viszont bennük: *Tempefői*ben Rozália és Tempefői közös szerzeményeként szerepel a »Víg élet a Parnasszuson.« (Csok. 70. l.)

Forrásait tekintve a vers kétségtől Csokonai iskolai antik tanulmá- nyaiiban gyökerezik, amint már Oláh Gábor fölfedezte: „Van *Víg élet a Parnasszuson* is! A laurusok és myrtusok árnyán részegítő nektárt kínál- nak a Muzsák; szagos bokrok közt Aganippe csergedez, az Örömlök pedig összekapcsolott karral vígan mulatnak. (V. ö. Horatius: Ódák I. 4. Jam Cytherea choro ducit Venus imminente Luna. . .)” (CsLat. 19. l.) De Szócsanak is igaza lehet, aki a verset az olasz Árkúdia költészetével rokonította (CsokOl. 25—26. l.), bár ennél a még kissé iskolás versnél jóval erősebbnek látszik az antik hatás.

Horváth a rokokóhoz kapcsolta: „Amilyen az ő poézisa természeté, olyannak képzeli el a Parnasszust is (*Víg élet a Parnasszuson*): ártat- lan mulatozásoknak mindenféle rokokó-kellékkel ellátott ligetekben.” (I. m. 40. l.) Sinkó pedig — némi időrendi tévedéssel — „A csókok tűn- dérvilágából idelombosodó, s a tiszta nyájasságot dícsérő Csokonai-verse- set” látta benne (78—79. l.).

A következőkben első helyen (1—7.) a *Tempefői*-beli változat elhu- gyott versszakának sorait magyarázzuk:

3. *Máró*: Vergilius Maro, az *Aeneis* költője; *Naso*: Publius Ovidius Naso római költő.
4. *Frantziskanus barát*: ferences szerzetes; egyik rendjük szegény- ségi fogadalmat tett s lemondott a világi örömeiről.
- 5—6. *Itt az Élet / Iriggyé lett: az iriggy* a régi nyelvből 'gyűlölködő'-t, 'rosszindulatú'-t jelentett.

7. *A' ki bánja*: enyhe szitkozódás: 'ördög bánja' vagy 'bolond, aki bánja'.

Főszövegünk magyarázó jegyzetei:

9. *Myrtus* (gör.): a mirtusz Aphrodité kedves fája volt, az ágai-
ból font koszorúval a versenyek győzteseit jutalmazták.
20. *Aganippe* (gör.): a múzsáknak szentelt forrás a Helikon aljában.
28. *Az örömek*: alkalmasint a Khariszok (Gráciák) értendőek, akik
az ókori felfogás szerint a szemet-lelket megörvendezettető dol-
gokat csiráztatták elő a földből. Egyikük neve, az *Euphrosyne*,
szó szerint is azt jelenti: 'az örvendeztető'.
31. *Lármás Városok!* A „Városi láрма” elítélése már Csokonai korai
iskolai versgyakorlatában feltűnik (ld. *Az Estvének le írása*). Ké-
sőbb is gyakran fölbukkan ez a mozzanat verseiben és prózájá-
ban (v. ö. *A' tanúnak hívott Liget* 1—4. sorával s *A' Magdnosság-*
hoz 43—46. sorával, valamint Széchényi Ferenchez írt egyik leve-
lével: HG. II, 715. l.).
33. A gondokkal terhelt udvarokról éppígy szó esik majd *A magá-*
*nosság*hoz című ódában, ahol éppen így a költői nyugalma vidék,
a költészet világa áll szemben a pénzért tülekedő társadalom
zajával — csakhogy ott már nem egy képzeletbeli antik táj,
hanem Kisasszond környékének élethű hazai világa alkotja az
ellentétet: „Te a' Királyok udvarát kerüld / Kerüld a' Kas-
télyokat; / 'S ha bévetődsz is, szibbadozva szülöd / Ott a' fo-
gyasztó gondokat.” (ÓD. 66. l.)
- 36—37. *Élted már óh / Tsak te éled*: azaz: 'csak te élsz igazi (emberhez
méltó) életet'.

Verselése

Mint említettük: a *Tempefői*-beli eredeti kézirat sortördelését tekint-
jük hitelesnek.

Csokonai autográf kézírata szerint eredetileg végrímek voltak azok a
rímek is, amelyek az *Ódák* kiadásában — helyszúke folytán — belső
rímekké lettek. Ezért tévedésnek kell tartanunk Elek véleményét, aki
„belső rímterv”-et említ e verssel kapcsolatban: „Előtte még ismeret-
len jelenség volt irodalmunkban a belső rím, utána is, jóformán Aranyig,
alig találkozunk vele, s így e két nagy verselőnek művészeete ebben a
pontbanis találkozik. »Víg élet a Parnasszuson« című költeményét [...] belső
rím tervvel írta (strófáinak ötödik sorát egy-egy belső rím osztja
három részre), melyek a felmondásban strukturális rímekké alakulnak
át.” (87. l.) Az említett sorokhoz fűzött jegyzetében Amadé költészetére
hivatkozva ezt írta még Elek: „Amadé gyakori sorközi rímei tulajdon-
képpen tervszerű soraprózó rímek, nem pedig valódi belrímek” (110. l.).
A Víg élet a Parnasszuson „belső rím”-ei is eredetileg jellegzetes soraprózó
rímek voltak: játékos csengéssel az énekelt szöveg cifrázásához nyúj-
tottak alkalmat.

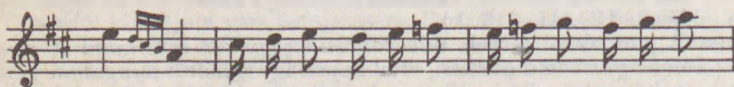
Az *Ódák* szövegközlésében 6 sorból áll mindegyik versszak; eredetileg
azonban e versszakok 10 sorosak voltak. Az első négy sor mindegyik
versszakban 9 szótagú (két-, illetőleg három ütemű), a következő öt 4
szótagos, a versszakzáró utolsó sor pedig 7 szótagos. A vers ritmusformája
nem egészen világos: bizonyára a dallamhoz igazodott.

Dallama

Tempefði-beli felhasználása szerint is dallamra készült. Kottáját Tóth István melodiáriuma őrizte meg: MTAK. RU1. 8r. 63: 140. l., 215. sz. dal; ennek nyomán közöljük, mai átíratban:



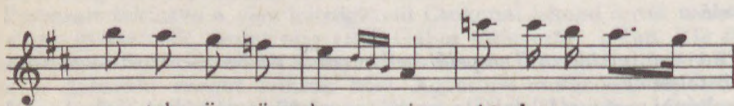
A' tiszta nyájas-ság hol ő-ről Jobban, mint a' Parnasszus



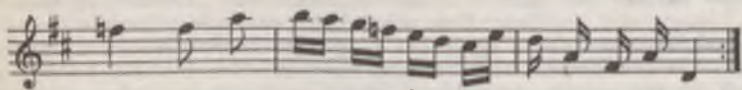
kö - ről, Hol az ár-lat-lan mú-lat-ságnak Kö-ze-pel -



te a' búk nem rág-nak! Zöld Li - ge - tek! Ti ben-

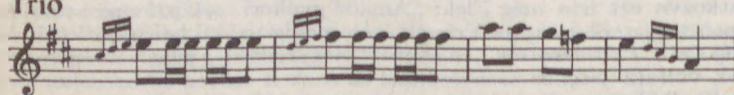


ne - tek ö - röm len - ni, A' La-u - ru - -



sok A' Myr - tu - sok Ár - nyé - ká-ban pi-henni.

Trio



III. Horváth Ádámhoz

Kézirata

Az 1—96. sor saját kezű (?) tisztázata a KK.-II.-ben: 36a—37b; a befejező rész (97—120. sor) autográf fogalmazványban a Szpróz. (K 675) kötet végére kötve: 92b.

A költő saját kezű 1800-i kéziratleltárán a „Rongyosok” között *Horváth, és Horváthoz megjelöléssel fordul elő* (Kcsj. N° 11°: 6). A halála után készült kéziratjegyzékek adatai: *Horváth Ádám Úr <fel> Levele és Válasza* (Ktl. Fasc. N° 2: N° 9.), illetőleg *Horvát Ádám Levele, és Válasz* (Kcsl. N° 2°: 9.). Ezek az utóbbiak azonban alkalmasint nem erre a levélváltásra vonatkoznak, hanem a *Horváth Ádám névnapjára* című versre. (V. ö. a Ktl. Fasc. N° 7: 2. adatával: *Horváth Ádám Úr Hívóczédulája, és arra vő [= való] Felelet.*)

Toldy az 1—96. sort — nyilván a KK. II. alapján — lemásoltatta: MTAK. RUI. 4r. 37/VII.

Megjelenése

A verses levelet Csokonai kezdettől fogva fölvetve kiadandó művei jegyzékére; ott van már az EK.-on: „XCV. Horváthoz. Levél. *Revideálni.*” Megtalálható az Első számvetésen is, 1796-ban, *Levél Horváthhoz* címmel. Az 1801-i Vkt. *Horvát Ádámhoz* címmel utal rá, s ugyanígy található az 1802-i ŰK.-on, a 30. sorszámán; az ugyancsak 1802-i Mfj. az „Alkalmatosságra valók” közt tartalmazza, azonos címmel (II: 6). Kiadási terve ellenére Csokonai életében nem jelent meg.

Domby bizonyára a Gaál Lászlóhoz került hagyaték ismeretében említette Csokonai kiadatlan művei között *Horváth Ádám Urhoz* címmel (VII. 1.).

Először Toldy adta közre, de csak a vers első részét (1—96. sor) (721—723. h.); ismerte azonban a második, befejező részt is, amelyet ő egy korábban keletkezett levél töredékének tartott, s idézte tíz sorát *kiadása* bevezetésében (XIX. h.). A befejező részt először a HG. adta közre (II, 324—325. l.), szintén mint önálló verset; a bevezető részt külön a II, 17—20. l.-on közölte. Önálló versekként adta ki a két részt a FK. is (430. l. és 485—487. l.); Juhász Géza viszont csak az első részt adta közre az EPM.-ban (190—193. l.). A két versrészletet először Vargha Balázs illesztette össze (ÖV. I, 127—131. l.), bár itt még jelezte a két rész esetleges különállását; az ÖV²-ben azonban már teljesen egybefüggően közölte a korábban külön versnek tekintett két részletet.

Keletkezése

Csokonai, amikor írói pályája kezdetén tájékozódni kezdett kora magyar irodalmában, ösztönös vonzalommal fordult az egykori debreceni diák, a Dunántúlon élő Horváth Ádám költészete felé. A *Tempelei*-ben őszinte elragadtatással emlékezik meg róla; az egész játék Rozáliának ezekkel a szavaival kezdődik: „Ez a' Horváth Úr Múzsája oly hatalmas, hogy képzésemet képzése után ragadja: lehetetlen, hogy a' világról el ne felejtkezzem, mikor az ő verseire függesztem elmélkedésemet.”

(Cs/Szín. I, 7. 1.) Ugyanitt Bárá Serteperti Rozália könyvtárából Horváth Ádám egyik munkáját emeli le: „Hunnias, vagy magyar Hunyadi.” (I. m. 14. 1.) Horváth *Hol-mi-járól* pedig Rozália ezt mondja: „Soha sem lesz szebb mulatság mintha a’ Horváth Úr holmiját olvassuk” (I. h. 35. 1.). Hatással volt a költőre Horváth buzgó hazafisága mellett a néphagyományok és a népnyelv iránti érdeklődése, felvilágosult gondolkozása (szót emelt a nők egyenjogúságáért) és természettudományos műveltsége is. Szinte természetes volt, hogy pályája elején, amikor igyekezett írói helyét megtalálni, személyes kapcsolatot is próbált keresni dunántúli példaképével.

Sajátságos, hogy Csokonai Horváth felé fordulásának — kezdetben közvetve, majd közvetlenül is — Kazinczy volt az előmozdítója; Horváthot Kazinczyn át fedezte föl s szerette meg: az Orpheus első évfolyamában jelent meg Horváth Ádám és Kazinczy verses levele is. Bizonyára ugyanitt olvashatta „Széphalmy” útirajzát füredi utazásáról s Horváth Ádámmal történt találkozásáról.

Horváth költői levelei kétségkívül hatással voltak Csokonai verses levelének megszületésére is. A dunántúli írónak Kazinczyhoz szóló első episztolája 1789. jún. 8-ról, Szántódról keltezve *Tsalattatás* címmel jelent meg (Orph. 1790: I, 51—62. 1.); a levél a jellegzetes 15 szótagú sorokban fródott, mint Horváth 1791-ben kiadott munkája, a *Legrövidebb nyári éjtszaka* — s mint Csokonainak Horváthoz írt verses levele is. Bizonyára nem véletlen, hogy a debreceni diák éppen ezt a formát választotta Horváth Ádámmal intézett költői levelében.

A *Tsalattatás*-ban Horváth azt írja le, hogy álmában Kazinczy meglátogatta őt a Balaton mellett. (A vers *Kazinczyhoz Kassára* címmel a *Hol-mi-ban* is megjelent: III/2: 90—100. 1.) A találkozás nemsokára, ugyanazon év novemberében meg is történt. De még ezt megelőzően Kazinczy az Orpheusban 1789. szept. 24-ről keltezett verses levelében válaszolt Horváthnak, amelybe beleszötte „Eratója” dalát: *Keresztes Bálint kedveséhez Tornai Margithoz a’ Szent Földről című kedves archaizáló szerelmes versét* (Orph. 1790: I, 184—190. 1.).

A hexameterekben írt verses levélre Horváth azonos versformájú költői levéllel válaszolt, sőt — Kazinczy példájára — ő is beiktatott egy magyaros formájú betétet levelébe. Horváth újabb verses levele *A’ Hajnal. Kazinczy Ferentzhez* címmel jelent meg barátja folyóiratában (Orph. 1790: I, 223—236. 1.); a hexameterekben írt költői levél kissé emelkedettebb hangú az előbbinél, s ebben is fölbukkan a személyes találkozás vágya s reménye:

... lesz még (’s áh! lesz e’?) szerentsés
Éjtszaka ’s est-hajnal; inlyen maga fogja szerelmes
Músáját, kedvelt Konyhódba vezetni Kazinczy. —

(I. h. 236. 1.)

(Az 1789. okt. 14-ről keltezett verses levél *Egy est- és reggeli Hajnal Kazinczyhoz* címmel jelent meg a *Hol-mi-ban*: III/2: 134—147. 1.)

A novemberben megtörtént találkozásról Kazinczy meglehetősen hangú úti beszámolóját szintén az Orpheusban olvashatta Csokonai; a mestere által rajzolt portréban így jelent meg előtte a füredi költő: „Horváth harmintz esztendő, feleséges de gyermektelen, középszerű magasságú,

igen nemes képezetű, de a' mellyet szokatlan különösségeivel defigüríroz. Igen sokat hasonlítanak lineamentumi, kivált fekvő homlok, 's nyerges orra IV. Henriknek Rubens által festett 's Janinet által rézbe véssett 's színekkel nyomtatni szokott képéhez, tsak hogy ő iffjabb mint a' Király akkor vala mikor festettetett. Igen fekete szálás bajusza el-fedi száját; hajai pedig, mellyek természetből göndörök, mind oldalról, mind zopf gyanánt hátul tsombók módra vannak meg-kötte; veres paszomántos nadrághoz egy tenger színű rövid mentét veszen, 's egy kalpag formára metszett nyusztos 's veres bársonyú süveget. Vig, pajkos, tréfás, elmés és igen alkalmatos mindenre: de minden tselekedeteiből érettség, philosophiai tsendesség és a' mértéken túl ható, de nem vak áhitatosság látszik." (Orph. 1790: I, 179—180. l.) A továbbiakban még ilyen vonásokkal egészítette ki Kazinczy Horváth arcképét: „Szíve jobbíthatatlan, jól-tévo, szelíd, erköltsai tiszták, fedhetetlenek, 's társasága igen kedves [. . .] Mennyit tudnék még írni, a' mellyek az én Horváthomat közelebbről esmértetik. Férfiúi érettség, elevenség, pajkosság, tréfa, tűz, a' leg-kedvesebb szelídséggel öszve-szóve, az, a' mi őt a' Néző előtt kedvessé teszi." (Uo. 181—182. l.) Hasonló elragadtatással számolt be füredi költőtársáról Aranka Györgynek is 1789 decemberében írt levelében (ld. KazLev. I, 518. l.).

Közvetve tehát Kazinczynak, illetőleg Kazinczy és Horváth barátságának a közreadott költői levelezésének is szerepe lehetett abban, hogy Csokonai érdeklődése a füredi költő felé fordult, s hogy ő is verses levéllel kereste föl.

A fentiek alapján nem is érezhetjük annyira elmarasztalónak Kazinczy 1793-i ítéletét, amikor Kis Jánosnak ezt írta Csokonairól: „mind virtusiban; mind hibáiban is! — második Horváth Adám lessz". (KazLev. II, 297. l.)

Elsősorban a tárgyalt vers keletkezésének időpontja vetett föl kérdéseket. A dátum meghatározásába belejátszott Kazinczynak 1793. júl. 29-én Csokonaihoz írt levele, amelyben többek közt ez olvasható: „Míg a' versek kinyomtatódnak, nem írna é az Ur valamit versben Horváth Adám Urnak, hogy azt belé nyomtathatnánk a' Gyűjteménybe?" (KazLev. II, 304. l.) Ugyane levelében írta meg Kazinczy azt is, hogy „Az Ur számára Nagy Gábor Ur viszen Herdert és Horváth Adám Urnak a' képét.—" (J. h.) Toldy erre a levélre hivatkozva 1794-re tette a vers keletkezését: „Horváth Adámhoz Kazinczy, 1793. júl. 29. kéri Csokonait, nem írna-e Horváth Adámnak verseket, hogy bele nyomtathassa Cs. versei gyűjteményébe, mellyet akkor kiadni szándékozott. 1794. nov. újra sürgető (l. Kaz. Ered. Munk. Második Osz. Levelek, III. köt. 383—5.)" (952—953. h.) A Toldy által 1794. novemberére tett „sürgető levél" (KazLev. II, 390. l.) keletzése azonban — amint a Bevezetésben már rámutattunk — nyilvánvalóan téves, s ez a téves dátum öröklődött tovább napjainkig (ld. CsEml. 469. l.). A levél 1804-ben, nem sokkal Kazinczy november 11-i házasságkötése előtt íródhatott, tehát szó sem lehet benne a Horváthnak írandó versről. Vargha Balázs szintén föltételezte Kazinczy „tanácsát" a verses levél létrejöttében: „Második lépését [az irodalmi nyilvánosság felé] már Kazinczy tanácsára hivatkozva tehetette Csokonai. Horváth Adámnak írt verses levelet Balatonfűredero, 1792. szeptember 8-án. Kiabál az iparkodás a levélből, hogy meg akarja szerettetni, föl akarja fűdöztetni magát." (ArcV. 81 kk.) S ebből a megállapításból a fölfedeztetés vágya a fontos. Valóban, mintha

Csokonai mecénáskeresés szándékával fordulna Horváth Ádámhoz, aki 1789-ben Füreden már egy papírmalom tervéről s egy írói társaságról tárgyalt Széchényi Ferencsel és a Csokonai által nagyra becsült Péczeli Józseffel (ld. Kókay 329., 455. l.). A két írónak Széchényi biztatására az lett volna a feladata, hogy tudósokat gyűjtsenek maguk mellé. Az irodalmi szervezkedésről Csokonai a Magyar Kurír 1791. márc. 4-i számában olvashatott; a tudósításban Széchényi Ferenc, Révai Miklós, Kazinczy és Horváth Ádám nevét láthatta, s a kétélűen célzatos kommentár is csak még jobban fölkelthette érdeklődését: „a közönségnek egy tisztes része azt kiabálta, hogy arra a Társaságra semmi szükség nints, mivel az tsak szabad Kőművesek Bandája fogna lenni” (ld. Kókay i. h.).

Csokonai mint a debreceni Kollégium diákja kezdetben a Voltaire-fordító Péczeli felé fordult, aki házassága révén is szoros kapcsolatban volt a főiskolával (apósának, Varjas Jánosnak halála után annak katedráját is följánlották neki) s a Mindenest Gyűjteményben a mecénáskérdéssel is foglalkozott (v. ö. Szauder: ItK. 1967: 526. l.). Péczeli váratlan, korai halála (1792. dec. 4.) után azonban (Csokonai két versben is elsiratott: *Tunc etiam moreris?* és *Nagy Sámuel Sanderjére*) irodalmi nyilvánosságot keresve egyre határozottabban fordult a szervezkedő füredi írói társaság két vezető alakja, Horváth Ádám és Kazinczy felé.

A verses levél megírásának itt ismertetett motívumát igazolja Csokonainak *Az én Életem* című, 1793-ban fölfedezett önéletrajzi előgiája, amelyben — 1793-ban! — Kazinczy és Horváth Ádám szabadkőműves nevét, *Arion*-t és *Orpheus*-t emlegetve panaszkodik el legégetőbb gondját, azt, hogy mecénás híján nem tudja műveit kiadni (v. ö. Szilágyi F.: *Csokonai Vitéz Mihály ismeretlen verse*. Kortárs. 1973/ 11. 1707—1711. l.; továbbá: Uő.: CsMűv. 226—244. l.).

Vargha Balázs nem alaptalanul írta Horváth verses válaszáról, hogy: „Ezen a levélen kívül kézzelfogható támogatást nem kapott egyelőre Pálóczi Horváthtól. De volt már egy jó ember, akire aztán később, a Dunántúlon jártában nagyon is rászorult.” (I. m. 84. l.) (S a verses levél mecénáskereső „kiabáló iparkodását” látszik igazolni az is, hogy a mecénásgondjait színpadra vivő *Tempefői* nyitó jelenetében éppen a birtokos, a könyveit saját költségén nyomtató Horváth műveit magasztalja ország-világ előtt Csokonai.)

A verses levél keletkezéséről pontosan vallanak maguk a kéziratok.

A torjedelmesebb első rész fölött a tisztázat írójának kézírásával ez a dátum áll: „1792. 14^o bris Cs.M.H.A. hoz B. Füredre.” Hogy ez a dátum hiteles, azt egyértelműen bizonyítja Horváth Ádámnak a levélre adott verses válasza, amelynek saját kezű keltezése: „B. Füred. 30. 8 bris] 1792.” (Az eredeti kézirat a MTAK. Kézirattárában: K 3/55.) Horváth Ádám verses levelének első sora Csokonai versének első sorára felel:

El-jött hát Barátom! — el jött Músáid lakó hónyomba . . .

A versben elmondja Horváth, hogy már tizennégy napja várt rá ott-hon Csokonai levele, amikor hazaérkezvén végül kézbe vette:

„Febo még homályba bujkált el-rejtve a' föld alatt,
'S azóta már tizen négyszer egünkön által szalult,
„Miólta hozzám érkezett Músáid ölelésére
Égy előtte ismeretlen Culliope testvére . . .

Csokonai szept. 14-én megírt verse (ha mindjárt elküldte is), az akkori postai viszonyok között nem túl gyorsan érkezett meg Füredre, különösen, ha föltételezzük, hogy a költő előbb Regmecre küldte Kazinczyhoz, hogy az ő "fávorát" is megszerezze hozzá. Mindenképp az őszi napéjgyenlőség után érkezhetett meg a Balatonhoz, s ehhez még hozzá kell számítanunk a Horváth által említett tizennégy napot, amíg a levél felbontatlanul várt távollévő címzettjére Füreden. S az is föltehető, hogy Horváth Ádám nem azonnal megérkezése után kezdett a válasz megírásához. A válasz-vers okt. 30-i dátum nem mond ellene annak, hogy Csokonai szept. 14-i keletű verses levelére készült feleletül.

A levélváltásról Ferenczi is tudott; ezt írta róla: „Kazinczy biztatására Csokonai 1792. szeptember 14-én B.-Füredre költői levelet intézett Horváthhoz, az akkor még kedvelt 15 szótágú sorokban, amelyre Horváth október 30-án felelt. Ezóta barátok lettek . . .” (27. l.) (Ferenczi itt csak annyiban téved, hogy Kazinczy „biztatása” 1793-ból ismeretes — tehát ez a biztatás semmiképpen sem vonatkozhatott erre az 1792-ben megírt versre.)

Kazinczynak Csokonai hozzá küldött verseire tett, 1792-ből származó megjegyzéseiben kifogásolta az *attyá* [= *atyja*] szó helyesírását is. (Ld. KazLev. II. 284. l.) A kifogásolt szavak magyarázatában Vargha Balázs arra utalt, hogy ez az szó előfordul tárgyalat versünkben, a Horváth Ádámhoz írt verses levélben is (ld. CsEml. 467. l.). Elképzelhető, hogy csakugyan e vers szavára hivatkozott Kazinczy, s így arra is gondolhatunk, hogy azért tartott két hótig a verses levél útja Füredre, mert Csokonai elküldte előbb Regmecre Kazinczyhoz, hogy „fávorával” ő küldje onnan tovább.

Valószínűbb azonban az, hogy Csokonai már verses levele megírása előtt kérte Kazinczy „fávorát”, beajánló sorait Horváthhoz, s költői levelét egyenesen Füredre küldte; ebben az esetben Kazinczy nem is ismerhette az itt tárgyalt episztolát (s az *attyá* szót Csokonai más verséből szemelte ki). Ez a fölvetés megmagyarázná, miért írta azt a következő évben, 1793-ban Kazinczy Csokonainak: „. . . nem írta e’ az Ur valamit versben Horváth Ádám Urnak, hogy azt belé nyomtathatnánk a’ Gyűjteménybe?” (KazLev. II, 304. l.)

A másik időrendi kérdést a levél befejező részének keltezése és keletkezése vetette föl: a megírás évét a vers végén a két záró sorban kronosztichon adja meg. Toldy e levéltörredék keletkezését — bizonyára a játékos évjelzés alapján — 1792-re tette, s függetlennek tartotta magától a verses levéltől, amelyet ő — tévesen — 1794-ből származtatott. A kronosztichonból két különböző évszám olvasható ki: ha a javítatlan szöveget nézzük: 1791. Így közli a HG. is, megadva a rejtvény megoldását is: „MDLII LLL VV VV IIIIIIIII” (II. 325. l.) — azaz 1791. Az eredeti fogalmazványból csakugyan ez az évszám kerekedik ki; ha azonban Csokonai javítását is figyelembe vesszük, látjuk, hogy a 120. sorban a *szől.Löknck* szót *szöLLöInck*-re javította, s így 1792-re alakul az évszám. A 118 — 119. sorban ez áll:

*Két hét múlva már a’ mérték egyesülvén a’ Nappal
Egyenlővé lessz a’ rövid éjj és a’ hosszú Nappal.*

Ezek szerint két hótól az őszi napéjgyenlőség — szept. 23. — előtt írta verses levelét Csokonai; tehát — ha a két hótól szó szerint vesszük —

szept. 9-én. Ez néhány napnyit eltér a levél bevezető része fölé írt szept. 14-i dátumtól. Gondolhatunk azonban arra is, hogy Csokonai nem szó szerint értette a két hetet; a másik magyarázat az lehetne, hogy a tisztázatot fölé írt szept. 14-i dátum már az elküldés időpontját jelzi, míg a szept. 9. a fogalmazását. A dátumok mindenesetre azt mutatják, hogy a korábban két külön műnek tekintett versek összetartoztak: mégpedig a kronosztichonnal záruló rész készülhetett eredetileg is befejezésnek: a dátumnak ott van a természetes helye.

Csokonai már 1790-ben olvashatott az Orpheusban Kazinczynak Füreden Horváth Ádámnál tett látogatásáról, s ugyanitt olvashatta Horváthnak Kazinczyhoz írt verses leveleit; ezeknek alapján kérhette föl a regmeci íróat közvetítőnek. Erre vonatkozhatnak versének e sorai:

*Te is hogy kedvet találhass Horváth Ádám szívébe
A' Kazintzy fájorával mennyél Horváth élébe.*

(103—104. sor)

A fentiek alapján alig férhet kétség ahhoz, hogy a verses levél mindkét részét 1792 szeptemberében írta meg a költő. Téves tehát Toldy föltevése — aki Kazinczynak 1793. júl. 29-én kelt levele alapján — 1794-ből keltezte a levél első részét; a HG. — bizonyára Toldy nyomán — 1794—95-re tette keletkezését (ld. III, 494. l.), s ugyanígy a FK. is. Még Vargha Balázs is azt tartotta korábban, hogy Kazinczynak 1793. júl. 29-i levélbeli biztatására írta meg a versét Csokonai (CsEml. 468. l.), de később — Juhász Géza időrendje alapján — már ő is az 1792-i évi terinéshez sorolta a vers mindkét részét.

Szövegkritika

A levélnek magának nincs önálló címe. Csokonai címjegyzékein — mint láttuk — *Horváthhoz, Horváth Ádámmhoz, Levél Horváthhoz* stb. címmel fordul elő. Toldy valószínűleg ezek alapján adta a *Horváth Ádámmhoz* címet neki, amelyet a későbbi kiadások is átvettek. Mi szintén megtartjuk ezt a címet.

A vers első és második részének is csak egy-egy kézírata maradt; Csokonainak elküldött eredeti levele valószínűleg ott semmisült meg Horváth Ádámnál, amikor házáat a katonák 1800-ban földúlták és kirabolták. Mint volt róla szó: az 1—96. sor tisztázatot; törlések, javítások csak a fogalmazványban fennmaradt befejezésben (97—120. sor) találhatók.

- 22. A sor nehezen olvasható utolsó szavát Toldy nem tudta megfejtetni, helyét kipontozta, s lapalji jegyzetben ezt a megálapulítást tette: „Olvashatatlan szó.” (721. h.) A szót a HG. fejtette meg (II, 18. l.).
- 26. K: *Leibnitz* kp. n. em.
- 27. K: *szollítsd* kp. n. em.
- 28., 44., 50. K: *Kp.* n. em.
- 52. K: *Mogyorok* em.

53. K: *tul* em.
 63. K: Kp. n. em.
 72. K: *szájáb* [= *szájában*]
 73. K: *éjtszakájáb* [= *éjtszakájába*] Kp. n. em.
 78. K: *<himzett> hinti a himzett Égre*
 79. K: Kp. n. em.
 87. K: Toldynál, s nyomán a HG.-ban, a FK.-ban, az ÖV.—ÖV.-ben s még a MM.-ban is: *Indulj Haza!*, noha Juhász Géza mára helyes alakot közölte az EPM.-ban.
 90. K: Kp. n. em.
 91. K: Kp. n. em.
 92. K: Kp. n. em.
 93. K: *dísze* em. Kp. n. em.
 96. K: *széptőnek* em.
 97. K: *gy* [= *nagy*] *érdemü* em.
 99. A K.-ban eredetileg így indult a sor:
Te is Muzsám szemed előtt tartsd kinél vagy
 A sort áthúzta a költő, s újat írt helyette.
 100. K: *ítélhesse*
 101. K: *Barátság <ügy> szíveket* em.
 103. K: *Adám* em. *szívébe* em.
 104. K: *mennyél <te>*
 105. K: *Igy lessz <osztán> hogy a' kit <amannak> barátja barátságáb* [= *barátságába*] *látott*
 106. K: *ügy* em. *tartja* [Jav. ebből: *tartott*]
 109. K: *akármi <tsak> köszönetit szívem' viselő* em.
 110. K: *mondjad* [Jav. ebből: *mond*] *meg <ez bár vakmerőség> az egyenes szívé* em.
 113. K: *hol <a'> Tudományok Attya*
 114. K: *vizből* em.
 115. K: *míg <tsak> dobognak> lehellnek tüdője* [Jav. ebből: *tüdőmnek*] em.
 116. K: *tiszteletője* [!] em. *híve* em.
 117. K: *<Mikor> Két hét*
 118. K: *Egyenlővé lessz a' <setét>* Föléje írva: *rövid* em.
 119. K: *a' szöLLőlnék* [Jav. ebből: *szöLLőknek*] em. *<szép> friss Levét klteker/I/* Az utolsó betűt a lap sérülése folytán mi pótoltuk. A *szöLLőlnék* javítás folytán a szó előtti névelő fölöslegessé vált, ezt azonban a kéziratból a költő elfelejtette kihúzni; mi töröltük.
 120. K: *Borút <sok>* A kézirat utolsó szava a lap sérülése folytán csonka: *V[erI]*. Mi pótoltuk értelemszerűen, az addigi kiadások alapján.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a verses levél keletkezését tárgyalva volt már róla szó: megszületésébe belejátszhatott Horváthnak az Orpheushoz közzétett levélváltása Kazinczyval, különösen *Tsalattatás* című költői levele, amelynek formáját is átvette Csokonai. Egyébként az episztolához az egyik indítást Horváthnak 1791-ben megjelent verses „kozmológiája”, a *Legrövidebb nyári éjtszaka* adta, amely szintén ugyanabban a versformában készült.

A verses levél egyik ihletője és forrása lehetett Horváth Ádámnak Nagy János dunántúli papköltőhöz írt episztolája is (*T. Nagy János Ūrhoz Levél. 29. December. 1789. Hol-mi. III, Pest 1792. 37–42. l.*). Ebben éppúgy elfordul *Kalliope, Urania, Platon, Euklides, Erato, Leibnitz, Locke* (*Lokk*), neve, mint majd Csokonai verses levelében.

Szauder József Csokonai világképének alakulására figyelt ebben a kozmológiai köszöntő-ben (ItK. 1969: 21. l.). Sőtér István szintén a felvilágosodás hívét fedezte föl – a vers szerzőjében s címzettjében egyaránt (ld. Werth. 190. l.). (V. ö. még Julow műfaji megjegyzéseivel: MTrT. III, 225. l.)

4. *Tihan kösziklája*: Horváth Ádámnak *Tsalattatás* című verses levele is említi a' *Tihani bérczek*-et (ld. Orph. 1790: I, 52. l.).
5. *Érató*: a szerelmi költészet műzsája az ókori görögöknél; *Érató* neve nem véletlenül került a versbe: finom utalás Horváth Ádámnak s Kazinczynak az Orpheushan megjelent verses levélváltására, amelyben Kazinczy a maga „Ératója” dalát küldte el Füredre, s válaszában Horváth is többször emlegette a szerelmi költészet műzsáját, ezzel biztatva magát levele végén:

... ne félj, el-küldi Kazineqid
Még hozzád Eratót, kedves Testvéremet, a' kit
Ő szeret, és tisztel ...

(Orph. 1790: I, 236. l. V. ö. *Hol-mi. III/2: 141–144. l.*)

- 7–8. E sorokhoz Toldy a következő jegyzetet csatolta: „Bernouilli Dániel és Newton itt mint az ógtan [...] képviselői állanak, mely tudományokat Horváth Ádám üzte és művelte.” (953. h.) Véleményünk szerint azonban itt nem Daniel Bernouillira (1700–1782), a neves svájci fizikusra és matematikusra céloz a verses levél, hanem annak unokaöccsére, Johann Bernouillira (1744–1807), a csillagászra. V. ö. Horváth e sorával: „*Bernouilli*-is vizsgálván ezen második testet ... (*Leg-rövidebb nyári éjszaka. 83. l.*)

Egyébként a verses levélnek ez a mozzanata is azt bizonyítja, hogy Csokonai előtt példaként Horváthnak Kazinczyhoz írt verses levele állhatott, ahol a következő sorokat olvashatta:

Én pedig, e' gyönyörű, Lelkem-kedvelte vidéken'
Hol tán még inga is szállást választna magának
A' vidám Erató; érzékeny, 's hajdan enyelgő
Kedvenet, egy szomorú temető-ház forma szobába
Tömlöztööm: Marshoz Belgrádra sietetem (!) innen
Kalliopét; hadi kürtjeivel tova tölem el-űzöm
Bellonát; sőt félre rakom tüzes Uraniámnak
Öblös füveg-szemeit ...

(Orph. 1790: I, 224–225. l.)

18. Toldy jegyzete szerint „Jaquet, Archimed [...] mint a mathem[aticai] tudományok [...] képviselői állanak, mely tudomány o-

kat Horváth Ádám üzte s művelte.” (953. h.) *Jaquet* valószínűleg *Jacquet-Droz* (Pierre) (1721—1790), svájci fizikus és mechanikus vagy annak fia, Henri-Louis (1752—1791), különféle önműködő szerkezetek készítője.

20. *εὐγενα* (gör.): 'Megvan! Megtaláltam!' A hagyomány szerint Arkhimédész (i. e. 287—212) görög tudós kiáltott így fel, amikor fölfedezte a hidrosztatika alaptörvényét.
22. *Viète*: François *Viète* (1540—1603) algebrával és geometriával foglalkozó francia matematikus; ő tette általánossá az egyes matematikai értékek betűkkel való jelölését. Csokonai latinos szöveggel írta a nevét.
24. *Lock*: John *Locke* (1632—1704) ismeretelméleti kérdésekkel is foglalkozó angol filozófus. Rá — valamint *Leibniz*-re és *Plátó*-ra — részben Horváthnak 1789-ben kiadott *Psychológiá*-ja alapján — hivatkozik Csokonai, ahol „*Lock* [így írva!] állításá”-val is foglalkozik a szerző (191. l.); részben Horváthnak *A' Hajnal* című verses levele nyomán, ahol ezt írta Kazinczynak kedves foglalatosságáról:

... bé-takarva homályos
Ablakomat sárgás fátyollal, az Eliziumban
Zöld fa-levél árnyékok alatt a' néma ligetben
Sátorozó Plátó', Leibnitz', Lock', járva tanító
Éles Aristoteles' 's más több új 's hajdani Böltsék'
Lelkeiket kérdőre szedem, 's mélyly szenderedés közt
Faggatom: úgy van e most, a' mint ők hittek, az élet?

(Orph. 1790: I, 225. l.)

26. *Leibnitz*, *Plátó*: Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646—1716) német és Plátón (i. e. 427—347) görög filozófusnak az ideákról vallott nézeteit a *Psychológia* 184., illetve 187. lapján fejtegeti Horváth.
29. *Eyler*: Leonhard Euler (1707—1783) neves svájci matematikus és csillagász; csillagászati fizikával is foglalkozott.
- 33—34. Homérosz *Ilíusz*-ára utaló sorok.
35. *Maró*: Vergilius; az *Aeneis* IV. énekére, Dido karthágói királynő tragikus szerelmére vonatkozó utalás.
36. *Turnus*: a rutulusok királya, Aeneas ellenfele Latiumban; szintén az *Aeneis*-ben esik szó róla.
39. *Thalidának kebelében ülvén*: föltehetőleg Horváth Ádámnak *Fogoly Hunyadi* című elnemesítőjátékára vonatkozik, amely 1790. júl. 15-én már Budán is játszottak. Megjelent a *Hol-mi*-ban (III/2: 20 kk.).
46. *Lukretzius*: Titus Carus Lucretius (kb. i. e. 98—53) római költő, a *De rerum natura* című filozófiai költemény szerzője.
50. *nagy barátai*: bizonyára elsősorban Kazinczyra vonatkozó utalás.
51. *Sexta domb*: Debrecen egyik városrésze a Nagyerdő felé; Csokonai azért hivatkozik épp e dombra, mivel ez volt Debrecen legmagasabb pontja, „hegye” — „Parnassusa”; másrészt mivel kisebb diák korában nem járhatott ki még a Nagyerdőre, csak

- a Libakerten túli Sexta-dombig (amely éppen a „hatodik osztály”, a „sexta classis” ott játszadozó diákjairól kapta nevét).
52. *Nagy erdő*: a debreceni városi erdő máig is élő neve.
53. *Totzó*: kis ér Debrecen határában.
55. *homlokodon nints egyéb Bodza fánál*: a bodza a *fűzfa* mellett a gyenge költői termés jelképe volt.
58. *Mikola*: Mikola István rév-komáromi református iskolarektorral lehet azonos, akinek éppen 1792-ben jelent meg egy újabb munkája; ezt a furcsa című verses művét Szinnyi nem ismerte, de megtalálható a budapesti Fővárosi Könyvtár Szűrgyűjteményében: *Forduló Föld vagy olyan eggyemhány versek, melyekben T. T. N. N. Pézeli Jó'sef úrnak . . . Földből lett földnek, a földbe való vissza fordulása rövideden elő-adódik . . . Komáromban. Wéber Simon Péter' betűivel. 1792.*
- Codrus* (lat.): rossz költő, Vergilius irigye.
60. *a két Haza*: Magyarország és Erdély.
62. *Scytha nyelven*: a *Scythia* itt az ősmagyarokkal azonosnak vélt szkiták („szittyák”) nyelvére, tehát a magyar nyelvre vonatkozik.
66. *Honor* (lat.): tisztelet, megbecsülés.
67. *Hunyadi*: Horvátnak *Hunniás*, vagy magyar *Hunyadi* című epikus versére utal itt Csokonai, amelyről a *Tempefői* III. Jelenésében is szó esik. Kazonezy is elismerően idézte már Horváthhoz írt verses levelében:

... valamire kevély hullámjait hányja zajogva
A' Balaton, Hunyadit, Hunyadit riadozzon az erdő!

(Orph. 1790: I, 184. l.)

69. *sok száz idő haladék* (rég.): sok múltó évszázad.
70. *késő maradék* (rég.): utókor.
73. *rövid Nyári éjszakájában*: Horvátnak *Legrövidebb nyári éjszaka* című verses munkájára való utalás.
74. *Uránia*: a csillagászat műzsája; Horváth idézett munkája a csillagos égbolttal foglalkozik.
75. *bátor* (rég.): bár, ámbár.
le kötözték lánthoz minden tagjaikat: átvitt értelemben arra vonatkozik, hogy még nem volt magyar csillagászati szaknyelv, s Horváth mégis magyarul írta meg munkáját; erre utal a vers 83—96. sora is.
76. *abroncs*: égbőr.
77. *mesés*: mondai, mitológiai.
78. *hímzett*: hímes, ti. a csillagokkal tarkított.
81. *tekervény*: tekervényes, kacsakaringós út.
92. *A' mi nagyobb*: 'mi több'.
98. *Calliope*, *Kalliope* (gör.): az ékesszólás s az elbeszélő költészet műzsája; nyilvánvalóan Horváth elbeszélő költeményére, a *Hunniás*-ra való utalás.
Uránia: a csillagászat műzsája; a *Legrövidebb nyári éjszaka* okán került ide, ahogy *Thalia*, a színészet műzsája, a *Fogoly Hunyadi* révén.

102. a' harmadik: Kazinczyra vonatkozik.
 104. *jávor* (lat.): jóindulat, pártfogás.
 113—114. Debrecenben — ellentétben pl. Sárospatakkal — még jórészt latin volt a kötelező oktatási és társalgási nyelv a kollégiumban.
 115. *tiúdjje holyagjai*: a Csokonai orvosi, biológiai műveltségére valló kifejezés később is előfordul majd *Tudógyűléadásomról* című versében. (V. ö. Szilágyi F.: Pais-Eml. 545—546. l.)
 115—116. E sorokat Gulyás József a *Rátz Sámuel*hez című vers záró sorai-val vetette egybe:

*Mig Magyar vérrel buzognak élet-ere ágai,
 Hazájának, és az Űrnak híve leszz Csokonai.*

(Ld. Cs-tan. 38. l.)

Ugyanitt utalt a [*Vályi Klára*hoz] című verses levél hasonló záradékára:

*Follyanak vidámon életed napjai,
 Maradok állandó híved: Csokonai.*

117. *mérték*: a Mérték (Mérleg) csillagképe. Ennek a csillagképnek elején áll a Nap az őszi napéjegyenlőségkor. V. ö. Csokonai *Az Ősz*. [II.] című versének 19—20. sorával:

*Mert már a' Mértéket hogy Félus el érte
 A napot az élyyel egyenlőnek mérte.*

Kiegészítésként közöljük Horváth Ádámnak Csokonai verses levelére küldött verses válaszát az MTA K. K 3/55 jelzetű fiólójáról:

B. Füred 30. 8 br [= Octobris] 1792.

El-jött hát, Barátom! — el jött Músád lakó honyomba,

Ebbe az Eden-kort-mássa Magyar Paraditsonba;

A' hol — noha a' természet már készül a' mostani

Rövidebb napokkal, mint-egy álomra hanyatlani;

Es az egyenlő mértéknek a' fenyves nap egébe',

Ama hideg természetű Skorpio jött helyébe,

'S ez is <?hétszer> nyolcszor forgatta már két tengelyénél fogva

Lak-földünket o' tűz körül, és már is tsikorgva:

'S mint-egy előre tsikorgo hűdöget jövendőle,

Utát készítvén, hogy a' mord Boreas havas szele,

A' fagyos Bak' szarva közé gyorsabban rohanhasson,

'S ma-holnap, e kies kertbe tsoprosan havazhasson. —

A' hol Florának lassanként hullanak haj-fürtjei,

Sűrű fokokkal ormozza a' Tihani partokat,

Hogy majd azokhoz raggassa ama' jég-híd-végeket,

Mellyekkel öszve kötözi a két tenger széleket. —

A' hol Florának lassanként hullanak haj-fürtjei,

'S meg kopaszodnak <lassunként> 'Delushan a' Czintus' hegy bérczei:

A' Szent bérkek verőfényes árnyékjokat el-vesztik,

Es Apollót Szűzeivel fült szobába rekesztik:

Bachus mihelyest meg szedte ért szőlő gerezdjeit,
 Levél rélkül pusztán hagyta tőkeit és vesszeit. —
 Egy szóval, a' hol azt vélnéd, hogy e' gyönyörű Égnek,
 E' mindenképp' kies helynek, sőt tsupa kiességnek,
 Egy valamely kietlenség ereszkedett helyjébe,
 Ez, nyáron oly szépnek festett Balatoni megyébe:
 De tsak ugyan meg-maradott még a' Junó Leányja,
 Melly a' hegyekről Tihanba a' hangot vissza hányja:
 Meg-maradnak a' tsendesen zúgó patak-tsergések,
 A'mellyek még Arionnak elég serkentetések:
 Hogy el-véttve kettőztesse hangjával énekeit,
 'S viszonyozza az Erató' kedves enyelgéseit; —
 Tetszett is e' kiességből már félig ki vetkezett
 Füred, a Te víg Musádnak, noha későn érkezett.
 Tetszett — mert ez szépségének nagyjától fogyatkozott
 Vidékben, reám ugyan tsak sokáig várakozott: —
 Engemet, mint hogy Anyám is 's Ammon után Nénem is,
 Meg bízott minap, 's a' Horvát szélekre küldte Themis;
 Hogy mivel felénk tsavarta a' Dráva tsatornáját [!]:
 Meg-egyenssem a' Triton el-görbhült vas villáját.
 Ott Czéresnek is áldoznom kellett, és Pomonának
 A' napok hát egy-más után oly gyorsan el mulának,
 Hogy a' tegnapi éjjelnek tsak-nem közepe felé,
 Mikor ezüst testét Febe már leg-fellyebb emelé,
 Minden Ember, minden Barom, magát nyugodalomba
 Botsátá, akkor érkezém Remete lakásomba:
 Csendes volt az ég, 's édessé tette utazásomat,
 Erőtlen vala Morfeus le-zárni szem héjjamat.
 Erató Pegazus' vizét kevervén vér-erembe,
 Édes andalgások' karján rengetett szekerembe:
 Úgy készítgetett a' mai szép hajnalhoz előre,
 Hogy majd ha Músádat hozzám hozza fel-serkenőre;
 A' tőle el-foglalt szívem üres legyen azoktól,
 A' hozzá nem illő, s nála ismeretlen gondoktól. —
 Úgy is lett — mert meg-maradtak az édes képzeletek,
 Arany kert voltak álmaim, 's örökös ki-keletek;
 Mellyek fáradt szemeimet úgy el-szenderítették,
 Hogy ezek a' szép Fosforust éppen eszre nem vették:
 'S míg a' kies Czintus' hegyén mulatoznám álomban',
 Erató serkentésemhez készültgetett azomba: —
 Mint ha raj méh kezdne zúgni nyugvó nyoszolyám felett,
 'S az eregetne le-ragadt szememre tsendes szelet,
 A' Hesperusok körültem akkepp' lengedezének,
 'S fel költ hajnali álamból egy szép pásztori Ének;
 Úgy tetszett, mintha Kazinczim' lányát hallottam volna,
 'S egyszersmind, mintha Erató rajtam ögyet [= egyet] tsókolna: —
 Úgy is volt — el-mosolyoda a' tsók után Erató,
 „S hát! ugymond: Te, örömet illy soká tartóztató!
 „Tel a' földiekhez pártolt Urania' gyermeke!
 „Hova késel? 's nálad nélkül én illy soká legyek o?
 „Febe még hornályba bujkált el-rejtve a' föld alatt,
 'S azolta már tizen négyszer egünkön által szuladt,

„Miólta hozzám érkezett Músád ölelésére,
 Egy előttem ismeretlen Calliope testvére.
 „Napkelet felől szárnyalt ő Te hozzád Athenéből,
 Ama Febusnak még most is állandó lak-helyéből,
 „A' hol téged, mint számukra ki választott magzatot,
 Thalia karján rengtetett, 's Urania szoptatott: —
 Jobban ki-nyitom e' szókra még-fél-álmos szememet:
 Altal [!] ölelem Eratót, szeretett kedvesemet,
 Meg-ismerem a' szívet is a' kit karján vezetett,
Mert akar szépséget nézzek benne, akar termetet
Mindenképpen Calliope testvérjének találom:
 Oszolj! mondám: Te hajnallal tusakodó mélyly álom!
 Jöjjetek vissza szívembe eleven gondolatok!
 Ez nekem az élet, a' mit e' szűzekkel múltatok.
 Akkor el-kezdi énekét ama' másik Deli szűz,
 'S hárfára termett újjával [jav. ebből: újjáru]l] fejemre koszorút fűz,
 Laurus ágakkal meg-akja bodros barna hajamat,
 'S éneke úgy el-ragadja édes gondolatomat;
 Hogy a' hangon 's ditséreten való el bámultomba'
 Mind addig mint néma ültem, mintegy nehéz álamba' [= álomba'],
 Mig azt nem kezdé számlálni: mihez jött Athenéből? —
 S akkor egyszermind, mind kettő fel-kél álló helyéből,
 Szárnyakkal a' Hesperusok emelni segítették,
 'S a' Febus' pitvari felé útjokat egyengették;
 Emelkednek mind a' ketten, mint egy pár szép tündérek,
 Már mennek, — s majd el is tűnnek — én szólni rá sem érek.
 Már a' fent lebegő ritka fellegetek hasítják,
 'S siettetek mentül messzebb, annál jobban nagyítják; —
 Nálam azon édes hangnál, melly meg maradt fülemben,
 És Ambrosia illatnál, nyugvó kis rekeszembe,
 Semmit sem hagytak egyebet — akkor én meg-szóllalak
 Allyatok [!]—meg, mondám — kérlek — Kedves egy pár Angyalok?
 Jertek vissza, had [= hadd] köszöntsem én is költsön tsókokkal
 Athenét hadd beszélgessek általatok azokkal
 Kiket — tsak Ti — mert oh! nem más — barátimmá tettetek,
 Vagy a' Hesperusok' szárnyán vigyetek el veletek,
 Hadd lússam-meg 's hadd tiszteljem ama' Febus hazáját!
 Ekkor meg rázván Erató tiszta fehér ruháját
 Egyszerre el-vált amattól, — el tére Tíhan felé;
 El-tűnt, és a' másikat is egy sírfi köd el-nyelé. —
 Menj-el, menj, mondám: Kegyes Szűz! mondd meg *Csokonainak*
 Hogy Horváth Őt, 's mind azokat ismeri Barátinak,
 A' kik a' Tudományoknak 's a köz haszonnak élnek,
 A' kiknél Febus, 's a' Musák magyar nyelven beszélnek.

[A élmzés:]

A' Monsieur
 Monsieur de Csokonai
 avec tout respect
 à
 Debrecin

Mint volt róla szó : Csokonai itt Horváthnak a *Legrövidebb nyári éjszaka*-ban s Kazinczyhoz írt verses leveleiben használt versformáját, a 15 szótagos, páros rímű sorokat használja, a címzett iránti figyelmességéből.

Elek e versformáról azt tartotta, hogy Csokonai népi jellegűnek érezte : „Külön kell megemlékeznünk [...] a négyütemű 15-ös (4 + 4 + 4 + 3) összetett képletéről, melynek epikus jellegét felismervén, három költői levelében két orációban, három tréfás elbeszélő versben és három köszöntőben alkalmazza Csokonai szakozatlanul s párrimekkel összefűzve. Hogy e képletet népi jellegűnek érezte a költő, tanúskodik erről az a tény, hogy mindhárom epistola Pálóczy Horváth Ádámhoz, a népiesség akkori leg-hívebb apostolához íródott, tehát azon barátjához, aki benne a nép és költészet iránti érdeklődést felkeltette, illetve tudatosította. Ugyanezt mondhatnánk úgy is, hogy Csokonai episztoláit Horváth Ádámhoz kizárólag ebben a formában írta.” (41. l.) Az Elek által említett három „epistola” voltaképpen az itt tárgyalt verses levélnek a HG.-ban két önálló versként közölt első és második része s a *Horváth Ádám névnapjára* írt verses levél. Ellentétben Elekkel, szerintünk nem, vagy legalábbis nem csupán a forma népiesnek érzett jellege miatt írta költői levelét páros rímű 15-ösökben Horváthnak Csokonai, hanem elsősorban a füredi költő iránti figyelmességéből : Horváthnak ez volt egyik legszívesebben használt versformája. (A Csokonai által többször is használt „15 lábú vers”-ről ld. még Elek 100. l.)

112. [Estve jött a parantsolat . . .]

Kézirata

Saját kezű kézirata sem e teljesebb első kidolgozásnak, sem az ÓD.-ban (122—123. l.) megjelent rövidebb, hatversszakos változatnak nem maradt.

Kiadásunk alapja a Bayer-hagyatékban fennmaradt SM., amely Csokonainak kilenc korai művét — köztük unikumokat — őrizte meg számunkra (ld. Cs/ÖM. I, 166. l.). Föltehetően a költő eredeti kéziratairól másolták, ez jogosít föl arra, hogy a tárgyalt versnek az 5a oldalon található másolatát (K₁) hitelesnek tekintsük.

Ezen kívül a teljesebb összövegnek még több szövegváltozata ismeretes.

Lényegében a K₁ szövegével egyezik meg az a sárospataki másolat, amelyet — a SM.-ot nem ismerve — Harsányi István és Gulyás József ismertetett (ld. LK. 1917: 69—71. l.). E másolat lelőhelye: SpK. Kt. 257: 149—151. l.) (K₂).

A kilencversszakos összöveg s az ÓD. hatversszakos kidolgozása között van egy hétstrófás átmenet, amely az ÓD. szövegéhez hetedikként a K₁ utolsó, kilencedik versszakát csatolja. E változat lelőhelye: KP. 90—91. l. (K₃), figyelemre méltó variánsokkal a többi versszakban is. (A KP. még egy változatát tartalmazza a versnek; ld. alább: K₄.) E változatokról írta Juhász Géza : „A *Szegény Zsuzsinnak* pl. két érdekes változatát tartotta fenn. Kétségtelen, hogy Kiss Pál nem nyomtatott szö-

vegeket másolt, Bár a gyűjteményben szereplő dalok egy része akkor már kötetben is megjelent, hanem kéziratok alapján dolgozott, sőt sok esetben valószínűleg emlékezetből jegyezte le az éneket, könyv nélkül tudott szövegeket.” (ItK. 1953: 250. l.) Hasonló a K₂-hoz a DériM. 214: 24b–25a szövege (K₁), amely három csillaggal elkülönítve függeszti a K₁ kilencedik versszakát az ÓD. szövegéhez.

Létezik egy nyolcversszakos változata is a versnek: ez az előbbi két-versszakostól annyiban különbözik, hogy a *Fekete föld gyászos parlag*... kezdetű strófát is tartalmazza: a SpK. 130: 129–131. l. kéziratban (K₅) ez a versszak a negyedik, a kiskunhalasi Nyáry Bálint ék.-ben (Thorina János Múzeum Adattára 3667: 81–83. l.; K₆) pedig a második. Van még egy kétstrófás változata, amelyben az ÓD. utolsó versszaka (*A' Lelkem is sírt belőlem*...) előtt egy ismeretlen versszak található: (SpK. 1669: 54. l., v. ö. ItK. 1917: 70. l.) (K₇)

Ez az ismeretlen versszak tűnik föl abban a háromversszakos változatban, amely „XXVII^{dik} Dall” címmel ugyancsak Sárospatakon maradt fenn (SpK. 1666: 252. l.); az első versszak itt az ÓD. utolsó strófája, majd másodikként a most ismertetett versszak következik, a harmadik pedig egy „Eszem atta teremteté” kezdetű fattyúszöveg (K₈).

Ehhez hasonló a KP.-ben fennmaradt ötversszakos XCIII. „Nota” szövege, amelynek két első strófája nagyjából megfelel a K₆-nak, a harmadik versszak emlékeztet a K₇ nyolcadik versszakára, a negyedik—ötödik viszont ismeretlen (K₉).

A DPD.-ben található a versnek egy tizenegyszerű változata is, ismeretlen szövegekkel. Noha a vers élén Cs. V. M. névbetűk utalnak a szerzőre, egészében nem látszik Csokonai alkotásának; mégis megérdemli figyelmünket, mivel 1805-ben, Debrecenben másolták, s e gyűjtemény Csokonai néhány korai versének érdekes szövegváltozatát tartalmazza (v. ö. Cs/ÖM. I, 185. l.). A gyűjteményben a változat az 1–2. l.-on található (K₁₀).

A költő hagyatékában csak egy utalás van a vers kéziratára: KcsI. „N^o 17. 20. Estve jött a' Parantsolat.” Ebből azonban nem derül ki, hogy a teljesebb ősszövegre vagy az ÓD.-ban megjelent rövidebb változatra vonatkozik-e.

Hitelessége

A Bayer-hagyatékban fennmaradt SM. egy kivétellel Csokonai-verseket tartalmaz. A Szeőts István által másolt K₂ szövegében pedig a vers végén a szerzőre utaló Cs. [= Csokonai] névbetű található. Harsányi István és Gulyás József, akik a K₂ alapján a verset ismertették (s a K₅ és a K₆ változatot is bemutatták) fölvetették a hitelesség kérdését: „Fölmerülhet az a kérdés, hogy a most közölt eddig ismeretlen versszakok (összesen négy), a melyek forrásainkban a vers szerkesztőjének részéről szerepelnek, Csokonai elmetermékei-e, vagy pedig későbbi, idegen kezektől származó betoldások? Kétséget kizárólag megállapítható, hogy egyik forrásunk (a Szeőts-féle gyűjtemény), a melyből három eddig kiadatlan versszakot közöltünk, korábbi időből (1798) való, mint a Csokonai halála után megjelent *Ódák* első kiadása (1805). Kéziratunk szerkesztője Csokonai a versét Sárospatakon (a hol költőnk az 1795–1796. iskolai évben tanult) írta be gyűjteményébe s a vers alá odajegyezte a szerző (Csoko-

nai) nevének kezdőbetűjét. Bizonyosra vesszük, hogy a három utolsó versszakot nem Szeőts költötte. Ő azokat az előző 6 versszakkal együtt a keze ügyébe akadt kéziratból másolta.” (ItK. 1917: 70. l.)

Az azóta előkerült SM., amely hiteles Csokonai-verseket s unikumokat őriz, megerősíti a teljesebb összöveg hitelességét. A többi változat hitelességével a szövegkritikai fejezetben foglalkozunk.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein ennek az első kidolgozásnak nincs határozott nyoma. A Mfj.-en s az OD/t.-n a *Szegény Zsuzsi*, illetve *A' Szegény Susi* cím már a rövidebb, második változatra vonatkozik. Az 1795-i ED. tartalommutatójában viszont a 64. helyen föltűnik egy *Hadi Dal* verscím, amelyet kéziratoss hagyatékában Juhász Géza tárgyalt versünkkel próbált azonosítani.

A költő életében ez a teljesebb szöveg nem jelent meg, csak az OD.-ban a hatversszakos változat.

A kilencstrófás összöveget az 1917-i ItK.-beli közlés után a HG. adta közre, az OD.-beli változat lapalji jegyzetében, e megjegyzéssel: „A sárospataki könyvtár kéziratárának 257. sz. kötetében e vers 7., 8., 9. versszakául ezek szerepelnek [...] A 8. versszak, mely népdaltöredék, nem idevaló szövegű.” (HG. I, 433. l.)

Önálló versként először az ÖV., majd az ÖV.² s a MM. közölte.

Keletkezése

Az 1793-i VT.-ban már föltűnik olyan népdal ihletésű virágének, mint az *Egy Violához*, s az 1795-i EK.-on is találhatók az egykorú népszerű dalok mintájára szerzett versek, amilyen a *Felvidulás* vagy az *Egy kesergő magyar*. Az 1793-ban írt *Tempeői* már határozottan vall a költő néphagyomány iránti érdeklődéséről: nemcsak Szuszmir meséje, hanem a népdalbetétek is, amilyen a hajdúk által énekelt

Haj, haj, haj, haj!
Édes ökreim no haj!

vagy a

Dorog Hajdu város Tiszán túl . . .

(Id. Cs/Számm. I, 93. l.)

Föltehető, hogy e verse írásakor Csokonai meglevő népdalokból indult ki (nem csupán dallamokból, hanem esetleg szövegekből is).

A versben a török elleni háborúkra van célzás (*Felindulván az Törökre*), s tudjuk, hogy az 1789-i török háború az 1791. aug. 4-i szisztovai békével ért véget (v. ö. Cs/ÖM. I, 596. l.). Ennek a hadjáratnak (amelyben Debrecen is érdekelve volt; v. ö. no. 596–597. l.) friss emléke él az 1792-re keltezhető versben, s ezt az évszámot igazolják a *Tempeői* nagyjából egyidejű néprajzi mozzanatai. Mint Szauder is megjegyezte, „az *Estre jött a parancsolat* ily korai keletkezésére is lehet következtetni az *Felindulván a törökre sorból*” (ItK. 1967: 523. l.).

Juhász Géza időrendje alapján az ÖV.² 1791-ből keletkezte; szerintünk — az említett mozzanatok folytán — valószínűbb az 1792-i keletkezés (sőt az 1793. évet sem zárhatjuk ki egészen: a SM.-on 1794-ben írt művek is előfordulnak).

Szövegkritika

A K_1 -ben a vers címe nélkül található; a K_2 -ben ez a cím olvasható fölötté: *Egy szerető keserve s bútszójára*; ez azonban bizonyára nem Csokonaitól, hanem a másolótól ered.

Az ÖM., amely először közölte önálló versként — bizonyára a cinte- len K_1 alapján — kezdősorát tette meg címmül. Bár az összetartozást világosabban jelölné, ha a második kidolgozás címét használnák itt is (a megfelelő I. alkalmazásával), mégis meg kell maradnunk az ÖV. eljáráásánál, mivel az első változat alkalmasint cinte- len volt (esetleg *Hadi Dal* volt a címe), s a *Szegény Zsuzsi, a' táborozáskor* bizonyára későbbi. Az alábbiakban a kipontozott részek a Sérült másolat hiányait jelzik.

1. K_1 : a parantsolat A K_2 szerint kiegészítve. K_2 : a' Pa-
rantsolat
3. K_1 : ... szép A K_2 alapján egészítettük ki.
 K_2 : éjszakán
4. K_1 : zörgött A K_2 szerint em.
 K_2 : a' Kp. n.
5. K_1 :l éppen Értelem szerint em.
 K_2 : Akkor épen vált el
6. K_1 : álmodva
 K_2 : álmodott
7. K_1 : ére nyugodt Kiegészítve a K_2 szerint. álmba[n]
 K_2 : nyugodt álmba
9. ús Kiegészítve a K_2 szerint.
10. K_2 : Lóra
11. K_1 : az Törökre A K_2 szerint em. K_3 : Indulván a' Franciára Alkal-
masint a másoló aktualizálása, akárcsak a következő sorban.
12. K_1 : talán A K_2 szerint em., Csokonai helyesírásának ugyanis a ta-
lám alak felc. meg. K_2 : Jaj talám el ment
 K_3 : Jaj! talám élte kárára
13. K_1 : me.tem Az ÖD. szerint em.
 K_2 : Sirva ment a' quártejaig
15. K_1 : .. dult Kiegészítve a K_2 szerint.
 K_3 : Fakadt nyelvem
16. K_1 : módj... Kiegészítve a K_2 szerint.
17. K_1 :gét Kiegészítve a K_2 szerint.
18. K_1 : pántlikát A K_2 szerint em.; kötözt... Kiegészítve a K_2 szerint.
 K_2 : pántlikám
19. K_1 : lovára. em. K_2 : hinték [= hinték] Lovára
20. K_3 : Kp. n. K_3 : Száz annyi
21. K_1 : Szívem Kiegészítve a K_2 szerint
 K_2 : szívem [...] belőlttem
 K_3 : A' Lethem

22. K_1 : *Mikor* [Jav. ebből: *Músszor*] *bútsút* A K_2 szerint em.
 K_2 : *bútsút*
 23. K_2 : *hozzád* Kp. n. K_1 : *n̄* [= *nem*] K_2 : *szólt*
 24. K_1 : *s g̃* [= *meg*] *tsokolt* A K_2 szerint em. K_2 : *csókolt*
 25. K_1 : *a* A K_2 szerint em.
 26. K_2 : *vitézekkel*
 27. K_1 : *oh* K_2 : *óh*
 28. K_2 : *sillenem*
 29. K_2 : *föld* [...] *pallag*
 30. K_1 : *az én* A K_2 szerint em.
 K_2 : *szivem azon*
 31. K_1 : *fejében* A K_2 szerint em.
 K_2 : *a' fejébe*
 32. K_1 : *búsan* A K_2 szerint em. *szemében* em. a K_2 szerint.
 K_2 : *A' nap szemébe*
 33. K_1 : *Mennj!* K_2 : *Menj* Kp. n. K_{1-2} : *ellenségedet* K_3 : *ellenségidet*
 34. K_1 : *Ismét meg látod kintседet* K_2 : *kintседet* K_3 : *Vélle edgyütt iri-
gyidhez* Alkalmassint a másoló interpolációja.
 35. K_{1-3} : *Térj meg* K_2 : Kp. n. K_3 : *De térj vissza*
 36. K_1 : *sóhajtó* K_2 : *sohajtó* Kp. n. K_3 : *ohajtó*

A K_{4-6} lényegében az ÓD szövegét bővíti ki a K_1 -ből ismert versszakokkal.

A K_7 ismeretlen többletversszaka:

Mikor fel űlt a' lovára
 Rózsát szúrtam kalapjára
 Csókot nyomtam ortájára
 Úgy botsátottam útjára.

Noha e másolat végén szerzőként a *Csokonaŷ* név olvasható, eltérő — négyes — rímelése miatt is kétség fér hiteléhez. Ez vonatkozik a K_8 -ra is, ahol a fenti versszakhoz még ez a fattyústrófa járul:

Eszem atta teremttette
 Ne hánnya kend a' szememre
 Ugy hánnya kend a' szem[em]re
 Én is sokat tudok Kendre.

E versszaknak legfeljebb csak dallamjelző értéke lehet számunkra. A K_9 s a K_{10} szövegét (amelyeknek van közös strófájuk is), egészében közöljük itt. Nem tartjuk e változatokat egészükben Csokonai alkotásának, de két olyan korai gyűjtemény őrizte meg őket, amelyeknek másolói közeli kapcsolatban lehettek Csokonaival, több fontos szövegét őrizték meg. Ha folklorizálódott változatokról van szó, akkor is feltűnőek, mivel Debreczeni P. Dániel gyűjteménye 1805-ben, Kiss Pálé 1807—1808-ban íratott össze Debrecenben.

Ha pedig arra gondolunk, hogy fordított az eset, s Csokonai indult ki meglevő népdalszövegekből (s ez valószínű), akkor még fontosabbak e népdalszerű ismeretlen strófák számunkra.

A K_9 szövege:

1. A' lélek is sirt belöllem
Mikor butsút veve töllem,
Isten hozzád, többet nem szólt,
Nyakamba borúlt, 's meg tsókolt.
2. Mikor fel ült a' lovára,
Rósát hinték a' vállára,
Egy pár tsókot ajjakára,
Úgy bortsátottam útjára.
3. Hol ere [!] néz, hol tsak ballag,
Hol útja jó, hol tsak pallag
Tsendesenn úgy masírozott,
Gyöngy lova kalapérozott.
4. Már most élek e' rabságban,
E' gyászos magánosságban,
Kesergek tsak magam lévén,
Kezem fejem alá tévén.
5. Sirok is mig amaz óra,
El jó dolgoin fordul jóra,
Oh Egek könyörüllyetek,
Meg halni ne engedjete.

(KP. 49 – 50. l.)

A K₁₀ szövege:

Az édes érzékenység az
A' hiv természetű sziv az
A' mely mindég tud szeretni
Jót szépet kedveset kedvelni

Én bennem lakik ez a' sziv
Ez lesz mindenkoron oly hiv
Hogy a' kit edjszer meg szeret
Más nem kell bár lásson ezret

A' mióta költsönözött
Édes izű tsókok között
Szivemhez ragadott szived
Én azolta vagyok hived

Még is állandó szivemet
Édes érzékenységet
Kedves rósam [!] bútsuzása
Gyászba borítá válása

A' Lélek is sirt belöllem
Mikor útra indúlt töllem
Isten hozzád! többet nem szólt
Nyakamba borúlt meg tsókolt.

Mikor fel ült a' Lovára
Rósát hinték a' Vállára
Edj pár tsókot ortzájára
Úgy bortsátottam útjára.

Estve jött az parantsolat
 Viola szín petsét alatt.
 Lóva [!] légyen nyereg alatt
 El kell menni félóra alatt [!].

[NB. Ez a fenti versszak két sorban a lap aljára szorítva, mintha más kéz írása volna.]

Süvegét könnyel öntöztem
 Gyász pántlikát rá kötöztem
 Tíz Rosát fűzék vállára
 Száz annyi tsókot magára

Láttam rósa szín ortzáját
 Edesden [!] mosolygó szályát [!]
 Ha most édesden mosolygott
 De majd el haloványodott

Hól [!] vissza néz hól tsak hallag
 Hól [!] útja jó hól tsak pallag
 Csendesenn úgy masirozott
 Gyöngy lóva [!] kalapirozott

Már most vagyok e' rabságban
 Egy aszos! [?] E gyászos] magánosságban
 Kesergek tsak magam lévén
 Kezem fejem alá tévénn

(DPD. 1—2. 1.)

A vers elején s végén is *Cs. V. M.* névbetűk utalnak a szerzőre.

Mindehhez meg kell jegyeznünk, hogy népdalszövegek (strófák) esetleges interpolálódását a K. esetében is lehetségesnek tartjuk (amint pl. a HG. is fölvetette ezt a *Fekete föld* . . . kezdetű strófával kapcsolatban, „népdaltöredék”-nek nevezve azt).

A sok változat, gyanús eredetű szövegrész s fattyúszóveg a vers énekelt voltával s nagy népszerűségével magyarázható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Noha az 1793-ban írt *Tempe/ði* népmesebotétjével kapcsolatban a költő elutasító álláspontját szokták kiemelni, maga az a tény, hogy színpadra vitt — meglehetősen terjedelmes formában — egy eredeti magyar népmesét, sokkal inkább pozitív érdeklődésre vall a néphagyomány irányában. Nem szólva a színjáték már idézett nép(ies)dalaírói. Azt is tudjuk, hogy a költő maga is gyűjtötte az egykorú népies dalokat és népdalokat; először ugyan 1797-ben tesz róluk említést: „Régibb és újabb magyar népbéli dalok (Volkslieder), melyeket más csinos nemzeteknek példájára imitt amott kézírásokból és hullomáiból összeveszedvén, az elveszéstől megmenteni kívánt Cs. V. M. — Van már ilyen mindenes óta mintegy 300, — már mintegy 450.” (*Levél Koháry Ferenchez*. HG. II, 642. l.) Ha 1797 novemberében már 450 népdalról adott számot, akkor a gyűjtést évekkel korábban meg kellett kezdenie. Ránk is maradt e gyűjtemény néhány lapja (*Bús szívem szomorog* . . . ; *A' szomorú veszedelem* . . . ; *A'*

Szerentse tündér kerekén . . . Bokros bánat! Melly álnalmat . . . sth. Ld. Cs/ÖM. I, 150–151. l.); igaz, hogy ezek nem igazi népdalok, csak népszerű műdalok, de a költő valódi népdalokkal, parasztdalokkal is megismerkedhetett.

Kollégiumi pörének jegyzőkönyve szerint az egyik diák azt vallotta, hogy „Notát szokott [. . .] danoltatni” velük a költő, egy másik pedig ezt: „Engem egyébert nem hivatott, hanem flótázni, ’s némely nótákat mutogattam ő K[egye]lmének, Clavikordiumra valókat.” (CsEnl. 51. l.) Ide tartozik az is, hogy táncoltatta diákjait (többek között „verbunkos katonák táncát utánozták”) s Csokonai paraszthundában az ágyon heverve figyelte táncukat (ld. i. h. 54. l.). A Kollégiumba szinte minden országrészből összesereglett diákság gazdag néprajzi megfigyelésre kínált alkalmat. Csokonai nemcsak a korabeli népszerű dalokkal, hanem a valódi népdalokkal is megismerkedhetett.

A katonának menő legény búcsúszása, búcsúztatása jellegzetes népdaltárgy.

A több fontos Csokonai-másolatot őrző Farkas Károly-gyűjteményben található egy népdal, amely tartalmában, formájában egyaránt rokon Csokonai zsánerdalával:

Népdal

Most megyek ki a faluból,
Nézz ki Rózsám ablakodból,
Nézz utánnam keservesem,
Vagy látsz többet, vagy sohasem.

Itt hagynál ő, nem szánnál é?
Szíved ugyan nem fájna é?
Kő volna is meg hasadna,
Üveg volna el pattanna.

(Idézi Molnár Pál: *Debrecen a régi magyar irodalomban*. MlR. 58. sz. 121. l.)

Hasonló búcsúztató dal szövege olvasható egy XIX. század elején nyomtatott ponyvafüzetben (bár a dal maga alkalmasint korábbi keletű), formája is hasonló a Csokonai-verséhez:

Negyedik

Isten hozzád Magyar Ország.
Mert bé jött [a] háborúság,
Meg-sem tart semmi mulatság,
Jobb énnékem katonaság.

A' Tatárookra kell mennem,
Tsászárr mellett fegyverkezniem,
Ambár ha ott is kell veszniem,
De nincs már tovább mit tennem.

Isten hozzád Lelkem Rózsa,
Kit szájam gyakran tsókola,
Mert meg-botsás lelkem Rózsa,
Ha init vétettem valaha.

Árván maradsz már úgy látom,
Mindennél drágább gyémántom,
Isten hozzád jó Rubintom,
Szíved már nem szomorítom . . .

(A dalszöveg maga 14 versszakból áll. A címbeli „Negyedik” arra vonatkozik, hogy a füzetben összesen hat dal található. Ld. Nro. 6. Fiatal Dalok. Nyomtatott ebben az Esztendőben. OSzK. 803. 097. — 803. 125. I, 11. 1.)

Ilyen s ehhez hasonló népdalok adhatták a kiindulást Csokonai verséhez; abba azonban, hogy szinte dramatizált kis életkép kerekedett belőle, a költő irodalmi tanulmányai is belejátszottak, talán nem utolsósorban Eschenburg példatárának ez idő tájt tanulmányozott balladái (v. ö. Cs/ÖM. I, 138 kk.).

Figyelmet érdemel, hogy a DPD.-ben, közvetlenül tárgyalt versünk után, ugyancsak CsVM. névbetűkkel, „Más Nota” megjelöléssel egy hasonló tárgyú búcsúdul szövege olvasható:

Más Nota

1. Ha már fel ülsz rosám paripádra
Vess vig tsokot nyögő galambotskádra
Az ég gondot róllad úgy viselyen
Ha rám emlékezel minden helyen
Térj visza ölembe pálna ággal
Vitézi szerelmes buzgósággal
2. Enyim vagy galambom nem is kétlem
Szíved ez hív tsokkal el petsétlem
Bennem mikor végsőt nyög a' Lélek
Akkor is Nevedre fel eszniélek
De ha élve vissza jövök hozzád
Melyemhez szoritlak — — — Isten hozzád.

(DPD. 2—3. l.)

A tanulmányok általában már a vers későbbi, rövidebb változatáról szólnak, elsősorban friss, természetes népiességét emelve ki. Itt elsősorban azokat a munkákat érintjük, amelyek az 1792-i első változattal foglalkoznak, a többbit az ÖD.-beli kidolgozás jegyzeteire hagyva.

A *Czigány* és a *Zsugori uram* életképszerű eleveenségéről szólva emlíkezett meg Szander tárgyalt versünkről (ItK. 1967: 536. l.).

Julow is a vers népiességéről írt az első kidolgozással kapcsolatban (MItT. III, 226. l.).

Szintén a népiesség szempontjából szólt a versről Sötér István (Lit. 1974/3: 5. l.).

S azt valóban fontos kiemelni, hogy tárgyalt versünk nem áll egyedül népiességével Csokonai 1792—93-i költészetében. A méltatások legnagyobb része ugyan az ÖD.-beli második kidolgozásra vonatkozik, de

mivel megállapításaiak lényegében az összövegre is érvényesek, a fontosabbakat itt is érintjük.

A vers népiességét dicséri Haraszti: „Minő fejlődésen ment át Csokonai a Zsugori úr megírása óta!” (203. l.). Bodnár Zsigmond „talán legszebb, legnemezibb dalá”-nak nevezte, melyben „az érzés igazsága, a kifejezések természetes egyszerűsége és a vers elég könnyedsége kellemesen találkozik” (III, 172. l.).

Népiességét emelte ki Juhász Gyula is: „Csokonai keblére öleli a népet, a *Szegény Zsuzsi*, a *Parasztal* éppen olyan tiszta kifejeződi a népléleknek, mint a kuruc és székely balladák, mint Petőfi dalai, Izsó Búsuló juhásza és Munkácsy genre-képei.” (Juhász Gyula: *Csokonai*. Szeged és Vidéke. 1904. dec. 24.)

Réti szerint „az első igazi magyar népies műdal” (7. l.); Horváth János azonban tagadja, hogy mű-népdal volna: „A Csikóbőrös kulacs: paródiája a »szerelendalnak«, német dalténa után; *Parasztala* csak mint genrealakítás népies, de formája jambus! A *Szegény Zsuzsi* — a legigazabb népies — kitűnően intonál, de a naiv magyar daltól eltérve elbeszélő modorba megy át. Mindezek népies genre- vagy helyzetdalok, többnyire komikus mellékízzel, de nem mű-népdalok.” (Csok. 51. l.; v. ö. IrNép. 81–82. l.)

Waldapfel szerint: „Csokonai legjobb népdalai közül a »Szegény Zsuzsi a táborozáskor« tartalmilag is a néppel érző költő egyik legszebb megnyilatkozása: a katonának fogott legény után búsuló parasztleány panasza.” (Mf.elv. 291–292. l.)

2. *Viola* = jelentése itt: 'ibolya'. Vargha Balázs megállapítása szerint: „még olyan legapróbb részletében is hű tükrözése a háborús sorozásnak, hogy a behívó parancson *lilaszinű bélyegző van*” (CsVM. 78. l.).
4. *Zörgött* = alánya a parancsolat, illetve annak hozója. (Magával az írott parancssal zörgették meg az ablakot.)
- 11–12. A *törökre* ~ *örökre* rím előfordul Szentjóni Szabó László 1791-i versében is (s így e rímnek kronológiai értéke is lehet Csokonai helyzetdalát illetően):

'S fin' rettegés siralommal
Szállott minden Törökre,
Kiket Laudon egy ostrommal
Le-fültetett örökre.

(Szentjóni Szabó László: *Belgrád meg-vételére*. KöltM. 1791. 52. l.)

13. *Quartély* (lat.) = szállás(hely).
14. *Város kapuja* = a sövényvel kerített Debrecennek is volt városkapuja. Általában a város kapujáig kísérték el a nagy útra indulókat.
16. *Arva gerlütze* = a párja vesztett gerlice jellegzetes motívuma népdalainknak. (V. ö. Csokonai *Siralom* című versével.)
18. *Ógyász pántlikám rá kötöttem* = szokás volt, hogy a lányok szalagot kötöttek a katonának menő legények süvegére.
20. *Míg* (rég.) = meddig.
sínylenem (táj.) = sínylenem, sínylődnöm.

Látszólag páros rímű ún. „ősi nyolcas”-ban íródott, amely népdalaink egyik jellegzetes formája. De már Elek fölfigyelt a sorok sajátos ütemezhetőségére: „Érdekes és formai szempontból is figyelemre méltó a »Szegény Zsuzsi a táborozáskor« című népies románc. Látszólag ősi nyolcasokban van ez is írva, de a gondosabb vizsgálat rávilágít egy sajátos formai mozzanatra, mely megkülönbözteti e verset a tulajdonképpeni ősi nyolcastól: a versszakok négy sorosak, s míg az első két sor felező, $4 + 4$ osztású, addig a harmadik és negyedik sorok következetesen $5 + 3$ -as ütemezésűek. Különösen a negyedik sorokban ragaszkodik Csokonai szigorúan az $5 + 3$ -as osztáshoz, annyira, hogy egyetlen egyszer sem hibázta el. A harmadik sorokban, a nyomtatásban levő hat versszak folyamán s a kézirat további három strófájában csupán egyszer-ször fordul elő a $4 + 4$ -es osztás az $5 + 3$ -as helyett.

Itt hihetőleg valamely előttefekvő minta, valószínűleg népi dallam hatásával van dolgunk, mit megtámasztani látszik az a tény is, hogy a sárospataki kézirat nyolcadik versszaka népdalrészlet, melynek soraira szintén rávonható a kérdéses ütemképlet. (»Süveg vagyon a fejébe, Búsan süt a nap szemébe.«)» (8–9. l.)

A tervszerűen „elhibázott” ősi nyolcas legvalószínűbb magyarázatának azt tartja, hogy „a költeményt Csokonai kész dallamra írta” (36. l.). S ez látszik csakugyan a legelfogadhatóbb magyarázatnak.

Verseléséről Waldapfel is megemlékezett: „Ennek a versnek ritmusa is a magyar népdal egyik legkedveltebb formája, az ún. ősi nyolcas, a feleződés és az öt-három megosztás közti szabad lebegéssel.” (MFelv. 296. l.)

Juhász Géza is írt 3, 5 ütemezésű „ambroziánus” sorairól (CsVers. 62. l.)

Dallama, zenei feldolgozása

Az egykorú másolatgyűjteményekből egyértelműen kiderül, hogy „nóta”-ként énekelték a verset. Alkalmasint már Csokonai kész dallamra írta.

Két dallama maradt ránk: egyik a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár XIX. század első feléből származó kéziratcsatolmányban Énekes Könyvében (BK. 439/11: 4ab), másik a fülöpszállási Tóth István „Áriák és Dallok verseikkel” című melodiáriumban, Nro 109. sorszám alatt (MTAK. RUI. 8r. 63: 125. l.).

A népdalgyűjtő Kecskeméthy Csapó Dániel nemcsak lemásolta a verset (igaz, hatversszakos első változatát: MTAK. Népk. 55/b: 3a), hanem ki is adta „62. Dana”-ként 1844-i *Dalfűzér*-ében (II, 75–76. l.); sajnos, kotta nélkül. Népszerűségét bizonyítja, hogy Balogh István naplója szerint a múlt század 20–30-as éveiben színpadi művek dalbetéteként énekelték (ld. *Balogh István naplója*. Sajtó alá rendezte és kiadta Barna János. Munkácsy, 1928. 47. l.). Némely adat szerint Szigligeti Edének *Szökött katona* című népszínművében énekelték betétként. (ld. Sonkoly 129. l.) Erdélyi János Debrecen, Pécs, a Rába-köz és Sárospatak vidékéről jegyezte föl a nép közt élt változatait (ld. *Népdalok és mondák*. II. Pest, 1847. 478. sz.).

Későbbi megzenésítéseiről is tudunk. Molnár említi a Langer Jánosét: „A XIX. század második felében olyan Csokonai-dalokat írnak, mint Langer János (1819–1889) »Estve jött a parancsolat«-a (Szegény Zsuzsi a táborozáskor), mely az 1845 körül meggyökeresedett koriambusi lük-tetést kényszeríti mereven a versszövegre és úgy kezeli a költő sorait, mint bármely más magyar hallgatónóta-szövegeghablont.” (CsMűdal 15. l.) S ugyanő említi XX. századi feldolgozását is: „Ugyanez áramlat [a Nyugat Csokonai-kultusza] vetette föl Lányi Viktor igen sikerült kabaré-dalait is, »Este jött a parancsolat« (Szegény Zsuzsi a táborozáskor, 1913).” (I. m. 17. l.)

Legújabbán Benkő András foglalkozott a vers dallamaival: „Szegény Zsuzsi a táborozáskor (Estve jött a parancsolat) *Almás* (I. 66.) hat négy soros szakaszt jegyzett le a költeményből. Változatát közölte Bartalus Egy erdélyi gyűjteményből (Bartalus István: *Magyar népdalok*, Bp., 1883. III. k. 21. sz.). Sonkoly az Almási kötetre hivatkozva téves sorszámot közöl (Sonkoly i. m. 129).” (Nyírk. 1963: 97. l.)

Kottáját Tóth István nyomán közöljük:

Est-ve jött a pa - ran - tso - lat

Vi - o - la szín pe - tsét a - latt

Egy szép ta - va - szí éj - sa - kán

Zör - get - tek Jan - tsim ab - la - kán.

113. Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról

Kézirata

Saját kezű kézirata a *Tempefői* tisztázatában: MTAK. K 678: 74ab (K₁). A szatírai játék egyik versbetétje volt, de címjegyzékai szerint a költő önállóan is ki akarta adni; ez indokolja, hogy mi is önálló versként közöljük.

A versszakok kezdőszavai megtalálhatók Csokonainak egy 1795. máj. 15-i, pesti keltezésű autográf kéziratán: VJ.: 7a (K₂).

Mint afféle tréfás, mulatságos vers, igen népszerű volt a diákság körében, s számos másolata keletkezett.

A *Tempefői* szövegéhez igen közel áll a SM. kézirata (4a) (K₈). Itt a versnek egy körülményeskedőn hosszú címe található, amely a legtöbb másolatban így bukkan föl. Közel egykorú másolatai még: FL.: 6a—7a (K₄); Dérim. Ir. Kézir. X. 75. 84. l.: 121a—122a (K₅). (Régi jelzete: 162/b). További debreceni másolatai: DebrK. R. 668: 158—159. l. (K₆); DebrK. R. 783: 79—80. l., a *Tempefői* szövegében (K₇); Győri Lajos magántulajdonában levő gyűjteményében (75—76. l.) (K₈). Alkalmasint Debrecenben keletkezett a prágai Egyetemi Könyvtár Győry Mihály által másolt *Elegyes Dolgok* című gyűjteménye is: Kubelik (Széll) gyűjtemény XXII. C 42. é. 31. l. 388. l. (K₉).

E másolatok nem tartalmazznak lényeges eltérést a K₁-hez képest.

1795-ben *D[ebreczeni] Magyar Psyche* című tréfás hírlaputánzatába a költő beillesztette a versnek egy II versszakosra bővített, *Házasodj meg: mert rosszul jársz* című változatát (OSzK. Oct. Hung. 429: 1a—21a + 30b). Ezt az 1795-i átdolgozást, amely lényegében már elszakadt az eredeti kidolgozás szövegétől, a megfelelő kötetben tárgyaljuk.

A költő a Kcsj.-n az „Aranyos Csomó”-ban a 45. sorszám alatt *Csikorgó* címmel utalt a vers egy kéziratára, s letisztázta az ED.-ba is, ez azonban nem maradt ránk.

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt kiadására. Az 1795-i EK.-on a XLVIII. sorszámú *Dugonits' Oszlopa* után sorszám nélkül található: „— Tsikorgó Versei. 111”. (A III az ED. lapszámára vonatkozik: az ED. tartalommutatója szerint ugyanis a 111. oldalra letisztázta a költő; a mutatóban a 49. helyen így fordul elő: *Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról.*) az ÜK.-on *Tsikorgó' Versei* címmel található (143.), s a Mfj.-en az „Epigrammák, Csirihírik, Inscriptiók, Mesék” fejezet az Aranyos Csomó adatát rögzítette: „2. 45. Csikorgó.”

A költő életében nem jelent meg.

Toldy jegyzékén a „Zsengék, iskolai idejéből” című fejezetben a 41. sorszám alatt fordul elő címével és kezdősorával: „Csikorgónak, egy hazánkba kedves versszerzőnek Trója feldúlásáról íratott poemájának kezdete. — Clíoval szűz Pasiphae! ...” (LXXXIX. h.). Úgy látszik, Toldy nem ismerte föl, hogy e vers azonos lehet a kiadásában is közölt *Tempefői* megfelelő betétjével (644—645. h.), noha Csikorgó ott elhangzó versének kezdőszója azonos a jegyzékén szereplő verskezdettel. Ezzel kapcsolatosan már Illéssy János bírálta Toldyt *Adalékok Csokonai munkásságához* című tanulmányában: „Toldy, mint mondja (a XXIV. fejezetben) csak azokat említi a sorozatban, melyeket kiadásába gyöngeségek vagy botrányos voltokért nem vehetett fel, vagy azokat, melyeknek egykor létezését kivétel nélkül Csokonai levelei és lajstromai, egy részt a holtá után nála lelt papírosok összeírása vagy barátjainak levelei bizonyítják.” — E nyilatkozatból tehát azt kell következtetnem, hogy Toldy ezt a Csikorgó-féle verset nem látta, vagy egy nagyobb poema töredékének tartotta, vagy pedig gyengesége miatt mellőzte. Az az, hogy mégis! Felvette biz ő a kiadásába, csak hogy a fentlelt hosszú ólm alatt nem ismert rá s valami külön versnek tartotta. Pedig maga a Csikorgó név is

tájékozhatta [!] volna. Csikorgó ugyanis a *Tempefői* öt felvonásos satirai játék egyik személye, a ki Tempefői poetával versengvén, a 3-ik felvonás 7-ik jelenetében szavalja e versét." (Figy. XXIII. [1887], 267—268. l.)

Idézi a vers két kezdő versszakát, s még hozzáfűzi: „Megjegyzendő, hogy e költemény a színdarabba be van szöve s így nincsen címe." (Uo.)

Úgy látszik tehát, hogy a vers önálló változata nem volt meg abban a kéziratos kötetben, amelyet idézett cikkében Illésy ismertetett, viszont az, hogy Toldy címmel együtt közölte jegyzékén, arra vall, hogy ismerte egy önálló változatát is, amit bizonyít az MTAK.-ban a versről készített másolata (ToldyM. I, 270. l.).

Mint önálló verset Balassa József adta közre először *Verseskönyv a század elejéről* című dolgozatában (ItK. 1895 : 312—313. l.) az ún. Baria Szabó János-gyűjteményből (= K₃).

Harsányi és Gulyás nem adta ki önálló versként, csupán a *Tempefői* megfelelő helyén hivatkoztak Balassa kiadására (ld. HG. III, 200. l.).

Kötetben önálló műként először Juhász Géza adta közre (EPM. 100—101. l.), majd az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

A vers töredéknek látszik: a K₂-ban s szinte minden további másolatban *sat.* (vagy *etc.*) utal várható folytatására.

Mivel a *Tempefői*-be általában korábbi kész verseit illesztette be a költő (pl. az Első felvonásba a *Víg élet a Parnasszuson*-t s az *Egy kies kert leírása* átdolgozását; v. ö. Cs/ÖM. I, 355—356. l.), föl kell tételeznünk, hogy ezt sem a színjátékkal egy időben írta, hanem már kész versét adta a füzfa-poéta Csikorgó szájába.

A vers teljesen Blumauer modorában készült, akinek groteszk Aeneis-travesztiáját 1791—92-ben ismerte meg Csokonai, s 1791-ben már nagyobb epikus művet is írt mintájára (*Az istenek osztódása*). Tárgyalt versünk nemesak versformájában utánozza az osztrák költőt, hanem szinte sűrítve használja fel a blumaueri komikum legfőbb elemeit: groteszk anakronizmusait. Úgy tetszik, mintha Blumauer Aeneis-travesztiájának mintájára a magyar költő a homéroszi eposzokat akarta volna hasonló módon travesztálni egy hosszabb verses műben. Mivel ilyen kísérletre a blumaueri műfajjal való megismerkedése kezdetén kerülhetett sor: 1791—(92)-re tehetjük e vers keletkezését. (A következő években mélyebben szántó témák kötötték le: már az 1792-i *Békagézharc*-ban is átfogó politikai satírához használta fel a blumaueri műfajt.)

Juhász Géza az EPM.-ben (313. l.) 1793-ból keltezte a verset, bizonyára abból indulva ki, hogy a *Tempefői*-vel egy időben keletkezett. Szerintünk azonban annál egy vagy két évvel korábbi. Juhász időrendjét vette át az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a *Tempefői* saját kezű tisztázata (K₁). Ebben nincs e f i n e a versnek. Az autográf EK.-on *Tsikorgó Versei* a címe, az ED.-ban *Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról*. Az UK. *Tsikorgó Versei*, a Mj. *Csikorgó* címmel lajstromozta.

Mi Juhász Gézához hasonlóan az ED. címváltozatát fogadjuk el.

Mint volt róla szó, a másolatokban ennél teljesebb címváltozat található: *Tsikorgónak, eggy Hazánkba' kedves Versszerzőnek Trója Feldúlásáról íratott Poémájának kezdete.* (K₄). (A K₃ csonka, de a töredékes cím ugyanerre egészíthető ki.)

Nem tartjuk kizártnak, hogy ez a teljesebb címváltozat is Csokonaitól származik, s hogy ez volt a vers eredeti címe; mivel azonban autográf kézirat nem hitelesíti, megmaradtunk az ED.-beli változatnál.

Az íratok hosszúságát Csokonai e kéziratában sem jelölte egyértelműen, ezért az általa hosszúnak ejtett i betűkre vesszőt tettünk, anélkül, hogy erre esetenként utalnánk (v. ö. Cs/ÖM. I, 350. l.).

1. K₂: *Klióval*
2. K₁: *Pendítsed*
K₃: *Ro/Pendítsd*
K₅: *Ro/Pendítted*
8. K₁: *El beszéllem*
K₂: *Elbeszéllem*
22. K₁: *Akkor*
K₂, K₄: *Ekkor*

A K₇ több változata (*De a Trója Herási* [17. sor]; *A Természet istene* [30. sor] stb.) szövegronlás eredménye.

A K₁-ben a versszakokat vízszintes vonalka tagolja.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint említettük, fültehetőleg az *Iliász* paródiáját akarta megírni e versében Csokonai Blumauer modorában, ezért kezdődik az eposzok felépítése szerint invocatióval. Töredékes voltára vall, hogy a másolatok a címben a poéma „kezdete”-nek nevezik a ránk maradt részletet.

A vers groteszk anakronizmusok sűrítmenye.

A címbeli *Tsikorgó* név a „csikorgó”, rozsdás verseket gyártó fűzfaköltőre utal. (V. ö. a Horváth Ádámhoz írt verses levél 54. sorával: „Hol sikorgó nád sípodon kinzottad énekedet”.)

1. *Clio*: a történetírás múzsáját azért hívja a vers segítségül, mivel történeti műbe: az *Iliász* paródiájába kezd.
Pazifae, *Pasiphae*: a görög monda szerint Minosz krétai király felesége, aki szűznek éppen nem mondható, hiszen a rege szerint Poszeidon isten egy bika iránt gyújtotta szereleinre.
3. *Priapus*, *Priaposz* (gör.): a görög mitológiában Dionüszosz és Aphrodité fia, a férfiúi nemzőképesség buja istene. A vers nyilván azért őt, illetve az ő múzsáját hívja segítségül, mivel a rege szerint maga a trójai háború is szerelmi okokból: a szép Heléna miatt tört ki.
4. *Szállt* (rég.): szólt.
5. *Aganippe* (gör.): a görög regevilágban a múzsák egyik szent forrása a Helikon hegyen.
10. *Hét esztendő háborúba*: a hagyomány szerint nem hét, hanem tíz évig tartott Trója ostroma; az is lehet, hogy az 1766-tól 1763-ig

- tartó hétéves háborúra történik célzás, amelyet Anglia és Poroszország folytatott Ausztria és szövetségesei ellen.
12. *Ida*: Eredetileg görögországi hegy neve, ahol a monda szerint Parisz trójai királyfi pásztorkodott, aki a trójai háborút s Trója pusztulását előidézte azzal, hogy megszőktette Helénát, Menelaosz spártai király feleségét. Csokonai groteszk módon női névként kezeli s anakronisztikusan a török basa lányául teszi.
14. Szándékos félreértés és komikus anakronizmus van ebben a versorban is: az asszonyosított Parisz trójai királyfi volt, Trójának pedig nem lehetett plébánosa a kereszténység előtti időkben.
15. *Priám*: Priamosz, Trója királya, Parisz atyja, nem támadója (attakirozója) volt Trójának, hanem éppen védője. A *Marsal* szó említése is komikus anakronizmus, hiszen az ókorban nem létezett ez a katonai rang. *Simois* valójában nem személynév, hanem Trója melletti folyócska.
17. *Sodrom*, svadron (ném.): lovasszázad. E szó használata is nevetésséges anakronizmus, de tárgyilag is képtelenség, hogy a hástyákat lovasok védelmezzék.
19. Az *amazonok* valóban harcoltak Trójánál, korábban a város ellen, majd Hektor halála után királynőjük, Pantheszilea vezetésével a trójaiak segítségére siettek.
20. Az amazonoknak nem császáruk volt, hanem királynőjük.
21. *Ajax vize*: ismét szándékos fogalmi zavar: Ajax nem folyónév, hanem az ostromló görögök egyik hőse.
23. *Festung* (ném.): erődítmény; a német szó említése nem annyira anakronizmus, mint stílusmakaronikum itt. A német hadi műszó az azonos versformájú és stílusú *Békaegérharc*-ban is előfordul:

*Éz [az ogérfogó] egy kis ja F e s t u n g, nagyon
Fortélyos stratagéma;*

(135—136. sor)

24. *Creusa*: Priamosz trójai király lánya, Aeneas felesége. Az égő Trójából valóban elmenekült, de nem „Centaurus társaival” — mivel a kentaurokhoz nem volt köze.
26. *Akhülles*: görög hős; a felsorolt nemzeteket nem űzte ki Trójából, legkevésbé a görögöket, akik maguk az ostromlók voltak.
28. Az *ügy* emlegetése is szándékos anakronizmus a trójai háborúban.
- 29—30. *Helena*: a spártai király megszőktetett felesége nem volt a tengerek istene.
32. *kalugger* (szl., rég.): görögkeleti szerzetes. Ennek említése is szándékos képtelenség Helénáról szólva.
33. *mína* (ném.): akna. Természetesen ez is anakronizmus.
- 34—35. Szándékos fogalmi zavar: arra céloz halandzsaszerűen, hogy Trója azáltal esett el, hogy a görögök a faló belsejében becsémpézték harcosaikat.

Ugyanazt a versformát használja itt is Csokonai, amelyet Blumauer Aeneis-travesztijából, illetőleg annak Szalkay-féle fordításából ismert meg s szívesen használt, különösen fiatalabb korában (ld. *Az istenek osztózása, Békaegérharc*), de később is kísérletezett vele komikus célzatú versében (*Aranyűjtásos nadrág*).

114. Batrachomymachia vagy Békaegérhartz Blumauer módja szerint

Kézirata

Saját kezű kéziratban csak a későbbi eredetű, ún. „Előbeszéd” maradt fenn s közvetlenül utána az *I. Pipa-dohány* kezdő versszaka, vagyis az 1—16. sor: TF. 86b; 88ab (K₁). Láthatóan a költő a vers tisztázatát kezdte itt el, de nem folytatta tovább; ezt megerősíti az 1800 körüli Kcsj. adata, ahol a vers a „Mások’ írása” rovatban szerepel, azaz a mások lejegyzésében meglevő művek között (v. ö. Cs/ÖM. I, 99. l.). Az 1803-i Kjt.-en is előfordul, valamint az 1805 körüli Ktl.-án (Fasc. N° 5 N° 2). (V. ö. Cs/ÖM. I, 104., 106., 109. l.) Nagyon valószínű, hogy az eredeti kézirat Kazinczynál maradt, aki elfogatásakor föltehetően megsemmisítette. 1793 nyárutóján Szikszórol Kazinczyhoz küldött levelében ezt mondja Csokonai: „Békaegérhartz velem volt; irtam itten hevertembe annak elejébe tejeudó tractamentetskét . . .” (MTAK. M. Irod. Lev. 4r. 27c; a HG. II, 696. l. tévesen az 1802-ben írt levelek sorában közli, a MM. II, 780. l. már helyes keltezéssel, de nem szöveghíven.) Ez a levél mintegy választ volt Kazinczy 1793. júl. 29-én írt biztatására: „Várom a’ Békaegérharcot, és a’ Szent Péter énekét Lőrincor.” (KazLev. II, 303. l.)

Kiadásra szánt művei címjegyzékeire kezdettől fölvette Csokonai, s már az 1795 tavaszán összeállított EK.-t megelőzően hírt adott róla a Bétsi Magyar Merkurius okt. 21., majd a Magyar Hírmondó 1794. nov. 7-i számában közreadott „Jelentés”-ében „A’ Batrachomymachia, vagy Békaegérhartz, Homerusból fordítva. Ugyanaz Blumauer Úr módja szerint travestiálva. Ugyanaz hővebben, ’s mái Világhoz ki tsinálva. Utánna van egy Apológia, mely is Satirának mondathatik: és a’ Travestirozásról, vagy Paródiákról valami Értekezés.” (MMerk. 1794. LXXXIV. sz. 1293—1294. l. V. ö. Cs/ÖM. I, 207. l.) De már néhány hónappal korábban értesülhetett a közönség a munkáról abból a márc. 8-án kelt debreceni tudósításból, amely Nagy Sámuel és Csokonait mutatta be a hazai közönségnek: „Nevezetes munkái még [Csokonainak]: a’ Batrachomymachia’ travestálása. Ez [. . .] originális munka a’ maga nemében, és derék —” (MHír. 1794. ápr. 4.; ld. még CsEml. 185. l.)

A költő címjegyzékei közül összesen ötön fordul elő; EK.: „CV. Békaegérhartz. Trófás Epopéja travesztálva Homér után. *Megigazttni.*” Fölvette az 1795—96 körüli Első számvetésre is; itt az utolsó előtti helyen fordul elő, aláhúzás nélkül, azaz föltételelesen: „Batrachomy[omachia]”. Nem is jelenhetett meg 1796-ban.

Az 1801-i Vktl.-en is előfordul.

Az 1802-i ŰK. adata azért érdekes, mivel ebben két változata szerepel a témának: „2^o Batrachomymachia vagy Béka egér hartz Blumauer szo-

rént. Magyarul travestialódott: és a' Homér Originálja is mellé tétetődött négy Könyvben." Látható, hogy — amint erről már a MHírm.-beli „Jelentés” tájékoztatót — a költő elkészítette a téma travesztálás nélküli változatát is, szorosán a Homérosznak tulajdonított hexameteres görög eposzparódia szerint; ez azonban, sajnos, nem maradt fenn.

Az 1802-i Mfj.-en az „Epigrammák Csiribirik. Inscriptiók, Mesék.” elnevezésű fejezetben a 6: 2. helyen található.

Közel egykorú másolata szép számmal maradt fenn a kollégiumi kéziratok kötetekben: *Az istenek osztozása*, *A' Tolvaj Isten s a Műtét omnis amans* mellett egyike volt Csokonai legtöbbet másolt műveinek (v. ö. Otrokocsi Nagy 62—63. l.). Míg azonban *Az istenek osztozása*-nak — amely a versnek műfajilag is közvetlen előzménye — több mint félszáz egykorú másolatáról tudunk, a *Békegérharc*-nak 22 közel egykorú másolatáról van csak tudomásunk: a másolatok kisebb száma azzal magyarázható, hogy Márton József már 1813-ban kiadta a verset, míg *Az istenek osztozása* csak 1845-ben jelent meg Kföldy kiadásában. A 22 másolat is jóval több, mint amennyit a korábbi kutatók ismertek: a HG. négy sárospataki kéziratból szerkesztette össze szövegét (ld. HG. I, XIX—XX. l.). Otrokocsi Nagy hét debreceni és két sárospataki másolatát említi a versnek (ld. 80. l.).

A másolatok között csak egy van, amely lényegesebb szövegtelvést mutat: a Zilahi Jánosé (DebrK. R 1173: 31b—57b); ebben az *I. Pipa-dohány* vége (252—279. sor) s a *II. Pipa-dohány* első versszak (280—286. sor) előtt a többi másolat szövegétől (v. ö. Szilágyi F.: ItK. 1970: 25—26. l.). Mivel Zilahi János Csokonai kollégiumi szobatársa s közeli barátja volt, föl kell tételeznünk, hogy a *Békegérharc* összövegét őrizte meg számunkra, ahogy más egykorú Csokonai-vers ősváltozatát is ő jegyezte le. Ez lehetett talán az a változat, amelyre az EK.-ban ezt a megjegyzést tette a költő; „Megigazítani”. Mindenesetre a Zilahi kötetében található szövegváltozat kezdetlegesebbnek látszik a más kéziratokból ismert szövegekhez. Más különben Zilahi másolata lényegében megegyezik a máshonnan ismert szövegekkel. Alapszövegül azonban nem csupán korábbiak, kezdetlegesebbnek tűnő szövegrészelei miatt nem vehettük ezt a kéziratot, hanem pontatlan lejegyzése miatt sem.

Itt kell megemlítenünk, hogy Engel Károly Csokonai *Békegérharc*-ának 1816-i román fordításáról szóló tanulmányában hivatkozott egy olyan részletre, amely nincs meg a magyar eredetiben: „a negyedik ének végén a békák diadalmenetét meglehetősen sikamlósan festő két versszak egy magyar kiadásban sem fordul elő. Valószínűleg tehát, hogy Kontz fordítása a *Békegérharc* első, magyarul feledésbe ment változatát őrizte meg a számunkra” (Nyírk. 1—4. sz. 47. l.). A Zilahi János másolta összöveg ismeretében mégis azt kell mondanunk, hogy a *IV. Pipa-dohány* említett két pajkos versszaka a fordító tréfás betoldása lehet.

A leghitelesebb szöveg(ek) kiválasztásához Csokonai fennmaradt 14 soros autográf tisztázata csak igen kis támpontot nyújt: ebben ugyanis a 6 soros ún. „Előbeszéd” későbbi eredetű (ezért hiányzik valamennyi általunk ismert másolatból), a letisztázott első strófában (7—13. sor) pedig nincs olyan kritikus szó vagy szövegrészlet, amely alapot adhatna az elhatárolásra. Csupán az *I. Pipa-dohány* prózában megfogalmazott rövid summázata látszik alkalmasnak erre a célra: s valóban meg is állapítható öt eltérő változat; ám e rövid tartalmi összegezés szövegegyezése még egyáltalában nem jelenti azt, hogy a verses szövegek is

megegyeznek az adott kéziratokban. Így e summázatok is legföljebb a kéziratok filializációjának megállapításához nyújthatnak némi segítséget.

Egyéb szövegeltéréseket is figyelembe véve megállapítható bizonyos összefüggés, rokonság az egyes kéziratok között, s helyesírási és logikai szempontok alapján kiválasztható a legmegbízhatóbb, leghitelesebbnek látszó szöveg.

Csokonai autográf töredékétől (K_1) s Zilahinak az ősfoglalmazványt őrző másolatától (K_2) eltekintve, úgy látszik, hogy a költő által meg- egyengetett végleges szöveget Sárospatakon másolták: a sárospataki Kollégium Nagykönyvtárának négy kézirata — amelyek alapján a HG. szövegkiadása is készült — nagyjából megegyezik egymással, másolási idejük is közel egykorú. Legpontosabb közülük s helyesírásában is közel van Csokonaiéhoz az 1809-ben másolt 1722. sz. kötet szövege ($1-44. l.$) (K_3). (Mikrofilm-másolata az MTAK. Mikrofilmtárában van a 3198. szám- on.) Ez a kötet őrizte meg *Az istenek osztózsá* legmegbízhatóbb szö- vegét is. Közeli rokonságban van vele az 1798—1803 között másolt 257. sz. sárospataki kézirat szövege (90—141. l.) (K_4), valamint az 1808 körüli 1716. sz. (14b—22a) (K_5) s az 1728. sz. (49—93. l.) (K_6). (Megjegyzendő, hogy ezek közül csak a 257. s az 1728. sz. kötetről bizonyítható kétség- telenül, hogy Patakon másolták.)

Szántó Dánielnek 1807-ben készített, Prágában őrzött másolata (MTAK. Mf. 162/V; 35—89. l.) (K_7) közös eredetű a NZs. 1810 körüli másolatával (265—297. l.) (K_8). A Zsoldos által ismertetett (ItK. 1961: 473—478. l.), 1807-ből származó Tóth Mihály-gyűjtemény szövege (52—91. l.) (K_9) szintén némi rokonságot mutat a NZs. másolatával

A MTAK. 1808-körüli Ms. 17. jelzetű kézirata (1a—10b) (K_{10}) az OSzK. Oct. Hung. 1696: 36b—53a másolatával (K_{11}) van kétségtelen rokonságban, noha az utóbbi lényegesen romlottabb szövegű.

Az 1808-i MTAK. RUI 159: 129—158. l. (K_{12}) szövege az 1810-ből származó RUI 59: 50a—65b (K_{13}) szövegével mutat szoros rokonságot.

Török Jánosnak 1809 szeptemberében Váradon készített másolata (MTAK. RUI 8-r. 4. sz.) (K_{14}) azért érdemli meg külön is figyelmünket, mivel Toldy erre hivatkozik, mint kiadása forrására: „A mely kézirat- nak én vagyok birtokában Török János pataki deák által íratott le Vára- don, sept. 1809., nagy szorgalommal és pontossággal; s miután számos eltérései a Mártonétól jobb eredetire mutatnak, kevés kivétellel, azt kö- vettem kiadásomban.” (944—945. h.) Ehhez hozzá kell tennünk, hogy meglehetősen sok helyen eltért tőle Toldy. Török János másolatával kö- zeli rokonságot mutat az MTAK. *Analecta* (1a—9a) másolata (Stoll 522. sz.) (K_{15}).

Az OSzK. Oct. Hung. 1137: 34b—56b (K_{16}) Márton 1813-i kiadásán alapul, így nem számíthat különösebb érdeklődésünkre.

Szövegváltozat-mutatónk elkészülte után még néhány újabb másolata s egy ismeretlen kiadása bukkant föl a szatírának. Ezek szövegkritikai szempontból érdemleges új változatokat nem tartalmaznak: eltéréseik besorolhatók a korábbi kéziratok alapján megalkotott típusokba. Ezért szükségtelennak látszott, hogy hosszadalmas egybevetéssel ezeknek anyagát is teljes részletességgel besoroljuk mutatónkba, csupán a már ismertektől elütő (szinte kivétel nélkül szövegromlásból magyarázható) változatokat tüntetjük ott föl.

Az újabban előkerült másolatokat a következőkben lejegyzésük ideje szerint, időrendben ismertetjük.

Megtalálható a szatíra Debreczeni P. Dániel 1805-ben, föltehetően Debrecenben másolt, budapesti magántulajdonban levő gyűjteményében is, amely Csokonai több fontos szövegváltozatán kívül (v. ö. Cs/ÖM. I, 185. l.) *Az istenek osztozása* másolatát is megőrizte. Ebben 20. sorsszám alatt a 42–75. lapon *Batrachomachia* vagy *Béka-Egér Harcz Travestálva Homerból* címmel, Cs. V. M. névbetűkkel található a vers (K₁₇). A végén ugyancsak utal a másolat a szerzőre: „Cs. V. M. aál [= által].” Közeli rokonságot mutat a K₇₋₉ és a K₁₅ kéziratral, s némi kapcsolata van a K₁₈ másolattal. Fontosabb eltéréseit mutatónkba is fölvevük. A trocheusokban írt ún. „Előbeszéd” hiányzik belőle.

Az előkerült Zilai Sámuel-gyűjteményben, amelyet Stoll (600. sz.) még lappangónak jelzett, *A' Béka 's Egér Hartz Homérusból travestálva* címmel, V. Cs. névbetűkkel található, az 2–54. oldalon (K₁₈). (A korábban Losoncon magántulajdonban őrzött, 1808-ban [Hajdú] Sámsonban másolt kötet a Debreceni Egyetemi Könyvtárban található Ms 81/3 jelzeten.) A másolat — akárcsak a K₁₇ — a K₇₋₉ s a K₁₅ kéziratral mutat rokonságot. A strófák „Pipa-dohány”-onként számozva vannak, a trocheaikus „Előbeszéd” ebből is hiányzik. Meglehetősen nagy számban benne a szövegromlás. A feltűnőbb eltéréseket mutatónkba is fölvevük.

Ugyancsak a Debreceni Egyetemi Könyvtárban található Borbély Jánosnak 1803–1813 közt másolt gyűjteménye, az „Observationes variae”. (Jelzete: Ms 92/1). Ebben a 37b–44a oldalon csonka formában, a következő címmel található Csokonai szatírája: „*Batrachomyomachia v. A' Béka és Egér Hartz, fordította Homérusból szabadon Cs. V. M.*” (K₁₉). A másolat a 743. sornál (*Mészájó rettentette*) megszakad, bár az utána következő üres oldalak (44a–45b) azt jelzik, hogy még folytatni szándékozta másolója. Az „Előbeszéd” e másolatban sincs meg, az *I. Pipa-dohány* éléről is hiányzik a summázat. Feltűnőbb szövegetlézéseire (zömmel szövegromlások) a szövegváltozat-mutatónkban is utalunk.

Lappangásból bukkant elő a „Dávidné Soltáriból kiválogatott Enekek” című 1814-i gyűjtemény is, amely korábban a Csokonai Kör könyvtáráé volt (ld. Stoll 647. sz.). Jelenleg a debreceni Déri Múzeumban található V. 604/308 jelzeten; a 180–211. oldalon fordul elő benne Csokonai verse *Batrachomia machia* [1] azaz *Béka Egér Hartz* címmel (K₂₀). Az „Előbeszéd”-et ez a másolat sem tartalmazza. Számos szövegetlézése szövegromlással magyarázható: a fontosabbakra utalunk mutatónkban. Némi rokonságban van a K₂-vel.

A kiskunhalasi Thorina János Múzeum 1823/24-i Gózon Imre-énekes-könyvének másolatával részletesen foglalkozott Vorák József *Csokonai Békaegérharca a kiskunhalasi Gózon Imre énekeskönyvben* című tanulmányában. (A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1969–70. Debrecen, 1971. 541–554. l.) A gyűjtemény, amely a kiskunhalasi múzeum Adattárában 3660. szám alatt található, a 39–90. oldalon tartalmazza Csokonai szatíráját *Batra Comymachia Béka Egér harcz* címmel, „*Homérusból travestálta Cs. V. M. Négy pipa dohányokba*” alcímmel (K₂₁).

A másolatot, amelyet akkor még a 12. ismert kéziratként tartott számon a kutatás (ld. Vorák i. m. 552. l.), részletesen tárgyalta fölfedezője, rámutatva a kiadásokhoz (HG., ÖV. sth.) képest található fontosabb eltéréseire, s nem egy esetben helyesbítve is a kiadások szövegét (ld. i. m. 544–551. l.).

Föltűnő, hogy a Csokonai autográf lejegyzéséből ismert „Előbeszéd” itt „Az olvasóhoz” címmel a vers végén található (90. l.). Az olvasóhoz

intézett „epilógus” után még egy Phaedrus-idézet is következik a másolatban: „Servitus obnoxia quia quod volebat, non audebat dicere, adfectus proprios in fabulas transtulit Phaedrus.” Vorák József föltételezte, hogy az idézetet maga Csokonai kapcsolta verséhez (ld. i. m. 561. l.); mi valószínűbbek tartjuk, hogy a másolótól került oda, akárcsak *Az istenek osztozása* hasonló latin idézetei.

A Gózon Inre-gyűjtemény másolatának eltéréseit nem vettük föl szövegváltozat-mutatónkba, mivel a legfontosabbakat Vorák József földolgozta idézett tanulmányában.

A verset a budapesti Ráday Levéltár K. 1. 363 jelzetű címtelen kéziratos gyűjteménye is tartalmazza (1–22. és 42. l.) (K_{22}), amelyben ezen kívül Csokonai két hosszabb epikus műve található: *Európa Kis Asszony el ragadtatása* (= *A Tolvaj Isten*) (23–33. l.) s *Az Istenek Osztozása* (33–42. l.). Tárgyalt versünk címe a kéziratban: *Batrachomiomachia azaz Az Eger- és Béka Hartz, Homérusból fordítva és Travestálva Csokonai Mih: által*. A másolat erősen romlott szövegű: idegen kéz később számos helyen átjavította, helyesbítette. Szövegkritikai szempontból nincs jelentősége. A „Pipa Dohány”-okat külön-külön sorszámozza.

Közel egykorú másolata megtalálható a miskolci Lévy József Tudományos Könyvtár A 6193/II. jelzetű kötetében is (149–183. l.) (K_{23}), amelyben *Az istenek osztozása* és *A tolvaj isten* másolata is megvan több, korábban ismeretlen Csokonai-vers társaságában (v. ö. Szilágyi F.: *Őt ismeretlen és egy ál Csokonai-vers*. StudLit. XXIV. [1986]. 95–112. l.). Megvan *A Béka eger hartz hajdan* címmel egy másolata (a szerző említése nélkül) a szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtárának Kézirattárában is (újabb szerzemény, jelzete nincs.)

A kéziratos másolatok mellett még egy ismeretlen szövege került elő a szatírának: egy illusztrált ponyvakiadás, amelyet a kötet sajtó alá rendezője fedezett föl a prágai EKvt.-ban, a Kubelik (Széll) különgyűjteményben (K_{24}).

A 66 H 591 jelzetű füzet címlapja hiányzik: a *Békaegerharcz* mellett (1–33. l.) Csokonai *Dorottya*-ját tartalmazza. Valószínűleg Debrecenben nyomták, a múlt század második felében.

Szövegkritikai szempontból nem sokat mond számunkra, mivel — amint megállapítható — a korábbi kiadásokon: Márton József és Toldy kiadásán alapul, átveszi azoknak önkényes „szépfűző” megoldásait (pl. az 576. sorban). A trochaikus „Előbeszed” hiányzik a kiadásból s hiányoznak a Mártonnál s Toldynál található jegyzetek is. Legfőbb értéke a szöveget illusztráló naiv bájú, kissé kezdetleges tizenkét fűmetszet. (A kiadásról ld. részletes leírásunkat: *Csokonai Békaegerharcának ismeretlen illusztrált kiadása a múlt századból* CsMűv. 379–383. l.)

Tóth István 1832–1843-ból származó dallanggyűjteménye (K_{24}) csupán a vers „Fel fohászkodás” elnevezésű részletét (7–13. sor) tartalmazza, a kottával, a kötet címlapjának belső oldalán. Tóth István gyűjteményének kolozsvári másolatában szintén megvan a „Fel fohászkodás” (ld. Stoll 780. sz. Mikrofilm-másolata: MTAK. A 2/11).

Márton József az 1813-i bécsi kiadás (*Csokonai V. Mihály poetai munkái*) IV. kötetéhez „A kiadónak némely jegyzései” címmel jegyzeteket csatolt, ahol többek között egy hozzá intézett magánlevelet is közölt; ebből a Dunántúlról, Székesfehérvárról származó lovából derül ki, hogy a levélírónak birtokában volt a vers egy másolata, amelyre Csokonai sajátkezűleg vezette rá jegyzeteit és magyarázatait: „Megvallom, any-

nyival inkább sajnálottam, hogy ennek [ti. a kiadásnak] kijövele előre ki nem volt hirdetve [...] különben el nem mulattam volna közleni Professor Urral, azokat a' Magyarázatok, inellyeket ez a' Poéta circa 1800 a' házannál megfordulván tulajdon maga irt a' nálam már akkor megvolt Békaiegérhartz Kézírása végére." Sajnos, ez a nagybecsű kézirat elkallódott, s a levélíró is csak a 83. versszakhoz fűzött jegyzetet közölte, amelyre a megfelelő helyen hivatkozunk, illetve idézzük.

A kiadások szövegeivel is foglalkoznunk kell, mivel ezek is szövegváltozatokként jönnek számításba.

Márton — amint erre Toldy is utalt — nem nevezte meg forrását: „A Békaegérharcot Márton adta ki először 1813-ban, Csokonai négykötetes kiadásában; milly kéziratból, nem mondja.” (943—944. h.) Márton — nyilvánvalóan a cenzúra nyomására, de mégis nehezen menthető módon — önkényes változtatásokat végzett a szövegen, politikai mondanivalóját erősen megszelídítve. A megoldás az lett volna, ha a kritikus részeket kipontozza, ahogy nem egy esetben tette. A kiadáshoz fűzött jegyzeteiből kitűnik, hogy több kéziratból dolgozott; a 18. jegyzetben például ezt írja: „Ehek harmincadjától. Némely kézírásban így van, Ebes.”

Kőföldy láthatóan támaszkodott (az önkényes változtatásokban is) Mártonra, de több más kézirat ismerete is kiderül kiadásából.

Toldy szövegkiadásáról elmondtuk, hogy a K₁₄-en alapul, de a kritikusabb részeknél ő is jobbnak látta Márton megszelídített változataihoz folyamodni.

A HG. — nehezen helyeselhető módon — a négy sárospataki kéziratból és az előző kiadások szövegéből „összeszerkesztve” közölte a verset; érdeme azonban, hogy az előző kiadók által megszelídített politikai vonatkozásokat már általában az eredetihez híven adta.

Kiadásunk, amint már jeleztük, Csokonai autográf Töredékén (K₁) s a sárospataki 1722. sz. kéziratot kötet szövegén (K₂) alapul; esetenként, ahol nyilvánvaló elírás vagy tévedés van, más kéziratok alapján emendáltuk a szöveget, s erre a szövegkritikai jegyzetekben mindenütt utalunk.

Megjelenése

Bár a költő kiadási terveiben kezdettől szerepelt s később is újra meg újra fölvette címjegyzékeire, csak halála után jelenhetett meg.

Elsőként Márton adta ki 1813-ban, Csokonai munkáinak négykötetes kiadásában (PM. 1, 1—43. l.), mint láttuk; forrásának megjelölése nélkül, önkényes szövegváltoztatásokkal. Hogy általunk ismeretlen kéziratokat is használt, azt bizonyítja az *I. Pipa-dohány* summázása, amelynek ott közölt szövege nincs meg az ismert másolatokban. A 40. jegyzetben is hivatkozik arra, hogy „némmely kézírásban Strófiát” talált *Sróf* helyett. Ilyen kézirrattal mi nem találkoztunk.

A vers kiadását Márton a következőkkel indokolta: „A' Békaegérhartz kiadása nem volt eleinte szándékom: de megértvén, hogy azt akkor mások magában is kinyomtattatják, én sem akartam azt a' többi Munkái közül kihagyni. A' nélkül is mindenütt kézben forog az már; és Csokonaitól egy jámbor Magyar sem veheti rossz néven, ha néhol tsipősen enyoleg” (A' Kiadó. Az olvasóhoz.)

Utána Kföldy (= Kecskeméthy Csapó Dániel) adta közre Csokonai-kiadásának *Vers-maradványok, részint kéziratok' nyomán, részint nyomtatványok után . . .* című III. kötetében, 1845-ben (281–316. l.). Forrását ő sem nevezte meg: föltehetően több kéziratból dolgozott, s Márton politikai óvatosságból eredő önkényes változtatásait jórészt megtartotta.

Toldy — mint láttuk — Török János másolatára (K₁₄) alapozta szövegkiadását, de helyenként támaszkodott Mártonnak politikailag megselezítet szövegére is.

Toldy kiadásához képest a HG. 1922-i kiadása hozott újat: a négy sárospataki másolatot (K₃₋₆) vette alapul, de például a 217–223. sornál csak lapalji jegyzetben, változatként vette föl a nyilvánvalóan leghitelesebb szöveget; egyébként sem mindig a leghitelesebbnek tartható változatokat közölte.

A FK. nem a HG., hanem Toldy szövegét közölte újra; úgy látszik, helytelenítette az előbbinek több kézirat alapján rekonstruált szövegét.

Vargha Balázs kiadásai (MK., ÖV., ÖV.²) a HG.-t vették alapul, annak nyilvánvaló tévedéseit is megtartva. Változtatást csak annyit végzett, hogy a helyesíráson — Csokonai ejtessajátságainak alapján — helyenként módosított, a 217–233. sort jegyzetből a főszövegbe emelte s a rímnek megfelelően is a tisztább rímet adó alakváltozatokat használta némely esetben (pl. a 700–702. sorban, ahol a HG. *adjutánsa ~ felrántja* rímében a tisztább rímet adó *adjutántja* alakot közölte). Vargha kiadta azt a terjedelmesebb magyarázatot is, amelyet a Márton által közölt levél alapján már Kföldy és Toldy is bevett a jegyzetek közé, s amelyet a HG. indokolatlanul mellőzött. A MM. 1973-i kiadásában Vargha Balázs új szöveget közölt; a kiadáshoz fűzött jegyzetében erről ezt mondja: „a ránk maradt másolatok közül a legjobbnak tekinthetőt közlöm, a Sárospataki Református Kollégium Könyvtárának 1722-es számú kötetéből. Egyes hibás helyeket a többi változat alapján javítottam a készülő kritikai kiadás szövegét alapul véve” (MM. I, 1101. l.). Valójában egész szövegközlése jelen kiadásunk akkori kéziratán alapul: a sárospataki 1722-es másolatot is mi választottuk ki főszövegül. Mivel ilyenformán a MM. nem is tartalmazhat számunkra érdekes szövegváltozatot, a variánsok tárgyalásánál mellőzzük.

Autográf kézirat híján a lehetőség szerint leghitelesebb szöveg meghatározása — a megtalált újabb változatok alapján — a jelen kritikai kiadás feladata maradt.

Keletkezése

A vers közeli rokonságban van a költőnek *Az istenek osztózása* című első nagyobb verses politikai satírájával. Mint annak, úgy ennek is Aloys Blumauer osztrák írónak Szalkay Antal által magyarra fordított Aeneis-travesztiája volt a mintája (*Virgilius Éneássza . . .* Bécs, 1792.). A német eredetű szintén Bécsben adták ki *Virgils Aeneis travestiert* címmel 1783-ban. Noha Szalkay fordítása csak 1792-ben jelent meg nyomtatásban, kéziratban már 1791-ben közkézen forgott. Előbből tanulhatta meg a költő, hogy milyen hálás írói feladat valamely antik témának a jelen eseményekre való célzatos alkalmazása (v. ö. Szauder: Ttáj. 1973. 11. sz. 41. l.).

Az istenek osztozásában az Ovidiusban is megtalálható mitológiai tárgyat aknáztá ki az akkor legidősebb hazai politikai esemény, az 1790/91-i országgyűlés szatirizálására.

Az országgyűlés berekesztésével a közélet iránt érdeklődő ifjút már újabb politikai esemény kerítette hatalmába, ezúttal nemzetközi tárgy: a francia forradalom, illetőleg a forradalom ellen készülő Habsburg-intervenció, amelyben hazánk is közlelőn érdekelt volt.

Olyan antik tárgyat kellett tehát keresnie, amelyben valamilyen háborúról, összecsapásról van szó, hogy alkalmat nyújtson a háborút leleplező politikai szatírjára. Kézenfekvő volt, hogy ha Blumauer az antik irodalom egyik klasszikus remekét, az *Aeneis*-t aknáztá ki travesztíájához, magyar tanítványa a másik nagy antik eposzhoz, Homéros *Ilíasz*-ához forduljon. Az *Ilíasz* azonban szerteágazó cselekményével, nagy terjedelmével nem volt a legalkalmasabb a travesztálásra. Kapva kaphatott hát a Homérosznak tulajdonított, de voltaképpen nem tőle származó kis *Ilíasz*-paródián, a *Batrachomyomachia*-n, amelyet a jezsuita Jacobus Balde öt hexameteres énekre bővítve latinul is feldolgozott a XVII. században (v. ö. HG. II, 553. l., Szilágyi F.: ItK. 1970: 14–15. l.).

Láttuk, hogy 1794-i *Jelentés*-e s az 1802-i ÜK. szerint is elkészítette a Homérosznak tulajdonított *Batrachomyomachia* szó szerinti fordítását is. Hogy ez Blumauer *Aeneis*-travesztíájától függetlenül jött-e létre, s csak valamivel később öltöztette-e át, a bécsi író hatására, szó szerinti fordítását, nem dönthető el; valószínű azonban, hogy már a görög eposzparódia magyarra ültetése sem volt független Blumauer ösztönzésétől: az idősebb politikai tárgynak, a francia forradalom ellen szervezett intervenciónak szatirizálásához keresve megfelelő antik irodalmi témát, juttatott a diákköltő a *Batrachomyomachia*-hoz.

Csokonai a *Békaegégharc*-nak több változatát, feldolgozását emlegeti; a Bétsi Magyar Merkurius, illetve a Magyar Hírnök 1794-i híradásában három feldolgozásról beszél. A görögből készített fordítást az 1802 elején készült ÜK. is említi (2°), valószínűnek látszik tehát, hogy a szó szerinti hexameteres fordítás elkészült: bizonyára ezért követi oly híven Csokonai a görög eredetit most tárgyalt travesztált feldolgozásában is. A „Blumauer Úr módja szerint” készült travesztíáról s annak a „mái Világhoz” alkalmazott bővebb változatáról, amelyet a M. Merk. említ, annyit mondhatunk, hogy mivel az ÜK. már csak a „Homér Originálja” szerinti fordításra s a „Blumauer módja szerint” készült átdolgozásra utal: valószínű, hogy a M. Merk.-ban bejelentett harmadik változat csupán terv maradt, illetve az elkészült travesztíának lett volna egy bővebb változata.

Csokonai az eposzokról írt értekezésében (*Az epopoeáról közönségesen*) e munkájáról is megemlíkezik „A furcsa epopoeáról” szölv fejezetben, ezt írván: „munkámat még tizennyolc esztendő s ijeder koromban készítvén, munkáim közül kimustráltam” (ld. MM. II, 144. l.). Ennek alapján tette már Toldy (517–518. h.) 1791-re keletkezését, s nyomán valamennyi későbbi kiadás.

Csokonai emlékezete azonban bizonyosan tévedett; egyébként tizennyolcadik évét 1791. november 17-én, tehát az 1791. év vége felé töltötte be. Az eposzparódiában azonban olyan utalások vannak, amelyek kétségtelenül teszik, hogy 1792-nél nem lehet korábbi. A II. *Pipa-dohány*-ban (388. sor) a „Nemzeti Convent”-ről van szó; a nemzeti convent, a *convention nationale* pedig csak 1792. szeptember 21-én alakult meg a

felfüggesztett királyi hatalom helyébe (v. ö. Szilágyi F.: ItK. 1970: 16. l.). Ugyanebben a „Pipa-dohány”-ban, a 494. sorban „Barère” conventagtról esik szó; *Barère de Vieusac*, a nemzetgyűlés tagja sem szónokolhatott a conventben 1792. szeptemberénél korábban. Hozzá kell ehhez vennünk, hogy a francia eseményekről értesüléseit a fiatal diák a *Béke-egérharc*-ban is említett „Nóvák”-ból és „hadi Acták”-ból (25–26. sor) merítette, s ezek némi késéssel közvetítették a híreket Magyarországra.

Mindezek alapján úgy látszik, hogy ha 1791 végén el is kezdte verses szatírját a költő, de a *II. Pipa-dohány*-t is már csak 1792 utolsó negyedében írhatta meg.

Az egész mű tehát — ellentétben az eddigi kronológiákkal — csak 1792 vége felé készülhetett el.

Szövegkritika

A verses szatíra címe meglehetősen sok változatban maradt ránk. Maga Csokonai is többféleképpen használta címjegyzékei s szövegeiben.

A költőnél a következő címváltozatok fordulnak elő:
1. „*Batrachomyomachia*, vagy Békaegérhartz, *Homerusból* fordítva. Ugyan az *Blumauer* Ur módja szerint travestiálva.” (MMerk. 1794. LXXXIV. sz. 1293. l. v. ö. MHirm. 1794. II., 643. l.)

2. *Békegérhartz. Tréfás Epopéja trávesztialva Homér után.* (EK.)
3. *Batrachomyomachia vagy Béka egér hartz Blumauer módja szerint.* (ÜK.)
4. *Békegérhartz, irta Homér, általöltöztette Cs. V. M. a' Blumauer módja szerint.* (Az epopeáról közönségesen: K 668: 86b.)
5. Csokonai többi címjegyzékén (Szv., Vkt., Mfj.) egyszerűen *Batrachomyomachia* a vers címe. (A K_1 -en cím nélkül szerepel.) A másolatokban a következő címváltozatokat találjuk:
6. K_2 : *Batrachomyomachia*.
7. K_3 : Csokonai *Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz*.
8. K_4 : *Batrachomyomachia vagy Békegér hartz. Négy Pipa Dohányokba Homérból Traversálva* [!] Cs. V. M. által. (A *Békegérhartz* írásmód ebben az 1798–1803 között készült másolatban arra vall, hogy az eredeti — vagy annak közvetlen másolata — lehetett a lejegyző előtt.)
9. K_5 : *Batrachomiomachia*
10. K_6 : *Homerus Batrachomyomachidja vagy A Béka* [!] és *Egerhartz* [!] *Travesztalta, vagy a' mostani időkhöz alkalmaztatva Görögből Magyarra fordította 's hét soru versekbe foglalta. Cs. Vitéz Mihály.*
11. K_7 : *Béka 's Egér-Harcz. Homérból travestálva. V. Cs.*
12. K_8 : *Batrachomyomachia vagy A' Béka és Egér Hartz Homérból travestálva.*
13. K_9 : *A' Béka 's Egér hartz Homérból. Magyarosan öltöztetett Csokonai V. Mihály által. Batrachomiomachia.*
14. K_{10} : *Batrachomyomachia Homérból travestálva Cs. M. által.*
15. K_{11} : *A' Békák és Egerek Hartza Cs. V. M. által*
16. K_{12} : *Béka Egér Hartz*
17. K_{13} : *Batrachomiomachia vagy Bék-egér hartz. judzotta Homerus, általtette Csokonai Vitéz Mihály*

18. K₁₄: *Batrachomyomachia* vagy *Bék'Égér Hartz*. Csokonay V. M. Le-tsipte Török János P. [= Pataki] D. [= Deák]
19. K₁₅: *Batrachomyomachia*, vagy is: *A' Béka 's Egér Hartz*; Homérusból travestálva: Csokonai Vitéz Mihály által . . .
20. K₁₆: *A Béka-egérhartz*.
21. K₁₇: *Batrachomyomachia* vagy *Béka-Egér Hartz Travestálva Homerból*. Cs. V. M.
22. K₁₈: *A' Béka 's Egér Hartz Homérusból travestálva* — V. Cs. Csokonai Vitéz Mihály' egynehány Irott Munkái. — Sámsonb[an] 13^{duk} Juniushan 1808. Zilai Sámuel által.
23. K₁₉: *A' Béka és Egér Hartz, fordította Homérusból szabadon Cs. V. M.*
24. K₂₀: *Batrachomyomachia* [!] az az *Béka Eger hartz*
25. K₂₁: *Batra Comyomachia Béka Egér hartz Homérból travestálta Cs. V. M.*
26. K₂₂: *Békaegérhartz*.
 PM. (Márton): *Békaegérhartz Homérus Batrachomyomachiaja szerint írta Csokonai Vitéz Mihály*.
 Kföldy: *Béka* [!]-egér-harcz. Homérs *Batrachomyomachiaja szerint Csokonai Vitéz Mihálytól*.
 Toldy: *Békaegérharc*. Írta Homér, általöltöztette Cs. V. M. a Blumauer módja szerint. A címről Toldy azt írja, hogy „Csokonainak értekezéséből az epopeáról [...] vététtét által” (1945. h.).
 HG.: A K₆ szerint.
 ÖV.: A HG. szerint.
 ÖV.²: az ÖV.-beli címtől annyiban tér el, hogy a végén két szónyi hozzátoldás található: „pipázás közben”. Ennek alapja a HG. lehetett, ahol nem a címbe, hanem közvetlenül az „Előbeszéd” fölött található ez az utalás: „Pipázás közben.”
 MM.: *Batrachomyomachia* vagy *Békaegérharc*

Csokonainak 1793-ban Kazinczyhoz írt versében (*Trocheus lábakon*) és levelében *Bék-egérharc* alakban fordul elő a vers címe:
 „*Bék-egérhartz*, Tenipésdim, vélem itten voltanak” (161: 45. sor).

Arra gondolhatnánk, hogy a vers ritmusa miatt történt elzúzóval van dolgunk, de a verset követő prózában is így szerepel a cím: „*Békegérhartz* vélem volt” . . .” (Ld. MTAK. Lev. 4. 27/c.) Kazinczy levelezéséből tudjuk, hogy a *Bék-egérhartz* alakot tartotta helyesnek, s Márton József kiadását meg is róttá, amiért nem így közölte a címet: „Márton megmutatá, mit lehet tőle várni . . .” Az első strophához a' *Békegérharc*hoz, melyet *Békaegérharc*nak *corrigált*, még muzsikai compositiót is teve” (KazLev. X, 396. l.).

Csokonai tehát az 1793-ban írt versében és levelében mestere ízléséhez igazodott, de később sohasem használta az összevont szótagú változatot.

Az ismertetett címváltozatok közül az alapszövegül választott K₂ címét tartjuk meg, amely lényegében meggyőződik Csokonainak a M¹Merk.-ban s az ÜK.-on használt címváltozatával; kiegészítjük azonban a Bétsi Magyar Merkuriushan, (illetve a Magyar Hirmondóban) s az ÜK.-ban található alemmel: *Blumauer módja szerint*. A jegyzetanyagban egy szerkesztés okából *Békaegérharc* címmel (röví.: BékH.) hivatkozunk az eposzparódiára.

A kéziratok közül a sárospataki K_3 látszott legalkalmasabbnak arra, hogy alapszövegül használjuk, de — ahogy volt róla szó — szövegűség, pontosság tekintetében ez sem kifogástalan: ezért kénytelenek voltunk helyenként emendálni, amint az egyes szövegváltozatoknál utalunk is rá. Ahol nem lehet biztosan dönteni a szöveghibelesség kérdésében, ott nem módosítottuk alapszövegünket, csupán előadjuk kételyeinket, s valószínűsítjük a hiteles megoldást. Alapszövegünkben az *egy* számnév végig *edgy* írásformában található. Mivel ez az írásváltozat előtt Csokonai gyakorlatától, a költő helyesírása szerint *eggy*-re változtattuk; erre a szövegkritikai jegyzetekben külön nem hivatkozunk. A magánhangzók időtartamát alapszövegünk nem jelöli következetesen, ezért ezt Csokonai gyakorlatának megfelelően végig emendáltuk, az *i*, *ö*, *ü* hangok esetében külön utalás nélkül. A központosítás kérdésében is emendálnunk kellett az alapul vett szöveget, mivel az csak elvétve alkalmaz írásjeleket. Ennek során tekintetbe vettük a későbbi kiadások megoldásait; emendálásunkra ez esetben sem utalunk külön a jegyzetekben.

Mivel csak a tizenhét kezdő sor maradt ránk autográf lejegyzésben, s mivel nem minden esetben dönthető el teljes határozottsággal, hogy a szövegváltozatok közül melyik származik a szerzőtől, s melyik szövegromlás eredménye, minden variánst számba kell vennünk.

A változatokat, változattípusokat római számokkal jelöljük, utánuk következik a kéziratok felsorolása; ahol valamelyik szövegváltozat mellől hiányzik a versszakolás, az úgy értendő, hogy valamennyi másutt említett kézirat ebbe a szövegtípusba tartozik.

Az eredetileg hétsoros blunaueri versszakot némely másolat (K_{10} , K_{14}) helykímélés okából négy sorra bontotta úgy, hogy az 1—2., a 3—4. és az 5—6. sor egymás mellett s nem egymás alá került.

Némely kézirat a versszakokat megszámozza; van, amelyikben folyamatosan 1—145-ig halad s van, ahol „Pipa-dohányonként” újakezdődik a számozás. Az alapszövegül használt K_3 is számozza a versszakokat, mégpedig a versszakok kezdő sora elé írt arab számokkal. Csokonai autográf töredékében az első versszak fölött középen római egyes szám van; ennek alapján föltehető, hogy végig római számokkal akarta megszámozni a versszakokat, akárcsak az *Aranyújság*os *nadrág* eredeti kéziratában.

Márton kiadása a vers egyes szavaihoz jegyzeteket csatolt, amelyeket a későbbi kiadások is átvettek. E jegyzetek a kéziratok másolataiból hiányoznak, noha egy részük — amint részletesebben is szólunk majd róla — föltehetően Csokonaitól származik. Alapszövegünk sem tartalmazza a jegyzeteket, ezért a főszövegben csupán mutatószámokkal utalunk rájuk, s a szövegkritikai fejezet végén közöljük őket (egységesség okából nem tesszük kivételt a biztosan Csokonaitól származó, hosszabb „33a” jegyzettel sem, amelyet Márton nem a „Jegyzések és magyarázatok” sorában, hanem a PM. IV. kötetében külön közölt).

Némely kéziratban, így az alapszövegül használt K_3 -ban is az *I. Pipa-dohány* cím a 27. sor után következik, ahol a történet voltaképpen elbeszélése megkezdődik. (Hasonlóképpen fordul elő a K_4 -ben, a K_{12-13} -ban; a K_2 -ben $\alpha\alpha$ tagolja a helyen a költeményt, bár e kézirathiból hiányzik maga az *I. Pipa-dohány* fejezeteim.) A kiadások Mártontól fogva a 13. sor után közlik a fejezetcímet, Csokonai autográf töredékében azonban közvetlenül az ún. „Előbeszéd” után, a 7. számú sor előtt található

a fejezet címe és summázata. Így mi is az autográf K_1 -hez igazodtunk s a K_2 szövegét ennek megfelelően emendáltuk.

A HG.-ban — mint volt róla szó — a vers élén a cím után ez az utalás található: „Pipázás közbe.”; az ÖV.² ezt az utalást a címbe olvasztotta. Mivel Csokonai autográf töredékében nem fordul elő, nem közöljük.

1—6. A K_1 alapján; némi helyesírási eltéréssel beillesztette a költő *Az epopeáról közönségesen* című értekezésébe is, ezzel a megjegyzéssel: „Munkájim közül [a Békagegharc-ot] kimustráltam, de jó Uraimnak's barátainak kérésekre meg egyengetvén [...] a kiadnivalók közé béiktattam, és Előbeszédül ezt a' Trochaicust föggesztettem elejébe:

*Ebbe' azt kérdés mi jó? —
Nintsen írva Serio:
Melly hibámat vékonyítja,
'S a' mi benne jó, nagyítja.
Az Homér' játékait
Játssa újabb tréfa itt.”*

(MTAK. K 668: 87a)

A megjegyzésből is látható, hogy Csokonai e hat trocheusi sort később. 1800 körül írhatta verse elé, ezért is hiányzik a kéziratos másolatokból. Az eredetiben a versszaknak nem volt külön címe, Toldy látta el „Előbeszéd” címmel, bizonyára Csokonai említett értekezése alapján, amint erre a jegyzetekben utal is; „Cs. önkeze szerint van [...] az »Előbeszéd« is, mely itt először jelenik meg.” (945. h.) Csokonai valóban „előbeszéd”-ként említi ezt a strófát, ezért e címet meghagyjuk, noha a K_1 -ből hiányzik.

Márton a voltaképpeni I. versszaknak is címet adott: „Felfohászkodás.”; ezzel nyilvánvalóan az eposzkezdetet jelentő latin „invokáció”-t akarta jelezni. Mivel Csokonai autográf töredékében ennek nincs nyoma, elhagyjuk.

Az autográf K_1 szerint ezzel a versszakkal kezdődik az első rész, az „I. PIPA-DOHÁNY”. Némely kiadásban, így az alapszövegül használt K_2 -ban is, szövegyszerűen van kifejezve a sorszám: „első Pipa dohány”; másutt — például a K_6 -ban — arab számmal. (A K_1 -ben a fejezetem után pont van.)

A kiadások Mártontól az ÖV.²-ig szövegyszerűen jelezték az egyes fejezetek sorszámozását. Mi a K_1 -hez igazodva római számokat használunk; ezt igazolja Csokonai értekezése is az epopeáról, ahol ezt írja: „*IV pipa-dohányra*, vagy is IV könyvre osztottam [versemet]” (ld. HG. II, 553. l.; a MM. [II, 144. l.] a szövegyszerű megoldást választotta).

A fejezetem alatt következik a K_1 -ben a fejezet tartalmának rövid summázata. Ennek szövege meggyezik alapszövegünkkel (K_2), csak helyesírásában tér el attól némiképp. Mi az autográf K_1 szerint közöljük.

A summázat szövege némely kéziratban és kiadásban eltér a K_1 -étől; a K_1 szerinti I. változat még a következő kéziratokban található: K_4 , K_5 , K_7 , K_8 , K_9 , K_{13} , K_{20} . Ezt közölte Toldy is. Némely kéziratban (K_{10} , K_{12-14}) és helyett's költőszó olvasható.

II. E változat annyiban tér el az I.-től, hogy a *halál*-nak *lucskos* jelzője van, nyilvánvaló utalásként a vers 258. sorára. Ez a változat a K_6 -ban és a K_7 -ben fordul elő; e szerint közölte a HG. és az ÖV.—ÖV¹. is.

III. A' Béka 's Egér Hertzegnek, a' Béka Királlyal való Barátságá, 's annak ez által lett Halála (K_{16}).

IV. Az Egér örökös Hertzegnek, a Békák Királlyával való barátságá.

V. Az egér örökös Herczegnek a' Béka Kjal [= Királlyal] való meg esmérkedése és halála (K_{17}).

VI. Mártonnál így fordul elő a summázat: *Az Egér Printznek a' Béka Királlyal való esmeretsége és halála*. Az általunk ismert kéziratokban ez a változat nem található meg.

Kföldi bizonyára Márton alapján közli ugyanezt a szöveget.

VII. Némely kéziratból (K_{19}) hiányzik a summázat, úgyszintén a ponyva kiadású K_{23} -ból s a K_2 -ből. A K_9 az I. változatot tartalmazza, előtte ezzel az aláhúzott utalással: „*Contentum libri.*” [= A könyv tartalma.].

Visszatérve alapszövegünknek az előzőekben már említett helyesírására: a K_3 következtlen az igekötők helyesírásában, bár többnyire a költő ekkori használatának megfelelően külön írja az igétől; e tekintetben — külön utalás nélkül — egységesítettük a főszöveget. Következetlen a másolat az -n határozórag használatában is (általában hosszan, kettőzve használja: *vizenn, szárazonn* [158. sor], de egy sorral *lejjebb pl.:* a *Mind ezenn, mind pedig azon*), ezt is egységesítettük; bár Csokonaira ekkor jellemzőbb a mássalhangzó-kettőzés (v. ö. Cs/ÖM. I, 191. l.), mivel a *Békaegérharc* ránk maradt autográf töredékében röviden fordul elő (*térdemen* [13. sor], ezért e szerint emendáltuk a másolatot, külön utalás nélkül. Az ún. kétjegyű mássalhangzók nyúlását kezdettől az első elem kettőzésével jelölte (ld. uo. 193. l.), ezért emendáltuk. A K_3 másolója a *lesz~lessz* írásában is ingadozik: mi — a költő akkori gyakorlatának megfelelően — az utóbbi változathoz igazítottuk az igealak írásmódját, külön utalás nélkül; éppígy a *szoll(it)~szöll(it)* esetében is ingadozik a másolat (ahogy a költő maga is ekkoriban: az utóbbi, *hosszú* magánhangzós változat szerint egységesítettük a főszöveget. Hasonlóan egységesítettük az -ul, -ül (*ül, -ül*) toldalék, az *a~a'*, *e~e'* névelő, ill. név-nás ingadozó használatát.

- | | |
|--------|---|
| 7—13. | E versszakot az autográf K_1 szerint közöljük. |
| 9. | Némely kéziratban <i>Nekem</i> helyett <i>nékem</i> van; ez nyilvánvalóan hibás alak: az <i>Énekem</i> -mel a <i>nekem</i> ad tiszta rímet. |
| 11. | Némely kéziratban <i>Hogy kezdhessek Énekembe</i> így: <i>Ro/ Hogy kezdhessem énekemet</i>
Ez a romlott szövegű változat a 12. sorral nem rímel. |
| 15. I. | <i>le írásába</i> |
| II. | <i>Ro/ leírásában</i> K_7 , K_{16} |
| III. | <i>Ro/ leírásához</i> K_2 , K_{12} |
| 16. I. | <i>Fegyverek mint</i> K_{11} , K_{7-9} |
- Toldy s utána minden kiadás az I. változatot közölte. Toldy azt mondja kiadása jegyzeteiben, hogy a strófát Csokonai autográf szövege szerint közli: „Az első verszokban: Fegyverek mint ro . . . Cs.

önkeze szerint van.” (945. h.) Csokonai autográf töredékében (TF. 88b) valóban így található, tehát ezt kell hitelesnek elfogadnunk.

- II.
17. I. *Fegyverek hogy szörnyű tsatájába*
II. *véres tsatájába* K₂, K₁₉
III. *szörnyű táborába* K₄
A legtöbb kéziratban előforduló I. látszik leghitelesebbnek. Némely változatban *tsatájában(n)* olvasható s *Mars* a *Márs* alakváltozattal szemben. Csokonaira az -n határozórag nélküli alak s a *Márs* alakváltozat a jellemzőbb.
18. I. *Mikor mint a' földtől*
II. *Midőn mint a' Földből* K₇₋₉, K₁₅
A kéziratok többségében előforduló I. változatot kell hitelesnek tartanunk: a választékosabb *Midőn* kötésszóval szemben a *Mikor* jellemzőbb Csokonaira; a ragok közül is a -től a logikusabb: Uranosz Gaeától, a Földtől nemzette a Titánokat.
20. *Granátéros* Némely kéziratban *Gránátéros* van (K₁₃₋₁₅). Az ékezet nélküli alakot kell hitelesebbnek tartanunk: a „Nóvákban” és „hadi Actákban”, ahonnan Csokonai értesüléseit szerezte — az idegen nyelvű források alapján — ékezet nélküli alakok szerepeltek; pl.: *granatos* (MKur. 1810, I, 543. l.) (TESz.).
21. I. *Ügy rohant*
II. *Ügy rohan* K₄
A múlt időt használó I. változat a logikusabb.
22. I. *Hatalmas Armádája*
II. *Izonyú Armádája* K₁₂
III. *Hatalmas Ármádájok* K₁₀
A kéziratok többségében előforduló I. változat látszik hitelesnek, bár nyelvtanilag a III. is elképzelhető Csokonai nyelvhasználatában. Több kéziratban s kiadásban — Toldynál s az őt követő FK.-ban — *armádája* van, a HG.-ban, az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben *ármádája*, a K₂-ben *ármadája*. A régi nyelvben is ingadozott a szó alakja; a TESz. *armada*, *armáda*, *armáda*, *ármada* alakokat közöl; a rím nem dönti el a kérdést, ezért meghagyjuk a K₂-ben használt alakváltozatot; Márton és Kföldy is ezt közölte.
24. A K₁₀-ben található *puskájok* változat megfelel a 22. sor *Ármádájok* rímzavának.
25. I. *Nóvákba*
II. *Nóvákban* PM. — ÖV.^a
III. Ro/ *Napokba* K₂
Csokonai nyelvhasználatának az I. változat felel meg; Mártontól fogva a kiadásokban található -ban ragos alakok a sajtó alá rendezőktől származhatnak.
26. I. *Írva 's a' hadi Actákba* K₈, K₉, K₁₅
II. *Írva a hadi actákba* K₂, K₄, K₇, K₁₀₋₁₁, K₁₄

- III. *Írva a hadi aktákban*
 IV. *Írva a 'hadi Aktába* K₉, K₁₃
 A kiadásokban Mártontól fogva a III. változat szerepel, annyi eltéréssel, hogy Kföldynél s Toldynál *actákban* található. Az I. a leglogikusabb.
27. Mint volt róla szó, némely másolatban, így az alapszövegül használt K₃-ban is, itt található az *Első pipa dohány* fejezetelm; az autográf K₁ szerint azonban a 6. sor után közöltük.
28. I. *Egyszer az Egér nem jutott*
 II. *Egykor az Egér nem jutott* K₆
 III. *Mivel egy egér nem jutott* K₁₇
 IV. *Ro/ Egyszer Egér Urfi jutott* K₅
 Az I. változat látszik leghitelesebbnek, ez szerepel a legtöbb kéziratban s a kiadásokban is.
29. I. *Hogy a' Matska körmére*
 II. *Ro/ volt a' Matska körmére* K₁₀₋₁₁
 III. *Egyszer Macska körmére* K₁₇
 A másoló a számára szokatlan, érthetetlen inverziót akarta kiküszöbölni a II. változatban a „*jutott volt*” igealakkkal. Azonos indoka lehetett a III. önkényes megoldásának is. Nyilvánvalóan az I. a helyes.
30. I. *Tóhoz jutott*
 II. *Ro/ Tóhoz jutott* K₇, K₂₀
 A II. nyilvánvalóan téves: a 28. sorral így önrímet alkot.
31. I. *'S annak*
 II. *Annak* K₂, K₁₁
 A kéziratok többségében s a kiadásokban az I. változat szerepel, mégis meggondolandó, hogy a II. van meg a Csokonai kézíratait jól ismerő Zilahi Jánosnál is (K₂); ezért igen valószínű, hogy a kötőszó nélküli alak a hiteles, mivel egy sorral lejjebb ismét 'S kötőszóval kezdődik a mondat alapszövegünkben is. Az egyik kötőszó fölöslegesnek látszik: logikailag inkább ebben a sorban nélkülözhető.
33. I. *'S édes vizét* K₂, K₆, K₇₋₉, K₁₅
 II. *Édes vizét* A kiadásokban.
 Ha a 31. sorban a kötőszó I. változatot fogadjuk el, itt fölöslegesnek látszik a kötőszó; valószínű azonban, hogy a 31. sorban a II. a hiteles, s így itt az 'S kötőszós I. változatot kell elfogadnunk.
35. I. *Meg látta* K₂₋₆, K₈₋₉, K₁₂₋₁₃
 II. *Meglátván* A kiadásokban.
 III. *Meg látja* K₇, K₁₀₋₁₁
 A kéziratok többségében előforduló I. látszik hitelesnek; a II. Márton önkényes „javítása” révén kerülhetett a kiadásokba. A III. kétes hiteltől, mivel általában múlt időben folyik az elbeszélés.
36. I. *Így szólítá meg* K₃ stb.
 II. *S így szólítá meg* K₁₋₆
 III. *S így szólítja meg* K₇₋₁₀, K₁₅

- Az I. változat lehet a hiteles. A II.-at illetően ld. a 35/111. jegyzetét.
37. I. *bátorsággal* K_{2-3} , K_8-9 , K_{12-13} , K_{15}
 II. *barátsággal*
 Az alapszövegünkben is előforduló I. változat látszik hitelesnek; a másolók — s a kiadók — úgy látszik, nem érezték ide illőnek a *bátorsággal* szót, amely ekkoriban azt is jelentette még: "biztonsággal". Az I. mellett szól az is, hogy csak a 41. sorban „ajánlja *barátságát*” a békakirály az egérnek.
 K_2 : *Ur em.*
38. Némely kéziratban *lessz* helyett *lész* alakváltozat
 40. található; ez elűt Csokonai szóhasználatától.
42. A békakirály neve a kéziratokban, illetőleg a kiadásokban több változatban szerepel:
 I/a *Fizignátus* K_{2-3} , K_8 , K_{9-11} , K_{13-15} , HG., ÖV., ÖV.
 I/b *Fisignatus* K_{12}
 11. *Physignatus* K_{6-8} , K_{18}
 111. *Vizignátus* PM.—FK.
 IV. *Fizignát* K_4
 A *Vizignát*, mint afféle népetimológias alak, Mártonnál tűnik föl először, s egész a HG.-ig ez maradt meg a kiadásokban. A görög eredetű névhez helyesírás tekintetében a II. változat van legközelebb, bár a legvalószínűbb, hogy Csokonai az I/a szerint írta a nevet.
44. I. *béka Hadnagyok*
 II. *Békák Hadnagyok* K_4
 Az I. változat lehet a hiteles, a II. régies, elűt Csokonai nyelvhasználatától.
46. Az *Enyém* helyett némely kéziratban (pl. K_4) s a kiadások közül Kföldy.-nél *Enyém* van; ez azonban irodalmiaskodó javítás: Csokonai szóhasználatának az előbbi felel meg. A K_3 -ban: *Ur em.*
48. I. *Vízvári uradalom*
 II. *Vízvári birodalom* K_8 , PM.—FK.
 Logikailag mindkét rokon értelmű szó ide illik; a kéziratok zömében — köztük az alapszövegünkben is — előforduló I. változatot tartjuk meg, amelyet a HG. s az ÖV.—ÖV.² is közölt.
- 49–50. I. *Második*
Peleus K_3 , K_7
 II. *második*
Peleus
 Az I. változat csak formai eltérést tartalmaz, mégis figyelmet érdemel, mivel határozottan úgy mutatja, hogy a számnévi jelző Pelousnak állandó jelzője, uralkodói címéhez tartozik. Ezt kell tehát hitelesnek tartanunk, szemben a kéziratok többségével és a kiadásokkal. Némely másolatban: *Péleus*
50. I. *Peleus fejére teszi*
 II. *Peleus fejére teszi* K_2 , K_4 , K_6 , K_{11} , K_{20}

- III. *Peleus fejre teszi* K₁₄
 IV. *Peleus fejére teszi* K₁₅
 V. *Peleus fejére tette* K₁₇
 Logikailag az I. látszik hitelesnek. Csokonai szövegtésének is ez felel meg. A III–V. nyilvánvaló szövegromlás eredménye.
51. I. *Két hétre*
 II. *'S két hétre* K₄
 A II. logikátlan, s különben az 52. sorban ismét *S* illetőleg *És* kötőszóval kezdődik a mondat.
52. I. *És feleségül veszi* K₃₋₈, K₇₋₁₀, K₁₄₋₁₅
 II. *És feleségül veszti* K₂, K₆, K₁₁
 III. *S feleségül elveszi* A kiadásokban Mártontól fogva; Toldynál is, noha Török János (K₁₄) az I. szerint másolta.
 A III. változatnak nincs nyoma a kéziratokban, Márton önkényes változtatásából eredhet. Az I.-t tarthatjuk hitelesnek.
53. K₃: *Madám*
 A kiadásokban a szó francia helyesírású *Madame* alakja szerepel; Csokonai ekkor még általában kiejtés szerint írta az idegen szavakat.
54. I. *birta*
 II. *bírja* K₇
 Logikailag inkább az I. változat látszik hitelesnek.
55. I. *Ettől nemzett engemet*
 II. *'S ettől nemzett engemet* K₁₀, PM., Kföldy
 III. *Ettől nemze engemet* K₂, K₅, K₉
 IV. *Ettől nemze engemet* K₁₅
 V. *S ettől nemze engemet* K₁₇
 A legtöbb másolatban előforduló I. változat látszik hitelesnek; a III–V. elbeszélő múltja ritka, az *engemet* ejtés idegen Csokonai gyakorlatában.
56. I. *nagy Marschalnak*
 II. *Feldmarschalnak* K₇₋₉
 III. *nagymarsallnak* A kiadásokban.
 A II. is figyelmet érdemel: lehetséges, hogy ez volt az eredetiben.
57. I. *termetéből*
 II. *termetéről* K₁₀
 A rím szerint is az I. lehet hiteles.
58. I. *Ha szemeim* K₃₋₈, K₈₋₉, K₈, K₁₁₋₁₄
 II. *S ha szemeim*
 A kötőszó nem föltétlenül szükséges: az alapszövegünkben s a másolatok többségében előforduló I. változat látszik hitelesnek.
59. Némely kéziratban (pl. K₄, K₇₋₈, K₁₂₋₁₃, K₁₅) *Tám* helyett *Tán* fordul elő; Csokonai nyelv szokásának az első változat felel meg.
60. I. *alázatosan*
 II. *alázatosan* K₂
 A II. változat egyetlen kéziratban, a Csokonaihoz

közel álló Zilahi János másolatában fordul elő; a költő nyelvszokásának inkább ez felel meg (v.ö.: *vidámon* ÖV². II, 477. 1.). A K₃-at e szerint em.

61. I.
II. világosan
világosan K₂
V. ö. a 60. sor jegyzetével. A K₃-at e szerint em.
62. Genealogiáját Némely kéziratban *Genealogiáját* található; az előbbi kell hitelesnek tartanunk.
63. I. Orrát 's fejét megvakará K₃₋₄, K₆, K₁₂
II. Orrát, fejét megvakará
III. Orrát, száját megvakará K₁₅
IV. Orrát 's Száját K₉
V. Orrát fejét megvakarta K₁₀
Az alapszövegünkben is előforduló kötőszós változat látszik hitelesebbnek; a III. és a IV. szövegromlás eredménye lehet, s a rím okán az V. is.
64. Az egérkirály neve a kéziratokban s a kiadásokban több írásváltozatban fordul elő: *Pszykharpaksz*, *Pszykhárpáksz* *Pszykharpax*, *Pszycharpax*, *Psycarpax*, *Psikarpax*, *Psycharpax* és *Psicárpáks*. Az utóbbi három nyilvánvalóan hibás; a görög eredetinek az alapszövegünkben is előforduló *Pszykharpaksz* felel meg leghívebben.
65. I. Nagyot köpvén így szölla rá K₂₋₃, K₅, K₈₋₉, K₁₂₋₁₅
II. S nagyot köpvén így szóla rá
III. Nagyot köpvén így szöllitá K₁₁
A Zilahi Jánosnál (K₂) s alapszövegünkben is előforduló I. változattal szemben a II. sem kifogásolható. A magában álló III. változat szövegromlás eredménye lehet.
67. I. megkövetem
II. Ro/ megkövettem K₁₂
70. I. Esmerik ezt az emberek K₃₋₄, K₁₅
II. Esmerik ezt az emberek
III. Esmerik ezt az *egerek* K₁₂₋₁₃
IV. Esmerik azt az *egerek*
V. Esmerik azt az emberek K₈, K₁₀
VI. Esmerik azt az emberek K₁₁
Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat látszik leghitelesebbnek, bár az *egerek*-et említő III. és a IV. is megfontolandó. A többi változat közül az ezt mutatónévinnást tartalmazók állnak közelebb az eredetihez.
71. I. Esmerik az Istenek K₂₋₄, K₈, K₁₂₋₁₃, K₁₅
II. Esmerik az istenek
III. Esmerik azt *mindenck* K₁₁
A kéziratok többségében előforduló I. ejtés-változat felel meg Csokonai szóhasználatának, a III. szövegromlás eredménye lehet.
73. Némely kéziratban (pl. K₁₅) az *Engem* helyén *Engem* található; Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.

74. I. *Van é Im-Hoffja vagy jár-é* K₃, K₆, Toldy, HG., ÖV., ÖV.²
 II. *Van e Im-Hoffja vagy jár-e*
 III. Ro/ *Van-e Mi Hoffja vagy kár-e* K₇, K₉, K₁₈
 IV. Ro/ *Van é novája vagy jár-e* K₁₇
 Az alapszövegünkben is előforduló I. változat kérdészöcskái felelnek meg hangtanilag Csokonai nyelvhasználatának. A III—IV. a számára érthetetlen *Im-Hoff*-ot akarta megkerülni. A K₈-ban *im Hoffja*; em.
 75. A 74. sornak megfelelően a kéziratok, illetve a kiadások egy részében *Tituláré*-, a másokban *tituláre* található.
 76. I. *Kalendárioma* K₉₋₄, em.
 II. *Kalendárium* HG., ÖV., ÖV.² is.
 III. *Kalendárjoma* K₂₀
 IV. *Kalendárium* K₇, K₁₀
 V. *Kalendáriuma* K₁₂₋₁₃
 VI. *Kalendároim* K₉
 VII. *Kalandozója* PM., FK.
 A kéziratok többségében s a HG.-ban és az ÖV.—ÖV.²-ben is előforduló II. változat a logikusabb, bár az alapszövegünkben található I. is elfogadható egy föltételezett *Kalendárjoma* ejtés alapján. V.ö. Az istenek osztózása 189. sorával:
 Több *Missionariussal* (ejtsd: Misszionárjussal). Ezt igazolja egyébként a III. is. A Mártonnál feltűnő tréfás VII. változatnak — amelyhez még jegyzetet is csatolt — nincs nyoma a kéziratokban.
 A K₆-ban található *Bécsbe* elírás *Bétsből* helyett.
 77. A K₁₀₋₁₁-ben a *Király* helyett olvasható *Herczeg* nyilvánvaló tévedés.
 78. I. *Ezen néven hetedik*
 II. *Ezen néven hetedik* K₈₋₉, K₁₄₋₁₅
 III. Ro/ *ezen nevem hetedik* K₉, K₁₀₋₁₃
 IV. Ro/ *Ezen nevem Második* K₄
 V. Ro/ *Az én nevem* K₂₀
 Elvileg a belső rímű II. változat is lehet hiteles.
 79. *Trokszártaksz* neve némely kéziratban, illetve kiadásban: *Trokszártáksz*, *Troxartax*, *Troxártáx*, *Toxartas*. A K₂-beli *nagy* bizonyára nem a király testi nagyságára, hanem méltóságára utal, ezért em., amint már Toldy is: *Nagy*
 81—82. I. *Anyám kút a Gözü Nemzet'*
Hatalmas Királya nemzett K₃₋₄, K₁₀
 II. *Anyám kút a gözü nemzett,*
Hatalmas királyi nemzet
 III. *Anyám kút a Gözü Nemzet*
Hatalmas Királtká nemzett K₈₋₉
 A K₁₁ a II. szerint íratott le, de *gözü* helyett *güzü-t* tartalmaz, a K₁₂-ben a 81. sor az I., a 82. viszont a II. szerint van másolva: a K₁₅-ben a 81. sor az I., a 82. viszont a III. szerint. A kiadások Mártontól

fogva az ÖV.²-ig a II. változatot közlik, noha az alapszövegünkben is előforduló I. változat a leglogikusabb.

83. *Donna Lisztnyalózi* nevének alakváltozatai:

Donna Lisztnyalódi K₇₋₉, K₁₅

Dáma Lisztnyalótzki K₁₂₋₁₃

A K₅-ben szereplő *Tonna Liszt-nyalóné* és a K₁₄-ben található *tonna liszt nyalója* (a *tonna* régi jelene: 'hordó') nyilvánvaló szövegromlás.

Az alapszövegünkben is meglevő *Lisztnyalózi* lehet a helyes alak, amely Toldynál *Lisztnyalóci*, a HG.-ben s az ÖV.-ÖV.²-ben *Lisztnyalóczi* írásváltozatban található.

84. K₉: *lyukába* A kéziratokban kivétel nélkül a *-ba* határozóragos alak szerepel, s ez jellemző Csokonai nyelvhasználatára; a *-ban* ragos alak a kiadók pontoskodásának eredménye.

85. I. *rang hozza* K₂₋₃, K₈, K₉₋₁₃

- II. *rang hozá* K₈, K₁₄

- III. *rang hozta*

Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat a leglogikusabb, s így ez lehet hiteles: a K₈-ban a *rangja* hozta nyilvánvalóan szövegromlás eredménye.

86. I. *Pótlávn selyem rongyába* K₂₋₃, K₇₋₈, K₁₀, K₁₅

- II. *'S pótlávn selyem rongyába*

Az 'S kötőszós II. változat a logikusabb; a K₃-at e szerint em.

A kiadásokban Mártontól fogva *rongyába* helyett *rongyában* áll: nyilvánvalóan a 84. sor rímének hatására.

87. I. *Tartott*

- II. *Táplált* K₂

Föltűnő, hogy egyetlen adatban, éppen a Csokonaihoz közel álló Zilahi Jánosnál találunk szövegeltérést: lehetséges, hogy az összövegben a II. változat szerepelt, bár lehet Zilahi téves olvasata is.

88. A K₅-ben, a K₁₀-ben és K₂₀-ban a *Donna* helyén álló *tonna* nyilvánvaló szövegromlás; v. ö. a 83. sor jegyzetével.

89. I. *Piskóta, s avas* K₂, K₇₋₉

- II. *Piskóta, avas szalonna* A kiadásokban a PM.-től az ÖV.²-ig

Piskóta aragy szalonna

- III. A 89. s 88. sor fölcserélve. K₁₇

IV. Az I. változat látszik leglogikusabbnak s így leg-hitelesebbnek; alapszövegünket is e szerint emendáltuk. (A görög eredeti nem ad eligazítást, mivel abból ez a mozzanat hiányzik.)

90. I. *Füge's dió* K₃, K₈₋₉

- II. *Füge's dió* K₂, K₄₋₇, K₁₀, K₁₄₋₁₅

- III. *Füge Dió* K₁₁₋₁₃

- IV. *Füge, Dió* K₁₉

- V. *Dió s füge*
 Mindenképpen az I—III. változat szórendje látszik hitelesnek, a görög eredetiben is ez a sorrend: „*οὖνον καὶ καρπούς*” (31. sor), ezen belül a kötőszós változat, közelebből az I. az, amelyben a *Fige* megfelel Csokonai ejtéssajátságának (ld.: *A' Figeja és Mondolafa* című fordítását). A kiadásokban szereplő IV. változat Márton önkényes változtatása lehet. A K₃-ban: *dio* em.
91. I. *felségével*
 II. *felségeddel* K₆, K₁₀, PM., Kföldy.
 A második személyű II. változat logikátlan, s nem is ad tiszta rímet a 93. sorral.
92. I. *köthetek én*
 II. *köthetnék* K_{11–13}, K₁₅
 III. Ro/ *vethek én* K₂₀
 A rím (*fenekén*) miatt is az I. változatot kell hitelesnek tartanunk; a *miként* helyett a K₆-ban *mikép* olvasható: az előbbi látszik hitelesnek.
93. I. *Holott egész Gárdéjével*
 II. *Hiszem* K₂, K_{4–9}, K₁₀, K_{13–14}
 III. *Hiszem* K₁₁, K₁₅, K₁₇
 A kéziratok többségében előforduló I. látszik hitelesebbnek, bár a K₂-beli II. is meggondolandó. Némely kéziratban *Gárdéjével* helyett *gárdéjával* olvasható; a mély hangú rug azonban nem rímel a 91. sor rím-szavával (*Feleségével*). A HG.-ban s az ÖV.—ÖV.²-ben *gardejével*, Kföldy-nél *gárdejével* van.
94. I. *víz fenekén*
 II. *tó fenekén* K₁₀, K₁₂
 A kéziratok többségében s a kiadásokban előforduló I. változat látszik hitelesebbnek.
95. I. *Én pedig az embereket*
 II. *Én pedig az Egereket* K₇, K₉
 III. Ro/ *De nekem az embereket* K₁₇
 A II. nyilvánvalóan szövegromlás, akárcsak a III.
96. I. *Nem hagyhatom*
 II. Ro/ *Nem hagyhatni* K₁₇
97. I. *dézmálnom*
 II. *dázmálni* K₈, PM., Kföldy
 A nyelvtanilag pontosabb I. változat látszik hitelesebbnek.
98. I. *kutatni*
 II. *keresni* PM., Kföldy
 A II. változat nem ad tiszta rímet a 100. sor *fel portogtatni* szavával, ezért már Toldy is a kéziratokban előforduló I. változatot közölte. A K₈-ból a sorozeji idézőjel elmarult; em.
99. I. *A' kenyért a fiókba*
 II. *Kenyeret a fiókba* K_{10–11}
 III. *A' kenyeret a' fiókba* K₃
 IV. *Kenyeret fiókokba* K₁₉

A szokatlan *kenyért* tárgyragos alak helyére került a névelőtlen *Kenyeret* a II. és a IV. változatban; mégis az I. látszik hitelesnek, amelyet Csokonai nyelvjárása is igazol; v. ö. SzamSz. Az alapszövegünkben előforduló III. változat egy szótaggal hosszabb a kelleténél: a K_3 -at az I. szerint em.

A kiadásokban a PM.-től fogva a nyelvtanilag pontosabb — de kevésbé hiteles — *-ban* rag található.

100. I. *Hol kell jól fel portzogtatni*
 II. *S hol kell jól fel portzogtatni* PM., Kföldy
 III. *S hol keljen jól portzogtatni* K_{15}
 IV. *Hol kell jól fel portzogtatni* K_{12-18}
 V. *Hol kell jól meg portzogtatni* K_{17}
 VI. *Hol keljen jól portzogtatni* K_8, K_{18}
 VII. *Hol keljen jól porczogtatni* K_7
 VIII. *Ro/ 'S hol kellyen hol porczogtatni* K_9
 A kéziratok többségében előforduló I. változat látszik hitelesnek; Toldytól fogva a kiadások is ezt közlik.
101. I. *mákos kalátsokba*
 II. *Ro/ mézes kalátsokba* K_{19}
 Amely kéziratban, illetve kiadásban a 99. sorban *-ban* rag található, ott ebben a sorban *kalátsokban* áll; Csokonai nyelvhasználatának a *-ba* rag felel meg.
102. I. *sódorokat* $K_{2-4}, K_{7-9}, K_{10-13}, PM., Kföldy$
 II. *sódarokat*
 A kéziratok többségében megtalálható I. alakváltozatot tarthatjuk hitelesnek: Csokonai nyelvhasználatának inkább ez felel meg. (V. ö. a SzamSz. megfelelő címszavával!)
103. I. *És a töltött*
 II. *A jó töltött* K_4, K_8, K_{10-13}
 A kéziratok többségében s alapszövegünkben is a jó melléknév a következő sorban fordul elő. A II. szóismétlést eredményez, ezért kevésbé látszik hitelesnek.
104. I. *'S a jó Kunsági sajtot*
 II. *És a kunsági sajtot* K_{10-11}
 A legtöbb kéziratban s a kiadásokban található minősítő jelzős I. változat látszik hitelesebbnek, gondolva az egerek közismert sajtkedvelésére is.
105. I. *fáin posztpaszokat*
 II. *fáin poszpaszokat* K_{14}
 III. *fáin posztpásztokat* K_2, K_{11-13}
 IV. *fáin posztpasztokat* K_{10}
 V. *fein posztpásztokat* K_7, K_{19}
 VI. *fájin posztpásztokat* K_{8-9}
 A jelzőt illetően az I–III. változatban található fáin látszik leghitelesebbnek; a *Dorottya* szövege viszont (18. l.) a *poszpaszt* alakot igazolja; e szerint em. A K_8 -ból a *soreleji* időzőjel elmaradt; em.

106. I. *A fánkot, a tsöregét* K₃, K₁₁
 II. *A' fánkot és tsöregét*
 III. *A' fánkot és csörögét* K₄₆, PM., Kföldy
 IV. *A' fánkot 's a csörögét* K₇₋₈, K₁₀, K₁₅
 V. *A' fánkot 's a csörögét* K₉
 A kötőszó nélküli I. változat vall inkább Csokonai stílusára.
109. I. *Mellyet borssal s fokhagymával* K₃, K₅, K₁₀, PM., Kföldy
 II. *Mellyet borssal fokhagymával, illetve foghagymával* Toldy és a későbbi kiadások.
 III. *Kiket borsal, fokhagymával* K₆, K₁₄
 IV. *Miként borsal, fokhagymával* K₂
 V. *Amellyeket Fokhagymával* K₈₋₉, K₁₅
 VI. *Ro/ Mit a' borral 's foghagymával* K₁₉
 A leglogikusabbnak látszó I. változat lehet a hiteles.
110. Az alapszövegben található *Panizálnak* (K₁₇: *Panisálnak*) alakkal szemben a kéziratok többségében s a kiadásokban a *Pánizálnak* alakváltozat található; a kiejtésnek az utóbbi, a latinus helyesírásnak az előbbi felel meg inkább.
111. Az alapszöveg *Uriás* alakjával szemben némely kéziratban s kiadásban *urias* van; a NySz. szerint mindkét alakváltozat élt a régi nyelvben, de az *Uriás* volt a gyakoribb. A *Tempefői*-ben szintén „*Uriás* elbédék” található (Cs/Szín. I, 63. l.); a K₈-at e szerint em.
113. I. *Vissza soha nem* K₃₋₄, K₈₋₉, K₁₃
 II. *Vissza sohasem* K₁₂, K₁₅
 III. *Soha vissza nem* A kiadásokban a PM.-től fogva. Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat látszik leghitelesebbnek; a III. Márton önkényes változtatása lehet a kissé szokatlan szórenden.
115. I. *Soha pardont nem*
 II. *Pardont soha nem* K₇₋₉, K₁₅
 A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat látszik hitelesnek.
116. I. *Az atyámtól* K₃, K₈₋₉, K₁₁₋₁₂, K₁₅, K₂₀
 II. *Az anyámtól*
 III. *Ro/ Az atyámra* K₁₃
 IV. *Nem régiben* PM., Kföldy
 Az alapszövegünkben is meglevő I. változat a leglogikusabb; ennek ellenére a kiadások Toldytól fogva az ÖV.²-ig a II. változatot közlik. A IV. Márton önkényes változtatása lehet.
118. I. *Jeruzsálemi*
 II. *Jéruzsálemi* K₄, K₈₋₉, K₁₁, PM., Kföldy
 III. *Jerusalemi* K₁₇
 A II–III. változat kissé régies.
 A kéziratok zömében *hadba* alak található; a *hadban* a PM. óta szerepel a kiadásokban.
119. A K₃-ból a soraleti időzőjel hiányzik; em.

122. I. 'S Könnyen meg nem **rettenek** K_{3-9} , K_{12-13} , PM.,
Kföldy
II. *Könnyen meg nem rettenek*
III. Ro/ *Könnyen nem rettentenek* K_{14-15}
Az alapszövegünkben s a kéziratok többségében előforduló I. változat lehet hiteles, bár a II. is figyelemre méltó, amely Toldy óta szerepel a kiadásokban.
123. I. *Egy embertől*
II. *Egy **legénytől*** K_5
A K_5 magában álló változata bizonyára szövegromlás.
124. I. *a' míg élek*
II. Ro/ *míg **még** élek* K_{13}
125. II. Az alapszövegben *legyen* alakváltozat van, a kéziratok egy részében s a kiadásokban is a PM.-től Toldyig; a HG. azonban *légyen* változatokat közöl. Csokonai nyelv szokásának az utóbbi felel meg (v.ö. 127. versünk 35. sorával); alapszövegünket ennek megfelelően em.
126. I. *De még is van két ellenség*
II. Ro/ *De mégis **vagy** két ellenség* PM., Kföldy
III. Ro/ *De mégis **e** két ellenség* K_{19}
A II. téves olvasat eredménye lehet. A K_3 -ból a sor eleji idézőjel hiányzik; em.
127. I. *Ez nekem sok kárt teve*
II. *Ez **nékem** sok kárt teve* K_4 , K_{7-9} , K_{12-13}
III. ***Énnékem** nagy kárt teve* PM., Kföldy
IV. Ro/ *Ez nekem sok kárt tehet* K_{14}
V. Ro/ *E' nékem sok kárt tehet* K_6 , K_{11} , K_{15}
Az alapszövegünkben s Toldytól fogva a kiadásokban is szereplő I. változat lehet hiteles.
129. I. ***Moszió** ölyv* K_3
II. ***Moszzió** ölyv* K_4 , K_7 , K_{12} , K_{15}
III. *Monsieur ölyv*
IV. ***Admirál** ölyv* K_{10-11}
A II., III. csak írásváltozat: valószínű, hogy Csokonai — akárcsak a francia eredetű nevek esetében — fonetikusán írta le a szót, ezért a K_3 -at a II. szerint emendáltuk. A IV. a másoló önkényes szóhelyettesítése lehet; a számára ismeretlen vagy olvashatatlan szót cserélte föl egy ismerttel.
130. I. *A' **másik** még*
II. *A **másik** már* PM., Kföldy
III. *A **másik** meg* K_{13}
A kéziratok zömében s Toldytól fogva a kiadásokban is szereplő I. változat a logikusabb, ez látszik hitelesnek.
131. I. *A' neve **Madam** de Matska*
II. *A neve **Madam d'** Matska* K_3
III. Ro/ *ez ama **Madam** de Matska* K_{10-11}
IV. Ro/ *Ez a' **Madame** de Matska* K_{17}

- Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk; az alapszövegünkben előforduló II. szótagszámában is hibás; em.
133. A K_3 -ból a soreleji idézőjel hiányzik; em.
134. I. *Már e' siket és néma* K_{2-4} , K_{11} , K_{14-15}
 II. *Már ez siket és néma* K_{5-8} , K_{10} , K_{12-13}
 III. *Ez már siket és néma*
 Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk; a III. a PM.-tól fogva — nyilván Márton önkényes szórendi változtatásaként — él mindmáig a kiadásokban.
135. I. *Ez egy kis Fa Festung, nagyon*
 II. *Ez egy kis fa Festung, s nagyon* K_{8-10} , K_{15} , PM., Kföldy
 III. *Ez egy fa Festung, mely nagyon* K_{17}
 Az I. változat logikusabb, mint a II., ezért ezt tekintjük hitelesnek. A vonatkozó névmás beszúrásával (III.), bizonyára a másoló igyekezett köznyelvbé tenni a tömörítő versmondatot.
136. I. *stratagéma*
 II. *Sztratagéma* K_{15}
 III. *Stratagema* K_3 , K_{12-13}
 A II. ejtésváltozat nem jellemző Csokonaira és korára; a 134. sor néma szavával az I. változat rímelt legtisztábban, ezért alapszövegünket is e szerint em.
138. I. *S ha bémegyek a vár ura*
 II. *S Ha be megyek a' Vár Ura* K_3 , K_{10}
 III. *Ha be megyek a vár ura* K_2 , K_{12}
 IV. *Ha be mégyek a vár ura* K_{13}
 V. *Ha bé mégyek a vár ura* K_7 , K_{11}
 VI. *S ha bémegyek a ház ura* Kföldy
 A K_3 -ban a II. változat szerepel, Csokonai ejtessajátságának azonban az I. felel meg; ennek megfelelően em. Kföldy magános adata (VI.) szövegromlás lehet.
140. I. *tök 's káposzta* K_{2-3} , K_{7-9} , K_{15} , PM.—ÖV.²
 II. *tök, káposzta* K_5
 III. *tök-káposzta* K_4 , K_6 , K_{19}
 IV. *Rof több káposzta* K_{14} , Toldy
 A kéziratok többségében előforduló I. változat látszik hitelesnek. Toldy ez esetben Török János hibás szövegfi másolatához igazodott. A K_3 -ból a soreleji idézőjel hiányzik; em.
141. I. *Sás és békák lentséje*
 II. *Rof Sás és Deák lentséje* K_6
 A K_3 -ban *Sáss* alak; em.
143. *A hűvén* (K_3) a kiadásokban s a kéziratok egy részében *hűvénny* alakban fordul elő; Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg (v. ö. Cs/Színmm. I, 29. l. 918. sor stb.).
144. I. *gyékény, káka*
 II. *gyékén káka* K_{3-4} , K_{12-13} , K_{15}
 III. *Gyékény 's Káka* K_{7-9}

- Csokonai nyelvhasználatára a *gyékén* alak jellemző; az 's kötőszó fölösleges: 145. sorral kötőszó nélkül tisztább rímet ad.
145. I. *Bajom, 'Sáka*
 II. *Bajom s Zsáka* K₅, K₈
 III. *Ro/ Bajom 's ajka* K₁₁
 A jóhangzást is tekintetbe véve, a kötőszó nélküli I. változat látszik leghitelesebbnek.
146. I. *E' Felségtek* K₂₋₆, K₉₋₁₀, K₁₂₋₁₅
 II. *Ez Felségtek*
 A kéziratok többségében megtalálható I. változat felel meg Csokonai nyelvhasználatának, a II. a PM.-től fogva szerepel a kiadásokban.
147. I. *F' szókra*
 II. *Ro/ E szókkal* K₄₋₅
148. I. *Nyitván szép ajkait* K₂₋₃, K₈₋₉, K₁₂₋₁₅, HG., ÖV.—ÖV.²
 II. *Megnyitván ajkait* PM.—FK.
 III. *Nyitván meg ajkait* K₁₁
 A ZJ.-ben s alapszövegünkben is előforduló I. változat látszik hitelesnek; a II. Márton pontoskodó javítása lehet.
151. I. *Uram! sokakkal* K₂, K₈₋₉, K₁₁₋₁₃, K₁₅
 II. *Uram! te sokkal* A PM.-től az FK.-ig a kiadásokban
 Az I. változat felel meg Csokonai nyelvhasználatának; a II. Márton fontoskodásából eredhet. A K₂-ből a soreleji idézőjel hiányzik; em.
152. I. *Igen nagyon*
 II. *'S Igen nagyon* K₄
 III. *Igen sokkal* K₁₁
 IV. *Ro/ Igen nagy mint* K₂ [az I.-ből javítva], K₁₀
 A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
153. I. *Erőd 's hasadra nézve*
 II. *Erőd hasadra* K₂, K₁₂₋₁₃
 III. *Ro/ Erőd 's karodra* K₈, K₁₅
 IV. *Ro/ Erőd s korodra* K₉
 V. *Ro/ Erőd 's tárodra* K₁₈
 VI. *Ro/ Eted 's hasadra nézve* K₁₇
 A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat a leglogikusabb; a III.—V. nyilván szövegromlás: az előzményekben ugyanis a táplálkozásról van szó.
154. *Nékiünk helyett némely kéziratban s kiadványban (Kföldy) Nekiünk olvasható. Csokonai szójeltesének az előbbi felel meg. A K₃-ból a soreleji idézőjel hiányzik; em.*
158. I. *Élünk vízen és szárazon*
 II. *Élünk vízen mind szárazon* K₄, K₁₁
 III. *Vízen élünk, szárazon is* K₂, K₁₅, K₁₈
 IV. *Vízen élünk 's szárazon is* K₈
 V. *Vízen élünk szárazon is* K₉

- A rimelés miatt s logikailag is az I. látszik hitelesnek; a II.—V. szövegromlás lehet.
159. I. *Mind ezenn mind pedig azon*
 II. *Mind ezen, mind amazonn is* K_7-9, K_{15}
 III. *Mind pedig ezen és azon* K_{11}
 A 158. sornál megjegyzettek szerint a II. és a III. változat szövegromlás lehet.
160. I. *Egygaránt*
 II. *Egyeránt* K_{17}
 III. *Egygyformán* K_7
 Csokonai és a kor nyelvhasználatának az I. felel meg leginkább.
161. I. *a' sok kints*
 II. *a sok pénz* K_{11}
 A K_{11} magános változatával szemben — a rím miatt is — az I.-t kell hitelesnek tartanunk. A K_3 -ból a soreleji idézőjel hiányzik, em.
163. I. *Eggy henyélő*
 II. *Egy heverő* PM., Kföldy.
 Föltehető, hogy a II. Márton óvatos szépítése.
165. K_3 : *Világéből*; em.
 165—166. A K_3 -ben -ből rag helyett -bül szerepel; ez nem jellemző Csokonai nyelvhasználatára.
166. K_3 : *magyaréből*; em.
 168. A kiadásokban *dolmányban* van, de Csokonai gyakorlatának a -ba ragos változat felel meg. A K_3 -ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
169. I. *Elől-kelőink* K_{2-4}, K_{8-9}, K_{11}
 II. *előkelőink*
 A kéziratok többségében található I. változat látszik hitelesebbnek, noha a kor nyelvhasználatában élt már a II. is.
170. *bárszonyba* Csokonai gyakorlatának — szemben a kiadásokkal — ez a -ba ragos változat felel meg.
171. I. *Gazdag Kereskedőink*
 II. *Minden kereskedőink* PM., FK.
 A szóismétlés miatt is az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
172. I. *Sohol nincs a'*
 II. *Sohol sincs* a K_3, K_{10}
 III. *Sohol sints* a $K_4, K_{8-9}, K_{12-13}, PM, Kföldy, HG.$
 ÖV.—ÖV.²
 IV. *Sehoggy sincs* a $K_3, K_{5-7}, K_{14}, Toldy$
 V. *Sohol sints olly* K_{11}
 VI. *Sohol sincs olly* K_{15}
 Nehéz megállapítani a helyes alakot: mindenesetre Csokonainak A' Szabadság című korai versében *sohol sints* található; Márton viszont a PM.-ben a *Sohol sints* szókapcsolathoz csatolta ezt a jegyzetet: „*Sehol sints, annyit tesz mint: ahoz képest semmi sem: vagy, elbujhat előtte; nem is hasonlítható ehhez 'sa't.*” Ezen a kiadások — saját szöveg-

változataiknak megfelelően — módosítottak; így Toldy (és nyomán a FK.) a *Sehoggy sincs*-hez fűzte ugyanezt a magyarázatot.

A II. vagy a III. változat jöhet szóba, mint hiteles. Az alapszövegünkül szolgáló K_3 -at az utóbbi szerint em.

175. K_3 : *ugy*; em. Alapszövegünkől hiányzik a *soreleji* idézőjel; em.

177. A kéziratok egy részében (K_2 , K_7 , K_{10} , K_{12-13}) *Lészek* van *Leszek* helyett; Csokonai nyelvhasználatának az utóbbi felel meg inkább.

A K_{15} -ben *Anchizes* írásforma szerepel; Csokonai föltehetően az eredeti latin helyesírást követte.

178. I. *Mindjártst Aeneássa*

Ro/ Húséges Eneássa K_{19}

Aeneas neve több kéziratban *Éneás* (K_5), illetőleg *Eneas* alakban fordul elő (pl. K_8 , K_{11}), de így közli Márton is a PM.-ban. A XVIII. században szokásos írásformája volt ez a névnek: Szulokay Antal Blumauer-fordításának címében *Éneás* szerepel, Csokonai praecceptor, Kovács József Vergilius-fordításának pedig ez a címe: *Magyar Éneis*. Valószínű, hogy eredetileg Csokonai is ezt az alakot használta, bár az eposzokról írt későbbi tanulmányában már a latinos helyesírást követte (ld. K 668: 75b).

179. I. *De tartódzon a' nyakamon*

II. *De tartóddzék a' nyakamon* Kföldy

III. *De tartózzon* K_4 , K_{12-13}

IV. *Tsak tartozzon* K_{17}

V. *Megtartom majd a nyakamon* K_{7-9} , K_{15} , K_{18}

Az I—III. közül az első változat látszik hitelesnek: a II. a kiadó pontoskodása. Elgondolkoztató a IV., amely logikusabban illeszkedik az előző mondathoz, mint az I. Az V. a másoló szóhelyettesítése.

179—180. Mártonnál a PM.-ban a Kföldy.-nél — a kéziratokkal — a későbbi kiadásokkal ellentétben — a 179—180. sor föl van cserélve:

En béviszem a' hátamon

De tartódzon a' nyakamon

Ez némileg logikusabb sorrendnek látszik: Márton valószínűleg ezért változtatott ezúttal is önkényesen a szövegben. A Csokonaihoz közel álló Zilahy János másolata (K_2) a valamennyi többi kézirat viszont a főszövegünkben közölt sorrendet igazolja.

180. I. *En bé viszem a hátamon*

II. *Ro/ És bé viszem a hátamon* K_{2-3} , K_{5-8} , K_{12-13}

III. *En béviszem a Vállamon* K_4 , K_{7-8} , K_{15} , Kföldy

IV. *És bé viszem a' Vállamon* K_9 , K_{18}

Az I. változat látszik hitelesnek: az *És* kötőszó (II.) fölösleges, a III.—IV. szövegromlás lehet. Csokonai nyelvhasználatára a *bé* igeöktő jellemző.

- A K₃-at, alapszövegünket, az I. szerint em.
meg ne ázzon
 181. I. *fel ne ázzon* PM.—FK.
 II.
 III. *fel ne ázzék* K₅₋₆
 Az I. látszik hitelesnek: a II. Mártontól eredhet; az ikes ragozást Csokonai — szülőföldje nyelvszokása szerint — nem használta következetesen.
182. I. *le gugyorodik*
 II. *le kutzorodik* K₁₁
 III. *le kutyorodik* K₃
 A II. és a III. elírás, illetve a nyelvjárási szó „korrigálása” lehet; v. ö. a 184. sor jegyzetével
183. I. *A’ Tó alsó partjára*
 II. *Ro/ A tó első partjára* K₂
184. I. *rá kutzorodik* K₃
 II. *fel kucorodik*
 III. *fel kuporodik* K₆₋₇, K₁₁
 IV. *fel gugyorodik* K₈
 V. *fel kutyorodik* K₂₀
 Bár alapszövegünk változata egymagában áll, mégis ez látszik leglogikusabbnak, s így leghitelesebbnek, szemben a kéziratok többségében s a kiadásokban előforduló II. változattal.
185. *A Collegája több írásváltozatban fordul elő:
 Kollegája, Kollégája, Collégája.*
 Alapszövegünk sem következetes: az itteni *Kollégája* alakkal szemben a 917. sorban *Collega* fordul elő; Toldy (és az FK.) következetesen a *Collega*, az PM. és Kföldy *Kolléga*, az ÖV.—ÖV.² *Kolléga* és *Kolléga* alakot közölt; a HG.-ban a 185. sorban *Kollega*, a 917. sorban *Colleg’* szerepel.
 Alapszövegünk e helyét a 917. sornak megfelelően emendáltuk.
186. I. *Fel tűrvén bodros*
 II. *Fel tűzvén bodros* PM., Kföldy
 III. *Fel tűrvén fodros* K₇₋₉
 A II. és a III. változat téves olvasatból eredhet.
187. I. *Markába fogja Tzapsliját*
 II. *Markába fogta* K₁₁, K₁₄, PM.
 III. *Kezébe fogja* PM.—FK.
 IV. *Ro/ Markába fogja Tászkiját* K₉
 A kéziratok többségében előforduló jelen idejű I. változat látszik hitelesnek, a múlt idejű alak használata nem logikus; a III. változat Mártontól eredhet.
- A sor utolsó szava az alapszövegbeli *Tzapsliját* mellett *Tzafliját* és *caflját* változatban is előfordul. Leghitelesebbnek az alapszövegbeli változat látszik.
188. I. *tragerjének*
 II. *tragerjának* PM., Kföldy
 A II. változat a kiadók önkényes pontoskodásának látszik: a vegyes hangrendű szó toldalékolása ingadozott.
- 189.

190. A K_8 -ból a felkiáltójel hiányzik; em.
Bőreből (K_3 stb.) helyett a kéziratok egy részében
 (K_{12} stb.) *Bőriből* olvasható; Csokonai nyelvhaszná-
 latának az utóbbi felel meg inkább; e szerint em.
192. I. *Úszik 's a' part tsak halad*
 II. *Úszik, a part tsak halad* K_2 , K_{12-13}
 III. *Úszik s a' part mint halad* K_7 , K_{15} , K_{18}
 IV. *Úszik a' part mint halad* K_{8-9}
 V. Ro/ *A Part uszik s ő szalad* K_{11}
 Az I. változat látszik leglogikusabbnak, a kiadások
 is ezt tartalmazzák. A K_3 -ban: *Uszik*; em.
 A K_4 -ból a sorvégi felkiáltójel hiányzik; em.
193. *Perspektívát* (K_8 stb.). Némely kéziratban és kiadás-
 ban (K_2 , K_{10} Toldy) *pesrpectívát* írásváltozatban;
 194. *A Tolvaj Isten közel egykorú hiteles kéziratában is*
így fordul elő (103. sor); alapszövegünket ennek
megfelelően em.
jól benn van
195. I. *jól be van* K_8 , K_{11} , PM. — FK.
 II. A népies nyelvhasználatra jellemző II. változattal
 szemben az I. látszik hitelesnek.
196. *A vízekbe alakkal szemben némely kéziratban víz-
 ken áll; a 198. sor ríme is (könnyekbe) az előbbi*
igazolja.
197. I. *Lejjebb, lejjebb*
 II. Ro/ *Bellyebb, bellyebb* K_{11}
198. Némely másolatban *könnyekbe* helyett *könnyekben*
 van; a *láb(b)ad* ige mellett azonban csak a *-be* rago-
 alak lehet helyes.
 A kéziratok többségében s a kiadásokban az állít-
 mány jelen időben áll, csupán alapszövegünkben ta-
 lálható a múlt idejű alak; mivel előtte s utána is
 múlt idejű igealak (*kezde*) szerepel, az utóbbit tart-
 hatjuk hitelesnek. A *Két szeme* helyett *Kék szeme*
 (K_{17}) szövegromlás.
199. I. *El kezdte keseredni*
 II. *'S elkezdte keseregni* PM., Kföldy
 III. *S elkezdte keseredni* K_{10}
 IV. *El kezdte keseregni* K_{11}
 Értelmileg az I. látszik hitelesebbnek.
200. I. *Már úszását nagyon bánja*
 II. *Már úszását maga bánja* K_2
 Meglepő, hogy a II. a Csokonaihoz közel álló Zilahi
 János másolatában fordul elő; ennek ellenére való-
 színi, hogy szövegromlás. A K_3 -ben: *uszását*; em.
201. I. *Fizignátnak* K_{2-3} , K_{10-14}
 II. *S Fizignátnak*
 III. *S Fizignátnak* Toldy
 Az alapszövegünkben is előforduló kötőszó nélküli
 változat lehet az eredeti.
202. I. *További szolgálatját*
 II. *Már tovább szolgálatját* K_{10}

203. A kéziratok többségében található I. lehet hiteles. A kéziratokban (K_{2-4} , K_{10} , K_{12-15}) általában *Búsultába* szerepel, míg a *-ban* ragos alakok a kiadásokban általánosak; Csokonai gyakorlatának az első felel meg. A K_3 -ban *Busultába*; em.
204. Némely kéziratban (pl. K_6 , K_{14}) *Púderes* helyett *Púderos* van; Csokonai gyakorlatának az első felel meg (v. ö.: *derek~púdere* A Tél c. versben). A K_3 -ban: *Puderes*; em.
207. I. *Nem fért volna ijedtébe*
 II. *Nem tért volna ijedtébe* K_{15}
 III. *Nem fért volna ijedtében* K_{7-8}
 IV. *Nem férne már ijedtében* K_{11}
 A kéziratok zömében s a kiadásokban található I. változat látszik hitelesnek: a II. tájnyelvies, a III.—IV.-re vonatkozóan ld. a 203. sor jegyzetét.
208. I. *Már egyg zabszem*
 II. *Egy zabszem is* K_{11}
 A magában álló II. változat szokatlan tagadó szerkezetével kevésbé látszik hitelesnek.
209. I. *Ki verte*
 II. *'S ki verte* PM., Kföldy
 A kötőszó nélküli változat felel meg inkább Csokonai gyakorlatának.
210. I. *neki keze-lába*
 II. *neki keze lába* K_2 , K_{10} , PM. — FK.
 III. *Ro/ neki lába keze* K_8 , K_{12-13}
 IV. *Ro/ neki lába 's keze* K_8
 V. *Reszket szíve minden vére* K_{17}
 Az I. változat lehet hiteles, a III.—V. — amint a ríméből is látszik — szövegromlás; alapszövegünket (K_8) is ennek megfelelően em.
212. I. *Nyögve néz a' Tó partjára*
 II. *Függya néz a tó partjára* K_2
 III. *Nyögve néz a víz tavába* K_{5-6} , K_{10} , K_{12-14} , Toldy
 IV. *Nyögve néz a 'Tó Habjába* K_{7-9} , K_{16} , K_{18}
 V. *Nyögve néz a' Tó szélére* K_{3-4} , K_{17}
 VI. *Nyögve néz a tó partjába* K_{11}
 VII. *Ro/ Néz vissza de már hűjába* K_{11}
 A kéziratok s a kiadások többségében található I. változat lehet hiteles; a többi közül csupán a Zilahi Jánosnál található II. változat érdemel figyelmet: lehetséges, hogy az ősszövegben ez szerepelt. Az alapszövegünkben is megtalálható V. változat úgy születhetett meg, hogy a másoló a 210. sor romlott szövegével (*lába s keze*) próbálta valahogy rímeltetni a sort; a K_3 -at az I. szerint em.
213. Némely kéziratban *Eszébe* helyett *Eszibe* található; Csokonainál az utóbbi ragozási forma is megtalálható.
214. I. *Farkát hosszan le bocsátja*
 II. *Farkát hosszabban le nyújtja* K_4

- A magános II. változat szövegromlásnak látszik. Az *erező* némely másolatban és kiadásban (PM., Kföldy) *evedző* alakban található.
- 215.
216. I. *Segittsen*
II. *Segittse* K₈₋₉
A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat látszik hitelesnek, bár értelmileg mindkettő elfogadható.
- 217–223. Márton kiadása óta ez a versszak önkényesen megváltoztatva szerepelt a kiadásokban: még a HG. is a Márton által megszelídített szöveget közölte, s csak lapalji jegyzetben adta az eredeti szöveget „Három sárospataki kézirat”-ra hivatkozva. Ehhez annyit kell hozzátennünk, hogy mind a négy sárospataki kézirat az eredeti szöveget tartalmazza. Feltűnő, hogy még az ÖV. s az ÖV.² sem tért vissza az eredeti szöveghez, amelyet Jókai már a múlt században közreadott (ld. Jókai Mór: *A szellem meghamisítása*: KisfEvl. 1870 /71: 104. l.). Mivel az összövegben is fordulnak elő változatok, a következőkben soronként tárgyaljuk a versszakot:
217. I. *De hasztalan a' sok habot*
II. *De hasztalan. A' sok Habot* K₉
III. *De hasztalan a habokat* PM. — ÖV.²
A II. tagolása logikus, az I.-et ennek megfelelően központosítottuk. A III. Mártontól eredhet.
218. I. *kezdí innya*
II. *kezdí nyelni* PM. — ÖV.²
A II. Márton önkényes módosítása.
219. I. *Nints Compostelli Jakab ott*
II. *Mord! Rettung! kiáltja sokat* PM. — ÖV.²
A II. Mártontól ered.
220. I. *Sem Senis Katalinnya*
II. *Rof Sem pedig Katalinnya* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈
III. *Senkit sem hall felelni* PM. — ÖV.²
A II. változat nyilvánvaló szövegromlás: a másolók téves olvasatára vezethető vissza, éppúgy, ahogy a K₄-ben található *Senis Kalapinja* is. A III. Márton önkényes változtatása.
221. I. *Bár mind kettőt kérte sokat* K₂₁, K₈₋₉, K₁₀₋₁₁
II. *Bár mind kettőt kérje sokat*
III. *Hiába kap mindenfelé* PM. — ÖV.²
Logikailag a múlt idejű I. változat látszik hitelesnek, ezért alapszövegünket is ennek megfelelően em. A III. Mártontól ered.
222. I. *De ők nem hagyván álmokat*
II. *De ők nem hadják álmokat* K₅, K₁₂₋₁₄
III. *Rúgja magát hátra s elé* PM. — ÖV.²
Az I. változat logikusabb; a III. Márton önkényes változtatása.
223. I. *Végre így fakada ki*
II. *S végre így fakada ki* PM. — ÖV.²

- III. *Végtére így fakad ki K₁₁*
 Az I. változat látszik hitelesnek: a II. Mártontól ered, a III. szövegromlás lehet.
224. I. *Nem így vitte ama' Bika K₃, K₅₋₆, K₁₄*
 II. *Nem így vitte ám a' Bika*
 A 226. sorban található ez mutató névmás alapján is úgy látszik, hogy az I. változat a hiteles.
225. *Kréta* neve többféle írásváltozatban fordul elő a másolatokban s a kiadásokban: *Kreta, Creta, Créta*. Az alapszövegünkben található *Kreta* alakot *A Tolvaj Isten* hiteles kézirata szerint (279. sor) *Kréta*-ra emendáltuk.
226. I. *ez a' gaz béka*
 II. *ez a' gaz Bika K₉*
 III. *ez a nagy béka K₁₁*
 A II. változat a tisztántúli kiejtés szerint jobb rímet ad; ilyen szélsőséges tájnyelvi alakot azonban még komikus műveiben sem igen irt le a költő. A III. szövegromlás lehet.
228. *A K₈-ben a Palotádat helyett szereplő pakétádat s a K₁₁-ben található parokádat nyilvánvaló szövegromlás.*
229. *A Venetzia némely másolathban és kiadásban Venetzia, illetőleg Venetia írásváltozatban fordul elő.*
230. I. *Már ez*
 II. *Már e K₆, K₁₀₋₁₁*
Ez helyett Csokonai gyakran használ e' mutatónévmást, e versében is (pl. a 258. sorban); ennek megfelelően em.
231. I. *kicsuszamla*
 II. *kicsuszámla K₃*
 III. *kiuszamla K₂, K₆, K₁₂₋₁₃*
 IV. *be csuszamla K₁₁*
 Az alapszövegünkben található II. változat ad legtisztább rímet, a III. és a IV. szövegromlás lehet.
232. I. *Tüzzelt*
 II. *Ro/Tüzzel K₁₇*
233. I. *A' vizen fellyül*
 II. *A' fején fellyül PM., Kföldy*
 A II. változat Mártontól eredhet. A *fellyül* előfordul *feljül* és *felül* írásváltozatban is.
234. *A Kokárdája előfordul cocárdája, cokárdája írásváltozatban is. Mivel Csokonai a DMM.-ban is a kokárda alakot használta (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 75. l.), ezt fogadjuk el hitelesnek. A korabeli hazai sajtó nyelve is a magyaros írásváltozatot igazolja (ld. uo.).*
236. I. *Mind a kettő a' gatyába*
 II. *Ro/ Bele szart a gatyájába K₁₁*
237. *Az ijjedtében némely kiadásban — a kiadók pontoskodásából — ben ragos alak található.*
238. *Fizignát* neve a 42. sorhoz hasonlóan több írásvál-

- tozatban fordul elő a kéziratokban, illetve kiadásokban: *Physignath*, *Physignát*, *Vizignát*, *Vizignáth*.
239. I. *Érvén magát*
 II. Ro/ *Érvén ő magát* K₄
 III. Ro/ *Lakván magát* K₃, K₁₂₋₁₃
 A III. is nyilvánvalóan romlott változat, így alapszövegünket az I. szerint em.
Hogy ő eggy Király gyermekét
240. I. *S hogy ő* K₇₋₉, K₁₅
 II. Ro/ *Hogy ő egy Király Gyereket* K₁₃
 III. Az I. lehet a hiteles: a kötőszó fölösleges; a III. változat végszáva nem ad rímet.
Ölné meg
241. I. *Ölte meg* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈
 II. A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat kétes értékű; föltehető, hogy jelentő módú, múlt idejű *Ölé meg* szerepelt az eredetiben; ezt támogatja a 239. sor *elrejté* alakja is, bár a coniunctivusi értelmű feltételes mód is elképzelhető.
242. *Búván* helyett a PM.-ben és Kföldyben *Búján* olvasható; az előbbi lehet a hiteles.
243. I. *Meg szabadult*
 II. *Meg szabadul* K₁₁
 A múlt idejű I. változat a logikus. A K₃-ban *Meg szabadult*; em.
244. I. *Ebek harminczadjától*
 II. Ro/ *Ebed harminczadjától* K₃
 III. Ro/ *Ebek harmincz hadjától* K₅
 A *harminczadjától* némely másolatban zártabb magánhangzójú *-tul* raggal található; az előbbi jellemző Csokonai nyelvhasználatára. A K₃ romlott szövegét az I. szerint em.
A' mint úszhatik úszik
246. I. *A' mint csak lehet úszik* PM. Kföldy
 II. A II. bizonyára Márton javítása: s a szóismétlést akarta így elkerülni. A K₃-ban: *úszhatik*; em.
247. I. *Öszve szorítván*
 II. *Öszve kapcsolván* K₁₅
 A II. szövegromlás lehet.
249. I. *Látván*
 II. *S látván* PM.—ÖV.²
 A kötőszós II. változat Márton óta szerepel a kiadásokban, a kéziratokban nincs nyoma.
 I. *patkolni*
 II. *pakolni* K₁₈
 A sztereotíp I. a hiteles.
250. I. *Bús hangon kezdé danolni*
 II. *Bús hangon kezdé danolni* K₁₀
 III. *Bús hangon kezdé dalolni* K₄
 IV. Ro/ *Más hangon kezdé danolni* K₁₄
 Csokonai nyelvhasználatára az I. változatbeli *danolni* alak a jellemző.

251. *K₃ : Notáját; em.*
252. I. *Noha magát fel rugdalá*
 II. *Néha magát fel rugdalá K₇₋₉, K₁₀₋₁₁, K₁₃, K₁₈, K₁₉*
 Logikai szemszögből az I. változatot kell hitelesnek tartanunk; ezt megerősíti a 254. sor ellentétes értelmű *De* kötőszava is.
- 252—279. *A K₂-ben ez a részlet valamennyi kézírattól eltérő szöveggel szerepel; mivel a föltehető összszövegből származik, fő változatként egész terjedelmében közöljük. E részletet korábban már kiadtuk tanulmányunkban (ld. ItK. 1970 : 25. l.); ennek nyomán közölte a MM. (I, 1101—1102. l.):*
36. *Gardistái kinn valának*
A' gyilkos tó partyánál
Urok vesztén jajgaták [= jajgatának]
A' suhogó kákánál
Nyújták reménység páltzáját
Ne hagyá né felsége magát
De ugyan tsak híjába
37. *Mert el-telvén szeme szája*
Fisignát Úr borával
Hizván egér szór pundrája
A' tó nyílkás habjával
A' mely széllle be indúla
(: Már kéntelen :) le vonúla
Várába Comessének
38. *Atkozta a' Rhetori(c)kút!*
Mely vólt most is 'sebjébe
és terhelte a' Fisignath
Hátáról le estébe
'S a' már esmért Statistikát
Poetikát, Politikát
Szegényt melljék le vonták.
39. *Végre meg-unván gyors líba*
Kéntelen evezését
Adá Cháron hajójába
Fisignát tsalta [? tsalsa] lelkét
és Tróxartax nagy bújára
Patriótáji jajjára
Meg nezte [= nézte] a' mord Phútót.
253. I. *A' vizek tetejére*
 II. *A viznek tetejére K₄*
 III. *A tónak tetejére*
 Az I. kissé archaikus, bibliai változata fordul elő a legtöbb kéziratban, de logikailag a magános II. is jól a szövegbe illik, a III. viszont bizonyára elírás: a *Tónak* megismétlődik a 255. sorban is.
254. I. *De ismét*
 II. *De mindjárt K₉*

- III. *Majd ismét* PM., Kföldy
A legtöbb kéziratban előforduló I. változat látszik hitelesnek.
A III. föltehetőleg Mártontól származik, aki talán így akarta megszüntetni a *De* kötőszó ismétlődését (ti. a 254. sor is ezzel kezdődik). A *K₈*-ban *sujjede* A 197. szerint em.
256. I. *Bár akár mint próbálgatá*
II. *Bár akár mint próbálgatja* *K₄*, *K₁₀*, PM., Kföldy
III. *Már akár mint próbálgatá* *K₅*
IV. *Már akár mint próbálgattya* *K₇₋₉*, *K₁₂₋₁₃*, *K₁₅*
V. *Bár akár mint próbálgatta* *K₇₋₉*, *K₁₁*, *K₁₈*
Logikai szempontból megfontolandók a *Már* kötőszavas változatok is.
tározatok is.
257. I. *tározathatá*
II. *tározathatja* *K₄*, *K₆*, *K₁₀₋₁₁*, PM., Kföldy
III. *tározathatta* *K₇₋₉*, *K₁₂₋₁₃*, *K₁₅*
Az I. változat látszik hitelesnek: a II. és III. azokban a másolatokban fordul elő, amelyek a 256. sorban a II., a IV. vagy az V. változatot tartalmaz-
zák.
258. I. *Még is e' lutskos halált* *K₃*
II. *Mégis a lutskos halált*
III. *Mégis lutskos halálát* PM. Kföldy
Az alapszövegünkben olvasható a II. változat lát-
szik leglogikusabbnak; a III. Mártontól származ-
hat.
259. *Az Anglus helyett a K₆-ban Anglius áll; verstani*
okokból is az előbbi lehet hiteles.
260. *Bő helyett némely kéziratban és kiadásban Bőv*
olvasható. A *Japponika* előfordul *Japponica* írás-
változatban is. A *K₉*-ben: *Ro/ Volt bő, mint Jappo-*
nika
262. I. *Poësis Rhetorika*
II. *Poësis 's Retorica* *K₄*, *K₇*, PM., Kföldy
A kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesebbnek,
azért is, mivel elkerüli az *s* torlódását. A *Rhetorika*
előfordul *Rhétorika*, *Rhetorika* alakban is a kézira-
tokban.
263. I. *E' volt*
II. *Ez volt* Kföldy
III. *Ro/ El volt* *K₁₇*
A II. változat a kiadótól származhat.
264. I. *'S le húzván a' Víz mélyére*
II. *Lehúzván a' Víz mélyére* *K₇₋₉*, *K₁₁*
III. *Lehúzván a tó mélyére* *K₁₅*
A kötőszavas I. változat látszik logikusabbnak.
A *K₉*-ban: *húzván*; em.
A *K₃*-ból a *soreleji* időzőjel hiányzik; em.
266. *Ez é*
267. I. *Ez é*
II. *Ez e* *K₁₀*

- Az I. változat felel meg Csokonai nyelvhasználatának.
268. A *deklarálni* előfordul *deklarálni* írásváltozatban is a kéziratokban.
269. I. *Concilium*
 II. *consilium* K₃₋₅, K₈₋₉, K₁₀₋₁₃, K₁₉₋₂₀
 III. *synedrium* PM.—FK.
 A 'zsinat' jelentésű *Concilium*-ot tartalmazó I. látszik hiteles változatnak; a II. téves olvasat, illetve szóhelyettesítés; a III. a kiadók önkényes változtatása lehet. A K₃-at e szerint em.
270. I. *Ezt a' Szent Atyák jól látják*
 II. Ro/ *Eztel a' Szent Atyák látják* K₁₁
 III. *Ezt a vén atyák* PM., Kföldy
 IV. Ro/ *Anyák* K₇
 Az I. látszik hitelesnek; a III. a kiadók óvatos változtatása.
271. I. *Ezért*
 II. 'S ezért K₁₅
 A köztűz se nem látszik fölöslegesnek, de Csokonai gyakorlatának inkább az I. felel meg.
272. Az *Anathemájok* előfordul *Anathémájok* írásváltozatban is.
273. A K₃-ból a *soreleji* idézőjel hiányzik; em.
275. I. *Azért hogy most így meg tsalál*
 II. *Ezért hogy most így meg csalál* K₅, K₇₋₉, K₁₁₋₁₃, K₁₅
 III. *Ezért hogy most így meg csaltál* K₁₀, K₁₄
 Az I. változat a leglogikusabb: azt tarthatjuk hitelesnek.
277. K₅: *boszszut*; em.
- 279/a. [A summázat szövege]
- I. *Mind a' két részről való országgyűlés 's hadi készülétek* K₄, K₁₂₋₁₃, Toldy—ÖV.²
- II. *Mind a' két részről való ország' Gyűlése hadi készülétek* K₂, K₆
- III. *Mind a 'két részről való Ország Gyűléset és Hadi készülétek* K₂₀
- IV. *Mind a' két Részről való Ország-gyűlés* PM., Kföldy
- V. *Mind az Egerek, mind a' Békák Ország-Gyűlést tartanak, és hadi készüléteket tesznek.* K₁₅
- VI. *Mind a két részről való országgyűlés és Hadi készülék* K₇₋₈, K₁₇
- VII. *Mind a két részről való országgyűlés és Hadi Készülétek* K₉, K₁₈
- VIII. *Mind a' két Részről Ország Gyűlés és Hadi készülétek* K₁₀
- IX. Ro/ *Mind a két részről való országgyűléssel 's hadi készüléttel* K₁₁
 A K₃-ból hiányoznak a summázatok; a K₅-ből a II. *Pipa-dohány* eleje (280—392. sor) hiányzik.
 A K₂-ben a 280—286. sor a többi kéziratótól eltérő szöveggel szerepel; föltehetően ez volt az összöveg:

40. Hertzegjekk [= Hertzegjeknek] bal sorsáról
Hogy a' dolog meg leve
Hurkaszopi haláláról
Nemzetjének hírt teve
Hogy járt légyen barátjával
'S a' békák guillotinjával
Hogy végezte életét.

(Kiadva általunk: ItK. 1970: 25. l.; a MM. ezt a versszakot nem közölte.)

280. I. *Ezt mondván meghaláloza*
 II. *Igy szállván K₁₉*
 A kéziratok többségében olvasható I. látszik hitelesebbnek.
281. I. *'S már*
 II. *Már K₄, K₈₋₉, K₁₁, K₁₅, PM., Kföldy*
 A kötőszós I. változat látszik hitelesebbnek.
282. I. *Éppen*
 II. *S épen K₇₋₈, PM., Kföldy*
 A kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesnek: ha az előző sorban elfogadjuk a kötőszót, akkor itt fölösleges.
 A *karessiroza* számos alakváltozatban fordul elő: *karazéroza*, *karaziroza*, *karessirozza*, *kara'siroza*. Azok az alakok a hitelesek, amelyek a fr.-ném. *kaessieren* igehez legközelebb állnak alakilag.
283. *Az Obester helyett némely kéziratban s kiadásban, Kföldy-től az ÖV.²-ig Oberster van. Az I. felel meg Csokonai nyelvhasználatának.*
Pörtznyali neve némely kéziratban *Portznyali*, a K₉-ben, K₁₈-ban pedig *Kortsnyali* alakban fordul elő; az utóbbi kétségkívül szövegromlás, s az lehet a *Portznyali* is.
284. I. *El mereszi szemét*
 II. *Elmereszi szemét K₈*
 III. *Elmereszté szemjét K₁₂*
 A jelen idejű I. változat a hiteles; a *szemét* ragozási forma is előfordul Csokonainál.
285. I. *Seggbe*
 II. *Farba K₇₋₉*
 Az I. a hiteles változat, a II. szépités; *rugja* helyett a K₉-ban *rukta*; a múlt idő mindenképpen helytelen; em.
286. I. *'S az Aulánál hírt teszen*
 II. *S az Aulánál hírt teszen K₈₋₉, K₁₅*
 III. *'S az Aulának hírt teszen K₈₋₉, K₁₈*
 IV. *Az Aulánál hírt teszen K₁₁, K₁₈*
 V. *Az Aulánál hírt teszen K₁₂*
 VI. *'S az Aulánál hírt tesz K₁₀*
 VII. *Az Aulánál hírt tesz K₇*
 A kiadásokban szereplő I. változattal szemben az

- alapszövegünkben előforduló II. látszik hitelesnek (A K_3 -ban is *tészen* van. V. ö. a *tégyünk* alakkal: MM. I, 309. l.)
288. I. *Méreggel el telének*
 II. *Méreggel meg telének* K_{20}
 A kéziratok többségében előforduló I. lehet hiteles.
 A K_3 -ban a sor végén pont van; em.
289. I. *'S mindjárt a' Nádor Ispánnak*
 II. *Mindjárt a' Nádor ispánnak* K_4, K_7, K_{11}, K_{18}
 III. *Mindjárt a nádor ispánnak* K_2
 IV. *Mindjárt egy Ország Nagyjának* PM., Kföldy
 A IV. változat Márton önkényes módosítása; a többi közül az I. látszik leglogikusabbnak.
291. I. *Hirdesse ki a' Diétát*
 II. *Hogy hirdettessen Diétát* K_3
 Az I. látszik hitelesnek, de meglehet, hogy az összövegben, amelyhez a K_2 áll legközelebb, a II. változat szerepelt.
 Némely változatban (K_8, K_{10} stb.) *Diaétát* írás-változat található.
292. I. *Minden felé* $K_{2-3}, K_{8-9}, K_{11-13}, K_{15}$
 II. *S mindenfelé*
 A kiadásokban olvasható II. változattal szemben a kötőszó nélküli I. látszik hitelesnek (a 289. sorban már előfordul az *'S* kötőszó).
293. I. *Státusokhoz*
 II. *Ro/ Státusoknak* K_8
294. I. *Nézik illy jelentést*
 II. *'S Nézik illy jelentést* $K_{8-9}, K_{15}, K_{földy}$
 III. *Nézik illy jelentést* K_{13}
 IV. *Nézik olly jelentést* K_{12}
 V. *'S Nálók* K_7, K_{10}, K_{18}
 VI. *S nekik*
 A K_3 -ban *tegyen* alak áll; a kéziratok egy részében s a kiadásokban *tégyen* van. Csokonai gyakorlatának az utóbbi felel meg, e szerint em.
295. I. *Hogy helye Diétának*
 II. *Helye a Diétának* K_2
 III. *Hogy helyy' a' Diétának*
 Bár a másolatok zömében s a kiadásokban az I. változat szerepel, figyelemre méltó, hogy ZJ.-nél, a föltehető összövegben, a nyelvtanilag pontosabb II. található; e szerint em. Figyelmet érdemel a némely kéziratban előforduló hangkivetéssel III. változat is.
296. *Amely szövegben a 294. sorban tégyen változat található, abban itt légyen van. Csokonai nyelvhasználatának a légyen felel meg (v. ö. MM. I, 309-10. l.).*
 K_2 : *Pszikarpaksz* em.
297. *Lebegett a' Tó közében* $K_{3-4}, K_{8-11}, K_{13}, K_{15}$
299. I. *Lebegett a' víz közében*
 II. *Lebegvén*
 III. *Lebegvén a tó közében* K_2, K_{13}

- IV. *Lebegett a' tőfenéken* PM., Kföldy
Az I. változat látszik legésszerűbbnek s leghitelesebbnek; a IV. Mártontól eredhet.
300. I. *El nyúlva 's megmeredve*
II. *El nyúlva s merevedve* K₁₀, K₁₄
III. *El nyúlva meg meredett* K₂
IV. *'S El nyúlu merevedve* K₁₅
V. *Elnyúlva 's megtöggölve* K₁₂₋₁₃
VI. *'S elnyúla megmeredve* K₈
VII. *Elnyúla megmeredve* K₇
VIII. *El nyúla s meg meredve* K₆
IX. *'S el-nyúlott merevedve* K₉
A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat látszik leglogikusabbnak. A K₃-ban: *El nyúlva*; em.
302. I. *be gyűlének*
II. *bé gyűlének* K₈₋₉, K₁₁, K₁₅, PM., Kföldy
III. *Fel gyűlének* K₂, K₂₀
Bár a kéziratok többségében s alapszövegünkben is az I. változat található, Csokonai nyelv szokásának a II. felel meg; a K₃-at e szerint em. Elképzelhető, hogy a Z.I.-ben található III. változat szerepelt az összvegben, bár ennek a 304. sor ismétlődő fel igekötője némileg ellene mond.
303. I. *Az ország*
II. *'S az ország* K₁₅
Az I. változat a logikusabb, bár a II. is elfogadható.
304. *A Vélek alakváltozattal szemben több kéziratban is a Vélek, illetve Felők szerepel. Csokonai nyelvhasználatában a rövid és a hosszú kezdő szótagú alak egyaránt megtalálható.*
306. I. *környül állásait*
II. *Ro/ körül állásait* K₂₀
- 306—7. *A Z.I.-féle K₂-ben e két sor az alapszöveghez képest — nyilván tévedésből — föl van cserélve.*
307. I. *más gond főzte*
II. *Ro/ más gond fűzte* K₁₃
III. *Ro/ Más gond üti Toldy — FK.*
309. I. *A' vallás dolga felett*
II. *Az Ország dolga felett* K₁₀
III. *Az egéri hit felett* PM., Kföldy
A III. Mártonnak politikai óvatosságából eredő önkényes szövegmódosítása; esetleg a II. is hasonló okból magyarázható.
311. I. *Eggy szálnyi*
II. *Eggy haj-szál* K₉
Az I. látszik hitelesnek a II. változat magános adattal szemben.
A se helyett némely kéziratban *sem* található; ritmikai okokból is az előbbi tekintendő hitelesnek.
313. I. *'S Királyosan* K₃₋₄, K₈, K₁₀
II. *Királyosan*

- III. *Hasalmasan* PM., Kföldy
A kötésszavas I. illik ide; a III. Márton óvatosságból
eredő szövegmódosítása.
K₃: perorálta; em.
315. A *K₃*-ból a felkiáltójel s a soreleji idézőjel hiányzik;
em.
316. A *K₁₁*-ben Ro/ *illet* e helyett: *illete*; a *K₁₄*-ben Ro/
akár e helyett: *A' kár*
317. I. *'S ellenségem*
II. *Ellenségem* *K₂, K₈, K₈₋₉, K₁₁₋₁₃, K₁₅*, PM., Kföldy
A kötésszós I. változat lehet hiteles; némely kézirat-
ban *nekem* alakváltozat található; Csokonai nyelv-
használatának inkább a *nékem* felel meg. (V. ö.
Nékem inkább . . .: LD. 16. l.)
318. I. *Békák nemzete*
II. Ro/ *Békák serege* PM., Kföldy
319. I. *De egy*
II. *Mert egy* *K₂, K₇₋₉, K₁₄₋₁₅*
Az I. változat a logikusabb. A *K₁₇*-ben a 319. és a
320. sor meg van cserélve.
320. I. *Mint a köz jó* *K₃, K₁₂₋₁₃*
II. *De még is köz megsértése* *K₂, K₇₋₉, K₁₄*
III. *De még is köz megsértés e'* *K₁₅, K₁₈*
IV. *Mégis csak köz megsértés e'* *K₁₉₋₁₁*
V. *Mint az Ország megsértése* *K₆*
VI. Ro/ *Vagy Publicum megsértése*
VII. *S Azzal a köz megsértése* *K₂₀*
VIII. *A' Közjónak megsértése* PM.
Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat
látszik leglogikusabbnak; a VIII. csak a kiadások-
ban szerepel: föltehetően Mártonra vezethető vissza.
321. I. *Publicumra*
II. *'S Publikumra* *K₇, K₁₀, K₁₅*, PM. — FK.
A kötésszó fölösleges; az I. a hiteles változat.
322. Némely másolatban *nekem* van; Csokonai gyakor-
latának a *nékem* felel meg inkább. A *K₃*-at is ennek
megfelelően em. A *K₃*-ból a soreleji idézőjel hiány-
zik; em.
325. I. *dörzsölék*
II. *dörgölék* *K₁₄*
III. Ro/ *dörzsölték* *K₃*
Az I. változat látszik hitelesnek, ennek megfelelően
em. A *K₃*-ban *széljel* írásváltozat fordul elő, bár
Csokonai a *széllyel*-t használta; e szerint em.
326. I. *Másként vezett a másika* *K₂₋₃, K₈₋₉, K₁₀, K₁₅*
II. *Másképp* vezett a másika *K₁₁₋₁₃*
III. *Másként vezett a másika*
IV. *Másként vezett el másika* PM.
V. *Másként vezett el másika* Kföldy
Az I. látszik hitelesnek: a 327. sor ríme *másika*
alakot kívánja; a IV. és V. a kiadók önkényes vál-
toztatásának látszik.

328. I. *evé ezt meg* K_{3-4} , K_{12}
 II. *evé azt meg* K_{8-9} , K_{10-11} , K_{14-15} , K_{18}
 III. *ette azt meg* K_7
 IV. *evé meg ezt* K_2
 V. *ette meg ezt* K_{17}
 VI. *Matska úr evé ezt azt*
 VII. *Ro/ Matska uram evé ezt meg* K_{18}
 Az alapszövegünkben is szereplő I. változat mellett figyelhet érdemel még a II., valamint a föltehető összövegben előforduló IV. változat. A kiadásokban található VI. nak nincs nyoma a kéziratokban. A K_2 -ban: *Ur*; em.
 329. A K_2 -ból a soreleji idézőjel hiányzik; em.
 330. I. *S nékem*
 II. *Nékem* K_{6-8} , K_{11} , K_{14}
 III. *Nekem* K_9
 A költszós I. változat a logikusabb; Csokonai nyelvhasználatának a *nékem* felel meg. (V. ö. ÖD. 161. l.)
 331. I. *Mostan egész*
 II. *Most az egész* PM., Kföldy
 A II. Márton változtatása lehet.
 333. I. *Mert Fizignát Úr*
 II. *Mert Fizignát úr* Toldy
 III. *Hogy Fizignát Ur* K_8 , K_{11-14}
 IV. *Hogy Fizignatus* K_{7-9} , K_{15}
 Az I. változat látszik legésszerűbbnek s leghitelesebbnek. A K_2 -ban: *Ur*; em.
 334. I. *És az átkozott Tó*
 II. *Amaz átkozott Tó* K_{17}
 Elgondolkoztató a II., amely értelmesebben illeszkedik a mondatba, mint az alapszövegünkben is található I.
 335. I. *hitetlenül*
 II. *vétetlenül* K_{7-9} , K_{18}
 Az I. a logikusabb a II. szórványos adataival szemben. A K_8 utólag idegen kézzel az I. szerint javítva. A K_8 -ban *Folytotta*; em.
 336. A K_8 -ban a soreleji idézőjel hiányzik; em.
 339. I. *Mennyünk haddal*
 II. *Haddal menjünk* K_{7-9}
 Az I. változat ésszerűbb.
 340. I. *Nem lesz senkinek*
 II. *Nem lesz senkinek* K_6 , K_{11} , K_{13-14} ; Toldy
 III. *Senkinek sem lesz* PM., Kföldy
 Az I. változat látszik hitelesnek, a III. Mártontól eredő szövegmodosítás; a *lesz* s *lész* egyaránt előfordul a költőnél.
 341. *Teli helyett* némely kéziratban *Tele* található; Csokonainál az utóbbi is előfordul: *tele az erszénye* (K 672/IV, 120a).
 342. I. *'S az Armamentarium.*
 II. *Az Armamentarium* K_2

- III. Ro/'S Armamentárium K_3
A kötőszavas I. változat lehet a hiteles; a K_3 -at e szerint em.
343. I. Igy buzdítá K_{2-4} , K_{6-8} , K_{10} , K_{12-13} , K_{15} , K_{18}
II. Igy buzdítja
III. Igy biztatá K_{11}
A múlt idejű I. változat a logikusabb; a III. szövegromlás lehet. Az Igy magánhangzója minden kéziratban rövid; em.
344. I. És nagy hanggal
II. S ez nagy hanggal Kföldy
III. Ez nagy hanggal K_{3-4}
IV. És nagy hangon K_{11-13}
V. E' nagy hanggal K_9
A II. és a III. változat nem logikus: a következő, 345. sorban előfordul az ő névmás, az Ez mutatónévmás tehát itt értelmetlen; a K_3 -at is ennek megfelelően em
346. I. A' köz nép meg fizeti K_{7-9} , K_{18} . A K_{18} -ben a sor zárójelben.
II. 'S a' Köz Nép meg fizeti.
III. A' köz nép meg' fizeti PM.
IV. A köznép kifizeti K_2
A kor nyelvhasználatára a meg igekötős változat a jellemzőbb, az 'S kötőszó fölösleges. Figyelmet érdemel a PM.-ben Márton jelölése, (III.) aki a meg-et nem igekötőnek, hanem kötőszónak fogta fel.
347. I. A' Fő
II. 'S a Fő K_{11}
A kötőszó nélküli I. változat látszik hitelesebbnek.
348. I. Concredálják
II. Kommendálják K_4
III. Committálják K_{12-14} , Toldy
Az I. változat illik ide jelentésével, ez szerepel a legtöbb másolatban; a többi változat az idegen szó téves olvasata.
349. I. 'S holmi
II. Holmi K_{12-13}
A kötőszavas I. változat illik jobban ide.
350. I. Fel fegyverkezik
II. Ro/ fegyverkeznek K_4
352. I. Contrahálja
II. Contrahatta K_{11}
III. Öszve veti K_{10}
A jelen idejű alak a hiteles, amely a másolatokban Contrahálja, Kontrahálja alakban is előfordul. A K_3 -ban Contráhálja; em. A III. a másoló magyarártása lehet.
353. Az Armádia olvasható Armádia, armadia alakban is; a kor nyelvhasználatának és írásgyakorlatának leginkább az első felel meg (v. ö. TESz.).
354. Velek helyett némely másolatban Vélek, illetve

- Velők van; a belső rim miatt is (*Társzekerek*) itt az első lehet a hiteles.
355. I. *Sokféle rendű*
II. *Sokféle nemű* K₁₁
A kéziratok többségében s a kiadásokban található I. változat illik jobban ide.
356. I. *Puskák ágyuk mozsárok*
II. *Puskák ágyúk 's mosárok* K₁₇
III. *Puskák ágyuk mozsarak* K₁₁₋₁₄, PM., Kföldy
IV. *Puskák 's ágyú Mosárok* K₈
V. *Puska, Ágyúk 's Mosarak* K₇, K₉, K₁₅
VI. *Puska, Ágyúk 's Mozsárok* K₈
A mindhárom szót többes számban használó I–III. változat látszik logikusabbnak; a kötőszó a mozgalmass felsorolásban fölöslegesnek tűnik. A III. a másolók, illetőleg Márton irodalmias pontoskodását is tükrözi, de ritmikailag sem illik ide. A K₃-ban *ágyuk*; em.
357. *Osztán* (K₃) Kföldy-nél *Aztán*, a HG.-ban *Oztán* alakban található; a legelső látszik hitelesnek.
358. Az *Eggynehány* némely kéziratban *Egynéhány* változatban található; ritmikai okokból is az előbbi kell hitelesnek tartanunk.
359. *seregnék* helyett a K₆-ban — nyilvánvaló tévedésből — *seregbe* olvasható.
361. I. *Ezek sok dámának 's Úrnak*
II. *Ezek sok dámának úrnak* K₄, K₇, K₁₂
III. *Azok sok dámának 's úrnak* K₁₁
Az első változat látszik legésszerűbbnek s így leg-hitelesebbnek. A K₃-ban: *Úrnak*; em.
362. I. *elrágván* K₂, K₈₋₁₀, PM., Kföldy
II. *Selymét el rágván* Mundúrnak
III. *el rágák* K₂₀
IV. *elvivén* K₁₃
V. *Ro/ Ringyrongy seymeit* Mondúrnak
Logikailag a II. változat sem elfogadhatatlan, de egerekről lévén szó, az I. látszik hitelesebbnek; a K₃-at e szerint em.
- Mundúrnak* helyett némely kéziratban s kiadás-ban *Mondúrnak* található. A korabeli nyelvhasználatnak inkább az előbbi felel meg (ld. a TESz. *mondúr* elnevezését).
363. I. *És zászlónak el vívék*
II. *És zászlónak el vívék* K₁₁, PM. — FK.
III. *És zászlónak el vitték* K₄, K₇, K₁₃
Az I. változat nyelvtanilag is hitelesebb, az igeidő használatában is inkább ez felel meg Csokonai gyakorlatának, mint a III. Az egyes számú *Mundúr* után a zászló is inkább egyes számot kíván (szemben a II.-vel).
364. K₃: *Toll sip vala <musikájok> trombitájok*
365. A bőrből helyett némely másolatban *bőrből* változat

található; Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.

366. I. *Eggy hegyes tő* K₃ stb.
 II. *Eggy hegyes tű*
 III. *Eggy hegyes tőr* K₂
 IV. *Egynehány tő* PM., Kföldy
 V. Ro/ *Egy-egy hegyes tő* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈
 Az I. változat látszik leghitelesebbnek, noha később már Csokonai a mai köznyelvi *tű* alakot használta (v. ö. *Dor.* 116. l.). A szokatlanabb *tő* alakult át a K₂ másolójánál *tőr*-re. A K₃-ban *szabjájok*; em.
367. I. *Ez Dámáktól kerüle*
 II. (:A' Dámáktól kerüle:) K₁₉
 Az I. a logikusabb, A K₃-ban *Dámáktol*; em.
368. I. *Kalapjok szép mák tokokokból* K₃₋₄, K₆, K₈₋₁₀, K₁₂₋₁₃, K₁₅, K₁₉₋₂₀
 II. Ro/ *Kalapjok szép mák tállokbl* K₂
 III. *Kalapjok szép makktokokból*
 IV. *Kalpagjok szép makk tokokból* K₁₁, K₁₈
 V. Ro/ *nádmagradból* [!] K₁₇
 A görög eredetiben borsóhéj volt az egerek sisakja. Méreténél fogva a mákgubó talán kicsit nagynak tűnik a *makktok*-hoz, s a görög eredetiben található borsóhéj-sisakhoz képest, de elképzelhető, hogy Csokonai a lovagi tornákon is használt sisakrostélyos főveget képzelt a mákgubókból. A méretek miatt mégis a III. látszik hitelesnek, az I–II. elírás lehet; a K₃-at e szerint em. A IV.-re vonatkozóan ld. az 538. sor jegyzetét.
370. I. *Volt kötte*
 II. *Volt füzve* K₁₁
 Az I. változat felel meg jobban a nyelvszokásnak a II. változat magában álló adatával szemben.
371. *Dragonys-ok helyett némely kéziratban (pl. K₆) Dragonos* található. Az egykorú magyar nyelvhasználatnak inkább az I. felel meg.
374. I. *Meggy mag volt lábfejen*
 II. *Meggy mag haj lábfejen* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈
 III. *Tők mag volt lábfejen* K₆
 Logikailag a II. és a III. változat is elfogadható, de nyelvtanilag az I. jobb a II. változatnál, jelentés-
 tanilag pedig a III.-nál. A görög eredetiben zöldbab-
 hüvelyből készült az egerek lábvértje.
375. I. *Cavallériájok*
 II. *Gavallériájok* K₃, K₇₋₉, K₁₀₋₁₄, PM., Toldy
 Az egykorú nyelvhasználatnak az I. felel meg inkább (v. ö. TESz.).
376. I. *Mindnyájoknak*
 II. *S mindnyájoknak* K₁₀, PM. – ÖV.
 III. Ro/ *Mindentkükk* K₄
 A kötőszó nélküli I. változat illeszkedik legjobban az előző mondathoz.

377. I. *Vala egy szuka egér*
 II. *Volt egy-egy szuka egér* PM. — FK.
 A II. változat Márton önkényes szövegmódosítása lehet.
378. I. *ki pedrették*
 II. *ki pödrötték* K₄
 III. *Ro/ ki pedzették* K₈
 IV. *fel pedrették* K₂₀
 Csokonai nyelvhasználatának az I. változat felel meg.
379. I. *Holmivel*
 II. *Tyúk-szarval* K₆
 Bár a II. változatra csak egy adatunk van, elképzelhető, hogy ez volt az eredeti, s az I. csupán szépítő megoldás e helyett.
 A huszárosan helyett némely kéziratban *huszárosan* áll; az előbbi felel meg inkább Csokonai gyakorlatának. A K₂-at e szerint em.
380. I. *Nadrágjokat fel kötötték* K₂₋₃, K₁₅, PM. — Kföldy
 II. *Nadrágjokat fel kötötték*
 III. *Nadrágjokat meg kötötték* K₄
 Az a kötőszavas I. változat a leglogikusabb; a III.-beli *flauta* is előfordult még Csokonai korában, de a *flóta* tisztább rímet ad. V. ö. a 632. sorral.
381. I. *Kardjokat magyaroson* K₂, K₁₁
 II. *'S Kardjokat magyaroson* K₇, K₉
 III. *'S Kardjokat magyarosan*
 A kötőszavas változat mondattanilag jobb; ahogy a 379. sorban, itt is az I — II. változat határozóragos formája felel meg inkább Csokonai nyelvhasználatának; a K₃-at e szerint em.
382. I. *a trombitát 's flótát*
 II. *a trombitát, flótát* K₁₁
 III. *trombitát flautát* K₂, K₁₁
 A kötőszavas I. változat a leglogikusabb; III.-beli *flauta* is előfordult még Csokonai korában, de a *flóta* tisztább rímet ad. V. ö. a 632. sorral.
384. I. *Hangoztatják bús szóval*
 II. *Hangoztatták bús szóval* K₇, K₁₁
 III. *Hangoztatják bús szóval* K₉
 IV. *Ro/ Hangoztatják friss szóval* K₄
 A következő versszak szerint a jelen idejű igealak használata helyénvaló, vagyis az I. változat a hiteles.
385. I. *avandzsíroztatni* K₇₋₉, K₁₀, K₁₂
 II. *avandzsíroztatni*
 III. *Ro/ avandzsírozgatni* K₃, K₃, K₅₋₆, K₁₁, K₁₃₋₁₅
 A II. változat látszik leghitelesebbnek, bár az I. is figyelembe veendő; a III. szövegromlás: a K₃-at a II. szerint em.
- 385—391. E versszak néhány másolatban — nyilvánvalóan tévedésből — föl van cserélve a következő versszakkal (392—398. sor).
388. *Conventet* néhány másolatban *Konventet* írásváltozat

található; a francia nemzetgyűlés nevét Csokonai föltehetően a francia helyesírás szerint, az előbbi alakban írta.

389. *Bé is gyűl*
389. A kéziratok (K_3 stb.) és kiadások egy részében *Be* alakban található az igekötő; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg. A K_3 -at is e szerint em.
A *Klubista* némely másolatban, illetve kiadásban *Klubista*, *clubbista* alakban fordul elő. Az egykorú magyar nyelvszokásnak az alapszövegünkben is szereplő változat felel meg inkább (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 76. l.).
390. I. *mínt hajdan*
II. *Ro/ mind hajdan* K_2
391. I. *Tudta* K_{2-3} , K_6 , K_{7-15} , PM.—Toldy
II. *Tudja*
A jelen idejű II. változat is elfogadható logikailag; a HG. is ezt közölte.
Némely másolatban *Politiciát* helyett *Policiát* található; az utóbbi bizonyára szövegromlás.
393. *Vagynak* Némely másolatban *Vannak* található. Csokonai nyelvszokásának az előbbi felel meg.
395. I. *Kérdik kell hány millió*
II. *Kérdik hogy hány millió* K_{10-11}
Az I. lehet a hiteles változat; a II. a szokatlan szórend miatt jöhetett létre.
396. I. *Eggyzersmind*
II. *S eggyzersmind* K_3 , K_{12-13}
A kötőszó fölösleges, az I. változat látszik hitelesnek; a K_3 -at e szerint em.
398. I. *protestálnak*
II. *protestáltak* K_{11}
III. *prophétálnak* K_{7-9} , K_{15} , K_{18} , PM. Toldy
Az I. változat a következetes, a többi szövegromlás lehet.
399. *Az Azomba* határozószó helyett némely kéziratban és kiadásban (PM., Kföldy.) tévesen *Azomban* kötőszó áll.
400. *Be lép* helyett némely kéziratban és kiadásban (PM., Toldy, FK.) *Bélép* olvasható; ez az utóbbi felel meg inkább Csokonai nyelvszokásának, de meglehet, hogy a jóhangzás miatt itt a rövid magánhangzós alakot használta.
401. I. *E? K_3 , K_8 , K_{12}*
II. *Ez*
A kor és Csokonai nyelvszokásának inkább az I. változat felel meg.
Az *Ágy allyai* itt úgy szerepel, mint a király állandó jelzője, afféle nemesi előneve; több másolatban s kiadásban — tévesen — kis kezdőbetűvel olvasható. A K_3 -ban *Ágy allyai*; em.

402. I. *Trokszartaksz aukijába*
 II. *Troxartaxnak házába* K_2
 III. *Troxartax udvarába* K_{12-13}
 Föltehetően a másolók a számukra ismeretlen *aula* szót helyettesítették be ismertebb magyar szavakkal.
403. *idejébe* helyett némely másolatban és kiadásban *idejében* található. Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
404. *képebe* helyett a kéziratokban s a kiadásokban *képében* is olvasható. V. ö. a 403. sornál mondottakkal. A K_3 -ban: *Nemzet képebe* Jav. ebből: *Nemzettségébe*
405. I. *Ambassadeur volt neve* $K_{2-4}, K_{10-11}, K_{13}, K_{20}$
 II. *'s Ambassadeur volt neve* K_{19}
 III. *Ro/ Ambassadeur volt neme* K_{12}
 IV. *Ro/ Ambassadeur volt vala* $K_{5-9}, K_{14-15}, K_{18}$
 V. *Ambassadeur vala ott*. PM. – ÖV.
 A kiadásokban található IV. változat Márton szövegértelmezésén alapulhat; a hiteles az alapszövegünkben is meglevő I. változat lehetett.
407. I. *El küldék*
 II. *Elküldik* K_9, K_{14}
 A múlt idejű I. változat a logikusabb.
409. I. *Készüljön* $K_{2-3}, K_{7-9}, K_{11-14}$
 II. *S készüljön*
 Az *S* kötőszó fölösleges: nem mellérendelő, hanem alárendelő viszony van a két mondat között; arról kell tudósítani nemzetét, hogy itt az ideje, hogy esatához készüljön.
412. *Conventbe (Konventbe)* helyett a kéziratok és a kiadások egy részében *Conventben* található; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg. A K_3 -ban a sor végén pont van; em.
413. I. *Hatalmas békanemzetnek* K_2
 II. *Hatalmas Béka nemzetek!*
 Úgy látszik, hogy az összövegen alapuló Z.J.-féle másolat őrizte meg az eredeti szöveget: a K_2 -ben *nemzetek* van, ami így oldandó fel: *nemzetnek*; valószínű, hogy a másolók hibásan oldották fel a rövidítést, pedig itt értelmetlen a többes számú alany: birtokos szerkezet ez, amelynek birtokszava a következő sorbeli *képei*. A K_2 -at e szerint em. Alapszövegünkben hiányzik a sorlelji időzőjel; em.
414. I. *'S A hazának* $K_{2-3}, K_{5-9}, K_{10}, K_{13}$
 II. *A hazának*
 III. *A hazámnak* K_{11}
 Az I. változat ad legjobb mondattani megoldást, ez kapcsolódik közvetlenül az előző sor birtokos szerkezetéhez.
416. *rendjei* Némely másolatban és kiadásban *rendei* alak fordul elő; Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg.

417. I. *Engemet haza küldének*
 II. *Engemet azért küldének* K₁₇
 Logikailag a II. sem zárható ki egészen.
418. I. *végeztének*
 II. *végeztének* K₉
 Az I. ad tisztább rímet, azt tekinthetjük hitelesnek.
- 420—426. I. E versszak hiányzik a következő kiadásokból: PM., Kföldy., Toldy, FK.
 II. A K₁₄-ben föl van cserélve az utána levő versszakkal.
420. *Printzeket* helyett némely kéziratban *Printzjeket* található; a rím (*titeket*) is inkább az előbbi mellett szól. A K₃-ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
424. I. *hartzollyatok*
 II. *harcolyanak* K₁₇ (ennek megfelelően 3. személyben a 426. s a 427. sor állítmánya is). A 422. alapján az I. látszik hitelesebbnek.
425. I. *Kik a hazába*
 II. *Kik a hazában* K₇₋₈, K₁₅
 III. *Kik e' Hazába* K₂
 Lehetséges, hogy az összövegen alapuló K₂ őrizte meg a hiteles szöveget; a K₃-at e szerint em. A *hazában* alakkal szemben Csokonai gyakorlatának a *hazába* felel meg.
426. I. *hiv Pátrótiák* K₂₋₅, K₇₋₉, K₁₀₋₁₁, K₁₅
 II. *jó patriótiák* K₆
 A HG. előtti kiadásokból — mint az előzőekben rámutattunk — ez a versszak hiányzik; a HG. a K₆ szövege alapján adta ki, noha a kéziratok többségében a hitelesnek látszó I. változat szerepel.
427. I. *Hallván ellenséges tzeljät*
 II. *Ro/ Hallván hogy mi volna tzejja* K₁₅
429. I. *Fel berzeszté rá taréját*
 II. *Felberzeszté rá taréját* K₂
 III. *Felgerjeszté a' haragját* PM. Kföldy.
 IV. *Felberzede rá taréja* K₁₅
 V. *Felborzasztá* K₁₁
 Az I. változat látszik leghitelesebbnek, bár figyelembe veendő az összövegen alapuló K₂ jelen idejű igealakja is: a többi szövegromlás lehet, illetve a III. Márton önkényes változtatása.
430. *Kláb* A kéziratokban és a kiadásokban *chubb* írás-változatban is előfordul; e kor magyar írásgyakorlatának inkább az előbbi felel meg (v. ö. TESz.).
431. I. *Fel háborodva zügának*
 II. *Fel háborodván* K₇, K₁₈
 III. *Ro/ Kik is mindjárt fel állának*
 Nyelvtanilag is az I. változat ad jobb megoldást.
432. A PM.-ban és Kföldynél *Jó'sef* neve üresen hagyva. Mint a HG. tájékoztat róla: „A putaki könyvtár 1816-i kiadásában (M.M. 330. sz.) a II. pipa dohány

30. versszakának üres helyéhez e szó van beírva:
(Mint a) *Zrínyi* (halálának . . .).” (HG. I. k. XX. l.)
nincs egyéb hátra
436. I. *egyéb nints hátra* K₁₁
II. A magában álló II. változat szövegromlás lehet.
437. *Conventbe* (*Konventbe*) Némely másolatban *convent-*
ben alakban fordul elő; Csokonai gyakorlatának
inkább az előbbi felel meg.
- I. *fel kele*
II. Ro/ *felele* K₁₇
- 438—439. I. *Generalissimus ranggal*
Bírván méltóságos hanggal
II. *Generalissimusi hanggal*
Bírván's méltóságos ranggal K₂, K₇₋₉, K₁₈
Mindenképpen az I. változat az ésszerű. A K₈-ban
s a K₁₅-ben *Generalismusi* áll; ez nyilvánvalóan
szövegromlás.
440. *kurattyolni* A K₂-ben *kurattyolni* változatban talál-
ható.
441. I. *Barátim! hát*
II. Ro/ *Barátom! hát* K₁₀
III. Ro/ *Barátim! ha* K₁₁
A K₃-ból hiányzik a *soreleji* idézőjel; em.
443. I. *Hogy az ő Király fiók a'*
II. *Hogy az ő királyhájok a* K₃₋₉, K₁₅
III. *Hogy az ő rút Királyok a'* K₂, K₁₁, K₁₉, PM., Kföldy.
IV. *Hogy ez a Királyfiók a'* K₁₂
Az I. látszik legHITELESEBBNEK; elképzelhető, hogy
az összövegben a K₂ által rögzített III. változat sze-
repelt.
444. I. *Tónak vizébe hala*
II. *Tó vizébe elhala* K₁₃
Az I. változat jobb nyelviileg, az lehet hiteles.
445. *valóba* Némely másolatban és kiadásban (PM.,
Kföldy): *valóban*; Csokonai írásgyakorlatának az
előbbi felel meg inkább. A K₃-ban: *uszni*; em.
446. I. *constitutioba*
II. Ro/ *consternatioba*
III. *Ezen nagy motsáros tóban* PM., Kföldy
A II. Márton szüندékos szövegváltoztatása lehet.
Némely másolatban *constitutióban* olvasható:
velük szemben a -ba ragos alak a hiteles.
447. I. *Nem tsuda ha elmerült*
II. *Nem tsuda hogy* K₆₋₉, K₁₄₋₁₅, Toldy, FK.
III. *Nem tsuda hogy el üle* K₁₉
A kéziratok többségében előforduló I. változat lehet
hiteles: logikailag s grammatikailag is inkább ez
illik ide.
448. I. *Most már az ő emberei*
II. *Már most* K₁₀
Az I. természetesebb nyelviileg. A K₃-ból a *soreleji*
idézőjel hiányzik; em.

450. I. 'S Azért a nemzet képei K₃, K₅₋₁₀, K₁₂₋₁₃
 II. Azért a nemzet képei
 III. S ezért K₁₇
 Az alapszövegünk által is tartalmazott I. változat a leglogikusabb, bár a III. is elfogadható.
452. I. Hát a' mit e' mély Tó tsinál
 II. Hát amit a' mély tó K₁₇
 III. Hát a' mit egy mély tó tsinál K₇₋₈, K₁₅
 IV. Hát a' mit egy nagy Tó tsinál PM., Kföldy
 V. Hát a' mit még e' tó tsinál K₅
 Úgy látszik, hogy a kéziratok többségében előforduló I. változat a hiteles; a többi nyelvileg, értelmileg is gyengébb: szövegromlással magyarázható.
453. Annak már egy hazafinál A K₆-ban: Annak már a hazafinál. Az előbbi értelmesebb.
454. I. Kell e' okát
 II. K₃ Kell-e okát K₂, K₁₃ Kell-é okát
 III. Kell-é okot K₅
 IV. Kell az okát K₇₋₁₀, K₁₂, K₁₅
 A II.-vel szemben Csokonai nyelv szokásának inkább az I. felel meg; a III. és a IV. szövegromlás lehet. A félvezető hiányjelet a K₃-ból töröltük.
455. I. De tudom én tsak várjanak
 II. Ro/ De tudom én hogy várjanak K₁₁
 A K₃-ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
456. I. Műt kell tsinální
 II. Műt kell csinálnunk K₂₋₆, K₁₂₋₁₃, HG. — ÖV.²
 Ritmikai okokból is inkább az I. változat látszik hitelesnek, a K₃-at e szerint em.
458. Achítófelek Némely kéziratban és másolatban Akhi-tophelek, illetve Achítófelek írásváltozatok találhatók.
459. A K₁₅-ben s K₁₉-ben egyet helyett együtt áll, nyilvánvalóan hibásan.
461. I. Böls 's hatalmas
 II. Böles hatalmas K₂, K₇, K₁₀₋₁₁, K₁₃
 A kötésszavas I. változat jobb nyelvtanilag, logikailag.
462. I. Gyűjtsük
 II. Ro/ Gyűjtsék K₁₀
 A K₃-ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
- 463—465. I. Fegyverbe, dltözzenek
 Mindenütt a' Tópart megett
 Vonjunk kordont ellenek
 II. Ro/ Mindenek, 's a' tópart megett K₁₉
464. I. a' Tó part megett
 II. a' Tópart mellett K₁₁, PM., Kföldy
 A II. változat — tekintettel a rímre is — szövegromlás lehet. A K₃-ból a part szó kimaradt; em.
465. kordont Némely másolatban K₆, K₁₂, K₁₁) tévesen kardot, illetve hordót áll (K₁₁); a kordont előfordul cordont írásváltozatban is (pl. Kföldy, Toldy), nyilvánvalóan ebből romlott a K₁₅ (Gordont változata).
467. I. A' mozzarat 's Haubitzot

- II. *A Mozsarat Haubützot* K₇₋₉, K₁₃
 III. *A' mosarat és Haubiczot* K₁₇
 IV. *A mosarat Haubützot* K₁₂
 V. *A mosart és Haubützot* K₄
 VI. *Ro/ A' Mosart Lanbüzot* K₈, K₁₅
 VII. *Ro/ A mosarat és hublitzot* K₁₁
 VIII. *Ro/ Mozsárral, 's a' Haubützot* K₁₉
 Az I. változat látszik leglogikusabban, a III.-at az *au* kettőshangzó egyszótagú ejtése magyarázza.
468. I. *Kettőztessük várain* K₃₋₄, K₁₂₋₁₃, HG.—ÖV.²
 II. *Kettőztessük várunkon* PM. Toldy
 III. *Kettőztessük várunkat* K₆
 IV. *Kettőztessük 's váraink!* K₁₅
 V. *Kettőztessük váraink* K₇₋₉, K₁₈
 VI. *Kettőztessük várjain* K₁₁
 A mondatrészek összefüggése nem egészen világos, innen ered a számos megoldási kísérlet a változatokban. Bizonytalan a *várain* birtokosa, de ha a *Gránic*-ot fogadjuk el a birtokos szerkezet birtokosának, megvilágosodik a nyelvtani összefüggés: a határvédő várakról van szó.
 A II. változat Márton önkényes értelmezése lehet.
469. I. *népünkre rontanak*
 II. *népünkre rontának* K₁₅
 III. *népünkre rohamnak* K₁₂₋₁₃
 IV. *Népünkhöz rontanak* K₄
 Az I. látszik hitelesnek, a többi szövegromlás lehet. A K₃-ban *Mihelyt* helyett *Ro/Mihent* s hiányzik a *soreleji* idézőjel; em.
470. I. *határinkhoz* K₃, K₁₂
 II. *határunkhoz*
 III. *határunkra* K₈₋₉, K₁₃
 IV. *határinkra* K₁₈
 V. *Ro/ határainkhoz* K₁₂
 VI. *a határhoz* K₁₁
 Az alapszövegünkben is meglevő I. mellett tekintetbe vehető a kéziratok többségében található II. is.
471. I. *júljanak*
 II. *hulljanak* K₂₋₈, K₁₀, K₁₂₋₁₄, K₁₉, HG.—ÖV.²
 A kéziratok többségében előforduló I. látszik hitelesebbnek, bár logikailag a II. is elfogadható; a K₂-at az I. szerint em.
473. *győződelmesen* Némely másolatban *győzedelmesen*.
 474. *egy se* K₆ *Ro/ így se*
 475. *Epen* Némely másolatban *Ro/ Éppen* [...] *elől*
 Némely kéziratban *Ro/előtt*
 476. A K₃-ból hiányzik a *soreleji* idézőjel; em.
 477. *csatába* Némely kéziratban és kiadásban *csatában*;
 Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg inkább.
Teszünk Némely másolónál: *Tészünk*
 478. *Légyenek* Némely másolatban: *Legyenek*; Csokonai nyelvhasználatára az előbbi jellemző. K₃: *ujj*; em.

479. I. *Ők a' Respublicába*
 II. *Ők a' respublicában* K₈, K₁₀
 III. *Ők e' respublicába* K₅
 IV. *Az újj respublicába* K₆, PM., Kföldy
 A kéziratok többségében előforduló I. lehet a hiteles.
480. I. *négy-öt*
 II. *négy 's öt* K₆, K₈₋₉
 Nyelvileg is az I. változat az elfogadhatóbb.
481. I. *Zsebjekbe [...] a' K₂, K₄, K₆, K₁₀, K₁₂₋₁₃, K₁₅*
 II. *Zsebjekben [...] az*
 III. *Zsebjebe [...] az* K₇₋₉
 Az I. felel meg leginkább Csokonai gyakorlatának;
lessz Némely másolatban *lész* található.
 A K₂-ből hiányzik a soreleji idézőjel; em.
- 483—489. A PM.-ből s Kföldy-ből — nyilván politikai okokból
 — ez a versszak hiányzik.
484. *Köztünk* Némely másolatban hibásan *köztők*, illető-
 leg *közte*.
485. I. *'S Nállok az újj Politikát* K₃, K₆, K₁₂₋₁₄, Toldy
 II. *Nálllok az új Politikát* K₈
 III. *Nálunk az új Politikát* K₂, K₇₋₉
 IV. *S nálunk az új Politikát*
 V. *Ro/ Nálllok a policiát* K₁₀, K₁₁
 Az I. (s a II.) a legésszerűbb; a HG.-ban s az ÖV.—
 ÖV.²-ben is a IV. változat szerepel, noha — a III.-
 kal együtt — nyilvánvalóan értelmetlen. A K₃-ban:
Nálok jav. ebből: *Nálunk* ; *ujj* em.
 A *Politikát* írásformát a 391. sor írásmódjához igaz-
 zítottuk.
486. I. *Jarunkra bé vihetjük* K₂, K₇₋₉, K₁₀₋₁₂, K₁₅
 II. *Jarunkra bevihetjük*
 III. *Ro/ Jarunkra be vehetjük* K₅
 IV. *Hasznunkra bé vehetjük* Toldy, K₂₀
 A II.-kal szemben Csokonai írásgyakorlatának az I.
 felel meg; a K₂-at is ennek megfelelően em.
492. I. *Éljen a' Nép* K₃₋₄, K₁₂₋₁₃
 II. *Éljen a had*
 III. *Ro/ Éljen a' hát* K₁₄
 IV. *Ro/ Éljen tehát* K₁₁
 V. *Ro/ a' holt Fizignáttal*
 Az I. látszik leglogikusabbnak, szemben a kiadások-
 ban található II. változattal.
493. I. *Kettőzteti*
 II. *Kettőztetvén* K₁₁
 Az I. a logikusabb az II. változat egyetlen adatával
 szemben.
 K₅; *kerélyen* Csokonai helyesírása szerint (v. ő.
 Cs/ÖM. I, 42. l.) em.
494. A szabályos *Barére* helyett *Ro/ Bravere*, *Ro/ Bartere*
 is előfordul a másolatokban; alapszövegünkben
Barrerre van; em. A kiadásokban *Barrére* található;
 lehetséges, hogy maga Csokonai is így írta.

495. *Convent* Némely másolatban és kiadásban: *Konvent*.
V. ö. a 388. jegyzettel.
496. I. *Más holmikat említe*
II. *Más holmikat említett* Toldy
III. *Más holmikat említe* K_{2-3} , K_{12-13}
IV. *Más holmikat említett* K_8
V. *Más holmit is* K_{11}
VI. *Ro/ Más holmikat enyhíte* K_4
Az I. változat lehet a hiteles: a *holmi*-hoz akkor még magas hangú ragok és kötőhangzó járult; a K_2 -at e szerint em.
497. I. *Végtére egy a többeknél* K_{2-3} , K_{5-8} , K_{10-13} , PM.,
Kföldy
II. *Végtére egy a többinél* K_{20}
III. *Végtére egy a többiekénél*
Nyelviileg is az I. látszik hitelesebbnek a II.-nál s a kiadásokban szereplő III. változatnál: a rím is ezt igazolja.
A 497–517. a K_9 -ból s a K_{15} -ből hiányzik.
498. I. *Okosabb*
II. *Okosabb most* PM., Kföldy
A II. Márton önkényes szövegmodosítása lehet.
499. *mindeneknél* Némely másolatban *Ro/ mindeniknél*.
 K_3 : *ugymond*; em. A *soreleji* idézőjel hiányzik; em.
500. I. *A' hal nyelv*
II. *Ro/ A holt nyelv* K_4
III. *Ro/ Négy holt nyelv* K_{11}
502. I. *'S nemzeti*
II. *Nemzeti* K_{7-8} , K_{11-13}
A költőszavas I. változat jobb mondattanilag is.
503. I. *Nagy hátráltatására*
II. *Ro/ Meg hátráltatására* K_{17}
504. *Anyai* Némely másolatban *Ro/ Atyai*.
A K_3 -ból a *soreleji* idézőjel hiányzik; em.
505. I. *Vegyük bé a hazánkba* K_4 , K_6
II. *Vegyük be a Hazánkba* K_3 , K_8
III. *Vegyük be a hazába* K_8 , K_{18}
IV. *Vegyük bé a hazába* K_7 , K_{12-13} , K_{19}
V. *Vegyük be a hazába* K_{11}
VI. *Vegyük bé a' Hazában* PM., Kföldy
Rímelés szempontjából a *hazába* megfelelőbb, mint a *Hazánkba*, s az igekötőnek *bé* alakja a jellemző Csokonaira; a K_3 -at ezeknek megfelelően em.
506. *E'* Némely másolatban: *Ez*; Csokonai gyakorlata s a ritmus is az előbbi igazolja. A K_3 -ban a sor végén fölösleges pont; em.
507. *Ki pallérozásába* A PM.-től Toldyig *Kipallérozásában*,
noha ez nem ad tiszta ténnet s elűt Csokonai gyakorlatától.
A K_3 -ból hiányzik a sorvégi idézőjel; em.
508. *rá állának* Előfordul a másolatokban *ráállanak* alakban is; az utóbbi rímelés tekintetében is sántít.

510. I. *Ezen okos embernek*
 II. *Ezen okos Békának* K₁₉
 A II. a másoló tudálékosságának tulajdonítható.
512. I. *szóllanak* (~ *szóltanak*)
 II. *szóllának* K₈, K₁₁, K₁₉
 III. *szóllottak* K₁₈
 A rím miatt is a másolatok többségében megtalálható I. változat a hiteles. A K₃-ban *szoltanak*. A 412. sor szerint em.
513. *Bár a' hal nyelven* Némely másolatban: Ro/ *Már a holt nyelven* (K₁₁)
514. I. *tudtanak*
 II. *tudának* K₈, K₁₁
 III. *tudnának* K₂, K₁₀
 A rímelés miatt is az I. változat látszik hitelesnek.
515. I. *rá levének* K₂₋₄, K₇₋₈
 II. *rámenének* PM., Kföldy, Toldy
 III. Ro/ *rá térének*
 IV. Ro/ *rá állanak* K₁₉
 V. Ro/ *rá lépének* K₂₀
 Logikailag az I. és a kiadásokban található II. változat egyaránt megállja a helyét, mégis az összövegben is előforduló I. látszik hitelesnek; a II. a másolók, illetve kiadók behelyettesítése lehet a szokatlanabb szó helyén.
516. I. *Hogy már vég bícsút vennének*
 II. *Hogy már vég bícsút temnének* K₁₃
 III. Ro/ *Hogy egyszer bícsút vennének* K₁₁
 IV. Ro/ *Végre és le is mondának* K₁₉
 A II. – IV. romlott szövegnek látszik, az I. a hiteles.
517. I. *Ez idegen hal nyelvtől*
 II. *Az idegen hal nyelvtől* K₂, K₇₋₈, K₁₈₋₁₉
 III. Ro/ *Ez idegen Halnyelvnek*
 IV. Ro/ *Az idegen holt nyelvtől* K₁₁
 Az I. változat a logikusabb, bár a II. is figyelemre méltó, annál is inkább, mivel az ősváltozat másolatában (K₂) is ez szerepel.
518. I. *A' belső rendeléseket*
 II. *A belső végezéseket* K₂
 III. Ro/ *Az első Rendeléseket* K₁₅, K₁₉
 IV. Ro/ *A Felső Rendeléseket* K₇₋₉, K₁₈
 Az I. változat látszik leghitelesebbnek, de elképzelhető, hogy a II. szerepelt a K₂ által másolt összövegben.
521. I. *Készületre készítette*
 II. *Készületre készítette* K₁₂₋₁₃, PM., Kföldy
 III. *Ütközetre készítette* K₁₈
 Az I – II. -ben szándékos szójáték (alliteráció) lehet: az alakváltozatok közül *készítette* felel meg inkább a kor nyelvhasználatának. A III. föltehetően a másolótól származik, aki így akarta a szóismétlésnek érzett szójátékot megszüntetni.

523. I. *Mind fel készül* K₃
 III. *Mind felkészült a tsatára* K₄, K₈₋₉, K₁₂₋₁₃
 III. *Mind felkészülte tsatára* K₇, K₁₈
 IV. *Mind felkészülnek tsatára* K₁₁
 V. Ro/ *Minden fel készül* K₁₉
 Az 1. változat jelen ideje a legkifejezőbb; ezt kell hitelesnek tartanunk.
524. *béka gárda* Némely másolatban *béka gardé*. A kor nyelvhasználata szerint az előbbi látszik hitelesnek.
525. I. *Truppbba áll* az
 II. Ro/ *Truppbba állott* K₁₁
 A PM.-ban és Kföldy-nél *Truppbban* olvasható; Csokonai gyakorlatának az 1. felel meg.
526. I. *Zöld és veres ruhába* K₃, K₆, K₁₃
 II. *Zöld és veres ruhában*
 III. *Zöldes veress ruhába* K₄, K₈₋₉, K₁₁, K₁₅
 A II.-kal szemben Csokonai gyakorlatának az 1. felel meg; a III. bizonyára szövegromlás.
528. *szájába* Némely kéziratban s kiadásban *szájában*; az előbbi tükrözi hívebben Csokonai nyelvhasználatát.
530. I. *Bé államnak* K₂, K₁₀, K₁₅
 II. *Be államnak* K₃, K₆, Kföldy.
 Az összövegen alapuló K₂-ben is előforduló jelen idő látszik hitelesnek; a K₃-at is ennek megfelelően em.
533. I. *Sergét körül kerengi* K₂₋₁₁, K₁₃, K₁₅
 II. *Seregét bekerengi* PM., Kföldy, Toldy
 III. *Seregét bekerengi* K₁₁
 IV. *Seregét megkerengi* K₁₉
 A kiadásokban mindmáig szereplő *bekerengi* — némileg módosult alakban — egyetlen kéziratban fordul elő: vele szemben az 1. változatot kell hitelesnek tartanunk.
534. I. *Zörög dobog dob módjára*
 II. *Zörög ropog dob módjára* K₇₋₈, PM., Kföldy
 III. *Pörög, dobog dob módjára* K₅
 IV. *Zörög, dörög dob módjára* K₂
 V. *Zörög kopog dob módjára* K₉, K₁₃
 Az alliteráció (*dobog dob*) alapján az alapszövegünkben is megtalálható 1. látszik hitelesnek, de tekintetbe kell vennünk a föltételezett összövegen alapuló IV. változatot is. A *pörög* (III.) és a *kopog* (V.) békára vonatkoztatva nem illik ide.
535. I. *rezgő*
 II. *rengő* K₁₁
 A kéziratok s kiadások többségében található 1. lehet a hiteles változat.
Alkekengi neve több másolatban s kiadásban tévesen fordul elő: Ro/ *Altehengi*; Ro/ *áll Kekengi* (PM., Kföldy); Ro/ *Akkel-engi* (K₁₀, K₁₄); Ro/ *Alkikengi* (K₆).
 Mint a tárgyi magyarázatokban szó lesz róla, az *Alkekengi* a hiteles.

536. I. *Buzdul rá*
 II. *Buzdul itt* PM.—ÖV.²
 III. Ro/ *Buzdulva* K₂
 A kiadásokban mindmáig szereplő II. változat Mártontól eredhet, nincs nyoma a kéziratokban; a logikusabb I.-t kell hitelesnek tartanunk. A K₃-ban: *Buzdul*; em.
537. *kokárda* Némely másolatban *cocarda* alakban. Csokonai s a kor magyar írásgyakorlatának inkább az előbbi felel meg.
538. I. *kalapját* K₂₋₄, K₁₀₋₁₃, HG.—ÖV.²
 II. *kalpagját*
 Csokonai nyelvhasználatára a *kalap* jellemző, a *kalpag*-ot a SzamSz. sem ismeri.
539. *Táborokat* A kéziratok egy részében s a kiadásokban (PM. ÖV.²) *táborjokat*; a rímző (*kardjokat*) ezt támogatná, viszont Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg. Előfordul még *táborukat* is; Csokonai a nyíltabb magánhangzójú alakot használta.
540. I. *Körül sántzolták*
 II. *Körül sántzoltják* K₄, K₆
 III. Ro/ *Betől sántzola* K₁₁
 IV. Ro/ *Körül sántzokkal* K₁₃
 A jelen idejű II. változat is figyelmet érdemelt: az egész versszakban — s az előzőben is — jelen idő uralkodik, ám maga a sáncolás korábbi cselekményre vonatkozik.
541. I. *tsörgetik*
 II. *zörgeték* K₁₁
 A II. föltehetően szövegromlás; *kardjokat* helyett némely másolatban és kiadásban (pl. Kföldy) *kardjukat* olvasható; az előbbi felel meg inkább Csokonai gyakorlatának.
542. I. *'S Puskájokat*
 II. *Puskájokat* K₂, K₈₋₉, K₁₃, K₁₅
 A kötőszavas I. változat logikusabb.
 K₉: *kevélyen* Csokonai írásgyakorlata szerint em. (V. ö. a 493. sor jegyzetével.)
543. *szívekbe* Némely másolatban *szívekben*, *szívükben*; Csokonai gyakorlatának az első felel meg.
544. I. *De vitéz tázzel szikráznak*
 II. *De vitéz módra szikráznak* K₈₋₉
 III. *De kívül ugyan szikráznak* K₁₁
 Alapszövegünkben (K₉) a sor 3. szava hiányosan van meg: *De vitéz <tszi...> szikráznak*. A logikusebbnek látszó I. szerint em.
545. *A Chámpántól* előfordul még *sámpántól*, *sámpánytól*, *Sámpántól*, *Sámpánytól*, *Sámpagtól*, *Champánytól*, illetve *Sámpánnal* alak-, és írás-változatban.
 Csokonai gyakorlatának a kiejtés szerinti *sámpány*

- felel meg leginkább. A K_3 -ban: *Chámpántol*;
Csokonai írásgyakorlata szerint em.
546. I. *A lármára*
II. *A lármától* PM., Kföldy
A II. Márton önkényes változtatásának látszik.
548. *serbedlje* Némely másolatban *sperpedlje*, *serbedlie*
alakban; az első látszik hitelesnek.
550. I. *Nem nyughatik már ezektől*
II. *Ro/ Nem nyughatik az eresztől* $K_2, K_4, K_{6-9}, K_{12-15}, K_{17}, K_{19-20}$
III. *Ro/ Nem nyughatik már az eresztől* K_3, K_{10}
IV. *Ro/ Nem nyughata az eresztől* K_{11}
Az I. változatot kell hitelesnek elfogadnunk, a többi értelmetlen szövegromlás. A K_3 -at az I. szerint em.
553. I. *Le néz lútyta fegyveresen*
II. *Lenéz s látja* K_{8-9}
III. *Ro/ Le néz 's fegyveresen látja* K_{19}
A kéziratok többségében előforduló I. lehet a hiteles.
555. I. *Földhöz tsapja nagy mérgesen*
II. *Ro/ Nagy mérgesen földhöz vágja*
556. I. *Singes háló süvegét*
II. *Ro/ Ingét s* K_{11}, K_{14}
III. *Ro/ 'S ingem* K_6
A II. s III. nyilvánvalóan a szokatlanabb szót próbálta „értelmessé” tenni.
557. I. *szörnyű szélvész*
II. *olty nagy szélvész* K_{12-15}
III. *Ro/ könnyű szélvész* K_9
A kéziratok többségében előforduló I. változat a logikusabb. A K_3 -ban a sor végén pont van; em.
558. I. *ég föld öszre romla*
II. *ég s föld öszveromla* K_2
III. *Ro/ ég föld öszre omia* K_4, K_{11}
Nyelvileg az I. hitelesebbnek látszik a II.-nál.
Az III. önrímet ad az előző sorral. A sor elején nem minden kéziratban és kiadásban van kötőszó (ld. pl. PM.—ÖV.²), nem is föltétlenül szükséges.
559. I. *Jó, hogy el mosolyoda* K_3 stb.
II. *Jó, hogy elmosolyodék*
III. *S jó hogy elmosolyodék* PM., Kföldy
IV. *S jó hogy elmosolyoda* K_{5-8}, K_{10}
V. *Jó hogy elmosojodott* K_{8-9}, K_{11}
Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat látszik hitelesnek: Csokonai a feltételes módban nem ügyelt ilyen gondosan az íkes rugózásra; az *S* kötőszó itt fölösleges.
560. I. *Egyet csendít 's a szobába* K_{3-4}, K_{10}, K_{13}
II. *Egyet csendít; a szobába*
Az I. változat látszik ésszerűbbnek s így hitelesebbnek.
561. *Az alapszövegünkben található be megyen mellett előfordul a bé megyen s a bé megyen is a kéziratok-*

- ban; Csokonai gyakorlatának az utóbbi felel meg leginkább, a K_3 -at e szerint em.
Mercurius neve *Merkúrius* alakban is olvasható némely kéziratban és kiadásban.
562. *tájba* Előfordul *tájban* alakban is (pl. K_6); az utóbbi a rímelést tekintve is hibás. A *mondjad* helyett írt *mondá* (K_{20}) szövegromlás. A K_8 -ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
563. A K_3 -ból a sor végéről hiányzik az idézőjel; em.
legyen Előfordul *légyen* alakban is a másolatokban. A rím miatt itt az előbbi látszik hitelesnek.
564. I. *Mercur 's az Istenek*
 II. *Mercur az Istenek* K_{11}
 A kötésszavas I. változat logikusabb; *Mercur* neve előfordul *Merkur* írásváltozatban is a másolatokban és a kiadásokban.
565. I. *Mind egy lábíg fel gyűltenek*
 II. *Mind egy helyre fel gyűlénék* K_{11}
 III. *Mindnyáján fel gyűltenek* K_9
 Az I. változat lehet hiteles, a II. és a III. szövegromlásnak látszik. A *fel gyűlénék* igealak más kéziratban is előfordul az I. változathoz hasonló szövegben; rímelés szempontjából is az I. látszik helyesnek.
567. *nekik* Előfordul *nekik* alakban is; Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.
569. *Vélek* K_3 Előfordul *Velek* alakváltozatban is; Csokonaira az előbbi jellemzőbb.
570. I. *E' nagy hatalmasságot*
 II. *A nagy hatalmasságot* K_6 , K_{11} , K_{19}
 Az I. értelmileg indokoltabb.
571. K_3 : *Orúcsoknak*; em.
572. I. *Avagy a' Centaurusoknak* PM. – ÖV.² is.
 II. *Vagy a Centaurusoknak* K_9 , K_{11} , K_{8-9} , K_{15} , K_{18}
 A II. attól függően lehet hiteles, hogy a *Centaurus* kettőshangzóját (*au*) két szótagúnak fogjuk-e fel; e szerint található még *Avagy Centaurusoknak* sorváltozat is. Az I. a legvalószínűbb. K_2 : *A vagy*; em.
573. I. *Rettentő nagy Tüborok*
 II. *Rettentő soksaságok* K_{3-4} , K_{12-13}
 III. *Rettentő nagy tábora* K_{11} , K_{19}
 IV. *Rettentő nagy táboruk* K földy
 A kéziratok többségében előforduló I. látszik leg-hitelesebbnek, bár a II. is komolyan figyelembe veendő; a K_3 -at az I. szerint em.
575. I. *ég 's föld meg-éle* K_{1-3} , K_6 , K_{11}
 II. *ég, föld meg-éle* K_{4-5} , K_{7-10} , K_{12-13}
 III. *a föld megele*
 IV. *Ro/ e' föld meg éle* K_{17}
 Az I. a logikusabb; a III., amely mindmáig megtalálható a kiadásokban, Mártontól eredhet. Az I.-ben a *meg-* kötőjele csak arra szolgál, hogy az igeikötőt a kötőszóttól megkülönböztesse.

576. I. 'S a koppó szar is K₂, K₆, K₁₄
 II. A koppó szar is
 III. Ro/ A medve szar is
 IV. S még a vatzkor is PM.—Toldy
 Az I. látszik leghitelesebbnek; a IV. Márton önkényes változtatása, amelyet követői átvettek.
 A K₃ helyesírását a II. szerint em.
577. I. Tzukorrá leve véle
 II. Cukorrá vála véle K₂, K₈₋₉
 III. Ro/ Tzukorrá vála bele K₂₀
 IV. Fügéré válik véle PM.—Toldy
 A IV. Márton önkényes változtatásának látszik; a föltételezett összövegen alapuló II. azonban figyelmet érdemel a hitelesség szempontjából.
579. segítségére Némely másolatban *segítségekre*; az utóbbi nyelvtanilag hibás.
580. I. Valamellyik Nemzetnek K₃, K₁₂₋₁₃
 II. Valamellyik tábornak
 Az I. változat csupán három másolatban fordul elő, ezért figyelembe veendő a II. is a hitelesség szempontjából.
582. I. Így szolla meg ölelvén
 II. Így szolla s megöleté K₁₁
 A II. föltehetően szövegromlás.
583. I. 'S gyenge száját szakállához
 II. Szakállát gyenge szájához K₁₂
 III. Szakállát gyenge állához PM.—Toldy
 IV. Gyenge állát szakállához K₇₋₉, K₁₅, K₁₈
 V. Gyenge állát ajakához K₁₁
 Némli homály érezhető a fogalmazásban (ezen próbált Márton is segíteni a PM.-ban). Ennek ellenére föltehető, hogy az I. változat szerepelt az eredetiben.
584. I. Nyájassággal dörzsölvén
 II. Nyájaskodra dörzsölvén K₆
 III. Nyájassággal dörögölvén K₈₋₉, PM.—Toldy
 IV. Ro/ Nyájasan dörögölgeté K₁₁
 A másolatok többségében előforduló I. látszik leghitelesebbnek.
585. I. Hát te leányom
 II. Ro/ Ha te Leányom K₂₀
 A K₃-ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
586. I. Segítségére
 II. 'S segítségére K₁₀
 A költészó a jóhangzás miatt is fölöslegesnek látszik.
587. I. Az egér Armadának
 II. Ro/ Az egész Armadának K₁₁, PM., Kföldy
 Az Armada előfordul néhány kéziratban Armada írásváltozatban is.
588. Templomodba A kéziratokban -ban ragos alakban is; Csokonaira az előbbi a jellemző. A K₃-ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
589. I. A' Magyar nemeseknél

- II. Ro/ Minden nemeseknél K_{11} A másoló szépítése lehet.
 590. I. *Alig lehet kapni ma is*
 II. *Alig lehet látni ma is* K_{8-9} , K_{16} , PM., Kföldy
 A kap-nak a régi nyelvben volt 'talál' jelentése is;
 ez akkor már elhalványodott, ezért próbálták helyettesíteni a *lát*-tal.
 592. K_3 : *Muzsáknak*; em.
 593. I. *Templomba se' lakott*
 II. *Templomba sem* K_{8-9} , PM., Kföldy
 III. *Házába se lakott* K_{13}
 IV. *Templomba is alig lakott* K_7 , K_{18}
 Ritmikailag is az I. látszik hitelesnek; a III–IV. szövegromlás lehet. *Egy két* helyett a K_6 -ban tévesen *Egy 's két* található; em.
 595. I. *Atyám! így felele*
 II. Ro/ *Atyám úgy felele* K_9
Pallás neve előfordul *Pallas* alakban is; Csokonaira inkább az előbbi jellemző (v. ö. Cs/ÖM. I, 9. l.). A rím miatt is ez illik ide; a K_3 -at e szerint em. Alapszövegünkben hiányzik a soreleji idézőjele; em.
 597. I. *ez a javallás*
 II. *az a javallás* K_{11}
 A II. itt nem ésszerű, bizonyára szövegromlás.
 598. I. *Nem állhatok szavára*
 II. *S nem állhatok szavára* K_{8-9} , K_{14}
 III. *Nem állhatok reája*
 A II. szövegromlás, a III. viszont figyelmet érdemel.
 599. I. *Nékem igen sok* K_{2-5} , K_{10} , K_{12-14}
 II. *Nékem igen nagy*
 III. *Nekem igen sok* Kföldy
 IV. *Nékem ugyan nagy* K_{8-9}
 Az I. látszik hitelesebbnek, szemben a kiadásokban mindmáig szereplő II.-kal.
 600. I. *Olajt 's mindent össze ettek*
 II. *Olajt mindent össze ettek* K_2 , K_4 , K_6 , K_{11-13}
 III. *Selymet, mindent össze ettek* K_{7-9} , K_{15} , K_{19} , PM., Kföldy
 IV. Ro/ *Olajt 's mindent egyre ettek* K_8
 Az alapszövegünkben is megtalálható I. látszik hitelesnek.
 601. *Templomomba ők nekem* Előfordul *Templomomban ők nekem* változatban is; Csokonai gyakorlatának a -ba rag s a *nekem* változat felel meg inkább. A K_{19} -ben Ro/ *Templomomba ökemek*
 602. I. *leplemet*
 II. *sleppemet* PM., Kföldy
 III. Ro/ *leppemet* K_{11}
 A II. változat Márton változtatásának látszik, s így a hozzá tartozó jegyzet is tőle eredhet.
Össze rágták helyett a K_3 -ban Ro/ *Össze rakták*; em.
 Az *össze* igekötőt Csokonai helyesírása szerint em.
 603. I. *Mellyet szőttem* K_{2-9} , K_{10-13} , K_{16} , PM., Kföldy
 II. *Mellyet varrtam*

- A másolatok többségében s az alapszövegünkben is előforduló I. látszik értelmesebbnek s hitelesebbnek: a görög eredetiben is *szóttam* van. A II. Toldy óta szerepel mindmáig a kiadásokban.
604. I. *Kipusztítottak*
II. *S Kipusztítottak* K₁₂₋₁₃
A kötőszó fölöslegesnek látszik.
606. I. *'S ha meg nem adom* K₃₋₆, K₁₀, K₁₂₋₁₃
II. *Ha meg nem adom*
A kötőszavas I. változat látszik logikusabbnak, amely alapszövegünkben is szerepel. A *selyem* előfordul *selem* változatban is ott, ahol a 607. sorban *pendelyem* helyett *pendelem* a rím. Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.
608. *K₃: le huzzák; em.*
609. I. *semmit sem*
II. *semmit se* K₁₀, K₁₂
III. *semmit nem* K₂, K₄
Bár a kéziratok többségében s a kiadásokban az I. változat fordul elő, komolyan figyelembe vevendő a föltételezett összövegen alapuló K₂-ben is meglevő II. változat. A K₃-ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
612. I. *Először 's utóljára*
II. *Ro/ Először utóljára* K₁₁
613. I. *hadba* Némely kéziratban s a kiadásokban *hadban*; Csokonaira az előbbi a jellemző.
616. I. *De segítségre hozzájok*
II. *Segítségekre* hozzájok PM., Kföldy
A II. Márton változtatása lehet. A K₃-ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
617. I. *Ne induljunk Istenek*
II. *Le se menjünk* PM., Kföldy
A II. Márton változtatása lehet.
618. I. *kardjok s szabljájok*
II. *kardjok szabljájok* K₂, K₁₁, K₁₃₋₁₄
III. *Ro/ kardok szabjája* K₃
IV. *Ro/ kardjok, puskájok* K₂₀
A kötőszavas I. változat látszik hitelesnek; a K₃ romlott szövegét e szerint em.
620. I. *vakmerők*
II. *Ro/ vakmerőnn* K₁₇
621. I. *Bár eggy egész*
II. *Ro/ Bár egész egy* K₁₁
A nyelvtanilag is szabályosabb I. látszik hitelesnek.
623. I. *Innen legszebb lesz nézni a'*
II. *Ro/ Innen legszebb lesz látni a'*
III. *Ro/ Innen legszebb lesz le nézni* Toldy
IV. *Ro/ Innen leg szebb le nézni a'* K₁₇
A II. és a III. nyilvánvalóan téves; a III. a rímélet tekintve is hibás. A K₃-ból a *lesz* kimaradt; em. Ugyancsak hiányzik alapszövegünkben a soreleji idézőjel; em.

624. I. *Magos égből reájok*
 II. Ro/ *A magos égből reájok* Toldy
 III. *Magas Menyéből reájok* K₄
 Az I. változat a hiteles, Toldy szövege egy szótaggal hosszabb a szükségesnél; *Magos* helyett némely másolatban *Magas* van; Csokonai gyakorlatának azonban inkább az előbbi felel meg.
 625. *most a' Frantzia A PM.-ban így: most a — a*
 626. I. *Hadat* K₃₋₄, K₇, K₁₁₋₁₄
 II. *Hadra*
 III. *Hadát* K₆
 Nyelvileg, nyelvtanilag az I. is elfogadható; a kiadásokban található II. lehet a sajtó alá rendezők „pontosítása” is. A K₃-ból hiányzik a sorvégi idézőjel; em.
 627. *Complimentet Előfordul Komplimentet* írásváltozatban is. Csokonai írásgyakorlatára az előbbi a jellemző (ld. Cs/Szín. I, 13. l.)
 628. I. *s fel mászának*
 II. *fel mászának* K₁₁
 III. *s felhágának* PM., Kföldy
 Az I. lehet hiteles; a III. Márton önkényes változtatásának látszik.
 A s u m m á z a t:
 630/a. I. *A' tsata a nevezetesebb történetekkel*
 II. *A' tsata a nevezetesebb történetekkel együtt* PM., Kföldy
 III. *A' Csata, nevezetesebb történetekkel* K₂, K₁₁
 IV. *A Csata nevezetesebb történetekkel edjüt* K₆
 V. *A Csata nevezetesebb történetei* K₂₀
 Nyelvtanilag, logikailag az I. tűnik leghitelesebbnek.
 631. I. *harsogtatni* K₃, K₈₋₉, K₁₂₋₁₃, PM.—Kföldy
 II. *harsogatni*
 Az II. változat némiképp jobb rímre ad, de szokatlan nyelvtanilag.
 632. I. *A' dobokat és Flótákat*
 II. *A' dobokat s flautákat* K₁₁
 Az I. felel meg inkább Csokonai nyelvhasználatának, (v. ö. a 382. sor jegyzetével).
 634. *a' tsatára* Némely másolatban tévesen *e tsatára*. Az előbbi az észserfi itt.
 635. I. *Rá ütvén a' Pap tyúkjára*
 II. *Rá ütvén a' Pap tyúkára* K₅, K₇
 III. *Ro/ Rá ütvén a' Papnitsára* K₈₋₉, K₁₅, K₁₉
 IV. *Ro/ Rá unvín a' Pap — [így!] K₆*
 Az I. a hiteles; a III. és a IV. a másoló előtt ismeretlen szólás téves értelmezéséből magyarázható. A K₅-ban: *tyukjára*; em.
 636. I. *ád a'*
 II. *Ro/ ada* K₄
 637. I. *Elsőben*
 II. *Ro/ Elsőbben*

- K₃: *ki mozdula*; em.
638. *Grand Brekeke* neve némely másolatban (pl. K₁₅, K₁₈) tévesen *Bregege* alakban található.
639. I. *nyomula* K₂₋₄, K₈₋₁₀, K₁₂₋₁₃, K₁₈
 II. *nyomul a*
 III. Ro/ *ellene nyomba* K₁₁
 Az alapszövegünkben s az összöveghez közelálló K₂-ben is előforduló I. változat a logikus, szemben a kiadásokban mindmáig föllelhető II.-kal. K₃: *nyomula*; em.
640. *Nyalnádttői* neve előfordul *Nyalnádttői* és *Nyalnádttüi* alakban is a kéziratokban és a kiadásokban.
641. I. *Sem ez, sem az* K₂₋₃, K₇₋₉, PM., Kföldy
 II. *Sem az, sem ez*
 A későbbi kiadásokkal szemben az I. látszik észszerűbbnek.
642. I. *Bátran vlnak végre ketten* K₃₋₄, K₁₀
 II. *Bátrak voltak végre ketten* K₇₋₉, K₁₅
 III. *Bátran vlnak mind a ketten* K₁₃
 IV. *Bátran vlnak mind a ketten*
 V. Ro/ *Bátran vlnak ketten végre* K₁₁
 Az I. a leglogikusabb, szemben a kiadásokban mindmáig szereplő IV. változattal. A K₃-ban: *Bátran Jav. ebből: Bátoran*
644. I. *Őszve tsapnak, Grand Brekekét* K₃, K₅, K₈, K₁₂₋₁₃, K₁₅, K₂₀
 II. *Őszve tsapnak s Grand Brekekét*
 III. *Őszve tsapnak; Grand Bregegét* K₁₈
 IV. *Őszve tsapnak s Grand Brekeke* K₁₁, K₁₄
 A kiadásokban s a kéziratok nagy részében található II.-kal szemben az I. változat látszik hitelesebbnek. A PM.-ban s Kföldynél — noha az előzőekben helyesen szerepel a név — itt *Brekekét* olvasható: bizonyára a rím kedvéért. A III.-ra nézve ld. a következő sor II. változatát; ez a rím miatt sem fogadható el.
645. I. *Nyalnádttői le vágja*
 II. *Nyalnádttüit le vágja* K₁₁, K₁₄
 A másolatok többségében található I. látszik hitelesnek.
646. I. *Grand Brekeke meg haragszik* K₃ stb.
 II. *Nyalnádttői megharagszik* K₁₁, K₁₄
 III. *Grand Brekeke jegyvere két* K₂
 IV. Ro/ *Kire az mérges szemet vet*
 Az I. látszik hitelesnek, bár a *Brekekét-re* a megharagszik nem ad tiszta rímet; ezért érdemel figyelmet az összöveghez közel álló K₂ (III.).
647. I. *A tromfot vissza vágja*
 II. *S a tromfot visszavágja* K₁₀
 III. *Annyira visszavágja* K₂, K₂₀
 A kötőszó nélküli I. látszik hitelesnek, bár a II. is elfogadható; a III.-ra vonatkozóan ld. a 646. jegyzetet.

648. I. *egymás nyakát*
 II. *Ro/egymás fejét* K_7
A K_9 -ben a 648. és 649. sor föl van cserélve.
650. I. *Mind ketten*
 II. *Mindnyáján* K_{14}
A másolatok többségében található I. változat az ésszerűbb.
655. I. *Mikor a' feje le esett*
 II. *Mikor a feje el esett* K_2, K_4
 III. *Kinek hogy fele el esett* K_{20}
Az I. változat a leglogikusabb, a rímelés miatt is ez illik jobban ide.
656. I. *Gondolkodván*
 II. *Gondolkodván* K_4, K_7
 III. *Gondolkodott* K_2
Nyelvtanilag az I. logikusabb a III.-nál, s a II.-hoz képest is inkább ez felel meg Csokonai nyelv szokásának.
657. K_3 : *ugy; em.*
658. I. *Erre meg búsult szívébe* K_{2-3}
 II. *Erre meg búsul szívébe* K_{10}, K_{12-13}
 III. *Erre meg búsul szívében* K_{7-8}
 IV. *Erre meg búsult szívében*
A múlt idejű I. változat a leglogikusabb s ez felel meg raghasználatában is Csokonai nyelv szokásának.
659. I. *Üregjári, hevesen* K_{15} , PM., Kföldy
 II. *Üregjári 's hevesen* K_{10}
 III. *Üregjári hevesen*
A mondattani és logikai tagolást tekintve az I. látszik leghitelesebbnek, alapszövegünket is ennek megfelelően emendáltuk.
660. I. *Kiáll 's Obester* K_{13}
 II. *Kiáll Obester* K_3, K_{11}
 III. *Kiáll 's obester* K_2, K_4, K_{10} , PM.
 IV. *Kiáll Obester* K_8, K_{15}
 V. *Kiáll Oberster* K_9
 VI. *Kiáll, s oberster*
*A mondatba nemigen illik logikailag a kiáll igének sem jelen, sem múlt idejű alakja. A jelen idejű *Üti* mellé (661. sor) sehogy sem illik a múlt idejű *Kiállt*. Éppen a jelen idejű *Üti* miatt képzelhető el, hogy a 'elamat' jelentésű I., illetve II. a helyes változat.
Krote neve több változatban (*Krote, Crote*) fordul elő, de a név etimológiája szerint az első a hiteles.
 K_2 : *Crotébe*; em.*
661. I. *Üti kardját*
 II. *Ölti kardját* K_2
Az ölt igének 'bők, szűr' az eredeti, régi jelentése, így az összöveghez közelálló K_2 adata is figyelmet érdemel.
662. K_2 : *Croté*; em.

663. *Szégyenletébe* Előfordul *Szégyenleteben* (K_8 , K_{15}), illetve *Szégyenletibe* (K_{18}) alakban is.
Az I. felel meg legjobban Csokonai gyakorlatának.
664. I. *ily Stikk esett*
II. *eggy Stikk esett* K_3
Alapszövegünkkel szemben az I. látszik hitelesnek; ennek megfelelően em.
 K_3 : *Croté*; em. *szomoru*; em.
665. I. *orron üté*
666. I. *orron üti* K_{8-9} , K_{15}
II. *agyon üté* K_7
III. A múlt igeidejű I. változat látszik hitelesnek, a III. szövegromlás lehet.
Döbrete neve számos változatban található (*Debréte*, *Debéte*, *De Bete*, *De Bere* stb.); mint a nevek magyarázatában rámutatunk, a *Döbrete* a helyes; alapszövegünket is — amelyben *Debéte* van — eszerint em.
668. I. *Azt megtölvén elsüté*
II. *S azt megtölvén elsüté* K_{2-3} , K_{10} , K_{14}
III. *Azt megtölvén el süté* K_{8-9} , K_{15}
IV. *Ezt megtölvén el süté* K_{11}
Bár alapszövegünkben is a II. változat fordul elő, a kötőszó nélküli I. a logikusabb; a 669. sor ugyanis ismét 'S kötőszóval kezdődik. A K_3 -at az I. szerint em.
669. I. 'S azzal
II. *Azzal* K_2 , K_{7-9} , K_{11-13} , PM., Kföldy
Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat látszik logikusabbnak; ha azonban a 668. sornál a kötőszós II. változatot fogadjunk el, itt a kötőszótlan a helyes.
Csuprai neve tévesen *Csugrai* (K_6), *Csipai* (K_9), *Csocsai* ($_{20}$) alakban is előfordul.
671. I. *Agyon lövé*
II. *Agyon lövi* K_8 , PM., Kföldy
A múlt idejű változat a logikusabb.
672. I. *A' míg az Avantgardének*
II. *Ro/ Amint az Avantgardének* K_{8-9} , K_{11} , K_{18} , PM., Kföldy
Több másolatban tévesen *Avangárdának* olvasható; ez nem rímel a 674. sor végszavával. A K_3 -ban: *Aven gardenek*; em.
673. I. *Igy folyának tsatái* K_9 , K_7 , K_{10} , K_{12-13} , K_{18-19}
II. *Igy folytanak tsatái* K_{8-9} , K_{11} , K_{15} , PM., Kföldy
III. *Igy folyának dolgai* K_2 , K_{20}
IV. *Imigy folytak tsatái*
V. *Imigy folynak tsatái* K_{5-6}
VI. *Ro/ Így fojnak csatájai* K_4
Az elbeszélő múltban álló *folyának* látszik hitelesnek (I., III.), a 674. sor *érkezének* igéje is ezt igazolja;

- ezen belül némi figyelmet érdemel az összöveghez közel álló K_9 , bár a *csatá(j)i* tisztább rimet ad az *osztályi*-val, mint a *dolga*. A K_9 -ban *Igy*; em.
674. I. *Mind egyjüvé érkezének*
 II. *Mind egyjüvé érkezének PM., Kföldy*
 III. *Mind egyjüvé marsolának K₁₅*
 Az I.-t tarthatjuk hitelesnek; a *marsolának* azért került a III.-ba, mivel a 672.-ben a téves *Avangárdának* alak szerepelt.
676. I. *Bezzeg akkor*
 II. *Bezzeg ekkor K₇, PM., Kföldy*
 Logikailag a II. mintha jobban illenék ide, föltehetően ezért döntött Márton is e változat mellett.
677. *Ijdedébe Előfordul Ijdedében* alakban is; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg inkább.
678. I. *semmi sem*
 II. *semmi nem K₉, K₁₄*
 Nyelvileg a másolatok és a kiadások többségében megtalálható J. látszik hitelesebbnek. A K_9 -ban: *A' kinn <még> semmi sem*
681. *Bé vág Előfordul Be vág* alakban is; Csokonaira az előbbi jellemző; a K_9 -at e szerint; em.
 K_9 : *rendjei Előfordul rendei* alakban is; v. ö. a 416. jegyzettel.
682. I. *Közé nagy vitéz hévvel K₂₋₅, K₇₋₁₁, K₁₅*
 II. *Közé nagy vitézséggel*
 III. *Ro/ Közé nagy vitéz lével K₁₄*
 IV. *Ro/ Közé nagy vitézével K₁₂₋₁₃*
 V. *Ro/ Közt nagy vitézségével K₆*
 Szemben a kiadások és a másolatok többségében található II.-kal, az I. látszik hitelesnek.
683. *Criör* neve több változatban (*Kriör, Kriő, Crior, Krior*) fordul elő; az első látszik leghitelesebbnek, amint erről a nevek magyarázatában szólunk.
 K_2 : *Marschal* A 750. sor *Marsal* alakjához igazítottuk, mivel az utóbbi felel meg inkább Csokonai frásygyakorlatának.
686. I. *oktalan*
 II. *hasztalan K₃, K₁₂₋₁₃*
 III. *tudatlan K₁₀*
 A II. és a III. bizonyára szövegromlás: a II. önrímet alkot a 688. sorral; alapszövegünket is az I. szerint em.
687. I. *nagy szájú*
 II. *Ro/ nagy hasú K₁₁*
 K_3 : *Ur*; em.
688. I. *hasztalan*
 II. *oktalan K₃, K₆, K₁₀, K₁₃₋₁₄*
 III. *Ro/ sőtalan*
 IV. *Ro/ módltalan K₁₁*
 Az I. változat logikusabb, azt kell hitelesnek tartanunk; a K_9 -at is e szerint em.

690. I. *Nálunk*
 II. *S nálunk* K₃
 Alapszövegünk az egyetlen, amelyben a sor kötőszóval kezdődik, bár az itt fölöslegesnek látszik; em.
691. I. *nagy szíjü tudatlanok* K₂₋₅, K₇, K₁₀₋₁₃, K₁₅
 II. *nagy szíjükh s tudatlanok*
 Lehetőség, hogy — a kiadásokkal szemben — az összszöveghez közel álló K₃-ben s alapszövegünkben őrződött meg a hiteles szöveg, bár a II. szintaktikailag természetesebb. Ha viszont a 692. sorban a kötőszavas változatot fogadjuk el, itt az 's fölösleges. A K₃-at e szerint em.
692. I. *'S csak hasokat* K₃₋₆, K₁₀, K₁₃₋₁₄
 II. *Csak hasokat*
 A kiadásokkal szemben a kötőszavas I. változat látszik hitelesnek.
693. *kezdé* Előfordul a *kezdé* alak is a másolatokban; a múlt idejű igealak a hiteles.
694. K₃: *Tsufolni*; em.
- 693—713. A K₁₂-ből ez a rész hiányzik.
695. I. *De a' Bán is szabljával*
 II. *De a' Bán is a szabjával* K₁₄
 III. *Ro/ De abban is* K₂
 Nyelvileg-logikailag az I. a természetesebb.
696. K₃: *kevélységét* Csokonai helyesírása szerint em.
698. I. *Ki omlott*
 II. *Ki ömlött* K₆
 Az I. a logikusabb a II. magában álló adatával szemben.
699. I. *Bélével együtt hája*
 II. *Bélével együtt hasa* K₄, K₁₁
 III. *Ro/ Bélével együtt Haja* K₈
 A II. — III. logikátlan, bizonyára szövegromlás.
700. I. Az *Adjutántja* (K₂, K₅, K₈, K₁₅; a HG. kivételével a kiadásokban is) előfordul *adjutanja* (K₃, K₁₃) s *adjutánsa* alakban is.
 A rím miatt (*fel rántja*) az első változatot kell hitelesnek tartanunk, a K₃-at, alapszövegünket is e szerint em.
- Bürrö* neve több változatban (*Burbon*, *Bufö*, *Burbo*) szerepel; közülük az első a hiteles, amint a tárgyi magyarázatokban kifejtjük.
702. I. *sárkányját fel rántja*
 II. *sárkányját felvonja* K₂, K₅₋₆, K₉, K₁₀₋₁₁, K₁₃
 III. *s sárkányját felvonja* K₄
 A rímelést tekintve is az I. látszik hitelesnek; a K₃-at e szerint em.
703. I. *Mérgebe pisztolyának* K₂₋₆
 II. *Mérgebe puskájának* K₉, K₁₃₋₁₄
 III. *Mérgeben puskájának* K₁₀, K₁₅
 IV. *Mérgeesen pisztolyának*

- V. Ro/ *Ő mérges Puskájának* K₁₁
 VI. Ro/ *Mérgesen puskájának* PM., Kföldy
 Logikailag az I. látszik hitelesnek.
705. I. 'S szép bokrétáját le üti K₃, K₅, K₁₀, PM., Kföldy
 II. Szép bokrétáját le üti
 III. Szép bokrétáját elüti K₁₁
 A kötésszavas I. változat illeszkedik legjobban az előző mondathoz; a III. szövegromlás lehet.
706. I. A' halálos golyóbis
 II. Halálos golyóbissal K₂
 Figyelmet érdemel az összöveghez közel álló II. változat: nyelvtanilag-logikailag világosabb; esetleg ez lehetett az eredetiben.
707. I. Így hala meg
 II. Ro/ Így meg hala K₁₄
709. I. a' földnek
 II. 'e földnek K₁₃
 A másolatok többségében előforduló I. az értelmesebb.
711. I. E' nem bálba K₂₋₃, K₅₋₆, K₁₀, K₁₃
 II. Ez nem bálba K₄, K₇₋₉, K₁₁, K₁₄₋₁₅
 III. Ez nem bálban
 Az I. felel meg Csokonai gyakorlatának, szemben a kiadásokban található III.-kal.
712. I. meg németesedett K₃₋₁₁, K₁₄₋₁₅, K₁₈
 II. elnémetesedett
 III. Ro/ meg németesedett K₂, K₂₀
 IV. Ro/ meg nem eszesedett K₁₃
 A kiadásokban mindmáig szereplő II. változatnak nincs nyoma a kéziratokban, Mártontól eredhet, aki a maga idejének nyelvhasználata szerint módosított az eredeti ígékötőn; az I. a hiteles.
713. K₃: *Urfiak*; em.
716. I. Mert meg látá mit tsinála
 II. Mert meglitta mit tsinála K₇, K₁₁₋₁₃
 III. Ro/ Mert meg látá mint tsinála K₉
 IV. Ro/ Mert meglitta Nyalván-Tói K₁₄
 Az I. látszik hitelesnek, szemben a II.-kal: a versszakban másutt is elbeszélő múlt szerepel.
717. I. Nyalván-Tói eleve
 II. Ro/ Mit tsinálta eleve K₁₄
721. Major de Su neve több változatban (*Szű*, *Szű*, *Szűk*) fordul elő; voltaképpen *de Chou* a hiteles francia alak, amint a nevek magyarításában szó lesz róla. A *Magyar de Szű* (K₁₄), *Major Dessen* (K₁₁) és a *Markk de Suh* (K₂₀) szintén szövegromlás. Mivel Csokonai föltehetően magyarosan írta a francia neveket, meghagyjuk így.
722. I. harmintzadját
 II. Ro/ harmintz hadját K₆
724. I. Oda hagyá
 II. Oda hagyja K₆

- A múlt idejű I. a hiteles.
 725. *tóba* Némely másolatban — Csokonai nyelvhasználatával ellentétben — *tóban* található.
 726. *Neki* Némely másolatban *Néki*; Csokonaira az utóbbi a jellemző; a K₂-at e szerint em.
 728. *Tóba* v. ö. a 725. jegyzettel.
 730. I. *Már most* K₃₋₄, K₆₋₉, K₁₁₋₁₅
 II. *Most már*
 A II. változatnak, amely a kiadásokban mindmáig szerepel, nincs nyoma a kéziratokban; Mártontól eredő önkényes változtatásnak látszik.
 731. I. *El nyúlt*
 II. *Elnyúlt* K₈₋₉, K₁₅
 A múlt idejű I. változat látszik logikusabbnak.
 733. *Climius* neve *Klimius* írásváltozatban is előfordul a kéziratokban és a kiadásokban.
 I. *Climius írja*
 II. Ro/ *Climius sirja* K₁₇
 734. I. *Sok magyar*
 II. *Sok Honnyi* PM., Kföldy
 A II. Márton óvatosságból eredő önkényes változtatása. A K₃-ban: *Urrol*; em.
 735. Az alapszövegeinkben szereplő *Markaszó* voltaképpen a francia *Marécageux* ['lāpos, mocsári'] torzulata; fonetikusan *Marékaszó* volna; a másolatokban számos változatban található: *Markasszó*, *Markészó*, *March d'Su* (K₂) *Markazó*, *Markasó*. Mivel a vígeposzában Csokonai föltehetően fonetikusán írta a francia neveket, az eredetiben itt *Markaszó* állhatott, mivel az *é*-t néma *e*-nek vélte; a K₂-at ennek megfelelően em. A K₁₉-ben: *Markas Fő Fő Kapitány*nak.
 736. I. *Ebbe látták csatáját* K₃₋₄, K₁₁₋₁₄
 II. *Ebben látták tsatáját* K₂, K₅₋₈, K₁₀
 III. *Ekkor látták tsatáját*
 IV. Ro/ *Ekkor látták csatáját*
 A kiadásokban mindmáig szereplő III. változatnak nincs nyoma a másolatokban; Márton önkényes szövegváltoztatása nyomán terjedt el.
 737. *Túródvány*nak neve hibásan *Torodvány*, illetve *Turodván* alakban is előfordul a másolatokban. K₁₉ Ro/ *Sárodvány*
 739. I. *Hogy Madame de Grenovílnak*
 II. *Hogy Madame de Grenouílnak* PM., Kföldy
 III. *Hogy a' Madam Grenouílnak* K₁₄
 IV. *Hogy Madam la Granovílnak* K₃, K₁₂₋₁₃
 V. *Hogy Madam de Granovílnak* K₂, K₆
 VI. *Hogy Madam Le Granovílnak* K₄₋₅
 VII. Ro/ *Hogy Madame Gronvílnak* K₁₈
 VIII. Ro/ *Hogy Madame Genovílnak* K₁₉
 A francia helyesírás szerint a II. változat a leghitelesebb; lehetséges, hogy az I.-ben a v másolási

- hiba *u* helyett; a III–VI. szövegromlás eredménye lehet. A K₃-at a II. szerint em.
742. I. *Más oldalt*
 II. *Más részcél* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈₋₂₀, PM., Kföldy
 III. *Más felől* K₁₂₋₁₃
 IV. *Ro/ Már oldalt* K₅
 Az alapszövegünkben is előforduló I. változat látszik leghitelesebbnek.
743. A legtöbb kéziratban — így alapszövegünkben is — *Mészvájó* van a helyes, logikus *Mészvájó* (K₇₋₉, K₁₅) helyett. A K₁₁-ben *Mészvai* található, bizonyára elírásból.
 A kiadásokban a PM. s Kföldy a helyes *Mészvájó* alakot közölte, de Toldytól az ÖV²-ig *Mészvájó* szerepel a kiadásokban. Alapszövegünket is a fentiek szerint em.
744. I. *S hogy a' szörnyű* K₃, K₁₄
 II. *Hogy a szörnyű*
 III. *Hogy 'e szörnyű* K₄
 Az alapszövegünkben is előforduló kötőszavas I. változat látszik leghitelesebbnek.
745. A helyes *De Rozo* (K₁₂) (a 'nád' jelentésű francia *roseau*-ból alkotott tulajdonnév) számos alakváltozatban és torzulatban szerepel a kéziratokban s a kiadásokban: *De Rosó*, *Roso*, *Rőso*, *Rőso*, *Rőssó*, *Derozzu*, *Pozo*, *D'Aosó*: a PM.-ban s Kföldy.-nél *De Rosó* van, Toldynál *De Roso*, a HG.-től az ÖV²-ig: *De Rőso*. A K₈-ban: *Rőso*; em.
 A név etimológiája szerint a *De Rozó* alakot kell hitelesnek tartanunk.
746. I. *Haza futa* K₂₋₇, K₁₀₋₁₄
 II. *Haza fut a'*
 Az I. változat a logikus: az előző részben is múlt idejű igealak szerepel; a II. a PM. óta uralkodik mindmáig a kiadásokban.
747. Aszerint, hogy a másolók hogyan írták, illetőleg hogyan olvasták *d'O* (francia *d'Eau*) *major* nevét, a sor többféle alakot öltött.
- I. *Rá bizván d'O Májorjára*
 II. *Rábizván de Májorjára* K₈, K₉, PM., Kföldy
 III. *Rábizván Don Majorjára* K₄
 IV. *Rábizván a' Majorjára* K₇, K₁₅, K₁₈
 V. *Rábizván Dru Hadnagyára* K₁₁
 VI. *Bizván d'O Májorjára* K₂₋₃, K₁₂₋₁₃
 VII. *Bizván de O Majorjára* K₁₀
 VIII. *Bizván de Gró Májorjára* K₁₄
 IX. *Bizván de gróf Majorjára* K₈
 X. *Bizván de Gró Majorjára* K₂₀
 A név etimológiája alapján is az I. változat látszik hitelesnek; a VI., amelyet alapszövegünk is tartalmaz, romlott szövegű, akárcsak a többi változat; ezért az I. szerint em.

748. *compániát* Előfordul *companiát* és *kompániát* írás-
változatban is.
749. *Khalchfresszer* (*Khalchfresser*) neve számos eltorzult
vagy elferdített változatban található a kéziratok-
ban, illetőleg a kiadásokban: *Khalakfersz*, *Khálek-
fres*, *Klarkfresszer*, *Kalakfisz*, *Szalatfűsz* stb. A név
etimológiája szerint az első változat lehet a leghite-
lesebb, a többi szövegromlás, illetőleg a kiadó ön-
kényes változtatása: a *Szalatfűsz* például Márton-
nál, a PM.-ban bukkan föl, ahonnan Kföldy is át-
vette. Toldynál *Khalakfersz* van, a HG.-ban s az
ÖV.—ÖV.²-ben *Khalchfresszer*. A K₃-ban: *Khalach-
fresszer*; em.
- A sor elején a mutató névmás különféle változa-
tokban szerepel:
- I. *Ez*
II. *E' K₆*
III. *A' K₃*
- A II. változatban található *E* (illetőleg *E'*) látszik
legvalószínűbbnek; alapszövegünket is e szerint
emendáltuk. A K₃-ban: *száju*; em.
750. I. *Német Marsalt*
II. *Tokos Marsalt* PM., Kföldy
III. *Ro/Torkos*
A II. Mártontól eredő óvatos változtatás, a kéz-
iratokban nincs nyoma. A K₁₁-ben *le vága* he-
lyett — hibásan — *levágja* van, a K₃-ban *le vágá*;
em.
751. *familiájú* Némely kéziratban tévesen *familiájok*
A K₃-ban: *familiájú*; em.
752. I. *Printz*
II. *Grof K₆*
A másolatok többségében előforduló I. látszik
hitelesnek: a versben végig *Printz*-ről van szó.
753. I. *Sok Magyar*
II. *Sok honi* PM., Kföldy
III. *Ro/Sok minden K₁₀₋₁₁*
A II. Márton óvatosságából eredő önkényes szöveg-
változtatása.
754. I. *Mint az illy gyáva Printzekből*
II. *Mint illyen gyáva Printzekből* K₁₁
III. *Mint az illy gyáva lelkekből* PM., Kföldy
A III. Márton önkényes változtatása lehet, a II.
szövegromlás.
755. K₃: *Jóbb*; em.
757. I. *véletlen*
II. *hirtelen* K₁₁
A II. szövegromlásnak látszik.
758. I. *A' pór német egereknek*
II. *A pór sógor egereknek* PM., Kföldy
III. *Ro/A pór sógor seregnek*
A II. Márton óvatos változtatása.

759. I. *Rémülésekre vála*
 II. *Rémülésére vála* K₇₋₉, K₁₅
 III. Ro/ *Rémülésekre vála* K₆, K₁₃
 Nyelvtanilag a II.-kal szemben az I. felel meg Csokonai nyelv szokásának; a III. a rímelést tekintve is hibás.
760. *Tele* Némely másolatban *Teli*; Csokonai nyelv szokásának az előbbi felel meg (v.ö. a 341. sor jegyzetével).
761. I. *El hajigálták zászlójok*
 II. *S Elhajigálták zászlójok* K₄
 III. *Elhajgálták a zászlójok* K₁₀
 IV. *Elhajigálván zászlójok* K₁₅
 Nyelvileg, logikailag az I. látszik legHITELESEBB-nek.
762. I. *'S szaladtak*
 II. *Szaladtak* K₂, K₅, K₇₋₉, K₁₁, K₁₅
 A kötőszavas I. változat mondattanilag hitelesebbnek látszik. A K₃-ban: *szellyel*; em.
763. *Deszkarági* neve a K₁₁-ben tévesen *Deszkákai* alakban fordul elő.
765. I. *Magyar országi*
 II. *belsőországi* PM., Kföldy, Toldy
 III. Ro/ *Magyar világi* K₁₁
 A II. Mártontól eredő önkényes változtatás, amelyet a későbbi kiadások egy része is átvett.
767. I. *Megállja* K₃₋₃, K₆, K₁₂
 II. *Biztatja* K₈₋₉, K₁₆, PM., Kföldy
 III. *Elfogja* K₁₃
 IV. Ro/ *Vissza hívja széledőket* K₇, K₁₈
 V. Ro/ *Meg állítja széledőket* K₄
 VI. *Elállja a széledőket* Toldy stb.
 Az I. a leglogikusabb: a kor nyelvhasználatának leginkább ez felelt meg (v. ö. NySz.); a VI., amely a kiadásokban mindmáig szerepel, Toldynál fordul elő első ízben, a másolatokban nincs nyoma. A II.-V. önkényes behelyettesítése lehet a kevésbé ismert szónak.
768. I. *S jól összeadtázván* K₃₋₄, K₁₀, K₁₂
 II. *Jól összezte attázván*
 III. Ro/ *Jól össze áztatván* K₆
 A kötőszavas I. a leglogikusabb, a III. nyilvánvaló szövegromlás. A K₃-ban: *össsze*; Csokonai helyesírása szerint em.
769. I. *Vissza űzi*
 II. Ro/ *Vissza űti* K₉
770. *Blatowszki* neve a másolatokban s a kiadásokban nagy ingadozást mutat: *Blatowszki*, *Blatíwzski*, *Blátowszki*, *Blatafszki*, *Blatáfzski*, *Blatowszky*.
 A név etimológiája alapján, amint erről a tárgyí magyarázatokban szólunk, a *Blatowszki* (*Blatowszki*) alak lehet a hiteles.

Tót Blatowszki helyett előfordul *Gróf B.* is (K₇, K₁₈, K₁₈), ez azonban nyilván elírás.

A 776–811., illetve 777–790. szakaszban több másolatban (K₇, K₈, K₁₅, K₁₈) a versszakok sorrendje tévesen össze van cserélve.

771. Az alapszövegünkben, a HG.-ban és az ÖV–ÖV.²-ben is megtalálható *téggyen* helyett a PM.-ban, Kföldynél s Toldynál *tegyen* van. Csokonai nyelvhasználatában mindkét alak előfordul, a 773. sor *meggyen* rímzava azonban itt *tegyen*-t kíván. A K₃-at is e szerint emendáltuk. A K₆-ban *gátot* helyett tévesen *gátat* van.
772. *se* Némely másolatban *sem*; ritmikai okokból is az előbbi látszik hitelesnek.
773. I. *Seggbe rugja* K₃; *Segbe* A 285. sor szerint em.
II. *Farba rugja* K₈₋₉
A II. a másolók szépítése lehet.
meggyen Némely másolatban s kiadásban *méggyen*; v. ö. a 771. sor jegyzetével.
774. I. *ló szarrá leve*
II. *most azzá leve* PM., Toldy
III. Ro/ *most ollyá leve* K₇
IV. Ro/ *jó számu leve* K₁₁
Az I. a hiteles, a II. Mártontól eredő szépítés.
775. I. *Mint a' milyen volt eleve*
II. *Mint a' minő volt eleve* K₁₇₋₁₈
III. *Ami volt hajdan eleve* PM. Toldy
IV. Ro/ *Amilyen is jó eleve* K₁₁
A III. Mártontól eredő önkényes szövegváltoztatás: a másolatokban nincs nyoma; a II. a másolók finomkodása.
776. I. *Szent Péter előtt neme*
II. *Századok előtt neme* PM.-Toldy
III. Ro/ *Szent Péter előtt neve* K₉, K₁₁
IV. Ro/ *Szent Pál előtt a' Neme* K₁₃
V. Ro/ *Szent Pál előtt a neve* K₁₂
VI. Ro/ *Szent Péter előtt szeme* K₁₀
Az I. változat a hiteles, a II. Mártontól eredő enyhítés.
Obester Némely másolatban és kiadásban *Oberster*. Csokonai nyelv szokásának az előbbi felel meg.
- A legutóbbi kiadásokban (HG. – ÖV.²) található *Monsieur de Türo* neve is több változatban fordul elő a másolatokban (s a kiadásokban). A 779. sor rímzava (*Petsenyésit*) nem rímel a *de Türo*-val, s ez eleve kétséssé teszi az utóbbi hitelességét. Ezért kell fokozott figyelmet szentelnünk a többi alakváltozatnak.
- A görög eredetiben itt *ἡγασσοφύλος*, azaz 'Hagymafaló' áll, amelyet Csokonai másutt „d'Oigny"-val (*d'Oignon*) fordított. A *de Türo* mellett található *de Türo* nem érdemel különösebb figyelmet:

ugyanolyan téves „franciásítása” a szónak, mint például a *de Su*-ból lett *de Szü*, s egyébként sem ad jobb rímet, mint a *de Túró*

Négy alakváltozat méltó figyelmünkre: a *de Fesit* (K_{20}), a *de Túrjitt* és a *Le Baro(n)* (K_{11}), ill. *de Puron* (K_{15}). (A K_7 -ben található *Oberster Monsür de Puno* talán ezzel a *Puron*-nal közös forrásból ered; némi rokonságban van vele a K_{17} -ben található *de Pure* s a K_{18} -ban olvasható *de Purró*.) Az előbbi kettő a *Petsenyésit*-tel elfogadható rímet ad, de etimológiájuk homályos: a *Túrjitt* egérre vonatkoztatva elfogadható volna a *túr* ige származékaként, de mivel Márton kiadásában, a P.M.-ban bukkan föl először, az ő önkényes „rímjavító” megoldásának látszik. A *Fesit* a föltételezett összöveghez közel álló Zilahi János-féle K_2 -ben szerepel; vele alakí rokonságba hozható francia szót azonban nem sikerült találunk: bizonyára torzult alak ez is. A *Le Baro(n)* illetőleg a *de Puron* úgy alkot rímet, hogy 779. sor *Lábon kapja Petsenyésit* mondata fordított szórenddel szerepel: *Petsenyésit kapja lábon*. (K_{15}) A *Le Baron* és a *de Puron* etimológiailag is elfogadható: az előbbi jelentése 'báró', az utóbbié 'író' (tejtermék) — noha az utóbbi jobban illenék egérre, mint békára. Gyengéje még e két utóbbi változatnak, hogy szórványosan — s távolról sem a legmegbízhatóbb másolatokban — található.

A *de Túrjitt* — mint láttuk — a P.M.-ban bukkan föl: onnan vette át Toldy majd tőle a FK. A másolatokban nincs nyoma. A másolatok döntő többségében *de Turo*, illetve *de Türo* található. Addig is, míg etimológiáját sikerül egészen tisztáznunk, a K_2 -beli „*Fesit*”-et kell leghitelesebbként elfogadnunk; alapszövegünket is ennek megfelelően emendáltuk. A K_{7-9} -ben valamint a ÖV^2 -ben és Kföldyben a 777–783. strófa a 797. sor után következik.

778. *Sergyét* Némely másolatban *Sergyit*. Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
779. Mint volt róla szó, a K_{18} -ben a sor — a rím miatt — fordított szórenddel szerepel: *Petsenyésit kapja lábon*
780. I. A *Tóba* K_{2-3} , K_8 , K_{11-15}
 II. 'S a *tóba*
 Az I. változatot követő másolatokban az 'S kötőszó a 781. sor elején van; ez így logikusabbnak is látszik.
781. I. 'S *ekkép szegény* K_4-6 , K_{12-14}
 II. *Ekkép szegény*
 III. *Ekként* K_{17}
 IV. *Igy a szegény* K_2
 A 780. sornál mondottak szerint is legésszerűbb az I. változat; a IV. nem biztos, hogy szövegromlás, lehetséges, hogy az összövegben ez a változat volt.
782. I. *Meg vetvén sok*

- II. *Meg vetvén a* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈
Verstanilag, logikailag is jobb az I. változat, ezt tarthatjuk hitelesnek.
783. I. *Belé-fojtá* K₂₋₅, K₈₋₉, K₁₀, K₁₂₋₁₅
II. *Belé fojtja*
A kéziratok többségében előforduló I. változat lehet a hiteles: a következő sorokban is múlt idő szerepel. A PM.-ből s Kföldyből hiányzik ez a részlet; Toldy használt először jelen időt, s az szerepel a későbbi kiadásokban mindmáig.
784. I. *Ez Oberster püpos vala* K₂₋₆, K₁₀, K₁₂₋₁₃
II. *Ez oberster püpos vala* K₁₄
III. *Az óberster püpos vala*
IV. *Tót Blátorszki püpos vala* PM., Kföldy
V. *Tót Blátorszki siket vala* K₇₋₉, K₁₇₋₁₈
VI. *Gróf Blatowszki gyáva vala* K₁₅
Az összevagyhoz közel álló K₂-ben s a kéziratok többségében előforduló I. változat lehet a hiteles; a kiadásokban mindmáig szereplő III. Toldynál fordul elő első ízben. A IV. Márton önkényes változtatása lehet. A K₃-ban: *Püpos*; em.
785. K₃: *torku*; em.
787. I. *Frantz ette*
II. *Szü ette* K₈₋₉, K₁₅, PM.—Toldy
A II. szépítő jellegű önkényes szövegmódosításnak látszik.
788. A rímző (*mivel*) miatt is az alapszövegünkben is olvasható *kezivel* alak lehet a helyes, szemben a kiadásokban mindmáig szereplő *kezével* alakkal.
790. I. *Kondás volt az Apja is*
II. *Az Apja is kondás volt* K₆
A másolatok többségében előforduló, jobb ritmusú I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
791. I. *Mégis Obesterré leve*
II. *Mégis kapitányjá leve* K₇₋₉, K₁₆, K₁₇₋₁₈, PM., Kföldy
Az alapszövegünkbeli I. változatot kell hitelesnek tartanunk: a versben végig ez a rang szerepel. *Obester* Némely kéziratban s kiadásban *oberster*, olvasható; v.ö. a 777. sor jegyzetével.
792. I. *aranyat lopott*
II. *aranyag kapott* K₁₀, K₁₃, PM., Kföldy
A II. szépítő szándékú szövegváltoztatásnak látszik.
793. I. *Ezenn vitézséget*
II. *Azon vitézséget* K₁₁
A II. kevésbé logikus, másolási hibának látszik.
795. I. *Meg van az is Hazánkba' már*
II. *Meg van az is Hazánkban már* K₇
III. *Meg van ez is Hazánkban már* K₁₅
IV. *Meg van ez a hazánkba már* K₄₋₉
V. *Meg van ez országszerte már* PM., Kföldy

- Az I. változat legelfogadhatóbb értelmileg; az V. Márton önkényes szövegváltoztatása.
796. I. *Hogy pénzért az ökör s számár*
 II. *Hogy pénzért az ökör számár* K₁₁, K₁₃₋₁₄
 III. *A pénzért az ökör s számár* K₂₀, K₂₀
 IV. *És pénzért az ökör 's számár* K₅
 V. *És pénzért az ökör számár* K₃₋₄
 VI. *Hogy pénzért egy gyára számár* K₁₅, PM.—Toldy
 VII. *És pénzért egy bolond, 's számár* K₈₋₉
 VIII. *Pénzéért az ökör s számár* K₁₀
 IX. *És pénzért egy zsíros számár* K₇
 X. *És pénzért egy túros számár* K₁₇₋₁₈
 A kéziratok többségében előforduló kötőszavas I. változat a legjobb nyelvileg-logikailag egyaránt; alapszövegünket (V.) is e szerint emendáltuk. A többi javarészt szövegromlással magyarázható.
797. I. *Azzá leve a' mi nem*
 II. *Azzá lehet a' mi nem* K₃, K₈₋₉, K₁₀₋₁₁, K₁₅, PM.—Kföldy
 III. *Azzá lesz ami nem volt* K₁₂₋₁₃
 A II. változat némileg enyhíti a sor élet, alkalmasint a másolók jóvoltából; a III. szövegromlás. Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
798. *Morzsakapó* neve a K₁₄-ben *Morzsakapó*; ez elgondolkoztató, mivel a görög eredetiben *Ψιχάρπαξ* s *Μερίδαρπαξ* neve egyaránt azt jelenti szó szerint: 'Morzsakapó'; bár az is föltehető, hogy a másoló Török János igazította hozzá jobban a nevet a görög eredetihez; a valószínűbb, hogy a *Morzsakapó* szövegromlás. Toldy (s nyomán az FK.) Török másolata alapján szintén *Morzsakapó*-t közölt. A K₃-at e szerint em. Az *állá* helyett a K₁₁-ben *állott* van, s ennek megfelelően a 800. sor így hangzik: *Ő ötven nyakat kaszállott*. Az utóbbi igealak igen ritka; ezért is az első változatot kell hitelesnek tartanunk; különben is elbeszélő múlt van a versszakban (*vága le*: 801. sor).
800. I. *Ő ötven nyakat kaszála* K₃, K₅, K₇₋₉, K₁₀, K₁₂₋₁₅
 II. *Ötven nyakat lekaszála*
 III. *S ötven nyakat lekaszála* K₈
 IV. *Ro/Ő ötven nyakat kaszállott* K₁₁
 Az I. változat látszik leglogikusabbnak s így leg-hitelesebbnek, noha a kiadásokban mindmáig a II. szerepel.
801. I. *'S vága le egy két nyakért*
 II. *'S vága le egy vén nyakért* PM., Kföldy
 III. *S vágott le a két nyakért* K₁₁
 IV. *Vága le* K₉
 Az I. látszik hitelesnek, a II. és a III. nyilvánvaló szövegromlás; a kötőszó mondattanilag azért is szükséges, mert a *le* igekötő mindkét igei állítmány-ra vonatkozik.

802. *Limonő* neve a másolatokban s kiadásokban többféleképpen található: *Limönő* (K₃ stb.), *Limonnó*, *Limoni*, *Liminő*, *De Monnia*, *De Menniö*. A szó etimológiája alapján (az 'iszapos' jelentésű francia *limoneux*-re vezethető vissza), a *Limonő* alak lehet a helyes.
A PM.-ban s Kföldy-nél *Limonnó* van, a HG.-ban s az ÖV. — ÖV.²-ben. *Limönő*; csupán Toldy s a FK. közli a hiteles *Limonő* alakot.
A K₃-at e szerint em.
Bár eleget esedeziött
803. I. *Bár eleget esedezett* K₃, K₆, PM., Kföldy
II. *Bár térden állva könyörgött* K₂
III. Ro/ *Bár eleget lövöldözött* K₇₋₉, K₁₁₋₁₃, K₁₅, K₁₈
IV. Elgondolkoztató a föltételezett összövegen alapuló III. változat; az I. — bizonyára csak a rím kedvéért — tréfásan nyelvjárási hangalakban használja az igét; ezért folyamodhatott némely másoló a IV. változathoz. Esetleg a K₂ másolója is ezért változtatt a szövegen? A II. nem ad rimet, bizonyára téves. A K₃-at az I. szerint em.
804. I. *meg frítskázta*
II. *meg frítskálta* K₆
A másolatok többségében található I. felel meg a nyelvszokásnak.
805. I. *De ezt meg látván messziről*
II. *De meg látván ezt messziről* K₈₋₉, K₁₅, K₁₈, PM., Toldy
III. *De ezt meg látván messzéről* K₄, K₁₃
IV. *De meg látván ezt messzéről* K₇
Az I. változat látszik leghitelesebbnek: Csokonai nyelvhasználatának is ez felel meg.
806. *Testvére* Némely másolatban *testvérje*; a rímelés miatt is az I.-t kell hitelesnek tartanunk. K₃: *Limönő*; em.
807. Azokban a másolatokban, amelyekben a 805. sorban *messzéről* van, itt általában *széléről* található. Alapszövegünkben a *messziről* rímző ellenére itt *széléről* található: bizonyára tévedésből, ezért em.
808. I. *tsomó sárt kezére*
II. *tsomó szart kezébe* K₂
Megfontolandó az összöveghez közel álló K₂ adata; bár a *sár* tárgyragos alakja a mai köznyelvi *sarat*-tal szemben Csokonai nyelvjárásában *sárt* volt (v.ö. SzamSz.). Az I. ragja jobb rimet ad.
809. *Morzsakapó* neve Toldynál (s nyomán a FK.-ban) e helyen is *Morzsapoló*. A K₃-at e szerint em.
810. I. *'S hozzá tsapván eggy halmazzal*
II. *'S hozzá vágja nagy halmazzal* K₁₂
III. *Hozzá csapván* K₄, K₁₁, K₁₃
IV. *Hozza kapván* K₉
V. Ro/ *Hogy csapván nagy halmazzal* K₁₇

- Az I. változat, amelyet alapszövegünk is tartalmaz, a leglogikusabb.
811. I. *Tsak nem*
 II. *Szinte* PM., Toldy
 A II. változatnak nincs nyoma a másolatokban: Márton önkényes megoldásának látszik; magyarázata az lehet, hogy a 813. sorban az eredeti szöveg *Szinte* szava helyére *Csaknem*-et tett ugyanő és követő.
812. I. *Ama' méreggel el telvén* K_3, K_{12-13}
 II. *Amaz méreggel megtelvén* K_8, K_{8-10} , PM.—ÖV.²
 III. *Amaz méreggel el telvén* K_{11}, K_{15}
 IV. *Ro/ Amaz eltelvén méreggel* K_7, K_{13}
 Az I. látszik leghitelesebbnek, az *el* igeikötő is jobban megfelel itt a kor nyelvhasználatának, szemben a kiadásokban szereplő II. változattal (v. ö. NySz.). A K_{17} -ből a 812—818. sor hiányzik.
813. I. *Szinte a' földre*
 II. *Tsaknem a' földre* K_{7-9}, K_{11}, K_{15} , PM. Toldy
 III. *Szintén a' földre* K_{12}
 Az I. lehet a hiteles; v. ö. a 811. sor jegyzetével.
814. I. *De a' partról fel emelvén*
 II. *De a' partról feleszmélvén* $K_2, K_4, K_{10}, K_{12-14}$
 III. *Ro/ De a partra felemelvén* K_{18}
 IV. *Ro/ De a' partról emelvén fel* K_7
 Az I. látszik legértelmesebbnek, bár megfelelő tagolással (*De a partról, feleszmélvén,*) az összszöveghez közelálló K_2 által is megőrzött II. változat szintén elfogadható.
815. I. *vaskos Nepomukot*
 II. *rastag Nepomukot* K_7
 III. *Ro/ Vaskos N . . . k ott* Toldy
 IV. *Egy ott hevert ladikot* PM., Kföldy
 Az I. látszik hitelesnek; a III. *ott* határozószója talán sajtóhiba Toldynál; a IV. Mártonnak óvatosságból eredő önkényes szövegváltoztatása.
816. I. *hozzá sújtja* K_2, K_4, K_{12}
 II. *hozzá sújta* K_3, K_9
 III. *hozzá sújtá*
 IV. *hozzá nyújtá* K_{18}
 V. *Ro/ hozzá tsapja* K_3
 A jelen idő használata itt logikusabb, ezért az I. változatot tarthatjuk hitelesnek; a K_3 -at eszerint em. A K_3 -ban: *Líműndhöz;* em.
817. I. *Az magát hanyatt el nyújtja* K_2-4, K_{10}
 II. *Az magát hanyatt elnyújtá*
 III. *Ez magát hanyatt el nyújtá* K_{20}
 IV. *Ki magát hanyatt elnyújtá* PM., Kföldy
 V. *Az magát hosszan elnyújtá* K_8
 Az I. látszik leghitelesebbnek; az igeidők használatára nézve lásd a 816. sor jegyzetét. Az V. téves olvasat lehet, a IV. Márton önkényes változtatása.

- A távolra mutató *Az* itt logikusabb, mint a III.-beli
Ez. A K_3 -ban: *el nyújtja*; em.
 818. I. *A' porba vissza zúzta* K_{2-4}
 II. *S a porba vissza húzta* K_{10}
 III. *A porba vissza kuszta* K_6
 IV. *Ro/A' porba vissza trutzra* K_8, K_{14}
 V. *A tóba össze zúzta* K_{11}
 VI. *A porba összezúzva*
 VII. *A földre vissza zúzva* K_{20}
 A sor némileg homályosan függ össze az előzményekkel: a zavart egyrészt az igekötő okozza (a *vissza* váltakozik az *össze*-vel), másrészt az ige múlt idejű, illetőleg igenévi alakja. A K_{20} -ban is előforduló igenév (*zúzva*) jobban illik ide, mint egy múlt idejű ragos alak (*zúzta*). Az igekötők közül is a *vissza* logikusabbnak tetszik. Alapszövegünk *vissza zúzta* alakját a fentiek szerint em.
819. Alapszövegünkben *Crüsször* az itt felbukkanó béka neve; ez nyilván a másutt (HG.—ÖV.² is) *Crüssör*-nek írt név továbbromlása; ezenkívül előfordul még a *Knisször* (K_6 , PM., Kföldy), *Kniször* (K_8), *Cnisszor* (K_4), *Krusször* (K_{15}), *Krüszzör* (K_7 , K_{13} , K_{18}), *Krisör* (Toldy) s a *Kriör* (K_{11}) is. A görög eredetét véve alapul a *Kriör* (v. ö. francia *crieur*) látszana leghitelesebbnek, mivel a görög szövegben *Κραυδοῖος* ('Lármázófi') a béka neve, csakhogy *Criör* előbb, a 695—699 sorban már meghalt. Így mégis az egyelőre megfjetlen eredetű *Crüsször*-t tartjuk meg.
 Némely másolatban *állá* helyett *állott* van; az előbbi látszik hitelesnek.
820. K_3 ; *Morzsakapón*; em. Ld. a 809. jegyzetet.
 821. *ki szálla* Némely másolatban *ki szállott*; v. ö. a 819. sor jegyzetével. A *véle* némely kéziratban *vele*; Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg.
822. I. *S fejét*
 II. *Fejét* K_2, K_8, K_7, K_{11}
 A kötőszavas I. változat indokoltabb.
824. I. *mondott* $K_{8-9}, K_{10}, K_{12-14}$
 II. *adott*
 A kéziratok egy részében s a kiadásokban mindmáig szereplő II. változat tisztább rímet ad; ennek ellenére az alapszövegünkben is megtalálható I. a logikusabb.
825. *Adieu* előfordul *Adiö*, *Agyiö* változatban is. Csokonai pl. *A Fársáng butszúó szavai*-ban az *Adiö* írás-változatot használja.
826. I. *a hartz*
 II. *a had* K_{7-9} , PM. Toldy
 A kéziratok zömében előforduló I. változat értelmesebb.

Magrág neve a K_7 -ben *Magval*, a K_{15} -ben s K_{17} -ben *Ro/ Magrál*, a K_{18} -ban *Magral*
A 826—839. sor a K_{11} -ből hiányzik.

827. I. *peselni*
II. *pihenni* $K_2, K_4, K_{10}, K_{12}, K_{14}$, Toldy
Tartalmilag az I. illik inkább ide, még ha nem ad is
oly tiszta rímet az *elszenvedni* igével (ezt igazolja a
835. sor is); *méne* helyett némely másolatban *mene*
van; Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel
meg.
828. I. *El lövék*
II. *El lövén* PM.—Toldy
A II. változatnak nincs nyoma a kéziratokban:
Márton önkényes szövegínódításának látszik.
A K_6 -ban *gatyá madzagát* helyett tévesen *gatyá*
Nadrágát van.
829. I. *ezt el szenvedni* K_{2-5}, K_8, K_{10}
II. *azt elszenvenni*
III. *azt elszenvenni* K_{14} ; Toldy
IV. *azt elszívelni* PM., Kföldy
V. *ezt elszívelni* K_{7-9}, K_{15}
Az alapszövegünkben is szereplő I. látszik leglogi-
kusabbnak; a III. változatot a 827. sor kétes
pihenni rímzava miatt használhatták a másolók,
illetve kiadók; a IV. és a V. téves olvasat lehet.
A *szenvedni* némely kéziratban (K_{4-6}) *szenyvedni*
alakban található; Csokonai gyakorlatára az előbbi
a jellemző.
830. K_8 : *el jajdula*; em.
831. I. *Mind két lábra*
II. *S mind két lábba* K_{8-4}, K_{12-13}
III. *Mind két lába* K_8
Az *S* kötőszó fölöslegesnek látszik, alapszövegünket
is ennek megfelelően emendáltuk; a III. szöveg-
romlás. K_8 : *megsántula*; em.
832. I. *'S Buvék egy nagy mély lyukba* K_{3-4}
II. *'S Búvik egy nagy mély lyukba*
III. *'S bukik egy mély árokba* PM., Toldy
IV. *Búvik egy mély Árokba* K_{7-9}, K_{15}, K_{18}
V. *S búvik egy mély Árokba* K_{12}
VI. *Buvék egy más Árokba* K_{13}
Az alapszövegünkben is előforduló, múlt idejű ál-
lítóanyagt tartalmazó I. változat látszik leghitele-
sebbnek: az előző sorokban is múlt idő van; a többi
szövegromlásnak tűnik.
- K_8 : *Buvék*; em.
833. I. *Vigyázz bátor hátul kesely* K_3
II. *Vigyázz, bár ha hátul kesely* Toldy, ÖV.² is.
III. *Vigyázz hát bár hátul kesely* $K_2, K_{7-10}, K_{15}, K_{18}$
PM., Kföldy
IV. *Ro/ Vigyázz tehát ha elkéssel* K_2
V. *Ro/ Vigyázz bár hát ha elkéssel* K_{12-13}

Az alapszövegünkben található I. változat látszik leghitelesebbnek: az eredeti szöveg *bátor* szavát talán a szó kettős jelentése miatt helyettesítették be a másolók a II. és III. változatban. A K_3 -ban eredetileg: *hátul kesej*; em.

834. I. *Légy is, vigyázz magadra*
 II. *Mondom, vigyázz magadra* K_6
 III. *Még is vigyázz magadra* K_{12-13}
 Az I. változat a leglogikusabb: a többi szövegromlásnak látszik.
835. I. *Minden bolond helyt*
 II. *Bolond minden helyt* K_2
 Elgondolkoztató, hogy a föltételezett összövegen alapuló K_2 -ben a II. változat fordul elő, ez a másolat azonban számos nyilvánvaló tévedést, önkényes változtatást is tartalmaz; ez szintén ilyen lehet: nem értve a melléknévi értelmű *bolond*-ot, főnévvé tette a másoló a szót. A K_3 -ban *hejt*; em.
836. I. *Mert gatyá madzagodra*
 II. *Ro/ Mert gatyá Nadrágodra* K_6
 (V. ö. a 828. sor jegyzetével.)
837. I. *pettzenteni*
 II. *püttzenteni* K_6
 III. *peritzenteni* K_{20}
 A másolatok többségében található I. változat felel meg az egykorú nyelvszokásnak s Csokonai nyelvhasználatának.
838. I. *Pedig jó ám azt félteni*
 II. *Pedig jó ám ezt félteni* K_9, K_{15}
 III. *Ro/ Pedig amazit kell félteni* K_{13}
 Az alapszövegünkben is megtalálható I. változat a legértelmesebb.
- 840/a. *A s u n n i á z a t: I. A tsatának nagyja és ki menetele* $K_8, K_{8-9}, K_{12-13}, K_{15}, K_{16}, K_{20}$
 II. *A csata nagyja és kimenetele* $K_{11}, PM.$
 III. *A csata nagyja s kimenetele*
 IV. *A csata nagyjai s kimeneteli* $K_{14}, Toldy$
 V. *A csata kimenetele* K_{10}
 Az alapszövegünkben előforduló I. változatot fogadjuk el hitelesnek, bár a II. és a III. ellen sem tehető kifogás.
840. I. *Troxartax állá ki*
 II. *Troxartás állott ki* K_9, K_{15}
 A vers egésze alapján is az elbeszélő múltat tartalmazó I. látszik hitelesnek.
Trokszartaksz neve *Troxartax* és *Troxartás* írásváltozatban is előfordul a másolatokban és a kiadásokban.
842. I. *háza ki*
 II. *ránta ki* K_7
 III. *rántott ki* K_9, K_{15}
 Komolyan figyelembe veendő a II. változat, amely

- tisztább rimet alkot az *alla* ki rím��óval. A K_3 -ban *huza*: em.
843. I. *'S rá lövé* K_{2-3} , K_{10} , K_{12-13}
 II. *Rá lövé* K_8
 III. *S rá lövé* K_4
 IV. *Rá lövé*
 V. *Rásüti* K_{11}
 Az összöveghez közel álló K_2 -ben s alapszövegünkben is előforduló tárgyas ragozású I. változat látszik leglogikusabbnak, szemben a másolatok többségében s a kiadásokban mindmáig megtalálható IV. változattal. Az V. szövegromlás lehet.
844. I. *Ó is elsüté* K_{2-3} , K_{10}
 II. *S ó is elsüté* K_{12-13}
 III. *Ó is elsüti*
 IV. *Ez is elsüti* PM., Toldy
 V. *Ó is el sütvén* K_{14}
 A K_2 -ben s alapszövegünkben is előforduló. I. változat látszik leghitelesebbnek: a múlt idejű igealak használata az indokolt, szemben a HG.-ban s az ÖV.—ÖV.²-ben is megtalálható III. változattal. A IV. Mártontól eredő pontoskodás lehet.
845. I. *De el hullatván*
 II. *De el hullatta* K_{20}
 Mondattanilag, stilisztikailag is az I. hitelesebb.
846. I. *Tsötörtököt kiállott* K_{2-3}
 II. *Csütörtököt kiállott* K_4 , K_6 , K_9 , K_{11-12} , K_{16} , PM., Kföldy
 III. *Csötörtököt kiálta*
 IV. *Csötörtököt kiálta* K_{10}
 A K_2 -ben s alapszövegünkben is előforduló I. változat látszik leghitelesebbnek.
847. I. *Próbálgatja*
 II. *Próbálgatta* K_{12-13}
 A jelen igeidejű I. változat a logikus.
848. I. *csattan*
 II. *csattant* K_{13}
 A 847. sorhoz hasonlóan ide is jelen idő illik.
850. I. *Szeme elébe* K_{2-3} , K_5 , K_{7-9} , K_{10} , K_{12-13} , K_{16}
 II. *Szeme elibe*
 III. *Szeme elejbe* PM., Kföldy
 IV. *Ro/ Szem cleibe* K_4
 Csokonaira inkább az I. jellemző (ld. Cs/Szím. I, 53. l. 1852. sor).
851. I. *Ki rántja*
 II. *'S ki rántja* K_{13-13}
 III. *Ki rántá* K_{17}
 A kötőszó használata nem indokolt; az I. változat látszik hitelesnek. A K_8 -ban *szabjáját*; em.
852. I. *S a' Fizignút*
 II. *A Fizignút* K_2 , K_{7-9} , K_{11-13}
 A közöszavaz I. változat jobb mondattanilag.

853. Véle (K_3 stb.) némely másolatban *Vele*; Csokonai nyelvhasználatára inkább az előbbi a jellemző.
854. I. *véli*
II. *veszi* K_6-7, K_{10}, K_{14}
III. *revé* K_2
A II. nem ad olyan tiszta rímet, mint az I.; a III. — mint a 856. sornál külön szólunk róla — szövegromlás lehet. Az I. változatot kell hitelesnek tartanunk.
855. I. *Már e' dolgot* K_3, K_5
II. *Már a' dolgot*
Leetséges, hogy a „tréfára *veszi a dolgot*” kifejezést játszott bele a II. változatba. Az I. mindenképp logikusabb.
856. I. *A' tó fenekét szemléli*
II. *Ro/ A tó fenekét sem léli* K_{20}
III. *Ro/ A tó fenekét sem lelé* K_2, A_{III} . a 854/III. alapján jöhetett létre, a rím érdekében.
857. I. *Fut sántán*
II. *'S fut sántán* K_5
A kötőszó használata nem indokolt.
858. I. *Nyomul*
II. *Ro/ Nyomult* K_{14}
A múlt idő használata nem logikus. K_3 : *Nyomul*; em.
859. I. *Mert egész zsákmányt kívána* K_3, K_{14}
II. *Mert egész zsákmányt kívánna*
III. *Már egész zsákmányt kívána* $K_{7-9}, K_{15}, PM., K_{földy}$
IV. *Már egész zsákmányt kívána* K_{18}
A múlt idő itt kevésbé indokolt, s a rím miatt is kedvezőbb a II. A K_3 -at e szerint em. A *Mert* kötőszó használata a logikus, a *Már* elírás lehet.
861. *d'Onnyó* neve számos írásváltozatban található: *D'Onnya, Donnyó, Donna, Donnó, Dennyó, Dongó*, mivel a másolók nem ismerték föl a francia *Oignon* ('hagyma') szóval való összefüggését.
862. I. *a' dolgot megsejté*
II. *e' dolgot megsejté* K_{10}
III. *a dolgot meg nézé* K_{11}
Az I. illik ide leginkább értelmileg, a többi elírás lehet.
864. I. *El fut 's magát*
II. *El fut magát* K_{8-9}, K_{15}
A kötőszós I. változat az indokoltabb.
865. I. *És míg d'Onnyó sok tsapással*
II. *A' míg d'Onnyó sok tsapással* $K_{7-9}, K_{12}, K_{15}, PM., K_{földy}$
III. *Ro/ És míg Dongó tsak tsapással* K_{11}
Az I. változat logikusabb a II.-nál.
866. I. *Vívik maga*
II. *Vívék maga* K_4, K_{13}
III. *Ro/ Vívik meg a' K_{11}*

- A jelen idejű I. változat jobban illik ide értelmileg.
A K₃-ban *Trokszartakszal*; em.
867. I. *előbb állott* K₃, K₇₋₉, K₁₂₋₁₃, K₁₅, K₁₈, K₂₀
 II. *odébb állott*
 III. *eblábala* K₂
 IV. *elő állott* K₁₁
 A kéziratok többségében s a kiadásokban található II. változat mellett figyelmet érdemelhet az összö-
 veggel közeli rokonságban levő K₂-vel is egyező III.
 változat. Az I. változatbeli 'odébbáll' jelentésű
előbbáll-t különben a nyelvtörténet igazolja (ld.
 NySz.).
868. I. *a' véres*
 II. *e' véres* K₁₀, K₁₂₋₁₃
 III. Az I. változat a logikusabb. A másolatok egy részé-
 ben s a kiadásokban *Márs* helyett *Mars* található;
 Cokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
869. I. *Dühös fegyverével*
 II. *Véres fegyverével* K₁₀
 A magában álló II. változat bizonyára szövegromlás.
870. I. *Sok ezere*
 II. *Sok ezerek* K₇₋₉, K₁₅; PM., Toldy
 Nyelvileg az I. változat látszik valószínűbbnek, bár
 a II. is elfogadható. A K₆-ban *el-hullának* helyett *el*
hullanak van; voltaképpen a jelen idejű állítmány
 jobban illenék ide, viszont a rím (*csatának*) mégis
 az I.-t látszik igazolni.
872. I. *vereselt*
 II. *veresedett* K₆
 III. *veressé lett* K₁₁
 A II. és a III. bizonyára szövegromlás.
873. I. *el tellett*
 II. *Ro/ el terjedt* K₁₁
875. I. *nóvájokba* Némely másolatban s a kiadásokban
nóvájokban Cokonai gyakorlatának az előbbi felel
 meg.
 K₂; *nóvájokba* A 25. sor szerint em.
876. I. *Róla ekkép'*
 II. *Róla akkép* K₁₁, PM., Toldy
 III. *Ro/ Rólok ekkép'* K₉
 Értelmileg inkább az I. illik a szövegbe, bár a II.
 is elfogadható.
877. I. *Hogy a békák táborokba* K₂₋₃
 II. *Hogy a békák táborokban*
 III. *Hogy a békák táborában* K₁₀
 IV. *Hogy a béka táborába* K₁₁₋₁₃
 V. *Hogy a béka táborokban* K₇₋₉, PM., Kföldy
 Az I. változat felel meg leginkább Cokonai nyelv-
 használatának; az V. Márton önkényes szöveg-
 változtatása lehet.
878. I. *Nyoltz ezere*
 II. *Nyolc százezren* K₁₁

- A II. bizonyára szövegromlás.
 879. I. *a hartzba* K_3-4 , K_{12-13} , K_{15}
 II. *a harcban*
 III. *a' hadba* K_9
 IV. *a' hadban* K_8 , PM., Kföldy
 Az I. látszik leghitelesebbnek; a III. és a IV föl-
 hetően szövegromlás.
 A 879.—885. sor a K_6 -ból s a K_{11} -ből hiányzik.
881. I. *se mégyen* K_3 , K_{15}
 II. *se megyen*
 III. *sem mégyen* K_{12-13}
 IV. *sem megyen* K_2 , K_{4-5} , K_{7-8} , PM., Toldy
 Csokonai gyakorlatának ez I. felel meg leginkább.
882. K_3 : *ujjságai*; em.
 883. I. *Ellenbe* K_2 *így* K_3 : Toldy: HG.
 II. *Ellenben úgy* ÖV—ÖV², MM.
 Nyelvileg, logikailag mindkettő elfogadható.
886. I. *bár meg győzettek*
 II. *Ro/ már meg győzettek* K_{12}
888. I. *Mind öszre is*
 II. *Leg jelttyebb is* K_{11}
 A II. szövegromlás lehet.
889. *Bórrágadi* neve a másolatok egy részében s a kiadásokban *Bórrágódi* változatban fordul elő; a *Bórrágadi* alak itt is tisztább rímet ad a rímsszóval (*hadi*). A K_3 -ban a *gróf* szó kimaradt a sorból; em.
890. *Az Al-föld előfordul Alföld és alföld írásváltozatban is.*
891. I. *A' Magyar Országi hadi*
 II. *A' Magyar Országi s hadi* K_4 , K_{8-9} , K_{11}
 III. *A' Belsőországi hadi* PM., Kföldy
 A II. szövegromlás lehet, a III. Márton önkényes szövegváltoztatása.
892. I. *Sergek*
 II. *Sereg* K_2 , K_{7-8} , K_{13} , PM., Kföldy
 Bár alapszövegünkben is az I. változat fordul elő, megfontolandó az összöveghez közel álló K_2 által is megőrzött II. változat; a *sergek* a maga eliziójával kissé szokatlan Csokonai nyelvhasználatában.
894. I. *'S még messziről*
 II. *Még messziről* K_2 , K_6 , K_{11}
 III. *Ro/ 'S Még messzire* K_{17}
 A kötésszavas I. változat illeszkedik jobban a szövegbe.
895. I. *békákra*
 II. *békára* PM.
 Logikailag az I. a hiteles; a II. Márton önkényes változtatásának látszik.
900. K_3 : *ujj*; em.
 901. I. *A' Békaság* K_{2-3} , K_{12-13} , K_{15}
 II. *S a békaság*
 A kötőszó nem föltétlenül szükséges; az összöveg-

- hez közel álló K_2 -ben s az alapszövegünkben is előforduló I. látszik hitelesebbnek.
902. I. *Nyakra főre előttök*
 II. *Nyakra főre előttök* K_{8-9} , K_{15} , PM., Kföldy
 III. *Ro/ Nyakra főre előttök* K_{12-13}
 Logikailag a II. változat is elfogadható, de Csokonai és a kor nyelvhasználatának inkább az I. felel meg.
903. I. *Akkor e' Márs* K_3
 II. *Akkor a Márs*
 III. *Ekkor a Márs* K_{5-7} , PM., Kföldy
 Az alapszövegünkben előforduló I. változat látszik leglogikusabbnak.
905. I. *Esküdvé*
 II. *Esküdrén* K_{7-9} , K_{13} , PM., Kföldy
 A II. önkényes „szövegjavítás”-nak látszik; az előző sor *Allván* s a 907. sor *el állván* alakja éppen ellene mond e változatnak.
906. I. *Mennyre földre 's magára*
 II. *Mennyre s földre, magára* K_8 , K_{11-13} , K_{15}
 III. *Mennyre földre magára* K_2 , K_5
 Az I. a legjobb értelmileg.
907. K_2 : *utját*; em.
 909. *El törli*
 Ro/ *El törli* K_9
Vitéz lévén szándékát
 II. *Vitéz képpen szándékját* K_{11}
 A magános II. szövegromlásnak látszik.
913. I. *A' már széjjel vert*
 II. *Már a széjjel vert* K_{7-9} , K_{13} , PM., Kföldy
 A II. pontoskodó, önkényes változtatásnak látszik.
914. I. *De meg szánván*
 II. *A' meg szánván* K_4
 Mondattanilag, logikailag is az I. a helyes.
915. K_3 : *bánuló*; em.
 916. I. *szóllítja meg*
 II. *szólítja meg* K_4
 A múlt idő használata a helyénvaló.
917. I. *Collega uramék! mennykő*
 II. *Colleg' uramék! mennykő nagy* K_{3-4} , K_{7-10} , K_{13} , K_{15} , K_{18} , K_{20} , HG. — ÖV.²
 III. *Collég' Uramék nagy ménkő* K_5 , K_{12}
 A rimelés miatt is az I. változat látszik hitelesnek; a K_2 -nek és a K_5 -nak eredetileg a II. szerint másolt kéziratát is utólag az I. szerint átjavították. Alapszövegünket (*Colleg' Uramék menköl nagy*) mi is emendáltuk az I. változatnak megfelelően. A III. is szövegromlás lehet. A K_3 -ból hiányzik az idézőjel; em.
918. I. *Nagy dolog ez, úgy-e' hát ?* K_6
 II. *Dolog ám ez, úgy-e' hát ?* K_3 , K_{7-9}
 III. *Dolog ám ez : úgy-e' hát* K_{11}
 IV. *Dolog ám az úgy-e' hát ?* K_4 , K_8

Az I. a hiteles, a K₃-at (*Dolog ám ez úgy e hát*) is e szerint em.

919. I. *Isten üttse K₂₋₆, K₁₂₋₁₃*
 II. *Isten úgyse*
 III. *Isten engem K₇₋₉, K₁₅, PM., Kföldy*
 IV. *Ro/ Isten üttse K₁₀*
 Nyelviileg az I. a leghitelesebb.
 A K₄-ben s a K₅-ben ez a' *fűzkó* helyett az a' *fűtkó* van; az előbbi a logikus.
923. I. *lógott a' szűgyem*
 II. *rezgett a' szűgyem K₇₋₈, K₁₅, K₁₈, PM.—Toldy*
 III. *reszkett a' szűgyem K₉*
 IV. *lángolt a₆ szűgyem K₁₁*
 A III.—IV. önkényes szövegváltoztatás, illetve elírás lehet.
924. I. *No' tsak hát Márs Fiam Uram*
 II. *Ro/ No tsak Márs hát K₁₇*
 III. *Nosza hát Márs fiam uram K₁₁*
 IV. *Ro/ No hát Márs fiam uram is K₁₃*
 Az I. látszik leghitelesebbnek. A K₃-ból hiányzik a soreleji idézőjel; em.
925. *kend helyett némely másolatban (pl. K₄) ked olvasható.*
926. I. *Hadd bodorodjon*
 II. *Hadd fodorozzon K₆*
 III. *Ro/ Hadd bátorodjon K₁₅*
 IV. *Ro/ Hadd bodorogjon a Békák is K₁₃*
 A II—IV. mind elírás, illetőleg szövegromlás lehet.
927. I. *Le konyult*
 II. *Le nyomult PM.—Toldy*
 A II. alkalmasint Márton önkényes szóhelyettesítése a számára kevésbé ismert tájszó helyett. K₃: *konyult*; em.
928. I. *Pallas tuztám*
 II. *Pallas cicám K₂, K₆, K₁₄, HG.—ÖV.²*
 III. *Pallas ötsém K₁₁*
 IV. *Ro/ Pallas azután K₄*
 A II. változat másolói bizonyára nem ismerték a *cica* szót, s behelyettesítették a hasonló hangzású *cicá*-val; szóhelyettesítés lehet az *ötsém* is a III.-ban; a szónak volt 'hűg' jelentése is a régi nyelvben (ld. ÉrtSz.).
 Ő kemével helyett némely másolatban *ökelmével* van.
929. I. *Le lóduhatsz 's egyg erővel*
 II. *Le lóduhatsz egy erővel K₁₁*
 III. *Lelóduhat s egy erővel K₄₋₈, K₁₁*
 IV. *Leballaghatsz 's egy erővel K₇₋₉, K₁₅, PM., Kföldy*
 V. *Lelóduhat egy vesszővel K₁₂₋₁₃*
 VI. *Lelóduhatsz s egy vesszővel K₁₁*
 VII. *Le indulhat K₂₀*
 A II—V. szövegromlásnak látszik. K₃: *Le lodulhatsz*; em.

930. I. *Virgázzátok fel őket*
 II. *Virgázzátok fel ötöt K₂*
 III. *Virgázzátok meg őket K₁₅*
 A II. szövegromlás, a III. önkényes változtatás lehet.
932. I. *Fel zudul 's az K₃, K₁₁*
 II. *Fel zendült s az*
 III. *Fel zendült az K₂, K₇*
 IV. *Felindult az K₁₂*
 Az I. látszik hitelesnek a szóhasználat szempontjából, bár a többi változatban található múlt idő jobban ide illenék (v. ö. a 934. sor állítmányával). A K₇-beli *zudul*-t em.
933. I. *Neki, mivel nagy Despota*
 II. *Neki minthogy nagy Despota K₇, PM., Kföldy*
 III. *Ro/ Neki mivel nem Despota K₁₁*
 Az I. felel meg Csokonai nyelvhasználatának, a II. és a III. elírás, illetőleg szövegromlás lehet.
934. I. *Nein nichts(nix)-szel feletlenek K₃₋₄, K₁₀, K₁₅*
 II. *Nájn Nixxel feletlenek PM., Kföldy*
 III. *Nein, Nixxel feletlének*
 IV. *Nein nix-el feletlének K₂*
 V. *Ro/ Nagy Nichts-szel feletlének K₁₂*
 VI. *Ro/ Najnikszel feletlének K₈₋₉*
 VII. *Ro/ Nei musszal K₁₇*
 A rímelés miatt az alapszövegünkben is megtalálható *feletlének* alak látszik leghitelesebbnek, bár a kiadásokban mindmáig előforduló *feletlének* sincs ellentétben Csokonai nyelvhasználatával. A IV. csak úgy fogadható el, ha föltételezzük a *Nein* két szótagú ejtését. K₃: *nixel*; em.
936. I. *'S Jupiternek*
 II. *Jupiternek K₁₁*
 A kötőszós I. változat a logikusabb.
937. *Categoriával Némely kézírathán s kiadásban előfordul a kategóriával írásváltozat is. A K₁₂-ben Ro/ caracteriával*
938. *Oh Némely másolatban Ó írásváltozat található; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg. A K₃-ból hiányzik a sореleji idézőjel; em.*
939. I. *vitézsége*
 II. *mestersége K₈*
 A II. szövegromlás lehet.
940. I. *Nem használhat 's e' romlásnak*
 II. *Nem használhat 's a romlásnak*
 III. *Nem használhat e romlásnak K₂, K₁₁₋₁₃*
 IV. *Nem használ hát e romlásnak K₂*
 V. *Nem használnak 's e romlásnak K₇₋₉*
 VI. *Nem használnak e romlásnak K₁₇*
 VII. *Ro/ Nem használhat le romlásnak K₄*
 Az I. a leglogikusabb, a többi változat kisebb-nagyobb szövegromlás eredménye.

941. Némely kéziratban *lessz* helyett *lész* olvasható; Csokonai gyakorlatának inkább az előbbi felel meg.
943. I. 'S *Bórrágadinak* K₁₂₋₁₃
II. *Bórrágadinak* K₃₋₅, K₇₋₉
Mondattanilag is a kötőszóval kezdődő változat a helyesebb, szemben a kiadásokban mindmáig található II.-kal; alapszövegünket is az I. szerint em.
945. A K₈-ból hiányzik a *soreleji* idézőjel; em.
946. I. *Nem hullatod*
II. *Nem hajgálot* K₁₂
A II. szövegromlás lehet.
948. I. *le verettenek*
II. *megverettenek* K₁₁, PM., Kföldy
Az I. felel meg inkább a tartalomnak.
949. I. 'S A' *mellyekkel Enceládot* K₃, K₅₋₈, PM., Kföldy
II. *A mellyekkel Enceládot* Toldy stb.
III. Ro/ *A melly ellen Enceládot* K₁₁
IV. Ro/ 'S *mellyekkel az elszaladott* K₁₂₋₁₃
A kötőszavas I. jobb mondattanilag a II. változatnál.
950. I. *És a több reád támadott*
II. Ro/ *S vele a sokra támadott* K₆
951. I. *Titánokat meg töréd* K₃, K₁₀₋₁₁
II. *Titánokat meg töröd* K₄, K₁₂
III. *Titánokat leveréd* K₇₋₉, K₁₈, PM., Kföldy
IV. *Titánokat meggyőztéd* Toldy
V. *Tyrannokat megtöréd* K₂, K₁₈, K₂₀
VI. *Gigásokat le veréd*
Az I. látszik hitelesnek, a többi szövegromlás lehet.
952. I. *Igy szólla Márs s le szállani*
II. *Igy szólla Márs, le szállani* K₆, K₁₇
III. *Igy szólla Márs s az Istenek* K₂₋₉, K₁₀₋₁₃, K₁₅
A III. nyilvánvalóan hibás: így nem rímel a sor a 954. sor *hajtani* szavával; a K₁₂-ben a szöveg az I. szerint át is van javítva; az I–II. közül logikailag, nyelvtanilag az I. látszik hitelesebbnek. A K₈-at is az I. szerint em. A kéziratokban: *Igy*; em.
953. I. *Az Istenek nem mernek*
II. Ro/ *s az Istenek* K₁₈
III. *Le szállani nem mernek* K₆
IV. Ro/ *Ieszállani nem mernek* K₂₋₅, K₇₋₁₀, K₁₈, K₁₈
V. Ro/ *De le szállni nem mernek* K₁₁
Az I. a hiteles, a többi szövegromlás lehet. A K₈-at az I. szerint em.
954. I. *Hanem menykövet hajtani*
II. *Hanem menyköket hajtani* K₆
III. *Hanem menyköveket hajtani* K₄
IV. Ro/ *Hanem menykövet hajtának* K₈
V. Ro/ *Hanem hajtani menykövet* K₁₀
A rímelés miatt is az I. lehet hiteles, a többi szövegromlás.

955. I. *Tanútslák*
 II. *Tanútslnak* K₉, K₁₂
 III. *Javaslák* K₇₋₈, K₁₈, Toldy
 IV. *Ro/ Tanútsolnak* K₁₉
 Alapszövegünkkel ellentétben az I. látszik hitelesnek, a K₉-at is a szerint em. A III. téves olvasat vagy szándékos javítás lehet; a II. azért jöhetett létre, mivel az előző sorokban jelen idő van.
956. I. *Ki is ezek tanútsából*
 II. *Ro/ Ki is egyett tanútsából* K₁₇, K₉: *tanútsából*; em.
957. *hasítékjából* Némely másolatban s a kiadásokban *hasítékából*
 K₉: *hasítékjából*; em.
958. I. *Ki huza egy nagy menykőt*
 II. *Kihúz egy nagy mennykővet* K₄, K₁₀, K₁₂, PM., Kföldy
 III. *Előránt egy nagy menykőt* K₄
 IV. *Ki húza egy menykővet* K₁₇
 Az I. változat látszik hitelesnek; a K₄-ből a 958—960. sor hiányzik. K₉: *Kihuza*; em.
959. I. *Hát mihelyest ezt ki vette*
 II. *Hát mihelyest azt kivette* K₂, K₅, K₁₀
 III. *Ro/ Hát mihelyst ezt levetette* K₁₁
 Az I. változat mellett figyelmet érdemel a II. is. *hasítékjából* Némely másolatban s a kiadásokban *hasítékából*. A rímnek egy *hasítékából* alak felelne meg leginkább.
960. *Az üllepe olly felette*
 II. *Az ülete olly felette* K₁₃, PM., Kföldy
 III. *Ro/ Az üllepe olly feneke* K₁₁
 Az I. felel meg Csokonai szóhasználatának, a II. szépítő szándékú javítás lehet.
962. I. *Nagyot durrant hátulról*
 II. *Nagyot durrant hátulról* K₇₋₉, K₁₁, PM., Toldy
 Az I. változat ad jobb rímet, ezt kell hitelesnek tartanunk.
963. I. *Hogy az el szédült*
 II. *Hogy az egybe gyűlt* K₇₋₈, PM., Toldy
 A II. szövegromlás vagy szándékos szövegjavítás eredménye lehet, noha — figyelembe véve a következő, 964. sor. II. változatát — ez a megoldás szinte logikusabbnak tűnik.
964. I. *Egészen el rémültenek*
 II. *Egészen elszédültenek* K₇₋₉, K₁₃, PM., Toldy
 III. *Ezen mind elrémültenek* K₁₁
 Az I. mellett komolyan figyelembe veendő a II. változat is (v. ö. a 363. sor jegyzetével). A III. szövegromlás lehet.
965. I. *'S Bé fogták*
 II. *'S be-fogták* Kföldy
 III. *'S Bé fogák* K₄
 IV. *Be fogták* K₇

- V. *S be dugták* K₂, K₁₁
 VI. Ro/ *S Eldugták* K₄
 Az I. látszik leghitelesebbnek, a II.-vel szemben ez felel meg Csokonai nyelvhasználatának; esetleg még figyelembe veendő az V., amely az összöveghez közel álló K₂-ben is megtalálható. A K₃-ban '*S Bé fogtak*'; em.
968. I. '*S hogy Majestássát meg látták* K₃₋₅, K₁₀, K₁₂₋₁₃
 II. *Hogy majestását meglátták*
 III. *Hogy majestását meglátták* K₈
 IV. Ro/ *S Májestássa hogy meglátták* K₆, K₈
 Az alapszövegünkben is előforduló kötőszavas I. változat látszik leghitelesebbnek; a *meg látták* jobb rímet ad, mint a III. változatbeli *meg láták*, s a következő sor *El dugták* igealakja is az előbbi látszik igazolni.
969. I. *El dugták szem héjjokat*
 II. *El dugák szem héjjokat* K₇
 III. Ro/ *Eldugák szeméjjekeket* K₁₃
 Az I. látszik hitelesnek, bár a II. is elfogadható, különösen akkor, ha a 968. sor III. változatát tekintjük.
970. I. *De a' dugást úgy intézték*
 II. Ro/ *De a' dugást úgy ejtették* K₁₅
 A rím miatt is az I. látszik hitelesnek.
971. I. *Hogy ujjaik között nézték*
 II. *Hogy ujjaik között nézték* K₆, K₁₀
 III. *Hogy ujjaik közt szemlélték*
 Az I. látszik hitelesnek, bár nyelvileg-logikailag a II. is elfogadható. A III. szövegromlás lehet.
972. I. *Mint leányaink*
 II. *Mint leánykáink* K₂, K₈, K₁₁₋₁₂
 Lehetséges, hogy a II. változat a hiteles: az egy évvel korábban írt *Az istenek osztózása* azonos tartalmú 322. sora így hangzik: *Mint Leánykáink szokták*.
973. I. *A békáknak 's egereknek*
 II. *A' békáknak, egereknek* K₂
 A kötőszavas I. jobb mondattanilag.
974. I. *Sergei meg rettennek* K₃
 II. *Sergei megrettennek* K₁₂
 III. *Seregi megrettennek* K₂, K₁₀
 IV. *Seregi megrettennek*
 Bár az összöveghez közel álló K₂-ben (III. változat) s alapszövegünkben is jelen idő van, a kéziratok zömében s a kiadásokban mindmáig használt múlt idejű változat logikusabbnak tűnik. A K₃-at e szerint em.
975. I. *Soká volt míg fel eszméltek*
 II. *Soká volt míg fel eszmélnek* K₂₋₃
 III. Ro/ *Soká volt hogy félelmeknek* K₇₋₉, K₁₁, K₁₅, PM., Kföldy

- IV. Ro/ *Soká volt míg félelmeknek* K₁₇
V. *Soká volt míg fel serkentek*
Álmokból fel eszméltenek K₂₀
Az I. látszik leghitelesebbnek, bár figyelmet érdemel a II. és az V. is (v. ö. a 974. sor jegyzetével). A III. elírás. A K₆-ban *míg* helyett *még* van. A múlt idő használata a logikusabb itt is; a K₃-at e szerint em.
976. I. *S álmokból fel serkentek*
II. *'S álmokból fel serkennek* K₂₋₃
III. *Álmából felserkennek* K₇, K₁₆, PM., Kföldy
IV. *Álmából felserkentek* K₈₋₉
V. *'S Álmokból fel eszméltek* K₁₁
Az I. látszik leghitelesebbnek: v. ö. az előző két sor jegyzetével. A K₃-at e szerint em. A III.-at illetően ld. a 975/III.-ra tett megjegyzést.
978. I. *nyakazni*
II. Ro/ *nyakazván* K₄
III. Ro/ *nyakazta* K₂₀
979. I. *Tűzre termett békákat*
II. Ro/ *S tűzre termett Békákat* K₇₋₈, K₁₈
III. Ro/ *S tűzről pattant Békákat* K₁₅
980. I. *És el is vesztette volna*
II. *Ez el is vesztette volna* K₇₋₉, K₁₆, PM., Kföldy
A II. szándékos szövegjavításnak, illetve szövegromlásnak látszik.
982. I. *Hogy ha meg nem szánta volna*
II. Ro/ *Ha Jupiter meg nem szánta* K₁₀
983. I. *Jupiter e' párákat* K₂, K₉, K₁₅, PM., Kföldy
II. *Jupiter a' párákat*
III. *[Ha Jupiter meg nem szánta] volna szegény párákat* K₁₀
A föltételezett összszöveghez közel álló K₂-vel egyező I. változat lehet a hiteles; a K₃-at e szerint em.
- 984—985. I. *Ki a' Tó mejjékről végre*
II. *El küldötte segítségre*
Ro/ *El küldötte segítségre*
Ki a' Tómejjékről végre K₇₋₉, PM., Kföldy
III. Ro/ *S Elküldötte segítségre*
A II—III. sorcsereje szövegromlás lehet.
986. I. *A Karchinos nemzetet*
II. *A Carcinos nemzetet* Toldy
III. *A' Karchinok Nemzetét* K₃₋₄, K₁₀₋₁₁
IV. *A' Békák szomszédjokat* K₇₋₉, K₁₈, K₁₉, PM., Kföldy
V. *Akkor egy nagy nemzetet* K₂
Az I. változat látszik leghitelesebbnek, az alap-szövegünkben is előforduló III. téves olvasatból eredhet; a IV—V.-ben az előttiük ismeretlen szót helyettesítették be a másolók. A Toldytól eredő II. helyesírási modernizálás, bár a kéziratok *Karchinos* alakja sem egészen pontos átirása a görög *καρχίνος* szónak. A K₃-at az I. szerint em.

987. I. *mennek* K₃₋₆, PM., Kföldy
 II. *mentek* K₉
 A másolatok és a kiadások többségében előforduló II. változattal szemben az alapszövegünkben is előforduló jelen idejű I. változat látszik hitelesebbnek: a 989. sorban is jelen idő van (*tekingetnek*).
988. I. 'S *Tsontból* K₃, K₁₂₋₁₃
 II. *Tsontból*
 Az alapszövegünkben is előforduló kötőszavas I. változat látszik hitelesebbnek. A *vagynak* helyett némely másolatban *vannak* olvasható; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
989. I. A' *mellyekből tekingetnek*
 II. A' *mejjekből tekingetnek* PM.
 III. A *mellekéből tekingetnek* Kföldy
 IV. A' *mellyből ki tekingetnek* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈
 V. A' *mellyekből tekingetvén* K₁₁
 VI. *Hátulyokból tekingetnek* K₂₀
 Az I. változat látszik hitelesnek; a *mellyek* itt 'pectus' értelemben áll, ezt igyekezett Márton és Kföldy a helyesírással is hangsúlyozni. A IV., V. és a VI. szövegromlás lehet.
990. I. *Nyakok egy srófot*
 II. S *nyakok egy srófot* K₁₀
 III. Ro/ *Nyakuk egy srófát*
 Az I. tekinthető hitelesnek: a kötőszó itt főleges.
991. I. *hátokon* Némely másolatban (pl. K₂) *hátakon* Kföldynél *hátukon*: a legelső felel meg Csokonai nyelvhasználatának.
992. I. 'S a' *két nagyobbik lábokon* K₃₋₄, K₁₃
 II. A *két nagyobbik lábokon*
 III. A *két hátulsó lábokon* K₇₋₉, K₁₅, K₁₈, PM., Kföldy.
 Az alapszövegünkben is előforduló I. változat látszik hitelesnek; a III. szövegromlás vagy önkényes szövegmódosítás lehet. Némely másolatban *lábokon* helyett *lábakon* (K₂), illetve Kföldynél *lábukon* van; az I. felel meg Csokonai gyakorlatának.
993. *Guillotín* K₃ stb. Előfordul *Grillotín*, *Grillotín* alakban is a másolatokban.
994. I. *Békákkal egy hazúiak* K₂₋₅, K₈₋₁₀, K₁₂₋₁₃, K₁₅
 II. A *békákkal egyházak*
 III. Ro/ *Békákkal egy hazafiak* K₆
 Szemben a kiadásokban máig szereplő II. változattal, az I. a logikus, ez látszik hitelesnek; ez található meg az őrszöveghez közel álló K₂-ben is. A II.-at bizonyára a kissé szokatlan névelőtlenség hívta életre a másolatokban.
995. *Vélek* Némely másolatban *Velek* van; Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
996. I. *Két fejűek nyolcz lábúak* K₂₋₃, K₁₀₋₁₃
 II. *Két fejűek s nyolc lábúak*
 III. *Két szeműek nyolc lábúak* K₇, PM., Toldy

- IV. Ro/ *Nyóltz szeműek két lábuak* K₁₅
V. Ro/ *Nyóltz lábuak két szeműek* K₈
VI. Ro/ *Két lábuak nyóltz szeműek* K₉
Az alapszövegünkben is előforduló kötőszó nélküli I. látszik hitelesebbnek, szemben a kiadásokban (HG. — ÖV.²) máig megtalálható II. változattal.
A III. a másoló, illetve kiadók önkényes szöveg-változtatása lehet: így akarták „értelmesebbé” tenni a hátrafelé is haladni tudó rákok „kétfejű”-ségére vonatkozó groteszk célzást.
999. I. *Nevezik*
II. *Csufolják* K₆
Az I. változat látszik hitelesnek a II. egyetlen adattal szemben.
1000. *Lexiconjai* Előfordul *Lexiconai* és *lexikonjai* alak-, illetve írásváltozatban is.
1002. I. *El vagdalták*
II. *Elvagdalták* K₂, K₁₀, K₁₅
Az I. látszik hitelesnek (v. ö. *El metélék*, *sietének* a következő sorokban).
1003. I. *El metélék*
II. *Elmetélték* K₂, K₁₀₋₁₁, K₁₄₋₁₅, PM. t Toldy
Az I. látszik hitelesebbnek; ld. az előző sorhoz fűzött megjegyzést. K₉: *szegényekk* [= *szegényeknek*]
1004. I. *Kezeket és lábokat*
II. Ro/ *Fülöket és farkokat* K₂₀
1005. I. *Mellyre ök meg félemlének*
II. Ro/ *Mellyektől meg félemlének* K₆
III. *Mellyre ök meg riadának* K₃
A II. és a III. is szövegromlás lehet. K₉: *g* [= *meg*] *félemlének*
1006. I. *'S hanyatt homlok sietének* K₃₋₄, K₁₀, K₁₃
II. *Hanyatt homlok sietének*
III. *'S hanyatt homlok rohanának* K₅
A kötőszavas I. látszik hitelesebbnek a kiadásokban mindmáig szereplő II.-nál. A III.-ra nézve ld. az 1005/III. jegyzetét.
1008. I. *Már tsak nem*
II. *Már szinte* K₁₀
A másolatok többségében előforduló I. látszik hitelesebbnek.
1009. I. *A' nap tüzes lovai*
II. *A' nap fényes lovai* K₇₋₉, K₁₅, PM., Kföldy
Az I. az értelmesebb és ide illőbb.
1010. I. *Fényes posztilionnyának*
II. *Tüzes posztilionnyának* K₇₋₉, K₁₅, PM., Kföldy
III. *S már fényes postilonjának* K₁₂
Az I. lehet a hiteles a II.-kal és a III.-kal szemben (v. ö. a két előző sorral).
1011. I. *El hunyván sígárai*
II. Ro/ *El hagyván sígárai* K₅
III. *Enyészvén sígárai* PM., Kföldy

- IV. *El hulván ságárai* K₄
V. *El nyugván ságárai* K₁₀
Az I. látszik hitelesnek, a többi szövegromlás, illetve önkényes szövegváltoztatás lehet.
1013. I. *Ezen egy napi*
II. *S ezen egy napi* PM., ÖV.²
A kiadásokban szereplő kötőszavas változat logikátlan; föltehetően Mártontól ered.
1014. I. *leve vége*
II. Ro/ *Vége leve* K₆
1015. I. *Nékem is fogytig ki égett*
II. *Nekem is fogytig ki égett* K₈, K₁₄, Kföldy
III. *Nékem is fogytig ki ége* K₇₋₉
IV. Ro/ *Nekem is ki égett fogytig* K₁₀
V. Ro/ *Nekem is pedig ki égett* K₂₀
A rímelés miatt is (termett) az I. változat lehet hiteles; Csokonai nyelv szokásának a *Nékem* alak felel meg.
1016. I. *A' dohányom azomba* K₂₋₆, K₉, K₁₁₋₁₃, K₁₅
II. *A dohányom azonban*
III. *A dohányom; 's azomban* K₇₋₈, K₁₈
Csokonai gyakorlatának s a kor nyelvhasználatának az I. felel meg, szemben a kiadásokban mindmáig szereplő III. változattal. A III. téves mondattagolás eredménye.
1017. I. *termett*
II. *terme* K₇
Az I. a hiteles; v. ö. az 1015. sor jegyzeteivel.
1018. I. *Heliconba* K₂₋₉, K₁₁₋₁₃, K₁₅, PM., Kföldy
II. *Helikonban*
Szemben az újabb kiadásokban található II. változattal, az I. felel meg Csokonai nyelvhasználatának. Itt kell szólnunk Csokonai és Márton József lapalji magyarázó jegyzeteiről.
A Márton József-féle 1813-i első kiadásban függelékként 1–40 jegyzet csatlakozik a vershez a következő címmel: „Jegyzések és magyarázatok a sorok erőnyájában álló számok szerint.” (PM. I, 42. l.) Az utalás az egyes sorok után található számokra („index”-ekre) vonatkozik; a későbbi kiadások lapalji jegyzetként közölték Márton kiadásának szómagyarázatait, anélkül, hogy megpróbálták volna eldönteni: kitől származnak. Toldy sem tett rájuk megjegyzést: egy jegyzet (a 4.) azonban bővebb nála, mint Mártonnál, s 33* jel alatt (531. l. h.) közli azt a terjedelmesebb magyarázatot is, amelyet Márton nem vett föl külön a jegyzetek közé, hanem egy székesfehérvári olvasónak hozzá intézett leveléből idézte „A' kiadónak némelly jegyzései” cím alatt a IV. kötetben.
- A szóban forgó jegyzetet már Kföldy is fölvette, ezzel a megjegyzéssel: „Cs. írja”. A Toldyt követő későbbi kiadások is közölték; a HG.-ből azonban

kimaradt. A HG. némelyik jegyzetnél (5., 34., 40.) arra utalt, hogy Márton József fűzte őket a szöveghez; arról azonban nem nyilatkoztak a kiadók, hogy valamennyi jegyzetet Márton munkájának tartják-e. Az id. Mata János tanulmányával 1957-ben megjelent debreceni *Békaegérhartz* ezt a megjegyzést tette a vers lapalji magyarázataira: „A jegyzeteket Márton Józsefnek, kiadójának tulajdonítják, bár stílusuk alapján egyike-másika feltehetően Csokonai munkája.” (81. l.) A kiadványt sajtó alá rendező Koczogh Ákosnak igaza van: a jegyzetek egy része bizonyosan Csokonaitól ered. Erről meggyőző a Márton által közreadott levél is, amelyben az áll, hogy Csokonai „estve vagy inkább éjtszaka, a' Manuscriptum végére némelly Jegyzéseket és Magyarázatokat tett. Ezeknek nagyobb része, a' mint látom, a' mostani kiadás végén meg van ugyan: de egy, a' melly valóban nevezetes, nintsen ott meg”.

A levélíró szerint tehát Márton „nagyobb részét” közölte Csokonai jegyzeteinek.

Hogy melyek a Csokonaitól származó jegyzetek, arra is van némi támpontunk; Márton kiadása összesen 40 jegyzetet közöl (a függelékbe tett hosszabb jegyzettel együtt 41-et). Erről a nevezetes jegyzetről írta a Csokonait egykor vendégül látó levélíró: „18-dik Jegyzés. a' 83-dik Versre. (Mert a' nálam levő Mssptban [= Manuscriptumban] numerisálva vannak a' Verselek eleitől fogva).” Ennek alapján némileg fogalmat alkothatunk Csokonai eredeti jegyzeteinek számáról. Ugyanis az eredeti kéziratnak — a levélíró szerint — 18. jegyzete a Márton kiadásában a 34.-nek felel meg. Az 1–33. jegyzet közül tehát csak 17 a Csokonai eredeti jegyzete. Tekintettel arra, hogy 40 jegyzetet közöl Márton: megállapíthatjuk, hogy a Márton-féle jegyzeteknek csak mintegy fele származhat a költő kezétől. Hogy melyek azok, arra is van némi fogódzkodunk, bár nem lehet mindig határozott választ adni. Úgy látszik, hogy az egyszerű és száfszavú — szótári jellegű — szómagyarázatok zöme Mártontól ered; a bővebb jegyzetek a költő alkotásai.

E szemponton túl föl kell tételeznünk, hogy a latin kifejezések többségét Csokonai nem magyarázta meg a jegyzetekben, mivel a latinos műveltségű hazai értelmiség — akik közé levélíró házigazdája is tartozhatott — bizonyára ismerte ezek zömét, s inkább a francia, a német s más idegen szavak jelentésére volt kíváncsi. Ennek tudatában meg is kísérelhetjük, hogy szétválogassuk a Csokonai, illetőleg Márton által írt jegyzeteket, amelyek a PM.-ban, a fentebb megadott helyeken így találhatók:

„Jegyzések és magyarázatok a' sorok erányában álló számok szerint.”

- ¹ Kőrmös hal, az az: béka.
² Bon jour! Frantziánul van, o l v a s d: bon zsűr; ezt teszi: jó napot!
³ Haereditario Jure: az az: örökös jussal.
⁴ Im-Hoff, régenten híres könyvnyomtató volt Bazileában.
⁵ Kalandozó, az az: Kalandáriom.
⁶ Donna, Főbb rangú Aszszonyság v. Dáma.
⁷ Panizálnak, az az: kenyereznek, esznek.
⁸ Monsieur, o l v a s d: Moszió Ölyv, az az: Ölyv Úr.
⁹ Madám, Aszszonyság.
¹⁰ Festung, Fejtung, vár.
¹¹ Stratagemma, hadi fortély.
¹² Nationalis Industria, Nemzeti szorgalmatosság, munkásság.
¹³ Sehól sints, a n n y i t t e s z m i n t: ahoz képest semmi sem; vagy, elbujhat előtte; nem is hasonlítható ehez, 's a't.
¹⁴ Az öreg Anchisest Éneás, a' fia, Trója elpusztulásakor a' hátán vitte ki az égő városból.
¹⁵ Tráger, így nevezik a' nagy városokban a tereh hordásból élő embereket, a' kik a felvállalt terhet többnyire a' hátakon viszik.
¹⁶ Jubilate! Íháj haj!
¹⁷ Delicate, kedvére.
¹⁸ Mord! Rettung! Gyilkos! Segéljete! [E jegyzetnek voltaképp nincs szerepe Csokonai eredeti hiteles szövegében, csupán a Márton által önkényesen átalakított szövegben.]
¹⁹ Ebek harmintheadjától. Némelly kézírásban így van, E b e s, M i n d e g y. Amúgy közönségesebb; így eredetiképpen jobb. Wolfsthall-t Posonyon túl régenten Ebesfalvának és Ebesnek is hívták. Innen vehette az a' szöllás formája eredetét.
²⁰ Elpatkolni, elveszni, meghalni.
²¹ Rock, bő kaput, kabát.
²² Jus Gentium, Népek v. Nemzetek jussa.
²³ Captivalni, fogságra tenni.
²⁴ Kron-Printz, Korona Örökös Hertzeg.
²⁵ Kannibáloknak neveztetnek a' Karaibi Szigetek vad lakosi, a' kik elforgott ellenségeiket megeszik. Katzik v. Kadzik, vezér.
²⁶ Bellica Cassa, 'S az Armamentarium; a' Hadi Kaszeza és a' Fegyvertár.
²⁷ Concredálják, reábízzák.
²⁸ Contrahálja, öszvehúzza.
²⁹ In anxio, nagy szorongattatásban.
³⁰ Ambassadór, Főrangú Követ; Fő-Követ.
³¹ Klúb, v. Clubb, öszveszövetkezett társaság.
³² Vigéla, virágozott; volt szokásban.
³³ Champagne, Város és egész Kerület Frantzia országban, a' hol a híres Sámpányi borok teremnek.
³⁴ Serbedli, serbli, a' Magyarnak nints, és így neve sints. Hagyjuk meg hát serblinek ezt az ójjeli edényt.
³⁵ „A' mit itt a' Jupiter szájából hallunk, meg ne ütközz rajta Jámbor Magyar Olvasó. Azt mondhatja ő, az ő egében a' mit akar — — az ő szemei már igen elgyengülvén ujságot is alig olvas, nem hogy egyebet. Az illyeneket kétségkívül a' nagyobb Assemblékba' hallja külföldön: — — ott is

elég Jupitererek 's Merkuriuskák vannak, a' kik Hazánkról és Nemzetünk-ről így gondolkoznak. De engedjük meg ezeknek is ezt a' kis járatlanságot, a' világ egy ilyen kis eldugott Kanahánjába', nints annak egyéb oka, hanem hogy mi minden affélének, a' mi Honnyunkban történik, mindjárt dobot üttetni nem szeretünk; még távolabb vagyunk pedig attól, hogy azzal, a' mit magunkról és másokról tudunk, úgy kereskedni és kedveskedni szeretnénk, mint a' Tokaji 's több más borainkkal."

³⁴ Slepp, úszó ruha, páva farkú köntös.

³⁵ Báró de Grand; a' Frantzia nyelvben ez a' *de* nemesi rang jele a' Nevek előtt, mint a' Németben a *von* és a magyarban az *i* helyett felvett *y* a' Nevek végén. — Grand ezt teszi; Nagy; t. i. méltóságára, vitézségére nézve.

³⁶ Kröte, Német szó, tesz: varas békát.

³⁷ Grenouille, Frantziául van; olv. Grenuill az az: béka.

³⁸ Adieu, olv. adió, Frantziául van, ezt teszi: Isten hozzád!

³⁹ Nichts, Nicht, semmi. Itt ennyit tesz: de abból semmi se lesz.

⁴⁰ Srófot, némiely kézírásban *Strófát* találtunk."

A jegyzetek szerzőségének szövegkritikai kérdése:

1. A *körmös hal* „antonomasia” magyarázata alkalmasint magától Csokonaitól ered.
2. *Bon jour!* E jegyzet magyarázata Mártontól és Csokonaitól egyaránt származhat.
3. *Haereditario Jure* Mint jogi terminus talán Mártontól származik. Kföldy elhagyta az „az az”-t.
4. *Im-Hoff* Valószínűleg Csokonaitól; Kföldy-nél e jegyzet így hangzik: „Im-Hoff, az európai uralkodó familiák genealogiáját írta le.” Toldy meghagyta a PM. eredeti szövegét is, de kiegészítette Kföldy hozzátoldásával.
5. A „*Kalandozó*” maga is Mártontól eredő szóhelyettesítés lehet, s így a magyarázat is tőle származhat. Kföldy meghagyta, de *Kalendarium*-ot írt.
- 5.* *Donna* Talán Csokonaitól; Kföldy a *-ot elhagyta s e jegyzetet a 6. sorszámmal látta el.
6. *Panizálnak* Mártontól s Csokonaitól egyaránt eredhet.
7. *Monsieur* Erre is vonatkozik előbbi megjegyzésünk. Kföldy a 7—8. jegyzetet összevonta.
8. *Madám* Talán Mártontól, mivel a „madám”-ot Csokonai a *Dorottya*-ban sem magyarázta.
9. *Festung* Talán Csokonaitól; Márton 1810-iszótárában ui. az értelmezés első szava: 'erősség'. Kföldy ezt írta utána: „(Itt egérfogó értetik.)”
10. Bizonyára Mártontól: a *stratagema* szót Csokonai a *Dorottya*-ban sem magyarázta, s Márton 1818-i latin—magyar szótárában pontosan így „hadi fortély” a szó értelmezése. Kföldy ezt írta még utána: „v. csol”.
11. *Nationalis Industria* Talán Csokonaitól. Kföldynél a latin kifejezés első értelmezése: „nemzeti ipar”.
12. *Sohol* *sincs* Bizonyára Mártontól: 1811-i Magyar—német és német—magyar lexicon-a ugyanis így értelmezi a szót: „Sohol, adv. nirgend, nirgends, sohol sints. a) er. sie, od. es ist nirgends;

sohol se, nirgends. b) es ift nichts dagegen; ift gar nicht damit zu vergleichen”.

A *sehol sincs*-nek ilyen értelmezését másutt nem találtam.

13. „Az öreg *Anchises*...” Csokonaitól s Mártontól egyaránt eredhet.
14. *Trager* Valószínűleg Csokonaitól. Márton 1811-i szótárában a *Trager* 2. jelentése: 'terehhordó' Kföldynél: „Träger: tereh-hordozásból élő ember, főleg a' nagy városokban.”
15. *Jubilate!* Föltehetően Mártontól.
16. *Delicate* Szintén Mártontól származhat. Kföldy még ezt tette hozzá: „kényelmesen”.
17. *Mord! Rettung!* ... Ez is bizonyosan Mártontól, mivel az eredeti szövegben nincs meg e sor.
18. *Ebek harminztadjától* Bizonyára Mártontól, mivel a vers „némely kézírásai”-ra hivatkozik.
19. *Elpatkolni* Talán Csokonaitól.
20. *Rock* Föltehetően Mártontól: 1803-i német—magyar szótárában a *Rock* értelmezése: „kaput, kabát”.
21. *Jus Gentium* Mint újabb politikai fogalmat talán Csokonai magyarázta.
22. *Captivalni* Egyaránt származhat Csokonaitól s Mártontól.
23. *Kron-Printz* Bizonyára Mártontól; 1803-i német—magyar szótárában a *Kron-Prinz* értelmezése „korona örökös hertzeg”.
24. *Kannibálok* *Katzkija* Nagy valószínűséggel Csokonaitól.
25. *Bellica Cassa*, 's az *Armentarium* Mint újabb kifejezést talán ezt is Csokonai magyarázta. Kföldynél: „a' hadi pénztár és fegyvertár”.
26. *Concredülják* Mártontól eredhet: szótárában ugyanígy található az értelmezés.
27. *Contrahálja* Szintén Mártontól származhat: lexiconában hasonló a szó értelmezése.
28. *In anxio* Talán Mártontól. Kföldynél a latin kifejezés első magyar értelmezése: „szűkülve”.
29. *Ambassadör* Valószínűleg Mártontól; szótárában az *Ambassadeur* értelmezése: „főkövet”.
30. *Klubb* Bizonyára Mártontól; 1803-i német—magyar szótárában a *Club* értelmezése: „társaság, öszveszövetkezett társaság”.
31. *Vigeila* Esetleg Csokonaitól. Kföldynél „divatjában”.
32. *Champagne* Föltehetően Csokonaitól.
33. *Serbedli* Bizonyosan Csokonaitól. Kföldy így értelmezi: „hűgyedény”. — Utána így folytatja: „Cs. írja: a magyarnak nincs és így neve sincs, 's a'.”; tehát elhagyja a Márton által közölt jegyzet utolsó mondatát, ellenben itt közli Csokonainak azt a terjedelmes jegyzetét, amelyet egy levélíró közlése alapján a PM. IV. köteté adott közre (307. l.).
- 33 a. Csokonai már említett terjedelmes jegyzetét a hazai műveltségről a lejegyző e sorai vezetik be:
„18-dik Jegyzés. a' 83-dik Versre. (Mert a' nálam levő Maspiban numerisálva vannak a' Versek eleitől fogva.)”
Az ismeretlen levélíró a Csokonaitól származó jegyzethez még a következőket fűzte:
„Úgy reménylem, hogy ha ez még a' Munka valamelyik Kötetjébe Pótlékkül belé iktatódnék, nevelné annak bétét; valamint

más részről, azokat megnyugtathá, a' kik azon talám felakadnak.
— — — 's a' t. Székes fejérvárat Aprilis 10-dikén 1813.”
Az *üteni* után a fölösleges vesszőt töröltük, az a' *mit* előtt a hiányzó
vesszőt pótoltuk; a *tudunk* a PM.-ban sh.-val; *tudnuk*; em.

34. Bizonyosan Mártontól: a *Slepp* egyik értelmezése szótárában is
„úszó ruha”. Kföldynél a jegyzet némiképp módosult: „uszó
ruha; pávaköntös; pávafarkú úszó köntös”.
35. *Báro de Grand* Stílusából ítélve valószínűleg Csokonaitól.
36. *Kröte* Föltehetően Mártontól: A *Kröte* értelmezése szótárában is
„varas béka”.
37. *Grenouille* Valószínűleg Mártontól.
38. *Adieu* Szintén Mártontól eredhet. 1810-i szótárában így található
a szó: „*Adieu!* (olv. adiő) Isten hozzád!”
39. *Nichts* Föltehetően ez is Mártontól.
40. Bizonyosan Mártontól. Kföldynél: „Srófot, nem Strófát,
mint ez a' bécsi elsőbb kiadásban hibásan áll.”

Természetesen az sem bizonyos, hogy kéziratában a költő ugyan-
azokat a szavakat magyarázta meg, mint amelyeket Márton: a
levélíró azt írta, hogy a Csokonai jegyzeteinek „nagyobb része”
(tehát nem mind!) „a' mostani kiadás végén meg van”; így nem
határozhattuk meg pontosan azt a 17 jegyzetet, amely a 34 közül
bizonyosan Csokonaitól származik, csupán valószínűsíteni próbál-
tuk azoknak a jegyzeteknek eredetét, amelyek Koczogh Ákos sze-
rint is „stílusuk alapján” Csokonai munkái lehetnek.

Nyilatkozata szerint a költő 1800-ban újra elővette munkáját,
előfizetési felhívásában pedig ezt írta: „A travestiált Batrachomio-
machia, Blumauer' módja szerint: *Megjobbítva*.” A „megjobbítás”
csak a Zilahi-féle ősfogalmazványhoz képest végrehajtott változ-
tatásokra vonatkozhat: a mű alapkonceptiója, politikai célzásai
változatlanul maradtak, legföljebb abban reménykedhetett a szer-
ző, hogy az állatallegória rejtett mondanivalója idővel feledésbe
megy. Ám azt, hogy mégis mennyire szükséges volt az óvatosság,
Márton 1813-i kiadása bizonyítja, ahol alaposan meg kellett szeli-
dtenie a merész hangú szatírárt. S a *Békaegérharc* irodalomtörténeti
balsosra végül mégis az lett, hogy csakugyan feledésbe merült alle-
gorikus jelentése, mire végre a közönség kezébe került, úgyhogy
olvasói inkább trágárságain derültek (vagy bosszankodtak) s igazi
politikai célzásait már nem is értették. Az átdolgozás kérdését
Vargha Balázs is érintette: „A fennmaradt kéziratok közt valóban
van egy korábbi fogalmazás, Zilahi János másolata. De már ennek
is fő szerkezeti eleme a francia—osztrák háború [...] Mivel a két
ismert változat között nincs lényeges különbség, az sem kielégít-
ő, hogy azt a bizonyos megegyengetést még 1794-ben végeztet-
e el, vagy 1800 után. Közben aligha nyúlhatott hozzá. A jakobinusok
elfogásának első hulláma után félre kellett tennie a szabados hangú
költeményt. Kiadásra szánt műveinek 1795-ös jogyzékére föl sem
vette. [...] A következő évszázadban, vagyis 1801-ben már gon-
dolhatott a vers kiadására.” (ArcV. 58., 61. l.) (Vargha abban téved,
hogy azt írja, a költő nem vette föl művét 1795-i jegyzékére:
pedig ott van az az EK.-on, a CV. tételként.) Még egy „megjobbít-
ásáról” tudunk a versnek, amelyet a közlő szerint éppen 1800
táján végzett el ifjúkori művén Csokonai, ám a lényeg az, hogy ez a változ-

tatás sem érintette; az idevágó adatot Márton József közölte Csokonai műveinek kiadásában (PM.), a IV. kötetben, ahol többek között „A' kiadonak némelly jegyzései” címmel egy levelet is közölt: „Az itt következő levelet legjobbnak tartom a' maga valóságában ide bétenni, kihagyván belőle tsupán azt, a' mi ide tartozik. — — —” A levél így szól: „Megvallom, annyival inkább sajnálottam, hogy ennek kijövele előre ki nem volt hirdetve [. . .] különben el nem mulattam volna közleni Professor Urral, azokat a' Magyarázatokot, mellyeket ez a' Poéta circa 1800 a' házamnál megfordulván tulajdon maga írt a' nálam már akkor megvolt Békaegérhartz Kézírása végére. Erre pedig a' mint reá még most is jól emlékezem, az adott alkalmatosságot, hogy nálam ebédelvén ugyan akkor más jó Barátim is, kikkel ötet megismertettem, arra kértem hogy ebéd után ezt a' Munkáját, pro Concoctione, olvasná el előttünk. — Erre osztán volt reflexiója egyiknek is másiknak is; a' mire ő néha igen elmésen megfelelt. Ez indította arra is, hogy estve vagy inkább éjtzaka, a' Manuscriptum végére némelly Jegyzéseket és Magyarázatokot tett. Ezeknek nagyobb része, a' mint látom, a' mostani, kiadás végén meg van ugyan; de egy, a' melly valóban nevezetes, nintsen ott meg. — Mikor azt a' Verset olvasta, melly pag. 22 legfelül így kezdődik: — Mert a' Te Templomodba is, 'sa't. — meg-tamodtuk. Erre ő akkor röviden tsak ezt felelte: — Uraim, Hiszen a' Poéták tudják azt, hogy Jupiter szokott legtöbbet fillenteni, kötelessége a' Poétának mindennek olyan beszédet adni a' szájába a' mullyen illik. — De a' Manuscriptum végére mást írt. A' mi ott van, ide írom, vegye hasznát Professor úr Data occasione. Magát a' kézírást is felküldhetem, talám a' többinek is lehetne még hasznát venni.” (A levélben idézett terjedelmesebb lapalji jegyzet kiadásunk 594. sorához fűzve található, s külön is érintettük, a *Békaegérharc* jegyzeteinek hitelességével foglalkozva: 436—438 l.)

Zilahi János másolatának (K₂) tanúsága szerint a versnek csupán stílász jellegű „megigazítás”-ára került sor, s így bizonyára tévednek azok, akik a ránk maradt szöveg későbbi, „átdolgozás”-át említve nagyobb szerkezeti, eszmei átalakítást sejt(é)nek. Már Haraszti azt írta a versről; „Hogy milyen volt Csokonainak e műve eredeti, első alakjában, nehezen lehetne megítélni: az előttünk fekvő későbbi átdolgozás.” (36. l.) Császár szintén későbbi átdolgozást látott benne: „A költemény jelenlegi szövege későbbi átdolgozás, az első szövegezés elveszett. V. ö. Csokonai előszavát.” (NémK. 90. l.). Csokonai „előszaván” Császár föltehetően az epocáról írt tanulmány idevágó részletét érti: „mely munkámat [a *Békaegérharc*-ot] még tizenhét esztendő s ijeder koromban készítvén, munkáim közül kinustráltam, de jó uraimnak s barátimnak kérésre megengyengetvén, legalább azon keveseknek a kedvéért, a kiadni valók közé beiktattam” (ld. HG. II, 553. l.). A „megengyengetés” — mint volt róla szó — a Zilahi által megőrzött ösfooglalmazványhoz képest történhetett, illetve a Márton által idézett levéllel lehet összefüggésben: részben a beiktatott jegyzetekre és magyarázatokra vonatkozhat. Korábban Vargha Balázs is 1800-ban kidolgozott részleteket keresett a költeményben: „A mű keletkezési éve 1791, azonban egyes részletei csak 1800-ban készültek,

mikor Csokonai az egész költeményt megegyengette.” (MK. I, 304. l.)

Az „átdolgozás” egyik mozzanataként írta meg a költő trochaeus „előbeszédét is”, amelyben — nyilván a cenzúra leszerelésére s a politikai mondanivaló enyhítésére — hangsúlyozza, hogy műve „ninesen írva *Serio*”. Ezért tévedés a vers koncepciójának, az író alapállásának megítélésekor erre az „előbeszédre” hivatkozni, mert hiszen utólag, mintegy megtévesztő apológiául került a vers élére (v. ö. MIRT. III, 220–221. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az eposzparódia keletkezéséről szólva rámutattunk, hogy voltaképpen a francia forradalom ellen végrehajtott 1792-i Habsburg-intervenció szatírája (v. ö.: Szilágyi F.: *Csokonai Békaegérharcának keletkezéséről, politikai vonatkozásairól, szövegeiről*: ItK. 1970: 14–26. l. továbbá: CsMűv. 414 kk.).

A korábbi kritika s irodalomtörténetírás a legújabb időkig nem részesítette politikai súlyához illő figyelemben a költőnek ezt a korai radikális szatíráját, főként azért, mivel nem ismerték föl a békák és egerek harcában a határozott politikai koncepciót: pusztán ötletszerű — s ezért következtelen — aktuális célzásokat láttak a műben még a legújabb időkben is, noha politikai bátorságát általában elismerték.

A szatíra a megírása körüli években rendkívül népszerű volt, különösen a diákság körében, amit számos másolata is bizonyít (v. ö. Otrokcsi Nagy 62. l.). [Simai] Mező István debreceni diák a *Békaegérharc* versformájában írt „Poétai játék”-kal üdvözölte a költőt 1795-ben (ld. CsEml. 78–79. l.). Ebben többek között így ünnepelte az eposztravesztia íróját:

Éljen hát e harc írója,
Éljen játszadozása,
Éljen a füstbe-ment Trója
Apellesének mássa.
Tapsra magyar, nézd mit érél!
Lám ma is a víg Homér él,
S fénix támadt porából.

A házsártos irigy eszek
Ha olesárlják trófiáid:
Fojsák le rakásra szeszec
Által még több pipáid.
Most pedig koszorus fejed
Zöldüljön, s ekkép neveljed
Músáid a hazának.

(I. h. 79. l.)

Vargha Balázs ennek alapján jegyezte meg, hogy: „Mező István verséből arra következtethetünk, hogy Csokonait a *Békaegérharcra* célozva kezdték »magyar Homérosz«-nak nevezni”. (CsEml. 557. l.) Székely Péter debreceni diák 1802-ben kelt levele is híven tükrözi a szatíra korabeli nagy népszerűségét: „A verseket nagyon várjuk, bár csak hamar ki

kerülnének már a sajtó alól, szeretnénk ha a Batrachomyomachia, és Malheureux a magok eredeti valóságokba jöhetnének ki, de azt reményleni sem lehet. Szép volna még az elsőnek egy appendixit készíteni t. i. A meg halt egérnek utolsó tisztesség tételeből szép Szatira telne ítéletem szerint, a mai számár öltözeteket szépen lehetne benne gúnyolni; Homérus és Virgilius szerint játékokat kellene tiszteletére tartani, melybe nagyon le lehetne piszkolni a mai elpuhultságot; tegyen egy próbát édes barátom! úgy osztán ez a két munkátska hatalmasabb recipé fog lenni a melancholia ellen, mint Tésszat, Haller, 's Boerhávén minden praescriptiója. De édeseket tudok a Batrachomyomachián nevetni! ugyan hol tudott annyi sok vadakat össze szedni." (CsEml. 98—99. l.) Márton 1813-i kiadása után még a nyomtatott szövegről is készültek másolatok, sőt ettől kezdve — Mártonnak Kazinczy által annyira elítélt kottája nyomán — éneklés, szájhangyománny útján is terjedt.

Érdekes bizonyítéka ennek Déryné naplója, amely szerint még a múlt század első évtizedeiben is elevenen élt a vígeposz énekelt szövege; színháztársasunk klasszikusa ezt írja egy helyen naplójában: „Volt ott a várnagynénak egy igen ügyes kis csinos leánykája. Mindjárt kiszemeltem magamnak: hogy ha hangja van, betanítom a kis Cupidó énekére. És úgy lett. Elkértem anyjától, betanítottam, még holmi jó tréfás versekre is, úgymint: »Dióhaj volt a páncéljok.« És oly jól elmondta, hogy megfőrtatták is, valamint az énekét is." (Ld. Déryné Naplója . . . az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte Bayer József. Budapest, é. n. I. 401. l.) Déryné emlékezetéből idézi a verset, s ezért nem egészen pontosan. Az idézett sor a *Békaegérharc* 372. sorának felel meg:

Dió haj volt mellyeken . . .

Barla Szabó János múlt század közepi tudósítása szerint akkor is a költő legolvasottabb munkái közé tartozott: „Legáltalánosabban olvasott művei »Dorottya« víg hősköltemény, »Béka egérharc«. Költeményei csaknem mind a nép ajkán forognak, sok pedig kéziratban maradt." (Csokonai Vitéz Mihály: Kalauz. 1857. 17. sz. [okt. 24.] 258. l.)

Hogy Csokonai verse Márton dallamával szinte a legújabb időkig elevenen élt, azt Jékely Zoltán közlése bizonyítja, amely szerint a nagyenyedi kollégiumban még a században is énekelték a *Békaegérharc* strófáit, s édesapja, Áprily Lajos is tudta szinte könyv nélkül a verset, s dallamával együtt idézte (v. ö. Kortárs. 1973: 1713. l.).

Kazinczy és köre elítélték, csak obszcenitást láttak benne, s talán nem is vették észre — vagy nem akarták észre venni — merész politikai mondanivalót: hiszen Kazinczy elítélt véleménye már fogságból való szabadulása után keletkezett. 1813. jún. 13-án ezt írta Márton kiadása nyomán Helmezy Mihálynak: „Tegnap Professor]. Vályi Nagyt Patakra kísértom. Nála láttam a' Márton által kiadott Csokonai verseinek első Kötetét [. . .] Márton megmutatá, mit lehet tőle várni. Rendes ember! Az első strophához a' Békaegérharcéhoz, melyet Békaegérharcznak c o r r i g á l t, még muzsikai compositiot is tevo, hogy a' Mendikás tonusú emberké a' palaczk mellett énekelhessék." (KazLev. X, 396. l.) Csaknem szó szerint ugyanezt közölte Kölcseyvel is (ld. i. h. 401. l.). Döbrentei Gábor már Kazinczy ízlésének szemében írta ugyanebben az évben Andrásfalváról Széphalomra: „Csokonainak Munkáját Pr. Márton József

kiadá. Küldö nekem is egy nyomtatványt, hogy a' Kolozsvári Ref. és Unit. Collegiumban ismertessen. Kár, hogy Békaegér harcát olly csinosan kinyomtatattá. Melly obscaenumok vagynak abban! Ki merné azt a' csinos külsőjü könyvet Dámáknak, Kis Ásszonyoknak ajánlani. Csokonai talentuma nagyon rozsdás ízléssel vala. Igen sok helytt a' Kollegiumi por." — (KazLev. XI. 55. l.)

Édes Gergely ugyanebben az évben arról adott hírt Kazinczynak, hogy a *Békaegérharc*-ot fordítja hexameterekben, de „szüzenn és nem úgy mint Csokonai” (KazLev. XI, 33. l.).

Kazinczy Csokonai munkáit gúnyoló „pajkos Epigrammá”-jában, a *Jövendölés*-ben a *Békaegérharc*-ot is tollhegyre vette; a verset 1817 augusztusában küldte el Nagy Gábornak Debrecenbe, azzal, hogy a *Törisek és virágok* új kiadásába szánja:

Hős Mihályunk karvasára (Csokonai) Vitéz.
Patikaszag babérjára,
Sustorogó Ódájára
Békegeres Épósára,
Tisztes Crimen Raptusára [. . .]
Esküszöm, te nem sokára
Felhúgsz, csak nézz e' példára,
A' homoksík' Tátrájára [. . .]

(KazLev. XV, 283—284, l.)

Igaz, hogy azt vetette utána: „Nem Csokonait bántom én, hanem azokat, a' kik azt imitálják Csokonaiiban, a' mit nem kell, és a' mit Cs.[okonai] maga is kitörlene, ha életben volna.” (l. h. 283—284. l.)

1817-ben Kölcey szintén Kazinczy szellemében ítélte el „a' prof. Márton által kiadatott travestált *Batrachomyomachia*” a *Dorottya*-val s a *Crimen raptus*-szal egyetemben, azt írván róluk, hogy az olvasó azt „fejcsóválással fogja olvasni.” (TudGy. 1817. III, 116. l.)

A következő évben Németh Nagy János *Értekezése Csokonai V. Mihály életéről* (Bétsben, 1818) — amely részben Kölcey kritikájának válaszául készült — vette védelmébe a költő ifjúkori satíráját; ebben kiemelte Csokonai munkájának eredetiségét: „a' Fordításba is lehet Originális valaki, ha t. i. a' más munkáját egészen a' maga gondolkozása formájába és stílusa módjába tudja önteni. Illyen Originálisnak tartja Ért. [= az Értekezésíró] nem csak a' Blumauer Virgilját és a' Cs. [= Csokonai] Béka-egér-harcát, hanem még a' Kleist Tavasszát is” (i. m. 12. l. v. ö. CsEml. 322. l.). A továbbiakban is — kifogásai mellett — hangsúlyozta a vers „genialis szökdelléseit: „A' *Békaegérharc*, *Europa elragadtatása* [. . .] mindenkor olyan foltok lesznek ozen Napban mellyek annak sok Világát el fogják [. . .] De az Igazság itt is kívánja, hogy egyeneseek legyünk [. . .] Nevezetesen a' Békaegérharcban és az Europa elragadtatásában olyan igazi genialis szökdellések, olyan elevenség és könnyűség van, mellyeket még akkor is tudálunk, mikor már Cs.-nak minden Munkáit keresztül olvastuk” (l. m. 19—20. l. v. ö. CsEml. 326. l.)

Toldy kiemelte a mű időszzerű politikai célzásait: „e mellett [éjjel-nappal való tanulása mellett] reá ért számos, nagyobb kisebb költemények írására, mik közt vala a *Békaegérharc*, egy az akkori politikai ese-

ményekre vonatkozó satirai költemény, melyet tizennyolc éves korában írt” (XVIII–XIX. h.); ugyancsak érzésvetette a költő komoly felelősség-érzetét is a látszólag felelőtlen vidámságú költeményben: „váratlan azon bátor pillantás, mellyel [= mellyet] már ez időszakban is a történetbe, az országos és társadalmi életbe koronként vetett. [...] a »Békaegér-harc« 1791-ből »Tempefői« 1793-ból, mind gazdagok az akkori állapotokrai vonatkozásokban, s nevezetes jelei nem csak elmésségének és satirai savának, hanem meglepő felfogásának s komoly gondolkodás utján nyert nézeteknek: s annál meglepőbbek, mert egy klastromi cella fiatal lakója elméjéből sarjadtak elő” (i. m. XXXII. h.).

Gyulai Pál műfaji tekintetben szolt a travesztziáról, kiemelte politikai célzásait, de — Kazinczy szellemében — elmarasztalta ízlését: „Figyelemreméltó Csokonainak egy átdolgozott munkája is, mely eredetisége bélyegét nagyon is magán viseli s különösen azért érdekes, mert ez az első paródia költészetünkben [...] A paródia és travestia között különbség van [...] Blumauer Virgilt travesztálta, mely magyar fordításban is megjelent. A paródia pedig az, midőn valamely komoly költői munka, pl. epos vagy dráma személyeit nem tartjuk meg, hanem kis szerű személyekkel és cselekvénnyel gúnyoljuk az epos vagy dráma fonségét, utánözva fordulatokban és hangban. [...] A paródia rendesen az illető költemény mértékét is megtartja, hogy így a tárgy annál ellentétesebbé és comicaibbá váljék. Csokonai nem tartotta meg az eredeti mértékét. Nemcsak a verso-lésben, de a kivitel módjában is egészen Csokonai szellemét érezhetni a műben, vonatkozásai a magyar viszonyokra gyakran több helyütt igen találók. Csak az kár, hogy Csokonait nem eléggé tisztult ízlése a műben itt-ott trágárságba sülyesztí.” (*A magyar irodalom története 1807-től 1848-ig*) A budapesti kir. magyar. tud. egyetemen tartott előadásai után Könyvnyomatos jegyzet. é. n. 65–66. l.)

Legrészletesebben először a liberális szemléletű Haraszti Gyula foglalkozott a verses szatírával. Ő sem ismerte föl azonban a mű politikai koncepcióját, ezért érezte célzásait fölületéseknek: „Bár a műve csak átdolgozás[,] ebben van a legtöbb allusio hazai viszonyainkra. Az egerek országgyűlése, melyet a nádorispán hí egybe, őt hétig dévánkozik a vallás dolga felett, s aztán megszavazzák a nép által fizetendő milliókat. A békák diaetája is, bár a francia respublicának akarna gúnyolása lenni, ránk céloz: előre neveltséges beszéddel prophetálnak az ellenség ellen, majd meg a halnyelv megtartása vagy meg nem tartása felett okoskodnak. Sőt nemesak a vizbefutó egérprince fúja el Rákóczi kesergőjét, haldoklása-kor, nemesak az egerek huszárseroge szangoztatja bús szóval a mohácsi nótát, de Jupiter sem feleli el arra figyelmeztetni Minervát, hogy az ő templomában a magyar nemeseknél alig van egyéb egérnél. Aztán a tudatlan, hasukat hízlaló nagy urakra is ép úgy rájár a rúd, mint a »bálban nevedekedett, elnémetesedett magyar urfiakra,« a jobbágyok zsírján hízó földesurakra.” (35–36. l.). Blumauerrel is párhuzamba állította, s az orszárák költővel szemben „szikkörfi patriotismus”-sal vádolta meg, Kazinczy szellemében szemére vetve szabadszájúságát is: „Csokonainál ez elemek nagyon átalakulvák [...] Blumauer utánzásában is: a mi amannál pikant sikamlósság, vagy átesusamló durva tréfa volt, nála hüzmorrrá válik s undorító tetezelgéssel van részletezve, a collegium kaszárnjai ifjúságának röhögő kedvére. Az orthodoxia elleni harc, fölötte jellemzőleg, szikkörfi patriotismussá törpül: a liberális cosmopolita helyett itt erős magyarral van dolgunk, se többel, se kevesebbel” (37–38. l.). Másutt

is — teljesen igazságtalanul — „a Béka-egérharcnak kedvtelven szurkáló léhaság”-át emeli ki (117. l.). Beöthy képes irodalomtörténete számára írt tanulmányában viszont „a hazai viszonyok merész gunyolása”-t dicsérte a satírában Haraszti (ld. Beöthy I, 652. l.). Lekicsinylőn szólt róla Bodnár is irodalomtörténetében: „Van neki egy másik furcsa elbeszélése is [ti. a *Dorottya* mellett], a *Békaegérharcz*, melyet Homer írt volna s ő Blumauer módja szerint átöltöztetett. Négy pipa-dohányra van felosztva, de már ízetlen história, mely nem vált a költő dicsőségére.” (III, 179. l.)

Versényi György a satíra életképi gazdaságát emelte ki: „az élet-hűségre való törekvés, az életképi elemeknek a költészetbe való bevitele már fiatal korában is elevenen élt lelkében. 18 éves volt, mikor a sokáig Homerosnak tulajdonított híres antik görög furcsa eposzt, a *Békaegérharcz*-ot, Blumauer modorában átdolgozta [...] Ebben már életkép-író hajlama, készsége világosan kitűnik.” (*Életképi elemek Csokonai költészetében*: ErdMúz. 1905: 455 kk.)

Ferenczi monográfiája részletesebben foglalkozott a satíra forrásaival, műfajával; itt — némileg félreérthetően — azt írta az ógörög *Batrachomyomachia*-ról, az *Ilíasz* paródiájáról, hogy „híres lett s 1486 óta számtalan kiadást ért, még számosabb fordítást, utánzást, bővítést, újabb viszonyokra alkalmazást. Ez utóbbit tette Csokonai is, ki mint maga mondja, csak a Balde Jakab (1603—1668) jezsuita hexameteres, elnyújtott öt énekű átdolgozását ismerte” (32. l.). A „csak” itt arra vonatkozik, hogy a későbbi átdolgozások, travesztiák közül csupán a Baldéét ismerte a magyar költő. Ezért mondja azt a továbbiakban Ferenczi, hogy: „de az eredeti görög szöveg állt előtte, a mit mutat az egész meneten kívül a több megtartott görög név” (I. h.) (Mindezt azért kell kiemelniünk, mivel — mint látni fogjuk — Pintér már — Ferenczit félreértve — azt állította, hogy nem a görög eredeti, hanem Balde latin átdolgozása volt Csokonai mintája.) Blumauer szerepéről csak annyit jegyzett meg, hogy az ő „vers-alakját használta” (i. h.), s nem szólt arról, hogy az osztrák költő travesztiája lebegett magyar tanítványa előtt (noha idézte is Csokonai idevágó nyilatkozatát); így vádolhatta meg aztán a stílusparódia elrontásával: „A paródiát is kivetkezteti komoly hangjából s így elrontja a tartalom és alak ellentéte által előálló komikumot és megtoldja, egész feleslegesen, holmi diákos csintalanságokkal. Műve tehát csakugyan travestia is egyszersmind; mert az eredetinek hangját és alakját megváltoztatja, burleszkké teszi.” (33. l.) Kiemelte a satíra politikai célzásait: „a hol alkalma nyílik, satyrikus rajzokat vagy vonatkozásokat sző bele az 1790/91-i országgyűlésről” (i. h.), de úgy írt róluk, mintha ezek az „oktató részek” terhére volnának a költeménynek (uo.). Véleményét így összegezte: „A mű főderme a vidám előadás, a mi Csokonainak [...] termesztében rejtett; olykor a ferdeségek humoros rajza s a folyamatoság, mely mindvégig egyenletes és éber marad.” (34. l.)

Réti Petőfi politikai satíráinak előfutárát látta meg benne: „A költők hazafisága nemcsak mélyérzésű dalokban nyilatkozik meg, de szűró satyrákban is.

A Béka-egér harcnak a magyar közállapotokat esipkedő hangjára P. [= Petőfi] több költeménye emlékeztet.” (25–26. l.)

Császár Elemér már határozottan rámutatott arra, amit Ferenczi — úgy látszik — nem értett meg egészen: „a Homeros nevéhez fűzött paródiát Blumauer módjára travesztálta. Bővebben kifejtve ezt az általános meghatározást, azt jelenti, hogy gondolatokat, fordulatokat nem

vett ugyan át Blumauertől, de a görög tárgyat az ő példáján fölbuzdulva szötte át meg át mindenféle alszerű élcezel s tréfás vonatkozással a korabeli politikai viszonyokra, a francziaországi és magyar parlamenti állapotokra" (NémK. 66. l.). A továbbiakban kiemeli a költő patriotizmusát is, amely miatt Haraszti a verset elmarasztalta: „Ép olyan szabadelvű, mint mestere, de sokkal erősebb a nemzeti érzése, s így első sorban a politikai életnek azon tényezői ellen fordul (társadalmi osztályok és fölfogások, politikusok), melyek a nemzet haladását konzervativizmusukkal és rideg önzésükkel meg akarták akadályozni." (uo.)

Németh László 1927-ben megjelent Csokonai-tanulmányában felismerte a *Békaegérharc* lényegét: „megírta a kissé kusza, de jókedvű *Békaegérharc*-ot, a feudalizmus paródiáját" (ld. *Az én katedrám*. Budapest, 1969. 211. l.).

Oláh Gábor a humoristát fedezte föl a kis vígeposz „politikai oldalvágásai” mögött (ld. ltK. 1928: 189. l.).

Pintér Ferenczi nyomán haladt, irodalomtörténetében, kiemelve „íróni-kus célzás”-ait „a korabeli magyar viszonyokra” (V, 316. l.).

Horváth János Csokonai költői alkotásával hozta összefüggésbe a víg-eposzt (ld. Csok. 8—9. l.).

Id. Mata János posztumusz munkájában, közvetlenül a II. világháború befejezése előtt írt bátor hangú esszéjében elsőnek emelte ki kellő súllyal az elfelejtett *Békaegérharc* politikai mondanivalóját, rámutatva az erőszakos katolizálásra, a Habsburg-gyarmatosításra s a francia-ellenes intervencióra mint a művet ihlető politikai háttérre. (ld. Csokonai Vitéz Mihály: *Békaegérhartz*. Sajtó alá rendezte: Koczogh Ákos. Debrecen, 1957. 57 kk.)

A vígeposz jelentőségére megújódott irodalomtörténetírásunk is határozottan rámutatott. Walldapfel József észrevette, hogy a francia forradalom elleni intervenció szatírája is benne van a vígeposzban: „mintha már az intervenciót előkészítő gyűléseket, a Habsburgok ellenforradalmi akcióját is kifigurázná a költemény” (MFelv. 253—254. l.). (Határozot-tabb állásfoglalásban az akadályozta meg, hogy a korábbi kiadások 1791-ből keltezték a verset, amikor a hadüzenet és az intervenció még nem történt meg.)

Vargha Balázs — helyesen — a műfaj jellegéből magyarázta a vígeposz csapongó, játékos hangját, s kimondta, hogy a vers „az egész rendi állam szatírája” (MK. I., XII kk.). Hasonlóan vélekedett róla Juhász Géza is. (*Csokonai: Építünk*. 1953. 4. sz. 10. l.)

Baróti Dezső a *Dorottya*-ról szóló tanulmányában nemcsak a komikus eposzok keletkezésének társadalmi-történeti háttérét rajzolta meg avatottan, hanem rámutatott a *Békaegérharc* fő politikai tendenciáira is (lt. 1952: 167. l.).

Takáts Gyula a vígeposz radikalizmusát Arany János komikus eposzával, az *elvesztett alkotmány*-nyal állította találó párhuzamba (*Csokonai Somogyban*: PJMEvk. 1962: 49. l.).

Julow Viktor — hasonlóan Vargha Balázs korábbi véleményéhez — csak ötletszerű politikai célzásokat látott a komikus eposzban (ld. MlT. III, 220—221. l.). Későbbi monográfiájában ezen a felfogásán módosított. (ld. Csok. 46. l.)

Részletesen foglalkozott a vígeposszal Sinkó, párhuzamba állítva a költő nagyjából egykorú állatdialogusával (37 kk.)

V. Szendrei Júlia voltaképpen elődei nyomán jár, amikor kismonográ-

fiájában ezt írja: „Nem az átgondolt epikus kompozíció mutatja az oroszslánkörmöket. Nem a cselekményben feszülő konfliktusokban és látató ábrázolásmódban érik a szatíra [...] Születési előjogok, rangkorság, címkultusz, dolyfös-gögs »maníra«, s a nemesi jogrend kapnak itt telitalálatot egyformán, mindkét oldalon.” (38—39. l.)

Szauder József is az 1790-ben írt állatdialogusokkal állította párhuzamba a verset (ItK. 1970: 712. l.). Ugyanitt rámutatott, hogy ezzel az első jelentős, „lázongó” művével Csokonai véglegesen elszakadt az iskolás klasszicizmustól.

A költő születésének 200. évfordulóján megjelent tanulmányában Szauder részletesen foglalkozott Csokonai eposzparódiájával: *A Békaegérvare Csokonaija*. (Ttáj. 1973. 11. sz. 39. l.)

A mű pontos keletkezési idejét, politikai koncepcióját s a benne előforduló nevek eredetét a jelen kritikai kiadás sajtó alá rendezője tisztázta (ld.: *Csokonai Békaegérvareának keletkezéséről, politikai vonatkozásairól, szövegeiről*: ItK. 1970. 14—26. l.).

Ami Csokonai művének forrásait illeti: Pintér Ferenczt félreértő megállapításával szemben nem Balde latin átdolgozását, hanem a görög eredetűt vette alapul a költő, amelyet föltehetően hexameterekben le is fordított. Baldéból csupán ahhoz vehetett ötletet és bátorítást, hogy az ókori állattörténetet az újabb emberi történelem egyik eseményére vonatkoztassa (ld. ItK. 1970: 14—15. és 20. l.). A görög *Batrachomyomachia*-nak egyébként már Balde előtt, a XVI. század végén is készült átdolgozása a német Georg Rollenhagen által (1542—1609), a mintegy 20 000 rimes verssorból álló *Froschmeuseler* (1595), amelyet szerzője a reformáció s a polgári törekvések szellemében időszerű tartalommal töltött meg (v. ö. *Geschichte der deutschen Literatur von 1480 bis 1600*. Von Joachim G. Boeckh etc. Berlin. 1960. 471—472. l.). Ugyanekkor készült latin és francia nyelvű feldolgozása is az antik eposzparódiának.

Rollenhagen művéről Csokonai nem tesz említést az eposzokról írt tanulmányában, így föltehető, hogy nem ismerte.

A debreceni költő meglehetősen híven követte a görög eredetűt, csupán a *III. Pipa-dohány*-ban térve el attól némileg. (Egybevetéssül ld. Arthur Ludwich: *Die Homerische Batrachomyomachia des Karers Püres*. Leipzig. 1896., valamint Gulyás Ferenc két nyelvű kiadását [A kalocsai kir. kat. főgimnázium értesítője. 1903.] s Devecseri Gábor fordítását [Homérosz: *Ilüasz, Odüsszeia, Homéroszi költemények*. Budapest, 1960. 859—866. l.].)

Ferencai a görög eredeti 295 hexameteres sorát említette (32. l.), az újabb kiadásokban 303 hexameter található.

Az *I. Pipa-dohány* a *Batrachomyomachia* 3—98. sorának felel meg. (Az 1—3. az invokációnak.) A *II. Pipa-dohány* az eredetinek száz sorát, dolgozza fel (98—198. sor). A *III. Pipa-dohány* a görög eposzparódia 200—252. sorát adja vissza; itt élt Csokonai viszonylag a legtöbb szabadsággal: nemcsak a neveken, hanem itt-ott az eseményekben is eltért az eredetitől, noha itt is meglehetősen szorosan követi azt, szinte sorról sorra. Ezzel kapcsolatban már Pólay megállapította: „Eredetiéhez Csokonai jobban ragaszkodik mint Bl. [= Blunauier] Vergiliushoz. Csupán a párbajok elbeszélésében, melyek Homérnál kissé egyhangúak, tér el Csokonai, anélkül azonban, hogy ez eltéréseknek valami nagyobb jelentőségük volna. Különben Csokonai híven követi eredetijének cselek-

vését, felveszi a hasonlatokat is, melyeket Blumauer majdnem egészen mellőz." (*Blumauer travesztált Aeneise és hatása a magyar irodalomra*. Budapest, 1904. 49—50. l.) Téved tehát Ferenczi, mikor azt írja: „a harmadik pipadohányban a csata leírását annyira megváltoztatja, hogy alig helyezhető párhuzamba a göröggel.” (33. l.)

A IV. *Pipa-dohány* a 253. hexametertől a befejezésig terjedő részt adja magyar nyelvű átdolgozásban.

Csokonai műve azonban nem témahű fordítás mégsem, hanem a görög eredetinek „Blumauer Úr módja szerint” travesztált változata. Blumauer travesztált *Aeneis*-e 1783-tól jelent meg Bécsben (*Virgils Aeneis, oder Abentheuer des frommen Helden Aeneas*, 3 Theile. Wien, 1783—1788.), de már előbb, 1633-ban megjelent az olasz Lallinak *Eneide travestiata*-ja, 1648-ban pedig a francia Paul Scarron *Le Virgile travesti*-je. Egy olasz eposzparódiáról, Loredano *Iliade Giocosa*-járól Csokonai maga jelentette be a *Batrachomyomachia*-val egy időben a *Bétsi Magyar Merkurius*-ban, illetve a *Magyar Hirmondó*-ban, hogy magyarra fordította: „18. A' tréfás Iliás, Irta Loredano, Olasz Poéta. Ez az *Iliás travestiálása* van IV. Tomusban.” (V.ö. Cs/ÖM. I, 207. l.) Sajnos, e munkája nem készült el; mint maga írja később: a stílárius nehézségek miatt lemondott a fordításról (ld. HG. II, 555—556. l.; MM. II, 147. l.).

Loredano munkája felé bizonyára már Blumauer *Aeneis*-travestiája terelte Csokonai figyelmét: ahogyan az osztrák költő az antik római irodalom klasszikus eposzát választotta paródiája tárgyául, úgy próbálhatta a magyar költő most az antik görög irodalom nagy klasszikus eposzát átöltöztetni. Munka közben támadhatott az az ötlete, hogy a szerteágazó cselekményű Iliász helyett — „a furcsaság kútfejét megduplázván” — annak paródiáját, a rövid, tömör *Batrachomyomachia*-t dolgozza fel.

Módszerében, a travesztálásban Blumauer rendkívül népszerű műve volt szeme előtt, de nem is maga a német eredeti, hanem annak Szalkay által készített magyar átdolgozása (*Virgilius Eneïssza*, kit Blumauer németre travesztált, most magyarosan Szalkay Antal úr által öltöztetett. Első rész. Bécs, 1792.).

A feudalizmust temető, deheroizáló polgári felvilágosodás jellemző műfaja a komikus eposz; mint Baróti Dezsdő írja: „A feudális társadalom hősi illúzióinak polgári, plebejusi szemmel történő bírálatából, sőt lerombolásából [. . .] a komikus eposz műfaja is alaposan kivette a részét s a maga játékos módján szintén belesegített a burzsoa forradalom ideológiai előkészítésébe: böleselőkkel, politikusokkal együtt harcolt a feudalizmus heroikus önszemlélete ellen.” (lt. 1952: 171—172. l.) Ezenfelül Csokonai egyéni írói alkatának, „Bakkancsos ruhába öltözött pajzán műzsá”-jának (ld. HG. II, 195. l.) is jól megfelelt ez a műfaj.

Blumauertól, illetőleg Szalkaytól átvette azok munkáinak legfőbb éltető elemét: a politikai aktualizálásokat a groteszk nyelvi, stílárius ötleteket, anakronizmusokat. Mindezzel legrészletesebben s legalaposabban Pólay Vilmos foglalkozott idézett tanulmányában. (Szalkay fordítását illetően ld.: Bánki—Horváth Sándorné Borbély Mária: *Blumauer Aeneis-travesztációjának Szalkay Antal-féle magyar átdolgozásaihoz*. Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica. Tomus XI. Szeged, 1967. 1—8. l.)

Közvetlen mintájáról, Szalkay fordításáról maga Csokonai is írt *Az epopoedról közönségesen* című tanulmányának *A furcsa epopoedról* szóló

fejezetében: „Mihelyt ez a munka [Blumauer Aeneis-travesztiája] III kötetben a bécsi sajtó alól kikerült, azonnal egész Európában mind maga, mind annak sok rendbéli fordítása nagyon kapós volt. A magyar fordításának csak I-ső kötete láthatott világot, melyben az Aeneisnek négy könyvei, három könyvekbe vagynak foglalva, a többi két kötet a censura alól ki nem jöhetett, nagyon mérgesek lévén a t. t. clerus ellen való csip-dezési a bécsi könyvzsibvárosnak. Erről a fordításról méltó megjegyezni, hogy az nem szóról szóra készítettett a németből, hanem sokkal kisebb emennél, néhol pedig Szalkay úr maga is gondolt hozzá, és ítéletem szerint nem helytelenül.” (HG. II, 555. l.)

A versformán túl — amelyről külön lesz szó — Blumauertól, illetve Szalkaytól tanulta Csokonai a komikus hatáskeltésnek azt a két fogását, hogy egyrészt a vígposzok szellemében parodizálja a feudális hőskort eszményítő hősi eposzt, másrészt, hogy a komikus hatás fokozására aktualizálja, a maga korára vonatkoztassa — sokszor játékos anakroniz-mussal — a régi történetet. Blumauer és Szalkay telve az ilyen ötletszerű politikai aktualizálásokkal, s főként ennek köszönheték páratlan népszerúségüket. Mivel pedig a felvilágosodás hűbériség- s klérusellenes áramlata szinte egész Európát elérte, érthető, hogy Blumauer művét Európa-szerte olvasták, fordították: még orosz fordítása is készült Oszipof tollából (ld. Pólay i. m. 31. l.; v. ö. Szauder: Ttáj. 1973. II. sz. 41. l.).

Szalkay műve éppily népszerű volt a magyar közönség körében; Széchy Károly írta 1894-ben, hogy „még két nemzedékkel előbb kedélyes öreg urak tréfálva idézgették csipősebb szakaszait az asszonyok és papok bosszantására” (ld. *P. Horvát Endre és Blumauer*: ItK. 1894: 437. l.).

Szalkaytól kaphatótt ösztönzést Csokonai arra is, hogy a magyar eseményekre utaló célzásokkal tűzdelve meg travesztiáját.

Pólay téved, mikor Csokonai szatírját felületesebbnek, kíméletesebbnek érzi Blumauerénál, s ezt a költő bizonyos kegyeletével, tiszteletével magyarázza: „Megfigyelő képességéről a hazai viszonyok egynehány visszás vonásának kigúnyolása tanúskodik, bár behatódóbb vizsgáltnál még sokkal több ostromozni valót találhatott volna és ezért műve Blumauerével szemben a felületesség benyomását teszi. Szatirikus célzásait sem sikerül annyira a komikum mezébe öltöztetni, mint Blumauernek travesztiája első felében; de annak oka — azt hiszem — nem komikus tehetsége kisebb mértékében keresendő, mint inkább abban a tiszteletben, amellyel a magyar országgyűlés iránt még hibáiban is viseltetik.” (I. m. 52. l.) Aligha hihető, hogy Csokonai valamiféle kíméletből kerülte volna el a magyar országgyűlés bírálását; ezt a bírálatot azonban *Az istenek osztódása*-ban már elvégezte, s most a Habsburg-intervenciót vette cél-táblául.

Ha a mű koncepcióját nem is ismerte föl Pólay, méltányolta bírálatának erkölcsi komolyságát: „Mint Bl. [= Blumauer] úgy Csokonai szatirikus vonatkozásai is többnyire a politikai és társadalmi élet olyan jelenségeit illetik, amelyek a felvilágosodott és lelkes hazafiak szemében a haladás akadályainak tűnhettek fel. Blumauer és némiképpen Csokonai travesztiája is érezteti, hogy maguk a költők is kívánják a tőlük megtámadott visszás dolgok jobbrafordulását. A szatirikus célzásokból tehát Blumauernél és itt-ott Csokonainál is a komoly meggyőződésnek hangja szól.” (I. m. 51–52. l.) Szerintünk ez az építő szándék Csokonainál sokkal meggyőzőbb, mint mesterénél.

A vígposz elő 1793 nyáruatóján tréfás apológiát, „tractamentotakét”

írt a költő, amint erről Kazinczynak szóló levelében számot adott: „Békégérhartz velem volt: írtam itten hevertembe annak elejébe tejendő tractamentetskét, melynek tüzünje: *Vitéz az Elysiumi Törvényszek előtt a' Békegérhartz eránt*. Bírák: Minós, Menippus, Mátyás Király, Erasmus, Voltaire. Vádolók: Domine Spectabilis, Pater Süsldhamemhiszy, és Csajkos, hajdan Libror. Revisor, most Udvari bolond, a' mi mind egyy. Az Alperes Cs. Vitéz M. & az az Én magam; Prokátorom Blumauer &. & &.” MTAk. M Irod. Lev. 4r. 27c.)

E traktamenteskével kapcsolatban már Haraszi fölvetette azt a gondolatot, hogy német mintára készült: „Lehet, hogy maga az apologia-pamphlet sem volt egyéb német utánzatnál: Oettinger Bibliographie biographique universelle-ében ily című curiosité litteraire en vers burlesques van említve: »Blumauer im Olymp oder Virgilius contra Blumauer. [4] (Lipsee 1792. s Grac 1796).” (38—39. l.) Császár Elemér szintén német forrásra gondolt az apologiát illetően: „Valószínűleg szintén kapcsolatos Blumauer nevével Csokonaiak egy a pamphletszerű apologiája, melylyel magát a *Békegérhartz* miatt tisztázni akarta. A kapcsolat kissé laza, mert azt a vitairatot, melyet ez az elveszett s Csokonai életének egy későbbi szakából való apologia mintául vett, nem maga Blumauer írta, hanem az ő szellemében egy jó barátja. E vitairat rendeltetéséről és szelleméről kellő fogalmat ad a pusztá czíme is: *Blumauer bey den Göttern im Olympus, über die Travestierung der Aeneis angeklagt*.” (67. l.) Császár nem nevezte meg közelebbről a vitairat szerzőjét s megjelenése helyét; bizonyára Wolfgang Anselm von Edling művére gondolt, amelynek teljes címe: „*Blumauer bey den Göttern im Olympus über die Travestierung der Aeneis angeklagt, oder Tagsatzung im Olympus. Virgilius Maro contra Blumauer, in puncto labefactae Aeneidis. Herausg. von einem P xxx.*” S ez azonos lehet a Haraszi által idézett művel is. (Edling munkájának népszerűségét mutatja, hogy 1809-ben harmadik kiadása is megjelent Berlinben.) De esetleg ösztönzést kaphatott Csokonai az általa jól ismert Ewald Christian Kleist egyik munkájából is; Lám Frigyes említi, hogy „Összes műveinek Prosaische Aufsätze I. sz. alatt cím nélkül egy álmodt mond el [ti. Kleist]. Elalvás előtt Boileau Plutóról szóló párbeszédét olvasta. Azért álmodja, hogy az alvilágban jár. Minos ítélőszékén ül; jönnek a lelkek, vallanak és a bíró kit az Elysiumba, kit az Erebosba küld...” (EPHk. 1928: 176. l.).

Csokonai e művéről, sajnos, bővebbet nem tudunk: föltehetően Kazinczynál maradt, s ő vagy családtagjai semmisíthették meg elfogatásakor.

- 1—6. Az „Előbeszéd”-et — mint volt róla szó — utólag, 1800 körül írta szatírája elé Csokonai, mintegy mentegelve s tompítva a tréfás műfajra való utalással szatírája politikai élet.
2. *Serio* (lat.): komolyan.
3. *vékonyítja* (rég., nép): csökkenti, menti.
5. *Homér*: Homérosz; Csokonai Homéroszt tartotta a görög nyelvű *Batrachomyomachia* szerzőjének. *játékait*: ti. a görög *Batrachomyomachia* játékos, tréfás paródiája az *Ilász*-nak.
6. *újabb tréfa*: az „újabb” tréfa a blumaueri travesztálás, a politikai aktualizálás.

I. *Pipa-dohány*. A görög eredetiben nincs fejezetekre tagolva a történet.

Az ötletet a „Pipa-dohány”-okra tagoláshoz bizonyára az a kollégiumi környezet adta, amelyben pipaszó mellett folyt a versek felolvasása, az adomázás, de az a tréfás anakronizmus is belejátszhatott, hogy az antik időben még nem ismerték a dohányt s a dohányzást. Sőt Szalkay Blumauer-fordítása közvetlenül is adhatott mintát:

'S ezzel végzem 's el-mondottam
Vagabundus életem;
 Felséged is már alhatnék
 Tobákom sints, hogy szijhatnék,
 Azért mára jótzakát.

(Szalkay i. m. 80 l.)

A német eredetiben hasonlóan (ld.: Blumauer i. m. 125. l.).

Az egy „pipadohány” (elszívása) azonban időtartamot is jelölt; így olvashatta a költő nem sokkal előbb Andrád Sámuelnál: „Sok Anekdótát el-trántséroztam, 1/ Mert igen hosszúak voltak egy pipa-szippantásra . . .” (Andrád Sámuel: *Elmes és mulatságos rövid anekdoták*. II. Bécs. 1790. „Kedves Olvasó!”)

- 8—10. A Múzsák segítségül hívása a görög eredetiben is megvan (1—2. sor).
9. *Pindus* (gör.): a költészet jelképes hegye az antik irodalomban.
- 11—13. A görög eredetiben is megvan (3. sor); a „Firkáltam a térde-men” térdre helyezett íróasztalára vonatkozik az eredetiben. A s u m m á z a t b a n az „örökös Hertzeg” trónörökös herceget jelent.
- 18—19. *földtől nemzett . . . Örökös Nemzet*: a görög eredetiben a „földszülte Gigászok”-ról van szó. A hagyomány szerint a gigászok Gaeanak, a Föld istennőjének fiai, akik a megsemmisített Urannosz véréből támadtak.
20. *Granatéros* (rég.): gyalogos katona.
22. *Armada* (sp., rég.): hadsereg.
25. *Nova* (lat.): újság.
26. *hadi Acta* (rég.): hadi jelentés, tudósítás. Toldy a 25—26. sorhoz ezt a magyarázatot fűzte: „A mint láttam [. . .] írva a h a d i a c t á k b a n: itt az 1789—91-ig Bécsben megjelent „Hadi történetek” című újságra van vonatkozás” (945. h.). Vargha Balázs hasonlóan vélekedett: „A haditudósítást közlő újságokról van szó. *Hadi és más nevezetes történetek* címmel jelent meg 1789—1791 Bécsben egy magyarnyelvű újság, amely nagyrészt háborús híreket közölt.” (MK. I, 304. l.)
27. *Igy volt első kezdete*: a görög eredetiben is megvan: „hát kezdete ez volt” (ld. Devecséri 859. l.).
- 28—34. Majdnem szó szerint követi a görög eredetit: ott azonban „Gyöngéd áll”-ról s nem „szakáll”-ról van szó; különben még a „mézédess víz” is előfordul a görög szövegben.
35. *körmös hal*: a görög eredetiben *λυμόχαρις πολύφημος* azaz 'sárgedvelő sokhangú (nagyhangú) fordul elő; Csokonai

- ezt a tréfás körülírást akarta helyettesíteni a „körmös hal” metaforájával, amely egyébként nem egészen a költő leleménye: létezik egy ilyen szólásmondás, közelebbről halászoknak szóló rossz kívánság: „*Körmöshal* [= béka] legyen a szerencséje!” (Ld.: MSzól. 390. l.)
36. *Bon zsur!* (*Bon jour!*) (fr.): jó napot!
37. bátorsággal (rég.): biztossággal.
38. *Burger* (ném.): polgár.
42. *Printz* (ném.): herceg.
Fizignatus (*Φισιγνατός*) szó szerint azt jelenti: 'Pofaduzzasztó'.
45. *Generál* (lat.-ném.): tábornok, generális.
46. *mint örökös úr*: Vargha Balázs ehhez a következő magyarázatot fűzte: „feudális címekben szokott szerepelni, hogy milyen várak örökös ura” (MK. I, 304. l.).
47. *Haereditario jure* (lat.): örökös jogon, örökség jogán.
48. *Vízvári Uradalom*: nem pusztán írói lelemény: a valóságban is létezik *Vízvár* nevű magyar helynév, pl. Somogy megyében. a nagyatádi járásban.
50. *Peleus* (*Πηλεΐδης*): szó szerint 'Sárlakó'. Kettős ötletből kerülhetett a vígeposz szövegébe: a görög eposzparódia szerzője gúnyos célzattal ruházta az *Illász*-beli Akhilleusz atyjának, Péleusznak nevét a békakirály apjára (v. ö. ItK. 1970: 17. l.). Már Toldy megjegyezte: „dévaj célzás van a tiszta életű *Peleus* és felesége *Thetis*re, kik együtt *Achill*t nemzik, mivel magát prince *Vizignatus* párhuzamozza” (945. l.).
53. *Vizellői Sára*: a görög eredetiben 'Υδρομεδοῦσα 'Vízikirálynő' fordul elő.
54. *Mocsárvár*: a görög eredetiben 'Ηγοδαρός 'posvány' olvasható.
59. *Tám* (rég.): tán, talán.
62. *Genealogia* (gör.): családfa; a görög eredetiben is szó van az azonos etimológiájú „γενεα”-ról, 'nemzetség'-ről.
64. *Pszikharpaksz* (*Ψυχάρπαξ*): szó szerint azt jelenti: 'Morzsálopó'.
- 65 kk. V. ö. id. Mata i. m. 64. l.
- 70—71. A görög eredetiben is így van: „ismerik [...] az összes emberek, istenek és magasánrepülő madarak” (ld. Devecseri i. m. 859. l.).
71. A „magasanrepülő madarak” helyére kerültek „a” lintzi Schuszterek”: világos célzásként arra, hogy az ausztriai uralkodóházról van szó a versben.
74. *Im-Hoff*: a vershez csatolt jegyzet annyit mond róla, hogy „régente híres könyvnyomító volt Bazileában [= Bázelen]”. Ehhez már Toldy hozzátette: „az európai uralkodó familiák genealogiáját írta le” (519. h.). 1794-ben Csokonainak Nagy Gáborhoz írt levele („Az Eschenburgot holnap után felküldöm...”.) verzióján a költő saját kezű bibliográfiai leírása található Im-Hoff művéről: „Jac. Wilh. Imhoffii notitia sacri Romani Germanici imperii Procerum. Tubingae. 1732. 1734. Partes II. Fol. Quam editionem procuravit Koelerus, qui et iam plerorumque Europae regnorum genealogiam contexuit. Antea ed. ibid. 1699. f.” (OSzK. Levelestár. A Nagy Gáborhoz küldött 1. levél.)
- 75—76. *Tüldré-Kalendarium* (lat.-ném.): „olmnaptár”, azaz a f6

hivatalokat s méltóságokat az adott időpontban betöltő személyek címjegyzéke. „A királyi családok leszármazási tábláinak leghíresebb gyűjteménye az ún. gothai almanach volt. De a magyarországi kalendáriumiokban is szokás volt a királyi ház tagjainak felsorolása, összes címeikkel és kitüntetésekkel együtt. 1791-ben jelent meg Budán egy *Calendarium cum Titulare*.” (MK. I. 305. l.)

79. *Trokszartaksz* (tkp. *Τρωξάρτης*): 'Kenyérfaló'.
 81. *Gözü* (táj.): güzü, mezei egér.
 83. *Donna Lisztnyalóti* (*Λειχομύλη*): szó szerint 'Lisztnyaló'; a *donna* (*doña*) a spanyolban 'úrnő'-t jelent; nem véletlen a spanyol cím itt: a Habsburg-uralkodóház a spanyol trónon is érdekelve volt. Nagy Sándor szerint *Lisztnyalóczy* Hunyadi Ferenc püspököt allegorizálja: „Pennájának csipőssége, mely a bántó apostrophoktól sem professzorát (Szilágyi Gábor), sem superintendensét (A Béka-egérharcon Lisztnyalóczy = Hunyadi Ferenc püspök) nem kímélte . . .” (DebrKoll. 209. l.) Ez azonban alkalmasint elírás: *Lisztnyalóczy* maga nem is szerepel az eposzparódiában: csupán *Donna Lisztnyalóczy-t* említi Pszikharpaksz mint tulajdon anyját.
 90. *Fige* (rég.): füge.
 93. *Gárdé* (fr.): kíséret, testőrség.
 97. *dézmál* (rég.): dézsmál.
 98—111. E részre nézve ld. Versényi i. m. 459. l.
 100. *portzogtat* (nép.): ropogtat.
 102. *sóder* (táj.): sonka.
 104. *a jó Kúnsági sajtot*: a kúnsági juhgomolya hírességét egy korabeli népdal is bizonyítja, amelynek negyedik versszak (Szóretnek szántani . . .) országosan ismert volt:

Csak azért szeretem
 a' Kúnsági Sajtot,
 Hogy a' hol azt nyomják
 Szép Jányok laknak ott . . .

- A sajtról egyébként a görög eredetiben is szó van. (A magyar ételkülönlegességekre nézve ld. Pólay i. m. 50. l.)
 105. *fáin* (ném.): finom.
poszpászt (fr.): édesség.
 106. *tsörege* (nép.): forgácsfánk.
 110. *Panizál* (lat.): eszik, fogyaszt.
parádu (sp.-ném.): pompa, parádé.
 111. *Uriás* (rég.): előkelő, úri.
 118. *Jeruzsálemi had*: valamelyik keresztes hadjárat.
 119. *bátor* (rég.): noha, ámbátor.
 125. A „*his torony*” azt fejezi ki, hogy „egérperspektívában” szemléli Pszikharpaksz az embereket; a görög eredetiben is megvan e rész mintája (44. sor).
Festung (ném.): vár, erődtámasz.
 136. *stratagéma* (gör.): hadi esz, fortély.
 145. *Bajom*, 'Sáka': mint Toldy is megjegyezte már: „Bajom, Z s á k a: amaz pusztá, ez falu Biharban.” (945. l.)

- Az előbbi ma: Biharnagybajom. Arany János emlékeztetőből idézte ezt a részletet egyik nyelvészeti glosszájában, melyben a *gyékény* szó német eredeztetését kifogásolta: „maga a Nyelvőr idézi 1261-i oklevélből: usque ad fluvium *gekenus* (gyékénös). És már ekkor német lett volna a *gyékény*, káka, melyet terem Bajom, Zsúka, —” (*Hátrahagyott Prózai Dolgozatai*. II. Bp., 1889. 371. l.) V. ö. még Versényi i. m. 458. l.
- 154—155. *Nationalis Industria* (lat.): nemzeti ipar. E részletre nézve ld. id. Mata: 63—64. l.
156. *Anglus* (rég.): angol.
- 165—167. Erre nézve ld. Versényi i. m. 459. l.
166. *Görög*: itt a régi nyelvhasználat szerint görög származású magyarországi kereskedőt jelent.
- 168 kk. V. ö. Pólay i. m. 50—51. l.
172. *Banderium* (lat.): hűbérurak, nemesek lovas hadserege. „A kereskedő gondolkozású béka megveti a pompázó, naplopó nemeseket, akik az 1790-es országgyűlés alatt is fényes mulatságokat csaptak.” (MK. I, 305. l.)
173. *pro salute civium* (lat.): a nép üdvére, javára.
177. *Anchises*: Vergilius *Aeneis*-ében Aeneás atyja, akit fia úgy hozott ki hátán a lángoló Trójából (ld. Aen. II. 707 kk.).
182. *le guggorodik*: (nép.): leguggol.
186. *Tászlí* (fr.-ném.): bodros kézelő.
187. *Tzapfli* (nép.): varkocs, cöpf.
189. *Jubilate!* (lat.): szó szerint: Ujjongjatok! Örvendjetek!
191. *delicate* (lat.): finoman, gyönyörűen.
194. *Perspectiva* (lat.): távcső. Ez a motívum egyébként Blumauer-től származik, amint már Pólay is rámutatott: „Blumauernek általános komikus ötletei közül csak egyet találtam Csokonai művében. Amint Palinurus hajójáról a tengert *perspectiván* át nézi, úgy szemléli Pszikharpax is Vizignát hátáról *perspectivával* a tavat.” (I. m. 50. l.) Az említett motívum Csokonai mintáiban így fordul elő:

Und guckte mit dem *Perpektiv*
Zurück nach Dido's Zimmer

(Blumauer II. 3.)

Lebeg Aeneis már hajóján
Do meg tsendül a' füle,
Vissza tekint *perspectiván*
Dido felé, 's rémüle

(Szalkay: *Énekek*. II. rész. IV. 1. vsz.)

219. *Compostellá Jakab*: a bibliai idősebb Jakab, János apostol bátyja, akit Herodes Agrippa 42 húsvétján elfogatott és lefejeztetett. Az inkvizíció miatt gyakran emlegetett Spanyolország védőszentjének tekintette, mivel a spanyol hagyomány szerint a Krisztus mennybemenetele utáni harmadik évben Spanyolországba ment prédikálni s állítólag ott temették el San Jago di Compostellában.

220. *Senis Katalin*: Sienai Szent Katalin (1347—1380). Szűzességi fogadalmat tett apáca, akit 1461-ben avattak szentté.
222. *nem hagyván álmokat*: nem ébredtek fel halálukból, azaz nem segítettek rajta.
- 224—225. A görög mitológiában a bikává változott Zeusz hátán úszva vitte Európát Kréta szigetére. E rész pontosan megvan a görög eredetiben (78—81. sor.).
227. *Residentzia* (lat.): lakosztály.
229. *Venezia* (ol.): Venezia, Velenice.
230. *Politia* (lat.): műveltség, udvariasság. E sorra nézve ld. id. Mata i. m. 65. l.
231. *ki csuszámia* (nép., rég.): kicsúszott. A görög eredetiben a vízi kígyó éppígy feltűnik (82. sor.). A „jakobinus sipkában” megjelenő vízi kígyóra nézve ld. id. Mata i. m. 65. l.
233. *fellyül* (nép., rég.): felül.
234. *Nemzeti Kokárda*: a francia forradalomban használt háromszíni szalagszokor.
244. *Ebek harmintheadjától: az ebek harmincadjára jut* szólás azt jelenti: ’felkoncoltatik, csúnya véget ér’.
251. *A’ Rákóczi Nótája*: a *Haj Rákóczi, Bercsényi, Thököly*... kezdetű lázadó hangú tiltott kurucdal, amelyet az 1790-es évek nemesi-nemzeti visszahatása idején a keleti országrészen újra énekelgettek. (V. ö. Pólay i. m. 50. l., Versényi i. m. 459. l. és Gulyás: Ethn. 1924: 115. l.)
259. *Rock* (ném.): kabát.
260. *Japponika* (rég.): japán ruha, illetve japán szabású ing.
261. *Kaput* (ném.): hosszú felsőkabát.
- 262—264. *Poézis, Rhetorika*: tréfás célzás a gimnáziumi tagozat V. és VI. osztályában folyt poézis- és retorikaoktatásra, amely nagy terhére volt Csokonainak is (v. ö. id. Mata 65—66. l.).
267. *Jus Gentium*: nemzetközi jog. A Hugo Grotius (1583—1645) holland jogtudós által kidolgozott *De jure belli et pacis* (Páris, 1625.) című munkára van itt utalás, amely a hadi jog elveit is kidolgozta (v. ö. id. Mata i. m. 65. l.).
268. *Huntzfut* (rég.): galád, huncut.
269. *Concilium* (lat.): zsinat, egyházi gyűlés.
270. *Szent Atyák*: főpapok.
272. *Anathema* (gör.): átok, kiátkozás.
278. *captivál* (lat.): bebörtönöz, fogva tart.
- Síklós* neve arra utal, hogy a magyar nemesség a jogait megsértő Zsigmond királyt Síklós várában bebörtönözte (v. ö. Versényi i. m. 459. l.).
282. *karessíroz* (fr.-ném.): udvarol. (Erre és a következő sorokra nézve ld. id. Mata 66. l.)
- Pörtznycali* neve a görög eredetiben *Λειχονία*, azaz ’Tálcanyaló’.
286. *Aula* (lat.): udvar; itt: királyi udvar.
- 287—293. V. ö. Versényi i. m. 455—456. l. Pólay is figyelmeztetett arra, hogy „Szatirikus célzások magyar állapotokra, különösen az egeri országgyűlésének leírásában találhatók”. (51. l.)
292. *Staféta* (gör.): lovashírnök, gyorsfutár.
293. *Státusok* (lat.): rendek.

301. *ad Sextam Mai* (lat.): máj. 6-ára.
 303. *Az ország tarka bandái*: gúnyos célzás a bandériumok díszes, arannyal, paszománnyal kihányt ruháira, amelyek a muzsikusbándák zsinóros, piros öltözetére emlékeztettek.
 308. *dévánkozik* (táj.): tanácskozik, vitatkozik.
 309. *A' Vallás dolga felett*: célzás a hosszadalmas vallásügyi vitára, amelyben a protestáns rendek sérelmeit kellett volna orvosolni. Erről már *Az istenek osztozásá*-ban is szó esett. Id. Mata János világosan fölismerte a jelenetben az 1791-i országgyűlés paródiáját: „Puskaporos a levegő [...] Lám az egérországgyűlésben mégis »öt hétig dévánkoznak az egéri hit felett«. Az 1791. évi diétát is főleg nem a reformok, hanem a fellángoló felekezeti viták jellemezték. Franciaországban is fúrcsán állnak a dolgok, de még Lafayette a nemzetűrség parancsnoka, s a nemzetűrség, július 17-én a jakobinusok ellen fordítja a fegyvert.” (I. m. 66. l.) Waldapfel ezt jegyezte meg a vallási vitáról: „Az egerek országgyűlésének idejét éppúgy elnyújtja, a főkérdések tárgyalását éppúgy akadályozza az, hogy »öt hétig dévánkoznak a vallás ügye [!] felett«, mint ahogy az 1790/91. évi országgyűlésen a klérustól provokált vallási vita miatt nem juthattak a nemzeti élet döntő kérdéseinek tárgyalásához.” (MFelv. 254. l.)
 310. *mende monda*: a régi nyelvben azt jelentette: 'hiábavaló, szófia beszéd'.
 313. *perorál* (lat.): szónokol.
 315 kk. V. ö. Id. Mata i. m. 67. l.
 319. *Kron Printz* (német): királyi herceg, trónörökös. Talán még az sem véletlen, hogy az egerek intervenciójának oka egy „Kron-Printz” megölése.

Fizignát mivel Printzeket
 A' Tóba sülyesztette
 Azért ők haddal titeket
 Támadnak meg érette;

(420—424. sor).

A Habsburg-intervenció egyik többször hangoztatott oka a Habsburg-házból származó francia királyné, Maria Antoinette megmentése volt, aki különösen maga ellen fordította a nép ellenszenvét, úgyhogy a párizsi nép többször reátámadt.

324. *ama' fa vár*: az egérfogó.
 327. *Katzik, kacika* (ind.): közép- és délamerikai indián törzsfőnök.
 335. *hütellenül* (rég.): becsületlenül, álnokul.
 341. *bellica cassa* (lat.): hadi pénztár.
 342. *Armamentarium* (lat.): fegyvertár.

A 341—342. sorhoz Vargha Balázs ezt a megjegyzést csatolta: „A hadiköltségek fedezésére már a XVIII. század végén alkalmazták a mértéktelen papirospénz-kibocsátást. Egy másik versében, az *Istenek osztozásá*-ban ezt írja Csokonai: *A palota kapujába Kített bellica cassába Tíz konc papirost hánytak*. Az infláció a napoleoni háborúk idején, a 19. század első évtizedében érte el tetőfokát.” (MK. I, 305—306. l.) (Mint *Az istenek*

osztózása megfelelő helyén [21. sor] rámutattunk: a „Tíz konc papiros” a tiltakozó vagy az elutasító iratokra, folyamodványokra is vonatkozhat.)

343. *Sessio* (lat.): ülés, gyűlés.

344—346. V. ö. Versényi i. m. 456. l., Vargha: CsVM. 61. l.

344. *nagy hanggal pengeti* (rég.): erősen hangoztatja.

345—346. *Hogy ő ígér négy milliót*

A' köz nép meg fizeti;

Az összeg egyáltalában nem képzeletbeli: 1792. jún. 16-án a budai országgyűlés 5000 újoncot, 1000 lovat és 4 millió forint hadisegélyt szavazott meg a franciák elleni hadjáratra (ld. Benda I, 833. l.).

348. *Concredál* (lat.): rábíz.

350—356. Erre vonatkozóan ld. Versényi i. m. 456. l.

351. *milítzia* (lat.): katonaság.

352. *Contrahál* (lat.): összevon.

357. *Nyírbe*: a Nyírségbe.

359. *szednének*: katonai célra begyűjtenének, rekvirálnának.

362. *Mundúr* (fr.-ném.): egyenruha, mundér.

364—374. A görög eredetiben is hasonlóképpen öltözött harci díszbe az egérhad:

... legelőbb lábvértet vettek, kétféle törve
Zöld babokat, s betakarták véle azonnal a lábuk,
babbal, mit maguk ők rágtak le serényen az éjjel.
Nádrafeszített szíjból volt páncéljuk, amelyet
egy macskát megnyúzva, tudón szabtak ki maguknak.
Mécs közepéből volt pajzsuk; lándzsájuk azonban
mind csupa hosszú tű, teljes-bronz műve Arésznek;
s borsóhéj a sisak, mi halántékukra simult rá.

(Devecseri, i. m. 862. l.)

A görög eredetin kívül Szalkay Blumauer-fordításából is ihletet meríthetett Csokonai; ott Turnus seregei így készülnek Aeneas ellen:

Noszza tüstén mindenfele
Látni hartzra készülést,
Dob, trombita előbb elé,
Hirdeti a' fel-ülést,
Illy nagy hadi készületet,
A' miolta terentetett
E' föld, egy vak sem látott

Vasbol, rézből, és ólomból
Fegyvert, ágyut formálnak,
Nyársbol, spékéből, vas villákból
Bagnétokat csinálnak,
Vas derekát vas fedőkből
Csányi görög nagy dinyékből
Sisakokat furagnak.

(Szalkay i. m. VI. 71., 74. vers.)

- Ötletet adhatott az V. ének 29. és 30. versszakának a pokol-
beli ördögökről szóló részlete is (V, 29–30. vsz.). (Az egerek
fölfegyverkezésére vonatkozóan ld. Pólay i. m. 50. l.)
364. *Toll síp:* rendszerint lúdtollból készített kis síp.
366. *tő* (nép., rég.): tű.
370. *bokréta:* sisakforgó.
371. *Dragonys* (fr.): könnyű fölszerelésű lovaskatona.
373. *bakkantsos* (rég.): gyalogos.
375. *Cavalléria:* (ol.): lovasság.
382. *flóta* (nép., rég.): fuvola.
383. *a' Mohácsi nóta:* a mohácsi vészt idéző hazafias dal. Vargha Balázs ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „A *Mohácsi nóta* kedvelt hazafias dal volt. Ennek dallamára írta Csokonai *Egy kesergő magyar* c. versét” (MK. I, 306. l.). V. ö. Gulyás: Ethn. 1924: 155. l., Pólay i. m. 50. l.
385. *arandzséroztatni* (fr.): előre vezényeltetni.
387. *Nemzeti Convent:* a francia forradalom nemzetgyűlése, az 1792-i *Convention nationale*.
389. *Klubista* (ang.-fr.): valamelyik titkos jakobinus klub, szövetség tagja. Mint Vargha Balázs is megjegyezte: „*Klubbista* célzás a francia forradalom balszárnyához tartozó jakobinusok klubjára; a reakciósok így nevezték nálunk a haladó politikusokat.” (MK. I, 306. l.) V. ö. Szilágyi: CsSzók. 76–77. l.
390. *Novellista* (rég.): újságíró.
393. *in anxio* (lat.): szorongásban, gondban.
405. *Ambassadeur* (fr.): követ.
414. *A' hazának képei:* a képviselők.
429. *Fel berzeszté rá taréját:* célzás a francia forradalom jelvényére, a *kokárdá-ra*; a *gall* (= nyugat-európai kelta, majd frank, francia) népnév téves etimológiája folytán (a 'kakas' jelentésű latin *gallus*-szal társították) a *kakas* a franciák nemzeti jelképe lett, s a *kokárda* voltaképpen a *bonnet à la cocard* 'kakas-taréj' alakú díszszal ékesített sapka' szókapcsolatból keletkezett.
430. *Klub* (ang.-fr.): titkos jakobinus társaság (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 76–77. l.).
- 431–433. II. József 1790. febr. 20-i haláláról van szó, amely szinte jelt adott a kiváltságait feltő nemesség tiltakozó megmozdulásaira (v. ö. Waldapfel: MFlv. 254. l., Versényi i. m. 456. l., Pólay 51. l.).
446. *Constitutio* (lat.): alkotmány. Id. Mata János az 1791-i országgyűlés hangos alkotmányrestituíáló törekvésével hozta összefüggésbe a részletet (ld. i. m. 67–68. l.). Vargha Balázs ezt írta e sorról: „Nem világos a célzás. A vízben a békák *alkotmányába*, államrendjébe belepusztul az, aki nem tud úszni, nem tud alkalmazkodni hozzá.” (MK. I, 306. l.) Mindez azonban világossá válik, ha tudjuk, hogy a békák *Constitutio*-ja a forradalmi Franciaország nemesi előjogokat, hűbéri kötelezettségeket eltörölő polgári alkotmányára vonatkozik, amelyet az alkotmányozó nemzetgyűlés (*Assemblée nationale constituante*) készített elő 1789–90-ben. A hűbériségben felüött,

- hűbéri jogokra fellebbező egér király ebben az új polgári alkotmányban „Nem tsuda, ha elmerült”.
450. *a' nemzet képei*: a nemzetgyűlés tagjai, a képviselők.
453. *hazafi* (rég.): honpolgár, állampolgár.
458. *Achitofel* (bibl.): Dávid király tanácsadója, aki hűtlenül ura elpártolt fiához, Absolonhoz állt.
466. *Gránic* (szl.): határ. *Erősítsük a' Gránitzot*: voltaképpen ez a részlet is a forradalmi Franciaországra vonatkozik: a törvényhozó gyűlés 1791 decemberében százezer katonát küldött a határookra az emigránsok fenyegető nyilatkozatainak hatására.
467. *Haubitz* (szl.): tarack (ágyú).
- 471—475. E sorokban mintha a francia forradalmi híres indulójának, a *Marseillaise*-nek mondatai visszhangoznának, amelyről az 527. sorban „Nemzeti nóta” címen szó is esik. Csokonai telát műve írásakor, 1792 végén már ismerhette az év tavaszán keletkezett forradalmi dalt, noha magyarországi felbukkanásáról csak 1794-ből vannak adataink (ld. Benda I, 1046. l.). Vargha Balázs úgy vélte, hogy ez a részlet a *Marseillaise* „parafrázisa vagy paródiája is lehetne” (ArcV. 63. l.). Julow Viktor ezt ezzel egészítette ki: „Marseillaise-parafrázist ad a szájukba a költő (a sorok ritmikája, a hosszú és rövid szótagok váltakozása is olyan, hogy a strófa szinte simán énekelhető a forradalmi induló dallamára!)” (Csok. 48. l.)
- 478—479. A forradalmi francia köztársaságok voltak hasonló tervei a hadifoglyokkal (v. ö. ld. Mata i. m. 68—69. l.).
- 483—489. E sorokról írta Waldapfel: „A forradalmi párt, a club, a köztársaság létesítéséről is beszél, aztán azonban az uralkodó-ház tagjainak édesgető beszédére lecsillapulnak és elmennek szembeszállni az egerek támadásával.” (MFelv. 254. l.) Voltaképpen a II. Lipót és II. Frigyes Vilmos 1791. aug. 27-i pillniti szövetséget követő honvédelmi készülődésről van itt szó, amelynek következményeként a Gironde-minisztérium arra kényszerítette az uralkodót, hogy 1792. ápr. 20-án hadat üzenjen Ausztriának és Poroszországnak.
- A' szabadság szent fáját*: A szabadságfa — „arbre de la liberté” — májusfára emlékeztető díszes oszlop volt, amelyet a függetlenné vált észak-amerikai gyarmatok példájára 1790 óta kezdtek felállítani a francia falvak és városok főterein (v. ö. ltk. 1970: 23—24. l.). 1795-ben írt trófiás újságpárodiajában, a [Debreceni] *Magyar Psyché*-ben is erre utal Csokonai: „Az ellenség a mi posztunkat elfoglalván, rajta mindjárt Szerelem Fáját állított . . .” (ld. MM. II, 83. l.) Később, 1802-ben lefordított egy reakciós szemléletű „Schweizer nótá”-t is Csokonai *A szabadságházhoz* címmel.
494. *Bar[r]jére* Már Toldy helyesbítette: „Barrére, helyesben Barére; egykor a francia nemzeti conventnek nagy befolyásu tagja.” (1945. h.) *Barère de Vieusac* 1792 szeptemberében került a Conventbe mint a pireneusi választókerület képviselője. Vargha ezt írta róla: „Barrére (helyesen: Barère). XVI. Lajos király hazaárulási pörének volt az elnöke.” (MK. I, 306. l.)
- 497—517. E részlet — mint sokan rámutattak — az egyik legfontosabb

hazai feladatot, a nemzeti nyelv használatának ügyét tárgyalja. Már Haraszi (35. l.), Versényi (i. m. 457. l.), Pólay is érintette e mozzanatot (i. m. 51. l.). Id. Mata János (i. m. 66. l.) és Vargha Balázs szintén (CsVM. 23. l.); Waldapfel ezt írta róla: „A nyelvkérdés vitatásának paródiájára is sor kerül: a halyelv uralma ellen indul meg a támadás — világos célzással a holt latinra — az anyanyelv bevétele érdekében.” (MFelv. 254. l.) Ehhez Szalkay Blumauer-travesztijából is kaphatott ösztönzést Csokonai: „Éppúgy elragadja nemzeti érzése [Szalkayt] abban a kifakadásában, amelybe Aeneas a kérdeztetű előtt a nemzeti nyelv elhanyagolása miatt kitér.” (Pólay i. m. 38. l.) Itt a vers pontosan az 1790/91-i magyar országgyűlésre utal, ahol különösen a tisztai küldöttek küzdöttek a magyar nyelv jogaiért, s meg is született az a határozat, amely nemcsak az országgyűlés nyelvévé tette a magyart, hanem általánosan is hivatalos nyelvvé nyilvánította. (Ld. Marczali I, 364 kk.).

500. *halnyelv*: a latin nyelvet kell érteni rajta.
vigeál (lat.): virágzik.
 502. *Politura* (lat.): műveltség.
 521. *készlet* (rég.): ösztönöz, készlet.
 527. *A' Nemzeti nóta*: „*l'air national*”, a francia forradalom híres harci dala, a *Marseillaise*.
 530. *ezer* (rég.): ezred.
 535. *Alkekengi*: voltaképpen növénynév, a *zsidócserezsnye*-ként is ismert ebszőlőféle egyik neve (*Physalis alkekengi* L.). Már Toldy rámutatott: „*Physalis* Alkekengi különben a muhare vagyis piros páponyának tudományos neve, mellynek igen szép függő piros csészéje van.” (945. h.) Csokonai föltehetőleg kifejező hanghatása miatt választotta békánévül.
 545. *Sámpány* (fr.): pezsgő.
 546 kk. E részletre vonatkozóan ld. Id. Mata i. m. 69. l.
 548. *serbedli* (ném.): éjjeliedény.
 556. *Singes* (rég.): hosszú.
 560. *csendűt* (rég.): csenget.
 561. *Mercurius* (lat.): az istenek hírnöke, futára.
 565. *eggy lábíg* (nép.): egy szálíg, kivétel nélkül.
 566. *Reggeli Templom*: reggeli istentisztelet (a debreceni Kollégiumban).
 572. *Centaurus* (gör.): félig ló, félig ember testű szörny; kentaur.
 574—585. E részlet voltaképpen az *Aeneis* egy részletének paródiája; a megfelelő részlet:

Elmosolyodva a menny s a halandók atyja, oly arccal,
 melyre az ég kiderül, s a viharfelhők eloszolnak,
 lányát lágyan megcsókolta s válaszul így szólt:
 (*Vergilius összes művei*. Ford. Lakatos István.
 Bp., 1973. 124. l.)

575. *meg éle* (rég.): megéledt, felélénkült.
 581. *Minerva* (lat.): a tudományok istennője a régi rómaiaknál.

- 581—629. E rész pontosan megtalálható a görög eredetiben (174—196. sor).
588. *a' te Templomodba*: Minerva temploma a könyvtár. Erre vonatkozóan ld. Waldapfel MFelv. 254. l. V. ö. még Haraszi, 36. l., Versényi i. m. 459. l.
594. [A jegyzetben:] *Assemblée* (fr.): társaság.
Kanahán (bibl.): az ígérlet földje, tejjel-mézszel folyó ország.
595. *Pállás*: Minerva megfelelője a görög mitológiában.
615. E sor szóról szóra megtalálható Szalkaynál, hasonló, strófa-záró helyzetben:

'S már a jövő nyereségre
Puffra isznak egésségre.
Ki világos virrattig.

(I. m. 70. l.)

620. *Statió* (lat.): állás, hadállás.
621. *Batálon*, *bataillon* (fr.): zászlóalj.
627. *Compliment* (fr.): bók, meghajlás.
635. *Rá útvén a' Pap tyúkjára* (nép.): szellentvén.
638. *Báró de Grand Brekeke* nevének az eredetiben 'Υφιβόας 'Nagyhangú' felel meg.
640. *Nyalnádító*: a görög eredetiben Λειχήνωσ 'Nyalánk' a név megfelelője.
647. *tromf* (ném.): döntő, győzelmes lépés.
659. *Úregjári*: a görög eredetiben Τρωγλοδίτης szó szerint 'Lyukban lakó' van.
660. *Kröte* (ném.): varangyos béka. V. ö. Versényi i. m. 457. l.
664. *Stikk* (ném.): szúrás, döfés.
666. *Döbrete* nevének nincs pontos megfelelője a görög eredetiben; *Debrete*, *Döbrete* hejnévként is előfordul; Csokonai föltehetően kifejező hanghatása miatt választotta békanévül.
orron úté: fölmergesztette.
669. *Csuprai*: a görög szövegben 'Εμβασίχυτρος 'Köcsögbe mászó' felel meg neki.
673. *Arantgardé* (fr.): élcsapat.
- 679—680. *a' Kenyér mezei Bán*: a görög eredetiben 'Αρτοπάγος 'Kenyérevő' szerepel; Csokonai Kínizsi Pálról, a kenyérmezei győzőről alkotta meg a nevet.
683. *Criór*: 'kiáltó, kikiáltó' jelentésű francia *crieur*-ből; a névnek a görög eredetiben Πολύφωνος 'Sokhangú' felel meg.
684. *Vasas* (rég.): páncélos.
- 686—692. E részre nézve ld. Pólay 51. l., Waldapfel: MFelv. 254—255. l.
700. *Bürrbő*: ennek a békanévnek sincs pontos megfelelője a görög szövegben; talán a *Döbreté*-hez hasonló hangutánzó jellegű.
Adjutánt (lat-ném.): segédtszét.
702. *sárkány* (rég.): ravasz (a puskán).
717. *eleve* (rég.): kezdetben, korábban.
721. *Major de Su*: a 'káposzta' jelentésű francia *chou* szóból; a görög eredetiben Κραμβοπάγος 'Káposztarevő' felel meg neki.
721. *harminzadját*: tkp. az „ebek harminzadjára jutását”, azaz elpusztulását. (A *harmincad* a királyi kincstárt illető régi vámon volt.)

- 730—734. E részt illetően ld. Waldapfel MFelv. 255. l. Mint Toldy is utalt rá (945. h.), itt a dán Holberg munkájáról van szó, amely ilyen címmel jelent meg magyarul: *Klimius Miklósnek Föld alatt való útja* . . . deákból magyar nyelvre fordítottat Györfi József veszprémi prókátor által. Pozsony. 1783. A magyar nemességre Csokonai vonatkoztatta Holberg regényének azt a részletét, ahol Klimius Miklós a jobbágyok kiszolgáltatottságáról beszél a föld alatt élőknek: „akár mely élet nemét sem tartják tisztességessebbnek a' föld mívelésnél. Minek okáért minden bötsületes parasztot és szorgalmatos Gazdát Városiak Dajkájának és Gondviselőjének tartják [. . .] Ezt hallván én, el-bámultam, elmémben forgatván a' mi szántó vető Embereinknek sorsokat, kik gyalázatos szolgálat alatt nyögnek, és úgy tartjuk, hogy az ő foglalatosságok sokkal alább való, és hitványabb, mint az eszem izomra való szakátsoké, szabóké, patikáriusoké, tántzosoké 's. a', t'. Ezt ugyan ez után a' Gazdámnak-is ki-beszéllettem, de előbb föl fogadtattam vele, hogy senkinek ne beszéljem, tartván attól, ne hogy a' föld alatt valóak belül ítéljenek az emberi Nemzettségülrül.” (I. m. 43—44. l.)
735. *Markaszó*: helyesen *Marékaszó* volna (a 'lápos, mocsári' jelentésű francia *marécageux*-ból); a görög eredetiben *Λιμναίος* 'Tavi, Tókedvelő' felel meg neki.
737. *gróf Turódvány*-nak a görög eredetiben *Τυρογλύφος* 'Sajtvájó' a megfelelője.
738. *Pixis* (gör.): szelence, tárcsa.
739. *Grenouille* (fr.): 'béka'.
743. *Mészvájó*: e névnek nincs pontos megfelelője a görögben.
745. *Rozó*: a 'nád' jelentésű francia *roseau*-ból; a görög szövegben *Καλαμίνος* 'Nádkedvelő' felel meg neki.
747. *d'O*: a görög eredetiben *Υδροχαρίς* 'Vízszertető' a megfelelője; a francia *eau* 'víz' szóból alkotta meg a nevet Csokonai.
749. *Khalchfresszer*: a 'mész' jelentésű *Kalk* s a 'zabáló' jelentésű *fresser* összetétele; a görög eredetiben nincs pontos megfelelője, voltaképpen a *Mészvájó* német mása.
751. *Bátor* (rég.): noha, ámbátor. E részlettel kapcsolatban ld. Pólay i. m. 51. l.
752. *Printz* (ném.): herceg.
757. *véltlen* (rég.): előre nem gondolt, nem vélt.
758. *pór* (rég.): paraszt; itt nyilván a rang nélküli közlegénységre vonatkozik.
763. *Gróf Deszkargi*: e névnek sincs pontos megfelelője a görög eredetiben.
764. *Generál* (lat.-ném.): generális, tábornok.
767. *Meg állja* (rég.): megállítja.
768. *össze altáznán* (nép.): összeszedvén.
770. *Tóti Blatowszki*: e névnek a görög eredetiben *Βορβοροχόιτης* 'Sárban heverő' felel meg; a *Blatowszki* név a 'pocsolya, iszap' jelentésű szlovák *blato* származéka.
- 774—776. Egy tréfás régi anekdotára utal a vers, amelyet Gulyás József szerint egy „régí kuruc ének” őrzött meg. (Ld. Ethn. 1924: 154. l. V. ö. még: OSzK. Quart. Hung. 1044: 36. l.)

777. *Obester Monsieur de Fesit*: mint a szövegkritikai részben is rámutattunk, a *Fesit* név talányos: nem sikerült etimológiáját megfejtenünk; némely kéziratban *Turj-itt* áll a helyén.
- 784—797. V. ö. Versényi i. m. 458. l.
787. *Frantz* (rég., nép.): francia betegség, vérbaj.
802. *Limondó*: az 'iszapos, iszapbeli' jelentésű francia *limoneux*-ból; a görög eredetiben *Πηλοβάτης* 'Sártaposó' a megfelelője.
815. *Nepomukot*: a görög eredetiben „egy roppant kavicsot” emelnek fel; föltehető, hogy a Nepomuk itt Nepomuki Szent Jánosnak a falvakban gyakori szobrára vonatkozik, de az is lehet, hogy valamilyen egyházi könyvre utal.
825. *Adieu* (fr.): Isten hozzád!
826. *Magrág*: a görög eredetiben *Σιτοράγος* 'Gabonaevő' felel meg a szónak.
829. *Kurázs* (fr.): bátorság, vitézség.
833. *kesely* (nép.). sötétes színű.
837. *pettzent* (táj.): pöccint.
852. *tompora* (rég.): tompor.
861. *d'Onnyó*: a 'hagyma' jelentésű francia *oignon*-ból; a görög eredetiben *Πρασσοράγος* 'Hagymakedvelő' felel meg neki.
875. *nőva* (lat.): újság.
- 875—888. E részből írja Versényi, hogy: „Kifigurázza a megbízhatatlan hadi jelentéseket.” (I. m. 458. l.) Csokonai az efféle jelentésekre gondolhatott: „A' Törökök közzül 8-an maradtak a' tsata piatzon, és sokan veszték a' *Glinába*. A' szaladók is vittek el mind holtakat, mind sebeseket magokkal. — Részünkről semmi veszteség nem völt.” (Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1790. jan. 5. 21. l.)
889. *gróf Bórrágadi*: a névnek nincs pontos megfelelője a görög szövegben.
905. *assecurálja* (lat.): bizonygatja.
- 917 kk.: Mint Vargha Balázs megjegyezte az istenek tanácskozásáról: „A debreceni városháza pipa- és ködmönszaga érzik világukon” (*Csokonai istenei*. Új Hang. 1955. 2. sz. 87. l.)
921. *Scytha*: Bórrágadira, a magyarországi sereg főkapitányára vonatkozik; a magyarokat akkoriban a szkíták leszármazottainak tartották.
923. *lógg* (rég.): lóg, függ.
928. *tutza* (nép.): vkinek szeretője, kedveso.
930. *felvirgáz* (lat., rég.): megvesszőz.
934. *Nein, Nix* [= nichts] (ném.): nem, semmit!
937. *nagy Categoriával* (gör.): kategorikusan, ellentmondást nem tűrve.
949. *Encelad* (gör.): a görög mitológiában az istenek ellen fellázadt egyik titán, akit Zeus ezért villámmal sújtott.
968. *Majestás* (lat.): felség(jelvény).
986. *Karchinos* (gör.): rák.
1000. *Lexicon* (rég.): szótár.
1010. *posztilion* (fr.): postakocsi.

A mű nyelvéről, stílusáról meg lehet(tem) sokan írtak. Már Haraszti a „Gleimék óta divott” „burlesque styl”-lel hozta össze-

függésbe Blumauer, illetőleg Csokonai stílusát (36–37. l.). E groteszk, burleszk stílus fő jellemzője a nyelvi egyveleg, a stílusmakaronikum. Blumauer latin és francia szavakkal, kifejezésekkel tarkította stílusát: latin kifejezések voltaképpen a tárgyból — Aeneas történetéből — kifolyólag kerültek a német szövegbe, a francia szavak pedig anakronizmusként keltettek komikus hatást. Ezen fölül nyelvjárási elemek is fokozták a stílus groteszkuságát: „Mint költeményeiben, úgy itt is, nyelve könnyen elismeri. Tájszólási sajátságok, fogyatékos versek és rosszúl csengő rímek itt is találkoznak, úgy mint költeményeiben. A könnyen, gondtalanul dolgozó Blumauer tehát itt sem tagadja meg magát.” (Pólay i. m. 30. l.)

Blumauer magyarra fordítója, Szalkay, a latin és a francia szavak, kifejezések mellett német szavak alkalmazásával fokozta a nyelvi komikumot. Csokonai szintén ilyen eszközökkel teremtette meg vígposza burleszk stílusát: „Átvette [Blumauertól] Csokonai a versmértéket, a latin és francia kifejezések alkalmazását, de a latin kifejezések nem fordulnak elő oly terjedelemben, mint első művében [ti. *Az istenek osztózsában*].” (Pólay i. m. 50. l.) Voltaképpen csaknem ugyanolyan bőven él itt is a latin kifejezésekkel, mint előző blumaueri satírájában; s ahogy ott, itt is sajátos funkcióban használja azokat. Már Réti rámutatott erre: „Csokonai, anint költői tárgyaiban sokszor gúnyolja a természetellenességet, stíljá maga is gyakran a satyra eszközévé lesz; latinizmust kever bele, hogy ezáltal a túltengő deákosságot gúnyolja. Stylusának egyik jellemző sajátsága: a latinizmusnak, mint komikai- és satyrai hatás eszközének használása.

A *Béka-egérharc* majd minden szakasza ily stíljban van írva.” (40. l.) Vargha Balázs a következőket jegyezte meg ezzel kapcsolatban: „Vízignátus első szavai közt latin jogi szak kifejezés szerepel. Csokonai sok ilyen jogászai műfajjal jellemzi a feudális nemesség latin műveltségét.” (MK. I, 304. l.) (V. ö. még Szilágyi: CsSzók. 72 kk.) A Blumauernál — s részben Szalkaynál is — megtalálható tájszavakat Csokonainál népies, sokszor nyersen szokimondó kifejezések pótolják, amelyek sajátságos, komikus ellentétül szolgálnak az uralkodók és arisztokraták világát leleplező komikus eposzban. Erről írta Pólay „Csokonai nyelve nem oly könnyű folyású, mint Blumaueré, bár népies és magvas szólásokkal erősen van fűszerezve.” (I. m. 52. l.) A blumaueri burleszk stílusra vonatkozóan ld.: Szilágyi: CsMűv. 457 kk. Újabbban Szegedy-Maszáék Mihály is foglalkozott a *Békaegérharc* stílusának „háromszoros rétegződésével” (ld. Ir-felv. 950–951. l.).

Verselése

A sajátságos képletű, hétsoros blumaueri versszakot Csokonai már *Az istenek osztózsá-*bán is alkalmazta s egyik kedvelt versformájává lett.

Voltaképpen Blumauer nem maga alkotta meg *Aeneis*-travesztíliá versszakát, hanem Johann David Michaelis töredékben maradt *Aeneis*-travesztíliájából vette át, anint erre már Pólay rámutatott: „Hogy Blumauer éppen az *Aeneis*-t választotta travesztíliájának tárgyául, erre [...] Michaelis töredéke volt döntő befolyással, amit a versmértéknek átvétele fényesen bizonyít [...] Finom érzéke volt Michaelisnek a versforma választásában, mely igen alkalmas, hogy az előbb mondottakhoz egy hirtelen

komikus fordulatot hozzáfűzön. A versszak ugyanis hét verssorból, a verssor váltakozva négy és három jambusból áll. A versszak első négy sora keresztrimes, a következő kettő páros rímű; a hetedik pedig rímtelen. Ezen versforma előnyeit Blumauer jobban tudta felhasználni, mint Michaelis, bár ez utóbbi a komikus vonások feltárásában szintén nem csekély ügyességet tanúsít." (I. m. 23—24. l.)

A versformát már Szalkay Antal is alkalmazta Blumauer travesztijából készített fordításában, de a sorok jambikus lejtését elhagyta. Hiányzik az időmértékes lejtés Csokonainál is.

E magyaros ütemezésű változatnak — amint erre Gyöngyössi László rámutatott — a magyar költészetben is megvolt a mintája, Gyöngyösi István *Rózsakoszorú*-jában, amelyet bizonyára Csokonai is jól ismert: „Ősi nyolczasokban van írva, hetesekkel tarkázva [a Rózsakoszorú], úgy hogy az első két sor 4—4, a negyedik, ötödik szintén 4—4 ütemű, a harmadik s a hatodik sor pedig hetes 4—3 tagból áll. A két első sor egymással, a harmadik a hatodikkal, a negyedik az ötödikkal rímel. Ez se új versforma. Népdalainkban ugyan nem fordul elő, de megvan már Gyöngyösi előtt Balassinál és Szenczi Molnár Albert zsoltáraiban is. Később Csokonai ily versekben írta meg »Béka egérharczát«, Arany is egyik komikai versét." (*Gyöngyösi István élete és munkái*: ItK. 1904: 409. l.)

A különbség az, hogy a blumaueri versszak rímképlete: a b a b c c d. Horváth János a Himfy-versszakkal hozta összefüggésbe Szalkay, illetőleg Csokonai versszakát: „Az utolsó hetes híján ugyanilyen (8, 7, 8, 7, 8, 7) összetételű strofában fordította Szalkay Antal a Blumauer-féle travesztált Aeneist 1792-ben." (MVer 226. l.)

Császár Elemér is rámutatott a versszakban rejlő epigrammatikus lehetőségeire: „E Blumauer-stanzák rövid sorai, sűrű rímei valóban igen alkalmasak a komikum fokozására." (NémK. 66. l.)

Csokonai éppen ezért elsősorban tréfás tárgyú verseiben használta: *Az istenek osztozása* mellett *Tsikorgó Versei a Trójai háborúról* s az *Arany-sújtásos nadrag* is e versformában készült.

A versszak Csokonai korában, de még a későbbi évtizedekben is igen népszerű volt (V. 8.: Otrókési Nagy Gábor; Szoboszlai Pap István költői kísérlete: DebrSz. 1941: 91 kk.).

Zenei feldolgozása

Mint volt róla szó, Márton József 1813-i kiadásában a „Felfoháskodás” utáni oldalon az első versszakhoz kottát is mellékel, Kazinczy nem kis bosszúságára (ld. KazLev. X, 396. 401. l.). Fölvette — bizonyára Márton nyomán — Tóth István is kéziratos dallamgyűjteményébe (az „Áriák és Dallok” legelső verse). Bartalus István is közreadta a *Magyar Orpheus*-ban, 1869-ben.

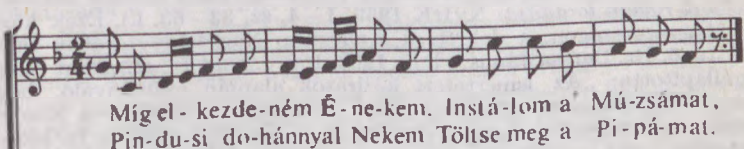
Márton maga a dallam eredetét nem tüntette föl, noha más dallamoknál ezt nem mulasztotta el. Molnár Antal Csokonai dallamairól szólva ezt írta: „Vannak [...] az egykorú palotás-zene hatása alatt készült, többnyire cifrázatos dallamok, vagy egyéb, középosztálybeli szellemet árasztó hárfás (gitáros), kántor- stb. termékek, többnyire szintén egyszerűen, részben többszólamú lejegyzéssel; ilyen pl. a »Míg elkezdtem én énekelni (Felfoháskodás)«. (Molnár Antal: CsMűdal. 6. l.) Geroncsér Ferenc zene-

művész szíves közlése szerint a dallam megtalálható Böhme: *Volkstümliche Lieder der Deutschen* című 1895-ben megjelent munkájában.

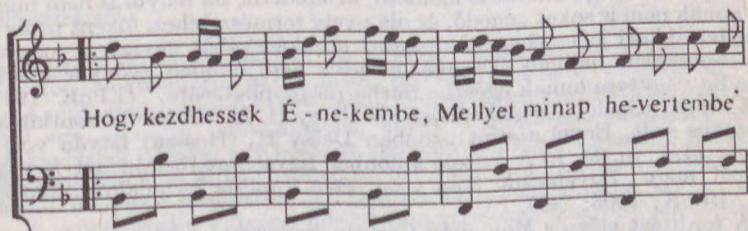
A vers dallamával kapcsolatban meg kell jegyeznünk még, hogy Csokonai *Miért ne innánk?* című bordalának egyik dallama (amelyet Horváth Ádám is megőrzött: ŐÉ. 29., 238. és 367. sz.) rokonságban van a Márton által kiadott kottával (ld. ŐÉ. 516. l., a 29. sz. dal jegyzetét). A rokonság nyilván azzal magyarázható, hogy Márton is „borozás közben” való éneklésre szánta a szatírát.

Dallamának részletes bibliográfiáját ld. Sonkoly 12. l. (V. ö. még: Kiss Lajos: *Népi verbung dallamaink*. Tánctudományi tanulmányok. Budapest, 1959—1960. 273. l.) Legújabbban Benkő András foglalkozott vele, megállapítva, hogy „Sonkoly nem említi, hogy Almási gyűjteményében is megtalálható e dal (Sonkoly i. m. 124—25). *Almásinál* (11. 70.) a szöveg szintén egy szakasznyi, dallama közeli változata Márton közlésének.” (NyIrK. 1963: 96 l.)

Kottáját Márton nyomán közöljük:



Míg el-kezde-ném É-ne-kem. Instá-lom a Mű-zsámat,
Pin-du-si do-hánnyal Nekem Töltse meg a Pi-pá-mat.



Hogy kezdhessek É-ne-kembe, Mellyet minap he-vertembe.



Firkáltam a tér-demen, Fir-káltam a tér-de-men.

Idegen nyelvű fordításai

1. Román nyelven

Csokonai munkájának egykorú nagy népszerűségét bizonyítja, hogy egy bizonyos Kontz Józsi 1816 júliusában lefordította román nyelvre, s fordítása Erdély-szerre igen népszerűvé lett, még a múlt század derekán is készültek róla újabb másolatok.

A fordítást a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár 1852-ben készült másolata alapján Siegescu József ismertette *Csokonai V. Mihály „Békaegérharczá”-nak latin és oláh fordítása* című dolgozatában (EPhK. 1905: 363–368. 1.). Versényi György szerint Csokonai travesztijának román fordítását több szerzőnek is tulajdonították: „Erdélyben Kontz József lefordította oláhra s mohón olvasta a magyart is. A fordítás dicsőségét ráfogták erre, arra, Gyújtó Sándorra, sőt Debreczeni Mártonra is.” (ErdMuz. 1905. 455. 1.) Versényi adatairól Engel Károly, aki pedig a *Békaegérharc* román fordítását részletesen feldolgozta, nem tett említést; ő már nyolc másolatáról számolt be Konecz fordításának (*Csokonai Vitéz Mihály Békaegérharcának román fordítása*: NyIrK 1959. 1–4. sz. 33–53. 1.). Ezek közül egy Magyarországon, a debreceni Kollégium Nagykönyvtárában található (v. ö. Dr. Barcsa János: ItK. 1908. 108. c. pont 15. sz.). Mint Engel megállapította: „Az ismertetett kéziratok alapján nyilvánvaló, hogy Kontz fordítása nemcsak Nagyenyed környékén, valamint a Szamos mentén volt népszerű, hanem Aradon és a Körösök vidékén is, sőt – mint ahogy ezt a debreceni kollégium példánya bizonyítja – másutt is közkézben forgott.” (I. m. 45. 1.) Engel Konecz Józsi kilétére nézve is helyesbítette Siegescu föltevését (i. m. 36–39. 1.). V. ö. még: Köllő [Engel] Károly: *Két irodalom megszűnjén*. Bukarest. 1984. 54–93. 1.

A fordítás értékeire s korabeli nagy népszerűségére rávilágít egyik másolójának előszava: „Ezen mulattató, szeszélyes s gyakran lassú mosolyt, sőt még hahotát is előidéző, az eredetit, ha fellyül is nem muló, de annak nem is sokat engedő, az olá nyelv természetéhez, főként pedig a' nemzet akkori jelleméhez alkalmazott munkácskából, egyszer, s mászor darabocskákat hallván élőszóval előadva nem minden gyönyör nélkül, mindig vágytam annak egészbe írásba megkaphatására.” (EPhK. 1905: 365. 1.) (A másoló Siegescu szerint id. Decsy H. István kalotaszentkirályi birtokos volt, Engel szerint azonban Deesy H. (Hosszu) István volt a neve; ld. i. m. 41. 1.) A másoló különben figyelemre méltón azt is megjegyzi, hogy „Egyébiránt S a t y r a, és a franczia forradalmat képezi” (ld. EPhK. 1905: 366. 1.).

A fordítást először Moldován Gergely ismertette s közölte teljes egészében az Ungaria című folyóiratban *Butracomyomachia lui Homerus* címmel. (Ungaria. Anul. IV. [1895] 304–308; 323–328; 337–339. 1.)

Siegescu csupán szemelvényeket közölt a fordításból, rámutatva, hogy a fordító a sajátágosan magyarországi vonatkozásokat hogyan igyekezett erdélyiekkel helyettesíteni (i. h. 366–368. 1.). Siegescu tanulmányához újabb adatokat közölt Csűrös Ferenc *Csokonai oláhu* című cikkében (Debreczeni Független Újság. 1905. máj. 21. 3–4. 1.).

2. Latin fordítása

Konez József mondja el fordítása előszavában, hogy először — talán éppen azért, hogy más nemzetiségű olvasók is érthessék — latinul kezdte el munkáját. Az elkészült hús sort közölte is az előszóban, s Siegescu is közzétette a hús latin hexametert (I. m. 364—365. l.).

A kísérllet azonban — a nemesi deákság viasszaszorulása idején — már nem volt időszerű; ezt maga a fordító is észrevette; ezért írta előszavában: „Ekkor eszembe jutván, hogy ezt én csak a deakul tudó emberek számára from, belé untam és így gondokoztam:

Hogy ha olá versekbe fordítom, így az egész oláság s az erdélyi magyarságnak nagyobb része is megérti; s mégis ez a munkácska egyel több nyelvre lesz lefordítva...” (I. h. 364—365. l.)

3. Állítólagos francia fordítása

Idézett munkájában Konez említést tett Csokonai művének francia fordításáról is (ld. EphK. 1905: 364. l.). Erről nem tudunk közelebbit. Mint Engel írja: „Ami Csokonai Békaegérharcának francia változatát illeti, erről az összehasonlító irodalomtudománynak ninesen tudomása, viszont a XVIII. század második felében hosszú éveken át keringett kéziratban egy, a Csokonaiéval rokon Batrachomyomachia feldolgozás, amelyet nyomatásban másodszorra 1808-ban adtak ki. Nincs kizárva, hogy Kontz erre a kiadásra céloz, amely valamilyen úton-módon a napóleoni háborúk ellenére Erdélybe is eljuthatott.” (I. m. 46—47. l.) Itt hivatkozik arra is lapalji jegyzetben, hogy az említett francia *Batrachomyomachia*-ból a *Larousse Dictionnaire Universel du XX-ième siècle* (Tome II, 371. l.) részleteket közöl.

Illusztrációi

Márton 1813-i kiadásában az I. kötet címlapját kis metszet díszíti, amelyen a Fizignátus hátán utazó egérkirály látható távcsövével.

A múlt század utolsó harmadában Debrecenben készült Csokonai művéből egy népszerű ponyvakiadás, amelyet több naiv fametszet díszít. A kiadásból jelenleg egy példány található a prágai Egyetemi Könyvtár Kubelik (Széll) gyűjteményében (v. ö. Szilágyi F.: *Csokonai Békaegérharcának illusztrált ponyvakiadása*. CsMűv. 379—383. l.).

A műhöz méltó művészi értékű fametszeteket készített id. Mata János 1944-ben. Kiadására, amely a gyomai Kner nyomdában készült volna, sajnos, akkor nem került sor. A dűcök a II. világháború alatt nagyrészt elpusztultak, de néhány megmaradt dűcot is felhasználva az eredeti metszetek szellemében elkészítette a vers rajzos illusztrációit ifj. Mata János. (Ld. Csokonai Vitéz Mihály: *Békaegérharc*. Rajzokkal csinosította néhai Mata János tervei alapján ifjabb Mata János. Déri Múzeum Barátainak Köre kiadása. Debrecen, 1957.)

115. In com[item] Pálffy

Kézirata

A háromsoros saját kezű verstöredék — láthatólag fogalmazvány — annak a levélrészletnek hátlapján található, amelyen Kazinczy mondja el bírálatát Csokonainak 1792 nyarán hozzá küldött verseiről: MTAK. 3/62: 2b. A verstöredék fölött a *Tunc etiam moreris?* című másik Csokonai-töredék, ugyancsak a költő saját kezű lejegyzésében.

Hitelessége

Bizonyára töredék volta miatt nem került rá a címjegyzékekre, ahogyan párja, a *Tunc etiam moreris?* sem.

Az a tény azonban, hogy Kazinczynak Csokonaihoz küldött levele hátlapján, a költő saját kezű fogalmazványában maradt ránk, kétségtelenné teszi hitelességét. Ezt az alább sorra kerülő tárgyi mozzanatok is megerősítik.

Megjelenése

Először a HG. adta közre e forrásjelzéssel: „(Magy. Tud. Akad. 16. I. a. lapjáról.)” (II, 392. l.). E jelzet azonos az idézett Kazinczy-levél mostani jelzetével. Nyomán a FK., az ÖV.—ÖV.² s a MM. adta ki.

Keletkezése

A HG. az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek.” elnevezésű fejezetben közölte, időrendi eligazítás nélkül.

Az ÖV.² az 1804-ben írt versek közé sorolta, míg az azonos keletkezési időjű *Tunc etiam moreris?*-t meglepő módon 1792-ből keltezte.

A versek időrendjéhez a biztos kiindulást az említett Kazinczy-levél adja, amelyen Csokonai saját kezével olvasható: „Kazinczy Fer. Úr. Regmetz. — 1792”.

Azt más forrásokból is tudjuk, hogy Kazinczy és Csokonai első levélváltására 1792 nyarán került sor. (Csokonai 1803. márc. 15-én a Kazinczytól ajándékba kapott, dedikált Sulzer-kötetről írja, hogy: „Az alatta lévő Datum oly becses monumentummá teszi azt nálam, mint amilyen a 6a. Aug. 1792. küldött Kleist.” [HG. II, 765. l.]).

Mivel pedig szerintünk a töredék előtt található *Tunc etiam moreris?* Péczei Józsefnek 1792. dec. 4-én bekövetkezett halálára íródott, a Pálffy grófról szóló vers sem lehet korábbi, sőt tárgyánál fogva is szorosan kapcsolódik amahhoz — amint bővebben lesz szó róla a tárgyi magyarázatokban.

Ilyenformán téves az *In Com. Pálffy* 1804-ből való keltezése: mindkét érintett verstöredék 1792 decemberében keletkezhetett.

Szövegkritika

A töredék címe a kéziratban így található: *In Com. Pálffy. Az I megkettőzése nyilvánvaló íráslélektani hiba: az / kettőzése válthatta ki; em.*

1. K: *hát <érzékenyen>* Az áth. szó fölé írva: *olly kedvesen*
2. K: *ditső* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers elnevezte, „Comes Pálffy”, Pálffy Károly gróffal (1735–1807), a zempléni (majd pozsonyi) főispánnal, Magyarország és Erdély udvari kancellárjával azonos (ld. Színnyei: *Műrok.*). A szabadkőműves, jözeftista főúr, aki 1789-ben a nemesi-nemzeti sérelmek orvoslása mellett foglalt állást, a tisztántúli ellenzék is reménykedve tekintett.

A hazafias érzelmű grófról Csokonai a családi hagyományból is tudhatt: atyja, Csokonai József megörököltette naplójában Pálffy Károlynak s két fiának Debrecenben 1778. júl. 24-én tett látogatását, amikor a templomokat, a Kollégiumot s a könyvtárat is megtekintette „Igérvén a N[emes] Városnak minden jó szolgálatyát, mint Vítze Cancellárius”. (CsEml. 20. l.)

Versé megírására azonban egy későbbi, irodalmi vonatkozású mozzanat készíttette a költőt: Pálffy Károly levélben üdvözölte Péczeli Józsefnek Debrecenben oly nagyra becsült Henriade-fordítását. Az eredetileg francia nyelvű levelet Csokonai irodalmi mestere, Kazinczy magyar nyelvű fordításban közölte az *Orpheusban* (1790. I, 13–14. l.). A levél nemcsak a vallási türelmet valló felvilágosult Voltaire-t dicséri, hanem a fordítás kapcsán a magyar nyelv gazdagságát is: „El-olvassván a Magyar Henriást, láttam hogy az Úr annak a nevezetes nagy Embernek ideáit, a ki nekünk ezt a tisztelt Pœmát adta, szerentsésen tette-átal. Meg-mutatta ezzel az Úr, molly gazdag a mi Nyelvünk, és hogy a ki-fejezéseknek hatáságában egy nyelvnek sein enged. Valóban egy oly munkával gazdagítá-meg a magyar Litteraturát, a mely emelni fogja a Haza ditsőségét, és a melyel minden Hazafi társainak javallását meg-érdemli. Bár meg ne élégedne ez eggyel! bár minél hamarább újabb munkáit láthatnánk!” (I. h.)

A verssel Csokonai nem csupán korábbi mesteréhez, Péczelihez s újabb oszményképéhez, Kazinczyhoz kapcsolódott (aki különben közölte Pálffy Károly arcképét is az *Orph.* I. kötetében; v. ö. *KazLev.* II, 549. l.), hanem a felvilágosult Voltaire-hez — s mindenekelőtt a magyar nyelvű irodalmat pártfogolni látszó Pálffyhoz.

Ez két okból is sürgetően időszerű volt számára: Péczeli halálával egyik reménybeli pártfogóját, a komáromi Mindenös Gyűjtemény kiadóját veszítette el, márpedig neki mecénására volt szüksége, hiszen kezében Kazinczy biztatásával első kötete összeállítására készült. A Péczelit bátorító Pálffynak Debrecenben is jól esendő neve azért is kecsgettette reményeiket, mivel publikálásra biztató új mestere, Kazinczy is bizalommal tekintett a hazafias főúrra: az egész felvilágosult szellemű Orpheust neki ajánlotta: „Non. Phœbo. Gratior. Villa. Est. Qvam. Sibi. Qvae. Pálffy i, præscripsit. Pagina. Nomen.” (*Orph.* I. 3. l.)

Pálffy-nak Péczeli-hez szóló leveléről a *Tempefői*-ben is megemlékezik Csokonai; Rozália mondja Bárá Sertepertinek: „Pétzeli a' Magyar nyelv tsinosodásának Attya volt, szép könyveit lehet olvasni. Hazánk-nak némelly nagy oszlopai, a' kik[ne]k túl látott elméjek a' Módinál, tulajdon leveleikkel tisztelték meg őtet.” (Cs/Szín. I, 15. l.)

- 1–2. E két sor nyilvánvalón Pálffy Károlynak az Orpheusban megjelent, Péczeli Voltaire-fordítását köszöntő levelére vonatkozik.
2. *Nagy Magyar*: a hazafias érzelmű Pálffy Károly.
a' nagy Voltér dítsó Henriása: Péczeli Józsefnek 1786-ban Győrött megjelent Henriade-fordítására vonatkozik.

Verselése

8-as, 7-es osztású, úgynevezett „15 lábú” páros rímű sorokban íródott, amelyeket iskolai poézisoktatójának, Háló Kovács Józsefnek Aeneis-fordításából ismerhetett meg Csokonai, majd másik írói eszményképének, a füredi Horváth Ádámnak verseiből. A forma is az 1792-i év mellett szól: ugyanebben a formában írta *Horváth Ádámmal* című verses levelét 1792 szeptemberében.

116. Tunc etiam moreris?

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: MTA. K 3/62: 2b; Kazinczy által 1792-ben Csokonainak küldött levél mellékletének üres hátlapján; utólag kacsaringós vonallal az egész áthúzva. Alatta az *In Com. Pálffy* szintén autográf töredéke. A két töredék között — Csokonai kezével: *Kazinczy Fer. Úr. Regmetz. — 1792.*

Más kéziratát nem ismerjük. A költő címjegyzékeire bizonyára töredék volta miatt nem került rá.

Megjelenése

Toldy nem lajstromozta Csokonai kiadatlan műveinek jegyzékén, először a HG. adta közre az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek” fejezetben, a következő forrásjelzéssel: „[M. Tud. Akad. 16. sz. kézír. I./a. lapjáról.]” (II, 396. l.). Ez megfelel a Kazinczy-levél mostani, újabb jelzésének.

A HG. nyomán közölte a FK., majd az ÖV.—ÖV.² s a MM.

A FK. már a „Kisebb műfordítások” fejezetbe sorolta, de különben ugyanúgy közölte, mint a HG., annyi eltéréssel, hogy a „Scaliger in Erasmus” után oda tette zárójelben: „(Töredék.)”.

Az ÖV. a „Fordítások és átdolgozások” közé vette, de a cím alatt csak annyit közölt: *Scaliger*. Mivel pedig e helyen a lefordított mű eredetijének szerzőjét szokta feltüntetni Vargha Balázs, arra kell gondolnunk, hogy Scaligerből készült műfordításnak vélte a töredéket. Hasonlóan járt el később az ÖV.²-ben s a MM.-ben is.

Pontatlanságból itt félrevezető hiba támadt: a „Scaliger in Erasmus” a vers latin címének forrásjelzése; a *Tunc etiam moreris?* ugyanis Julius Caesar Scaligernek (1484—1558) Erasmus halálára írt művéből vett idézet. Ezt érthette félre már a FK. is, majd Vargha, aki elhagyva magát az idézetet: csak Scaliger nevét közölte — mint szerzőt. Teljesen tévesen: a vers Csokonai eredeti műve, csupán a latin cím származik Scaligernak Erasmus halálára írt verséből.

Keletkezése

A vers keletkezését illetően eligazít a kéziratán található név (Kazinecy és évszám (1792), valamint az alatta olvasható másik töredék.

Az *In Com. Pálffy* című töredék Pálffy Károly kancellárnak készült, aki magát az irodalomban Péczeli Józsefhez írt francia nyelvű levelével tette nevezetessé; a levél, amely Péczeli Henridae-fordítását dicséri, megjelent a Magyar Hírnondóban, a Magyar Kurirban, majd Kazinecy Orpheusában is. (V. ö. Kókay 270., 315. l. s az *In Com. Pálffy* jegyzeteivel.)

Mivel a kézirat 1792 szerepel dátumként, s az irodalom halottját siratja el (a Pindus hervad, a Tempe szárad), arra kell gondolnunk, hogy Péczeli Józsefnek 1792. dec. 4-én bekövetkezett halálára készült. Ezt megerősítheti Kazinecy neve is a kéziratban: ő — ha voltak is köztük ellentétek — szintén becsülte a komáromi literátort, akárcsak egész Debrecen szellemi élete; de e föltevést erősíti a Pálffy Károlyra készült egykorú verstöredék is: a kancellár elismerően nyilatkozott Péczeli magyar nyelvű irodalmi munkásságáról.

Így joggal gondolhatunk arra, hogy a töredék Péczeli halála hírére készült, az 1792. dec. 4-ét követő napokban. Bizonyára a kéziratban olvasható dátum alapján keletkezett az ÖV.—ÖV.² s a MM. is 1792-re.

Szövegkritika

Az 5. sor a kéziratban először így indult: *Sárga postáit* [= hírnökeit]. Ezt áthúzta a költő, s új sorban kezdte az új megoldást.

A töredék utolsó sora után még egy áthúzott sor található.

(Sírjátok óh Magyar Musák)

Ez már nem a vers ritmusában készült: úgy látszik, csak prózai fogalmazvány, a folytatás vázlata.

Az *i* és *ö* betűk ékezőzésében Csokonai e töredékében is pontot használt vessző helyett. Ezeket emendáltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A latin cím — kissé szabadon fordítva — lényegében ezt jelenti: „Hát még neked is meg kell halni?”

Csokonai mélyen vonzódott a Voltaire-fordító komáromi literátorhoz, akinek — apósa, Varjas János révén — a debreceni Kollégiummal is közvetlen kapcsolatai voltak.

Péczelit dicséri a *Tempe/öi*-ben is, ahol még Pálffy Károly levelét is szóba hozatja Rozáliával (ld. Cs/Szín. I, 15. l.).

Halála már csak azért is lesújtóan érinthette Csokonait, mivel föltehetően az elhunyt Mindenes Gyűjteményében akarta megkezdeni irodalmi munkásságát. A töredékben maradt verset tehát alkalmasint Péczeli halálára írta, talán azzal a céllal, hogy majd Kazinczy segítségével adja közre. Arról, hogy a megkezdett verset befejezte volna, nem tudunk: a költő címjegyzékein nem fordul elő olyan mű, amellyel azonosíthatnánk.

Pécelit végül is a *Nagy Sámuel Sanderjére* címen ismert versében siratta el, amely a Kazinczynak ajánlott Sander-kötet bevezetéseként jelent meg 1794-ben (de már előbb készen kellett lennie):

Jer, BARÁTOM! PÉTZELIDDEL,
Gazdagítani Népedet,
Ülj üres helyére; hidd el,
Néped áldánd TÉGEDET

(163: 29—32. sor)

Péczeli nevéhez a kiadásban ez a lapalji jegyzet csatlakozik: „Az én Barátom [ti. Nagy Sámuel] Péczelinek barátja volt.”

Verselése

A töredék versformája is 1792–93-i keletkezése mellett szól: rimes szapphói strófában írta Csokonai 1792 decemberében *A' Legatus* című rögtönzését és [*Nézd el . . .*] kezdetű, föltehetően Kazinczynak szóló versét. Leoninust — rimes alkaiósi versszakot — csak 1793-ban használt még a *Tempefői*-ben s 1794 júliusában a *Gróf Károlyi József úrnak* című alkalmi versében (ezt dolgozta át később a *Diétai Magyar Múzsza* előhangjával). E későbbi leoninusok azonban már csak a vidékies barokk ízének tett engedmények (v. ö. Juhász Géza: Cs. tan. 346. l.), később már nem írt hasonló rimes antik versformában. Sőt ezek az 1792–93-i leoninusok is alighanem Kazinczy verstani ösztönzésének félreértésével magyarázhatók: a hozzá forduló debreceni diákköltőnek szinte kizárólag magyaros ütemezésű verseivel szemben figyelmébe ajánlhatta a Ráday-féle „két-szeres”, azaz nyugat-európai verselést. Csokonai a kétszeres, rimes-ido-mértékes versek fogalmába — nem minden alap nélkül — beleérthette a rimes antik formákat, a leoninusokat is. Innen érthető, hogy a Kazinczynak szóló [*Nézd el . . .*] s az ő figyelmére számító *Tunc etiam moreris?* egyaránt ebben a formában készült. Befolyásolhatta másik mestere, Földi János is, aki eleinte híve volt a leoninizmusnak, de vorstanában már elvetett (v. ö. MMusa. 1787. [XXXI.] 241 kk., továbbá: Földi János: *A' Versírásról*. Bp., 1962. 76. l.).

117. [*Nézd el . . .*]

Kézirata

Kézirata ma ismeretlen helyen.

Puky István Gesztelyben őrzött kéziratos gyűjteményében maradt fenn másolatban, onnan adta ki Csokonai másik két addig ismeretlen versével

(*Oh szegény Országunk! és Oh unalom! vad unalom!*) együtt Gulyás József: ItK. 1936: 96. I. A gyűjtemény, az ún. Gesztelyi-kódex, a II. világháború óta lappang, valószínűleg megsemmisült (v. ö. Stoll 575. sz., Szilágyi F.: CsMűv. 259 kk.).

Hitelessége

Puky kéziratoss köteté több ismert Csokonai-verset is tartalmazott, ezeket Gulyás is felsorolta (i. h. 86. l.); felsorolása szinte pontosan megegyezik Puky Istvánnak azzal a listájával, amelyet 1805 augusztusában küldött meg Csokonai anyjának a költő nála őrzött műveiről (ld. Cs/ÖM. I, 113–114. l.). Bizonyosra vehető, hogy Puky levelének forrása ugyanaz a kéziratoss kötet volt, amelyet Gulyás 1936-ban fedezett föl s ismertetett. A gyűjteményből mindössze két olyan verset említ, illetőleg idéz Gulyás, amely Puky jegyzékén nem szerepel: az egyik az *Oh szegény Országunk!* kezdetű kurucos hangú rebellis vers, a másik pedig a most tárgyalt leoninus. Puky levelében is található azonban utalás e két versre: „Van még egy [!] Dialogusa a' Szamár és Szarvas de ennek kinyomtatását a' mostani és múlt század környül alassi meg nem engedik. — olyanok vannak még 2 Darab versei. — De ezek különben-is nem olly figyelmetességre méltók. —” (I. h.) Az „olyanok” bizonyosan kényes politikai tartalomra céloz (A' Szamár és a' Szarvas is azért volt a maga idejében kiadhatatlan); az egyik vers minden bizonnyal a lázadó hangú *Oh szegény Országunk!* lehetett, a másik pedig a „nyomorult nép” fölemelkedését emlegető, most tárgyalt versünk. Föltehetőleg a költő is kiadhatatlannak tartotta, azért nem vette föl élmjegyzékeire.

Gulyás közléséből nem derül ki pontosan, hogy Csokonai nevével volt-e jegyzőve e mű: az a tény azonban, hogy az általa közölt három vers közül az *Oh Unalom! Vad Unalom!* mint hiteles Csokonai-alkotás megtalálható Pukynak özv. Csokonai Józsefnéhez küldött listáján, s hogy a másik vers, az *Oh szegény Országunk!* pedig a Csokonai által ellenőrzött és kiegészített 1802-i UK.-on fordul elő, nem hagyhat kétséget a harmadik hitelességét illetően sem. Sőt, mivel az *Oh szegény Országunk!* egyedül az UK.-on található meg (úgy látszik, hogy a költőnek ez a legterjedelmesebb élmjegyzéke voltaképpen a kiadás — a kiadhatóság — szempontját is mellőzve lényegében valamennyi elérhető kéziratát — a Puky-gyűjteményt is — lajstromozta), ennek a lajstromnak ismeretlen anyagából következtethetünk itt tárgyalt versünkre is: igen valószínű, hogy az UK. 91. tételeként szereplő *Kazinczi Poézisa*-val azonos, mivel a kis leoninus — amint a tárgyi magyarázatokból kitűnik — alkalmasint a fiatal költőket szárnyra bocsátó felvilágosult Kazinczyról szól. Az UK.-on közvetlenül az *Edgy Dámnak Quodlibetjébe való Inscriptiók* után fordul elő: e versecskék közül pedig három Puky gyűjteményében is megvolt (ld. Puky/j. 24–26.).

Az is azonosításunk mellett szólhat, hogy a cím előtt az UK.-on o jel található, amivel a jegyzék kizárólag verses műveket jelölt, általában anakreoni dalokat és ódákat (v. ö. Cs/ÖM. I, 228. l.): nem takarhat tehát a *Kazinczi Poézisa* prózai tanulmányt. S megerősítheti még következtetésünket, hogy sem előbb, sem később nem fordul elő ez a cím Csokonai kiadásra szánt, illetőleg kiadhatónak vélt munkáinak lajstromán — nyilván politikailag kényes témája miatt.

Megjelenése

A Toldy/j. nem említi; Toldy nem tudhatott róla, mivel csak Puky jegyzékét ismerte, de gesztelyi kéziratot gyűjteményét nem. A Gulyás által kiadott másik két verset a Toldy/j. mint elveszetteket regisztrálta: az *Oh Unalom!* kezdetűről bizonyára Puky idézett leveléből tudott Toldy, az *Oh szegény Országunk!*-at pedig az ÜK.-ről ismerhette.

Első ízben Gulyás József közlésében az ItK.-ban jelent meg, 1936-ban (96. l.). Kötetben először az FK. közölte, majd az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Celetkezése

Gulyás tartalmilag nem magyarázta, csupán formájára tett megjegyzést: „Toldy e verset nem említi. De Csokonai több versével együtt van s sapphicus mértéke emlékeztet a *Legatusnak* kezdetű versére, még inkább a II. 137. IV-re.” (I. h.) A „II. 137. IV.” a HG. II, 137. lapján közölt verses műve, a Sanderből fordított *Őt apróbb Istent dicsőítő vers* sapphói versformájú IV. darabjára vonatkozó utalás; ez azonban nem Csokonai fordítása (v. ö. Szilágyi: CsMűv. 132 kk.). Szerintünk a szimbolikus versben a kiderült Tavasz „Fény”-ére megszólaló énekesmadár a felvilágosodás fényére („siècle de lumière”) megszólaló költőket, nevezetesen Kazinczyt jelképezi, aki „kedves fiait” úgy „segíti”, hogy szárnypróbálgatásaikat, verseiket közre akarja adni, mint pl. Csokonai költeményeit a *Heliconi Virágok*-ban; 1792-ben már ezt írta válaszul Csokonai hozzá küldött írsaira: „Kérem, közöljön többeket is velem az Úr, és engedje-meg, hogy a' világ élébe én vezessem az Urat. Helikoni Virágimban szándékozom azt tenni.” (KazLev. II, 285. l.) A „kirepítés” erre a közönség elé bocsátásra vonatkozhat, a fészekrakás („fészkel”-és) pedig éppen a publikációs lehetőségek megteremtésére: a *Heliconi Virágok*-ra s a folyóiratokra. A „Durva vaksággal” hevesen küzdő buzgó hazafi ezek szerint maga a felvilágosodás eszméjéért küzdő Kazinczy.

A fentiek alapján e verset közvetlen válasznak tekinthetjük Kazinczy 1792-i biztató levelére, tehát celotkezését ugyanerre az évre tehetjük. Más, verstani érvek is megerősítik ezt a dátumot: rimes klasszikus formájú versekkel — az úgynevezett leoninusokkal — 1792 táján próbálkozott a költő. Gulyás József is utalt az 1792. év egyik rögtönzésére, a *Legatus* című rimes sapphicus versre, amellyel formai tekintetben tárgyalt verseink megegyeznek; ugyancsak utalt az 1792-i Sander-fordítások egyik rimes sapphicus versére is, ez azonban — mint említettük — nem Csokonai műve. A formai, verstani érvek is támogatják tehát a belső, tartalmi érvek alapján kikövetkeztethető évszámot.

Gulyás József nem próbálta a vers celotkezési idejét meghatározni; az FK.-ban évszám nélkül jelent meg. Az ÖV.—ÖV.² Juhász Géza kronologizálása alapján 1792-ből keltezte. (Juhász kéziratot hagyatékából kitérnik, hogy csupán formai érvek alapján döntött az 1792. év mellett.)

Szövegkritika

A K.-ban nem volt címe a versnek. A FK.-ban *Nézd el . . .* címmel jelent meg, hasonló módon, kezdő szavait téve címül, közölte az ÖV.—ÖV.² és a MM.: [*Nézd el . . .*]. Mi is ezt a megoldást követjük.

Csak a Puky-féle másolat, illetőleg Gulyásnak ebből készült szövegkiadása ismeretes.

A Gulyás által közölt Puky-féle másolat szövegén némi emendálást végeztünk:

1. A Sz-ben az *el* után nincs vessző; em.
3. Sz: *segíti* em.
4. Sz: *repíti* em.
6. Nem lehetetlen, hogy az ItK.-beli *veszekszik* az eredetiben *verekszik* volt.
8. Az ItK.-ban e sor sajtóhibával: *nyomrult*; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a keletkezést tárgyalva kifejtettük: a jelképes vers föltehetőleg Kazinczynak szólt: a „durva vakság”-gal hadakozó hazafi a felvilágosodás eszméit terjesztő Orpheus szerkesztője lehet; a „valahára” megokosuló „nyomorult nép” emlegetése a fiatal költő derűlátását tükrözi, aki nemcsak a „józan gondolkodás”-t — a felvilágosult szabadgondolkodást — szívta magába Kazinczy folyóirataiból (az Orpheus mellett a kassai Magyar Museumból is), hanem a társadalmi radikalizmus rousseau-i eszméit szintén.

1. *filoméla* (gör.): fülemüle, csalogány.
2. *kiderüle Fénnye*: a mondat alanya nem a *filoméla*, hanem a *Tavas*z (voltaképpen a *jött* után *s* kötőszó értendő).

A Csokonai szellemi fejlődésében oly fontos kis vers korábban nem részesült kellő figyelemben. Vargha Balázs elsősorban antiklerikális művet látott benne: „A népet kell kiragadni a klérus kurmai közül” (ItK. 1953: 147. l.). Sőtér István árnyaltan, értékehez méltón elemzte (ld. Werth. 192—193. l.).

Verscléze

Mint volt róla szó, leoninusokban: rimes szapphói versszakokban íródott; a kor e divatos versformájával 1792-ben próbálkozott meg a költő, később maga is túlságosan mesterkéltnak érezhette. A már említett *A' Legatus*-on kívül szintén 1792-ben kezdte el a szapphói strófákban írt *Tunc etiam moreris?* című töredékét. A következő évben, a *Tempefői*-ben ugyan a főhős rimes alkaioszi strófával főzi le Csikorgót, a fűzfapoétát, de Tököklöpi jelenletében (ld. Cs/SzInm. I, 66—67. l.), mivel — mint Juhász Géza írja — „az elmaradt mágнас-ízlésnek főképp a leoninus felel meg” (Cs-tan. 346. l.).

A *Tempefői*-beli rimes alkaioszi vers egy részletét — igazolásul a mágнас-ízlésről hullottaknak — beleszötte 1794 júliusában egy főurakat üdvözlő alkalmi versébe: a *Gróf Károlyi József úrnak* címen ismert óda második szakasza, „Az élő nyelven tett köszöntés”, szintén rimes alkaioszi formában készült. Amikor 1796-ban a *Diétai Magyar Múza* első verses köszöntőt illesztett a Pozsonyba gyűlt mágناسok üdvözlésére, már nem írt új verset: voltaképpen 1794-i alkalmi leoninusát használta föl némi átalakítással (v. ö. az előző két költemény verstaní jegyzeteivel).

118. Epitaphium Marci

Kézirata

DebrK. R. 556. 5: 1ab. Saját kezű kézirat, alkalmasint tisztázat. Más kézirata nem ismeretes. A vers voltaképpen a *Futtába készült versetskék* összefoglaló címet viselő sorozat első darabja.

Megjelenése

Csokonai a *Futtába készült versetskék* darabjait nem vette föl kiadásra szánt művei jegyzékére, de a sorozat magyar nyelvű verseit (*A' Legatus*, *A' Kovátsi út*) számon tartotta (ld. Kesj. N° 6°: 48., 49.), sőt ezeket 1793-i verstisztázatába is beírta, nyilván a kiadás szándékával (ld. TF. 77b, 78a). A latin nyelvű verseket azonban nem lajstromozta, bizonyára azért, mert latinul írt műveit általában nem vette föl kötetibe.

Toldy csak a fentebb említett két magyar nyelvű verset regisztrálta (ld. Toldy/j. 36., 37.), bizonyára a TF. alapján.

Először Oláh Gábor tett említést a *Futtába készült versetskék* két latin nyelvű darabjáról „A debreceni ref. főiskola könyvtárának levéltárában” őrzött kézirat alapján (ld. Oláh: CsLat. 8. l.).

Először a HG. adta közre ezzel a jegyzettel: „A depr. koll. nagykönyvtár ily című kötetéből: »Csokonai V. Mihály h-kovácsi legatus korában írott négy rendbeli verse. H-Kovácsi. 1792.[*] Eredeti kézirat. Jelzete: R. 556. 5.» (HG. II, 307. l.) (Ez nyilvánvalóan azonos az Oláh által említett kézirattal.)

A későbbi kiadások a HG.-hoz hasonlóan a *Futtába készült versetskék* című sorozat verseit az összefoglaló cím alatt közölték, azzal az eltéréssel, hogy a sorozat latin nyelvű darabjait külön választották: a FK. ezeket egyáltalán nem közölte, Vargha Balázs kiadásai pedig a latin nyelvű versek között hozták, Muraközy Gyula formahű magyar fordításával (ld. ÖV. — ÖV.², MM.).

Mivel Csokonai maga külön, önálló versként tisztázta le *A' Legatus* és *A' Kovátsi út* szövegét verseinek 1793-ban kiadásra előkészített gyűjteményébe, indokoltnak látszik, hogy a *Futtába készült versetskék* valamennyi darabját önálló műként közöljük, megjegyezve, hogy az eredeti kéziratban az öt vers arab számokkal meg van számozva.

Keletkezése

A versek dátumaiból kiderül, hogy 1792. dec. 24. és 26. között keletkeztek, részben „Biharról Kovátsiba” menet (ld. *A' Kovátsi út*), részben Kovátsiban, mégpedig Hegyközkovácsiban s nem a bihari Pusztakovácsiban, mint többen gondolták. A 3. számú vers (*A' Legatus*; eredeti címén: *Egy vatsora felett a' borozás közben*) pedig jól mutatja (tekintetbe véve a karácsonyi dátumokat is), hogy a költő bizonyára logációban járt az említett helységben. Ezért írta már 1904-ben Oláh Gábor: „1792-ben, logáció alkalmával két latin verset kanyarít: *Epitaphium Marci* és *Valedictoria cum bene precatione*.” (l. m. 8. l.) Az eredeti kéziratokban a vers alatt pontos keltezés: d. 26° Dec. 792.

Csokonai 1792 decemberi legációját igazolja a debreceni Református Kollégium Levéltárának nyilvántartása is (ld. Dispositio Priv[atorum] Praecept[orum] eorumque discip[ulis] 1744—1751. item Disp[ositio] ad Festos 1763—1792.) Ezek szerint Csokonai 1792 karácsonyán [Hegyköz] Kovácsiban volt legátus (v. ö. CsEml. 31., 551. l.).

Ismerős helyen járt itt a költő: Debrecen nagy nevű püspöke s a Kollégium kiváló tehetségű professzora, az 1786-ban elhunyt Szilágyi Sámuel oda vonult vissza betegsége után, s ott is temették el udvarháza kertjében. A jeles professor fia, ifj. Szilágyi Sámuel (vagy másik fia, Szilágyi Mihály) lehetett az a „Tekintetes Ur”, akinek a költő a cím alatt olvasható sorok szerint verseit ajánlotta:

„[Fut]tába készü[lt] [versetsk]ék, mellyeket itten létében
űtött össze egy, a' ki ezt [ti]szta szívvel ajánlja a' Tekintetes Urnak magával
együtt.”

A sorozat 5. darabja szintén megerősíti e föltevést:

Borostyános Musád, etsekély szil-á-gi
Músdát, kérem, vegye jó néven n
SZILÁGY! —

Szövegkritika

A *Futtába készült versetskék* cím alatt a költőnek az egész ciklusra vonatkozóan ez a megjegyzése olvasható:

„Jollehet:

Non omnes arbusta <sonit[us]> iuvant humilesq[ue] [= humilesque] myricae.
Virg. Eccl. 4. v. 2. —”

A HG.-ban tévesen *arbuta* van, s a későbbi kiadások (ÖV.—ÖV.², MM.) ezt átvették. Vergilius nevének németes *Virg.* rövidítését Vargha Balázs kiadásai *Verg.*-re változtatták.

A K-ban a vers fölött arab számjegyű 1-es olvasható.

A vers disztichonokból áll, s ennek megfelelően minden második sora bekezdéssel íródott; a kiadások azonban ezt nem vették tekintetbe: minden sort egy vonalban kezdenek.

1. A szójáték alapjául szolgáló *Musica* és *Musa* a K-ban — kiemelésképpen — alá van húzva. A HG. a két szót dőlt szedéssel közölte, az ÖV.—ÖV.² és a MM. azonban nem jelzi a kiemelést.
2. A sor első szava fölött a K-ban ékezet van: *Á*. A HG. is így közölte, a többi kiadás azonban nem vette figyelembe az ékezetet.
A *Musaque* és a *Musica* ugyanez alá van húzva a K-ban. A HG. e szavakat is dőlten szedette, a *que* kötőszót is, pedig a K-ban ez nincs aláhúzva. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. nem alkalmazott kiemelést.
3. A K-ban a *Musa* szó aláhúzva; a HG. dőlt szedéssel emelte ki, a többi kiadás nem alkalmazott kiemelést.
5. A K-ban a sor második szavának csak első, v betűje olvasható a lap sérülése folytán: a szó az előző oldal őrszavából fejthető meg. A harmadik valamint az utolsó a lap sérülése miatt csak részben olvasható. Gulyás József a sort később így próbálta kiegészíteni: *tu vero monitus disce puer* (Cs-tan. 26. l.) Ennek megfelelően em.
6. K: *fuge <que>* A *Musis* a K-ban aláhúzva, a HG.-ban dőlt szedéssel kiemelve. A többi kiadás nem emelte ki a szót.

7. A K-ban a *Marcum* aláhúzással kiemelve. Ezt a szót a HG. sem emelte ki, s hozzá hasonlóan a többi kiadás sem.
8. *Marcum* A K-ban aláhúzva; a HG. dőlt szedéssel emelte ki, a többi kiadás nem alkalmazott kiemelést.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Vergilius-idézet fordítása: „Nem mindenki szeret cserjét, sem alacsony bozótost.” Célzás a rögtönzések csekélyebb irodalmi értékére.

A vers címe magyarul: Marcus sírfelirata.

A mondabeli dalnok versebe szedett története voltaképpen mély költői önvallomás az öntudatra ébredt tizenkilenc éves poétától: tudja, érzi, hogy a költészet végzetét fogja jelenteni.

Gulyás József szerint „Ovidius és Cicero sorsára való célzást tartalmazó tréfás vers” (Cs-tan. 34. l.). Ovidius valóban verseit okolta száműzetéséért, s Cicerót is végül meggyilkolták szónoklatai által ostromozott politikai ellenfelei.

5. E sorhoz Gulyás József a következő párhuzamot idézte Vergiliusból: „discite iustitiam moniti (Aen. VI. 620.)” (i. m. 26. l.). A vers magyar próza fordítása:

„Marcus sírfelirata

(: az az hogy nem tudom biz' én kinek hívták — :) valamilye görög embernek [a sírfelirata], akit a valachok a *muzsika* miatt öltek meg, mivelhogy remek sípja volt s nem akarta nekik önként odaadni.

A Muzsikát és a Múzsát szerelem fűzi egybe, és a *Múza* névből lett maga a *Muzsika* is. Engem, Marcust, a Muzsika, Nasót pedig a Múza veszejtette el: mindkettő végtelen híveire. Te valóban okult és tanult fiam [a példaképből]: a múzsa társaságában kerüld, ami nem kívánatos. Marcus Cicerót ékesszólása és csiszolt stílusa, engem, Marcust, nyájasszavú] sípom veszejtett el. Menj! [ti. az arrajáró a sírtól tovább.]

1792. dec. 26-án.”

119. A' Kovátsi út

Kézirata

A *Futtaba készült versetskék* című rongált állapotú autográf kézirat 2. verse: DebrK. R. 565. 5: 2a (K₁). Később a verset önállóan is letisztázta a költő *Kovátsi út* címmel: TF. 78 a (K₂). Azonos címmel, jelentéktelen eltéréssel ez a szöveg került a CQ. tisztázatába is: 38. l. (K₃). Főltehetőleg Toldy is ezekből az Akadémiai Könyvtárban őrzött kéziratokból ismerte; jegyzékén ugyanis önálló versként fordul elő: „36. A kovácsi út. — Hallá kend, bácsi! van-e még jó messze Kovácsi? . . .” (LXXXIX. h.)

Csokonai kéziratjegyzékei közül a saját kezű Kesz. a „N° 6° Mások' írása” köteggben így említi: „49. A' Kovátsi út.” Lajstromozta még a költő halála után összeállított Kesz. is a N° 5. nyáláiban.

Csokonai kiadásra szánt műveinek címjegyzékein nem fordul elő, de az, hogy tervezett kötete anyagában 1793-ban letisztázta, bizonyítja, hogy korábban foglalkozott közreadásával. Később bizonyára mint irodalmilag jelentéktelen alkalmi rögtönzést hagyta el kiadási terveiből.

Első két sorát a Csokonai és Bessenyei állítólagos találkozásáról szóló anekdotába ágyazva Tóth Béla közölte *A magyar anekdotakincs*-ben (II, 171. l.). 1917-ben ugyanezt a két sort némileg más szöveggel szintén szájhagyomány alapján közölte Harsányi István és Gulyás József is, Toldy jegyzékére hivatkozva: „6. A Kovácsi út.

- Hallja-e kend bácsi! van-e még jó messze Kovácsi?
- Menjen az úr (vagy: Menjen öcsém) szaporán, még ma eléri korán.

Csokonai e párversét Toldy a lajstromában 36. szám alatt említi, a költonék iskolai idejéből való kiadatlan zsengei között.

E rövid párbeszédet nem írott forrásból közöljük, hanem mint a debreceni diákok ajkán ma is élő tréfás jellegű kérdést és feleletet, amelyről némelyek nem is gondolják, hogy az először ős iskolatársuknak, Csokonainak, ajkáról hangzott el“ (ItK. 1917: 65. l.). Magát az egész verset a hítes debreceni autográf kéziratból a HG. adta közre (II, 306. l.). Későbbi kiadásai: FK., ÖV.—ÖV.², MM.

A HG. óta valamennyi kiadás közös cím alatt közli a *Futtába készült versetskék*-nek mind az öt darabját, noha Csokonai kéziratjegyzékei s tisztázatai bizonyítják, hogy önálló versnek tekintette a rögtönzés egyes darabjait. Mi ennek megfelelően önállóan közöljük.

Keletkezése

Tóth Béla anekdotája szerint Csokonai Bessenyeit fölkeresve Pusztakovácsiba menet rögtönözte a verset, pontosabban annak csak első sorát, mivel a másodikat már — legalábbis az anekdotában — Bessenyei vágta rá válaszul. Így őrzí a vers keletkezését a hagyomány szinte napjainkig.

Ezzel szemben a valóság az, hogy Csokonai 1792 karácsonyán legációban járt Kovácsiban — csak hogy nem Bessenyei falujában, Kovácsi pusztán, hanem Hegyközkovácsiban! „Futtába készült versetskék“ az autográf kézirat szerint e legáció útján készültek, 1792 decemberében; tárgyalt versünk pontosan december 24-én.

A többi „futtába készült“ rögtönzés, a „vatsora felett, a“ borozás közben“ sikerített *A' Legatus* vagy a Szilágyi nevére kiöltött rígmus (*Seu Laurusági*) arra mutat, hogy a legációval együtt járó vidám poharazgatás szülöttei e versek. E verseiskéről azonban pontosan megírja a fejszövegben, hogy Biharról Kovácsiba menet „gyalogjába“ rögtönözte „a“ hegy alatt“.

A versben előforduló másik bihari helységnev: Csátár (Hegyközesátár) pontosan megjelöli a verses rögtönzés születési helyét: Nagyváradtól északra mintegy 15 kilométerre van Bihar község, ettől néhány kilométerre keletre Csátár, északkeletre pedig Hegyközkovácsi az Ermelléki hegyek alatt. Ezért írhatta Csokonai, hogy „a“ hegy alatt“ faragta versét,

Biharról Kovácsiba menet. Nincs hát semmi köze a versnek Bessenyei remetebarangjához, a Berettyóújfalu határában levő Kovácsi pusztához.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a tréfás rögtönzésben előforduló Kovácsi nevét tévesen *Kovácsi* pusztára (*Pusztakovácsi*-ra) magyarázva kapcsolta a hagyomány Bessenyei személyéhez a játékos leoninus megszületését; ezt a tévedést terjesztette tovább Tóth Béla anekdotája. Kovácsi pusztá, Bessenyei remetemagányának helye a versben említett Bihar községtől legalább 70 kilométerre nyugatra van, s különben is hihetetlen, hogy a fiatal legáció diák, ha csakugyan a bihari remetével találkozási rögtönözött volna e versét, ezt meg ne említette volna a rigmus fejszövegében, ahol egyébként pontosan megnevezte keletkezésének helyét és körülményeit.

A vers párbeszédes jellegét a költő első kézírata is jelzi: a *K.* a *Kérés*, a *F.* *Felelet* rövidítése.

A megírás idejét pontosan feltűnteti az autográf kézirat: 1792. dec. 24.

Szövegkritika

Az eredeti kéziratban nincs címe a versnek, a címjegyzékeken — mint láttuk — *Kovácsi út*, illetve *A' Kovácsi út* címmel szerepel. A kiadásunk alapjául szolgáló tisztázatlan *Kovácsi út* a címe, Toldy jegyzékén *A kovácsi út*. Mi is pótoltuk az autográf Kesz. szerint a hiányzó, de ide kíváncszó névelőt.

A hiányos autográf kéziratnál (K_1) jobb helyesírású az erről készült autográf tisztázatot (K_2). E változatban a második sor elején *f.* betű áll: nyilvánvalóan a „felelet” rövidítésként. A CQ. (K_3) az előbbin alapul,

A hiányos K_1 szövegével szemben a kiadásra letisztázott K_2 -t tekintjük főszövegnek, a K_1 -et pedig főváltozatként itt a jegyzetekben közöljük:

2.

*Biharrol Kovácsiba való által meneteltemben gyalogjába készült vesetskék,
mellyeket a' hegy alatt faragtam. 24^a Dec.*

K. Hallá kend Bátsi! van-e még jó messze Kovácsi?

F. Szent Pál (:NB. nem sültt Apostolok lova:)

sánta lova még még mehet arra, tova.

Erre Bihar; mennyen, de elébb lova jól ki pihennyen,

Merre Diofa-határ láttatik, arra Csatár.

[Az] Hegyek allyába . . . [gá]zolja magában

Erre kövesse szagát: várja Kovácsi magát.

24^a Dbris [= Decembris]

Megjegyzendő, hogy Vargha Balázs kiadásai az ÖV.-től a MM.-ig *Biharból* alakot közölnek a fejszövegben, holott már a HG. is helyesen közölte a ragot, amely így világosan jelzi, hogy nem a megyéről, hanem a Bihar nevű helységről van szó.

Mint volt róla szó, a K_1 szövege rongálódott, ezért az 5. sor csak részben olvasható. A HG. ezt a sort így közölte:

A Hegyek aljában [sárt] gázolja magában.

Úgy látszik, a HG. kiadói a K_1 alapján egészítették ki, ha nem is egészen

pontosan. Vargha Balázs viszont így közölte kiadásában a kérdéses sort:

A hegyek aljában gázolja magát.

(ÖV.² I, 111. l.; MM. II, 62. l.)

Nem vette át tehát a HG. kiegészítését, mivel — nem ismerve a K_2 szövegét — fiktívnek vélte e lényegében hiteles pótlást.

Az viszont elképzelhető, hogy a K_1 -ben — Csokonai korábbi gyakorlatainak megfelelően — még *A* névelő szerepelt a *Hegyek* előtt, s csak Kazinczy hatása alatt írt a K_2 -ben *Az* névelőt a *H* elé, mivelhogy tervezett kötetét Kazinczy pártfogásával akarta közreadni (v. ö. a *Trocheus lábakon* s a *Nagy Sámuel Sanderjére* megfelelő jegyzeteivel).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Tóth Béla így adta elő a történetet:

„Biharvármegyében járván Csokonai Vitéz Mihály, eszébe jutott, hogy illenék meglátogatnia Bessenyei Györgyöt, az érdemes öreg litteratort, ki már pusztakovácsi birtokán remetéskedett az időben.

A gyalogszerrel utazó poétának jókora vargabetűt kellett csinálnia, hogy eljusson a babéros aggastyánhoz. Már fél napig talpalt; és aggódni kezdett, hátha el is tévedt. A félreeső úton nem járt senki, a kitől kérdésköndhetett volna.

Végre felbukkanik egy paraszt bundás öreg ember.

„No, csakhogy van útmutató, gondolja magában Csokonai. És rákiált az atyafira, — még pedig versben, szép leoninus hexameterben, mert a poétának mindig ritmuson, kádencián jár az esze:

— Hallja-e kend bácsi, messzé van-e Puszt-Kovácsi?

A bundás ember meg legott visszavág neki, leoninus pentameterrel:

— Menjen az úr szaporán, még ma eléri korán.

Csokonai elálmélkodik a hevenyébe verselő paraszton; de csakhamar kitalálja, hogy ki lehet a bundás öreg.

— Bessenyei! kiáltja örvendő, és lekapja a süvegét.

— Te meg, öcsém, nem lehetsz más, csak Csokonai Vitéz Mihály! felel az öreg, és ölelésre tárja karját.” (I. h.)

Láttuk, hogy 1917 körül a debreceni Kollégiumban már anekdotikus háttérrel elvesztve élt a rigmus a diákok ajkán.

Szájhagyomány alapján jegyezhető le a sárréti Szűcs Sándor is *Népi legendák Csokonairól* című írásában: „Egyszer nyakába vette a poros utat [Csokonai], hogy Pusztakovácsiban meglátogassa Bessenyeit, a bihari remetét, akit személyesen még nem ismert. A bakonszegi határban megszólított egy ombert, azt a leoninus hexameterben formulázott kérdést szögezte neki: »Hallja-e kend bácsi, messzi van-e Pusztakovácsi?« Leoninus pentameterben kapta meg a választ: »Menjen az úr szaporán, még ma eléri korán.« Éppen Bessenyei volt a kérdezett. Örömmel ismertek egymásra. Ez már így alighanem legenda.” (Alf. 1965. 11. sz. 48. l.)

Csokonai és Bessenyei neve nélkül, a bihari tájba illesztve s egy debreceni diák személyéhez kapcsolva elevenedik meg a történet a Bihar megyei Szabó Pál előadásában: „Újfalu [= Berettyóújfalu] keresztül vezetett a gyula—szalonta—debreceni országot [. . .]

Persze nem mindenki négylovas hintóval járt ezen az úton. A debreceni diák például gyalog ment Újfalun túlra, Kovácsiba. Már esteledett, mire Újfaluba ért, és hányaveti rigmushban kérdezett meg egy parasztot:

— Bácsi! Messze van-e még Kovács?

Mire a paraszt válaszolt, szolgálatkészen:

— Ballagjon az úr szaporán, még ma oda is ér korán!

Se szeri, se száma a derűs, hasonló eseteknek. Írókat, költőket adott ez a táj az országnak, hogyne termett volna itten rímeket faragó diák, meg versekben beszélő paraszt?" (Szabó Pál: *Szülőföldem, Biharország*. H. n., é. n. [Bp., 1967.] 62—63. l.)

Itt már elvesztette klasszikus időmértékét a leoninus és közönséges rímes magyar verssé alakult. E följegyzésben az a különösen érdekes, hogy a bihari születésű fró szülőföldje eleven hagyományából jegyezte föl a történetet.

Ugyancsak élő szájhagyományból, a Szabó Pál által idézett szöveggel ismerte Z. Szabó Piroska, a bakonszegi Bessenyei emlékmúzeum gondnoka, a helybeli születésű frogató asszony: „Bessenyei meg a kis szolgálja, Pali, Pelbárt Pali, mentek be Berettyóújfaluba. Pali hátán nyersbőr volt, vittek eladni, vadászásból.

Jött egy úrféle ember szembe sebes-kutya-kocogva.

Az úrféle rájuk szól:

— Bácsi, messze ide Kovács?

Mire Bessenyei ráfelel, ő is versben:

— Lépegeessen szaporán — odaér ma jó korán.

Az úrféle, aki nem volt más, mint Csokonai, menten megölelte:

— Bessenyei!

— Te meg, öcsém, nem lehetsz más, mint Csokonai Vitéz Mihály!

A történetet máig is mondogatják Bakonyszegezen."

(Szóbeli előadás alapján lejegyezte e kötet sajtó alá rendezője 1968. ápr. 20-án.)

Pelbárt Pálról, a történet egyik szereplőjéről Z. Szabó Piroska úgy tudta, hogy nagyszülei: Horváth József és Korponai Sára személyesen is ismerték. (*Bessenyei György Bakonyszege* címmel egyéb helyi Bessenyei-történeteit közölte a PIM Évkönyve is: 1962: 135—141. l.)

Meg kell jegyezni, hogy fél évszázaddal Tóth Béla előtt már fölbukkant az anekdota egy „népies beszély" részeként a Kalauz című lapban (1857. okt. 24. 17. sz.), a somogyi Kovácsiba helyezve, s innen már terminészetes volt további útja, hogy ne Csokonai, hanem a somogysági Berzsényi legyen: az anekdota versben felelő hőse (ld. Vargha Bulázs: *Berzsényi Dániel*. Budapest, 1959. 76. l.).

De ismerünk olyan történetet is, amely a Buda környéki Nagykovácsihoz kapcsolta Bessenyei és Csokonai állítólagos találkozását, sőt még a székelyföldi Csík megyébe is eljutott egy változata (ld. Szilády Zoltán: *Egy újkeletű legenda*: NÉNy. 1935: 226. l.).

Ezeknek az anekdotáknak a magja kétségkívül Csokonai játékos 1792-i rögtönzése, amely — Hursányi és Gulyás följegyzése szerint — még 1917 körül is élt szájhagyomány révén a debreceni diákok között. Játékoságra, pattogó rímre megnagyarázzák népszerűségét. Annak viszont, hogy éppen Bessenyeihez kapcsolta a hagyomány, elsősorban az volt az oka, hogy a Bihar vidékén, Debrecen környékén élő anekdota hagyományozói ott találtak Kovács nevű helységet, s közismert volt a költőnek Bessenyei iránti vonzalma és tisztelete is (v. ö. MM. II, 868. l.).

A több változat az ország több Kovácsi nevű helységével magyarázható. Azt már tisztáztuk, hogy Hegyközkovácsról s nem Pusztakovácsról van szó a versben, s így főhőse sem lehet Bessenyei (bár még Horváth János is azt írta e versre utalva: „Tudjuk, hogy egyszer meg is látogatta a bihari remetét; talán 1792-ben.” [Csok. 31. l.]).

Alighanem csak valamelyik útbaigazítójának szavait szedte verse unalmában a legációba poroszkáló költő a divatos leoninus disztichonokban.

Kéziratunk lezárása után jelent meg A. Molnár Ferenc összefoglalása az anekdota vándorlásáról: *Egy Csokonai-anekdota háttere és változatai* (Ethn. 1978: 109–118. l.). Ugyanő Móríc Zsigmond tollából is idézte az anekdotát, az író 1923-i elfeledett írásából: Új Tükör. 1980. 10. sz. 14–15. l.

1. *Hallá* (táj.): Hallja.

Kovácsi: Hegyközkovácsi.

2. *Szent Pál santa lova*: az Apostolok lova, azaz a vándor lába.

3. *Bihar*: nem a vármegye, hanem a Nagyváradtól északra levő község neve

4. *Csatár*: falu, Bihar községtől keletre.

5. *Az Hegyek' aljában*: az Érmelléki hegyek alatt.

Verselése

A korban divatos rímes leoninus disztichonokban készült.

120. A' Legatus

Kézirata

Saját kezű összövege: DebrK. R. 556. 5: 2ab (K₁); a *Futtaba készült verscskék* 3. darabja. Később ezt is letisztázta Csokonai, akárcsak a ciklus 2. versét, a *Kovácsi út*-at, amelynek közvetlen szomszédságában található a tisztázat: TF. 77b (K₂). Ezen alapuló másolata: CQ. 38a (K₃).

A költő kéziratleltárjai közül a Kesj. említi, ahol a „N^o 6^o Mások' írása” című kötegben 48. sorszámon található, *A' Legatus* címmel. A halála után összeállított Kesl. a N^o 5 kötegben leltározta: „9. A' Legatus” Közel egykorú másolata megtalálható *Más* címmel a Barla Szabó-gyűjteményben: DérIM. 162b: 40. l. (K₄). Ennek szövege megögyezik a Csokonai kézírataiból ismert szöveggel. „51^k Nota”-ként szerepel a kiskunhalasi Nyári Bálint-ék.-ben (Thorma János Múzeum. 3667. sz. 135. l.) (K₅). E másolat érdekessége, hogy „Minden Apostol” helyett utolsó sorában „Péter Apostol” olvasható. Megtalálható Sebostyén Gábor „Elegy-begy” című másolatgyűjteményében is, cím nélkül: OSzK. Oct. Hung. 696: 13b (K₆). (A szöveg szájhagyomány alapján kerülhetett lejegyzésre itt is: a 2. sorban *akar* helyett *szere* áll.)

Toldy a K₂ s a K₈ kéziratból ismerhette: a Toldy/j. *A kovácsi út* után, a 37. helyen említi: „A legátus. — A legátusnak poharába töltsön . . .”

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, de azt, hogy — legalábbis kezdetben — gondolt a vers kiadására, bizonyítja 1793-i kötettervének letisztázott anyaga, amelybe a *Kovátsi út*-tal együtt fölvette. A tervezett kötet nem jelent meg, később pedig már bizonyára nem tartotta eléggé éretteknek ezeket az alkalmi rögtönzéseket a kiadásra szerzőjük.

Toldy csak a vers első sorát közölte; a teljes szöveg először 1865-ben jelent meg nyomtatásban Varró Sándor *Csokonai egy ismeretlen költeménye* című cikke függelékében (VasUjs. 1865. 41. sz. [okt. 8.] 515. l.). A Csokonaival jó barátságot tartó karcagi Varró család leszármazottja ebben az írásában ismertette a család hagyatékából a költőnek *Kedves Őr! hogy tegnap gyomrunk jól meg tele* kezdetű játékos versét [Varró Sándornak]; e szöveggözlése végén — külön megjegyzés nélkül — található tárgyalt leoninusunk *Saphó mértékére* címmel. Kötetben először a HG. adta közre a debreceni autográf fogalmazvány alapján a „Vegyes, szintén kiadatlan versek” sorában (II, 307. l.). Későbbi kiadásai: FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Keletkezésének körülményeire a *Futtába készült versetskék* adataiból következtethetünk: Hegyközkovácsiban végzett legációja során rögtönzte ezt a verset is a költő 1792 decemberében. A K_1 -ben címül ez olvasható a vers fölött: *Egy vatsora felett a' borozás közben*. A versben szereplő *legátus* maga a legációban járt költő.

Keletkezésének időpontjáról a K_1 pontosan tájékoztat: 1792. dec. 26-án, tehát a karácsony másodnapján szolgálatot tevő legátus tiszteletére adott lakoma közben keletkezett.

Szövegkritika

A K_1 -ben a már idézett egész mondat szerepelt a vers címe ül. A tisztázatlan *A' Legátus* címet használta Csokonai, kéziratjegyzékein hasonló képpen: a Kjl.-on a magyarosabb *A' Legátus* alakban fordul elő. A kiadások a HG.-től fogva nem önálló versként közölték, hanem a *Futtába készült versecskék* összefoglaló címe alá sorolva. Mi a költő kiadásra szánt tisztázata és kéziratjegyzékei alapján önálló versnek tekintjük.

Ismert lejegyzései lényegükben megegyeznek, csak helyesírásban a néhány írásjelben térnek el. Főszövegül Csokonai autográf tisztázatát (K_2) vesszük, szövegváltozatként pedig közöljük az eredeti szöveget (K_1):

Egy vatsora felett a' borozás közben.

A' Legátusnak poharába töltsön,

A' ki jó kedvet akar adni költsön:

Egybe jó pap lessz, hegyi bort ha kostol,

Minden Apostól.

26* Dbris. [= Decembris]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Gulyás József egy hasonló latin nyelvű leoninussal hozta összefüggésbe — talán nem minden alap nélkül: „A legátusról szóló versében e latin mondás hatása érzik: *Post sumptum vinum loquitur mea lingua latinum. Si bibo bis vel ter, sum qualibet arte magister.*” (Cs-tan. 27. l.)

A tréfás rögtönzés megszületésébe talán belejátszott a *legátus* szó játékos etimológiája is: *lé* [azaz: leves — vagy: bor, ital] tart *szolgát*, *nem hus*”. (V. ö. Varró Sándor: *Csokonainak egy ismeretlen költeménye*. VasUjs. 1865: 515. l.)

3. *Eggybe* (nép.): rögtön, tüstént.

jó Pap lesz: a legátus még nem kész pap, csak papjelölt, teológus, de ha a bortól megoldódik a nyelve, jól tud papolni, szónokolni.

hegyi bor: érmelléki, hegyközi bor, amivel a költőt legáció helyén, Hegyközkovácsiban is kínálhatták. A *hegyi* bort említi *Zöld Ferentz*, *kék Ferentz*, *T[óth] Ferentz* kezdetű tréfás versében is Csokonai:

H e g y i b o r , k e r t i b o r , J ó z s a b o r ,
M i n d , m i n d , m i n d b o r .

(ÖV². I, 25. l.)

4. *Apostol*: a latin *legatus* szó görög megfelelője: 'küldött'.

Verselése

Rímes szapphói versszakban íródott, mint ugyanekkor tájt *Tunc etiam moreris?* című töredéke s *Nézd el...* kezdetű kis politikai verse.

Dallama

A Nyáry Bálint-énekeskönyv „58^a Nota”-ként közli, s mivel előtte és utána is énekelt versek, dalszövegek találhatók, föl kell tételeznünk, hogy poharazás közben, afféle bordalként ezt is énekelték. Dallamát, „Ad Notam” jelzését azonban mindeddig nem ismerjük.

121. Valedictoria cum bene precatione

Kézirata

DebrK. R. 556. 5: 2ab. Saját közű kézirat, esetleg fogalmazvány. Más kézírata nem ismeretes. A *Futttába készült versetskék* 4. darabja.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékain nem szerepel; a *Futttába készült versetskék*-ből Toldy csak *A' Legatus* és *A' Kovátsi út* című, magyar nyelvű darabokat lajstromozta (ld. Toldy/j. 36., 37.), nem a debreceni kézirat, hanem bizonyára a TF. 1793-i tisztázata alapján.

A *Futtába készült versetskék* két latin nyelvű darabjáról először Oláh Gábor tett említést a saját kezű debreceni kézirat nyomán (ld. Oláh: CsLat. 8. 1.).

Első ízben a HG. adta közre, a debreceni kéziratból, a *Futtába készült versecskék* sorozatában (II, 307. 1.). A FK. a latin nyelvű verseket nem közölte, az ÖV.—ÖV.² s a MM. pedig ezeket — Muraközy Gyula formahű magyar fordításával — a latin nyelvű művek közé sorolta, megtartva az összefoglaló magyar címet.

Mivel Csokonai a *Futtába készült versetskék* magyar nyelvű darabjait önálló versekként akarta közölni, indokoltnak látszik, hogy a latin nyelvű darabokat is önálló művekként vegyük fel kötetünkbe, annál is inkább, mivel a sorozaton belül önálló címmel szerepelnek.

Keletkezése

Mint a *Futtába készült versetskék* dátumaiból kitűnik: 1792 karácsonya körül készültek — tárgyalt versünk a végén olvasható „27^a Dbris” dátum szerint pontosan december 27-én — Hegyközkovácsiban, ahol Csokonai legátusként szolgált az ünnepeken (ld. a 119. vers jegyzeteit).

A tréfás vers bizonyára házigazdájának s vendéglátójának, Szilágyi Sámuel professzor fiának, ifj. Szilágyi Sámuelnak vagy Szilágyi Mihálynak mulattatására készült.

Sz övegkritika

Voltaképpen disztichonokban íródott, amit a kézirat a páros számú sorok bekezdésével is jelez. A HG. s a későbbi kiadások minden sort egy vonalban kezdtek.

1. A sor második szava a K-ban valamivel nagyobb alakú betűkkel kiemelve.
5. A közbevetett figyelmeztető szöveg a K-ban alá van húzva.
6. A lapalji sor a lap sérülése folytán a K-ban hiányos; a HG. emendálása szerint póoltuk.
8. K: *TIBI*, <dent>
10. A közbevetés a K-ban aláhúzással van kiemelve.
13. A keltezés a K-ban aláhúzva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A fordított szórenddel ellentétes értelmű mondatot adó ún. „rákversok” (a hátrafelé járó rákról) divatosak voltak még a XVIII. és a XIX. században is. *Egy híres rákvers* címmel Tóth Béla is közölt egyet (ld. *A magyar anekdotakincs*. Budapest, é. n. II, 196. 1.).

- 13—14. A *tristia funera* kifejezést Gulyás József (Cs-tan. 25. 1.) Vergilius. *Georgica*-jának e sorával vetette egybe:

exportant teitis et tristia funera ducunt. (IV, 256)

A vers magyar próza fordítása:

„Jókívánság jóakarató foháskodással

Olvasd végig rákverseimet türelmes szívvel, olvasd végig; így ugyanis csupa jó kívánságot olvasol. A skorpió legveszedelmesebb a farka végénél; így, ha végétől visszafelé olvasod ezeket, rossz kívánságokat fejeznek ki.

Jól figyelj! Most következnek a rákversek!

Ezt a derék főt a sír (a temető) gyászos zokogásai kerüljék el s ne a Múzsák; a zord halál, s ne a kegyes sors. Vidámságot s ne gyászt adjanak neked az egek jó istenei; adjanak tapsokat (sike-
reket) s ne szomorúságot.

Ha visszafelé olvastatik, átkokat ad ki. P. o. [Példának okáért]:
A kegyes sors s ne a zord halál, a Múzsáknak s ne a sírnak (a temetőnek) gyászos zokogásai kerüljék el ezt a derék főt. Neked gyászt és nem tapsokat stb.

December 27-én.

Verselése

Disztichonokban íródott.

122. Seu: Laurus ági

Kézirata

DebrK. R. 556. 5: 2b. Saját kezű kézirat, esetleg fogalmazvány. Más kézirata nem ismeretes. Voltaképpen a *Futtába készült versetskék* utolsó, 5. darabja.

Megjelenése

A korábbi kiadások nem vettek róla tudomást; először a HG. közölte, de nem önálló versként, hanem a *Futtába készült versetskék* anyagában. Hasonlóképpen járt el a FK., azzal a különbséggel, hogy a sorozat latin nyelvű darabjait nem közölte; az ÖV.—ÖV.² s a MM. szintén a HG.-t követte, de a latin nyelvű verseket különválasztva adta közre.

Keletkezése

Az, hogy a rögtönzés a *Futtába készült versetskék* része, önmagában is mutatja, hogy Csokonai 1792-i karácsonyi logációja idején készült. Ezúttal a keletkezés a helysége is pontosan utal: „*Sig [natum]. Kovácsi. d. 28^o Decembris. 1792.*

A korábbiakban már volt róla szó, hogy Kovácsi a Bihar megyei Hegyközkovácsival s nem a Bakszeg melletti Pusztakovácsival (Besenyei György egykori lakóhelyével) azonos. (A *Magyar életrajzi lexikon* [Budapest, 1969] tévesen írja, hogy Pusztakovácsiban hunyt el id. Szilágyi Sámuel, s tévesen tulajdonítja neki A jól elrendezett mező gazdasági oktató kézikönyve [Pozsony, 1789.] fordítását is; azt fia, ifj. Szilágyi Sámuel fordította.)

muel fordította magyarra [ld. Szinnyi: Mírók], aki verseket is írt s elkezdte fordítani Milton *Paradise Lost*-ját [ld. DebrK. R 607/24). Arról is volt szó, hogy a községben állt a neves debreceni professzor, Szilágyi Sámuel családi fészke. Csokonai az 1786-ban elhunyt professzor valamelyik fiánál vendégeskedett, alkalmasint ifj. Szilágyi Sámuelnál, aki — mint láttuk — fordítgató literátus ember volt. Ezt a föltevést megerősíti, hogy Csokonai a versbeli *Szilágy*-nak „*Borostyános Musá*”-ját, azaz borostyán koszorúval övezett műsáját említi. (Minderről bővebben a tárgyi magyarázatokban lesz szó.)

Voltaképpen a *Futtába készült versetskék*-et lezáró ajánlás.

Szövegkritika

A vers fölött címszerűen ott áll *Seu: Laurus ági* Ezt a HG. s a FK. is közölte, az ÖV.—ÖV.² s a MM. azonban indokolatlanul elhagyta.

1. A K-ban a *Borostyános* aláhúzással ki van emelve: a HG. s a többi kiadás e szót nem emelte ki.
A K-ban *Musád*, a kiadásokban — a FK.-t kivéve: *Műzsád*. A *szil-ági* (a *Borostyános* ellentétéként) a K-ban szintén ki van emelve aláhúzással; a HG. s a FK. dőlt szedéssel ki is emelte e szót, a többi kiadás nem.
2. K: *Musát* A kiadásokban — a FK. kivételével —: *Műzsát*.
K: *SZILÁGY* A HG.-ban *SZILÁGY*. A későbbi kiadásokban: *SZILÁGYI*. Az utóbbi alak indokolatlan: id. Szilágyi Sámuel (s az ő nyomán egy ideig bizonyára a család is) *Szilágy* alakban használta nevét (ld. pl. a *Voltér* úrnak *Henriása*. Pozsony, 1789. címnapját). A *Szilágyi* alak a szójáték tiszta rímét is elrontja.

A vers alatti keltezés rövidített első szavát Vargha Balázs kiadásai föloldva, *Signatum* alakban közlik. A sorozat alatti aláírást — *Mich. Csokonai mpr.* — a HG. és a FK. közölte, a későbbi kiadások elhagyták.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Asztal fölötti tréfás rögtönzésnek látszik, mint a kézirat többi darabja: a társaság „*Szilágy*” nevű tagjának nevére kellett írni bravúrból verset rögtönöznie a költőnek. Mivel pedig „*Borostyános Musá*”-t említi a vers, arra kell gondolnunk, hogy író, költő volt a megverselt személy maga is. Ilyen nevű íróról Biharban abból az időből egyről tudunk: ifjabb Szilágyi Sámuel, a Voltaire-fordító református püspöknek, id. Szilágyi Sámuelnek fia akkoriban Hegyköz-Pályiban élt: onnan keltezte levelét Kazinczynak pl. 1790. dec. 24-én (l. KazLev. II, 130—132. l.), s 1802-ben is ott élt még (l. uo. 479. l.). Szilágyinak — aki Bihar és Szatmár megye táblabírája s a bilhári egyházmegye segédgondnoka volt — két németből készült próza fordítását ismerjük (ld. Szinnyi: Mírók. XIII, 910—911. h.), több műve — pl. idézett Milton-fordítása — pedig kéziratban maradt. Hegyköz-Pályi néhány kilométerre van csak Hegyköz-Kovácsitól, ahová Csokonai legációba ment 1792-ben. Igen valószínű tehát, hogy ifj. Szilágyi Sámuel nevére készült a tréfás rögtönzés. (Noha egy másik lehetőség is számba jöhet: ifj. Szilágyi Sámuel 1802-ben kelt levelében említi

Szilágyi Mihály nevű öccsét, aki akkor Kovácsiban lakott (ld. KazLev. II, 479. l.); ő szintén literátus ember lehetett, amint Csokonainak 1793-ban hozzá írott leveléből is kitetszik (ld. MM. II, 777—779. l.).

A cím ben a *Seu: Laurusági* jelentése: 'Avagy (másként): Laurus ági'. A *Laurus* a babér latin neve: ezzel koszorúzták a versenyek győzteseit, pl. a költőket. Voltaképpen a *laurus-ág* ~ *szil-ág* tréfás szójátékára épül az egész kis epigramma.

1. *Borostyán* Az örökzöld növényből szintén kitüntető koszorúkat fontak a győzteseknek.

szil-ági A szilfa (*Ulmus*) ágáról van szó (erről a fáról kapta nevét a családnek is nevet adó egykori *Szilágy* megye). A záradékban a *Sig-[natum]* jelentése: 'jegyezte, aláírta'.

Verselése

Páros rímű tizenkettősből íródott, a Csokonaira oly jellemző tiszta, homonim rímmel.

123. [A mezei gyönyörűségről]

Kézirata

Az 1—17. sor autográf tisztázata (fogalmazvány?): Szpróz.: 11b) (K₁); a 18—76. soré idegen kéz másolatában: K 672/L, 30ba (K₂).

Az 1—17. sornak megvolt egy másolata Kaszás Sándornak ma Túróc-szentmártonban, a Matica Slovenskában levő másolatgyűjteményében is (ld. Figy. X [1881], 231. l.) (K₃).

Megjelenése

A költő kiadásra szánt műveinek címjegyzékein nem fordul elő: bizonyára bofejezetlensége miatt.

Az 1—17. sort először Abafi Lajos adta közre *Csokonai kiadatlan költeményei* című tanulmányában, 1881-ben (ld. a Figy. idézett helyét).

Ennek alapjául közölte a HG. a „Szétszórtan megjelent versek” sorában (II, 144—145. l.); s külön, [*Töredék.*] címmel adta közre a K₂ szövegét az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek” című fejezetben (II, 394—395. l.).

Később Gulyás József *Csokonai-versek egybeillesztése* című tanulmányában fölvetette a két töredék összetartozásának lehetőségét: „A Harsányi—Gulyás Csokonai-kiadásában több töredékben maradt vers van (részint már kiadott, részint kéziratban maradt szövegek), amelyek egy-két-másikat össze lehet illeszteni. Pl. a II. kötet 144. l. levő (*Mezei gyönyörűségről*) összeilleszthető a II. 394. lapon lévővel. Versmértékük [!]: 8, 8, 9, 8, 8, 9, rímképletük: aab ocb. A 144. lapon kezdődő rész az eleje, a 394. lapon kezdődő a vége.” (HK. 1938: 405. l.)

Gulyás föltevése szerint egybeillesztve először a FK.-ban jelent meg. A későbbi kiadások közül az ÖV. — figyelmen kívül hagyva Harsányi és Gulyás tanulmányát s a FK.-t is — *A mezei gyönyörűségről* címmel külön versként közölte a K₁ szövegét (ÖV. I, 191. l.), míg a *Töredékek* 1. darabjaként a K₂ szövegét adta ki. Az ÖV.² s a MM. már a FK. szerint egybeillesztve adta közre a két töredéket. Kéziratok hagyatékában Juhász Géza úgy látta, hogy az autográf lejegyzésekben ránk maradt 1—17. sor készült később (ezt nevezi ő „II. rész”-nek, míg a K₂ másolatát „I. rész”-nek: „Bár a szótagszám és strofaépítés azonos, van különbség a két töredék közt, mégpedig nem jelentéktelen. A II. rész 3. és 6. sorában továbbmegy Cs. [= Csokonai], mint még az *Arankához* írt versében: itt már csupa egy szavas kénrímet használ. Ennek az első részben még nyoma sincs; azt 1792 őszére tehetjük legtöbb joggal, amikor a Sander-kötet verseit fordítgatta...” (JGk.) Majd ezt teszi még hozzá: „Az I. rész nem kelti azt a hatást, hogy töredék lett volna; a kézirat megsérülése tette azzá. De a II.-on ilyesminek semmi jele: Cs. láthatóan ezen a lapon fogott bele, s abbahagyta a 3. vsz. végső soránál.”

Ehhez először azt kell megjegyeznünk, hogy Nagy Sámuel Sander-fordításának verseit nem Csokonai fordította (ld. Szilágyi F.: CsMűv. 132 kk.); másodsor: mivel a K₂ szövege a kézirat sérülése, illetőleg hiányossága folytán elején és végén egyaránt töredékesen maradt ránk, nem foglalhatunk állást abban a kérdésben, hogy a teljes másolat hiányos szöveget (töredéket) vagy befejezett művet tartalmazott-e. A K₂ sérülése folytán azt sem tudjuk eldönteni, hogy milyen sorokkal kezdődött ez a másolat. Ilyenformán bízást tartalmazhatta kezdésként a K₁-en fennmaradt 17 soros szövegrész is, amely tartalmilag sokkal inkább a vers elejére kívánczik. Azt viszont, hogy a K₂ szövege sem teljes, tehát töredék, bizonyítja a lap alján található *Az egyszer őrszó*.

Az lehetséges, hogy az 1—17. sort a költő utóbb írta (szerintünk: fordította) le, de ez nem jelenti azt, hogy e részlet a versnek (a fordításnak) is utóbbi részét alkotta.

Keletkezése

A fiziko-teológiai szemléletű vers(fordítás) akkoriban keletkezhett, mikor a költő jó barátja, Nagy Sámuel, lefordította Heinrich Sander hasonló szemléletű természetrajzi munkáját (*Az istennek jósága és bölcsessége a természetben*. Sander Henrik után. Pozsony és Komárom, 1794.), amelynek vershetétéiről korábban azt tartották, hogy Csokonai fordításai.

1793-nál később e mű aligha keletkezhett, mivel 1794-ben Csokonai már messze túljutott a fiziko-teológia világképén (ld. például *Az Atom* [II.] gondolatmenetét). Így is alapos gyanúnk van arra, hogy nem eredeti munka, hanem fordítás, alkalmasint németből, bár forrását eddig nem sikerült megtalálnunk.

Az 1793-i keletkezés mellett szól az is, hogy autográf töredéke *A Csókok* tervezetét tartalmazó füzetecskében maradt fenn.

Kéziratok hagyatéka szerint Juhász Géza a K₂ szövegét 1792 őszéről keltezte, a K₁-ét viszont — az érintett rímtechnikai okokból — 1793-ra; „a *Tempelei* befejezése és az olasz fordítások közt”-i időre tette (i. h.).

A Juhász időrendjét követő ÖV.² s a MM. 1793-as évszámmal közölte a FK. szerint összeillesztett két töredéket. Szerintünk mindkét töredék nagyjából egy időben, 1792 végén vagy 1793 elején készülhetett.

Szövegkritika

A versnek nincs címe a kéziratos töredékekben. A kiadásokban használatos címe Abafitól származik, aki *Töredék. A mezei gyönyörűségről* címmel tette közzé. Mi is megtartjuk ezt az utólagos címet, amely már átment az irodalmi köztudatba.

A K_1 modernizált helyesírású szövegének csak tartalmi értékű eltéréseire utalunk; a K_1 – K_2 nem jelöli egyértelműen az s ő hosszúságát, ezért Csokonai ejtismódjának megfelelően szükség szerint vesszőt tettünk a pont helyére az ékezesben, anélkül, hogy erre külön utalnánk.

Mivel a 18. sorral kezdődő másolatban csak a 20., 26., 32., 37. 38., 43., 63–64. és 70. sorban van központosás, értelemszerűen pótoltuk, illetve javítottuk, figyelembe véve a kiadásokat. A vers sem a K_1 -ben, sem a K_2 -ben nincs versszakokra bontva, bár nyilvánvalóan hatsoros strófákból áll. A versszakokra bontást elvégeztük, ahogy a kiadások is, bár azok a kéziratok sortördelésére általában nem voltak tekintettel.

3. K_3 : *sziv,*
4. K_3 : *a boldog helyekre,*
5. K_3 : *mezősegekre!*
7. K_3 : *pedig Uram!*
8. K_3 : *Ro/ Munkáid,*
9. K_3 : *tölts,*
13. K_1 : *illatozik Jav. ebből: illatoznak*
14. K_1 : *játszadozik Jav. ebből: játszadoznak*
15. K_1 : *minden <fák> ág,*
 K_3 : *ág!*
16. K_1 : *múlatatja em. a K_3 szerint.*
17. K_1 : *tsiklándzlatja. A K_3 szerint em.*
26. K_2 : *mezőkbe A k utólag beszorítva. Ezt az eddigi kiadások nem vették figyelembe.*
33. K_2 : *elménkel em.*
53. K_2 : *egy [= eggy]*
55. K_2 : *fiúvetskeis A következő sor szerint em.*
63. K_2 : *nap em.*
72. K_3 : *Hogy <tsendesen> Az áth. szó fölő írva (más tintával): az embert*
76. K_2 : *Órásoként a lap alján Az egyszer Nem biztos, bár igen valószínű, hogy e vers folytatására utal. A kiadások eddig nem közölték.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers szinte iskolapéldája annak az ún. fiziko-teologikus szemléletnek, amely oly jellemző volt a XVIII. századi Európára (ld. Szauder: ItK. 1969. 4. kk.), amelynek a magyar irodalomban is számos képviselője volt. Csokonai fiatalkori lírájának nem egy darabja e fiziko-teologikus szemléletben gyökerezik (ld. Szauder i. h. 11 kk.). E szemlélet nyoma versünk mindkét részletében fölismerhető (*Te pedig, Uram, szívünkbe /*

Munkáid' szemlélésünkbe / Egy Mennyei hét örömet töltö. S még határozottabban jelentkezik a másik töredékben: A' mit láttunk, 's a' mezőbe/ Mint ugyan annyi gráditsokon / A mindeneknek Okához / És Teremtő Fő Urához / Vezetetett Lelkünk azokon . . . Itt pontosan — szinte klasszikus formában — arról a „scala naturae”-ről, a természeti jelenségek Istenhez vezető láncolatáról olvashatunk, amely a XVIII. század európai irodalmában bukkan föl s válik gyorsan népszerűvé (v. ö. Szauder i. h. 4—5. l.).

A finalista fiziko-teológiai irodalomnak az a tétele is világosan megtalálható e versben, hogy az egész teremtés, annak logikusan megtervezett, bölcs épülete az emberért van: *Oh millyen boldog az ember, / Kinek hasznat hajt Föld Tenger stb.* A fiziko-teológiai irodalom eredményeit — különösen Young és Hervey nyomán — Csokonai szerencsésen aknáztta ki korai leíró költészetében: *Az Estve, Az Álom* első kidolgozásaiban (v. ö. Szauder i. h. 13. l.). *A mezői gyönyörűségéről*-ben azonban egészen közvetlen formában nyilatkozik meg a fiziko-teológia szemlélete, ahogyan a barátja, Nagy Sámuel által készített Sander-fordításban. Sander művei igen jellegzetes termékei a fiziko-teológiai felfogásnak (ld. Szauder i. h. 20 kk.), amelynek a felvilágosodás német irodalmában különben is számos képviselője volt. Csokonai e versében sokkal tételesebben szólal meg a fiziko-teologikus szemlélet, mint ahogyan ő azt fejlődésének bármelyik korszakában is vallotta volna: a versnek szinte tételes teleologikus szemlélete kelti azt a gyanút bennünk, hogy voltaképpen fordítás (amire talán baráti vagy tanári biztatás vehette rá). E gyanakvásunkat megerősítik a töredékek nagy kezdőbetűvel írt főnevei (*a' Mezőt . . . , boldog Helyekre . . . , A Békák . . . , Lelkünk stb.*), amelyek föltehetőleg a német minta sugallatára íródtak így. A fiziko-teologikus szemlélet egyik fő képviselője volt a német irodalomban Barthold Heinrich Brockes (1680—1747), akinek *Irdisches Vergnügen in Gott* című verseiklusa ennek a még vallásos, de már új, korszerű természetszemléletnek jellegzetes költői terméke. E verseiklus némely darabja formailag is igen közel van Csokonai verséhez. Számos párhuzamos helye közül itt csak egyet idézünk:

Alles redet jetzt und singet
Alles tönet und erklinget,
Gott, von deiner Wundermacht!
Wem ist jetzt dein Heil verborgen?
Jeder Tag erzählt's der Nacht
Und die Nacht dem andern Morgen. — stb.

(*Irdisches Vergnügen in Gott.* Von B. H. Brockes . . . In Auswahl herausgegeben von Heinrich Stiehler. Leipzig. é. n. 53. l.)

Verselése

Szenci Molnár ritmusában s az általa is kedvelt ún. rövidebb Balassi-strofában íródott, föltehetőleg kész dallamra, éneklésre szánva.

Versképlete: 8a 8a 9b 8c 8c 9b. Hasznoló strófákkal már Csokonai iskolai versében is találkozunk (az *A Poëta leg kissebbért is meg haragszik s a Musa vetat mori* képlete: 9a 9a 8b 9c 9c 8b; v. ö. Cs/ÖM. I, 461, 510. l.).

Juhász Géza a hím- és nőrímek alkalmazásáról írva Csokonai költészetében, azt a megjegyzést tette, hogy „*A mezői gyönyörűségéről* a rímelés jóvoltából világosan elválasztható egy ugyanilyen formájú töredéktől”

(CsVers. 66. 1.). Kéziratok hagyatékából derül ki, hogy a 3. és a 6. sor „egyszavas kírímei”-re (hírímeire) gondolt, hiszen az alapon — mint láttuk — a nálunk első helyen közölt autográf töredéket (K_1) vélte valamivel későbbinek. Ez a megkülönböztetés azonban — mint volt róla szó — nem indokolt. A kéziratokban a vers nincs strófákra tagolva, bár a sortördelés jelzi a versszakokat.

A K_1 és a K_2 sortördelése megegyezik: ez volt a költő eredeti sortördelése; a K_2 ennél egyszerűbb tördelést alkalmaz, de meghagytuk, hogy jelezze ezzel is a két töredékből összeillesztett vers nem egészen homogén jellegét.

124. Rátz Sámuelhez

Kézirata

Nem maradt kézirata, a költő kéziratjegyzékei azonban említik: a Kcsj.-n a „N^o 5^o Magam Purizáltjai” kötegben a 15.: *Rátz Sámuel Úrhoz*. Ugyanitt a „N^o 11^o Rongyosok” kötegben is előfordul — föltehetőleg a vers eredeti kézirata: 17. *Rátz Sámuelhez*.

Megjelenése

Rátz Sámuelnek *A' borbélyi tanításoknak első darabja* (Pesten, 1794.) című könyve elején jelent meg Ányos Pál és Földi János hasonló célzatú alkalmi versei után. A címjegyzékek tanúsága szerint későbbi kötetben is ki akarta adni Csokonai: az EK.-on így fordult elő: „CLVIII. Rátz Sámuelhez. *Revidálni.*”; az 1801-i Vázlatos kiadásterven *Rátz Sámuelhez*, illetve *Rátz S. Orvos Könyve* címmel olvasható. Az 1802-i ÚK.-on így található: „– 99. *Doctor Rátz Könyvére.*” (A – jel azt jelzi, hogy alkalmi versről van szó.)

A Mfj.-en először az Ódák közé sorolta a költő (5. 15.), majd átsorolta az Alkalmatosságra valók közé: 5. 15. <*Rátz Sámuel Úrhoz.*>.

Az AV. első tervezetén nem található, az idegen kéztől származó AV/ t_2 azonban lajstromozta: 14. *A' híres Rátz Sámuel Úrhoz*. Az AV/ t_3 -ban szintén e. 14.: *Rátz Sámuel Úrhoz*.

Az EK.-on ott a „*Revidálni*” megjegyzés: átdolgozására azonban aligha került sor: az AV.-ben található módosítások a sajtó alá rendezőktől eredhetnek.

Kötetben először az AV.-ben jelent meg (174–176. 1.). Későbbi kiadásai: Toldy (8–9. h.), Kföldy (II, 179. 1.), HG. (I, 284–285. 1.), FK., EPM., ÖV.–ÖV.², MM.

Toldy ezt írta róla: „Első versezete, mely tudomra nevét a közönség elébe vezette: »Broughton religiói Lexiconára«, inkább e munka, mint a maga ajánlására jelent meg; így a Rátz Sámuelhez írott epistolion is, mellyet ez maga tüzött »Borbélyi Tanításai« első kötete elébe.” (XX–XXI. h.)

Toldynak abban is igaza van, hogy nem önmaga népszerűsítésére írta művét Csokonai: voltaképpen neve is csak rímzőként került a versbe,

nem úgy, mint Ányosé és Földié, akik még hivatali állásukat is föltüntették: „Írta Ányos Pál, első Remete Sz. Pál Rendén lévő Szerzetes.”, illetőleg: „Földi János Ns. Sz. Kir. Szatmár-Németi Város' Orvossa.”

Keletkezése

A kor szokásához tartozott, hogy — gyakran a könyv írójának fölkérésére — egy-egy költő ajánló verset írt a megjelenő mű elé. Mint volt róla szó, a kiadvány Csokonaién kívül még Ányos Pál és Földi János üdvözlő verseit közölte; az utóbbiak versei azonban voltaképpen nem e könyvhöz, hanem Rácz Sámuelnak két korábbi munkájához készültek; Ányoséról ezt mondja a lapalji jegyzet: „Ezek a' versek íráttak 1778-dik esztendőben, mikor a' Szerzőnek Orvosi oktatása másodsor ki-jött Posonyban, és Kassán, Landerer Mihálynál”; Földiéről pedig azt olvashatjuk: „1789-dik esztendőben a' könyv-szerző tiszteletére az olvasóhoz a' physiológiájának ki-adásakor.” (A jelzett mű pontos címe: *A physiologiának rövid somája*, mellyet a magyar olvasóknak hasznokra kiadott Rácz Sámuel ... Pest, 1789.)

Csokonai ebben az alkalmi versében Rácz Sámuelban mindenekelőtt a magyar nyelvű egyetemi oktatás egyik úttörőjét üdvözlí. Ányos verse elsősorban Rácz Sámuel orvosi érdemeit emelte ki:

Le-fizetted, hidd-el, nagy részét adódnak
Mellyel adós voltál Anya Országodnak;
A' midőn éltető szerekkel segített,
Kitől magad előbb életedet vetted.

Azután — némileg túlzó lojalitással — Mária Teréziát dicséri az orvosi kar felállításáért s az egyetemnek Budára helyezéséért; a lapalji jegyzet Rácz Sámuel úttörő érdemeit emeli ki a magyar nyelvű oktatásban: „Leg-előbb a' Borbélyokat a' belső nyavalyáknak orvoslására közönségesen a' Budai Universitásban tanítani kezdette a' Könyv-szerző 1777. esztendőben, Novembernek első napján. Ilyen Tanítások ennekelőtte Magyar Országban soha sem voltak.”

Földi időmértékes verse is elsősorban Rácz Sámuel nyelvművelő érdemeit dicséri:

... ki Bontzolást-is,
Testünkben magyaros néven nevezve
Minden részt, Magyarúl először íra

...

A neves orvostudósról, aki 1777-től már magyarul adott elő a budai egyetemen, s akinek már 1772 óta jelentek meg magyar nyelvű munkái, Kazinczy is megemlékezett 1790-ben a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőségének frott levelében: „Nem minden ember érzi azt, mennyire hevül fel még a' hidegebb vérű, szemérmesebb, bátortalanabb Hazafi is a' vetélkedésre, midőn látja, hogy itt is, anott is támad egy, a' ki Könyveinknek számát szaporítja. [...] ha a magyar nyelv hozzattatik-bé [...] szemlátomást fogunk előmenni a' tanulásban, Magyar tsemetéink Magyar nevelőket kapnak, s a Mosterségeken és Tudományokban oly

szerentsés virágzásra lépünk, mint a' milyenre Német-Ország lépett, minekutánna a' ki-hóltt Római és az idegen Frantzia Nyelvtől el-állott, 's tulajdon nyelvén kezdette írni könyveit.

E' tzólnak el-érésére pedig el-múlhatatlanul 's mindenek felett az kíván-tatik-meg, hogy az Oskolákban Magyar Nyelven taníttasson az Ifjú-ság. Melly annyival könnyebben meg-eshetik, mivel már ekkoráig-is sok Ma-gyar könyveink vannak, a' szükségesekeket pedig Tanúlttjaink el-készíteni képesek lesznek. — Él *Dugonits*; él *Rácz*, él *Horányi*!" (I. h. II., 415—419. l.) (Figyelmet érdemel, hogy Hajnóczy József többek között szintén Dugo-nicsra és Ráczra hivatkozik, amikor alkotmánytervezetében a magyar nyelv irodalmi érettsége mellett érvel; ld. Benda I, 86. l.)

Csokonai bizonyára jól ismerte Kazinczy levelét, hiszen annak nem egy gondolata ott visszhangzik *A magyar nyelv feléledése* című prózai munkájában is. De föltehetően más, személyes szálak is fűzték Rácz Sámuelhoz.

A budai egyetem jeles orvostanára 1782-ben *A borbelyságnak eleji* címmel kiadta annak a Jacob Joseph Plencknek munkáját, akivel Csokonai atyja, Csokonai József seborvos is levelezett (ld. CsEml. 24. l.). Igen valószínű, hogy Rácz Sámuel közelebbi kapcsolatban volt Csokonai Józseffel is, s így a költő már a családi házból hallhatott érdemeiről.

Közvetlenül Weszprémi István debreceni orvostudós s annak veje, Földi János ösztönözhatték verse megírására: Weszpréminek Magyar-ország és Erdély orvosairól írt életrajzi gyűjteményében (*Succinta Medi-corum Hungariae et Transilvaniae*), a III. kötet előtt szintén jelentek meg üdvözlő versek: többek között Varjas János professzor s Hunyadi Ferenc debreceni lelkész, a későbbi szuperintendens tollából. Weszprémi jól ismerhette Ráczot, Földi pedig maga is intézett hozzá verset, amelyben az anyanyelvén író tudóst ünnepelte.

Rácz Sámuel munkája 1794-ben jelent meg (Ferenczi szerint november-ben; ld. 46. l.), de Csokonai verse alatt pontosan ott áll keletkezésének (vagy elküldésének dátuma): „Debretzen 9-dik Jan. 1793.” Így minden-képpen 1793 legelején keletkezett.

Szövegkritika

Rácz Sámuel könyvében cím nélkül fordul elő a vers, fölötte ez a megjegyzés olvasható: „HARMADIK ÍRÁS, 1793-dik esztendőben A' KÖNYV-SZERZŐHÖZ.”

A címjegyzékek közül az autográf EK.-on s a Vkt.-en egyaránt *Rácz Sámuel*hez a vers címe, az ugyancsak autográf kéziratleltárak közül a Kcsj. N° 11°-en szintén így olvasható, míg a N° 5°-ön *Rácz Sámuel Úr*hoz a vers címe, s ugyanígy található az autográf Műfajjegyzéken is. A későbbi kiadásokban általánosság vált hosszabb címe: *A' híres Rácz Sámuel Úr*hoz, az AV.-ben jelent meg először; ez a cím azonban föltehetőleg nem Csokonaitól ered, hanem a kötetet sajtó alá rendező barátaitól. Illei Takács Károly, a kötet gondozója ugyanis 1805. aug. 10-én cím nélkül, kezdő sorával említi a verset Kiss Imrénék: „Hát az: *Örvendez a Magyar Haza*, hová fog helyhozottodni?” (ld. CsEml. 217. l.) Megerősíti föltevésünket, hogy a nem autográf AV/1°-n fordul elő első ízben az AV. által is használt hosszabb cím. Juhász Géza az EK.-on található eredeti címmel közölte a verset (JPM 282. l.); mi is visszatérünk ehhez a címhez.

Kézirata nem maradt; nyomtatásban viszont két változatát ismerjük: az első Rácz Sámuel idézett könyvéből, a másodikat az AV.-ből. Az utóbbi már a költő halála után, az ő ellenőrzése nélkül jelent meg (ld. Illei Takács idézett levelét). Illei Takács Károly többek közt ezt írta Csokonai debreceni barátainak a versről: „Egy két Syllaba hibázik azon sorb[an].” (Ld. CsEml. 217. l.) A hiányzó „Syllabák” a 12. sorra vonatkozhatnak, ahol csakugyan megzökken a sor egy hiányzó szótag miatt:

*Hogy a' Beszré d [!] fellegetek jelyül-múló havassa
Azokat a' Magyar térre vissza-hangoztassa.*

A döccenőt aztán az AV.-ben a kötet gondozói ki is igazították, betoldva a hiányzó szótagot:

Vissza hangoztathassa.

Kijavították az előző¹ sorba becsúsztott sajtóhibát is: a *Beszré*-et *Beszkéd* [= Beszkid]-re változtatva — sőt ennél tovább mentek, s — indokolatlanul — átirták az egész sort:

*Hogy a' Beszkéd nek felhő ket
me g t e t é z ő havassa,*

Mindez azért fontos, mert kitűnik belőle, hogy az *Alkalmatosságra írt versek* gondozói nem Csokonai valamely javított példányából vagy kéziratából dolgoztak, hanem a Rácz Sámuel könyvében megjelent szövegből, s azon — mint láttuk — a hibák kijavításán túl önkényesen változtattak is.

Bizonyosra vehető, hogy az eredetileg 15 szótagos hosszú sorokát is — talán azért, mert nem fértek a laptükrőbe — az AV. gondozói tördelték át 8/7 szótagú sorpárokba. Éppen ezért mi főszövegül megtartjuk a Rácz Sámuel könyvében megjelent szöveget az eredeti sortördéssel, csak a nyilvánvaló sajtóhibákat javítva ki, variánsként pedig itt a jegyzetekben közöljük az AV. szövegét, amely — önkényes változtatásaival — a későbbi kiadások alapja lett.

11. Sz₁: *Beszré* em.

22. Sz₁: Kp. n. em.

26. A Sz₁-ben a *Csokonai* név után vessző, s m. k. [= maga kezével] rövidítés olvasható.

Az AV. szövege:

XV.

A' híres Rácz Sámuel Úrhoz.

(Készült 1793b. és kinyomtatódott im e' Könyvben: A' Borbelyi Tausókknak Első Darabja, mellyet kiadott Rácz Sámuel, '88 a't. Pesten. 1794. 8.)

*U r a m ! örvendez a' magyar
Haza, hogy a' mostani
Esküdp' Fijait hallja
Magyar hangon szólani;*

- Hogy görög módi ruháját
Hippokrates letette,
'S magyar köntösre váltotta,
's már azt is megszerette.
- 5 Galénus már Pestet lakja,
szolván Magyar nyelven a',
Hangzik a' Dunának mind két
partjain Avicenna —
'S mikor a' Magyarok ekképp'
Örömköt kiöntik,
Akkor az Úr' érdemeit
szolják 's Nevét köszöntik. — —
Zengjed Vizek' nagy Királya
dítséreteit Annak,
- 10 Ki szájába tiszta magyar
hangot adott Hofmannak:
Hogy a' Beszkédnek felhőket
megtetéző havassa,
Azokat a' magyar Térre
Vissza hangoztathassa.
Külömben, nem árt azoknak
Semmi időhaladék;
Kivált, ha, a' millýen az Úr,
Olyan lesz a' maradék.
- 15 Hullatni fog a' Magyarság
örömkönnýek' záporát,
Azzal öntözvén egy igaz
Magyar hazafi' porát.
Míg Magyar lessz, és a' Magyar
Míg Búrhávet szereti:
Megmarad az Úrnak neve,
Megmarad dítséreti.
Én pedig kérem az Urat
Kedves Hazám' képeben, —
- 20 Kinek igaz híve leszek
Éltem' egész rendében,
Légyen kedves az Úr előtt
Nemzeti' dítsósége. — —
Minden igaz Hazafindál
A' legnemesebb vég e'
'S tiszteletemnek e' tsekély
Jelét végye kedvesen;
Nyujtja ezt egy igaz Magyar,
Egy Hazafi' szívesen,
- 25 Míg Magyar vérrel buzoznak
Élet ere ágai,
Hazájának, és az Úrnak
Híve lessz Csokonai.

(AV. 174—176. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers jegyzetében Toldy ezt írta: „Rácz Sámuel, 1776 óta orvos-tanító az egyetem mellett, a gyakorlati gyógytudományt a sebészek számára Mária Terézia rendeletéből magyarul adta elő. Első tett próbát az egyetemes orvostudományt részint eredeti részint fordított munkákban magyarul kidolgozni. Ezekre céloz Cs. e levelében. —” (913. h.) Csokonai mint induló költő elsősorban a magyar nyelvű tudományosság úttörőjét ünnepli az orvostudásban, aki — mint másik korai példaképe, Dugonics András is — magyar nyelven kezdte előadni a szaktudományokat az egyetemen.

Rácz Sámuel nyelvművelő érdemeiről nem csupán Kazinczy idézett cikkéből, Ányos és Földi verséből értesülhetett a költő, hanem bizonyára ismerte azt a röpiratot is, amelyet 1790-ben névtelenül bocsátott ki Rácz a következő címmel: *A' nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, mellyben meg-mutattatik, hogy Magyar-országban lehet, 's kell-is a' magyar nyelvet, és a' magyar tanításokat fel-állítani, és hogy az Universitasnak Pest leg-jobb hely* (ld. Szinyvei: Műrok. XI, 330. h.).

Röpiratában Bessenyei szellemében szállt síkra Rácz Sámuel az anyanyelvi oktatás mellett, nem egy helyen Csokonainál később visszhangzó mondatokban fogalmazva meg gondolatait: „A' Böltességet éppen csak úgy lehet a' Nemzeteknek közönségessé tenni, ha a' tudományok annyi nyelven tanitattanak.” (5. l.) Vagy: „§ 3. Magyar nyelven lehet jól írni, és okoskodni, mivel a' magyar nyelvnek ereje is, és elégsége-is minden tudományoknak tanítására bőven vagyon.” (6. l.) Számtal pedig ezt írja: „Egy nyelv sem származott egyszerre tökéletes erőben: de azért még-is már sok nyelvek erősek, és nagyok. Nézzük meg, hogy mi volt az *Anglus-nyelv* 1017-ben, mikor *Kanút* a' Dániai Fejedelem Angliát el-foglalta . . .” (Üo.)

Csokonainak *A magyar nyelv feléledése* című írásában találunk hasonló gondolatokat; ő az angol helyett a német nyelv példáját említi: „Az a durva német nyelv, amely most már a számtalan jó s rossz könyvekkel egész Európát elborította, s a tudományokat egyedül maga kívánja el-nyelni: mi volt a Gellert meséi előtt? Vizigothus nyelv . . .” (ld. HG. II, 579. l.)

Nem csoda, ha a mesterei: Kazinczy és Földi által magasztalt, példaként említett nyelvújító orvos föllekesítette a fiatal költőt — annál is inkább, mivel seborvos atyján, Csokonai Józsefen út közelebbi, személynyes kapcsolat is fűzhetett a neves orvostudóshoz.

2. *Eskuláp*, Aesculapius, Aszklepiosz (gör.): a gyógyítás istene a régi görög hitvilágban.
3. *Hippokrates*, Hippokratész: (i. e. 460?—377?): görög orvostudós, „az orvostudomány atyja”.
5. *Galénus*, Galénosz: (i. sz. 131 ?—201 ?), görög származású neves római orvos.
6. *Avicenna*, Avicenna: Ibn Szina (980—1037) kiváló arab természet-tudós, orvos és filozófus.
9. *vizek nagy Királya*: a költő nyilvánvalóan a Dunára gondol, amelyet az előző sorokban említett.
10. *Hoffmann*, Friedrich: német orvos (1660—1742), a hallei egyetem tanára, Boerhave mellett kora legkiválóbb orvostudósa.

11. *Beszkdé*, Beszkidek: a Kárpátok északkeleti, illetve északnyugati hegycsoportja (Keleti Beszkidek, Nyugati Beszkidek).
 13. *Idő-haladék* (rég.): az idő haladása, múlása.
 14. *Maradék* (rég.): az utókor.
 17. *Burháv*: Boerhave: Hermann (1668—1738) holland orvos, kora leg-kiválóbb klinikusa és orvospedagógusa. Tankönyveit hosszú időn át használták Európa-szerte az egyetemi oktatásban. Boerhave-t ekkoriban írt másik versében, *A hír*-ben is említi Csokonai; Szauder József is utalt erre: „*A hír*-ben (1792) és az 1793 elejére tett *A híres Rácz Sámuel* urhoz-ban Boerhave-et emlegeti, aki La Mettrie mestere volt (az *Homme-Machine* egyik forrását is ő adta, ld. Ehrhard, 688. l.)” (ItK. 1969: 21. l.). A jeles holland orvostudósnak föltehetőleg nem-csak nevét ismerte Csokonai, hanem munkáit is: talán atyja hagyatékában is találkozott velük.
 22. *vég* (rég.): cél.
 25. E sorhoz Gulyás József párhuzamként a *Horváth Ádám*hoz című verses levél záró szakaszának soraira utalt (Cs-tan. 38. l.). A jelezett sorok így hangzanak:

*Tedd hozzá, hogy míg lehellnek tüdője hólyagjai
 Addig igaz tisztelője 's híve lesz Csokonai.*
 (115—116. sor).

Ugyanitt hivatkozott Gulyás a *Vályi Klára*hoz írt verses levél hasonló záradékára. A párhuzamos sorok így hangzanak:

*Folyjanak vidámon életed napjai,
 Maradok állandó híved: Csokonai.*
 (17—18. sor).

Verselése

Négyütemű 15 szótagú sorokban íródott, mint a közel egykorú *Horváth Ádám*hoz című költői levél. Nyilvánvalóan költészettani tanárának, Kovács Józsefnek hasonló formában írt Aeneis-fordítása mellett Horváth „15 lábú” versei voltak mintái.

E formáról Elek ezt írta: „Külön kell megemlékeznünk [...] a négy-ütemű 15-ös (4 + 4 + 4 + 3) összetett képletéről, melynek epikus jellegét felismervén, három költői levélben, két orációban, három tréfás elbeszélő versben és három köszöntőben alkalmazza Csokonai szakszerűen és párrimekkel összefűzve.” (41. l.)

A példák sorában említé tárgyalt versünket is (100. l.). Csokonai rímelő-készségének példaként idézi Elek a vers 13—14. sorát: „Csokonai könyved rímelő-készsége különösen egyszavas konzonanciáiban mutatkozik meg. Ezek már ifjú korában is gyakran frappáns hatásúak. Pl. »A híres Rácz Sámuel urhoz« című, 1793-ból való alkalmi költeményében írja a következő sorokat [...]»:

Különben nem árt azoknak
 Semmi *időhaladék*;
 Kivált, ha, amilyen az Úr,
 Olyan lesz a *maradék*.

A kifejezés tömörsége igen emeli a rímek hatását.” (81—82. l.)

125. Egy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Töredéke

Kézirata

TF. 73ab—74a; saját kezű tisztazat Csokonai 1793-i kötettervének anyagában. Más kézirata nem ismeretes.

Megjelenése

A költő korai címjegyzékein nem szerepel. Bizonyára a vers latin nyelve miatt nem gondolt kiadására, s nem vette föl az AV. anyagába sem. Az 1793-i kötettervbe is csak mecénást kereső, célzatosan időszerű mondani-
valója folytán kerülhetett. Az 1802-i ÚK.-on föltűnik egy adat: „— 121. *Exin sola mihi placere cacumina. Prózáb[an].*” Ez a sor megegyezik tárgyalt versünk 5. sorával, az utolsó szó híján. Az adat esetleg a verses levél prózai fogalmazványára vonatkozik.

Toldy tudott róla, de nem adta közre, s a kiadatlan művek jegyzékére sem vette föl, viszont kiadása életrajzi részében megemlítette, sőt idézett is belőle: „... tapasztalta, mikép segítő és pártfogó nélkül a költői szenvedély nem biztosíthatja jövődjét, sőt dolgozásainak is, mellyek már akkor nagy számba gyűltek, s miknek négy kötetben kijövetelét novemberben 1794. ki is hirdette, homályban kell maradniok; s hogy így magának ír és költ a helyett hogy a világnak; hogy e mellett örök szegénység áldozata leszen:

(*Pauperiem charis video me quaerere Musis,
In Permessiacis naufragus exsul aquis.*

mond egy magyar tudós úrhoz írt deák epistolájában): hogy tehát kenyér-tudományt kell választania mindenek előtt, s állást a polgári világban.” (XXVII—XXVIII. h.)

Először a HG. közölte (II, 383—384. l.), a következő forrásjelzéssel: „[Magy. Tud. Akadémia 102/II. 23—24. l.]” Ez föltehetőleg azonos a TF. régi jelzetével.

A későbbi kiadások (ÖV.—ÖV.², MM.) a HG. alapján közölték, azzal a különbséggel, hogy a disztichonos versformát a sortördéssel is föltűntették, s Muraközy Gyula magyar műfordítását is mellékeltek.

Keletkezése

Az 1793-i verstisztáztatban elfoglalt helye is jelzi keletkezési idejét s létrejötté indokát. A vers latin nyelve alapján föltehető, hogy Schedius Lajosnak, a pesti egyetem 1792-ben kinevezett filológia- és esztétika-professzorának szólt, aki egyben dramaturgja volt a Ráday Pál és Kazinczy támogatásával megalakult pesti magyar színjátszó társulatnak is, amelynek működése iránt Csokonai szintén érdeklődött (v. ö. Cs/I. M. I, 255. l.).

Csokonai esztétikai érdeklődése szintén támogatja e föltevést (v. ö. Schediushoz 1795. júl. 9-én írt, ugyancsak latin nyelvű levelével: MM. II, 801—803. l.).

A vers keletkezéséről Toldy nem nyilatkozott, de a szövegösszefüggés szerint Csokonai 1794-i kiadási terveihez kapcsolta.

Gulyás József tévedett, mikor az *Ad Serenissimum Archiducem* című Csokonai-vers párhuzamai alapján arra gondolt, hogy mindkét vers 1796-ban keletkezett (ld. Cs-tan. 35. l.). A nádorispánhoz írt latin verses levél is korábbi 1796-nál. Vargha Balázs kiadásában — talán Gulyás nyomán — az *Ad Serenissimum Archiducem* megelőzi tárgyalt versünket, holott a nádorhoz írt verses levél kézirata is (ld. Cs/ÖM. I, 143. l.) jól mutatja, hogy 1795 májusában, pesti tartózkodása alatt írta a költő több más mecénást kereső alkalmi versével együtt.

Az 1793-i VT. szerint a tárgyalt verses levél ennél korábbi: 1793-ban már mindenképpen készen volt, de elképzelhető az is, hogy 1792 utolsó negyedében keletkezett.

Szövegkritika

Csupán egy kéziratunk van; a HG. által kiadott szöveg ettől több pontban eltér.

A címet a HG. modernizált helyesírással közli, s a továbbiakban nem követi a kézirat sortördelését, ahol — a disztichonoknak megfelelően — minden második sor bekezdéssel indul.

5. HG., ÖV.—ÖV.², MM. (a továbbiakban: Kiadások): *cacumina*
7. HG.: *nactas situ* Az ÖV.—ÖV.² s a MM. a *situ* után [?]-et tett.
9. Kiadások: *valles*
13. K: *Non <ego>* Az áth. szó fölé írva: *me*
- Kiadások: *tiara*
13. Kiadások: *vittato*
14. Kiadások: *presbyteros* [...] *cathedra*
15. Kiadások: *consultis* [...] *iuris*
17. Kiadások: *industriis*
19. K: *quaesitum <ex artibus>* Az áth. rész fölé írva: *ductibus*
20. Kiadások: *mi*
22. Kiadások: *sonat*:
24. Kiadások: *Aula*, [...] *viros*.
27. Kiadások: *pavonem*
29. Kiadások: *passim*:
30. Kiadások: *bonis*.
31. K: a *largo* után hiányzik a versszó; om. A HG.-ban a sor végén tévesen pont van.
32. HG: *nos mihi* Az ÖV.—ÖV.² és a MM. a *nos* után [?]-et tett.
33. Kiadások: *riro*,

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a vers keletkezéséről szólva elmondottuk, föltehetően 1792-ben vagy 1793-ban íródott, Schedius Lajosnak, a pesti egyetem professzorának. Benne Csokonai, a kitűnő latinista, csillogtatja latin tudását; bőven jönnek tollára antik reminiszcenciák. Ezekre, valamint az egyes sorok konkordanciáira Gulyás József mutatott rá idézett tanulmányában. E versben — a *Tempe/ði*-vel egy időben — határozottan megfogalmazódik

Csokonai elképzelése jövőjéről: elutasítja a teológiai, a jogi, az orvosi s a mérnöki pályát egyaránt, tehát mindazt az értelmiségi hivatást, amire itthon képesítést szerezhetett, s a független írói munka mellett tesz hitet, noha érzi jól ennek hazai kilátástalanságát. A *Tempefő*-vel egyidős episz-tola is azt igazolja, amit a költő újabban fölfedezett élettrajzi elégiája, *Az én Eletem*, hogy szatirai játékában saját mecénásgondjait vitte színre.

1. Csokonai 1795-i búcsúbeszédében maga mondotta „az ártatlan-ság rózsával koszorúzott Múzsá”-iról, hogy „11 esztendő korom-tól fogva eddig az ideig 10 esztendeimet [nekik] feláldoztam.” (MM. II, 796. l.; v. ö. Cs/ÖM I, 326. l.)
2. A csend szeretetéről is már korai zsengeiben megemlékezett; ld. *Az Estvének le írása* (15–16. sor).
- 1–2. E két sor Ovidius-reminiscencia (Trist. IV. 10., 20. s IV. 10., 40.; ld. Gulyás: Cs-tan. 25. l.).
- 1–6. E sorokat szóról szóra beleépítette a költő *Ad Serenissimum Archiducem* című versébe (ld. annak 15–20. sorát).
3. *Phoebus* (gör.-lat.): Apolló, a tudományok és művészetek istene.
4. *Bellerophon* (gör.-lat.): az istenek által kegyelt hős, akinek nagy segítségére volt a költészet szárnyas lova, a Pegazus. A ló neve szó szerint ’forrásparipa’; a rege szerint ugyanis patája nyomán fakadt a múzák berkének Hüppokréne nevű forrása a Helikon hegyén.
5. *Pindus* (gör.-lat.): észak-görögországi hegység, a költészet egyik jelképe.
6. *Castalia* (gör.-lat.): a múzáknak és Apollónak szentelt forrás a Parnassus hegyen.
8. *Pallas* (gör.): Pallasz Athéne, a tudományok istennője az ókori görög mitológiában.
10. *Parnassus* (gör.-lat.): a költészet jelképes hegye az ókori görög-római irodalomban.
- 11–20. E sorokat is beleillesztette a költő *Ad Serenissimum Archiducem* című versébe (ld. annak a 21–30. sorát).
17. *Paeon* (gör.): az istenek orvosa, gyógyító isten.
19. *Eratosthenes*: híres görög földrajzi író, földmérő és matematikus az i. e. III–II. században. Itt a mérnöki tudományt jelképezi.
25. *sacros . . . Viros*: a költők; a gúnyos értelmű mondat arra céloz, hogy a királyi udvar nem pártfogolja az irodalmat.
25. *Ennius*, Quintus: epikus költő, a latin költői nyelv megterem-tője az i. e. II. században. Az előkelő római családoknál nagy megbecsülésben részesült.
- 25–27. *Ennius . . . Malit abire iterum Pavonem in Pythagoraeum*: Ennius, római költő *Annales* című történeti eposza elején számol be arról a költői álmáról, amelyben Homérosz — mint költőelőd — közölte vele, hogy lelke a pythagoreus hiódelemnek megfele-lően előbb egy pávába (mennini me fieri pavum), majd álbel, Enniusba, szállott át.
28. *Maeonius . . . senex*: maeoniai öreg, ti. Homérosz.
33. E sor a nádorispánhoz szóló verses levél (*Ad Serenissimum Archi-ducem*) 31. sorával mutat rokonságot: *Sola mihi Aonidum placeant ante omnia Tempe* (V. ö. Gulyás Cs-tan. 35. l.)

Tempe: a költői szépségű thesszáliai völgy.

Aonio . . . *rivo*: Aonia, másként Boeotia, a múzsák lakóhelye;

Aonius rivus (v. *fons*): a múzsáknak szentelt Aganippé forrás a Helikon hegy alján.

35. Ez s a 29—30. sor hasonló gondolatokat fejez ki, mint a költőnek *Búcsú a' Magyar Múzsáktól* című verse. (V. ö. Gulyás i. h.)

36. *Permessus*: a Helikon hegyéről eredő boeotiai folyó. A záró sor *In Permessiacis* . . . *aquis* kifejezésében Propertius- (II. 10., 26.) és Vergilius-reminiszcenciákat (Ecl. 6., 64) keresett Gulyás (Cs-tan. 26. l.).

A záró sorokéhoz hasonló gondolatokat fejtegetett a költő 1795-i búcsúbeszédében: „La Poesia è la figlia d'Apolline e Povertade. Azt mondja egy elmés olasz poéta: a poésis Apollónak és a szegénységnek leánya.” (HG. II, 594. l.)

Csokonai verse Tóth Béla magyar prózafordításában, Borzsák István javításaival: „Már gyermekkoromban nyugalomukba vontak a Múzsák, s ez a foglalkozás máig vonz engem. S mielőtt Phoebus megöntözte arcomat a hippokrénei forrásból bellerophoni nedvekkel, csak a Pindus osúcsai tetszettek nekem, csak a castaliai módra zengő sziklák. S bár a költészetben nem kaptam könnyű Múzsákat, sem a fegyveres Pallashoz méltó tetteket nem tudnám megénekelni, ragad mégis a szent völgyekbe és viruló ligetekbe Parnassus gerincén át egy lebírhatalatlan vágy. A forrás itt mossa el sápasztó gondjaimat áttetsző vizével, s harsogó örömet zeng hangjával. Engem nem emelt a kegyes vének közé papi fővegével a szent szószerk, sem a jogtudósok fejedelmi tisztét nem irigylem, s nem törekszem nagy vagyponra. S nem töröm magamat a paeoni [orvosi] tudományok után, hogy a heves láz töltse meg pénzszacskómat. Sem eratosthenesi [mérnöki] vonalakkal szerzett aranyra nem vágyom (még ha Phoebus kedvezne is). De még a mi korunkban is hangzik annak dicsőrete, akinek szájából apollói dal szól, s közben — fázik. Nem ül könnyek és sóhajok közt Caesar: rajta, ne gyámolítsd a szent férfikat, udvar! Hogyha Ennius a végzet folytán visszatérne korunkba és látná, hogy a költőknek nincs semmi becsületük, inkább újból pithagorási páva akarna lenni, mint az, aki volt, a maeoniai öreg. A verseket úton-útfélen dicsérik, s aki verseket ír, az öszerekoldult juvakon tengődik. Minthogy tehát nekem semmi olyasmi nem tetszik, ami gazdagságot hozna számomra, csupán a Tempe aoniai patakkal csörgedező völgyei gyönyörködtenek, melyek azonban kinséket nem gyarapítanak számomra: látom, csak szegénységet szerzek magamnak kedves Múzsáimmal, számkivetett hajótöröttként Permessus vizében.”

Verselése

Disztichonokban fródozt; a pontameterekben helyenként rímekkel; a HG.-kiadás a sorok tördelésével nem utalt a disztichonos formára.

126. Broughton Religiói Lexiconára

Kézirata

Nem maradt kézirata, Csokonai kéziratjegyzékein azonban előfordul, így a Kcsj. „N^o 13^o Holmi” elnevezésű kötegebén a 7. sorszámon *Mindszentire* címmel.

Megjelenése

MHirm. 1793. I., 729—731. l. (Pünköst-Havának [májusnak] 24-dik napján).

A költő kötetben is ki akarta adni: címjegyzékein kezdettől fogva szerepelt; az EK.-on a 100. sorszáma: „C. Broughthonról [!]. <Epigrama.> Levél. *Revidéálni.*”

Előfordul a Szv₁-en is „*Broughthonról*” [!] címmel. Az 1801-i Vkt.-en *Mindszentire* a címe, az 1802 elejéről származó UK-on pedig a 129. sorszáma alatt: *Mindszentire*. Ezzel a címmel fordul elő a Mfj.-en is, az „Alkalmatosságra Valók” között (13. 7).

Annak ellenére, hogy a Mfj.-en az alkalmi versek közé sorolta s hogy az UK.-ra is fölvette a költő, az AV.-ben mégsem jelent meg. Föltehetőleg nem Csokonai hagyta ki, hanem akik halála után a kötetet sajtó alá rendezték: talán felekezeti megfontolásból, vagy valláskritikai vonatkozásai miatt (v. ö.: CsEml. 217. l.).

Toldy első helyen említi a Csokonai életében nyomtatásban megjelent művek felsorolásában (LXXXV. h.), de ő maga nem adta ki újra.

Mint rámutatott: ez a vers jelent meg először a költő nevével: „Első versezete, mely tudtomra nevét a közönség elébe vezette: »Broughton religiói Lexiconára«, inkább e munka, mint a maga ajánlására jelent meg” (XX—XXI. h.; v. ö. még LXXXV. h.). Toldynak igaza van: a *Rátz Sámuel*hez című üdvözlő vers, amely szintén említi a költő nevét, ugyan már 1793 januárjában elkészült, de csak 1794-ben került közönség elé.

Kötetben először a HG. közölte (II, 123—125. l.), a MHirm.-ra hivatkozva, mégsem egészen híven ahhoz: elhagyta pl. a dőlt betűs kiemeléseket s a soroknak bekezdésekkel való tagolását. A későbbi kiadások közül a FK. az ÖV.—ÖV.² és a MM. lényegében a HG.-t követték, csak az EPM. igazodott némileg jobban a MHirm. szövegéhez. Minderről részletesebben a szövegekritikai részben szólunk.

Keletkezése

Mint műfajjegyzékén maga a költő is jelezte: alkalmi versül készült; az alkalmat a megírásra Mindszentire Sámuel rév-komáromi lelkipásztornak 1792—93-ban három kötetben megjelent fordítása adta: „Broughtonnak a’ Religióról való HISTÓRIAI LEXIKONA, a’ melyben a’ világ’ kezdetétől fogva a’ mai időkig a’ Pogányoknak, Zsidóknak, Keresztényeknek, Mahummedanusoknak Tudományok, Isteni Tiszteletok, Ceremoniájuk, Szokásuk; Helyeik, Személyeik, írásuk, azoknak történeteikkel egygyütt, a’ leg-jobb Írókból elő-adattatnak; MAGYAR NYELV-

RE fordította, és sok eredeti Articulusoknak meg-bővítésekkel, sok újaknak hozzá-adásokkal, a' Szent és Világi, Régi és Új Históriáknak és Könyveknek meg-értésekre, ki-botsátotta *Mindszenti Sámuel*. A' Rév-Komáromi Evang. R. Ekklesiának Prédikátora. — I. Darab. A—C. Komáromban 1792.; II. Darab. D—M. Komáromban, 1793.; III. Rarab. N—V. Komáromban, 1793. Wéber Simon Péter' betűjével."

Mindszenti maga is Debrecen környékéről származott: Püspökladányban született, ahol atyja is már lelkipásztor volt. A debreceni kollégiumban tanult, s 1779—1780-ban a szeniori tiszttet is betöltötte. Csokonai tehát nemcsak hírből, de személyesen is ismerhette kisdíák korából a kollégium egykori szeniorát, aki később Svájcba ment, a berni egyetem hallgatója lett, s 1783-tól lelkészként működött Rév-Komáromban, együtt szerkesztve Péczeli Józseffel és Perlaky Gáborral a Mindenest Gyűjteményt (ld. Szinnyei: Mírók. VIII. 1442—1443. h.).

A személyes ismeretségnél, illetőleg Mindszentinek a debreceni kollégiumhoz fűződő kapcsolatainál fontosabb szerepe lehetett a vers megírásában Csokonai Péczelihez való vonzódásának (a versben külön is megemlékezik róla) a vallástörténet, valláskritika iránti érdeklődésének. Erről írja Horváth János: „Foglalkozott — igazi felvilágosodott böles módjára — a különféle vallások tanításaival. Nyoma ennek »Broughton religiói lexiconára«, ill. annak Mindszenti Sámuel komáromi paptól 1792—3-ban kiadott magyar fordítására írt igen korai verse...» (Csok. 30. l.). Hasonlóan vélekedett Mészöly Gedeon is: „A 17—18. századi lexikonok divatja tudásvágy jele volt, a vallástörténeti lexikonok is a racionalizmusra törekvésé. Csokonai nem udvariasságból, hanem szívből írt előljáró verset egy »Religióról való Históriai Lexikon«-hoz, melyet Broughton után (an historical dictionary of all religion) fordított Mindszenti Sámuel." (Nyr. 1951: 255. l.) (NB.: Mészöly a szótár címét nem pontosan idézi; ld. a tárgyi magyarázatokat!)

A biztatást a verses könyvismertetés megírására talán még Péczeli Józseftől kapta a költő: Mindszenti fordításának I. kötete még Péczeli életében, 1792-ben megjelent. Föltevésiünket támogatja az is, hogy a vers Péczelit külön is említi.

A készülő fordításról már 1790-ben olvashatott a költő a Hadi és Más Nevezetes Történetekben: „A' Komáromi Tudós Társaságnak érdemei, esmeretesebbek immár, 's szembe tűnőbbek, hogy sem mint azokat szükség volna magasztalni. Ennek mind egyik Tagja külön külön új szolgálatozat teszen, a' közönségesen kívül is, a' Magyar Nyelv Templomának felépítésében. — Most tsak T. *Mindszenti Sámuel* Úrról emlíkeziünk. Ezen nagy tudományú jó Hazánkfia, nem sokára készen lessz egy olly hasznos Könyvnek magyarra való fordításával, mellyben mind azon Vallások a' botók rendje szerént elő lessznek adva, valamellyek a' Világ teremtetéséről fogva voltak 's vagnak. — A' Könyvnek Szerzője egygy Tudós Anglus *Broughton*." (I. m. 1790. I. [márc. 2.] 277—278. l.)

A fordítás második kötetéről szóló híradást 1793 áprilisában olvashatta a költő a Magyar Hírmondóban: „... Broughton Lexiconának Második Darabja is már a sajtó alól ki szabadult [...] II. Darab. D—M. nagy nyóltzad rész formában két columnára. Ezen Darabnak árra, valamint ez elsőjé is 2 Rforint. Mig a' Munka Pestre és más helyekre le szállittatik; azt addig is lehet találni Komáromban és Posonyban a' Wéber Úr Typografijában" (1793. I. [Áprilisnak 16-dik napján] 516. l.). Ekkor az I. kötet már bizonyosan megfordult Csokonai kezén, s a vers megírásakor

a II. kötetet is ismernie kellett. (A III. kötet közeli megjelenését 1793. júl. 16-án jelentette a MMerk.: 1793. XXIII. 361–362. l.)

A versev 1793 tavaszán írhatta a költő: a Magyar Hírmondóban 1793. máj. 24-én jelent meg. Ferenczi Zoltán kéziratos megjegyzése szerint körülbelül egy hónappal a megjelenés előtt készült: „A költő e verset a II. k. megjelenésekor írta. Ez megjelent 1793. ápr. 16-ikára.” (FerM.). Ferenczi itt a MHírm.-ban ápr. 16-án megjelent híradás dátumára gondolt; a II. kötet azonban ennél bizonyára valamivel korábban forgalomba került, sőt a vers megírásakor már Debrecenbe is el kellett jutnia: néhány versbeli motívum (pl. a *Láma* említése) arról tanúskodik, hogy alkalmi műve megírásakor Csokonai már nem csupán a MHírm. tájékoztatásából ismerte a lexikon megjelent kötetét, hanem megfordultak azok a kezén is.

Szövegvizsgálat

A címjegyzékeken *Broughthonról* [így!] illetőleg *Mindszentire* cím mel fordul elő, a MHírm.-ban *Broughthon Religiói Lexiconára* a címe. (Csokonai következetesen hibásan írta a lexikonszerző nevét.) A későbbi kiadásokban is az utóbbi címváltozat került, csupán Juhász Géza használta — az EK.-hoz igazodva — a *Broughthonról* címet az EPM.-ben.

Mi a MHírm.-beli címváltozatot tartjuk meg, ez tekinthető — a címjegyzékek utalásszerű, vázlatos címjelzéseivel szemben — véglegesnek.

Hiteles szövege csak a MHírm.-ban maradt, más változatát nem ismerjük.

A vers későbbi kiadásai nem követték híven a MHírm. szövegét: nemcsak helyesírásban tértek el tőle, de a dőlt betűs kiemeléseket sem jelezték, s az EPM. kivételével figyelmen kívül hagyták a sorok bekezdésekkel való tagolását is, pedig ez Csokonai páros rímű tizenkettőseire jellemző.

A HG. ezen fölül a sorokat is megszámoztatta ötösével.

Az angol szerző neve Csokonai címjegyzékein, de magában a MHírm. szövegében is tévesen, betűcserével fordul elő: *Broughthon* e helyett: *Broughton*. A téves írásalak magára Mindszentire vezethető vissza, aki fordítása címlapján helyesen, az Előljáró beszédben azonban következetesen tévesen írta az angol szerző nevét. Toldy helyesen idézte a mű szerzőjét (XX. h.), a későbbi kiadások azonban megmaradtak a MHírm. közölte alaknál; pontosabban: az ÖV.—ÖV.²-ben s a MM.-ben a Betűrendes mutatóban helyesen szerepel az angol lexikonról neve, a vers fölött azonban téves helyesírással. Mi a címbeli téves alakot helyreigazítottuk; megjegyzendő, hogy a vers 63. sorában a MHírm. szövege is helyesen közli már az angol szerző nevét, a későbbi kiadásokban azonban — kivéve az ÖV.²-t s a MM.-t — a szövegben is tévesen szerepel a név.

A későbbi kiadások megváltoztatták, korszerűsítették a MHírm.-beli szöveg helyesírását, s legtöbb esetben a kérdőmondatok ma már szokatlan központozását is módosították. A későbbi helyesírási változtatásokat nem vesszük számba, a központozásban végrehajtott feltűnőbb változtatásokra azonban rámutatunk.

4. Sz: A kiadások — az EPM. kivételével — a *tígasok* után álló kérdőjel helyére vesszőt tettek, s a mondat végén alkalmaztak kérdőjelet. A sor végén nincs írásjel; em.
9. Sz: Az *Isteneknek* után vessző; em.

10. Sz: *Apátur* em.
 22—23. Sz: A sorvégi írásjeleket mi pótoltuk.
 36. Sz: *mitsoda*: em.
 42. Sz: *kivánt* em.
 44. Sz: *hanem* em.
 45. Sz: *kivánja* em.
 50. Sz: *Broughton* em.
 61. Sz: *ne félj meg* em.
 63—64. Sz: A hiányzó vesszőt mi pótoltuk.
 64. Sz: *mind sem* em.
 65. Sz: *Álljad* em.
 72. Sz: *hallandóság* em.
 73. Sz: *Állits* em.
 74. Sz: *meradék* sh. em.

A vers végén a költő neve: *Csokonai F. Mihály*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Péczelihez s Mindszentihez fűződő személyes kapcsolatokon túl része lehetett a vers megírásában a költő lét- és ismeretelméleti, vallástörténeti érdeklődésének, amelyből kiemelkedő gondolati költeményei születtek, mindjárt a következő évben: *Az Álom* és a *Constantzinápolly* második változata. Tárgyalt versünk azonban még jellegzetes alkalmi mű. *Az Álom* elemzésében Szauder József hivatkozott a költőnek „Az enciklopédiák, a dictionáriumiak iránti vonzódására”, s ugyanitt találóan mutatott rá arra is, hogy a *Broughton* *religiói lexiconára* írt versben még „inkább a valóságok sokfélesége érdekli, mint a vallás” (ItK. 1969: 22. l.). Ez az alkalmi mű voltaképpen csak verses könyvismertetés, amelynek létrejöttébe belezácsolhatott a Magyar Hirmondónak 1793 áprilisában megjelent tájékoztatója éppúgy, mint esetleges külső biztatás, fölkérés a Mindenés Gyűjtemény vagy a Kollégium professzorátusa részéről. Mindszenti Sámuel, az egykori debreceni diák, megküldte művét a debreceni Kollégiumnak is: a Nagy-könyvtárban ma is két példányt őriznek e munkából. Az egyik példány III. kötetének címlapján a lap alján a fordító ajánlása olvasható: „A Debretzeni Ref. Collégium Bibliothecájának küldi a Fordító a két elsőbb Darabokkal együtt.” Sajnos, az ajándékozás dátuma nem olvasható: a könyv újrakötésekor levágták.

Mint volt róla szó: verse megírásakor Csokonai nemcsak külsőlegesen ismerte Mindszenti munkáját; erről tanúskodik a versnek a tibeti főpapra, a *Lámá-ra* vonatkozó utalása is (v. ö. Szilágyi) CsSzók. 95—96. l.).

Az eredeti munkának, amelyből Mindszenti fordítása készült, ez a címe: *Bibliotheca historico-sacra, or Dictionary of all Religions from the Creation of the World to the Present Times*. 1756. Szerzője Thomas Broughton (1704—1774) angol lelkész és író, Voltaire és Cervantes fordítója. A magyar fordító nem szó szerinti ültette át az angol szerző munkáját; Elöl-járó beszédében elmondja, hogy az egyes cikkek terjedelmét is bővítette, sőt új cikkeket is iktatott be — amint erről lesz majd még szó az egyes sorok magyarázatánál.

A vallástörténeti szótár ismertetésén túl a vers a születőben levő magyar nyelvű tudományos irodalmat s a fordítókat ünnepli, akárcsak a Nagy Sámuelhez s a Rátz Sámuelhez írt hasonló jellegű, közel egykorú alkalmi költemények.

- 1—2. E sorokkal kapcsolatban hivatkozott Németh László Csokonai enciklopédikus műveltségére, minden ismeretanyagot költészet némesítő művészetére: „Amit olvasott, az írásaiába is belekerült. [...] Alig van magyar költő, akinek a műveibe annyi ismeret, adat, kultúraelem szívódott volna bele, mint az övébe. A lexikonok százada után egy költő, akinek a verseiben lexikonok rejtőzködnek. Egyik verse így kezdődik:

*Minden munkák között azok a szótárok,
Melyeknek szélesen kiterjedt határok.”*

(Csokonai és a botanika: Az én katedrám. Budapest, 1969. 213. l.)

- 1—8. A bevezető sorok Mindszenti fordításának Elől-járó beszédére utalnak, ahol ezeket olvashatta Csokonai: „A’ Tudománynak minden-féle nemében melly hasznosok legyenek a’ *Lexiconok*, azt nem szükség mutogatni. Azoknak hasznokat eléggé mutatják azok a sok-féle *Lexiconok*, mellyeket az Európának pallérozott Országaiából való Tudósok készítettek, az idegen nemzetek a’ magok nyelvekre által-fordítottak, a’ Közönség pedig örömmel vett. Azok közt, valamint tzeljára nézve leg-első, úgy hasznára nézve leg-szükségesebb a’ *Religiót* magában foglaló *Lexicon.”*
8. *Tómus* (lat.): kötet.
- 9—10. Azt gondolhatnánk, hogy a Csokonai versében felsorolt további szerzők munkáit Mindszenti említi Elől-járó beszédében. Ott azonban nincs róluk szó. Horváth János is utalt már rá Csokonai verséről írva, hogy „ebből még vagy négy hasonló lexicon ismerete derül ki” (Csok. 30. l.). Úgy látszik, hogy e négy hasonló lexikonnak legalábbis egy részét nem csupán hírből ismerte a valláskritikai írást élénken érdeklődő költő, hanem forgatta is őket.
- Banier Apát úr*: Banier (l’abbé Antoine) (1673—1741) francia vallástörténész. A görög és római mitológiáról szóló munkája, voltaképpen Ovidius *Metamorphoses*-ének feldolgozása, 1711-ben jelent meg: *l’Explication historique des fables* (Paris, 1711. 2 vol. in 12); átdolgozott, bővített kiadását ugyanott adták ki 1742-ben: *La Mythologie et les Fables expliquées par l’histoire*. (3 vol. in 12). Föltehető, hogy Csokonai a forrását előforduló „in-12”-[-12-rét] jelzést értette félre, azért emleget „tizenkét Darab”-ot versében.
- 11—12. *Jablonski*: Paul Ernest Jablonski (1693—1757) német teológiai tanár, egyháztörténész és orientalista. Csokonai által említett munkája latin nyelven jelent meg: *Pantheon Aegyptiorum, sive de Diis eorum Commentarius, cum Prolegomenis de Religione et Theologia Aegyptiorum*, Francofurti Viadrum, Sumptibus Joan. Christ. Kleyb. Pars I. (Liber I—II.) 1750., Pars II. (Liber III—IV.) 1752., Pars III. (Liber V.) 1752.
- Jablonski munkájának terjedelmét Csokonai pontosan idézi, bizonyára közvetlenül is ismerte.

15. *Erős vállok*: a „laistromok”-ra, a címszavakat tartalmazó vallási lexikonokra vonatkozik.
Hospinián: (Wirt) Rudolf Hospinian (1547—1626) svájci egyháztörténész. A költeményben idézett munkája: Rodolphi Hospiniani Tigurini *Opera in septem Tomos distributiva* ...
16. *ennek csak egy ösvényén ballag a'*: az ennek a vallástörténeti lexikonok tárgykörére vonatkozik; az *a'* [= az] Hospinianus munkájára utal.
21. *szebb út* A *szebb* jelző (akárcsak a 24. sorban a *sép*) arra vonatkozik, hogy a Picard-féle mű gazdagon illusztrált pompás kiadás volt.
22. *Koecher*: Joh. Christoph Koecher (1699—1772) német egyháztörténetíró, jénai teológiai tanár. Csokonai versének utalása valószínűleg alábbi művére vonatkozik, amely a költő idejében megvolt a Kollégium könyvtárában is: *Idololatria Litteraria Liber singularis*. Hanoverae. Sumptibus Haeredum B. Nicolai Foersteri et Filii. 1738.
Picard: Bernard Picard (másként: Picart) (1673—1763) francia rézmetsző; ő illusztrálta a világ népeinek vallási szertartásairól írt nagyszabású művet: *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*. Az 1723-i amsterdami öta több kiadásban is megjelent, Csokonai föltehetően az 1783-i amsterdami kiadás ismerte. Bernard Picard (az amsterdami kiadásokon így fordul elő neve) voltaképpen nem szerzője, csupán kitűnő illusztrátora volt a hétkötetes pompás fólió-kiadásnak. A szerzőket a címlap így jelöli meg: „Par une société de gens de lettres.” Voltaképpen a versben is említett Banier irányítása alatt nyomatatták a művet Amsterdamban.
Csokonai verséből kitetszik, hogy a művet közvetlenül is ismerte.
29. *róna* (táj.): rétségi út, ösvény. A szót másutt is használja Csokonai (ld. a *Parasztal*-ban, *A bagoly és a kócsag*-ban); részletesen foglalkozott vele Mészöly Gedeon: *Csokonai „róna” szava* (Nyr. 1951: 254—256. l.).
35. *tám* (táj., rég.): tán, talán.
37. *mesterseg* (táj., rég.): eszköz, találmány.
39. *babona*: itteni jelentése: 'varázslat'.
40. *Mogol* (rég.): mongol, tatár.
Láma: Mindszenti lexikonában két cikkely is foglalkozik a szóval: egyik a *Dalaj-láma*, másik a *lama* (v. ö. Szilágyi: CsSzók. 95—96. l.).
45. *a' Hajnal sebes szárnya*: a görög mitológiára utaló kép: *Élősz* (Aurora), *Héliosz* testvére *Homérosz*nál sáfrányszín ruhában emelkedik ki reggelente az Óceánból, a fehér meg rótt színű paripáktól vont fogatán száguldva megelőzi testvérét, *Hélioszt*.
46. *Medea repülő sárkánya*: az argonauták görög mondájára utaló epizód: Jászón az aranygyapjat *Acetesz* király leányának, az iránta szerelemre gyulladt *Médoiának* segítségével ragadta el a kincsét őrző sárkánytól.
47. *Triptolemus nyargaló hintója*: *Triptolemus* Eleusisnak egyik uralkodója, akit a földművelés istennője, *Déméter* (*Ceres*) megtanított a maga szertartásaira és szokásaira. Róla Mindszenti lexikonában is olvashatott Csokonai, a *Ceres*ről szóló *articulus*-ban: „Triptolemust *Ceres* [...] a' szántásra-vetésre megtanította; azután

- egy szekérbe szárnyas sárkányokat fogott, arra ötet fel-ültette, az egész világra el-küldötte, hogy az embereket tanítsa a' szán-tásra-vetésre." (I, 447. l.)
48. *Dedalus*, *Daedalus*, *Daidalosz*: az ismert ógörög monda hőse, aki a krétai *Labirintusból* fiával, *Ikarossal* úgy menekült ki, hogy tollakból szárnyakat viaszolt, s felrepült.
52. *Akar* (rég., táj.: akár.
54. *Isteneket* (rég.): Istenüket.
56. *Mercurius* (lat.): az utak istene, az istenek hírnöke az ókori római regevilágban; itt: 'vezető, kalauz.'
59. *Frantz* (rég.): francia
- 63—64. Célzás Mindszenti bővítésére, amelyekről így számolt be munkája Elől-járó beszédében: „4) Sok *Articulusokat* mellyekben *Broughthon* a' rövidséget akarván követni, a' legnevezetesebb dolgokat el-hagyta, meg-bővíttem. 5) Sok új *Articulusokat* tettem-bé, mellyeket ugyan *Broughthon* el-hagyott, de azonban leg-szükségesebbek. 6) A' bővített *Articulusokat* ezen † az újakat pedig ezen * jellel jegyztettem-meg . . ." (I. k. Elől-járó beszéd).
65. Akárcsak a Rácz Sámuel közzöntő, ezzel egyidejű versében, itt is a magyar nyelv művelőjét, egy idegen nyelvű munka magyarra ültetőjét ünnepli Csokonai a fordítóban, célozva Mindszenti Elől-járó beszédére, ahol ő maga is kiemeli a magyar nyelvű fordítás jelentőségét: „A' mi Magyar nemzetünk mind eddig szűkölködött egy ilyen hasznos könyv nélkül: melly szükségnek ki-pótolására reá adtam magamat. E' végre meg-visgáltam mind a' régibb, mind az újabb Tudósokat, a' kik a' Tudománynak ezen neme körül foglalatoskodtak; és úgy találtam, hogy *Broughthon*, (ki Londonban született 1704-ben, 's Bristolban meghalt 1774-ben) a' ki ezt röviden leg-tökéltebben kidolgozta: a' mint az ő Munkájának sok Europai idegen nyelvekre lett le-for-dítása azt eléggé meg-mutatja. Azért én is az ő *Lexiconát* választottam, hogy azt Magyar nyelvünkre által-tegyem, 's Nemzetem kezébe adjam." (I. k. Elől-járó beszéd.)
- 67—68. Péczeli haláláról emlékezik meg ugyancsak ebben az évben Csokonai *Nagy Sámuelhez* írt verse is (13—16. sor).
- 69—70. Mindszenti — mint volt róla szó — Péczeli egyik munkatársa volt a komáromi Mindenes Gyűjtemény szerkesztésében.
73. Hasonló gondolatokkal zárul a *Nagy Sámuelhez* írt vers is: az is gyémántha véssé akarja megörökíteni a buzgó hazafiak emlékét:

Óh! Hazám, Hazám, szeressed,
Kik szeretnek Tégedet.
Nagy Nevek' gyémántra messed;
Ők derítik fényedet!

(45—48. sor)

74. *késző maradék* (rég.): az utókor.

75. *könyv* (rég.): könny.

75—76. Csokonainak Rácz Sámuel orvosprofesszor fordítását üdvözlő, ugyanebben az évben írt ódájában egészen hasonló sorokkal találkozunk:

Hullatni fog a' Magyarság öröm-könyvek' záporát,
Azzal öntözvén egy igaz Magyar hazafi' porát.

(Rátz Sámuelhez. 15—16. sor)

Verselése

Csokonai elbeszélő s értekező verseinek jellegzetes formájában, páros rímű tizenkettősökben fródott. Sőtér István ezt jegyezte meg róla: „a párosrímes tizenkettősöket alkalmazó klasszicista formában hangzanak el Csokonai olyan értekező, gondolati költeményei, mint a *Brough-ton religioi lexikonáról* szóló” (Lit. 1974/3: 4. l.).

Rímtechnikájában a közel egykorú versek toldalékos rímeire s túlhajtott mesterrímeire ismerhetünk: *maga ~ ballag a'; járd é ~ Picardé* stb. (v. ö. a Horváth Ádámhoz című 1792-i verses levél rímeivel).

127. A' Szépek Szépe [I.]

Kézirata

TF. 56a—57ab; saját kezű tisztázata a költő 1793-ban kiadásra előkészített verseinek gyűjteményében (K₁). Később azonban e tisztázata szövegét némileg átalakította: *Rózi* nevére alkalmazta, s másutt is módosított a megfogalmazáson; a más árnyalatú tintával 1796 körül elvégzett átdolgozás jól fölismerhető a TF. szövegében.

A K₁ javítás előtti szövegét másolta a debreceni ZJ. (13b—14ab) (K₂). Ugyancsak ezt a változatot tartalmazza a korai, 1805-i DPD. (96—97. l.) (K₃). Nagy Gábor 1796-ban lemásolta a költő eredeti kéziratából, de már a *Rózi*, illetőleg *Rozália* nevére alkalmazott változatot: NG. 6b—7a (K₄).

Fennmaradtak az egyes versszakok kezdő szavai a költő saját kezű lejegyzésében (KK. IV, 110b); a 6. versszak kezdő szavai nem egyeznek meg a K₁-ből, illetőleg a kiadásokból ismert szöveggel. E vázlattal (K₅) a szövegvizsgálati fejezetben foglalkozunk.

Mivel már az 1790-es években folyóiratban, majd a LD.-ban is megjelent, érthető módon nem nagyon másolták. Bfró Ferenc említette egy másolatát az 1813 után összeírt Benkovics Imre-gyűjteményből (*Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Szeged, 1961. 8. l.) (K₆). *Szépek' Szépe* címmel egy hatsoros töredéke található a Ráday Levéltárban: K.1.471: 8—9. l. (K₇).

Megvolt egy saját kezű tisztázata az 1795-i ED.-ban is (38. sorszám alatt, a 70. oldalon). A Kesz. említi egy másolatát is, a „N° 6° Mások' írása” fejezetben: „8. A' Szépek' Szépe.” A Kesz. is lajstromozta egy kéziratát (N° 5. 7. *Szépek szépe*).

Megjelenése

A költő kezdetől foglalkozott a vers kiadásával: az 1795-i EK.-on így található: „XXXVIII. A Szépek Szépe. Elegia. 70.” (A 70-es száma arra utal, hogy az ED.-ban a 70. oldalra tisztázta le.)

Ez az összöveg a korábbi szakirodalom szerint először 1795-ben Kármán Urániájának III. kötetében jelent meg (211—213. l.), Csokonai öt másik versével együtt. De — ettől némileg eltérő szöveggel — már 1793-ban napvilágot látott az (Új Betsi) Magyar Múza 1793. IV. füzetében (33—34. l.), a költőnek egy korábban ismeretlen jelentős versével (*Az én Életem*) együtt (v. ö. Kókay 434—435. l., Cs/ÖM. I, 254., 271. l.). Akárcsak később az Urániában, itt is névtelenül jelentek meg Csokonai versei. Megjegyzendő azonban, hogy míg az Uránia mindig névtelenül közölte a beküldött írásokat, a bécsi Magyar Múza a szerzők tetszése szerint járt el e tekintetben.

Később *Lilla* nevére alkalmazva a Lilla-ciklusba is fölvette a költő (LD. XXIV.). Az 1802-i ÜK. adata (a 140. sorszámon) már föltehetőleg erre az átdolgozásra vonatkozik.

A kiadások az újabb időkig a LD.-beli későbbi változatot közltek. Így Toldy is, aki azonban a vers jegyzetében ezt írta: „Első alakjában láthatd az Uránia III. 211. lapján.” (934. h.) Így nincsen egészen igaza Tolnai Vilmosnak, aki Toldyról azt írta, hogy kiadása fölsorolja ugyan az Urániában megjelent verseket, „de nem említi, hogy az a hét vers [volta-képpen csak hat! Sz. F.] a későbbi gyűjteményekben részint más cím alatt találhatók, részint szövegben is nagyon eltérnek” (*Jegyzetek Csokonaihoz*. It. 1915: 317. l.). Abban viszont teljesen egyetérthetünk vele, hogy „Ezt is figyelembe kell vennie a majdani kiadónak.” (I. h.)

A HG. szintén a LD. változatát adta közre, de jegyzetben hivatkozott a korábbi kidolgozásra: „E költemény először a Kármán Urániájában [1794. III. 111—113. l.] jelent meg 4 sorral rövidebb változatban. (I. az Akadémia 102. sz. kéziratosa kötetének II. részében a 6. lapon), melyet Cs. később átdolgozott és meg bővített.” (I, 485. l.) A FK. szintén a LD. szövegét adta ki.

Az Urániában megjelent összöveget újra az EPM. közölte (65—66. l.), de módosított helyesírással. Ennek alapján adta közre az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Az 1793-i kötetterv többi szerelmes verséhez hasonlóan alkalmasint ez is költői képzelet szülötte: előre kigondolt ötletre épülő — bár a részletekben elhitetően személyes jellegű — fantáziamű. Nem egészen alaptalanul hozták összefüggésbe már korábban a kutatók Catullus és Bürger verseivel.

Földessy Gyula szóbeli közlése nyomán Juhász Géza Johann Christian Günther egyik versével hozta kapcsolatba, de ennek ellenére Csokonai Földinéhez fűződő szerelmének igazolását kereste benne (ld. It. 1953: 448., 455. l.).

Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban lesz szó.

A vers keletkezési évét illetően: ahhoz, hogy a bécsi Magyar Múza 1793. évi IV. számában megjelenhessék, legkésőbb 1793 elején kézen kellett lennie. Az összöveget megőrző verstisztázati gyűjtemény is ezt az évszámot igazolja.

Juhász Géza is ezt tekintette a vers keletkezési évének (EPM. 313. l.) s nyomán az ÖV.—ÖV.² s a MM. is.

Szöveggkritika

A kritikai kiadások szabályzata szerint főszövegül a költő életében utoljára megjelent változatot, tehát az Urániában megjelent szöveget kellene tekintenünk, de ez nemcsak helyesírásában üt el Csokonai eredeti írásmódjától (s pl. az *Izek~Skitzek* esetében az eredeti rímet is elrontja), hanem négy sorral rövidebb is, mint a Magyar Múzsában is megjelent eredeti, s ez az összöveg jól felismerhető a később némileg átalakított autográf K_1 -ben is, míg az Uránia-beli közlés olyan változatokat tartalmaz, amelyek nem igazolhatók a kéziratból s hitelességük kétes.

A fenti okokból főszövegül a Magyar Múza 1793-ban megjelent közlését tekintjük, az Uránia szövegét főváltozatként közöljük, a saját kezű tiszttáza (K₁) s a költő kéziratán alapuló másolatokra pedig a jegyzetekben utalunk.

Az alábbiakban közöljük a versszakkezdő szavak vázlatát a költő saját kezű följegyzéséből, majd az Uránia szövegét, ritkított, ill. félkövér szedéssel utalva az eltérésekre.

Ti Élet édesét
Jer Szépem mutasd' ű [= meg]
All ki irigy találj
Nints hát semmi hiba
Isten hát is [= tsak] azért
Itt Szépem is [= tsak] néked

(KK. IV, 110b).

Elgondolkoztató, hogy a Magyar Múzsában a nyolcversszakos vers első négy és utolsó négy strófája külön van megszámozva, s a két külön sorszámozású részt * * * választja el egymástól. Ez mintha azt sejtetné, hogy a vers első fele külön, előbb készült el.

A' Szépek' Szépe

Ti Élet' Édessét lehellő Leányok!

A' Szépség' Tázénél olvasztott Bálványok!

Kiket imád sok Szív, áhítva reszketvén,

F á s t ö l g ő Ólárán Temjénét égetvén!

^b *Óldjátok le rólam hűvány Kötésteket,*

Félre! nem imádlak többé benneteket.

Mert minden Szépséget, mellyel hódítatok,

Már az én Szépembő' egy Summába' látok. —

Jer, Szépem! mutasd' meg azt kevély Nemednek,

¹⁰ *E g g y ü t t* a' m i v e l ő k, e g g y e n k é n t k é r k e d n e k:*

Hadd mondgýák, a' kiknek v a g y o n t i s z t á b b Í z e k

Te vagy a' Remekkép! a m a z o k t s a k S k i t z e k

Léda' Gyermekinek hülydön meg a' Vérek:

Széggyenlyék a' Görög Országi Vezérek,

* A kiadásban ez a szó, valamint a teljes 12. sor ritkítással kiemelve.

- 15 *Azt hogy Helenéért hartzoltak Trójánál
Holott im é van szebb Asszony Helenánál!
Ally ki Irigy! találly Motskot Tagjaiba'
Nézdd, legkényesbb Ízlés! van é benne Hiba?*
Ha valamelly Részét hibásnak lelítek:
- 20 *Hibáztok, — a' szépet rúttnak képzelitek.
Ha kérditek tőlem: mi szép? azt felelem:
Én a' Szépet 's Rútát olly formán képelem,
Hogy szép mind az, a' mi ő benne láttatik,
A' mi benne meg nints a' Rúttnak mondatik.*
- 25 *Nints hát semmi Hiba, mind így ítélnetek
Ezen Remekébe' a' bölts Természetnek —
De ó h e' Remekben én eggy Hibát látok,
A' mellyről ti éppen nem gondolkozátok,
Hogy ámbár a' pazér Természet' bő Keze*
- 30 *Minden Szépségeket ez eggyre hímeze.
Még is e' Remekben az a' nagy Tsonkulás:
Hogy ő véle is Köz a' végső Elmúlás,
Isten! hát tsak azért mívelsz illy Remeket,
Azért árasztasz [!] rá minden Szépségeket,*
- 35 *Hogy eggy Légyen! Szódat feldúló Mullyonnal*
Minden Szépségeket eltörülly azonnal,
Hová teszed akkor illy dítsó Míveidet
A' millyet még semmi Föld' Pora nem fedett,
Hadd tudjam, Sírjára Ró's ákat plántálok,*
- 40 *'S ezt trom rá: Szépek! — de ez szebb volt nálók.
Ha pedig ő neki több Élet adatott,
Szólly on Sírom felett tsak eggy fél Szózatot,
Akkor is Szikrái a' hév' Szeretnek
Fagyos Tetemeim között Lángot vetnek.*

* Az álló betűvel szedett részek az Ur.-ben ritkítással kiemelve.

A vers címet illetően nem vetődik föl kérdés: a címjegyzékeken, a kéziratokban s a kiadásokban azonos cím szerepel, csupán a DPD.-ben található címként *Le Irás* a vers fölött.

A Magyar Múza (a következőkben: M) címe annyiban tér el a K₁-től s az Ur.-tól, hogy a birtokost nem jelöli hiányjellel.

1. K₁, K₄: *T₁, [. . .] K₁: Leányok! A M. kp.-át e szerint em.*
K₄: *Leányok,*
2. K₁: *Szépség' tüznél [. . .] bálványok!*
K₄: *szépség tüznél [. . .] Bálványok.*
3. K₄: *szív ahítva*
4. K₁: *'s Fel lobbant óltarán*
K₄: *Fel lobbant óltaránn Temjinét [!] Ro/ egedvén,*
K₃: *tömjénnyét*
5. M: *Óldjátok el Kp. n. A K₁ szerint em.*
K₁: *Óldjátok le rólam hitvány kötésteket,*
K₄: *le róllam hitvány kötésteket,*
K₂: *minden kötésteket.*
6. K₁: *benneteket:*
K₄: *Soha nem imádlak Kp. n.*

7. K₁: Szépséget
K₄: hódítatók,
8. K₁: Szépembe' egygy summába' látok. — —
K₄: Már Rozaliámba egyesítve látok.
9. K₁: Jer, Szépem! mutasd meg [...] Nemednek,
K₄: Jer Szépem! mutasd-meg azt kevelly Ro/ Nemednek
K₃: A 9—12. sor hiányzik.
10. M: miből ök A K₁ szerint em. dűsekednek A K₁ szerint em.
K₁: dűsekednek:
K₄: Együtt amivel ök tsak külön kérdetnek [= kérkednek]
11. M: mondják a' kiknek van finumabb ízek A K₁ szerint em.
K₁: mondják, [...] finomabb ízek:
K₄: mondják, a kiknek vagy on tisztább ízek,
12. K₁: Remek-kép! [...] Skizek!
K₄: a remek kép ök pedig csak skizek
13. M: A mondat végén pont. A K₁ szerint em.
K₁: Léda' Gyermekeinek hülyön meg a' Vérek,
K₄: Gyermekeinek hülyön meg a Vérek
14. K₄: Ro/ Szégyenjek Kp. n.
15. K₁: Hélenáért [...] Trójánál, M: Helenáért kp. n. A K₁ szerint em.
M: Helenáért kp. n. A K₁ szerint em.
K₄: Helenaert
16. K₁: Személy Helénánál!
M: Szeméj Helenánál! A K₁ szerint em.
K₁: Személy
K₄: szemelly Helenánál,
17. K₁: Állj ki Irigy! [...] tagjaiba';
K₄: Állj ki irigy! talaly motskot Ro/ Tagaidban
18. M: izlés A K₁ szerint em.
K₁: Nézd, Leg kényesbb ízlés! [...] hiba?
K₄: Ro/ leg kényesebb
K₃: Nézd meg kényes izlés!
19. K₁: lelútek:
K₄: valamelyk Részt Hibásnak Kp. n.
20. K₁: Hibáztok! a' Szépet
K₃: Hibáztok 's a'
K₄: Hibáztok a rutat szépnék kébzélútek.
21. K₁: mi Szép? — Azt felelem:
K₄: töllem: Mi szép? [← E két szó aláhúzáva.]
K₃: Ha kérdútek mi szép nektek Kp. n.
22. M: En em.
K₁: Én a' szépet 's rútat
K₃₋₄: Ro/ egy formán Kp. n.
23. M: ő A K₁ szerint em.
K₁: Szép [...] a' mi ő benne
K₄: ami őbenne
24. M: mondatik, A K₁ szerint em.
K₁: az rútnak mondatik.
K₄: A mi kivúte van, az rutnak mondatik.
25. M: Nfnts A K₁ szerint em. hiha sh. em. így ítélhetnek em.
Kp. n. A K₁ szerint em.

A K₁-ben s az Ur.-ban egyaránt *ítélgetnek* van; az *ítélhetnek* legalább ennyire logikus, de meglehet, hogy e változat a szerkesztőtől származik.

- K₁: *hiba, mind így itélgetnek,*
 K₂: *mind így itélhetnek,*
 K₃: *így beszélgetnek*
 26. K₁: *Nints e' remekében a' bölts Természetnek!*
 K₄: *Nints e remekébe a szép*
 27. K₁: *De <én e' Remekbe> én egy hibát látok, Az utólagosan áth.*
 rész fölé írva a költő későbbi kezével: *Rozáliámba*
 K₂: *De én e' remekb [= remekbe] ts. [tsak] egy hibát látok*
 K₄: *De én ez Remekbe egy nagy Hibát*
 K₃: *De a remekben is én egy hibát látok*
 28. K₁: *Mellyre, ti, <el fogott szemek, pislogátok.> Az első szó utólagos*
 javítással *Mellyet*-re változtatva, s az áth. rész fölé írva,
 ugyancsak a költő későbbi kezével: *Róziba nemis gyanítatok.*
 K₂: *pillogátok*
 K₃: *Ro/ Melyre ti el fogott szemmel pislogátok*
 K₄: *Mellyet ti inádo szemek nem lattátok [= látatok].*
 29. K₁: *Hogy ámbár a' pazér Természet bő keze*
 K₃: *pazér 's bőv*
 K₄: *Mert ámbár a*
 30. K₁: *eggyre*
 K₄: *ő reá himeze.*
 31. K₁: *remekben ez a nagy tsonkulás,*
 K₂: *Még is ily remekben tsak ez nagy csonkulás,*
 32. M: *ő ... végső em. e K₁ szerint.*
 K₁: *veleis [...] el múlás! —*
 K₄: *az első el mulas. —*
 33. K₁: *remeket,*
 34. K₁: *Szépségeket?*
 K₄: *Ro/ szépségedet.*
 35. K₁: *Légyen-szódát fel dúló Múljonnal*
 K₂: *egy Légyen [+ E szó aláhúzva.] [...] f. [= fel] dúló Múljonnal*
 [= M ljonnal] Az utolsó szó végig aláhúzva.
 K₄: *egy Legyen [+ E szó aláhúzva.] [...] el rontó Múljonnal*
 [A Múljon aláhúzva.]
 36. M: *Mindew sh. A K₁ szerint em. szépségeket el-seperj*
 K₁: *Minden Szépségeket el törölj azonnal. —*
 K₄: *el törölly azonnal.*
 37. K₁: *Hová teszed akkor ilyl Ditső Mivedet,*
 K₃: *e ditső*
 K₄: *tészed [...] Muvedet,*
 38. K₁: *A' müllyet [...] föld' pora nem fedett?*
 K₄: *Ro/ A müllyet Kp. n.*
 39. M: *Hadd tudjam! — Rózsákat sirjára plántálok*
 K₁: *sirjára Rózsákat plántálok*
 K₄: *Hadd tudom sirjára Rózsákat Kp. n.*
 40. M: *tróm em. a K₁ szerint.*
 K₁: *'s Ezt tróm rá: Szépek! de Ez szebb volt nálok! —*
 K₄: *Ezt [...] De [...] Nállok.*
 41. M: *Jer Szépem! tsak néked lehellek míg élek A K₁ szerint em.*

- K₁: *Jer, <Szépem>! [Az áth. szó fölé írva más árnyalatú tintával: Rózim!]* <mutasd meg> *lehellek, míg élek*: Az áth. rész fölé írva az előbbi javítással egyidejűen: *tsak Néked szépem! [...]* *lehellek, míg élek*
- K₂: *lehellek míg élek*
- K₃: *Jer Rozim tsak neked Ro/ lehellek mind addig míg élek*
42. M: *Te rád*
- K₁: *te rád*
- K₂: *te rád Kp. n.*
43. K₁: *Ha meg halsz, 's még akkor el nem húnyt életem* A 43—45. sor hullámos vonallal törölve.
- K₂: *Ha meg halsz, még [...]* *húnyt*
- K₃: *'s még addig [...]* *húny*
- K₄: *E sor hiányzik.*
44. M: *A tested után fölösleges vessző; a K₁ szerint em.*
- K₁: *Meg mered'tt tested szívembe*
- K₂: *Meg-meredett*
- K₄: *Ez a sor hiányzik.*
- A K₁-ben az utóbbi két sort a költő később törölte s Ψ jellel a következő két sort utalta helyére a lap alján:
- Sőt ha majd a' Halál engem valahára*
Kebeledből ragad vak tartományára
- A K₄-be, Nagy Gábor másolatába ez így került át némi csekély változtatással:
- Sőt ha majd az halál engem valahára*
Kebeledből ragad vak Tartományára,
45. K₁: <Ha élet tenéked még hosszabb adatott:> Az áth. sor fölé írva későbbi javításként:
- K₁: <Sőt Mi> *Mikor már véretlen porrá változtatott*
- K₂: *Mikor már veretlen porrá változtatott;*
- K₃: *Ha élet tenéked Kp. n.*
- K₄: *Ha élet tenéked hosszabb adatattott*
46. M: *siron* A K₁ szerint em.
- K₁: *Szóljál sírom felett tsak egygy fél szózatot;*
- K₂₋₄: A K₁ szerint.
47. M: *'s Akkor is szikrái a' hév szeretetnek,*
- A mondatvégi fölösleges vesszőt a K₁ szerint em.
- K₁: *Akkoris*
- K₂: A K₁ szerint, de a szikrái után vessző, a sor végén nincs írásjel.
- K₃₋₄: A K₁ szerint, de *hív*
48. M: Kp. n. em.
- K₁: *fagyos tetem<e>im köz<ö>tt langot vetnek! —*
- A kihúzott szótagok pótlására a langot fölé írva: *egybe*
- K₂: A K₁ eredeti változata szerint, de a felkiáltójel után nincs gondolatjel.
- K₃: A K₁ eredeti változata szerint, de: *vetnek.*
- K₄: A K₁ második változata szerint: *Fagyos Tetemim* [Jav. ebből: *Tetemeim*] *közt* [Jav. ebből: *közl*] *egybe lángot* [Jav. ebből: *langot*] A mondat végén pont.

Mint látható, a költő maga is küzdött a befejező versszakkal. A Lilla-ciklusba már a K₁ átdolgozott szövegét iktatta, azzal a különbséggel, hogy a <Szépem>, illetőleg Rózim helyére Lillám került (ld. LD. 72. l.). Látható az is, hogy az Ur. szövegváltozatának nincs nyoma a kéziratokban, sőt az eredetinek négy sora hiányzik is onnan. Joggal merülhet föl az a gyanú, hogy az utóbbi változat az Ur. szerkesztőségében, a költő közreműködése nélkül készült. Ez is indokolja, hogy a Magyar Múzsá szövegközlését tekintsük hitelesnek. (Elgondolkoztató az is, hogy a LD.-ban is visszatért a költő az eredeti 48 soros változathoz.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, Csokonai e versét is elsősorban olvasmányélményeken alapuló költői ötlet kidolgozásának tartjuk, mintsem valóságos szerelmi élmény születtének.

Pásztor nem alaptalanul hozta összefüggésbe Catullus LXXXVI. versével, ahol többek között arról van szó, hogy Lesbia egymaga minden női kellemet magában testesít meg:

Lesbia formosa est: quae quum pulcherrima tota est,
Tum omnibus uno omnes surripuit Veneres.

(V. ö. Pásztor 11. l.)

A szakirodalom később Bürgernek *Das Lob Helenens* című versével kapcsolta össze, ahol a versbeli német Helena hűségben és szépségben felülmúlja a görög Helenát (v. ö. Székely György: *Bürger és hatása a magyar költészetre*. Figy. XXV [1888], 179. l.). Mindenesetre számolnunk kell azzal, hogy Bürger említett verse is belejátszott Csokonai versének megszületésébe, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy Kazinczy biztatására igyekezett szerelmi költészetét megteremteni (v. ö. KazLev. II, 297. l.), s hogy ebben az időben valóban forgatta is Bürgert (v. ö. az *Első szerelem-ézés* [I.] jegyzeteivel).

Földessy Gyula szóbeli közlése nyomán Juhász Géza Johann Christian Günther (1696—1723) egyik versével is összefüggésbe hozta Csokonai versét kéziratok hagyatékában. Az *Als er von seiner Phillis Abschied nahm* címen ismert vers két záró strófája valóban némi rokonságot mutat Csokonai költeményével:

Bis mich Sarg und Staub umfängen,
Bleibt nun Phillis mein Verlangen,
Und die Dauer meiner Treu
Schläft mir noch im Grabe bey.

Lässt auch du dich nicht verführen,
Soll mich diese Grab-Schrift zieren:
Dieses hier verscharrte Blut
Hegt noch in der Asche Glut.

(Sammlung v. J. Chr. Günthers Gedichten. Bresslau und Leipzig, 1742. 305—306. l.)

Csokonai Günther e versét esetleg ismerhette; de ha nem is: *A' Szépek Szépé*-ben akkor sem indokolt közvetlen lírai élmény nyomait keresnünk: éppen olyan — bár nagy beleélő képességről tanúskodó — művészi kísérlet, útkeresés ez csupán a szerelmi lírában, mint az Urániában megjelent többi hasonló tárgykörű verse.

Ezért érezzük megalapozatlannak, hogy Juhász Géza, annak a föltevésének bizonyítására, hogy Csokonai korai szerelmes versei fiatalasszonyhoz — Földi Jánoséhoz — szóltak, ezt a verset is idézte: „Valamilyen asszonyba beleszeretett, az kétségtelen. Egyik legkiválóbb fiatalkori szerelmes verse, *A szépek szépe* az Urániában csakugyan ilyen változatot mutat:

*Szégyeljék a görögországi vezérek
Azt, hogy Helenáért harcoltak Trójánál
Holott imé van szebb asszony Heléndánál.*

(A Helena rovására kiűtő összehasonlítás Földi egy völegénykori versében már fölmerül: »Ha Juliskám maga szívébe vesz engem, Nem irigylem sem ama Gracchusok anyját, Sem ama Trójai Hertzeg piperézett Helenáját.« *Enyim Juliska*).» (lt. 1953: 448. l.). A változat voltaképpen a 16. sor *asszony* szavára vonatkozik csak, amely helyett a K_1 -ben, a K_2 -ben és a K_3 -ban *Személy* áll.

A későbbiek során is bizonyító érvet látott az *asszonyt* emlegető szerelmes versben az irodalmi hagyomány ellen, amely a kis beteg szomszéd lányban, Rozáliában látta Csokonai korai szerelmi lírájának ihletőjét: „Haraszi is, Ferenczi is jól látta, hogy olyan vérbő, forró versek, mint *A szépek szépe*, olyan mély pszichológiájú vallomások, mint a *Déli aggodalom* bajosan magyarázhatók ama plátói, sőt testvéri vonzalomból, abból az órangyal lehégésből, amelyről Haraszi tudósít. Könnyű volt Kazinczyéknak, ők megnyugtatták magukat azzal, hogy Csokonai Bürgert utánozta. Haraszi már kénytelen azzal vígasztalódni, hogy Rozália, a kedves lány rajzában [...] meghírsult Csokonai kísérlete». Csokonai valóban figyelmen kívül hagyta Haraszi föltevését; megírta pl. a *Feredést*, sőt odáig vetemedett, hogy Ariosto X. elégiájának fordításában, ahol pedig éjjeli együttfekvésekről van szó, belecsempészte a Rózi nevet. Természetesen ezekre a problémákra nem nehéz a pozitívista válasz: mindez diákos fantáziálás csupán!» (I. h. 455. l.)

Itt meg kell állapítanunk mindenekelőtt, hogy *asszony* szavunk a régi nyelvben egyáltalában nem jelentett kizárólagosan 'férjes asszony'-t, hanem még a XVIII. században is általános volt 'nő, kisasszony' jelentése (amint a Csokonai korából jól ismert *leányasszony*, *kisasszony* is tanúsítja). Másrészt a Juhász által bizonyítékul idézett versek szintén képzetet vagy költői utánerzés szülöttei: *A feredés* mintája Gossner egyik idillje volt, az *Utolsó panasz*-ról maga Csokonai is jelezte, hogy Ariosto X. elégiájának fordítása, s a *Déli aggodalom*-ról Kastner Jenő már régebben kimutatta, hogy Petrarca-ból, illetőleg Tasso egyik madrigáljából merített motívumokat (ld. ltK. 1922: 50–51. l.). *A Szépek' Szépe* számba jöhető irodalmi forrásaira is rámutattunk.

Végül: Csokonai szerelmi lírájának létrejöttében, az irodalmi példák mellett valóban a „diákos fantáziálás”-nak volt legnagyobb része. Ez így érvényes az 1794-ig írt versekre, köztük tárgyalt versünkre is.

A későbbi méltatások általában a LD.-ban megjelent második kidolgozással foglalkoztak. Az első változatról legkorábban Pántzél Dániel

folyóirata írt, az Urániát méltató ismertetésében: „a' tanúnak hivatott liget, a' szépek szépe [...] mind különbféle, de többnyire nagy kellemességű versezetek, melyeket a' R. [= Recensens] nagy meg-elégedéssel olvasott” (*Az 1795 diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca*. Kiadta Pántzél Daniel. [Julius] 94. l.).

Baróti Dezső a felvilágosodás gondolatvilágába illesztette a költeményt, ezt írván róla: „A szépség, akárcsak a szerelem, szintén a felvilágosodás egy mítoszának, a bölcs Természete-nek remeke számára (*A szépek szépe*), épp ezért érezheti tisztának és ártatlannak . . .” (Szerelem az ifjú Csokonai lírájában. *Mesterség és alkotás*. Budapest, 1972. 163. l.)

2. *A' Szépség tüznél olvasztott Bálványok!* A Kazinczy-tanítvány Kis János Gyöngyösi-reminiszcenciákat érzett a versben, ezért szőtte bele e részletet *Gyöngyösi István árnnyékához* című ironikus versébe:

Bár csak, bár csak Musám olly finnyás ne volna,
S minden apró szócskát úgy meg ne latolna!
Én is követhetnék akkor más írókat,
S hamarjában öszveföldoznám a szókat.
Elkezdeném cifrán: „Ti, hazám leányi!
A szépség tüznél olvasztott bálványi!”

(*Kis János poetai munkái*. Kiadta Toldy Ferenc, Pest, 1865. 285. l.)

4. *temjén* (rég.): tömjén.
iz (rég.): ízles.
12. *remek kép*: műredek, mestermű. Előfordul e kifejezés Csokonai egykori praeceptorának, Fodor Gerzsonnak kéziratán Xenophón-fordításában is (*Anthia és Habrokomézs*):

Ne tsudáld tehát ha e' két remek képek
A' Görög palastba nem vóltak illy szépek.

(OSzK. Oct. Hung. 680: 62b)

Skiz (ném.): Skitz, vázlat. Az Uránia szerkesztői át is írták — elrontva a rímet — *Skitz*-re. Csokonai azonban alkalmasint a szó olasz *schizzo* alakját tartotta szem előtt friss olasz tanulmányai folytán. Éva is így használja a szót a *Tempefő*-ben:

„Másik azt mondja: Szégyen, hogy ollyan [a király] mint e' *Skizz*.”
(Cs/Szim. I, 38. l.)

13. *Léda gyermekinek*: Lédának, Tündareosz lacedaemoni király feleségének a görög mondák szerint öt leánya volt; közülük legnevezetesebbek — akikre Csokonai verse is céloz — a Zeusztól született Helona s a férje által nemzett Klütemnesztra. A monda szerint a világszép Helena sok kérője közül Menelaosz spártai királyt választotta, ám férje távollétében a Spártába vetődött trójai királyfi, Paris, megszöktette. A hagyomány szerint ezért tört ki a Homérosz által megörökített trójai háború. Erre utal a vers 15–16. sora. Léda másik leánya, akire Csokonai célzása vonatkozhat, a trójai mondakörben szintén szerepet játszó Klütemnesztra; a monda szerint ő Agamemnon műkönei király felesége lett, de a trójai háború alatt férjéhez hűtlonné vált,

s a háborúból hazatérő Agamemnon szeretőjével egyvetértésben megölte.

28. *el-fogott* (rég.): elfogódott.

29. *pazér* (táj.): pazar, bőkezű.

32. *köz* (rég.): közös.

33. *mivelsz*: alkotsz.

47. *hév*: heves, forró.

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben íródott; a kézirat szerint eredetileg hat, egyenként nyolcsoros versszakból állt, csak az Uránia rövidítette az utolsó versszakot végül négysorosra.

Az Uránia tagolás nélkül közölte a verset, Juhász Géza hasonlóan adta közre. Vargha Balázs azonban — a kézirat alapján — versszakokra bontva tette közzé. E tekintetben mi is a költő kéziratához igazodtunk, amelyet különben a Magyar Múza is követett.

A költemény versmondattani erényeiről Oláh Gábor ezeket írta: „A magyar tizenkettős verssorok fölépítése, a mondatrészek elhelyezése e sorok medrében, egy költői gondolat vagy hasonlat kialakítása körmondatként a nyolcsoros versszakban, úgy, hogy a négy első sor a körmondat első fele, s mintegy sarkon fordulva dobban rá a következő négy sor a második, fontosabb részével: Csokonai-lelemény (pl. *A szépek szépe* c. versében), de átszáll Arany Jánosra; a *Toldi*-ból is lehetne rá példákat idézni.” (ItK. 1928: 205—206. l.)

Dallama

A prágai Nagy Ferenc-féle Dalfűzér 138. Dala Csokonai versének Lilla-beli második változata. (Prága. EKvt. Kubelik [Széll] gyűjt. XXII. C 10. § 24. 156—157. l.) Mivel a gyűjtemény énekelt szövegeket, „dal”-okat tartalmaz, föl kell tételeznünk, hogy ezt is énekelték. Dallamát nem ismerjük.

128. A' vidám természetű poéta

Kézirata

TF. 52ab; töredékes saját kezű tisztázata, az 1793-i kötetterv első verseként: csak a négy első versszak, a következő lapokat ugyanis kiéptették (K₁).

E négy versszak közel egykorú másolata megvan a Csokonai hagyatékában fennmaradt „Convassatum Quid” olnevezésű másolatgyűjteményben: KK. III, 54ab (K₂). Kézírtos hagyatékában Juhász Géza arra gondolt, hogy e másolat készítésekor csak ennyi volt még készen a versből. Mi hihetőbbnek tartjuk, hogy a másoló is a megsemmisített TF.-ből dolgozott, hiszen a CQ. 1794-ben készült, s az előző évben a vers teljes szövege már megjelent a bécsi Magyar Múzában, mint látni fogjuk.

Nagy Gábor a költő eredeti kézíratairól készített 1796-i másolatában a verset csak címével említi: „2. A' *Vidám természetű Poéta.*”, ezzel a megjegyzéssel: „lásd az Uránia 3^k Kötetében” (OSzK. Fol. Hung. 893: 2a).

Csokonai letisztázta a verset 1795-i kötettervébe, az ED.-ba is, szintén az első helyen; e tisztázata azonban nem maradt ránk. Említi egy másolatát a költő a Kcsj.-n: „N^o 7^o Csurgói Purizáltatás. I. A' *Vidám természetű Poéta.*” A halála után összeállított Kcsl. A' *vidám Poéta* címmel említi a verset a N^o 5. köteggben. Győri József is lajstromozta egy kéziratát a korai versek jegyzékén (ld. JGy/j 16.).

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására: az 1793-i VT. s az 1795-i ED. szerint kötete nyitányának, afféle „ars poeticá”-nak szánta.

Az EK.-on is az első helyen fordul elő: „I. A' *Vidám Természetű Poéta.* Ode. *Nota. 1.*” (Az 1-es szám az ED. lapszáma.)

A tervezett kötetek nem jelentek meg; a vers kiemelt szerepét azonban jelzi, hogy köteten kívül a költő két ízben is közreadta: 1793-ban, illetőleg 1795-ben.

A korábbi szakirodalom csak a vers Ur.-beli megjelenéséről tudott, de Szauder József nyomán Kókay már jelezte (434—435. l.), hogy névtelenül megjelent a Pánczél Dániel által szerkesztett Bétsi Magyar Merkurius mellékletében, az (Ujj Bétsi) Magyar Múzsában (1793. VII, 63—64. l.), ahol valamivel korábban A' *Szépek Szépe* is kiadásra került (IV, 33—34. l.). (V. ö. Szauder József: *A vidám természetű poéta és a Csókók.* Napj. 1973. nov. 2. l.)

A verset később átdolgozta Csokonai, s *Az én Poézisom' természete* címmel közölte a *Lilla*-ban (14—17. l.). A kiadások hosszú ideig általában csak ezt a későbbi kidolgozást adták közre. Toldy a kiadása elé függesztett Előszóban ezt írta: „nem tartottam [...] szükségesnek a Sanderben és Urániában megjelent zsebkönyvet, mik egyébiránt a magok helyén híven elsoroltattak, lenyomatnom, miután azoknak korszaka egyéb, érdekesb, kiadottak s kiadatlanokkal eléggé van képviselve”. S bár különben a *Lilla*-dalokbeli későbbi változatot (*Az én Poézisom' természete*) közölte, a vers jegyzeteiben utalt az Ur. szövegváltozataira (ld. Toldy 932—933. h.). (Alaptalanul róttá hát fel Tolnai Vilmos Toldynak, hogy nem vette tekintetbe az Ur. szövegeit: It. 1915: 317. l.)

Az első változat szövegét Toldy szerint „hol több, hol kevesebb szerencsével” dolgozta át a költő (933. h.). Az átdolgozott változat a *Lilla*-ciklus második verseként jelent meg (LD. II.). A költemény az ún. Rózsi-versek tervezetében is feltűnik 1796-ban, de — kezdő sora szerint — ott még az első változat: „15) *Sírhalmok gyász temető*” (KK. IV, 12b). Kezdő szava feltűnik az 1798-i „Szerelmes verseiklus” tartalomjegyzékében is (uo.). Az 1802-i ÜK. adata már bizonyosan az átdolgozott változatra utal az 50. sorszámmon, de még mindig az eredeti címmel.

A Toldy utáni kiadások is a LD. szövegét kövölték, a HG. is csak jegyzetben utalt az első kidolgozásra (I, 458. l.).

Az összveget kötetben először az EPM. adta közre (5—7. l.), majd az OV.—ÖV.² s a MM.

A vers kiadási történetéhez tartozik az is, hogy az angol költészetet jellemző részlete prózai parafrázisban megjelent Bessenyei Sándor Milton-

fordításának bevezetésében: „Különbenn-is találhatik ebben a' materiánn olyan valami, mely az Ánglus képzelődésnek feleltet kedves. Az el-pártolt Lelkek' mély ürege, mellynek mostoha kebelébenn örökös setéttség és szívét-borzasztó tsendesség hever; a' komor Melancholiának kopasz völgyei, a' hol az érzésnek minden neme élvén meg-hal, a' fül semmit hall, a' szem a' semmitől irtózik: ezek mind olyan mezők, mellyekenn edgy termékeny Ánglus képzelődés szomorú örömmel legel. Az ilyen setét környékekben és komor nagyságban szeretnek bújkálódni [? bujálkodni] az Anglus elmék, mellyekben a' Lélek el-ragadtatván repül a' phantasia' szárnyain, 's maga után irtózással kevertt bádgyadt örömet hágy.” (Bessenyei Sándor: *Elvesztett Paradízsom Milton által*. I. Kassa, 1796. lsz. n.) (É fordítás II. kötete elé írta Csokonai A' *Milton' Elvesztett Paradízsomáról* c. versét. Erről s Bessenyei Sándor és Csokonai kapcsolatáról ld. tanulmányunkat: MTud. 1979/4.: 312—319. l., illetve: CsMűv. 245—258. l.)

Keletkezése

Nyitó verse a költő 1793-ban eltervezett verseskötetének, amelyben friss irodalmi tájékozódása csapódott le: olasz és német olvasmányai mellett az újabb hazai irodalomban tett fölfedező vizsgálódása is.

A szentimentális, pietista angol sírköltészet határozott elutasítására voltaképpen nem az angol, hanem a magyar irodalom tanulmányozása alapján kerül sor a versben: Youngot és Hervey-t nem csupán a Csokonai által is nagyra becsült Péczeli fordította magyarra (1787-ben, illetőleg 1790-ben), hanem Kazinczy is fordított Youngból (ld. MMus. I/2: 98—106. l.), s a tragédiaíró Shakespeare elutasítása is Kazinczynak 1790-ben megjelent Hamlet-fordítása alapján történik, Racine-é pedig Zechenter Antal 1775-ben kiadott *Fedra*-ja s 1781-ben közzétett *Mitridates*-a nyomán. (Minderről részletesen a tárgyi magyarázatokban szözlünk.)

A fenti évszámok is eligazítanak némileg a vers keletkezéséről, amelyről már Nagy Gábor is megjegyezte, hogy a Lillával történt megismerkedés előtt készen volt (ld. NG/3.).

Toldy csak annyit említ a költemény jegyzetében, hogy „1794-ben az Urania [...] kötetében jelent meg” (932. h.). Az Ur. III. kötete azonban valójában csak 1795 márciusában került forgalomba (v. ö. Kókay 484 kk.). Ferenczi szerint 1794 novemberében küldte el e verseket Csokonai az Uránia szerkesztőinek (51. l.).

Ennek alapján keletkezett Juhász Géza tárgyalt versünket 1793/94-re (ld. EPM. 312. l.): később ezen finomíthatott, mert az időrendjét követő ÖV.—ÖV². s a MM. már az 1793. év terméséhez sorolta.

Az első kötetterv adatai, valamint a Magyar Műsában való megjelenése alapján is az 1793. évben készülhetett.

Szövegkritika

A ránk maradt szövegek lényegében megegyeznek egymással; az Ur. (III [1795], 204—207. l.) szövege csak helyesírásban tér el a csonka autográf tisztázattól (amellyel megegyezik a CQ. másolata).

A Magyar Múza (az alábbiakban: M) szövegekzlése helyesírásában közelebb áll a K₁-hez, mint az Ur. szövege, van azonban néhány olyan szövegeltérése, amelynek nincs nyoma a kéziratokban. Ezért főszövegünkül az Ur. szövegét választottuk, számba véve alább az eltéréseket.

A címet illetően csak helyesírási változataink vannak: az autográf K₁ *Poétá-t* ír, nagy kezdőbetűvel, s a cím után pontot tesz. A M.-ban nagy kezdőbetűs *Vidám* található, s nincs pont a cím után. A K₂ pontatlan: a névelőt sem teszi ki: *Vidám természetű Poéta*; itt sincs írásjel a cím végén.

A K₁ helyesírása voltaképpen az ED.-nak felel meg, az EK. minden szót nagy kezdőbetűvel írt. Mi megtartjuk az Ur. helyesírását a címbe is.

A M. más sortördelessel közölte a költeményt: a 2—3., 5—6. s 7—8. sor egy-egy sorba van tördelve, így a nyolcsoros versszakok ötsorosakká alakultak. Ezen fölül a versszakok — mint említettük — meg vannak számozva, mégpedig 1—4-ig folyamatosan, majd a következő strófákat * * * választja el, s újra kezdődik a számozás 1—4-ig.

1. K₁: *Temető Kertek!*
K₂: *temető Kertek!*
M: *Sírhalmok! Gyász Temető-Kertek!*
2. K₁: *Setéség'*
K₂: *setétség'*
M: *setéttőség;*
3. K₂: *'S szívet borzaszto Tsendesség'*
M: *'s Lelket*
4. K₁: *keblében*
K₂: *Ro/ kebeleben*
M: *keblébenn heverték.*
5. K₁: *Melánchóliának*
K₂: *Melancholiának*
M: *Melánkoliának*
6. K₂: *völgyei*
7. K₁, M: *Múzsájának*
K₂: *szomorú Muzsájának*
8. K₂: *Kp. n.*
M: *A Hervey dölten szedve.*
9. Ur. *Neme, A fülösleges vesszót a K₁ szerint töröltük.*
K₂: *erzesnek*
10. K₁: *Élőben is meg hal;*
K₂: *Meg ez Ro/ elsőben is meg hal;*
M: *Élőbenn is meg-hal;*
11. Ur. *Füle A K₁₋₂, M. szerint em.*
K₂: *csendesseget hall.*
12. K₁: *A' semmitől irtózik szeme.*
K₂: *A Semmitől irtózik szeme;*
M: *irtózik szeme Kp. n.*
13. K₁: *Hóld fényénél*
K₂: *A Cziprus a hold fényénél*
M: *A' Cyprus a' Hóld' fényénél*
14. K₁, M: *mutatja,*
K₂: *Arnyekat mutatja*
15. Ur.: *A Szél után fülösleges vessző; a K₁ szerint em.*

- K₁: *sírból ki tántorgott Szél*
 K₂: *Egy sírból ki tántorgot szél*
 M: *Eggy sírból ki-tántorgott szél,*
 16. K₁: *Bádgyadtan*
 M: *Bádgyattann*
 K₂: *Badjattan*
 17. K₁: *Környék! <ke>*
 K₂: *környék! melyhez*
 M: *környék!*
 18. K₁: *Fántáziáin repülve*
 K₂: *Fántáziáin repülve.*
 M: *Fántáziáinn repülve*
 19. K₁: *Irtózással*
 K₂: *Irtózással [...] réműlve*
 M: *Irtózással megy, 's réműlve,*
 20. K₁: *Fél holtan*
 K₂: *Kp. n.*
 M: *Fél-hólttann*
 21. K₁: *Szőrnyű*
 22. K₂: *Bus lantu*
 M: *bús lantú Jungoddal A Jungo dőlt szedéssel.*
 23. K₁, M: *Gyászos*
 24. K₁, K₂: *Anglusoddal*
 25. K₂: *irtóztato enekkel,*
 26. Ur.: *Obojjokat. A K₁ szerint em.*
 K₁, M: *Obojjokat, A M.-ban az Oboj dőlt szedéssel.*
 K₂: *bus*
 27. Ur.: *És siralmas Nótájokat A K₁ szerint em.*
 K₁: *Siralmas*
 K₂: *notájokat*
 M: *És szomorú siralmokat*
 28. K₂: *versekkel.*
 29. K₁: *Kerítse szürke Hesperis*
 K₂, M: *szürke A M.-ben a Hesperis dőlt szedéssel.*
 30. K₁: *fejeket*
 M: *fejeket:*
 K₂: *Gözülgő*
 31. K₁: *óhajtom eggyyszeris*
 K₂, M: *ohajtom egyszer is*
 32. K₁: *Ezeket.*
 34. M: *kössc fel-kentl fejemet.*
 35. M: *színe*
 36. M: *'s Múlatja a szép Nemet.*
 37. M: *Múzsáknak*
 39. M: *rózsa színű újjaik,*
 40. M: *Élesztgessék ambróziás tsókjaik.*
 41. M: *Cyprus Dőlt szedéssel. Raszint Szintén dőlten szedve.*
 42. Ur.: *Kp. n., a M. szerint em.*
 M: *Melpómene:*
 43. Ur.: *Apró Viola 's Hiatzint, Az ó-t s a sorvégi fölösleges vesszőt a*
 M. szerint em.
 M: *Viola, 's Hiatzint*

44. Ur.: *Hajamon fénylene: A sorvégi írásjelet a M. szerint em.*
M: *hajamonn fénylene!*
45. M: *Kisdéd, és kék töltésérje*
46. M: *Szépem szemei,*
47. Ur.: *Ez kell nekem — Homlokomat ne érje, A gondolatjel elől hiányzó írásjelet a M. szerint pótoltuk. A sorvégi fölösleges vesszőt a M. szerint elhagytuk, a nekem-et is az utóbbi szerint em.*
M: *E' kell nekem! homlokomat*
48. M: *Schakspeárnak A Schakspeár dőlt szedéssel. Akonitos fűzerje.*
49. M: *Igy Az Ur.-ban a sor végén értelemzavaró vessző; em.*
50. Ur.: *A sor végén pont; a M. szerint em.*
M: *Gyengénn*
51. M: *'s Majd*
52. M: *húromat.*
53. Ur.: *Szellő' A M. szerint em. M: Estveli Szellő,*
54. Ur.: *Szárnyán, A fölösleges vesszőt a M. szerint töröltük*
M: *'s Szárnyánn*
55. Ur.: *Ró'sában, a' kit Szerelmek sh. Az Ur. végén található hibajegyzék is javította. A kp.-t a M. szerint em.*
M: *Rózsábann [. . .] meg-szálnak,*
56. M: *Mennyei Kp. n.*
Az Ur.-ban szedési hiba folytán a sor után elmaradt a versszakokat elválasztó hézag.
57. M: *Szívünk' el-olvadt részeit*
58. M: *Dallokkal, Az Ur.-ban a sor végén pont; a M. szerint em.*
59. Ur.: *Pauzák' unalmas Idejét Ez nem ad tiszta rímet a Részeit-tel. Már Juhász Géza emendálta az EPM.-ben ideit-re, pedig a M.-t nem ismerte.*
M: *'s Pauzák' unalmas ideit*
60. M: *Édesítettük tsókokkal.*
61. M: *Est-hajnalonn,*
62. M: *alszunk-el Kp. n.*
63. M: *'s Énekünknek [. . .] bádgyatt szózatja*
64. M: *vidéket el-altatja.*

Mindehhez meg kell jegyeznünk, hogy a M. helyesírásában, s esetenként talán szövegében is hitelesebb az Ur. közlésénél.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Első öntudatos írói önjellemzése Csokonainak, aki már korábban is a derű és a vidámság költőjének vallotta magát (*A' Poétai felvidulás, Jöszte Poétának*). A vers azonban több, mint pusztá önjellemzés: egyben öntudatos írói programja a közönség elé készülő költőnek. A Young- és Hervey-féle bibliai moralizálással, a *Hamlet* kísérteties világával s Racine végzetdrámáival szemben a felvilágosodás jegyében világi költészetet hirdet, harmonikus emberi lírát. A Gessner idilljeiből táplálkozó zárókép is a rég óhajtott idill kivetítődése.

A versnek, mint a kezdő költő valóban jelentős alkotásának, gazdag irodalma keletkezett.

A Pántzél Dániel kiadásában megjelent *Az 1795-idi Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca az Urániáról írt bírálatában megemlíkezett Csokonai*

névtelenül közzétett verseiről is: „A' vidám természetű Poéta, a felélett Pásztor [...] mind külömbféle, de többnyire nagy kellemetességű versezetek, melyeket a' R. [= Recensens] nagy megelégedéssel olvasott.” (I. h. [Julius] 94. l.)

Költői programnak tekintette Oláh Gábor is, ahogyan később a felvilágosodás ars poeticáját látta meg benne Szauder (Roc. 230. l.). Később így írt róla: „Rokokó s több is annál: az öröm poézisének emberséggel indokolt, de álomba foszló, bűvös és realiztikus kifejezése ez a költemény s *A szabadság*-gal együtt »Kivált egy böles elme mindég, Egy poetái tűzesség Csak attól ég!«) messze meghaladja többi ekkor írt ars-poetica-féléit (pl. a *Ki poéta nevet érdemel* . . . kezdetű proposíciós versének kései átdolgozását, a *Serkentés a műsának* című versét).” (Napj. 1973. nov. 2. l.)

Ars poeticát látott benne Baróti Dezső is, s lehetséges ösztönzőjeként Augustin de Piis (1755—1832) *Aux détracteurs de la poésie badine* című versét is szóba hozta (ld.: *A vidám természetű poéta* [Csokonai ars poeticájának kialakulásához]: FrFelv. 320. l.). Szerintünk Csokonai verse a rokon motívumokat tartalmazó francia verstől egészen függetlenül jött létre.

Waldapfel ezt írta a költeményről: „a maga poézisének vidám természetét egyenesen a szentimentalizmussal állítja szembe, minden közösséget megtagadva vele. Amikor aztán ő is megszólaltatja a halál, a siralom, a magánosság költészetét is, addigra elvesztette hitét a világosság közeli győzelmében” (MFelv. 274—275. l.). S ezt fontos kiemelni, mivel pl. Klenner, aki csak a vers *Lilla*-ban megjelent második változatát ismerte, időrendi tévedéssel úgy gondolta, hogy a költő a maga 1795 utáni (teljesen indokolt) szentimentalizmusát „teszi szinte komikussá” e versének soraival (ld. Klenner 38. l.). Pedig 1793-ban nyilvánvalóan nem saját szentimentalizmusával és „sírköltészetével” vitázik.

Azt is fontos kiemelni, amire Baróti Dezső is rámutatott, hogy a vers voltaképpen nem is a szentimentalizmussal fordul szembe, amely a XVIII. században alapjában haladó, szinte forradalmi áramlat volt: „Igaz ugyan, hogy Youngot és Hervey-t, a preromantika és a szentimentalizmus későbbi teoretikusaihoz hasonlóan már kortársaiknak egy jó része is több-kevesebb joggal az érző szívek mesterei közé sorolta be. Csokonaiban azonban írásaik egyáltalán nem szívhez szóló érzelmeket ébresztettek. Igaz érzések nélkül való, »kedvetlen embereknek« tartotta őket, sőt bizonyára hazai híveiket is. A víg poéta csak ezeknek a teológiába és a moralizálásba belesavanyodott »kedvetlen« embereknek és kedvetlen íróféleknek akar ellentéte lenni. Más szóval (nem árt, ha még egyszer elmondjuk), nem az érzelmeket vagy akár az érzelmességet, nem a *Bács-megyeit* (amit különben »kedves könyvének« nevezett), Szentjóbí Szabó Lászlót, Dayka Gábort, nem a szentimentalizmust, vagy ha tetszik, a preromantikát utasítja el magától. Épp ellenkezőleg, azokat, akiket a »szív szelidebb érzelmei« nélkül valóknak tart.” (I. m. 319—320. l.)

Sinkó ugyancsak a vers *Lilla*-beli második kidolgozásával foglalkozott, de megállapítása az első változatra is érvényes: „[az] ironiából kiérződik a felvilágosult racionalista, de az esztétikai kritika is.” (151. l.)

Julow már jól látta, hogy a Kollégium puritán szellemével szakító felvilágosult diák tesz benne hitet új eszményei mellett: „Elutasítja benne a szentimentális költészet sápadt fájdalom és halál-kultuszát, el Racine és Shakespeare tragikus életérzését. De nem a felvilágosodott eudemonizmust Helvétius *Erkölcsi kiskatéja* szellemében, amely szerint az ember célja, hogy kerülje a fájdalmat, keresse az örömet. [...] A sárba

ragadt környezetétől elvágyódó lélek nosztalgiaja ez, ami őszinte benne, ez út szíven az élmény erejével.” (MlT. III, 224. l.)

Bíró Ferenc a vers eszmei jelentőségét emelte ki a Csokonai útján fordulatot jelentő 1793-i év vonatkozásában: „Véleményünk szerint [...] Csokonai eredeti, első s a további költői út szempontjából is meghatározó jelentőségű válasza a newtoni szerkezetű, de Isten nélkül elgondolt univerzumra pontosan az ellentéte annak, amivel a füredi költő [ti. Horváth Ádám] reagált — ez a válasz tudniillik nem más, mint a *Vidám természetű poeta* programja. Ez a fontos — az eddigi kutatások jórésze szerint is »fordulat«-ként értékelt — költemény 1793-ban keletkezett, abban az időponthan, amikor a filozófus Csokonai »bemérhetően« [...] egy newtoniánus jellegű világszemlélet és a materialista gondolat ütközőpontján állott, amikor tehát hozzávetőleg azonos gondolkodási szituációba került a füredi parton néhány évvel korábban meditáló Pálczi Horváth Ádámmal.” (Bíró Ferenc: *Pálczi Horváth Ádám, Csokonai és Newton*) ItK. 1973: 684—685. l.)

Legrészletesebben Baróti Dezső foglalkozott a verssel már idézett tanulmányában (FrFelv. 307—326. l.). Erre a jegyzetekben esetenként hivatkozunk; itt csak azt a megállapítását idézzük még, amelyben ő is azt fedezi föl, hogy a költemény voltaképpen a fölszabadult világi líra mellett tesz hitet: „még a felvilágosodás Holbachnál kevésbé radikális hívei sem lelkesedtek a sírok és éjszakák költészetéért. Bizonyára azért sem, mert, amint ezt már Paul Van Thieghem megjegyezte, a »költő mögött nagyon is a lelkipáztort vették észre«. Voltaire, amikor azt mondja Young *Éjszakáiról*, hogy a prédikációk aligha arra valók, hogy megverseljék őket »les sermons ne sont guère faits pour être mis en vers« tulajdonképp a költészet világából tessékeli ki. Különben is csak »fellelengző és obskurus« közhelyek gyűjteményét látja benne (ramas de lieux communs, ampoulés et obscurs). La Harpe, akitől Csokonai a *Lilla* mottóját veszi majd, hasonlóképp vélekedik róla [...] A példákat tovább szaporíthatnánk annak a megmutatására, hogy Csokonai poézisének természetét keresve, 1793 táján egy Európa-szerte már inkább erősödő, mint gyengülő áramlathoz csatlakozott, amikor elhatárolta magát a Young- és Hervey-féle sírköltésztől.” (I. m. 315. l.) Majd így összegezi a Csokonai által is kiemelt, elvi fontosságú vers lényegét: „akkor jellemezzük legtalálékabban, ha azt mondjuk róla, hogy a felvilágosodás optimista életfilozófiája jegyében támasztja Young és Hervey életidegen morbiditását” (i. m. 321. l.).

1. *Gyász* (poet. lic.): gyászos.
7. *Hervey*: James Hervey (1714—1758) angol lelkész és író; *Meditations Among the Tombs és Contemplations on the Night* című szentimentális műveit Péczeli József franciából készült fordításában ismerte meg Csokonai (*Hervey sirhalmai és elmélkedései* [...] Pozsony, 1790.). Baróti föltételezte, hogy „a sírköltészet francia kritikája is eljutott hozzánk és belejátszott a véle kapcsolatos fenntartások, köztük Csokonai gúnyolódó sorainak megszületésébe” (i. m. 307. l.).
13. *Tziprus*: ciprusfa; sötét lombja folytán az ókori Keleten és Itáliában a gyász jele volt: a sírokra ültették s vele díszítették a halotti máglyákat. *Præceptor*a, Kovács József Vergilius-fordításában „szomorú tziprusok”-ról olvashatott Csokonai (MEn. II, 85. l.).

17. Szörnyű Környék! A kifejezés később visszatér Csokonainál
A' Hazá' Templomának örömnappja című versében:

Szörnyű Környék! mellynek rettent komorsága,
Talám ez a' haldt' s a' holtak' országa?

(AV. 67. l.)

22. Young: Edward Young (1638—1765) angol költő és színműíró. Rímtelen jambusokban írt, a maga korában rendkívül népszerű műve: *The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death and Immortality* 1742—45 között jelent meg. Ezt is Péczeli fordításából ismerte Csokonai: *Jung Éjtszakái és egyéb munkái* (Győr, 1787.). Young versét azonban nemcsak Péczeli prózafordításában olvashatta a költő. Mint érintettük, Kazinczy az angol eredetinek megfelelő rímtelen drámai jambusokban fordította magyarra egy részletét: „Young' első éjtszakájának kezdete. Szorossan az Ánglus szerint” (MMus. 1/2: 98—103. l.); ugyanott (103—106. l.) közölte Báróczi Sándor prózafordítását is az „I. éjtszaká”-ból, amely — mint mondja — néhány évvel azelőtt a pozsonyi Magyar Hírmondóban jelent meg (v. ö. Fest: 85. l.).

- 25—28. E sorokkal kapcsolatban Baróti Dezső fölvetette a nem jogosulatlan kérdést: „Kire vonatkozik a mások kitétel?” (i. m. 309. l.). Helyesen jut arra a következtetésre, hogy nem annyira Anyos nevezetes verse (*Egy boldogtalannak panasza a halovány holdnál*) ellen szól, amellyel néhányan (Szauder, Sinkó) összefüggésbe hozták, hanem „Az »irtóztató énekek«, siralmas nóták, keserves és jajos versek és a kifejezetten temetési szertartásokra utaló »holmi gyász-trenódiák« emlegetésébe [...] alighanem egy másfajta sírköltészetre, azaz a debreceni kollégiumban még Csokonai által is művelt halotti búcsúztatók költészetére, vagy inkább versifikatori gyakorlatára való gunyoros utalás is belejátszott [...] Az angol sírköltőkről már többször elmondták, hogy írásaik valójában a hit bizonyosságát, a földi boldogság tűnékenységét, illúzió voltát és a földöntúli élet minden evilági szenvedéseért kárpótlást ígérő édességét komor életidegenséggel hangsúlyozó s a hazai kálvinistáktól sem idegen puritán mentalitásban gyökereznek. Egy olyan vallásos praxishoz tehát, amely a lugubrus [...] tónusú Debrecenből sem volt idegen” (i. m. 310. l.).

26. *Obojokat* (fr.): az oboa költői szabadsággal ragozott alakja; kettős nádnyelvű fa fúvós hangszer. (*Lantomtól bústólétel* című versében szintén így használja a szót a költő: „Bessenyei obojára [...] Esküszöm”).

29. *Hesperis* (lat.): estike. A szó elterjedésével részletesen foglalkozott egyik korábbi tanulmányában Baróti Dezső: *Estike*. Jegyzet Csokonai Vitéz Mihály *Az én poézisom természete* c. verséhez (Szegedi Füzetek. 1935. 1—4. füzet. 36—43. l. ld. még: FrFelv. 314 kk.). Itt utal Benkő József *Téli bokréta* című halotti búcsúztatójára, amelyben az elhunyt koporsójára *éjjeli violá-t* helyez. Csokonai *A' Tavasz* jegyzeteiben külön is szólt az éjszaka nyíló és illatozó *Hesperis tristis*-ről, amely „szomorú” nevével, színeivel s éjszakai nyílásával a sírköltészet jölképe lett versében: „*Estike*, *Hesperis Plinii*; *Hesperis tristis*, Linn. egy barátság, és kislát tekintetére nézve szomorú virág, melynek nappal semmi illatja

nincs, de estve elkezdvén egész éjjel a nap felköltéig olyan kellemetes szagot bocsát mint az apró viola, vagy a jácint. Van szelíd is, vad is: ezt a debreceni erdőn is leltem.” (HG. I, 690. l.) Az átdolgozásban, *Az én poesisom természeté*-ben az ennek megfelelő versrészlet már így hangzik: „Legyen jutalma bár ezeknek / A kedves Estike.” Ehhez fűzte Toldy azt a megjegyzést, hogy: „A 4. vszak kissé homályos végét [...] az első dolgozat (Uránia, III. 204.) némileg felvilágosítja: »Kerítse szürke Hesperis Gözölgő fejeket.« Az estike v. éjjeli viola illatja miatt igen kedves.” (1932. h.)

30. *Gözölgő Fejeket* Baróti Dezső ezt a megjegyzést fűzte a kifejezéshez: „alighanem csak a vallásos fanatizmussal vagy legalábbis a puritán erkölcsök szenvedélyes védelmének szándékával eltelt fejeknek értelmezhetjük. Ezt a kifejezést, talán azért is, hogy élet némiképp tompítsa, *Az én poézisom természetében* azután »kedvetlen emberekre« változtatta át.” (FrFelv. 313. l.) A *Gözölgő* itt alkalmasint ’ködös, ködlő’ értelemben áll.
34. *felkent* (rég.): a trónra lépő királyokat kenték fel régen szentelt olajjal, s a költőket is „a műzsák felkentjei”-nek nevezték. Csokonai az utóbbira gondol.
36. *mulattya* (rég.): mulattatja, szórakoztatja. *szébb Nemet*: a nőolvasókat. Bár versét eredetileg nem az Uránia számára írta Csokonai, de ott is olvashatott arról a bevezetésben, hogy „ezen munkát különösen az asszonyi nemnek szántuk”.
40. *ambróziás* (gör.): az ambrózia az istenek italának illatosítója volt a görög mitológiában.
Racin: Racine, Jean-Baptiste (1639–1699) francia tragédiaíró. Baróti Dezső úgy vélte, hogy Csokonai 1793 táján még nem ismerte a francia író, s Shakespeare-rel együtt „csak valamilyen utalás alapján sorolta — a sirköltők közélébe” (i. m. 316. l.). Még arra is gondolt, hogy „Louis Racine-nak janzenista inspirációja, s így a kálvinista mentalitáshoz is közel álló tankölteményének komor hangulata vetítődött rá az apa nevére” (uo.). Ez azonban alig hihető, mert L. Racine *La Religion* című műve csak később jelent meg magyar fordításban. Mint már a korábbiakban rámutattunk, Zechenter Antal prózafordításából ismerhette a *Fedrá*-t és a *Mitridátes*-t. A rímző (*Hiatzint*) szerint a francia író nevében föltehetően ún. betűjezéssel „c”-t ejtett Csokonai.
42. *Melpómene* (gör.): a tragédiaköltők műzsája.
43. *Viola*: a szó egykorú jelentése: ibolya.
Hiatzint (gör.): jácint. A kor virágszimbolikájáról s Csokonai esetleges francia forrásairól ld. Baróti i. m. 318. l.
- 45–46. Juhász Géza élményi nyomokat keresett a versben a részlet alapján: „Csokonai lírájában élményhiteles [...] a kökény jelző. Rózsi-korszaka 1794-es programversében (*A vidám természetű poéta*) így vall a violáról: »Apró és kék telcserei Olyak, mint szépen szemek.«” (*Az első magyar mű-népdal*. Alf. 1967. 2. sz. 69. l.)
48. *Shakspear*: William Shakespeare, angol drámaíró. (Nevét Csokonai magyar betűzés szerint olvasta.) Baróti Dezső ezt írta a sorról: „Shakspeare-t talán a *Hamlet* temetői jelenete miatt

[sorolta ide]. Később alighanem rájött, hogy besorolása elcsúszott volt, mert *Az én poézisom természeté*-ben már csak Racine-ra utal." (I. m. 316. l.) Mint volt róla szó, Shakespeare-t elsősorban Kazinczy 1790-ben megjelent Hamlet-fordításából ismerhette Csokonai. A temetői jelenet mellett a kísértetjárás (az apa szellemének megjelenése) szintén a ködös sírköltészethez kapcsolta a művet Csokonai felvilágosult racionalizmusában. Ezt megerősítheti magának a fordító Kazinczynak megjegyzése, amelyet 1790-ben írt Prónay Lászlónak: „az a' rémítő borzadás, a' melyt a' Hamlet személye és a' Késértet támaszt a' Nézőkben, nagyon analogizál Nemzetünknek mostani *nem rózsza színű* érzéseivel" (KazLev. II, 81. l.).

S hogy Shakespeare-t ismerték a Kollégiumban, azt bizonyítja Csokonai barátjának és íróársának, Nagy Sámuelnak a Sanderfordítás 1794. évi első kiadása elé írt előszava, ahol ezt írta: „*Egy ház sem épült-fel; egy állat sem lesz magától*: vagy ha az oskolai szóllással akarunk élni: *Mindennek van oka*. Ha már ezen igazságot észszve kötjük a' Világon lévő dolgokkal; úgy a' fákbán nyelvet, a' tsergedező patakokban könyvet, 's minden dologban az Istent találjuk-fel» a' mint ezt *Shakspeár* igen helyesen mondja." (Sander—Nagy: Az olvasóhoz. VII. l.)

akónitos (lat.): a sisakvirág latin nevéből (Aconitum); mint mérgező növény válhatott Csokonainál a gyilkosság, a halál, a gyűlölség: a tragédiák jelképévé. S itt nemcsak a *Hamlet*-ra kell gondolnunk, amelyben fontos szerepe van az „átkos csalmatok levé”-nek, hanem a *Romeo és Juliá*-ra is, amelyet Kún Szabó Sándor a német Christian Weisse átdolgozása nyomán már 1786-ban kiadott Pozsonyban magyarul, s amelyet 1793 tavaszán, tehát már Csokonai versének megírása előtt, játszott a pesti magyar színjátszó társaság (ld. *William Shakespeare összes drámái*. III. Magyar Helikon, 1972. Az utószót Kéry László írta. 928. l.). Sőt az is föltételezhető, hogy Kazinczy debreceni kapcsolatai révén ismerte a *Macbeth*-et is, amelyet „Bürger után” a *Hamlet*-tal egy időben kezdett el fordítani a széphalmi író (ld. i. m. 959. l.). S ha Kazinczy a fordítását nem ismerte volna, akkor is tudnia kellett a tragédiáról Szerdahelyi György esztétikája nyomán, amely Shakespeare legkiválóbb drámái közt említette (ld. uo.).

54. *Nektár* (gör.): az istenek itala a görög mitológiában.

55. *kis Szerelmek*: Amорок.

56. *menyei Hármónia*: a *Hármónia* itt nem egyeztetlen 'békét', 'összhang'-ot, hanem 'zenét', 'muzsikaszó'-t, jelent.

57. *elolvadt*: elbágyadt, elandalodott.

61. *híves* (rög.): hűvös.

Az utolsó négy versszakról, az egész vers szerkezetéről ld. Baróti i. m. 326. l.

Verselése

Juhász Géza jambusi lejtést érzett a sorokban, sőt ún. „sánta” jambusain némileg meg is lepődött, ezt írva: „Földi János tökéletes jambusait

csodahirtelenséggel elsjájtította: »Ha most nem édes énekem, Ha nincs is abba hæv s tűz, Ne félj — legyen borom nekem, Meg egy szerelmes szűz« — vizsgázott előtte, mindjárt egyszótagos hímrímekből is. De csak azért is vonzották Kazinczy sánta jambusai; németeseknek tartották űk ezt, holott már a Döbrentei-kódex óta gyakorolták költőink itt-ott ezt a *hangsúlyos* megoldást. A *versszépítő* most idézett hibátlan sorai után ki hinné, hogy ezt *később* írta Csokonai A' *vidám természetű poéta* kezdő-soraként, s ez is jambus: »Sírhalomok, gyász temető kertek« ... Kedvvel vegyíti ebben a szerény jambuslejtéssel a költemény második felében — a tartalomhoz hangoltan — a trocheust.» (*Csokonai dunántúli klasz-szicizmusa*. Alf. 1963. 11. sz. 69. l.)

A verstani szakirodalom elsősorban a vers második változatára (*Az én Poézisom' természete*) szokott hivatkozni, annak az első és utolsó négy versszakban megfigyelhető eltérő (jambikus és trochaikus) lejtésére.

Az első változattal voltaképpen senki nem foglalkozott behatóbban.

Juhász sem vette figyelembe, hogy a vers bizonytalan ritmusa (Elek a második változatot illetően is „zavaros és nehézkes jambus”-okról ír) onnan magyarázható, hogy eredetileg dallamra készült, amit az EK. „*Nota*”-jelzése félreérthetetlenül mutat.

Ettől függetlenül itt is jól megfigyelhető az első és a második rész eltérő ritmusa, sőt eltérő rímelése.

Az első négy versszak képlete: 9a 8b 8b 9a 8c 6d 8c 6d

Az utolsó négyé: 8a 7b 8a 7b 8c 8c 11d 11d

A szótagok számával s a rímeléssel együtt az időmértékes lejtés is megváltozik: már itt megfigyelhető — amit Juhász Géza is regisztrált — a könnyedebb, derűsebb hangulatú trocheusok megjelenése.

Dallama

Noha az EK. szerint kész dallamra írta a költő, dallama mindaddig nem bukkant föl a dalgűjteményekben és melodáriumokban.

129. Első Szerelemérzés [I.]

Kézirata

Sját közű kézirata: TF. 53ab., 55ab; az 1793-i verstisztázati füzet része, annak második darabja (K₁). Sajnos, kéziratunk csonka, mivel a lap jobb felét letépték, s így néhány versszak végszavai hiányoznak, illótóleg — a hátoldalon — csak néhány végszó maradt ránk. Más kéziratát nem ismerjük. A tisztázatlanban néhány egyidejű javításon kívül későbbi változtatás is található: *Laura* nevét változtatta a költő *Rózi-ra* utóbb, s ezzel egyidejűleg a tisztázatlan szövegén egyéb módosításokat is végzett, amint ez a tinta színárnyalatából jól észrevehető (K₂). (A *Lilla*-kötetben azonban, ahol *Első szerelemérzés* címmel jelent meg a vers átdolgozása, már *Lilla* a költemény címette.) Ezek szerint három szövegváltozatról beszélhetünk a versnek: első az 1793-i tisztázatlan, második a *Rózi-versek* számára 1797-ben ebből készített átdolgozás, s végül harmadik a *Lilla*-dalokban megjelent *Első szerelemérzés* szövege. Minderről részletesen a szövegkritikai fejezetben szólnunk.

Megjelenése

A költő kezdettől fogva gondolt kiadására, már 1793-ban is, amikor versgyűjteményébe letisztázta, bízva abban, hogy Kazinczy segítségével ez a kötet hamarosan megjelenik.

Később is szerepel kiadási terveiben; az 1795-i EK.-on a XXXVII. helyen így található: „*Első Szerelemzés*. Dal. 67.” A 67-es szám arra utal, hogy az 1795-ben összeállított ED. versei közé is letisztázta: a 67. oldalra.

Csokonai e kötettervei azonban meghíúsultak, s csak akkor vette újra elő e versét, mikor a Lilla-ciklust összeállította. Az 1802-i UK.-on, a 139. sorszámon már bizonyára ez a végső átdolgozás értendő az *Első Szerelemzés* cím alatt.

A kiadások korábban csak a Lilla-kötetben megjelent végső változatot közölték, bár Toldy a vers jegyzetében utalt arra, hogy „1794 előtti. A kedves neve először Laura, utóbb Rózi volt.” (933. h.)

Az összveget először Juhász Géza adta ki, *Első szerelemzés* címmel (EPM. 62–64. l.), a következő lapalji jegyzettel: „Sérült kézirat. Az eltérések nagyok; nem lehetett a Lilla-dalokból pótolni a hiányzó szavakat. Az 5–8. versszaknak csak rímtörédei maradtak.” (I. m. 62. l.)

Juhász Géza nyomán adta ki újból Vargha Balázs (ÖV.—ÖV.², MM.), de *A felgyűlalt szerető* címmel. (A címről és a szövegközlés hibáiról a szövegkritikai fejezetben szólunk.)

Keletkezése

Csokonai többi egykorú szerelmes versével együtt nyilvánvalóan akkor keletkezett, mikor 1792–93-ban Kazinczy témakörének bővítésére — nevezetesen szerelmes dalok írására — biztatta (ld. KazLev. II, 297. l.). Ekkor születtek kissé mesterkelt, többnyire logikai ötletre, csattanóra épülő szerelmes tárgyú versei, amilyen pl. *A' tanúnak hívott liget, A' távolról kinzó* vagy *A' Szépek' Szépe*. Valódi élményt éppoly hiábavaló lenne keresnünk benne, mint amazokban, s ezt jól mutatja a *Laura* név kétszeres metamorfózisa is.

Mint láttuk, Toldy 1794 előttinek mondta (933. h.); Juhász Géza 1792-ből keltezte (EPM. 313. l.). Vargha Balázs az 1793. év terméséhez sorolta kiadásában. Ez látszik a vers legvalószínűbb keletkezési évének.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, az 1793-i tisztázat szövegét a költő később — 1797 körül — némileg átalakította, amikor *Laura* nevét is *Rózi*-ra változtatta. Egész versszakot törölt ekkor s egész új versszakokat írt. A későbbi javítások a tinta színéből jól megállapíthatók. (Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mivel néhány, a tisztázattal egyidejű javítás is van a TF. autográf szövegében.) Juhász Géza (és nyomán Vargha Balázs) kiadásukban nem választották el kellő pontossággal az összveget a későbbi átdolgozás szövegétől. Az alábbiakban az 1797-i javításokra, változtatásokra K₂-vel utalunk s esetenként hivatkozunk a LD.-ban megjelent végső átdolgozásra is, amelynek nem maradt kézírata.

A vers címéből a K_1 -ben csak ennyi olvasható: *A' felg*... Az ebből kiegészített *A felgyúladt szerető* cím, amellyel Vargha Balázs közreadta, a költő címjegyzékein nem található. Először Ferenczi Zoltán egészítette ki így a töredékes címet a versről készített másolatában (FerM. 13. 1.). Juhász Géza a vershez fűzött kiadatlan jegyzetében erről azt mondja, hogy „olyan forrás alapján, amellyel nem rendelkezünk többé. Még ha Ferenczi ötlete volt is, megtartjuk ezt a címet, hogy könnyebb legyen megkülönböztetni a végleges kidolgozástól” (JGk.). (Mint láttuk, az EPM-ban mégsem ezzel a címmel adta közre.)

Szerintünk Ferenczi sem rendelkezett más forrással, hanem ötletszerűen egészítette ki a töredékes címet, amit kézirata is megerősít: „*A' fel-gyúladt szerető*.” Ennek ellenére valószínűnek tartjuk következtetését, annál is inkább, mivel a TF-ben a *g* betű alsó szára is jól kivehető az -l után.

Hogy mégsem ezt a kikövetkeztetett címet tartjuk meg, annak az az oka, hogy már a költő 1795-i címjegyzékén (EK.) s tisztázatában (ED.), tehát már az első átdolgozás előtt *Első Szerelemérzés* címmel található a vers. (Föltehetően Kazinczy tanácsára változtatott a némileg félreérthető eredeti címen.) Azért is ragaszkodunk az EK-on található hiteles címhez, mivel ez világosan utal a későbbi, *Lilla*-beli változattal való összetartozásra.

2. K_1 : *Míg* a költő későbbi javításának részeként áthúзва. Az EPM. a törlést egyidejű javításnak véelve, e szót nem közölte, noha a FerM. is megtartotta.
4. K_1 : *Semm* A 2. sor kezdőszavához hasonlóan áthúзва. Az EPM. tévesen ezt is egyidejű törlésnek vélte, s nem közölte. A csonka szót már a FerM. — s nyomán Vargha Balázs is — *Semmi*-re egészítette ki. Szerintünk a LD. alapján még a következő szavakkal lehetne kiegészíteni: *bút nem szenvedett* (v. ö. LD. 18. 1.).
5. K_1 : *Ha Nyárba* A szóvégi *n*-nek csak felmenő első szára látható; már a FerM. is ennek megfelelően *Nyárban* alakot másolt. Szerintünk a 8. sor kikövetkeztethető rím��ava (*E[téziák]*) alapján — amelyet a FerM. is igazol — a LD. szerint kiegészíthető a sor, amint főszövegünkben ki is egészítettük.
6. K_1 : *Lankasz*... A FerM. ezt így egészítette ki: *Lankasztották* Az EPM. — bár a szó nincs áthúзва a kéziratban — e sorból semmit nem közölt. Az ÖV.—MM. *Lankasztá* alakot közölt. Ha a LD. alapján végzett kiegészítésünk helyes, akkor *Lankasz[totta]* állt itt.
7. K_1 : *Itt a' híves E*... A LD. alapján már a FerM. így egészítette ki a csonka szót: *Eteziák* Az EPM. még az *E* betűről sem vett tudomást, s nyomán Vargha Balázs kiadásai sem.
8. K_1 : *El oltott*... A FerM. kiegészítése: *Eloltották*. EPM: *El oltották*. Vargha Balázs megmaradt kiadásaiiban a csonka *eloltott* alaknál.
9. K_1 : *Ha el tikkadt* Ezt javította át a költő 1797-ben így: *Ha <el> tikkadó* Már a FerM. pontatlan volt, mikor *Ha eltikkadó*-t írt a sorba, összevegyítve az első s a későbbi változatot.

Az EPM. *Ha tikkadó-t* közölt, s kiadásában ezt Vargha Balázs is átvette, sőt a LD. alapján a *tetemeim* szóval egészítette ki. A LD. szerint ezt a kiegészítést mi is jogosultnak érezzük.

10. K₁: *Szomjúztak* a FerM. nem egészítette ki, az EPM. egy a névelővel toldotta meg. Az ÖV.—MM. így egészítette ki a LD.-nyomán: *Szomjúztak a melegtől* E kiegészítést mi is indokoltnak érezzük.
11. K₁: *<Elevenedtek>* Az áth. szó fölé írta a költő a későbbi változatot: *Élcdelek bádgyadt* a FerM. elfogadta ezt a későbbi változtatást, mivel föltehetőleg egy „Rózi-versek” ciklusban akarta közölni. (*Laura* helyett is *Rózi-t* vett fel másolatában.) Az EPM.-ban *Elevenedtek ere* található; Vargha Balázs a csonka szót a LD. alapján *ereim-re* egészítette ki. Ezt a kiegészítést mi is elfogadjuk.
12. K₁: *E' híves tserg* Az EPM.-ban tévesen *A híves cserg* található, akárcsak Vargha Balázs kiadásában, aki a csonka szót a LD. nyomán így egészítette ki: *csergelegtől*. A kiegészítést jogosultnak érezzük.
13. K₁: *De most, Laura* Az utolsó szó áth. s föléje írva: *Rózi* A FerM. az utóbbit tartotta meg.
16. K₁: *Melly öltse e' me..g* A FerM. így egészítette ki a csonka szót: *meleget*; hasonlóan az ÖV.—MM. Az EPM. a' csonka *mele* alakot közölte (bár a K₁-ben csak a két első betű olvasható pontosan).
- 17—28. E három versszak az előző négy strófa hátoldalán a haránt irányú kitépés folytán hiányzik, pontosabban a 17—20. sornak a versszak mellé írt 1797-i átdolgozásából (K₂) e vég-sorok megmaradtak:

... hívesít Barlangom
 <... égésem>
 lankaszt hív Langom
 <... . Szenvedésem.>

(V. ö. A LD. megfelelő strófájával:

*Most a' barlang' éjjelében
 Déli Napot képelek,
 A' bikkek' tömött ködében
 Az árnyéktól tüzelek.)*

Hogy a teljesen hiányzó két versszak tartalmáról is legyen fogalmunk, idézzük a LD. megfelelő sorait:

*A' hívós Et é z i á k n a k
 Am megnyitom kebelém';
 Mégis e' gyújtó fáklyáknak
 Orvosságát nem telem.*

*Mit? a' fagyos B ó r e á s n a k
 Szárnya alá sietek;
 De e' belső gyúladásnak
 Tüzén nem enyhíthetek.*

(LD. 19. l. 21—28. sor)

- 29—31. E sorok végszavai az 53b lap alján a kifelé ívelő szakadás folytán ránk maradtak:

... em;
 ... on;
 ... legszem!

A LD. megfelelő strófája, amelynek alapján a csonka szavakat kiegészítettük:

*Sőt gyakran a' hóba fekszem
 Ott kinn a' Havasokon;
 'S ah! fagyok, mégis melegszem,
 Nints nekem tél azokon.*

38. K₁: *Majd ki szedi fogamat* Ezt alakította át 1797-ben megfelelő törléssel s az *is* kötőszó beszúrásával így a költő: *Ki szedi is fogamat* (K₂) A FerM. s valamennyi kiadás ezt a későbbi sorváltozatot közölte — tévesen. (Különben a LD. is a K₁ szövegét tartotta meg.)
40. K₂: *<Nem ez> Ez sem* Ez az egyetlen egyidejű javítás a tisztázásban.
 K₁: *Szomjamat*; A sorvégen a kiadások tévesen pontot közöltek.
- 45—48. E versszakot a költő áthúzta — de csak később, az 1797-i átdolgozáskor! Ferenczi így joggal tette []-be másolatában, az viszont indokolatlan, hogy az EPM. s Vargha Balázs kiadásai ()-ben közölték. Ennek az utólagosan törölt, kissé mesterkélt versszaknak a helyére a LD.-ban egészen új strófa került.
- 54., 57. K₁: *Laura* neve utólagosan — a sor fölött — *Rózi-ra* változtatva.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A szerelem mindent megemésztő hatalmának túlzó képei, ahogy az egész alapötlet is, antik olvasmányenlékek, illetőleg Csokonai olasz fordításainak irodalmi lecsapódásai. Mint volt róla szó, valóságos szerelmi élményt aligha kereshetünk a vers mögött.

Pásztor Catullus néhány dalával hozta összefüggésbe (31—32. l.). Baróti Lajos tanulmánya óta Bürgernek *Das harte Mädchen* című versével is kapcsolatba hozta a szakirodalom. Baróti Csokonai művéről azt írta, hogy benne „ugyanaz a gondolat van kifejezve, mely Bürger H a r-

tes Mä d c h e njének is tárgya. Ebben leírja a német költő, mily gondtalanul, boldogan folytak eddig napjai, de mióta meglátta s megszerette kedvesét, oda lett szívének nyugalma. Épen így panaszkodik Csokonai az első szerelemérzésben, bár hangja nyugodtabb s nem akar mindjárt meghalni, mint Bürger; de viszont nem oly tömör itt a kidolgozás, mint a németben, hanem szétfolyik a hasonlatok árjában” (Figy. XXI [1886], 226. l.). De Székely Györgynek van igaza, aki a két vers állítólagos rokonságáról ezt állapította meg: „Legkisebb a rokonság az »Első szerelemérzés« és a Das harte Mädchen között. — Itt Csokonai csak a két ellentét szembeállítását veszi Bürgertől.” (Figy. XXV [1888], 273. l.) Ugyanitt csak Bürger versének 7. versszakát mondja rokonnak Csokonai költeményével (i. h. 268. l.). Bürger versének szóban forgó versszaka így hangzik:

Nun hauch' ich meine Seele schier
Erseufend in die Winde,
Und girre kläglich hin nach ihr,
Gleich einem kranken Kinde.

(*Bürgers Gedichte*. Herausgegeben von Ernst Consentius.
Berlin—Leipzig—Wien—Stuttgart. é. n. I, 33. l.)

Ennek ellenére Ferenczi is (78. l.) a Bürger nyomán „átdolgozott dalok” között említette. Császár — Székelyhez hasonlóan — szabad utánköltésről beszél, amikor ezt írja: „Máskor a német költemény helyzetrajza s az alapgondolat kapja meg, átveszi, de szabadon, mesterétől eltérően alakítja (*Első szerelemérzés* = *Das harte Mädchen* . . .)” (NémK. 51. l.; v. ö. még 92. l.)

5. a' szikrázó Rák: a Rák csillagkép; a Nap a Rák csillagképében áll legmagasabban az északi félgömbön, ekkor ontja legforróbban sugarait (v. ö. *A Nyár* első sorával: *A nap kettőztetvén hev tüzét a Rákon*).
7. *Étéziák* (gör.): enyhe nyári szellők (v. ö. 16: 51—52: *a tsendes Étéziákkal / Élezgetem kebelem*).
36. *ez Hegy: 'e hegy'*. Csokonai bizonyára Kazinczy hatására tekintette némának a szókezdő h-t.
38. *majd kiszedi fogamat* (táj.): nagyon hideg. V. ö. *Olyan hideg (ez a víz), hogy majd kiszedi a fogam(at)*: annyira hideg, hogy szinte már ihatatlan (MSzól.)
63. e': a *Pillanás*-ra vonatkozik.

Verselése

Keresztrímes 8-as, 7-es sorokban írta Csokonai, mint már iskolai versgyakorlatai közül pl. az *Egyedül a tudományok* . . . s *A Poëta csak gyönyörködni szeret* . . . című verseit.

130. A' tanúnak hívott Liget

Kézirata

TF. 54a; töredékes saját kezű tisztázata a költő 1793-i kötettervének anyagában (K₁). Az előző lapo[ka]t kitépték, s így a versnek csupán utolsó négy versszaka maradt ránk. Mivel a TF. tisztázataiban a költő minden új verset külön oldalon kezdett, föl kell tételeznünk, hogy a hiányzó oldalon is éppúgy négy versszak volt, mint az 54a-n. (V. ö. tanulmányunkkal: *Ismertelen és elfelejtett Csokonai-szövegek s életrajzi vonatkozásaik*. ItK. 1973: 720. l.) Az Urániában (III, 209—211. l.) s később a Lilla-ciklusban (LD. XVII.) csak hét versszak jelent meg.

Megtalálható azonban a nyolc versszakos változat Zilahy János gyűjteményében, amely a költő összövegeiről készült (v. ö. Cs/ÖM. I, 176. l.). Minden okunk megvan rá, hogy ezt a másolatot tekintsük alapszövegünknek, szemben az Uránia helyesírás és szöveg tekintetében egyaránt kétes hitelű kiadásával.

Toldy is említi a vers egy „Uránianál régibb kézirat”-át (933—934. h.); erre majd a szövegkritikai részben utalunk.

A költő letisztázta a verset az 1793-i ED.-ba is, amint a gyűjtemény ránk maradt tartalomjegyzéke tanúsítja (a 40. helyen szerepelt). A Kcsj. szerint volt egy másolata is a birtokában: a „Csurgói Purizáltatás”-ban a 9. sorszám alatt található.

A fentiek szerint a Debrecenben megmaradt teljesebb szövegű egykorú másolatot (ZJ. 12b—13a) (K₂) tekintjük főszövegnek, de a 4—8. versszak szövegét természetesen az autográf TF. alapján közöljük.

Megjelenése

Csokonai kezdettől fogva gondolt kiadására. Az 1795-i EK.-on így fordul elő: „XL. A' tanúnak hívott Liget. Dal. *Nota*. 73.” (A 73-as szám az ED. lapszáma.)

Az ED. maga nem jelenhetett meg, de megjelent a vers az Uránia III. kötetében, 1795 márciusában, Csokonai öt másik költeményével együtt (Ur. III, 209—211. l.). Mint volt róla szó: itt csak a hétversszakos változat látott világot, az is módosított helyesírással és szöveggel.

A költő később maga is átalakította versét: az 1798 körül tervezett „Szerelmes verseiklus” mutatójában két kezdő szavával található, s itt már alkalmasint a Lilla nevére alkalmazott változatot regisztrálta (ld. KK. IV, 12b), s az ÚK. 36. tétele is föltehetően már a LD. változatára vonatkozik.

A későbbi kiadások a LD. szövegét közölték. Toldy is, aki a kiadását bevezető előszóban ezt írta: „nem [tartottam] szükségesnek [közölni] a Sanderben és Urániában megjelent zsengéket, mik egyébiránt a magok helyén híven elsoroltattak”. Ismerte a TF. tisztázata is, amint a LD.-beli változat jegyzeteiből kitetszik, de ismert egy olyan — „a két időpont közé eső” — változatot is, amelyet ma már nem ismerünk. (LD. Toldy 933—934. h. Nincs hát igaza Tolnai Vilmosnak, aki azt írta, hogy Toldy csak felsorolta az Urániában megjelent verseket, s nem vette figyelembe szövegváltozataikat [ld. It. 1915: 317. l.]. Minderről részletesebben a szövegkritikai fejezetben lesz szó.)

Mátray Lajos a múlt században Fazekas Mihály verseként közölte,

föltehetően Fazekasnak a versről készített másolata alapján (ld. Mátray Lajos *Fazekas Mihály élete és munkái felfedezett ismeretlen verseivel*. Debreczen, 1888. 147—148. l.; v. ö. EPhK. 1889: 378. l.). Mátray kiadása az Uránia-beli szövegen alapul, bár annak (az eredeti címmel) csak öt versszakát tartalmazza (5—24. sor).

Az Ur.-beli szöveg először az EPM.-ban jelent meg (68—69. l.), s ennek nyomán közölte az ÖV.—ÖV.² s a MM.

S itt meg kell emlékeznünk a költemény prózai parafrázisáról is, amely voltaképpen előbb látott valamivel napvilágot, mint az Ur.-beli verses kidolgozás. Ezt a prózai átdolgozást Toldy is lajstromozta Csokonai megjelent műveinek jegyzékében, az 1794. évnél: „A tanúnak hivott liget. [Campe Psychológiájában Nagy Sándor ford. szerint, az ajánló levélben. Pozsony, 1794.]” (LXXXV. h.) (A Nagy Sándor név elírás Nagy Sámuel helyett!)

A *Lilla* Előbeszédében, ahol az első kidolgozás évszámát is közölte a költő, ezt írta a verseiklusról: „Nem is voltak ezek az én Verseim soha olyan tiszta íróda, hogy belőlök egy, és egymással összefüggő kis Poétai Román kerüljön: egyszer egygyik Darab készült, másszor másik, és nem azzal a' millyennel e' Könyvben látni; némellyiket még 1793-ban tsináltam, ilyen a' XVII-dik Dal, vagy is a' Tanúnak Hivott Liget, melly a' Campe' Magyarra fordított *Psychológiájának* Ajánló-Levelében, paraphrasizálódott;” (LD². VII. 1.). A Csokonai által említett munka Joachim Heinrich Campe (1746—1818) rousseauista német író könyvének fordítása, amely *Psychologia Campéből* címmel jelent meg (Pozsonban és Komáromban, 1794.) magyarul, a fordító megnevezése nélkül. A fordítást Csokonai barátja, a Sander-fordító Nagy Sámuel végezte. Campe magyar fordításának Csokonai által is említett „ajánló levele” „V* S* nek N*” jelzéssel jelent meg a kötet élén. Az N* a fordító vezetéknevének monogramja lehet, a „V* S*” névbetűk pedig bizonyára a fordító névdealját rejtik. Az ajánló levél szenvedélyes hangú vallomása-ban mintha a felvilágosodás magasztalása is benne rejlenék: „Mikor a' hályog szakadozott pislogó szemekről, mellyet olly szorgalmasan tartóztattak elébbi nevelőink, láttuk már egy mennyei Világossabb fénynek elevenítő sugárát; kezdetűk vetkezni gyermeki korunk' szoros póljait: egy bődög, egy jó mindenható kéz össze forrasztotta szívűnköt, teremtési számát kissébbítette, két testbe egy lelket küldött.” (I. m. 2. l.)

A továbbiakban a természetben tett közös hajnali séta emlékét idézi föl az ajánló levél, majd kettejük elválásán panaszkodik: „Meg-írta a' sors bődög napjainkat; vétkezem! — a' bős Iseni gondviselés más helyekre küldött, testünk el-költözött, Lelkünk most még inkább érez együtt. Olthatatlan ez a' tűz; minthogy azt nem-is halandó kéz gerjesztette; az idő vas fogu indulatim érzékeny köteleit össze nem metélteti [...] Ezen tsekély Könyvetskének Ajánlása tsak külső jele hozzád vonzó hajlandóságomnak és tiszteletomnak.” (Uo. 3. rv.)

Ebbe a vallomásba szötte bele a fordító Nagy Sámuel Csokonai versének prózai parafrázisát: „gyakran ki értünk [...] a' Város' meg-nem szűnő lármái közül; [...] Bó mentünk a' Természet' dítái boltjába, mitsoda mennyei öröm töltötte-bé mejjünket, mikor észre vettük, hogy melly szoronszen párosodott össze a' tökéletesség az egyűgűséggel. A' híves ligetek' szent árnyékában, tapodtuk a' drága szőnyeget, mellyhez képest árnyék volt Salamon ditsége-is. [...]”

Kedvetlen állapotod érzékenyít, egy részét annak én-is hordozom. Ha a' terepély fák' árnyéka alatt elmélkedel, el-ne felejtkezz, hogy ha mi bús szellő susog a' gyenge ágakon, és a' zöldellő levelkék reszketnek, azok, az én Lelkem' sohajtási, melyeket lehegő mejjem, lassú zúgással emel. Nézd, és a' füvek' lutskos harmattjai még most sem száradtak fel; noha mind untalan szárogatja a' forró Nap hév tüzével: vízzé vált párázattjai ezekel olvadt [helyesen: ezek el-olvadt] szívemnek! száradt szememnek könny-tseppekké vált harmattjai! sokba van az nékem, hogy most kövérek a' virágok; Májusban azoknak töltési sok harmatot szívtak-fel! de elég — mit panaszkodom? Reményl! bízz! ki van nyujtva a' Mindenható kéz, fut ez előtt minden nyughatatlanság. Élj szerentsésen!" (Az ajánlás 2—4. lapján.)

A parafrázissal külön is foglalkozott Vargha Balázs: „Az ajánlás utolsó bekezdése a *Lilla* dalok XVII. darabjának, *A tanúnak hívott liget*-nek prózai átírása. Csokonai maga is megemlékezik versének erről a változatáról, a *Lilla* előbeszédjében [...] A fogalmazásból arra következtethetünk, hogy a paraphrasizálást, a prózai átköltést nem ő maga végezte, hanem másvalaki, feltehetően Nagy Sámuel.” (CsEml 583. l.) Ehhez annyit kell megjegyeznünk, hogy nem csupán az ajánlás utolsó bekezdésében, hanem már az előző részlet egyes soraiban is föltűnnek a vers motívumai. A prózai átírás bizonyosra vehetően Nagy Sámuelről ered. A névtelenséget bizonyára nem pusztán írói szerénységből választotta Csokonai barátja szépirodalmi fordításainál, ahogy Campe-fordításával egy időben megjelent Sander-fordításában is elhallgatta a nevét: a kötetet ugyanis a szabadgondolkodó Kazinczynak ajánlotta; Joachim Heinrich Campe, a rousseauista német pedagógiai író pedig a francia forradalom eszméit népszerűsítette Németországban, s ezért 1792-ben a francia köztársaság tiszteletbeli polgárul választották. A MHírm. 1796. márc. 29-i számában (I, 402—404. l.) megjelent bírálat (*A magyar Literaturát illető levél*) névtelen kritikusa szigorúan megbírált a Campe-fordítást, különösen az Ajánló Levelet, amely szerint „rakva van vakmerő, és a' jó guszussal, s a' valósággal ellenkező képzelődésekkel; homályos vagy éppen alkalmatlan ki-mondásokkal” (v. ö. CsEml 189—191. és 584—585. l.).

Vargha Balázs a bírátról ezt írta: „A bíráló az egész ajánlólevelet a fordító művének tekinti, megjegyzéseit őhozza címezi, bár akkor már a vers (*A Tanúnak hívott Liget*) eredeti formájában is megjelent Kármán Urániájának harminadik kötetében . . .” (CsEml. 584. l.) Szerintünk teljes joggal tekintette az Ajánló Levelet is a fordító művének a bíráló, s ha ismerte volna is Csokonai versét, kritikája akkor is a fordítót illette volna, hiszen a prózai átírás stílusa, mondatszerkesztése — éppen az, amit kifogásol — Nagy Sámuelről eredt.

Keletkezése

Az 1793-i VT. tanúságaként a költőnek az olasz pásztorköltészet, az anakreontikonok s az újabb német költők nyomán kialakított, szinte „művi” jellegű szerelmes versai közé tartozik ez is. Az ÜK.-on saját kezű műfaji megjelöléssel „Pastor”-nak, azaz pásztorkölteménynek jelölte maga Csokonai is, s ez jól mutatja eredetét. (Minderről részletesen a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

A vers keletkezési évéről ezúttal a költő maga is tájékoztatott: a *Lilla* Előbeszédében ezt írta a kötet darabjairól: „némellyiket még 1793-ban tsináltam, ilyen a' XVII-dik Dal, vagy is a' Tanúnak Hívott Liget” (LD.² VII. 1.).

Toldy ennek ellenére az 1794. évre tette keletkezését (933. h.); bizonyára az Urániában való megjelenéséből következtette ki ezt a dátumot, mivel figyelhnét elkerülte a *Lilla-dalok* Előbeszéde.

Nagy Gábor jegyzéke is a „Komáromi esmeretség” előtt írt versek közé sorolta (ld. Cs/OM. I, 219. 1.). Juhász Géza már a LD. alapján helyesen kronologizálta (ld. EPM. 313. 1.); ezt az évszámot fogadta el az ÖV.—ÖV.² s a MM. is.

Szövegekritika

Főszövegül — gyakorlatunktól eltérve — nem a költő életében kinyomtatott — szöveget vesszük, hanem az ősfogalmazványról készült K₂ szövegét. Az Uránia szerkesztői ugyanis föltehetőleg nemcsak a beküldött versek eredeti helyesírásán változtattak (pl. németes helyesírás szerint minden főnevet nagy kezdőbetűvel írtak), hanem néhol — amint A' *Szépek' Szépe* esetében is látható — a szövegen is. Az Ur.-beli változat 4. sorában (nálunk 8. sor) pl. a *Szemben* nyilvánvalóan önkényes alak a K₂-ben található hiteles *szembe* helyett. Legnyomósabb érvünk azonban az Ur.-beli szöveg 17. sorában előforduló *nedves Harmattya* jelzős szerkezet: az ősfogalmazványról készült másolatban (K₂) itt *lutskos harmattya* áll; a K₁ autográf tisztázatában pedig az eredeti *lutskos* jelzőt később áthúzta a költő, s fölébe ösztönt írt, amikor — nyilván az Ur.-beli javítás hatására — a nyersen realizisztikus népnyelvi szót finomabb, irodalmibb szóval akarta helyettesíteni: a *nedves* jelzővel semmiképp sem lehetett kibékülve, éppoly pleonazmusnak érezhette, mint a „nedves vizet”, a „hideg jeget”, vagy a „meleg tüzet”; a *lutskos* jelentése Csokonai szóhasználatában nem egyszerűen 'nedves' volt, hanem 'nagyon bőven, túlságosan (át)ázott, csatakos'. A *Lilla*-beli változatban is *bő harmatot* írt a megfelelő helyen. Nagy Sámuelnak a versből készített parafrázisában szintén a *lutskos* jelző fordul elő: „Nézd, a' füvek *lutskos* harmatai még most sem száradtak fel . . .” (I. m.) Mindennek alapján úgy kell látnunk, hogy az Ur.-ban megjelent szöveg ez esetben sem mindenben tükrözi Csokonai eredeti írói szándékát. Arra is gondolhatunk, hogy esetleg az eredeti fogalmazvány első versszakát is az Ur. szerkesztői hagyták el a versből: egyrészt talán személyes vonatkozásai — a név szerint említett kedves —, másrészt talán erős városellenes nyilatkozata miatt; de lehet, hogy pusztán műfaji, művészi megfontolásból: mint „pásztorköltemény” (egyik elmjegyzékén Csokonai is annak jelezte) a mű kétségtelenül egységesebbé vált a szubjektív jellegű bevezető versszak nélkül. A *Lilla*-ba felvett átdolgozott változat is ugyanannál a versszaknál kezdődik, mint az Ur.-beli szöveg:

Itt a' Liget. — Zöld rejtékébe
LILLÁM a' végre hívtalak

Úgy látszik tehát, hogy Csokonai elfogadta az Ur. szerkesztőinek ítéletét, s ezt annál könnyebben megtehetette, mivel a 3. sor rímhelyzetben

levő női nevét (*Klára*) nem helyettesíthette egyszerűen *Lilla*-val (ld. erről tanulmányunkat: ItK. 1973: 720—721. l.).

A K_1 autográf szövege, mint volt róla szó, csupán a vers négy záró strófáját tartalmazza: e szövegrészt természetesen a K_1 szerint közöljük.

Arról is volt szó, hogy Toldy említett még egy *Uránia* előtti variánst (934. h.); ez azonban már alkalmasint az 1797-i ún. Rózsi-dalokba készült: „1. vszk. h í t t a l a k. 2. vsz. g y á s z k e s e r v e i t . . . szép nev i t. 3. vszk. S o h a j t o z f e n n a z á g o k o n. 4. vsz. M i n d — a h a z én . . . s 4. sor: B e l ő l e m f e l l e h e l t e n e k. 5. vszak a g y e p n e k b ő h a r m a t j a . . . 2. s. s z á r a d t f e l.”

Az Ur.-ban megjelent szöveget főváltozatként itt a jegyzetekben közöljük:

A' Tanúinak hívolt Liget

Itt a' Liget! — hűs Árnyékába

Mellynek, tsak azért hívtalak,

Hogy e' Fákka! ezen Órába'

Téged' Szemben állítsalak

Ők Tanúim, ők' keseredett

Szívem' Síralmát hallották

Ők Panaszim, 's a' te Nevedet

Gyakorta visszahangzották.

Halgassd, óh szép! — ha! — mi bús Szellő

Suhog a' gyenge Ágakon, —

Mint reszketnek, nézd, — a' zöldellő

Levélkék tőle azokon!

Az én Lelkem' Sohajtásától

Reszket a' Fákna! Levele,

Mellyeket itt mély Panaszítól

Lassú Zúgással emele. —

Nézd — a' Fűvek' nedves Harmattya,

Nézd még mostan sem száradt fel,

Bár a' forró Nap szárogattya

Mind úntalan hév' Tűzével.

Ezek az én olvadt Szívemnek

Vízzé vált Párázattjai!

Ezek e' két kiszáradt Szemnek

Könnytseppé vált Harmattjai!

A' többi a' Virágtöltsérek

Felszívták a' múlt Napokban:

Hogy a' Virágok illy kövérek

Ah, nékem az be sokba' van!

A címet illetően csak helyesírási változatokról beszélhetünk; a K_1 -ből a cím hiányzik, a K_2 viszont az EK. s az ED. alapján is hitelesíthető. Az Ur. németesen minden főnevet nagy kezdőbetűvel írt. A K_1 -ben a cím után pont van.

2. K_2 : közzül em.

3. K_2 : *Lelkem* [= *Lelkemnek*] A *Klára* föltehetően az 1793-i versek

Laurá-jából alakult át a másoló tollán; v. ö. tanulmányunkkal: ItK. 1973: 721. l. (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban.) E szerint em.

4. K₂: *Hidd el minden* Kp. n. em.
6. K₂: *is. [= tsak] hivtalak* em. Kp. n. Az LD. szerint em.
8. K₂: *állítsalak* em.
- 10–12. K₂: Kp. n., em.
13. K₂: *szele* em. A hiányzó vesszőt, a LD. nyomán mi pótoltuk.
17. K₂: *sohajlásitól*
18. K₂: Kp. n.
19. A K₁-ben *panaszitól* van, s az Ur. is így közölte, de a versszak nem eléggé világos; a LD. is személyragos *panaszkodásim*-at közölt a megfelelő helyen, s Mátray Lajos kiadásában is *panaszim*-től található. A *panaszitól* is helyes azonban, ha a *Lelkem*' birtokszavának tekintjük (ld. a tárgyi magyarázatokat).
20. K₂: *emele* —
21. K₁: *fűvek*' <lútskos> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *özön*
K₂: *fűvek*
22. K₂: *Nézd még* Kp. n. *sē [= sem]*
száratt fel
23. K₂: *szárogattya*
24. K₂: Kp. n.
25. K₂: *szívemnek*
26. K₂: *Vizzé vált párázattyai.*
27. K₂: *Könytseppé*
29. K₂: *tobbít*
30. K₂: *Fel szívták*
Napokb [= Napokban] Kp. n.
31. K₂: Kp. n.
32. K₂: *nekem*
be sokba van!

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költőnek elképzelt helyzeteket megverselő korai szerelmes tárgyú művei közé tartozik. Személyes élményt aligha kereshetünk mögötte; ennek még az sem mondhat ellene, hogy az Ur.-ban elhagyott eredeti nyitó versszak a K₂-ben *Klára* nevű hölgyet nevez meg. Mint korábbi tanulmányunkban rámutattunk, arra kell gondolnunk, hogy az eredetiben Csokonai korai szerelmes verseinek címzettje, *Laura* szerepelt: „A *Laura* és a *valahára* elfogadható rímre ad; a változtatás a másoló Zilahi Jánostól is eredhet; lehet tudatos, önkényes szövegmódosítás, de lehet egyszerű elírás is, amilyenre bőven találunk példát Zilahinál.” (ItK. 1973: 721. l.) Ezt a lehetőséget Juhász Géza is fölvetette közíratos hagyatékában. Pontosan ezt írja: „Ami a Zilahi által megőrzött első versszakot illeti, arra többféle magyarázat lehetséges: 1. Cs. műve ez is, egy ismeretlen leányhoz. 2. Cs. voltaképp Laurát írt, csak Zilahi változtatta Klarává. 3. Az egész strófa Zilahi hozzátoldása. 4. Cs. írta az egészet, de nem a saját érzései kifejezésére. Hiszen maga vallja a Lilla előszavában: »Egynehányt másnak a' kérésére írtam.« Ez talán lehetne egy a »nehány« közül;

a többi jelenlegi ismereteink alapján nem fogható gyanúba.” (I. h.) Ezek szerint Zilahi vagy a költő baráti körének valamelyik másik tagja udvarolt volna a verssel *Klára* nevű kedvesének. Figyelmet érdemel azonban az Előbeszéd másik mondata is, ahol Csokonai azt mondja a Lilladalokról: „Hanem nagyobb részét élő Személynek készítettem”. (I. h. Én emeltem ki. Sz. F.) Ez igazolja, hogy a versek egy hányada, nevezetesen az 1793-i verstisztázati darabjai, amelyek Lilla nevére alkalmazva belekerültek később a LD.-ba, nem valóságos, nem élő személyhez, hanem fantáziaképhez íródtak. Ezek közé tartozott nyilván a szentimentalizmus jegyében írt *A tanúnak hívott Liget* is, amelyet Juhász Géza sem próbált meg belevonni a Csokonai és Földi Jánosné között föltételezett idillbe.

A *Lilla* Előbeszédének később elhagyott részlete is figyelmet érdemel, ahol a cenzúra miatt kihagyott *A' Feredés*-ről azt írja a költő, hogy „a Gessner Daphnissában paraphrasizálódott” (HG. I, 444. l.). Az utóbbi versnek nem csupán annyi köze van a svájci német íróhoz, hogy prózai parafrázisa belekerült Nagy Sámuel Gessner-fordításába, a *Dafnis*-ba, hanem voltaképpen maga is egy gessneri idill ihletése (v. ö. CsEml. 585—586. l.).

A német költőkből merített friss olvasmányélmények is belejátszottak az 1793-i szerelmes tárgyú versek megszületésébe.

A' tanúnak hívott Liget-et a kutatás már meglehetősen régen August Bürgernek *Das harte Mädchen* című verséhez kapcsolta, amellyel *Az első szerelemérzés*-t is összefüggésbe hozták (ld. Székely György: *Bürger és hatása a magyar költészetre* Figy. XXV [1888], 268. l.). Székely Csokonai e versét is azok közé szánálja, amelyek csak „A természet rajzát és felfogását” veszik Bürgertől (i. h.). Bővebben is kifejti a két vers kapcsolását: „*A tanúnak hívott ligetben és a Das harte Mädchen*-ben mindkét költő a természetet hívja szenvedéseiknek tanúbizonyságául. — Bürger a szelet személyesíti meg (Fragt jeden Sommerwind, der hier die Blumen erfrischet) Csokonai a cserfákat. (Ezek tanúk, ezek hallották, Szerelmem gyász os énekét). [Idézi Csokonai versének 13. és következő sorait, s a német vers ezen soraival veti egybe:

Nun hauch' ich meine Seele schier
Erzeugend in die Winde
Nun müssen Bach und Klee genug
Verliebter Zählen saugen.]”

(I. h. 270—271. l.)

A következőkben rámutat arra, hogy a magyar költő csak néhány motívumot kölcsönzött a versből, s alkotó képzeletével szuverén módon bánt anyagával. „Bürger csak azt mondja, hogy sóhaja nem növelték azelőtt a szelet, könyei nem szaporították a harmatot. Csokonai, hogy valamennyi szél az ő sóhaja, a harmat mind az ő könyei. — A képből, személyesítésből hiperbolát csinál.” (I. h. 270—271. l.)

Székely nyomán Császár is azok között a versek között említette tárgyalta versünket, amelyekben a magyar költő „csak egy-egy gondolatot vagy természeti képet vesz át Bürgertől és kiszínezi” (NKölt. 51. l., v. ö. még 92. l.).

Waldapfel József a pásztorköltészet emlékeit vélte benne fölfedezni (ld. MFelv. 282. l.).

Oláh Gábor már a népdalok parallelizmusát fedezte föl benne (ld. *Csokonai és a természet. — Példák a Lilla dalokból* —. Debreczeni Függelen Ujság. 1905. máj. 21. 3. l.).

Oláh Gáborhoz hasonlóan — bár tőle nyilván egészen függetlenül — a népköltészet ihletését látta a versben Zalabai Zsigmond is (ld. *A vers ültődalán*. Tanulmányok. Bratislava, 1974. 77—78. l.).

Az Urániáról 1795-ben megjelent ismertetésben értékelés olvasható Csokonai e verséről is, s ez egyike a legkorábbi Csokonai-bírálatoknak: „a' leg édesebb méz, a' tanúnak hívott liget [...] mind külömbféle, de többnyire nagy kellemetességű versezetek, melyeket a' R. [= Recensens] nagy megelégedéssel olvasott.” (*Az 1795 diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca*. Kiadta Pántzél Daniel. [Jul.] 94. l.)

2. A' *Város unalmi*: az *unalom* jelentése a régi nyelvhasználat szerint itt: 'visszatetsző, elkedvetlenítő, undorodást okozó dolog'.

Hogy ez a versszak is Csokonaitól ered, azt igazolják hasonló megnyilatkozásai: a „Városi láрма” ellen már *Az Estvének le írása* című zsengejében is kifakadt (ld. Cs/ÖM. I, 6. és 363. l.). *A Vigélet a' Parnasz-szuson* című versében pedig, amelyet a *Tempefői*-be is beleillesztett, ezt írja:

*Lármás Városok! távozzatok,
Hol laknak a' gondok 's bánatok;*

(ÓD. 27. l.)

A városi lármától való irtózásnak a költő másutt is hangot adott. Említett zsengeje, *Az Estvének le írása* is ezekkel a sorokkal zárul:

... ekkor szűnik meg a' Városi láрма
A Gondos másáknak igen nehéz járma.

(Cs/ÖM. I, 6. l.)

3. A *Klára* névvel nem találkozunk másutt Csokonai szerelmi lírájában, ezért talán nem egészen alaptalanul gondoltuk, hogy *Laura* helyett került a ránk maradt másolat szövegébe.

8. *szembe állítsalak*: szembesítselek.

13. *szép*: a szó itt főnév, a megszólított kedvesre vonatkozik.

19. *panaszától*: a hirtokos a *Lelkem*: annak panaszaírói van szó.

21. *lútskos*: a szó itt 'vízben úszó, csatakos' jelentésben áll, ezért érezhette Csokonai semmitmondó pleonazmusnak az Ur. kiadásában helyébe tett *nedves* melléknevet a *harmat* jelzőjeként.

25. *olvadt* (rég.): megolvadt, fölhevült.

Verselése

Verseléséről Elek ezt jegyezte meg: „Csokonai saját bevallása szerint [...] »A Tanúnak hívott liget« című versét 1793-ban írta, s bár az valóban jambusos, ám 1797-i átdolgozásban látott napvilágot, s így nem tudhatjuk, hogy az eredetinek formája milyen volt.” (102. l.) Elek nem vizsgálta meg az Ur.-ban közzétett első kidolgozást, amely éppúgy kereszt-

rímes 9/8/9/8 szótagú versszakokból épült, mint a *Lilla*-beli változat, csak jambusai nem olyan tiszták még, s ez érthető is, ha figyelembe vesszük azt, amit az EK. határozottan jelez, hogy ti. dallamra készült.

Dallama

Az EK.-on a vers műfaját jelző „Dal” után ott a *Nota* szó is, ami félreérthetetlenül jelzi, hogy eredetileg dallamra készült. Dallamát, sajnos, nem ismerjük: kéziratos gyűjteményeinkben, melodiáriumainkban eddig nem bukkant föl.

131. A' távolról kínzó [I.]

Kézirata

TF. 54b; saját kezű tisztázata a költő 1793-ban összeállított kötettervében (K_1). Később, 1795-ben az ED.-ba is letisztázta: ez azonban nem maradt ránk. Későbbi, átritmizált s *Lilla* névére alkalmazott változatát a *Lilla*-ciklusba illesztette (LD. XLI.).

Az 1793-i összövegnek csak egy közel egykorú másolata ismeretes: DebrK. R 788. 15: 6b, 14b (K_2). Ez csak helyesírásában tér el az autográf-tól. Volt egy kézirata Győri József birtokában is, s minden bizonnyal az ósváltozat, mivel Győri jegyzéke a költő fiatalkori műveit lajstromozta (ld. JGy/j. 35.).

Megjelenése

A költő korai kiadási terveiben kezdettől szerepelt.

Az EK.-on így fordul elő: „XXIII. A' távolról kínzó. Dal. *Nota*. 39.” A 39-es szám azt jelzi, hogy az ED. tisztázatában a 39. oldalon volt található. Az ED. azonban nem jelent meg.

1797 körüli ciklusába, az ún. Rózsi-versek közé is fölvette a költő, s a kezdősor szerint ide még az összöveget szánta (ld. Cs/ÖM. I, 128. l.). Az 1798-i „Szerelmes versciklus” kezdő szavai (*Rég nem*) viszont azt mutatják, hogy ide már a *Lilla* névét említő második változat került volna. A költő életében csak ez a második változat jelent meg.

Az összövegről Toldy is tudott: az 1798-i *Lilla*-változat jegyzetében ezt írta: „A legrégibb fogalmazat így hangzik:

Most vagyok veled szemben
Először mióta élek;
Mégis belől szívemben
Mindég kínpál, kegyes lélek.

Egy későbbi dolgozatban: 5. v. lakásunk. 10–12. v. S nincs olyan. Mert *lángjaim* ... érezésem.” (935. h.) (Hogy melyik lehetett az idézett „későbbi dolgozat”, nem tudjuk. Ilyen változatot jelenleg nem ismerünk.)

Meglepő, hogy Toldy, aki az 1793-i verstisztázata alapján idézte az összöveget, jegyzékében elveszítettnek jelezte e változatot: „174. Most vagyok veled szembe ... Dal.” Elv.” (XCII. h.) Ugyanitt ezt a lapalji

jegyzetet csatolta a tételhez: „Mint látszik a kezdősorból, különböző Lilla III. 33. daltól.”

Vargha Balázs szerint (CsEml. 387., 613. l.) Nagy Gábor ezt a verset is említette mint a „komáromi esmeretség” előtt keletkezett darabot nevezetes följegyzésében. Ez a vers azonban, noha valóban 1797 előtti, nem szerepel Nagy Gábor jegyzékén. (V. ö. Cs/ÖM. I. 220. l.)

Az összöveget önálló versként először az EPM. adta közre (36. l.), majd ennek nyomán az ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Kitalált helyzetet megverselő darab, éppúgy mint pl. VT.-beli elődje, *A' tanúnak hívott Liget*. Ez is azokhoz a logikai ötleteken alapuló, valóságos élményt nélkülöző szerelmes tárgyú versekhez tartozik, amilyeneket Kazinczy ösztönzése nyomán kezdett el írni 1793 körül a költő.

Már Ferenczi is valóságos élményt keresett benne, mikor ezt írta róla: „még mindig csak versben biztosítja a lányt szerelméről” (84. l.).

Juhász Géza Csokonai „Rozáliájá”-ról írt fejtegetésében megpróbálta személyhez is kötni: „A hagyomány úgy tudja [...], hogy Rozália a szomszéd lánya volt. Csakhogy arról is vers tanúskodik, hogy Csokonai nem lakott társzomszédságban szerelmesével. *A távolról kínzó* eredeti alakja így kezdődik [idézi az összöveg 1—8. sorát].” (It. 1953: 452. l.) Csakhogy itt Juhász azzal bizonyít, ami maga is bizonyításra szorul, hogy ti. *A távolról kínzó* egyáltalán élő, valóságos személyhez íródott.

Juhász, aki Rozáliát Földi Jánosnéval azonosította, maga is érezte, hogy föltevésébe nem illeszkedik bele pontosan a vers, ezért a „M i n d i g k i n z á l” kijelentéshez ezt a meglehetősen erőltetett magyarázatot fűzte: „Ennek a vallomásnak még azt a túlzását se tekintjük merőben alaptalannak, hogy »mindég kínzál«. A Csokonai-családban a Weszprémi név gyakran hangzott el, a nagy orvos minden fontos műtétéhez a költő apjának segítségét vette igénybe. Csokonai figyelmét könnyen vonhatta magára már gyerekkorában a vele egyidős Juliska; ebből a gyermeki tetszésből aztán utólag az az érzése támadt, hogy »mindig« őt szerette.” (I. h.) Szerintünk az egész nyitó rész kitalált költői ellentét, s még inkább az a következő négy sor, amelyben Juhász Géza megpróbált valóságos topográfiai adatokat felismerni. Mindennek tarthatatlanságáról a tárgyi magyarázatokban szólunk részletesen.

Toldy a VT. szerelmes versei közül az *Első Szerlemérzés*-t 1794 előtti-nek, *A' tanúnak hívott Liget*-et 1794-nek mondogta (933. h.). Toldy nyomán tette a HG. is az összöveget 1794-re (III, 494. l.). Juhász Géza 1793-ból keltezte az ósváltozatot (EPM. 312. l.), s az ő időrendjét követték Vargha Balázs kiadásai is.

A VT. keletkezési körülményeit tekintve valóban 1793-ban íródhatott.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a K₁.

5. K₁: *Én Északra laktam* Toldy szerint, mint láttuk, az egyik későbbi kidolgozásban a sorban *lakásunk* volt, bár ez így nem illeszkedik szervesen a mondatba.
10. K₁: *S n i n c s o l y a n v o l t* Toldy szerint egy későbbi változatban: *S n i n c s o l y a n v o l t*.

11. K_1 : *Mert égésim* Toldy szerint egy későbbi kidolgozásban *Mert lán g j a i m* volt.
A vers ránk maradt tisztázatában egyetlen javítás található:
12. K_1 : *halt* Ügy látszik, eredetileg *holt* volt a kéziratban, s ezt alakították át erőteljes vonásokkal, vastag fekete tintával, talán nem is maga Csokonai.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kitalált ellentétekkel, költői túlzásokkal, logikai ötletekkel dolgozó versen az olasz költészet, közelebből az arcadisták hatása érezhető, akik közül Rollit s Metastasiót Csokonai éppen ez idő tájt kezdte fordítani.

- 1—4. a „Veled szemben” voltaképpen azért került ide, hogy költői ellentétet teremtsen: külsőleg, fizikailag most találkozik imádottjával, de belsőleg, szívében már régen társalog vele.
5—8. Ez is túlzó költői kép: az égtájak itt voltaképpen hőfokot jeleznek, jelképeznek, akárcsak a költő *Barátságos bútsúvétel* című korai versében, ahol a „Spitzberg’ havassai”-t a „forró Szummátrá”-val méri össze, vagy Berzsényinél, aki a „Grönland örökös havá”-t a „forró szerecsen homok”-kal állítja hiperbolikus ellentétbe (*Osztályrészem*). Az *Észak* itt nyilván az északi, sarki hideget, a *Dél* a forró égövet jelenti. Ezért teljesen valószínűtlen Juhász Géza magyarázata, aki valóságos debreceni topográfiai meghatározást olvasott bele a versbe: „az észak és dél is *valóságos adat*, Csokonaiék lakásai és a kollégium valóban északra feküdtek Wespriéni István házától, mely a Városluccán állt, az akkori Debrecen legdélibb részén. Itt szállt meg Juliska később is, ha Debrecenben tartózkodott, — ami elég gyakran előfordult. A Lilla-dalokban már semmi realitása nincs ezeknek az égtájaknak: »északra lakván én, te délre«. Túlnyomórészt ugyanis Csokonai futkosott állás után *Komáromtól délre*” (It. 1953: 452. l.).
8. *Ah, én nem mehettem oly félre* A sor jelentése: nem mehettem oly távolra, hogy ne égessen tüzed.
11—12. Voltaképpen erre a hiperbolikus logikai ötletre épül az egész fikatív szerelmi költemény.

Verselése

Váltakozó szótagszámú, s nehezen ütemezhető vers. Ennek oka s magyarázata, hogy az EK. szerint „*Nota*”-ra, dallamra készült, tehát dalmkövető.

Versképlete:

7a 8b 7a 8b 9c 8d 8d 9c 7e 6f 7e 6f

Dallama

Az EK. szerint dallamra, föltehetően már kész dallamra íródott, tehát ún. sperontista vers. Dallamát azonban ez ideig nem ismerjük.

132. A' Poétákba' lakó Istenség [I.]

Kézirata

TF. 57b; saját kezű tisztázata a költő 1793-ban összeállított, kiadásra szánt gyűjteményében, egyetlen egyidejű s egy valamivel későbbi javítással (K₁). Néhány év múltán, 1797-ben az ún. Rózsi-versek közé is fölvette, némi szövegváltoztatással, *Rózsika* névére alkalmazva: KK. IV, 10. l. (K₂). (A verset végül is *Lilla* névére dolgozta át a költő, újabb szövegmodosítással; ezt a végső változatot, amely a LD.-ban jelent meg, mi *A' Poétákban lakó Istenség* [II.] címmel közöljük a megfelelő időrendi helyen.)

Az első kidolgozást még egy közel egykorú másolat őrizte meg: DebrK. R. 788. 15: 6b + 13b – 14a (K₃). Ez lényegében a K₁ szövegét másolja, annyi eltéréssel, hogy az utolsó sorban *Beldonna* helyett *Madonná-t* ír. (Erről bővebben a szövegkritikai fejezetben szólnunk.)

A költő a versnek két kéziratát is lajstromozta a Kcsj.-ben: az „Aranyos Cson.ó”-ban a 20. helyen, a „Csurgói Purizáltatás”-ban a 14. helyen szerepel. (Az 1795-i ED. mutatója szerint valóban letisztázta kiadásra szánt művei közé.) Volt egy példánya Győri József tulajdonában is (ld. JGy/j. 33.).

Megjelenése

Az 1793-i verstisztázati füzet azt mutatja, hogy már akkor gondolt kiadására. Mikor e kötetterve (Kazinczy elfogatása folytán) meghíúsult, fölvette az ED. anyagába is; az 1795-i EK.-on így fordul elő: „o XXI. A Poétákba lakó Istenség. Dal. Nota. 32.” A o azt jelzi a cím előtt, hogy a cenzúra miatt kiadhatatlannak vélte (v. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.); a 32-es szám az ED.-ban elfoglalt helyére; az oldalszámra utal. Később – mint volt róla szó – némi módosítással az 1797-i „Rózsi-versek” közé is beillesztette, de végül is a költő életében csak a *Lilla* névére alkalmazott utolsó átdolgozás szövege jelent meg (LD. X.).

A későbbi kiadások az EPM.-ig ezt az utolsó változatot közölték, bár Toldy a vers jegyzeteiben jelezte, hogy „1794. előtti”, s hivatkozott a korábbi változatokra (933. h.).

Az 1793-i ósszöveget először Juhász Géza adta közre az EPM.-ban (33. l.), majd ennek nyomán az ÖV. – ÖV². s a MM.

Keletkezése

Ha nem az 1793-i VT.-ben maradt volna fenn az első kidolgozás szövege, a *Beldonna* név akkor is figyelemre méltó, hogy Csokonai első olasz tanulmányainak, illetőleg fordításainak idején keletkezett. Sőt e név alapján még az a gyanúnk is fölmerül, hogy olaszból készült fordítással, illetőleg átköltéssel van dolgunk. Mindenesetre az alapötlet irodalmias, előre kidolgozott, nélkülözi a valóságos élményt, akárcsak a VT. többi egykorú szerelmes verse.

Toldy, mint láttuk, 1794 előttre tette keletkezését s nyomán a HG. is (III, 494. l.). Juhász Géza 1793-ból keltezte (ld. EPM. 312. l.); ezt a kronologizálást vette át Vargha Balázs is kiadásaiban.

A VT.-ban elfoglalt helye s Csokonai olasz tanulmányaival való összefüggése alapján mi is ebből az évből származtatjuk.

Szövegkritika

A vers címe a K_1 -en s az EK.-on lényegében azonos; a K_2 -n nincs címe. A kiadásunk alapjául szolgáló K_1 -ben a cím után pont van.

2. K_1 : *Azt tartják*
 K_{2-3} : *Azt mondják* K_2 : $\bar{h}$ [= *hogy*]
4. K_1 : *Malasztja*
 K_2 : *malasztja*
5. K_1 : *Tüzetek' fel gyúlasztja,*
 K_2 : *⟨Tüzet⟩ Azt a' tüzet gyúlasztja,*
8. K_2 : *⟨Azt mond⟩ Föléje írva: Semmit* Kp. n.
9. K_1 : *Ti ⟨érzések⟩ Föléje írva: dolgokat*
 K_2 : *Ti dolgokat az:*
 K_3 : Kp. n.
10. K_2 : *De, hogy kezd egy isteni*
11. K_2 : *lelkem*
12. K_3 : *Már a'*
13. K_1 : *csak egyszersem*
 K_2 : *tű [= csak] egyszer sem*
 MM: *Poéták?* sh.
14. K_2 : *versem',*
15. K_1 : *nem vonna*
 K_2 : $\bar{n}$ [= *nem*] *gyujtna.*
17. K_1 : *Dítsd Nevét? — ah, Ennek*
 K_2 : *Kedves nevét? ah ennek*
 K_3 : *Dítsd Nevét? — ah ennek*
18. K_1 : *Neve — ⟨Beldonna.⟩ Más színárnyalatú tintával utána írva: Rozína.*
 K_2 : *Neve — Rózsika.*
 K_3 : *Neve — Madonna.*

Toldy a két záró sorról ezt írta: „A vég terzina [ti. „az első fogalmazatban”]: »Megmondjam ez istennek Kedves nevét? ah ennek Neve — Rózsika«. Egy újabb átiratban: »Neve — Madonna.« (933. h.)

A *Rózsika* voltaképpen nem az első, hanem már a második „fogalmazat”-ban fordul elő.

Juhász Géza Toldy megjegyzésére hivatkozva ezt írta kéziratos hagyatékában: „Toldy forrása nem került elő, de adata figyelemre méltó. Az olasz költők, a középkortól a rokokóig, gyakran magasztalták madonnának szerelmesüket.” (JG/k.)

Mint látható, Toldy forrása bizonyára a debreceni R. 788. 15 jelzetű másolatgyűjteményben található K_3 volt. Bár ez az ún. „Csokonai—Lugossy-ereklye” másolat, de a költő összövegein alapul, s ezért forrásértéke is van (v. ö. Cs/ÖM. I, 177. l.). Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy

a *Madonna* mégsem a költőtől származik, hanem a másoló helyettesítette vele az összövegben talált ismeretlenebb *Beldonná*-t.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A címbeli „Poétákba” lakó istenség” s maga az egész vers azon az ókori felfogáson alapul, amely „isteni szikrá”-nak tekintette a költői tehetséget, „divinus poetá”-nak nevezte az ihletett költőt, s az ihlet jelenlétét a „deus adest” kifejezéssel jelezte.

4. *Malaszt* (rég.): kegyelem.

15. ez: ti. az isteni tűz.

18. *Beldonna*, *Belladonna* (ol.) = szó szerinti jelentése: ’szép hölgy’.

Verselése

A trochaikus lejtésű 7-es és 5-ös sorokból épülő vers rímelhelyezése azonos az ún. kisebb Balassi-strófával. Rímképlete: 7a 7a 5b 7c 7c 5b. Trochaikus lejtésű sorai ütemezhetők is. Minden bizonnyal dallamra készült.

Dallama

Az EK.-on a műfajjelölő „Dal”-on kívül ott a félreérthetetlen „Nota” utalás is. Dallamát egyelőre nem ismerjük: a versforma alapján következtetve rokokó mentüettdallam lehetett.

133. A’ Fársáng’ Bútsúzó Szavai

Kézirata

TF. 58a–60a; saját kezű tisztázat Csokonai 1793-i kötettervének anyagában (K₁). A kéziratban jól felismerhetők a költő későbbi javításai és törlései, amelyeket akkor végezhetett, mikor a vers ÓD.-beli kiadását készítette elő.

Az átjavítatlan összöveget őrizte meg a közel egykorú DebrK. R. 788. 15: 8b–9b, 16b–17b másolat (K₂).

Csokonai is leltározta egy másolatát a Kcsj.-n a „N° 6° Mások’ írása” rovatban a 6. sorszám alatt: „A’ Fársáng’ bútsúzó szavai.”

Megvolt egy kézírata Győri Józsefnél is (ld. JGy/j. 41.), s Puky István is őrizte egy másolatát (Puky/j. 9.).

A’ *Fársáng*, *bútsúzik* címmel ÓD. szerinti 8 soros változata található az 1823-i Bertók Lajos-gyűjteményben: DebrEK. Ms. 160: 222–223. l.

Megjelenése

Az EK.-on így fordul elő: „°LXII. Fársáng' bútsúzó Szavai. Dal. *Nota.*” A tétel elé tett o jel már mutatja, hogy versét a költő 1795-ben kiadhatatlannak találta (v. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.). Nem is tisztázta le az 1795-i ED.-ba: annak tartalomjegyzékéből hiányzik. Kiadásáról azonban nem mondott le: fölvette az 1802-i ÜK.-ra is (127.) s az ugyanezen évből való Mfj.-re szintén (6. 9.); itt azonban bizonyára már az átdolgozott, megszelídített változatról van szó. Az *Ódák* 1802–1803-i tervezetében a Második Könyv utolsó (XXV.) helyére került. Végül is az anyag átszerkesztése folytán a XXI. lett a kötetben (126–128. l.), s csak azért nem az utolsó, mivel a költő — utólag — még két verset függesztett utána (*Főhadnagy Fazekas Úrhoz, Tüdőgyűléadásomról*). Bizonyára a cenzúrára tekintettel, kényes tartalma miatt került — szinte föltételeesen — a kötet végére, s valóban csak némi átdolgozással s erős csonkítással jelenhetett meg.

Csokonai bizalmas barátja, Puky István, nem ok nélkül írta 1805-ben a költő anyjának: „A' *Műtat omnia!* Jamans darabját nem fogja megengedni a' Censura [...]. *Üzik már a Farsangot* 'sa't ezt is nehezen engedik meg. —” (CsEml. 218. l.) A vers 8–11. versszaka hiányzik az ÓD.-ból, s a 7. versszak 3. sorát is törölte a cenzúra.

A későbbi kiadások az EPM.-ig az ÓD. szövegét adták közre; Toldy azonban a vers jegyzeteiben utalt a szövegváltozatokra, s közölte az elhagyott részeket is (943–944. h.).

A HG. lapalji jegyzetben adta ki az elhagyott versszakokat „az Akadémia 102. II. 8. jelzetű kézírata szerint” (HG. II, 435. l.); ez a kézirat a TF.-kal azonosítható.

A teljes eredeti szöveg kiadására Juhász Géza tett kísérletet (EPM. 113–115. l.), de szövegközlésében nem sikerült pontosan szétválasztania az összszöveget a későbbi átdolgozástól.

Vargha Balázs némileg javított ezen, közelebb hozta a szöveget az eredeti kidolgozáshoz, de az ő szövegközlése sem következetes. (Ld. ÖV.—ÖV.², MM.)

A cenzúrától független, hiteles első kidolgozás szövege kötetünkben jelenik meg először. (Erről bővebben a szöveggörítikai fejezetben lesz szó.)

Keletkezése

Ismeretes, hogy Csokonait szinte egész életében foglalkoztatta a farsangi téma, a Farsang megszemélyesítése (v. ö. Horváth: Csok. 56. l.). Már 1790 körül föltűnik nála „az örvendő fársáng” „víg zászlójá”-val (*A Tét* /II./; ld. Cs/ÖM. I, 70. l., 627–628. l.). Tárgyalt versünkben azonban nem életképi leírásban jelenik meg, hanem elvi jelentőségű szatírában. Az 1793-i kötettervben *A' Fársáng' Bútsúzó Szavai* pontosan illeszkedik a kötetnyitó programvershez, *A' vidám természetű Poétá-hoz*: abban határozott világi költészet, ebben világi életfelfogás mellett tesz hitet. Bár látszólag csak a katolikus dogmatikán csipkelődik, de valójában minden egyházas kötöttséget elutasít. (Minderről bővebben a tárgyi magyarázatokban szólnunk.)

Az 1793-i VT.-ban elfoglalt helye s fejlett verselése eléggé pontosan jelzi keletkezési idejét.

Toldy „1794 előtti”-nek jelezte (943. h.); ezt vette át a HG. is (ld. III, 494. l.). Verselése alapján 1793-nál aligha lehet korábbi. Juhász Géza is ezt fogadta el (ld. EPM. 313. l.), s ennek nyomán az ÖV. — ÖV.² és a MM. is.

Ha igazolható Binder Jenő föltevése, hogy olasz minta is belejátszott a vers megszületésébe (EPHK. 1925: 26 kk.), ez is igazolja ezt az időpontot: Csokonai 1792—93-ban kezdett megismerkedni az olasz költőkkel.

Szövegkritika

A vers autográf tisztázataiban sötétebb árnyalatú tintával írva jól felismerhetők a költő későbbi javításai, törlései. Ebből az időből származhat a cím fölött található *XXII*-es szám is, amely az ÓD.-beli sorszámmal azonos. A javításokra s átdolgozásokra is e kiadással kapcsolatban kerülhetett sor.

Mi kiadásunkban az átdolgozás előtti szöveget vesszük alapul, amelyet a közel egykorú másolat, a K_2 is hitelesít.

A vers címet is módosította később a költő a K_1 -ben: *A' Fársáng' Bútsú(zó) <Szavai>* [Az áth. rész fölé írva:] *szavai*. Az ÓD.-ban e címmel is jelent meg: *A' Fársáng' Bútsúszavai*. Az EK.-on névelő nélkül *Fársáng' bútsúzó Szavai* a vers címe, s az 1802 ÚK.-on s a Mfj.-en is a K_1 -beli eredeti cím található. Az ÓD. tervezetében *A' Fársáng Bútsúszása* a vers címe.

Miel kiadásunkban a cenzúrázástól független eredeti szöveget adjuk közre, a későbbi átdolgozásból általában még a helyesírási és stíláriis jellegű változtatásokat sem vesszük át, minthogy az eredeti kidolgozás hívebben őrzi a költő kialakult gyakorlatát (pl. a felkiáltójelek, írásjelek sűrű használata mindvégig jellemzője volt Csokonai írásművészetének; ld. pl. *Tüdőgyűladásonról* című versét).

Juhász Géza az EK. szerint *Fársáng bútsúzó szavai* címmel közölte a verset (ld. EPM. 113. l.).

A K_2 -ben a K_1 eredeti címével található: *A' Fársáng bútsúzó szavai*. A K_1 -ben a cím után pont. A K_2 -ben arab számokkal számozva vannak a versszakok.

1. K_1 : *Farsangot < ! >*. A törlés a második átdolgozásból származik. A következőkben is a szövegváltozatok, -módosítások mindig a későbbi átdolgozásra vonatkoznak. Ahol a tisztázattal egyidejű törlésekről, javításokról van szó, azt külön jelezzük.

K_2 : *fársángot!*

ÓD.: *farsangot*.

2. K_1 : *Muzsika, Tántz, Múlatság Átjav. így: muzsika, tántz, múlatság*

K_2 : *múzsika, tántz, múlatság*

ÓD.: *Bor, muzsika, tántz, múlatság*.

3. K_1 : *fáradtság*.

K_2 : *fáradtság!*

6. K_1 : *Harangot < ! >*:

7. K_2 : *Fársangot!*

8. K₁: *Fussatok hát, <vig> jó Napok Átjav. így: napok*
 K₂: *Fússatok hát vig Napok*
 ÓD.: *jó Napok!*
9. K₁: *A már a tisztázattal egyidőben beszúrva a sor fölött.*
10. K₁: *Játszódtatok Az ó fölötti ékezet később törölve. Az e átjav. így: a'*
 K₂: *Jádzottatok e' világgal*
 ÓD.: *Játszódtatok a' világgal;*
11. K₁: *lepnek*
 K₂: *Ro/ lépnek*
12. K₁: *Fussatok [...] Napok Átjav. így: napok*
 K₂: *Fússatok*
13. K₁: *Piszt! Átjav. így: Píiszt! [...] Tántzpaloták!*
 K₂: *Piszt! [...] Tántz Paloták!*
 ÓD.: *Piszt*
14. K₁: *Ürüljön Átjav. így: Ürüljön*
 K₂: *Ürütyön*
 ÓD.: *Ürüljön boros Asztalom,*
16. K₁: *Szünjetelek meg Átjav. így: Szünjetelek meg*
 K₂: *Szünjetelek már*
 ÓD.: *Szünjetelek*
17. K₁: *Piszt Átjav. így: Píiszt [...] Tántzpaloták!*
 K₂: *Tántz Paloták!*
 ÓD.: *Píiszt!*
18. K₁: *Könyvhöz, Dáma, 's*
 K₂: *Könyvhöz Dáma s*
19. ÓD.: *ördögnek,*
20. K₁: *belöletek Átjav. így: belöletek*
 K₂: ÓD.: *belöletek*
21. K₁: *van<!'>, itt a' szent pallér<!'>:*
 K₂: *Sz [= Szent] Pallér Kp. n.*
 ÓD.: *van, itt a' szent pallér:*
22. K₂: *Kp. n.*
23. K₁: *Böjt! átjav. így: Böjt:*
 K₂: *böjt: koplalyatok*
 ÓD.: *Böjt:*
24. K₁: *Itt van:*
 K₂: ÓD.: *Itt van:*
25. K₁: *le nyálja. — Átjav. így: felnyálja. —*
 K₂: *le nyajja*
 ÓD.: *felnyálja.*
26. K₁: *szopjatok<!'>:*
 K₂: *Kp. n.*
27. K₁: *Böjt<!'>;*
 K₂: *böjt: koplalyatok*
 ÓD.: *Böjt;*
28. K₁: *nöszésnek! Átjav. így: nőszésnek.*
 K₂: *Nöszésnek*
 ÓD.: *nöszésnek.*
29. K₁: *Kiknek nem jutott*
 K₂: *Kinek nem jutott*
30. K₁: *Úton-útfélen*

- ÓD.: *Úton útfélen*
31. K₁: *késnek;*
K₂: *késnek!*
33. K₁: *Enni Átjav. így: Élni [...]*
Bőjtbeis! Átjav.: Bőjtbe' is.
K₂: *Enni kell a' bőjtbe is!*
- ÓD.: *Élni kell a' Bőjtbe' is,*
34. K₁: *Azért, <h>a' ki [...]* *lele, <->*
K₂: *Azért ha ki Kp. n.*
- ÓD.: *Azért ki szép Kp. n.*
35. K₁: *<Nem> Ha (+ Az áth. szó fölé írva.) zsiros az Átjav. így:*
zsiros is <-> élhet vele
K₂: *Nem zsiros az élhet vele*
- ÓD.: *E sor helye — — — jelekkel kihagyva.*
36. K₁: *<Kukrikol a' tsirkeis!> Az áth. sor fölé írva, későbbi kézzel:*
Jó a' jó innepbe' is;
K₂: *Kúrikol a' tsirke is!*
- ÓD.: *A K₁ második kidolgozása szerint: Jó a' jó, innepbe' is;*
37. K₁: *Enni Átjav. így: Élni*
K₂: *Enni [...]* *bőjtbe*
- ÓD.: *Élni [...]* *Bőjtbe'*
- 38–57. *A K₁-ben versszakonként áthúзва. Az ÓD.-ból ez a rész hiányzik; hiányát írásjelek nem jelzik.*
38. K₁: *Jaj, siessünk*
K₂: *Jajj siessünk*
39. K₁: *ver da? — —*
K₂: *ver da?*
40. K₁: *Jaj! jön, — jön a' Hamvas* *Az első jön — a tisztázattal egyidejűleg — besűrűve.*
K₂: *hamvas*
43. K₁: *Vig em. Lelkek! <már> A törlés a tisztázattal egyidejű.*
44. K₁: *láttok:*
K₂: *láttok,*
45. K₁: *válok*
K₂: *meggyek,*
46. K₁: *Leszek: 's ez így em.*
K₂: *Leszek s*
47. K₁: *<Bár> Vig em. A törlés a tisztázattal egyidejű.*
K₂: *A sor végén nincs írásjel.*
48. K₁: *A sor áth., majd újra leírva; veszek*
K₂: *vészek*
53. K₁: *'s Fársángolok Véletek*
K₂: *S [...]* *veletek!*
54. K₁: *szent Maskarában*
K₂: *Sz: [= Szent] Maskarába*
55. K₁: *állortzájában*
K₂: *áll őrtzályába,*
57. K₁: *Véletek.*
K₂: *véletek!*
58. K₁: *nyügödjünk: <a' Dió!> Átjav. így: Ádió! Ezt a nem egyidejű javítást, amely megfelel Csokonai későbbi írásgyakorlatának is, átvesszük főszövegünkbe.*

- K₂: nyugodjunk: a' Diő!
 ÓD.: nyugodjunk; Adiő!
 59. K₂: Kp. n.
 60. K₁: Beteg, 's
 K₂: Beteg, s Kp. n.
 61. K₁: meg jön Átjav: megjön
 egésze
 K₂: meg jön Kp. n.
 ÓD.: egészségbe,
 62. K₁: 's szépsége;
 K₂: s szépsége
 63. K₁: A' Költség-is átjav.: költség is [...] ki jó Átjav. kijő
 K₂: A költség is [...] ki jó.
 ÓD.: A K₁ átdolgozott szövege szerint.
 64. K₁: <a' Diő> Adiő! <!!>
 K₂: a' Diő.
 ÓD.: Adiő! (V. ö. az 58. sor jegyzetével.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A Farsang megszemélyesítése s annak böjt elleni kifakadásai a farsang-nagyböjti vetélkedésekre vezethetők vissza, amelyeknek szép hagyománya van a hazai és a külföldi szépirodalomban egyaránt.

Szkhárosi Horvát András, a XVI. századi prédikátor is megőrizte egyik versében egy ilyen régi farsangi népi szokás emlékét, amelyben a böjtöt megszemélyesítő Cibere hán csap össze a farsangot képviselő Konc vajdával:

Űtközet nagy lesz mindenkor a farsangban,
 Mikor Czibere hán beszáll az Bánságban,
 Koncz vajda haragszik, dül-fül haragjában,
 Mert nincs tisztessége az negyven hat napban.

(Kétféle hítről. RMKT. II, 184. l.)

Szilády Áron erre vonatkozóan ezt írja jegyzetében: „Czibere hán. Koncz vajda. Amaz a böjti éték személyesítése, emez a húsétel. Bánság alatt a bűnbánatra rendelt nagyböjti idő értendő.” (I. h. 455. l.)

A Böjt és Farsang megjelenítésének és jelképes harcának a XIII. századtól adatolhatóan nagy hagyománya volt egyes nyugat-európai népek: a franciák, az olaszok, a spanyolok körében is. A francia hagyományban Nagyböjt Báro és Farsang Úr áll egymással szemben, az olasz–spanyol hagyományban „Nagyböjt asszony” („Quaresima”) Karnevál herceggel (Principo Carnevala, Don Carnal). Binder Jenő, aki a farsang-nagyböjti vetélkedések irodalmát áttekintette, föltételezte, hogy Csokonai tudott a bolognai népköltő, Giulio Cesare Croce (1550–1609) *La trionfante vittoria delle donne contro il Carnevale* (A dámák diadala a farsangon) című contestójáról (ld. Csokonai „Dorottya”-jának tárgya című tanulmányát: EPhK. 1925: 26 kk.). Binder megállapítása a mi szempontunkból azért is fontos, mert tárgyalta versünkre vonatkozóan is tartalmaz fölfedezést: „1. Feltűnő, hogy a Carneval—Quaresima, illetőleg Karnevál—Dorottya háborúságának mintegy utójátékaul, az olasz és a magyar költőnél egy-

aránt, találkozunk egy-egy különálló költeménnyel, melyek nemcsak címükben egyeznek meg (Csokonainál: A farsang búcsúszavai; Crocénél: Comiato di Carnevale), hanem lényegében tartalmuk is fedi egymást; hisz Karneval mind a kettőben a farsangi évad gyönyöreitől vesz búcsút. Az olasz Karneval az öt paripákon s hintókon a város kapujáig kísérő gavalléroktól, a kisasszonyoktól s özvegyektől, kik a farsangban oly szívesen sétáltak a korzón fel s alá és viszontlátás reményében mond istenhozzádot a farsang minden tréfás időtöltésének; a magyar farsang a táncpalotáktól válik meg:

»Piszt minden táncpaloták! [...]«

s ugyancsak megemlékezik a dámák és gavallérokról is:

»Könyvhöz, dáma s gavallér! [...]«

Mindehhez járul, hogy Csokonai strófái az első és utolsó kivételével, melyek szélesebb mederben ömlenek, oly rímelhelyezésű ritornel-formát mutatnak, melynek párját sem magánál Csokonainál, sem más magyar költőnél nem találtam, de meg van Croce egy költeményében, mely a »Barzeletta nova sopra le Cortigiane, che vanno in maschera« címet viseli. Ez a vers szintén megemlékezik Karneval távozásáról s a következő strófa vezeti be:

Mala nova puttanelle
Che finisce il Carnovale
E s' appressa il vostro male,
Infelici, tapinelle,
Mala nova puttanelle.

[...] A rímelhelyezés tehát: a b b a a, szakasztott olyan, mint Csokonai költeményeinek 2—7-ik versszakain keresztül.

2. Croce egyik verse Karneval száműzetéséről szól: »Sbandimento esame e processo del fraudolente, insolente et prodigo Carnevale stb.« s a farsang elfűzéséről van említés téve Csokonai imént idézett költeményében is:

»Űzik már a farsangot,
Bor, muzsika, tánc, multság, stb.«

(I. h.)

Binder föltevésével szemben Baróti Dezső az olasz forrásnál valószínűbbnek tartja a magyar folklór farsang-nagybőjti vetélkedéseinek közvetlen hatását Csokonaira: „mindebből csak annyi fogadható el, hogy Csokonai művének valóban köze van a farsang-nagybőjt-vetélkedések előbb említett típusához, arra a kérdésre azonban, hogy az egyes idetartozó motívumokat honnan vette, úgy látszik, az olasz irodalomnál sokkal közelebbről is választ kapunk. Ugyanis nem hiányoznak a régi magyar irodalomból sem.“ (Csokonai „Dorottyi“-ja: lt. 1952: 160. l.). Mindenesetre mind a két hatással, hagyománnyal számolnunk kell: az olasz irodalmi inspirációval éppen úgy, mint a szinte máig élő magyar néphagyományával. Egy ilyen tréfás farsangi viaskodásról az egri püspöknek, Ippolito d'Estének udvari embere, Ludovico Bagno is hírt adott 1518-ban kelt levelében: Egerben Karneval napján néhány maskarába öltö-

zött legény vívott egymással a farsangi eszem-iszomot jelképező boroshordó-abroncsokba bújva s disznóölő késekkel fölfegyverkezve (ld. *Régi magyar drámai emlékek*. Szerk.: Kardos Tibor. Bp., 1960. I, 116. l.). A farsang-nagyböjti vetélkedés szinte napjainkig él a néphagyományban. Sárosi Bálint Szkárosi Horvát verséhez kapcsolódva írta: „Czibere bán és Koncz vajda [...] ma is él a székely nép hagyományaiiban, így: »Czibere vajda s Kone király«, — akik a néphit szerint minden esztendőben húshagyókedd éjszakáján összeverekednek. Szülőfalumban, Csíkrákoson, hamvazószerdán korán reggel tréfás öregek ki szokták küldeni a gyermekeket a Cserére (kis hegy a falu mellett), hogy összeszedjék a késeket, bicskákat, villákat, amiket Czibere vajda és Kone király verekedés közben elhullatott. Nyilvánvaló, hogy Czibere bán, illetőleg Czibere vajda a böjtnék, Koncz vajda, illetőleg Kone király pedig a farsangnak a megszemélyesítője. Szkárosi Horváth tehát egy ma is élő néphagyományunknak az emlékét örökítette meg XVI. századi versében.” (EPhK. 1947: 114. l.)

Találkozhatott-e Csokonai a farsang-nagyböjti vetélkedés emlékével a magyar néphagyományban? Mindenesetre az ő versében is (*A Tél [II.]*) olyasformán jelenik meg a Farsang, ahogy a farsang-nagyböjti népi mulatságokban:

*Öltözik magára sokféle maskarát
Ugrós kozák tántzra billegeti farát [...]
Markúba petsenye s kulats az oldalán.*

(Cs/ÖM. I, 70. l.)

Lehetséges, hogy abban az időben még Debrecenben is élt nyoma Czibere bán és Kone király tréfás vetélkedésének, de az ország sok vidékéről Debrecenbe sereglett diákságtól is értesülhetett e néphagyományról a költő, aki oly szenvedélyes érdeklődéssel fordult a magyar folklór felé (ld. Gulyás József: *Népi és folklórisztikus elemek Csokonai műveiben*: Ethn. 1923—1924. 154. l.). Kollégiumi perének jegyzőkönyve szerint diákjaitól flótaszónál nótákat tanult (l. CsEml. 51. l.); nem lehetetlen, hogy a népi táncok s szokások felől is faggatta őket.

A' *Fársáng'* *Bútsúzó Szavai*-nak Croce versével való hasonlósága pedig a mellett szól, hogy olvasmányai is közrejátszhattak verse megszületésében, sőt nem lehetetlen, hogy éppen onnan kapta az indító ötletet: több korai verse egy-egy Eschenburgban talált külföldi irodalmi téma magyarrá formálása.

Kazinczy is fordítást, illetőleg idegenből való átdolgozást sejtett a versben — s úgy látszik, nem is egészen alaptalanul. Szemere Pálhoz 1809-ben küldött levelében felsorolja Csokonainak idegen költők nyomán készített verseit, majd így folytatja: „Hát ezt honnan vette Csokonai: *Paraszt dal* (egy róna bé, Lelkem Kató etc.) és a' *Fársángfarkú dal* (: Szent Pallér)? Nagyon lekötelez Uram Ócséni ezekkel.” (KazLev. VII, 105. l.).

A kálvinista diákság körében élő pápistaesűfőlo hagyománynak is része lehetett a nagyböjtöt kárhoztató s gúnyoló vers megszületésében.

De mindenekelőtt a hazai irodalmi minták jöhetnek szóba: Csokonai bizonyosan ismerte Horváth Ádámnak 1788-ban megjelent tréfás *Fársáng-bútsúzó*-ját is, amely „Ex Campania Anno 1784. 24. Febr. Stanislaus Ivó de Bor-kő . . .” alcímmel jelent meg a *Hol-mi*-ban (I, 135—139. l.).

Ennek itt csak néhány jellemző versszakát idézzük:

Eddig sok Vő-legény az ágyas-házába,
Szép Meny-aszszonyának borúla nyakába [...]
Ha pedig a' tántzba nem invitálának,
Van mód; — öltöztetek [= öltözzetek] talpig Maskarának,
Pedig, ha kik vagytok? mások nem tudnának,
Magatok képe-is jó volna lárvának [...]

Most pedig, már Bákhus bútsúzik tőletek,
A' kinek még eddig innepet ültetek,
El-megyen és tovább nem marad veletek
Ha ugyan már vele meg-elégedtetek.

Azt mondja, hogy eddig hússal tartottátok
Ezután vaj, tsik, rák, hal leszsz vatsorátok,
Mellyet ha szerettek már ám ti lássátok,
De ő neki nem kell — hát Isten hozzátok,

*Proszit a' tántz, proszit a' nyúghatatlanság,
Proszit a' krapula, és az álmatlanság,
Mellyre nyög, 's ekképpen szól az ártatlanság:
Oh hijjába-való sok haszontalanság.*

Vége van ezeknek. — Jaj édes Fijaim!
Hányszor szerelmessen öleltek karjaim,
El-hagylak titeket édes Barátaim!
El-múltak Innepim el-múltak napjaim,

Itt hagylak édesim! itt hagylak titeket,
Nem érzem már tovább szép szerelmeiteket,
Nem járhatom tovább össze-gyűléseket
Hol gyakrann örömmel néztem kedvetekeket.

Bójt leszsz. — Istennek-is időt szentelletek,
Vagy-is a' Papoknak vakonn engedjetei,
Míg a' zöld-farsángban fel-nyitom szemetei,
És újra hörpentek 's tántzolok veletek.

(I. h. 136—139. l.)

A Kazinczy-tanítvány Szemere Pál a verset nagyra tartotta; 1816-ban ezt írta mesterének: „Csokonaira talán a' non omnis fert omnia tellus ideáját lehetne használni. Nem minden lehet Virág 's Berzsenyi az ódákban, Kazinczy az epigrammokban, Dayka a' dalokban, de a' Csikóbőrös Kulacs, Evoé, a' Vityilló szép Kutója, 's a' farsangi dal, méltók hogy megkoszorúztassanak, osztán a' Csokonai innádóji is tudnák végtére mit kell Cs.-ban becsülni.” (KazLev. XIII, 503. l.) Kazinczy maga is értékelte: a Muzáron IV. kötetében (71—72. l.). *Farsang-farkán* címmel kiadta, saját ízlése szerint átdolgozva (v. ö. Szilágyi F. Nyr. 1974: 38—40. l.).

Későbbi méltatói elsősorban modernül ható, szinte impresszionista jellegű stílusát emelték ki (ld. Maday 29. l.).

Szabó Zoltán szintén a stílus impresszionisztikus jegyeire figyelt föl (ld. Nyírk. 1966: 248. l.).

Hasonlóan vélekedett a versről V. Szendrei is (144. l.).

1. E sorral kapcsolatban Binder Jenő Croce egyik költeményére hivatkozott, ahol szintén a Farsang előzéséről van szó (ld. EPhK 1925: 28. l.).
5. *közhely* (rég.): nyilvános, társas találkozóhely.

9. *Tíz hete*: A farsangot rendszerint jan. 6-tól, vízkeresztől hamvazószerdáig számítják, 's ez kb. tízhetes időtartam.
18. *Könyvhöz*: elsősorban a Bibliára vonatkozhat, amelynek görög eredetű neve (*biblosz*) szó szerint is 'könyv'-et jelent.
21. *a' szent pallér*: a pallérozó, fegyelmező Bőjt.
24. *izellen olajja*: zsír helyett a nagyböjtben olajjal főztek.
28. *nőzés* (rég.): nőülés, illetőleg szeretkezés.
29. *házaspár* (rég.): házastárs.
31. *Tsont azoknak, kik késnek* = a latin „Sero venientibus ossa” közmondás magyar megfelelője.
36. *Kukrikol a' tsirkeis*: kissé homályos, kétértelmű célzás; azt jelentheti, hogy a fiatal kakas (csirke) — azaz az új házasság — kakaskodhat otthon, a böjt ellenére is.
38. Az itt következő négy versszakot a cenzúra miatt az *Ódák*-ból ki kellett hagyni. E részlettel kapcsolatban írta Baróti Dezső: „Hogy [...] a *Dorottya* nem foglal nyíltan állást a felvilágosult írók serege által is ostobaságnak minősített böjti korlátozások s általában az egyház ellen s csak enyhe célzást tesz a papok stólájára, holott fiatalkori verseiben éles hangon szólt a vallásos hagyományokról, annak nem utolsósorban az lehet az oka, hogy a *Dorottya* megírása idején a cenzorok legfőbb gondja épp az egyes művek antiklerikális vonatkozásainak törlésére irányult. Bizonyára ezért maradtak egész a legutóbbi időig kéziratban az *Ódák* között annakidején töredékesen közölt s inspirációját tekintve a *Dorottya*-val rokon *Farsang búcsúszavainak* egyes versszakai, épp azok, amelyek a böjti korlátozásokat figurázzák ki” (It. 1952: 162. l.).
39. *ver da?* tp.: *Wer da?* (ném.) = ki az? A *Szerda* ~ *ver da* rímmel kapcsolatban írta Elek: „A rím groteszk kómikuma jóindulatú nevetésre ingerel, bár kissé kiütözik a vers kecses, hájos vidámságából. (Csokonai a nyomtatásból ki is hagyta ezt a részt.)” (85. l.) Annyián téved, hogy Csokonai nem önként hagyta el a részt, hanem a cenzúra nyomására.
40. *Hamvas Szerda*: hamvazószerda, a nagyböjt kezdetét jelentő, húsvét előtti 40. nap.
51. *Barát* (rég.): szerzetes.
56. *Negyven napig*: a nagyböjt negyven napig tartott.
58. *Adó!* (fr., rég.): Isten veled! (v. veletek!)
60. Célzás a farsangi mulatozásokra s költekezésekre.
- 61–64. A mondat alánya a *Dáma* s *Gavallér*: az ő kedvüknek s szépségüknek kell visszatérni.

Verselése

Mint érintettük, Binder Jenő mutatott rá, hogy a versszakok felépítése hasonló Croce egy másik farsangi tárgyú versének — amelyben szintén szó esik Karnevál távozásáról — strófaépítéséhez (ld. EPkK. 1925: 28. l.).

Binder csak a rímelhelyezés azonosságát (albban) s a ritornel-formát emelte ki, a részletes egybevetést mellőzte. Az olasz vers strófái trochaikus lejtésű, 4 + 4 osztású sorokból épülnek. Csokonai 5 soros versszakokat alkotott — kivéve az első és az utolsó versszakot, amelyek 7 soro-

sak —, s ő magyar ütemű 7-es (4/3) és 8-as (4/4) sorokat használt, némi trochaikus lejtéssel:

```

...../..... a
...../..... b
...../..... b
...../..... a
...../..... a

```

Horváth János a nyolcas és hetes „nem Faludi-féle” kombinációinak példájaként említette (IrNép 75. l.), másutt pedig azon szerkezetek között, „amelyek hetessel nemcsak végzik, hanem kezdik is a strófát” (MVers. 226. l.).

Dallama, megzenésítése

Az EK-on „Dal.” a műfaji megjelölése, de külön „Nota” jelzés is áll mellette; eszerint félreérthetetlenül dallamra készült. Egykorú dallamát nem ismerjük.

A dallamra alkalmazás lehetőségét ismerhette föl Kodály Zoltán, mikor Csokonainak a Nyugat folyóirat által fölélesztett kultusza idején, 1916-ban megzenésítette a verset. Erről írja Molnár Antal: „Az eddigi Csokonai-dalirodalom koronája Kodály Zoltán műve: A farsang búcsúszavai (»Üzik már a farsangot«, 1916. megj. Bécs, Universal-Edition, a »Megkésétt melódiák« op. 6. c. füzetben, basszus-bariton hangra zongorakísérettel). [...]»

Mint ahogy Ady Endre az irodalomban, úgy dicsőíti meg Kodály Zoltán tette a zenében Csokonai költészetét.” (CsMűdal. 18—19. l.)

134. Az elragadtatott [érzékenységek]

Kézirata

TF. 61a—64b; saját kezű tisztázat. Mivel a 61ab jobb széle le van tépve, a 61b sorainak csak utolsó szavai olvashatók. Fennmaradt a versnek egy témavázlata is:

„Exor[us]	76
Látás	77
Hallás	78
Tapintás	89
Izlés	81”

(KK. IV, 110b)

Más kézirata nem maradt ránk, pedig a költő az 1795-i ED.-ba is le-tisztázta (a 44. oldalon A' *Versengő Érzékenységek* címmel szerepelt a fennmaradt tartalommutató szerint).

A Kcsj. a „N° 6° Mások' írása.” Csomóban a 17. helyen *Az elragadtatott Érzések* címmel említi egy másolatát. A Kcsl. a No. 5 kötetben *Versengő érzések* címmel lajstromozta.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására. Az 1795-i EK.-on így található: „XXVI. A' versengő Érzékenységek. Dialogus. 44.” (A 44-es szám az ED. oldalszáma.)

Csokonai életében az 1793-i összöveg nem jelent meg, csupán az 1803-ban *Lilla* névre átdolgozott változat (A' versengő Érzékenységek. LD. XXXII.). Hogy a végleges átdolgozásra csak 1803-ban került sor, azt bizonyítja, hogy az 1802-i UK.-on is még *Laura* nével található a vers kezdősora (a 109. sorszám alatt; itt már „Oda” a vers műfaji megjelölése). Még a *Lilla*-kötet 1802-i első és második tervezetén (LD/t₁, LD/t₂) is *Laura* neve szerepel a kezdősorban.

Az összöveget — meglepő módon: *A versengő érzékenységek* címmel — először Juhász Géza adta közre, a szakadás folytán hiányzó szavakat a LD. alapján pótolva (EPM. 41—47. l.).

Az EPM. nyomán közölte az ÖV.² s a MM., de az 1793-i VT. szerint *Az elragadtatott érzékenységek* címmel.

Keletkezése

Az 1793-i verstisztázatban elfoglalt helye szerint is akkor keletkezett, mikor Kazinczy biztatására igyekezett — félig-meddig még olvasmányélmények alapján — megteremteni szerelmi költészetét a diákköltő. E verse az egyik legmesterkétebb e műfajban.

Kastner Jenő nem alaptalanul „valami kései petrarchista erőlködés” nyomaival vélte e versben is fölfedezni (ld. ItK. 1922: 51. l.), de az alapötlet talán még az antikvitásba nyúlik vissza.

Kétségtelenül kissé mesterkéltnak, formalista jellegű ez az alapötlet, a kedves érzéki tulajdonságainak költői számbavétele: nem csoda, hogy a rokokó idején is népszerű volt ez a téma; a Csokonai által is bizonyára jól ismert német Barthold Heinrich Brockesnak is van egy *Die fünf Sinne* című verse (I. Das Gesicht., II. Der Geruch., III. Das Gehör. IV. Der Geschmack., V. Das Gefühl, noha egészen más mondanivalóval) (ld. Barthold Heinrich Brockes: *Auszug der vornehmsten Gedichte . . . Irischen Vergnüen in Gott . . .* Hamburg, 1763. 606—658. l.). Csokonai debreceni költőbarátjának, Fazekas Mihálynak is van egy hasonló tárgyú, felépítésű verse: *Az érzékenységek éneke* (Faz. I, 26—27. l.). Fazekas versét Julow Viktor 1795 utánról keltezte, így az későbbi, mint a Csokonaié, de az alapötleten kívül nem fedezhető föl közelebbi rokonság a két vers között. Mint Julow írja: „Csokonainak is van egy egészen hasonló kompozíciójú költeménye: *A versengő érzékenységek*: a két vers összövegének egybevetése azonban azt mutatja, hogy egyik sem hatott a másikra.” (Faz. I, 217. l.; másként Alszegehy: ItK. 1917: 429. l.)

Mélyebb ihlet nélküli költői játék mindkettő; erre mutat az is, hogy Csokonainál az első kidolgozásban a képzeletbeli ideál neve *Laura*, s csak később változott *Rózi*-ra, majd végül *Lilla*-ra. Igaza van Horváth Jánosnak, mikor többek között e vers kapasan a *Lilla*-kötetről azt írja: „A szerelem — az első felében a kötetnek — inkább téma, mint élmény; az érzelem felszínén »cicázó« poétai játék. [. . .] Játéktárgya maga a nő szépség (tetszés) is; sok élményt fordít annak csodálatására (*A mutató szépség; A versengő érzékenységek . . .*)” (Crok. 45—46. l.).

Annak a korszaknak terméke ez a vers is, amelyben a költő elszakadva a kötelező iskolai versgyakorlatoktól, önálló tárgyak felé fordult: de még mélyebb belső ihlet nélkül — mintegy magasabb költői gyakorlatul — keresi a megverselhető hagyományos vagy aktuális témákat. Ilyen téma volt az „érzékenységek” vetélkedése is.

Egyetérthetünk Vargha Balázssal: „Az elragadtatott érzékenységek című Laura-vers [. . .] valószínűleg nem Laura nevű nőhöz szült. De egyáltalán szült-e valakihez? Lehet, hogy csupán magányos képzelődésből támadt: a diákos erotikus versek finomabb változata.” (ArcV. 66. l.)

A vers időmeghatározásához jó támpontot ad a kéziratos kötetben elfoglalt helye: csupa 1793-ból keltezhető mű társaságában fordul elő.

Toldy a *Lilla*-kötetbeli változat jegyzetében 1794-nek mondotta (934. h.), s az ő nyomán a HG. is (III, 494. l.). Juhász Géza 1792-ből keltezte (EPM. 312. l.). Később azonban ezen módosíthatott, mivel a Juhász időrendjét követő ÖV.—ÖV.² már az 1793-i versek közé sorolta. Mi is ezt tartjuk a legvalószínűbb keletkezési évnék.

Szövegekritika

A vers címe több változatban szerepel a költőnél is. A TF.-beli tisztázatlanban a szakadás folytán csak az eredeti cím első szava maradt fenn: *Az elragadtatott*

Az autográf Kcsj.-n *Az elragadtat[ott] Érzések* címmel olvasható a cím; ennek megfelelően akarta kiegészíteni a TF. csonka címét Juhász Géza (ld. kéziratos hagyatékát a MTAK.-ban); de végül is az EPM.-ban *A versengő érzékenységek* címmel adta közre — bizonyára az 1795-i EK. és ED. nyomán. Vargha Balázs a TF. szerint *Az elragadtatott érzékenységek* címmel közölte kiadásaiiban.

Bár az EK. s az ED. indokolhatja az első változat esetében is *A' versengő Érzékenységek* címet, mi megmaradunk az ősváltozathoz szorosabban kapcsolódó eredeti cínnél, s a másik címváltozatot fenntartjuk a *Lilla*-kötetbeli későbbi változat számára (mint az ÖV.—ÖV.², s a MM. is tette).

Mint volt róla szó, az 1—35. sor sérülten maradt ránk, s ezeket már az EPM. is a LD.-ből pótolta (ld. 41. l.). Mi is így járunk el, a pótlásokat []-be téve. (Az ÖV.—ÖV.² s a MM. nem tüntette föl a kiegészítéseket.)

1. K: *Laura* Más árnyalatú tintával, Csokonai későbbi kezével föléje írva: *Rózi*
6. K: *'s Egy perre <indított[a]> borsol . . .* Úgy lehet azonban, hogy ez is a *Rózi*-val egyidejű, későbbi javítás; a LD. megfelelő sorában szintén *indította* az állítmány.
7. K: *lázado[tt] Jav. ebből: támad[ott]*
25. K: *. . . tus* Szerintünk *mirtus*-ra egészíthető ki a szó; az EPM. — bizonyára tévesen — *burus*-ra pótolta.
38. K: *<a' szép Laurára>* Más árnyalatú tintával utána írva: *Rozáliára*
51. K: *színek[et] <adtak>* Más árnyalatú tintával, a költő későbbi javításaként utána írva: *látzottak?*
- 120: E sor után a tisztázatható — bizonyára másolási hibaként — az IZLÉS 4. versszakának három sorát írta le a költő (*Oh, méznél édesebb ajakok!* stb.), majd ezt áthúzta, s mellé írta a 3. versszak szövegét.

138. ebbe Jav. ebből: ezekbe A sok 's utólag beszúrva, a hiányzó szót-
tagok pótlására.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kissé mesterkelt versről találóan mondja Sinkó, hogy „valósággal a skolasztikusokra emlékeztető aprólékossággal” írja le az érzékszervek versenyét (147. l.). Julow a rokokó szenzualizmusát fedezte föl a csinált alapötletben: „a megszólaltatott érzékek mintegy kórusban együtt zengik a gáláns szépség-himnuszát. Ebben a versben szinte programszerűen mutatkozik meg a rokokó életérzés szenzualizmusa: a kellemest, a gyönyört okozó látással, hallással, ízléssel, szaglással, tapintással egyszerre akarja mohón magába szívni” (MlT. III, 222. l.).

3. *Fűszerszámos* (rég.): fűszeres.
4. *Érzés*: a szó egykorú jelentése: 'érzék'.
6. *borsol* (nép., rég.): ingerel.
7. *lázad* (rég.): tör, törekszik, feltör.
15. *többek* (rég.): többiek.
22. *táncznak öltözött*: tánchoz, táncoláshoz öltözött.
30. *csiklandozat* (rég.): csiklandozás.
46. *álmotok* (rég.): álmotok.
49. *Zefír* (gör.): enyhe nyugati szél.
50. *Elefánttetem* (rég.): elefántcsont.
81—82. A mondatban csak egy birtokviszony van; a kissé homályos nyelvtani szerkezetű sorok értelme: 'hízelgő beszéde mézes szavaiban megnyilatkozó („le tsorgó”) szívének mindannyian örvendeztünk'.
84. *Mindnyájunk*: ti. az öt érzékelés.
*temjéne*z (táj.): tömjéne, hálálkodva ünnepel.
97. *Erosz* (gör.): az érzéki szerelem istenője a görög hitvilágban.
114. *szemessen* (rég.): figyelmesen.
116—116. *Ganimédes*, *Ganümedész* (gör.): Zeüsz (Jupiter) pohárnoka az ókori görög regévilágban.
120. *Hébe*, *Hélé* (gör.): az istenek pohárnoka a görög mitológiában.
122. *Pankhája*: fűszerekben gazdag mesés keleti sziget.
129. *Rózsaszín* (rég.): rózsapiros.
136. *appetit* (lat.—ném.): étvágy.

Verselése

8-as és 7-es sorokból épülö, rímelhelyezésében az ún. kisebb Balassi-stró-
fára emlékeztető versszakokból áll, kissé még bizonytalan trochaikus lej-
téssel.

A formáról Elek ezt írta: „Hatsoros, 8, 8, 7, 8, 8, 7-es strófájának is megtaláljuk forrását Faludi gyakorlatában (Az Úr Jézushoz), de bátran hozzátelhetjük, hogy ez közkincs volt már a kilencvenes években, bár való, hogy Csokonaihoz hasonló tökélyre senki sem emelte. Ütemes alakjában csak kétszer alkalmazza a strófát (pl. A versengő érzékenységek), míg megmértékelve háromszor (pl. Az esküvés)”. (9. l.)

135. A' Méz' méze

Kézirata

TF. 65ab; saját kezű töredékes tisztázata a költő 1793-i kötettervének anyagában: a kitépott lapok miatt csak a 19. sortól van meg. A kézíraton a költő jól fölismerhető későbbi javításai: a verset más színárnyalatú tintával *Rózi(ka)* nevére írta át.

A hiányzó három versszak több közel egykorú másolatban maradt fenn. Ezek közül legmegbízhatóbb a kiskunhalasi Thorma János Múzeumban őrzött, 1823/24-ben másolt Gózon Imre-énekeskönyv szövege (3660. sz. 35–37. l.) (K_2). Pontos és megbízható a FL.: 5b–6a másolat is, amely az 1–6. vsz.-ot tartalmazza, majd a 37. sornál (*Kis Méhek! Kertekenn, 'sa't.*) megszakad (K_3). Némi szövegromlással maradt fenn a következő gyűjteményekben: Dérim. 162b: 118b–119b (K_4); Győri Lajos-gyűjtemény (magántulajdon) 71–72. l. (K_5); Prága, EKvt. Kubelik [Széll] gyűjtemény XXII. C 42. ő. 31: 381. l. (ld. még MTAK Mf. 162/I.). (K_6).

Toldy is leírta; bár forrását nem nevezte meg (ld. ToldyM. I, 255–258. l.) (K_6).

Csokonai letisztázta 1795-ben a kiadásra szánt ED.-ba (41. l.), ez a tisztázata azonban nem maradt ránk.

Megjelenése

A költő kezdettől kiadásra szánta: ezt bizonyítja már maga az is, hogy 1793-i kötettervébe letisztázta. Az 1795-i EK.-ra is fölvette: „XXV. A Méz' méze. Dal. *Nota.* 41.” (az ED.-ban ugyancsak a 25. helyen szerepel, a 41. oldalon).

Csokonai életében csak háromversszakos változata jelent meg *A' legedesebb Méz* címmel az Urániának fölküldött hat vers sorában (Ur. III, 208–209. l.), majd a *Lilla*-kötetben *A' Méhekhez* címmel ennek a három versszaknak Lillára alkalmazott átdolgozása (LD. XXVI.). Nagyon valószínű, hogy a rövidítés — s az új cím is — nem Csokonaitól, hanem az Ur. szerkesztőtől eredt. Juhász Géza ezt írta ezzel kapcsolatban kézíratos hagyatékában: „A végső 3 versszakát Kármán választotta le az Urániában [...] Nem valószínű, hogy esztétikai meggyőződésből tette volna ezt. A költő kényszeríthette rá [...]” (JGk.).

Mi nem tartjuk kizártnak az esztétikai indítékú beavatkozást sem (v. ö. *A' Szépek' Szépe s A feléledt Pásztor* Ur.-beli változatával). Később a költő maga is kissé terjengősen érezhette az alapötlet kifejtését, s a LD.-ban elfogadta a rövidébb, esztanósabb megoldást.

Az 1793-i összevet — de már a *Rózi* nevére átdolgozott változatot! — először Toldy adta közre (727. — 728. h.). A vers jegyzetében ezeket írta: „Első, teljes, alakja azon dalmak, mely az Urániában (1794), de az első hat vszak elhagyásával »A legedesebb méz« címmel jelent meg, utóbb Lillába is ment által »A méhekhez« cím alatt (II. 19.), átdolgozva.” (953. h.; v. ö. a 934. h. jegyzetével.)

Az újabb kiadások (HG., FK.) Toldy közlésén alapultak, csak az EPM. tért vissza a *Laura* nevét tartalmazó eredeti fogalmazáshoz. Így közölte aztán az ÖV. — ÖV.² s a MM. is.

Keletkezése

A költőnek ahhoz a korszakához tartozik ez a vers is, amikor — Kazinczy biztatására — megpróbálkozott a szerelmi lírával, s szinte művi úton — elsősorban olvasmányélmények alapján s fordítások révén — alkotta meg szerelmes tárgyú költészetét.

E vers forrását — August Bürgernek *An die Bienen* című versét — már régóta számon tartja az irodalomkutatás. S ez a párhuzam ez esetben azért meggyőző, mert maga Kazinczy küldött ez idő tájt egy Bürger-kötetet a költőnek: „Ennek [ti. Csokonainak] minden munkáimon kívül egy Kleistot 's Bürgert küldöttem, 's kértém hogy ezeknek példájok szerint ne névnap-i köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív szelid érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit.” (Kazinczy — Kis Jánosnak. 1793. júl. 27. KazLev. II, 297. l.)

Kazinczy könyvküldésének dátuma s az 1793-i VT. egyértelműen szól az 1793-i keletkezés mellett.

Toldy e változat keletkezési idejére nem utalt, de a VT. darabjait általában „1794 előtti”-nek szokta jelezni. A HG. az Ur.-ban megjelent változatot az 1794. év terméséhez sorolta (ld. III, 494. l.).

Juhász Géza az EPM.-ban 1793-ból kezdte (312. l.), s ezt fogadták el a későbbi kiadások is (ÖV.—ÖV.², MM.).

Szövegkritika

Az autográf K₁ csonka szövege cím nélkül maradt ránk. A teljes szövegű másolatok címe megegyezik az EK. s az ED. címadásával, csupán helyesírási változatok tűnnek fel. Mi az autográf ED. szerint közöljük a címet, a szöveget pedig a K₁ eredeti megfogalmazása alapján, a hiányzó 1—18. sort pedig a K₁ szerint. Meg kell jegyeznünk, hogy az Ur.-ban közölt háromversszakos változat nem csupán új címet kapott a folyóiratban (*A' legédesebb Mész*), s nem csupán helyesírása változott meg, hanem némi tartalmi jellegű változtatásra is sor került. A K₁-ben a 40. és a 41. sorban a *szép* jelző megismétlődik; az Ur.-ban az ismétlődés elkerülésére a *Patak a friss* jelzőt kapta. A K₁-ben a 49. sorban 's kötőszó van az *így* előtt; ez a kötőszó az Ur.-ban elmaradt, s ugyanígy az 52. sorban is. Az 51. és 54. sor *tietek* szava az Ur.-ban *tietek* lett.

Juhász Géza ezeket a változtatásokat elfogadta az EPM.-ban. Mivel a *friss* jelzőt s a *tietek* ejtősváltozatot a LD. szövege is igazolja, ezeket elfogadjuk, s az említett kötőszókat — szintén a LD. alapján — megtartjuk. Főváltozatként a következőkben közöljük az Ur.-ban megjelenget:

A' legédesebb Mész.
Kis Méhek Kerteken,
Mezőkön, Berkeken
Mit fultok sok Veszéllyel
A' friss Patakokra,
A' szép Virágokra
Repdesvén szerteszálllyel

*Mennyi sok Munkával,
 És Időjáráttával
 Gyűjthettek egy kis Mézet!
 Szálljatok Laurára!
 Az ő szép Szájára
 Vénus, sokat tetézett.*

*Jöjjetek, így nem lesz
 Olyan sok, 's édes Méz
 Sohol, mint a' tiétek.
 Jöjjetek, így nem lesz
 Olyan boldog Méhesz[!]
 Sohol, mint a' tiétek.*

Az *i* hang időtartamát a K_2 nem jelöli egyértelműen, ezért Csokonai ejtéssajátságának megfelelően raktuk föl az ékezeteket az 1–18. sorban, anélkül, hogy erre a szövegkritikai jegyzetekben külön utalnánk. A K_2 u és ü betűire is Csokonai írásgyakorlatának megfelelően tettünk hosszú ékezetet.

3. K_2 : Kp. n.; em.
 K_{4-5} : Ro/ *Engem is*
5. K_{4-5} : 's *Szám*
7. K_2 , K_4 , K_6 : *Tokait* A K_3 és K_6 szerint em.
8. K_{4-5} : 's *Gyomrom*
9. K_2 : Kp. n.; em.
14. K_2 : *Tálba*
 K_{4-6} : Ro/ *Tábla*
15. K_2 : Kp. n.; em.
16. K_2 : *Kóstoltam* K_4 , K_6 : *Kóstolom*. Elképzelhető, hogy a jelen idő a hiteles.
17. K_4 : *fojtós, izetlen* em.
 K_6 : *fojtós 's izetlen*
18. K_2 : Kp. n. em.
20. K_1 : <Laura> Föléje írva más árnyalatú tintával: *Rózi*
40. K_1 : *A' szép patakokra* Az Ur. és a LD. szerint em.
46. K_1 : <Szálljatok Laurára!> Föléje írva a költő későbbi javítása-ként: *Jertek Rozikára*
- 51., 54. K_1 : *tiétek* Az Ur.-ban és a LD.-ban *tiétek*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a vers alapötletét a Kazinczytól ajándékba kapott Bürger-kötettel hozta összefüggésbe a kutatás: „Hogy Csokonai mily hamar megkedvelte B.-t [= Bürgert] s mily hamar követte Kazinczy tanácsát, mutatja már az 1794-iki Urániában megjelent »A méhekhez« című B.-ből átdolgozott költeménye” — írta Székely György *Bürger és hatása a magyar költészetre* c. tanulmányában (Figy. XXV [1888], 269. l.). Ugyanitt párhuzamba állította Bürger *An die Bienen* című versének 1. strófáját az Ur.-beli (pontosabban: a LD.-beli) változat 1–2. versszakával, azaz tárgyalt versünk 37–48. sorával:

Wollt ihr wissen holde Bienen
 Die ihr süsse Beute liebt
 Wo es mehr, als hier im Grünen
 Honigreiche Blumen giebt?
 Statt die tausend auszunippen
 Die euch Florens Milde beut
 Saugt aus Amaryllis Lippen
 Aller tausend Süssigkeit.

Mint Székely is megállapította, a 2. versszakban kifejezett „szép ellentét” hiányzik Csokonainál, s a két vers befejezése is eltér egymástól (v. ö. Figy. i. h.).

Az alapötlet föltűnik egy másik Bürger-versben is; a *Minnesold* 23–24. sorában olvassuk:

Süss ist, was die Biene zollt,
 Süsser dennoch Minnesold.

(V. ö. Székely i. m. 179. l.)

Az ötlet azonban nem köthető kizárólagosan Bürgerhez: Csokonainak *A Méh és Amor* című közel egykorú Guarini-fordításában is feltűnik. Eleknek kell igazat adnunk: „Nagyon kirí belőle, hogy csak egy ötlet megverselése, s az az ötlet is igen olaszos. Guarini, Lemene és Zaffi madrigáljai közt sok hasonlót találhatni.” (12. l.) S Csokonai első olasz tanulmányai és fordításai éppen erre az időre esnek. Amint Császár ír a versről, az éppen nem áll helyt: „Arra is van példa, hogy Bürgert összevonja, tömörebbé teszi (*A méhekhez*, régibb címe szerint *A méz méze = An die Bienen*).” (NKölt. 52. l.) Csokonai eredetileg 9 versszakra nyújtotta a Bürgerben talált ötletet.

- 2. *nyaralya* (rég.): betegség.
- 4. *ínyem*: ragtalan tárgy, 'ínyemet' értelemben; az *íny* itt az ízlés szerevéként (v. ö. *ínyenc*, *ínyes mester*).
- 8. *unalmaim*: az *unalom* régi, eredeti jelentése: 'undorodás'.
- 9. *Szerzé*: a *szerez* jelentése itt: 'szaporít'.
- 18. *vackor*: vadkörte.
- 21. *róg'olta*: régóta.
- 36. *úntalan* (rég.): szüntelenül, állandóan.
- 51. *Sohol* (rég.) sehol.:

Verselése

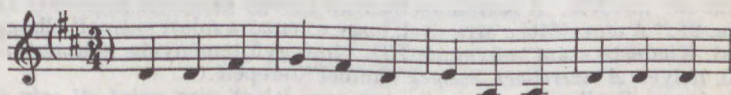
Versformája voltaképpen ún. rövidebb Balassi-strófa, de trocheusi lejtéssel (v. ö. Horváth: IrNép. 78. l.). Elek ezt írta róla: „Unikum verse ez [ti. az *Édes keserűség*] Csokonainak, de unikum »A méhekhez« című is, melynek formája az egyharminadával lerövidített Balassa-strófa. Kissé erőltetett az egész, ütemes és jambusos jellegű, de ennek is, annak is gyöngye.” (12. l.) Mindehhez tekintetbe kell vennünk, hogy Csokonai utalása szerint (ld. az EK.-t) félreérthetetlenül dallamra készült.

Dallama

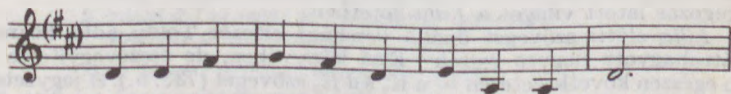
Az EK-on Csokonai műfajilag „Dal”-nak jelzi, de utána még ott a *Nota* utalás is, s ez kétségtelenné teszi, hogy dallamra készült.

Ismernünk is egykorú dallamát: „Dallama egyedül a sárospataki melódiáriumban található a közismert *Szép hajnal*, verscímén *Daphnis hajnal*kor melódiájával egy lapon, az 1761 sz. gyűjteményben. Ennek vezérkönyve ötszólamú ugyan, de helyenként két-, illetve háromszólamúvá csökken az együttes. A tenorban megszólaltatott dallamot a többi szólam egyszerű, sokszor párhuzamosan mozgó hármashangzat sorozattal keregeti. Faux bourdon-szerű menet sem ritka ebben. [...] *Csokonai* sorai jórészt jambusok ugyan, de olvasata hajlik a magyaros ritmusra. Főleg 1, 2 és 4–5 sorai inkább háromszótagos egységekben értelmezhetők. Emiatt 3/4-es ütemben írtuk át a kis kórusszám dallamát. [stb.]” (Sonkoly István: *Tíz Csokonai-vers egykorú dallamának értelmezése*: Könyv és Könyvtár. VI [1967], 222. l.) A Sonkoly által említett sárospataki gyűjteményen kívül az ún. Nagykaposi Melodiarium (SpK. 1316. sz.) is tartalmazza a vers dallamát; ebben a 304. sz. alatt található Csokonai verse (a LD.-beli változat).

Kottáját Sonkoly nyomán közöljük:



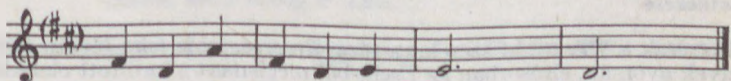
Kis Mé-hek! ker-te - ken, Me-ző-kön. ber-ke - ken



Mit fut-tok mit fut-tok sok ve-szély-lyel?



A' friss pa-ta-kok-ra, A' szép vi-rá-gok-ra



Rep-des-vén szer-te szély-lyel? _____

136. A' szerelmes szemek

Kézirata

TF. 66a, a költő 1793-i verstisztázata-kötetében (K₁). Töredékes, némileg átritmizált változata *A' szép szemek* címmel az 1797-i ún. Rózsi-versek sorozatában található: KK. IV, 11. l. (K₂).

A DebrK. 788. 15 jelzetű gyűjteményben (6a, 13a) *A' Szerelmes Szemek* címmel fennmaradt másolat (K₃) a K₂-vel mutat rokonságot.

E vers voltaképpen ósváltozata *A' pillantó Szemek* címmel megjelent Lilla-dalnak (LD. XXVIII.). A költő kéziratleltára (Kcsj.) egy saját kezű tisztázatot említi az „Aranyos Csomó”-ban s egy másolatát a „No 6° Mások' írása” köteggben: „36. Ah ne vesd rám két villám &”.

Egy kéziratát Győri József jegyzéke is említi: „31. A' Szerelmes Szemek”.

Megjelenése

A költő az 1793-i ósváltozatot is ki akarta már adni. Az EK.-ra így került rá: „o XX. A szerelmes Szemek (: vagy ostromló Szemek:) Dal. Nota. 29.” A cím előtti o arra utal, hogy a cenzúra miatt számolt elhagyásával. Kiadásra szánt műveinek ED. című gyűjteményébe is letisztázta; a 20. helyen *A' szerelmes Szemek* címmel szerepelt.

Csokonai életében azonban éppúgy nem jelent meg, mint *A' szép szemek* című második változat; csupán *A pillantó szemek* című harmadik kidolgozás látott világot a Lilla-kötetben.

A Lilla előtti szöveget önálló versként először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében, de összevegyítette — nem egészen következetesen — a K₁ s a K₂ szövegét (733. h.). A jegyzetekben csak annyit mond, hogy „Első alakja Lilla II. 25. dalának” (953. h.).

A HG. (II, 34—35. l.) s a FK. Toldy nyomán közölte a verset.

Az 1793-i tisztázata szövegét először az EPM. adta közre (30. l.), s ennek alapján az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Akárcsak a VT. többi szerelmes tárgyú verse, ez is friss olvasmányélmények nyomán, elsősorban az Esch.-ből megismert s fordított olasz költemények hatására keletkezett.

A szerelem mint várostromi antik közhely (ld. Ovid. *Amores*. II. 10, 30—36., 12, 1 kk.); az olasz arcadisták költészetében azonban különösen divatosá lett: „Ámor nyilasai, kik megostromolják a költő szívének várát, Petrarcatól Guarinín keresztül (pl. XLVIII. madr.) Metastasióig (XI. cant.) mindenütt megtalálhatók (l. *Csókok; A pillantó szemek; Venusi harc; A szerelmes szemek*)” — írja Kastner Jenő (ItK. 1922: 52. l.). Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.

E versben sem szabad személyes élményanyagot keresnünk: a kezdő költő kísérlete volt ez a szerelmi líra műfajában — egy kissé modoros külföldi mintaképei nyomán.

A fenti mozzanatok alapján nem nehéz a VT. többi 1793-i verse közé sorolnunk. Juhász Géza korábban 1792-ből származtatta (ld. EPM. 312. l.), később azonban, úgy látszik, módosított ezen, mivel a Juhász időrendjét követő ÖV.—ÖV.² már az 1793-i versek közé sorolta. A későbbre keltezés indoka verstani lehetett. Mi elsősorban azért tennénk 1793-ra keletkezését, mivel a hozzá mintákat adó idegen nyelvű olvasmányokkal behatóbban csak 1793-ban ismerkedhetett meg Csokonai.

Szövegkritika

Mint volt róla szó: Toldy, a HG. és a FK. a K_1 s a K_2 szövegéből vegyített változatot közöltek; e változathoz Toldynak a mintát a debreceni K_3 adhatta, amelyben a hiányos K_2 -vel szemben mind a négy versszak megtalálható.

Mi az 1793-i összöveg alapján közöljük a verset, mint az EPM. is, de főváltozatként ide iktatjuk a K_2 szövegét is. Igaz, hogy ez néhány évvel későbbi átdolgozás, de szövegében, formájában is az összöveghez tartozik, nem pedig a *Lilla*-ban megjelent *A' pillantó Szemek*-hez, amely formailag, szövegileg is már egészen elszakadt a K_1 -től s a K_2 -től.

13. K_1 : *pillantásodnak A -nak* utólag beszorítva.
 K_2 :

4.) *A' szép szemek*

*Ah ne <...> forgasd [?] rám két villám szemed
 Olly hasgató tekintéssel
 Kérdezd ő [= meg] is [=tsak] a' fog tégedet
 Vádolni a' sebhéttéssel.*

*Nem látod é miként zsi bong a ma vak
 Amor rajja szemed körül
 Ki mérget mézel ki meg bilintset rak
 Fáklyát gyújt nyilat köszörül.*

*Kettő pillantásod se bes [← e szó a sor fölött beszúrva] szárnyain
 Reptele szívem várába
 'S Már tombol szívem leomlott hantjain.
 Hallod mint dobog a' lába.*

A második sor végszáva alá minden összefüggés nélkül beírva: *két szem*

A K_2 — mint említettük — a K_2 szövegét másolta, azzal a különbséggel, hogy az ott elhagyott harmadik versszakot is megtartotta (a K_1 szerint).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Kastner Jenő is Csokonai olasz tanulmányaival, többek között *Metastasio* XI. kantátájával hozta összefüggésbe a verset. Ezt Csokonai prózában le is fordította; Kastner talán erre a részletre gondolt: „A szeretetben is vagynak ám mind lesek, mind deprehensiók, mind ostromok, mind oltalmak, mind triumfusok, mind eladések, mind békességek, mind hara-

gok.” (HG. II, 470–471. l.) De tárgyalt versünknek még közvetlenebb ihletője lehetett az ekkoriban – szintén prózában – lefordított XVII. kantáta, ahol a szerelemistenek éppoly sokasággal lepik körül a szeretett nőt: „A szerelmeknek rendkívül termékeny egy fészke az Iréne szíve. Egyik alig kezd szárnyain tartózkodni: a másik siet már a héjból kibújni [. . .] Egyik gondolkodik és hallgat. Másik szabad és fecseggő. Egyiknek a maga gyanúja; a másinak a maga gyönyörködései vannak lefestve tekintet. Ki könyörög, ki fenyegetődzik: ki kér: ki ragadoz: ki óhajt és nem mér: egyik az ívet ragadja (lopja), a másik a fátylát a vetélkedő társától [. . .]” (I. h. 477–478. l.) Csokonainak Kastner által is említett szépprózai munkájában, *A csókok*-ban pedig ilyen párhuzamokat találunk az „Ámorok rajáról”: „zokogó kis Ámorokkal, itt szokott ő gyakorta magánosan mulatni az ő kedvesének árnnyékával” (HG. II, 428. l.). „A szerelem ült azokban a szép szemekben, a szerelem ült, kinek lángjait én az előtt még soha se érzettem.” (Uo. 432. l.) „Ah, ha az ő szép szeme kinyílik, hány sereg tündérek repülnek abba, körül ülnek harmatos könnyöklőjén, egyet pillant, s mind lehullanak a mellére, vagy a sebes pillantásba kapaszkodván, azzal együtt elragadtatnak, a többiek nagyot kacagnak rajta, s az öröm oda reppenvén, bételi a szívet. Hát még az ő szép ajakin hány, ah hány csókolódik.” (Uo. 444. l.)

S végül az utolsó versszakhoz ilyen párhuzamos részletet idézhetünk: „Ámornak egész táborra béitött az én mellembe, szívemnek várát öszvedülta, gyönyörűségimet lobogó fátylával porráégette, hajdani kedves gondolatimat mind rabszíjra fűzte [. . .]” (I. h. 433. l.)

A csókok ihlető mintáira: Tasso és Guarini pásztorköltésükre, Marini *Adone* című pásztorköltményére, Metastasio pásztor-operáira s Gessner és Berquin idilljeire szintén Kastner mutatott rá (ItK. 1922: 45. l.).

Az alapmotívumra s a vers kiszámítottóságára V. Szendrei is utalt (63. l.)

2. *hasgató* (táj.) = hasogató, éles.

3. *ő*: a költőre, a költő szívére vonatkozik. A félrecérthető fogalmazást akarta kiiktatni a K. megoldása: *majd a' fog tégedet*

5–8. Oláh Gábor e sorokban Horatius-párhuzamot velt fölfedezni: „*A szerelmes szemek-nek ez a versszaka* [. . .] emlékeztet a Horatius kis Cupidójára:

Ferus et Cupido
Semper ardentis aciens sagittas
Cote cruenta . . .

(II. 8.)” (CsLat. 24. l.)

A 7. sor megszületésébe nyilván belejátszott az Ámor nyíláról szóló antik közhely, amelyet az Anakreónnak tulajdonított *Az Eros nyíla* című versben így találhatott a költő: „Kythereia mézbe mártja | A nyílak hegyét, de mérget | Elegyít Eros közéje . . .” (Anakr. 281. l.)

11. *gyomroz* (nép.): szorongat, dögönyöz.

15. *dombol* (táj.): tombol.

15–16. A sorok értelme: Amor győzelmi táncot jár a költő szívében: ezért heves szívdobogása.

Verselése

Nehezen ritmizálható keresztrímes 10-es és 8-as sorokból áll, s ennek oka bizonyára az, hogy — amint az EK. is jelzi — dallamra készült.

Már *A' szép szemek* című második kidolgozásban 11-es sorokra alakította át a költő az eredetileg 10 szótagúakat, majd *A' pillantó Szemek*-ben teljesen új formába öntötte: jambusi lejtésű sorokkal.

Dallama

Az EK. szerint „Nota”-ra készült, dallamát qazonan mind ez ideig nem sikerült megtalálni, illetőleg azonosítani.

137. A' patyolat

Kézirata

Eredeti fogalmazványa nem maradt. Saját kezű tisztázata: TF. 66b–67a (K_1). Ezen kívül egy nem autográf másolata is fennmaradt Csokonai hagyatékában: KK. IV, 112b (K_2); ez lényegében megegyezik a K_1 szövegével, de helyesírásában pontatlanabb, s van benne egy szónyi — talán elírásból eredő — eltérés. A költő kéziratleltárai közül a Kcsj.-n a „N° 6° Mások' írása” kötegben kétszer is előfordul a 12. és 37. sorszámon, jelezve, hogy a vers két kéziratáról (másolatáról) van szó; ezek egyike a K_2 lehetett. A Kcsl. is lajstromozta *Patyolat* címmel egyik kéziratát a versnek (N° 5: 7).

Ezekén kívül több közel egykorú másolatát ismerjük; Zilahy János másolata (K_3) közvetlenül Csokonai kéziratáról készülhetett; egypár helyesírási eltéréstől eltekintve megegyezik vele (Zl. 3b–4a). Néhány sorban eltér a K_1 -től, illetve a K_2 -től Nagy Gábor másolata (NG. 4a), amely azért is megérdemli figyelmünket, mivel a másolatgyűjtemény címlapjának megjegyzése szerint Csokonai autográf kéziratáról készült (K_4). Nagy Gábor másolatával csaknem azonos a DebrK. 788. 15: 13ab lapjain őrzött másolat (K_5). A K_1 -hez képest néhány — inkább másolási hibának tűnő — eltéréssel megvan a NZs. 259–260. lapján is (K_6). Némileg romlott szövegű másolata található a DPD.-ben: 95. l. (K_7). Volt egy másolata Győri József birtokában is (ld. JGy/j. 32. *A patyolat*).

Megjelenése

Az őrzéki tárgyú vers kiadására kezdetől némi aggállal gondolt a költő: műveinek EK.-án a XX. sorszámu mű (*A' szerelmes Szemek*) és a XXI. sorszámu (*A Poétákba lakó Istenség*) között talán ezért fordul elő sorszámozás nélkül. A címjegyzéken való föltételes közlésnek másik oka az lehetett, hogy ezt a tárgyat egy másik versében is kidolgozta Csokonai: a KK. IV.-ben, a ZC. anyagához kötve *A földés* [= *A' feredés*] autográf fogalmazványa s ennek töredékes autográf másolata (111a–112a) után

közvetlenül *A Patyolat* szintén autográf másolata található (KK. IV, 112b).

A két változat közül a költő *A' feredés*-t tarthatta a szerencsésebb, bravórosabb megoldásúnak, s a kevésbé érzéki, szelídebb második változatot „tartalék”-ként kezelhette arra az esetre, ha *A' feredés* (EK. XLI.) esetleg nem menne át a cenzor rostáján. Ugyanabban a kötetben két hasonló tárgyú verset bizonyára nem akart közreadni.

A' feredés-t végül is a Lilla-dalokból törölte a cenzor.

Csokonai életében — a cenzúra miatt — egyik változat sem jelenhetett meg.

Először Toldy adta ki, a K_1 alapján (731. h.); ő „Kék C[odex]” megjelöléssel utalt forrására (953. h.). (Valószínű, hogy a K_1 -et, illetőleg a K_2 -t tartalmazó füzet [köteg] annak idején kék színű fedélbe volt kötve; jelenleg a TF. barna, a KK. IV. zöld kötésű.) A későbbi kiadások Toldy szövegén alapulnak.

Keletkezése

Az érzéki rokokó témát, a kedves fürdőjelenetének leírását számos írónál megtaláljuk, már a rokokó előtt is. A barokk nagy eposzköltőjénél, Torquato Tassónál nemcsak a *Gerusalemme liberata*-ban (XV, 58—66. sor), hanem az *Amintá*-ban is van egy-egy fürdőjelenet (v. ö. Imre: Olköl. 80. l.; Kastner: ItK. 1922: 51—52. l.). (Kastner Tasso *Amintá*-ján kívül Gessner és Berquin idilljeit említi; igaz, hogy megállapításai a rokon témájú *A feredés*-re vonatkoznak, de *A' patyolat*-ra is érvényesek: „az *Amintá*-ban adva van már a helyzet (a fürdő kedvesét megleső szerelmes), Gessner *Daphnis*-ában és Berquin *Les bergères au bain*-jében viszont a fürdés van bőven leírva” (i. h. 51. l.).

Ferenczi inkább gessneri ihletést látott a fürdő kedves leírásában: „talán a *Feredés* című költeménye is egy pár Gessneri jelenet hatása inkább, mint a Tasso XV. énekének hasonló helyé” (53—54. l.).

Gessneri ihletést sejtett a témában már Fürst Aladár is (ld. Gessner Salamon hazánkban: ItK. 1900: 187. l.), s Császár Elemér szintén, közelebbről is megjelölve a téma forrását (Gessner *Daphnis*-ában: „[*A feredés*-ben] Neäthus [!] rövid dalát (*Daphnis*. I. könyv) egész költeményé fejlesztí” (NémK. 57. és 99. l.).

Harsányi „kedvelt rokokó témát” látott a „fürdő szép meglesése”-ben (ld. Rok. 27. l.), s a téma egykorú hazai feldolgozásai közül idézte Ányos versét (*Egy Grácia ferdik* . . .) s a „rímkovács” Kováts Józsefét (*Fanni ferdése*) (uo. 25., 27. l.). (Kováts verse kiadva: Bán Julow 245. l.)

A fürdéshez készülő leány rajzához valóban találhatott mintát Csokonai Tasso *Amintá*-jában, amelyet később le is fordított. Gessner *Daphnis*-ának első könyvében, Neäth dalában pedig olyan szép, érzéki leírását olvashatta a fürdőjelenetnek, hogy az *A feredés* megírásában ihletője lehetett (v. ö. CsÉrt. 193. l. és 585—586. l.). Gessner *Daphnis*-át Csokonai barátja, Nagy Sámuel fordította magyarra (*Daphnis és az Első Hajós*. Gessnerből. Pozsony, 1797.); Nagy fordítása 1797-ben jelent meg, de valószínű, hogy — legalábbis az I. könyvet — már korábban lefordította.

Bizonyára a kollégiumi diákközönség igényeihez is igazodott Csokonai, amikor az érzéki témát két változatban is feldolgozta.

Ady ide vonatkozó sorait aligha kell szó szerint vennünk, a pataktuln Debrecegre gondolva:

Kandi vérrel járt Pán nyomában
S megleste a fürdőző lányokat
Szomjas nyáron berkes patakpartról.

(Vitéz Mihály ébresztése:

Ady Endre összes versei. Bp. 1972. I, 480. l.)

Juhász Géza bizonyára tévedett, mikor — Ady versére is hivatkozva — konkrét élményt keresett a vers mögött: „szinte cáfolhatatlanná vált a köztudatban az a tétel, hogy egyetlen komoly szerelme volt, Lilla, — egész diákkora vértelen ábrándozás közt telt el. (Jellemző, hogy *Ady nem fogadta el ezt a föltevést*. Az ő Csokonaija a valóságot szomjazta a szerelemben is: »Kandi vérrel járt Pán nyomában, S megleste a fürdőző lányokat...«)» (Csokonai Rozáliája: Ít. 1953: 452. l.).

A' *Patyolat* is minden bizonnyal olvasmányélményből született meg, akárcsak ténabeli párja: A' *feredés*.

Toldy a Hátrahagyott elegyes versek Első könyvében, az 1795-ig írt versek sorában közölte; a HG. ennek alapján 1795-re tette keletkezését (ld. III, 495. l.).

Juhász Géza 1792-ből származtatta (ld. EPM. 312. l.); Juhász időmeghatározását fogadta el az ÖV.—ÖV.² s a MM.

A keletkezés időpontjának meghatározásához legbiztosabb támpontunk az lehet, amit A' *feredés*-ről írt a költő a Lilla Előbeszédében: „némellyiket még 1793-ba tsináltam, ilyen a XVII. Dal, vagyis a' Tanúnak hívott Liget, mely a' Campe' magyarra fordított Psychológiájának Ajánló levelében, és a' XXXVIII, azaz a' Ferdés, mellynek egy része a' Gessner Daphnissában egy Barátom által paraphrasizálódott” (KK. II, 8ab).

Ha A' *patyolat*-ot A' *feredés* afféle előtanulmányának tekintjük, gondolhatunk arra, hogy 1793 előtt keletkezett; viszont A' *patyolat* vers technikájában — változó ritmusú strófakezelésében — érettebb az 1792. év verseinél. Ezért valószínűbbnek tartjuk, hogy A' *feredés*-sel egy időben, 1793-ban készült.

Szövegkritika

A kéziratokban és a címjegyzékeken azonos címmel fordul elő (kivéve a Kjl., amelyen — pongyolaságból — elhagyta a másoló a névelőt.)

Mint volt róla szó: a versnek két fő változata van: egyik a költő autográf tisztázatában maradt ránk (K₁), a másikat Nagy Gábor másolta Csokonai eredeti kéziratáról (K₄); némileg eltér ezektől a többé-kevésbé romlott szövegű három debreceni másolat (K₆₋₇).

Mivel Nagy Gábor másolata a költő autográf kéziratáról készült, a helyesírási eltérésekre is utalunk:

1. K₄: *Levetkezett*
2. K₇: *fürdőni*
3. K₄: *Musám! majd meglesem*
4. K₁: *nélkül.*
K₄: *nélkül?*
5. K₁: *De látod é? nem mutatja*
K₄: *De ládd nem mutogatja*
K₆: *De látod nem mutogatja*

6. K₁: *Ő e' bokroknak Jav. ebből: E' bokroknak [?]*
 K₄: *kincsemet*
 K₇: *E bokroknak*
7. K₁: *Őrzi; em.*
 K₄: *Őrzi*
9. K₁: *Mint a' Napnak tekinteti*
 K₄, K₅: *Mint a' dicső Napnak*
10. K₁: *Mikor a' setét felhőkből ki vetkezik*
 K₄: *Mikor az Éjj' gyászából kivetkezik*
 K₅: *Mikor az Éj gyászából ki vetkezik*
11. K₁: *Ki derül, 's magát szebben kedvelteti*
 K₄: *Ki derül Magás szebb Fénnyel*
 K₆: *Ki derül Magát szebb fényel*
 K₇: *Ki derül magát*
12. K₁: *ködök fedezik;*
 K₂: *ködök fedik.*
 K₆₋₇: *Ködök fedik*
13. K₁: *Úgy az ő szépségei*
 K₄: *Úgy az ő szépsége,*
 K₆: *Úgy az ő Szépsége*
14. K₁: *Mellyeket a' ruha fedett*
 K₄: *Mellyet a' Ruha elfedett,*
 K₅: *Mellyet a' Ruha el fedett*
15. K₁: *Komor fedelei*
 K₄: *Komor Setétsége*
 K₆: *Komor setétsége*
16. K₁: *Köztül ki fényesedett*
 K₄: *Alól kifényesedett; —*
 K₅: *Alól ki fényesedett*
 K₆: *Ro/ körül*
17. K₁: *És most tsak eggy világos*
 K₄: *És most csak*
 K₇: *Ro/ hogy világos*
20. K₁: *játszadozik. —*
 K₄: *játszodozik.*
21. K₁: *Oszolj széllyel, kis selyem köd, tisztulj fel,*
 K₄: *Oszolj-széllyel, kis selyem köd! tisztulj-fel,*
22. K₁: *Ne fogd el Napomat, kis*
 K₄: *Ne fogd-el Napomat kis*
23. K₁: *pénzért*
 K₅: *pénzenn*
24. K₄: *Szövétt is [...] Menyecske.*

Helyesírás alapján is Nagy Gábor másolata (K₄) s az ezzel lényegében megegyező K₆ tükrözheti az első kidolgozást, az ősfogalmazványt, amely eredetiben nem maradt ránk. Csokonai autográf tisztázata ezeknél későbbi lehet. A költő későbbi javításai, változtatásai főként ritmikai jellegűek. Kiadásunk alapja a K₁.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A témát Harsányi tipikus rokokó témának tartotta (ld. Rok. 35—36. l.); Klenner szintén olvasmányihletet keresett a versben: „játszik ő is a

verssel, meglesi ő is kedvesét, amint alszik, vagy fürdik, hiszen széleskörű olvasottsága megismertették vele a rokokó-költészet minden csínját-bínját" (41. l.). V. Szendrei ezt írta: „fürdőző kedvesét kileső szerelmes-önmagának pajkosan erotikus izgalmából kerekít pillanatképeket (*A patyolat, A feredés*) [...] Szenvelgés nélkül szólal meg a vágy *A patyolat* sorait átszövő finom hasonlataiban" (63. l.). Gyenis Vilmos a stílus rokokó jegyeit emelte ki (ld. ItK. 1973: 703—704. l.).

Szerintünk vagy Gessner *Daphnis*-ában talált a költő a témára, amelyet egész eredeti módon dolgozott föl: a felhőből kibújó Nap metaforájában jelenítve meg fürdésre készülő képzeletbeli kedvesét.

A címben a *patyolat* a szó eredetibb, régi jelentése szerint 'fátyol', azaz vékony, áttetsző ruhadarab, lepel.

3. *A Jer Múzsám!* dramatikus fordulat a *Konstancinápoly [I.]* 29. sorában is előfordul: *Jer Musám láthatunk majd eleget szembe.*
9. *tekinteti*: nyelvjárási alak *tekintet* helyett; a *tekinteti* értelme itt — a szó régebbi jelentése szerint —: 'képe'.
15. *Komor*: sötét (színi).
fedelei (rég.): leplei, takarói.
24. Az *Ásiai Menyetské*-t azért említi a vers, mivel a legfinomabb áttetsző muszlinok Ázsiából kerültek Európába.

Verselése

Az igen változatos sorokból és versszakokból épülő szabadvers föltehetően dallamra készült, akárcsak hasonlóan szabad ritmusú párja, *A' feredés*, amelynél az FK. félreérthetetlenül jelzi: „Dal. Nota.” Mindkét vers ritmusa szinte a leírt jelenetet kísérő feszültség vibrálásaihoz igazodik; a költőnek ez a törekvése *A' feredés*-ben valósult meg még tökéletesebben.

A kezdő strofa felező 7-esével és 6-osáival lendületes, játékos magyaros ritmushoz indul; a későbbiekben szabálytalan ritmusúvá s hosszúságúvá válnak a sorok, csupán a keresztrímek maradnak meg állandó jelleggel. A vers ritmusa eredetileg más lehetett: erről árulkodik pl. a 6. sorban végrehajtott módosítás a K_1 -ben, amelynek nyomát a K_7 is őrzi. Ritmikai indítékú változásokról árulkodnak a K_1 s a K_{4-5} eltérései a 10—11. sorban.

Idegen nyelvű fordítása

Franciaul: *Le Voile*. Adaptation de Lucien Feuillade: *Anthologie de la Poésie Hongroise*. Paris, 1962. Editions du Seuil. 114. l.

138. Az Éj és a' Tsillagok [I.]

Kézirata

Saját kezű tisztázata: TF. 67b (K_1).

Ez a szöveg voltaképpen első kidolgozása a témának, amely végső megformálásban a *Lilla-dalok* közt jelent meg (LD. VIII.). Önálló versként

közlését az indokolja, hogy a költő 1793-i kötettervében maradt fenn tehát ebben a formájában kiadásra szánta.

Később — még a LD.-beli végleges átdolgozás előtt — Csokonai többször módosított szövegén, amint ezt Nagy Gábornak 1796-ban a költő „saját kézírásából” készített másolata bizonyítja, amely már nem egyezik meg egészen a K₁ szövegével: NG. 4b (K₂).

Egy szónyi eltéréssel megegyezik Nagy Gábor másolatával a vers debreceni kézírata: DebrK. R. 788. 15: 6b—7a, 14b—15a (K₃).

A LD. szövege előtt még egyszer átdolgozta a költő, amint ezt az ún. Rózsai-versek közt található változat tanúsítja: KK. IV, 12. 1. (K₄). A többszörös átdolgozásra ezúttal nem a címzett neve miatt került sor (csak a K₁-ben van nyoma egy ilyen átjavítási kísérletnek, amely a *Kedvesem*-et *Rozínám*-ra módosította), hanem bizonyára az eredetileg dal-lamra írt verset igazgatta jobban a zenéhez a költő (esetleg új, más dal-lamra alkalmazta).

Csokonai műveinek kéziratleltárain többször előfordul cím szerint a vers (ld. Kesj. N^o 2: 23; N^o 6^o: 41; N^o 7^o: 34; Kesl. N^o 5; Ktl. N^o 6: 5); ezek egy része föltehetően az első kidolgozás szövegére vonatkozik. Megvolt az ED.-ban is, autográf tisztázatlan.

Győri József birtokában is létezett egy kézírata; ld. JGy/j. 36. Az *Ég* [!] s a' *Csillagok*.

Megjelenése

A költő kiadásra szánt műveinek jegyzékein kezdettől fogva szerepelt; az EK.-on így fordul elő: „XXIV. Az *Éj* és a' *Tsillagok*. Dal. *Nota*. 40.” (A 40-es szám azt jelzi, hogy az ED.-ban a 40. oldalra tisztázta Csokonai.) Az 1802-ből való UK. adata már bizonyára a végleges átdolgozásra vonatkozik; műfaji megjelölése érdemel figyelmet: „66. Az *Éjj* és a' *Csillagok* — *Epigr.*” Rajta van az LD. tervezetein, a 8. sorszám alatt: végső kidolgozása valóban az LD.-ban jelent meg, annak VIII. verseként. A későbbi kiadások ezen a szövegen alapulnak.

Toldy a vers jegyzeteiben mint „első fogalmazat”-ot közölte a K₄ szövegét (933. h.). Ez azonban nem az első fogalmazvány, hanem későbbi átdolgozási kísérlet. Toldy pedig ismerte az első kidolgozást (K₁) is: a *Kedvesem*, illetőleg a *Rozínám* ugyanis abban fordul elő; tévedésből azonban összeeszerélte, illetve azonosnak vette a két változatot.

Az első kidolgozás szövegét önálló versként először Juhász Géza adta közre: EPM. 37. 1. Az ő kiadása nyomán közölte az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

Az 1793-ban összeállított kötetterv anyagában fordul elő, amelynek szerelmes tárgyú versei — szinte kivétel nélkül — kigondolt ötleteken alapuló fantáziaverssek. Mint szerelmes vers ez is alighanem ebbe a sorba tartozik, s ami őszinte lírai élménynek hat benne, az nem annyira a szerelem motívuma, hanem az elkeseredés, a világfájdalom. (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

Az, hogy az 1793-i VT.-ban előfordul, nagyjából meghatározza keletkezési évét.

Az első, illetőleg a második kidolgozást Toldy 1794–96 közöttinek tartotta, ezt írván a *Lilla*-beli változat jegyzeteiben: „Az első fogalmazat, melynek címe: »Kedvesem«, majd »Rozinám« (s így 1794–6 közötti) így állt [...]» (933. h.) A „cím”-e itt „címezett”-je értelemben fordul elő (a versnek minden ismert másolata azonos címmel található). A megírás időpontjára utaló „s így” föltehetőleg a *Rozina* név használatára vonatkozik: ez ugyanis a *Rozália*, *Rózsi* név változataként 1793 körül bukkan föl — tehát korábban, mint Toldy jelezte. Az is figyelembe veendő, hogy az első fogalmazványban még nem *Rozina* szerepelt: ezt idegen tintával később jegyezte az áthúzott *Kedvesem* fölé a költő. *Rózsi*, *Rózsika*, *Rozália* neve 1793 vége felé jelenik meg a költő verseiben (v. ö. *A' poétákban lakó istenség* utolsó, 18. sorával), tehát e versnek is 1793 táján kellett keletkeznie, az év közepe körül.

Az első kidolgozást Juhász Géza is 1793-ból származtatta (ld.: EPM. 312. l.); az ő időrendje nyomán sorolta az 1793 közepén írt versekhez az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Szövegkritika

A címet illetően a J. Gy. jegyzékén szereplő *Ég* nyilvánvaló elírás; a címjegyzékek és a kéziratok között némi eltérés van: az előbbieken (a JGv/j. kivételével) és kötőszó áll, a K_1 -ben, a K_2 -ben és a K_3 -ban viszont 's. A K_4 -ben a *Tsillagok* elől — talán csak figyelmetlenségből — elmaradt a névelő. A K_1 -ben a kötőszó előtt vessző van.

Az LD.-ban és kötőszó van a címben; ezt is figyelembe véve: az autográf címjegyzékeken előforduló alakot fogadtuk el hitelesnek, ahogyan Juhász Géza és Vargha Balázs is kiadásukban.

Nagy Gábor másolata (K_2) közel áll főszövegünkhöz; a helyesírási különbségektől eltekintve csak tartalmi értékű eltéréseit jelezzük, akár csak a debreceni másolatnak (K_3).

A későbbi átdolgozási kísérlet szövegét (K_4) egész terjedelmében közöljük alább.

1. K_1 : A szép a sor fölé írva, utólagosan beszúrva.

2. K_1 : *setélségre*,

K_3 : *Setélségre*;

3. K_3 : Kp. n.

4. K_1 : 's Régi Napom nem derül Égre.

K_2 : Régi Napom nem jön az Égre. —

K_4 : nem jött az égre

5. K_1 : A kéziratban az eredeti *Kedvesem* szó áthúzva, s más színű tintával — tehát nyilvánvalóan későbbi korból — föléje írva: *Rozinám*. Juhász Géza az EPM.-ban a *Rozinám*-hoz címezett, későbbi változatot adta ki, az ÖV.—ÖV.² s a MM. megmaradt az eredeti fogalmazványnál. Mi is megmaradunk az ősfogalmazvány szövegénél, mivel a *Rozina* név későbbi beírás.

6. K_1 : *Vigasztalni fogják*

K_{2-4} : *Meg tudják vigasztalni*

7. K_1 : *Óh hát fényesítsétek Éjemet*

K_{2-4} : *Ah, hát fényesítsétek Éjemet,*

8. K₁: *Ti, eggy pár*
 K₃: *Ti eggy pár*

A K₄ szövege:

Az Éj és Tsillagok.

Régi <víg> kedvem szép horizonja
<Sziürkült> Dúlt borzasztó setétségre
Egy komor éj mord gyássza [Jav. ebből: gyásszút] b é [Jav. ebből: rá] vonja.
Régi napom nem jön égre.

<Kedvesem> Kintsem szép szemei vesztemet
Megvigasztalhatják magok
Óh hát <vigasztaljátok> úzzétek mord éjemet
Ti két halandó tsillagok.

Toldy, nem egészen pontosan, így közölte e változat szövegét:

Az éj és csillagok.

Régi kedvem szép horizonja
Dúlt borzasztó setétségre,
Egy komor éj mord gyászba vonja,
Régi napom nem jön égre. —
Kincsem szép szemei vesztemet
Megvigasztalhatják magok:
O hát úzzétek el mord éjemet
Ti, két halandó csillagok!

(933. h.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az epigrammatikus ötlet alatt mintha valóságosabb élmény húzódnék — de nem annyira a második versszakban földerengő szerelmi élmény hat valódinak, hanem az elsőben kifejezett elkeseredés, világfájdalom. Ahogyan Petőfinek, megvolt Csokonainak is a maga válságos, depressziós korszaka: az 1793-ban írt *Az én Életem s a Tempefői* egyaránt erről tanúskodik.

Figyelemre méltó, hogy az első versszak nem szerelmi bánatról panaszskodik, ahogyan a hasonló szerelmes versek nyitó sorai, hanem általános elkeseredésében, világfájdalmában vigasztalásul fordul a költő a szerelem reménységére felé. S éppen ez ad valamelyes élményi hitelt az epigrammatikus ötleten alapuló versnek. Azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy a *Tempefői*-hez készült dalbetétnek: tárgyánál fogva jól oda illik az elfogott főhős ajkaira.

Ha csak képzeletbeli kedveshez szólt is az epigrammatikus ötletre épített vers: megkapóan őszintének hat. Horváth János is magával ragadó líraiságot érzett benne: „epigrammai tömörségben valódi magával ragadó lírai fordulatot tud végrehajtani (*Az éj és a csillagok*)” (Csok. 46. l.). Waldapfel József lényegében a *Lilla*-beli végleges kidolgozásáról írt, de megállapítás az első fogalmazványra is vonatkozik: „Több verse hoz vissza olyan bókolt ötletet, amely a magyar költészetben is már Balassi óta ismeretes [. . .] E versek szerkesztésének is lényegéhez tarto-

zik a Hintyben állandósága miatt kifogásolt csattanó. Van köztük egészen epigrammatikus tömörségű is, mint pl. *Az éj és a csillagok.*" (MFelv. 282. 1.)

1–4. Képes Géza a perzsa költészet sajátos szerkesztésmódjára idézte példának a végleges kidolgozás 1. versszakát; következtetése az első kidolgozásra is érvényes lehetne, de ő maga is fenntartással tekintett a perzsa hatás lehetőségére. 1793 táján, a vers fogantatásakor, még kevésbé számolhatunk a perzsa költészet hatásával. Tanulmányában Képes ezt írta: „Már Jones észrevette, és könyvének 112. lapján kifejtette a perzsa versépítés módszerének elméletét, amelyet századunk kezdetén Ferid Khám török irodalomtörténész és később Jan Rypka kiváló cseh tudós tökéletesített. É szerint a perzsa vers egyik legfontosabb alkotó eleme: az ellentét: a sor első felében kell lennie olyan szónak, amelyre a következő félsorban az előbbi szó ellentét-párja válaszol [...]”

Csokonai *Éj és a csillagok* című versében ezek az ellentétpárok ilyenformán helyezkednek el:

Életemnek fényes horizontja
Dült borzadó [így!] setétségre,
A búk mord éje gyászba vonja,
Több víg napom nem száll az égre.”

(Háfiz és Csokonai: FilKözl. 1964: 403. 1.)

5. *vesztemet*: elvesztésemet, szorult helyzetemet.

Verselése

A két négy soros versszakból álló keresztrímes kis dal ritmizálása nem egészen világos, bizonyára azért, mert dallamkövető versnek készült: a 10 a, 9 b, 10 a, 9 b, 10 c, 9 d, 10 c, 9 d képletű versnek a 6. sora csak 8 szótagú; a Nagy Gábor-féle másolat sorváltozata ezt a hibát próbálta kiküszöbölni (talán önkényesen).

A későbbi átdolgozásban (K₄) a költő 9 és 8 szótagú jambikus lejtésű sorokká alakította az eredeti verssorokat (v. ö. Elek 105. 1.).

Dallama

Azt, hogy eredetileg dallamra készült, az EK. „Nota”-jelzése, valamint a vers bizonytalan ritmusa s későbbi átritmizálásai egyaránt bizonyítják. Dallamát azonban, sajnos, nem ismerjük.

Idegen nyelvű fordításai

Francia: *Le ciel et les étoiles*. Traduit par Ch.-É. de Ujfalvy et H. Desbordes-Valmore. Paris. 1872. Pagnerre „La Hongrie”. 138. l.

Lengyel: *Noc i gwiazdy*, Aleksander Nawrocki. Antologia Poezji Wę-gierskiej. Państwowy Instytut Wydawniczy. Warszawa, 1975.

Szlovák: *Noc a hviezdy*. Emil Boleslav Lukač. Bratislava. 1976. Slo-venský Spisovateľ. „Spoved’ Dunaja” 36. l.

139. A' Feredés

Kézirata

Saját kezű töredékes tisztázata: TF. 69a—71a; Csokonai 1793-i kőtetervének anyagában, jól fölismerhető későbbi javításaival akkorról, mikor a verset *Rozália* nevére dolgozta át. A kitépett lapok miatt az 1—32. sor hiányzik (K₁).

A K₁ szövegét őrizte meg a Csokonai-hagyatékba kötött közel egykorú másolat, amely már a teljes verset tartalmazza: KK. IV, 107a—109a (K₂); a címet — *A földés* — talán idegen kéz írta fölé.

Ugyanitt megtalálható egy másik, töredékes másolata is a versnek: a KK. IV, 111a—112a kézirat (K₃) csak a 23. sortól tartalmazza a K₁ javítás előtti, eredeti szövegét.

Csokonai eredeti kéziratát másolta le *A' Feredés* címmel 1796-ban Nagy Gábor: NG.: 5a—6a (K₄). E másolat már a K₁ Rozália nevére átjavított változatáról készült, s föltűnő, hogy a K₁-ből s a K₂-ből egyaránt hiányzó 12 sornyi többletet tartalmaz (v. ö. HG. II, 20. l.).

Némi eltéréssel megvan ez a többlet a FL-ben is (1a—3b) (K₅), amely különben is figyelemre méltó szövegváltozat. (Erről bővebben a szövegkritikai fejezetben szólunk.)

Csokonai eredeti kéziratáról másolhatta le a verset szobatársa, Zilahi János: DebrK. 1173: 5b—8a (K₆).

Jókay József másolatában *A Feredés* címmel található a vers: Oct. Hung. 695: 23a—25a (K₇).

A Kazinczy hagyatékában fennmaradt másolat (MTAK. 611/I, 145a—146b) viszont alkalmasint a K₂-ről készült, amint *A' földés* címe is mutatja (K₈).

Ugyanezzel a címmel s lényegében megegyező szöveggel maradt fenn a SpK. 1728: 43—47. l. kéziratban (K₉).

Meglehetősen romlott szövege lelhető az 1805-ben Debrecenben másolt DPD-ben, *A' Feredés* címmel (320—324. l.) (K₁₀).

Lilla földése címmel lényegében a K₂ szövegét másolta le a Tóth Mihály-gyűjt.: MTAK. Mf. 2669/II, 47—51. l. (K₁₁).

Ugyane címmel, sok téves olvasattal őrizte meg a NZs. (117—120. l.) (K₁₂). *Lilla' Fördése Cs. V. M. által* címmel található a debreceni Egyetemi Könyvtárban, a Borbély János-gyűjteményben: Ms. 92/1: 36ab (K₁₃).

Lilla földése. (Euripidésből) címmel maradt fenn a Barla Szabó-gyűjteményben (Déri M. 162b: 116a—118b) (K₁₄), s hasonló címmel másolta a SpK. 135: 63—66. l. is (K₁₅). E címmel található meg az OSzK. Oct. Hung. 1115: 165b kéziratban (K₁₆), s ugyane címmel tartalmazza a magántulajdonban levő Györi Lajos-gyűjtemény (66—70. l.) (K₁₇).

Megvan egy másolata *Lilla földése* címmel a prágai EKvt. Kubelik (Széll)-gyűjteményében is: MTAK. Mf. 162/V, 98—100. l. (K₁₈).

A magántulajdonban levő Kováts Ferenc-énekeskönyvben *Egy Leány földése* címmel található (380—384. l.); ez a K₁₋₂ eredeti, átdolgozatlan szövege szerint készült, de a 99. sorral zárul (K₁₉).

A' Feredés címmel őrizi a miskolci Lévy József Tudományos Könyvtárban a Kováts Sámuel-ék.: 9139: 143—147. l. (K₂₀).

A' Fördés címmel megvolt az aradi Ilecum Vásárhelyi-féle könyvtárnak 2881. sz. kötetében is (K₂₁) (ld. Stoll 842. sz.).

Számos másolatát részben az magyarázza, hogy a cenzúra miatt nem

jelenhetett meg a költő életében, részben erotikus tartalma is vonzotta a diákságból kikerült másolókat.

Csokonai letisztázta az 1795-i ED.-ba is, de ez nem maradt ránk. Kéziratleltárai kétszer említik; a Kcsj. a „N^o 6^o Mások' írása” című fejezetben a 11. helyen, A' *Feredés* címmel, a Kcsl. a N^o 5 köteggben *Feredés* utalással. Volt egy kézirata Csokonai barátjánál, Puky Istvánnál is (ld. Puky/j. 25.).

Megjelenése

A VT. szerint a költő már 1793-ban eltervezett kötetében ki akarta adni, majd ennek elmaradása után 1795-i kiadási tervében foglalkozott vele. Az EK.-ra így vette föl: „XLI. A' *Feredés*. Dal. *Nota*. 75.”, s mint volt róla szó, az ED.-ba is letisztázta (a 75. oldalra).

Később sem mondott le kiadásáról: Az ÜK.-on a 10. helyen így található: „A' *Ferdés*. Originalis Oda. — Oda.” Később az *Ódák*-ba szánta (ld. Mfj. *Ódák*. 4., *ÓD/t* II, 6.), de végül is átosztotta a *Lilla*-ba. A cenzúra miatt azonban nem jelenhetett meg: „[Budán] Madarassy Ferencz censor 1803 február 17-iki véleményében nemcsak a kassai törléseket helyeselte, hanem maga is törlendőket jelölt ki, pl. A' *feredés* egészen.” (Ferenczi 125. l.)

Tábori Kornél ide vágó jegyzetei megalapozatlanok: „Arról sem maradt följegyzés [ti. kéziratról], ami Bécsben »sülyedt el«. Már Toldy (Schedel) Ferenc, az Akadémia egykori főtitkára 1844-ben ötvennél több olyan Csokonai-munkát jegyzett föl, amely elveszett. Néhány alkotását pedig szándékosan elveszejtették. Ilyen volt: A *feredés* (originalis cantata). — Vályi Klárára. —” (Tábori Kornél: *Régi dímák és gavallérok* — Csokonai elveszett művei. — Tolnai Világlapja. 1923. 12. sz. 12. — 13. l.)

Amire Tábori utal, az Toldy jegyzékének 126. tétele: „A *ferdés*. Originalis cantata. Elv.” Toldy forrásában, az ÜK.-on ez így található: „10. A' *Ferdés*. Originalis Oda. — Oda. — 11. Ismét a *Ferdés*. Originalis Cantata. — Oda.” (A dőlt szedésű műfajjelzés Csokonai kezétől. A 11. tétel esetleg a K₅ változatát takarja.)

Tóth Mihály másolatában ezt olvashatjuk: „Csokonai Vitéz Mihály munkája melyet a' *Lilla* könyve között kellett volna ki nyomtattatni, de a Censor le huzta, minthogy igen elevenen festi le a *Lilla* szeretőjének fordását. 6^a Martii [1807] Leirta T. M. m. k.” (51. l.)

A verset először Toldy tette közzé (729—731. h.), ezzel a jegyzettel: „Megjelent első alakjában Gessner *Dafnisa* m. fordításában [...]; innen javítva *Lillába* [...], honnan kimaraszthatott. Itt Csokonainak (egy részt sajátkezű) példányából közöltetik.” (953. h.) A jegyzet első mondata arra vonatkozik, hogy a vers prózai parafrázisa 1797-ben megjelent Csokonai barátjának, Nagy Sámuelnak Gessner-fordításában: *Dafnis*. — *Az első hajós*. Pozsony, 1797. 29—30. l. (V. ö. CsEml. 193., 585—586. l.). Erről maga Csokonai emlékezett meg a LD. előszavának kihagyott részletében: „egyszer egyik darab készült, másszor másik, és nem azzal a renddel, a milyennel e könyvben látni; némelyiket még 1793-ban csináltam, ilyen a XVII.-dik dal, vagyis a *Tanúnak hírott Liget*, mely a Campe magyarra fordított *Psychológia*-jának ajánló levelében és a XXXVIII.-ik, azaz a *Ferdés*, melynek egy része a Gessner *Daphnissában* paraphrasizálódott” (HG. I, 444. l.).

Toldy a 33. sortól nyilvánvalóan a K_1 -et használta, erre vonatkozik az a megjegyzése, hogy „Itt Csokonainak (egy részt sajátkezű) példányából közöltetik” (953. h.). De nem egészen az eredeti szöveget adta ki, hanem annak később módosított, Rozáliára alkalmazott változatát. Arról nem ír, hogy a K_1 -ből hiányzó kiegészítést honnan vette, de mint megállapítható, a helyenként eltérő szótagszámú és szövegű K_2 -öt használta föl (ám annak a K_4 kézirrattal rokon többletsorait már nem adta ki, mivel azok nem voltak meg a K_1 -ben).

Lényegében Toldy szövegét adta ki újra a HG. is, ezt a lapalji jegyzetet csatolva hozzá: „A spataki könyvtár 1728. sz. kéziratoss versgyűjteményében a szöveg itt-ott némini eltérést mutat.” (HG. II, 28. l.) Ezen fölül közölte a HG. a K_1 -ben s a K_2 -ben található 12 soros többletet is, e megjegyzéssel: „Az alábbi 12 sort a Magy. Tud. Akadémia 30. sz. kéziratoss kötetének 263. lapjáról közöljük. Ugyancsak benne van a Magy. Nemz. Múz. Fol. Hung. 893. sz. kötetében is az 5. levelen. E sorokat valószínűleg Toldy húzta keresztül e másolati példányban. E 12 sorból 8 sor csekély eltéréssel *A patyolat* c. versben is előfordul.” (I. h. 30. l.) Az MTAK. 30. sz. kéziratoss kötete nem más, mint Toldy másolatainak gyűjteménye (ToldyM.), s egyértelműen bizonyítja, hogy az OSzK. 395. alapján (K_2) adta ki szövegét. Csak az nem érthető, miért ezt a szöveget választotta alapul, mikor az ismertetett 20 kézirat közül egyedül ez az, amely elűtő szótagszámú sorváltozatokat tartalmaz, olyan variánsokat, amelyeknek nincs nyomuk a költő eredeti kéziratáról készített másolatokban (K_1 , K_2), de a többiben sem.

A FK. ugyancsak Toldy szövegét közölte, s ezen csak Juhász Géza változtatott az EPM-ban, mikor a vers K_1 -ből hiányzó elejét nem a K_2 , hanem — kéziratoss hagyatéka szerint is — a K_2 alapján közölte.

Vargha Balázs az ÖV.—ÖV.²-ben s a MM.-ban szintén ezt a szöveget adta közre a vers 1793-ból keltezett első kidolgozásaként, de 1803-ra dátumozva önálló versként kiadta a Toldy-féle, Rozália nevére alkalmazott változatot is. Ez azonban így semmiképpen nem indokolt, amint a szövegkritikai részben bővebben szólunk róla.

Keletkezése

Keletkezése évét maga a költő adta meg, ez esetben a LD. már idézett előszavában. De az is az 1793. év mellett szól, hogy a VT.-ban már benne volt saját kezű tisztázata. Fantázia-vers volta s a Gessner idilljével való kapcsolata szintén ezt erősíti. (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az autográf K_1 , ennek hiányzó sorait (1—32.) a K_2 -ből pótoltuk.

A többi másolat lényegében megegyezik a K_1 , illetve a K_2 szövegével, csupán a K_2 mutat — eltérő szótagszámaival — kivételt.

Feltűnő, hogy Toldy éppen a Losonezi Farkas Lajos-féle gyűjteményből, a K_2 -ből egészítette ki a K_1 -et, holott látnia kellett, hogy annak szövege a továbbiakban számos helyen eltér az autográf tisztázattól. Eljárú-

sának az lehet a magyarázata, hogy a Farkas Lajos-féle gyűjtemény (amelyet fedele színéről „piros codex”-nek is nevezett) több Csokonai-vers eredeti, ősfogalmazványát őrizte meg. Ez a másolat 12 többletsort is tartalmaz; ezeknek hitelessége iránt kétségünk támadhatna, ha nem fordulnának elő némi eltéréssel Nagy Gábornak Csokonai eredeti kéziratáról készített másolatában is.

Az eltérő szótagszámnú szövegváltozatokat illetően pedig arra gondolhatunk, hogy mivel Csokonai az EK. szerint dallamra írta versét, itt valamely más dallamra énekelt változatról van szó.

A K_5 változathoz tartozik még az is, hogy Vargha Balázs — fölfekezve, hogy Toldy szövegének eleje eltér a K_2 -től —, a Toldyban talált (*Rozália* nevére alkalmazott) verset új, önálló változatként közölte az 1803. év termésénél az ÖV.²-ben s a MM.-ben. Toldy kiadásának forrását Vargha nem kutatta föl, s így nem fedezhette föl, hogy a K_5 egész szövege fontos változat. Vargha közlése így egészen felemás: 1—32. sora a K_1 -ön (illetőleg Toldyn), a 33.-tól végig pedig a K_1 -en, illetőleg annak *Rozália* nevére átdolgozott változatán alapul. E változatnak az 1803-i év termésében önálló versként való közlése teljesen indokolatlan: *Rozália* nevére 1797 körül alkalmazta versét a költő; igaz, hogy a *Lilla*-dalok közé is föl akarta venni — bizonyára *Lilla* nevére alkalmazva: ez a változat azonban nem maradt ránk. Filológiaiailag itt csak annyit tehetünk, hogy a megfelelő kötetben, a *Lilla*-ciklus ismertetésénél utalunk arra, hogy eredetileg a LD. II. könyvének XXXVIII. verseként is szerepelt volna.

A K_8 szövege viszont megérdemli — sortöbbleteinél fogva is —, hogy mint érdekes és fontos variáns főváltozatként itt a jegyzetekben közöljük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a változat semmiképp nem készülhetett 1803-ban: közel egykorú lehet magával a K_1 szövegével.

A vers címe — ami a K_1 -ről hiányzik s a K_2 -n pontatlan — az EK. alapján közöljük.

1. K_2 : Kp. n.; em.
2. K_2 : *rosabokor* A K_1 megfelelő szava szerint em.
4. K_2 : *nezzetek* em. Kp. n.; em.
5. K_2 : Kp. n.; em.
8. K_2 : Kp. n.; em.
- 10—11. K_2 : Kp. n.; em.
14. K_2 : Kp. n.; em.
15. K_2 : *Nini* em.
- 16—20. K_2 : Kp. n.; em.
21. K_2 : A lap sérülése folytán az utolsó két betű hiányzik; em.
22. K_2 : *Oh* A másoló elírása lehet az ide illő *Ott* helyett, amit a K_2 is igazol; em.
- 22—24. K_2 : Kp. n.; em.
- 25—28. K_2 -ben a sorok tagolás nélkül vannak beszúrva, mi tördeltük őket sorokká.
25. K_2 : *rosakon* A K_1 megfelelő szava szerint em.
26. K_2 : *rosái* em. Ld. a 25. sor megjegyzését.
27. K_2 : Kp. n.; em.
28. K_2 : *g / = meg /* Kp. n.; em.
29. K_2 : *rosafa* em. Kp. n.; em.
- 31—32. K_2 : Kp. n.; em.
33. K_1 : *ti <ide>* Az úth. szó fölé írva későbbi javításként: *lesve*

Ennek megfelelően az eredeti *vigyázzatok* is átjavítva:
vigyázzatok

34. K₁: *ott* az [← az utóbbi szó későbbi javításként beszúrva]
a' *ti* <igéző> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *szép*
36. K₁: *rozs* em.
41. K₁: <Ah, bár> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *Vajha*
44. K₁: *szemeim!* <sz> *mít látok* Értelmem szerint em. <ah!> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *jaj*
52. K₁: *Az én* Későbbi kézzel átjavítva így: *Ah! Én*
53. K₁: *Vissza* <fordúlt> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *nézett*
- 55., 60. K₁: <Kedvesem> Későbbi kézzel az áth. szó fölé írva: *Rozáliám*
62. K₁: *ah* Későbbi kézzel átjavítva: *jaj*
66. K₁: <ti> Későbbi javításként az áth. szó fölé írva: *ám*
94. K₁: *mint* A sor fölött beszúrva: föltehetőleg az átdolgozáskor. A K₂ már így tartalmazza: *hozzá mí* [= *mint*] *todúlnak* A K₃-ban: *hozzá h* [= *hogy*] *tódulék* [= *tódulnak*]
103. K₁: *ostmány* Az íráshibát em.
105. K₁: <tördellek> Későbbi javításként fölé írva: *gázollak*
108. K₁: *Ah* Későbbi kézzel átjavítva: *Oh*
- 109: K₁: *Ah* Későbbi kézzel átjavítva: *Jaj!*

A következőkben mint főváltozatot közöljük a K₃ szövegét, ritkított, illetve félkövér szedéssel utalva az eltérésekre:

A' Feredés

- Ni szemeim! ide nézzetek*
Ni e' Rózsabokor hirtelen
Mint megrezzent ott a' vízszélenn:
Ni szemeim! ide nézzetek.
- 5 *Ni mint me g b i l l e n t e n e k*
Levelei 's Ágai,
Törisse 's virágai
Hogy összeverődtenek.
Illatozó biborának
- 10 *Pompáji elszóródának:*
Némellyek im elterültek
A' Dudváknak szárain,
Mások játsznak az itt lengő,
És játszadozva kerengő
- 15 *Zaphirek nek szárnyain.*
Ni, ni, most vigyázzatok! —
De fényetek hogy rezeget pislogva,
Hol összevonul, hol düllyed,
Most repes k a t z é r pattanással forogva,
- 20 *Majd rettenve v a k gödrébe süllyed: — —*
Tán b i z Istent láttatok?
Ne zárjátok bé Ablakotokat!
Ott nem haragos istenség látszik,
Ne féljetek, — ottan egy szép Nímfa játszik:
- 25 *Nyissátok meg t s a k Ablakotokat!*
A' rózsákonn álul fénylenek

- Sokkal szebb rózsái,
 Pírosló ortaljai,
 Mellyek titeket úgy megigéztenek —
 30 Ah boldog kis Rózsafa,
 Be' nyájas Nimfa
 Nyugszik most alatta árnyékoknak!
 Ah, végy be engem egyik Ágodnak!
 Ti pedig szemeim! lesve vigyázzátok,
 35 Mít akar ott a ti szép Nimfátok!
 Ni, ruháit levetette,
 'S a' Rózsa tövére tette;
 Maga indul: Most már, **Óh** most nézzetek!
 A' Nézés istene legyen véletek! —
 40 Ahol megy! — **Óh** melly égi képnek kell lenni,
 Melly távol is Grátzia ként kezd jelenni! —
 Vajha láthatná [!] mi szép
 E halhatatlan kép!
 Ah, fordulj csak erre, szép Istenné! — — —
 45 Egek! mi tsuda! — ah szemeim! mit láttok?
 Mint reszkettek?
 Mint meredtek?
 Mint fellobbanátok? —
 Már kipattanátok,
 50 'S tán golyobiskátok'
 A' nézés már tövestől kivenné? —
 Ah, mit látok, irgalmas Egek!
 Az én kintsem . . . Alig pihegek.
 Visszanézett szép Galambom, visszanézett,
 55 'S szememet
 Szívemet
 Lelkemet,
 Mindent megigézett.
 Az én kintsem fut amott! —
 60 Ah, miként dobog szívem belől!
 Ah, mint olvadok minden felől!
 Jaj Egek! — jaj, elfogyok!
 Ne hagyjatok, — mindjárt lerogyok:
 Az én kintsem fut amott!
 65 Ötlet — ötlet láttam ott!
 Ahol mégy! — Jaj mit látok — — Meztelen!
 Irigylem e' vidékeknek ezt,
 Hogy látják, a' mi engem öl és éleszt,
 'S szerel mes társaimná lesznek ilyl hirtelen. —
 70 De tsalódom. — Ti láttok testén
 Valamelly leplet: — de ah melly ritka
 Az a' fedél, melly alatt van szívem kies titka,
 'S melly lebeg boldogságonnak Édenén.
 Mert imé a' szövött kód alatt
 75 Kilátszik benne minden falat;
 Sőt égi szépsége ebbenn
 Fénylik sokkal díszesebben:
 Mint a' Napnak tündöklő tekinteti

- Mikor setét felhőkből kivetkezik,
 80 Kiderül, 's magát szebbenn kedvelteti,
 Ha tsak vékony ködök fedezik. —
 Oszolj széllyel, kis Pamutköd! tisztulj fel,
 Ne fogd bé Napomat, vigály fellegetskel!
 Bár tégedet drága Pénzért tanult kezekkel
 85 Szövítt is Kasmirban a' legszebb Menyetske.
 De ha figyelemmel nézitek,
 Azonn keresztül is szemlélhetitek:
 Miként pirosolnak,
 Mikor meghajolnak,
 90 Kartsú szárai,
 Kerek tzombjai,
 A' mellyeket főhajtvá
 És után n o k sohajtva
 Tsókolnak magok
 95 A' szép virágok. —
 Vajha én most, vajha Virág lennék,
 Én is ilyen komplementet tennék!
 Ni a' vékony Patyolat'
 Bár a n y felhője alatt
 100 A' szerelmes Zafírek mint enyelegnek:
 Ah, ezt mint irigylem e' jütszi seregnek!
 Némellyik d e l i lábára tekergődzik,
 A' m á s i k kies mellye alá rejtődzik,
 A m a z márvány oldalára könyököl:
 105 Ah, a' szerelemföltés, ah, majd megöl! —
 Vajha én most, vajha Zefír lennék,
 Én is a' legszebbik helyre mennék.
 De látjátok, már a' f o l y ó v í z b e lépett,
 Melly kettőssé teszi e' gyönyörű képet.
 110 A' hízkeldő habok hozzá tódulnak,
 'S farkok' tsóválva szép lábához simúlnak;
 Vetélkednek, hogy az első mellyik legyen,
 Melly néki udvarlást tsókolással tégyen.
 Már a' szárait,
 115 Már a' térdeit.
 Már a' Tzombjait,
 És tzombtöveit
 Nyelik el a' v a k m e r ő habok:
 Ah, távozzatok, p a j z á n habok!
 120 J a j már-már megöltetek,
 Szerelemtűsökká tettetek:
 Oh már alig látom szép Mejjét,
 J a j, mint c s o k o l g a t j á k nyug a l m a m' helyét! —
 Vajha én most, vajha egy Hab lennék,
 125 Én is szerelmes testén pihennék!

Mint látható, a K₁-hez képest 14 sorral hosszabb a vers; ez a többlet
 elsősorban onnan adódik, hogy a 73. sor után még 12, amonnan hiányzó
 sor következik. A 119. sor után kettő ugyan hiányzik a K₁-hez képest, de
 a sortördelésből adódó többlet folytán ez számszerűen nem jelentkezik.

A 74–85. többlet a Nagy Gábor által másolt K₄-ben is megtalálható, de figyelemre méltó eltérésekkel, amelyeket álló szedéssel jelzünk:

A z é r t e' szövött kód alatt,
 Ki láttzik benne minden Falat;
 Sőt mennyi [= mennyei?] szépsége ebbenn
 Tündöklík sokkal díszesebbenn:
 Mint a' Napnak Fényes Tekinteti
 Mikor a setét felhőkből kivetkezik,
 Ki derül, 's magát szebben kedvelteti,
 Ha tsak vékony kódók fedezik.
 Osszolly szélllyel, kis Pamutköd! tisztúllj fel,
 Ne fogd bé Napomat kis Fellegetske
 Bár tegedet [!] drága Penzért [!] tanúlti Kézzel
 Szövött a z A' sia i leg szebb Menyetske.

E részlet kétségtől Csokonaitól származhatik, s elhagyására azért kerülhetett sor, mivel A' Patyolat című, hasonló tárgyú versében — kisebb eltérésekkel — szintén ott található.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A fürdőző kedves az antik idők óta a reneszánszon s a barokkon át kedves témája a képzőművészetnek s a költészetnek egyaránt: jó ürügy s alkalom a női szépség — többnyire erotikus színezetű — ábrázolására. Csokonai akár Torquato Tassónál is (akitől olasz tanulmányai elején már fordított: A' Babérvessző, A' szökevény Amor) találkozhatott ilyen leírással a *Gerusalemme liberata*. XV. énekében, az 59–62. sorban. (A párhuzammal foglalkozott Imre Sándor: [OLKölt. 80. l.], elmarasztalva Csokonait „testiebb, ledérehb” leírása miatt). A magyar költő azonban 1793 körül még aligha forgatta Tasso nagy hőskölteményét, bizonyára csak később ismerkedett meg vele.

A magyar reneszánsz nagy költőjénél, Balassi Bálintnál is találunk ilyen leírást, bár ezt sem igen ismerhette még Csokonai (v. ö.: *Kiben az Coelia feredésének módját írja meg*. Balassi Bálint összes művei I. Összeállította Eckhardt Sándor. Budapest, 1951. 126. l.)

Viszont jól ismerhette Zechenter Antalnak egy antik anakreontikontól készített fordítást, amely A *Tányérról Vénusnak képével* címmel 1785-ben jelent meg: "Ki keze faragta | Ez Ezüst tányérra | Tengernek habjait? | Kinek bölts Elméje | Húgván az Egekre | Vénusnak tagjait? | Melly mesterségesen, | Formálta 's ékessen | Meztelen testét! | Szemüinktől ragadván, | Habokkal takarván, | Szemérmetes Részét. | Moh-gyanánt fenn lobog, | Méltósággal mozog, | A' Tengernek színén; | Piros tetsze felott, | Fejér Nyaka mellett: | Habokat el-fizvén [...]" (Zechenter Antal: A' magyar Anakreon. Prága. 1785. 63–64. l.)

A fürdő kedves ábrázolása a rokokó költészetének s festészetének egyaránt kedves tárgya. Már Fürst Aladár figyelmeztetett rá, hogy a rokokó Csokonai által is sokra tartott jellegzetes svájci írójánál, Solomon Gessnernél is helyet kap a fürdőző nimfa leírása. Volt róla szó, hogy Gessner *Daphnia*-át Csokonai jó barátja, Nagy Sámuel fordította magyarra, s adta ki Pozsonyban 1797-ben, ahogy arról is, hogy a *Lilla* előbeszédének egyik, utóbb elhagyott mondatában Csokonai utalt arra, hogy az ő versé-

nek prózai parafrázisa került bele a fordításba. Fürst Aladár erről ezt írta: „nem mondható, hogy Nagy [Sámuel] seholsem találta el a beszéd érzelgős hangját, a leírások festőiségét; előadásában helyenként van valami magyaros zamat: de gyanakszom, vajjoh ezekben nem az ő barátjának, Csokonainak keze járt-e közre. Ezt annál inkább feltételezhetjük, mivel egy ilyen hasonló esetről van tudomásunk Daphnis I. énekében. Nöet [!] dala nagyon szabadon, de szépen, a fürdőnympha testi bájainak, a hullámok csintalan játékának kiemelésével van lefordítva. És ime ez nem egyéb, mint Csokonai »Feredés« című versének, mely Gessner ezen helye után íródott, rövid paraphrasisa” (ItK. 1900: 187. l.). S ugyane tanulmányában részletesen is foglalkozik a párhuzamokkal: „Csokonai maga, mint egyik legkorábbi versét említi a »Feredés« címűt, melyről fent Nagy S.[ámuel] fordításánál már szó volt. Ezen jól láthatni, mi módon hatott némely költői hely Csokonaira és mi módon használta ő azt fel. Csokonai olvasta Gessner Daphnisát, melyben előfordul Næet dala, hogy egy fürdő nymphea kaczerkodik a vízi emberrel. Az a néhány szó, melyet a szerelmes Næet mond: »Wie schön bist du, Nymphe! wie rund, wie weis ist dein Busen; wie glänzend, wie weis deine Hüften! wie hupfen die Wellen um die runden Knie, als ob sie versuchten, noch höher zu hupfen« — — — annyira megragadta az élénk és meglehetősen érzéki képzeletű ifjú Csokonait, hogy egy ilyen meglesett fürdési jelenetet mindjárt 112 sorban ki is dolgozott. Mi maradhatott ebben Gessnerből? A censuránál azonban nem tetszett a meztelenségnek és érzéki gondolatok [!] e gazdag képe, és azért 1802-ben, mikor Csokonai e versét javítva Lillá-ba akarta felvenni, kimarasztotta. Csak Toldy említett kiadásában található a különben szép költemény.” (I. h. 324. l.)

Vargha Balázs, úgy látta, hogy Csokonait nem közvetlenül Gessner leírása ihlette: „Gessner szövege kiváló alkalmat adott Nagy Sámuelnek e parafrázis beillesztésére.” (CsEml. 585. l.) Mivel a következőkben Vargha Franz Kollmann 1777-i kolozsvár-nagyszombi kiadását nem egészen pontosan idézi, hitelesebb forrásból idézünk:

„Da Næet im Wasser auf seinem Wasserkrug lag, da fiengen die Wellen an, schneller zu hüpfen, da hub er das nasse Haupt, mit dem träufelnden Schilfranz empor, und rieb das Wasser aus den Augbrauen, und sah, und sah da eine Nymphe, die ins Wasser gestiegen war. Wie, schön, (so sagte er leis) wie schön bist du, Nymphe! wie rund, wie weiss ist dein Busen; wie glänzend, wie weiss deine Hüften, wie hüpfen die Wellen um die runden Knie, als ob sie versuchten, noch höher zu hüpfen! Ach! Nymphe! so seufzte er, und stieg ans Gestad. Die Nymphe sah ihn, und floh, er folgte ihr schnell wie ein Reh, sie floh über die Blumen wie ein Zephir; keuchend konnte er kaum rufen: Ach Nymphe! warum fliehst du mich? . . .” (S. Gessners Schriften. II. Theil. Daphnis. Wien. 1765. 29 — 30. l.)

Vargha a párhuzamos helyekről ezt írta: „Nem tudjuk bizonyossággal [!] eldönteni, hogy a *Daphis* [!] szövegének és Csokonai versének rokonsága (wie hüpfen die Wellen und die runden Knie — A' hízelkedő habok hozzá mint tódolnak stb.) közvetlen Gessner-hatásból fakad-e, vagy csak Nagy Sámuelnek jutott eszébe a német szöveget olvasva a jóllismert Csokonai vers. Mi az utóbbit tartjuk valószínűnek.” (CsEml. 586. l.) Ezzel szemben Császár is úgy látta, hogy Csokonai A' *feredés*-ben „Neäthus rövid dalát (*Daphnis* I. könyv) egész költeménnyé fejlesztí” (NémK. 57. l.). Mi is úgy tartjuk, hogy Gessner műve adott indítást Csokonainak a népszerű tárgy költői feldolgozására.

Kastner Jenő Gessneren kívül utalt Tasso *Amintá*-jának párhuzamos helyére is, amelyet Csokonai szintén lefordított, továbbá hivatkozott a *Les bergères au bain* című idilljére Berquinnek, kitől Csokonai szintén fordított (ld. ItK. 1922: 51. l.; v. ö. Pelle 51. l.). A Gessner-utánzó Arnaud Berquintől (1741–1791) Pelle még több hasonló tárgyú, „barokk-érzéki-ségű” idillt idézett, így a *L'agneau*-t, „amelyben a költő a fürdőző Lise kellemetlen helyzetét rajzolja” (50–51. l.). A már említett *Les bergères au bain* című idillben Iris és Égle fürdés közben mesélnek egymásnak szerelmük történetét, de egy szomjas őz megzavarja beszélgetésüket. A párhuzamról Pelle ezt írja: „Csokonai. [...] sokkal merészebb, mint Berquin. Nála Rozália fürdése van bőven leírva, míg Berquin idilljében inkább a két pásztorleány szerelmi története áll középpontban s a fürdés csak keret.

Berquin említett idilljei Csokonai erotikus hajlamainak táplálékul szolgálnak, ámbar a fiatal költő fejlődő ízlését inkább az olasz pásztorköltészet befolyásolja.” (1. h.)

Mivel Csokonai az olasz költészettel már 1792–93-ban megismerkedett, a franciát viszont eredetiben csak valamivel később kezdte forgatni, időrendi okokból is úgy látszik, hogy elsősorban Gessner és az olasz költők terelhették figyelmét erre a népszerű, szinte „nemzetközi” rokokótémára. (Különbösen a *Les bergères au bain* Csokonai saját kezű másolatában is megtalálható több Berquin-idill másolata között, közvetlenül Metastasio cantatáinak prózaafordítása után: Műf. 135b–138a. Mivel pedig a Metastasio-fordításokat Csokonai föltehetőleg 1792-ben készítette, lehetséges, hogy Berquin idilljeit már 1793-ban, tehát A' Feredés írása táján másolta le.

Egyébként James Thomson (1700–1748) híres évszakeiklusában (amelyet Csokonainak is ismernie kellett), a nyár leírásában szintén előfordul egy hasonló jelenet, mikor Damon meglesi a fürdőző Musidorát (ld. *The Poetical Works of James Thomson*. Edinburgh, 1868. 75 kk.; v. ö. Peisner 21. l.).

De a magyar irodalomban közvetlenül is találkozhatott a témával költőnk. Harsányi István is említi Ányos Pálnak egy rokon témájú versét: „Ilyenféle címek után: *Kupidó sárú bokorból lövi nyíllát egy szívre, Egy Grácia jerdik; egy bokor mellől alattomban nézi egy ifjú*: leginkább sablonos, a rokokó szellemességtől messze álló kidolgozásokat találunk. Az utóbbi:

Ó szerencsés habok, miként örülhettek,
Hogy annyi szép titkot bátran szemlélhettek!
Vajha szabad volna Szalmácziszt követnem,
S magamat szerelem tengerébe vetnem.

Érdemes összehasonlítani, hogy a rokokó-költészet fogásaival mit tud csinálni e témával egy Csokonai?” (Harsányi: Rok. 25. l.)

Itt meg kell jegyeznünk, hogy Csokonai Ányos versét aligha ismerte: bár Batsányi közlése szerint az „Érzékeny gondolatok” címet viselő epigrammagyűjtemény 1779-ből való, de Ányos verseinek Batsányi-féle 1798-i bécsi kiadásából ez az epigramma hiányzik. Hiányának okát Abafi Lajos magyarázta meg, aki elsőként közölte a verset (ld. *Ányos Pál költeményei*. Jegyzetekkel és életrajzi essayvel ellátott bővített új kiadás. Kiadja Abafi Lajos. Budapest, ó. n. Magyar Könyvesház. 4–5. sz. 84–85.

és 119. l.). Az éppen föltehető, hogy Csokonai kéziratból ismerte Ányos 1779-i versét, de nincs szükség erre a föltevésre: mindketten egy Európaszerte igen divatos rokokó témát dolgoztak fel. A vers ihletői között számba kell vennünk Gy. Tsépany Istvánnak Uz nyomán készített *Álom* című versfordítását is, amely Kazinczy Orpheusában jelent meg:

Álom! mit kerítél szemem' tzirkalmára?

Örömönnök mia is alig van határa!

[...]

Chloém feredéshez éppen le-vetkezett.

És már egygy ingénél egyebe nem vala,

A' melyet szabadon Zefir hordoz vala. —

(Orph. II, 186—187. l.)

Csokonai leírásának fantázia voltára már Harsányi is rámutatott: „S végül is abban az illúzióban ringatja magát a költő, hogy valóban látja, hallja, amit leírt. Egész fantáziája benépesül, mindent megjelenít és meg-elevenít. Ilyen modorban van írva többek között *A feredés* is, aminek idézem néhány sorát — az eddig említett hasonló témájú versekkel való összehasonlítás céljából. »Ni, szemeim! ide nézzetek!« ezzel kezdődik a vers s mindvégig a szeméhez beszél, azokat hívja fel a gyönyörű látványosság figyelésére, s mint valami filmet, úgy pergeti le előttünk az egész jelenetet.

Nézd a vékony patyolat [...]

[Idézi a vers 82—89. és 94—95. sorát]

Láthatjuk e példából azt is, hogy sokszor bizonyos tettető, kényeskedő hang vegyül az ilyenféle, szerelmi érzést mímelő versekbe.” (l. m. 35—36. l.)

Klenner úgy látta, hogy a rokokó mesterkéeltségével szemben „a preromantikus Csokonai” érzései átéltek, őszinték, bár — éppen e versével kapcsolatban — azt is jelezte, hogy a rokokó esinált játékosága alól ő sem vonhatta ki egészen magát: „Ő már tud őszintén és mesterkéeltség nélkül írni. Igaz, játszik ő is a verssel, meglesi ő is kedvesét, amint alszik, vagy fürdik, hiszen széleskörű olvasottsága megismertették vele a rokokó-költészet minden csinát-binját.” (Klenner 41. l.)

A diákokokó „erotikus vágy-költészet”-ének jellegzetes darabját látta a versben Otrókosi Nagy is (64. l.)

Csokonai maga — nyilván a kordivatnak is engedve — még kétszer nyúlt e témához: *A' Patyolat* és *A Duna nimfája* (eredetileg: *A' ferdő Nimfa* [ld. Kesj. N° 10° Fragmenták. 23.]) című verseiben.

A téma hazai népszerűségét mutatja a Csokonai-epigon Kovács Józsefnek *Fanni fürdése* (illetőleg: *Egy Leány fürdése*) címmel másolt verse (ld. NZs. 226—228. l., OSzK. Quart. Hung. 962: 9ab; stb. V. ö. Alszegehy: *Epigon lírikusaink*. ItK. 1917: 428. l.; ld. még: Trencsényi Károly: *Egy régi kéziratok anthologia*. ItK. 1929: 354. l., Dorogi—Ortutay 40. l.). Kovács verséről Harsányi István is megemlékezett: „A finom pikantéria iránt kiváló hajlama van [Kovács Józsefnek]. A fürdő szép megfoglása, ez a kedvelt rokokó téma, nála már egészen ez ízlés ruhájában jelenik meg. (*Fürdőt*) Ányos óta nagy haladás történt a kifejezés terén. [Idézi egy részletét.]” (l. m. 27. l.)

A cenzor — mint volt róla szó — törölte. Az új magyar líra viszont mint „a magyar költészet egyik legmerészebb versét” üdvözölte (ld. Juhász Gyula: *Csokonai*. Szeged és Vidéke. 1904. dec. 24.).

Maday a vers „egymásra perdülő pusztá mondatai”-t emelte ki (29. l.); ugyancsak a stílus oldaláról értékelte a verset Julow Viktor is (ld. MlT. III, 222. l.). Gyenis Vilmos a költemény barokk és rokokó elemeit méltatta (ItK. 1973: 703—704. l.), Zalabai Zsigmond pedig „játékos, finom műtű rokokó” alkotást látott a versben (*A vers túloldalán*. Tanulmányok. Bratislava, 1974. 78. l.)

63. *Irigylem e' Vidékeknek ezt*: mai nyelvhasználat szerint az *irigylet*-től, -től raggal jár.

81. *Kompliment* (lat.): bók.

82. *patyolat*: régi jelentése szerint itt: 'fátyol'.

83. *Vigály* (táj.): ritka, ritkás.

85. *irigylem e' játtzi seregnek!*: v. ö. a 63. sor jegyzetével.

87. *kies* (rég.): kedves.

110. Egy múlt századi „köznépi dal”-ban bukkan föl hasonló motívum; a Duna partján kedvese után sóvárgó legény sóhajtja:

Volna hajóm a' Dunán, Erte mennék szaporán,
Volnék hal! be örömet Átölehném a' kedvest.

(Közhasznú és Mulattató Nemzeti vagy Hazai Kalendárium. 1831. lapszám nélkül.)

Verselése

Az EK. határozottan jelzi, hogy a vers dallamra készült; két eltérő ritmusú változata is ebből magyarázható, ahogy változatos unikum-strófája is. E veressel kapcsolatban írta Julow: „Remekelt nagylélegzetű, sokszorosán összetett unikum-strófáival is, megújítva ezt az eredetileg pusztán dekoratív célú, különbe barokk képződményt” (MlT. III, 223. l.). (V. ö. V. Szendrei: 80—81. l.)

Dallama

Bár az EK. szerint dallamra íródott, egykorú dallamát nem ismerjük, s a másolatgyűjtemények is már dallam nélküli versszöveggént másolták.

140. A' Vatsora. Fabullhoz

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: TF. 72b. (K₁). Erről készített másolat: FL. 4ab (K₂). A K₂-vel lényegében azonos a MTAK. Mf. 162 I, 385. l. (K₃) másolat, Cs. V. M. névbetűkkel.

Csokonai kéziratleltárai közül a Kesj. utal rá: „Nr^o 2^o Aranyos Csomó. 25. <A' Vatsora.>.” Az ED. tartalomjegyzéke 28. sorszám alatt utal a vers elveszett tisztázására.

Megjelenése

Csokonai kiadásra szánta: korai és későbbi címjegyzékein egyaránt előfordul; az EK.-on: „XXVIII. A' Vatsora. Epigramma. 53” (az 53-as szám az ED. oldalszáma); az Új katalóguson: „138. A' Vatsora, Catullusból.” A Mfj.-en az „Apró Fordítások” című fejezetben. „2. 25. 4' Vatsora.”

Kiadásra azonban a költő életében nem került.

Először F. L. [= Farkas Lajos] adta ki a Hasznos Multságok 1834. évfolyamában (24. sz. 188–189. l.), bizonyára a FL. alapján (v. ö. Cs/ÖM. I, 291. l.). Kötetben elsőként Toldy adta közre a K₁ szerint (bár a K₂ szövegét is ismerhette): 734. h.

A későbbi kiadások Toldy közlésén alapulnak: HG. II, 36. l., FK., EPM., ÖV. – ÖV.², MM.

Keletkezése

Csokonai viszonylag kis számban ránk maradt latin fordításainak egyike. A késői évek három Horatius-ódája s a gyakorlati célú *Georgica* magyarítása mellett a kezdő években több latin klasszikust lefordított, amint 1793-ban Kazinczyhoz küldött levele (ld. MM. II, 781. l.) s 1794-i híradásai bizonyítják (v. ö. Cs/ÖM. I, 207. l.); ezek azonban, sajnos, nem maradtak ránk. A jelzett helyeken nagyobb lélegzetű művek fordítását említi; a szóban forgó Catullus-fordítás már alkalmasint Kazinczy 1792 körüli biztatására született, hogy ti. „dallja a' szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort” (KazLev. II, 297. l.). Éppen ezért tekinthetjük korainak keletkezését.

A TF.-ban 1792-ben s 1793-ban írt versek fogják közre: *A' jeredés, A' rövid Nap, 's hosszú Éj*, illetve *Egy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött Levélnek Töredéke s az Édes Rabság*.

Toldy csak annyival utalt keletkezésére, hogy az 1795 előtt írt versek közé sorolta; Juhász Géza az EPM.-ban 1791-ből keltezte (ld. 312. l.), de később — úgy látszik — módosított ezen, mert Vargha Balázs az ÖV.²-ben már 1792-ben írt versek közé sorolta. TF.-beli szövegkörnyezete, az érett, formahű fordítás egyaránt arra vallanak, hogy 1792-nél korábban nemigen íródhatott.

Szövegkritika

Catullusnál nincs címe a versnek; Csokonai címjegyzékein *A' Vatsora* címmel szerepel, a kiadásunk alapjául szolgáló K₁-ben pedig alcímként ott található a forrására való utalás is. A K₂-ben *Katullus Fabullus*-hoz a fordítás alcíme s hasonló a K₃-ban is.

3. K₁: *<Nagy> Ha gazdag Vatsorát <ha> hozol* [Jav. ebből: *hossz*]
10. K₁: *<Es> 's Édesebb* [Jav. ebből: *édesbb / 's gyönyörűbb* Az átalakítás folytán ide kíváncskozó vesszőt mi pótoltuk.
12. K₁: *Vénus(ok) és* [Jav. ebből: *'s*]
A K₂ csak helyesírásában tér el a K₁-től.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai egyetlen ránk maradt formahű latin fordítása a korai évekből. Míg a *Piramus és Thisbé Historiája*-t 1788-ban páros rímű tizenkettősökben fordította magyarra (ld. Cs/ÖM. I, 55 kk., 575 kk.), Kazinczynak 1793-ban már „Catullusból, Tibullusból és Propertiusból a deákhoz hasonló versekben tett fordításai”-ról számolt be (MM. II, 781. l.). Ezek egyike lehetett a Catullusból fordított *A' Vatsora* is. A fordítás létrejötte Kazinczy idézett ösztönzésével magyarázható.

A verset Csokonai előtt, 1781-ben megjelent munkájában — szintén formahűen — már Rájniz József is lefordította *Fabullushoz* címmel (ld. Hel. „Meg-szerzés”. 40—41. l.).

A fordítás Catullus költeményeinek XIII. darabjából készült; formahű, gondos átültetése az azonos terjedelmű 14 soros latin versnek. Kisebb pontatlanságok, túlságosan hű szó szerinti fordítások akadnak ugyan benne, de az ötletes szabadsággal, jó nyelvi leleménnyel megoldott részeket uralkodnak. Oláh Gábor így jellemezte: „Catullus XIII-ik versét. *Ad Fabullum* lefordította Csokonai, híven ragaszkodva az eredetinek külső alkatához is, belső egyszerűségéhez is. Mondhatni, szószerint fordít; s cseppet sem igyekszik költőibb szólamokkal felsallangozni az igénytelen kis „meghívóta.” (CsLat. 57. l.) Baltavári pedig Catullus „e bohém szellemességgel írt kis versének” „az eredetihez hű és mégis elég könnyű fordítása”-ként említi s egészében közli is Csokonai átültetését (ld. Baltavári Jenő: *Catullus a magyar irodalomban*. Léva, 1907. II. l.).

1. *lejénd* (rég.): leend, lesz.

Fabullum: Fabullus Catullus barátja volt; Csengery János Schwabe alapján ezt írja: „Valószínű, hogy e költeménnyel akarta fogadni Catullus a Hispaniából hazatérő Fabullust, körülbelül 60-ban.” (*Catullus versei*. Görög és latin remekírók. Budapest, 1901. 201. l.)

2. *Eggy két Napra*: az eredetiben: *paucis*; voltaképpen: 'maholnap, nemsokára'.
4. *fejér* (*Leányka*): az eredetiben *candida puella*; voltaképpen 'szép, ragyogó szépségű' (leány).
8. Az eredetiben: *Plenus sacculus est araneorum*, azaz: 'pókhálóval van tele erszénye'. Csokonai kitűnő nyelvi leleménnyel írja: *Erszényét ... be szőtte a' pók!*
meréről (táj., rég.): merőben, egészen.
9. *tsupán szerelmet*: a *tsupán* itt nem azt jelenti, hogy 'csak', hanem 'teljesen, egészen'; a latin eredetiben: *meros amores*; a *merus* jelentése: 'tisza, hamisítatlan, teljes, csupa'.
12. A latin eredetiben a *Venus* csakugyan többes számban állt: *Veneres Cupidinesque*: mivel *Venus* neve többes számban szokatlan volt a magyar olvasóknak, Csokonai átjavította eredeti fogalmazványában egyes számúra a tulajdonnevet.
13. az *Égre így nyögsz*: az eredetiben: *deos rogas*; voltaképpen: 'kéred az isteneket'.
14. *meréről*: ld. a 8. sor jegyzetét.

A latin eredeti szövege:

XIII.

Cenebis bene, mi Fabulle, apud me
 paucis, si tibi di favent, diebus,
 si tecum attuleris bonam atque magnam
 cenam, non sine candida puella
 et vino et sale et omnibus cachinnis.
 haec si, inquam, attuleris, venuste noster,
 cenabis bene: nam tui Catulli
 plenus sacculus est araneorum.
 sed contra accipies meros amores
 seu quid suavius elegantiusve est:
 nam unguentum daho, quod meae puellae
 donarunt Veneres Cupidinesque,
 quod tu cum olfacies, deos rogabis,
 totum ut te faciant, Fabulle, nasum.

(C. Valeri Catulli Veronensis Carmina. Bernhardus Schmidt
 recognovit. Lipsiae. 1887. 10. l.)

Verselése

Versus Phalaicius sive hendecasyllabus:

— — | — — — | — — | — — | — —

Az első láb legtöbbször spondaeus, néha trocheus, vagy jambus.
 Csokonai formájhen fordította.

Mint volt róla szó: Rájnis szintén lefordította s a latin eredetivel
 együtt kiadta „Katullusnak Tizen-egy-tagú Versei” között (i. h.).

141. A' matska és a' sajt

Kézirata

Eredeti kézírata nem maradt ránk. Csokonai kéziratleltárai közül a
 Kcsj.-n az „Aranyos Csomó”-ban fordul elő: „40. A' Matska és a' Sajt.
 Megvolt az 1795-i ED. tisztázatában is, a 43. sorszámon, amint a tartalom-
 jegyzék tanúsítja: ez az autográf tisztázat azonban nincs meg.

Több egykorú másolata ismeretes; ezek között két változat tűnik föl:
 az egyik (I.) nagyjából híven követi Csokonait, a DMM.-ban közreadott
 szöveget, a másik (II.) viszont átritmizálja az ún. ősi 8-as szerint a verset.

I. FL. 10b (K₁); ugyanez a szöveg található a londoni British Library
 Waltherr László-hagyatékában egy kétfóliós kéziratban, amely tárgyalt
 versünkön kívül A TA [III.] szövegét tartalmazza másolatban. (Hungari-
 an Manuscripts. Waltherr Collection. Jelzet nélküli kéziratok.) (K₂)

II. E változat kézíratai nemcsak ritmusukban térnek el a DMM. s a K₁
 szövegétől, hanem abban is, hogy pl. a 8. sorban az egy tseppig kifejezés

helyén *egy szál*ig található bennük, nyilvánvalóan mutatva közös eredetüket: DebrK. R. 783: 202—203. l. (K₃); Dérim. 162b: 120b—121a (K₄); Elegyes Dolgok. Prága, EKvt. MTAK. Mf. 162./I, 387. l. (K₅); Győri Lajos-gyűjtemény (magántulajdonban) 74—75. l. (K₆).

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől fogva szerepelt; az 1795-i EK.-on így: „XLIII. A Matska és a' Sajt. Mese Roberti után. 84” (A 84-es szám azt jelzi, hogy az ED.-ban ezen az oldalon volt található.) A Szv₁-en nem fordul elő, mégis a DMM.-ban jelent meg: [III.] 48. l. (A Robertiből fordított másik verses mese, A' *madár a' szabadságba*, szintén a DMM.-ban látott napvilágot, de néhány füzettel később: [VIII.] 126—127. l.)

Későbbi címjegyzékeire is fölvette a költő: a Mfj.-en az „Apró Fordítások” fejezetben a 40. sorszám alatt fordul elő.

A későbbi kiadások a DMM. szövegén alapulnak: Toldy, Kföldy, HG., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

A Robertitől fordított másik tanítómesével együtt Eschenburg *Beispielsammlung*-jában talál rá a költő (I, 16. l.). A poétai osztályban fordított Aesopus meséire emlékeztető tanító versek viszonylag könnyű feladatul ígértek az olasszal ismerkedő diákköltő számára. Maga Eschenburg is hivatkozott a verscket megelőző életrajzi ismertetésben Aesopus nevére (ld. i. m. 14. l.).

Csokonai olasz tanulmányainak elején keletkezhett, akkor, mikor Eschenburg szöveggyűjteményéhez hozzájutott.

Juhász Géza 1792-re tette a versfordítás keletkezését (ld.: EPM. 313. l.), s ennek alapján az ÖV.² is az 1792-ben készült fordítások közé sorolta.

Mivel Csokonai csak 1793 nyarán írja Kazinczynak, hogy „Tanulok olaszt” (MM. II, 781. l.), valószínűbb, hogy csak ebben az évben készült.

Szövegkritika

C í m e pontos, szó szerinti fordítása az olasz eredetinek.

A FL. másolata csak sortördelésében tér el a kiadásunk alapjául szolgáló DMM. szövegtől, mivel azonban változatos sortördelésével — szemben a DMM. egyszerűsítő gyakorlatával — eredetibbnek tűnik, itt a jegyzetekben egész terjedelmében közöljük:

A' Matska, és a Sajt
(Robertié.)

A' szemfűl Majoros első szunnyadásába'
Zörgést és tsörömpölést hall a' Kamarába;
Eszreveszi, hogy egy Egér az Ajtósark felől,
A' Póltzonn a' kövér Sajtot rágitskálja belől.
⁶ Egy vén Matskát felvesz a' Patkáról, és saját
Életházába veti, rázárván Ajtaját.

A' jó Matska, a' kártekonyt mindjárt kivégzette,
 De osztán a' Sajtot is mind egy tseppig megette.
 Egy torkos Pajtásod néha tesz több Kárt,
 10 Mint a' mennyit rabló Ellenséged árt.

Bizonyára a FL. sortördelése az eredetibb: a DMM. alakilag sok esetben leegyszerűsítette a verseket. Az I. és II. típus között némi szöveg-eltérés is található. A következőkben a II. típus mintájaként közöljük a K₉ szövegét, rítkitott, illetve félkövér szedéssel emelve ki az eltéréseket az I.-hez képest:

A Matska és a Salyt. Cs.V.M. által

A szemfűl majoros első szunnyadásába
 Zörgést 's csörömpölést hall a kamarába,
 Eszre [!] veszi hogy az Egér
 Az ajtó Sarka felől
 A' Póltzon a kövér sajtot
 Ragúskálja [!] belől ő l
 5 Edj vén matskát fel v e v e a
 Patkáról és a saját
 Eles [!] házába b e v i v é n n
 Rázárja az ajtaját
 A jó matsja a kártekonyt
 Mindjárt is ki végezte
 De osztán a jó Sajtot is
 Mind edj s z á l i g megette

10 Egy Torkos Pajtásod néha tesz több kárt
 Mint a mennyit rabló ellenséged árt. —

1. K₄₋₆: szunnyadásba
6. K₄₋₆: bé vetvén;
7. K₄₋₆: mindjárt kiis

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Escheuburg kötetében talált rá a versre a költő, a *L'uccelletto in liberta* (*A' madár 'a szabadságba*) szomszédságában. Föltehetőleg azzal egy időben fordította le, szigorúban ragaszkodva az olasz szöveghez, bár formailag nem tudta pontosan követni az eredetit. Az olasz szöveg viszonylagos egyszerűsége mellett bejátszható Csokonai választásába a témának az oktató jellegű iskolai versgyakorlatokkal való rokonsága.

Imre Sándornak abban igaza van, hogy az eredetinek sincs „nagyobb becse” (ld. OlKölt. 77. l.); azt viszont betekintetbe kell venni, hogy Csokonai egyik legkorábbi, nagyobb igény nélküli „nyelvgyakorló” fordításáról van szó.

1. szem-fűl (táj., rég.): szemfüles. Az olasz eredetiben e sor szó szerinti csak ezt mondja: 'a félénk intező (majoros) fülel (hegyezi fület).

2. *Zörgést és tsörömpölést*: az eredetiben a *rumor* mindössze annyit jelent: 'zajt'.
- 4—6. *a' kamarába*; Csokonai nem fordította le a jelzős szerkezetet (*Nell' unta sua dispensa* 'megtisztított, rendes kamrájában'), helyette betoldta az *első szunnyadásába* határozót. E sorokat némiképp leegyszerűsítette a fordítás. Az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Egy lukból titkos merészen előbújva, hogy erős fogait kipróbálja, egy kövér márciusi (tavaszi) sajtot rácsál'.
5. *patka*: padka. Az olasz eredeti némileg másképp: 'nagy bölcsen egy macskát zár be [a kamarába]'.
- 7—8. Az olasz eredetiben: 'A derék (bátor) macska megölte az egeret'. Csokonai betoldása: *a' kártékonyt mindjárt*
8. *A mind egy tseppig* Csokonai betoldása.
9. *Egy torkos pajtásod* Csokonai szerencsés átköltése; az eredetiben: 'egy mohó társ (szövevényes)' szerepel.
10. *rabló ellenséged* Az olasz eredetiben: 'esalfa és vad (erőszakos) ellenség'-ről van szó.

Esch. alapján közöljük az olasz eredetit:

Il Gatto, e il Formaggio.

Col teso orecchio il timido gastaldo
 Nell' unta sua dispensa un rumor ode,
 E s' accorge che un sorcio ingordo e baldò
 Da un buco entrato con secreta frode
 5 Per esercizio del suo dente saldo,
 Un marzolin pinguissimo si rode: e saggio
 Chiude entro il Gatto, e il Gatto prode
 Uccise il topo, e poi mangiò il Formaggio.
 Un avido Alleato talor noce
 10 Più che il nemico torbido e feroce.

Verselése

A fordítás versalakja is korai eredetre vall: Csokonai még nem volt tisztában az olasz prozódiaival: nem fedezte föl az elzúkat, nem ismerte föl a sorok jambusi lejtését, ezért a verset teljesen bizonytalan ritmusú sorokban fordította, amelyek csak szótagszámban igyekeznek igazodni az eredetihez. Az olasz vers merészebb rímkezelését is leegyszerűsítette: a stanzaszerű versszakot az iskolában megszokott páros rímű sorokban fordította. Az olasz eredeti rímképlete:

ab ab ac bc dd
 Csokonaié: aa bb cc dd ee

A fordítás bizonytalan — a magyar fülnek szokatlan — ritmusa készíthető a másolókat arra, hogy a verset áttegyék a megszokott páros rímű tizenkettősökhöz — ha csak nem maga Csokonai ritmizálta át fordítását barátai tanácsára. Az előbbi a valószínűbb, hiszen a K₁ szerint közölte a DMM.-ban is.

142. A' madár a' szabadságban

Kézirata

Nem maradt eredeti kézirata; egyetlen későbbi másolata: DebrK. R 556a: 84–86. l. Csokonai egykori professzorának, Sárvány Pálnak másolatai, aki korabeli kéziratokból másolta le a költő kiadatlan műveit Toldy Ferenc fölkérésére 1844-ben (ld. CsEml. 390. kk.). Forrásairól Toldynak ezt írta: „A' melly munkáit Csokonainak vagy fiaimnál, vagy másoknál, másolatokban találtam, e következők...” (i. h. 395. l.). A felsorolásban ez a fordítás nem szerepel, mivel — úgy látszik — közben Sárvány észrevette, hogy a vers már megjelent a DMM.-ban. Másolatgyűjteményében azonban — a DMM.-étől némileg eltérő szöveggel, helyesírással — megtalálható a XIII. sorszám alatt, a vers végén *V.Cs.M.* névbetűkkel.

Csokonai kéziratleltárai közül a Kesj. lajstromozta a „N° 2° Aranyos Csomó”-ban: 33. *A' Madár a' Szabadság[a]*. Csakugyan megvolt az ED. 1795-i saját kezű tisztázataiban, de nem maradt ránk.

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől szerepelt; az EK.-ban így: „XXXVI. A' madár a' Szabadság(t)bann. Mese Roberti utánn. 65” (A 65-ös szám

Később is fölvette művei jegyzékére a költő: a Mfj.-en az „Apró Fordítások” rovatában 33. sorszám alatt található: *A' Madár a' Szabadság [= Szabadságban]*.

A DMM.-ban jelent meg először: [VIII.] 126–127. l. Későbbi kiadásai: Toldy, Kföldy, HG., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Robertinak *A' matska és a' sajt* című másik kis verses tanmeséje magyaráztásával együtt Csokonai legkorábbi olasz fordításai közé tartozik. Mindkét tanmese szövegét Eschenburg *Beispielsammlung*-jában találta meg a költő, közvetlenül egymás mellett; versünk eredetije *L'uccelletto in liberta* címmel olvasható ott (Esch. I, 14–15. l.).

Azután kellett készülnie, hogy Eschenburg kötete 1792 körül kezébe jutott.

Juhász Géza korábban 1793-ból származtatta (ld. EPM. 313. l.), később az ő útmutatása szerint készült ÖV.—ÖV.²-ben már az 1792. év fordításai közé került. Mivel Csokonai csak 1793 nyarán újságolja Kazinczynak, hogy olaszul tanul (ld. MM. II, 781. l.), a korábbi kronologizálás látszik hitelesebbnek.

Szövegkritika

A vers címe pontos fordítása az olasz eredetinek. A szövegközlésünk alapjául szolgáló DMM.-ban -n határozói rag nélkül fordul elő a cím,

noha az EK.-on és Sárvány másolatában is így található: *A' madár a' Szabadságban*. Ennek megfelelően em. A fordítás forrásjelzése Sárvány-nál: *(Olaszból Roberti után)*.

Elek föltevése szerint — amint a verselésről szóló fejezetben részletebben is szólunk róla — Csokonai a cím megfogalmazásával is a vers 4+4-es ritmusát akarta intonálni.

2. K: *berekben*
3. K: *a' vig madár* Föltehetőleg Sárvány másolata őrizte meg az eredetibb változatot: az olasz szövegben is határozott névelő van. Csokonai később, a kiadás idején dönthetett a magyárosabb megoldás mellett.
4. K: *Játékban, Énekben*
10. K: *társaságban*
12. K: *múltságban*
- 25—28. A K-ban — kiemelésként — az utolsó versszak minden sora alá van húzva.
26. K: *Ügy-e Ifjak?*
27. K: *Igen is*; E sornál ismét Sárvány másolata tartotta fenn a hiteles szöveget: a DMM.-ban a sor egy szótaggal rövidebb a kelletténél, az *is* bizonyára sajtóhibából maradt ki; em. A későbbi kiadások közül Toldy — bizonyára Sárvány másolata alapján — pótolta a hiányzó szótagot, a FK. is a helyesbített szöveget közölte, valamennyi többi kiadás azonban Kföldytől a MM.-ig a DMM. hibás sorát vette át.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Roberti moralizáló tankölteményeire bizonyára azért esett a költő választása, mivel ezek emlékeztettek legjobban az iskolai propositiókra s a költészeti osztályban forgatott Phaedrus állatmeséire. Roberti munkásságáról Esch.-nál olvashatott a versek bevezetésében néhány soros ismeretést: „(Von dem Abt Marchese Roberti hat man drei Sammlungen äsopischer Fabeln, deren erste er ohne Namen, und die letzte unter dem angenommenen Namen, *Basilio Grazioso*, herausgab. Vor jener steht eine Abhandlung über die Theorie der Fabel, über den Werth seiner Vorgänger, und über seine, eigenen Versuche, die größtentheils ganz glückliche Nachahmungen phädrischer Fabeln, in der neuesten Sammlung aber auch zum Theil von seiner eigenen Erfindung sind.)” (I. m. I. 14. 1.)

Aesopusnak, illetőleg latinra alkalmazójának, Phaedrusnak állatmeséi ott szerepeltek a poétai osztály tananyagában (v. ö. Meth. II. 1.), s Csokonai, akit különösen foglalkoztatott politikai mondanivalóinak valamilyen burkolt formában való közlése, érthetően érdeklődéssel fordult e tanmesék felé. (Prózai munkái sorában is állatmeséket használt legmérszebb gondolatai közlésére *Az állatok dialóguai*-ban.)

Az olasz vers 9 négysoros strófáját Csokonai 7 négysoros versszakká vonta össze, az olasz szöveget némi szabadsággal fordította, bár igyekezett hű maradni az eredetihez. Voltaképpen fordítási gyakorlatnak készült, magasabb igény nélkül, ezért túl magas mércét használt vele szemben Imre Sándor, ezt írván: „Roberti vagy Baldi meséinek s Metastasio canzonettái közül egy párnak fordítása, valamint nagy erőbe nem kerül-

tek, úgy nem is oly dolgozatok, melyeknek nagyobb becsé, vagy a magyar költő fejlődésére jelentős befolyása lett volna.” (Ölkölt. 77. l.)

Jobb véleménnyel volt róla Szauder: „Nell’ Eschenburg dopo di ciò seguono le opere di Targa (Pavesi), e Verdi zotti, e poi la favola in versi di Roberti (*L’uccelletto in libertà*, 14—15. l.). Fra queste il Csokonai traduce solo quest’ ultima, ma già in versi: il che attesta una elaborazione già più matura, cioè non della prima epoca (G. Juhász la data da 1793.)” (Roc. 233. l.)

- 1—3. Az olasz eredetit Csokonai némileg félreértette; ott arról van szó: 'Rég elfeledett (távoli) helyen, a hajdani simogatások (bókók) nélkül elfeledve él a madárka.' A *szabad berekbe*, a *Gyönyörködik egy vig madár* a fordító betoldása; a *vig madár* kifejezésbe beleolvasztotta az olasz szöveg 4. sorának *il riso* 'nevetés' szavát. Az olasz eredeti 2. versszakát költőnk nem fordította le. (Ennek jelentése: 'Néha éhség gyöttri | Mégis vidáman kineveti | A szőke kölesnek régi | Fényes, kínálkozó bőségét'.)
6. 'S talál híg kútjőre: az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Ha tiszta egy patak'.
- 7—8. E sorokat Csokonai egy kissé szabadon fordította; az olasz eredetiben ez olvasható: 'Ó, az állhatatlan vándor | Hol erre, hol arra száll.'
- 11—12. A költő itt is egy kissé szabadon fordította az eredeti sorokat, amelyeknek jelentése: 'Repked, örömben és szórakozásban, | Nem akar [ismerni] sem mértéket, sem szabályt.'
- 13—14. Az eredeti sorok szó szerinti jelentése: 'Szerelmes cselszövéstől | Elesébitva örömmel | Megy arra, ahol szépen zöldell | A csalfa háló.'
- 16—20. Az olasz minta hatodik és hetedik strófáját Csokonai egy versszakra tömörítette. Az eredeti szöveg jelentése: 'De amint a finom, lecsüngő | Madárhálóba kerül | Akkor vonaglik | És csak akkor [kezd el] panaszkodni. || És miközben egy durva hüvelykujj | puha halántékát | Szörnyen összenyomja | Rádöbben, hogy mily bolond.' Az *imé nyakát* | *Ki szegi egygy legény* Csokonai hozzátoldása.
- 21—22. Az olasz megfelelő szó szerinti jelentése: 'A hír szerint szegény | Halálában is beszélt (énekelt).'
- 23—24. Az olasz eredetiben egyszerűbben: 'Clori nevét mondta.'
- 25—28. E strófát is némi szabadsággal fordította le a költő; az eredetiben: 'A szabadság, ó, ifjak | Egy olyan jótétemény (kincs), amellyel | Gyakran visszaél a könnyed (könnyelmű) lélek | És csak későn bánja ezt meg.'

Az olasz eredetit Esch. nyomán közöljük:

L’uccelletto in libertà.

D’ ogni carezza pristina
Fuori in rimoto loco
Vive l’Angello inmemore
Fra il canto e il riso e il gioco.

- 5 Talor fame lo stimola,
Pur deride giocondo
L' antica lauta copia
Del pronto miglio biondo.
- 10 Se un colle o un prato è florido,
Se limpido è un ruscello,
Ei vagabondo e instabile
Visita questo e quello.
- 15 Sempre fra stormo e crocchio
Di Augelli libertini
Sollazza in feste e in giolito,
Nè vuol leggi o confini.
- 20 Sedotto dalle amabili
Tresche ne va gioioso
Dove verdeggia armonico
Un Rocolo ingannoso.
- 25 Ma, poichè dentro pendulo
Alla sottile ragna
Ei si dibatte e palpita,
Allora sol si lagna.
- 30 E mentre un duro pollice
A lui la tempia molle
Inesorabil schiaccia,
Se riconosce un folle.
- 35 Anzi è fania che il misero
In sul morir parlasse,
E il nome in mezzo al gemitto
Di Clori pronunziasse.
- 40 La Libertade, o Giovani,
E' un ben, da cui sovente
Abusa il genio facile,
Che tardi poi si pente.

Verselése

Verseléséről a cím kapcsán Élek ezt az érdekes megjegyzést tette: „Itt említek meg egy kis apróságot, mely a maga módján jellemzi a költő tisztán esztétikai törekvését: elvétele a költemény címében igyekszik már érzékeltetni a vers ritmusát. Pl.: A rövid nap | s hosszú éj (a vers sorainak ütemképlete: 4+3), A madár a | szabadságba (4+4)” (107. l.). Lehetséges, hogy a költő tudatos törekvéséről van itt szó, de valószínűbb, hogy a émadáskor ösztönösen igazodott a vers ritmusához.

A fordításban az összefüggő páratlan sorok általában felező nyolcasokból állnak, a párosak pedig általában 3+3-as ritmusképletet követnek.

Csokonai ekkor még nem ismerte az olasz prozódia, ezért nem is tudta igazán formailag fordítani Roberti versét. Az olaszban a versszakok 1. és 3. sora valóban 8 szótagos, de nem hangsúlyos, ütemes sorok, hanem tro-

chaikus lejtésük, tehát a nyugat-európai verslést követik, akárcsak a 7 szótagos párosok; nehezen érthető Csokonai szótagváltása, hiszen a 8-as és 7-es sorok költészetünkben is jól összeillenek.

Az olasz eredeti tulajdonképpen nem keresztrímeket használ: a 2. és a 4. versszakban inkább csak véletlen összezsengésről van szó. Csokonai következetesen minden versszakban keresztrímeket alkalmazott.

143. A' háborús Zivatar

Kézirata

TF. 75a—76b; az 1793-i kötetterv saját kezűleg letisztázott versei között. Csokonai 1800 körüli kéziratjegyzéke, a Kcsj. is lajstromozta: „N^o 13^o Holmi. 12. *Az Égi Háború*. Metast[asióból].” Az 1802-i ÜK. szintén regisztrálta: „170. *Az Égi Háború*.” 1802-i Mfj.-en is szerepel, az „Apró Fordítások” sorában: „13. 12. *Az <Ziva> égi Háború*.” AMűf.-ban a Metastasio-cantáta prózafordításánál utal a verses kidolgozásra: „A' *Zivatar*. VII. *Kántáta*. Lásd Versekbenn.” (95b). Fogalmazványát nem ismerjük.

Egy közel egykorú másolatáról tudunk még: Zilahi János, Csokonai szobatársa őrizte meg másolatgyűjteményében (ZJ.: 8b—10a) (K₂); másolata pontosan egyezik Csokonai említett tisztázatával, bizonyára annak alapján készült.

Megjelenése

Egyike a költő legkorábban megjelent műveinek: az Urániában névtelenül napvilágot látott hat vers közül az utolsó (III, 213—216. l.). Az Ur. szövege nem egy ponton eltér a K₁ szövegétől. A későbbi kiadásoknak (HG., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.) az Ur.-beli közlés volt az alapja. Mi is azt tekintjük főszövegünknek, de a jegyzetekben utalunk a kézirat eltéréseire.

Keletkezése

Nagyjából egyidős lehet a költőnek Eschenburg példatára alapján készült korai olasz versfordításával; A' *félclmes Szerető* is tanúsítja, hogy Esch.-on kívül ismernie kellett a költőnek egy Metastasio-kiadást. Ez az 1767-i kilenckötetes torinói teljes kiadás lehetett (*Poesie del signor abate Pietro Metastasio*. Torino. MDCCCLVII.), amelyre Esch. is hivatkozik s amelynek meglétét a debreceni Református Kollégium könyvtárában már Kastner Jenő is említette (ld. HK. 1922: 40. l.). Ennek alapján készített Csokonai prózafordításokat az olasz költő emzsonettáiból s tizenhét cantatájából is (ld. Műf. 79b—106a), amelyekből kettőt — a fentebb említett XVI.-at (*Amor timido*) s a most tárgyalt VII.-et — később verse is áttiteltett.

Keletkezését (legalábbis a prózafordítását) a HG. 1794-re tette (ld. III, 494. l.), Juhász Géza viszont 1793-ra (EPM. 314. l.), bizonyára azon az alapon, hogy az 1793-i versztisztázatban már benne van. A későbbi kiadások is ezt az időrendi besorolást vették át: mi is ezt tartjuk hitelesnek.

A TF. s az Ur.-beli első kiadás címe megegyezik: *A' háborús Zivatar*. Ezzel szemben az UK.-on s a Mfj.-en *Az Egi Háború* címmel található. Az EPM. *A zivatar* címmel közölte — indokolatlanul, mivel ezt a címet a költő csak a prózaafordítás fölött alkalmazta (ld. Műf. 95b). Mi a címet a K₁, illetőleg az Ur. szerint közöljük.

A HG. (11, 121—123 l.) szintén az Ur. alapján adta közre, de jegyzetben utalt rá, hogy „Az Akad. 102. sz. kézír. kötetének 25. lapján közölt szöveg ettől itt-ott eltér.”

Az alcím az Ur.-ban tévesen „VIII-dik” kantátának jelzi a verset, noha a K₁-ben is a helyes VII. sorszám található (v. ö. Kastner Jenő: ItK. 1922: 11. l.). A HG. az alcímbe megtartotta az Ur.-beli téves adatot, de lapalji jegyzetben megjegyezte, hogy „Tulajdonképpen VII-ik” (kantáta). Az Ur. *Metastásiónak*, illetve *Kánttátája* alakot közöl; em. A *szerént* névutó hiányzik a K-ből.

Kiadásunk alapja a költő életében az Ur.-ban megjelent szöveg; megjegyezzük azonban, hogy lehetségesnek tartjuk, hogy a helyesírási változtatásokon túl némi szövegváltoztatás is az Ur. szerkesztőitől ered (pl. a 24. és az 54. sorban Csokonai prózaafordítása is a K₁-et igazolja).

1. K₁: *Oh, ne háborodj meg, óh Nítze!*
3. K₁: *szókkal terhetjelek,*
4. K₁: *tettzik: ne félj*
5. K₁: *felhő*
6. K₁: *Lásd, ez egy rávatlan szélvészszel*
Ur: *Lásd! A K₁ szerint em.*
7. K₁: *akolra [. . .] nyájatskádat:*
8. K₁: *Egyedül én jöttem segíni munkádat. —*
9. K₁: *nézz fel! — nézz*
Ur: *néz' fel! néz' A K₁ szerint em.*
10. K₁: *Lásd,*
Ur: *Lásd! A K₁ szerint em.*
11. K₁: *mormolva zúgó forgószelet,*
12. K₁: *port, 's az elszórt levelet! —*
13. K₁: *megborzadt berkek rettentő morgása,*
14. K₁: *madarak K: kóválygása*
15. K₁: *végályos tseppek, melyek ránk hullanak:*
16. K₁: *E' vesztélynek, Nítze! postái róllanak.*
17. K₁: *régen? —*
19. K₁: *szól,*
20. K₁: *idő! — nyájaddal*
21. K₁: *kősziklók*
22. K₁: *Nyúgodd! Pihend K₁: Én te Veled leszek!*
23. K₁: *Kintsem!*
Ur: *Kintsem A K₁ szerint em.*
24. K₁: *De te dobogsz, szívem! még is:*
25. K₁: *félj! Im K₁: is, —*
26. K₁: *'s Szerelmet*
27. K₁: *menyő hull:*
28. K₁: *leszek, szerelmes Nítze!*
29. K₁: *'s Ha [. . .] fel tisztul:*

30. K₁: *Nitze! én el megyek. —*
 31. K₁: *Úlj [. . .] lélekkel!*
 Ur: *Úlj* A K₁ szerint em.
 32. K₁: *kő: ne gondoldj semmi szélveszekkel.*
 33. K₁: *öblét [. . .] villám meg nem hatja,*
 34. K₁: *menyő [. . .] szaggatja.*
 Ur: Kp. n., a K₁ szerint em.
 35. K₁: *taurus erdő*
 36. K₁: *haragját körül határozza.*
 37. K₁: *Úlj, én szép bálványom! úlj le, és pihenj meg! —*
 38. K₁: *Bátorítlak! — mégis szíved szorúl,*
 39. K₁: *Illy Jav. ebből: akarok: kezemet*
 40. K₁: *közé*
 41. K₁: *le rohanó [. . .] szelekkel:*
 42. K₁: *kétségbe, ne félj,*
 43. K₁: *Illy Jav. ebből: E' [. . .] szívem mindég óhajtozta Jav. ebből: óhajtottá*
 44. K₁: *ijjedésed — 's nem szerelmed hozta. — —*
 45. K₁: *Eh! ne tsalogasd, Az Ur.-ban hiányzó vesszőt a K₁ szerint em.*
 K₁: *szívet, —*
 46. K₁: *Ki tudja? tám*
 47. K₁: *A' te keménységed meg vetni nem akart, Ur.: akartt A K₁ szerint em.*
 48. K₁: *'s Ezen ijedésed tá'm szerelmet takart? — — Ur.: takartt A K₁ szerint em.*
 49. K₁: *Szóljúl — no, mondasz? — no, hát? hát,*
 50. K₁: *A' mit én mondtam? — — te nem felelsz? — mi az?*
 51. K₁: *ortzádat mellettem —*
 52. K₁: *mosolyodol. — Értettem, értettem! —*
 53. K₁: *szólj, én reményem! — e' pirulásodból*
 Ur: *Pirulásodból* A K₁ szerint em.
 54. K₁: *És nevetésedből szíved eléggé szól. —*
 55. K₁: *ím a' szélveszek közt*
 56. K₁: *tsendességre:*
 57. K₁: *égre Kp. n.*
 58. K₁: *készüljön*
 59. K₁: *nekem*
 60. K₁: *napom: Kp. n.*
 Ur: *Között, legtisztább A K₁ szerint em.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers Metastasio *La tempesta* című. VII. cantatájának fordítása. Akárcsak A' *félelmes Szerető* esetében, ezúttal is előbb prózában fordította le Metastasio versét a költő, meglehetősen szöveghűséggel:

A' Zivatar.

VII. Kántata.

Nem: ne háborodj meg, o Nitze. Én nem beszélek ismét tenéked Szerelemről. Tudom, hogy néked nem tetszik: ez elég. Látd, hogy az Ég fenyegetődzik véletlen Zivatarral: ha az Aklokra akarod visszahajtani a'

Nyáját, én jövők egyedül ajánlani tenéked az én Munkámat. Jéh! mit félsz? Nézd, hogy egyszerre az egész Ég bésététedik: hogy a' Szél a' Port tekervényesen felveri, és az elhullott faleveleket. Az Erdőnek morgásából, a' tévelygő madarak bizonytalan Koválygásából, ezen ritka nedves Tseppekből, melyek nekünk az Ortzánkra hullanak, Nitze én előre látom: Ah, nem mondtam ezt meg tenéked, óh Nitze? Imhol a' Villámás, imhol a' Mennydörgés. Most mit fog[sz] tsinálni? Jer: hallgassd meg: hová mégy? Nints többé idő a' Nyájról gondolkodni. Ezen <Kőszí> Barlangba pihenj meg az alatt: Én veled fogok lenni.

„De te reszketsz, óh én Kintsem! de te dobogsz, én Szívem! Ne félj: veled vagyok én: és Szerelemről sem beszéllek. Míg mennykő hull, míg villámlik, véled fogok lenni, szeretett Nitze: ha az Ég ismét kiderül, háladatlan Nitze, én elfogok menni.

Úlj le: légy bátorságban. Ez odvas Kőszálnak Kebelébe mind ez ideig a' Mennykő nem ütött; a' Villám be nem hatott. Ezt beárnyékozza köröskörül a' Babérok sűrű Erdeje, a' mely határokat szab az Ég Haragjának. Úlj le, én szép Bálványom, úlj le és pihenj meg. De te valóba az én Oldalamhoz szorítod magadat félelmesen! És (mihelyt te tőled futni akarok) az én megtartóztatásomra a' te Kezed közé fűzöd az enyímet! Rohan az Ég; ne kételkedj, nem fogok elmenni. Ohajtottam mindég egy illy édes Szempillantásomat. Ah, vajha a' te Szerelmednek Gyümöltse volna, nem a' te Félelmednek! Ah, engedd, óh Nitze, ah engedd legalább ketsegtetnem véle magamat. Ki tudja? Szeretnél talán engem mindedig. A' te Keménységed Magad tartóztatása volt, és nem megútálás; és talán ez a' rendkívül való Megijjedésed Praetextus a' Szerelmem. Szólj? Közelíték az Igazhoz? Te nem felelsz! Lesütöd elpirúlva az Ortzádat! Elpirulsz! Mosolyogsz! Értem: értem. Ne szólj, én Reményem: az a' Mosolygás, az a' Pirulás eléggé mondja.

„Én valóba a' Zivatarok közt találtam meg a' Tsendességet, Ah, ne jöjjön vissza már soha többé a' Tiszta Nap. Ez az én Napjainnál <között>, ez a' tisztább Nap: élni így akarnék; akarnék így meghalni.”

(Műf. 96b, 105a)

Az olasz eredeti:

La tempesta

Cantata

No, non turbarti, o Nice; io non ritorno
 A parlarti d'amor. So che ti spiace:
 Basta così. Vedi che il ciel minaccia
 Improvvisa tempesta: alle capanne
 8 Se vuoi ridurre il gregge, io vengo solo
 Ad offrir l'opra mia. Che! non paventi?
 Osserva che a momenti
 Tutto s'oscura il ciel, che il vento in giro
 La polve innalza e le cadute foglie.
 10 Al fremor della selva, al volo incerto
 Degli augelli smarriti, a queste rare,
 Che oi cadon sul volto, umide stille,
 Nice, io preveggo . . . Ah non tel dissi, o Nice?

15 Ecco il lampo, ecco il tuono. Or che farai?
 Vieni, senti, ove vai? Non è più tempo
 Di pensare alla greggia. In questo speco
 Riparati frattanto; io sarò teco.
 Ma tu tremi, o mio tesoro!
 Ma tu palpiti, cor mio!
 20 Non temer, con te son io,
 Nè d'amor ti parlerò.
 Mentre folgori e baleni,
 Sarò teco, amata Nice;
 Quando il ciel si rassereni,
 25 Nice ingsata, io partirò.
 Siedi, sicura sei. Nel sen di questa
 Concava rupe in fin ad or giammai
 Fulmine non percosse,
 Lampo non penetrò. L'adombra intorno
 30 Folta selva d'allori
 Che prescrive del ciel limiti all'ira.
 Siedi, bell'idol mio, siedì e respira.
 Ma tu pure al mio fianco
 Timorosa ti stringi, e, com'io voglia
 35 Fuggir da te, per trattenermi annodi
 Fra le tue la mia man? Rovini il cielo,
 Non dubitar, non partirò. Bramai
 Sempre un sì dolce istante. Ah così fosse
 Frutto dell'amor tuo, non del timore!
 40 Ah lascia, o Nice, ah lascia
 Lusingarmene almen. Chi sa? Mi amasti
 Sempre forse finor. Fu il tuo rigore
 Modestia e non disprezzo; e forse questo
 Eccessivo spavento
 45 E pretesto all'amor. Parla, che dici?
 M'appongo al ver? Tu non rispondi? Abbassi
 Vergognosa lo sguardo?
 Arrossisci? Sorridi? Intendo, intendo.
 Non parlar, mia speranza;
 50 Quel riso, quel rossor dice abbastanza.
 E pur fra le tempeste
 La calma ritrovai:
 Ah non ritorni mai,
 Mai più sereno il dì!
 55 Questo de'giorni miei,
 Questo è il più chiaro giorno:
 Viver così vorrei,
 Vorrei morir così.

(Poesie del signor abate Pietro Metastasio.

Tomo settimo. In Torino, MDCCLVII. 395—397. l.)

Akár csak a XVI. cantata esetében, a formával nem tudott megbirkózni a költő: a meglehetősen szabad formájú vers hosszabb sorait itt is páros rímű tizenkettősökkel adta vissza, s csak két helyen törekedett az olasz

eredeti sorait rövidebb sorokkal fordítani, de akkor sem formahíven. Ezúttal még a sorok számában sem volt hű az eredetihez: az 58 soros olasz verset 62 sorral fordította.

A cantata némileg emlékeztet Csokonainak *A' Szélvész* című párbeszédes versére (amelyet korábban — kielégítő indok nélkül — olasz fordításaként adtak közre): ott is a készülő vihar adja a hátteret a beszélgetéshez, sőt a vers kissé mesterkelt alapötletéhez is. Az epigrammatikus alapötlet Metastasiónál is hasonlóan keresett: a vihar hozza meg végül a szerelme-
sek nyulgalmát:

... *im a' Szélvészek közt*
Találtam Tsendességre!

Jól megfigyelhető, hogy Csokonai személyes élmény nélküli, logikai csattanókra épülő korai szerelmi lírájának forrásai elsősorban az olasz pásztorköltészetben keresendők. Erre utalt Szauder is, mikor e fordítással kapcsolatban ezt írta: „némelyik cantata a költő alkotásának válik a részévé — velük hasonítja át és teremti újjá Csokonai a tökéletesen birtokába vett metastasiói mintát (erre figyelmeztet *A zivatar* c. VII. cantata kiadásának ténye az *Uránia*-ban” (Ollr. 422. l.; v. ö. még uo. 428. l.). Mindenesetre már az *Uránia* III. kötetének egykorú bírálója is fölfigyelt a fordításra: „... a' szépek szépe, háborus zivatár [!] a' rózsához, — mind külömbféle, de többnyire nagy kellemetességű versezetek, melyeket a' R. [= Recensens] nagy megelégedéssel olvasott” (*Az 1795-iki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca*. Kiadta Pántzél Daniel. [Julius] 94. l.).

1. *ne háborodj meg: a non turbarti* jelentése voltaképpen csak: 'ne jöjj zavarba, ne zaklasd föl magad'.
4. *ne fély! nem sértelek*. Az olasz eredeti *Basta così* ('elég legyen') kifejezését Csokonai szabadabban fordította.
- 5 — 6. A költő itt is bővebb valamivel az eredetinel; Metastasiónál a *Vedi che il ciel minaccia / Improvvisa tempesta* jelentése: 'Nézd, váratlan zivatar fenyegeti az eget (fenyeget az égen).'
11. *Nézd ezt a' süvöltve zúgó Forgószelet* — Az olasz eredetiben a forgószélnek nincs jelzője.
13. *megborzadt Berkek: szélről felborzolt, felborzolódtott berkek*. A próza fordításban Csokonai hű maradt az eredetihez.
15. *vigályos (táj.): ritkás, ránk szemeznek: az olasz eredetiben: 'arcunkra hullának'*.
19. *jogadj Szót!* Ez hiányzik az eredetiből; a megfelelő olasz szöveg jelentése: 'Most mit fogsz tenni? gyere, figyelj, hova méész?'
21. A próza fordítás itt is bővebb az eredetihez.
23. *kedves Kintsem!*: A jelző Csokonai hozzátoldása, az olasz eredetiben csak *o mio tesoro* van.
32. *ne gondolly semmi Szélvészekkel*: a fordító betoldása, amelynek nincs mintája az eredetiben.
33. *meg nem hatlya* (rég.): át nem járja.
35. *Lauruserdő*: a próza fordítás szerint is: 'babérerdő'.
36. *körülhatározza* (rég.): 'határt szab neki (ld. a próza fordítást!). A két sor azon az ókori hiedelmén alapul, hogy a babérba nem esap bele a villám.

37. ... *pihenny meg!* Az olasz *respira* szó szerinti jelentése: 'fújd ki magad!'
38. *Bátorulak!* ... Ez a sor Csokonai hozzátoldása: nincs mintája az eredetiben.
- 41—42. *A' lerohanó Ég* (rég.): a leszakadó, lezúduló ég (vagyis: eső).
vívik (rég.): *vív*.
 Az olasz eredeti értelme: '(Bár) dőljön össze az ég, ne kételkedj (ne félj), nem megyek el'.
45. A prózafordítás itt is pontosabb: 'Ah, engedd, óh Nitze, ah engedd legalább ketsegtetnem véle magamat ...' A vers megváltoztatja a helyzetet: *Ah! ne tsalogasdd, ne, óh Nitze! Szívemet.*
47. *A' te érző Szíved* Csokonai hozzátoldása; az eredeti *tuo rigore* kifejezés értelme 'szigorod, szigorúságod'. (A prózafordítás közelebb van az eredetihez: *A' te keménységed*.)
- 57—58. Az eredeti szöveg *giorno* ('nap, 24 óra') szavát Csokonai itt 'Nap, égitest' értelemben adja vissza. Az olasz szöveg jelentése: 'Ah, ne térjen vissza soha a csendesebb (sebb) nap (idő)!'

Verselése

Mint volt róla szó, a költő — akárcsak a XVI. cantata esetében — ezúttal is lemondott a formahű fordításról.

A többnyire hatodfeles jambusi lejtésű, szabad rímű sorokat szabályos páros rímű tizenkettősökkel fordította, s ahol az eredeti (18—28. sor, s a záró rész) rövidebb sorokra vált, ott Csokonai is nyolcas és hetes sorokat alkalmazott, sőt a két rímtelen záró sorban hat szótagúkat — az olasz eredeti időmértékes lejtése nélkül.

144. Amint és Laura a' Fák között

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt, noha Csokonai maga említi: a Kcsj.-n a „N^o 2^o Aranyos Csomó” 13. darabja az *Amint és Laura*, s az ED. fennmaradt tartalomjegyzéke szerint le is tisztázta szövegét (ED. 20. l.). A Kcsj.-n egy másolatát is lajstromozta: a „N^o 6^o Mások' írása” című fejezet 32. darabjaként kezdő sorával szerepel. Leghitelesebbnek látszó, föltehetőleg az eredetiről készült másolata: FL. 5a (K₁). Ezzel — egyetlen helyesírási eltérés kivételével — teljesen megegyezik Debrecenben őrzött másolata: DebrK. R 788. 15: 11b—12a (K₂). Debrecenben található egy másik, Sárváry Pál kezétől származó másolata is, amelyet Csokonai egykori tanára Toldy felkérésére készített idős korában: DebrK. R 556a: 83. l. (K₃). Sárváry másolata is közel áll szövegében az eddig említett két kézirathoz, némely vonásában azonban arra a lejegyzésre emlékeztet, amely a Győry Mihály által 1825-ben összeírt Elegyes

Dolgokban található: MTAK. Mf. 162/I. 379. 1. (A prágai Kubelik [Széll] gyűjteményből.) Ennek a másolatnak (K_4) szövege — föltehetően a másoló tévedése folytán — rövidebb a többi kéziratbeli szövegénél.

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől fogva szerepelt. Fiatalkori műveinek J. Gy. által összeállított jegyzékén a 27. sorszámú. Az EK.-on a XIV.: „Amint és Laura a fák között. Kettős Dal. 20”. (A 20. az ED.-beli tisztázati lapszáma.) Az 1802 elejéről származó ÚK.-on a 137. sorszámú, a Mfj.-en az *Ódik* között a 2. 13. sorszámú.

Ennek ellenére a költő életében nem jelent meg.

Először Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében: (728. h.). A jegyzetek közt nem hivatkozik ugyan forrására, de a versről készített másolata (ToldyM. 255. l.) arról tanúskodik, hogy a K_1 alapján rendezte sajtó alá.

A HG. Toldy nyomán közölte (II, 27. l.).

Az eredeti szöveg sorismétléseit is jelezve adta közre Juhász Géza: EPM. 23. l. Az ÖV—ÖV.² és a MM. alakilag némileg eltért az alapszövegtől: elhagyta az idézőjeleket, s a sorismétléseket sem jelzi.

Keletkezése

Mint már Kastner Jenő rámutatott: e párbeszédes versformát — „duett”-et — Csokonai az olasz pásztordramákból, nevezetesen Metastasiótól tanulta, akinek hatása tényeleghesen igazolható e versen (ld. ITK. 1922: 50., 53. l.). (Minderről a tárgyi magyarázatokban szólnunk részletesen.)

Az olasz irodalmi minták támpontot adnak a vers időmeghatározásához is. Toldy a jegyzetek közt azt írja, hogy 1794-ben keletkezett (953. h.). A HG. összefoglalóan annyit mond, hogy a „Hátrahagyott elegyes versek” 1. könyvének darabjai 1795-ben keletkeztek.

Juhász Géza 1792-re tette keletkezését. (Ld. EPM. 312. l.) Juhász nyomán az ÖV. és az ÖV.² is az 1792. év második felének terméséhez sorolta.

A vers megszületése kétségtávol összefügg Csokonai olasz tanulmányai-val, amelyek 1792-ben már elkezdődtek, de magasabb fokra csak 1793-ban jutott velük. 1793 őszén így számolt be Kazinczynak tanulmányairól: „Tanúlok olaszul, a’ melly a’ poésisnek tulajdona.” (KazLev. II, 543. l.) Mi éppen ezért úgy véljük, hogy a vers nem keletkezett 1793-nál korábban.

Szövegkritika

A vers címe a címjegyzékeken általában úgy fordul elő, ahogy a K_1 -en; J. Gy. jegyzékén azonban *Amintás* a dal férfi szereplőjének neve. Sárváry Pál másolatában (K_3) ehhez hasonlóan szerepel a cím: *Amintás és Laura a’ fák között*. A Mfj.-en, bizonyára csak rövidség okából, *Amint és Laura* a vers címe.

Helyesírási kérdés, hogy a K_1 címében *i*-vel olvasható a vers férfi szereplőjének neve, a versben magában azonban *y*-nal. Már Toldy az *y*-os

alakot vette föl kiadásának címébe s a későbbi kiadásokban is így szerepel; csupán Juhász Géza használta az *Amint* alakot a címbe — föltehetőleg az EK. alapján. Vargha Balázs visszatért az *y*-os alakhoz; mi az autográf EK., ED. s Mfj. alapján az *i*-s alakot tartjuk meg.

Változatként voltaképpen csak a Győry Mihály-féle másolat (K_1) jöhet szóba. Ez lényegében rövidebb (pontatlanabb) változata a kiadásunk alapjául szolgáló K_1 szövegének. Az alábbiakban az egészet közöljük:

Amint és Laura a' Fák közt

Amint.

Laurám nyomát e' zöld Fák

Alatt kersem.

Ah! szőlőjatek óh, Nimfák!

Hol van Jegyesem ? :/:

Hah! mi szó

Zeng ott, óh!

Tán Laurámmal

Hív Mátkámmal

Zokog az Echo. :/:

Laura.

Hív Mátkáddal

Hív Lauráddal

Kettenn.

Zokog az Echo :/:

A K_1 nem jelzi Csokonai szerzőségét, de a közvetlenül előtte álló *A' viola CsVM.* jelzéssel fordul elő a gyűjteményben.

Valószínűnek látszik, hogy a másoló tévedésből hagyta el a 11—14. sorbeli szövegismétlődést, fölöslegesnek gondolva azt. A K_1 6. sorának megfelelő sorban a *Hah* szintén a másolótól eredhet a szokatlanabb *Haa* helyett. A K_3 -ban e sor ugyanígy fordul elő, a 11. sornak megfelelő 10.-ben szintén. A K_3 a 4. sort nem ismételte meg, csupán „(2 szer)” jelzéssel utalt a sor végén az ismétlésre.

Az 1. sor *Amint* szavát a K_1 -ben mi emendáltuk. Elgondolkoztató, hogy a Kesj. N° 6°: 32. tételében (ahol kezdősorával fordul elő) Csokonai saját kezű lejegyzésében *a' zöld fák* szerepel, szemben a későbbi kiadásokkal.

A K_1 -ben következtlenül idézőjelek találhatók, amelyeket a későbbi kiadások részben elhagytak. Eredetileg bizonyára a beszélők szövegének s a visszhangzott szövegnek elhatárolását célozták volna.

A K_1 -ben idézőjelbe van foglalva az 1—4., a 8—9., a 10. és a 17. sor. Toldy és a HG. csak az 1—4. sor idézőjelét hagyta meg, az EPM. a K_1 szerint járt el; az ÖV. — ÖV.² s a MM. elhagyta az idézőjeleket.

3. K_1 : *szőlőjatek em.*

A K_1 -ben az *Ah!* mellett fölöslegesnek látszik az *óh* ugyanabban a mondatban; a K_3 -ból is hiányzik.

4. E sor után a K_1 -ben, K_2 -ben és K_3 -ban ez a jelzés olvasható: (2 szer). Az ismétlést azonban Toldy nem vette figyelembe, a HG. sem. Az EPM :/ : jellel utalt rá, az ÖV. — ÖV.² és a MM. figyelmen kívül hagyta.

5. Elgondolkoztató, hogy a K_3 -ban az ismétlésre kijelölt 4. sor után a *Hah! mi szó* sor következik: lehetséges, hogy eredetileg csupán a *Hol van Jegyesem ?* sor megismétlése volt a költő szándékában s a

- K₁ 5. sora (*Hol van, hol van Jegyesem?*) fölöslegesen került a versbe.
6. Ritmikailag is a K₁ *Haa!* alakja látszik helyesebbnek a K₃- és K₄-beli *Hah!*-nál.
9. A K₁₋₃-ban e sor után ugyanaz a megjegyzés olvasható, mint a 4. sor után. Az EPM.-ben a sor végén */:* jel.
10. K₁₋₃: A sor végén ez a megjegyzés: (*2 szer*). A K₄-ben */:* je az EPM.-ben nincs utalás az ismétlésre.
15. K₁: *Laur*. Aláhúzás nélkül, rövidítve; em.
17. K₁₋₃: A sor végén: (*2 szer*). A K₄-ben a sor végén */:* jel; az EPM. nem jelzi az ismétlést.

A későbbi kiadások ugyanúgy jártak el a 9., 10., 17. sor végén levő utasítás tekintetében, mint a 4. sor esetében.
A K₁-ben betűvel kiírt ismétlést — a K₄-hez s az EPM.-hoz hasonlóan — mi is */:* jellel jelezzük.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A címben a „*Fák között*” megjelölés erdei színhelyre utal; a visszhang keletkezésének — ekhós vers létrejöttének — ez a természeti környezet volt az alapja.

A tárgyalt vers műfaja a reneszánsz és a barokk korban divatos echós versekkel rokon „*Kettős Dal*”, ducti, amely az olasz pásztorköltészetben a XVIII. században is továbbélt. Csokonaiak ilyen felelgető páros dalait Kastner Jenő az olasz pásztordrámákra vezette vissza: „az olasz pásztordrámából valók az olyan féle pásztorfelelgetések, melynek Daphnis és Chloe vagy Melites Rozáliához és Rozália Meliteshez” (ItK. 1922: 53. 1.). Tárgyalt versünk megszületésében pedig közvetlenül Metastasio hatását ismerte föl: „Az elegyes dalok közt *Amint és Laura a fák között*”.

*Laurám nyomát a zöld fák
Alatt keresem:
Ah szóljatok Nymphák
Hol van jegyesem?
Hol van, hol van jegyesem . . .*

nyilván az *Angelicanak* azt a jelenetét vallja mintájának, mely Cs. fordításában így hangzik:

Már szinte az égnek közepén ragyognak a napnak tűzős sugárai, már szinte királyi széke körül mindenfelől leborúlnak a bikkfák és babérok úrnékei; mégse jön Tirsis Licoris vígasztalására:

Kies árnyékoskák,
Kedves virágoskák
Az én kedvesem,

Szerelmesem,
Ki mondja meg ugyan
Hol van, hol van? . . .
. . . stb.”

(ItK. 1922: 50. 1.)

Ugyane tanulmányában ezt írta még a versről: „a kedvesét leső Amint s az érkező Laura páros ekeke már Metastasióra vall zeneiségével, a *Lilladalkok* között pedig *Az alku*, a *Búcsúvétel*, sőt a népies ízű *Habozás* vége is, mintha csak egy Metastasio-operából volna kimetszve. Egyáltalában a zenei formát főleg tőle tanulta Csokonai” (53. l.).

A duett férfi szereplőjének nevét azonban alkalmasint nem Metastasióból vette a költő; Tasso *Amynta* című „erdei meséje”-ből is ismerhette, amelyet — prózában — maga is lefordított *Amyntas* címmel. Ott ugyan az „Amyntástól szeretett szűz” neve *Sylvia*, de Csokonai szerelmi dalaiban már ekkoriban gyakran *Laura* néven bukkan föl a szeretett nő.

Tasso „Pásztori Játék”-át Csokonai korán lefordította (az 1794—95-i EK.-on már előfordul, a LXIV. sorszámon); de az Amyntas név egyébként is igen népszerű volt a kor pásztoridilljeiben: Ewald Christian von Kleist költeményei között (amelyeket 1793-ban Kazinczytól kapott ajánlókba: ld. KazLev. II, 297. l.) szintén találhatott egy *Amynt* című idillt (Kleist I, 76. l.). Tárgyalt versünkön nem érezhető Kleist művének hatása (bár más Csokonai-versekben fölbukkannak motívumai); Kleist e költeményét Révai Miklós is lefordította, fordítása azonban kéziratban maradt (ld. Császár: NémK. 61. l.). De találkozhatott a költő az *Amynta* névvel Gessner Idylliuminak Kazinczy-féle fordításában is (Kassa, 1788.), ahol az I. Könyv egyik darabjának ez a címe (27—28. l.). Tárgyával ez az idill sem, csupán a címével ösztönözhetette Csokonait. (Gessnernek ezt az idilljét különben Révai Miklós is lefordította, s Kazinczyt megelőzve közreadta *A pásztor költésről való oktatás* című tanulmányában [Faludi Ferencz költeményes maradványai. I. Győr, 1786. 219—221. l. V. ö. Gálos Rezső: *Német hatás XVIII. századi költészetünkben*. IIK. 1943: 12. l.])

Kétségtelen, hogy Csokonainak az olasz irodalommal való behatóbb kapcsolatából pattant ki ez a formai játék, verstechnikai gyakorlat. (Ekkoriban írta *Az Ekhóhoz* című hasonló formai kísérletét is.) Valóságos szerelmi élményt aligha kereshetünk mögötte.

Julow Viktor is a külföldi irodalmak hatását ismerte föl a költő korabeli szerelmi lírájában, ő azonban e felelgető forma mélyén valóságos élményt sejtett: „Fő témája az epkedő vagy enyelgő szerelem, az enyelgésből támad az erre az ízlésre [ti. a rokokóra] jellemző felelgető forma (*Melütnéz Rozáliához, Amynt és Laura*).” (MlT. III, 221. l.)

V. Szendrei hozzánk hasonlóan úgy látta, hogy inkább fantáziaversről van szó, mintsem megélt érzelmek közvetítőjéről: „Kedveli az enyelgő-epedő változatokat, amelyeket kitűnő érzékkel a felelgető formából növeszt ki. A szerelmes panasz (*Amynt és Laura a ják között*) és a búcsú motívumai (*Melütnéz Rozáliához*) inkább bravúrosan megoldott és megjátszott epedő bánatot sugallnak, mintsem megélt érzelmeket. Az *Amynt és Laurában* a panaszt ismétlő echo hangjátéka ritmikai remeklés.” (63. l.)

Verselése

Az EK. műfaji megjelölése: „Kettős Dal” arra mutat, hogy a rövid sorokba tördelt, játékos rímelésű echós vers eredetileg dallamra készült. Dallamát nem ismerjük.

145. A' Távollétel

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: TF. 80b. A lap bal hasábján az olasz eredeti, Esch.-ból kimásolva. A lap alján néhány — de nem ehhez a vershez tartozó — olasz szó értelmezése, ugyancsak Csokonai saját kézírásával. Kevés javítása alapján arra is gondolhatnánk, hogy tisztázta, de a TF. többször átjavított olasz fordításai azt mutatják, hogy mindjárt e kéziratot lapjain készültek. Ennek ellenére elképzelhető, hogy a fordítás piszkosát külön papírlapra írta a költő, s ide már csak a végeredményt tisztázta le.

Megjelenése

Az EK.-on már előfordul a CXXXVI. sorszám alatt: „o A' Távollétel. Dal. Kjabrerától.” A költő későbbi címjegyzékein nem fordul elő, legfőkébb az 1796-i Szv. „Odák Olaszból” összefoglaló címe alá érthetjük oda. Figyelmet érdemel az is, hogy az EK.-on a sorszám előtt kis karika található, ami a címjegyzéken általában azokat a munkákat jelöli, amelyek tárgyuknál — szerelni vagy politikai merészségüknél — fogva nem számíthattak megjelenésre a cenzúra miatt (v.ö. Cs/ÖM. I, 210. l.). Bizonyára emiatt hagyta el kiadásra szánt művei későbbi címjegyzékeiről.

Csokonai életében nem is jelent meg. Először Toldy adta ki *Távolság* címmel a „Hátrahagyott elegyes versek” Második könyvében (757. h.)

Toldy nyomán közölte — azonos címmel — a HG. (II, 67–68. l.) és a FK.

Az EK. címadása szerint adta ki Juhász Géza (EPM. 246–247. l.), majd az 6 kiadása nyomán Vargha Balázs: ÖV.—ÖV.², MM. Toldytól az EPM.-ig a cím alatt ez az utalás szerepel: „(Chiabrerától. Olaszból.)” Az ÖV.—ÖV.² s a MM. csak ennyit közöl a cím alatt: *Chiabrera*.

Keletkezése

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” Második könyvét 1796-os évszámmal látta el: a benne található versek jó része azonban ennél nyilvánvalóan korábbi. (A HG. és a FK. elfogadta, illetőleg átvette Toldy hozzátvetőleges keltezését: a FK. tárgyalt versünk alatt is 1796-os évszámot közöl.)

Juhász Géza helyesbítette Toldy időmeghatározását: az EPM.-ban 1794-ből származtatta a fordítást (lásd 314. l.), később azonban — úgy látszik — korábbiak ítélte: a Juhász kronologizálását követő ÖV.—ÖV.²-ben Vargha Balázs már az 1793-ban készült fordítások közé sorolta.

A TF.-ban elfoglalt helye — az olasz nyelvű versmásolatok első darabja — s kiforratlan stílusa, verslése miatt is 1793-i keletkezése látszik valószínűnek.

Szövegvizsgálat

Csupán a TF.-ban fennmaradt kéziratát ismerjük. Mint volt róla szó: csak néhány — egyidejű — törlés és változtatás fordul elő a fordítás szövegében, amely ránk maradt formájában fogalmazványnak látszik, de lehet esetleg tisztázat is. A fordítás fölött az olasz eredeti címe található, csupa nagybetűvel írva: LONTANANZA. A magyar címet az EK. alapján közöljük.

2. K: *jő<n>*
4. K: *Rózája em.*
9. K: A közölt sor eredetileg így hangzott: *Szemem hová tekintsen*
Ezt alakította át a költő, így: *Szemeim <hová tekintsen> mit nézettek*
10. K: *Ah Jav. ebből: Hová*
17. K: *<Ah, vigasztaló fényem>* Az új megoldás az áthúzott sor fölé írva:
Ah, fő java Éltelennek
18. K: *Hól* Minden bizonyos íráshiba, a költő így soha nem használta a kérdőszót: az ékezetet föltehetően a *mulatozol* első magánhangzójára szánta: e szerint em.
23. K: *Könye [= Könnye]*
Toldy a jegyzetekben nem utalt a kéziraatra s a javításokra.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Eschenburg példatárában a „Lyrische Gedichte” fejezet olasz költői között találkoztunk Chiabrera nevével s két canzonettájával Csokonai (Esch. V, 24–26. l.). Mind a két lírai verset kimásolta Chiabrera költészetére vonatkozó adatokkal együtt: ezek egyike az itt tárgyalt fordítás eredetije a *Lontananza*, a másik pedig a *La Violetta*, amelyet *A' viola* címmel fordította le. Az utóbbi közvetlenül a *Lontananza* fordítása után található: TF. 81ab; a Chiabrera-ra vonatkozó adatokat pedig ugyanott a 80a oldal alján találjuk, idegen kéz másolatában. E jegyzetek azonban elsősorban Chiabrera canzonettáira vonatkoznak: a szerzőre vonatkozó életrajzi adatok Esch. IV. kötetében találhatók: „Gabriello Chiabrera, geb. zu Savoya, 1552, gest. 1638, ist einer der berühmtesten lyrischen Dichter der Italiäner, in der höheren sowohl, als in der leichtern Gattung. Der erste Band seiner Gedichte enthält unter andern drei und sechzig *Canzoni Sacre*, meistens an die Mutter Gottes und andre Heilige gerichtet.” (Esch. IV, 157. l.)

Chiabrera-tól egy másik verset is kimásolt Csokonai Eschenburg példatárának IV. kötetéből, a „Heroische Oden” című fejezetből (255–256. l.), a szerzőre vonatkozó idevágó magyarázattal együtt. A kimásolt ver szöveg *Oda per Cristoforo Colombo*; a szerzőre vonatkozó jegyzetekkel együtt megtalálható: TF. 96ab. Földrajzi érdeklődésének megfelelően egy másik, Columbusra vonatkozó verset is kimásolt Esch.-ből Csokonai, Fulvio Testinek *Al Conte Camillo Molza* című ódáját (Esch. IV. 252–254. l.; TF. 97ab, 77b); ezt részben le is fordította.

Bár lényegében az eredetivel azonos formájú s azonos sorszámmal fordított kézzel — itt sem szóról szóra fordított, hanem némilog szabad átültetést adott. Az egybevetés megkönnyítésére közöljük az olasz eredetit, Esch. alapján, ahonnan a költő kimásolta:

Lontananza.

Deh perchè a me non torna?
Chi il tiene? ed ove stà?
Quel viso, che s' adorna
Del fior d'ogni beltà?

Iti son forte [!] al vento
I pregi di sua fe?
E l' altrui giuramento
Non ha fermezza in se!

10 Occhi miei, dove omai,
Dove vi volgero?
Lunge da quei bei rai
Ah, che mirer si può?

Lassa, che oltra il costume
Fammisi notte il dì,
15 Si spense ogni mio lume
Il sol che a me spari.

Unico mio conforto,
Ove soggiornar tu?
Scampo del mio cor morto,
20 Non ti vedrò mai più?

Si con note amorose
Ninfa gentil cantò;
Poi le guance di rose
Di bel pianto rigò.

(Esch. V, 24—25 l.)

1. az a' Kints' az Égnek: elízió az a' Kintse az Égnek helyett; ez az egész aposztrofálás hiányzik az olasz eredetiből.
2. miért nem jó? Az eredetiben: a me non torna?; tkp.: 'mért nem jó, tér vissza hozzám'.
3. A' kinn: az olaszban konkrétabb: Quel viso: 'az az arc'.
4. Az 'arc'-hoz, 'orá'-hoz jól illik a Rózsa — ez azonban az olasz eredetiből hiányzik, ott csak 'virág'-ról van szó (fior): itt Csokonai tette szemléletesebbé a sort. Az első versszakot voltaképpen teljesen átalakította; az olasz eredeti értelme: 'Miért nem jön vissza hozzám az a szép arc, kié lett és hol van, akit minden szépség virágai öveznek?'.
5. Esch.-ban az olasz eredetiben sajtóhiba van: forte található forse helyett. Csokonai is így másolta le, de fordítás közben észrevehette a hibát, mert tán-nal adta vissza magyarul.
- 7—8. A költő az eredetinel szabadabban és költőiebben tolmácsolta a két sort; az eredetiben: 's esküjének nincs állhatatossága (szilárdsága) (óhenne)'.
10. Az Esch.-ban előforduló volgero-t másolatában Csokonai helyesen kijavította volgero-ra.
11. a' Fény megfelelője az olasz eredetiben: bei rai: 'sugarak'.
- 13—14. szép Nappal || Setét Éjjel: az olasz eredeti nem használ jelzőket: notte il dì

15. *Mert ama kedves Nappal*: az olasz eredetiben: 'minden fény'.
 16. *Ködbe szállt*: az eredetiben egyszerűen 'eltűnt előlem' (*a me spari*)
 Ez a versszak majd A' Reményhez utolsó strófájában esendül vissza:

*Nékem már a' rét himetlen,
 A' mező kiszült,
 A' zengő liget kietlen,
 A' Nap éjre dült. —*

17. *fő java Életemnek*; az olasz eredetiben: *Unico mio conforto* 'egyetlen vigaszom'; az első változatban *vigasztaló fény-t* írt Csokonai is.
 18. *Hol múltatozol te?* Az olasz eredeti szó szerint: 'Hol vagy te?'
 19. *Élettője Szívemnek*; az olaszban: *Scampo del mio cor morto*, azaz: 'holt szívem szabadulása, menekülése'. Csokonai szabadon s költőien fordított itt is.
 21—24. Az utolsó versszak egyes szám első személyből harmadikra vált, egy „nimfa” — illetőleg Csokonainál „Egy szép Szűz” — ajkára adva a kedves utáni sóvárgást.
 23. *Könnye szép Özönében*; az olasz eredetiben csak 'szép sírás'-ról (*bel pianto*) van szó.
 24. *Rózsája*; az olaszban a *le guance di rose* 'rózsás orcák'; Csokonai itt ugyancsak szemléletesebb az eredetinel; A 23—24. sor szó szerinti jelentése: 'Aztán a rózsás arcot a szép sírás barázdálta.'

Az egész fordításon érezhető valami a magyar népdalok (műdalok) hatásából: „*Kintse az Égnek*”; „*Már nékem a' szép Nappal!* / *Setét Éjféle vált*”, s az első és az utolsó versszakban a rózsza említése.

A fordításról szólva némi elismeréssel írta Imre Sándor: „Nem mondhatni hogy jól megértve s némi ügyességgel is nem fordítaná Chiabrera, Maffei, mások verseit” (OlKölt. 78. l.). Újabban Szauder emlékezett meg e fordításról Eschenburg példatárának Csokonaira tett ösztönző szerepével foglalkozva (Roe. 233. l.).

Verselése

Szótagszámban — sőt jambikus lejtésben is — igyekszik követni az eredetit, akárcsak a rímek elhelyezésében; jambusai azonban nem tiszták. Rímképlete: 7a 6b 7a 6b.

146. A' Viola

Kézirata

TF. 81ab; saját kezű fogalmazvány (K₁). A lapok bal hasábján az olasz eredeti Esch.-ból kimásolva.

Közel egykorú másolata a Kazinczy hagyatékában fennmaradt másolatgyűjteményben: „A' Viola. Csokonai Olaszból.” (MTAK. K 604. I, 191b; K₂), továbbá: SpK. 257. I, 222—223. l. (K₃). Az utóbbi a DMM.-ből, akárcsak a DebrK. R. 1071: 153a—154a s a miskolci 1837—38-i „Virág Gyűjtemény” másolata (Lévai József Tudományos Könyvtár. II. 647.). Az utóbbiban a vers alcíme: „A szépség violához hasonlított.”

Megjelenése

A játékos rímelésű, jól sikerült fordítást a költő kezdettől fölvette kiadásra szánt művei jegyzékére; az EK.-on a CXXXVII. sorszámon így fordul elő: „A' Viola. Dal. Kjábrerától.” Az 1796-i Szv₁-en az „Odák. Olaszból” gyűjtőnév alá foglalva regisztrálta, az Szv₂-n *Viola* címmel egyedileg is szerepel. (Az adat után itt található 36-os szám a sorok számára utal.)

A Szv₂ szerint összeállított DMM.-ban adta közre, a III. füzetben (45—47. l.). Az 1802-ben összeállított Mfj.-en az „Apró Fordítások” között szerepel: „2. 19. A' *viola*”.

Későbbi kiadásai: Toldy 54—55. h., HG. 1, 68—69. l., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.

Juhász Géza az EPM.-ban régies helyesírással adta közre (bár nem betűhíven), s a sorok elhelyezésében eltért a DMM.-tól: a kézirat változatosabb tördelésű strófaalakzatát vette alapul.

Keletkezése

A TF.-ban közvetlenül Chiabrera Esch.-ból kinásolt másik verse (Lontananza — A' *Távolleltel*) után található: azzal lehet tehát nagyjából egyidős, azaz 1793-ban keletkezhetett, bár verselése feltűnően jobb, mint a megelőző Chiabrera-fordításé.

Ferenci — tévesen — az 1796-ban Patakon írt versek közé sorolta (65. l.), bizonyára azért, mivel Toldy az „Elegyes költemények” 1796-ból keltezett Második könyvébe iktatta, indokolatlanul. (Ferenci nyomán számította Hegyaljai Kiss Géza is a Patakon írt, illetve fordított állítólagos tizenhét vers közé *Csokonai jogász éve Sárospatakon* című tanulmányában: A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1931. jún. 7. 30. l.)

Feltűnő, hogy a HG., amely különben elfogadta Toldy időrendjét, ez esetben eltért tőle, s 1795-ből származtatta a fordítást (ld. III, 495. l.). Juhász Géza kezdetben 1794-ből keltezte (ld. EPM. 314. l.), később azonban — amint az ő időrendjén alapuló ÖV. és ÖV.² bizonyítja — 1793-ra tette keletkezését.

Ez látszik a fordítás valószínű keletkezési évének.

Szövegkritika

Lényegében két forrásértékű szövegünk van: a TF.-beli, 1793 körüli fogalmazvány (K₁) s a DMM. 1796-i szövege. Az utóbbit tekintjük főszövegünknek; ez voltaképpen csak helyesírásában s a strófák sortördelésében tér el a TF.-beli főváltozattól.

A fogalmazványban nincs címe a fordításnak, az olasz eredeti *Violetta* címe olvasható fölötte.

1. K₁: *Viola*
3. K₁: *Reggel*
4. K₁: *Kebélet*
6. K₁: *delinn*
7. K₁: *Úgy nagyon!*

9. K₁: <Ilato> Fűszerszám'
 10. K₁: Szemet Jav. ebből: Szívet
 igéző Jav. ebből: égető
 12. K₁: <Szívet> Lelkét megvidítja
 13. K₁: Szépenn Jav. ebből: ? Míg
 13—14. K₁: Kp. n.
 15. K₁: Hajnali Szél;
 16. K₁: Nimfája'

DMM: *ninfája'* Az utóbbit a K₁ szerint em. (A *nimfa* Csokonai-ná iszokásos olaszos *ninfa* alakját illetően ld. Cs/ÖM. I, 354. l.). Toldy *nymphája* alakot közölt, a HG. *nimfája*-t, ahogy a későbbi kiadások is. (Az FK. Toldy helyesírását követte.)

17. K₁: Legszebb Lyánkája:
 19. K₁: Ah, <min> eggy Kp. n.
 20. K₁: Reggel Kp. n.
 21. K₁: Töltünk eltűnik még ma,
 22. K₁: Im' <e> már bádgyadtann,
 23. K₁: Im már hervadtann
 24. K₁: Viola.
 25. K₁: Te, <kit> szépségeddel
 26. K₁: 'S <elevenséged> Ifjú
 27. K₁: Ki Utóbb szúrva az Olly elé.
 28. K₁: <Kínzó> Édes Kín <tses> zója
 29. K₁: Békója
 30. K₁: Rabságonnak!
 31. K₁: végy Olvashatatlan szóból jav.
 33. K₁: <Tanács Példát ifjúságodban>, Föléje írva a végleges megoldás;
 a sor végén kp.n.
 34. K₁: Szégségednek Íráshiba.
 36. K₁: el-vész.

A versszakok sortördelése a K-ban:

A' kis Viola
 Kit ki burkola
 A' gyepenn a' szép Reggel,
 Kékes levelét
 Szagos Kebelét
 Nem delinn nyitja é fel?

Megjegyzendő, hogy az olasz eredetiben ugyanaz a tördelés található, mint a DMM.-ban.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai ezúttal sem szó szerint fordította Chiabrera szövegét, hanem költői szabadsággal.

Az olasz eredetit Esch.-ból, közöljük ahonnan a költő kimásolta:

La Violetta

Che in sull' erbetta
Apre al mattin novella,
Di, non è cosa
Tutta odorosa,
Tutta leggiadra e bella?

Sì certamente,
Che dolcemente
Ella ne spira odori;
E n' empie il petto
Di bel diletto
Col bel de' suoi colori.

Vaga rosseggia
Vaga biancheggia
Tra l'aure mattutine;
Pregio d'Aprile
Via più gentile;
Ma che diviene al fine?

Ahi, che in brev'ora,
Come l'Aurore
Lunge da noi sen vola,
Ecco languire,
Ecco perire
La misera Viola.

Tu, cui bellezza
E giovinezza
Oggi fan sì superba,
Soave pena,
Dolce catena
Di mia prigionie acerba!

Deh con quel fiore
Consiglia il core
Sulla sua fresca etade,
Che tanto dura
L'alta ventura
Di questa tua beltade.

(Esch. V, 25—26. l.).

(Szauder József is említi a verset Eschenburg példatárának és a költő olasz fordításainak összefüggését tárgyalva: Roc. 233. l.)

1. A viola egykorú jelentése — a címben is — 'ibolya'.
- 2—3. A rím (*burkola*) kedvéért a költő alannyá tette a *reggel*-t (amely az eredetiben határozó); az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Mondd, nem csupa illatos(ság), könnyed(ség), szép(ség) a kis ibolya, mely reggel a friss (új) fűben nyílik?'
4. *Kékes levelét*: voltaképpen szíromlevelét, szírnát. Erről sincs szó az eredetiben.

6. *delin*: A 'karcú, pompás' jelentésű *deli* megfelelője az olaszban a „leggiadra e bella”: 'kecses (bájos) és szép'.
7. A *nedves* is csak a rím kedvéért került a fordításba: nincs nyoma az eredetiben.
9. *Fűszerszám* (rég.): fűszer. Az olasz eredetiben erről külön nincs szó, csupán a kellemesen kilehelt illatokról.
- 10–12. Az olasz eredeti szó szerint: 'És megtölti a keblet (szívet) szép színei szépségének szép gyönyörével.'
- 13–14. Az olasz eredetiben 'piroslik (veresellik)', és 'fehérlík' áll; Csokonai — botanikai megfigyelései alapján — jobban ide illőnek érezte a *kékellik* igét.
15. *Míg leng a' hajnali szél* Az eredeti szövegben csak arról van szó, hogy piroslik és fehérlík 'a hajnali szelekben'.
16. A *Május* már bizonyára nem botanikai, hanem verstani indokból került a szövegbe az olasz *Aprile* megfelelőjeként: az ibolya már márciusban virágzik hazánkban, de sem a *március*, sem a szintén három szótagú *április* nem fért ritmikailag a rövid sorba. Csokonai itt is költőibb az eredetnél: ott csak 'április díszé'-ről van szó, a megszemélyesítés is a fordító ráadása: *Május* [...] / *Leg szebb lánykája*.
19. *meleggel*: nincs megfelelője az eredetiben, a rím kedvéért kerülhetett ide. (Az olasz szöveg csak 'rövid idő'-t említ.)
21. *Tőlünk el tűnik még ma*: az olasz eredeti szó szerint: 'Hamarosan, akárcsak a hajnal, messze száll el tőlünk [a szépség].'
27. *vak* Az olasz eredetiből ez a jelző hiányzik (ott csak a 'kevély' jelentésű *superba* található); a rím kedvéért kerülhetett a fordításba.
- 34–36. Csokonai e sorokat is némi szabadsággal, de értelmileg híven fordította.

Verselése

A könnyed, játszi rímelésű versfordításról Horváth János is megemlékezett Csokonai játékos szerkezetű „olaszos” énektípusairól szólva (Id. IrNép. 74–75. l.).

A rövid sorokból épített dallamos szerkezetet a költő szótagszámában és rímjátékában ügyesen követte, de ahhoz még nem volt kellő gyakorlata, hogy az eredetinek tiszta daktilusi lejtését is visszaadja, noha helyenként érezhető nála is daktilusi láb vagy ritmussejtelem.

Rímképlete: 5a 5a 7b 5c 5c 7b.

147. A' szépség

Kézirata

TF. 81b (K₁); saját kezű tisztázata az Esch.-ből kimásolt olasz eredeti sorai fölé írva; ugyanazon az oldalon az olasz szöveg melletti jobb mezőben a fordítás saját közű fogalmazványja, utóbb áthúzva (K₂).

Idegen kéztől eredő, valószínűleg a DMM. szövegén alapuló másolatai : KK. III, 102b, MTAK. RUI 8r. 160/II, 42. l., SpK. 257/I, 209. l. „Virág Gyűjtemény. 1837/8.” (Lévay József Tudományszos Könyvtár. Miskolc. 11 647. lsz. n.) Romlott szövegű másolata : MTAK. Mf. 161/I, 63. l.

Megjelenése

A költő EK.-án már előfordul, a lista végén, a fordítások között: „CXLII. A' Szépség. Madrigál Lemenétől.” Az 1796-i Szv₁-en csak az „Odák Olaszból” összefoglaló cím alatt sejthető, de hogy ott volt, azt bizonyítja, hogy a DMM.-ban még abban az évben megjelent. Az 1802-i Mfj.-re is fölvette a költő, az „Apró Fordítások” között szerepel: „12. 6. A' Szépség.”

A DMM.-ban adta közre: [L.] 16. l. A későbbi kiadásoknak ez volt az alapja: Toldy 48. h., HG. I, 48. l., FK.

Az EPM. némileg eltért a DMM.-tól: a címet és az alcímet az EK. alapján közölte, s a szövegen és a helyesíráson is módosított helyenként a kézirat szerint (ld. i. m. 262. l.).

Az ÖV.—ÖV.² és a MM. lényegében a DMM.-t követi, de az alcímben a kiadások is eltérnek tőle.

Keletkezése

E verset is Eschenburg példatárának II. kötetéből másolta ki a költő, akárcsak Tassótól *A babérressző*-t, amely közvetlen ez előtt áll a kötetben a „Madrigale” fejezetben (64. l.). Csokonai a német bevezetés egy részével együtt írta le a verset: „Siehe Band. II. seite 64. — So wenig neu der Hauptgedanke und das in folgendem Liede ausgeführte Bild ist, so <w> viel Reiz hat es doch durch die Ausführung gewonnen.” (TF. 81b) A megadott helyen (Esch. II, 64. l.) olvasható részletesebben az olasz költőről. (Szauder is említi az Eschenburg második kötetéből fordított versek között: Roe. 233. l.)

A másolat, s maga a fordítás is — *A babérressző*-vel együtt — akkor készülhetett, amikor a példatárat 1793-ban kölesőn kapta a költő (v. ö. MM. II, 782. l.). A kísérletezés, a két változatban is elkészített fordítás szintén az 1793. év mellett szól.

Toldy — tévesen — az „Elegyes költemények” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte.

Juhász Géza korábban 1794-ből származtatta (ld. EPM. 314. l.). Később, úgy látszik, módosított föltevésén: Vargha Baláznak Juhász kronológiáján alapuló kiadásában (ÖV.—ÖV.²) ugyanis már az 1793. év fordításai közt találjuk. Ez látszik hiteles keletkezési évének.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a fordításnak két változatát is ismerjük: az eredeti foglalmazvány versformájában is eltér a későbbi tisztázattól, amely aztán a DMM.-beli kiadásunk is alapja lett. Mi a DMM. szövegét közöljük főszöveggént, az eltérő ritmusú első kidolgozást pedig főváltozatként adjuk közre itt a jegyzetekben. A DMM. és a K₁ eltéréseire is itt utalunk.

A vers címe a címjegyzékeken is ugyanúgy fordul elő, mint a DMM.-ban, azzal a különbséggel, hogy az EK.-on s a Mfj.-en nagy kezdőbetűs a névelő utáni szó. Egyébként a DMM. „Foglalatja” (Tartalommutatója) szerint a költő e kiadványban sem volt egészen következetes e tekintetben.

A vers alcímében is mutatkoznak eltérések; az EK.-on: „*Madrigál Lemenétől.*”, a DMM.-ban: (*Egy madrigál olaszból Lemene után.*). A későbbi kiadások is általában ezt az alcímet tartották meg. Vargha Balázs viszont csak így közli a címet kiadásában: „*A szépség (L e m e n e e)*”. A K₁-ben és a K₂-ben még nincs címe a fordításnak. Mi a DMM. címét, illetve alcímét tartjuk meg.

A TF.-ban az olasz eredeti mellett található első kidolgozás, (K₁) amelyet a költő később áthúzott, nem annyira szövegváltozat, mint inkább önálló mű. Mint a fordítás műhelymunkájának érdekes termékét, s a végleges kidolgozás fontos előzményét, eredeti formájában közöljük:

<2. Tulajdon Kellembé

tulajdon Diszt

Magát 's saját szépségét>

1. Egy Rózsa <meg> szál szeretvén

Bámúlva nézegetvén színét

Egy szép Patakban 'a R vizebe

<Zöld Partja mellett>

Magát 's tulajdon Diszt

A' Rózsa megszeretvén

Egy szép Patakba Képét

Bámúlva nézegetvén

5 'S im egy erőszakos Szél

El tépi [jav. ebből: kapja (?)] <szép vir> Ágát

[Az áth. rész fölé írva:] búszke

A' Hab morogva fel kél

'S Elhordja hullt Virágát.

10 Ah illy hamar <enyész> repül el

Minden szépség nevével!

1. K₁: Rózsa

2. K₁: Nézte <magát> Diszt a Rétnél

3. K₁: Pataknak kristály Habjába

4. K₁: 's Egyszer <egy vad forgó szél> m [= meg]

5. K₁ EPM.: Egy véletlen forgó szél Az olasz eredetinek ez a szórond felel meg inkább.

6. K₁: 'S Le [...] Virágát.

7. K₁: A' Vízbe hullt minden Diszt 's magokkal A DMM. vízbe alakjának rövid magánhangzóját a K₁ szerint em.

8. K₁: El <futott> tűnt a' gyors habokkal

9. K₁: sebessenn 's ah

10. K₁: Sebesebenn fut el, <tőlünk> néha [← fölébe írva: a' szépség]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Eschenburg II. kötetének 64. oldalán a következő ismertetést találhatta a költő az olasz szerzőről: „*Francesco di Lemene*, aus *Lodi* gebürtig, wo er im Jahr 1704 starb, gehört zu den wenigen geschmackvollen Dichtern Italiens im siebzehnten Jahrhundert. Sein grösstes Gedicht ist der *Endimione*, der im Jahr 1692 in 12. zuerst gedruckt wurde. Einige sehr anmuthige Sonnette und andre lyrische Stücke von ihm findet man auch in der mit vielem Geschmack von *Hrn. Werthes* veranstalteten Sammlung: Die vorzüglichsten italiänischen Dichter im siebzehnten Jahrhundert, Bern, 1780. 8. [...]” (Esch. II, 64. 1.) Lemenéből készült fordítással (*Phyllis*, *Amor*, *Venus*) az Orpheusban is találkozhatott a költő (II, 390–392. l.).

Általában szó szerint, híven fordította Csokonai az olasz verset.

2. A *bello* 'szépség' szót a költő *dísz*-szel adta vissza; *a'* *rétnél* az ő fordítói ráadás: az eredetiben nincs mintája.
3. Ez a sor az olasz eredetiben sokkal egyszerűbb; ott csak arról van szó, hogy 'egy tiszta és gyors patakban'.
5. *eggy forgó szél*: az olasz eredetiben 'erős, erőszakos szél' fordul elő; a *Véletlen* a fordító hozzátoldása régebbi jelentése íú: 'váratlanul', 'hirtelen'.
7. 's *magokkal*: rímkenyszerrel magyarázható indokolatlan hozzátoldás.
8. *El tünt a' gyors habokkal*: az olasz eredeti szó szerinti jelentése. 'magával viszi a futó patak'.
9. 's *ah még* olasz megfelelője: *oh Dio* 'Óh, Istenem'.
10. *néha*: nincs mintája az eredetiben.

Az olasz eredetit Esch.-ból (II, 64. l.) közöljük, ahonnan a költő kimásolta (TF. 81b):

Di se stessa invaghita e del suo bello
 Si specchiava la rosa
 In un limpido e rapido ruscello:
 Quando d'ogni sua foglia
 5 Un aura impetuosa
 La bella rosa spoglia:
 Cascar nel rio le spoglie, il rio fuggendo
 Se la porta correndo;
 E così la beltà
 10 Rapidissimamente, oh Dio, sen'va.

Verselése

Versformában is igyekezett pontosan visszaadni a költő a jambikus lejtésű eredetit: ő is hatodfeles és negyedfeles sorokat használt, az olasz versben azonban a 9. sor hármás jambus, s Csokonai ezt is negyedfelessel fordította. Az utolsó sor kétféle ritmizálási lehetőségét is ügyesen visszaadta.

Rímelhelyezésben is híven követte az olasz verset.

Verstani képlete:

11a 7b 11a 7c 7b 7c 11d 7d 7e 11e

A korábbi kidolgozás (K_2) verstanilag leegyszerűsítette a fordítást: csupa negyedfeles jambusban fordította a verset, s rímelésében is eltért az eredetitől: a b a b e d c d e e.

A vers ritmusról Elek is megemlékezett verstani tanulmányában, anélkül azonban, hogy az olasz eredetit ismerte volna. Csokonai három ütemű $4+4+3$ osztású 11-eseiről ezt írta: „Ez a sor, mely a későbbi, különösen Petőfi körüli népdalköltés oly kedvelt formája lett, ekkor még a műköltészet számára jóformán felfedezetlenül szunnyadt a nép irodalom-alatti rétegében. Tudomásom szerint Csokonait csak Anyos Pál előzte meg mintegy tíz esztendővel a 11-es sor tervszerű alkalmazásában »A víg társaságról« című énekével. [...] Azonban míg Anyosnál ez egyetlen előfordulása, addig Csokonainál öt versben bukkan fel, s pattogó ütemével megüti a fület” (41. l.) A Jegyzetekben a szóba hozott öt vers között említi Elek *A szépség* 3. 7. és 10. sorát (i. m. 100. l.). E sorok valóban 11-esek, s ritmizálhatók éppen magyarosan is, de — mint láttuk — nem e népi jellegű ütemezés volt Csokonai fülében frásukkor, hanem az olasz vers hatodfeles jambusai. Tévedés tehát e sorokban a hármas ütemű magyar 11-es sorok példáit keresnünk.

Zenei feldolgozása

Pászti Miklós: *A szépség*. Csokonai Vitéz Mihály verse. Női kar. Népművelési Intézet [Budapest], 1962.

148. A' rózsá

Kézirata

TF. 82a — 83b; saját kezű fogalmazvány. A lapok bal hasábján az olasz eredeti Esch.-ból kimásolva. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő már 1795-i első címjegyzékére, az EK-ra is fölvette, igaz, hogy további eszöszolására vonatkozó megjegyzéssel: „CXXXVIII. A Rózsá. Dal. Lemenétől. Revidéálni.” (A DMM.-ban javított is a szövegen.)

Az 1796-i Szv.₁-en csak az „Odlák Olaszból” összefoglaló cím utal rá, az Szv.₂-n viszont cím szerint is szerepel (*Rózsá*), s a cím utáni 80-as szám — a sorok száma — pontosan jelzi, hogy erről a versről van szó.

A Szv.₂ alapján összeállított *Diétai Magyar Műszá*-ban adta közre az író, a II. füzetben (24 — 27. l.). Később, az 1802-ben összeállított Mfj.-en is lajstromozta, az „Apró Fordítások” között: „12. 10. A' Rózsá.”

Későbbi kiadásai: Toldy 53 — 54. h., HG. I, 53 — 55. l., FK., EPM., ÖV.¹, MM.

A kiadások az EPM. kivételével a DMM. szövegét adták közre; Juhász Géza kiadása viszont a TF. kéziratát vette alapul. (Toldy a jegyzetekben [919. h.] utalt a kéziratbeli eltérésekre.)

Keletkezése

Az Esch.-ből kimásolt többi olasz vers fordításával lehet egyidős, azaz 1793-ban keletkezhetett.

Ferenci az 1796-ban Patakon írt művek közé sorolta (65. l.), s az ő nyomán számíthatta Hegyaljai Kiss Géza is a Patakon írt „17 vers” közé (*Csokonai jogász ére Sárospatakon: A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1931. jún. 7. 30. l.*).

A HG. (III, 495. l.) 1795-re tette keletkezését. Juhász Géza kezdetben 1794-ből származtatta (ld. EPM. 314. l.), később azonban ezt 1793-ra módosította, amint az időrendjét követő ÖV.-ből s ÖV.²-ből kitűnik.

Ez látszik a fordítás valószínű keletkezési évének.

Szövegkritika

Lényegében két forrásértékű szövegünk van: a TF.-beli 1793 körüli fogalmazvány s a DMM. 1796-i közlése. Az utóbbit tekintjük főszövegünknek; ez részben helyesírásban, részben megfogalmazásában is elüt a fogalmazványtól. Az alábbiakban számba vesszük az eltéréseket.

A kéziratban nincs magyar címe a fordításnak: az olasz eredeti *La rosa* címe áll fölötte.

1. K: — *Ah, <szűzeim néztek> szép szűzek, mit Az utóbbi három szó az áth. rész fölé írva. A sor végén nincs gondolatjel.*
2. K: *édesen*
3. K: *Róza*
4. K: *'S szép<ség>ek lenni tanuljatok.*
5. K: *Szépséget, melly <íaz> szállt az Égből*
6. K: *Törés <nyíl fog> Kp. n.*
7. K: *Rejti magát 's még Az utolsó szó utólag beszúrva.*
9. K: *Betse a' Szemérmességből. Erre Toldy is utal (919. h.).*
11. *A K-ban eredetileg: Szólni látszik: halljátok bár Majd a látszik törlésekor a sor elejére szúrta a végleges Így kezd megoldást a költő.*
12. K: *'S Böltsék [Jav. ebből: Böltsességet] tanuljatok.*
13. *A K-ból itt — s a következőkben is — hiányzik az idézőjel a sorok elejéről.*
15. K: *'S Minden Virág*
16. K: *Királynéjének.*
18. K: *<Első> Bár a' több Virágok*
19. K: *születt,*
20. K: *Viola*
22. DMM.: *A' viola, fagyal, jázmin;*
- K: *A' Lilliom, Fagyal [Jav. ebből: fagyal], Jázmin, Erre az eltérésre Toldy is utalt: „A 6. vszak. 2. sorában a »viola« bizonyosan írási botlás, mert a fogalmazatban, az olasz eredeti szerint (giglio) lilliom van, minek úgy is kell lenni, miután a következő sor hősziőről beszél.” (919. h.) Amint az EPM., mi is emendáltuk a K. szerint a DMM. szövegét.*
23. K: *Kp. n.*

25. K: *Ortázámra Clúzia*
 26. K: *Nap Fényjének*
 27. K: *Május első Reggelének*
 28. K: *Szerelmesenn* <nézett> *katsintott ma.*
 30. K: *A' Szerelmest Jav ebből: E' szerelmet Kp. n.*
 31. K: *'S <tévelygő> Föléje írva: Megtévedtt*
 32. K: *mi.*
 34. K: *Tavaszz szebbenn Kp. n.*
 35. K: *Pompásabann díszesebbenn*
 36. K: *Ortázját fel.*
 37. K: *<a szárnyas Nép> Föléje írva: minden Madár*
 38. DMM.: *szíves énekekkel*
 K: *édes énekekkel; Erre az eltérésre Toldy is utalt (919 h.)*
 39. K: *<'S A' friss Patak> [Föléje írva: <Magasztal>] Hajnalba*
[Utólag beszúrva.]
 40. K: *Patak*
 42. K: *Sohajtozik <szellőjével> juvásával*
 43. K: *<En> 'S En Kp. n.*
 44. K: *<Fuvás> A sor végén nincs gondolatjel.*
 45. K: *Ész!*
 48. K: *el-vész.*
 49. K: *A' Nappal együtt Kp. n.*
 53. K: *Jól + Utólag a sor elejére szúrva. Tudom én <hoggy> Az áth.*
szó fölé írva: melly
 54. K: *Kp. n.*
 55. K: *Betsem Kp. n.*
 56. K: *dítsd és*
 57. DMM.: *„Ennél már mit reménylhetni*
 K: *<Ritkább szebb sorsot nem kívánhatni reménylhetni> Föléje*
írva: <Ritkább> Már nekem n [= nem] reménylhetni
 58. DMM.: *Ritkább sorsot 's főbb örömet ? em.*
 K: *'S Várhatni e' szebb örömet ?*
 59. K: *engem<et>*
 61. K: *Világ*
 62. K: *Szólítja meg Szűz*
 63. K: *Kp. n.*
 64. K: *Szólítja az enyimmelis.*
 65. K: *alázatosann Kp. n.*
 66. K: *Dítsőségbe,*
 67. K: *Rózsa az Égbe*
 68. DMM.: *'S nevem' nem veti meg ottan.*
 K: *'S nevemmel dítsékszik ottan. Ezt az eltérést Toldy is szám-*
ba vette (919. h.).
 69. K: *Hévségben*
 70. K: *Elvész Kp. n.*
 72. K: *Égben.*
 73. K: *Ah szűz Lyúinkák <az> a' rózsza*
 74. K: *<? Tanúságot> <nyújt szab hoz> rátok, Az áth. rész fölé írva*
—: Tanácsát szabjátok rátok,
 75. K: *ÉS [Jav. ebből: 'S] ha <? há>*
 76. K: *Légyen <hát> Az áth. szó a sor fölé szúrva. és [Jav. ebből: s]*
Kép.

77. K : *És te kegyes Szűz!*
 78. K : *A Halandókról szemedet:*
 80. K : *Rósa' szép Nevével.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai e fordítást is Esch. alapján készítette, ahonnan Lemene madrigálját, *A' szépség-et* is kimásolta. Szauder is utalt e műfordításra az Esch. nyomán készült fordításokról szólva (Roc. 233. l.).

Esch. kéznél levő példatára nélkül a kálvinista Kollégiumban aligha fogott volna a katolikus Mária-kultusszal kapcsolatos vers lefordításába. Bár lehet, hogy először beleolvasva nem is vette észre a virágéneknek induló vers dogmatikai vonatkozásait.

Lehet, hogy csak formai erőpróbaként vágott bele a fordításba: a trochaikus lejtésű, ölelkező rímekkel csengő vers lefordítása nem volt könnyű feladat. Lemene-fordítása azonban nem az első irodalmunkban: mestere, Kazinczy, már az Orpheus első évfoliamában, 1790-ben közreadta a vers némileg szabad prózafordítását (Orph. I, 315—319. l.). Csokonainak Kazinczy művét föltétlenül ismernie kellett, sőt bizonyosan ebből merített bátorítást s ihletet a verses fordításhoz.

Nincs egészen igaza Inre Sándornak, mikor a fordításról azt írja, hogy „Néhol az eredeti szép kifejezései elesnek.” (ÖIKölt. 77. l.) Gyakoribb eset az, hogy fordítói többletként, „ráadásként” Csokonai költőibb az eredeténél.

Tartalmilag és formailag igyekezett híven visszaadni az olasz verset, bár az olasz eredeti trochaikus lejtése hiányzik soraiból.

A 6. vsz. 3. sora (a költemény 23. sora) talán csak nyomdai hibából, kimaradt a kiadásból; Csokonai a hiányzó sort másolatában szaggatott vonallal jelezte, de nem tudta pótolni.

La rosa.

Deh mirate, o Verginelle,
 Come pura ne innamora
 Fresca Rosa in su l'Aurora,
 E imparate ad esser bello.

5 Vuol di spine esser armata
 La Beltà, ch' è don del Cielo;
 E modesta sul suo stelo
 Non veduta è più pregiata.

10 Di qual gioja empie le spiagge
 Del giardin tutte fiorite!
 Par che parli: or voi l'udite,
 E imparate ad esser saggio.

Quanto godo (ella ragiona)
 Nel veder, ch'ognun m'inchina,
 15 E per farmi lor Regina
 Tutti i fior mi fan corona!

20 A me cede i primi onori
Dolcemente pallodetta
Benchè sia la Violetta
Primogenita de' Fiori.

Gelsomin, Ligustro e Giglio
Gareggiar con me non vuole,
Più dell' alba è bello il sole.
Più dell bianco il mio vermiglio.

25 Al vermiglio mio semblante,
Che l' credea del sole un raggio
Un mattin del primo Maggio.
Volse Clizia il guardo amante.

30 Tutti i Fior del regno mio
Osservar l'amante Fiore,
E scoprendo il vago errore
Riser tutti, e risi anch'io.

35 Allor fu, che fatta altera
S' adornò del nostro riso,
E mostrò più lieto il viso
La ridente Primavera.

40 Sul mattin dolce cantando
Mi salutan gli Augeletti;
E si senton Ruscelletti,
Che mi lodan mormurando.

Venticelli innamorati
De' lor fiati fan sospiri:
Io co i grati miei respiri
Fo poi dolei i lor fiati.

45 Ma che parlo ahi folle, ahi lassa,
D'un gioir ch' è sì fugace?
Il mio bel, che tanto piace
E' balen, che splende e passa.

50 Tramontar col sole il miro,
Se col sol nascendo ei sorge;
E sparire il Ciel lo scorge
Del grand' occhio ad un sol giro.

55 So ben'io, quanto sia frale
La bellezza, onde mi fregio;
Ma god' io d'un più bel pregio
Glorioso ed immortale.

Qual gioir più grande, o come
Spererò sorte più rara?

60 A Maria son tanto cara,
Che Maria prenda il mio nome.

E se 'l Mondo, allor che brama
Da Maria pietosa aita,
Con più nomi à se l'invita,
Col mio nome ancor la chiama.

65 Ella poi, che così degna
Umil regna in tanta gloria
D'esser Rosa in Ciel sì gloria,
E il mio nome non indegna.

70 Or morir se in terra io scerno
Tosto il fral della mie foglie
Per Maria, che in se lo toglie
E' il mio nome in cielo eterno.

Verginelle, al vostro orecchio
Bei pensieri il fior consiglia,
75 Or' à voi, se à voi somiglia
Sia la Rosa immago, e specchio.

E tu Vergine pietosa,
A' Mortali il guardo piega;
E consola chi di prega
80 Col bel nome della Rosa.

(Esch. V, 26—28. 1.; TF. 82a—83b.)

1. Eredetileg szó szerint fordította az olasz sort a költő (*nézzétek ~ mirate*), de a rím miatt változtatott a fordításban.
2. *édesen ragad most el*: az olasz megfelelő jelentése csak ennyi: 'szerelmes lesz'.
3. *A' született rózsá*: Költői szabadsággal fordította így a *Fresca Rosa*-t ('friss rózsá').
4. A zárójel hiányzik az eredeti szövegből.
6. *Tövis nyíllal rakja meg ő*: Az olasz eredetiben: 'a szépség tövisen át szereti szeretettni magát'.
7. *Rejti magát*: az eredetiben: 'Szerényen (áll) a szárán'.
9. *táblázat*: tábla, virágágyás.
10. *kezdenek örülni már*: Az eredetiben ez így nem található; a megfelelő olasz szöveg jelentése: 'milyen örömmel tölti el a mezőket'.
11. *Így kezd szólni*: Az olasz eredeti szó szerinti megfelelése: 'úgy tűnik, mintha szólna'.
- 11—12. Az eredetiben nincs zárójelben ez a rész.
13. *Az élla ragiona* ('érvel, beszél') részt mint fölöslegest Csokonai nem fordította le, helyette időzőjellel fejezte ki, hogy a rózsza beszél.
15. *'S minden virág koronát ad*: Az olasz eredetiben voltaképpen arról van szó, hogy a virágok koszorút (*corona*) alkotnak a rózsza körül.

17. *Nékem mélyen meg hajola*: Az olasz eredeti szó szerinti értelme: 'Nekem adja az első tisztelgést'.
- 19–20. A *Dolcemente pallidetta* ('kedves sápadtsággal') lefordítatlan maradt, illetőleg csak a *viola kellemes* jelzője vett át belőle valamit.
24. E sor olasz megfelelője Esch. kiadásából kimaradt, Csokonai szaggatott vonallal jelezte helyét s csak képzeletéből pótolta. Erről írta Imre Sándor, hogy a „szép tartalmú sor” „sz az utóbbi sorba foglalt gondolathoz szükségkép tartozó kép elesett” (ÖIKölt. 77. l.). A sorban arról van szó, hogy '(pirosságom) több, mint a hajnal pirossága és szebb, mint a Napé'.
25. *Klitzia* (az olasz eredetiben: *Clizia*): már Toldy megjegyezte hogy „A 7. vszakban Klícia napraforgó helyett áll.” (919. h.) Apolló kedveséről, *Clytie*-ről van itt szó, aki mikor Apolló (a Nap) elhagyta, virággá változott, s bánatában fejét szüntelenül felé fordította. (Ld. Ovidius.: *Metam.* 4, 206–270.). Voltaképpen csak ezáltal válik érthetővé a versszak. A *Szerelmesen kacsintott* némi fordítói túlzás a 'szerelmes tekintetét rám vetette' helyett.
31. *Megtévedt tüzét* Kissé homályos a sor értelme a fordításban: az eredetiben arról van szó, hogy Klitzia tévedését (*vago errore*) nevétték, azt ti., hogy Napnak vélte a rózsa pirosságát. Lefordítatlan maradt a *scoprendo*: 'leleplezván' (ti. a tévedését).
- 33–36. Az eredeti szöveg igés szerkezeteit Csokonai névszós szerkezetekké alakította.
38. *Köszönt szíves énekekkel*: Az olasz eredetiben csak ennyi van: 'köszöntenek (a madarak)'.
39. *Hajnalba*: Csokonai hozzátoldása, akárcsak a *víg tsergésekkel*
41. *A' szerelmes Zefir sereg* Az eredetiben csak 'szerelmes szellőcskék'-ről van szó.
43. *szúm' kedves illatjával* Az olasz eredetiben nincs szó a szájról: Csokonai tette itt is konkrétább s személyesebbé a képet.
45. *hányom* (rég.): hánytorgatom, emlegetem. Az olasz eredetiben csupán 'beszélek' (*parlo*) van; *balgatag ész*: az olasz eredeti szó szerinti megfelelője: 'oh (te) bolond, oh hagyd!'.
46. *tündér kellemességem* (rég.): 'eltűnő bájosságom, szépségom'. Az olasz eredetiben csupán 'elfutó öröm'-ről van szó.
49. *el száll* Voltaképpen „*le száll (a Nap)*” volna a pontosabb fordítás.
50. *születette* A szenvedő alak azt akarja hagsúlyozni, hogy a Nap által született. A *sorge* ('támad, felkél') szót nem fordította le a költő.
- 51–52. Csokonai itt némileg átköltötte az eredetit, talán azért, mivel nem értette meg pontosan az olasz szöveget. A lupszélén az Esch.-ból kínásvolt olasz vers *Io* szavához jegyzetet is csatolt: „Io vagy lo”. Az olasz eredetiben arról van szó, hogy: 'eltűnik (ti. éjszakába fordul) az ég, látom, a nagy szem (ti. a Nap) egy fordulás alatt'. Valószínűbb a *lo* s így e két sor értelme: 'És eltűnését nagy szemével az ég egy fordulatával meglátja.'
53. *tartatlan* (poet. lic.) = mulékony, nem tartós (a törekony jelentőségű olasz *frate* [= *fragile*] is ritka, irodalmi nyelvi szó).
54. *Az onde mi / regio* ('ahonnan az értékem') értelmezőt Csokonai nem fordította le.
59. *Szűz Mária engem szerel*: A megfelelő olasz szöveg jelentése: 'Má-

- riának oly kedves vagyok'. A *Szűz* jelzõt tehát Csokonai illesztette a szövegbe — talán a vers kiadhatósága érdekében.
62. *Kérve az ő gráciáját* (rég.): 'kegyelmét kérve'. Az olasz eredetiben a *che brama . . . pietosa ait*a jelentése szó szerint: 'kéri kegyes segítségét'.
64. *Szólítja az enyimmel is*: a sor értelme a katolicizmus Mária-kultuszából érthetõ meg: az Üdvözlégy elmondásához használt „rózsafüzér” (*rosario*) a virág nevét őrzi, mivel a dogmatika Mária mennyei rózsakoszorújához hasonlítja.
65. *A così degna* ('ily méltóságosan') kifejezést Csokonai nem fordította le.
66. *Regnál* (lat.): uralkodik.
67. *Órül hogy rózsza az égbe* Ez is a Mária-kultusz mennyei rózsakoszorújára vonatkozó sor.
- 69—70. A fordítás szemléletesebb és költõibb, mint az olasz eredeti, ahol csak arról van szó, hogy 'ha a földön észreveszem, hogy szirmaim törékenysége gyorsan elenyészik (meghal)'. A *déli hévség és a málandó szépség* Csokonai hozzátoldása.
71. *Máridért* (rég.): Mária révén, miatt.
- 73—74. *a' rózsza szép / Tanácsát szabjátok rátok*: Az olasz szöveg szó szerinti értelme: 'A virág szép gondolatokat tanácsol (mond) a fületeknek'.
- rátok: magatokra.
76. *kép* Az *imago* pontosabb magyar fordítása *kép(más)* volna itt.
77. *ne vedd el*: a megfelelő olasz rész szó szerinti jelentése: 'fordítsd tekintetedet'.
80. Ugyancsak a rózsaffüzérre utaló sor.

Verselése

Imre Sándor ezt jegyezte meg róla: „A Lemene után fordított *Rózsza* [...] az eredeti vers nemében s elég híven van adva, csinos sorokban; de trocheusa épen nem oly hibátlan, mint Csokonainál másutt.” (OLKölt. 77. l.) Trocheusai valóban nem hibátlanok, s voltaképpen nem is tekinthetõ igazán időmértékos lejtési versnek.

Elek ezt jegyezte meg róla: „Lemene »La rosa« című dalában (Eschenburg-gyűjtemény V. k., 26. o.) az eredeti és a fordítás első strófái így szólnak:

Deh mirté, o / Verginelle,	(4+4)
Come pura / ne innamora	(4+4)
Fresca Rosa / in su l'Aurora,	(4+5)
E imparate / ad esser belle.	(5+5)
Ah szép szüzek, / mit mutatok! —	(4+4)
Mely édesen / ragad most el	(4+4)
A született / rózsza reggel, —	(4+4)
(Szépek lenni / tanuljatok.)	(4+4)

Tartalomban, rím-elhelyezésben, sőt még tipográfiában is az eredetihez ragaszkodik, de az ötös ütemeket négysecikkel helyettesíti. Holott fordí-

tásai szinte kivétel nélkül a lehetőségig formahűek.” (98. l.; v. ö. még uo. 36. l.)

Rímeléséről Elek ezt jegyezte meg: „Az ölelkező rímet — önmagában — csupán egyetlenegyszer alkalmazza: »A rózsák« című fordításában . . .” (87. l.) Tegyük hozzá, hogy ekkor is az olasz eredeti hatására.

149. Az elragadt Szív

Kézirata

TF. 84ab; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ből (V, 29—30. l.) ki-másolt olasz eredeti mellett, a lapok jobb hasábján. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő 1795-i első címjegyzékén, az EK.-on már rajta található: „o CXLIX. Az elragadt Szív. Dal Tzappiból.” A tétel előtti kis karika a vers kiadhatatlanságát jelzi (v. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.); bizonyára szerel-mes tárgya miatt számolt a szerző a cenzúra okvetetlenkedésével.

Az 1796-i Szv.-en csak az „Odák Olaszból.” összefoglaló cím utal rá, de a későbbi címjegyzékekről már lemaradt. Tárgya mellett bizonyára kidolgozatlansága, az olasz eredetitől elmaradó verselése miatt sem fog-lalkozott kiadásával később a költő.

Először Toldy adta közre (757—758. h.); bár a jegyzetekben nem utalt rá, de bizonyára a TF. autográf kéziratát használta, az olasz címet (*Canzonetták. I.*) is onnan vette, noha az EK.-on — amelyet ő is ismert — megtalálhatta a Csokonaitól származó magyar címet is. A későbbi kiadá-sok a HG.-tól az FK.-ig Toldyt követték, a címadásban is. Először az EPM. szakított ezzel a hagyománnyal, s az EK. szerint magyar címmel közölte a fordítást, helyesírásában is jobban igazodott a kézírathoz, mint Toldy. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. a Juhász Géza kiadta EPM.-at követte.

Keletkezése

Bizonyára egy időben keletkezett az Esch. II, és V. kötetéből kímá-solt olasz versek fordításaival. (Szauder is említi az Esch. példatárának V. kötetéből fordított olasz versek között: Roc. 233. l.)

Toldy a „hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, s a HG. átvette ezt a kronologizálást.

Juhász Géza korábban 1794-ből származtatta (ld. EPM. 314. l.), ké-sőbb azonban — amint az időrendjén alapuló ÖV.—ÖV.² bizonyítja — egy évvel korábbra tette keletkezését. A többi olasz fordítás alapján is az 1793. év látszik hitelesnek.

Szövegvizsgálat

Csokonai kéziratán nincs magyar címe a fordításnak. Esch. alapján az „I. Canzonetta.” megjelölés olvasható fölötté, bár nem egészen pontosan, mivel a példatár a Zappitól közölt három dalt, arab számokkal így tagolja: „1. Canzonetta. [= *Az elragadt Szív*] 2. Scherzo improvviso. [= *A' Jázminok*], s 3. [Külön cím és műfaji megjelölés nélkül a *Pásztor szerető* olasz szövege].”

Toldy nem próbálta azonosítani e fordításokat az EK. tételeivel, s így „Canzonetták (Zappitól. Olaszból.)” összefoglaló cím alatt közölte a három fordítást, római számokkal tagolva őket; a II. darabnál azonban címszerűen fölvette a *Scherzo improvviso* műfaji megjelölést is.

A HG. s a FK. ugyanígy járt el.

A fordulatot az EPM. hozta, amely az EK. alapján a fordításokat magyar címükkel közölte. Az EPM. alapján az ÖV. — ÖV.² s a MM. is hasonlóan járt el. Mi is az EK. címadását követjük.

1. K: *Rozsi* em.
6. K: *Tört* Jav. ebből: ? *Eltört*
Szívetem Jav. ebből: *Szívem*
7. K: <Nyomor> *Ah*
8. K: <Kin> *fájdalom* A szókezdő kisbetűt értelemszerűen em.
10. K: <Ki mond> *Ah*
13. K: *Melyemből* A 3. sor szerint em.
16. K: *Kérdem a forrástól* <é> *a Réttől* [?] *Erdőtől* A sor a szükségesnél egy szótaggal hosszabb lesz, ha a második változatként szereplő *Erdőtől* szót fogadjuk el. Föltehetően a költő elfelejtette törölni az *a* névelőt; Toldy s a későbbi kiadások is így fogták fel. (Az olasz szöveg nem segít: ott sem a rét, sem az erdő nem fordul elő.)
20. A sor eredetileg így hangzott: *Tán tudjátok* A *Tán* törlésével s a *-hal-* szótag betoldásával alakította át a költő.
22. K: *A' ki látta* <azt>
24. K: *ég, Ó* A rossz helyre kitett vesszőt a költő törölte.
26. K: *Óh* Jav. ebből: *oh*
28. K: *Rozs' el tette* em.
29. K: <Amor> *Haszontalan*;

Zappi mindhárom canzonettája szerelmes tárgyú: Csokonai a formai és nyelvi gyakorlaton túl alighanem szerelmi tárgyú líráját is akarta e fordításokkal gazdagítani — Kazinczy útmutatása szellemében (v. ö. KazLev. II, 297. l.). Az egybevétel megkönnyítésére alább közöljük az olasz eredetű, Esch. alapján, ahonnan a költő kimásolta. Csokonai kiírta Esch.-ból azt a rövid magyarázatot is, amely Zappi itt tárgyalt canzonettája s a *Scherzo improvviso* előtt található: „— Die zu Venedig, 1757, in zwei Duodezbanden, gedruckte Ausgabe seiner *Rime* enthält, ausser denen von seiner Gattin, *Faustina Maratti*, noch viele, zum Theil schöne, kleine Gedichte anderer berühmter Mitglieder der arkadischen Gesellschaft.” (Esch. V, 29. l.; TF. 83 b) A részletesebb életrajzi jegyzeteket azonban a II. kötetben olvashatta: „Die wenigen, aber grösstentheils durch viele Empfindung und Annehmlichkeit besetzten Gedichte des Advokaten Giovambattista Zappi, der zu Rom im Jahr 1719, starb, sind

zugleich mit denen von seiner Gattin, Faustina Mavatti, und andern Mitgliedern der Arkadischen Gesellschaft, zum östern gedruckt." (Esch. II, 23. 1.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- Ninfa cortese
 Col gentil dardo
 D'un dolce sguardo questo sen ferì;
 E poi distese
 5 Verso la piaga
 Sua mano vaga, ed il mia cor rapì.
 Core infelice,
 Povero core,
 Con che dolore il suo Signor lasciò!
 10 Or che mi dice,
 Or chi m'addita
 Dov'elle è gita, e dove lui portò?
 Già ch' ei sen gio
 Fuor del mio seno
 15 Sapessi almeno ora dov'è, che fà!
 Ne chiedo al rio,
 Ne chiedo al fonte,
 Al piano, al monte, e nulla parte il sà.
 Ninfe e Pastori,
 20 Che qui sedete,
 Voi lo sapete, lo mio cor com' è;
 Cinto d'ardori,
 Pieno di fede,
 Deh chi lo vede, lo riporti a me!
 25 Ma, oh Dei, che ascolto!
 Odo una voce
 Dirmi: feroce, in van lo cerchi tu!
 Clori l' ha tolto,
 E amor sel tiene,
 30 Sei fuor di spene di vederlo più.

(Esch. V, 29—30. 1.)

1. *A szép Rózsai* Az olaszban csak *Ninfa cortese* ('bájos hölgy') szerepel. Ez is bizonyítja — akárcsak a szintén Zappitól fordított *A' Jázminok* —, hogy *Rózsai* (~ *Rozália*) fiktív személy neve: szerelmes tárgyi verseihez keresett jellegzetes magyar hangzású nevet a költő.
- 1—2. *szép szemének / Nyílt* Az olasz eredetiben 'édes tekintetnek kedves (bájos, finom) nyila (lándzsa)' szerepel.
3. *A' Mellynek* A *Melly* főnév, 'pectus' értelemben; *néki tsapta* Az olasz eredetiben: 'megsebezte'.
4. *Gyöngy kezét* Az olasz eredetiben a *mano vaga* jelentése: 'kecses kezét'

6. *Törtt Szivemet.* Az olasz eredetiben nincs jelzője a *cor*-nak.
 9. *hagyott el engemet?* Az olasz szövegben: 'elhagyta Urát!'
 10–11. A fordítás nem adja vissza az olasz vers ismétlődő alakzatát: *Or che mia dice, / Or chi m'addita:* 'Most ki mondja meg nekem, ki mutatja meg nekem'.
 16. *Kérdem forrástól 's Erdőtől* Az olasz eredetiben *rio* 'folyó' és *fonte* 'forrás, patak' van.
 19–20. *Ti itt Nimfák és Pásztorok, / Tudhatjátok* A fordításból hiányzik az olasz eredeti mellékmondata: 'akik itt ültök'.
 24. *Lánggal ég, Ó, hív nagyonn A Cinto d'ardori* szó szerinti jelentése: 'hevüléssel övezett', a *pieno di fede* pedig szó szerint ezt jelenti: 'hittel teli'.
 28. *Rózs' el tette* Az olasz eredetiben *Clori* (~ *Cloris*) neve szerepel.
 29. *Haszontalan* (rég.): 'hiába'.
 30. *Többé azt nem szemléled.* Az olasz sor szó szerinti értelme: 'nincs reményed, hogy lásd többé'.

Verselése

Az eredeti versformával itt sem tudott még meghírkózni a kezdő fordító: magyaros, ütemes fordításában ezúttal szótagszámban sem követte az olasz eredetit: csupán a sorok számában. Juhász Géza ezt jegyezte meg róla: „Csokonai pl. a XXXVIII. zsoltár formáját veszi kölesön Szenczi Molnártól, 8a, 4a, 7b, 8c, 7b megoldással fordítja Zappi dalát:

»A szép Rózsí két szemének | Nyílat ennek | A' mellynek néki tsapta; |
 'S Gyöngy kezét sehemre tévén | Onnan az én | Törtt szivemet ki kapta.«
 (Az elragadt szív); pedig Eschenburg antológiájában egészen másképp találta: 5a; 5b; 5b; 5c; 5a; 5d; 5d; 5e [...] Ebből is látható: ahol a *dallam* követelte, meghírkózott ugyan Csokonai a legnagyobb nehézségekkel is, de kivételes formagazdagságát ne tulajdoníts csupán világ-irodalmi tájékozottságának, amely már diákkorában uktúlterjedt Eschenburg *Beispielsammlung*ján, az »ázsiai poezia«-re is. Még ha fordít, sem mindig ragaszkodik eredetije versalakjához, megkeresi a hasonló hatású *hazait*.” (CsVers. 58. l.)

150. A' Jázminok

Kézirata

TF. 84b–85b; saját kezű tisztázata, néhány javítással, az Esch.-ből (V, 30–31. l.) kimásolt olasz szöveg mellett, a lapok jobb oldalán. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő 1795-i első címjegyzékén, az EK.-on már rajta található: „CXXXIX. A' Jázminok. Dal. Tzappitól.”

Az 1795—96-i Szv₁-re csak az „Odák Olaszból” összefoglaló címmel került rá, a DMM.-ban azonban nem jelent meg. Később pedig a költő már elégedetlen lehetett a fordítással, amely kissé darabos stílusával s egyszerűbb verselésével (a trochaikus lejtést nélkülözi) nem versenyezhetett az eredetivel.

Először Toldy adta közre (757—758. h.) a „Canzonetták. (Zappitól. Olaszból.)” sorozatban *Scherzo Improviso* címmel, több szöveghibával.

A későbbi kiadások — a HG. és a FK. — Toldyt követték, a címadásban és részben a szöveghibákban is.

A fordítás Csokonaitól származó magyar címét először az EK. alapján az EPM. közölte, majd ennek nyomán az ÖV.—ÖV.² és a MM. is.

Az ÖV. hibásan közölte a verset: *A jázminok* címmel csupán az 1—4. versszakot adta közre (II, 348. l.), a vers többi részét a *Pásztor szeretői* című vershez csatolta (uo. 349—350. l.). Az ÖV.² már helyesbítette ezt a hibát.

Keletkezése

Egyidős lehet az Esch.-ból kimásolt többi olasz vers fordításával. (Szauder is említi az Esch. alapján készült versfordításokról szólva: Roc. 233. l.)

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, s ezt fogadta el a HG. és a FK. is. Elek már a költő „1793-as fordításai” között említette (59. l.); ennek ellenére Juhász Géza 1794-ből keltezte (ld. EPM. 314. l.); később azonban ő is az Elek által számításba vett 1793. évet fogadta el, amint a kronologizálását követő ÖV. és ÖV.² tanúsítja. Ez látszik a fordítás hiteles keletkezési évének.

Szövegkritika

A kéziratban a fordításnak nincs külön címe, Csokonai az olasz eredeti címét írta fölé: *Scherzo improviso*. Csak az EK.-on adott magyar címet fordításának. Mi — az EPM.-hoz hasonlóan — ezt a címet használjuk, s az EK.-on olvasható alefmet is föltüntetjük a főszövegben, Csokonai DMM.-beli gyakorlatának megfelelően.

A fordítás ránk maradt saját kezű kézirata, mint volt róla szó, tisztáznak látszik, de helyenként javítások találhatók benne.

1. A sor eredetileg így hangzott: *Kertek' Díszé szép Jázminok*. A költő utóbb alakította át úgy, hogy a *Kertek*-et törölte s fölébe *Flora* nevét írta, az olasz eredetinek megfelelően; egyidejűleg számozással átalakította a szórendet is.
4. K: *véletek <rakja> A kinti az áth. szó fölé írva.*
- 5—6. A K-ban a két sor föl van cserélve, s a soroleji számozás utal helyes sorrendjükre.
5. K: *meltyét* Bizonyára elírás; a 14. sor szerint em.
6. K: *Rózi* A 29. sor szerint em.

Toldy tévesen *kezddel* alakot közölt *kezekkel* helyett. Már a HG. javította.

9. K: A *lett* utólag beszúrva.
11. A K-ban eredetileg így hangzott a sor: *Mert a többi közt magatok* Ezt alakította át a költő a *többi* törlésével s a *más Virág* fölé írásával.
13. K: *De olly*<an>
14. K: *mellyre* Jav. ebből: *mellybe*
K: *szépségét* em. (Ld. a következő sor jegyzetét!)
18. K: *díszeteket* Az 1. sor szerint em.
19. K: <*Tisztelkedni*> Fölébe írva: *Pompázni*
25. Eredetileg: *Már látom hogy lassann lassann* Ezt alakította át a költő a *hogy* törlésével s az *én* utólagos beszúrásával.
28. K: <*Égető tűz 's*> Fölébe írva *Meg emésztő*
29. K: *szemébe*<nn>
30. K: *Hevébe*<nn> A *Lángoló* alak a helyes, ez felel meg Csokonai debreceni nyelvhasználatának (annak ellenére, hogy a 33. sorban *Lángja* alak áll). V. ö. Cs/ÖM. I, 528. l. Toldy *Lángoló* alakot írt, s nyomán a későbbi kiadások (HG., FK.) is. Az EPM. a K-nak megfelelő alakot közölte, de Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—ÖV.², MM.) már ismét eltértek tőle.
34. K: *olly büszkén* Az EPM. pótolta a hiányzó szótagot így: *olly(an)* Ennek alapján az ÖV.—ÖV.² s a MM. is így közölte. Az emendálást mi is elfogadjuk.
35. K: *ne*<m> *múlassatok* Jav. ebből: *múlattatok*
41. K: *Eggyűgyűk* <*mindjárt*> Az áth. szó fölé írva: *tűstént*
44. K: *Miként* Jav. ebből: *Mint*
48. *Kik szemétől* Toldy tévesen *Kék szemétől* alakot közölt, de már a HG., s a különben Toldyt követő FK. is javította.
49. K: *Búszke Jázminotskák* <? azt> *ekként*
50. Eredetileg: *Mondom a' Szeretőknek* Az első szó törlésével így alakult tovább a sor: *Intem <Éneklek> én a' Szeretők* Az utólag betoldott *én* névmást Toldy s nyomán a FK. is figyelmen kívül hagyta, s így a végső sorváltozatot hibás ritmussal közölte, noha a HG. már a helyes sorváltozatot adta közre.
52. A nyelvjárási *tüktek* alak helyett még az EPM. is *tüteket*-et közölt, akárcsak a korábbi s későbbi kiadások. Megjegyzendő, hogy a helyesírás modernizálásában legtovább a HG. ment: a 'pectus' jelentésű *melly* alak helyett — amelyet Toldy és a FK. *mely* változatban közölt — *mell*-et írt.
53. K: *múlassatok* A 35. sor szerint em.

A K-ban a versszakok kezdősorai — az olasz eredetinek megfelelően — kikezdéssel vannak írva. Ezt csak az EPM. vette figyelembe, a többi kiadás nem.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az olasz cím jelentése: 'Rögtönzött csipkelődő (csúfolódó) vers'. Zappi verse voltaképpen intő-csúfolkodó „virágének”: alapötlete a *gelsomino* kettős jelentése: 'jázmin' mellett a szó a *Commedia dell'arte*-ban a római 'arszlán, ficsúr' neve. Ebbe a „virágnyelv”-be tartozik bele a versbeli hölgy *Amarilli* neve is, amelynek 'narcisz, lilium' a közzói jelentése..

Csokonai, úgy látszik, nem ismerte föl a vers játékos kétértelműségét: a *rózsá*-ra utaló *Rózsai* név még halványan sejtet valamit a vers virágnyelvéből, de a magyarban egyértelmű *jázmin* által elvész a vers csatánója, sőt helyenként homályossá és érthetatlenné válik (pl. '*S végre mind lábára estek. / Hogy lábától gyógyuljakok . . .*'), ha sejtjük is, hogy a *jázmin* — virágnyelven — itt 'gavallér'-t 'férfi'-t jelent. A költő mentességére meg kell említenünk, hogy némileg szükségszerű is volt, hogy a 'narcisz, lilium' jelentésű *Amarilli*-t megszemélyesítse, azaz *Rózsai*-val helyettesítse, különben még homályosabbá vált volna a fordítás a magyarban egyértelműen csak virágot jelentő *jázmin* révén.

Az olasz eredetinek játékos trochaikus lejtését Csokonai nem vette át, de szótagszámban s rímelhelyezésében híven követte Zappi versét. Értelmez szerint, de költői szabadsággal fordított itt is.

Az olasz eredetit Esch. alapján közöljük:

Scherzo improvviso.

Gelsomini, onor di Flora,
Io vi veggio assai fastosi,
Tutti lieti, e baldanzosi,
Sol perchè di voi s'infiora,
5 E di voi s' imperla il seno
Amarilli, onor del Reno.

Gelsomini orgogliosetti,
Pur è forza, ch' io ve 'l dica:
10 V' era meglio in piggia aprica
Star tra l'erbe, e tra i fioretti:
Che tra l'erbette belle
Ben sembrate tante stelle.

Ma in venir sotto a quel volto,
E posando in sì bel petto,
15 Dove Amor per suo diletto
Ogni bello ha insieme accolto,
Voi perdeste il vostr' onore
Nella gara del candore.

V'era meglio il fare adorno
20 In sull' ara un Idol muto:
Voi avreste almen vissuto
Più d'un alba, e più d'un giorno:
Or veniste a lei d' avante
Per disfarvi in un istante.

25 Gia vi scorgo a poco a poco
Farvi languidi, e men belli,

Suenturati, meschinelli!
Troppo ardore, a troppo foco
Versa giù dalle pupille
30 La bellissima Amarille.

Chiesto avete a me consiglio,
Non andate, v'avrei detto,
Tra le nevi di quel petto,
Sotto i lampi di quel ciglio;
35 Non è sen da lusingarsi,
Non son occhi da fidarsi.

Non è sen da lusingarsi,
V' avrei detto, perderete,
V' avrei detto, languirete,
40 Non son occhi da fidarsi,
Troppo presto, o semplicetti,
Languirete al suol negletti.

Or vi veggio, e ogn' un vi vede,
Qual cadere a lei sul grembo,
45 Qual sul manto, e qual sul lembo,
Tutti alfin caderle al piede;
Perchè il piè vi sani, e tocchi
Si mal conci da begl' occhi.

Gelsomini orgogliosetti,
50 Quel ch' avvien, ch' io di voi canti,
Pur lo dico a i cuori amanti;
Cuori amanti semplicetti,
Non è sen da lusingarsi,
Non son occhi da fidarsi.

(Esch. V, 30—31. l.)

2. *kevénykedtek*: Az olasz eredetiben: 'Nagyon kevélynek látlak benneteket'.
3. *Örvendeztek's dütschedtek*: Az olasz szövegben nincsenek igék; az eredeti sor szó szerinti jelentése: 'Mind boldogoknak és hivalkodóknak [látlak benneteket]'.
6. Az olasz eredetiben az *Amarilli* (Csokonai egyik későbbi pásztortorjátékában: *Amaryllis*) nemcsak női név, hanem — mint volt róla szó — eredetileg virágnév. Az *onor del Reno*-t ('a [közép-olaszországi] Reno folyó díszé') Csokonai nem fordította le, mivel — a *Római* név tanúsága szerint is — igyekezett „magyarítani” Zappi versét.
A *kezek* Csokonai fordítói többlete.
7. *Bűszke Jázminotskák*: Csokonai megcserélte a kicsinyítést: az olasz eredetiben ugyanis *Gelsomini orgogliosetti* van.
10. *A' füvek's virágok rendénn* Az olasz eredetiben 'füvek és virágok k ö z ö t t' van; az *in piggia aprica* 'napfényes tömegben' kifejezést Csokonai nem fordította le.
- 10—12. Az olasz szöveg szó szerinti jelentése: 'Jobb lett volna nektek a füvek és mezei virágok közt, mint a szép füvek (nemes virágok) közt, habár esillagnak tűntök is.'

14. *hószin* Az eredetiben csak 'szép' mellről van szó, bár az olasz vers 33. sorában fölbukkanak 'a kebel havi'.
17. *Egybe vetvén a' színeket* Az olasz eredetiben a *Nella gara del candore* jelentése voltaképpen: 'a fényesség (fehérség) versenyben'.
18. *Elvesztitek* Az olasz eredetiben befejezett múlt idő van.
19. *A ma* csak a rím miatt került ide.
20. *Eggy Istenség* Az olasz szövegben: 'egy néma istenség'.
- 21–22. *eggy napnak Hajnalánál / Tsak tovább éltetek volna*: Az olasz megfelelőben: 'tovább éltetek volna egy hajnalnál, egy napnál'.
- 28–30. *Meg emésztő forróság van / A' szép Rózsai két szemébe / Langoló Tűznek Hevébe* Az olasz szöveg szó szerinti jelentése: 'A szép Amarille szeméből túl sok forróság és tűz árad.'
31. *Néktek azt mondtam volna én*: A versszak megfelelő olasz sorát: *Chiesto avete a me consiglio* 'Ha kértetek volna tőlem tanácsot' Csokonai nem fordította le.
33. *Lángja alá két szemének* Az olasz eredetiben: 'Két szemöldökének villámlása alatt.'
34. *Ne szálljatok olly[an] büszkén* Az olasz eredetiben csak *Non andante* 'Ne menjetek!' felszólítás van.
35. *Szép mellyénn ne mulassatok* Az olasz eredeti jelentése pontosabban: 'Ne bízzatok keblében (szívében).' Szó szerint: 'Nem olyan kebel, amelyben (amelyhez) bízni lehet.'
41. *Eggyűgyűk* Az olasz eredetiben: 'ó, kis egyszerűiek'.
42. *'S a' porba meg vetve lestek* Az olasz eredeti értelme: 'elhervadtok az elvadult (elhányagolt) földben'. Ezt a sort tehát Csokonai félreértette, nem ismerte föl, hogy a *negletti* a *suol*-hoz tartozik.
44. Az olasz *suol grembo* jelentése: 'ölébe' s nem 'kebelébe'.
45. A 'köpeny' jelentésű *manto*-t Csokonai összetéveszthette a 'kéz' jelentésű *mano*-val, vagy esetleg sajtóhibának vélte az olasz szót. Másutt (a 6. sorban is) használta a *kezek*-et, mivel az olasz eredeti *Amerilli*-ját (nárcisz, lilium) megszemélyesíttette, míg Zappi végigvitte a versben a virágszimbolikát.
46. *prémjére* Az olasz eredeti *lembo*-jának jelentése: 'ruha szegélye'.
lábára estek A *caderle al piede* voltaképpen azt jelenti: 'lábához hulltak (borultak)'. Mindez a *gelsomino* kettős jelentése alapján válik csak világossá.
47. *Hogy lábától gyöngyűltek* A sor pajzán kétértelműsége szintén csak a *gelsomino* 'ficsúr' jelentése révén világosodik meg.
48. *meghaltatok* Az olasz eredetiben csak 'betegség'-ről, 'megrontás'-ról van szó.
- 49–54. Az utolsó versszak szó szerinti jelentése: 'Kevélykedő jázminok, bizony megesisik az, amiről én nektek éneklek, ezért azt mondom a szerelmes szívoknak, [ez] a kebel nem arra való, hogy reménykedjenek, [ezek] a szemek nem arra való, hogy higyjenek bennük.'
52. *Az imént* csak a rím miatt került a fordításba.

Verselése

Mint utaltunk rá, az olasz eredeti trocheusi lejtését Csokonai nem vette át, ha nyomai fölfedezhetők is a fordításban. Szótagszámban és rím-elhelyezésben azonban híven követi az eredetit.

Versképlete:

8a 8b 8a 8c 8c

Juhász Géza kiemelte a fordításon végigvonuló nőrímekeket: „Föltűnő 1793-as fordításai mintaszerűsége; él ő ezzel a megoldással olyankor is, amikor *eredetijében nem találja*, mint Zappi *Scherzo improvviso*jában. Végig nőrimű s *abbacc* elosztású ez, például a második versszakban: *orgogliosetti, dica, aprica, fioretti, belle, stelle áll, ebből lesz Csokonainál: én, mondani, állani, rendén, magatok, látszatok.*” (CsVers. 59. l.)

151. Pásztor szeretők

Kézirata

TF. 85b; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ből (V, 31–32. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, a lap jobb oldalán. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Az EK.-on így található: „o CXLVIII. Pásztor szeretők. Dal Tzappi-ból.” A tétel élén a kis karika a mű kiadhatatlanságára utal (v. ö. Cs/ÖM I, 210. l.); bizonyára szerelmes tárgya miatt nem számíthatott megjelenésre a cenzúra miatt.

Az 1796-i Szv₁-en az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal rá, de a DMM.-ban nem jelent meg, s a költő későbbi címjegyzékeire sem került föl: részben talán tárgya, részben pedig kiforratlan kidolgozása miatt.

Először Toldy adta közre (759. h.); bár a jegyzetekben nem hivatkozik forrására, de bizonyára a TF. autográf kéziratából. Toldy kiadásában cím nélkül fordul elő a „Canzonetták. (Zappitól. Olaszból.)” sorozat III. darabjaként. A későbbi kiadások (HG., FK.) Toldyt követték a címadásban is. Először az EPM. közölte az EK.-on található címmel, majd e szerint az ÖV.—ÖV.² és a MM. is.

Keletkezése

Egyidejű lehet az Esch.-ből kimásolt többi olasz vers fordításával.

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, s ezt átvette a HG. és a FK. is.

Juhász Géza az EPM.-ban 1794-re tette keletkezését (ld. 314. l.), később azonban ezt 1793-ra módosította, amint az időrendje alapján készült ÖV.—ÖV.² bizonyítja. Ez látszik a fordítás hiteles évének.

Mint volt róla szó, a fordítás fölött nincs cím, csupán 3. számjegy utal Esch. alapján arra, hogy itt Zappinak a példatárba fölvevett 3. canzonettájáról van szó.

A címet az EK. alapján közöljük, mint az EPM. is, s Csokonai DMM.-beli gyakorlatának megfelelően az alcímet is feltüntetjük a főszövegben az EK. szerint.

Megjegyzendő, hogy a kéziratban a fordítás változatos (az olasz eredetnél is változatosabb) sortördélessel található, s ezt csak az EPM. vette először tekintetbe, majd utána többé-kevésbé az ÖV.—ÖV.² s a MM.

1. K: *Szép hallgatni* [*a' gyepenn heverve*] Az áth. rész fölé írva: *ülve a' füvesenn*
2. K: *Pásztonét* A hiányzó *r* utólag beszúrva.
3. *Igy szól* em. az 5. sor szerint. *Cloris Milonnak* Az áth. szó fölé írva: *Fillis Toldy önkényesen Phyllis és Mylon alakot írt, s ezt a FK. is átvette; a HG. csupán a Phyllis írásában követte Toldyt.*
5. Toldy, HG., FK.: *Mylon* [...] *Phyllisének*
7. K: *Ér fel* *Hasonlít Orzádnak két Szemének* Az áth. rész fölé írva: *Ér fel Fillis Orzájának* A két áthúzott sor alatt a végleges megoldás: *Hasonlít e' szép Orzádnak Toldynál tévesen: a szép* Ugyanígy az EPM.-ban is, noha már a HG. s a FK. is javította a K. szerint.
9. Toldy, HG., FK.: *Phyllisem*
10. A K-ban a sor végén fölösleges, értelenzavaró vessző van; em.
13. K: *Mert Olvashatatlan szóból (1 Téged)* jav.
14. K: *Engem(et)*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A bonyolult rímelésű, trochaikus lejtésű olasz verset formailag csak részben követte Csokonai, ezáltal nemcsak szótagszámban, de a sorok számában is eltért az eredetitől, amelyet különben meglehetősen híven fordított magyarra.

Az olasz eredeti, Esch. alapján, ahonnan a költő kimásolta:

Dolce udir sull' erba assiso,
Pastorello e Pastorella,
Dice Clori al suo Daliso,
Son pur bei del prato i fiori.
E Daliso dice a Clori:
Son più bei quei del tuo viso,
Clori bella.

Amor con me, con noi
Partire i pregi suoi
Si prese giuoco.
A voi diè lo splendor,
Del suo bel foco.

(Esch. V, 31—32. l.)

2. *Pásztorné*: az olasz *Pastorella* jelentése: 'pásztorlány'; de a *Pásztorné* sem 'a pásztor felesége'-t jelenti Csokonai nyelvhasználatában, hanem 'pásztornő'-t.
3. kk. Az olasz eredetiben *Clori* (*Cloris*) és *Daliso* szerepel; ezeket Csokonai a Gessner idilliumiból ismertebb s általa kedveltebb nevekkel helyettesítette. (V. ö. *Geszner' Idylliumi*. Fordította Kazinczy Ferenc. Kassa. 1788. 4., 21., 35. l.)
4. *Melly szép Virágos ez a' Rét!*
Az olasz sor értelme némileg eltérő: 'A rét virágai is igen szépek'.
10. A *Szerelem* itt tulajdonnév: *Amor* magyar megfelelője.
- 10—15. Az olasz versszakot Csokonai meglehetősen szabadon fordította magyarra. Az eredeti jelentése: 'Ámor [a Szerelem] játszott velem és velünk [azáltal, hogy] felosztotta [köztünk] értékeit (kincseit). Nekem adta szép tüzének fényét' — azaz: Ámor minden kincse Chlorinak jutott. Az *Engem hív tüzével / Boríta bé!* tehát Csokonai hozzáköltése.

Verselése

Mint volt róla szó: a költő itt nem adott formahű fordítást.

Az olaszban az 1. vsz. ugyanúgy 6, egyenként 8 szótagos trochaikus sorból épül, mint *A' Jázminok* című Zappi-vers közvetlenül előtte, de ehhez 7.-ként még egy négyszótagú fél sor csatlakozik. A rímelhelyezés azonban változatosabb, mint *A' Jázminok*-ban.

Csokonai 9 sorosra nyújtotta a versszakot, s az 1. és a 3. sor szótagszámát is tízre növelte. A nyolcszótagú sorokban a trochaikus lejtés is érezhető. Az 1. vsz. rímképlete Csokonai fordításában:

10a 8b 10a 8b 8c 8d 8e 8d 4d

A második versszakban a költő már jobban igazodott az eredetihez, de ezt is megtoldotta egy sorral, s annyiban változatosabbá tette, hogy a 3. és a 6. sort rövidebbre — négyszótagúra — vette, míg az olasz eredetiben a versszak minden sora hatszótagú. Rímelhelyezése megegyezik az olaszéval, de az időmérték visszaadására itt sem törekedett. Ez különben nem is lett volna könnyű feladat számára: a 2. vsz.-ban a trochaikus ritmus átvált spondeusokkal kevert jambusokra. Csokonai viszont a csonka Balassi-strófához némileg hasonló versszakot alkotott, amelyet bizonyára magyarosan ítémezett.

152. A Méh és Ámor

Kézirata

TF. 86a; saját kezű fogalmazvány, az Esch.-ből kimásolt olasz eredeti mellett, a lap jobb oldalán.

Megjelenése

A fordítás voltaképpen első, nyers kidolgozása a később az AD.-ban, majd a LD.-ban *Amor* címmel, anakreóni formában megjelent versnek. A kiadások később csak az érettebb későbbi kidolgozást vették figyelembe. (Megjegyzendő, hogy az AD. és a LD. szövege sem egyezik egészen.)

Csokonai első címjegyzéke, az EK. még az első kidolgozást lajstromozta: „CXLIII. *A Méh és Amor*. Madrigál Guariniból.” A későbbi címjegyzékek adatai már a második kidolgozásra, az anakreóni dalra vonatkoznak. Az első kidolgozás közzétételére később nem is gondolt a költő.

Először a FK. közölte, *Amor* címmel, a következő jegyzettel: „Az Akadémia 102. sz. kéziratosa kötetéből először itt kerül közlésre. Későbbi változatát l. az Anacreóni dalok közt...” (719. l.). Újból Juhász Géza adta ki az EPM.-ban (263. l.), most már az EK.-on található hiteles címével. Az EPM. nyomán közölte az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Kelotkezése

E verset is Eschenburg példatárában találta a költő, a II. k. „Sinn-gedichte” című fejezetében, ahonnan Casoni epigrammáját (*Bakchuszhoz, Inscriptio*) is kimásolta és lefordította. Kastner Jenő is utalt Csokonai forrására: „Guarini kis anakreontikonja (*Amor*) — melyet Dayka már 1790-ben fordított egyet a Rimeből [a *Rime e Madrigali* kötetből Sz. F.] — szinte megvan Eschenburg II. kötetében.” (ItK. 1922: 47. l.) Szander is hivatkozott rá az Esch. II. kötetéből fordított versekről szólva (Roc. 233. l.).

E rövid epigrammatikus versek, akárcsak az utánuk következő madrigálok (amelyek közül *A' Babérvessző-t* Tassótól s *A' Szépsége-t* Leménétől ugyancsak kimásolta és lefordította) jó próbatételül kínálkoztak a költő friss olasz tudásának. Akárcsak az említett verseknél, itt is kimásolta Esch.-ból a német nyelvű bevezetést is: „(Von seinen *Rime e Madrigali* gehören manche in diese Klasse [= die Sinngedichte]. Das erste der beiden folgenden Stücke ist Nachahmung eines der obigen Sinngedichte des *Auson*. Noch kürzer und glücklicher ist die bekannte deutsche Uebersetzung davon:

O Weib! das nichts als Leid in zweien Männern sieht!

Du siehst, weil jener stirbt, und stirbst, weil dieser flieht.

Eine Nachahmung des zweiten steht in *I. N. Götz Verm. Ged. Th. II. S. 125.*)”

Mint az Esch. alapján készült többi fordítás, ez is 1793-ban készülhetett.

Juhász Géza is ezt tekintette a fordítás kelotkezési évéül (ld. EPM. 314. l.). Juhász időrendje nyomán sorolta be az ÖV.—ÖV.² és a MM. is.

Szövegvizsgálat

Esch.-ban nincs címe az olasz versnek, magában a fordítás kéziratában Csokonai sem adott még címet neki.

Az első kidolgozás címét az EK.-ból vettük, mint már az EPM. is, a hozzátartozó alcímet szintén.

Csak említett autográf fogalmazványa ismeretes, ebben azonban anyyi a — később törölt — sorváltozat, hogy legcélszerűbbnek látszott az egész fogalmazványt eredeti formájában közölni:

⟨még a'⟩ ⟨lopott kezét mérgébe⟩ [← Az áth. alábbi sor fölé írva]
 ⟨A' kis Amor mézet lopva serkede?⟩ sértette
 ⟨? Szürkálta [?] lopóját⟩
 Kezét meg tsipte A kis [← E szó utóbb beszúrva] Méh g̃ [= meg]-
sértette

⟨Ezt a' lopott edességet mérgébe⟩
 ⟨Rozsim' szájdra kené⟩ Megsípvn a' kis Amort
 Egy méh, mikor mézet lopott ⟨tsendesenn⟩ [Az áth. szó fölé írva:]
mérészen

Ezt a' mézet ⟨mérgesenn⟩ egészen
 Rozim Rozsás Ajjakára kente fel

5 És így szólt nagy méreggel:

Lopásom⟨m⟩ emlékezete bennetek

⟨Örökre⟩ Holtig [← Az áth. szó fölé írva] maradjon szintén

'S Érezze [← Beszúrva] a' ki ⟨? oda⟩ tsókot [Jav. evvól: tsókolsz]
oszt véletek

Ennek [Jav. ebből: Ezt] a' méhnek mint én

10 Mérgesítő [Jav. ebből: ? Mérges lór] fulánkját a' Szívébe.

⟨Édes⟩ Édesítő [← Az áth. szó fölé írva:] mézét szája ízébe.

Az EPM. a helyesírás modernizálásától eltekintve sem egészen pontosan adta közre a szöveget, s nyomán az ÖV.—ÖV.² és a MM. sem.

2. K: mézet lopott mérészen FK., EPM.: mézét lopta mérészen Az ÖV.—
 ÖV.², MM. már a helyes mérészen-t közölte, de különben megma-
 radt a téves tárgyas ragozásnál.

4. K: Rozim FK.: Rózsím K: Rozsás em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Guarini versét — mint volt róla szó — Eschenburg példatárából másolta ki Csokonai: ott a „Sinngedichte” című fejezetben fordul elő, amelynek egyik alfejezete a *Madrigale* (madrigálok). Guarini versét nem az utóbbiba sorozta be Esch., de Csokonai, amikor később anakreóni dallá dolgozta át fordítását, már mint madrigált tárgyalta az AD. jegyzetében. Ugyanott bőszeges bibliográfiát közölt Guarini munkásságáról, amiből kiderül, hogy akkor már nem csak Esch. nyomán ismerte az olasz költőt: az AD. jegyzeteiben idézi magát az eredeti olasz verset is: ezt sem egészen Esch. alapján: a 4. és 5. sorban Esch.-nál *posi, rosi* a rím-szó; az AD.-ben: *pose, rose*. Az AD. jegyzeteiben részletesen megemlékezett a versről és szerzőjéről: „Giambattista Guarini született Ferrárában, 1538. Eszt. Sokáig volt az odaváló Hertzognek II. Alfonznak Titoknokja, azután Státustanársosa, a'kinak sok hasznos szolgálatot tett a' Valentzei, Római, és Lengyel követségekben. Minekutánna Florentziában is és egyébhütt, ékesenszóllásút, hűségét, és Politikai talentomait ki,

mutatta volna; tsendes életre kívánván magát adni, hazájába vissza-
indult; de Velentzében véletlenül kimúlt, 1613. Eszt. Azt a' különöst
jegyezték fel róla a' baráti, hogy a' *Poéta* nevet gyűlölte, a' mely inkább
megvetést, mint tiszteletet okozna az embernek. De az jól esett néki,
ha a' Fejedelnek, nagy emberek, és a' tudós Académiák pompás titu-
lusokkal tisztelték meg. — Gyönyörű, és könnyen menő versei vagynak;
képzeldése termékeny és tűzes. Fő poétai munkája az a' Pásztori Dráma,
mellynek neve *Il Pastor fido*, vagy A' hű Pásztor. Vagynak apróbb
Versei is felesen. A' Madrigálokban, mely versezet neme közép a' Lyrica
és Epigrammatica poésis között, és a' melyet oly elmésen határoz meg
Boileau, legelsőnek tartja Baillet a' Marini' verseit: de azért megkor-
pázza ötöt Menagius, a' ki tsak ugyan mint nagyobb lingvista jó poéta,
ritka elméjű 's fáin érzésű ember, jobban szólhatott az Olasz Poésisnak
ékeségéről. Ez a' kis Anakreontismus Guarininak egy olasz Madrigálja
után van készítve, melyet az olaszul értőknek kedveként a' *página*
allyára teszek, hogy Menagiussal érezhessék ebből a' Guarini Madrigál-
jainak egygyűű és igen kellő váltokat. (47) [A többi jegyzetet mellőz-
zük. Sz. F.]

(47) Punto de un Ape, a cui
Ruhava il mele il pargoletto Amore,
Quel rubato licore,
Tutto pien d'ira e di vendetta, pose
Su le labra di rose
A la mia Donna, e disse: »In voi si serba
»Memoria non mai spenta
»De le soavi mie rapine acerba,
»E chi vi bacia, senta
»De l'ape, eh'io prova, dolce, crudele
»L'ago nel sore, e nella bocca il mele."

(AD/j. 39—42. l.)

A vers alapötletét egyébként Csokonai beleszőtte 1794-ben írt költő
prózájának. A *Csókok*-nak Második könyvébe is: „Úgy bútt bé Ámor,
mint egy kised méh, az ő ajakinak két eleven rózsáiba. És mfg én ötöt
csókoltam, ő pedig megcsókolt szájával, az én csókolásomra mozdulatlan
és vesztig állott, a méznek csupán csak édességét kóstoltam. De minek-
utána ő is előnyújtotta az ő legédesebb rózsáját (már akár az ő nemes-
szívűsége volt, akár az én jó szerenésém, mert tudom, hogy nem szerelem
volt) megcsattantak kedves ajaki, s öszve fűdtek a mi csókjaink (óh
kedves, óh drága kincsem, elvesztettelek tégedet, s még sem halok meg):
akkor éreztem a szerelmes méhecskének szúrós és kellemetes fullánk-
ját, mint járja által szívemet; a mely talán csak abba a perbe adódott
vissza nékem, hogy meg lehessen sebesíteni.” (HG. II, 437. l.)

2. *mérészen* (táj.): merészen.

4. A *Rozim* Csokonai magyarítása a „mia Donna“ helyett.

5. *És így szót nagy méreggel* Az olasz eredetiben a 'nedű (azaz a
méz) van 'teli méreggel és bosszúval', s ezt helyezte Ámor a
'rózsá-ajkakra'.

6—7. A fordítás lerövidítette az eredeti mondandóját, ahol szó szerint
ez áll: 'Óríz meg magadban az én gyengéd lopásaim soha el
nem múló keserű emlékét'. Csokonainál Ámor nemesak a „Don-

ná"-nak, hanem mindkét szeretőnek mondja, hogy *Lopásom emlékezete bennetek / Holtig maradjon ... szintén* (rég.): szinte.

8. *tsókot oszt*: csókot vált.

10. Csokonai nem fordította le az olasz szöveg *dolce, crudele* 'édes, kegyetlen' ellentét halmozását, hanem helyette ezt írta: *Mérgesítő fulánkját*

11. *Édesítő mézét szája' ízébe* Az olasz eredeti némileg egyszerűbb: "hogy érezze ... szájában a mézet".

Verselése

Csokonai e fordítása készítésekor már felismerte az olasz prozódia szabályait, igyekezett formahűen fordítani, megtartva — bár nem egészen tisztán — az eredetinek negyedfeles és hatodfeles jambusi lejtésű sorait, rímelhelyezésében is híven követte az eredetit, csupán annak végig pontos nőrímei helyett használt esetenként hímrímeket.

Rímképlete:

7a, 11b, 7b, 11c, 7c, 11d, 7e, 11d, 7e, 11f, 11f

153. A' Babérvessző

Kézirata

TF. 86b; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ból (II, 63. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, a lap jobb oldalán. Más kézirata nem ismeretes.

Megjelenése

Az EK.-on így fordul elő: „CLIV. A' Babérvessző. Madrigál Tasszóból.” Az 1796-i Szv.₁-en csak az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal rá. Viszonylagos kidolgozatlansága miatt maradhatott le a későbbi címjegyzékekről. A Ktl.-on (Fasc. I. N° <15> 11.) *A' Babérról* címmel található adat bizonyára nem e fordításra, hanem a költő lappangó tanulmányára vonatkozik (v. ö. Cs/ÖM. I, 676. l.).

Toldy ismerte a vers kéziratát, s ennek alapján fölvette Csokonai kiadatlan műveinek jegyzékére az „Apróbb fordítások, szinte az első időszakból” című fejezetbe: „70. A babérvessző, Tassóból. — Te szép babércsemete ...”

Először a HG. adta közre a TF. alapján, hivatkozva a Toldy/j.-re (ld. HG. II, 260. l.). A HG. szerint közölte a FK. is

Újból Juhász Géza adta ki az EPM.-ban, javított szöveggel (274. l.) Az ÖV. — ÖV.² és a MM. ismét a HG. hibás szövegét adta közre.

Keletkezése

Egyidejű lehet az Esch.-ból kimásolt többi olasz vers fordításával. (Száuder nem említi az Esch. alapján készült olasz versfordításokról szólva; v. ö. Roc. 233. l.)

A HG. nem kronologizálta; Juhász Géza korábban 1794-ből származtatta (ld. EPM. 314. l.), később, úgy látszik, ő is korábbra keletkeztette a meglehetősen kiforrotlan fordítást: a Juhász időrendjén alapuló ÖV. — ÖV.² s a MM. már az 1793. év terméséhez sorolta. Ez lehet valószínű keletkezési éve.

Szövegkritika

Magának a fordításnak a TF.-ban nincs címe, ahogy az Esch.-ban közölt olasz versnek sincs. A címet már a HG. is az EK. nyomán adta a fordításnak, ugyanígy mi is, ide értve az alcímet is.

A többszörös áthúzások és javítások jól mutatják a kezdő fordító vívódását a szöveggel és némileg a formával is; legcélszerűbbnek a legszemléltetőbbnek látszott az egész eredeti fogalmazvány közreadása:

szép < Babér > [+Az alábbi áth. rész fölé írva.]
Te < Gyönyörű kis vessző > Babér Tsemete
Nőjj nagyra, mint
< Érd utol Törzsökedet meg > vénhedett
Törzsököd; a' győzők
< Győzedelmi fejek > várnak tégedet.
< nagyra > szerentsésenn [+Az alábbi áth. rész fölé írva.]

Nőjj < szerentsésenn mint ő [?] és te
Zöldeljél, ha a' vén [Jav. ebből: ? végtére] fának
Zöldsegi több időnn ki n [= nem] nyílnának
< Nem fűz amaz zöld ágat vén fejére. >
vigan [+Az alábbi áth. szó fölé írva.]
Játszanak < ? mindég > a' te
Gallyaid [+Az alábbi áth. szó fölé írva.]
< Ágaid > közt a' Levelenn
kis [+Az alábbi áth. szó fölé írva.]
A' < Zefír > Szellők és Szeretnek szüntelen.

A HG. — és nyomán Varga Balázs kiadásai — a vers 6. sorát — tévesen — egy is kötőszóval megtoldották. Ennek nincs nyoma az eredeti fogalmazványban, de már csak azért is kéri a sorból, mivel a versszakok utolsó (3.) sorában — az olasz eredeti szerint — Csokonai mindig 11 szóttagot számlált: az is viszont 12 szóttagúvá rontja a sort.

7. K: *Játszanak* Az olasz eredeti szerint itt felszólító módnak kell állnia; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: a vers Tasso lírai darabjából készült fordítás, Esch. alapján. Az egybevetés megkönnyítésére közöljük az eredetit Esch.-ból. a Tassóra vonatkozó néhány soros bevezetéssel, amelyet Csokonai szintén lemasolt:

„Torquato Tasso.

(Einer der grössten epischen Dichter Italiens; geboren 1544, gestorben 1595. Man hat nur wenige kleinere Gedichte von ihm.)

Picciola verga e bella
D'alloro trionfale,
Cresci alla pianta, onde sei svelta, eguale.

Cresci felice, e s' ella
Secca non si rinverde,
Tu mantien vivo, frondeggiando il verde.

Fra sua chioma novella
Scherzin con dolci errori
L'aure mai sempre e i pargoletti amori.”

(Esch. II, 63. l.)

1. *Te szép Babér Tsemete* Az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Dicső babérnak kicsi és szép vesszeje'.
2. *Nőjj nagyra* Ez megfelel az olasz eredetinek (*Cresci alla pianta*) A többi Csokonai hozzátoldása: *mint vénhedett / Törzsököd; a' győzők várnak tégedet.*
6. *Zöldség*: zöld lomb.
több időnn (rég.): többször, máskor; tkp.: „több időn”.
- Az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'Te tartsd meg élve lombozván a zöldet'.
7. *a' te* Csokonai megváltoztatta a névmást; az olasz szövegben *sua* 'övé' van.
9. *Szerelmek*: Ámorok.

Verselése

Az olasz prózadiát még nem ismerte kellőképpen a költő: a sorok jambikus lejtését — a számos egybeolvadás miatt — talán föl sem ismerte; mindenesetre nem követte: csupán a szótagszámra és a rímelhelyezésre ügyelt. Az 5. és a 8. sor azonban csak úgy adja ki a szükséges hét szótagot, ha elíziót, illetőleg egybeolvadást tételezünk fel (a *ha a'*, illetve a *Gallyaid* esetében).

154. Asztali dal

Kézirata

TF. 87ab; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ból (V, 32–33. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, az oldalak jobb hasábján. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Az 1795-i EK-on már ott található: „CXLVII. Asztali Dal. Dal Mafféiből.”

Az 1796-i Szv₁-en az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal rá, s ugyanebben az évben ki is adta a DMM.-ban: [I.] 14–16. l.

Bizonyára megjelenése miatt maradt le a későbbi címjegyzékekről s a kéziratleltárakról, bár 1802-i saját kezű Mfj.-en regisztrálta újból a költő: „Apró Fordítások. 22. 5. Asztali dal.”

A későbbi kiadások a DMM. szövegét vették alapul.

Keletkezése

Föltehetően egyidős az Esch.-ból kimásolt olasz versek fordításával. (Szauder is említi az Esch. alapján készült olasz versfordításokról szólva: Roc. 233. l.) Imre Sándor bizonyára nem tudta, hogy Csokonai korai olasz fordításai Esch. alapján készültek: különben nem csodálkozott volna azon, hogy „akár Metastasiónak, akár Ariostónak, Tassónak és a többieknek, miért csupán szerelmi, legfőlebb még vigalmi (Maffei) tárgyai vagy éppen meseféle műveik ötlenek szemébe s miért csupán ilyeneket utánczolt, nem pedig az elbeszélőket vagy epikaiakat” (OLKölt. 78. l.).

Ferenczi a Patakon töltött idő, az 1796. év terméséhez sorolta. (65. l.) Ferenczi nyomán sorolhatta Hegyaljai Kiss Géza is a pataki időszak „erőteljes” műfordításai közé (ld. *Csokonai jogász éve Sárospatakon*: A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1931. jún. 7. 30. l.). A HG. egy évvel korábbra keltezte (ld. III, 495. l.), majd Juhász Géza még egy évvel korábbra, 1794-re tette keletkezését (EPM. 314. l.). Később tovább finomított időrendjén: a kronológiáját követő ÖV. s az ÖV.² már az 1793. év terméséhez sorolta. Ez látszik hiteles keletkezési évének: stílusa, verselése szerint is Csokonai korai olasz fordításai közé tartozik.

Szövegkritika

Magán a kézíraton nincs magyar cím a fordításnak: az Esch.-ból kimásolt olasz eredetinek *Canzone* ('Dal') címet viseli. A Csokonai által is lemásolt német nyelvű bevezetés *Canzonette a Tavola* megjelöléssel említi az olasz költő bordszárait („Trinklieder”) (ld. Esch. V, 32. l.). Csokonai az olasz műfajjelölő címet adta vissza tükörfordítással az EK-on (a *Tischlied* különben 'bordal' értelemben a német költészetben is ismert volt: v. ö. EPhK. 1894: 645. l.). Mai műszóhasználat szerint a „bordal” felel meg a *Canzonette a Tavola*-nak.

A DMM.-ban Csokonai zárójelbe tett alcímmel közölte fordítását: (*Olaszból Márkgróf Mafféi után*). A DMM.-t követő kiadások hasonlóan

közölték; az EPM. s az azt követő ÖV.—ÖV.² és a MM. viszont már csak az olasz szerző nevét idézte a cím alatt.

A TF.-ban megmaradt fogalmazványtól kiadásunk alapja, a DMM. nemcsak helyesírásában tér el, hanem szöveg szerint is nem egy helyen. Az alábbiakban közöljük az eltéréseket:

1. K: *Pajtás, Pajtás, kész az Asztal,*
2. K: *gyermeskedjete! [így!]*
3. K: **Operentziába:**
5. K: *Mert az Ég Kp. n.*
6. K: *Kp. n.*
7. K: *Jo Napunk lessz*
8. K: *Asztalnál Kp. n.*
9. K: *⟨Nem tserélnék Péter Tzárral,⟩ Föléje írva: ⟨királyság⟩*
Királyságra [Jav. ebből: Királyságot] nem vágyódom
10. K: *⟨Az [jav. ebből: A'] [...] uzsoránn⟩ Föléje írva: Szí-*
vem tsendes nem aggódom
11. DMM.: *Annak gondja nem jár:*
12. K: **Az adósság nem szúr:**
13. K: *Kp. n.*
14. K: *Créditor*
15. K: *Hogy [Föléje írva: ? Ely] az a' [← utóbb beszúrva]*
⟨mord⟩ [Föléje írva: ⟨komor⟩, majd az áth. mord alatt
még egyszer leírva a DMM.-ba is belekerült első válto-
zat] Zsugori
16. K: *annya kinyába:*
17. K: *a' ládába A névelő utólag beszúrva*
18. K: *⟨Én⟩ Pénzt ⟨én nem rakok⟩ bé Az áth. rész fölé írva:*
gyűjtők⟩ E vég szótag törlésére akkor került sor, mi-
kor — végső megoldásként — a sor elejére beszúrta
a költő: Eb a' ki
19. K: *⟨Hogy⟩ Föléje írva: 'S Én [...] hólnapra*
20. K: *Apja Kp. n.*
21. K: *hólnap*
22. DMM.: *Kp. n.*
23. K: *A sor végén vessző. A DMM.-et e szerint em.*
24. DMM.: *Hogy mindég tsak eszünk épen;*
25. K: *Hogy tsak ⟨az⟩ eszünk marhaképenn*
26. K: *Igyunkis hát [← e szó utólag beszúrva] mert ⟨ilyen⟩ [Az*
áth. szó fölé írva: így] szépen Jav. ebből: képen
27. K: *Concoctzio*
28. K: *Itt ⟨pohár⟩ [Az áth. szó fölé írva: a' Pinti]. Orrossal*
29. K: *Kp. n.*
30. K: *Élet a' jó.*
31. K: *Szem Kp. n.*
32. DMM.: *melyet*
33. K: *Mellyet Kp. n. A DMM. helyesírását a K. szerint em.*
34. K: *Szél!*
35. K: *Mennél [Jav. ebből: Mennyivel]*
mulatni Kp. n.
36. K: *⟨Eggy két pintest⟩ Föléje írva: A' kantsókat Kp. n.*
37. K: *a' Bel.*

36. K: <A' Szerelem> Föléje írva: *Amor minket*
 37. K: *közt*
 38. DMM.: *Amor akárákié legyen*
 K: *Kinek mi kell övé legyen,*
 39. K: *Bor*
 40. K: *Előtte* [Föléje írva: <Nékem>] *a' Dámais*
 41. DMM.: *Úgy kap fel a' Dáma is,*
 K: *Úgy kedves, bár nyalkais*
 42. K: *Kantsót*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az olasz „Márkgróf”-ról Csokonai a következő adatokat találta Esch.-ban, amelyeket ki is másolt onnan: „Der Marchese *Scipioni Maffei*, aus Verona gebürtig, ist als einer der gründlichsten und geschmackvollsten Gelehrten Italiens bekannt, und als Dichter hat ihn sein Trauerspiel, *Merope*, am meisten berühmt gemacht. Unter seinen *Rime e Prose*, Ven. 1719. 4. stehen S. 106.—108. drei *Canzonetta a Tavola*, dergleichen die Italiäner viele haben, die sie auch oft, wie die ausgebrachten Gesundheiten, bei denen sie gesungen werden, *Brindisi* nennen. Eine Nachahmung des folgenden, an heiterm, jovialischem Muthe reichen, Trinkliedes findet man, mit beigedrucktem Originale, unter *Schiebeler's* Gedichten, S. 155.” (MTAK. 677: 86a, Csokonai autográf másolata Eschenburgból; v. ö. Esch. V, 32. l.)

Scipione Maffei (1675—1755) a maga korának kiemelkedő költője, tragédia- és vígjátékírója volt; Csokonai csak Esch. nyomán került kapcsolatba az akkor már négy évtizede elhunyt olasz íróval. (Kazinczyt megcsalta emlékezete, mikor Csokonainak *Miért ne innánk?* című bordaláról azt írta, hogy „az *amici, amici e in tavola* — olasz dal után” készült (ld. KazLev. XXI, 55. l.).

Mint e korbeli olasz versfordításaiiban: a sorok időmértékes (ez esetben trochaikus) lejtését nem adta híven vissza a költő, csak a sor- és szótagszám s a rímelés pontos követésére törekedett. (A rímelést ez esetben változatosabbá tette az olasz eredeténél.)

Itt is értelmi hűséggel, bár némi költői szabadsággal fordított: különösen föltűnő a bordal magyaros szó- és szóláskincse: *Ordögbe pokolba: Vesz-ne mind anyja' kinyjába!; Eb' a' ki pénzét gyíjt bé!; Ott a pirt az orrossal; a kantsókat forgatni, / Míg fel ázik a' bél!; Amor pityereget stb.* Itt sem pontos szótári megfelelésre törekedett tehát, hanem „couleur locale”-ként alkalmazott ízes szinonimákkal igyekezett magyarossá tenni az olaszból fordított bordalt. (A fogalmazvány még jobban tükrözi a költő e törekvését az *Operentziába*, h *Hát tsak esziünk marhaképpen* stb. kifejezésekkel.) A következőkben közöljük az olasz eredetit:

Amici, amici, è in tavola:
Lasciate tante chiacchiere!
Tutti i pensier sen vadano,
Sen vadan via di quà:
 8 *Che 'l cielo sia sereno,*
Che sia di nubi pieno,
Buon tempo qui sarà.

Quand' io mi trovo a tavola
 Non cedo al re del Messico,
 10 Né mai pensier di debiti
 Allor mi viene in cor:
 Segghiamo allegramente,
 Godiam tranquillamente,
 Ci pensi il creditor.
 15 Ch' arrabbin questi economi
 C'han sempre il viso torbido:
 Per gli anni c'hanno a nascere
 Tesoro io non farò:
 Ch'io serbi per dimani?
 20 Follia! Che san gl'insani
 Diman se vi sarò?
 Ma se a noi fan rimprovero
 Che siamo a mangiar dediti,
 Non mangiam senza bere,
 25 Che non è sanita:
 Qua coppe, qua bicchieri,
 Vin bianchi, vini neri,
 Quest' è felicità.
 Un tempo era il mio genio
 30 Languir per un ben ciglio:
 Error degli anni teneri
 Pazzia di gioventù.
 Quant' è miglior diletto
 Versar dentro il suo petto
 35 Due fiaschi, e forse più.
 L' amore ci sa piangere,
 E' l vino ci fa ridere:
 Cui piace amor lo seguiti,
 Che 'l vino io seguirò.
 40 La dama, con sua pace
 Allora sol mi piace
 Che brindisi le fo.

(Esch. V, 32—33. 1.)

2. *Már ne gyermekeskedjete (lasciate tante chiacchiere)*. Csokonai itt meglehetősen szabadon használja a *gyermekeskedik* igét, a 'fecse-gés, szószaporítás' jelentésű *chiacchiera* helyén.
4. *Ördögbe pokolba (K: Operentziába)* az olasz eredetiben nincs pontos megfelelője.
9. *A' Mogollal nem tserélek (non cedo al re del Messico)*. Az eredetiben Mexico király, az aztékok mesés gazdagságú hajdani uralkodója szerepel; Csokonai a K-ban először a hatalmas kiterjedésű orosz birodalom urával, a nálunk ismertebb Péter Tzár-ral helyettesítette, majd egyszerűen csak *Királyság*-ot írt helyette. Később, a DMM.-ban a gazdagságáról és hatalmáról híres „nagy Mogul”-lal fordította, akit írásaiban később is gyakran említett.

A *Mogul* (*mogul*, „nagy mogul”) az Indiában a XVI–XVIII. században uralkodott „mongol” (pontosabban: török) eredetű uralkodók neve.

14. *Creditor* (lat.): hitelező. Kföldy szerint: „Hitelező v. kölcsönző, pénzkufár.”
15. *mord zsugori*: Az olasz eredetiben az *econom*i jelentése: ’gazdálkodó, pénzzel törődő’.
16. *Veszne mind anyja’ kinjába!* A megfelelő olasz sor jelentése: ’Akiknek mindig fancsali az ábrázatjuk.’
25. *Concoctio* (lat.): emésztés. Csokonai kifejezésével: „a gyomor főzése”.
26. *pint* (rég., táj.): kb. másfél literes ivóedény (ld. Szilágyi: CsTájsz. 46. l.); *orros* (táj.): Debrecen vidékén használatos csőrös („orros”) boroskancsó. (V. ö. Szilágyi: CsSzők. 110–111. l.)
32. *Bolondság, ifjú szél!* Az olasz eredetiben a *Pazzia di gioventù* jelentése: ’az ifjúság bolondsága’. Csokonai a latin „Juventus ventus” ’az ifjúság: szél’ szójátékra gondolva alkothatta meg e sort.
- 33–35. A megfelelő olasz szöveg szó szerinti jelentése: ’Mennyivel jobb szórakozás a belsőbe leönteni két vagy talán annál is több üveg-gel.’ A *Mig fel ázik a’ bél!* Csokonai hozzátoldása.
36. *Amor* Az olasz eredetiben az *amore* közszóként ’szerelem’ jelen-tében áll; Csokonai személyesítette meg az antik mitológia sze-rint.
38. *Amor akárkié legyen* A megfelelő olasz sor értelme: ’Akinék tetszik Amor, kövesse.’
40. *nyalka*: itt ’kényes’.
41. *felkap* (táj.): tisztességre tesz szert. A sor értelme: ’úgy lesz becsülete előttem a Dámának’.
- 40–42. A sorok szó szerinti jelentése: ’Az asszony csak akkor tetszik nekem békéjével (hallgatásával), ha koccintok vele.’ Csokonainál tehát megfordul az igé jelentése: az olasz szövegben én mondok rá pohárköszöntőt, a fordításban az asszony köszön kancsóval szerelmesére.

Verselése

Mint volt róla szó, Csokonai igyekezett formailag visszaadni magyarul az olasz verset, bár az eredetinek trochaikus lejtését csak helyenként sejteti.

Versképlete: 8a, 8b, 8b, 6c, 7d, 7d, 6c

Az olasz versé: 8a, 8b, 8c, 6d, 7e, 7e, 6d

Csokonai bizonyára éneklésre szánta. Horváth János a költő játékos, olaszos dalai közt említi, a Chiabrérából fordított *A’ Violá*-val együtt (ld. IrNép. 74–75. l.).

155. Ifjúság s Szerelem

Kézirata

TF. 88b—89b; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ból (V, 34—35. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, a lapok jobb hasábján. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Az EK.-on így található: „CLV. Ifjúság s Szerelem. Dal Rolliból.”

Az 1795—96-i Szv.-en az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal csak rá; a DMM.-ban azonban nem jelent meg.

Először Toldy adta közre némi szöveghibával (759—760. h.). Bár a jegyzetekben nem utal rá, nyilvánvalóan a TF. alapján adta ki.

Toldynál nem az EK.-on található címével fordul elő, hanem a „Canzonetták. (Rollitól Olaszból.)” összefoglaló cím alatt, a két fordítás I. darabjaként.

A HG. hasonlóan közölte, bár Toldy szöveghibáját javította (II, 71—73. l.). A FK. viszont hibájával együtt követte Toldyt.

Először az EPM. adta közre az EK.-ról ismert címével (275—277. l.), s ezt követték a későbbi kiadások: az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

Egyidejű lehet az Esch.-ból kimásolt többi olasz vers fordításával. (Szauder is említi a költő korai olasz fordításai között: Roc. 233. l.)

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, s ezt a HG. is átvette.

Juhász Géza az EPM.-ban (314. l.) 1794-re tette keletkezését, később azonban ezt 1793-ra módosította, amint az időrendje alapján készült ÖV.—ÖV.² bizonyítja. Ez látszik a fordítás valószínű keletkezési évének.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a fordítás fölött a TF.-ban nincs magyar cím: az Esch.-ból ugyanitt kimásolt olasz szövegből kölcsönözte a költő a „Canzone. 1.” ideiglenes címet.

A magyar címet — mint már az EPM. is — az EK. alapján közöljük. Megtartjuk alcímként a későbbi kiadásokban is általában így használt utalást a műfajra és a szerzőre, mivel a DMM.-ban megjelent fordításainál hasonlóan járt el maga Csokonai is.

A kéziratban a vers — az olasz eredetinek megfelelő — változatos sortereléssel fordul elő; ezt az EPM.-ig a kiadások nem vették figyelembe.

8. K: szép Utólag beszúrva

9. K: Természetébe(un):

10. K: Mezei (leasz és) és A megismételt kötőszó az áth. fölé írva.

11. K: Ha <Ha> n [= nem]

12. K: *Kertjébe*(*nn*).
 20. K: <*Mint*> *Vadászként*
 25. K: *Igaz*: <*van*> [Az áth. szó fölé írva: *de van*] *olly*(*an*) *is* Toldy,
 FK.: *Igen, de van*
 26. K: <*Ki ha meg fogja is*> [Az áth. sor fölé írva: <...> <*Szereti*...>]
Ki ha [← Ez a szó utóbb beszúrva] *meg fogja* [Jav. ebből: *meg*
fogják] *is*,
 27. <*Mikor meg fogja is Nagyon szereti*> Föléje írva: <*Szívből*> *Kints*
gyanánt tartja
 30. K: <*Mézzel éteti*> *Tzúkorral tartja*.
 38. K: *Ebb*(*e*)'
 40. K: *mit* <*tesz*> *ér*?
 41. K: <*Ha*> *Kin*(*t*)'s [Jav. ebből: *sem* Toldyból s a későbbi kiadások-
 ból hiányzik az 's kötőszó.
 46. K: <*Aggódasz*> Föléje írva: *Búsulsz*
 47. K: *Ha ő* [= *meg*] <*Ha ő* [= *meg*]> *van* Kp. n., értelemszerűen em.
 51. K: *Lelkiünk*' <*étele*>
 52. K: <*Ez tsendességben*> Az áth. rész fölé írva: <*Mert*> *Egyebet*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A versíró Paolo Rollira vonatkozó adatokat Esch. alapján közöljük, ahonnan a költő szó szerint kimásolta: „*Paolo Rolli*. Ein geborner Römer, der die meiste Zeit seines Lebens in London zubrachte, und im J. 1762 starb. Seine Uebersetzung *Milton's* ist bekannt. Ausser seiner kleinern poetischen Sammlung, die schon im J. 1761. herauskam, wurde eine stärkere in drei Bänden zu Venedig 1761 gedruckt. Am meisten glückte ihm die leichte anakreontische Manier; auch hat man einige reizende Sonnette von ihm, worunter das auf einen schönen Mund vorzüglich berühmt, und von unserm *Gleim* meisterhaft nachgeahmt ist.” (Esch. V, 34. l.; v. ö. TF. 87b).

A következőkben közöljük az olasz eredetit Esch. alapján, ahonnan Csokonai kimásolta:

Canzonette.

I.

Dorilla e che sarà
 Di questa tua beltà
 Che tanti alletta?

Senza pentirsi un dì,
 5 No, non si può così
 Restar soletta.

I tempo giovanil
 D'una Beltà gentil
 Somiglia un Fiore:
 10 Campestr' e vil sarà,
 Se no 'l coltiverà
 La man d'Amore.

Talun' à nel pensier,
 Fuggendo dal piacer,

- 15 Fugir l' affanno:
 Se poi stagion passò,
 Conosce ma non può
 Lasciar l' inganno.
 L'Amante suol talor
 20 Seguir qual cacciator
 La preda viva;
 E in tanti affanni suoi
 Nè pur la guarda poi
 Quando l'arriva.
 25 Gli è vero; ma pur v' à
 Chi presa l' amerà
 Com' un tesoro;
 Faralle vezzi ognor,
 Terralla con onor
 30 In gabbia d' oro.
 No Bella non voler
 Combatter co' pensier
 Sol per tuo danno:
 I giorni del gioir
 35 Per mai più non venir
 Fuggendo vanno.
 Cotesta libertà
 D'un cor che amor non à,
 Ogg' io pur sento:
 40 Un' Ozio vil si fa
 Che se Martir non dà,
 Non dà Contento.
 Brama di Gemm' e d' Or,
 Desio di van' Onor
 45 Non t' incateni:
 Mancando, fan penar,
 Ne te ne puoi saziar
 Quando gli ottieni.
 Un generoso Ardor
 50 D'amore per amor
 Esca è dell' Alma:
 Che gli altri scorge andar
 In procelloso Mar
 Quand'ella è in calma.

(Esch. V, 34—35. l.)

Az olasz eredeti ez esetben is formahűen, némi költői szabadsággal fordította Csokonai.

3. *Che tanti alletta*: 'amely sokakat megigéz, elbájol'. E sort nem fordította le a költő, pontosabban a *Kellemed*-del adta vissza az előző sorban.

- 4—6. *Ah, ah, megbánod még / Hogy elvontad mindég / Mástól egészen.* Az eredetiben nem arról van szó, mint Csokonai fordításában, hogy Dorilla meg fogja bánni, hogy 'kellemét mástól egészen elvonta', hanem arról, hogy 'nem lehet így (tenni) anélkül, hogy egyedül maradván, egy napon majd meg ne bánnád ezt'.
9. *Természetébe: azaz: az ifjúság természete olyan, mint a virágé.* (Az olasz eredetiben arról van szó, hogy az ifjúság hasonló a virághoz.)
- 10—12. Csokonai fordítása nem eléggé világos. Az olasz versben pontosan arról van szó, hogy 'a szerelem virága, ha nem Amor keze gondozza azt, akkor hitvány mezei (vad)virág marad.'
Amor Kertjébe A Kert a fordító költői ráadása: az eredetiben csak Amor kezéről van szó
- 13—16. Meglehetősen szabad fordítás ez is; az olasz eredeti jelentése: 'nemely embernek az jár az eszében (van a gondolatában), amikor az élvezettől fut, hogy a bánattól fut ezzel'.
15. *A' bú markába* Ez is költőibb az olasz eredetnél, ahol csak a 'gond'-ról, 'bánat'-ról van szó (*affanno*).
- 16—18. *'S élélvén tavasszát / Látja vak Hibáját / De már hijjába.* A megfelelő olasz szöveg jelentése: 'Ha már elmúlt az ideje / Belátja, de nem tudja / Kikerülni (elhagyni) a csalódást!' A *tavasszát* s a *De már hijjába* Csokonai költői ráadása.
A l'inganno — amelyet Csokonai „vak Hibá”-val adott vissza — egyszerűen 'tévedés'-t, 'megcsalás'-t jelent.
21. *kiséri* Mai nyelvhasználat szerint inkább a 'követi' volna a *Seguir* egyenértékű fordítása.
30. *Tzükorral tartja* Ez is Csokonai költői többlete, akárcsak az első megfogalmazásban a *kézzel éteti*
31. Csokonai szövegéből kimaradt a *No Bella* fordítása, a szép hölgy megszólítása.
- 34—35. A sorok szó szerinti jelentése az eredetiben: 'Az öröm napjai hamar elszaladnak és többé vissza nem térnek.'
- 37—39. *Szerelem nélkül ma / Ebb' a szabadságba / Élek én épen.* A megfelelő olasz sorok jelentése: 'Mostanság érzem én is annak a szívnek szabadságát, melyben nincs szerelem.'
- 40—42. *'s Eggy ily nyugvás mit ér? / Kín 's Öröm nélkül vér / Szívünk eképen.* A megfelelő olasz sorok értelme: 'Az ilyen semmittevés (nyugalom) hitvánnyá tesz, ha sem fájdalmat, sem boldogságot nem ad.'
45. *Bántson tégedet* Az olasz eredeti jelentése: 'Ne kötözzön meg téged'.
- 49—51. *Eggy Szerelmes Hévség / Melly Szerelemért ég, / Lelkünk táplálja* E sorokban Csokonai némileg eltért az eredetitől, ahol arról van szó, hogy 'Az a kedves szerelmes tűz, mely szerelemért (ég), (nem más, mint) a lélek csapdája.'
- 52—54. *Egyebet: más embert, mást.* E sorok fordítása kissé hevonyézzett, homályos. Az olasz eredeti jelentése: 'Hogy mások viharos tühegyen látják menni, amikor ő (már) megnyugodott.' Látható, hogy ez Csokonai legszabadabb — s egyben legpontatlanabb — olasz fordítása.

Verselése

Csokonai ezúttal is követi sor- és szótagszámban az olasz eredetit, s mintha annak időmértékes (jambikus) lejtését is igyekeznék visszaadni, bár fordítása lényegében hangsúlyos verselésű.

Képlete: 6a 6a 5b 6c 6c 5b

Imre Sándor is fölfedezte benne a régi magyar énekköltésből (zsoltárfordításokból) jól ismert — a Balassi-strófára emlékeztető — formát: „Csak azt kell megjegyeznem, hogy Rolli canzonettája, a nagyon ismert hármas sorokban írva és híven követve áll Csokonainál, s e sorokat jól írta, mert a régibb magyar költők s számos egyházi ének után jól ismerhette.” (OLKölt. 77. l.)

Elek a HG. alapján érintette a negyedik versszak „durva synkopé”-jét (ott ugyanis a 21. sorban „*Préd t kíséri*” olvasható [HG. II, 72. l.]), de végül maga is arra a következtetésre jutott: „Bizonyos, hogy itt sajtóhibával van dolgunk. Ilyent Csokonai nem írhatott le!” (106. l.)

156. Igyunk

Kézirata

TF. 89b; saját kezű fogalmazvány az Esch.-ból (V, 36. l.) kimásolt olasz eredeti mellett, a lap jobb oldalán. (Kevés javítása szerint lehet tisztázot is.)

Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Az EK.-on így található: „CXLVI. Igyunk. Dórishoz. Dal. Rolliból.” Az 1796-i Szv₁-en az „Odák Olaszból” összefoglaló cím utal rá, a költő életében azonban nem jelent meg, s későbbi címjegyzékeire sem vette föl: alkalmasint kiforrotlansága miatt.

Először Toldy adta közre (760—761. h.); bár a jegyzetekben nem utalt forrására, bizonyára a TF.-ből közölte, ahol nincs cím a fordítás fölött. Toldy kiadásában — az *Ifjúság s Szerelem* címen ismert másik fordítással együtt — külön cím nélkül fordul elő, a „Canzonetták. (Rolliból. Olaszból.)” II. darabjaként. A későbbi kiadások (HG., FK.) Toldyt követték a címadásban.

Önálló címmel először az EPM. közölte, az EK. szerint, bár az ottani címet némileg lerövidítve (264. l.). Az EPM. alapján közölte az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Nagyjából egyidejű lehet az Esch.-ból kimásolt többi olasz vers fordításával.

Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek” 1796-ra keltezett Második könyvében közölte, s ezt átvette a HG. és a FK. is.

Juhász Géza az EPM.-ban (314. l.) 1794-re tette keletkezését, később azonban ezt 1793-ra módosította, amint az időrendje alapján készült OV.—ÖV.² bizonyítja. Ez látszik a fordítás valószínű évének.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a TF.-ban a fordítás fölött nincs cím, ezért látta el címmel Toldy az Esch.-ban található olasz eredeti (*Canzonette* I., 2.) nyomán (v. ö. az *Iffúság s Szerelem* jegyzetével).

Az EK.-on így található az e fordításra utaló tétel: „*Igyunk. Dóris-hoz. Dal Rolliból.*” Ebben a *Dóris*hoz inkább címváltozatnak, illetőleg alcímnek látszik, ezért zárójelben közöljük. A cím után felkiáltójel kíváncskoznék.

3. K: ²*Bakhus*, ¹*Tzéres' ha Tüzével*
A *ha* kezdőbetűjét a K-ba bejelölt új szórendnek megfelelően em.
7. K: ³*Édes* 's ²*szép* ¹*mindég* ugyan;
A *mindég* kezdőbetűjét a megváltozott szórend szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az Esch.-ból kimásolt másik Rolli-canzonettával együtt fordította le a költő, föltehetően lírájának szerelmes versekben szűkölködő tématarát akarván gazdagítani, Kazinczy ösztönzésére (v. ö. *KazLev.* II, 297. l.). (A fordításról Szauder is megemlékezett az Esch. V. kötetéből fordított olasz versekről szólva: *Roc.* 233. l.)

Nemcsak sor- és szótagszámban hű a fordítás az eredetihez, hanem tartalmilag is, néhány szabadabb megoldásra az alábbiakban utalunk.

A következőkben közöljük az olasz eredetit, Esch. alapján, ahonnan Csokonai kimásolta:

- Si beviam, vezzosa Dori,
Il buon vino amar ben fa.
Fredd' è Amore quand' un poco
Del suo foco
5 Bacco e Cerer' non gli da.

Due ridenti labbra care
Dolci son, son belle ognor;
Mà bagnate da buon vino,
An divino
10 Il color' ed il sapor.

Foll' è pur chi amar ben crede
Con tutt' altro abbandonar.
Quando gode ber bottiglia
Vaga Figlia,
15 Si può bever' ed amar.

(Esch. V, 36. l.)

1. *kellemes*: Az olasz eredetiben: *vezzosa*, azaz: 'bájos, kedves'. A *kellemes* Csokonai korabeli jelentése is még 'bájos, kellemmel teli'.
3. *Bakhus*, Bacchus (gör.): a bor istene az ókori görög mitológiában.
Tzeres (Ceres) (lat.): a termékenység, az aratás istennője az antik római hitvilágban.
- 3–5. *Ha Bakhus, Tzeres' Tüzével,*
Melegével
Nem enyhül, fázik Amor.
Az olasz eredetiben szó szerint: 'Hideg (fázik) Amor, ha Bacchus és Ceres nem ad neki egy keveset tüzből.'
12. *ha mindent megvet*: Az olasz eredeti értelme: 'ha minden mással felhagy'.
13. *Máslás*: Aszú vagy szamorodni seprőjén újra erjesztett finom bor. Csokonai a szót így magyarázza az *Anakreoni dalok* jegyzeteiben: „Sajnálható dolog a' nyelvre nézve is, de kivált a' Poézisra nézve, hogy a' Világ szerte kedves és betses Tokaji borunknak olly insonorus és nyomorék 's hosszú neve van. *Asszúszőlőbor!* — Hogy én a' hazai termést még is Nemzeti szóval ejtsem ki; kéntelen voltam a' *Máslás* nevet venni fel, noha ez szegényebb neme a' Hegyallyai Nektárnak.” (AD/j. 22. l.). Az olasz eredetiben itt csak 'palack', 'butélia' szerepel.
14. *duplásonn* (rég.): duplán, kétszeresen. Az olasz eredetiben nincs megfelelője.

Verselése

Az olasz vers anapesztusokkal kevert jambusokból álló pattogó ütemét nem vette át tökéletesen a fordító, csupán a szótagszám s a rímek pontos megtartására törekedett: azaz szótagszámláló, hangsúlyos verssé alakította.

157. A' félelmes Szerető

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt ránk, lehet, hogy az már a költő életében elkallódott, mivel saját kezű kéziratlétárán (Kcsj.) is már a „N^o 6^o Mások' írása” című fejezetben fordul elő: a 10. helyen *A' félelmes szerető* s az 53. helyen *A' félénk szerető* címmel. (Az utóbbi esetleg a prózai kidolgozásra vonatkozik.)

Megvan két későbbi kéziratlétáron is, *Félénk szerelmes* címmel (Ktl. Fasc. N^o 5.; Kcs. N^o 5.).

Közel egykorú másolata a „Convassatum Quid” elnevezésű 1794-i gyűjteményben: KK. III, 40ab. Más kézirátát nem ismerjük.

Megjelenése

A vers Metastasio *Amor timido* című XVI. Cantatájából készített fordítás, amelyet Csokonai prózában is átültetett; az EK. CXXVI. tétele, *A' félelnek Szerelem*, alkalmasint a prózai átültetésre vonatkozik. Az EK-on a Metastasio-cantaták után összefoglaló megjegyzés olvasható: „*Kitsindáni*”; ez stílusis csiszolásra, formai tökéletesítésre s a prózai fordítások versebe foglalására egyaránt vonatkozhat. A verses fordítás címe a Kcsj.-n: *A' félelmes szerető*; ezzel a címmel vette föl az 1802-i Új katalógusra is a költő (144. sz.); itt utal Metastasio nevére is a cím után. Az ugyancsak 1802-i Műfajjegyzéken szintén *A félelmes Szerető* címmel található az „Apró Fordítások” között (6. 10.).

Toldy csupán a prózai fordítást regisztrálta (ld. Toldy/j. 73.).

Először a HG. adta közre a CQ. alapján az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek.” című fejezet 18. darabjaként, *Fragmenta* címmel (II, 391—392. l.); a vers alatt hivatkozott forrására is: „Magv. Tud. Akad. 38. sz. kézír. cs. V. fogás a/4.” (Ez a CQ. régi jelzete.) Nem vették azonban észre a vers első kiadói, hogy azonos Metastasio XVI. Cantatájával, amelynek prózafordítását *A félelnek szerelem* címmel maguk is közreadták (HG. II, 476—477. l.). Később azonban Gulyás József utalt az összefüggésekre, sőt a verses fordítás hitelességét is a prózafordítás megfeleléseivel igazolta (ld. Cs.-tan. 37. l.).

Eredeti címével s Metastasio-ból készült fordításként először Juhász Géza adta közre (EPM. 244—245. l.), majd az ő közlése nyomán az ÖV. ÖV.² s a MM.

Keletkezése

E verset már nem Eschenburg *Beispielsammlung*-ja nyomán fordította a költő, hanem egy Metastasio-kiadásból (föltehetően az 1757-i torinói kiadást használta, amelynek egy kötete ma is megtalálható a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában; v. ö. a következő vers jegyzetével). A fordítás alapjául szolgáló XVI. Cantatát előbb prózában fordította le Csokonai *A' félelnek Szerelem* címmel, vershen viszont az olasz eredetűnek csupán második felét ültette át. (A prózafordítás autográf kidolgozása: Műf. 105b—106a.)

A vers fordítás volta tájékoztat keletkezése valószínű idejéről. Olaszul 1793-ban kezdetett el behatóbban tanulni Csokonai (v. ö. MM. II, 78. l.). Metastasio műveit is ekkor vehette először kezébe. Mivel nem egészen szabályosan, nem formahűen fordította le a XVI. Cantatát, arra kell gondolnunk, hogy olasz tanulmányai első évében készítette verses fordítását.

A HG. (III, 494. l.) a Metastasio-cantaták prózafordítását 1794-re tette, a verses fordítását Juhász Géza 1792-re keltezte (EPM. 314. l.); az ÖV.² is ezt fogadta el. Mi valószínűbbnek tartjuk 1793-i keletkezését, amikor Esch. alapján a költő többi olasz fordítása is készült.

Szövegkritika

Az eredeti olasz kantáta címe *Amor timido*. A címjegyzékeken és a kéziratleltárokon — mint láttuk — a költő több címváltozatot használt: *A' félmes Szerető*, *A' félénk szerető*, *A' félénk Szerelem*. A *Fragmanta*, amelyet a CQ. használ (s amelyet a HG. és a FK. is átvett), alkalmasint összefoglaló címként került a másolatgyűjteménybe: eredetileg talán nem kizárólag e vers jelölésére szánta a másoló, noha Csokonai valóban nem az egész *Amor timido*-t fordította le versben.

Mi az 1802-i ŰK.-on s a Mfj.-en található *A' félmes Szerető* címet tartjuk meg a versfordítás címéül, mivel *A' félénk Szerelem* láthatóan a kantáta teljes szövegét tartalmazó prózafordítás számára volt lefoglalva. A *Szerető* szó jobban is utal a versfordítás lírai monológ jellegére.

1. K: *Ertelek* em.
2. K: A sor végén pont, a vessző viszont kiányzik; em.
5. K: *halgass fájdalomról* em.
6. K: *türed el kínaidat* em.
7. K: *Halgass* em.
8. K: *arujjad!* — em.
9. K: *halgatva* em.
10. K: *mérőkön* em. *segít* em.
11. K: *h* [*hogy*] Utána kp. n. em.
12. K: *g* [= *meg*] jelentettem. —
13. K: *h* [= *hogy*] Kp. n. em.
14. K: Kp. n. em.
16. K: *kemény szitókkal* em.
17. A K-ban a sor végén kp. nincs; em.
18. K: *ott* em.; *íme* em.
20. K: *szépletske*. A sorvégi értelemzavaró pontot vesszőre em.
21. K: *Mondjad* [Jav. ebből: *Mondjak*] *hogy sohajtas* Kp. n. em.
A sorvégi pontot értelemszerűen vesszőre em.
23. K: Kp. n. em.
24. K: *ő elődbe* em. A sorvégi értelemzavaró pontot vesszőre em.
25. K: *mond* em. A sorvégi pontot értelemszerűen em.
26. K: *vald* em. Kp. n. em.
27. K: *Vizze* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a vers részlet Metastasio *Amor timido* című XVI. Cantatajából, amelyet a költő előbb egészében lefordított prózában: „Értelek tégedet, igenis, én Szívem. Illy nagy Dobogással tudom, hogy panaszozkodol, hogy szerető vagy. Ah, hallgasd el a' te fájdalomadat, ah, türed el a' te Kínodat. »Hallgasd el azt: és elne árul az én Indulatimat.»

De mit! Hallgatva lankadnod így kellene mindég? Ah nem; a' mérőkönek [Jav. ebből: mérőket] <fog> kedvoz Ámor. Tudja meg az én Kintsem, hogy én őtet szeretem. És azt tudja meg ön tőlem. Megfogom mondani, hogy az ő Szemei bűnösök az én <Égőseembe> Mérészségembe; hogy a' Természetnek a' Törvénye kérni szánakozást: Megfogom mondani — — Do ha a' kevély megharagszik rám? És ha engem elűz? Óh Istenek! Akarnám g[=meg] mondani néki, hogy én őtet szeretem: és nem akarnám.

»Tsendes Zeffiretske, ha megtalálod ezt a' kedves Tárgyat, mondd meg néki, hogy sóhajtás vagy; de meg ne mondd néki kié.

Tiszta Patakotska, ha valamikor elébe vetődöl néki; mondd meg néki, hogy Sírás vagy. De ne mondd meg néki, mitsoda Szem nevelt téged meg ennyire . . ." (Műf. 105b—106a)

Az olasz eredetit:

Amor timido

Cantata

[Che vuoi, mio cor? Chi desta

In te questi fin ora

Tumulti ignoti? Or ti dilati, e angusto

Il sen non basta a contenerti appieno;

Or ti restringi, e non ti trovo in seno.

Or geli, or ardi, or provi

Mirabilmente uniti

Delle fiamme e del gel gli effetti estremi.

Ma che vuoi? peni, o godi? Ardisci o temi?

Ah! lo so: mi rammento

Quel giorno, quel momento

Ch'io vidi incauto in un leggiadro ciglio

Scintillar quella face, ond'or m'accendo.

Ah! pur troppo lo so. Cor mio, t'intendo.]

.....
T'intendo sì, mio cor;

Con tanto palpar

So, che ti vuoi lagnar,

Che amante sei.

5 Ah taci il tuo dolor;

Ah soffri il tuo martir;

Tacilo, e non tradir

Gli affetti miei.

Ma che! Languir tacendo

10 Sempre così dovrassi? Ah no; gli audaci

Seconda Amor. Sappia il mio ben ch'io l'amo,

E lo sappia da me. Dirò che rei

Son gli occhi suoi dell'ardir mio; che legge

E di natura il dimandar pietade.

15 Dirò . . . Ma se l'altera

Con me si sdegna, e se mi scaccia? Oh Dei!

Vorrei dirle, ch'io l'amo, e non vorrei.

Placido zeffiretto,

Se trovi il caro oggetto,

20 Digli, che sei sospiro;

Ma non gli dir, di chi.

Limpido ruscelletto,

Se mai t'incontri in lei,

Dille, che pianto sei;

25 Ma non le dir, qual ciglio

Crescer ti fe' così.

(Poesie del signor abate Pietro Metastasio.

Tomio settimo. In Torino. MDCCLVII. 425—427. 1.)

Mint látható, Csokonai nem tudott megküzdeni a formával: az első nyolc sort még szótagszámban és rímelhelyezésben is követte (az eredeti jambikus lejtés nélkül), de aztán a 9—18. sorban a bonyolult forma megkerüléseként átváltott páros rímű tizenkettősökre. Az utolsó kilenc sorban ismét az eredeti olasz vers rímelhelyezéséhez igazodott, szótagszámban, ritmusban azonban nem tudta követni az eredetit.

A 19. sorral kezdődő zárószakasszal Csokonai már 1790-ben találkozhatott az Orpheus I. kötetének hasábjain Kazinczy fordításában (v. ö. Szauder: Ollr. 391 kk.). Ez a fordítás több szempontból is igen figyelemre méltó. Bár úgy látszik, hogy nem volt közvetlenül Csokonai előtt, amikor a maga fordítását készítette, de Kazinczynak az olasz és a magyar nyelv szépségéről a vershez csatolt megjegyzései kétségtávol hatással lehettek arra, hogy a debreceni diákköltő érdeklődése az olasz nyelv — s nevezetesen Metastasio költészete — felé fordult. Ezenfelül Kazinczy műfordításának közvetlen nyomai is fölismerhetők Csokonai fordításában.

Az alábbiakban közöljük Kazinczy fordítását és megjegyzéseit:

Sóhajtás.

Kassa körül, September. 21dik 1789.

Nyögétsellő Szellőtske,

Repűlj Laurám felé,

'S jelentsd, hogy sóhajtás vagy;

De meg-ne mond kié!

Bús Tsermely, ha melléd jő,

Valld-meg, hogy könny valál:

De melly' szemből fakadtál,

Azt, Tsermely, meg-ne valld!

Kazinczy.

Jegyzések.

Ez a' kis ének Metastasionak írásaiiban találatik, 's, a' mint azt könyv-nélkül tudom, így vagyon: — Placido Zefiretto — Se trov' il car' ogetto, — Digli, che sei sospiro; — Ma non gli dir di chi! — Limpido Rusceletto — Se mai t'incontri in lei, — Dille che pianto sei; — Ma non le dir qual Ciglio — Crescer ti fé cost. —

Nékem úgy tetszik, ha különben az önnön-szeretet, melly tulajdon munkáinkat szebbeknek festi, mint a' millyenek, 's azon nap' kedves emlékezete, mellyen ez a' dalom támadt, meg nem tsal, hogy a' Magyar-nak nem nagy oka vagyon az Olasz mellől hátra vonni magát. Legalább hízelkedem azzal magamnak, hogy nyertem azzal, midőn a' *placido Zefiretto*t nem *tsendes*, hanem *nyögétsellő szellőnek*, a' *limpido ruscelettot* pedig nem *tszta palatnak*, hanem *búsnak*, az az *búsan zörgőnek*, neveztem. — És minő voluptuosus hangzatok: *nyögétsellő Szellőtske*, minő onomatopoea: *sóhajtás!* minő kedves jambusi numerus: *de meg-ne mond kié! és: azt, tsermelly, meg-ne valld!* — kedves Anyai Nyelvünk! mikor fogják a' mi Szépeink érzeni, hogy valósággal szép vagy? hogy véghetetlenül felyűl-haladod a' frantz perszifflázst, a' német mormogást?" (Orph. 1790. I, 48—50. l.)

A Kazinczy által kiemelt: *de meg-ne mond kié* sor, valamint a *patak* helyett használt *tsermelly* belekerült — nyilván példaképe hatására — Csokonai versébe is, ahogyan Kazinczynak a magyar nyelv zenei, esztétikai erényét dicsőítő sorai is ott visszhangoznak prózai dolgozataiban, különösen *A magyar verscsinálásról közönségesen* című értekezésében s *A magyar nyelv félelése* című írásában.

A két fordítás közül rímelés tekintetében kétségtelenül a Csokonaié hűvebb az olasz eredetihez. Kazinczy viszont ritmus dolgában előzi meg őt: tiszta jambusi sorokat alkotott, s az eredeti szöveg kilenc sorából formás, szerkezetileg is sikerült művészi kis dalt komponált.

E részt Csokonai beleszötte *A csókok* című 1794-i pásztorregényének Második könyvébe is: „— — — Ah kis Zephyr, menj utána, s mond meg néki, hogy az én lelkem vagy. Folyj nyomain kis patakotska, tám rád esnér, hogy az én szemeimből fakadtál.” (HG. II, 433. l.) (V. ö. Szauder i. m. 391—399. l.)

A címben a *félelmes* mai jelentése: 'félénk'.

4. *Hogy szerettt magad.* Az olasz eredeti szó szerinti jelentése: 'hogyan szerető (szerelmes) vagy'.
10. *mérő* (táj.): mérő, mérész.
11. *meg szerettem* Az olasz eredetiben jelen idejű ige van: *l'amo* 'szerettem'. Csokonai ezt föltehetően *l'amò*-nak ('szerettem') olvasta.
12. *Es azt töllem tudja — én meg jelentettem.* — Az olasz eredetiben csak ennyi van: 'Es azt töllem tudja meg.'
13. *tüzem szemeit vádolja* Az olasz megfelelő értelme: 'Megmondom, hogy tüzemnek (égésemnek) okozói az ő szemei'.
16. *ki vér* (táj.): kiver; a prózafordításban: *elűz*.
'S kemény szitokkal ereszt el Csokonai hozzáköltése: nincs mintája az eredetiben.
18. *Ah ime félem is!* — Csokonai hozzáköltése.
20. *Ha rád talál ama szépetske* Csokonai megfordította a mondat jelentését; az eredetiben: 'Ha rátalálsz a drága tárgyra'.

Verselése

Mint az előzőkben volt róla szó, az olasz eredeti bonyolult versformájával nem tudott a költő megküzdeni, bár a 9—18. sor kivételével igyekezett sor- és szótagszámban s rímelésben formahűen fordítani. Ezt sem sikerült azonban maradéktalanul megvalósítania; pl. a *Se trovi il caro ogetto* sort, amely az egybeolvasások folytán 7 szótagú, akárcsak az előző sor, ő 9 szótaggal fordította, s nem pontos a 24. sor szótagszáma sem. Ez a mozzanat is jelzi, hogy a költő olasz tanulmányai elején készülhetett e műfordítás, s bizonyára verstani gyengeségei miatt nem gondolt később kiadására.

158. Az Elmenetel

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt ránk, pedig a költő kéziratjegyzékel szerint megvolt birtokában: a saját kezű Kcsj.-n az „Aranyos Csomó” 30. darabja, s az „Első Darab” 1795-i tisztázatában is meg kellett lennie (ld. ED. 33. *Az Elmenetel*), ez a gyűjtemény azonban csak nagyon csonkán maradt fenn.

A Kcsj. szerint idegen kéz másolatából is volt egy példánya a költő birtokában (ld. N° 6° Mások' írása. 46. *Az Elmenetel*). A halála után készített kézirati leltár (Kcsj.) szintén megemlékezik róla; „N° 5. *La partenza*.” Győri József jegyzéke is említi egy példányát (ld. JGy/j. 40.).

Több közel egykorú másolatát ismerjük, amelyek közül a Csokonai-összvégeket őrző FL. szövege (9b–10b) látszik leghitelesebbnek: ez alkalmasint Csokonai elveszett eredetije alapján készült.

Hat többi másolata is részben erre vezethető vissza; ezek a következők: Debrk. R. 788. 15: 15b–16a, 7b–8a; R. 783: 204–205. l.; R. 2743. I, 108–110. l.; Déri M. 162b: 120ab (v. ö. ItK. 1895: 311. l.); a prágai „Elegyes dolgok” (MTAK. Mf. 162/1, 383–385. l.), a magántulajdonban levő Győri Lajos-gyűjtemény (73–74. l.) Kiadásunk alapja a FL. (K₁).

Megjelenése

A jól sikerült fordítást a költő kezdettől fölvette kiadásra szánt művei közé; az 1795-i EK. így említi: „XXXIII. Az Elmenetel. Metasztázióból. Dal 60.” (A 60. sorszám arra utal, hogy az ED. tisztázatában a 60. oldalon volt található.) Az 1802 körüli Mfj.-en is lajstromozta az „Apró Fordítások” sorában: „2. 30. Az Elmenetel.” Költőnk életében azonban nem jelent meg.

Elsőként Toldy adta közre a „Hátrahagyott elegyes versek” Első könyvében (738–739. h.); bár a jegyzetekben nem utalt rá, minden bizonnyal a FL. volt az ő forrása is, amelyet „Farkas-féle másolatok” címen emleget (955. h.). A kézirat helyesírását, — mint más esetben is — korszerűsítette. A későbbi kiadások (HG., II, 41–43. l., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.) Toldyn alapulnak.

Keletkezése

Az EK.-on elfoglalt helye s környezete szerint is Csokonai korai olasz fordításai közé tartozik. Ellentétben a Chiabrera, Lemene, Zappi, Rolli verseiből készült fordításokkal, *A' félcimes Szerető*-höz hasonlóan ezúttal sem Esch. volt a forrása. Mint Kastner Jenő rámutatott: „A dicsőített s csak nem rég elhunyt Metastasiónak megvolt ekkor már a debreceni könyvtárban egy 1757-iki torinói kiadása.” (ItK. 1922: 40. l.) Ez a kiadás valóban meg is van a debreceni Református Kollégium Nagy-könyvtárában 1196 jelzeten, de a kilenc-kötetes sorozatnak jelenleg csupán egy kötete található. Mivel valószínű, hogy Csokonai csak ugyan ezt az 1757-i teljes kiadást használta, ezért Metastasio szövegeit ennek alapján közöljük, az OSzK. példányait használva. Metastasiónak ekkortájt még három lírai darabját fordította le versben a költő: *A' félcimes Szerető*, *A' háborús Zivatar*, illetve *A' Szabadulás* cíművel.

Toldy az 1795 előtt írt versek közé sorolta. A HG. 1794-re tette keletkezésért (ld. III, 494. l.).

Juhász Géza 1794-ből származtatta (EPM. 312. l.); később módosíthatott rajta: Vargha Baláznak Juhász kronológiáján alapuló kiadása már az 1793. év termésébe osztotta (ld. ÖV.²). Ez a legvalószínűbb keletkezési éve.

Juhász Géza később talán formai kiforratlansága miatt tette korábbi időre keletkezését: bár szótagszámban, rímelhelyezésben Csokonai igyekezett híven követni az olasz eredetit, s annak jambikus lejtését is megpróbálta visszaadni.

Szauder — a ránk maradt változatot — későbbinek tartotta, elsősorban stílusa és verselése alapján: „a *La libertà A Nicé*-nek prózában is (A szabadság), versben is (A szabadulás) megvan a költői fordítása, a *La partenza*-nak (Az elmenetel) csak verses fordítását ismerjük. Abból, hogy e két canzonetta oly érett költőiséget, a stílus és a forma helyenként bravúros kezelését mutatja, arra lehet következtetnünk, hogy jóval később alakította ki őket e végső változatban” (Ollr. 415. l.). Ugyane tanulmányában A' *Szabadulás* verses fordításáról azt írta, hogy „ha az I. cantata [= A' *dűtsőség triumfusa*] verses változatának szintjével mérjük össze, a kiáltó különbség miatt mindenestre a legkésőbbi, legfejlettebb Metastasio-fordítások sorába kívánczik. Ugyanígy a *La partenza* fordítása is” (i. m. 419. l.). Lehetőségesnek tartjuk, hogy valóban valanivel később, már 1794-ben készítette a fordítást Csokonai, de az EK.-on elfoglalt helye alapján (ahol egyébként már mint befejezett mű szerepel: hiányzik mellőle a „Revideálni” megjegyzés) inkább 1793 végére tennék keletkezését, hiszen hibátlan jambusokat írt már Csokonai a Zöld-kódex korszakában is (A' *rövid nap's hosszú éj*). A korábbi fordítás mellett szólnak az ilyen kissé erőltetett, a magyarban idegen, fordított szórendű birtokos szerkezetek is, mint pl.: „*Útján eltt jávának / Nyomába Lábaiának . .*” S ugyanerről árulkodnak a viszonylag nehézkes rímek is, mint pl.: *majd én ~ képen, itt van ~ zálogban, majdan ~ nyájusann* stb.

A debreceni R. 783. gyűjteményben elfoglalt helye (A *Matska és a Sajt* s a *Vánn, vénn vagy Az üstökös eloquentia* után s az *Édes Rabság* előtt fordul elő) szintén az 1793-i keletkezés mellett szól (ld. Cs/ÖM. I, 178. l.).

Szövegkritika

A magyar cím az olasz *La Partenza*-nak kissé merev, szó szerinti fordítása; szabadabban 'Az elválás', 'A búcsú' lehetett volna a magyartítás.

A későbbi kiadások mind Toldyt követték, abban is, hogy a refrénszerű *Megemlitsz-e ugyan!* sor végén a ! helyére — értelem szerint — ?-et tettek. Csokonai az olasz szöveghez igazodott, ahol Metastasio felkiáltójelet használt (*Ti soverrai di me!*).

Mi megmaradunk a K₁-ben található eredeti írásjeleknél.

7. K₁: *váltjon* A 15., 23. stb. sor szerint em.

8. K₁: *megemlitsz* em. A refrén ingadozó helyesírását a következőkben is egységesítettük.

12. Toldy a K₁-et emendálta: az *únatlan-t unatlan-ra* javította: helyesen, mert vestanilag, logikailag egyaránt ez illik ide. A későbbi kiadások is így közölték. Mi is e szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai viszonylag pontosan, bár kissé mereven követi az olasz eredetit, s ez a viszonylagos ügyetlensége is arra vall, hogy még nincs költői eszközeinek teljes birtokában. Szauder (Ollr. 434. l.) és Paolo Ruzicska (*Storia della Letterature Ungherese*. Milano, 1963. 541—542. l.) egyaránt elismeréssel írtak róla.

La Partenza.

Canzonette V.

Ecco quel fiero istante;
Nice, mia Nice, addio.
Come vivrò, ben mio,
Così lontan da te?

5 Io vivrò sempre in pene,
Io non avrò più bene;
E tu chi sa se, mai,
Ti sovverrai di me!

Soffri che in traccia almeno
10 Di mia perduta pace
Venga il pensier seguace
Su l'orme del tuo piè.
Sempre nel tuo cammino,
Sempre m'avrai vicino;
15 E tu chi sa, se mai,
Ti sovverrai di me!

Io fra remote sponde
Mesto volgendo i passi
Andrò chiedendo ai sassi,
20 La ninfa mia dov' è?
Dall' una all' altra aurora
Te andrò chiamando ognora,
E tu, chi sa, se mai,
Ti sovverrai di me!

25 Io rivedrò sovente
Le amene piagge, o Nice,
Dove vivea felice,
Quando vivea con te.
A me saran tormento
30 Cento memorie, e cento;
E tu, chi sa, se mai
Ti sovverrai di me!

Ecco, dirò, quel fonte,
Dove avvampò di sdegno,
35 Ma poi di pace in pegno
La bella man mi diò.
Quì si vivea di speme,
Là si languiva insieme;
E tu, chi sa, se mai,
40 Ti sovverrai di me!

Quanti vedrai, giungendo
 Al nuovo tuo soggiorno,
 Quanti venirti intorno
 A offrirti amore, e fè!
 45 Oh Dio! Chi sa fra tanti
 Teneri omaggi, e pianti,
 Oh Dio! Chi sa, se mai,
 Ti sovverrai di me!

Pensa qual dolce strale,
 50 Cara, nù lasci in seno:
 Pensa, che anò Fileno
 Senza sperar mercò.
 Pensa, mia vita, a questo
 55 Barbaro addò funesto:
 Pensa . . . Ah chi sa, se mai
 Ti sovverrai di me!

(*Poesie del signor abate Pietro Metastasio.*
 Tomo sesto. In Torino. MDCCLVII. 467—469. 1.)

Metastasióról Esch.-ban a költő többek között ezt olvashatta: „Blühendere Poesie, und dabei doch eine petrarchisch sanfte Sprache und Versifikation findet man im folgenden allegorischen Gedichte des berühmten Abts Pietro Metastasio, der im Jahr 1699 geboren wurde, und 1782 zu Wien, als kaiserlicher Dichter, starb. Sein grösstes Verdienst war die meisterhafteste Bearbeitung der musikalischen Poesie . . .” (I, 251. l.).

A fordítás érdemeit dicsérve írta Szauder: „refrénjét — *E tu chi sa se mai Ti sovverrai di me!* »S te majd vajjon többé Megemlítsz-e ugyan?« — nem a legszerencsésebben adja ugyan vissza, de egészében jól megállja próbáját a teljesen formahű fordításnak, itt ui. ragaszkodik Metastasio hetes-hatos soraihoz, s helyenként költőisége sem marad alatta az eredetinek.” S bizonyításul idézi az ötödik versszak első felének „igen szép megoldását”-t (ld. Olfr. 419. l.). Közel egykorú, jóval gyengébb, névtelen fordítása *Útra Indulás* címmel, *A' Magyar Nyelv-Mívelő Társaság'* munkáinak első darabjában (Szeben. 1796. 259—262. l.).

1. *A' gyászos óra:* az olasz szövegben *fiero istante* 'kegyetlen, hajthatatlan pillanat' áll.
3. *tehozzád* (táj., rég.): 'tetőled'.
10. *Utjann eltűnt javának:* az olasz eredetiben szó szerint: 'nyomát elveszett békénnek (nyugalmannak)'.
12. *Kísérjen ántalan.* Az olasz eredetiben csak *venga* 'jöjjön' van. *ántalan* (rég.): szüntelen, folyton.
17. *En távol a' Pusztáikbann* Az olasz eredetiben a *remete sponde* szó szerinti jelentése: 'kietlen, régi partok'.
21. *Egy éjjel:* tkp. „*Egy éjtől (D a l' una all' altra aurora)*
22. *Küáltom ezt az Égig* Az olasz megfelelő szó szerinti jelentése: 'Mindig téged keresve fogok menni'.
25. *Ama kies helyt* Az olasz *amene piagge* jelentése: 'kedves partokat (lankákat)'.
33. *E' Víz:* tkp. 'forrás' (*Ecco [. . .] quel fonte*).
36. *Hű-zálogbann* Az olasz *pegno* jelentése egyszerűen: 'zálog'.

37. *költsön Reményünk* Az olasz *speme* jelentése csak: 'remény'.
38. *kény* (rég.): kedv, boldogság, Az olasz *sor* szó szerinti jelentése: 'Ott ernyedtünk el'. A *lankadt gyenge kényünk* Csokonai költő leleménye a *si languiva* kifejezésére.
- 43—44. *Ki hív Tüzet Melyedbe / Ajánlja nyájasann!* Az olasz sorok értelme: 'Hányan fognak köréd gyűlni és ajánlják neked szerelünküket és hűségüket.' A *hív Tűz s a nyájasann* Csokonai ráadása.
- 45—46. *Óh! Majd ha annyi tisztel, / 's Kér könnyező szemekkel* A megfelelő olasz szöveg szó szerinti jelentése: 'annyi gyengéd ajándék és sírás (könyörgés) közt'.
50. *mély sebénn* Az eredetiben nincs megfelelője.
51. *Lásd, hogy kedvelt Filénó:* Filénó voltaképpen a Nitzének búcsút mondó szerelmes neve.

Verselése

Négyes, negyedfeles és hármás jambikus lejtésű sorokból áll, váltakozó rímelhelyezéssel (páros, ölelkező rímek).

Csokonai híven követte az olasz eredetit, amint idézett méltatói is elismerték.

Szauder ezt írta róla: „fölényesen, megkapó eredeti fordulatokkal ültette át metrikailag — szótagszámot tekintve — is teljesen híven a *La partenza* c. canzonettát” (Ollr. 434. l. V. ö. még uo. 415., 419., 421. l.). Ugyanott idézte a 2. vsz. négy első sorát is. Paolo Ruzicska olasz nyelvű magyar irodalomtörténete pedig az 1. vsz.-ot közölte Csokonai áttüztetésében: „*Anche questa, ma la gamma dell'arte csokonaiana è ben più larga. Intanto cerchiamo di rendere l'aspetto rococò dell' arte sus mediante due confronti. Diamo prima la prima strofa di La Partenza del Metastasio nell' originale e nella traduzione del Csokonai*” (*Storia della Letteratura Ungherese*, Milano, 1963. 541. l.). Ugyanítt így méltatta a fordítás verstani erőnyeit: „In *La Partenza* la corrispondenza metrica, ritmica e delle rime è perfetta. Non fosse per la maggiore durezza dell' ungherese, potremmo parlare di un calco anziché di una traduzione. L'originale riesco più perfetto grazie alla brevità delle parole impiegate: due sole parole trisillabiche, il resto un alternarsi di bisillabiche e monosillabiche, con nel vero penultimo una punta di sole monosillabiche: e tu chi sa se mai. Tutta la strofa è pertanto come un discorso musicale «pizzicato» e «staccato» e fa l'effetto del «giuoco parlato» delle sonate mozartiane.” (l. m. 542. l.)

159. A' Szélvész

Kézirata

MTAK. K 604 I, 195b: Kazinczy Ferenc hátrahagyott iratainak „Apróságok” címen egybekötött első kötetében, közel egykorú másolatban. Más kéziratát nem ismerjük.

Hitelessége

A K 604-ben a szerző (illetve a fordító) neve nélkül található verset először a Toldy/j. regisztrálta a „Vegyes költemények” sorában: „172. Damon a szélvész között. Elv.”

Forrása Puky István 1805-i címjegyzéke lehetett, amelyen a 21. helyen így fordul elő: „Damon. *Dámon a' szélvész között sat.*” (v. ö. Cs/ÖM. I, 114. l.).

Puky jegyzéke, amelyet 1805. aug. 22-én a költő anyjának küldött meg fia nála levő munkáiról, minden tekintetben megbízható.

A K 604. I. kötetében is hiteles Csokonai-versek társaságában található.

A minket közelebből érdeklő rész a 191a oldalon kezdődik „Egynéhány Dallok. Cs. V. M. és más nevezetes Poéták által” címmel. Ebben a részben 16 vers fordul elő, részben a szerzők, illetőleg fordítók nevével vagy névbetűivel jegyezve, részben a szerzők említése nélkül. Az első vers, *Az el-ne felejts* alatt Versegi (= Verseghy) neve áll. Csokonai nevével 3 vers van jegyezve: *A' Szépség, A' Viola*, „Csokonai Olaszból” megjelöléssel (191ab), s végül *A' fel-ébredt Pásztor*, „Csokonai” utalással.

A többi vers F. K. és C. Sz. monogrammal van jegyezve, három pedig jeletlen. E névtelen szerzőjű művek között fordul elő tárgyalt versünk is „*A' Szélvész. Chloë, és Dámon.*” címmel.

Hogy Csokonai művével van dolgunk, azt a verselésen és stíluson kívül kétségtelenné teszi a költő közeli jó barátjának, Puky Istvánnak már említett címjegyzéke, s az, hogy fennmaradt egyetlen másolata is hiteles Csokonai-művek szomszédságában található. Csokonai saját címjegyzékében nem szerepel: talán azért, mert mint kevésbé jelentős ifjúkori művét nem szánta kiadásra.

Megjelenése

Toldy mint elveszett művet említette; bizonyára Puky István leveléből tudott a vers létezéséről, de a K 604.-beli másolatot nem ismerte. Először — Juhász Géza fölfedezése alapján — Vargha Balázs adta közre, Csokonai olasz fordításai között (ÖV. — ÖV.², majd MM.).

Keletkezése

Csokonai pályájának kezdetén találkozunk egy-egy szerelmes tárgynak idillszerű antikizáló, párbeszédes kidolgozásával, amilyen például a *Amint és Laura a' Fák között* vagy *A feléledt Pásztor* is. E versek gyakran a költő olasz tanulmányainak, mindenekelőtt Metastasio pásztorköltészetének nyomait mutatják, de belejátszott megszületésükbe Gessner *Idilljeinek* tanulmányozása is.

A címül választott „szélvész” (vihar) némileg naiv módon mintegy keretül s aláfestésül szolgál a lelki ábrázoláshoz: a szerelmesek között támadt lelki tusa Metastasióra jellemző kiülsőségekkel vonja be a természeti erőket a belső, lélektani festésbe.

Föltehetően ez a költemény is az *Amint és Laura* . . ., illetőleg *A feléledt Pásztor* korszakához, a költőnek gyakran fordításokon alapuló kísérleteihez tartozik. Nem lehetetlen, hogy idegen minta nyomán készült

ez is. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. „*Olaszból*” megjelöléssel határozottan fordításnak jelezte, bár erre nincs biztos támpontunk. (Juhász Géza alkalmasint abból indult ki, hogy a K 604.-ben olasz fordítások társaságában található.) Az ÖV. utószavában erről ennyi olvasható: „A fordítások közé tettünk néhány olyan verset, amelynek eredetijét nem ismerjük, csak stílusából vagy a költő utalásaiból tudjuk, hogy idegen eredeti után készült. (Pl. *A szélvész . . .*)” (ÖV. II, 605—606. l.).

A hasonló jellegű párbeszédes *Amint és Laura a' Fák között* 1793-ból származtatható. Tárgyalt versünk is ekkoriban íródhatott, bár lehet ennél valamivel korábbi is. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. 1793-ból keletzte.

Szövegkritika

Puky István *Dámon a' szélvész között* címmel említette címjegyzékén. A kiadásunk alapjául szolgáló K-ban *A' Szélvész. Chloë és Dámon* a vers címe. Csokonai címjegyzékein nem fordul elő. Vargha Balázs — indokolatlanul — névelő nélkül, *Szélvész* címen adta ki, a MM.-ban is (bár az ÖV. idézett utószavában az eredeti, névelős változatot említette). Mi a Kazinczy-féle gyűjteményben szereplő címet tartjuk meg.

1. K: *Chloe* Az alcím szerint em. A K-ban a *hoggy* előtt szükségtelen, zavaró vessző; em.
3. K: *el-teráult* A szó után értelemzavaró vessző; em.
4. K: *ült* em.
5. K: *Chloë* em.
9. K: *Inek* [= *Istenek*] Kp. n. em.
11. K: *halgatta* [em.]; Kp. n. em.
12. K: *megesküdt* Másolói figyelmetlenség lehet: a költő ekkori helyesírásában az igakötőt kötőjellel kapcsolta az igéhez (v. ö. a 3. sorral); em. A 14., 15. sorban is így maradhatott el a kötőjel; em.
13. K: *esküdtém m* [= *meg*] [. . .] *hallyatok* em.
- 14—15. K: *m* [= *meg*] *rontott*
17. K: *Chloë* em. *n* [= *nem*]! A K-ban itt *irtóztok* áll; sem logikailag, sem verstechnikailag — a szótagszám miatt — nem illik ide. A másolat mintájául szolgáló kéziratban *irtóztató* lehetett: ezt olvashatta félre a másoló; e szerint em.
20. K: *áldozáttya* em.

A *menyő* helyesírását (7., 16., 17. sor) emendáltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A *Chloë* név gyakran szerepel Csokonai korai műveiben: egyik 1794-ből való versének a címében is előfordul: *Cloë Dafnishoz*; a *Dámon* név szintén előfordul egyik fordításában (*Fülis Damonhoz*).

A rövid szerelmi párbeszédben a vihar kellős közepén a szerelmes ifjú átkot kér önnön fejére (sújtson rá a csapkodó villám), ha kedvesének tett hűségesküjét megtagadná. *Chloë* viszont azt kéri, hogy *Dámon* hűtlensége esetén őt sújtja le az ég villáma: nyilván azért, hogy ne kelljen kedvese esküszegését — s ezzel járó halálát — túlélnie. Talán erre a nem egészen esztandós ötletre épült a párbeszédes vers.

Nincs bizonyítékunk arra, hogy olaszból készült fordítás.

Csokonai eszmei fejlődése (s a vers keletkezése) szempontjából is érdekes, hogy a villámot a tirannusok — zsarnokok — bosszulójának mondja (7. sor).

1. *sebes*: gyors.
2. *tsattog*: a lappangó alany a villám.
7. *A' mennykövek csak a' tirannusért égne*k: a villámok csak a zsarnokokra sújtanak le.
8. Ezt a fajta rímmegoldást Csokonai későbbi verstani tanulmánya is említi: „Igen is béesszük, és emberséggel kalánnal szépnak is tartjuk az egy szóból álló cadentiát, ha az a szó más értelemben van véve, p.o.

Már a kék égne
Ragyogó lámpásai égne

(HG. II, 529 l.)

10. *az ártatlanság gyermeki*: ti. a virágok.
11. *myrtus*, mirtusz (gör.): az antik mitológiában a mirtusz az ártatlanság és a szerelmi hűség jelképe, menyasszonyi fejdísznek ma is ezért használják.
- 14—15. *meg-rontott hitem*: meg-szegett esküm.
- 19—20. *régi indíulattya* / *Változásának*: ti. régi hűsége megváltozásának.

Verselése

Csokonai ifjúkori verseinek leggyakoribb formájában, páros rímű tizenkettősökben fródtott. Ez is viszonylag korábbi keletkezése mellett szól.

160. [Jaj hogy szenvedek . . .]

Kézirata

Szpróz. 92a; saját kezű fogalmazvány; más kézirata nem ismeretes. Voltaképpen idegen anyag a MTAK. Csokonai-hagyatékának „Széppróza” elnevezéssel önkényesen, később kialakított kötetében: ez a levél önálló volt eredetileg; nem tartozik szervesen sem az előző, sem az utána következő lapokhoz. A 92a oldal felső mezőjében található versfogalmazvány mellett a jobb lapszélen a *Tempefői* egyik tervezett jelenetének szereplőrendje, a lap alsó mezőjében pedig *Az Öroszlán, és Szamár* című Lessing-fordítás, Csokonai saját kezű lejegyzésében (v. ö. Szilágyi F.: It. 1973: 836. l.). Ott még úgy véltem, hogy Csokonai saját fordítása; a szépprózakötetet sajtó alá rendező Debreczeni Attila derítette ki, hogy a költő csupán lemásolta Aszalay János 1793-ban megjelent fordítását (ld. StudLit. XXIX [1986], 49. l.).

A lap hátoldalán, a 92b oldalon *Ki a maga Hazájának egy gy* [= nagy] *érdemű fia* . . . sorkezdettel Csokonai Horváth Ádámhoz című verses leve-
lének befejező része, saját kezű fogalmazványban.

A lapnak a Szpróz.-ba illesztése bizonyára *Az Oroszlán, és Szamár* című
állatmese miatt történt, bár eléggé vitatható módon.

Megjelenése

Toldy nem tett róla említést; először a HG. adta közre az akadémiai
autográf kéziratból az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek”
című fejezetben (II, 393. l.), majd az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Tárgyából s a mellette levő *Tempefői*-töredékből következtetve 1793-
ban keletkezhett, alkalmasint a szatírai játék dalbetétjeként. (Ebből az
évből származtatta az ÖV.—ÖV.² s a MM. is.) Ezt megerősíti a hátlapján
található verses levélfogalmazvány is, amelynek pontos dátuma: 1792.
szept. 14. (V. ö. Cs/ÖM. I, 148. l.). Alkalmasint tehát egy korábbi fogal-
mazványa üresen maradt oldalát használta föl későbbi műve megírásához
a költő.

Szövegkritika

A versnek (dalszövegnek) nincs címe a kéziratban. Címet kezdősora
alapján a HG. adott neki, s a többi kiadás követte eljárását. Mi is elfogad-
juk ezt a címadást.

1. K₁: *h* [= *hogy*]
3. K₁: *érdemlettem* (<*h* [= *hogy*])
7. K₁: A sor első szavának olvasata nem egészen világos: a HG.
— s nyomán valamennyi későbbi kiadás — *Sértenek*-nek
olvasta, s logikailag ez illenék ide. A K.-ban azonban az 'S
kötőszószzerűen külön áll, s az utána következő szó is nagy
kezdőbetűvel kezdődik: *Ertének* S mintha e szó utolsó
betűje más betűből volna javítva.
tsufolk [= *tsufolnak*]
8. Rám *m* [= *mint*] A *m* feloldása lehet *miként* is; ld. a verse-
lésről szóló fejezetet.
9. örizz *g* [= *meg*]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers tárgya — egy ártatlan személy vasra veretése, megcsúfolása —
jól beleillik a *Tempefői*-be, amelynek eltervezett befejező jelenetsora éppen
mellette olvasható. Nem egészen alaptalan hát az a föltevésünk, hogy ez a
vers a szatírai játék egyik dalbetétjének szövegétől készült, hiszen szín-
játékát Csokonai énekes előadásra szánta.

6. *Mindenek* (rég.): mindenki.
9–11. E sorok bibliai eredetére Zsoldos mutatott rá: „Zsoltári közhe-
lyek [. . .] Őrizz meg, óh istenem II. 393 — Zs. 161; verd el, kik
felkeltek ellenem uo. —” (11. l.)

Verselése

Dallamra készült: ritmusa (ún. kombinált ritmus) valamely — számunkra eddig ismeretlen — dallamhoz igazodott. Versképlete: 9a 9a 6b 6b 10b 6c 6c 9e 11d 11d

A 8. sorban a *mt* fölöldása esetleg: *miként*; így a szótagszám is jobban igazodnék az ugyancsak tíz szótagú 5. sorhoz. A kérdés csak a dallam ismeretében lenne eldönthető.

Dallama

Az bizonyos, hogy dallamra készült: meglevőre vagy esetleg Csokonai által komponált muzsikára. Kottáját azonban, sajnos, nem ismerjük, s legfőljebb hasonló strófaépítésű egykorú dalszövegek alapján következtethetünk rá.

161. Trocheus lábakon

Kézirata

Saját kezű kézirata a MTAK.-ban: M. Irod. Lev. 4-r 27c. jelzetten; voltaképpen egy Kazinczynak írt levél verses bevezető része: a vers maga az 1 rv+2 r oldalon. Főltűnően kevés javítása miatt inkább tisztáztatnak, mint fogalmazványnak látszik. Más kézirata nem ismeretes.

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem szerepel; bizonyára személyes vonatkozásai, rögtönzött volta miatt nem vette föl az 1795-i EK.-ra: példánya sem igen lehetett belőle, mivel az eredetit elküldte Kazinczynak; 1795 után pedig politikai célzásai miatt nem is gondolhatott a vers AV.-beli kiadására.

A versről — cím nélkül — először Haraszti tett említést 1880-ban megjelent Csokonai-monográfiájában, ahol Kazinczy 1792-i bátorítását idézve („engedje meg, hogy a világ eleibe én vezessem az urat. Helikoni Virágaimban szándékozom azt tenni!”) ezt írta: „E világ eleibe vezetés [. . .] elmaradt ugyan, de Csokonai, a ki, bár betegeskedett, többször ki szokott rándulni Miskolcra, Ungvárra, Szikszóra, Regmecet se kerülte el, s ilyenkor magával vitte egyes műveit.” (Haraszti 33. l.) Ugyannitt lapalji jegyzetben utal forrására is: „L. [= Lásd] ennek nyomait egyik epistolonjában, az akadémiái kézirattár Kazinczy levelei közt IV. kötet 183. sz.”

(Hogy Haraszti valóban ismerte Csokonai szóban forgó versét és levelét, azt bizonyítja, hogy munkájában idézi a *Békegérharc* „tractamentetské”-jét, amelyről egyedül itt nyilatkozik Csokonai; ld. Haraszti i. m. 38. l.)

Először Jakab Elek adta közre 1884-ben az Abafi-féle Figyelőben, az eredeti kézirat alapján, de nem nevezve meg leltőhelyét: „Csokonai három utolsó életévében Debrecenben élén: kevés jó emberei közt, a legjobbal s rá legtöbb befolyással bíróval, Kazinczy Ferenczel levelezett. Ez irodalmi megbízásokat adott neki, miről két kézirati ívet írt s levelalakban 1803. február 20-án küldötte el hozzá Debrecenből . . . [Ez a levél tartalmazza a *Jegyzések és Említések a' Dayka Verseire* című tanulmányt.]

Máskor Csokonai kéri fel Kazinczyt, hogy neki munkáihoz szükséges könyvet adjon, vagy utasítsa, hol található meg ez vagy amaz. Meg más-kor munkásságáról értesíti: min dolgozik, miket tervez. Egy versbe fog-lalt levelében kalandját írja le, hogy indult el az ő felkeresésére, gyalog, Szikszón miként áltatták, hogy mily közel van Regmec, míg reményét veszítve, hogy hozzá illő alkalmat találjon, megállapodott, íráshoz kez-dett, s költői tanyáját ott rendezte be. Rendkívül érdekes e verses levél pongyolaságáért s a tárgyak túlhalmozásáért, miket Csokonai abban Kazinczyval közölt.” (*Csokonai életéből*: Figy. XVI. [1884]: 1. l.) A 6—9. lapou közölte tárgyalta versünket a hozzátartozó levéllel, nem egészen betűhíven.

Másodszor Váczy János tette közzé 1891-ben Kazinczy levelezésében, az eredeti kézirat alapján, szöveghűen (KazLev. II, 541—543. l.). Har-madszor a HG.-ban jelent meg, a levelek között, Váczy kiadása alapján, de modernizált helyesírással (II, 694—697. l.).

Önálló versként kötetben először a FK. közölte, majd az ÖV.—ÖV.2. (A MM. csak a levelezési anyagban, a Kazinczynak szóló levél részeként adta közre.)

Keletkezése

Voltaképpen Kazinczyhoz intézett verses levél, amelyben mestere meglátogatására tett sikertelen borsodi, illetve abafi kirándulását írja le a költő.

Kazinczyval, akit Földi János mellett irodalmi mesterének vallott Csokonai, 1792-ben kezdődhetett ismeretsége, egyelőre levelezés útján; ez időből ismerjük Kazinczynak a debreceni költő hozzá küldött leveleire s verseire tett megjegyzéseit (ld. CsEml. 467. l.). 1793 júliusa s 1794 no-venbere között a regmeci író többször váltott levelet Csokonaival (ld. uo.: 468—469. l.).

A keletzetlen verses levélről közreadói hosszú ideig úgy vélték, hogy Csokonai a fogságából szabadult Kazinczy meglátogatásakor, 1801—1803 tájt írta, noha Haraszti már annak idején a hiteles időkorba sorolta (33., 38. l.).

A verses rész után következő beszámolóban csupa ifjúkori művét említi a költő (*Békegérharc, Tempefői*), s egyéb utalások is félreérthetlenné teszik, hogy a *Trocheus lábakon* 1793 nyáruatóján keletkezett, amikor a Kazinczy leveleiben megdicsért költő poéta személyesen is megpróbálta fölvenni a kapcsolatot mesterével. A vers után a levél így folytatódik: „Békegérhartz velem volt: írtam itten hevertembe annak elejébe tejen-dő tractamentetskét, mellynek tüzme: Vitéz az Elysiumi Törvényszék

előtt a' Békegérhartz eránt [. . .]” Ennek s a *Tempefői*-nek rövid ismertetése után ezt írja: „Nálam voltak még Catullusból, Tibullusból és Propertiusból a' Deákhoz hasonló versekben tett fordításaim 's más apro Verseim is, mellyek közöttül azokat, a' mellyek Dr. Földi kemény rostáját is meg lábolták, most el küldöm Goráni Levelével és a' Varjas Énekével és eggyenéhány magam tsínálta nótákkal eggyütt. Itt volt a' Pervigilium Veneris ind [= mind] hasonló Trocheus Versekre a' Deák Originálhoz. Tanúlok Olasz, a' melly a' Poésisnek tulajdona. Szikszay Uram, a' kik [= kinek] Kunyhójába volt szerentsém ebédelni az Urral, itt volt Szikszay — mint Collegium Gazdája, és tiszteli az Urat, az otthon maradt Teleky Sámuel és Nagy Gábor Uramékkal eggyütt. Óh mikor lehet énnékem örvendeni az Úrk [= Úrnak] személyes tisztelésén, n [= nem] betegnem, mint akkor voltam, hm [= hanem] olly bodor eggéségb [= egységben], a' millyet most az Egekk [= Egeknek] köszönök . . .” (MTAK. M. Irod. Lev. 4r 27e).

A levélből úgy tűnik, hogy nem sokkal Kazinczy debreceni látogatása után kerekedett föl a költő, s talán még úton akarta őt érni Miskolcon. Mikor itt nem találta, akkor indult el a Hernád völgyébe, hogy Onga, Szikszó érintésével jusson el Kazinczy lakhelyére, Regmecre. A távolság miatt azonban, s mivel pénzéből is kifogyott, Szikszón várakozott (ahol a debreceni Kollégiumnak háza s gazdasága volt), s onnan próbált levél által üzengetni Miskolcra, de eredménytelenül. Egy hónapi kényszerű várakozás után Szikszón írta meg levelét, amellyel együtt elküldte írásait — s némely más iratot is — Kazinczynak.

A verses levél első közreadója, Jakab Elek, óvatosan nyilatkozott a közleményében ismertetett levelek keletkezéséről: „Sajnos, hogy a leveleknek többnyire nincs keltezése. Ezért az adatok tényeit csak másokkal egybevetés és az idő megállapítása után lehet és kell használni.” (I. h. 2. 1.) Cikke idézett bevezető részéből viszont úgy látszik, hogy Csokonai utolsó éveire, „három utolsó életévére” teszi a verses levél keletkezését is. Talán Jakab közleményétől is befolyásolva keltezte Váczy János 1802-ből, illetve 1803-ból a levelet: „Kelet nélkül, valószínűleg vagy 1802. végén, vagy a következő év elején.” (KazLev. II, 543. l.) Harsányi István és Gulyás József Váczyt némileg helyeshítve 1801-ből származtatja a levelet (ld. HG. II, 697. l.), külön indoklás nélkül, de talán azért, mert Csokonainak a versben leírt ongai kirándulását azonosították 1801 júliusában tett ongai látogatásával, ahonnan júl. 19-én levelet is írt anyja címén Nagy Gábornak. (Ez a kiadásokban [ld. HG. II, 687. l., MM. II, 879. l.] mint Csokonai Józsefnének szóló levél szerepel, holott a vele azonos keltezésű, Nagy Gáborhoz szóló levélből kitetszik, hogy politikai óvatosságból — „több okokra nézve” — találta jobbnak, hogy az írást, amely nemesak az aggteleki barlangról, hanem Kazinczy és rabtársai sorsáról is beszámol, anyjához küldje.)

Kardos Albert *Csokonai és Kazinczy* című cikkében már 1925-ben 1793-ra, illetőleg 1794-re tette a vers keletkezését. (Debr.KK. 1925: 35–36. l.) Kronologizálását Mikor járt Csokonai „trocheus lábakon”? című cikkében indokolta meg részletesebben: „[. . .] Csokonai a levélben négy személynevet említ, betűrendben ezeket: Nagy Gábor, Nagy Sámuel, Szikszay József és Teleky Sámuel. — Kik és mik ezek?

Az egyiket, Szikszay Józsefet, maga Csokonai ismerteti meg velünk közelebbről, midőn a Kollégium gazdájának nevezi. A Kollégium gazdája, másképp *oeconomus*, egy érettebb, esküdt rangú diák volt, akinek köteles-

sége a Kollégiumnak járó pénz- és természetbeni adományokat összeszedni és rendben tartani. Szikszay József 1785-től 1795-ig tartozott a Kollégium kötelékébe és így oeconomus is csak 1795 előtt, csak Csokonai diáksága idején lehetett. Bizonyára már 1793-ban viselte ezt a diáktisztséget, mert ezen a címen juthatott ahhoz a kiütetetéshez, hogy az 1793 augusztusában Debrecenben tartózkodó Kazinczy[t] a maga kollégiumi kunyhójában ebéden láthassa, amelyen a levél szerint Csokonai is résztvett. Az oekonomusi tisztség egy szemeszterig szokott tartani, tehát ebben az esetben az április elejétől október végéig terjedő szemeszterre szólt. Már ez az egy adat elegendő annak feltétlen bizonyítására, hogy Csokonai levele 1793-ban kelt, egy-két hónappal Kazinczy debreceni látogatása után, Szikszay József oekonomusi tisztsége idején.” (DebSz. 1940: 199–200. l.)

A továbbiakban azt is bebizonyítja Kardos, hogy Nagy Sámuelra, Csokonai barátjára sem vonatkozhatik az adat 1801-ben, mert Nagy csak 1788–1796 között tartozott a Kollégiumhoz.

Kardos Albert érvelését ha nem is „száz meg egy eszköz”-zel — mint ő írja —, de néhány más érveléssel is kiegészíthetjük. Csokonai két frissen — 1792-ben, illetve 1793-ban — írt művét vitte magával: a *Békaegérharcot* meg a *Tempefői-t*. A előzatos politikai mondanivalójú *Békaegérharc*-cal aligha kereste volna föl a politikai fogságából éppen kiszabadult Kazinczyt; nemesek tapintatlanság lett volna ez tőle, hanem megfontolatlanság is. Vonatkozik ez a sok tekintetben radikális *Tempefői-re*, s a *Békaegérharc* elé írt felvilágosult szellemű, merész „tractamentetské”-re is, amelyben levele szerint az egyik vádló „hajdan Librorum Revisor, most Udvari bolond, a mi mind egy”; ezt aligha írta volna le Csokonai 1801-ben, még kevésbé a politikai fogságából hazatért Kazinczynak szóló levélben.

De még hihetlenebbé teszi az 1801-i keltezését a versben említett *Goráni*, illetve a kísérő szövegben említett *Goráni levele*. Ez a levél nem volt más, mint Martinovics Ignácnak 1792. okt. 7-én a párizsi *Moniteur* című lap radikális cikkirója, Giuseppe *Goráni* neve alatt kibocsátott nyílt levele Ferenc császárhoz. A fiatal francia köztársasággal rokonszenvező, s a Habsburg-ház külpolitikáját és magyarellenes politikáját nyíltan támadó levélről Pálffy Károly magyar kancellár ezt jelentette az uralkodónak: „Az írat, mely vakmerőben gyalázza Felsőged Személyét és Felsőged megboldogult Atyja Urát, magasztalja a francia szabadságrendszert, és amelyet nyílt forradalmiság hat át, igen veszélyes és kárhózas.” (Ld. Benda Kálmán, *Martinovics nyílt levele Ferenc császárhoz és királyhoz*: Száz. 1949. 258. l., továbbá: Benda l. 814. kk.) Teljesen elképzelhetetlen, hogy a jakobinus mozgalomban való részessége miatt fogságba került, s hét év múltán kiszabadult Kazinczynak Csokonai ezzel a röpirattal akart volna „kedveskedni”, amelynek azonnali elközbűsít az udvar még 1793-ban elrendelte. Annál valószínűbb, hogy 1793-ban, a forradalmi készülődések idején sietett vele szabaddkőműves mesteréhez. Az 1793-as évszámot megerősítik a röplapra vonatkozó adatok is: a franciául szövegezett eredeti röpiratot 1793 májusában Martinovics átadta Hajnóczy Józsefnek, s ő azt latinra fordította; tőle jutott a nyílt levél tovább Szentmarjayhoz és Laczkovics Jánoshoz, akik németre, illetve magyarra fordították. Általuk terjedt el az országban 1793 nyarán. A rendőrségi jelentések szerint különösen sok példány volt forgalomban Debrecenben, sőt olyan hír is volt, hogy ott ki akarják nyomtatni (v. ö. Benda l. 814–815. l.). Ezt a röpiratot 1793 nyarán vihette Csokonai Kazinczynak, s jól mutatja politikai érdeklődésén túl Kazinczyval kötött barátsága eszméi alapjait is.

A verses levél prózai függelékében azt írja még a költő, hogy „Tanulok Olaszt, a' mely a' Poésisnek tulajdona”. Ezt 1801-ben aligha adta volna tudtul Kazinczynak, annál inkább 1793-ban, amikor belekezdett olasz tanulmányaiba.

A verses levél megírásának közelebbi dátuma is meghatározható a levélből. Kazinczy 1793. júl. 27-én újságolta el Kiss Jánosnak, hogy „Debrecen két barátot ada” neki Csokonai és Nagy Sámuel személyében, akik közül az utóbbi Sander-fordítása ajánlásával akarja megtisztelni (ld. KazLev. II, 297–298. l.). Két nappal később, 1793. júl. 29-én Csokonainak írt Kazinczy, többek között ezt: „Tegnap mene-el tőlem Nagy Gábor Úr. Mintegy egy napot töltött itt. Nehezem eresztettem, mert egy szeretetre méltó embert leltem benne, 's Csokonaymmal 's Nagy Sámuelemmel ismertetett meg beszélgetései által. Nyughatatlan vagyok már most ezeket személy szerint látni minél előbb.” (KazLev. II, 303. l.) A levélben sürgetett személyes találkozásra már a következő hónapban, augusztusban sor került Kazinczy debreceni látogatása alkalmával, amikor Csokonai együtt ebédelt irodalmi mesterével „Szikszay Uram . . . Kunyhójába”, azaz: a Kollégium udvarán álló — „kunyhó”-nak nevezett — néhány személyes diákszallások egyikében (ld. KazLev II, 543. l.).

A regmeci kirándulásra közvetlenül e találkozás — s föltehetőleg az ott is elhangzott írói beszélgetés — eredményeként került sor. A kollégiumbeli személyes találkozás emlékét idézi a 8—10. verssor is.

*Olly hatalmas volt fogása, úgy le fogtak ujjai;
Hogy követni Debretzenből kéntelen Csokonay.*

Kardos Albert így írja le a találkozás elképzelhető körülményeit: „Bármilyen sűrű volt köztük a levélbeli érintkezés és bármilyen közel hozta is őket az írás, a tanító és a tanítvány, a vezető és a követő nem elégedett meg ezzel, hanem mindketten személyes megismerkedésre vágytak. Hogy ez mikor és milyen körülmények között következett be, teljes pontossággal nem tudjuk megállapítani, de Kazinczynak is, Csokonainak is vannak olyan levelei, amelyekből kellő tájékozódást szerezhetünk. Kazinczy ekkor, 1791–1794-ig Alsóregmecen lakott, ebben az abauj-megyei [. . .] kis faluban, édesanyjának a birtokán, de meg-megfordult Debrecenben is, ahová édesanyjának a debreceni királyi táblán folyó birtokpereit is levitték. Egy ilyen alkalommal, talán éppen az 1793. évi iskolai vizsgálat alkalmával, kereshette föl Csokonait kollégiumi diáklakásában, az úgynevezett kunyhósoron. Kazinczy bizonyára a Csokonai iránti barátságtól indítatva, ott is ebédelt az egyik kunyhóban [. . .] a kollégiumi ifjak és főkép Csokonai társaságában jól találhatta magát, mert e találkozás hatása alatt írhatta ez időtájtban, 1793 júliusában, legbizalmasabb íróbarátjának, Kiss Jánosnak »Debrecen két barátot ada nekem; az egyik Csokonai Mihály, egy sok jeles tulajdonságokkal bíró ifjú, aki második Horváth Adám lesze.«” (DebrKK. 1925 : 35. l.)

Mindez csak abban szorol helyesbítésre, hogy a Kis Jánosnak írt — pontosan 1793. júl. 27-én kelt — levél írásakor Kazinczy még nem ismerhette Csokonait. A személyes találkozásra 1793. júl. 29. után került hetett csak sor, mivel Kazinczy a fenti napon kelt, előbb már idézett levelében arról írt, hogy Nagy Gábor szóbeli tájékoztatása nyomán „személy szerint” is szeretné „minél előbb” megismerni Csokonait és Nagy Sámuel. (KazLev. II, 303. l.)

Talán Nagy Gábor látogatásától is sürgetve, a találkozásnak 1793 augusztusában kellett megtörténnie Debrecenben, nem sokkal Csokonai regmeci kirándulása előtt.

A debreceni költő sikertelen kirándulására nyár végén kerülhetett sor: ti. kukoricatörés táján, a vers ugyanis „A' tördeltt tengerek”-et említi. Legvalószínűbben 1793 augusztusának végén indult el Regmecre, s versét egy hónapi várakozás után, 1793 szeptemberének végén írhatta Szikszón.

Sinkó még 1965-ben is mint 1801-ben írt verset tárgyalta (255. l.), pedig az ÖV. (s majd az ÖV.²) a Nagy Sámuel Sander-fordítása elé írt verset megelőzően közölte; ezt az időrendi helyet elfogadhatjuk, mivel a *Nagy Sámuel Sanderjére* 1793 vége felé keletkezhetett.

Szövegekritika

A verses levélnek a költő érdekes módon címet is adott, amely a játékos önironiával megírt vers trochaikus mértékére (s talán a szerző gyaloglására) utal; egyben finoman céloz Kazinczy Orpheusára is, ahol „Anákreonnak XLVd. dala” A. J.-tól ezzel az alcímmel jelent meg: *Trocheus lábakon* (ld. Orph. I, 131. l., v. ö. Földi János megjegyzésével: KazLev. II, 110. l.). Csokonai különben föltehetően azért emelte ki a címben a vers trochaikus mértékét, mivel Kazinczy bátoríthatta e forma használatára (v.ö. a *Nagy Sámuel Sanderjére* című vers jegyzeteivel).

Csak autográf kéziratát ismerjük. A vers kézirata jóformán hibátlan, így a költő tisztázatának is vélhetnénk, de egy-két törlés, javítás mégis arra vall, hogy eredeti fogalmazvány ez is, akárcsak a levél sebtében, prózában készült befejező része.

- 11. K: *Oh de, óh <Egek> minő <nagy>*
- 23. K: *Hegyek<et>*
- 25. K: *bottlék* [jav. ebből: *me . . .*]
- 26. K: *Banyák* [= *Banyának*]
- 29. K: *homályk* [= *homálynak*]
- 30. K: *f.* [= *fel*] *kerültt.*
- 32. K: *látni* A sor fölé beszúrva. Sz. [= *Szent*]
- 33. K: *juték* Jav. ebből: *juték*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1793 nyarának végén vágott neki a fiatal költő a Hernád völgyének, hogy írói példaképét és mesterét fölkeresse. Vele levő radikális írásából, valamint az ún. Goráni-levélből sejthetjük, hogy látogatásának nem pusztán irodalmi célja volt. Ez a kirándulás s a belőle született verses levél is jól mutatja Csokonai politikai érdeklődését és növekvő tettvágyát 1793 változásokkal biztató évében. Szauder József is rámutatott erre: „amit a *Trocheus lábakon* című versében Kazinczyhoz írt — a Pálóczi Horváthoz intézett köszöntő méltó pár-darabja ez! —, egyértelműen rávilágít arra, mi volt a Kazinczyt 1793-ban meglátogatni akaró fiatalember tarsolyában az a valami, ami elméjét is oly mélyen foglalkoztatta: a Nagy Sámuel-féle vállalkozáson kívül (Nagy Sámuelről említi a versben) a *Tempefői és Goráni, vagyis Martinovics írása*” (ltK. 1969: 22. l.).

2. néma szókkal: azaz csak levélben, nem élőszóval, ahogyan szerette volna a költő.
4. *Az Hernádi völgynek borba fördött széliről*: Csokonai a Sajó és a Hernád völgyén át igyekezett Kazinczy lakóhelyére, Alsóregmecre; a „Hernádi völgynek széliről” Zsolcát, illetőleg Miskolcot jelenti. V. ö. a Miskolcon írt *A' Szépség' ereje a bajnoki szívenn* 5—8. sorával, ahol a nektárt csordogáló „zöld hegyek” jegyzete ezt mondja: „A miskolctzi s több magyar nektárt termő hegyek allyán fekszik Zsoltza, a' Sajó' vize mellett.”
- Az Hernádi*: Kazinczy a magyar szókezdő *h*-t a latin verstanokhoz hasonlóan — tévesen — néma hangnak tekintette; Csokonai mesteréhez igazodva használ Az névelőt a *Hernádi* szó előtt, ahogy a *hegy* előtt a 30. sorban; éppígy ez névmást használ *e* helyett: ez helyen (12. sor), ez *Helynek* (22. sor). (V. ö. a *Nagy Sámuel Sanderjére* 7., 14. sorával.) Későbbi gyakorlatában e tekintetben eltért Kazinczy felfogásától.
8. *saját kezed*: személyes debreceni találkozásukra s kézfogásukra való utalás.
- 9—10. Szintén a Szikezay József kunyhójában történt találkozásra céloz e sorokban a költő.
14. *Nagy Sámuelhez*: úgy látszik, hogy Csokonai barátai: Szikszay József és Nagy Sámuel ugyanekkor szintén azon a vidéken jártak. Kardos Albert így értelmezte a versnek ezt a részét: „[Nagy Sámuel] mint ő [ti. Csokonai] és Szikszay József, Borsodban, Abaújban jártak-keltek a levél írása idején.” (DebrSz. 1940: 200. l.) Föltehetően éppen Szikszón volt dolguk, ahol a debreceni Kollégiumnak háza és gazdasága volt, s Szikszaynak mint a Kollégium ephorusának kötelessége volt e gazdaság ellenőrzése.
15. *A' Nap [. . .] hintáját már fel tolá [. . .]* Hasonló képpel indul *Az Estve (A' Napnak hanyatlak tündöklő hintaja . . .)*. (A kép eredetére nézve ld. Cs/ÖM. I, 368. l.)
16. *bársonyával*: a *bársony* jelentése itt 'bíhorszínű kelme'.
17. *szőnyeg*: régi jelentése szerint: 'szóttos'. Ilyen értelemben fordul elő a *Magyar Hajnal hasad [I.]* című versben is:

Rongyos szőnyegének rongyainál fogva

Egy nyújasabb hajnal virít mosogóva

(81:9—10. sor)

20. *mind*: minden.
25. *Onga*: Borsod megyei község, Miskolctól mintegy 10 km-re keletre. *menek* (táj.): megyek; Csokonai valószínűleg ezzel a nyelvtani alakkal a helybeli lakosság nyelvjárásai, tájnyelvi kiejtését utánozza, akárcsak lentebb a *szóván* [= *szaván*] alakkal.
26. *kotzik* (táj.): kuckó, kemencesut.
27. *ki fűtta magát*: kiühögte magát.
28. *Gaz* (táj.): száhma.
30. *Rósa színnel*: a régi nyelvben a *rózsaszín* eredeti jelentése: 'piros, tűzpiros'.
31. *tengeri* (táj.): kukorica.
32. *Kármel látni [. . .] a' Szent Föld felé*: a Kármel hegye északnyugati irányban a Földközi-tengerig nyúló hegy Palesztinában. A Bília

szerint itt ment végbe Illés próféta istenítélete a bálványimádó Baál-papok s Jehova követői között (ld. 1. Kir. 18: 21–40.). Csokonai e párhuzamban Kazinczyt az igaz ügy prófétájaként állítja elének, aki megsegényíti a hamis ügyhöz, a konzervatív maradisághoz húzókat, ahogyan Illés próféta megsegényítette a többségben levő Baál-papokat. Zsoldos is idézi a Bibliából vett költői hasonlatot, de nem fejti ki teljes értelmét (ld. 11. l.). (A vers keletkezési évét a HG. alapján idézi.)

33. *Szarándok* (rég.): zarándok.
34. *Klastromunk házába*: Csokonai itt tovább játszik a *zarándok* hasonlatával, azaz metaforikusan használja a *Klastromot* meg a *Gvárdiánt* is: a *Klastromunk* a debreceni Kollégiumot jelenti, amelynek háza volt Szikszón (v. ö. Fazekas Mihály jelentésével: Faz. II, 118–119. l.). A metaforának azonban van mélyebb értelme is: Csokonai zárdáinak érzi a kollégiumi életet, s ezért megy „Kármelt látni” az Orpheus szabadgondolkodó szerkesztőjéhez. *Gvárdián* (lat.): rendfőnök; itt alkalmasint a kollégiumi ház és birtok felügyelőjét, gondnokát jelenti.
35. *egybe* (táj.): rögtön, tüstént.
37. *Tsizmadja* (poet. lic.): eszmadia.
szorán (táj.): szaván; a költő föltehetően a csizmadia palócos tájnyelvi ejtését parodizálja.
38. *masérzok* (rég.): masírozok, gyalogolok.
Apostolok' lován (rég., tréf.): gyalog.
39. *szorából* (táj.): szavából.
40. *Puff*: vége, oda!
44. *Messe Regmetz*: Regmec Szikszótól kb. 50 km-re van észak-keletre.
rajta . . . túl esém: lemaradtam róla, melléestem.
45. Csokonai minden bizonnyal Kazinczy véleményéhez igazodva ír *Békegérhartz*-ot *Békaegérhartz* helyett itt s a levél prózai záradékában is. Kazinczynak Csokonaihoz szóló ebbeli véleményét nem ismerjük, de bizonyos, hogy mesteréhez igazodva változtatott a levélben verse címén a költő: címjegyzékem s a Magyar Merkuriusban és a Magyar Hírmondóban 1794 novemberében megjelent felhívásában egyaránt az összevonás nélküli alak szerepel, másutt is így idézi művét. Kazinczy viszont 1813-ban kifogásolta Márton kiadásában a vers címét: „Az első strophához a' Békegérharczhoz, melyet Békaegérharcznak *corrigált*, még muzsikai compositiot is teve . . .” (KazLev. X, 396. l.). Föltehetőleg abban a válasszában tett észrevételt a vers címére is Kazinczy, amelyben a költő hozzá intézett levelére és verseire tett megjegyzéseket; Kazinczy bíráló észrevételeinek azonban csak egy része maradt fenn (ld. KazLev. II, 283–285. l.).
46. *apró verseim*: bizonyára lírai verseket kell értenünk rajtuk.
47. *Goráni*: Martinovics Ignácnak Gorani neve alatt I. Ferenchez intézett nyílt leveléről az előzőkben részletesen szözlünk.
47. *É-s vers*: Varjas János debreceni professzor csupa e-é magánhangzójú *Meg-tért embernek énekje* című verse. Földi János a magánhangzó-harmóniáról levelezve Kazinczyval, 1791-ben Varjas kísérletére is kitért: „Ebből foly az a' tsudálatos tulajdonsága Nyelvünknek, mely más Nyelvekben éppen lehetetlenség, hogy

mi egész Beszédeket, Rendverseket 's Énekeket írhatunk és beszélgetéseket folytathatunk tökéletes értelmekkel, tsupán csak egy magánhangzóval élven ezek között. Néhai T. Varjas János Debreczeni Prof. volt az első, ki nyelvünknek ezen tulajdonságát az *e* magánhangzóban észrevette. Írt ez *e* magánhangzón egy megtért ember Énekét, mely azután ki is nyomtatott illy cím alatt: Elegia veri Nominis Hungarica stb. mint te ezt tudhatd" (ld. KazLev. II, 236—237. l.). Kazinczy azonban, úgy látszik, nem ismerte Varjas János versét, s ezért — talán Földi fölkérésére — Csokonai vállalkozott rá, hogy elviszi a Debreczenben valóságos „iskola"-t teremtett kuriózumot Kazinczynak. Csokonai példányra azonban nem maradt meg Kazinczy birtokában (legvalószínűbb, hogy elfogatásakor elégette Csokonai verseivel együtt: később ugyanis nagy nehézségek árán kellett megszereznie, hogy a *Magyar régiségek és ritkaságok* I. kötetének (Pest, 1808.) függelékében bevezetéssel közreadja (181—223. l.). (V. ö. KazLev. I, 578. l.)

mehetnék most velek: a levélben említett írásokat mégis elküldte Kazinczynak; erről szól a levél prózában írt záradéka is: „a" melyek Dr. Földi kemény rostáját is meg lábolták, most el küldöm" stb.

Verselése

„Ez az episztola [...] könnyen folyó nyolcadfeles párosrímű 48 trocheus-sorból áll" — állapította meg róla Kardos Albert (DebrSz. 1940: 198. l.). A „nyolcadfeles" trochaikus sor azonban voltaképpen egy trochaizált magyar 8-as és 7-es sornak felel meg; már Elek megállapította, hogy „Trochaikus képletei közül leggyakoribb a négy-negyedfeles periódus, a magyar 8,7-nek trochaizált megfelelője" (48. l.). Ugyanitt írja azt is, hogy „Leghosszabb időmértékes sora a szintén trochaikus 15-ös (nyolcadfél láb). Ezt csupán egy esetben használja a költő, szakszatlan és párrfmes alakban. »Az estve« című jelentéktelen átdolgozása formájaként" (49. l.). Erről a Sander-fordításról azonban Elek is észrevette, hogy nem egészen tiszta ritmikai típus: „Az időmérték eléggé döcög, annyira, hogy a vers inkább kelti az ütemezettség benyomását..." (l. h.) (Ez a Sander-fordítás azonban nem is Csokonai műve; ld. Szilágyi F.: CsMűv. 139 kk.) Az igazán 15-ös trochaikus sorokat itt tárgyalt versünkben találjuk meg; Elek azonban e verset nem vette tekintetbe, mivel Csokonainak csupán „206 reprezentatív költeményét" vizsgálta meg (ld. 6. l.). A kottós ritmus egyébként ebben a versben is fölfedezhető.

Bizonyára nem véletlen, hogy a Kazinczynak dedikált Sander-kötet bevezető verse (*Nagy Sámuel Sanderjére*) voltaképpen ugyanebben a versformában fródolt, csak ott a 8-as és 7-es trochaikus periódusok külön sorokat alkotnak. Föltehető, hogy Kazinczy biztatta ennek a nyugat-európai versformának megpróbálására a költőt.

A könnyed, játékos trocheusoknak ebben a derűs közvetlenségű, önironiával megírt verses levélben természetesen egészen más a szerepük, mint a Nagy Sámuel könyve elé írt költeményben.

162. Az én Életem

Kézirata

Kézirata nem maradt. A TF. 80a oldalán Csokonai saját kezével írva olvasható a vers címe: *Az én Életem*. Utána azonban idegen kéz lejegyzésében az „Életed egy forma az égő gyertyával . . .” kezdetű vers található, amely nem Csokonai műve.

Azt azonban, hogy a költőnek volt egy ilyen című verse, címjegyzékei bizonyítják. Már 1794 őszén a Bétsi Magyar Merkuriusban, majd a Magyar Hírmondóban közzétett jelentésén előfordul 15. tételként egy ilyen műve: *Az én Életem*. Az 1795-i EK. már pontosabban körvonalazta műfaját is: „XCVIII. Az én Életem. Elégia. *Revideálni*.” Az 1795–96-i Szv₁-en is előfordul ezzel a címmel egy mű, sőt az 1804 körüli Késői címjegyzéken is.

Csokonai lappangó, ismeretlen elégiáját az (Újj Bétsi) Magyar Múza 1793. IV. füzetében (34–37. l.) megjelent névtelen elégiával azonosíthatjuk, amely ott *Egy szerentsétlen Léleknek az édig való fel-emelkedése* címmel jelent meg (v. ö. Kortárs, 1973/11: 1707–1711. l.).

Csokonai saját kezű kéziratleltára, a Kcsj. a „Nr^o 13^o Holmi” című fejezet 3. darbjaként hasonló címmel lajstromozott egy művet: *Egy szerentsétlen siralma*.

Hitelessége

Bár a vers szeredeti kéziratát nem ismerjük, s szövege a TF. és a címjegyzékek adataitól eltérő címmel és névtelenül jelent meg az (Újj Bétsi) Magyar Múza 1793. IV. füzetében, nem lehet kétséges, hogy az ott megjelent mű azonos a címjegyzékek *Az én Életem* címmel lajstromozott elégiájával. Maga a Magyar Múza-beli cím, amely ebben a formájában föltehetően a szerkesztőktől származik (az ugyanis furesa lett volna, hogy egy névtelen vers fölé ezt a címet nyomják: *Az én Életem*), rokon a Kcsj.-n található címmel: *Egy szerentsétlen siralma*. Az azonosítás helyességét megerősíti az ÜK. 24. sorszámú adata, ahol ez olvasható: „*Edgy Szerentsétlennek Siralma*. 15 Syllabájú Versekbe.” Ez az adat pontosan meghatározza a versformát is, amely megfelel a Magyar Múza-beli elégia versformájának.

De nyomósabbak tárgyi, tartalmi vonatkozású érveink: a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium könyvtárában fennmaradt Horváth Ádámnak egy 1793. okt. 28-án kelt verses levele:

Ad, Dom, Michaelen Csokonay Studiosum Debreczinensem
28. 8-br. 1793.

Te azon panaszkodol elmés vessoraidban,

Hogy korán hervad életed virágja bánatidban.

De barátom! Mik azok a tizenkilenc esztendő?

Az sem mind rossz, — jobbak 's többek lehetnek a jövőidök.

Vajha csak annyin volnának esztendeim vigabbak,

A' mennyivel a tiednél az enyimek hosszabbak;

Életem tizenkilencnél még tizennégygyel hosszabb,

Hosszabb, 's még hosszabb, hogy benne a jónál több a rosszabb.

Ugy hogy kérdés: illendőbb-e sírni vagy dítsekedni?
 De ritka ennyi időre oly sokon által menni.
 Hát még azt úgy eltitkolni 's el takarni sehemet,
 Hogy még sok jó barátom is boldognak vélt engemet.
 Egy-két Kazinczy alig van a ki tudná kínomat,
 S a' mit ő tud is, a nagy kín súlyában csak egy nyomat.
 Ez teszi sokszor édes[s]é barátim leveleit
 (A baj maga szül sokféle vigasztalás nemeit)
 De tartóztatja is gyakran viszonzó tollamat,
 Mert elfelejttem az édes 's keserű közt magamat.
 A bűnnek uti társai s egyszer s mind eszközölei
 A' gondok, szintűgy felelő hangomnak ellenzői.
 Ezek okozták, hozzád is hogy késett feleletem,
 S ön hibámon a Te levél késtet ki menthetem.

* * *

Én hajdan Orfeus valék míg hiremmé nem leve,
 Hogy előbb volt Kazinczymnak mint nekem ez a neve.
 Ő engem tán jövendőve Árionnak bérnáló,
 De tsak Orfeus volt Horváth, bár Árionná vála.

(Écsy Ö. István: *Pálóczi Horváth Ádám Holmijának
 negyedik darabja.* Csurgó, 1942. 87. l.)

Horváth Ádám verses levele — mint a megfelelésekből pontosan ki-
 derül — voltaképpen válasz Csokonai itt tárgyalt elégiájára.

De az elégia 83—84. sorában említett élettrajzi adatok is egyértelműen
 Csokonai mellett szólnak:

*Te a' fénynek 's melegségnek Attya! [...]
 Mikor Chiron nyíla érint vinnéd tűz szekeredet,
 Akkor látim-meg elősször életadó fényedet.*

Chiron a Vadász csillagképe: Csokonai nov. 17-i születése ebbe a csillag-
 képbe esik.

A 90. sorban pedig arról ír a névtelen versszerző, hogy a csillagkép
 „Tizen kilentzer fordult meg” fölötté: azaz tizenkilenc éves korában írta
 meg versét. Horváth Ádám 1793 októberében kelt „késett felelet”-e
 hitelesíti ezt az adatot is: Csokonai 1793 novembere előtt, tehát tizen-
 kilencedik évében írta meg versét.

Ezekon kívül számos stíláriis mozzanatot is idézhetünk, amelyek Cso-
 konai szólami kincsének párhuzamos adatokkal igazolható, jól ismert for-
 dulatai; ilyenek: *a' vig Pindus, ártatlan mulattság, ártatlan öröm, a bús
 Echo, az öldött természet, az öröm tavasza, öröm rózsái, az ártatlan vígság,
 a hajnal rózsá szin jáklója s az álom édes mákja.* (V. Ö. Kortárs i. h. 1710. l.)
 De megerősíti Csokonai szerzőségét az is, hogy a Magyar Műzsóban köz-
 vetlenül *A' Szépek' Szépe* című, ugyancsak névtelenül megjelent hiteles
 verse után következik.

A hitelesség kérdéséhez tartozik voltaképpen annak a versnek a meg-
 vizsgálása is, amelyet idegen kéz másolt a TF.-ban a Csokonai által leírt
 cím (*Az én Életem*) alá.

A vers maga így szól:

Életed egy forma az égő gyertyával
 Melly magát emésztve szolgál világával
 Eszed' tüze <ád> nekünk ad gyönyörűséget
 Az Hazánk nyelvének szerez ékességet
 De szegény Hazába méltó jutalmadat
 Minthogy nem veheted: kiméld meg magadat.

(TF. 44b)

A vers alatt *B. G.* névbetűk.

Juhász Géza ezt a verset Csokonainak tulajdonította, s azonosította a címjegyzékeken *Az én Életem* címmel adatolt verssel: „van még itt egy másik Csokonai-vers [ti. a Ha bort iszom, vidám vagyok ... kezdetű dalon kívül]: — hiába foglalta jegyzékbe, hiába őrizte meg hagyatéka duplán, egyszer a tulajdon kezeírásában is, nem ismerik el az ő művének. Pedig már 1795-ös címjegyzékén olvassuk: »XCVIII. Az én életem. Elégia. Revideálni.«” (Juhász Géza: *Az első magyar mű-népdal*. Alf. 1967/2: 69. l.) Majd azt írta még ugyanitt: „hatsoros elégia Csokonai tulajdon alkotása.” (70. l.) A következőkben Batsányi Jánosnak *A magyar író* című versével hozta összefüggésbe, úgy vélvén, hogy „Batsányi [...] némileg vitázva idézi *Az én életem* első sorpárját.” (I. h.) Kézíratos hagyatékában pedig pontosan meg is írja, hogy szerinte Batsányi azért tette idézőjelbe a maga versének két első sorát, mert azt Csokonaitól kölcsönözte. A Batsányi-vers kezdő sorai így hangzanak:

A magyar író

„Mint az égő fáklya, mely setétben lángol,
 S magát megemésztve másoknak világol.” —
 Míg az értetlenek nagy-bátran ítélik,
 S a gyáva rablelkek gúnyolhatni vélik; [...]

(*Batsányi János összes művei*. I. Budapest, 1953. 98. l.)

Itt azonosságról, átvételről nem lehet szó. (Batsányi verse különben az 1820-as évekből való.) Az idézőjel annak szól, hogy a gondolat igen régi az európai hagyományban: Nicolas Tulp (1593–1674) már használta: „Aliis inserviendo — ipse consumor”, szinte locus communisnak számított.

De Csokonai szerzősége ellen szól a leghatározottabban a vers egyes szám második személye. (*Életed [...], kiméld meg magadat*): ilyen „önmegszólító” verstípus Csokonai korában még nem létezett, nem szólva arról, hogy Csokonai szerénysége sem engedte volna meg, hogy ilyen öndicséretet leírjon: „*Eszed tüze nekünk ad gyönyörűséget*”. Nem Csokonai szólította meg önmagát e versben, hanem valaki más írhatta őhozzá ezt a TF.-beli epigrammát.

A szerzőség kérdését eldöntheti a vers alatt található monogrammm.

Juhász BP.-nek olvasta a betűpárt, de fölvetette, hogy esetleg BG.-nek olvasható — s így talán Bessenyei Györgyöt takarja: „A gyertyahasonlat utalhatna Bessenyeire; s akkor úgy lehetne fölfogni, hogy költőnk mintegy jellegül használta nagy elődjének hozzá intézett költeményét.” Ezt a lehetőséget azonban végül is elvetette, mert: „az aláírás világosan BP s

nem — esetleg — BG[eorgius]" (uo.). Annak megfejtésével, hogy a BP. névbetűk kit takarhatnak, adós maradt.

A kérdést eldönti Jókay Józsefnek a TF.-beli hatsoros versről készített másolata, ahol „Berzevitz Csokonay Vitézhez” címmel található a Juhász által Csokonainak tulajdonított epigramma (ld. OSzK. Oct. Hung. 695: 37b). Ez megadja a megfejtését a TF.-beli másolat alatt található BG. monogrammnak is: Berzeviczy Gergely névbetűi azok, a jakobinus érzelmű hazafié, akivel Csokonai — fennmaradt levele szerint — bensőséges kapcsolatban volt (ld. MM. II, 811—812. l.). Különben Berzeviczy szerzőségét megerősíti az is, hogy az eperjesi Allani Levéltár Berzeviczy-hagyatékában is megtalálható a vers egy kézirat példánya, amelyen szerzőként Berzeviczy Gergely neve olvasható (Štatny Archív. Prešov. Berzeviczy-gyűjtemény).

Ez a hatsoros epigramma tehát nem Csokonai műve, nem azonos a címjegyzékek *Az én Életem* című versével, mint Juhász Géza vélte; az a 126 soros elégia a Csokonaié, amely az (Újj Bétsi) Magyar Múza 1793. évi IV. füzetében jelent meg, s amelyet verseskötetben itt közlünk először.

Megjelenése

A költő kezdettől fogva gondolt verse kiadására. Az 1793-i verstitisztázatban elfoglalt helye szerint talán tervezett kötete záró versének szánta, ahogy *A' vidám természetű Poétá-t* nyitó versnek. Mondanivalója folytán nagyon fontos érdeke fűződött hozzá, hogy a vers mielőbb megjelenjék; mégis — bár címjegyzékein kezdettől szerepelt — kötetiben nem jelent meg. Napjainkig lappangott névtelenül a bécsi Magyar Merkurius irodalmi melléklapjában, az (Újj Bétsi) Magyar Múzsában. Toldy kétszer is számba vette a jegyzékén, mindkét esetben elveszítettnek nyilvánítva: „121. Az én életem. Elegia. Elv.” (XCI. h.); majd: „143. Egy szerencsétlen siralma . . . Elv.⁸ [?] Talán Od. I. 20.” (Uo.) Az OD. I. 20. vers az *Egy kétségbe esett maga gyilkosa*; természetesen nem azonos a Toldy jegyzékén regisztrált művel.

Az elégia a kötet sajtó alá rendezője fedezte föl és azonosította Csokonainak *Az én Életem* című versével, s ugyanő adta közre magyarázó tanulmányával a költő születésének 200. évfordulóján (Kortárs. 1973. [11. sz.] 1707—1711. l.). Ugyanebben az évben megjelent a vers a *Csokonai-breviárium* második kiadásának függelékeként is. (Vitéz Mihály ébresztése. Csokonai-breviárium. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1973. 131—135. l.)

Csokonai verseinek gyűjteményében most jelenik meg először.

Keletkezése

A rendkívül személyes hangú elégia a tizenkilenc éves költő legégetőbb, legszorongatóbb gondjáról: a mecénás-kérdésről szól.

Ez a téma ugyan már iskolai versgyakorlatok közt is föltűnik (*Sint Maccenates . . .*), de akkor még természetesen kívülről: tanítója szemével, szempontjai szerint látta a hazai irodalomnak ezt a szorongató kérdését.

Most azonban, a *Tempefői* megírásának s az ugyancsak 1793-ban összeállított első verseskötet letisztázásának idején (amelynek a VT. szerint ez lett volna záró verse), égető időszerűséget kapott a téma.

Eddig úgy tudta az irodalomtörténet, hogy Csokonai csak 1793–94-ben kezdett művei kiadásának tervével foglalkozni: a *Tempefői*-ről is az volt a vélemény, hogy nem saját élményből született: a főhős mintája Földi János vagy valamelyik másik író-társa lehetett, — noha a szatírai játék erősen szubjektív hangja saját megélt írói tapasztalatokra figyelmeztetett (v. ö. Pukánszky 29 kk.). Most *Az én Életem* igazolja, hogy a *Tempefői*-ben, 1793-ban, Csokonai már saját kiadási gondjait s kudarcait is ábrázolta.

A vers 5. sorában *Arion* s a 60.-ban *Orfeus* említése talán finom célzás Horváthi Ádámra és Kazinczyra (*Arion* volt az előbbinek, *Orpheus* az utóbbinak szabadkőműves neve), akiket elsősorban igyekezett a kezdő költő pártfogókkul megnyerni (v. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 236. l.).

Az írónak a versben említett tizenkilenc éve valamint Horváth Ádám válaszának keltezése egyaránt amellett szól, hogy az elégia 1793 őszén keletkezhett.

Szövegkritika

A versnek — mint volt róla szó — kézírata nem maradt ránk.

A Magyar Műzsában megjelent címe — *Egy szerentsétlen Léleknek az égig való fel-emelkedése* — bizonyára a szerkesztőktől származik (v. ö. a vers megjelenéséről írottakkal).

Az ÜK.-on idegen kéz lejegyzésében található a cím (*Edgy Szerencsétlennnek Siralma*), s így föltehetőleg ez sem egészen hiteles, bár az autográf Kcsj. adata (*Egy szerentsétlen siralma*) közeli rokonságban van vele.

Legmegbízhatóbbnak az EK.-on s a MMerk/j.-én s a Szv.-en olvasható cím — *Az én Életem* — látszik; ez maradt fenn a TF.-ban is, ezért ezt vesszük címmül, ahogy már a Kortársban s a Csokonai-breviárumban is. Kiadásunk alapja az (Új Betsi) Magyar Műzsa szövege; amely sem központozásában nem hibátlan, sem az igekötők kötőjeles használatában nem következetes. (A kötőjeles megoldást különben alighanem Kazinczyra tekintettel alkalmazta a költő — ha nem a kiadóktól ered.) Az értelmzavaró hibákat (ide értve a sajtóhibákat is) s a helyesírási következetlenségeket emendáltuk:

1. körül em. *repdestél*: em.
2. külső em.
3. komoráun sh., em.
12. szíved em.
13. ugy em.
14. víg em.
18. szíveimből em.
24. víz em.
27. föld em.
28. Kp. n. em.
29. Usz em. könyhullatás A 13. sor szerint em. sos em.
30. sürű em.
31. A sor végén fölösleges vessző; em.
32. Tömlőjéből em. Strások em.

34. *bírsítsa* em.
virágzó em.
38. *A nap* után értelemzavaró, fölösleges vessző; em.
53. *Eg felé* em.
48. *közelíthetnek* em.
50. *A sor végén* nincs írásjel; em.
56. *dítsésségnek* em; *vakítsa* em.; Kp. n. em.
57. *földedbe* em.
59. *készítsd* em.
60. *lelkesítsd* em.
61. *gyengült* em.
62. *szívembe* em. *A sor végén* nincs írásjel; em.
64. *füsté* em. *A szó után* a hiányzó vesszőt mi pótoltuk.
66. *élők* em.
70. *kívánságoknak* em. *A sorvégi* vesszőt értelemszerűen pontra em.
79. *Oh Világ* em.
82. *idő* em.
85. *Elsőbenn* em. *kínála* em. *Elet* em. *Az Elet* után fölösleges, értelemzavaró vessző; em. *kínált* em.
86. *K: meg kóstoltam* *A hiányzó kötőjelet* a vers általános írásmódja szerint em.
88. *Az olaj-salakját* után fölösleges vessző; em.
92. *Szívemenn* em.
95. *meríté* em.
96. *Merítette Szívem* em.
100. *Alljatok* em.
103. *Míg* em.
106. *le szakasztá* em.; *nyíl*ni em. *A sor végén* levő pontot értelemszerűen vesszőre em.
107. *könny-hűlálással* a 29. sor szerint em.
110. *Zapora* em.
111. *szívem* em.
112. *Rejtekébenn*, *A fölösleges* vesszőt mi töröltük, *a sorvégi* vesszőt pedig értelem szerint pontra em.
114. *képzeldésimet* em.
115. *A képzeltem* után a kérdőjelet értelemszerűen mi tettük ki.
120. *derítsd-fel* em.
126. *hellyéről* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, 1792–93-i évei legszemélyesebb, legkínzóbb gondját: a mecénás-kérdést szólaltatja meg a versben Csokonai. Az *ÜK.*-on a cím előtti vízszintes vonalka azt jelzi, hogy alkalmi versnek készült (v. ö. *Ca/ÖM.* I, 226. l.). Talán eredetileg is egyenesen a főrodi Horváth Ádám részére, akivel Kazinczy 1793. júl. 29-én kelt levele szerint igyekezett Csokonait összehozni: „Míg a versek kinyomtatódnak, nem írta e az Ur valamit versben Horváth Urnak, hogy azt belé nyomtathatnánk a 'Gyűjteménybe?'” (*KazLev.* II, 304. l.) Mivel előtte Kazinczy ezt írja: „De várom a' nyomtatandó versek gyűjteményét is. Ki lesznek nyomtatva, csak küldje kezemhez az Ur” — arra kell gondolnunk, hogy az itt említett

„nyomtatandó versek gyűjteménye” az 1793-i verstisztázat anyaga lehetett, amelybe Csokonai megkezdte most tárgyalt versének letisztázását is. Tekintettel arra, hogy Csokonai már 1792 szeptemberében fölkereste Horváth Adámot egy verses levéllel, itt másik versről van szó. Lehetséges, hogy most tárgyalt versünkről: ezért is kaphatta az alkalmi verseknek járó jelzést az UK.-on (v. ö. a Horváth Adámhoz jegyzeteivel).

1. *Músdm! eddig [. . .] a' vidám dolgok körül repdestél:* célzás a költő vidám alaphangú lírájára, amit a VT. nyitó versének szánt *A' vidám természetű poéta* is jelez.
2. *szomorú, de idegen, s külső tárgyat:* Csokonai idegen költőkből fordított műveire vonatkozik.
5. *Arion:* regebeli ógörög ditirambuszköltő és zeneszerző. *Arion* volt különben a költő Horváth Adám szabadkőműves neve is (ld. Csokonaihoz 1793. okt. 28-án írt verses válaszelevelét kötetünk 321—323. oldalán).
6. *Delphin:* A rege szerint (ld. Hérodotosz I, 23 kk., Ovidius: Fast. 2, 83—118.) a Szielliből Korinthuszba hazatartó Ariónt a kinceire szemet vető hajósok a tengerbe készültk vetni, de utolsó kívánságaként megengedték, hogy még egyet énekeljen. A szép dalára odagyűlt delfinek egyike hátára vette, s így megmenekült.
9. *tollam szájába:* tollam hasítékába.
10. *andalgás:* itt a szó eredeti jelentése szerint: 'tűnődés, meditáció'.
13. *laurus* (lat.): babér, a költői dicsőség jelvénye.
14. *Pindus* (gör.—lat.): a költészet jelképes hegye.
17. *Szent forrás:* a költészet szent forrására, az Aganippére vagy a Hüppokrénére vonatkozik, bár ezek valójában nem a Pindus, hanem a Helikon alján eredtek. Gondolhatunk még a Parnasz-szus tövében eredő Kasztalia forrásra is.
18. *könyveim'* (rég.): könnyeim.
19. *Ti a' bús Échó hazája!* Csokonainak *Az Ekhóhoz* című közel egykorú versében a vad havasok kösziklájára vonatkoztatva szinte szó szerint megtalálható e részlet: *Te szomorú Ekhó hazája* (6. sor).
- terepély* (rég.): terebélyes.
21. *Nepenthe* (gör.): fájdalomcsillapító és álomhozó gyógyszer.
28. *kegyes Jób* (bibl.): ószövetségi patriárka, aki súlyos csapások és megpróbáltatások között sem veszítette el hitét.
39. *a' számtalan napok:* megszámlálhatatlan sokaságú égitestek.
40. *abrónts* (rég.): kör (alakú pálya).
44. *pítvar* (táj.): udvar.
58. *fel-járt* (rég.): bejárt, beutazott.
60. *Orfeus* (gör.): az ósköltészet mitikus ének- és versszerzője a görög regevilágban; máskülönbben Kazinczy szabadkőműves neve.
62. *Lamento* (ol.): panasz, keserv, panaszos hangú ének.
68. *Méta* (lat.): eredetileg kúp alakú karsú kőoszlop, amely a cirkuszi kocsi pályák két végén jelozte a határt. Az első közlésben a jobb lapszéltre nyomtatták a szó után: (*határa*)
- 69—70. A cirkuszi kocsi versenyekből vett kép (v. ö. a 68. jegyzettel).

76. *torkig bugyborékolnak*: torkig dőzsölnek.
 80. *bokros* (nép., rég.): sűrű, sok.
 83. *Chiron nyíla eránt vinnéd tűz szekeredet*: amikor a Nap a Nyilas csillagképébe lépett, azaz novemberben, a költő születése idején. A *Chiron nyíla* is költői, jelképes értelmű itt: a bölössége és mértékletessége révén kitűnt kentaur Héraklészről néhány mérgezett hegyi nyilat kapott, s ezek egyikével véletlenül halálra sebezte önmagát. (A monda szerint Zeus helyezte az égre, ahol a Nyilas csillagképben van megörökítve.)
 88. *Olaj-salak* (rég.): az olajütésből, illetve olajsűrűséből visszamaradt törmelék, salak.
 89. *Titón* (gör.): Héliosz, a Nap(isten).
tizen két jegyek Karikájában: az Állatöv tizenkét csillagképéről van szó.
 90. *Tizen kilentzer fordúlt-meg*: a költő tizenkilenc éves korára vonatkozik.
 95. *Mikor merité Lovait a' Tenger két Ölébe*: az ókori görög—római mitológia szerint Héliosz, a Napisten, reggelente kiemelkedik az Óceánból aranyos hintóján, s végigvágatva az égen, este ismét a tengerbe merül.
 105. *Már hét esztendőktől fogva virágzik ifjúságom*: a tizenkilenc éves Csokonai tizenkettedik évétől, a serdülőkortól számítja ifjúkorát.
 115. *Apolló* (gör.): a napisten s egyben a művészetek istene.
 121. *a' Duna mentén*: Csokonainál a *Dunam*. [= *Duna mentén*]. *Dunamell.* [= *Dunamelléke*] általában a Dunántúlit jelenti (v.ö. HG. I, 691. l.), ahogy a *Tiszam.*, a *Tiszamell.* is — a táj-szavak esetében — a Tiszántúlt (ld. i. h. 689—690. l.). Itt tehát finoman talán magára a költő Horváth Ádámról céloz vagy Horváth füredi szőlőszomszédjára, Széchényi Ferenc grófra, akivel a hazai írók műveinek kiadását tervezték (v.ö. Hegyi Ferenc: Pálcózi Horváth Ádám. Debrecen. 1939. 43. l., Kókay 329 kk. l.).
 122. *a' Pindus Szűzei*: a múzsák.
 124. *bársonyozván jobb felől* E kifejezés pontos megfelelője a *Hunyadi Ferenchez* címzett alkalmi versben:

*Ezt mondván, hirtelen eltűnt szemem elől,
 Hosszan bársonyozván az Eget jobb felől.*

(123—124. sor)

- 125—126. E sorok megfelelése szintén a *Hunyadi Ferenchez* írt köszöntőben található:

*De fellyebb emelvén a' rózsaszín fáklyát
 Bontotta az álom' szenderítő mákját*

(43—44. sor)

125. *rózsaszín*: a szó eredeti jelentése szerint itt annyi, mint: 'piros'.
 126. *az álom édes mákja*: a Csokonainál gyakori kifejezés a kisgyermekek elaltatására használt mézes mákra vonatkozik (v.ö. Cs/ÖM. I, 383. l.).

Verselése

A szokatlan forma, amelyet az ÚK. így jelöl meg: „15 Syllabájú Verskebe”, Horváth Ádámnak jellemző versformája volt; Csokonai később, verstani tanulmányában a tizenöt és tizenhat tagú versekről nem a legelismertebben szólt (ld. MM. II, 154–155. l.). Horváth Ádámmal 1792-i episztolájában is bizonyára csak „ad hominem” szólva használta ezt a formát, ahogy ez esetben is alkalmasint azért folyamodott hozzá, mivel a verses levelet Horváth Ádámmal intézte eredetileg.

Különben a vers kínosan tiszta toldott rímei (*tengere ~ könyveim' ere; Golyóbis ~ kegyes Jób is stb.*) még erősen az iskolai hagyományban gyökereznek.

163. Nagy Sámuel Sanderjére

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. A FL. 67ab, 68a másolata föltehetőleg a nyomtatásban megjelent szöveg alapján készült, azzal megegyezik, csak a nyomtatásbeli kiemelések és a lapalji jegyzetek maradtak el belőle. Mint a nyomtatásban, itt is cím nélkül fordul elő a vers, később jegyezték föl a ceruzával: *Nagy Sámuelhez*. Hasonlóképpen cím nélkül („99. Levél —” jelzéssel) s a jegyzetek nélkül található egy másolata a sárospataki Nagykönyvtár egyik kéziratos kötetében (SpK. a. 58.: 296–298. l.) a tartalomjegyzék, a „Mutató Tábla” így tartalmazza a vers címét: *Nagy Sámuelhez*. A vers végén — a nyomtatott szövegtől eltérően — *Cs. V. M.* névvel utalnak a szerzőre.

Megjelenése

Nagy Sámuel Sander-fordításának előhangjaként jelent meg: *Az Istennek jósa és bölcsessége a' természetben*. Sander Henrik után. Pozsonban és Komáromban, 1794. XXI–XXIV. l. A mű második kiadásában (Pozsony. 1798.) szintén megjelent a vers (XIX–XX. l.).

A költő címjegyzékei közül már az EK.-on főltnik egy adat, amely tárgyalta versünkkel azonosítható: „XCIX. Szanderről. Dal. *Leirni*.” (Juhász Géza ennek alapján közölte *Szanderről* címmel az EPM.-ban.). *Sanderről* címmel előfordul az 1795–96-i Szv.-en is. Az 1802-i Új katalóguson a 14. sorszám alatt így találjuk: *Nagy Samuel [így!] Sanderjére Trochaeusokba. — Oda.* A Mfj.-en az „Alkalmatosságra Valók” közt szerepel: „13: 2. *Nagy Sámuel] Sanderjére*.” Noha az „Alkalmatosságra Valók” közé sorolta a költő, az AV.-ben mégsem jelent meg, sőt a későbbi Csokonai-kötetektől is kimaradt, úgyhogy Batta István *Csokonai V. Mihály egy elfeledett verse* címmel újra lekötözte az ItK. 1917. évfolyamában (351–352. l.), azt írván, hogy a rendelkezésére álló Csokonai-kiadásokban: „sem a Toldy-féleiben [...] sem a Horváth Cyrill-féle ún. *teljes kiadásban” nem találta meg. Toldy csakugyan nem adta ki a verset, de — s ez Batta figyelmét elkerülte — pontos forrásjelzéssel utalt rá

az 1794-ben megjelent versek sorában, *Nagy Sámuelhez* címmel (LXXXV. h.); Batta az első kiadás alapján közölte a verset, de nem egészen pontosan.

Kötetben először a HG. adta közre (II, 125–127. l.), majd a FK., az EPM., az ÖV.—ÖV.² és a MM.

Keletkezése

Voltaképpen alkalmi versül készült a költő barátjának és évfolyamtársának Sander-fordítása elé. A komáromi születésű Nagy Sámuel, aki korábban Pozsonyban tanult, 1788-tól a debreceni kollégium felsőbb osztályaiban folytatta tanulmányait (ld. Szinnyi: Mírók. IX, 748–749. h.), a kollégium anyakönyve szerint 1788. szept. 5-én subscribált (ld. Thury 420. l.); az anyakönyv megjegyzi ezt is: „Mox senior collegii 1796 et 1797. salutavit academias.” Már korábban, Budai Ézsaiás prefektussága alatt a kollégium könyvtárosának tisztét is betöltötte, s a könyveket bűvő Csokonaihoz bensőséges barátság fűzte. Barátságuk alapja volt közös irodalmi érdeklődésük mellett írói hajlamuk is: Nagy Sámuel német írókból fordított. Campe *Psychologia*-ja mellett lefordította Heinrich Sandernek *Von der Güte und Weisheit Gottes in der Natur* (Carlsruhe, 1780.) című fiziko-teológiai munkáját. Fordítását Kazinczynak szándékozott ajánlani, aki együtt említette őt Csokonaival 1793. júl. 27-én Kis Jánosnak írt levelében: „Dehrecen két barátot ada nekem. Az egyik Csokonay Mihály, egy sok jeles tulajdonságokkal bíró Ifjú [...] A' második Nagy Sámuel, Bibliothekáriusa a' Kollegiumnak.” (KazLev. II, 297–298. l.) Levelében büszkén említi, hogy Sander-fordítását *Rend a' természetben* címmel Nagy Sámuel neki akarja ajánlani (v. ö.: Szauder: It. 1959: 471. l.). Föltehetően Kazinczy sugallatára jelent meg 1794. ápr. 4-én a MHirm.-ban (I. k. 481–482. l.) egy tudósítás, amely együtt méltatja Nagy Sámuel és Csokonai írói tehetségét, s hírt ad irodalmi munkáiról (v. ö.: Szauder: I. h. 469–472. l.).

Nagy Sámuel fordítása időközben megváltoztatott címmel, de végül is Kazinczynak szóló ajánlással jelent meg 1794-ben: „A' TE neved meteszem Uram ennek [a műnek] homlokára; hogy így meg-bélyegezve az írgy kezek között meg-ne haljon. A' szelídebb' istenségeknek buzgó tisztelője, a' kiben a' mesteriség, jó íz, és Természet szerentesen öszszve párasodtak; egy' olyan tudós kéz, a' mely leg-illendőbb és világattalabb színekkel festi a' Természet hódító szent tárgyait — pántzérja még az olyan képnek-ia, a' melyben az elmének és Íznek enyhítő sugári az élesebb és gyakoroltabb szemekbe homályos fényt 's halaványabb színt lövellenek — pántzérja, a' melyre tett lövés, a' gyakorlatlan ellenséget, halálos vissza pattanással büntetheti-meg.

Alatszony elmék! lássátok e' rajzolat felett a' Kazinczy Nevet! nem az enyím már ez a' kép: Néki van szentelve, 's ki merné azt illetni? Homályosságát az Ő nagy érdemei' sugári világosítsák-meg.

Engedd-meg Uram! hogy ez a' rajzolat, a' TE Nevedtől költsönözzön bátorkodást, a' Magyar nép' néző-színjére való ki-lépésre. Engedd-meg, hogy ez a' vékony ajándék, az adónak Erántad való érzéseit patasteltje-meg, az egvényes ítélet előtt. Debretzenben 10. October. 1793. N. S.” (V. l.) (A szöveget emendáltuk: elsősorban az értelemzavaró vesszőket töröltük.)

Az eredetileg tervezett *Rend a' természetbenn* címet föltehetőleg azért kellett megváltoztatni, mert nagyon is emlékeztetett a materialista Holbach *Système de la Nature*-jének címére; az 1798.-i második kiadás elől pedig természetesen elmaradt a Kazinczynek szóló ajánlás, aki akkor már politikai fogolyként Kufsteinban raboskodott.

A cím nélküli ajánló vers központjában nem is annyira maga Nagy Sámuel áll, hanem a nem sokkal azelőtt elhunyt Péczeli József, akinek nyomában szeretné látni Sander-fordító barátját a költő.

Hogy miért éppen Péczeli alakja került a korban divatos ajánló vers középpontjába, arról a tárgyi magyarázatokban szólnunk részletesebben. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a Mindszenti Sámuel fordítását üdvözlő 1793-i versben (*Broughton Religiói Lexiconára*) s a Rácz Sámuel könyve előtt (*A' borbelyi tanításoknak első darabja*. Pesten, 1794.) megjelent alkalmi versben (*Rácz Sámuelhez*) egyaránt a magyar nyelv művelőit, a buzgó hazafiakat ünnepli a költő, a két utóbbiban szinte azonos sorokkal. Péczeli és Nagy Sámuel dicséretén túl itt is hangot kap Csokonai hasonló indítékú hazafiúi lelkesedése.

Kazinczy levelének tanúsága szerint Nagy Sámuel 1793 áprilisában jelentkezett nála: ekkor a fordítás kéziratának már készen kellett lennie. A dedikáció kelte: 1793. okt. 10. A könyv maga 1794-ben jelent meg nyomtatásban. Csokonai verse mindenképpen 1793-ban íródhatott; a Péczeli József halálára való többszöri utalás alapján arra is gondolhatunk, hogy a dedikációnál, 1793 októberénél valamivel korábban készült a vers (Péczeli 1792. dec. 4-én halt meg).

A HG. — talán Toldy alapján — az 1794-ben írt versek közé sorolta (ld.: III, 494. l.). Toldy azonban nem a megírás, hanem a megjelenés időpontjaként hivatkozott az 1794. esztendőre (LXXXV. h.). A FK. szintén 1794-ből keltezte.

Juhász Géza már helyesen 1793-ra tette keletkezését (ld. EPM. 314. l.), s nyomán a későbbi kiadások is.

Szövegkritika

A Sander-kötetben cím nélkül jelent meg, amint erre Batta István is hivatkozott (ltK. 1917: 352. l.). Toldy jegyzékén azonban — amelyről Batta nem tudott — már címmel fordul elő: *Nagy Sámuelhez*. Toldytól ered tehát a versnek az a címe, amelyet a későbbi kiadások is (a HG.-tól a MM.-ig) használtak. Csupán Juhász Géza tért el a hagyománytól, amikor *Szanderről* címmel közölte a költeményt az EPM.-ban, s csak alcímül használta a Toldy által alkalmazottat.

Juhász bizonyára az EK. adata alapján választotta a címet, de mint láttuk, az autográf Kesj. s a Csokonai által ellenőrzött UK. így említi: *Nagy Sámuel Sanderjére*.

Mivel a költő elgondolását, a vers tárgyát leginkább ez a címadás fejezi ki: — a hagyománytól némileg eltérve — ezzel jelöljük az eredetileg cím nélkül megjelent költeményt.

Az említett két kéziratok másolat a kinyomtatott szöveg alapján készült: eltéréseik szövegváltozatként nem jöhetnek szóba.

Sander művének 1798-i második kiadása „megjobbított” és „bővített” formában jelent meg; a kötetet bevezető vers szövege azonban lényegében változatlan maradt, csupán helyesírása korszerűsödött némileg. Ökkel

gondolhatjuk, hogy e változtatások magától Csokonaitól erednek, hiszen 1797—98-ban Komáromban tartózkodott, ahol a könyv második kiadását is nyomtatták. Ezért az 1798-i kiadás némiképp javított helyesírási szövegét tekintjük főszövegnek.

Az 1794-i első kiadás szövegeltérései:

- 6. *el-mene*
- 12. E sor alatt — a 3. vsz. után — tagolásként két csillag: * *.
- 15. *el-alva*
- 16. *Még-is*
- 19. *le-este*
- 21. *ki-haltt*
- 26. *zsengéje-is*
- 28. *szegényje-is*
- 31. *hidd-el*
- 36. *meg-nyered.*
- 38. *Meg-tanulta*
- 43. *magát-is*
- 44. E sor alatt, a versszak urán tagolásként két csillag: * *.

Mindkét kiadásban a vers végén a szerző neve: *Cs. Vitéz M.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Hogy a könyv előhangjául írt vers miért válik voltaképpen a Hervey-t és Youngot fordító Péczeli magasztalásává, az nemcsak a kiváló literátor közeli halálából s Csokonai irodalomtiszteletéből magyarázható: a 29. sor lapalji jegyzetéből kiderül, hogy Sander fordítója személyes kapcsolatban volt Péczelivel, sőt Nagy Sámuelnek „Az olvasóhoz” címzett előszavából azt is gyaníthatjuk, hogy éppen Péczeli bírta rá Sander művének átültetésére. Ez ad igazán magyarázatot arra, miért került Péczeli alakja, emléke a verses előhang középpontjába, s miért vált a vers voltaképpen Péczeli epítáfiumává.

A komáromi születésű Nagy Sámuel származása is ahhoz a városhoz fűzte, ahol Péczeli és irodalmi köre működését kifejtette. 1788-ig, Debrecenbe érkezéséig, Pozsonyban tanult Nagy, tehát nem szakadt ki a komáromi kör kisugárzásából: vagyis okkal gondolhatunk Péczeli sugalmazó szerepére a fordítás létrejöttében, annál is inkább, mivel Nagy említett előszavából úgy látszik, hogy a nyári szünidőt debreceni diák korában is otthon, Komáromban töltötte: „Hogy pedig ezért a’ Munkáért valaki vakmerőnek — ne nevezzen; ímé leírom az okot is, melyből a’ lett, hogy azt mások közönségessé tették. A’ nyári, szokott és rendes Tudományoktól való megszűnéskor, magam gyönyörködtetésére, olvasgattam, rázogattam a’ Természeti igazságokról írt könyveket, — melyre mindég nagy hajlandóságom volt, némelly jegyzéseket magános haszonra le is írtam; a’ mikor éppen egy jó akadém meglátogatott — de a’ kit már a’ háládatlan göröngyök fedeznek; ki mintegy égő fáklya másoknak világítván, maga lassan lassan elfogyott, elaludt; a’ kinek neve ugyan nem metszetett pompás értz oszlopokra; de feliratott halgatóinak réznél háládatosabb szívekre; kinek szép Munkái, kedves Hazánkban halhatatlanságot készítettek, — ennek s másoknak is kérésére reá tértem; hogy néhány üres óráimat ezen Munkának készítésére fordítsam.” (XIV—XV. l.)

Az előszóban említett jóakaró pártfogóban Szauder József is Péczelit gyanította: „az a nagy személyiség, aki őt [ti. Nagy Sámuel] és Csokonait e munkára buzdíthatta, nem igen lehetett más, mint Péczeli — Péczeli 1792 decemberében halt meg, épp elég friss fájdalmat hagyva hátra az őt szerető debreceniekben, hogy az 1793. október 10-i dátummal Kazinczy-nak ajánlott könyv előszavában még ily meghatottan enlegessék — bár név nélkül” (ItK. 1969: 20—21. l.).

A Young- és Hervey-fordító Péczeli megüresedett helyét, aki fordításai-val Csokonai költői, stílári fejlődésére is oly nagy hatással volt (v. ö.: Szauder: ItK. 1967: 528 kk., 1969: 13 kk.), Sander-fordító barátjával szeretné a költő betölteni. A személyes vonatkozásokon túl azonban általánossá szélesedik az alkalmi vers mondanivalója: nemcsak Péczeli iránt rója le háláját, s nemcsak barátja és fordítótársa munkásságára hívja föl a figyelmet, hanem általában a magyar literátorok tevékenységére s a magyar irodalom megbecsülésére is — beleértve mindenekelőtt Kazinczyt, aki fölfedezte őket, s akinek munkájukat is ajánlották.

Jól emlékezhetett verse írásakor Csokonai Péczelinek *Háláadás* című versére is, amely éppen a Kazinczy szerkesztette *Heliconi virágok*-ban jelent meg 1791-ben, fő helyen, közvetlenül Darvas Ferenc *Hazafjér intése* után (4—7. l.). Az 1790-ben írt vers az országgyűlésnek a magyar nyelv elismerését célzó döntéseit üdvözli lelkes szavakkal:

Múzsák, pendítsétek háládó hárfátok!
Szánkivetéstekekből vissza hívt Hazátok . . .

(6. l.)

Elismeréssel szól Csokonai az 1793-ban írt *Tempefői*-ben is Péczeli munkásságáról: Rozália Voltaire *Henriade*-jának fordítóját s a nyelv pallérozóját magasztalja alakjában: „Péczeli a Magyar nyelv tsinosodásának Attya volt, szép könyveit lehet olvasni. Hazáknak némelly nagy oszlopai, a' kik/ nek / túl látott elméjek a' Módiánál, tulajdon leveleikkel tisztelték meg őtet.” (Cs/Szűm. I, 15. l.) A haza nagyjainak megtisztelő leveleire való utalás elsősorban Pálffy Károly főkancellár francia nyelvű levelére vonatkozhat, amelyben az *Henriade* fordítóját köszönti elismerő mindkét versben. Az 1787-ben kelt levelet francia eredetiben s magyar fordításban szintén Kazinczy tette közzé az Orpheus első darabjának első helyén (11—14. l.).

Csokonai versét még ugyanaz a reménykedés hatja át, mint ami a két évvel korábban írt *Magyar Hajnal hasad* [I.] című költeményéből sugárzik. A felvilágosodásra utaló nyitó kép is azonos a két versben: itt *vaslag ködök, mord homály, sötétség — ott fekete vásznak, vak homály, sötét éjszaka*. Még a Dugoniesből felkapott „magyarok istene” is előfordul mindkét versben. A terjedő felvilágosodás, a hazai megújulás reménysége szól ebből a versből is, Csokonaira éppoly jellemzőn, mint a nagy elődök, a haza jobbítói iránt érzett rajongó tisztelete.

A versről az első méltatlan Pánczél Dániel könyvtárjegyzatájában jelent meg, 1795-ben: „Elől van egy rövid ajánló levele a' Fordítónak Kazintzy Ferentz Urhoz. — Következik egy Elöl-járó beszéd, mellyet ez elébe a' Magyar Fordítás elébe maga írt a' Fordító; s-melly után Cs. Vitéz M-nak szép örvendező versei olvastatnak.” (Az 1795-diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca. 76. l.)

A későbbi szakirodalom nem foglalkozott részletesebben az alkalmi jellegű — bár Csokonai írói tájékozódása szempontjából fontos — költeménnyel.

5. *Láthatár*: a szóhoz maga Csokonai csatolta a lapalji jegyzetet, Pézelire utalva. A *horizon* helyett alkotott nyelvújítási szót Csokonai Péczeli újításának tartotta, vagy legalábbis tőle ismerte meg. A NyÚSz. 1786-ból keltezi a szót, a MHÍrm.-ből, s Barczafalvi Szabó Dávid alkotásának mondja. Gesztesi Gyula mint Csokonai nyelvújító tudatosságának bizonyítékát idézte (NyF. 62: 13. l.). A szóra Techert is utalt, azt írván, hogy Péczeli Józsefnek „vendégszeretetét és támogatását Csokonai Komáromban többször is élvezte”, s tőle „— mint írja — a *láthatár* 'horizon' szót vette” (MNY. 1936: 312. l.). Ez a megjegyzés helyesbítésre szorul: az 1792-ben meghalt Péczelivel Csokonai nem lehetett személyes kapcsolatban: a szót Péczeli fordításából ismerhette.
7. *ez Hazára*: ez mutatószó használata *h* előtt *e* helyett Kazinczynak szóló figyelem lehet.
8. *A' Magyar' Jó Istene*. Csokonai *A' Nemes Magyarságnak felülésére* című versének egyik jegyzetében foglalkozik „a magyarok istene” kifejezéssel. Föltehetőleg Dugonics hatására kezdte használni. amint Techert József már rámutatott (ld. MNY. 1936: 315. l.).
- 9—12. E sorokhoz érdekes, s talán nem véletlen megfelelés az, amit a MHÍrm. Nagy Sámuelről s Csokonairól szóló 1794-i névtelen tudósításában olvashatunk: „Mint fognak [...] majd örülni a' jó Hazafiak, látván, hogy nevelkednek ollanak, a' kik a' Magyar név ditsőségét terjeszteni fogják, tsillagi lesznek az setét éjbe borult Magyar égnei. —” (11, 481. l.) Néhány sorral lejjebb azt írja a tudósítás szerzője Nagy Sámuelről, hogy „Ő adta ki *Sandert*, két annnyival bővítve”.
14. *Pézel*: ld. Péczeli József (1750—1792), a jeles komáromi tudós és író, a Mindenés Gyűjtemény kiadója. Az névelő használata a helyett a *h* előtt Kazinczy hatása lehet (v. ö. a 7. sor jegyzetével).
19. *Százak* (rég.): Századok.
21. 1792. dec. 4-én halt meg Péczeli Komáromban.
24. *Young*: Edward Young (1683—1765) angol szentimentális költő, a romantika egyik előfutára. 1742—1745 között jelent meg leg híresebb műve, a rímtelen drámai jambusokban írt *Night Thoughts* — teljes címen: *The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death, and Immortality*. Művét Péczeli József fordította magyarra: *Yung éjtzakái és egyéb munkái* címmel (Győr. 1787.). Csokonai Péczeli fordításából ismerte meg az angol író, akinek műve költői indulásakor nagy hatással volt őrá is. Valamivel később azonban *A' vidám természetű poéta* című költői önjelentésében már elutasította a „Bús lantú” „komor ánglus” sötétén látó költészetét.

Hervey: James Hervey (1714—1758), a vallásos színezetű érzelmes-elmélekedő irodalomnak a maga korában igen népszerű angol képviselője. Mesterkéltnek ható, ünnepélyes stílusú korai művei, a *Meditations among the Tombs; Reflexions on a Flower Garden, Discant on Creation*, továbbá a *Contemplation on the Night and Starry Heavens* (1746—1747.). *Meditations and Contemplations*

című kötetében jelentek meg. Magyarra Péczeli Józseff fordított belőlük: *Hervey sirhalmi és elmékedései* (Pozsony, 1790). Csokonai Péczeli fordításából ismerte meg, s akárcsak Youngról, Hervey „szomorú Múzsájá”-ról, érzelmes melankoliájáról is elutasítón nyilatkozott idézett költői hitvallásában.

29. A jegyzet arra utal, hogy a komáromi származású Nagy Sámuel személyes barátság fűzte Péczelihez, aki 1783-ban foglalta el lélkészi hivatalát a Duna-menti városban. Szinnyi szerint Nagy Sámuel is beletartozott a Mindenest Gyűjtemény körül csoportosult „Komáromi Tudós Társaság”-ba (ld. Mírók X, 684. l.).
31. Az *üres hely* a fordító Péczeli megüresedett helyére céloz: erre utalnak a következő versszakok is.
43. A *negédes*, amint a lapalji jegyzet is jelzi, itt eredeti ’büszke, rártarti, igényes’ jelentésében fordul elő (ld. NyF. 62: 13. l.). Az idézett helyen Gesztési Gyula Csokonai nyelvújítói tudatosságának példaként hivatkozik a költő jegyzetére: „Még magát-is a’ negédes Ész magához kötheti . . .» (Jegyzetbe téve: »Superbe delicatum [e]. l. Sander H. Istennek jósága XXI. old. 1794.)» (l. h.) (Techert József *Csokonai nyelvi forrásai* című tanulmányában — az elmaradt idézőjel miatt Gesztési megjegyzését félreértve — azt írta, hogy: „a Sander-könyvre hivatkozik később Csokonai a *negédes ész* ’superbe delicatum’ értelmezésénél” (MNy. 1936: 316. l.). Mint látható: Csokonai a Sander-könyvre nem hivatkozik, hanem éppen annak egyik jegyzetében értelmezi a szóban forgó kifejezést.)
47. *Nagy Nerek’ gyémántra messé;*
Péczeli idézett *Háladás* című versében hasonló elismeréssel szólt az áldozatos hazafiságról:

’S áldott nevét gyémánt oszlopra írjátok
Annak, ki munkásan szereti Hazátok.

(I. b. 7. l.)

Hasonló sorokkal zárul Csokonainak *Broughton Religiói Lexiconára* 1793-ban írt alkalmi verse, amelyben Péczeliről szintén megemlékezik (65—73. sor).

E gondolatok visszhangzanak a Rácz Sámuel orvosprofesszor könyve elé ugyancsak 1793-ban írt alkalmi versben is (ld. *Rácz Sámuelhez*).

49. *ugyan*: a szó jelentése itt ’nagyon’.

Verselése

1792—93-ban tűnnek föl Csokonai költészetében az első trochaikus versek. Derűs műzsája feltűnően vonzódott a játékos, könnyed lejtési trocheusi sorokhoz. Mint Elek is megfigyelte: „A nyugateurópai formák történetében [. . .] szinte egyedülálló az a szerzet, amellyel Csokonai a trocheus iránt viseltetik.” (48. l.) Ugyancsak Elek állapította meg, hogy „Trochaikus képletei közül leggyakoribb a négy-negyedfeles periódus, a magyar 8,7-nek trochaizált megfelelője.” (Uo.) Tárgyalt versünk is négyes, negyedfeles, kereszttrimes sorokból épült. Nem sokkal a Kazinezyhoz küldött *Trocheus libakon* című vers után íródhatott, amely

— ha hosszú sorait felbontjuk — szintén négyes-negyedfeles trochaikus periódusokat ad. A *Broughton Religiói Lexiconára* írt vers után saját nevével nyomtatásban e versével jelentkezett a fiatal költő, s már igazi versművészként. A Kazinczynak ajánlott könyv bevezető versében nem használhatott szokványos versformát: fölfedezője előtt bizonyítani akarta formai fejlődését, tudását.

164. A' Tavaszhoz

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk; két leghitelesebbnek tekinthető másolata föltehetően Csokonai saját kezű szövegéről készült: DebrK. R. 788. 15: 4ab (K₁); SK. 3b (K₂). Mint dalszöveg maradt fenn a következő, közel egykorú gyűjteményekben: DebrK. R. 2757: 96—97. 1. (K₃); MTAK. RUI. 8r. 160/II, 11—12. 1. (K₄) s Prága, EKvt. Kubelik (Széll) gyűjt. XXII. C 41. 8. 23: 93—94. 1. (K₅).

Csokonai kéziratjegyzékein is előfordul: Kcsj. „N^o 2° Aranyos Csomó.” 11. <A' Tavaszhoz>. Ugyanott a „N^o 6° Mások' írása” fejezetben is megtalálható, kezdő sorával: „31. *Jer, kies tavasz botságssál!*”. Az ED. tartalommutatója szerint a költő A' Tavaszhoz címmel le is tisztázta kiadásra szánt művei közé 1795-ben.

Győri József is említi egy kézirátát A' Tavaszhoz címmel (JGy/j. 26.)

Megjelenése

Csokonai az EK. szerint már 1795-ben kiadásra szánta; ott így fordul elő: „XII. A' Tavaszhoz. Ode. 17.” A 17. az ED. oldalszáma. Mivel e kötet nem jelenhetett meg, a DMM.-ban adta közre a költő *Enek a' Tavaszhoz* címmel ([VIII.] 128. 1.), az utolsó versszak nélkül. Később is foglalkozott kiadása gondolatával; a Mfj.-en az *Ódák* között fordul elő: 2. 11. <A' Tavaszhoz>; illetőleg: „12. 42. [Enek a' Tavaszhoz.]” Majd az *Ódák* tervezetén is feltűnik: „ÓD/t. 9. A' Tavaszhoz.” s a Kcj.-n: „<NB. A' Tavaszhoz NB.>”.

Az ÓD.-ban valóban meg is jelent újra, de már a DMM.-ban elhagyott versszakkal kiegészítve: ÓD. Első Könyv. IX. A' Tavaszhoz. 19—20. 1.

A későbbi kiadások a DMM., illetve az ÓD. szövegét vették alapul, a gyűjteményes kiadások részben azzal a megoldással, mint Márton, aki a DMM. anyagából elhagyta, s csak az ÓD. szövegét közölte (hasonlóan járt el Toldy is); részben úgy, mint a HG., hogy a DMM. anyagában adta ki a verset, s jegyzetben utalt az ÓD.-beli záró versszakra (v. ö. Cs/ÖM. I, 287. 1.; HG. I, 381. 1.).

Az ÓD. teljes szövegét adta közre az EPM., az ÖV. — ÖV.² és a MM.

Keletkezése

A címjegyzékek egybehangzó vallomása szerint a költő korai versei közül való.

Győri József jegyzékén előtte az *Eggy kesergő Magyar* található, utána pedig ilyen korai (1792–93-i) versek következnek: *Amyntas és Laura a' ják között*, *A' Vers Széppítő*, *Miért ne innánk*, *Édes Rabság* stb. Az EK.-on mindjárt a XII. vers, s előtte a *Felvidülés* és az *Eggy kesergő Magyar*, utána *A' Viola*, *Amint és Laura a' ják között*, *Eggy Bétsi Magyar Gavallér*, *A' Versszéppítő*, *Miért ne innánk?* stb. De elvont, képzeletbeli tárgya (Dafnis és Lydia antikizáló említése) is Csokonai 1793-i verseihez kapcsolja, ahogy a keresztrimes, trochaikus 8-as, 7-es strófa is, amely *Nagy Sámuel*hez címzett 1793-i versében bukkan föl először. A nyugat-európai formájú vers keletkezési idejét találgatva már Elek fölvetette Kazinczy szerepét: „Kazinczy s még inkább Földi voltak mintaképei a Ráday-nemben, s [...] Kazinczyval 1792-ben kezdett levelezni, de hogy mely időben írta első németes formájú versét, azt pontosan nem tudjuk.” (47. l.) A továbbiakban megállapítja, hogy a DMM.-ban csak két olyan Ráday-nemben írt vers van, amely 1796 előttre keltezhető: a *Miért ne innánk?* s tárgyalt költeményünk. Az előbbiről azt írja, hogy bizonyára az a régibb, s 1794-re teszi keltezését, hozzátéve, hogy „íródhatott még előbb is” (i. h.).

Csokonai 1793 nyárutóján személyesen indult el Regmece, hogy találkozzék mesterével. Miskolcon írta, a sikertelen találkozás hatására *Trocheus lábakon* című verses episztoláját. A cím nem egészen tőle származik: az Orpheusban is találkozhatott ilyen alcímmel A. J. [= Aszalay János] egyik Anakreon-fordítása alatt: „Trocheus lábakon” (I, 131. l.). A vershez mellékelt levélben számol be arról is, hogy vitte magával a *Pervigilium Veneris* trochaikus fordítását: „Itt volt a Pervigilium Veneris, mind hasonló trocheus versekben a deák originálhoz.” (MM. II, 781. l.) S nem sokkal előbb jelentkezett Nagy Sámuel nevű barátjával is Kazinczynál (ld. KazLev. II, 297–298. l.), s a Sander-fordítást, amelyhez Csokonai írt verses előhangot, mesterüknek akarták ajánlani (ld. KazLev. i. h.). A verses ajánlás (163.), ugyanolyan trochaikus, keresztrimes 8-as, 7-es versszakokban készült, mint amilyenben tárgyalt versünk is íródott.

Valószínűnek látszik, hogy az 1793 nyarán lezárt VT. anyagát bírálva (amely nem tartalmazott nyugat-európai formájú verseket) javasolhatta Kazinczy a debreceni diáknak, hogy tegyen próbát trochaikus versekben, amilyeneket folyóiratában maga is közölt (ld. Orph. I, 131–132. l.). Csokonai — jó tanítványként — mindjárt egész sorozattal bizonyított. A *Nagy Sámuel*hez című verssel való formai azonosság is 1793 utolsó harmada mellett szól a keletkezést illetően. Mindezt még két másik mozzanattal is megerősíthetjük: Csokonainak a 8. sorban is előforduló *bársong* szaváról Szauder József mutatta ki, hogy a kor nyelvében divatos szó Péczeli József Young- és Hervey-fordítása (1787., 1790.) nyomán állandósult Csokonai stílusában (ltK. 1967: 528. l.): a verse írásakor tehát még nem távolodhatott nagyon messzire 1790–91 körüli stíluseszmenytől.

A másik mozzanat a *h* előtt használt az névelő: ez Kazinczy felfogásának friss, közvetlen hatását tükrözi: korábban a *h*-t nem tekintette néma mássalhangzónak Csokonai (v. ö. a *Nagy Sámuel*hez című vers 7. és 14. sorával, illetőleg azok jegyzeteivel).

Már Toldy azt írta a vers jegyzetében, hogy „1794 előtti” (937. h.). Ferenczi nyilvánvalóan tévedett, mikor a Patakon töltött idő termésének tekintette (65. l.). A HG. 1795-re keltezte (ld. III, 494. l.), Juhász Géza 1793-ból származtatta (EPM. 312. l.). A Juhász időrendjét követő ÖV.—ÖV.² s a MM. ennek ellenére — indokolatlanul — az 1794. év terméséhez sorolta.

Mi — Toldyval s Juhásszal egyetértésben — 1794 előttinek tartjuk, s 1793 utolsó harmadára tesszük keletkezését.

Szövegkritika

Alapszövegünk a költő által sajtó alá rendezett ÓD. szövege; c í m ű l is az ott közölt címet használjuk, amelyet a címjegyzékek egybehangzóan igazolnak, szemben a DMM.-ban található *Ének a' tavaszhoz* címmel; ez utóbbit az ÖV.—ÖV.² s a MM. indokolatlanul használja az ÓD.-beli teljesebb változat fölött. A DMM. kikezdésekkel jelezte a versszakokat, míg az ÓD. tagolás nélkül, egyfolytában szedte a szöveget; mi az ÓD. szövegét a DMM. sortördelése szerint közöljük, amely hívebben fejezi ki a költő szándékát.

A következőkben az ÓD. szövegétől eltérő változatokat vesszük számba, megjegyezve, hogy a kéziratok közül csak a K₁ és a K₂ eltéréseit lajstromozzuk, amelyek föltehetően Csokonai eredeti szövege alapján készültek.

A K₁-ben *A' Tavaszhoz* a vers címe, a K₂-ben nincs címe a másolatnak.

1. DMM., K₁: *Jer kies A K₂-ből a sérülés folytán e két szó hiányzik.*
2. K₁: Kp. n.
3. DMM.: *Kihalt mezőnkbe*
K₂: *ki halt m. . .* A többi a sérülés folytán hiányzik.
4. K₁: Kp. n. K₂: *. . . ám életet.*
5. DMM.: *Zéfir*
K₁: *Tsókkal*
6. DMM.: *Rózsa színű*
K₁: *Róza színű lábodat* Toldy megjegyzése szerint: „A kéziratban 6. sor: lábodat.” (937. h.) Hogy Toldy a K₁-et ismerhette, az a következőkből is kitűnik.
K₂: *Róza szí . . .* A többi hiányzik.
7. DMM.: *nártisokkal*
K₁: *Nárcisokkal*
K₂: *. . . lott Nárcisokkal,*
8. K₂: *utadat.*
9. Mint Toldy is utalt rá (937. h.): a K₁-ben (s a K₂-ben is!) e 3. versszak helyén az ÓD.-beli 4. vsz. áll!
DMM.: *hegyekbe*
K₁: *Dryas mond az Hegyekb [= Hegyekben]*
K₂: *a Hegyekben*
10. K₁₋₂: Kp. n.
11. DMM.: *ezekbe*
K₁: *Echó zeng ezekb [= ezekben]*
K₂: *Hármas Ekh . . .* A többi a sérülés folytán hiányzik.
12. K₁: Kp. n.
K₂: *I[n]nepedre*

13. A K_1 -ben s a K_2 -ben ez a versszak 3. vsz.-ként szerepel.
 K_2 : *Nyájasab ... A többi a sérülés folytán hiányzik.*
14. DMM.: *nap*
 K_1 : *Nap Kp. n.*
 K_2 : *... nap reggele*
15. K_1 : *Ro/ Töltik*
 K_2 : *balsamával*
16. K_1 : *Virágidat Kp. n.*
 K_2 : *Szűz virágid ... A többi a sérülés folytán hiányzik.*
17. K_2 : *... ennek énekelve*
18. DMM.: *Pándion' leányai,*
 K_1 : *Pándion Leányai*
 K_2 : *Pándion leányai.*
19. K_1 : *vig*
20. DMM.: *gallyai.*
 K_1 : *Gallyai*
 K_2 : *Zug ... A többi a sérülés folytán hiányzik.*
21. A DMM.-ből ez a vsz. hiányzik!
22. K_1 : *Ro/ Véres a' Vénus Fia:*
 K_2 : *Vérez a' V ... A többi a sérülés folytán hiányzik.*
23. K_1 : *hiv*
24. K_1 : *Lydia.*
 K_2 : *lidia.*

Igen figyelemre méltó, hogy mind a K_1 -ben, mind a K_2 -ben az utolsó versszak megismétlődik, azzal a különbséggel, hogy a strófa utolsó sora csak egyetlen szóból áll: *Lidia!* (A K_1 -beli *Véres* itt már a helyes *Vérez* alakban fordul elő.)

Azt mindenestre jól mutatja ez a mozzanat, hogy a K_1 és a K_2 azonos forrásból, illetőleg egyik a másikról készült. Kérdés azonban, hogy az eredetiben is megismétlődött-e a versszak?

Mivel két másolatban dalszöveggént maradt fenn a vers (s a DMM.-beli cím: *É n e k a' Tavaszhoz* is énekelt voltára látszik mutatni), arra gondolhatunk, hogy a záró strófát a kotta utasítása szerint megújrázva énekeltek, s ezt próbálták jelezni az ismétléssel a kéziratok.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers sok antik motívuma is jelzi, hogy inkább irodalmi emlékek lecsapódása, mintsem valóságos élményeké. Oláh Gábor találóan mutatott rá: „A tavaszhoz minden sora klasszikus fényt sugároztat. A támadó tavaszt száz zephir köszönti csókkal.” (CsLat. 18–19. l.)

6. *Rózsaszínű*: eredeti jelentése szerint a szó jelentése itt: 'piros, rózsapiros'.
7. *kiomlott*: kibomlott, kinyílt.
9. *Driás*, *Dryas* (gör.): a fákat védő erdei nimfa a görög mitológiában.
12. *Innepedre* (táj., rég.): ünnepedre.
13. *Elézia* (gör.): észak-nyugatról fújó könnyű nyári szél a Földközi-tenger vidékén. A „tsendes létéziák”-at említik már Csokonai diákkori versei is; ld. 16: 51.

18. *Pándion' Leányai*: a görög regevilágban Pandion athéni király leányait Zeus madárrá változtatta: Proknét fecskévé, Philome-lát csalogánnyá. Pandion zengedező leányai tehát itt a madara-kat jelentik.
- 21—22. Venus kézíjjal röpködő fiáról, Ámorról van szó e sorokban.
23. *Dafnis*: a görög-római regevilágban Hermész és egy nimfa fia, szép szicíliai pásztorfiú, a múzsák kegyeltje, a bukolikus költé-szet megteremtője. A XVIII. század pásztoridilljeiben szélthén használt név.
24. *Lidia*, Lydia: Horatius kedvesének neve (v. ö. Oláh: CsLat. 24. l.), népszerű név a XVIII. század pásztoridilljében is. Bár magyar női névként is használatos volt, aligha kell mögötte va-lóságos hazai „múzsát” keresnünk.

Verselése

A korábbiakban már volt szó róla, hogy a trochaikus formát Kazinczy ösztönzése alapján kezdte használni Csokonai. Rámutattunk az itt hasz-nált versforma rokonaira is Csokonai költészetében.

Julow a vers sajátosságos „háromszoros” ritmusára mutatott rá: „A ro-kokó melódia-szomj magyarázza, hogy Csokonai kialakította a vers már fokozhatatlan zengzetességét megvalósító módszert, amelyet »háromszo-ros«-nak nevezhetnénk: azt a nemzeti ütemes-rímes formát, amely együt-tal időmértékes versként is szabatosan ritmizálható (*Egy rózsához, Ének a tavaszhoz, Miért ne innánk? Az emésztő tűz*).” (MIrT. III, 223. l.)

Dallama

Két énekgyűjtemény mint dalszöveget őrizte meg: a K_1 -ban a „123dik Nota”, a K_2 -ben pedig „Nota CXXXIIa” jelzéssel szerepel; a K_{1-2} utolsó strófájának ismétlődése is azt jelzi, hogy valamikor énekelték. Dallamát azonban ez idő szerint nem ismerjük.

165. [Oh unalom! vad unalom . . .]

Kézirata

Először Toldy említi Csokonai kiadatlan műveinek jegyzékén, elve-zettnek jelezve, a „Zsengék, Iskola idejéből” című fejezetben, 29. sor-szám alatt: „Oh unalom, vad unalom . . . Elv.” A versről Toldy bizo-nyára Puky Istvánnak Csokonai anyjához küldött leveléből szerzett tudo-mást, ahol Puky felsorolta barátjának nála meglevő műveit (ld. Puky/j. 3. v. ö. CsEml. 219. l.). Szövege csak 1936-ban került elő, Puky Istvánnak, Csokonai borsodi barátjának akkor Gesztelyben őrzött kéziratos kötetéből, amely a költőnek sok értékes, addig kiadatlan munkáját megőrizte (ld. ItK. 1936: 96. l.).

A Puky-féle másolaton (K₁) kívül még három kézirata ismeretes a versnek: OSzK. Oct. Hung. 1282: 35b (K₂); SpK. a. 90: 50. l. (K₃), illetőleg Szeged, Benkovics Inre-gyűjtemény (Stoll 642. sz.). (K₄).

A négy kézirat szövege — a helyesírási eltérésektől eltekintve — lényegében megegyezik egymással.

Hitelessége

Gulyás Toldy jegyzékének tekintélye alapján fogadta el Csokonai művének a verset. Hogy csakugyan ő a szerzője, arról Puky maga erősít meg Csokonai anyjához 1805. aug. 22-én Gesztelyből keletkezett, már említett levelében: „Tudtára adtam egyszermind azt-is [Kazinczynek], hogy vagynak nallam olyan darabjai-is [Csokonainak], mellyek talám nálla a' maga írásai közt-is fel nem találhatnak. — [...]”

Oh Unalom! Vad Unalom! 's a't.” (MTAK. K 4/34; v. ö. CsEml. 218. l.) A levélben összeállított lista tartalma pontosan megegyezik a Gulyás József által ismerttetett gesztelyi kéziratos kötet tartalmával: Puky tehát annak a kötetnek alapján tájékoztatta Csokonainét, amelyet Gulyás József 130 év múlva Gesztelyben fölfedezett. A gesztelyi kötetbe, amely ma ismeretlen helyen lappang, Puky másolta be a költő műveit az eredeti kéziratok alapján. Mint Gulyás írja: „A többi [ti. vers] valószínűleg mind Csokonai alkotása; Puky másolta őket a költő eredeti kézírásából, — erre mutat a *Milítat omnis amans* elején levő ez a pár sor: »Ezen következő versei Csokonainak a' maga tulajdon Jegyző könyvében veress betűkkel íratlak, a' mint az ajánló levelek bizonyíttják.«” (ItK. 1936: 86. l.) Puky másolatát, illetőleg Gulyás Józsefnek ennek alapján kiadott szövegét tehát hitelesnek kell tartanunk.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő ez a töredeknek ható vers; úgy látszik, a költő maga sem érezte befejezettnek, ezért nem gondolt kiadására.

Gulyás közlése nyomán került a kötetekbe: a FK., az ÖV.—ÖV.² és a MM. anyagába.

Keletkezése

A vers töredéknek tűnik. A belőle feltörő kiábrándultság (az *unalom* a régi nyelvben életuntagságot, undort jelentett) Csokonai depressziós korszakaira mutat, amelyekben például *A' búkkal küszködő, a Jaj, hogy szenvedek . . .* stb. verseit írta.

Toldy a kiadatlan művek jegyzékén a zsengék közé sorolta, s ennek alapján a FK. is a „Zsengék az iskolai évekből” című fejezetbe osztotta, nyilvánvalóan tévesen.

Ha nem személyes érzés, kiábrándultság szólalna is meg benne, érett verselésre — tiszta rímes jambusai — alapján akkor is későbbre kellene tennünk keletkezését, mint a zsengéknek 1789-cel lezáruló korszaka.

Vargha Balázs — Juhász Géza időrendje nyomán — az ÖV.²-ben az 1792-ben írt versek közé sorolta. Juhász időmeghatározásába bizonyára belejátszott az is, hogy Csokonai ekkoriban írta nagyobb számban rímes jambusait: anakreóni kísérleteit.

Kiábrándult hangulata alapján talán valamivel későbbre, 1793-ra tehetnénk keletkezését, amikor *Az én Életem*, s a *Tempefői* betétjéül szánt *[Ja] hogy szenvedek . . .* keletkezett.

Szövegekritika

Puky másolatában cím nélkül fordul elő s a Csokonai Józsefnének megküldött listán is csak kezdő sorával szerepel. A K₂-ben *Az Unalom* a vers címe, s ugyanúgy a K₃-ban s a K₄-ben is (v. ö. Bíró F.: *IrDolg.* 22: 8. l.); ez a cím föltehetőleg nem Csokonaitól, hanem a másolóktól ered, ezért megmaradunk a korábbi hagyománynál: kezdősorát¹ tesszük meg címmül.

A szövegek közül a Puky-féle másolat látszik leghitelesebbnek; a K₂ az írásjelek használatában is pontatlanabb, a K₃ nem használ központosítást, a 3. és a 6. sort viszont beljebb kezdi, s ez a tagolás Csokonaira vall. Kiadásunk alapja a K₁.

Szövegekritika

1. K₁: *Oh unalom! vad unalom!* A ritmus hosszú ú-t kíván; már az ÖV.—ÖV.² is így emendálta, s ennek megfelelően mi is.
K₂₋₃: Kp. n.
2. K₁: *óráimat* em. K₂: *fájllyalom*
3. K₁: *homályosítod* em.; K₂: *Hogy homályosítod* Nyilvánvaló másolási hiba: a másoló figyelmetlenségből kihagyta az *így* határozószót, amely pedig a ritmus alapján föltétlenül oda kíváncsozik.
4. K₁: *vig* em. K₂: *halynalánn*
5. K₂: *A Fel kelő napot találann*
6. K₁: *borítod* em.; K₂: Kp. n.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai válságos időszakában keletkezhetett ez az inkább csak töredéknek ható vers: amikor *Az én Életem* nagy lírai elégiája is.

1. *Unalom*: a régi nyelvben 'életuntság', 'undor' a szó jelentése.

Verselése

¹Rímes négyes és negyedfeles jambusi sorokból áll, amilyenekkel 1792 körül kísérletezett Csokonai. Rímképlete:

8a / 8a / 7b / 8c / 8c / 7b

166. Miért ne innánk?

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk, noha Csokonai kétszer is említi kéziratleltárain; a Kcsj.-n a N^o 2^o „Aranyos Csomó”-ban a 16.; „*Miért ne innánk?*”; ugyanitt a N^o 6^o „Mások írása” elnevezésű köteggben a 34. sorszámú kezdősorával fordul elő: „*Igyunk Barátim a' komor &c.*” Az elveszett ED.-ba le is tisztázta (ld. ED, 17.). Volt egy kézirata Csokonai kollégiumi barátjának, Győri Józsefnek birtokában is (ld. JGy/j. 29.). Mint dallammal elterjedt népszerű bordszöveg, számos másolata maradt fenn; ezek többsége a DMM., illetőleg az OD. szövegével egyezik: a legtöbb eltérő változat az éneklés által továbbadott szöveg természetes romlásával magyarázható.

Egy másolat érdemel figyelmet, amely úgy látszik, az ősfogalmazvány szövegét őrzi. A DebrK. R. 788. 15. sz. kötetében (12ab + 5ab) található változat (K₁) eredetibbnek tetszik a DMM. szövegénél. Föltehetőleg Toldy is erre a másolatra utalt a vers jegyzeteiben: „Az első dolgozatban, 2. vsz., mádi bor helyett c s a t á r i volt említve, Biharnak legkedveltebb bora.” (939. h.) Hogy milyen alapon tartotta „első dolgozat”-nak [= első kidolgozásnak] e változatot Toldy, nem jelezte. Hogy valóban ez a másolat őrzi a borsdal összszövegét, azt bizonyítják a verset tartalmazó debreceni másolatgyűjtemény többi Csokonai-versei: kivétel nélkül 1791–1793 körül írt fiatalkori költemények ezek, s a később nyomtatásban megjelent szövegeknél eredetibb szövegváltozatokat mutatnak. (V. ö. Cs/ÖM. I, 177–178. l.)

A DMM. szövegétől némileg eltérő, kisebb-nagyobb szövegromlást mutató változatok: OSzK. Oct. Hung. 926: 176 (K₂); OSzK. Oct. Hung. 1137: 32b–33a (K₃); OSzK. Oct. Hung. 543: 120b (K₄); SpK. 1707: 186. l. (K₅); SpK. 1772: 203–204. l. (K₆); MTAK. RUI-8r. 129: 20ab (K₇); Dérim. 210: 5ab (K₈).

A DMM. szövegével lényegében megegyező másolatok: OSzK. Oct. Hung. 80: 50b; DebrK. R. 809: 32b–33a. és R. 1071: 152b–153a; DPD. 145–146. l.; Nagy Ferenc-ék. Prága. EKvt. Kubelik (Széll)-gyűjt. XXII. C 10. § 24: 106–107. l.

Megvan egy másolata a hódmezővásárhelyi Kiss Pál-ék.-ben (103–104. l.; K₉), valamint a Nyáry Bálint-ék.-ben Kiskunhalason (Thorma János Múzeum Adattára 3667. sz. 46–47. l.) (K₁₀).

Némileg romlott szövegű változata (a 2. és a 3. vsz. fölcserélve) található a Vári Szabó-ék.-ben (Prága, EKvt. Kubelik [Széll]-gyűjt. XXII. C 41. § 23: 65–66. l.) (K₁₁).

További, közel egykorú másolatai: OSzK. Oct. Hung. 1469: 16b–17a (K₁₂); MTAK. 190. Dalgyűjt. 68. dal. (K₁₃); Komáromi J.-gyűjt. Szeged. Tanárképző Főiskola. Magyar filológiai szeminárium. B 819/IV. P. 6. (K₁₄) Lemásolta Vajda Julianna (Lilla) is másolatgyűjteményébe (MTAK. Mf. A. 6549/IV. 21. Nota) (K₁₅), s megvolt a jelenleg lappangó Simonyi János-ék.-ben is (ld. Stoll 722/A). Őrzi a Márkus István-ék. is: OSzK. Ms. Mus. 1300: 118–119. l., továbbá a „Nótás Könyv”, DebrEK. Ms. 167: 154. l.

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől szerepelt: az EK.-on a XVII.: „Miért ne innánk? Dal. *Nota*. 24”. A Mfj.-en az „Ódák” között fordul elő, (2: 16), s valóban ott van az ÓD. tervezetében (1/19).

A DMM.-ban adta közre először a költő: [11.] 31–32. l. Újra kiadta az Ódák-ban: Első könyv, XIX. vers (45–46. l.), némi eltéréssel.

A későbbi kiadásoknak e szövegközlések voltak alapjai (a DMM. és az ÓD. szövege között a helyesírási eltérésen kívül van egy tartalmi eltérés is, a 23. sorban).

A vers népszerűségét mutatja, hogy 1826-ban megjelent nyomtatásban a *Régibb és újabb dalok* sárospataki gyűjteményében (ld. Cs/ÖM. I, 291. l.), majd ennek 1834-i új kiadásában (ld. i. h. 292. l.). 1828-ban — ugyancsak a szerző nevének feltüntetése nélkül — kiadták a Trattner-féle közkedvelt Közhasznú és Mulattató Kalendáriumban (ld. Cs/ÖM. I, 291. l.).

Toldy az Ódák versei között, annak szövege szerint közölte (390. h.); a HG. a DMM. tartalmának megfelelő helyen (I, 58. l.), de lapalji jegyzetben utalt az ÓD.-beli eltérésre: „Kiadta, a végén eltéréssel, az Ódák közt is (I. 25. sz.)”. A FK. az ÓD. szövegét nyomta újra. Juhász Géza szintén az ÓD.-ra hivatkozott (EPM. 26. l.), de mégis a DMM. szövegét közölte. Vargha Balázs is a DMM. szövegét adta közre az ÖV. — ÖV.²-ben s a MM.-ban.

Keletkezése

Az EK. „Dal”-nak jelzi: énekelhető bordalnak készült tehát, amint ugyane címjegyzék „*Nota*” jelzése is mutatja. Dallamát ismerjük is.

Bordalok írására maga a kollégiumi társasélet kínálta az alkalmat. Szükségtelen itt foglalkoznunk azzal a merőben hamis képpel, amely Csokonai állítólagos iszákosságáról az utókor tudatában kialakult: a kortársak nyilatkozatai alapján meggyőzően cáfolta Görömbéi András is (*A bordal Csokonai lírájában*. Alf. 1973/11: 125 kk.). Nem kellett akkor különösebben borisszának lenni, hogy valaki a Kollégiumban vidám borívó társaságha kerüljön: a borfogyasztás megengedett, sőt — a fertőzéseket terjesztő vízzel szemben — ajánlott dolog volt a Kollégiumban. Mint Nagy is rámutatott: „Így érthető meg, hogy abban az iskolában, ahol a hívságos kávéivást még a XVIII. század végén is egy legáció elvonásával büntetik, a bor élvezésére senki szorosabb zablát annyira nem vet, hogy egyenesen tanárkari határozatból jut a tanulóknak fejenként és hetenként 2–3 meszelynyi [kb. 6–9 dl] bor.” (DebrKoll. 77. l.) (Az említett tanárkari határozat 1793-ban kelt.) A két-három meszely bor nem volt sok, viszont a magántanítványok után is megillette az idősebb tanulókat némi borbeli járandóság. A mindennapi természetes borfogyasztás mellett különleges alkalmat adtak a borozásra az iskolai lakomák (convívium, synposion), amelyeket egy-egy születésnap, névnap, első templomi szolgálat stb. alkalmával tartottak a collatio tagjai (v. ö. Nagy i. h.). E lakomákat ugyan 1753-ban véglegesen kitiltották a kollégiumból, de — amint például Csokonainak Lengyel József szénior névnapjára írt *Köszöntő-je* is mutatja — alkalmanként tovább élt e hagyomány. Szinte természetes, hogy ilyen alkalmakkor a kollégium híres tréfa-

mesterét s verscsinálóját valósággal ösztönözték arra, hogy mulatozásaikhoz bordalt írjon. Domby is említi Bachusnak verssel való tréfás elbúcsúztatását: „egykor a' borról lemondván, egy igen elmes pompával és versel [!] Bachust elbúcsúztatta, és Tanítványival eltemette [...] Ez szint' olyan elmes tréfa volt, mint az: hogy mikor azután ismét bort ivott volna, és ezért ötet küörták [= húrták 'szídták', 'korholták'] volna, magát azzal mentette: hogy a' Lelke azután is haza járt” (14. l.).

Természetesnek látszik, hogy a kollégiumi borozásokra írt első bordalkísérleteihez iskolai antik olvasmányjaiban keresett mintát, ahogy majd nem sokkal később Kazinczy és Földi példája és biztatása nyomán Anakreont s az eredetiben is megismert olaszokat és németeket követte egyéni módon.

A vers magja voltaképpen Horatius egyik szállóigészerű ismert sora, amelyre a DMM. jegyzetében Csokonai is hivatkozik: *Carm. Lib. 1. Od. 37.* Gulyásnak tehát nincs egészen igaza, mikor a vers magát alkotó Horatius-sor leőhelyét megadva arra hivatkozik, hogy Csokonai „Verseiben vannak olyan idézetek, amelyekben a szerzőt megnevezi, de a helyet nem. Pl. a *Nunc est bibendum*” (Cs-tan. 27. l.). Ez csak annyiban helytálló, hogy az ÓD.-ban közölt szövegből elmaradt a Csokonaitól származó forrásjelzés: a DMM.-ban azonban lapalji jegyzetként megvolt!

Gulyás ugyanott Tibullus-párhuzamra is utalt: „V. ö. *Tib. I. l. Hic ego dux etc.*”

Pásztor — nem minden alap nélkül — Catullus hatását vélte a versben fölismerni (14., 17–18. l.). (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

Kazinczynak 1829-ben Guzmics Izidorhoz írt leveléből úgy tűnik, hogy ő olaszból készített fordításnak vélte e bordalt: „Szent Miklóssynak igaza van; én egyhiten vagyok vele, és a mit a darab [a *Szelemedal a csikóbőrös kulacs*hoz] magasztalására mond, azt én azzal toldom ki, hogy itt még a dalon végig vitt idea is sajátja Csokonaynak, nem úgy mint az említett pórdalban [ti. a *Parasztal*-ban] és az Evan-Evoeban, melyek német dalok után készültek, vagy az *Igyunk, barátim, a komor* — mely az *amici, amici e in tavola* — olasz dal után.” (KazLev. XXI, 55. l.) Kazinczy azonban itt téved: Maffeinek az *Amici, amici, e in tavola* ... kezdetű versét Csokonai *Asztali Dal* címmel fordította magyarrá, s nem is tagadta, hogy a vers fordítás; a DMM.-ban így jelent meg: „(*Olaszból Márk gróf Maffei után.*)” ([l.] 14–16. l.)

A *Miért ne innunk?* nem fordítás: Csokonainak horatiusi ihletésű eredeti versét kell látnunk benne.

Az inkább valószínűnek látszik, hogy Kazinczy ösztönzése is közrejátszott e bordal megszületésében: nemcsak azáltal, hogy Kis Jánosnak írt nevezetes levele szerint többek között arra is biztatta debreceni tanítványát, hogy „dallja [...] a bort” (KazLev. II, 297. l.), hanem egy kivételesen jól sikerült bordala által is, amely *Bódog boldogkodás* címmel jelent meg a kassai Magyar Múzeumban [1, 78–79. l.], majd némileg átdolgozott változatban a *Heliconi Virágok*-ban is (64–65. l.). (Minderről részletesebben a tárgyi magyarázatokban szólunk.)

Keletkezésének időpontjáról Toldy azt írta, hogy „1794 előtti” (939. l.). A HG. ennek ellenére az 1795-ben keletkezett versek közé sorolta (III, 494. l.), bizonyára Ferenczi nyomán, aki azok között a Sárospatakon írt versek között említette, amelyekben „addig nem tapasztalható eleven be-

nyomások észlelhetők" (65. l.). Ferenczi itt bizonyára a hegyaljai borok ihlető hatására, a versben kétszer is előforduló „mádi”-ra gondolt, de az ósváltozat még nem hegyaljai, hanem bihari bortermő helyet emleget. Ferenczi nyomán mondhatta Harsányi is: „A Patakon írt 17 vers egy része leíró költemény; egy része bordal, melyek közül a *Miért ne innánk* c. egyike a leghíresebb magyar bordaloknak.” (CsSpatak. 10. l.) Szintén Ferenczi nyomán sorolta a „Patakon írt 17 vers közé” Hegyaljai Kiss Géza is (*Csokonai jogász éve Sárospatakon: A Pesti Hírlap Vásárnapja*. 1931. jún. 7. 30. l.).

Elek verstani következtetések alapján jutott arra az eredményre, hogy a bordal 1794-ben vagy annál még előbb keletkezett: „Diétai Magyar Muzsájában (1796 november–december) 12 nyugateurópai verset találunk, ami azt jelentené, hogy 1792-től 96 őszéig írt 57, közlésre leginkább méltó verséből 12 volt a inértékes. Ám e 12 vers közül is 9 »Az 1741-i Diéta« című alkalmi munkájának egy-egy részlete, egy pedig az »Útra-való a Muzsához« című vers, mely a lap megszűnését jelenti be az olvasóknak, s így ezek 1796 végén íródtak. Csak két költemény maradt fenn tehát, amelyeknek keletkezési időpontja világot vethetne a kérdésre: a »Miért ne innánk« és »Ének a tavaszhoz« címűek. Ezek közül bizonyára az előbbi régiebb, erre vall még kissé csiszolatlan technikája az utóbbinak már egészen kifejezett, rokokó bájjával szemben; valamint szövege is: a mádi bor, Horátius, Bakhus emlegetése, a latin felkiáltások, a »Vigadj öcsém«, a »más hadd gyötörje a fejét« részletek, a barátokra való gyakori hivatkozás amellett szólnak, hogy e verset Csokonai még Debrecenben írta, sőt lehet, hogy éppen tanítványait buzdította vele a vig életre. (»A Bakhus úr pincéibe *Magam leszek vezértek*«) s így ez épp egyike a kollégiumi tanács által kárhóztatott obskurus verseinek. (Holott valójában az első igazi és értékes magyar bordal.) Ha ezen okoskodás helytálló, úgy a vers keletkezését az 1794. évre tehetjük — de íródhatott még előbb is.» (47. l.)

Juhász Géza valóban korábbra is tette keletkezését: 1792-ből származtatta (ld. EPM 312. l.); kéziratos hagyatéka szerint részben tárgyi motívumok alapján (Csokonai a *Futtaba készült versetskék* tanúsága szerint 1792 decemberében járt a Hegyközben, a vers összövegében is említett Csátáron), részben — Elekhez hasonlóan — verstani következtetések alapján.

Juhász Géza kronologizálását fogadta el az ÖV.—ÖV.²-ben Vargha Balázs is, aki már korábban azon költemények közé sorolta a bordalt, amelyek „fejlettebbek az eredeti Zöld codexbeli verseknél, de alatta maradnak a toldalékoknak. Ilyenek a Diétai Magyar Muzsa versei közül: [...] *Miért ne innánk?*” (ItK. 1953: 118. l.).

Az ÖV.—ÖV.²-ben a vers közvetlenül az 1792 decemberében, Hegyközkovácsiban írt *Futtaba készült versetskék* után következik, ahol a *Kovácsi út* című epigrammában az első változatbeli *Csatár* község neve is előfordul:

Merre diófa-határ láttatik, arra Csatár.

A „Tsatári” borok említéséből azonban még egyáltalában nem következik az, hogy 1792 karácsonyán végzett hegyközi legációja alkalmával írta e versét a költő: az érmelléki borok általánosan ismertek voltak Debrecenben. Hozzá kell ehhez vennünk, hogy Csatár nevezetes hely lehetett a diákság körében is: beletartozott a kápsáló (adománygyűjtő) diákok

körzetébe; Nagynál erre vonatkozóan ezt olvashatjuk: „Ama 37 szőlő-termő vidék közt, mely a debreceni kápsáló diákok körzetébe tartozott, legbőségebben jövedelmezett az *Érmellék* és a *Szilágyság*.” (DebrKoll. 17. l.) A csatári borok jó hírét emlegeti egy Bihar megyei hírlapi tudósítás is 1793-ban: „A' Mezőségi Magyarok bort isznak, 's egésségesek is; — n á l l u n k pedig, és körülöttünk, a' ser-ital jött mostanság mód nélkül szokásba. Ez, annyival különösebb dolog, hogy boraink' jóságát minden megvallyá; bővségét pedig bizonyítják a'többek között a' *Csatári* pintzék is, melyek tele vagynak igen speciális borokkal. —” (MHírm. 1793. I. [jún. 14.] 850. l.)

Éppígy nem kell a *mádi*-t említő végleges szöveg alapján arra gondolnunk, hogy a Hegyalján, Sárospatakon dolgozta át versét Csokonai. Szerintünk az átdolgozás közvetlenül a DMM.-ban való kiadás előtt történni lehetett, amikor észrevette, hogy Pozsonyban a csatári borok emlegetése nem találhat olyan visszhangra, mint otthon Debrecenben, s ugyanitt érezhette indokát annak is, hogy a vers eredeti klérusfricskázó célzásain tompítsa.

A fentiek alapján leghelyesebb volna a versnek két szövegváltozatát két önálló versként tárgyalnunk. Az első változat 1792-nél valamivel későbbi lehet: 1793-ban keletkezhettek (időmértékes formája is emellett szól), a végleges szöveg pedig 1796-ban. Kiadásunk alapja a DMM.

Szövegvizsgálat

A vers címe Csokonai címjegyzékein, a DMM.-ban és az ÓD.-ban egységesen szerepel; a másolatok közül csupán a K₆-ban fordul elő az eredeti cím, a többiekben — az énekelt verseknek megfelelően — ilyen jelzéseket találunk: 76-dik *Nóta* (K₂); *Ná* [= *Nota*] (K₄); 137. *Dall* (K₅); *Bor-dal* (K₆); *Nota* 58 (K₇); *Más* (K₈) stb.

A K₁ szövegét — mint az ősfogalmazványt tükröző másolatot — fő változatként egész terjedelmében közöljük:

Miért ne Innánk

Igyünk Barátim! a' komor

Bú lángja nem tsatázik

Ha mádi borral a' Gyomor

A' kis pokol meg ázik

⁵ *Igyál ne! e' Szőlő gerezd*

Levével öblödet ferezd

Vigadj ötsém; ma hólnap

Sájkába dughat a' Pap

K i g o n d o l a' továbbira

¹⁰ *Világodat hogy éled?*

Tekints tsak e' T s a t á r i r a

Szíved tudom meg éled

Más hadd gyötörje a' fejét

Töltsen bolond esztendejét

¹⁵ *Éllyünk rörid Napjúnkal*

Múlatra vig Igyúnkal!

A' *Bachus' Ur Pintzélijé* [= *Pintzélijében*]
Magam lészek Vezértek
Nunc est bibendū [= *bibendum*]! *enyibe*
Horáttal e g y ű t t' értek
Igyünk! eb a' ki nem barát!
Legyen veres kámsás barát
Már most no poculatim
Igyünk vidor Barátim

A többi kézirat fontosabb eltérései a DMM.-hoz képest:

2. K₅: *ha nem tsatázik*
3. DMM.: *a' gyomor*
 K₁₀: *a torok*
7. DMM.: *Vigadj ötsem!*
 K₅, K₇, K₈: *Igyál Pajtás K₁₁: Igyál ötsém*
8. DMM.: *Zsákjába dughat*
 K₅: *Zsákjába teszen*
 K₇, K₁₁: *Zsákjába gyughat*
10. DMM.: *'S világotat*
 K₃, K₈: *Világotat*
11. DMM.: *Tekints tsak e' jó módira*
 K₇: *Tekints e jó Mádi borra*
12. DMM.: *meg éled*
 K₆: *feléled*
15. DMM.: *Eljünk rövid napunkkal*
 K₂: *Ellyünk vigan borunkkal*
 K₇: *Igyál pajtás ma holnap*
 K₈: *Ro/ Igyünk mi víg igyunkkal*
 K₁₁: *Ellyünk vidor napunkkal*
16. DMM.: *Múlra víg igyunkkal.*
 K₂: *Vigadra víg igyunkkal*
 K₈: *Múltrán mi magunkal*
 K₇: *Zsákjába gyughat a Pap*
21. DMM.: *Igyünk*
 K₄: *Igyál*
22. DMM.: *Tegyünk*
 K₄: *Tegyen*
23. DMM.: *'S már most no, poculatim*
 K₃: *Most rajta poculatim*
 K₄: *Mi is tehát Pajlásim*
 K₇: *Most tehát Pajlásaim*
 K₈: *Nohát most poculatim*
 K₉: *Nosza vidor barátim*
24. DMM.: *Igyünk vidor*
 K₃, K₄₋₇: *Igyünk vigan*
 K₄: *Igyünk kedves*
 K₉: *Igyünk most poculatim.*

Ezek az énekelt szöveg természetes romlásai: a kevésbé ismert szavakat (*poculatim*, *vidor*) más szavakkal helyettesítették a másolók, illetőleg az éneklők. Ugyancsak az éneklés magyarázza a versszakelhagyásokat,

versszakkeveredéseket is, amelyekre a K_4 , K_5 és a K_7 , K_{11} nyújt példát: a K_4 csak két versszakból áll; az eredeti 2. vsz. hiányzik belőle; a K_5 csak az 1. versszakot tartalmazza; a K_7 -ben a 2. vsz. is ugyanazzal a két sorral zárul, mint az 1. vsz.

A versnek az *Ódák* kötetében megjelent szövege lényegében csak helyesírásban tér el a DMM.-beli szövegtől, kivéve a 23. sort. Mivel az *Ódák* korrigálását már nem Csokonai végezte, azért vettük főszövegül a DMM. szövegét. Az ÓD. eltéréseit az alábbiakban közöljük:

3. *Mádi*
4. *A' kis pokol, megázik.*
5. *szőlőgerezd'*
7. *maholnap*
11. *Mádira*
12. *megéled.*
14. *Töltvén*
16. *Igyunkkal.*
17. *Ur'*
18. *vezértek.*
19. *Nunc est bibendum!* [Dólt szedéssel.]
21. *Igyunk!* [. . .] *barát,*
22. *maskarát.*
23. DMM.: *'S már most no, poculatim*
Most rajta! poculatim
24. *Igyunk,*

Az ÓD.-ból elmaradt a DMM.-nak a 20. sorhoz fűzött lapalji jegyzete.

Az ÓD. 23. sorában esetleg még maga Csokonai módosította az eredeti szöveget.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint említettük: Horatius ismert versének szállóigeszerű sora volt a diákos bordal magja. Oláh Gábor Horatius más költeményeivel is kereste összefüggését: „Sok találkozást mutat Horatiussal *Miért ne innánk?* című bordala. A római költő ismert életelvét hangoztatja: *igyunk!* ki tudja, élünk-e holnap? *!Mi gondod a továbbira, s világodat hogy éled?*» Horatius I. 11. ódájában:

Tu ne quæsieris, scire nefas, quem mihi, quem tibi
 Finem Di dederint . . .

Használd fel a futó időt s

Tekints csak e jó mádira . . . [Idézi a vers 11–16. sorát.]

Horatiusnál (I. 11.):

Sapias, vina liques . .

Fugerit invida aetas: carpe diem.

Egyik versszakában pedig egyenesen utal Horatiusra:

A Bacchus úr pincéiben . . . [Idézi a 17–20. sort.]

Lásd: Horatius I. 37. kezdő sorait:

Nunc est bibendum, nunc pede libero
Pulsanda tellus . . .”

(CsLat. 22–23. l.).

Csipak ezzel szemben úgy látta, hogy Horatiusnak egyetlen versével sem hozható szorosabb kapcsolatba: „Az eszmei hatást tekintve, a jelen pillanat élvezése, a horatiusi filozófia egy sarkalatos pontja gyönyörűen jut kifejezésre a »Miért ne innánk?« bordalában . . . [Idézi a vers 9–16. sorát.]

De azért Horatiusnak egy hasonló tárgyú költeményével sem lehet párhuzamba állítani. Pedig a latin költő lebeg Csokonai előtt, a következő strófában citálja is:

Nunc est bibendum . . .” (35. l.).

Pásztor Catullus verseivel vetette egybe: „Az idő okos felhasználását, a fiatal kor el nem vesztését, hanem a szeretkezveélést ajánlja tréfásan Catullus Lesbijának [. . .]

Cat. V. 1–6.

Vivamus mea Lesbia, atque amemus
Rumoresque senum severiorum
Omnes unius aestimemus assis
Soles occidere et redire possunt.
Nobis, quum [!] semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.

Ezt a gondolatot Csokonai sokféleképp adja vissza [. . .]

Ide vetem még azt a pár sort Csokonai bordalából, mely ugyanezt az eszmét, kissé vastagabb tréfával hirdeti a mulató ifjaknak: [. . .]

Igyál öcsém, maholnap,
Zsákjába dughat a pap.”

(13–14. l.)

Ugyanott Catullus egy másik versével is egybevetette Csokonai bordalát: „Csokonai, költeményeinek jelentékeny részében, mint a társas bordal mestere, a borozó szerelmet tárgyalja; Catullusnál azonban e nemű humoros verset csak egyet találunk; azonban ez egyben is találkozik felfogás tekintetében a két költő:

Cat. XXVII. 1–2.

Minister vetuli, puer, Falerni
Inger mi calices amariores.

[Idézi Csokonai versének 1–4. sorát.]” (17–18. l.)

A verset ihlető antik motívumok mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a latin nyelvű diákköltészetet sem, amely a külföldi főiskolákat látogató diákok révén dallammal együtt került haza.

E vágáns költészet egyik darabja lehet az a latin nyelvű bordal is, amely a Dérim. 210. sz. kötetében közvetlenül Csokonai bordala után található, s így kezdődik:

„Más.

De die in diem vinum est bibendum
Jam taliter qualiter taliter qualiter
usque ad ebriendum . . .

(I. h. 7b)

Az esetleges antik minták és források mellett azonban — mint volt róla szó — számolnunk kell hazai szerzőkkel is, elsősorban Kazinczyval, aki 1793-i nevezetes levele szerint a bordalokat is tanítványa figyelmébe ajánlotta. Kazinczy *Bódog bolondoskodás-át* a kassai Magyar Museum-ban olvashatta Csokonai (majd a *Heliconi Virágok*-ban is). Mutatóba első versszakát idézzük:

Bódog bolondoskodás.

Alsó-Regmetzen, Júniusnak 3od. 1788.

Fut az idő, 's nem sokára
Leg-szebb korom majd elmúl;
Közelget, érzem, határa,
'S haján barna szála hull:
De borral sebess szárnyának
Lép-vesszőket vethetek,
Hé, bort hamar! — Múlásának
Így bízvást nevethetek.

(MMus. 1788—89: 78—79.1.)

De szemléletével, világmegvető hetyke hangjával még közvetlenebbül ösztönözhetette az a bordal, amelyet Lessingből fordított Kazinczy, s a német eredetivel együtt közölte az Orpheusban a következőképpen:

Hólnap.

Ob ich morgen leben werde
Weiß ich nicht gewiß:
Aber wenn ich morgen lebe,
Daß ich morgen trinken werde
Weiß ich ganz gewiß.

LESSING.

Még hólnap élek é? nem é?
Azt nem tudom:
De, ha hólnapra virradok,
Hogy hólnap kantsót forgatok,
Bezegg tudom!

KAZINCZY. (Orph. I, 136. 1.)

Ezenkívül Mátyási alább idézendő „Köznépi dall”-ja is ösztönzője lehetett a bordalnak visszatérő „*eb a' ki nem Barát!*” fordulataival.

Kazinczy Csokonai legsikerültebb versei közé sorolta, ezért adta ki a Muzáron IV. kötetében [1829], de ezt is saját ízlése szerint átírva, *Ivó-dal* címmel (69–70. l.), a következő változtatásokkal:

8. *Zsákjába duggat a' Pap.*
11. *Tekints csak itt e' Mádira,*
13. *Más Hadd gyötörje bús fejét*
21–24. *Igyunk! eb a' ki nem barát!*
Üritse minden poharát!
Most rajta, poculatim
Igyunk, igyunk, barátim!

Babits Mihály szintén Csokonai egyik reprezentatív versének tartotta, az Insel Verlag *Anthologia Hungarica*-ját bírálva hiányolta a bordalt a kötetből (ld. Nyugat, 1923. I. 395. l.).

Szuromi Lajos „könnyed melankóliá”-t érzett a vers soraiban (ld.: ItK. 1964: 293. l.); Görömbei Andor „az első igazi Csokonai bordal”-t látta benne, s ezt írta róla: „Horatius ihletése érzik e vers indításán (barátokhoz fordulás, v. ö.: Hor. I. 37.), de ez már szuverén Csokonai-darab. A bprozásra biztató dal a »komor bú lángja« ellen keresi a mádi horban a menedéket, a »rövid napunk« emlegetése pedig a halál ellen is kiterjeszti a mondanivalót. A költemény magával ragadó, lelkesen invitáló, a Horatiushénál sokkal elevenebb. A kollégiumi diákközösséghez fordulása nyilvánvaló: a megszólítás mellett erre utal Bacchus emlegetése, s méginkább a »Nunc est bibendum! ennyibe / Horaccal egyetértek«-szerű fordulatok, valamint a népies közvetlenség.” (130. l.)

Szegedy-Maszáik észrevette a látszólagos mámorba feledkezés alatt a mélyebb tartalmat, a gondolati elemet (ld. IrFelv. 936., 946. l.).

2. *tsatúzik* (nép. rég.): verdes, csapdos.

3. *mádi bor*: a híres hegyuljai bortermő község, Mád nevéből.

5. *ne* (nép.): nesze!

6. *öblödet*: gyomrodat.

8. *Zsákjába dughat a' pap*. A kifejezésnek Benkó Barnabás egész tanulmányt szentelt (*Magyarázat Csokonai egyik bordalához*: It. 1938: 121–124. l.). Fejtegetésében ezt írja: „Különösképen hangzik, hogy a *pap* az *embert zsákba* dughatja. A *pap* és a *zsák* fogalom összekötése manapság csak a *papzsák* kifejezésben él s ez utóbbit a telhetetlenség jelképének tekintik. E szólás eredete a papi dézsmaszedők és a kolduló barátok túlságos buzgóságára utal [. . .] De hogy kerülhet az ember a barát vagy a pap zsákjába? Elevenen vagy holtan? Csokonai sorai azt sejtetik, hogy holtan.” (I. h. 122. l.) Mivel pedig Magyarországon a koporsóban való temetés volt általános, a szerző II. József egyik 1782-i rendeletére hivatkozik, amely egészségügyi és takarékoskodási okokból a zsákban való temetést rendelte el. (I. h. 123. l.) Ez a rendelet azonban, amint Benkó is elismeri, Magyarországon nem lépett soha életbe. Szükségtelen is összefüggést keresnünk II. József rendeletével, hiszen Benkó is hivatkozik a Dugonics példabeszédekben is előforduló szólásra: *A barátok zsákjába jutott*: 'vége', 'vége van'. Tévesen azonban ezt a szólást is II. József rendeletéből magyarázza: „Igen valószínű az is, hogy a

Dugonics-gyűjteményben megőrzött közmondás [...] a királyi parancs hatása alatt keletkezett, vagy —, ha még általában a »telhetetlen« vagy »feneketlen papzsák« kifejezésből már régebben származott is — utóbb, II. József korában, az ő temetési rendeletével kapcsolatban, új értelmet és életet nyert. Hisszük, hogy a felháborodást keltő fejedelmi parancs hírének, mégha nálunk nem is temettek el zsákba dugott holttestet, volt ekkora eleven ereje.“ (I. h. 124. l.)

Benkó magyarázatát Gulyás József is elfogadta Csokonai verseinek egyik antológiájában (*Virágfüzér Csokonai Vitéz Mihály költeményeiből*. Debrecen 1939.). Kardos Albert jogosan kifogásolta e magyarázatot: „Szerintünk Csokonai a nép nyelvéből vette ezt a halálra vonatkozó szólást, mely II. József császár előtt és József császár nélkül is rég ott foroghatott a nép ajkán.” (It. 1940: 175. l.) Nekünk is ez a véleményünk.

O. Nagy Gábor is adatolta *A barátok zsákjába jutott* szólást, régiesnek minősítve, a következő jelentéssel: 'annak már vége, azt már nem látjuk többé'. (MSzól. 71. l.)

16. Juhász Géza némi túlzással a vers e sorát Csokonai „nyelvi vakmerőség”-ei közt említi (ItK. 1966: 402. l.); a költő nem tett mást, mint-hogy egy ragos ígealakot főnévként használt. (Hasonló hozzá a főnévként is használt *éljen* esete nyelvünkben.)

19. *Nunc est bibendum!* (lat.): most kell inni, most van itt az ideje! (Csokonai hivatkozik a kifejezés horatiusi eredetére.)

20. *Horátz*: Horatius nevének németes alakja.

21. *eb a' ki nem barát!* (szól.): tréfás szitkozódás arra, aki nem iszik együtt barátaival. Egy korabeli bordalban, amelyet Nagy Iván 1793 előtt összeírt kéziratos kötete őrzött meg, szintén előfordul ez a kifejezés; a vers címe: „Árpád borral való köszöntése”, s mindjárt első sora így kezdődik:

Eb, a' ki nem Barát — Köz békesség közöttünk

(ld. OSzK. Oct. Hung. 1931. I, 101b)

Ha valóban 1793 előtti, akkor még Csokonai versének megformálására is hatással lehetett, ahogy a Mátyási József 1823-ból jegyzett — de úgy lehet, korábbi — „Köznépi dall”-ja is, amelyben ezt találjuk:

Mind eb a' ki nem Barát!

Eb a' ki kutya Barát!

Magyar Gazda kenyereinek érdemli tsak a' haját —

Mert eb a' ki nem Barát.

(Mátyási J., Köznépi dall. *A nótája kedvéért* (1823).”

(Idézi Mészöly Gedeon: NÉNy. 1931: 248. l.)

Mindkét dal forrása azonban Dugonics *Ételká*-ja lehet, ahol így fordul elő a szólás: „Maga-is Árpád, mintha példát akarna adni a' többieknek, hírtelen fel-kapta borral tele kupáját, és, mindnyájoknak le-csendesültekben, így köszönte-el: Eb, a'-ki nem Barát.” (*Ételka*.¹ 10. l.)

21—22. *Az Istenek osztozásá-nak* 250—251. sorában ugyanez a rím fordul elő, csak hogy ott a barát nem 'amicus', hanem 'frater, monachus' jelentésben áll:

*'S Minthogy különben is Barát,
Ötözzön kámsás Mas kar át*

23. *poculatum* (lat.): poharanként, poharazva.

24. *vidor*: eredetileg tájszó volt: a DebrGr.-ban, 1795-ben már előfordul: „vig, vidor, vidult”. (274. l.) (V. ö.: NyŰSz). A legtöbb másoló számára azonban ismeretlen lehetett, ezért helyettesítették más szóval.

A K₁ 22. sorában előforduló *veres kámsás barát*: templárius, a templomos lovagrend tagja; a rend tagjai szüzességre, szegénységre és engedelmes-ségre tettek fogadalmat. Talán tréfás célzás van itt arra a régi magyar szólásra is: *Úgy él, mint a fehér barát* [= dominikánus] = 'duskál a finom enni- és innivalóban' (v. ö. MSzól. 72. l.).

Verselésé

Négyes és negyedfeles rímes jambusokban íródott: a jambikus ütemezésen azonban, különösen a 2. versszakban, átüt a magyaros ritmus is.

Élek a négy keresztrímű s két-két páros rímű sor alapján versformáját „rövid Himfy-strófának” nevezte (7. l.), s így jellemezte: „A »Miért ne innánk« című bordal (1795) strófaszerkezete szintén egyezik a rövid Himfy-versével, de jambusos ritmikája miatt nyugodt szívvel nem sorozható a fenti csoportba [ti. a rövid Himfy-versek csoportjába], bár sorai-ban a magyar ritmus emléke is kísért, sőt a második versszak első fele há-tározottan ütemes...” (94. l.) Rímképlete: ababcedd.

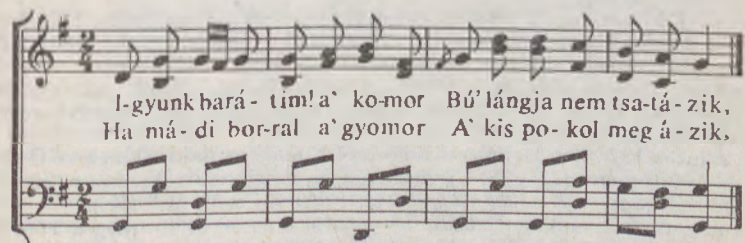
Julow a vers ritmikai-formai változatosságát a rokokó ízlésből magya-rázta (ld. MlT. III, 223. l.).

Dallama

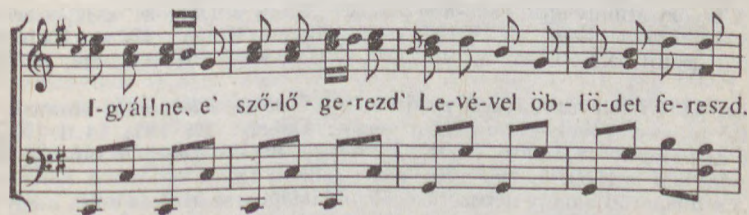
Dallamát Tóth István írta meg: N° 92. (52. l.). Zongorára és gitarra alkalmazva megtalálható Pfeifer Ferencnél (11—12. l.). Pfeifer 1818-i feldolgozása után 1824-ben Spoh János adta közre *Magyar énekek klavir kíséreléssel* című munkájában. Arany is lekottázta, szövegét emlékezetből írva hozzá (ld. Kodály—Gyulai: 11. 4.; 151. l.). A kiadvány jegyzotei-ből kiderül, hogy ez nem egyezik meg Tóth István dallamával, sőt Almási gyűjteményéből Bartalus egy harmadik dallamot is lemásolt ezzel a szö-veggel (kéziratában l. 373. sz.). (Ld. Kodály—Gyulai 77. l.). Megvan azon-ban Tóthnál az Arany által lejegyzett dallam is (122. l. N° 92), „még pedig eredeti szövegével: »Fillis nyugszik méjj álmában«” — amint Kodály—Gyulai írja (i. h.). Az Arany által lejegyzett dallam Pálóczi Horváthnál háromszor is előfordul (ld. ŐÉ. 29., 238. és 367. sz.; v. ö. Bartha—Kiss: ŐÉ. 516. l.) s népi változatai is vannak (ld. uo.).

Dallamával Molnár Antal foglalkozott: „Vannak azután az egykorú palotás-zene hatása alatt készült, többnyire cifrázatos dallamok, vagy egyéb, középosztálybeli szellemet árasztó hárfás-(gitáros), kántor- stb. termékek, többnyire szintén egyszólamú, részben többszólamú lejegy-zéssel; ilyen pl [...] a kiváló »Ott, hol a patakoeska nyájás halja« (Hal-

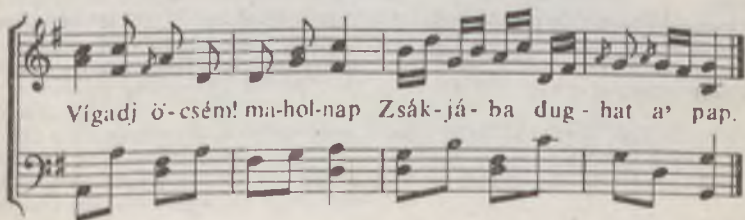
dokló pásztor), — két kitűnő diákkal »magyar ritmusra átjátszott jambusverssel« (dr. Kerényi György értekezése szerint), ú. m. az »Évoé Bacche« (Bacchushoz) és az »Igyunk barátim, a komor bu« (Miért ne innánk?), melyet azóta a Csokonai-kör kétféle alakban is kiadott (P. Nagy Zoltán, illetve Mácsai letevésében)” (CsMűdal 6. l.). Ugyanitt szól a Spech-féle feldolgozásról is: „igaztalanok volnánk e muzsikussal szemben, ha föl nem említenénk, hogy az »Igyunk barátim«-ban (Miért ne innánk?) a kezdő romantikába áthágott Mozart-iskola egyik legelragadóbb operastíli bariton-dalát írta meg, mely nem nélkülözi a világfiás, kissé kókleres zsenialisztikus vonást, s melynek helyenkénti idegenszerű deklamációja sem hat rosszul, mert érezteti a borittas hangulat mókás szédületét” (i. m. 15. l.) Az Arany által is lejegyzett dallam német eredetéről és többi változatáról Bartha Dénes írt (ld. MDall. 152. sz.); Molnár később így nyilatkozott róla: „Igyunk barátim», értéktelen minét-dallam.” (NyDall. 105. l.) A dalszöveg néhány későbbi lejegyzését és kiadását említi Kodály — Gyulai (151 — 152. l.). Sonkoly ezt írta róla: „Eleven táncritmus hatja át, talán ez is eredetileg hangszeres nyugati dallam” (127. l.), s ugyanitt lajstromozta lejegyzéseit, kiadásait, illetve későbbi feldolgozásait. Újabban regisztrálta dallamait Benkő András is: *Csokonai-dalok Kolozsvárt levő kézíratos zenei gyűjteményekben* (NyIrK. 1963: 96. l.). Tóth István által megőrzött dallama:



I-gyunk hará - tím! a' ko-mor Bú' lán-gja nem tsa-tá - zik,
Ha ná - di bor-ral a' gyomor A' kis po - kol meg á - zik.



I-gyál! ne, e' sző-lő - ge-rezd' Le-vé-vel öb - lö-det fe-reszd.



Vígadj ö - csém! ma-hol-nap Zsák-já - ba dug - hat a' pap.

167. Ván, Vén, vagy Az üstökös Eloquentia

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk; annál több közel egykorú másolatát ismerjük. Otrókoci Nagy azok között a Csokonai-művek között említi, amelyek kettőnél több gyűjteményben maradtak fenn (63. l.). Ő három másolatát regisztrálta (ld. i. m. XX., XXII., XXXV. sz.), mi több mint tíz közel egykorú másolatáról tudunk.

Egyik legmegbízhatóbb másolata a FL-ben található (11a), amely Csokonai több versének összevegét megőrizte (K₁). Toldy is ezt a szöveget használta kiadásához, amint ez a számára készített másolatból megállapítható (ld. MTAK. RUI 4r. 37. VII/14).

Megőrizte a Csokonai-összevegeket tartalmazó Onody Péter-féle másolatgyűjtemény is, lényegében a K₁-gyel megegyező címmel és szöveggel: DebrK. R. 783: 203–204. l. (K₂). „*Üstökös eloquentia* [!]. *Vőfény*” címmel említi Kabos Ede az 1820-ban összeírt Agoston János-gyűjtemény 4. darabjaként (K₃). (Ld. Koszoru. 1884: 763. l. A gyűjtemény jelenleg ismeretlen helyen.)

Ván, Vén címmel, Csokonai nevével tartalmazza az 1820–1821-ben másolt Nagy József-gyűjtemény: OSzK. Oct. Hung. 1696: 98b (K₄). A K₄-hoz hasonló címmel található az 1823-ban Debrecenben másolt Mindenest Gyűjteményben: OSzK. Quart. Hung. 2352: 53ab–54a. Ugyanilyen címmel található az 1824-i Barla Szabó-gyűjteményben is: Dérim. 162/b: 6ab (K₅).

A szintén 1824-ben Debrecenben összeírt, magántulajdonban levő Győri Lajos-gyűjtemény (77–78. l.) viszont a K₁ szerint tartalmazza a címet: „*Ván Vén vagy az Üstökös Eloquentia. Vőfény*. Cs. V. M.” (K₆).

A szerző neve nélkül, *Üstökös Eloquentia* címmel őrizte meg a Tömöri Pál-gyűjtemény: DebrEK. Ms. 109/1: 126. l. (K₇).

A Győry Mihály által 1825-ben összeírt „*Elegyes Dölgek*” a K₁ szerint tartalmazza a címet, Cs. V. M. névbetűkkel: Prága, EKvt. Kubelik (Széll) gyűjt. XX. C 42. é. 31; 386. l. (Ld. még: MTAK. Mf. 162/l.) (K₈).

Az 1831-i Sárváry József-gyűjtemény *Üstökös Eloquentia* címmel, a költő teljes nevével őrizte meg a verset: DebrK. R. 797: 14. l. (K₉). Ugyane címmel található, Cs. V. M. névbetűkkel a Domján János-gyűjteményben is (Dérim. 600–70: 252–253. l.) (K₁₀).

A stílusparódia nagy népszerűségét mulatságos, szatirikus volta magyarázza.

Csokonai maga is említi egy kézirátát a Kesj.-n: „N^o 2^o Aranyos Csomó. 36. Ván-vén.” Ez az ED. tisztázatára vonatkozik, ahol valóban le is tisztázta *A' Vános Magyar Eloquentia* címmel, a 72. oldalon, de ez nem maradt ránk.

Megjelenése

Csokonai kezdettől foglalkozott a vers kiadásával. Az 1795-i EK-on a XXXIX. helyen így található: „A Város Magyar Eloquentia. Szatira. 72.” (A 72. az ED. oldalszáma utal.)

Az 1802-i Mfj. szerint később is számon tartotta, bár megjelent kötetibe — a vers sajátos műfaja miatt — nem tudta besorolni. A Mfj.-en az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók. Mesék” fejezetbe került: „36. Ván-vén.”

A költő életében nem jelent meg.

Először Csokonai műveinek közreadója, Márton József adta ki Sokféle című folyóiratának 1832-i XLIX. számában (okt. 19.), több más Csokonai-verssel együtt, a szerző említése nélkül (399–400. l.). A kiadás alapja — mint az 5. sor *szüléi* alakja s az utolsó sor hibás *ván-ván* alakpárja is tanúsítja — a Farkas Lajos-féle K₁ lehetett.

Kötetben először Toldy adta közre, mint volt róla szó: a K₁ nyomán (734–735. h.). Jegyzeteiben nem nevezi meg forrását, s a 8. sor utolsó szavát „f . . . vén” alakban, kipontozva közli.

A HG. — a kipontozás kivételével — Toldyt követte (II, 36–37 l.) s ugyanígy a FK. is.

Juhász Géza a vers címét az EK. szerint közölte, s a korábbi kiadásokhoz képest a helyesírást is archaizálta helyenként (ld. EPM. 67. l.).

Vargha Balázs visszatért a címben és a helyesírásban a korábbi kiadásokhoz: ÖV.—ÖV.², MM.

Kelvetkezése

Csokonai művsája mindig is hajlott a mulatságos fintorokra, a paródiákra. Stílusparódiáinak remek példáit találjuk már az 1793-i *Tempefői*-ben: pl. a gvardián felemás nyelvű levelében vagy a fűzfaköltő Csikorgó verseiben. Nem sokkal később pedig *A Tolvaj isten* című Bürger-átdolgozásának archaizáló summázatában adta jelét parodizáló tehetségének.

Az 1793-i *Tempefői*-ben figyelhető meg — Kazinczyval kötött friss barátságának hatásaként — bizonyos törekvés a választékos, irodalmias stílusra s az elszakadásra a rusztikusnak érzett vidékies — Rozália szavával — „osztég háts fecsegés”-től (ld. MM. II, 287–288. l.). Hogy ebben Kazinczynek valóban személyes szerepe is lehetett, azt megerősíti Kis Jánoshoz 1793 júliusában küldött levele, amely szerint intette, hogy a jövőben ne „névnap i köszöntőket, ne Török Marsokat írjon” (KazLev. II, 297. l.). A kész nyelvi sablonokkal dolgozó avatag névnap i rigmusokhoz némileg hasonlítottak a vőfélyek lakodalomba hívogató rigmusai is. Csokonai talán Kazinczy előtt is bizonyítani akart e versével, amelyben a ragrínos, fantáziátlan alkalmi verselést tette pellengérré.

A HG. 1795-ből származtatta, ahogyan a Toldy-kiadás „Hátrahagyott elegyes versei” I. könyvének minden darabját (ld. HG. III, 495. l.). Juhász Géza 1794-ro tette kelvetkezését (EPM. 313. l.).

A Juhász időrendjét követő ÖV.—ÖV.² s MM. is ezt a kronologizálást fogadta el.

Mi a *Tempefői*-vel kapcsolatban említett stílusi összefüggések alapján 1793-ra keltezzük e szatírást, s ennek helyességét megerősíteni látszik az is, hogy a debreceni R. 783. gyűjteményben s az EK-on is csupa 1792–93-ban írt mű társaságában fordul elő.

Kiadásunk alapja — akárcsak Toldy — a K_1 . Ennek néhány téves olvasatból vagy másolási hibából eredő apróbb tévedését emendáljuk, amint részben már Toldy is.

A vers címe az EK.-on s az ED. tartalommutatójában: „A' Város Magyar Eloquentia.” A Mfj.-en a „Ván-vén” bizonyára csak jelzésszerű utalás.

A másolatokban — mint láttuk — két címváltozat fordul elő: ezek közül a K_1 -beli teljesebb cím tűnik hitelesnek. Úgy látszik — az EK.-tól eltérően — magában a kéziratban ez a címváltozat szerepelhetett. Mi is ezt tartjuk meg, akárcsak — az EPM. kivételével — valamennyi többi kiadás.

A K_1 -ben s a róla készült másolatokban a cím után a *Vőfi* szó (illetőleg ennek valamely alakváltozata) áll. Toldy ezt — helyesen — a címből a szöveg élére tette, hiszen itt voltaképpen a lakodalomba hívó legény rigmusát halljuk. Mi is követjük eljárását.

A mai irodalmi nyelvi *vőfély* alaknak (ld. ÉrtSz.) a nyelvjárásokban számos alakváltozata van. A K_2 -ben és a K_3 -ben *Vőfély*, a K_3 -ben *Vőfény* alakot találunk. Csokonai nyelvjárásának a K_1 -beli *Vőfi* felelt meg leginkább (v. ö. MTsz.), ezért ezt az alakváltozatot tartjuk meg.

1. K_1 stb.: *És pedig*
 K_4 : *En pedig az én* Az *én* megismétlése szinte jobban beleillik a stílusparódiába: nem lehetetlen, hogy ez a hiteles változat, bár a másolatok többségében *És* fordul elő.
4. K_1 : *Dombi* Némely másolatban, pl. a K_{10} -ben: *Dombi*
5. A K_1 -ben s a K_1 -en alapuló másolatokban és kiadásokban (így a Sokf.-ben, Toldyban s a FK.-ban is) *szüleitől*, a többi kéziratban *szüleitől*. Csokonai nyelvhasználatának az utóbbi felel meg: már a HG. is így közölte s utána az EPM., az ÖV.—ÖV.² s a MM.
 K_1 : Némely másolatban (pl. K_3 , K_7) *Velle*
 K_1 : *minap*
 K_{10} : *Ro/ minapába*
9. Némely másolatban (K_3 , K_5 , K_{10}) *Lakadalmat*
10. Néhány kéziratban (pl. K_2 , K_4 , K_5 , K_{10}) a *Kollatzióra* latinos, *Collatiora* alakban található. Csokonai helyesírásának a magyaros alakváltozat felel meg inkább.
 K_1 : *Eggy:* A 10. és 12. sor szerint em.
14. K_{10} : *Ro/ Kegyelmedet is invitálván.* K_{7-8} : *Ro/ Kegyelmeidet is meginvitálván*
 K_6 , K_7 , Sokf.: *Ro/ többi A frekvencia* több másolatban (pl. K_2 , K_7) latinos, *requentia* alakban.
17. K_1 : *kíváncván* em.
18. K_1 : *Ennye* A Sokf.-ben: *Ennye* Csokonai éjtésébe (ld. SzarnSz.) az utóbbi is beleillik, de föltehető, hogy a versében már az irodalmiasabb alakot használta.
 K_1 : *beh* K_2 : *Ro/ de* A többi másolatban s a kiadásokban is: *be* A Csokonainál található *beh* és *be'* (v.ö. Cs/Szám. I, 60., 202.; II, 117—118., 311. l.) a K_1 -et igazolja.
 K_1 : *beh sok jeles ván, -ván!*

K₄:
K₁, K₆, K₈:

be sok *menkü vānn vānn*

vān, -vān! A K₁-ről készült másolatokban (pl. K₅ s a Sokf.) hasonlóan; a K₂-ben s a K₁₀-ben: *vānn! vānn!*, illetőleg *vēn, vān*. Toldy már az utóbbiak szerint közölte a K₁ szövegét, s később Juhász Géza is, aki kéziratoss jegyzete szerint föltételezte, hogy a „*vēn*” itt — játékos kétértelműséggel — a stílus elavult, „*vēn*” voltára utal. Vargha Balázs kiadásai is így közölték.

Csokonai EK.-beli címe azonban „A’ Vānos” eloquentiát említi, vagyis a mélyhangú ragra tette a hangsúlyt, s mivel a *kivānvān*-ra is a *-vān, -vān* ad tisztasímet, s a raghalmozás még csak fokozza a gunyoros hatást, ezt kell hitelesebbnek tartanunk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A stílusparódia az ötlettelen, provinciális lakodalmi rigmusokat gúnyolja ki. Amit Gyulás József ír a versről, az csak részben igaz: „Az Üstökös eloquentia ügyes utánzása a tudákoskodó magyar paraszt beszédjének.” (Ethn. 1924: 152. l.) Voltaképpen nem a tudákoskodó parasztembert gúnyolja, hanem — mint a sok ismétlődő határozói igenév is jelzi — egyfajta félig-meddig „irodalmi” stílust, ami a vidéki félművelt verselők tollán alakult ki.

Pásztor Catullus LXXXIV. versével (*De Arrio*) hozta összefüggésbe (24. l.), ahol azonban éppen a finomkodó stílust gúnyolja a római költő, s legföljebb annyiban vonható ide, hogy az is stílusparódia.

Hogy milyen is lehetett az a stílus, amelyet Csokonai parodizált, idézzük egy „Debrecenyi Vőfény” lakodalomba invitáló kacifántos körmondát a múlt század elejéről: „*Vőfény meghívó beszéde a’ lakodalomra.*”

Az én nagy jó Uram úgymint N. Pál Uram és jövődöbéli házastársa úgymint N. Ételka tiszta szívből, szeretetből szólítja kegyelmekeket először: az Isten’ anyszentegyházában a’ hitnek ’s’ szeretet arany lánczával leendő öszveköttetésének meghallgatására: annakutánna pedig egy pár tál ételnek elköltésére és egy kancsó bor kiürítésére, és egy kevés mulatságra szívesen látja kegyelmekeket minden házok népével egygyütt. El ne felejtsenek kegyelmekek kést villát, és kanalat magokkal hozni. (Debrecenyi Vőfény.)” (Közhasznú és Mulattató Nemzeti vagy Hazai Kalendárium. 1835. Lsz. n. a „Különbfélek” rovathan.)

A címben: *üstökös*: az *üstök* régi jelentése: hosszúra eresztett haj (ld. NySz.). Valószínűleg az egy szuszra, egy végtében felmondott rigmus tagolatlanságára, hosszadalmasságára, s egyben korszerűtlenségére céloz a költő: üstökben akkor már általában városi ember nem hordta a haját.

Eloquentia (lat.): ékesszólás, előadás.

4. *Panda*: az *Anna* (~*Panna*) egyik becéző változata.

6. *felcsapván*: kezet csapván, kézfogót tartván.

7. *mint a’ Vereshagyma megesküdvén*: tréfás szójáték ebből a népi szólásból: *Megesküszik egy vereshagymára*, illetve *Esküszik (rá)*, *mint a vereshagyma*: ’minden semmiségre megesküszik (ezért nem lehet az esküjét, ígéretét komolyan venni)’ (V. ö. MSzól; Nyr. 1968: 470–472. l.) A szólás eredetét a hagyma *crös* jelzőjével megvilágítja az egykori

példa: „majd esküszőim erőssen, mint a vörös hagyma”. (*Az öreg fősvény*. Pozsony, 1790. 40. l.)

10. *Kollátzió*, collatio (lat.): vendégség, lakoma.
13. *Kufertzes* (táj.): gyors, csárdás jellegű tánc.
14. *Kelmedet* (rég.): kegyelmedet.
15. *frekventzia* (lat.): sokaság.

Verselése

Mintha az ősi tagoló vers ritmusát követné, de szabályos szótagszámú 11-es és 8-as sorok váltakoznak benne; a gyorsuló részeknél (10—13. sor) pedig 7-es és 6-os sorok.

Mindenképpen kitűnően, az élőbeszéd természetességével és hitelességével idézi a vőfély-rigmusok tekervényes, szónokias dikcióját.

168 [Aranka Györgyhöz]

Kézirata

A vers saját kezű tisztázata töredékben maradt ránk: Műf. 46b—47a. Ez a kötet őrizte meg Csokonai dalgyűjteményének — másolati papírral felhasználható — töredékét is (pl. *Méltó pár*, *Jót kívánás*, *Bús hánykódások*). Tárgyalt versünk a daltisztázatokhoz hasonló papíron s hasonló formában található a gyűjteményben: a verstisztázati üresen maradt mezőjére írta le a költő *A Tánzt* fordítását Metastasióból, mégpedig az Aranka-vers soraihoz képest haránt irányban, a 3. versszakot keresztülírva. Mivel a kéziratot kötet egybeállításakor a Metastasio-fordítást tekintették főszövegnek, az Aranka-vers sorai haránt irányban helyezkednek el benne. Tárgyalt versünk kézírata tisztázatnak látszik; így föltehető, hogy megvolt egy teljesebb, kidolgozott változata is, amelyet esetleg elküldött a címzettnek Csokonai.

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, de ennek vagy az lehet az oka, hogy a vers töredékben maradt, vagy pedig az, hogy verses levélként küldte el a címzettnek s nem szánta kiadásra.

Belső, tartalmi és külső, formai mozzanatok egyaránt kétségtelenné teszik hitelességét; ismerjük Csokonainak a versben név szerint is említett Aranka Györgyhöz fűződő bensőséges kapcsolatát, vele folytatott levelezését, másrészt a kézirat-töredék autográf volta s a kéziratlapnak a költő által történt későbbi felhasználása szintén egyértelműen vall szerzőjéről.

Megjelenése

A verset Toldy nem említi, bár találkoznia kellett vele (hiszen a *Jót kívánás*, a *Méltó pár*, a *Bús hánykódások* szövegét, amelyeket jegyzékében említt, innen kellett ismernie). Valószínű, hogy mint cím nélküli töredéket mellőzte.

Először a HG. közölte a „Vegyes, szintén kiadatlan versek” sorában a következő megjegyzéssel: „Az Akadémia 36. 5. jelz. eredeti kéziratából. Toldy nem tud róla.” (II, 305. l.)

Keletkezése

A vers címzettje minden bizonnyal Aranka György, a marosvásárhelyi királyi tábla tisztviselője, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titkára, akinek Csokonaival folytatott levelezését is ismerjük (ld. HG. II, 655. l. és Jancsó 36, 60, 61. l.). Ismeretes Csokonainak az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasággal — az első akadémiai jellegű magyar tudós társasággal — való szoros kapcsolata: a Társaság üdvözlésére írta *Marosvásárhelyi gondolatok* című nagy bölcselő költeményét is.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság több éves előkészület után 1793. dec. 3-án tarthatta meg első gyűlését (ld. Jancsó 27. l.). A Társaság tagjelöltjei bizonyára már ennél korábban megkapták a megtisztelő értesítést. Csokonai ajánlója a tagok sorában szereplő Földi és Kazinczy lehet: saját nevével verse addig mindössze egy jelent meg a Magyar Hírmondóban *Broughton Religioi Lexiconára* címmel; Kazinczy viszont már 1792-ben elismeréssel írt verseiről.

Azt, hogy Kazinczynak közvetlenül is szerepe lehetett Csokonai taggá jelölésében, bizonyíthatja, hogy 1793-ban megjelent Herder-fordítását, a *Paramythion*-t (amelyből Csokonainak is küldött) Aranka Györgynek ajánlotta e szavakkal: „Két kosár virágot teszek le itt, a' Barátság' Öltára' számolynál, kedves Arankám! Töltsd-ki, kérlek, Istened' elébe, 's öleld-meg Barátodat.” (Kazinczy Ferenc: *Herdernek Paramythionja*, Széphalom, 1793.)

Csokonai Arankához intézett versének töredéke bizonyára ezt a megtiszteltetést, a Társaság tagjául való jelöltetését nyugtázza, illetőleg — némileg érthető szerénységgel — szabadkozik e nem várt kitüntetés ellen: hiszen még alig múlt húszéves, s csak akkor indult el írói, költői pályáján. Juhász Géza időrendje alapján az ÖV. — ÖV.², majd a MM. is 1793-ra tette a vers keletkezését. Juhász kéziratos hagyatékában a vers jegyzetében ezt találjuk: „Időpontját tartalni és formai okok miatt kell 1793-ra tennünk. Valamelyik női tisztelőt kívánja mérsékelni, mikor már feléúrad az elismerés.” (JGk.) E tartalmi indok azonban félreértés eredménye: *Aranka* nevű nő már csak azért sem lehetett a vers megszólítottja, mivel e középkori eredetű női nevünk a nyelvújítás hatására csak a XIX. század 20-as, 30-as éveiben terjedt el (v. ö. NyÜSz.).

A formai indokokat illetően: Csokonai valóban 1792–93-ban kezd — Kazinczy és Földi ösztönzésére — nagyobb számban nyugat-európai (trochaikus és jambikus), gyakran kereszttrimes versek írásába (ld. alább a verselésről szóló fejezetet).

Szövegvizsgálat

Az akadémiai kézirat-töredéken nincs cím. Lehetséges, hogy az eredet teljes szövegnek volt címe is; Csokonai verslajstromain nem fordul elő olyan cím, amelyet e versre lehetne vonatkoztatni.

A HG. *Arankához* címmel adta közre; Vargha Balázs pontosabbá tette e félrecerthető címet kiadásában: nála [*Aranka Györgyhez*] a vers címe. Mi is ezt tartjuk meg.

Csak az idézett autográf töredéket ismerjük; a kézirat tisztázatnak látszik: valószínű, hogy a levélben elküldött verset saját részére is lemásolta, letisztázta a költő, s annak töredéke maradt ránk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1793-ban működésbe kezdett marosvásárhelyi Társaságnak több kiváló magyarországi írótagja volt: Batsányi, Csokonai, Kazinczy, Kármán, Verseghy (v. ö. Jancsó 60. l.). Csokonai nevét több helyen is ott találjuk a Társaság irataiban, így pl. a Társaság pártolójának névsorában, a „Tudós levelezők” rovatban: „Csokonay Mihály poéta munkáit küldi. Nb. Válaszolni.” (Jancsó 347. l.) Ott szerepel neve a „Tagnévsorok”-ban is a „Nyelvnevelő Társaság haszonvehető munkás tagjai” lajstromában, a „Versszerzésre” ajánlkozott tagok névsorában Baróti Szabó Dávid és Édes Gergely társaságában. (A „nyelvi” és „természetismereti” „szakosztály” tagjai sorában pedig ott találjuk Csokonai tudós költőbarátját, Földi Jánost is; ld. i. h. 350–352. l.)

Amint volt már róla szó: az Erdélyi Magyar Nyelvnevelő Társaságha történt bevétele alkalmával fordult Csokonai e verssel a Társaság titkárához, szerénykedve hátrítva el a nagy megtiszteltetést. A sorokból úgy tűnik, hogy Aranka György levélben kereste föl a debreceni költőt, s voltaképpen annak válaszául készült a vers. Sajnos, Aranka levelét nem ismerjük, s azt sem tudjuk, hogy Csokonai elküldte-e végül is töredékben ránk maradt versét vagy pedig prózában válaszolt. Az Erdélyi Magyar Nyelvnevelő Társaság irattárában Jancsó Elemér nem akadt nyomára a levélváltásnak, illetőleg a versnek.

3. *fejteget* (rég.): kifejt, bizonyít.

7. *kényesítő* (rég.): büszkévé tevő, kitüntető.

10. *én redm vetsy*: rám halmozol.

11. *megengedek*: rád hagyom, elviselem.

Verselése

Négyes és negyedfeles jambusi lejtősfü 8-as és 7-es sorokból álló kereszt-rímes versszakokból épült. E nyugat-európai forma is a tárgyi mozzanatokból kikövetkeztetett korszakra: 1793-ra vall. Ld. pl. *Nagy Sámuel Sanderjére, Az Éj és a Tsillagok* című versét (v. ö.: CsVers. 66. l.).

Kézirata

Saját kezű kézirata nem ismeretes. Két jóval későbbi másolata maradt ránk: ebből az egyik a teljes szöveget tartalmazza az „Egynéhány Dallok Csokonai Vitéz Mihálytól. 1865.” füzetben, a költő névbetűivel: DebrK. R. 1545: 14–21 l. (K₁); a másik csonka és romlott szövegű másolat, de a költő teljes nevét tartalmazza, a keletkezés évszámával: „*A dagasztó leány* — Csokonai vitéz Mihálytól 1793.” Mindössze két levélnyi: OSzK. Analecta. 11. 144: 1–2 l. (K₂). A kézírás jellege szerint ez is késői, a múlt század második feléből való másolat; a kéziratári beszerzés időpontja: 1974. A K₂ nagyjából egyidős, vagy valamivel későbbi lehet a K₁-nél. Újabbban fölbukkant, a K₁-nél hat versszakkal — 24 sorral — bővebb, legteljesebb s egyben legkorábbi változata, a szerző neve nélkül a DebrEK. Ms 45/5 jelzetű, 1847-ben összeírt „Gyűjtemény”-ben, *Minden sütetből egy cipő* címmel: 120–122. l. (K₃)

Hitelessége

A költő kéziratleltárain, címjegyzégein nem fordul elő; ezen azonban uines okunk csodálkozni: hasonló pajzán tárgyú, közönség elé nem szánt verseit — amilyen pl. *A pendelbergai vár formája s megvétele* vagy az *Aranyújításos nadrag* — sem lajstromozta címjegyzégein, kiadási terveiben.

A K₁ Cs. V. M. névbetűkkel határozottan Csokonai művének mondja, s ha tudjuk is, hogy hány pajkos témát tulajdonítottak a debreceni költőnek a kollégiumi kéziratos kötetek, az e vaskosabb témában is megmutatózó kiváló szellemesség, sziporkázó ötletesség és leleményes képzelet éppúgy Csokonaira vall, mint a verselésben, a stílusban megmutatózó könnyedség s a reá valló egyéni jegyek. Ezek alapján tulajdonítottam Csokonainak már 1981-ben, tanulmánykötetemben (CsMűv. 344–355. l.), bár óvatosan csak „Csokonai-gyanús priapi vers”-et említve. Az ott felsorolt, a Cs. V. M. névbetűket hitelesítő mozzanatokat: „A szellemes priapi versnek nemcsak a témája rokon a Bürgerből fordított *A tolvaj isten-ével*, hanem versformája is: mindkettő 8/7-es négyes soros strófákban fródott, csakhogy az előbbi keresztrímekkel, az utóbbi félrímekkel. Tudjuk, Csokonai mennyire kényes volt a rímek tisztaságára: a rossz rímek, aszonzánecok eleve kétséssé teszik szerzőségét. A' *Sütés* rímek dolgában is Csokonai mellett szól; elég sok ugyan benne a ragrím: *dagasztok~szakasztok* (1. vsz.), *tanulni~szorúlni* (2.), *forгатom~dagasztom* (4.), *zajlik~hajlik* (14.), *szőre~bőre* (16.), *táján~húján* (21.) *peczkét~leczkét* (22.), *ütni~sütni* (29.) stb., de a költő egész pályáján mindig is élt ragrímekkel. E rímek is tisztán csengők azonban, éppúgy, mint a többiek: *alja~nyalja* (9. vsz.), *vérem~érem* (12.), *kivánó~Vigánó* (13.), *kiváncsi csője~kösönttyűje* (15.), *goromba~azonba* (32.), *jele~bele* (33.), *kerül~emberül* (35.), *fölstökre~örökre* (36.) stb. Ezek között ritka kivétel a 36 strófás versben a gyengébb rím, amilyen az *állni~lenni* (7. vsz.), a *dolgára~szájára* (18.), de hasonló, kevésbé tiszta rímek. A *tolvaj isten*-ben is előfordulnak, pl. *erő~cipő*, *megszidta~adta*, *őfelsége~vélte* stb.

Csokonaira jellemző az ilyen átférlés is, mint pl. az 5. versszakban:

*És ha asszonyi dolgokba
Az Urnak nem lesz szégyen
Avatkozni, mikor kívánsz
Teszek, mindig itt légyen.*

(V ö. még a 16. versszakkal.)

S a stílusból az *Alabástrom lába* szárát, a *patyolat czombja* közeli rokona *A' feredés-beli Fényes Márvány* combjai kifejezésnek, s a *slingelt fodor nyálja* is egészen Csokonai érzéletes realizmusával, ahogy a párbeszéd ironikus tettetése, színlelt ártatlansága, bátortalansága:

*Meg kell érnem: mert nem vagyok
Oly merész mint kívánó
Mert különben nem maradna
Meg tőlem a' Vigánó*

(Különben az enjambement is figyelmet érdemel e versszakban.)

De számos párhuzamos helyre akadhatunk a *Militat omnis amans* s *A pendelbergai vár* soraiban is: az égő piszkafa mártogatása (28. vsz.) előfordul az utóbbi versben is, ahogy a domborúra dagadó halom (23. vsz.) az előbbiben.

A vigánó (8., 13. vsz.) s a *fölöstök* (31., 36. vers) jellemző szavai Csokonainak, s nincs a vers szókincsében olyan szó, ami arra mutatna, hogy 1800 után keletkezett." (I. m. 353–354. l.)

Utóbb az OSzK. újabb szerzeményű anyagából előkerült a vers egy föltehetően a K_1 -gyel nagyjából egyidős, Debrecenben keletkezett másolata, amely egyértelműen eldöntötte Csokonainak addig is alig vitathatott szerzőségét; már a vers idézett címében is ott található a költő teljes neve és a keletkezési év, a végén pedig ez olvasható: „*Csokonay Vitéz Mihály Debreczen 1793-ban*” A legújabbban fölbukkant K_2 ugyan nem tartalmazza Csokonai nevét, de a többlet versszakokban figyelmet érdemel az ilyen ötletes, három szótagú tiszta rím, mint pl. a *magyarázna ~ parázna*, s a szókincsből a kenyérsütésnél használt *szusztora*, amelyet az Alföldről, a Tiszántúlról ismer a MTsz.

Megjelenése

„Csokonai-gyanús” versként *A' Sütés* címmel közöltem, a K_1 alapján, 1981-ben kiadott tanulmánykötettem (ld. CsMűv. 348–353. l.), majd a K_2 fölbukkanása után, annak szövegváltozataira is hivatkozva mutattam be egy részletet belőle: *Öt ismeretlen és egy ál Csokonai-vers* (Stud. Lit. XXIV [1986], 95–112. l.). A K_2 szövege e közlemény után bukkant föl. Kötetben itt jelenik meg először.

Keletkezése

Az 1793-as év is a vers hitelessége mellett szól: Csokonai ekkoriban, a számára tragikus 1794. s 1795. év előtt kollégiumi közönsége mulattatására írt, „ilyen tréfásan dévaj, szellemesen pajzán, priapi verseket”.

A *tolvaj isten* (*Crimen Raptus, Raptus Europae*) címen ismert pajzán Bürger-fordítása ugyan 1795-ben készült, de volt rá oka, éppen tragikus végű kicsapartásával kapcsolatban: a Bürger-verset 1795-ben fordította le Csokonai az ellenségesévé lett Szilágyi Gábor ellen, mikor az a „*Sacra Theologia*” tiszteletes professzoraként teherbe ejtette Oláh Erzsi nevű szolgálóját (vö. Szilágyi F.: CsMűv. 344–345. l.).

Ugyanebben az 1795. évben, Csokonai májusi pesti tartózkodása idején készült másik hasonló „priapi verse”, a *Militat omnis amans*, de — amint Gaál László följegyzéseiből tudjuk — alkalmi fogadásból (ld. CsEml. 419–420. l., vö. CsMűv. 345–346. l.).

Mindezek alapján a Debrecenre utaló 1793-i keltezészt hitelesnek kell elfogadnunk: elsősorban a kollégiumi diákközönség számára készült, akár-csak a sikamlós részleteket tartalmazó 1791-i *Az istenek osztozása* s az 1792-i *Békaegérharc* is.

A K₂ alapján — közelebbi támpont híján — az 1793-i termés végére soroltuk.

Szövegkritika

A vers címe a K₁-ben *A' Sütés*, a K₂-ben *'A dagasztó leány*, K₃-ban *Minden sütetből egy cipő*. Voltaképp mindhárom cím kifejező s származhat Csokonaitól (bár a *leány* helyett inkább a *lány*-t használta): a K₁-beli változat mégis általánosítottabb, kifejezőbb, s így jellemzőbb is Csokonaira, ezért kiadásunkban ezt tartjuk meg.

A K₁ s a K₂ között, azonfelül, hogy az utóbbi csonka s erősen romlott szövegű, fontos különbség, hogy a K₁ 1–26. sorszámmal megszámozva négy soros 8/7 szótagú strófákban közli a verset, míg a K₂ két rövid sorból egy hosszú, 15 szótagú sort formál, s az így 32 soros verset arab számjegyekkel négy részre bontja a „beszélő személyek” szerint, s ki is írja a beszélők nevét: az 1. szakaszt (1–8. sor) „a leány” mondja, a 2. szakaszt (9–20. sor) „Csokonai”, majd ismét „a leány” (21–22. sor); a befejező, 4. szakasz (23–32. sor) elejéről lemaradt Csokonai neve.

Ebből az is látható, hogy a K₂ szövege lényegesen rövidebb a K₁-nél, amely a maga 36 négy soros strófájával 144 sorból áll, míg a K₂ 32 sora — tekintetbe véve, hogy egy sor itt a K₁ két sorával ér föl — csak 64 rövid sornak felel meg, tehát alig fele a K₁ szövegének.

A K₂ határozottan romlott szövegű változat, s nyelvi variánsaiból is kitetszik, hogy meglehetősen késői. A kihagyásokon (ezekre alább utalunk) s a szövegromlásokon kívül egyedül a záró strófa az, amelynek két olyan sora van, amely hiányzik a K₁-ből, s mivel a sorok is Csokonaira vallanak, azt a gyanút keltethetné, hogy volt a versnek egy rövidebb változata is; a nemrég fölbukkant, legteljesebb szövegű K₃ azonban, amely e többlet sorokat is tartalmazza, meggyőz arról, hogy a K₂ másolója keverte össze a részleteket, illetve dolgozott ilyen romlott szövegű másolat-ról.

Kiadásunk alapja a K₁, amely a föltehető eredeti szerint négy soros versszakokra tagolva adja a költeményt (a K₃ a K₂-höz hasonlóan — nyilván helytakarékosságból — 15 szótagos, páros rímű sorokat ír). A K₃ szövege különben teljesebb, s a központosítása is megfigyelhetőbb, ezért a K₁-et ennek alapján több helyen emendáltuk.

A K_1 a kétjegyű mássalhangzókat Csokonai helyesírásától eltérően kettőzi (pl. *Aszszony*), ezeket — külön utalás nélkül — a K_3 szerint emendáltuk, ahogy az *ily*, *oly* stb. l-jeit szintén a K_3 szerint megkettőztük.

A magánhangzók következtelen ékezését is (pl. *Ur*, *tanulni*, *színre*) a K_3 , illetve Csokonai gyakorlata szerint — külön utalás nélkül — emendáltuk, ugyanígy az ígékötők ingadozó — kötőjeles, kötőjel nélküli — írásmódját egységesítettük.

A központosítást is a K_3 szerint pótoltuk, s csak akkor utalunk rá külön, ha az emendálás tőlünk ered. A K_3 a „Kisasszony” szövegeinél egyszerű idézőjelet, az „Ur” beszédénél kettős idézőjelet használ: ezt átvettük szövegközlésünkbe.

A K_3 versszakainak páros sorai kis kezdőbetűvel kezdődnek, ezeket külön utalás nélkül a K_1 írásmódjához igazítottuk.

2. K_1 : *Mindig mikor em. dagasztok,*
 K_{2-3} : *dagasztok?*
3. K_1 : *Édesdeden*
 K_2 : *'S édesdeden*
4. K_3 : *szakasztok.*
6. K_1 : *Meg akarja tanulni* A K_3 szerint em.
 K_3 : *akarja tanulni*
7. K_1 : *ha valaha*
 K_2 : *ha egykoron*
8. K_2 : *rá találna szorolni*
 K_3 : *majd rá talál*
9. K_1 : *Ha czélja az*
 K_2 : *Ro/ Ha az a czélja*
12. K_1 : *tekenőbe*
 K_{2-3} : *tekenőmbé* Mivel az utóbbi a 10. sor *előmbé* rímsszavával tisztább rímet ad, s logikusabb is, a K_1 -et e szerint em.
13. K_1 : *A jól után nincs írásjel; em.*
 K_3 : *Nézze meg jól kezem **hogy** jár*
 K_2 : *Nézze meg **csak a két** kezem*
14. K_3 : *'s a' tésztát mint forgatom*
 K_2 : *a tésztát mint forgatja*
15. K_3 : *Hol szélét, hol a' közepét*
 K_2 : *Ro/ **Hát a** szélét hól közepét*
16. K_1 : *Rendel mint dagasztgatom.* A K_3 szerint em.
 K_2 : *Ro/ **rendesen** mint dagasztja*
- 16–24. A K_2 -ből hiányzik.
25. K_{1-3} : *Ro/ állani*
26. K_1 : *Innen*
 K_2 : *Innét*
- 29–36. E két vsz.-ot a K_3 -ból pótoltuk; a K_3 -ban a 33. sor végén kp.n; em.
39. K_1 : *Össze szorult **vékonyába*** Az *össze* írását Csokonai ejtés- és írásmódja szerint em.
 K_2 : *Ro/ **S** össze **borult** **vágányába***
40. K_2 : *a **viganó** 's mosolyog*
45. K_{2-3} : ***Be** szeretném*
49. K_2 : ***Ennek csak gondolatja** is* Alkalmasint a másoló helyettesítése a számúra nehezen olvasható s értelmezhető *mot-szandsa* helyett.

51. K₂: 'S kezemet
 52. K₂: Ro/ készletű 's negatja
 55. K₁: Csak kívánsággal küzködöm A K₃ szerint em.
 K₂: Csak a kíváncsisággal küzködöm
 56. K₂₋₃: beérem
 57. K₁: Meg kell érnem; a K₃ szerint em.
 K₂: Be kell
 60. K₂: vígánót
 K₃: tőlem meg a' vígánót
 61. K₂: fordul a' vér
 62. K₃: bennem és szinte
 70. K₁: sejem A K₃ szerint em.
 71. K₁: remekének A K₃ szerint em.
 75. K₁: mondt lisztből em. A K₂ megfelelő sorában: munt-lisztből;
 61—76. A K₂-ből hiányzik.
 77. K₃: Menjen az Ur! nem szégyenli?
 K₂: Ugyan kérem menyen innét
 78. K₁: Menjen az Ur dolgára A K₃ szerint em.
 K₃: menjen innen dolgára
 K₂: a gutába dolgára
 81. K₂: Óh drága kedves kisasszony
 83—84. K₂ Bárműt ugyan négy szem között
 Nagy szerelemmel tennék
 A K₂ meglehetősen elütő szövege sem tekinthető szövegváltozatnak, csak szövegromlásnak, a másoló alkalmasint nem tudott mit kezdeni a költő árnyaltabb szellemességével, a szemérem-mel, s behelyettesítette a szerelem-mel, megtoldva a négy szem között-tel.
 85. K₂: Majd tudnám én
 86. K₂: Ro/ hól volna 's mi volna
 87. K₂: Csak a kisasszon én velem
 K₃: Hogyha a' kisasszon velem
 88. K₂: oly helyütt
 89. K₃: Hol bátran motorálhatnak
 K₂: Ro/ Hól, bátran motozhatnak
 90. K₁: tályán A K₃ szerint em.
 91. K₂: 'S hasalhatnak a sötétben Az utóbbi szó a kéziratban aláhúzva.
 92. K₂: Ro/ köldökén és fodoráján
 A K₂-ben ez után következik a záró versszak:
 Nem dagasztanám a szélét csak gyengén csipegetném
 De bezeg a közepébe jól bele tehenkedném
 „Mert szép hasadásnak kell lenni a kisasszony elején
 Valamint a muntlisztből sült piros zsemlye tején
 Az előbbi kettőnek a K₁-ből átvett 105—108. sorunk, az utóbbi két sornak pedig a K₁ 65—68. sora (főszövegünk 73—76. sora) felel meg.
 93. K₁: illehetném
 K₂: illegetném Logikailag az lehet a helyes; a K₁-et e szerint em.
 95. K₁: Majd én adnék A K₃ szórendje logikusabb; a szerint em.
 K₃: Majd adnék én hevertemben Az utolsó szó a másoló nyil-

vánvaló behelyettesítése a számúra érthetetlen idegen szó helyébe.

99. K_1 : *locsintnék* A K_3 szerint em. Kp. n.; em.
 100. K_3 : *bele 's domborúbbra*
 103. K_1 : *Mint a' Kis-asszony a' jarát*
 K_3 : *Mint most a' kisasszony, farom* Értelem szerint ez a hiteles;
 a K_1 -et e szerint em.
 105—116. Ez a rész a K_1 -ből hiányzik: a K_3 alapján közöljük.
 117—120. Ez a vsz. a K_3 -ból hiányzik.
 122. K_3 : *hejh!*
 126. K_1 : *lángja*. A K_3 szerint em.
 131. K_3 : *bele*
 133—134. K_1 : A K_1 -ben nincs zárójel, a K_3 szerint em.
 137—144. Ez a két vsz. K_1 -ből hiányzik, a K_3 -ból pótoltuk.
 145. K_3 : *ne legyen itt*
 148. K_3 : *egy jó cipót*
 153. K_3 : *No legyen — úgy nem nézem hát*
 156. K_3 : *azonban*.
 158. K_3 : *a' szerelem*
 161. K_3 : *Be jó ízűn*
 162. K_3 : *Ro/farából*
 168. K_3 : *becsülettel 's emberül*
 171. K_1 : *tisztelő, háládatos*
 K_3 : *tisztelő 's háládatos* A K_1 -et e szerint em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kenyérdagasztó leányra leselkedő gavallér szemszögéből írja le az akkori háztartásban gyakori jelenetet a vors, de a konkrét rajzot szellemes kétértelműséggel allegorizálja. A Csokonaira oly jellemző párbeszédese forma ad külön drámai eleveenséget a magában is eleven leírásnak.

4. *kiszakaszt* (nép., rég.): a kenyértésztának a vékával, szakajtóval való kiporciozását végzi.
 8. *Reá talál szorúlni*: maga lesz kénytelen kenyeret sütni.
 40. *viganó* (rég.): egybeszahott hosszú (selyem) női ruha.
 44. *slingolt* (ném.): körülhímnzett, díszesen elvarrt.
 68. *kösöntyű* (rég.): nyaklánc, függő (itt kétértelműen).
 75. *mundliszt* (ném.): *Mundmehl*, vagyis lángliszt, finom, fehér liszt.
 95. *memoriter* (lat.): fejből, emlékezetből.
 112. *szusztora* (táj.): égő kanóce vagy páleika, amivel a kemencébe bevillágitanak.
 124. *kipemetel* (nép.): kemencesepő csutakkal kitisztít.
 130. *piszkáló* (nép., rég.): piszkafa.
 132. *piszkáló*: női szeméremtest; alighanem Csokonai alkalmi alkotása.
 151. *fölöstök* (ném., nép.): reggeli (Frühstück).
 156. *azonba* (rég.): közben.
 162. *dúca* (nép.): a kenyér gyürkéje, kihasadt teteje.

Verselése

A Csokonai által ekkoriban szívesen használt 8/7-es szótagszámú, négy-soros, abcb rímképletű sorokban íródott.

MELLÉKLETEK

Hogg a' ben Lammey hi hōle
 h' Eget' hōmes abot
 at' hōmī hōlōj nem vōle
 at' Chavō jēus abot
 h' hōndel hōr nāg' adoma hū
 it' jūmūm hōm hōmō jēus

Thokusba is ulenit
 200 a Dywanur ala
 atai petihel orpalek
 at Balmu gajayaba
 Ki us Seltia (Ejako
 Fir Konon Bapirip. Sanyat

Trust

98

Békacserháztz.

1. BÉKA-CSERHÁZTZ.

As Egeri Aratók Harsogás a' Békák Királyával
való Barátság, és Halálta.

1.

Meg elvezdenek Enkelom?
Jegyzet a' Megjárnak,
Bírálat a' Dohányal Oklalom
Följegy a' Pipámat;
Hogy legyeket Enkelombe
Mellőz minap keverembe
Firtalán a' kenderem.

Barachonyomachia.

1. Meg elvezdenek Enkelom?
Jegyzet a' Megjárnak,
Bírálat a' Dohányal Oklalom
Följegy a' Pipámat;
Hogy legyeket Enkelombe
Mellőz minap keverembe
Firtalán a' kenderem.
2. Alma' veszenő' barátság
Jegyzet a' irasahoz
Följegy a' Megjárnak,
Bírálat a' Dohányal Oklalom
Följegy a' Pipámat;
Hogy legyeket Enkelombe
Mellőz minap keverembe
Firtalán a' kenderem.
3. Alma' veszenő' barátság
Jegyzet a' irasahoz
Följegy a' Megjárnak,
Bírálat a' Dohányal Oklalom
Följegy a' Pipámat;
Hogy legyeket Enkelombe
Mellőz minap keverembe
Firtalán a' kenderem.

Egy Magyar Urhoz s Tudóshoz
küldött Levélnek Törédéke.

In sua me puerum traxerunt ora Musa,
Ora Inditis semper amata meo.
Ueque Caballina primum scaturigine Phoebus
Bellerophonis ora rigavit aquis:
Exin sola mihi placuisse cacumina Pindi
Colaque Capalii saxa canora modis.
Et licet haud faciles nactus sim in carmina
Musa,
Nec possim armigera Callade digna loqui
Me tamen in sacras Vallas et amolna vires
Barn affique potens per iuga rapvat arbor.
Hic mihi fons vitico pallenet flumine curas
obluat, hic raucà gaudia voce canat.
Vox me villaso ioculari rite Tiarà
Ince, Cresbyceros sacra Cashedra pios.

6. Egy Magyar Urhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Törédéke. Csokonai magyar című, de latin nyelvű verses levelének saját kezű tisztázata (MTAK. K 677: 73a)

A' tanúnál hívott Lige.

Ó! én csöndes má' valahán
A' társ' unalm' közül
Hol azon bús alkonyt, sötét,
Füled el minden unalmasárról.

A' a' digne: bús aranykőbe
Melynek sz. agón' hívatál
Hogy e' fá'kkal egyen órába
Egész fenebe állítsalak.

Ól tanún; öl befordított
Csönd' firtái hallom
Öl parafém, s a' k' gyöves
Gyatrón vörö hangzóit
Halgasd ok fűt! ha! mi b'z'jelti
Csúgy a' gyenge agóra

A' tanúnál hívott Lige

(
Én a' tellem' jöhetem

Repre a' fá'nak levele,

Melyek itt völy parafém

Szűz zúgattal emelt. —

Nézd a' fűvel' lüpfölő harmagya,

Nézd, néz nyolc sém fáradó fel,

Dar a' fono. Míg harmagya

Amú' unalom kő szűzével.

Ez az én olvadó kővemnek

Vörö való jönni szűzai,

Ez a' kő k' fáradó kőmnek

Kőnyelgője völy harmagya.

A' rótki a' vörögőfőnek

Felkőm a' mála Műporkon:

Hogy a' vörögő ily kőreket,

Ah, Nézem az kő főtbi van!

9. A' tanúnál hívott Lige összevege, a később elhagyott nyitó versszakkal (Debr. K. R. 1173: 12b) s töredékesen fennmaradt saját kezű tisztázata (MTAK. K 677: 54a)

[illegible]

6.
 In the Appomattox river,
 down towards its mouth
 where the river is
 still low, grow
 the following plants:
 1. *Salix*
 2. *Populus*
 3. *Alnus*
 4. *Corylus*
 5. *Fraxinus*
 6. *Ulmus*
 7. *Quercus*
 8. *Castanea*
 9. *Prunus*
 10. *Amygdalus*
 11. *Malus*
 12. *Pyrus*
 13. *Crataegus*
 14. *Rubus*
 15. *Spiraea*
 16. *Geopelia*
 17. *Asperula*
 18. *Galium*
 19. *Verbena*
 20. *Scrophularia*
 21. *Conium*
 22. *Delphinium*
 23. *Adonis*
 24. *Primula*
 25. *Viola*
 26. *Antirrhinum*
 27. *Linum*
 28. *Campanula*
 29. *Platycodon*
 30. *Monarda*
 31. *Thalictrum*
 32. *Delphinium*
 33. *Adonis*
 34. *Primula*
 35. *Viola*
 36. *Antirrhinum*
 37. *Linum*
 38. *Campanula*
 39. *Platycodon*
 40. *Monarda*
 41. *Thalictrum*
 42. *Delphinium*
 43. *Adonis*
 44. *Primula*
 45. *Viola*
 46. *Antirrhinum*
 47. *Linum*
 48. *Campanula*
 49. *Platycodon*
 50. *Monarda*
 51. *Thalictrum*
 52. *Delphinium*
 53. *Adonis*
 54. *Primula*
 55. *Viola*
 56. *Antirrhinum*
 57. *Linum*
 58. *Campanula*
 59. *Platycodon*
 60. *Monarda*
 61. *Thalictrum*
 62. *Delphinium*
 63. *Adonis*
 64. *Primula*
 65. *Viola*
 66. *Antirrhinum*
 67. *Linum*
 68. *Campanula*
 69. *Platycodon*
 70. *Monarda*
 71. *Thalictrum*
 72. *Delphinium*
 73. *Adonis*
 74. *Primula*
 75. *Viola*
 76. *Antirrhinum*
 77. *Linum*
 78. *Campanula*
 79. *Platycodon*
 80. *Monarda*
 81. *Thalictrum*
 82. *Delphinium*
 83. *Adonis*
 84. *Primula*
 85. *Viola*
 86. *Antirrhinum*
 87. *Linum*
 88. *Campanula*
 89. *Platycodon*
 90. *Monarda*
 91. *Thalictrum*
 92. *Delphinium*
 93. *Adonis*
 94. *Primula*
 95. *Viola*
 96. *Antirrhinum*
 97. *Linum*
 98. *Campanula*
 99. *Platycodon*
 100. *Monarda*
 101. *Thalictrum*
 102. *Delphinium*
 103. *Adonis*
 104. *Primula*
 105. *Viola*
 106. *Antirrhinum*
 107. *Linum*
 108. *Campanula*
 109. *Platycodon*
 110. *Monarda*
 111. *Thalictrum*
 112. *Delphinium*
 113. *Adonis*
 114. *Primula*
 115. *Viola*
 116. *Antirrhinum*
 117. *Linum*
 118. *Campanula*
 119. *Platycodon*
 120. *Monarda*
 121. *Thalictrum*
 122. *Delphinium*
 123. *Adonis*
 124. *Primula*
 125. *Viola*
 126. *Antirrhinum*
 127. *Linum*
 128. *Campanula*
 129. *Platycodon*
 130. *Monarda*
 131. *Thalictrum*
 132. *Delphinium*
 133. *Adonis*
 134. *Primula*
 135. *Viola*
 136. *Antirrhinum*
 137. *Linum*
 138. *Campanula*
 139. *Platycodon*
 140. *Monarda*
 141. *Thalictrum*
 142. *Delphinium*
 143. *Adonis*
 144. *Primula*
 145. *Viola*
 146. *Antirrhinum*
 147. *Linum*
 148. *Campanula*
 149. *Platycodon*
 150. *Monarda*
 151. *Thalictrum*
 152. *Delphinium*
 153. *Adonis*
 154. *Primula*
 155. *Viola*
 156. *Antirrhinum*
 157. *Linum*
 158. *Campanula*
 159. *Platycodon*
 160. *Monarda*
 161. *Thalictrum*
 162. *Delphinium*
 163. *Adonis*
 164. *Primula*
 165. *Viola*
 166. *Antirrhinum*
 167. *Linum*
 168. *Campanula*
 169. *Platycodon*
 170. *Monarda*
 171. *Thalictrum*
 172. *Delphinium*
 173. *Adonis*
 174. *Primula*
 175. *Viola*
 176. *Antirrhinum*
 177. *Linum*
 178. *Campanula*
 179. *Platycodon*
 180. *Monarda*
 181. *Thalictrum*
 182. *Delphinium*
 183. *Adonis*
 184. *Primula*
 185. *Viola*
 186. *Antirrhinum*
 187. *Linum*
 188. *Campanula*
 189. *Platycodon*
 190. *Monarda*
 191. *Thalictrum*
 192. *Delphinium*
 193. *Adonis*
 194. *Primula*
 195. *Viola*
 196. *Antirrhinum*
 197. *Linum*
 198. *Campanula*
 199. *Platycodon*
 200. *Monarda*
 201. *Thalictrum*
 202. *Delphinium*
 203. *Adonis*
 204. *Primula*
 205. *Viola*
 206. *Antirrhinum*
 207. *Linum*
 208. *Campanula*
 209. *Platycodon*
 210. *Monarda*
 211. *Thalictrum*
 212. *Delphinium*
 213. *Adonis*
 214. *Primula*
 215. *Viola*
 216. *Antirrhinum*
 217. *Linum*
 218. *Campanula*
 219. *Platycodon*
 220. *Monarda*
 221. *Thalictrum*
 222. *Delphinium*
 223. *Adonis*
 224. *Primula*
 225. *Viola*
 226. *Antirrhinum*
 227. *Linum*
 228. *Campanula*
 229. *Platycodon*
 230. *Monarda*
 231. *Thalictrum*
 232. *Delphinium*
 233. *Adonis*
 234. *Primula*
 235. *Viola*

da Violetta
che in full ebolla,
Apra il mattin novella,
Di, non è cosa
Tua odiosa,
Tua leggiadra, e bella?

È cocconata,
che dolcemente
Ella ne spira odori;
E n'empie il petto
Di bel diletto
Col bel de' suoi colori.

Vaga roffeggia
Vaga biancheggia
Fra l'aure mattutine,
Bregio d'Aprile
Va più garbata;
Ma che diviene al fine?

Chi, che in brev'ora,
Come l'Aurora
Lunga da noi sen vola,
Ecco languiva,
Ecco periva
La misera Viola.

277. Hiedelme
292. Svanamer.

A' lei Viola
Kie ti budola
A gyepon a' szép Raggel,
Kékes, leveles
Szagos kékeli
Nem delinn nyíja i fel?

Ugy ragyon, redes,
Kékeli, bál budos
Húto fűszá'n' ilaga jó;
Sikmél ágafé
Szimul a' néző
Kékes megindága ő.

Hápon Rellit
Is verflut
Mig long a' Magyarai Rél;
Május' kímőjén
Legjobb gyánija
De négyre mire kel?

Ah, ma egy melleget
Kine a' szép Raggel
Töltőnk atának meg ma,
Ima már báldgyadann,
Im már hervadann
All a' szegény Viola.

de én Életem.

Életem en forma az ego mortuam
 Mely maigat englobja, s ideje, világát
 Életem tőre a teljén az életemen
 Itt harsánk, tudomás, sörre englob
 Itt életem, sörre van mártó tudomás
 Minnygy nem leheted hirtelre meg meg
 Életem

Chabrea

Eine so bewandte, wohlklingende Sprache, wie die Stra-
 niers die vorher vorgestellten fast immer silbiger und
 eine so gedankreiche, seltener sind, nur durch ihre
 sprachliche Schönheit, sich keine mehrere, schon früher
 fähiger und neuerer Sprache, wenn sie eben nur
 versuche eine so klugen, aber ich schreibe mich her
 sie in dieser ganzen Abtheilung, aber wegen der Menge
 und so vielerlei solcher Längungen, nur auf einige Be-
 sprechungen, seltener in einige wenige Beispiele aus-
 wählen. Der vorleser, und mehrerlei, seltener die
 Chabrea sind über hundert, sie stehen im zweiten
 der ersten Werke

Hogy én Életem maigat teljén meg
 Mely maigat englobja, s ideje, világát
 Életem tőre a teljén az életemen
 Itt harsánk, tudomás, sörre englob
 Itt életem, sörre van mártó tudomás
 Minnygy nem leheted hirtelre meg meg
 Életem

Életem maigat teljén meg

Musim' eddig vagy a vídám dolgok körül repdesztél,
 Egy izom, de idegen, s kullig tárgyat kerestél.
 Eddig bír a mord történet rád komorann pillantott:
 Mely is, s a hirtel, s vídám hangra verted a lantot.
 De most kezdted Ártomány telenekből Ártat.
 Hogy a De pin is a telenek, s a telenek forr fát.
 Melyhez harkal az álló C-trem, s a kelenek éneket.
 Sorkant vívtem kelenek tollam néma szájába.
 Hogy telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 A telenek telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 El-lágyult fázved rokkadó tárházak, s a telenek.
 Atom ur is, hogy kelenekkel, s a telenek, s a telenek.
 Ah artan, s a telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Ah artan, s a telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.

Melybe omlik, his telenek, s a telenek, s a telenek.
 Ti a telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.
 Telenek, s a telenek, s a telenek, s a telenek.

13. Az én Életem saját kezű címe a költő 1793-i kötettervében, az alája írt Berzeviczy-versel (MTAK. K 677: 80a) s új címmel megjelent hiteles szövege az (Új) Bétsi) Magyar Múza 1793-i évfolyamában (IV, 34. l.)

It is ugyan Irgaga kincsam
 Szemlél mint több hírem néma.
 4. En gyöngyöm személynét
 Fegyelemig tisztelen,
 Lott meg a más világon is
 Barátok te lenni' vélem;
 Ott is nagyobb dicőseget,
 Lenni' ekkor majd az Egen. —
 5. De el méggyek ha nem kellék,
 Tűzök hat más idegen,
 De csakgyon szelvedemet
 Nem mutatom keblegen,
 De hozzád a hit szentem,
 Kéret mindent meg érttem. —
 4. Südés: L. V. M. tol.
 Most ill az Ur hatam megít
 Mily mikor dogasztok,
 Elcsúszok bűnöl váram
 Míg csak hírem szokatok:
 2. Te a hitis misztériet
 M. gyöngyöm tanulsz,

3. Egy tölgyes és erdőben
 Én' talál szelvedet
 Ha csupa az, mellem álljon
 Állás id elomok,
 Innen jobban bele látsz
 Járhat a telenke.
 4. Akkor meg jól kézem mint jár,
 A' testet mint fogtam,
 Hol szék, hol a közepét
 Rendel mint dogasztotam.
 5. É' hi apronyi dobokba,
 Ak' Urmak nem lesz szegyen
 Szatherni, mikor hozzást
 Tűzök, mintgy itt legyen.
 6. Tanuljon meg legelőb is
 Homály képet ártani;
 Ha úgy tetszik azt szívesen
 Meg is fogom mutatni. —
 7. Csak talál szentek állni
 Innen többet tanulok
 Nem akarsz én' Rik lenni
 Nem is azért tanulok
 8. Csak azt nézem mikor dogaszt

MUTATÓK

NÉVMUTATÓ

- Abafi Lajos 125, 128, 174, 182,
 184, 203–204, 222, 491, 493,
 593
 Ady Endre 282, 563, 576–577
 Aegyptius, Julius 146, 285, 298
 Aesopus 599, 603
 Ágoston János 298, 724
 Almási Sámuel 335, 467
 Alszegehy Zsolt 564, 594
 Alexandriai Szent Katalin 256
 Amadé László 309
 Anakreón 125, 145–146, 153,
 284–285, 287–288, 290, 293–
 294, 298, 574, 705, 713
 András Sámuel 452
 Anonymus 178
 Antonius 239
 Anyos Pál 262, 495–496, 500,
 576, 593–594, 628
 Áprily Lajos 443
 Aranka György 313, 728–730
 Arany János 131, 174–229, 279,
 282, 309, 447, 455, 466, 523,
 722–723
 Archimédész 318–319
 Archilochus (Arkilokus) 294–295
 Ariosto 145, 521, 654
 Aszalay János 678, 705
 Babits Mihály 720
 Bagno, Ludovico 559
 Baillet, Adrien 650
 Bajza József 141, 266, 272
 Balassa József 337
 Balassi Bálint 152, 264–266, 466,
 494, 553, 566, 570, 582, 591, 647,
 663
 Balde, Jacobus 347, 446, 448
 Baldi, Bernardino 603
 Balogh István 334
 Baltavári Jenő 597
 Bán Imre 125, 567
 Banier (Antoine abbé) 510–511
 Bánki 449
 Bánóczy József 177
 Barczafalvi Szabó Dávid 702
 Bárczay Pál 177
 Bárczi Géza 134
 Barcsa János 468
 Bárdos Lajos 270
 Barére de Vieusac 460
 Barla Szabó János 175, 298, 337,
 443, 485, 584, 724
 Barna János 334
 Báróczy Sándor 531
 Baróti Dezső 229–230, 447, 449,
 522, 529–532, 538, 559, 562
 Baróti Szabó Dávid 730
 Bartha Dénes 125, 132, 134, 722–
 723
 Bartalus István 282, 335, 466
 Batsányi János 593, 691, 730
 Batta István 697–699
 Bayer József 324–325, 443
 Bayle, Pierre 294
 Beck Pál 177
 Beke Albert 164–166
 Benda Kálmán 125, 231, 683
 Benkő Barnabás 720–721
 Benkovics Imre 271, 275, 513, 709
 Benkő András 278, 335, 467, 723
 Benkő József 531
 Benkő Loránd 134
 Beöthy Zsolt 446
 Berényi János 178
 Bernoulli, Daniel 318
 Bernoulli, Johann 318
 Berquin, Arnaud 281, 574, 576,
 593
 Berzeviczy Gergely 231, 692
 Berzsenyi Dániel 484, 550, 561
 Bessenyei György 481–484, 489,
 500, 691
 Bessenyei Sándor 265, 524–525

- Beza, Theodor 250, 252, 255
 Binder Jenő 555, 558–559, 561–562
 Bíró Ferenc 126, 513, 530
 Blumauer, Aloys 125, 139, 152–153, 173, 177, 183–184, 227–229, 240–241, 337–338, 340, 346–349, 440, 444–462, 455, 458, 461, 465–466
 Bodnár Zsigmond 126, 228, 333
 Boeckh, Joachim G. 448
 Boerhave, Hermann 500–501
 Boileau, Nicolas 650
 Bonefonius, Joannes Arvernus 247
 Borbély János 175, 343, 584
 Borzák István 147, 505
 Brockes, Barthold Heinrich 494, 564
 Broughton, Thomas 506–507, 509
 Böhme, Jakob 467
 Budai Ezsiás 698
 Bürger, August 140, 227–229, 269, 514, 520–521, 533, 538–539, 546, 568–570, 725, 731, 733
 Campe, Joachim Heinrich 541–542, 585, 698
 Casoni, Guido 145, 648
 Castiglione László 177
 Catullus 134, 140–141, 145, 153, 514, 520, 538, 596–597, 713, 718, 727
 Cervantes Saavedra, Miguel de 509
 Chiabrera, Gabriello 141, 145, 302, 618, 620–622, 658, 671
 Cicero 480
 Consentius, Ernest von 539
 Croce, Giulio Cesare 558–562
 Császár Elemér 126, 184, 229, 441, 446, 451, 466, 539, 546, 570, 576, 592, 616
 Csengery János 597
 Csipak Lajos 126, 718
 Csokonai József 471, 497, 500
 Csokonai Józsefné, özv. 263, 475, 682, 710
 Csűrös Ferenc 468
 Csúry Bálint 136
 Darvas Ferenc 701
 Dayka Gábor 529, 561, 648
 Debreczeni Attila 678
 Debreczeni Márton 468
 Debreczeni P. Dániel 127, 175, 260–261, 328, 343
 Deésy (Decsy) H. István 468
 Demjén János 177, 724
 Déryné Széppataki Róza 443
 Desbordes-Valmore, H. 583
 Deveszeri Gábor 299, 448, 452–453
 Domby Márton 127, 140–141, 148–149, 256, 281, 311, 713, 726
 Domokos Lajos 183, 227, 233
 Dorogi-Ortutay Gyula 127, 594
 Döbrentei Gábor 443, 534
 Dugonics András 497, 500, 701–702, 720–721
 Eckhardt Sándor 591
 Écsy Ö. István 690
 Édes Gergely 285, 444, 730
 Edling, Wolfgang Anselm von 451
 Elek István 127, 277, 286, 292, 309, 324, 334, 501, 504, 547, 566, 605, 628, 636, 640, 688, 703, 714
 Engel (Köllő) Károly 341, 468–469
 Ennius, Quintus 504–505
 Erasmus (Rotterdamus) 473
 Erdélyi János 334
 d'Este, Ippolito 559
 Eschenburg, Johann Joachim 127–128, 141, 144–146, 165, 167, 288, 332, 453, 560, 599–600, 602, 604, 606, 618, 620, 623, 625, 627, 631, 639, 642, 648–649, 666
 Euklidész 318
 Euler, Leonhard 319
 Everaertes, Joannes Nicolai of Jan lásd Secundus Joannes
 Fabullus 597
 Faludi Ferenc 129, 153, 566, 616
 Farkas Károly 331
 Farkas Lajos (Losonci) 128, 159–160, 173, 298, 596, 725
 Fazekas Mihály 128, 265, 540–541, 564, 687
 Fejér János 280, 282

- Ferenc, I., osztrák császár 683, 687
 Ferenczi Zoltán 128, 139, 184, 228, 242, 276, 291, 315, 446–449, 497, 508, 521, 525, 536, 538–539, 549, 576, 621, 629, 654, 706, 713–714
 Fest Sándor 162
 Feuillade, Lucien de 579
 Fodor Gerzson 522
 Földi János 141, 146, 153, 263, 282, 284–285, 288, 291, 293, 296, 298, 474, 495–497, 500, 521, 533, 681–682, 685, 687–688, 705, 713, 729–730
 Földi Jánosné (Weszprémi Juliana) 150–151, 291, 297, 521, 546, 549–550
 Földessy Gyula 128, 160, 163, 514, 520
 Frigyes Vilmos, II., porosz király 230–231, 239, 460
 Fürst Aladár 576, 591–592
 Gaál László 311, 733
 Galenus 500
 Gálos Rezső 616
 Gerencsér Ferenc 466
 Gessnor, Solomon 142, 145, 521, 528, 546, 576–577, 579, 585–586, 591–593, 616, 647, 676
 Gesztesi Gyula 702–703
 Goethe, Johann Wolfgang 231, 285, 465
 Gorani, Giuseppe 682–683, 687
 Gózon Imre 175, 343–344, 567
 Göntzy István 280, 282
 Görömbey András 128, 712, 720
 Götz, Johann Nicolas 285, 299
 Grazioso, Basilio 603
 Guarini, Giambattista 144, 570, 572, 574, 648–650
 Gulyás Ferenc 448
 Gulyás József 128–129, 151, 156–157, 222, 234, 240, 256, 258, 262–263, 301–302, 321, 324–325, 337, 463, 475–477, 479–481, 484, 487–488, 491–492, 501, 503, 505, 560, 666, 682, 709, 713, 721, 727
 Gulyás Pál 128
 Guzmics Izidor 713
 Günther, Johann Christian 514, 520–521
 Gvadányi József 234, 239
 Gyenis Vilmos 579, 595
 Gyöngyösi János 154
 Gyöngyösi László 466, 522
 Győri József 130, 147, 149–150, 271, 282–283, 286, 290, 293, 295, 298, 463, 524, 548, 551, 553, 572, 575, 580, 671, 704–705, 711
 Győri Lajos 177, 298, 336, 567, 584, 599, 671, 724
 Győry Mihály 159, 336, 612, 614, 724
 Gyulai Ágost 131, 279, 280, 282, 722–723
 Gyulai Pál 445
 Gyujtó Sándor 468
 Hajdú László 177
 Hajdú Mihály 270
 Hajnóczy József 497, 683
 Haló Kovács József lásd Kovács József
 Haraszi Gyula 128, 184, 228–229, 277, 333, 441, 445–446, 451, 461–462, 464, 521, 680–681
 Harsányi István 128–129, 151, 156–157, 222, 256–257, 261–262, 301–302, 324–325, 337, 481, 484, 491, 576, 578, 593–594, 682, 714
 Hegyaljai Kiss Géza 621, 629, 654, 714
 Helmecey Mihály 443
 Helvétius 529
 Henrik, IV., angol király 313
 Herder, Johann Gottfried 313, 729
 Hérodotosz 695
 Hervey, James 160, 162–163, 167–168, 494, 525, 528–530, 700–703, 705
 Hippokratész 500
 Hoffmann, Friedrich 500
 Holbach, Paul Henri 148, 530
 Holberg, Ludvig 463
 Hóman Bálint 129, 227, 233
 Homérosz 319, 340–341, 347, 443, 446, 448, 451, 504, 522
 Horatius 255, 294, 574, 596, 708, 713, 717, 720–721

- Horea (Hora), Nicolae 174
 Horányi Mátyás 136
 Horváth Ádám (Pálóczi) 134, 140,
 143, 148, 152, 239, 269, 311—
 321, 324, 467, 472, 501, 530, 560,
 684—685, 689—690, 693—697,
 722
 Horváth Cyrill 697
 Horváth János 129, 241, 255,
 261—262, 269, 275, 308, 333,
 447, 466, 485, 507, 510, 554, 564,
 570, 582, 624, 658
 Horváth József 484
 Horváth Sándorné Borbély Mária
 449
 Hospinian, Rudolf 511
 Hunyadi Ferenc 454, 497
 Illei Takács Károly 497—498
 Illésy János 252—253, 263—264,
 280, 336—337
 Illésy Sándor 263
 Imre Sándor 129, 576, 591, 600,
 603, 620, 631, 634—635, 654, 663
 Jablonski, Paul-Ernest 510
 Jaquet-Droz, Henri-Louis 319
 Jaquet-Droz, Pierre 319
 Jakab Elek 681—682
 Jancsó Elemér 129, 729—730
 Janinet (rézmetsző) 313
 Jankovich Miklós 273
 Jékely Zoltán 443
 Jókai Mór 371
 Jókay József 584, 692
 Jones, William 583
 József, II., osztrák császár 139,
 183, 227, 230, 233, 459, 720—721
 Juhász Géza 127, 130, 146—148,
 150—152, 154, 157, 160, 165,
 169—170, 184, 229, 246, 249,
 252—253, 262, 264, 267, 275—
 276, 280, 282, 284—288, 290—291,
 293, 296—297, 299, 301—302,
 305, 311, 316—317, 324, 326—
 327, 334, 337—338, 447, 474,
 476—477, 492—494, 497, 514,
 520—521, 523, 525, 528, 532—
 536, 543, 545—546, 549—552,
 554—555, 564, 567—568, 573,
 577, 580—581, 586, 595—596,
 599, 602, 604, 607, 613—614,
 617, 621, 625, 628—629, 636,
 639—640, 645, 648, 651—652,
 654, 659, 664, 666, 672, 676—677,
 691—692, 697, 699, 706, 710,
 712, 714, 721, 725, 727, 729
 Juhász Gyula 333
 Juhász Izabella 130
 Julow Viktor 125, 128, 130, 229,
 265, 318, 332, 447, 460, 529, 564,
 566—567, 595, 616, 708, 722
 Kabos Ede 298
 Kálvin János 255
 Kardos Albert 148, 682—684, 686,
 688, 721
 Kardos Tibor 560
 Kármán József 514, 542, 567, 730
 Károli Gáspár 125
 Károly-Agost szász-weimari her-
 ceg 231
 Károlyi József 150, 154
 Karsa Ferenc 177
 Kastner Jenő *lásd* Koltay-Kastner
 Jenő
 Kaszás Sándor 491
 Kazinczy Ferenc 129—130, 139—
 149, 153—154, 248, 263—264,
 266—272, 282, 284—288, 290,
 293, 296, 298—299, 312—321,
 324, 340, 349, 443—445, 451,
 466, 470—477, 483, 490, 496—
 497, 500, 502, 520—522, 525,
 533—536, 539, 542, 549, 551,
 560—561, 564, 568—569, 584,
 594, 596—597, 599, 602, 613,
 616, 620, 631, 637, 647, 656, 664,
 669—670, 675, 677, 680—688,
 693—695, 698—699, 701—705,
 708—709, 713, 719—720, 729—
 730
 Kecskeméthy Csapó Dániel (Ke-
 lemföldy) 172, 174, 178, 182,
 184—187, 190, 199—200, 206,
 210, 213, 216—217, 220—223,
 225, 232—234, 236—239, 301,
 334, 341, 345—346, 352—355,
 390, 433, 435, 438—440, 658
 Kelemföldy *lásd* Kecskeméthy Csa-
 pó Dániel
 Kópes Géza 583
 Kerényi György 723
 Keresztély Ignác 178

- Kéry László 128, 533
 Khám, Ferid 583
 Kinizsi Pál 462
 Kiskadácsi Sinén János 177
 Kiss Imre 497
 Kiss János 140, 267, 269, 285, 288,
 313, 522, 568, 684, 698, 713, 725
 Kiss József 134, 722
 Kiss Lajos 241, 467
 Kiss Pál 131, 156–157, 169–170,
 257, 302, 324, 328, 711
 Klaniczay Tibor 136
 Kleist, Ewald Christian von 131,
 140, 148, 164, 209, 451, 470, 568,
 616
 Klenner Ferenc 131, 269, 302, 529,
 578, 594
 Koczogh Ákos 436, 440, 447
 Kodály Zoltán 131, 279, 280, 282,
 563, 722–723
 Koccher, Johann Christoph 511
 Koháry Ferenc 262
 Kókay György 131, 314, 514, 524,
 696
 Kollmann, Franz 592
 Koltay-Kastner Jenő 296, 521, 564,
 572–574, 576, 593, 606–607,
 613, 648, 671
 Komáromi János 711
 Komoróczy Terka 259
 Koncz József 468–469
 Kontz Benjamin 173, 341
 Kónyi János 235
 Korponai Sára 484
 Kovács (Háló) József 131, 141,
 152–153, 367, 472, 530
 Kovács Sándor Iván 265
 Kováts Ferenc 584
 Kováts József (a „rínkovács”) 159,
 302, 576, 594
 Kováts Sámuel 584
 Kováts Zsigmond 131
 Kozma Gergely 174
 Kölessey Ferenc 443–444
 Köllő Károly *lásd* Engel Károly
 Kőpeczi Béla 128
 Kőszegi Rájnics József *lásd* Rájnics
 József
 Kun Szabó Sándor 533
 Laczkovics János 683
 Lafayette, Maria Joseph Paul 457
 La Harpe 530
 Lajos, XVI., francia király 460
 Lakatos István 461
 Lalli, Giovanni Battista 449
 La Mettrie 501
 Landerer Mihály 496
 Langer János 335
 Lányi Viktor 335
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 318–
 319
 Lemene, Francesco di 141, 144,
 570, 625, 627–628, 631, 635,
 671
 Lengyel József 712
 Lepidus 239
 Lessing, Gotthold Ephraim 719
 Lipót, I., osztrák császár 183, 227,
 230, 233, 237, 239
 Lipót, II. osztrák császár 460
 Locke, John 318–320
 Loredano, Gian Francesco 449
 Lucretius, Titus Carus 319
 Ludwig, Arthur 448
 Lukač, Emil Boleslav 583
 Mácsai (Sándor) 723
 Madarassy Ferenc 585
 Madass (Sándor) 278
 Maday Gyula 131, 595
 Maffei, Scipioni 141, 146, 620, 654,
 656, 713
 Mailáth János 286
 Maratti, Faustina 637–638
 Marczali Henrik 131, 183, 227,
 230–232, 234, 237, 239–240
 Mária-Antoinette 231, 239, 457
 Mária Terézia 227, 229–230, 238,
 496, 500
 Marini, Giambattista 574, 650
 Márkus István 74
 Maróthi György 155
 Martinovics Ignác 683, 687
 Márton József 134, 298, 341,
 344–346, 349–356, 358–360,
 362, 364–368, 371, 373, 375,
 378–382, 385, 389, 391, 393,
 397–399, 402, 408–409, 411–
 413, 415–416, 418, 420, 422,
 424–425, 427, 433, 435–436,
 438–441, 443–444, 466–467,
 469, 704, 725
 Márton Pál (Rév-Komáromi) 180

- Mata János, id. 436, 447, 457, 459, 469
 Mata János, ifj. 469
 Mátray Lajos 540—541, 545
 Mátyási József 251, 720—721
 Menagius 650
 Menzini, Benedetto 145
 Mészöly Gedeon 507, 511, 721
 Metastasio, Pietro 141, 144—145, 149, 153, 550, 572—574, 593, 603, 606, 608, 610—611, 613, 616, 654, 666—669, 671—672, 674, 676, 728
 Mező István (Simai) 442
 Michaelis, Johann David 465—466
 Mikola István 320
 Milton, John 490, 524
 Mindszenti Sámuel 506—512, 699
 Moldován Gergely 468
 Molnár A. Ferenc 485
 Molnár Ágnes 132, 183, 227
 Molnár Albert 289
 Molnár Antal 132, 278, 299, 335, 466, 563, 722—723
 Molnár Pál 331
 Móricz Zsigmond 485
 Muraközy Gyula 478, 488, 502
 Muretus, Marcus Antonius 247, 250
 Nagy Gábor 133, 173, 241—242, 244, 275—276, 279, 282, 300—301, 303, 313, 444, 453, 513, 519, 524—525, 543, 549, 575, 577—578, 580—581, 583—584, 587, 591, 682, 684—685
 Nagy Iván 180, 228, 721
 Nagy János 318
 Nagy József 724
 Nagy Sámuel 135, 140, 340, 474, 492, 494, 533, 541—543, 546, 576, 585, 591—592, 682—686, 688, 697—703, 705, 712, 714
 Nagy Sándor 133, 454, 541
 Nagy Zoltán 723
 Náthly Ferenc 273
 Nawroczi, Aleksander 583
 Négyessy László 265
 Németh László 447, 510
 Németh Nagy János 444
 Nepomuki Szent János 464
 Newton, Isaac 318
 Nyáry Bálint 260, 325, 487
 Octavianus 239
 Oláh Erzs 733
 Oláh Gábor 134, 308, 447, 478, 488, 523, 529, 547, 574, 597, 707, 717—718
 O. Nagy Gábor (Otrokocsi) 132, 134, 171, 238, 241, 341, 442, 466, 594, 721, 724
 Onody Péter 724
 Oszipof 450
 Otrokocsi Nagy Gábor *lásd* O. Nagy Gábor
 Ovidius 156, 158, 227, 236, 244, 294, 308, 347, 480, 510, 572, 695
 Pais Dezső 129, 134, 136
 Pálffy Károly 470—473, 683, 701
 Pálóczy Horváth Ádám *lásd* Horváth Ádám
 Pántzél Dániel 521—522, 524, 528, 547, 611, 701
 Pászti Miklós 628
 Pásztory Endre 134, 520, 538, 713, 718, 727
 Pavesi *lásd* Targa
 Pázmándi Horváth Endre 450
 Péczeli József, id. 154, 160, 162—163, 166—167, 314, 470—474, 507, 509, 512, 525, 530—531, 699, 703, 705
 Peisner Flóra 134, 593
 Pelbárt Pál 484
 Pelle Erzsébet 134, 281, 593
 Perlaky Gábor 507
 Petőfi Sándor 129, 318, 446, 582, 628
 Petrarca, Francesco 572
 Petronius, Arbiter 264—265
 Pfeifer Ferenc 134, 722
 P. Horváth Endre *lásd* Pázmándi Horváth Endre
 Picard, Bernard 511
 Piis, Augustin de 529
 Pintér Jenő 134, 229, 446—448
 Platón 318—319
 Plenck, Jacob Joseph 497
 Pólay Vilmos 228, 448—450, 455, 461, 465

- Polgár János 258
 Ponori Thewrewk Emil 125, 285, 288, 298—300
 Prónay László 533
 Propertius Sextus Aurelius 141
 Pukánszky Kádár Jolán 126, 134, 693
 Puky István 135, 246—247, 263—265, 474—477, 553—554, 585, 676—677, 708—710
 Racine, Jean-Baptiste 525, 528—529, 532
 Rácz Sámuel 495—498, 500—501, 699, 703
 Ráday Gedeon, id. 146, 153, 282, 285, 296, 298, 474
 Ráday Pál 502, 512
 Radovits Lajos 177
 Rájnics József (Kőszegi) 135, 285, 597—598
 Réti Hugó 135, 240, 333, 446, 465
 Révai Miklós 314, 616
 Roberti, Marchese 145, 599, 602—605
 Rollenhagen, Georg 448
 Rolli, Paolo 141, 144, 146, 550, 659—660, 663—664, 671
 Rousseau, Jean-Jacques 148
 Rubens, Pieter Pauwel 313
 Ruzicska, Paolo 673, 675
 Rypka, Jan 583
 Sander, Heinrich 135, 147, 474, 476, 492, 494, 524, 533, 540, 542, 684—685, 688, 697—703, 705
 Sándor István 135
 Sarkadi Nagy Zsigmond 133
 Sárközy Péter 147
 Sárosi Bálint 560
 Sárvány József 724
 Sárvány Pál 172—174, 228, 602—603, 612—613
 Scaliger, Julius Caesar 472—473
 Scarron, Paul 449
 Schedius Lajos 502—503
 Schmidt, Bernhardus 598
 Sebestyén Gábor 485
 Sebestyén Gyula 173, 256, 280
 Secundus, Joannes (Julius) 145, 245—251, 253, 255—256
 Shakespeare, William 525, 529, 532—533
 Siegescu József 468
 Sienai Szent Katalin 456
 Simonyi János 711
 Simonyi Zsigmond 133
 Sinai Miklós 227
 Sinkó Ervin 135, 447, 529, 531, 566, 685
 Sonkoly István 135, 270, 303, 334—335, 467, 571, 723
 Sótér István 135, 318, 332, 477, 513
 Spech János 135, 722
 Staud Géza 135, 270
 Stiehler, Heinrich 494
 Stoll Béla 136, 174—175, 178, 252, 263, 271, 273, 282, 304, 343—344, 709, 711
 Sulzer, Johann Georg 470
 Szabó Pál 483—484
 Szabó Zoltán 561
 Szabolcsi Bence 132
 Szalkay Antal 139, 152, 177, 180, 183—184, 227, 241, 340, 346, 367, 449—450, 452, 458, 461—462, 465—466
 Szántó Dániel 342
 Szarvas Gábor 133
 Szauder József 129, 136, 148—149, 158—160, 162—171, 229—230, 265, 267, 314, 318, 326, 332, 346, 448, 450, 493—494, 501, 509, 524, 529, 531, 604, 611, 623, 625, 631, 636, 640, 648, 652, 664, 669—670, 672—675, 685, 698, 701, 705
 Széchényi Ferenc 309, 314, 696
 Széchy Károly 450
 Szegedy-Maszák Mihály 465, 720
 Székely György 227, 520, 539, 546, 569—570
 Székely Péter 442
 Szekfű Gyula 129, 227, 233
 Szemere Pál 560—561
 Szenci Molnár Albert 466, 494, 639
 Szentjóni Szabó László 136, 153, 333, 529
 Szentmarjay Ferenc 683
 Szentgyörgyi István 280, 282
 Szeüts István 156, 325—326

- Szepessy Tibor 147
 Szerdahelyi György 533
 Szigligeti Ede 334
 Sziklay László 128
 Szikszay József 682–684, 686
 Szilády Áron 558
 Szilády Zoltán 484
 Szilágyi Ferenc 126, 136, 139,
 151–152, 155, 178, 227, 241,
 315, 321, 341, 344, 348, 386, 442,
 459, 465, 469, 475–476, 492,
 509, 511, 561, 658–659, 688,
 692–693, 733
 Szilágyi Gábor 733, 454
 Szilágyi Mihály 479, 488, 491
 Szilágyi Sámuel, id. 152, 479, 488–
 490
 Szilágyi Sámuel, ifj. 479, 488–490
 Szily Kálmán 133
 Szinnyei József 133, 136, 228, 263,
 320, 471, 490, 500, 698, 703
 Szkárosi Horváth András 558, 560
 Szoboszlai Pap István 241
 Szőcs Géza 136, 308
 Szőnyi Benjamin 5
 Szuromi Lajos 720
 Szűcs Sándor 483

 Tábori Kornél 585
 Takáts Gyula 229, 447
 Tar Károly 289
 Targa 604
 Tarnai Andor 129
 Tasso, Torquato 141, 144, 521, 531,
 574, 576, 591, 593, 616, 625, 651,
 653–654
 Tassoni, Alessandro 227
 Techert József lásd Tompa József
 Teleki Sámuel 682
 Terentius, Afer Publius 251
 Testi, Fulvio 618
 Thaly Lajos 277
 Thieghem, Paul van 162, 530
 Thomson, James 162, 593
 Thury Etele 137, 698
 Tiberius, Albius 141
 Toldy (Schedel) Ferenc 137, 141,
 148–149, 151, 156, 160–161,
 169, 172–173, 180, 182, 184,
 187–190, 194, 196–197, 202–
 203, 206–207, 221, 223, 226,
 242, 246–247, 249, 252–253,
 256–257, 263, 266–267, 271–
 272, 276, 280, 284, 293, 296,
 298–299, 301, 311, 313, 315–
 318, 336–337, 342, 344–347,
 349, 351–354, 356, 360–363,
 367–368, 390, 401–402, 410,
 412–416, 418, 432, 435, 444,
 452–454, 460–461, 463, 472,
 476, 478, 480–482, 486–487,
 495, 500, 502–503, 506, 508,
 514, 522, 524–525, 532, 535,
 540–541, 543–544, 548–552,
 554–555, 567–568, 572–573,
 576–577, 580–581, 585–587,
 596, 602–603, 613–614, 617–
 618, 621–622, 625, 628–630,
 634, 636–637, 640–641, 645–
 646, 651, 659, 663–664, 666,
 671–672, 676, 679, 692, 697,
 699, 706, 708–709, 711–713,
 724–726
 Tolnai Vilmos 514, 524, 540
 Tompa (Techert) József 702–703
 Tóth Béla 481–484, 488, 505
 Tóth Dénes 270
 Tóth Ferenc 150
 Tóth István 271, 273, 277–278,
 280, 282, 303–304, 310, 334–
 335, 344, 466, 722–723
 Tóth Mihály 342, 584–585
 Tóth-Pápay (Sámuel) 246, 248
 Tömöri Pál 298, 724
 Török János 172, 342, 346, 348,
 356, 364, 416
 Trencsényi Károly 594
 Tsópány István 594
 Tulp, Nicolas 691

 Ujfaluzy, Ch. El. de 583
 Uz, Johann Peter 285

 Váczy János 130, 148, 266, 681–
 682
 Vajda Julianna 151, 291, 300, 711
 Vajthó László 132
 Vályi-Nagy Ferenc 443
 Vargha Balázs 126, 132, 134, 138,
 141, 146–147, 151–152, 160,
 163, 165, 171, 183–184, 229,
 234, 244, 246, 248–249, 266, 269,
 275–276, 286, 290, 296, 299,

- 311, 313–316, 333, 346, 440–
 442, 447, 452–453, 457, 459–
 461, 464–465, 472–473, 477–
 479, 482–484, 490, 503, 523,
 535–538, 542, 549, 552, 554,
 581, 586–587, 592, 596, 614,
 617, 625–626, 641, 652, 672,
 676–677, 710, 712, 714, 725,
 727, 730
 Varjas János 152–153, 314, 473,
 497, 682, 687–688
 Varró Mária (Illési Sándorné) 263
 Varró Sándor 486–487
 Vári-Szabó Sámuel 711
 Velleius, Paterculus 294
 Verdizotti 604
 Vergilius 128, 131, 308, 319, 367,
 443–445, 448, 451, 455, 479–
 480, 488, 500
 Verseghy Ferenc 299, 676, 730
 Versény György 446, 464, 468
 Viète, François 319
 Virág Benedek 561
 Voltaire, François-Marie 255, 314,
 471–473, 490, 509, 530, 701
 Vorák József 175, 343–344
 V. Szendrei Júlia 136, 163, 229,
 244, 265, 447, 561, 574, 579, 595,
 616
 Waldapfel József 138, 333–334,
 447, 457, 460–461, 529, 546, 582
 Waltherr László 598
 Wéber Simon Péter 320, 507
 Weisse, Christian 533
 Werbőczy István 236
 Weszprémi István 497, 550
 Weszprémi Julianna lásd Földi
 Jánosné
 Xenophon 522
 Young, Edward 494, 525, 528–
 531, 700–703, 705
 Zábrátzki, egri kanonok 233
 Zachariä, Justus Friedrich Wilhelm
 162
 Zalabai Zsigmond 547, 595
 Zappi, Giovanni Battista 141, 144,
 570, 637–640, 642, 644–647,
 671
 Zechenter Antal 525, 532, 592
 Zilahi János 138, 164–166, 183,
 261, 341–342, 354, 357, 359,
 367, 369–370, 414, 440–441,
 540, 545–546, 575, 584, 606
 Zilai Sámuel 175, 343, 349
 Zrínyi Miklós 152, 265
 Z. Szabó Piroska 484
 Zsigmond (Anjou) király 456
 Zsoldos Jenő 138, 168, 238–239,
 342, 680, 687

A II. KÖTET VERSEINEK BETŰRENDES MUTATÓJA

(Az első számoszlop a versszövegek, a második a róluk szóló
jegyzetek lapszámát tünteti föl)

A' Babérvessző	102	651
A' búkkal küszködő	22	275
A' Fársáng' Bútsúzó Szavai	77	553
A' félelmes Szerető	106	665
A' Feredés	86	584
A' háborús Zivatar	91	606
A' híves Estve	8	164
A' Jázminok	99	639
A' Kovátsi út	62	480
A' Legatus	62	485
A' madár a' szabadságban	90	602
A' matska és a' sajt	90	598
A' megivott Ámor	26	297
A' Méh és Ámor	101	647
A' Méz' méze	83	567
[A mezei gyönyörűségről]	63	491
A' patyolat	86	575
A' Poétákba lakó Istenség [I.]	76	551
A' Reggelről	7	159
A' rózsza	96	628
A' Sütés	118	731
A' Szarándok	19	252
A' Szélvész	108	675
A' Szépek Szépe [I.]	70	513
A' szépség	95	624
A' szerelmes szemek	84	572
A' tanúnak hívott Liget	75	540
A' Tavaszhoz	115	704
A' Távollétel	93	617
A' távolról kínzó [I.]	76	548
A' Vatsora. Fabullhoz	89	595
A' Versszópitő [I.]	23	283
A' Víg Poéta	7	156
A' vilám természetű poéta	71	523

A' Viola	94	620
Amint és Laura a' Fák között	93	612
[Aranka Györgyhöz]	118	728
Asztali dal	102	654
Az Anákreoni Versek [L.]	24	292
Az Éj és a' Tsillagok	86	579
Az Ekhóhoz [L.]	23	279
Az Elmenetel	106	671
Az elragadt Szív	98	636
Az elragadtatott [érzékenységek]	79	563
Az emésztő tűz	25	295
Az én Életem	110	689
Az istenek osztozása	9	171
[Bár az Ég búsulva néz is...]	20	256
Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz		
Blumauer módja szerént	33	340
Broughton Religiói Lexiconára	68	506
Édes Rabság	23	286
Egy kesergő magyar	22	270
Egy Magyar Űrhoz s Tudóshoz küldött levélnek		
Töredéke	67	502
Egy szerelmes vitézhez	20	263
Egy Violához	26	300
Első Szerelemérzés [L.]	73	534
Epitaphium Marci	62	478
Esdeklő biztatás	24	289
[Estve jött a parantsolat...]	30	324
Felvidulás	21	266
Herkules és Ámor	19	245
Horváth Ádámhoz	27	311
Ifjúság s Szerelem	103	659
Igyunk	105	663
In Com[item] Pálffy	61	470
[Jaj hogy szenvedek...]	109	678
Jöszte Poétának	19	241
Miért ne innánk?	116	711
[Míg nálatok itt múlatok...]	9	169
Nagy Sámuel Sanderjére	113	697
[Nézd el...]	61	474
[Oh únalom! vad únalom...]	116	708
Pásztor szeretők	101	645
Rátz Sámuelhez	66	495

Seu: Laurus ági	63	482
Thais	19	248
Trocheus lábakon	109	680
Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról	32	335
Tunc etiam moreris?	61	472
Valedictoria cum bene precatione	62	487
Ván, Vén, vagy Az üstökös Eloquentia	117	724
Víg élet a' Parnasszuson	26	304

TARTALOM

(Az első számoszlop a versszövegek, a második a róluk szóló
jegyzetek lapszámát tünteti föl)

KÖLTEMÉNYEK (1791–1793)

88. A Vig Poëta	7	156
89. A' Reggelről	7	159
90. A' híves Estve	8	164
91. [Míg nálatok itt múlatok...]	9	169
92. Az istenek osztozása	9	171
93. Jöszte Poétának	19	241
94. Herkules és Ámor	19	245
95. Thais	19	248
96. A' Szarándok	19	252
97. [Bár az Ég búsulva néz is...]	20	256
98. Egy szerelmes vitézhez	20	263
99. Felvidülés	21	266
100. Egy kesergő magyar	22	270
101. A' búkkal küszködő	22	275
102. Az Ekhóhoz [I.]	23	279
103. A' Versszépitő [I.]	23	283
104. Édes Rabság	23	286
105. Esdeklő biztatás	24	289
106. Az Anákreoni Versek [I.]	24	292
107. Az emésztő tűz	25	295
108. A' megivott Ámor	26	297
109. Egy Violához	26	300
110. Vig élet a' Parnasszuson	26	304
111. Horváth Ádámhoz	27	311
112. [Estve jött a parantsolat...]	30	324
113. Tsikorgó Versei a' Trójai háborúról	32	335
114. Batrachomyomachia vagy Békaegérhartz Blumauer módja szerint	33	340
115. In Com[item] Pálffy	61	470
116. Tunc etiam moreris?	61	472
117. [Nézd el...]	61	474
118. Epitaphium Marci	62	478

119. A' Kovátsi út	62	480
120. A' Legatus	62	485
121. Valedictoria cum bene precatione	62	487
122. Seu: Laurus ági	63	489
123. [A mezei gyönyörűségről]	63	491
124. Rátz Sámuelhez	66	495
125. Egy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött levélnek Töredéke	67	502
126. Broughton Religioi Lexiconára	68	506
127. A' Szépek Szépe [I.]	70	513
128. A' vidám természetű poéta	71	523
129. Első Szerelemérzés [I.]	73	534
130. A' tanúnak hívott Liget	75	540
131. A' távolról kínzó [I.]	76	548
132. A' Poétákba' lakó Istenség [I.]	76	551
133. A' Fársáng' Bútszó Szavai	77	553
134. Az elragadtatott [érzékenységek]	79	563
135. A' Méz' méze	83	567
136. A' szerelmes szemek	84	572
137. A' patyolat	85	575
138. Az Éj és a' Tsillagok [I.]	86	579
139. A' Feredés	86	584
140. A' Vatsora. Fabullhoz	89	595
141. A' inatska és a' sajt	90	598
142. A' madár a' szabadságban	90	602
143. A' háborús Zivatar	91	606
144. Amint és Laura a' Fák között	93	612
145. A' Távollétel	93	617
146. A' Viola	94	620
147. A' szépség	95	624
148. A' rózsza	96	628
149. Az elragadt Szív	98	636
150. A' Jázminok	99	639
151. Pásztor szeretők	101	645
152. A Méh és Amor	101	647
153. A' Babérvessző	102	651
154. Asztali dal	102	654
155. Ifjúság s Szerelem	103	659
156. Ígyunk	105	663
157. A' félelmes Szeretők	106	665
158. Az Elmenetel	106	671
159. A' Szélvész	108	675



160. [Jaj hogy szenvedek...]	109	678
161. Trocheus lábakon	109	680
162. Az én Életem	110	689
163. Nagy Sámuel Sanderjére	113	697
164. A' Tavaszhoz	115	704
165. [Oh únalom! vad únalom...]	116	708
166. Miért ne innánk?	116	711
167. Ván, vén, vagy Az üstökös Eloquentia	117	724
168. [Aranka Györgyhöz]	118	728
169. A' Sütés	118	731

JEGYZETEK

Rövidítésjegyzék	125
Csokonai költői pályakezdése (1791—1793)	139
Kötetünk versanyaga	142
Kötetünk időrendje	147
Az 1791—1793-i versek formai kérdései	152
Az 1791—1793-i versek dallamai	154
Csokonai-szövegeink helyesírása	155
Jegyzetek a versekhez	156

MELLÉKLETEK (A 736. és a 737. oldal között)

MUTATÓK

Névimutató	737
A II. kötet verseinek betűrendes mutatója	747

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója

A szerkesztésért felelős: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Gábor Péter

A borító- és a kötéstervezés Somlai Vilma munkája

Terjedelem: 47,25 (A/5) ív + 18 oldal melléklet

88.14859 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat, Budapest — Felelős vezető: Hazai György

508244

CSOKONAI
VITÉZ
MIHÁLY

összes művei

Költemények

2

1791-1793

